

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1952

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1955

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
1. Εὐεργέται	ε'
2. Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν	ζ'
3. Ἐπίτιμος πρόεδρος	ζ'
4. Ἐπίτιμοι ἀντιπρόεδροι	ζ'
5. Ἐπίτιμοι σύμβουλοι	ζ'
6. Ἐπίτιμοι ἑταῖροι	η' - θ'
7. Ἀντεπιστέλλοντες ἑταῖροι	ι'
8. Τακτικοὶ ἑταῖροι	ια' - ιδ'
9. Γενικὴ ἐκθεσις τοῦ Γραμματέως περὶ τῶν πεπραγμένων κατὰ τὸ ἔτος 1952	1 - 52
10. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι ὑπὸ Γ. Μυλωνᾶ - Ἰω. Τραυλοῦ	53 - 72
11. Συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς παρὰ τὴν Βραυρῶνα πα- λαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ὑπὸ Εὐστ. Στίκα	73 - 91
12. Ἀνασκαφαὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου ὑπὸ Ν. Κοτζίᾳ	92 - 128
13. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀραφῇνι ὑπὸ Δ. Θεοχάρη	129 - 151
14. Ἐργασίαι ἐν Ἀμφιαρείῳ τοῦ Ὠρωποῦ (II) ὑπὸ Μ. Μιτσοῦ	152
15. Ἐκθεσις ἐργασιῶν ἐν Ἐρετρῷ ὑπὸ Ἰ. Κ. Κωνσταντίνου	153 - 163
16. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Θεσσαλίᾳ: Α. Ἀνασκαφὴ Πτελεοῦ, Β. Ἀνασκαφὴ Φαρσάλων ὑπὸ Ν. Βερδελῆ	164 - 204
17. Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Σέρραις ὑπὸ Εὐστ. Στίκα	205 - 210
18. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς Βεργίναν Βεροίας ὑπὸ Μαν. Ἀνδρονίκου	211 - 259
19. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν Ἀβδήροις ὑπὸ Δ. Ἰ. Λαζαρίδη	260 - 278
20. Ἀνασκαφὴ τῆς Δωδώνης ὑπὸ Δ. Ε. Εὐαγγελίδου	279 - 306
21. Ἀνασκαφὴ εἰς Ροδοτόπι	306 - 325
22. Ἀνασκαφὴ εἰς Κασσώπην Πρεβέζης ὑπὸ Σ. Δάκαρη	326 - 362
23. Ἀνασκαφὴ εἰς Καστρίτσαν Ἰωαννίνων	362 - 386
24. Ἀνασκαφὴ Σικυνῶνος ὑπὸ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου	387 - 395
25. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς περιφέρειαν Φαρῶν Ἀχαΐας ὑπὸ Ν. Σ. Ζαφειροπούλου	396 - 412
26. Ἀνασκαφὴ ἐν Ἀργεὶ ὑπὸ Σ. Ἰ. Χαριτωνίδη	413 - 426

27. Ἀνασκαφαὶ ἐν Μυκῆναις ὑπὸ Ἰω. Παπαδημητρίου	427 - 472
28. Ἀνασκαφαὶ ἐν Πύλῳ ὑπὸ Σ. Μαρινάτου	473 - 496
29. Ἀνασκαφὴ παρεκκλησίων τοῦ Μυστραῖ ὑπὸ Ν. Δ. Δρανδάκη	497 - 519
30. Ἀνασκαφαὶ ἐν Χίῳ ὑπὸ Ν. Μ. Κοντολέοντος	520 - 530
31. Ἀνασκαφὴ ἐν Τήνῳ ὑπὸ Ν. Μ. Κοντολέοντος	531 - 546
32. Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου (II) ὑπὸ Ἰω. Κοντῆ	547 - 591
33. Ἀνασκαφαὶ ἐν Βαθυπέτρῳ Κρήτης ὑπὸ Σ. Μαρινάτου	592 - 610
34. Ἔργασίαι συντηρήσεως βυζαντινῶν μνημείων Ἀμαρίου Κρήτης ὑπὸ Κ. Δ. Καλοκύρη	611 - 618
35. Ἀνασκαφὴ ΥΜ III λαξευτῶν τάφων εἰς τὴν περιοχὴν Ἐπι- σκοπῆς καὶ Σταμνιῶν Πεδιάδος Ἡρακλείου ὑπὸ Ν. Πλά- τωνος	619 - 648
36. Ἔργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ στερεώσεως μνημείων ὑπὸ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου	649 - 656
37. Συνέλευσις τῶν ἐταίρων κατὰ τὸ ἔτος 1952	657
38. Ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ ἔτους 1952	659 - 670
39. Ἀπολογισμὸς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1952	671 - 673
40. Κίνησις τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1952	674 - 677
41. Βιβλιοθήκη τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1952	678 - 683
42. Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας	684 - 688

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΘΩΝ
ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΧΑΙΩΝ
Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΕΛΛ. ΚΟΙΝΟΤΗΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΕΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΤΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ
DUC DE LUYNES
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΝΑΡΔΑΚΗΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ
ΣΙΜΩΝ Γ. ΣΙΝΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΣΟΥΤΣΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΤΡΩΝ
ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
HILARION ROUX

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
HEINRICH SCHLIEMANN
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΒΑΛΛΙΕΡΗΣ
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΧΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΗΦΑΙΣΤΙΔΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ
ΣΟΛΩΝ ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Ι. ΠΡΩΙΟΣ
ΟΘΩΝ Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
BENIAMIN ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΤΣΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
GEORGES CLEMENCEAU
Α. Ε. Η. ΓΟΕΚΟΡΠ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΟΙΒΟΣ ΦΑΡΜΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

WILLIAM PATON
ΜΙΧΑΗΛ Π. ΒΛΑΣΤΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 1951 - 1953

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

† ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

(²Απὸ 6/7/51)

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΒΕΛΤΣΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΛΗΣ

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΟΡΕΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (ἀπὸ 6/7/51)

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΣ

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΟΥΖΗΣ

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ
Η Α. Μ. Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΠΑΥΛΟΣ Ο Α΄

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Charles Picard. — 16 Av. de l'Observatoire, Paris VIe, France.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς τῆς Σουηδίας Γουσταῶς Ἀδόλφος.

† Robert Demangel.

Waldemar Deonna. — Chemin des Fourches, par Chêne, Genève, Suisse.

Charles Dugas. — 72 rue Pasteur, Lyon VII, France.

Sam Eitrem. — Gimle Terrasse 3, Oslo, Norvège.

Georg Karo. — Lambertusstr. 12, Freiburg i. Breisgau, Deutschland.

† Sir Frederic Kenyon.

Pierre de la Coste-Messelière. — École des Hautes Études, Sorbonne, Paris.

A. Merlin. — 5, rue de Villiers, Neuilly s/Seine, France.

† Gabriel Millet.

Biagio Pace. — Via Aterno 9, Roma, Italia.

Roberto Paribeni. — Via dei Prefetti 22, Roma, Italia.

Gaetano De Sanctis. — Via Santa Chiara 61, Roma, Italia.

René Vallois. — 43, rue Ausone, Bordeaux (Gironde), France.

Otto Walter. — Kreuzbergpromenade 9, Salzburg-Parsch, Österreich.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

- Carlo Anti.— R. Università, Padova, Italia.
- Sir John Davidson Beazley. — 100 Holywell, Oxford, England.
- Helmuth Berve. — Historisches Seminar der Universität, Erlangen, Deutschland.
- Robert de Billy. — 56, rue de Boulainvilliers, Paris, France.
- Friedrich Wilhelm Frhr von Bissing. — Oberaudorf am Inn (Bavarn), Deutschland.
- Carl William Blegen. — University of Cincinnati, Cincinnati, Ohio, U.S.A. — Πλουτάρχου 9, Ἀθήναι.
- Ernst Buschor. — Archäol. Seminar d. Universität, München, Deutschland.
- Veselin Čaikanović. — Gledstonova 22, Belgrade, Yougoslavie.
- Rhys Carpenter. — Bryn Mawr College, Bryn Mawr, Penna, U.S.A.
- † Fernand Chapouthier.
- † H. Lamar Crosby.
- † Ludwig Curtius.
- R. M. Dawkins. — Plas Dulas, Llandulas, N. Wales.
- Léopold Dor. — 39 rue Scheffer, Paris XVIe, France.
- George W. Elderkin. — Haslet Ave. Princeton N. J., U.S.A.
- Sir John Forsdyke. — 13 Sandringham Road, London, N. W. 11, England.
- Stanislaw J. de Gasiorowski. — Ul. Jozefa Pilsudskiego 6, Cracovie, Pologne.
- Henri Grégoire. — 45 rue des Bollandistes, Bruxelles, Belgique.
- Edouard Herriot. — Chambre des députés, Paris, France.
- Bert Hodge Hill. — ὁδὸς Πλουτάρχου 9, Ἀθήναι.
- Hâmit Zübeyr Kösay. — T. C. Kültür Bakanlıđı, Ankara, Turquie.
- Scarlat Lambrino. — Università di Coimbra, Portogallo.
- † Philippe Ernest Legrand.
- Louis E. Lord. — Bureau of University Travel, 11 Boyd St., Newton, Mass. U. S. A.

Benjamin Dean Meritt. — Institute for Advanced Study, Princeton,
New Jersey, U.S.A.

Ernst Meyer. — Universität, Zürich, Schweiz.

Kazimierz Michalowski. — Brzozowa 12, Varsovie, Pologne.

† Mrs William Moore.

Kurt Müller. — Dahlmannstr. 10, Göttingen, Deutschland.

† Sir John L. Myres.

Martin P. Nilsson. — Bredgatan 25, Lund, Suède.

† Alfred Philippson.

David Moore Robinson. — University, Mississippi, U.S.A.

John D. Rockefeller Jr. — Rockefeller Center, New York City, N.Y.,
U. S. A.

Otto Rubensohn. — Dufourhaus, Dufourstrasse 42, Basel, Schweiz.

Henri-Arnold Seyrig. — Institut français Beyrouth, Syrie.

Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κύριος
Σπορίδων.

Gorham Phillips Stevens. — Ὁδὸς Τσακάλωφ 6, Ἀθῆναι.

Hidenaka Tanaka. — Imperial University, Kyoto, Japan.

Lincoln Mac Veagh. — 331 St Roman's Road, New Haven Conn. U.S.A.

Alan John Bayard Wace. — British School of Archaeology, Athens.

Carl Weickert. — Devrientweg 6, Berlin-Lichterfelde, Deutschland.

Arthur Maurice Woodward. — 21 Byng Road, Tunbridge Wells,
Sussex, England.

Walther Wrede. — Allmandweg 47, Nagold, Deutschland.

Gerard Mackworth-Young. — Burleigh Court, Stroud, Glos., Eng-
land.

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΕΣ ΕΤΑΙΡΟΙ

Pierre Amandry.—Faculté des Lettres, Strasbourg, France.

Richard David Barnett.—British Museum London, W. C. 1.

Oscar Broneer.—University of Chicago, Illinois U.S.A.

Henri Ducoux.—37 avenue de Versailles, Paris, France.

Thomas J. Dunbabin.—All Souls' College, Oxford, England.

Karl Kübler.—Linsenbergstrasse 25, Tübingen-Lustnau, Deutschland.

Paul Lemerle.—École des Hautes Études, Sorbonne, Paris, France.

Ibraim Noshy.—Egyptian University of Cairo, Egypt.

Iwan Velkoff.—Musée National, Sofia, Bulgarie.

ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1952

Σημ. - Οί δι' άστερίσκου σημειούμενοι έταίροι είναι ισόβιοι.

1. * Αγγελόπουλος Θεόδωρος	29. * Γεωργόπουλος Μελέτιος
2. * Αθανασάκης Ίωάννης	30. Γεωργούλης Κ. Δ.
3. * Αϊγινήτης Βασίλειος	31. Γιαλούρης Νικόλαος
4. Άλεξανδρής Κωνστ.	32. Γιαννακόπουλος Γ. Π.
5. Άλεξίου Στυλιανός	33. * Γιαννόπουλος Δημήτριος
6. Άλεξόπουλος Θεοφάνης	34. Γιαννουλάτου Άρτεμισία
7. Άλεξόπουλος Νικόλαος	35. Δάκαρης Σωτήριος
8. * Αλβιζάτος Αμίλκας	36. * Δέγλερης Άλέξανδρος
9. * Αναγνωστόπουλος Ίωάννης	37. * Δηλιγιάννης Έπαμεινώνδας
10. * Αναστασιάδης Άναστάσιος	38. Δημητρακάκης! Δημητρ. Κωνστ.
11. Άνδρόνικος Έμμανουήλ	39. * Δημητριάδης Χρῖστος
12. Άντωνιάδης Ίωάννης	40. Δημητριάδου Ίσις
13. * Αποστολάκη Άννα	41. * Διαμαντόπουλος Άνδρέας
14. * Αποστολίδης Χρῖστος	42. * Διαμαντόπουλος Διονύσιος
15. Άποστολόπουλος Ίωάννης	43. Διαμαντόπουλος Έρρακλής
16. * Βαλάσης Θωμάς	44. Διαμαντοπούλου Άγνή
17. Βάλληνδας Πέτρος Γ.	45. Λοντάς Γεώργιος Σπ.
18. * Βαρούχα Χριστοδουλοπούλου Είρ.	46. * Δόσιος Κωνσταντῖνος
19. Βασσενχόβεν Λουδοβῖκος	47. * Δουκάκη Εὐανθία
20. Βελουδίου Μαρία	48. Δραβύλλας Γεώργιος Θ.
21. * Βέλτσος Γεώργιος Νικολ.	49. * Δραγάτσης Άθανάσιος Ίακ.
22. Βερδελής Νικόλαος	50. * Δραγούμης Φίλιππος Στεφ.
23. * Βερναρδάκης Κωνσταντῖνος	51. * Έξαρχόπουλος Νικόλαος
24. * Βιζουκίδης Περικλής	52. * Έξαρχος Νικόλαος
25. Βογιατζῆς Νέστωρ	53. * Εὐαγγελίδης Δημήτριος
26. ⁵ * Βορέας Θεόφιλος	54. Ζαφειρόπουλος Νικόλαος
27. * Γαλανός Σπυρίδων	55. * Ζέγγελης Κωνσταντῖνος
28. * Γεωργακόπουλος Κωνσταντῖνος	56. Ζυγαδινός Νικόλαος Ε.

57. * Ζωγράφος Κωνσταντῖνος
58. Ἡλιόπουλος Γεώργιος
59. Θανασουλόπουλος Ἰωάννης
60. Θανασουλοπούλου Αἰκατερίνη
61. * Θεοδωράκης Γεώργιος Α.
62. Θεοφανείδης Βασίλειος
63. Θεοχάρης Δημήτριος
64. Θρεψιάδης Ἰωάννης
65. Ἰακωβίδης Σπυρίδων
66. * Ἰγγλέσης Σωτήριος
67. Ἰωακείμ Ἰωακείμ
68. * Ἰωαννίδης Ἰωάννης Γ.
69. Ἰωαννίδου Μπαρμπάρῃγου Μ.
70. * Καλιτσουνάκης Δημήτριος
71. * Καλιτσουνάκης Ἰωάννης
72. Καλκάνης Μιχαὴλ Ἰ.
73. Καλλιγᾶς Μαρίνος
74. Καλλιπολίτης Βασίλειος
75. * Κανελλόπουλος Παναγιώτης
76. * Καντᾶς Ἡλίας
77. * Καντιάνης Νικόλαος
78. * Καπερώνης Νικόλαος
79. * Καπρουλᾶς Γεώργιος
80. Καραβίας Ἱπποκράτης
81. * Καραγιαννόπουλος Γεώργιος
82. * Καραθανάσης Δημήτριος
83. * Καρανδρέας Ἀπόστολος
84. * Καραχάλιος Θεμιστοκλῆς
85. * Καροῦζος Χρῖστος
86. * Καρούζου Παπασπυρίδου Σέμνη
87. * Καστόρχης Δημήτριος
88. * Κάτσανος Νικόλαος
89. Kent John
90. * Κεραμόπουλος Ἀντώνιος
91. Κόλλας Περικλῆς
92. Κοντολέων Νικόλαος
93. Κοντῆς Ἰωάννης
94. Κοντόπουλος Ἀλέξανδρος
95. Κορρὲς Στυλιανὸς
96. * Κοσμόπουλος Δημήτριος
97. * Κοτζιᾶς Νικόλαος
98. * Κουγέας Σωκράτης
99. * Κούζης Ἀριστοτέλης
100. * Κουκουλᾶς Φαίδων
101. Κουρμούλης Γεώργιος
102. * Κρητικὸς Εὐάγγελος
103. * Κριεζῆς Ἀνδρέας
104. * Κριεζῆς Ἐμμανουὴλ
105. * Κριμπᾶς Ἀθανάσιος
106. * Κριμπᾶς Βασίλειος
107. * Κριμπᾶς Ἡλίας
108. Κτιστόπουλος Κωνσταντῖνος
109. * Κυριαζῆς Σπυρίδων
110. * Κυριακὸς Ἰωάννης Π.
111. Κωνσταντίνου Ἰωάννα
112. * Κωττάκης Λεωνίδας
113. Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ.
114. * Λάππας Γεώργιος
115. * Λιβιεράτος Σπυρίδων
116. * Λογοθέτης Κωνσταντῖνος
117. * Μαγιάσης Σωτήριος
118. Μακαρόνας Χαράλαμπος
119. * Μακρόπουλος Ἰωάννης
120. Μαντζούνης Παναγιώτης Δ.
121. Μαντζούφας Γεώργιος
122. * Μαντούδης Μιχαὴλ
123. * Μαριδάκης Γεώργιος
124. * Μαρινᾶτος Σπυρίδων
125. Μαρχεζίνης Σπυρίδων
126. * Μαρκόπουλος Βασίλειος
127. Μαστροκώστας Εὐθύμιος
128. Μαυρομάτης Κ. Γ.

129. * Μαυρούλιας Ἰωάννης
130. Μέγας Γεώργιος
131. Μελᾶς Κωνσταντῖνος
132. * Μεσολωρᾶς Παναγιώτης
133. * Μηλιάδης Ἰωάννης
134. * Μητσόπουλος Χρῖστος
135. Μιτσὸς Μάρκελλος
136. * Μιχαηλίδης Μιχαήλ
137. * Μπαβαβέας Ἀδαμάντιος
138. * Μπαλῆς Γεώργιος
139. Μπάρα Χαρίκλεια
140. * Μπενάκης Ἀντώνιος
141. Μπουφίδης Νικόλαος
142. * Μυλωνᾶς Γεώργιος
143. Μυλωνᾶς Παῦλος Κ.
144. * Νεγρεπόντης Μιλτιάδης
145. * Νικολαΐδης Λουδοβίκος
146. * Νομικὸς Μᾶρκος
147. * Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
148. Οἰκονόμος Ἀλέξανδρος Ἀρ.
149. Οἰκονόμου Ἀγγελος
150. * Ὁρλάνδος Ἀναστάσιος Κ.
151. * Πάλλας Δημήτριος
152. * Παμπούκας Ἀπόστολος
153. Πανοῦτσος Γεώργιος
154. Πανταζόπουλος Ν. Γ.
155. * Παντελίδης Ἐμμανουήλ
156. Παπαγιαννόπουλος-Παλαῖδς Α.
157. * Παπαδάκης Κωνσταντῖνος
158. * Παπαδημητρίου Ἰωάννης
159. * Παπαδόπουλος Θωμᾶς
160. * Παπαηλιοῦ Χαράλαμπος
161. * Παπαθανασίου Πάνος
162. * Παπαϊωάννου Γεώργιος
163. * Παπαϊωάννου Ἰωάννης
164. * Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
165. * Παπαϊωάννου Πάνος
166. Παπακωνσταντῖνου Κωνστ. Δ.
167. * Παπαμιχαήλ Γρηγόριος
168. Παπανικολάου Σταῦρος Κ.
169. * Παπαντωνόπουλος Νικόλαος
170. * Παπαστράτος Ἐπαμεινώνδας
171. * Παπαστράτος Εὐάγγελος
172. * Παπαστράτος Ἰωάννης
173. * Παπαφλέσσας Γρηγόριος
174. * Παπαφλέσσας Ἰωάννης
175. * Παπαφλέσσας Κωνσταντῖνος
176. Πελεκανίδης Στυλιανὸς
177. * Πελεκίδης Εὐστράτιος
178. * Πέππας Ἀριστοτέλης
179. * Πεσματζίου Γεώργιος
180. * Πετρακόπουλος Θεόδωρος
181. * Πετρόπουλος Γεώργιος
182. * Πίστης Νικόλαος
183. Πλάτων Νικόλαος
184. * Πλυτᾶς Ἀμβρόσιος
185. Πολίτης Λῖνος Ν.
186. Πολυγένης Ἰωάννης Κ.
187. * Πουλίτσας Παναγιώτης
188. * Πουλόπουλος Ἀπόστολος
189. * Πουρῆς Μιλτιάδης
190. * Πρινάρης Κίμων
191. * Ράλλης Γεώργιος Δ.
192. Ράλλης Γεώργιος Μιλτ.
193. * Ρινόπουλος Μιχαήλ
194. * Ροζάκης Σταμάτιος
195. * Ρουμπάνης Γεώργιος
196. * Ρούνιος Κωνσταντῖνος
197. * Ρωμαΐδης Ἰωάννης
198. * Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος
199. * Σακελλαρίου Γεώργιος
200. * Σάργου Αἰμιλία

201. * Σεργόπουλος Ἰωάννης	222. * Τεγοπούλου Ἡλιοῦ Ἀλεξάνδρα
202. * Σκάσσης Ἑρρίκος	223. Τραυλὸς Ἰωάννης Μ.
203. * Σκλαβοῦνος Γεώργιος	224. * Τριανταφυλλίδης Περικλῆς
204. * Σκοτίδας Εὐάγγελος	225. * Τσακαλῶτος Ἀθανάσιος
205. * Σούλης Γεώργιος	226. * Τσακαλῶτος Πολύβιος
206. Σπυριδάκης Γεώργιος	227. * Τσιπούρας Δημήτριος
207. * Σπυρόπουλος Παναγιώτης	228. * Φιλαδελφεὺς Ἀλέξανδρος
208. * Σταθακόπουλος Παναγιώτης	229. Φιλιππάκη Βαρβάρα
209. * Σταθαῖος Ἀντώνιος	230. * Φουντούλης Δημήτριος
210. * Σταμελλᾶτος Γεώργιος	231. * Χαβιαρᾶς Νικήτας
211. * Στάμος Ἰωάννης	232. * Χαρίτος Ἰωάννης
212. * Σταμούλης Μιλτιάδης	233. Χαριτωνίδης Σεραφεῖμ
213. Σταυρόπουλος Κωνστ. Ἀγγ.	234. Χαριτωνίδης Χαρίτων
214. Σταυρόπουλλος Φοῖβος	235. Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ
215. * Στεργιόπουλος Δημήτριος	236. Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος Δ.
216. Στίκας Εὐστάθιος	237. Χατζηνικολάου Ἄννα
217. Συνοδινὸς Ἐλευθέριος	238. * Χατζῆς Ἀντώνιος Χ.
218. * Σφήκας Δημήτριος	239. * Χόνδρος Δημήτριος
219. * Σωτηρίου Γεώργιος Α.	240. Χρήστου Χρύσανθος
220. Σωτηρίου Μαρία	241. * Χριστίδης Δημήτριος
221. * Τεγόπουλος Στυλιανὸς	242. * Χριστόπουλος Μιχαήλ

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1952

*Ἀγαπητοὶ Ἑταῖροι,
Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,*

Ἡ κατεδάφισις τοῦ παλαιοῦ κτηρίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ ἐπὶ τῆς θέσεώς του μὴ συντελεσθεῖσα εἰσέτι οἰκοδομὴ νέου μεγαλυτέρου, πληροῦντος τὰ αἰτήματα τῆς συγχρόνου ζωῆς καὶ ἐπιστήμης, μᾶς ἀναγκάζει νὰ σᾶς ὑποδεχθῶμεν ἐφέτος διὰ τὴν ἐτησίαν λογοδοσίαν εἰς τὴν φιλόξενον ταύτην αἴθουσαν τοῦ Πανεπιστημίου εὐγενῶς παραχωρηθεῖσαν παρὰ τοῦ φιλαρχαίου πρυτάνεως αὐτοῦ κ. Μιχ. Δένδια, πρὸς ὃν θερμὰς τὸ Συμβούλιον ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας του, ὅπως ὁλόψυχον διατυπώνει καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τὸ Προεδρεῖον τῆς Ἀκαδημίας, ὅπερ λίαν γενναιοφρὸνως παρεχώρησε δύο μεγάλας αἰθούσας τοῦ μεγάρου αὐτῆς πρὸς προσωρινὴν στέγασιν τῶν βιβλίων μας.

*
* *

Ὡς πάντοτε, οὕτω καὶ ἐφέτος, τῆς ἐκθέσεως τῶν πεπραγμένων θὰ προτάξωμεν τὸ μνημόσυνον τῶν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐκλιπόντων ξένων καὶ ἡμετέρων Ἑταίρων.

Ἐκ τῶν ξένων ἐπιτίμων ἐταίρων ἡμῶν ἀπεδήμησε πρὸς Κύριον ἐνενηκοντούτης ὁ Sir Frederick Kenyon, διαπρεπέστατος παπυρολόγος, ἄλλοτε διευθυντὴς τοῦ Παπυρολογικοῦ τμήματος τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου. Ὁ Kenyon ἡσχολήθη δι' ὅλου αὐτοῦ τοῦ βίου περὶ τὴν μελέτην τῶν ἐλληνικῶν παπύρων ἐγένετο δὲ διάσημος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1890, ὅτε ἐταύτισε τὸ περιεχόμενον παπύρου ἐκ 4 κυλίνδρων πρὸς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἣν καὶ ἐδημοσίευσεν ἐντὸς ἐνὸς καὶ μόνου ἔτους. Ἐπτὰ ἔτη ἀργότερον ἐδημοσίευσεν ὁ Kenyon, ἐκ παπύρων ὁμοίως, καὶ τὸν Βακχυλίδην. Μνημειώδη δὲ παραμένουσι τὸ τρίτομον αὐτοῦ περὶ τῆς Παλαιογραφίας τῶν ἐλληνικῶν παπύρων ἔργον καὶ ὁ Κατάλογος τῶν documentary παπύρων, συγγράμματα δι' ὧν ὁ Kenyon ἐδημιούργησεν ἐξαιρετικὴν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν παπυρολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐν γένει μελετῶν.

Παρὰ τὸν Kenyon καὶ ἄλλον ἐπιφανῆ ἐπιστήμονα ἀπώλεσεν ἡ ἀρχαιολογικὴ οἰκογένεια κατὰ τὸ 1952: τὸν Ροβέρτον Demangel. Ὡς μέλος κατ' ἀρχὰς τῆς ἐνταυθα Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς εἰργάσθη ὁ Demangel ἀπὸ τοῦ 1919 εἰς Μ. Ἀσίαν, Κωνσταντινούπολιν, Δῆλον καὶ Δελφούς. Διετέλεσεν ἔπειτα Γ. Γραμματεὺς τῆς αὐτῆς Σχολῆς μέχρι τοῦ 1927, ὅτε ὠνομάσθη καθηγητὴς τοῦ ἐν Montepellier Πανεπιστημίου. Ἄλλ' ἢ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα ἀγάπη του καὶ ἡ διοικητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἱκανότης του τὸν ἔφεραν καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ δὴ ὡς Διευθυντὴν πλέον τῆς γεραρᾶς Γαλλικῆς Σχολῆς.

Καρπὸς τῶν ἐν Ἑλλάδι μελετῶν τοῦ Demangel ὑπῆρξε, πλὴν ἄλλων μικροτέρων διατριβῶν, ἡ λαμπρὰ περὶ τῆς Ἰωνικῆς ζωφόρου πραγματεία του, ὡς καὶ δύο τόμοι τῶν Fouilles de Delphes, πραγματευόμενοι περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, ἔργα εἰς τὰ ὅποια θαυμάζει τις οὐ μόνον τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ ἀνδρὸς ἀλλὰ καὶ τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν ἄκραν ἐπιστημονικὴν εὐσυνειδησίαν. Ἀξία ἰδιαιτέρας

μνείας εἶναι ἐπίσης καὶ πλείονα μικρότερα ἄρθρα του, διὰ τῶν ὁποίων ὑπεστήριξεν ἰδίαν θεωρίαν περὶ τῆς προελεύσεως τῶν δωρικῶν τριγλύφων, ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ Βιτρουβίου. Πλὴν δὲ τῶν κλασικῶν καὶ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα εἴλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ σοφοῦ καὶ πολυκλαύστου συναδέλφου, ὡς ἀποδεικνύει τὸ ἐξαίρετον αὐτοῦ περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνοικίας τῶν Μαγγάνων ἔργον, γραφὲν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Mamboury καὶ ἄλλα.

Τιμῶντες ὁμως τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ Demangel μνήμην δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιπαρέλθωμεν καὶ τὸν θαυμάσιον ἄνθρωπον, τὸν ἄνδρα τῆς γνησίας εὐγενείας καὶ προσηνείας. Ἀλησμόνητος ἰδία θὰ παραμείνῃ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σκοτεινῶν χρόνων τῆς ξενικῆς κατοχῆς δρᾶσις τοῦ Demangel ὡς ἀντιπροσώπου τοῦ Γαλλικοῦ Ἐρυνθροῦ Σταυροῦ. Συγκινητικὴ ὑπῆρξεν ὄντως ἡ συμμετοχὴ τοῦ Demangel εἰς τὴν δυστυχίαν τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν, τὸν ὁποῖον παντοιοτρόπως περιέθαλψε, περιερχόμενος κρυφὰ τὰς πτωχὰς τῆς πόλεως συνοικίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ θανάτῳ του δὲν θρηνοῦμεν μόνον τὸν ἐξαίρετον ἐπιστήμονα καὶ ἀγαστοῦ ἦθους ἄνδρα ἀλλὰ καὶ τὸν θερμὸν φιλέλληνα καὶ τὸν ἀνθρωπιστήν.

Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐταίρων τῆς θρηνεί ἡ Ἐταιρεία τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ ἀρχιτέκτονος Γεωργίου Κοντολέοντος, ἀνδρὸς μὲ λεπτοτάτους τρόπους καὶ βαθὺ αἶσθημα τοῦ καλοῦ, οὕτινος τρανὰ δείγματα ἔδωσε διὰ τῆς ζηλευτῆς διατάξεως, ἣν ἐπέτυχε, τῶν ἐκθεμάτων τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς ἐν τῇ προσφάτῳ ἀρχιτεκτονικῇ ἐκθέσει τοῦ Ζαπτείου.

Οὐχ' ἦτιον ὀδυνηρὰ ὑπῆρξε καὶ ἡ πρόωρος ἀπώλεια ἐτέρου σεμνοῦ καὶ πλήρους ἐλπίδων νέου, τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Χαριλάου Τζανετάκη. Μεγάλως τέλος ἐλύπησε τὴν Ἐταιρείαν καὶ ἡ στέρησις τοῦ ἐπανειλημμένως ὡς μέλους τῆς Ἐξελεγκτικῆς ἡμῶν ἐπιτροπῆς διατελέσαντος ἐταίρου Ἰωάννου Καψάλη.

Νέους τακτικοὺς ἐταίρους ἐξέλεξε κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος

τὸ Συμβούλιον τὴν Ἄνναν Χατζηνικολάου, ἐπιμελήτριαν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τὴν Χαρίκλειαν Μπάργλα, βοηθὸν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Σπουδαστηρίου, τὸν Ἰω. Ἰωακεῖμ, Γραμματέα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τὸν Νικόλαον Μπουφίδην, φροντιστὴν τῆς Αἰγυπτιακῆς Συλλογῆς τοῦ Ἀρχ. Μουσείου, τὸν Χαρίτωνα Χαριτωνίδην, καθηγητὴν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τὸν Κωνσταντῖνον Καλοκύρην, ἐπιμελητὴν τῶν Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Κρήτης, τὸν Νικόλαον Δρανδάκην, ἐπιμελητὴν Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Σπάρτης, τὸν Κωνσταντῖνον Γεωργούλην, Διευθυντὴν τοῦ Διδασκαλείου Μέσης Ἐκπαιδεύσεως καὶ νῦν Γ. Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, τὸν Παν. Μιχελῆν, καθηγητὴν τοῦ Πολυτεχνείου, τὸν Ἐλευθ. Μπιτζιλέκην, ἔκτακτον ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων Πρεβέζης, τὴν Εὐρυδίκην Ν. Κοντολέοντος, πτυχιούχον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, τὸν Χάρην Τούλ, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου, τὸν Χρῦσανθον Χρήστου, ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων Θηβῶν, τὸν Γ. Ἡλιοπούλον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀλεξανδρῆν, ναύαρχον ἐ. ἀ.

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ 1952 διὰ 479 νέων τόμων ἐξ ἀγορᾶς, ἀνταλλαγῆς ἢ δωρεᾶς.

Παρὰ τὴν ἔλλειψιν μονίμου στέγης, ὅμως ἡ Ἑταιρεία οὐδὲν δόλως ἡμέλησε καὶ τῶν δημοσιευμάτων της. Οὕτω ἐξεδόθησαν κατὰ τὸ 1952, εἰς τόμος τῆς Ἀρχ. Ἐφημερίδος (1950/51), δύο τόμοι τῶν Πρακτικῶν, τῶν ἐτῶν 1950 καὶ 1951, ἡ περὶ τῆς Ἀργολικῆς προσωπογραφίας διατριβὴ τοῦ Ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Μιτσοῦ, τὸ περὶ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης ἐξάιρετον σύγγραμμα τοῦ καθηγητοῦ καὶ τῆς κυρίας Μαρίας Σωτηρίου καὶ τέλος ὁ πρῶτος τόμος τοῦ περὶ τῆς ξυλοστέγου βασιλικῆς τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης ἔργου τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας.

Τοῦ νέου μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἐσυνεχίσθη καὶ συνεχί-

ζεται δραστηρίως ἡ περαιτέρω δομή, παρὰ τὰς πολλαπλᾶς δυσχερείας, ἃς παρενέβαλαν αἱ πολύπλοκοι περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν καταφυγίων διατυπώσεις. Ἦδη ὄχι μόνον τὰ δύο εἰς βάθος ὑπόγεια τοῦ κτηρίου συνετελέσθησαν ἀλλὰ καὶ τῆς ὀλίγας βαθμίδας ὑπὲρ τὸ ἐπίπεδον τῆς ὁδοῦ ὑψουμένης μεγάλης αἰθούσης τῶν διαλέξεων, ὡς καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὴν ἐξώστου ἢ ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος κατασκευὴ ἐπερατώθη, ἐλπίζεται δ' ὅτι κατὰ τὸ προσεχὲς φθινόπωρον ὁλόκληρος ὁ σκελετὸς τοῦ πενταορόφου κτηρίου θὰ εἶναι ἕτοιμος καὶ ὅτι θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ κατὰ Νοέμβριον παλινόστησις τῶν ἤδη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ φιλοξενουμένων βιβλίων τῆς ἡμετέρας βιβλιοθήκης.

Καὶ ἤδη ἔρχομαι εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς σημερινῆς ὁμιλίας ἥτοι εἰς τὸ ἀνασκαφικὸν καὶ τὸ ἀναστηλωτικὸν ἔργον τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1952, ὅπερ ὑπῆρξε τὸ ἀκόλουθον:

1. Ἐν Ἐλευσίνι ἡ Ἑταιρεία συνέχισε τὴν παλαιὰν ἀνασκαφὴν τῆς διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μυλωνᾶ καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Τραυλοῦ. Τμῆμα τῶν δαπανῶν ἐχορήγησε τὸ ἐν Washington Πανεπιστήμιον τοῦ St. Louis. Ἡ σκαφὴ ἐστράφη πρὸς δύο σημεία ἥτοι ἀφ' ἑνὸς εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ, ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τὸ πρὸς τὰ Μέγαρα νεκροταφεῖον.

Τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ ἱεροῦ κεῖται πρὸ τῆς Β.Α. γωνίας τῆς Φιλωνείου Στοᾶς. Ἐνταῦθα ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ὑστερογεωμετρικοῦ πλακοστρώτου δρόμου, φέροντος ἀποχετευτικούς ἀγωγούς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ὁ δρόμος οὗτος ὡδήγει πρὸς τὴν πύλην τοῦ πρωῒμου ἀρχαῖκου περιβόλου, ἃν καὶ εἶναι ἀρχαιότερος αὐτῆς, καὶ δὴ πιθανῶς τοῦ τέλους τοῦ 8ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος, καθόσον κεῖται μεταξὺ στρωμάτων τῆς ὑστάτης γεωμετρικῆς περιόδου καὶ πρωτοαττικῆς.

Νέα ἐξέτασις τῆς λεγομένης πυλίδος ἀπέδειξεν, ὅτι αὕτη δὲν ὡδήγει δι' ἐσωτερικῆς κλίμακος εἰς τὴν πρὸ τοῦ Τελεστηρίου πλατεῖαν, ὡς ὑπέθεσαν ὁ Noack καὶ ὁ Κουρουνιώτης, ἀλλ' ἦτο

ἀπλοῦν ἀψιδωτὸν κατασκεύασμα (niche) κατασκευασθὲν ἵνα προφυλάξῃ τὸ κατὰ τὴν ρίζαν τῶν θεμελίων τῆς Φιλωνείου στοᾶς φρέαρ, ὅπερ ὁ Μυλωνᾶς δέχεται ὡς τὸ Καλλίχορον τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὑμνου. Τὸ εἰς τὸν βράχον λαξευθὲν τμῆμα τοῦ φρέατος τούτου ἔχει βάθος 6.00 μ. εὐρέθη δὲ πλήρες χωμάτων καὶ λίθων μετ' ἐλαχίστων ὀστράκων τῶν ὑστεροελλαδικῶν III χρόνων, τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν, οὕτως ὥστε δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀσφαλὴς χρονολόγησις οὔτε τῆς κατασκευῆς οὔτε τῆς ἀρχῆς χρήσεως τοῦ φρέατος. Πάντως ἡ ἀψὶς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἀποδεικνύει, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὅτι ἐγκατελείφθη, ὅτε ὁ χώρος ἐπληρώθη χωμάτων κατὰ τὴν Κιμώνειον διασκευὴν τοῦ Β.Α. ἄκρου τοῦ ἱεροῦ. Ἐξηκριβώθη ἐπίσης, ὅτι πρὸς τὸ φρέαρ ἔφερε καὶ ἄλλη λιθόστρωτος ὁδός, τῆς ὁποίας διεσώθη μικρὸν μόνον τμῆμα ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου.

Παρὰ τὴν ὑστεροελλαδικὴν ὁδὸν ἀπεκαλύφθη καὶ κτήριον ἀκανονίστου σχήματος τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου, παρουσιάζον δύο τοῦλάχιστον οἰκοδομικὰς περιόδους. Τὸ κεντρικὸν μέρος τοῦ κτηρίου τούτου ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὸν διαμέρισμα $1,65 \times 1,55$ μὲ λιθόστρωτον δάπεδον. Τοῦτο φέρει εἰς μεγαλύτερον δωμάτιον, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη μικρόν, ἐλλειψοειδὲς χώρισμα πλήρες τέφρας καὶ πυρακτωθέντων χωμάτων. Ἐπίσης πρὸς Δ. τοῦ κεντρικοῦ δωματίου ἀνευρέθη κτιστὸς ὀχετός, διήκων καὶ διὰ τοῦ Β τοίχου τοῦ διαμερίσματος καὶ καταλήγων εἰς βόθρον μεγίστου πλάτους 1,40, ἀμέσως πρὸς Β τοῦ κεντρικοῦ δωματίου. Ὁ χώρος τοῦ βόθρου ἀπέδωσεν ἀλλεπάλληλα στρώματα τέφρας καὶ πυρακτωθέντων χωμάτων καὶ αὐτὰ δὲ τὰ πλευρὰ τοῦ βόθρου ἀποδεικνύονται ὑψωθέντα διὰ λιθοδομῆς κατὰ περιόδους καὶ μαρτυροῦντα τὴν μακροχρόνιον χρῆσιν του. Τέλος πρὸς Β τοῦ βόθρου εὐρέθη ἕτερον διάμερισμα, ἐπίσης κεκαλυμμένον διὰ τέφρας καὶ φέρον μαρτύρια ἰσχυρᾶς πυρακτώσεως. Ἴσως τὸ ὅλον κτήριον τοῦτο νὰ ἐσχετίζετο πρὸς τὴν παρ' αὐτὸ διερχομένην

ὑστεροελλαδικὴν ὁδὸν καὶ τὸ φρέαρ, ὅποτε τὸ συγκρότημα δυνατὸν νὰ εἶχε χρῆσιν θρησκευτικῆς χοιῆς.

Κάτωθεν τοῦ ὑστερογεωμετρικοῦ δρόμου καὶ πρὸς Α αὐτοῦ ἀνευρέθησαν λείψανα κτισμάτων τῶν ὑστεροελλαδικῶν II καὶ III χρόνων, ὡς καὶ κτιστὸς τάφος Υ. Ε. II. Ἐπίσης ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς εὐρέθησαν λείψανα μεσοελλαδικῶν χρόνων.

Ἡ ἔρευνα τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τοῦ ἱεροῦ βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν Β.Α. αὐτοῦ πλευρὰν καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ὑπάρξεώς του. Οὕτως ἡ Πεισιστράτειος διαμόρφωσις τοῦ χώρου μὲ τὴν ἐσωτερικὴν του πύλην καὶ τὸν ἐσωτερικὸν δρόμον δὲν ἦτο καινοτομία τις ἀλλ' ἐσυνέχιζε χρῆσιν καθιερωθεῖσαν διὰ τῶν αἰώνων.

Πολύτιμα καὶ διδακτικὰ ὑπῆρξαν τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πρὸς τὰ Μέγαρα ἐκτεταμένου προϊστορικοῦ καὶ ἱστορικοῦ νεκροταφείου. Τάφοι ἐν αὐτῷ ἀνεσκάφησαν εἰς 3 διάφορα τμήματα χαρακτηριζόμενα διὰ τῶν γραμμάτων Θ, Ζ καὶ Γ.

Εἰς τὸ τμήμα Θ ἀνεσκάφησαν ἐν ὅλῳ 42 τάφοι, ὧν 20 προϊστορικῶν χρόνων ἦτοι 2 ἀπλοὶ λάκκοι μεσοελλαδικοί, ἐκ δὲ τῶν ὑπολοίπων 18 κιβωτιόσχημοι, χαρακτηριστικοὶ τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων. Τὸ δάπεδόν των καλύπτεται διὰ στρώματος λεπτῶν χαλίκων, τὸ δὲ κάλυμμα ἀποτελεῖται ἐκ 1 ἢ 2 πλακῶν. Περιεῖχον πλείονας τοῦ ἐνὸς σκελετοῦς, τοῦθ' ὅπερ τοὺς διακρίνει ἀπὸ τῶν ὁμοίων μεσοελλαδικῶν. Ἀνωθεν τοῦ καλύμματος ἐνὸς ἐκ τῶν τάφων τούτων εὐρέθη εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν ὑπόλειμμα «στήλης» ἀποδεικνύον τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐθίμου τῆς ἐπιθέσεως σημάτων κατὰ τοὺς τελευταίους μεσοελλαδικοὺς χρόνους.

Δύο ἄλλοι τάφοι ἔχουσι τὰς 3 πλευρὰς κατεσκευασμένας διὰ κατακορύφων πλακῶν ἐπὶ δὲ τοῦ ἄνω ἄκρου τῶν πλακῶν καὶ μέχρι τοῦ στομίου στερεοῦνται λίθινοι δόμοι ὀριζόντιοι ἐξ ἀργῶν λίθων. Λόγῳ τῆς ταφῆς πλείονων νεκρῶν αἱ διαστάσεις

τῶν τάφων τούτων εἶναι μεγαλύτεραι. Πλὴν τοῦ κιβωτιστήμου εὐρέθη καὶ ἄλλος τύπος τάφου, ὁ κάθετος λακκοειδὴς ἀλλὰ κτιστὸς καὶ μεγάλων διαστάσεων μετὰ πλαγίας εἰσόδου εὐρισκομένης εἰς τὸ ἄκρον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ φρασσομένης διὰ πλακός. Καλύπτεται δ' οὗτος ὑπὸ μεγάλων πλακῶν. Τὴν πλαγίαν εἰσόδον ἐπέβαλλον προφανῶς αἱ μεγάλαι διαστάσεις τῶν καλυπτηρίων πλακῶν, ὧν ἡ ἀφαίρεσις δι' ἐκάστην νέαν ταφήν θὰ παρουσίαζε δυσκολίας. Πρὸ τῆς εἰσόδου θὰ ἐναπετίθετο ὁ τελευταῖος νεκρός, τῶν ὁστῶν τῶν λοιπῶν παραμεριζομένων εἰς τὸ βάθος. Τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα εὐρέθησαν εἰς ἓνα τάφον τοῦ τύπου τούτου, ἀνάγονται εἰς τὴν 2αν περίοδον τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Τὰ χαρακτηριστικώτερα εἶναι ποτήρια τοῦ τύπου Βαφειοῦ μὲ ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν, ἐντεῦθεν δ' ἀποβαίνει ἀσφαλῆς καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν τάφων εἰς τὴν 2αν φάσιν τῆς μεσοελλαδικῆς περιόδου.

Μερικοὶ ἐκ τῶν τάφων τοῦ τύπου τούτου ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ εἰς ὑστερωτέρους χρόνους, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ σχετικῶν κτερισμάτων: μυκηναϊκῶν εἰδωλίων, ἀγγείων, ψηφίδων ἐκ φαγεντιανῆς, φακοειδοῦς σφραγιδολίθου ἐκ στεατίτου κλπ. τῶν ὑστεροελλαδικῶν III χρόνων. Οἱ ὑστεροελλαδικοὶ ἄνθρωποι ἔσκαπτον λάκκον ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ ἐκεῖ ἐτοποθέτουν τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τῶν μεσοελλαδικῶν νεκρῶν.

Μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν τάφων ἀνευρέθησαν ἐσφηνωμένοι οἱ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Εἶναι δ' οὗτοι τάφοι ἐνηλίκων κεραμοσκεπεῖς μὲ ἐλάχιστα κτερίσματα καὶ παιδικοὶ ποικίλοι. Οἱ νεκροὶ παιδίων ἐτίθεντο κατὰ κανόνα ἐντὸς μεγάλων ἀγγείων ἢ λαρνάκων μετὰ τῶν κτερισμάτων, ἅτινα ἀνάγουσι τοὺς τάφους εἰς τὸν 5ον π. Χ. αἰῶνα.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ταφήν ἐγένετο χρῆσις καὶ καύσεως τῶν νεκρῶν· διότι ἀνευρέθησαν 3 πυραῖ. Τὰ κεκαυμένα ὀστᾶ καὶ ἡ τέφρα ἀπέκειντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, διότι τεφροδόχοι δὲν ἀνευρέθησαν. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα ὑπολείμματα ἐναγισμῶν.

Εἰς ἓν τμήμα ἀνεσκάφησαν μόνον παιδικοὶ τάφοι ἐντὸς ἀμφορέων, εὐρέθη δὲ καὶ μία ῥοειδῆς λάρναξ, τοῦ β' τετάρτου τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος.

Τέλος εἰς ἕτερον τμήμα εὐρέθη μεγάλη πυρὰ καὶ εἰς τάφος τῶν τελευταίων ὑστεροελλαδικῶν III χρόνων. Ὁ τάφος οὗτος ἐχρησιμοποιήθη ἐκ νέου περὶ τὸ 480 π. Χ. διὰ τὴν ταφὴν παιδίου ἐντὸς πίθου, οὗ τὸ ἄνοιγμα ἐκαλύφθη ὑπὸ χύτρας περιεχούσης καὶ ἄλλα κτερίσματα.

Ἐν συμπεράσματι οἱ μὲν τάφοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων δὲν παρουσιάζουν τι τὸ ἰδιαίτερον, οἱ προϊστορικοὶ ὅμως εἶναι μοναδικοί· διότι δι' αὐτῶν φανερόνεται ἡ ἐξέλιξις τῶν μεσοελλαδικῶν, κιβωτισσῆμων, μικρῶν διαστάσεων τάφων, πρὸς τοὺς ἐπίσης μεσοελλαδικούς, καθέτους λακκοειδεῖς, μεγαλυτέρων διαστάσεων, οἱ ὅποιοι εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς καθέτους λακκοειδεῖς (Shaft graves) τῶν Μυκηνῶν καὶ ἀποδεικνύουσιν, ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ἐξειλίχθησαν ἐκ μεσοελλαδικῶν τάφων. Οὕτω διὰ τῶν εὐρεθέντων ἐν Ἐλευσίνι τάφων πληροῦται τὸ κενὸν τὸ μεταξὺ τῆς μεταβατικῆς περιόδου ἀπὸ τῆς μεσοελλαδικῆς πρὸς τὴν ὑστεροελλαδικὴν ἐποχὴν καὶ ἀποδεικνύεται ὀρθὴ ἡ γνώμη, καθ' ἣν ἡ δευτέρα ἐξειλίχθη ὁμαλῶς ἐκ τῆς πρώτης.

2. Ἐν Βραυρωνί, παρὰ τὸ Μαρκόπουλον, ἔσκαψεν ἡ Ἑταιρεία διὰ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Ε. Στίκα, ὅστις συνέχισε καὶ ἐπεράτωσε τὴν πέρυσιν ἀρξαμένην ἀποκάλυψιν τῆς μεγάλης μετὰ βαπτιστηρίου βασιλικῆς. Ἐφέτος ἐκαθαρίσθη τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ κυρίως ναοῦ, διεπιστώθη δ' ὅτι ἐκατέρα τῶν κιονοστοιχιῶν ἔφερεν ἀνὰ 7 κίονας, ἰωνικοὺς μετ' ἐπιθήματος, τεθειμένους μεταξὺ λίαν ἐξεχουσῶν παραστάδων. Δύο τῶν κίωνων τούτων ἀνεστηλώθησαν ἐπὶ τῶν οἰκείων βάσεων. Ἀπεκαλύφθησαν περαιτέρω ὅ τε ἐσωνάρθηξ καὶ ὁ ἐξωνάρθηξ τοῦ ναοῦ.

Ὀλίγον πρὸ τῆς μεσαίας θύρας εἰσόδου εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἀνευρέθη παρὰ τὸν τοῖχον ἰσόγειος, ὀρθογώνιος τεχνητὴ

λεκάνη μὲ ὑψωμένα χεῖλη ἐξ ὑδραυλικοῦ κονιάματος καὶ πυθμένα ἐκ πλίνθων κεκλιμένων πρὸς τὰ ἔξω, διατρυπώμενον δὲ ὑπὸ 3 ὀπῶν. Εἰς τὴν κοιλότητα ταύτην διαβλέπει ὁ ἀνασκάψας τὸ ὑποκατάστατον τῆς κρήνης τῶν καθαρμῶν, ἥτις, μὴ ὑπάρχοντος ἐνταῦθα αἰθρίου, θὰ μετετέθη εἰς τὸν νάρθηκα. Οἱ σχετικοὶ κρουνοὶ τοῦ ὕδατος θὰ εὐρίσκοντο ὑψηλότερον ἐπὶ τοῦ τοίχου.

Ὁ ἐξωνάρθηξ συνεκοινώνει πρὸς τὸν ἐξωνάρθηκα διὰ δύο θυρῶν ἀνοιγομένων εἰς τὰ πλάγια καὶ μὴ ἀντιστοιχουσῶν πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς, ἵνα οἱ ἐν τῷ ἐξωνάρθηκι ἱστάμενοι κατηχούμενοι μὴ δύνανται νὰ βλέπωσι τὰ ἐν τῷ ἱερῷ κατὰ τὴν μυστηριακὴν φάσιν τῆς λειτουργίας τελούμενα. Αἱ δύο παρὰ τὰς θύρας ἡμικυκλικαὶ κόγχαι ἦσαν ἀπλῶς διακοσμητικαί.

Ὁ ἐξωνάρθηξ ἔφερε πρὸς δυσμὰς ἀνοικτὴν στοὰν ἀπαρτιζομένην ἀπὸ 6 μικροῦς κίονας, πέντε τῶν ὁποίων οἱ κορμοὶ εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν πεσμένοι ἕκαστος πρὸ τῆς ἀντιστοίχου ἰωνικῆς βάσεως. Μικρὸν ἰωνικὸν κιονόκρανον μετ' ἐπιθήματος εὐρεθὲν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τοὺς κίονας τούτους, ὧν ἐγένετο καὶ ἡ ἀναστήλωσις. Κατὰ τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος εὐρέθησαν κτιστὰ πεζούλια, ὑπεράνω δ' αὐτῶν καὶ τεμάχια ἐγχρώμων τοιχογραφιῶν μετὰ γεωμετρικῶν κοσμημάτων.

Ἀπεκαλύφθη περαιτέρω κατὰ τὸ Β. ἄκρον τοῦ ἐξωνάρθηκος ὀρθογώνιον δωμάτιον μεθ' ἡμικυκλικῆς κόγχης, οὗτινος οἱ τοῖχοι διετηροῦντο μέχρις ὕψους 2,50 μ. Τὸ δωμάτιον αὐτὸ θὰ εἶναι πιθανώτατα τὸ μυτατώριον ἐκεῖνο δηλ. εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἥλλασσε στολὴν ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρεσβύτεροι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λειτουργίας τῶν κατηχουμένων, ὅτε καὶ θὰ ἐδέχοντο τὰς προσορήσεις τῶν τε πιστῶν καὶ τῶν κατηχουμένων, ἀνταποδίδοντες τὴν εὐλογίαν των. Τούναντίον τὸ πρὸς νότον ὀρθογώνιον δωμάτιον φέρον ἐσωτερικῶς κτιστὰ πεζούλια θὰ ἐχρησίμευε πιθανώτατα ὡς τὸ διακονικόν, ἐνθα τὸ πρῶτον θ' ἀπετίθεντο αἱ προσφοραὶ ἢ καρποφορίαι τῶν πιστῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ παρακείμενον πρὸς ἀνατολὰς

δωμάτιον, ὅπερ συγκοινωνεῖ διὰ θύρας πρὸς τὸν κυρίως ναόν, δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν χοροβανᾶν ἦτοι τὸ ταμεῖον τοῦ ναοῦ.

Ἡ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἑξωνάρθηκος ἔκτασις δὲν παρέσχε σημεῖα ὑπάρξεως αἰθρίου. Τοῖχοί τινες βαίνοντες πρὸς δυσμὰς ἐφ' ἱκανὸν διάστημα εἶναι, λόγῳ τῆς εὐτελοῦς κατασκευῆς των, μεταγενέστεροι. Οἱ πρὸς βορρᾶν τῆς αὐλῆς ὀρθογώνιοι χῶροι θὰ ἐχρησίμευον πρὸς βοηθητικούς σκοπούς. Εἰς τὸ Β. ἄκρον τοῦ ἑσωνάρθηκος καὶ εἰς τὸ Ν. τοῦ ἑξωνάρθηκος ἀπεκαλύφθησαν καμαροσκέπαστοι τάφοι. Ἐκ τούτων οἱ τοῦ ἑσωνάρθηκος ἔφερον κατὰ τὸ δυτικόν των πέρας μαρμαρίνην «στήλην», μία τῶν ὁποίων φέρει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν: «Ἐνθάδε κατέκειται Λεπτίκα, γαμετὴ Ἀγαθοφέροντος· τελευτᾷ μηνὶ Ἀγούστου». Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν ἀπλᾶ ἀγάνωτα πήλινα ἀγγεῖα.

Μία ἄλλη πλάξ ἐκ σχιστολίθου ἐπιγεγραμμένη, εὐρέθη ἐντὸς τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον ἐχαρκτηρίσθη ὡς διακονικόν. Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφὴ λέγει: Κυμητήριον Συνοδίου Ὑποδιακόνου.

Περαιτέρω κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν ἀπεκαλύφθη παραπλεύρως τοῦ βαπτιστηρίου τραπεζιόσχημον δωμάτιον, ἐστρωμένον μὲ παχείας πηλίνας τετραγώνους πλάκας πλευρᾶς 0,50, καὶ παρ' αὐτὸ ἄλλοι μικρότεροι χῶροι, ἐν οἷς καὶ κυκλοτερὲς κλίβανος, εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη καὶ τέφρα. Ἐντελῶς χωριστὸν κτίσμα σχήματος τετραγώνου καὶ πλευρᾶς 6,60 μετὰ δικιονίου προστώου πρὸς Δ. ἀπεκαλύφθη ἔτι περαιτέρω. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν τεμάχια θολωτῆς ὀροφῆς εἶχε δὲ καὶ τοῦτο ἀργότερον χρησιμοποιηθῇ πρὸς ταφὴν. Ἴσως τὸ κτίσμα τοῦτο νὰ ἦτο τὸ ξενοδοχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν Διαθήκην τοῦ Κυρίου, ὁ πρωτοδιάκονος ἐδέχετο καὶ ἐφιλοξένει τοὺς προσκυνητάς.

3. Ἐν Λαυρεωτικῷ Ὀλύμπῳ ὁ τέως ἑφορος ἀρχαιο-

τήτων κ. Νικ. Κοτζιάς συνέχισε καὶ ἐπεράτωσε, δαπάναις τῆς Ἑταιρείας, τὴν κατὰ τὸ 1929 ἀρξαμένην καὶ ἡμιτελῆ παραμείνασαν ἀνασκαφὴν παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Διὰ τῶν ἐφετινῶν ἀνασκαφῶν διεπιστώθη, ὅτι τὸ ὀλικὸν μῆκος τῆς βασιλικῆς ἦτο 34,80 τὸ δὲ πλάτος 17,50. Ἡ βασιλικὴ ἦτο τρίκλιτος φέρουσα ἐσωτερικῶς ἀνὰ 4 κίονας ἐφ' ἐκάστης κιονοστοιχίας. Πρὸ τοῦ κυρίως ναοῦ ὑπῆρχον καὶ ἐνταῦθα δύο νάρθηκες, ὧν ὁ μὲν ἐξωτερικὸς ἦτο ἐδῶ κλειστός. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἀπεκαλύφθησαν δύο ἰσομεγέθη δωμάτια, ὧν τὸ μὲν δυτικὸν ἀπετέλει τὸ βαπτιστήριον, τὸ δ' ἀνατολικόν, κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα, ἀποθήκην.

Εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ ἀνευρέθη τὸ σύνθρονον, ἡ πλάξ τοῦ βάθρου τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς καὶ ὑπ' αὐτὴν σταυρόσχημον ἐγκαίνιον. Πέριξ τῆς πλακὸς τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς εὐρέθησαν αἱ βάσεις τοῦ κιβωρίου, ὅπερ τὴν ἐστέγαζε. Τὸ ἱερὸν ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ μὲ διάφορα γεωμετρικὰ σχέδια, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται σταυροί, πτηνά, ὀπωροφόρα δένδρα, ἀγγεῖα πλήρη ὀπωρῶν κλπ. Τὸ ἱερὸν περιεφράσσετο διὰ φράγματος μαρμαρίνου ἀποτελουμένου ἐκ πεσσίσκων καὶ θωρακίων κοσμουμένων διὰ ρόμβων καὶ ἰσοσκελῶν σταυρῶν.

Οἱ κίονες τῶν κιονοστοιχιῶν ἦσαν ἀρράβδωτοι ἐστέφοντο δ' ὑπὸ κορινθιαζόντων κιονοκρανῶν. Τὸ μέσον κλίτος ἐπεκοινώνει μετὰ τοῦ νάρθηκος διὰ τριβήλου, οὗτινος οἱ 2 κίονες ἔφερον ἰωνικὰς βάσεις καὶ κιονόκρανα.

Μεταξὺ τοῦ α' καὶ τοῦ β' κίονος τῆς Β. κιονοστοιχίας ἔκειτο ὁ ἄμβων ἀποτελούμενος ἐκ παχέος κίονος, ἐφ' οὗ πλάξ, εἰς ἣν ἀνήρχοντο διὰ 2 κλιμάκων, μιᾶς πρὸς Α. καὶ ἑτέρας πρὸς Δ. Ὁ ἄμβων ἐκαλύπτετο δι' οὐρανίσκου βαίνοντος ἐπὶ μαρμαρίνων κιονίσκων μετ' ἰωνικῶν κιονοκρανῶν, ὧν τεμάχια ἀνευρέθησαν πλησίον. Ὁ ἐσωνάρθηξ ἔφερε κατὰ τὰς στενὰς αὐτοῦ πλευρὰς θύρας, ὧν ἡ πρὸς Ν. ὠδήγει εἰς τὸ βαπτιστήριον. Ἐκ τεμαχίων ψηφιδωτῶν εὐρεθέντων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους συνάγεται ὅτι τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν τοίχων ἔφερον ψηφιδωτὴν διακόσμησιν.

Μετὰ τὴν ἄγνωστον πότε γενομένην καταστροφὴν τῆς ἡ βασιλικῆς συνεστάλης εἰς μικρὸν ναῖσκον περιορισθέντα εἰς τὸ μέσον κλίτος, ὅτε ἐκτίσθησαν νέοι ἐνδιάμεσοι τοῖχοι, τὸ δὲ βαπτιστήριον μετετράπη εἰς ἐλαιοτριβεῖον, οὗτινος εὐρέθησαν κατὰ χώραν ἀνέπαφα τὰ λίθινα ἐργαλεῖα: τριβεῖον, πιεστήριον καὶ ἡ βάσις τοῦ μογλοῦ.

Μεταξὺ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τῆς βασιλικῆς ἀνευρέθησαν καὶ πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὐμεγέθους ἀρχαίου δωρικοῦ ναοῦ, ὡς π. χ. τρίγλυφοι καὶ κιονόκρανον ὡς καὶ δύο τεμάχια ἀρχαϊκοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου μετὰ τμήματος ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς.

Ἀπεκαλύφθησαν ὁμοίως καὶ περὶ τοὺς 15 τάφους, ὧν τινες περιεῖχον ὑάλινα, πήλινα καὶ μετάλλινα κτερίσματα, ὡς καὶ ὀστεοθῆκαι. Τῶν τάφων εἰς ἧτο κεραμοσκεπῆς, οἱ δ' ἄλλοι κτιστοὶ καμαρωτοί, τρεῖς ἦσαν ἀπλᾶ ὀρύγματα καὶ εἰς ἀπετελεῖτο ἐκ μονολίθου μαρμαρίνης σαρκοφάγου ὠοειδοῦς, ἧς τὸ κάλυμμα εἶχεν ἀφαιρεθῆ.

4. Ἐν Ραφῇ νᾶ συνεχίσθη διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Δ. Θεοχάρη, ἐποπτεύοντος τοῦ ἐφόρου κ. Παπαδημητρίου, ἡ πέρουσιν πρὸ τῶν ξενοδοχείων τῆς παραλίας ἀρξαμένη ἀνασκαφή, καθ' ἣν ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ἐπιτοπίου κατεργασίας μεταλλεύματος χαλκοῦ, ἀναγομένης εἰς τὴν πρωτοελλαδικὴν περίοδον, ἧτοι, περίπου ἀπὸ τοῦ 2800 μέχρι τοῦ 2000 π. Χ.

Ἡ ἐφετινὴ σκαφὴ ἀπέβλεψεν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀποσαφήνισιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν εὐρημάτων, ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, εἰς ὃν ἀνῆκον τὰ ἐν τῇ παραλίᾳ ἐργαστήρια χαλκοῦ.

Καὶ εἰς μὲν τὸν τομέα τῆς παραλίας ὠλοκληρώθη τὸ σχῆμα τοῦ λακκοειδοῦς μεταλλουργικοῦ ἐργαστηρίου, τὸ ὁποῖον εὐρέθη πληθεὺς κεραμικῶν καὶ ἄλλων λειψάνων σχετικῶν πρὸς τὴν τῆξιν καὶ τὴν ἄλλην κατεργασίαν τοῦ μεταλλεύματος. Εὐρέθη δὲ προσθέτως καὶ δεύτερον ἐργαστήριον μὲ τὸν μεταλλευτικὸν κλί-

βανον λαξευμένον ἐντὸς τοῦ βράχου. Καὶ τὸ νέον τοῦτο ἐργαστήριον ἔχει, ὡς τὸ πρῶτον, ἀπιοειδὲς σχέδιον, συμπληρώνει δὲ διὰ τῶν νέων στοιχείων, ἅτινα παρέχει, τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης κατεργασίας τοῦ μετάλλου οὐ μόνον ἐν Ἑλλάδι ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, διότι τὰ χαλκουργικὰ ἐργαστήρια τοῦ Ἀραφῆνος εἶναι αἱ ἀρχαιότεραι μέχρι τοῦδε εὐρεθεῖσαι μεταλλουργικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐν Εὐρώπῃ. Μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων κινητῶν εὐρημάτων ἀναφέρω 3 πήλινα χωνία χύσεως χαλκοῦ, δύο χαλκᾶς καρφίδας καὶ ἄφθονα πήλινα ἀγγεῖα.

Εἰς δὲ τὸν τομέα τοῦ συνοικισμοῦ ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια οἰκημάτων τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου, ἐξηκριβώθη δ' ὅτι ὁ συνοικισμὸς εἶχε σημαντικὴν ἔκτασιν καταλαμβανομένην δυστυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ νεοκτίστου προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ Ραφῆνας.

Ἐφέτος ἀνεσκάφη ἡ οἰκία Α, ἥς τὸ κύριον δωμάτιον 3,70×5 μ. ἀπέδωκε πλῆθος κεραμεικῶν εὐρημάτων, ἐν οἷς πολλὰ πλήρη πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα, λίθινα καὶ ὀστεῖνα ἐργαλεῖα καὶ κοσμήματα, ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ καὶ μολύβδου καὶ ἄλλα. Ἡ οἰκία θὰ κατωκίηθῃ ἐπὶ μακρόν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐπαλλήλων δαπέδων τῆς.

Παρὰ τὴν οἰκίαν Α εὐρέθησαν τὰ θεμέλια οἰκοδομήματος Γ, οὗτινος ἀνεσκάφη μόνον τὸ ἀνώτατον στρώμα. Ἡ κάτοψις τοῦ ἐνθυμίζει τὴν διάταξιν τῶν Τρωϊκῶν οἰκημάτων. Ἐντὸς τοῦ οἰκήματος Γ εὐρέθησαν τμήματα τῆς ἐκ πηλοῦ ἐπαλείψεως τῆς στέγης τυχαίως ὀπηθέντα καὶ διασώζοντα τὰ ἀποτυπώματα τῶν κλάδων, ἐξ ὧν ἀπηρτίζετο ἡ στέγη.

Ἐτέρα οἰκία Β ἀπεκαλύφθη παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ γηλόφου ἀποτελουμένη ἐκ 4 δωματίων, εἰς τὰ 3 τῶν ὁποίων εὐρέθη ἀνὰ μία ἐστία. Εἰς τὸ κυριώτερον τῶν δωματίων τούτων διεκρίθησαν 11 ἐπάλληλα στρώματα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς πλείονα χαλκίστρωτα δάπεδα.

Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ἀνάγονται εἰς προκεχωρημένην φάσιν τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου. Νεώτερα τούτων ἀπεκαλύ-

φθησαν εἰς τὸ ἀνώτατον στρώμα, ἐν οἷς ὀλίγα μεσοελλαδικὰ ὄστρακα ἀγγείων καὶ μυκηναϊκὰ κεραμικὰ λείψανα καὶ τμῆμα εἰδωλίου. Κατὰ ταῦτα ὁ συνοικισμὸς θὰ κατεστράφη κατὰ τὸ τέλος τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου ὑπὸ τῶν νέων μεσοελλαδικῶν εἰσβολέων, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων του δὲ κατώκησε, πολλοὺς αἰῶνας ὕστερον, μυκηναϊκὸν φῦλον.

Ἡ ἐφετινὴ σκαφὴ ἐδικαίωσε τὴν προσδοκίαν σπουδαίων εὕρημάτων καὶ ἀπεκάλυπεν ἐν μέρει νέον κέντρον τοῦ προϊστορικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀττικῆς, τὸν πανάρχαιον Ἀραφῆνα.

5. Ἐν Ἀμφιαρείῳ τοῦ Ὠρωποῦ ὁ Ἔφορος κ. Μ. Μιτσὸς ἀπησχολήθη μὲ τὴν μελέτην τῶν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Β. Λεονάρδου ἀποκαλυφθεῖσων ἐπιγραφῶν. Ἐκ τούτων 9 ψηφίσματα εἶναι ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας. Ἐν ἐξ αὐτῶν εἶναι ψήφισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν ἔχει δὲ χαραχθῆ ἐπὶ βάθρου, ὅπερ ἔφερεν ἀνάθημα τοῦ Ἀθηναίου Μαδίου, υἱοῦ τοῦ Κηφισοδώρου. Πέντε ἄλλα εἶναι χαραγμένα ἐπὶ ἡμικυκλικοῦ βάθρου, ὅπερ ἔφερεν ἀνάθημα τοῦ Θρασυλόχου, ἐτέρου υἱοῦ τοῦ Ἀθηναίου Κηφισοδώρου. Ποιητὴς τοῦ ἀναθήματος ἦτο ὁ γλύπτῃς Λεωχάρης. Εἰς ἀμφοτέρω τὰ βάθρα τὸ δημοτικὸν εἶχεν ἀποξεσθῆ, τοῦθ' ὅπερ θὰ συνέβη μετὰ τὴν ἐν ἔτει 322 νίκην τοῦ Ἀντιπάτρου παρὰ τὴν Κραννῶνα.

Τρία ἄλλα ψηφίσματα ἐπὶ ὑψηλοῦ βάθρου φέροντος τὴν εἰκόνα Δάσωνος υἱοῦ τοῦ Εὐκρίτου, ποιηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ γλύπτου Ἡροδώρου, χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς μελέτης τῶν ἐπιγραφῶν ὁ κ. Μιτσὸς ἐπεστάτησε καὶ εἰς τὴν ἀνόρουξιν φρέατος παρὰ τὴν ἀρχαίαν κρήνην τοῦ Ἀμφιαρείου, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ἀπὸ τριετίας εἶχεν ἐξαφανισθῆ.

6. Ἐν Ἐρετρίᾳ ἐνήργησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, διὰ τῆς ἐφόρου Δίδος Ἰ. Κωνσταντίνου τὸν καθαρισμὸν τοῦ ναοῦ

τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος, ὅστις ἐγκαταλειφθεὶς ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἶχε καλυφθῆ ἕξ ὀλοκλήρου ὑπὸ ἀγρίας βλαστήσεως καὶ καταστῆ ἀδιόρατος. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ καθαρισμοῦ ἐπεχειρήθη καὶ μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα πρὸς συμπλήρωσιν τῶν πληροφориῶν, τὰς ὁποίας ἐν συντομίᾳ εἶχεν ἄλλοτε ἐκθέσει ὁ ἀνασκάψας τὸν ναὸν ἀείμνηστος Κουρουνιώτης.

Ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ σηκοῦ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δύο τοίχων, ὡς καὶ κυκλικὸν κτίσμα δυνάμενον νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἐστία.

Ὡσαύτως ὑπὸ τὰ θεμέλια τῆς Δ. στενῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς Β.Δ. αὐτοῦ γωνίας ἀπόστασιν ἀπεκαλύφθη τμήμα ἐλλειψοειδοῦς κτίσματος.

Εἰς ἀμφοτέρω τὰ σημεῖα εὐρέθησαν ἄφθονα σχετικῶς ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων τοῦ ἐγγωρίου ἐρετρικοῦ ἐργαστηρίου, πολλὰ τῶν ὁποίων φέρουσι διακόσμησιν ἐνθυμίζουσαν, κατὰ τὴν ἀνασκάψαν, τὴν σύγχρονον κυκλαδικήν.

Πρὸς Β. τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 4 ἕως 5 μέτρων ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη συστάς βυζαντινῶν, πιθανώτατα, τάφων ἕξ ὧν 7 σαγματοειδοῦς μορφῆς κεκαλυμμένοι διὰ μεγάλων πηλίνων, ἐλαφρῶς κυρτῶν κεράμων. Δι' ὁμοίων δὲ κεράμων ἐκλείοντο καὶ τὰ πέρατα αὐτῶν, πλὴν ἐνὸς τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον ἔφρασσε μικρὰ ἐπιτυμβία στήλη φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ΞΕΝΟΚΡΙΤΗ.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης καὶ 3 κιβωτιόσχημοι τάφοι μὲ τὰς παρειὰς ἐκτισμένας διὰ λιθίνων καλῶς εἰργασμένων πλακῶν, προερχομένων πιθανώτατα ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ τοῦ ναοῦ.

Μεταξὺ τῶν τάφων καὶ εἰς μεγαλύτερον βάθος εὐρέθησαν ἄφθονα πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη — σφόνδυλοι δωρικῶν κιόνων, πῆλιναι κέραμοι μὲ λεπτὸν κίτρινον ἐπίχρυσμα κλπ. Πάντα σχεδὸν τὰ τεμάχια ταῦτα παρουσιάζουσι σαφῇ ἵχνη πυρᾶς εἰς πλεῖστα δὲ σημεῖα καὶ τοῦ πέριξ χώρου εὐρέθησαν μελανὰ ἐκ πυρκαϊᾶς χρώματα.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι τὸ γενόμενον ἐντὸς βαθυτέρου στρώματος ἐπιχώσεως εὐρημα ἀριστερᾶς χειρὸς ἀμαζόνος προ-

ερχομένης ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ ἑναετίου κόσμου τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 περίπου μέτρων εὐρέθη καὶ ὁ ἀριστερὸς ἄκρος ποὺς μαρμαρίνου ἀγάλματος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐλλείπουσι δυστυχῶς οἱ δάκτυλοι. Λόγῳ φθορᾶς τῆς ἐπιφανείας του δὲν δύναται τις ν' ἀποφανθῇ, κρίνων μόνον ἐκ τῆς τεχνικῆς του, ἂν προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ τινος μορφῆς τῶν ἀετωμάτων. Πάντως δὲν ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἡ χειρ μορφὴν, διότι δὲν συμβιβάζεται ἡ κλῖμαξ των, τοῦ ποδὸς ἀνήκοντος εἰς μορφὴν μεγαλυτέραν.

Ἀπὸ τῆς ἀμμώδους ἐπιχώσεως μέχρι βάθους 2 εἰσέτι μέτρων ἦτοι 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, συνηντήθησαν ὄστρακα ἀγγείων ποικίλων ἐποχῶν, κυρίως τοῦ 7ου καὶ τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος, εἰς δὲ τὴν ἀνωτάτην ἐπίχωσιν πλῆθος ἑλληνιστικῶν, ἐν οἷς καὶ ἄριστα διατηρουμένη κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου Ἀθηνᾶς.

7. Ἐν Πτελεῶ τῆς Θεσσαλίας ἡ Ἑταιρεία συνέχισε τὰς ἀνασκαφικὰς αὐτῆς ἐργασίας διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Ν. Βερδελῆ. Εἴκοσι περίπου μέτρα ἀνατολικῶς τοῦ χώρου, ἔνθα πέρυσιν ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια μεσοελλαδικῆς οἰκίας, ἥλθον εἰς φῶς 4 ὁμόχρονοι τάφοι, ὧν δύο περιεῖχον χειροποίητα ἀβαφῇ ἀγγεῖα, μινύεια καὶ γραπτὰ ἀμαυρόχρωμα. Ἀνατολικῶς καὶ ἄνωθεν τῶν τάφων τούτων εὐρέθη καὶ πέμπτος θολωτὸς ὑπομνηναϊκὸς τάφος διατηρῶν τὰ τοιχώματα τῆς θόλου του μέχρις 1 μ. ὕψους. Ἐντὸς τοῦ τελευταίου διετηροῦντο ἀκόμη 5 μικρὰ ἀγγεῖα, πῆλινον εἰδῶλιον καὶ τινα κωνικὰ λίθινα κομβία.

Ἄλλη σκαφὴ ἐνηργήθη καὶ πρὸς νότον τῆς μεσοελλαδικῆς οἰκίας, ἣτις ἀπεκάλυψε τὴν συνέχειαν τοῦ ἐλλειψοειδῶς βαίνοντος ἀνατολικοῦ θεμελίου, ὅπερ φαίνεται ὅτι κατὰ τὸ μέσον ἐσχηματίζεν εἴσοδον καὶ εἶδος ὁδόντος κατὰ τὴν νοτίαν αὐτῆς παραστάδα.

Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ δρόμου τοῦ πέρυσι παρὰ τοὺς Ἀγ. Θεοδώρους ἀνασκαφέντος θολωτοῦ μνηναϊκοῦ τάφου, εὐρέθη, παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς θόλου, βόθρος περιέχων τὰ ὅσῃ

δεκάδος νεκρῶν, μεταξὺ δ' αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ τρίωτος ἀμφορείσκος, χαλκοῦν ξίφος, χαλκοῦν ἐγγχειρίδιον, δέκα ψηφίδες ἐκ χαλκηδονίου λίθου, μικρὸς σφραγιδόλιθος ἐκ στεατίτου καὶ τινα κωνικὰ λίθινα κομβία.

Ἐν Φαρσάλῳ ὁ αὐτὸς κ. Βερδελῆς συνεπλήρωσε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κατὰ τὴν Δ. παρυφῆν τῆς κωμοπόλεως εὐρεθέντος πέρυσι θολωτοῦ τάφου τοῦ τέλους τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Κάτωθεν τοῦ βορείου τοίχου τῆς θόλου τοῦ εἰρημένου τάφου εὐρέθη κιβωτιόσχημος μυκηναϊκὸς τάφος ἐκτισμένος διὰ μικρῶν λίθων. Παρὰ τὸ στόμιον τοῦ δρόμου του εὐρέθη, κατὰ τὰς ἐκτέρωθεν γωνίας, πλῆθος σιδηρῶν ἥλων, σιδηροῦν κλεῖθρον, ὡς καὶ τεμάχια μεταλλικῆς ἐπενδύσεως, μαρτυροῦντα τὴν εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπαρξίν ξυλίνης μεταλλεπενδύτου θύρας.

Βορείως καὶ ἀνατολικῶς τοῦ ἀνωτέρω μνημείου καὶ εἰς ἀπόστασιν 10 μόλις μέτρων ἀπ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν 2 ἄλλοι τάφοι μυκηναϊκῶν ὡσαύτως χρόνων. Ἡ ὑπαρξίς τῶν δύο τούτων τάφων, ὡς καὶ τοῦ τρίτου μυκηναϊκοῦ, τοῦ ὑπὸ τὴν θόλον τοῦ ἀνωτέρω μνημείου εὐρεθέντος, παρέχουσι λαβὴν εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τοῦ ταυτισμοῦ τῆς Φαρσάλου πρὸς τὴν ὁμηρικὴν Φθίαν, ἀφ' οὗ δι' αὐτῶν ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ πόλις κατοικεῖτο ἤδη κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

Περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς ἦλθον εἰς φῶς ἕτερα 3 ταφικὰ κτίσματα. Εἰς τὸ ἀνατολικώτερον ἐξ αὐτῶν, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ μᾶλλον κατεστραμμένον, ἔκειτο, εἰς μέγα βάθος, καλῶς διατηρουμένη πωρίνη σαρκοφάγος, ἔξω τῆς ὁποίας εὐρέθησαν εἰς πλήρης κορινθιακὸς σκύφος καὶ θραύσματα κορινθιακῶν ἀρυβάλλων καὶ βομβυλιῶν. Εἰς τὸ δυτικώτερον ἀποκαλυφθὲν κατασκεύασμα ἔκειντο 4 ὅμοιαι ἡμικατεστραμμέναι σαρκοφάγοι, μεταξὺ δὲ αὐτῶν εὐρέθη καὶ τεμάχιον εὐμεγέθους ἀττικῆς ἀρυβαλλοειδοῦς ληκύθου μὲ παράστασιν ἐφίππου ἀμαζόνος. Τέλος ἐκ τοῦ περαιτέρω πρὸς Δ. τάφου, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ ἀνασκαφὴ δὲν συνεπληρώθη, προέκνυσαν μικρά τινα μελαμβραφῆ ἀγγεῖα τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος.

8. Ἐν Σέρραις τῆς Μακεδονίας συνετελέσθη κατὰ τὸ 1952 σχεδὸν ἕξ ὁλοκλήρου, διὰ γενναίας συμβολῆς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ἀναστήλωσις τῆς πολυπαθοῦς βυζαντινῆς μητροπόλεως τῶν Ἀγ. Θεοδώρων, σπουδαίου ἀκριτικοῦ μνημείου, ἐπανειλημμένως πυρποληθέντος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Ὑπολείπεται ἤδη μόνον ἡ κατασκευὴ θυρῶν καὶ παραθύρων. Τὰς ἐργασίας ἐπέβλεψεν, ἐπανειλημμένως μεταβάς ἐπὶ τόπου, ὁ Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχιτέκτων κ. Ε. Στίκας, ἐξετέλεσε δὲ μετὰ ζήλου καὶ εὐσυνειδησίας ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς ἀναστηλώσεως Νικόλαος Κορωνιός. Καὶ δὴ πρῶτον ἀνακατεσκευάσθησαν οἱ πέντε ἐκ τῶν ἕξ ἐσωτερικῶν κιόνων, διὰ τῶν παλαιῶν κατὰ τὸ δυνατόν τεμαχίων πρασίνου ἀτρακίου λίθου, πλὴν δύο διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπῆρχον τεμάχια.

Τὰ κιονόκρανα τῶν κιόνων τούτων κατεσκευάσθησαν νέα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα δύο διατηρηθέντων παλαιῶν. Τὰ ὑπεράνω τῶν κιόνων τόξα ἐγένοντο διὰ πλίνθων, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ πεσσοὶ καὶ τὰ τόξα τοῦ γυναικωνίτου. Ὁ ὑπερέχων φωταγωγὸς τοῦ μέσου κλίτους κατεσκευάσθη κατὰ τὸ βυζαντινὸν πλινθοπερίβλητον σύστημα. Αἱ στέγαι τῶν κλιτῶν καὶ τοῦ νάρθηκος ἐγένοντο, χάριν τοῦ ἀφλέκτου, ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος κατ' ἀπομίμησιν ξυλίνης κατασκευῆς δηλ. κατὰ σύστημα ἐφαρμοσθὲν ἤδη μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐν Ἀγίῳ Δημητρίῳ τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ δύο τριγωνικὰ ἀετώματα τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μέσου κλίτους ἀνακατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σφζομένων λειψάνων.

Ὅλως νέος ὅμως κατεσκευάσθη ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ μεταγενεστέρου νάρθηκος κατὰ σύστημα τοιχοποιίας ἀρμονιζόμενον πρὸς τὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς. Προκειμένης τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος παρέστη ἀνάγκη ἐκσκαφῆς κατὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν, ἣτις ἔβαινεν ἐπὶ ἐπιχώσεων. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν ὅμως ταύτην ἡ σκαπάνη προσέκρουσεν ἐπὶ κεχωσμένης κόγχης φερούσης ἐσωτερικῶς παλαιὰς τοιχογραφίας.

Εἰδοποιηθεὶς μετέβην ἐπὶ τόπου καὶ διὰ περαιτέρω σκα-

φῆς ἀπεκάλυψα μικρὸν σταυρόμορφον παρεκκλήσιον καλυπτόμενον ὑπὸ ἐπιχώσεως 4,50 μέτρων. Τοῦ παρεκκλησίου τούτου ἡ ἐξωτερικῶς τρίπλευρος κόγχη τοῦ Ἱεροῦ ἐφάπτεται τῆς Β.Δ. γωνίας τοῦ νάρθηκος, ὅστις διὰ τὴν κτισθῆναι ἐδέησε νὰ καταστρέψῃ μικρὸν αὐτῆς τμήμα, πρᾶγμα, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ παρεκκλήσιον εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς. Τοῦτο ἄλλως τε μαρτυροῦν καὶ αἱ καλύπτουσαι τὰ τοιχώματα τοῦ Ἱεροῦ τοιχογραφίαι τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐξ ὧν ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ ἐν τῷ τεταρτοσφαιρίῳ τῆς ἀψίδος εἰκονιζομένη Δέησις καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ κατωτάτου στρώματος τῆς ἐπιχώσεως εὑρεθέντα πολυάριθμα θραύσματα βυζαντινῶν ἀγγείων τοῦ 14ου αἰῶνος, ἅτινα φέρουσιν ἐγγάρακτον διακόσμησιν μετὰ κιτρίνης ἐφυσalώσεως.

9. Ἐν Βεργίνα, παρὰ τὴν Βέροιαν, ὁ ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων κ. Ἑμμ. Ἀνδρόνικος ἀνέσκαψε πέντε ἐκ τῶν τύμβων τοῦ γειτονικοῦ νεκροταφείου καὶ ἀνώρυξε δύο δοκιμαστικούς λάκκους εἰς τὴν «μεγάλην τούμπαν» τοῦ αὐτοῦ χωρίου.

Ἡ ἔρευνα τῆς μεγάλης τούμπας οὐδὲν ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον ἔδωσε· μόνον ὀλίγα ἐλληνιστικὰ ὄστρακα εὑρέθησαν. Ἡ ἔλλειψις παλαιότερων ὀστράκων καὶ γενικῶς ἡ σπάνις ὀστράκων βεβαιώνουν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ συνοικισμοῦ καὶ ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι πρέπει ὑπὸ τὸν τύμβον νὰ εὑρίσκεται ταφικόν τι οἰκοδόμημα, πιθανώτατα μακεδονικὸς ἐλληνιστικὸς τάφος, κείμενος εἰς σημεῖον τῆς περιφερείας, ἀφοῦ ἡ περὶ τὸ κέντρον τοῦ λάκκου σκαφὴ ἀπέβη ἄκαρπος.

Ἀντιθέτως ἡ πλήρης καὶ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῶν μικρῶν τύμβων ὑπῆρξε λίαν ἀποδοτικὴ. Ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων 5 τύμβων τρεῖς ὑπῆρξαν οἱ πλουσιώτεροι, ὁ Α, Δ καὶ Ε. Εἰς τούτους ἀνευρέθησαν πολυάριθμοι ταφαί, δυνάμεναι ἐκ τῶν εὑρημάτων νὰ χρονολογηθῶσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πρώτης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου (10ος-9ος αἰῶν).

Εἰς τὸν τύμβον Α ὑπῆρχον ταφαί 1) ἐντὸς πίθων 2)

ἐντὸς λακκοειδῶν ὀρυγμάτων 3) ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ 4) ἐντὸς τοῦ τύμβου εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους. Ὅμοιαι ταφαὶ εὐρέθησαν καὶ εἰς τοὺς τύμβους Δ καὶ Ε, ἀλλ' ἐκεῖ εὐρέθησαν προσέτι ταφαὶ ἐντὸς τάφων ὀρθογωνίων κατεσκευασμένων ἐξ ἀργῶν λίθων, ὡς ἐπίσης καὶ ὀστεοδόχα ἀγγεῖα, ἅτινα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐκτὸς τῆς ταφῆς ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἡ καῦσις τῶν νεκρῶν.

Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτος εἶναι κυκλικὸς περιβόλος τύμβου ἐξ ἀργῶν λίθων, ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὸν τύμβον Δ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν καὶ τάφοι-πίθοι.

Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων συμποσοῦνται εἰς ἑκατοντάδα ἀγγείων καὶ μέγαν ἀριθμὸν χαλκῶν, σιδηρῶν καὶ χρυσῶν ἀντικειμένων.

Τὰ ἀγγεῖα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον χειροποίητα, ἐγχωρίου πηλοῦ καὶ κατασκευῆς. Κυριαρχοῦντα σχήματα εἶναι ἡ πρόχους μὲ εὐθέως ἀποκεκομμένην προχοήν καὶ δίωτα εὐρύστομα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων αἱ λαβαὶ ἀπολήγουν ἄνω εἰς δισκόσχημον πέρας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος ἦτο γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀπετέλει οὐχὶ συνήθη τύπον, ἐνῶ ἐν Βεργίνῃ ἀποτελεῖ τὸν συνηθέστερον πάντων. Ἐκτὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ἀρκετὰ ἡμισφαιρικὰ ἀγγεῖα φέροντα ἐπὶ τοῦ χεῖλους ὁπὰς διὰ τὴν ἐξάρτησίν των, καθὼς καὶ ἀμφορίσκοι διατηροῦντες τὴν ἀνάμνησιν παλαιῶν μυκηναϊκῶν προτύπων. Ἀξιόλογον εἶναι ἀγγεῖον εὐρεθὲν ἐν τῷ τύμβῳ Δ. Πρόκειται περὶ ἐγχωρίου κατασκευῆς τριώτου ἀλαβάστρου (ἀρτοσχήμου),γωνιώδους περιγράμματος, τὸ ὁποῖον διατηρεῖ σαφεῖ τὴν μυκηναϊκὴν του προέλευσιν.

Ἐκτὸς τούτων εὐρέθησαν δύο σκύφοι πρωτογεωμετρικοὶ μὲ διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων ὁ εἷς, ἡμικυκλίων ὁ ἕτερος, ἀμφορίσκος μὲ διακόσμησιν ἡμικυκλίων ἐπὶ τοῦ ὧμου, πρόχους μετὰ τριλόβου στομίου, ἀρυτῆρ μὲ διακόσμησιν ἡμικυκλίων καὶ δύο μικροσκοπικαὶ πρόχοι μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν.

Μεταξὺ τῶν χαλκῶν εὐρημάτων τὴν πρώτην θέσιν κατέ-

χουν αἱ πόρπαι (ὀκτώσχημοι καὶ τοξωταί), σπειροειδῆ ἐλάσματα κοσμητικὰ τῆς κόμης καὶ πολυάριθμα μικρὰ «κομβία» προσηρτημένα, φαίνεται, ἐπὶ ἐνδυμάτων, ζωνῶν κλπ. πρὸς διακόσμησιν των. Τὰ σιδηρᾶ ἀντικείμενα εἶναι μάχαιραι, αἰχμαὶ ὅπλων καὶ μία τοξωτὴ πόρπη. Τέλος εὐρέθησαν δύο ζεύγη χρυσῶν δακτυλίων τῆς κόμης, ἀποτελουμένων ἐκ τριῶν κύκλων.

10. Ἐν Ἀβδήροις συνέχισεν ἡ Ἑταιρεία τὰς ἐρεῦνας αὐτῆς διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Λαζαρίδη. Ἡ κυρία προσπάθεια ἐστράφη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὸ ἔτος 1950 μεγάλου κτηρίου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου καὶ ἀνεσκάφη μέγιστον μέρος. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κτηρίου τούτου, ὅστις εἶναι ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως καὶ ἔχει 4 εἰσόδους, διατηρεῖται εἰς μῆκος 53,00 μέτρων, αἱ συνολικαὶ ὅμως διαστάσεις τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου συνόλου δὲν καθωρίσθησαν εἰσέτι. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνεσκάφησαν 28 ἐν ὅλῳ χῶροι (δύο αὐλαί, αἵθουσαι, μικρὰ δωμάτια, διάδρομοι), διεπιστώθη δὲ ἡ ὑπαρξίς εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ καὶ ἄλλων δωματίων, μὴ ἀνασκαφέντων εἰσέτι.

Πολυάριθμα ἦσαν τὰ πῆλινα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης, ἥτοι μέγας ἀριθμὸς εἰδωλίων, ὀγδοήκοντα κεφαλαί, τέσσαρες προτομαὶ γυναικῶν, δέκα ἑξὶ λύχνοι, πεντήκοντα ἑξὶ τμήματα ἀκροκεράμων μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν, πολυάριθμα μεγάλα τμήματα ἢ ὀστρακα μεγαρικῶν σκύφων, φερόντων ποικιλίαν διακοσμητικῶν θεμάτων, ὡς καὶ μελαμβαφῶν ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τριάκοντα μικρὰ ἀγγεῖα — κυάθια, δακρυδόχα κλπ. —, τριακόσαι δέκα λαβαὶ ἐνσφραγίστων ἀμφορέων, μῆτραι κατασκευῆς εἰδωλίων, ὡς καὶ μικρὸς ἀριθμὸς πηλίνων ἀναγλύφων, ἑξὶ ὧν σημαντικώτατον εἶναι κυλινδρικὸν βωμίδιον, ὕψους 0,135 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὠραιοτάτη παράστασις καθημένης ἡμιγύμνου γυναικὸς (Ἀφροδίτης;), πρὸ τῆς ὁποίας μικρὸς Ἔρως.

Ἀνευρέθησαν πρὸς τούτοις δύο μικραὶ μαρμάριναι κεφα-

λαὶ ἀγαλματίων, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα ἐκ μαρμάρου ἢ μετάλλου.

Ἐκ τῶν εὐρημάτων καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαρρυθμίσεως δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ἐντὸς τοῦ κτηρίου τούτου ἐστεγάζοντο ἐργαστήρια κατασκευῆς πηλίνων, πιθανῶς δὲ καὶ καταστήματα. Πρόκειται λοιπὸν περὶ τμήματος τῆς ἐμπορικῆς ἀγορᾶς τῶν ἐλληνιστικῶν Ἀβδήρων. Ἀνασκαφαὶ διενηργήθησαν πρὸς τούτοις ἐντὸς τοῦ ἀνευρεθέντος, κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἐρεῦνας τοῦ ἔτους 1950, κτηρίου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

11. Ἐν Δωδώνῃ ἐπανέλαβεν ἡ Ἑταιρεία τὰς ἀνασκαφὰς διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Εὐαγγελίδη, πρὸς δυσμὰς τοῦ μικροῦ ναῖσκου ἢ θησαυροῦ παρὰ τὸ μέγα τετράγωνον κτήριο, ὅπερ ἴσως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀναφερομένην ἱερὰν οἰκίαν. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο εἶχε συσσωρευθῇ μέγας ὄγκος χωμάτων, ὅστις ἀνεσκάφη ἄνευ ἀποκαλύψεως κτηρίου τινὸς ἢ σημαντικοῦ εὐρήματος. Ἡ λεπτομερὴς ὁμως ἐξέτασις τῆς ἐπιχώσεως παρέσχε τὰ ἐξῆς ἀξιόλογα ἀντικείμενα 1) χαλκοῦν ἀγαλμάτιον πολεμιστοῦ ὕψους 0,07 μ., ὅστις ὁρμῶν μὲ μακρὸν διασκελισμὸν πατεῖ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν μὲ προτεταμένον τὸν ἀριστερὸν ἔχει δ' ὑψωμένον τὸν δεξιὸν βραχίονα, δι' οὗ ἐκράτει ἀκόντιον καὶ μὲ τὸν πρὸ αὐτοῦ ἀριστερὸν ἀσπίδα μὴ σωζομένην. Ἡ διατήρησις εἶναι ἐξαιρετικὴ, διασώζουσα θαυμασίαν φαιοπρασίνην πάτιναν, χαρακτηριστικὴν τῶν εὐρημάτων τῆς Δωδώνης. Ἡ στάσις τοῦ πολεμιστοῦ καὶ ἡ σχηματικὴ ἀπόδοσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης μαρτυροῦσι τὴν ἀρχαϊκότητα τοῦ ἔργου καὶ τοποθετοῦσιν αὐτὸ περὶ τὸ 530 π.Χ. Ἀφ' ἑτέρου ἡ μορφολογικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἀγαλματίου κατατάσσει αὐτὸ εἰς τὸ Λακωνικὸν ἐργαστήριον, ἐξ οὗ καὶ ἄλλα παρεμφερῆ χαλκᾶ ἀγαλμάτια ἔχουν εὑρεθῇ ἐν Δωδώνῃ. Ἄλλο ἐνδιαφέρον εὐρημα εἶναι χαλκῇ λαβή, λεκάνης πιθανῶς, ἔχουσα κατὰ τ' ἄκρα, δι' ὧν συνεδέετο πρὸς τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγείου, ἀνὰ μίαν κεφαλὴν κριοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς ράχεως δύο σαύρας ἑκα-

τέρωθεν, ὧν ἡ μία δάκνει τὸν λαιμὸν τῆς ἄλλης. Ἡ λαμπρὰ ἐργασία καὶ τῆς λαβῆς ταύτης τάσσει αὐτὴν εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος. Τρίτον εὔρημα εἶναι περίτμητον ἀργυροῦν ἔλασμα, ὕψους 0,10 μ., εἰκονίζον τὸν Δία ὑψοῦντα ὑπὲρ τὸν δεξιὸν ὄμον τὸν κεραυνόν. Ἡ κεφαλὴ παρίσταται ἐν κατατομῇ μὲ ἔκτυπα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου καὶ τὴν κόμην. Τὸ σῶμα ἔνεκα τῆς συμπίεσεως δὲν διατηρεῖ τὴν ἀνατομικὴν του διάπλασιν, εἶναι ὅμως φανερόν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Ε' π. Χ. αἰῶνα. Τέλος ἄλλο εὔρημα εἶναι τὸ ἡμῖς χαλκῆς ἀξίνης ἢ πελέκεως ἀμφιστόμου μὲ τρῆμα εἰς τὸ μέσον, λαμπρᾶς κατασκευῆς καὶ μὲ φαιοπρασίνην πάτιναν.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ὀλίγα μὲν ἀλλὰ σπουδαιότατα καλλιτεχνήματα προσθετέα καὶ τινα μολύβδινα ἐλάσματα μετ' ἐγγαράκτων ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς ἐρωτᾶται ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Διώνη περὶ διαφόρων ζητημάτων. Ἀξία ἰδιαίτερας μνείας εἶναι μεγάλη ἄριστα διατηρουμένη ἐπιγραφή, ὅπου «ἅ πόλις τῶν Χαόνων» δηλαδὴ ἡ Φοινίκη, ἐρωτᾷ «τὸν Δία τὸν Νᾶον καὶ τὰν Διώναν» ἂν πρέπει νὰ οἰκοδομήσῃ «τὸν ναὸν τᾶς Ἀθάνας τᾶς Πολιάδος» μετατοπίζουσα κατὰ τι αὐτόν.

Ἐν τῷ κατωτέρῳ προϊστορικῷ τμήματι περισυνελέγησαν καὶ νέα τεμάχια ἀγγείων ὁμοίων πρὸς τὰ εὑρεθέντα τὸ 1935.

Ὁ πρόχειρος καθαρισμὸς τοῦ τραπεζοειδοῦς λεγομένου κτηρίου τοῦ Καραπάνου ἀπέδειξεν, ὅτι πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου κτίσματος καταλαμβάνοντος τὴν πρὸς Ἀν. τοῦ θεάτρου κλιτὸν τῆς ἀκροπόλεως εἰς μῆκος πλέον τῶν 44 μ. καὶ πλάτος 32 μ. Ἔχει τὰς 2 μακρὰς αὐτοῦ πλευρὰς ἐκτισμένας κατ' ἰσόδομον τρόπον καὶ μὲ μικρὰς ἀντηρίδας. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν 3 βάθρα ἐκ μεγάλων πλακῶν κατ' ἀποστάσεις 6 μέτρ. καὶ κατωτέρω ἐτέρα σειρὰ 3 βάθρων. Τὸ κτήριον παρουσιάζει πολλὰ προβλήματα καὶ χρήζει περαιτέρω ἐρεῦνης. Μεταξὺ τῶν ἀσημάτων ἄλλων εὑρημάτων, ἰδίᾳ πηλίνων τῆς στέγης, ἀναφέρω χαλκὴν κλεῖδα λακωνικοῦ τύπου μήκους 0,43 μ.

Ἐτέραν ἀνασκαφὴν διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ ἐνήργησεν

ἡ Ἑταιρεία εἰς Ροδοτόπι 15 χιλιόμετρα Β.Δ. τῶν Ἰωαννίνων. Ἐνταῦθα τὸ 1935 εἶχε γίνει ἔναρξις ἀποκαλύψεως ἡρειπωμένου ναοῦ, τῆς ὁποίας ὑπελείπετο ἡ συμπλήρωσις. Δυστυχῶς ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πέριξ κάτοικοι εὐρόντες τὸν ναὸν καλὸν λατομεῖον ἐξεμεταλλεύθησαν αὐτὸ θραύσαντες καὶ ἀποκομίσαντες πολλοὺς δόμους καὶ ἄλλα λείψανα. Τὸ γενικὸν σχέδιον τοῦ ναοῦ δύναται νὰ συναχθῇ ἐξ ἀπομεινάντων τμημάτων τῶν τοίχων καὶ θεμελίων του. Πρόκειται περὶ ναοῦ περιπτέρου, μήκους 19.30 μ. καὶ πλάτους 11 μ., οὔτινος διαφαίνεται σαφῶς ἢ τε κρηπὶς καὶ ὁ σηκὸς διαστάσεων $9,30 \times 6$ μ. Ὀλόκληρος ὁ ναὸς εἶναι ἐξ ἐγγωρίου ἀσβεστολίθου εὐκόλως φθειρομένου. Κατὰ τὴν Α. πλευρὰν ἐκτείνεται μεγάλη πλατεῖα ἢ αὐλὴ πλακόστρωτος, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας διακρίνονται ἔχνη ἐγκοιτάσεως κτηρίου $5,50 \times 4,50$ μ., ὅπερ θὰ ἦτο ἴσως βωμός. Ὁ ναὸς ἦτο ἐκτισμένος διὰ δόμων, οἷτινες διατηροῦσι τοὺς τεκτονικοὺς ἀγκῶνάς των ὡς καὶ τὴν περιτένειαν. Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ περι-συνελέγησαν πολλὰ ρομβόσχημα πλακίδια μαρμάρου ροδίνου, κυανοῦ καὶ λευκοῦ, προερχόμενα ἐκ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ. Ἐκ τῆς ἀνωδομῆς ἀνευρέθησαν τεμάχια κιόνων μὲ 20 ἰωνικὰς ραβδώσεις καὶ 2 ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ 4 ὄψεις, ἔχοντα κατὰ τὰς γωνίας, παρὰ τὰς ἑλικας, ἀνὰ ἓν ὦρον ἐπιπεδόγλυφον. Ἐν γένει δ' αἱ μορφαὶ μαρτυροῦσι τοὺς μετὰ Χριστὸν τελευταίους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Εὐρέθησαν ἐπίσης καὶ ἐπίκρανον παραστάδος καὶ μαρμαρίνη λεοντοκεφαλὴ ὑδρορρόης, τεμάχια ἀνθεμίων καὶ τεμάχιον ἀκρωτηρίου μετ' ἐξέχοντος φύλλου καὶ ἐλίκων, ἐκ δὲ τῆς στέγης πολλὰ τεμάχια πηλίνων στρωτήρων καὶ καλυπτήρων κεράμων ὡς καὶ ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι.

Ἄλλο εὑρημα εἶναι λεκάνη ἐξ ἀσβεστολίθου διαμ. 0,58 μ., φέρουσα ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἀνάγλυφον ὄφιν. Ἴσως πρόκειται περὶ ἐπιθήματος ταφικοῦ μνημείου. Τάφοι ἄλλως τε εὐρέθησαν πρὸς Β. τοῦ ναοῦ, ἐντὸς ὀρθογωνίου περιβόλου περιλαμβάνοντος 2 τετραγώνους θήκας.

Ἐπειδὴ καθ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν ταύτην παρατηροῦνται πολυάριθμα τεμάχια κεράμων, εἰργασμένοι δόμοι καὶ σφόνδυλοι κιόνων, συνάγεται ὅτι καὶ ἄλλα κτήρια ὑπάρχουσιν ὑπὸ τὰ χώματα, πόλεως τινος τῆς Ἡπείρου, ἧς ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα. Τὴν ὑπαρξίν ἄλλως τε πόλεως βεβαιοῖ καὶ τὸ πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ κ. Εὐαγγελίδη εὑρεθὲν προξενικὸν ψήφισμα. Ἐπιβάλλεται διὰ ταῦτα ἡ περαιτέρω ἔρευνα τοῦ ἐδάφους τοῦ Ροδοτοπίου.

12. Ἐν Κασσώπῃ συνεχίσθη διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Σ. Δάκαρη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος βεβαιωθέντος τετραγώνου, ἑκατομπέδου κτηρίου, διαστάσεων $33 \times 30,30$ μ. Τὸ οἰκοδόμημα εἶναι κατεσκευασμένον δι' ἐπιμελοῦς πολυγωνικῆς τοιχοδομίας πλὴν τῆς νοτίας πλευρᾶς ἐκτελεσθείσης κατὰ τὸ ψευδισόδομον.

Τὸ κτήριο ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθογωνίου αὐλῆς $14,20 \times 11,70$ μ. περιβαλλομένης ὑπὸ τεσσάρων στοῶν, αἵτινες βαίνουσιν ἐπὶ 26 ὀκταπλεύρων στηριγμάτων, στεφομένων ὑπὸ δωρικῶν ἐπικράων καὶ ὀλικοῦ ὕψους 2,40 μ. Ὅπισθεν τῶν στοῶν ὑπάρχουσι 18 τετράγωνα περίπου δωμάτια συγκοινωνοῦντα πρὸς τὰς στοὰς διὰ θυρᾶς. Ἐν τούτων, κατὰ τὴν Ν. πλευράν, διεμορφώθη εἰς πρόπυλον μετὰ κιόνων. Εἰς τὸ χεῖλος τῶν στοῶν αὐλαξ λιθίνῃ ἀπωχέτευε τὰ ἐκ τῶν στεγῶν καταρρέοντα ὄμβρια ὕδατα ἀπάγουσα αὐτὰ εἰς στενομήκῃ δεξαμενῇ. Ἐκατέρωθεν τῶν τεσσάρων γωνιῶν τοῦ οἰκοδομήματος ὑπάρχουσιν 8 τραπεζιόσχημα δωμάτια χωριζόμενα διὰ παχυτέρων διαγωνίων τοίχων.

Εἰς πάντα τὰ ἀνασκαφέντα δωμάτια ἀνευρέθησαν τὰ λίθινα βάρη τραπεζῶν, εἷς τινα δ' αὐτῶν καὶ αἱ πρὸς θέρμανσιν ἐστίαι.

Ἐξαιρέσει τῆς Α. καὶ τῆς Ν. πλευρᾶς αἱ λοιπαὶ ἦσαν διώροφοι μὲ τοίχους ἐξ ὀπτοπλίνθων προσηλουμένων ἐπὶ ξυλίων δοκῶν διὰ σιδηρῶν ῥῆλων.

Κατὰ τὴν σκαφὴν ἀνευρέθησαν, πλὴν τῶν στύλων καὶ

τῶν ἐπικράνων των, καὶ κέραμοι, στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες ἀνθεμωτοί, γραπταὶ πήλιναι σῖμαι, ὄστρακα ἐξ ἐγχωρίων ἀγγείων καὶ εἰς ὄξυπύθμενος ἀμφορεὺς ὕψους 0,815 μ., πήλινος μηνίσκος, χαλκᾶ νομίσματα καὶ ἐν ἀργυροῦν, λίθινον σταθμίον, μυλόλιθοι, σιδηραῖ σμίλαι καὶ μάχαιραι, σιδηρᾶ στλεγγίς, δύο λίθινοι ἀμφικιονίσκοι καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ τέλος δύο ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί, ὧν ἡ σπουδαιότερα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., ἐχαράχθη ἐπὶ βάθρου ἀφιερωθέντος εἰς τὴν Ἀφροδίτην, ἀνατεθέντος δὲ ὑπὸ 4 στρατηγῶν καὶ τοῦ γραμματέως «ἐπὶ Ἀνδρομένους Πρυτάνιος».

Ἡ θέσις καὶ ἡ μορφή τοῦ οἰκοδομήματος, αἱ τράπεζαι καὶ αἱ ἐστίαι, τὰ εὐρήματα καὶ τὰ λείψανα τροφῶν ὑποδηλοῦσιν ὅτι πρόκειται περὶ δημοσίου ξενῶνος ἢ καταγωγίου ἰδρυθέντος κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰ. καὶ ἐπισκευασθέντος σημαντικῶς κατὰ τὸν 2ον.

Ἐν Καστρίτσα τῆς Ἠπείρου ἐσυνεχίσθη ὁμοίως ἡ περυσινὴ ἀνασκαφὴ διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Δάκαρη, ἀνευρέθησαν δὲ καὶ πάλιν προϊστορικὰ ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα, ὧν ἡ τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ καὶ τὸ σχῆμα παρουσιάζουν συγγένειαν πρὸς τὰ μεσοελλαδικὰ Λευκάδος, Εὐτρήσεως, Β. κλιτύων Ἀκροπόλεως, Ἐλευσίνος κλπ. ἤτοι πρὸς τὰ μελανὰ μονόχρωμα.

Μετὰ τῶν γραπτῶν ἀμαυροχρῶμων ἀγγείων, τύπου Μπουμποῦστι, ἀνευρέθησαν καὶ τινὰ ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς μεγάλα ἀγγεῖα μεθ' ὑποκιτρίνου ἢ ὑπερύθρου ἐπιχρίσματος ἐκ λεπτοτέρου πηλοῦ. Ἐκτὸς δ' ἄλλων ἐγχωρίων ἰδίᾳ ὀστράκων ἀνευρέθησαν καὶ δύο τάφοι προχριστιανικῶν χρόνων, ὧν ὁ εἰς περιεῖχε δύο ὀστεῖνας περόνας, ὁ δὲ μακρὰν ραμφόστομον πρόχουν μετὰ προχοῆς, παρομοίαν πρὸς τὴν τῆς Τσαουσίτσας καὶ τοῦ νεκροταφείου τοῦ Πάτελι δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Heurtley. Τέλος ἀλλαχοῦ ἀνευρέθη μέγας ὄξυπύθμενος ἀμφορεὺς (διατηρούμενον ὕψος 1,40 μ.), εἰς μικρὸς χαλκοῦς ἀναθηματικὸς λάβρος καὶ τμήμα χεῖλους χαλκοῦ λέβητος, ἐφ' οὗ ἐπικάθηνται χαλκαῖ γεωμετρίζουσαι περιστρεφαί.

13. Ἐν Σικυῶνι ἐπανελάβεν ἡ Ἑταιρεία καὶ κατὰ τὸ 1952 τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἐλληνιστικῆς πόλεως διὰ τοῦ γραμματέως αὐτῆς. Κατὰ ταύτας 1) ἀνεσκάφη ὁλόκληρος ἡ 105 περίπου μέτρων μήκους στοά, ἡ ἐκτεινομένη ἀνατολικῶς τοῦ Βουλευτηρίου. Ἐξηκριβώθη ὅτι ἡ στοὰ αὕτη εἶχε κατὰ μὲν τὴν πρόσοψιν αὐτῆς 47 κίονας δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἐσωτερικῶς δὲ 24 ἰωνικοῦ, πιθανώτατα, ρυθμοῦ, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ὑπῆρχον 20 ὀρθογώνια διαμερίσματα. Πλὴν ὀλίγων νομισμάτων τῆς Σικυῶνος τοῦ 3ου καὶ 2ου π. Χ. αἰῶνος, τὸ μόνον κινητὸν εὔρημα τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἐπίκρανον παραστάδος μετ' ἰωνικῶν κυματίων. Ἡ εὗρεσις ἀφ' ἑνὸς μὲν πηλίνων σωληνώσεων κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς στοᾶς ἀφ' ἑτέρου δὲ τάφων χριστιανικῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι μετὰ τὸν μέγαν σεισμὸν τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ὅστις κατέστρεψε τὰ πλεῖστα τῶν κτηρίων τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος, ἡ στοὰ ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐργαστήριον μὲν κατ' ἀρχάς, ὡς τόπος δὲ ταφῆς εἰς χριστιανικοὺς χρόνους. Νομίζω ὅτι τὴν μακρὰν ταύτην στοὰν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Λαμίας, φίλης τοῦ ἀνακτίσαντος τὴν Σικυῶνα Δημητρίου, ἀνεγερθεῖσαν ἵνα περιλάβῃ ζωγραφίας καὶ τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος, οὐχὶ δὲ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πausanίου μνημονευομένην Κλεισθένειον διότι τὰ ἀρχιτεκτονικά της λείψανα τάσσουν αὐτὴν εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ οὐχὶ τοὺς ἀρχαῖκους χρόνους. Τὰ εὑρεθέντα θεμέλια ἀπετυπώθησαν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ.

2) Εἰς τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κλεινίου ἐπερατώθη ἡ ἀποχωμάτωσις τῆς αὐλῆς κατὰ τὸ νότιον αὐτῆς ἄκρον, ἣτις ἀπεκάλυψε, συμμετρικὸν πρὸς τὸν βόρειον, στυλοβάτην μὲ μίαν ἰωνικὴν βάσιν κατὰ χώραν ὡς καὶ ἕτερον μεταγενέστερον στυλοβάτην τοποθετημένον, παραδόξως, κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ ἄξονος τῆς εἰς τὸ ἄνω ἄνδρον ἀγούσης νοτίας κλίμακος. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἀποχωματώσεως ἐπερατώθη πλέον τελείως ἡ ἀποκάλυψις τοῦ κάτω ἀνδῆρου τοῦ γυμνασίου, τοῦ καὶ ἀρχαιοτέρου, ὑπολείπεται δὲ ἤδη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἄνω ἀνδῆρου (ρω-

μαϊκοῦ), ἣτις ἀφέθη διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

3) Εἰς τὸ θέατρον, πλὴν τοῦ τελείου καθαρισμοῦ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς, ὅπερ, λόγῳ τῆς πολυχρονίου ἐγκαταλείψεως αὐτοῦ (ἀπὸ τοῦ 1887) εἶχεν ἐπιχωσθῇ καὶ πάλιν ἐν μέρει, συνεπληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τῶν προεδρικῶν θρόνων καὶ τῶν ἐδωλίων ὁλοκλήρου τομέως, ὅστις εἶχεν ἀφεθῇ ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἀμερικανῶν ἀνασκαφῶν ἄσκαφος.

Ἐκαθαρίσθη δ' ἐπίσης τελείως καὶ τὸ περιβάλλον τὸν κύκλον τῆς ὀρχήστρας ὑδραγωγεῖον. Τέλος ἀπεφράχθη ἡ βορεία θολωτὴ δίοδος, ἣτις, βαίνουσα ὑπὸ τὰ ἐδῶλια τοῦ ἄνω διαζώματος, ἐχρησίμευεν ὥς ἀπ' εὐθείας ἐξοδος εἰς αὐτὸ ἐκ τῶν ἔξω. Ἐντὸς τῆς διόδου ταύτης εὐρέθησαν σκελετοὶ ταφέντες ἐκεῖ εἰς πολὺν ὑστερωτέρους χρόνους ἀπ' εὐθείας εἰς τὰ χῶματα, ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος.

4) Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σικυῶνος εἰσῆχθησαν δύο νέα τεμάχια νεκροδείπνων ἢ θεοξενίων ἐλληνιστικῶν χρόνων καθὼς καὶ ἄλλο ἀναθηματικὸν εἰς Ἀσκληπιόν, καὶ δὴ καὶ ἡ ἐξῆς σπουδαία ἐπὶ χαλκῆς πινακίδος κεχαραγμένη ἐλεγειακὴ ἐπιγραφή, ἣτις μαρτυρεῖ ὅτι μία τῶν Προιτίδων, φεύγουσα τὴν μῆνιν τῆς Ἥρας, κατέφυγεν εἰς Σικυῶνα καὶ ἐτάφη ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτῆς, ὅχι βέβαια τῆς ἐλληνιστικῆς· διότι ἡ ἐπιγραφή, ὥς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων της, ἀνήκει εἰς τὸν 4ον π. Χ. αἰ., ἀλλὰ τῆς ἐν τῇ κάτω πεδιάδι κειμένης ἄλλοτε ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς Σικυῶνος. Ἴδου πῶς ἔχει τὸ σχετικὸν ἐλεγεῖον:

*Ἐνθάδε ὑπὲρ Προίτου παίδων ἔκρυψε Μελάμπους
βλαψίφρονος μανίας φάρμακα λυσίνουσα
Ἥ τ' ἔθανεν παίδων, ὅτε δεῦρο' ἔμολον διὰ μῆνιν
Ἥρας, Ἰφινόην ἥδ' ἀγορὰ κατέχει.*

14. Ἐν Ἀχαΐα παρὰ τὸ χωρίον Καταρράκτης (τέως Λιόπεσι), ἔνθα παλαιότερον εἶχεν ἀποκαλυφθῇ ὑστερομυκηναϊ-

κὸν νεκροταφεῖον, ἀνεσκάφησαν διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Ν. Ζαφειροπούλου 2 μικροὶ τύμβοι, τῶν ὁποίων οἱ νεκροὶ εἶχον ταφῇ, εἰς συνεσταλμένην πιθανῶς στάσιν, ἐκαλύφθησαν δὲ διὰ σωροῦ ποταμίων λίθων. Ἐντὸς τῶν τάφων εὐρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα μινυείων μεσοελλαδικῶν ἀγγείων, τινὰ ἀμαυροχρόμων καὶ τινα μετ' ἐγγαράκτου κοσμήσεως. Ἐκ τῶν μινυείων ὀστράκων ἀποκατεστάθη σχεδὸν ἀκέραιος σκύφος μεθ' ὑψηλῶν λαβῶν.

Τρεῖς ἄλλοι ἀνασκαφέντες τάφοι εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ πλακοειδῶν λίθων ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ μεγάλων πλακῶν. Οἱ δύο ἐξ αὐτῶν ἀνάγονται εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν, διότι ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν περὶ τὰ 15 ὑστερογεωμετρικὰ ἀγγεῖα, σιδηροῖ ὀβελοὶ καὶ χαλκοὶ δακτύλιοι. Τὰ ἀγγεῖα εἶναι λεπτῆς κατασκευῆς σχετίζονται δὲ πρὸς τὰ 3 μέχρι σήμερον γνωστὰ ἀγγεῖα τῆς Χαλανδρίτσας. Εἶναι δηλ. πιθανῶς ἔργα ἐγχωρίου ἐργαστηρίου. Ὁ τρίτος τάφος παρέσχε τεμάχια 2 σκύφων καὶ κορινθιακὴν πυξίδα νεωτέρου τύπου.

Τέλος ἐξηρευνήθησαν καὶ 2 μικρὰ σπήλαια, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον σαφὴ ἵχνη ἀρχαίας λατρείας — λαξεύσεις καὶ κόγχαι δι' ἀφιερώματα. Ἐξηκριβώθη ὅτι ταῦτα ἐδημιουργήθησαν κατὰ μέγα μέρος διὰ λαξεύσεως τῶν ἐπιχωμάτων καὶ ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἦτο πολὺ μικρά, δι' ὃ καὶ δὲν διεσώθησαν ἀρχαῖα εὐρήματα.

15. Ἐν Ἀργεὶ ἔσκαψεν ἡ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1952 διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Σερ. Χαριτωνίδη, ἐπωφεληθεῖσα τῆς ἀνορύξεως τῶν θεμελίων τῆς οἰκοδομῆς Μπερτζελέτου, 200 περίπου μέτρα ἀνατολικῶς τῆς κεντρικῆς πλατείας τῆς κωμοπόλεως.

Τέσσαρες τάφοι ἀνοιχθεῖσαι ἀπέδωσαν τάφους διαφόρων εἰδῶν ἥτοι : α) μέγιστον πίθον ὕψους περίπου 1,80 μ. περιέχοντα σκελετὸν παιδός. Κτερίσματα δὲν ὑπῆρχον πλὴν 2 χαλκῶν περονῶν καὶ μεγάλου ἀβαφοῦς ἀμφορέως καλύπτοντος τὸ στόμιον τοῦ πίθου. Ἡ ταφὴ αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν ὥριμον γεωμετρικὴν περίοδον, τῆς ὁποίας τεμάχιά τινα ὠραίων μεγάλων

ἀγγείων ἀνευρέθησαν παρὰ τὸν πίθον.

β) Γεωμετρικὴν πυρὰν χάριν τῆς ὁποίας εἶχε σκαφῇ εὐρύς, κυκλικὸς πιθανώτατα, λάκκος, τοῦ ὁποίου μέρος μόνον ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ τάφῳ. Συνελέγησαν δ' ἐν αὐτῇ πολλὰ τεμάχια μετὰ παραστάσεων καὶ ἄλλης ἐνδιαφερούσης διακοσμήσεως.

γ) Μικρὸν ὀρθογώνιον κτίσμα ἐν μέρει διὰ πλίνθων πορῶν καὶ ἐν μέρει δι' ἀργολιθοδομῆς κατασκευασμένον. Ἰερὸν δὲν φαίνεται νὰ ἦτο, ἀνάγεται δὲ πιθανώτατα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Ἀσήμαντα εἶναι τὰ ἐν αὐτῷ γεγόμενα εὐρήματα : κέραμοι, ὄστρακα ἀγγείων, ὧν τινα μετ' ἐκτύπου διακοσμήσεως, καὶ ἰδιαιτέρως ἄφθονοι ἀγνῦθες, κωνικαὶ ἢ πυραμιδοειδεῖς. Μικρὰ λιθίνη ἀετωματικὴ ἐπιτύμβιος στήλη μὲ ἐπιγραφὴν τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. ΤΙΜΩΝΟΣ δὲν ἔκειτο κατὰ χώραν, φαίνεται δ' ὅτι προέρχεται ἐκ τάφου καταστραφέντος κατὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ μικροῦ κτίσματος.

Κατὰ τὴν Ν. Δ. γωνίαν τῆς οἰκοδομῆς ἀπεκαλύφθησαν λείψανα πλινθίνου κτίσματος τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς, οὗτινος μικρὸν μόνον τμήμα ἀνεσκάφη λόγῳ στενότητος χώρου. Ὁ χαρακτήρ ἦ τὸ σχέδιον τοῦ οἰκήματος δὲν κατέστη δυνατόν νὰ καθορισθῇ. Πάντως ὅμως τοῦτο εἶχε καταστραφῇ διὰ πυρὸς πρὸ τοῦ τέλους τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου.

Πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων εἶχεν ἀνευρεθῇ μέγα ἀκέφαλον εἰδώλιον (ῥψ. 0,40 μ.) θεᾶς (Κυβέλης) καθημένης ἐπὶ θρόνου περιβαλλομένου ὑπὸ λεόντων καὶ κρατούσης παιδίον, τοῦ ὁποίου σώζεται μόνον τὸ κάτω μέρος. Εἶναι καλῆς τέχνης τοῦ 4ου πρὸς τὸν 3ον π. Χ. αἰῶνα.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης εἶναι σημαντικὰ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς τοπογραφίας τοῦ ἀρχαίου Ἀργους.

16. Ἐν Μυκῆναις ἐξηκολούθησε καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Παπαδημητρίου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἔξω τῆς ἀκροπόλεως καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ λεγομένου τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας ταφικοῦ περιβόλου, οὗτινος εἶχε πέρυσιν διαπιστωθῇ ἡ ὑπαρ-

ξις. Αἱ δαπάναι τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης διετέθησαν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ κληροδοτήματος τοῦ ἀειμνήστου Φαρμά, παρηκολούθησε δ' αὐτὰς καὶ συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν καθηγητῶν κυρίων Κεραμοπούλλου, Μυλωνᾶ καὶ Μαρινάτου.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς διεπιστώθη ἀπολύτως ὅτι οἱ νέοι τάφοι περιεκλείοντο ὑπὸ περιβόλου ἔχοντος διάμετρον 27 περίπου μέτρων. Ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου τούτου ἔχει πᾶχος 1,55 μ. καὶ εἶναι σύγχρονος τῶν τάφων, ἀνήκει δηλαδὴ εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν.

Ὁ περιβόλος τῶν τάφων κατεστράφη ἐν μέρει κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ δὴ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ λεγομένου θολωτοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας, ἐφαπτομένου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ περιβόλου.

Κατὰ δὲ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ περιβόλου ἀνεσκάφη μερικῶς τμήμα καὶ δευτέρου κυκλικοῦ τοίχου βαίνοντος πρὸς βορρᾶν. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ παραρτήματος τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου καὶ δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν καὶ ἐδῶ νέοι τάφοι.

Ἀθικτον παρέμεινεν ἐξ ὅλης τῆς ἐπιφανείας τοῦ περιβόλου τὸ πρῶτον στρῶμα τῆς ἐπιφανείας κατὰ τὴν βορείαν μόνον πλευρὰν. Εἰς βάθος 0,15-0,25 μ. ἀνευρέθη στρῶμα ἐκ λατύπης πώρου λίθου, προερχόμενον ἐκ τῆς κατεργασίας τῶν πώρων λίθων τῆς πρὸς Ἀνατολὰς κειμένης κρήνης τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Δυνάμεθα οὕτω νὰ καθορίσωμεν ἀκριβῶς τὸ ἐπίπεδον τοῦ χώρου κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.

Εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀνευρέθη, κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ κύκλου, βάσις μετὰ τμήματος ἐπιτυμβίας στήλης *in situ*. Δυνάμεθα οὕτω νὰ ὑπολογίσωμεν, ὅτι ἡ στήλη κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ μετακλασσικοὺς χρόνους δὲν θὰ εἶχεν ἐπιχωσθῇ πέρα τῶν 0,20 μ. περίπου καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἦτο ὀρατὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου, ὥστε ὁ περιηγητὴς νὰ ἀναφέρῃ παρὰ τοὺς ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως τάφους τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν ὀπαδῶν του καὶ

τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ «ὀλίγον ἀπωτέρω τοῦ τείχους» τοὺς τάφους τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας.

Τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἐδράζεται ἡ στήλη, εἶναι κατὰ ταῦτα τὸ ἀνώτατον σημεῖον τοῦ ὑποδεικνυομένου δι' αὐτῆς τάφου, ὅστις δὲν ἀνεσκάφη ἀκόμη.

Οὐδὲν τεκμήριον ὑπάρχει, ὅτι ὁ κύκλος ὁλόκληρος ἀπετέλει τύμβον. Τούναντίον φαίνεται ὅτι ἐπὶ ἐκάστου τῶν τάφων ἐσχηματίζετο ἑξαρσις ἢ χαμηλὸς τύμβος, τὰ χώματα τοῦ ὁποίου συνεκρατοῦντο διὰ περιβόλου ἐκ μικρῶν πετρῶν, αἵτινες ὑπεδείκνυν καὶ τὴν περίμετρον τῶν τάφων. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ βράχου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐλαξεύθησαν οἱ τάφοι, ὑπάρχουν λελαξευμένοι αὐλακες δι' ἐπιταφίους πιθανῶς χοάς.

Ὁ κύκλος εἶναι πλήρης τάφων σκαπτῶν λακκοειδῶν, ἐξ ὧν ὁ μέγιστος τῶν μέχρι σήμερον ἀνασκαφέντων εἶναι ὁ Γ, ἔχων μῆκος 3,80 μ. καὶ πλάτος 2,80 μ.

Ὁ τάφος Β ἐστεγάζετο διὰ ξυλίνων δοκῶν, αἵτινες ἐστηρίζοντο ἐπὶ βαθμίδος σχηματιζομένης εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Περιεῖχεν ἓνα μόνον σκελετὸν καὶ εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ δύο χρυσᾶ περιβραχιόνια καὶ ἑπτὰ πῆλινα μεσοελλαδικὰ ΙΙΙ ἀγγεῖα.

Ὁ τάφος Γ ἦτο ὁ πλουσιώτερος πάντων. Ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθησαν τεμάχια ἐξ ἐπιτυμβίας στήλης ἐκ πώρου λίθου μετὰ παραστάσεως κυνηγίου λεόντων.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου τούτου εἶναι ἐν μέρει διάφορος τῆς τοῦ Β τάφου. Οὕτω ἀντὶ τῆς ἐντὸς τοῦ βράχου λελαξευμένης βαθμίδος σχηματίζονται κατὰ τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς τοῦ τάφου τοιχάρια ἐκ πετρῶν σχιστολίθου, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο αἱ δοκοὶ τοῦ καλύμματος. Αἱ δύο στεναὶ πλευραὶ σχηματίζονται διὰ τοίχων ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Περιεῖχε τέσσαρας σκελετοὺς ἐστραμμένους πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις, ἐξ οὗ συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ νεκροὶ δὲν εἶχον ὠρισμένην διεύθυνσιν. Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τοῦ τάφου εὐρέθησαν πολλὰ ὅστρακα ἀγγείων, ἐξ ὧν κατέστη δυνατὴ ἡ συμπλήρωσις πολλῶν ἀγγείων.

Πολλὰ ἐπίσης ὁλόκληρα πήλινα ἀγγεῖα εὐρέθησαν κατὰ τὸν πυθμένα τοῦ τάφου, ἐξ ὧν ὠραιότατῃ εἶναι μεγάλη πρόχους, ἀνήκουσα εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς μεσοελλαδικῆς περιόδου. Ἐκ ταύτης συμπεραίνει ὁ ἀνασκάψας ὅτι ἡ τελευταία ταφή ἐγένετο κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, εἰς οὓς ἀνήκουν καὶ οἱ παλαιότεροι τῶν τάφων τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου τοῦ Schliemann.

Εὐρέθησαν ἐπίσης πολλὰ χαλκᾶ ξίφη καὶ ἐγχειρίδια, σφραγιδόλιδος μετὰ κεφαλῆς ἀνδρός, προσωπὶς ἐξ ἡλέκτρου, χρυσᾶ κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα, καθὼς καὶ ἄλλα ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ σκεύη καὶ δὴ καὶ χρυσοῦν κύπελλον.

Ὁ τάφος Δ (3,25 × 2,55 μ.) ἦτο κατεσκευασμένος ὡς ὁ τάφος Β ἀλλ' ἡ στέγη αὐτοῦ ὡς καὶ τῶν τάφων Γ καὶ Ε ἐσχηματίζετο διὰ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου. Περιεῖχε τρεῖς νεκροὺς τὰ δ' ἐν αὐτῷ εὐρήματα ἦσαν πλουσιώτατα. Ἐκ τῶν πηλίνων ἀγγείων, ἅτινα εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων καὶ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ τάφου ἀναφέρω μόνον ἓνα τρίωτον μικρὸν ἀμφορέα, ἀνήκοντα ἀσφαλῶς εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν Ι ἐποχὴν. Εὐρέθησαν ἐπίσης χαλκᾶ καὶ χρυσᾶ κτερίσματα ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου καὶ αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυριτολίθου, ἐξ αὐτοῦ δὲ προέρχεται καὶ ὠραιότατον χαλκοῦν ξίφος μετὰ χρυσοῦς λαβῆς καὶ μύκητος ἐλεφαντίνου. Ἡ λαβὴ φέρει παραστάσεις δύο κεφαλῶν δρακόντων.

Ὁ τάφος Ε δύναται νὰ ὀνομασθῇ «τάφος τῶν χαλκῶν». Ἡ κατασκευὴ ἦτο, ὡς καὶ ἡ τῶν λοιπῶν, διὰ τοιχαρίων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο αἱ δοκοὶ τῆς στέγης σχηματιζομένης διὰ πλακῶν σχιστολίθου. Περιεῖχε ἓνα μόνον νεκρὸν συνεσταλμένον καὶ παρ' αὐτὸν ὄγκον ἐκ πολλῶν χρυσῶν κοσμημάτων (διαδημάτων κλπ.). Εὐρέθησαν ἐπίσης πολλὰ πήλινα ἀγγεῖα καὶ τέσσαρα ὠραιότατα χαλκᾶ, ἐξ ὧν μέγας κρατὴρ, περιέχων χαλκῆν πρόχουν, κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον τοποθετημένα ὡς ἐν τῷ IV τάφῳ τοῦ Schliemann. Ἐκ τούτου συμπεραίνεται ὅτι οἱ δύο τάφοι ἦτοι ὁ IV τοῦ Schliemann καὶ ὁ ἰδικὸς μας Ε πρέπει

νὰ εἶναι σύγχρονοι.

Οἱ Z καὶ H τάφοι εἶναι μικροὶ σκαπτοὶ τάφοι, περιέχοντες ἀνὰ ἓνα ἕκαστος συνεσταλμένον νεκρὸν καὶ 7 μὲν ὁ Z, 5 δὲ ὁ H πήλινα μεσοελλαδικὰ ἀγγεῖα.

Ὁ Θ τάφος εὐρέθη σεσλημένος.

Τέλος κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου καὶ τοῦ σχηματιζομένου ἐκεῖ ἀναλήμματος ἀνευρέθη θαλαμοειδὴς τάφος ἔχων διεύθυνσιν ἀπ' Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς. Καὶ ὁ τάφος ὅμως οὗτος εὐρέθη σεσλημένος ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς ἤδη χρόνους. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔχει μῆκος 13 περίπου μέτρων καὶ πλάτος 1,80-2,10 μ. Ὁ θάλαμος δὲν ἀνεσκάφη ὁλόκληρος. Ἀνωθεν αὐτοῦ ὑπῆρχον δύο κυκλικά γεωμετρικὰ κτίσματα, τῶν ὁποίων τὸν προορισμὸν ὁ ἀνασκάψας δὲν ἠδυνήθη εἰσέτι νὰ καθορίσῃ.

Πολλὰ γεωμετρικῶν χρόνων ἀγγεῖα καὶ κοσμήματα εὐρέθησαν καὶ πλησίον αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου ἀλλ' εὐρήματα ἀρκετά, ὥστε νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς ἡ χρονολογία αὐτοῦ δὲν ἐγένοντο πλὴν ὀστράκων τινῶν, χαλκοῦ λέβητος καὶ ἄλλων τινῶν ἀσημάντων χρυσῶν. Ἐκ τούτων δὲ συνάγεται ὅτι ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν IIIa περιόδον.

17. Μετὰ 12 ἐτῶν διακοπὴν ἐπανελήφθησαν τὸ 1952 αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας ἐν Πύλῳ διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Μαρινάτου, ὅστις συνέχισε τὴν ἀνασκαφὴν καὶ ἔρευναν τῶν μυκηναϊκῶν τάφων, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχίσει ὁ μακαρίτης Κουρουνιώτης.

Ἡ ἔρευνα αὕτη ὑπῆρξε λίαν ἐνθαρρυντική. Σημαντικαὶ συστάδες θαλαμωτῶν τάφων καὶ ἀρκετοὶ θολωτοὶ ἀνεκαλύφθησαν εἰς εὐρείαν ἀκτῖνα περίξ τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ μεγαλυτέρα συστὰς εὐρέθη περὶ τὸ ἐν χιλιόμετρον πρὸς Β. τῆς κωμοπόλεως Χώρας, πέντε δὲ χιλιόμετρα περίπου ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου, εἰς θέσιν καλουμένην Βολιμίδα.

Ἡ θέσις αὕτη παρουσιάζει εἰς μεγάλην ἔκτασιν μαλακὸν πέτρωμα πώρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐλαξύοντο οἱ τάφοι. Κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ὑπῆρχεν ἐκεῖ συνοικισμὸς ἀρκετὰ ἐκτεταμένος. Πολλοὶ ἐκ τῶν θαλαμωτῶν Μυκηναϊκῶν τάφων εἶχον ἀνακαλυφθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἴτε κατὰ τὴν λάξευσιν νεωτέρων λακκοειδῶν τάφων εἴτε καὶ ἄλλως. Ὑπάρχουν ἤδη ἐνδείξεις, ὅτι ἐντὸς ἐνὸς τοῦλάχιστον Μυκηναϊκοῦ τάφου ἠσκήθη λατρεία κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Τὸ ὄρος Αἰγάλεον ρίπτει τὴν σκιάν του ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω τοποθεσίας. Προφανῶς ἔνεκα τῶν ἐνταῦθα Μυκηναϊκῶν τάφων ἡ ἀρχαία ἐντοπία παράδοσις, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Στράβων, ἐτοποθέτει τὴν παλαιωτάτην Πύλον εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Αἰγαλέου ὄρους.

Ἐκ τῶν τάφων τούτων ἐκαθαρίθησαν ὀκτώ, οἵτινες, πλὴν ἐνὸς ἀσυλήτου, ὅστις εὗρέθη τυχαίως, ἦσαν πάντες ὁρατοὶ καὶ σεσυλημένοι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μυλωνᾶ, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου. Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἐνδιαφέροντα. Ἀπεκαλύφθη ἤδη ὅτι μερικοὶ ἐξ αὐτῶν εἶναι ΥΕ I περιόδου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀνυψώνει τὴν περιοχὴν τῆς Πύλου εἰς κέντρον ἐξ ἴσου ἀρχαῖον καὶ προφανῶς τόσον ἐνδιαφέρον, ὅπως καὶ τὸ Ἀργολικὸν πεδῖον. Τοῦτο δὲ διὰ πρώτην φορὰν σημειοῦται εἰς τὴν Δυτικὴν παραλίαν τῆς Πελοποννήσου, ὅπου τὸ παλαιότερον μέχρι τοῦδε κέντρον ἦτο ὁ Κακόβατος.

Οἱ θαλαμωτοὶ τάφοι τῆς Πύλου παρουσιάζουσιν ἐνδιαφέροντα χαρακτηριστικά. Οἱ δρόμοι των εἶναι σχετικῶς βραχεῖς καὶ πλατεῖς, τὰ τοιχώματά των κάθετα, τὰ στόμια μικροῦ σχετικῶς βάθους. Οἱ θάλαμοι, ἄνευ ἐξαιρέσεως μέχρι τοῦδε, εἶναι κανονικοὶ κύκλοι εἰς τὸ δάπεδον καὶ λαξύονται μὲ ἀπόλυτον κανονικότητα εἰς τὸ σχῆμα τῶν θολωτῶν τάφων. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου λαξευμένοι εἰς τὸν βράχον, ἄλλων ὅμως τὸ ἀνώτατον μέρος τῆς θόλου φαίνεται νὰ ἦτο κτιστὸν διὰ λίθων. Τοιοῦτους τάφους μόνον ἐκ Κεφαλληνίας ἐγνο-

ορίζομεν μέχρι τοῦδε. Ἴσως μέλλει νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς εἰσῆχθη ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ ὅτι τὸ ταξίδιον τοῦ Τηλεμάχου εἰς Πύλον εἶναι ἀπήχησις τοιούτων πατροπαράδοτων σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν.

Μερικοὶ ἐκ τῶν τάφων τῆς Πύλου εἶναι ΥΕ I, ἄλλοι δὲ ΥΕ II, πάντες ὅμως ἐχρησιμοποιοῦντο μέχρι τῆς ΥΕ III περιόδου. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων παρατηρήσεων προκύπτει, ὅτι οἱ παλαιότεροι νεκροὶ παρεμερίζοντο καὶ τὰ ὀστᾶ των, ὁμοῦ μετὰ τῶν κτερισμάτων, ὅσα δὲν ἀφηροῦντο, ἐτοποθετοῦντο ἐντὸς μικρῶν κυκλικῶν ἢ ἐλλειψοειδῶν βόθρων, σκαπτομένων κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου. Μόνον οἱ τελευταῖοι νεκροὶ εὐρίσκοντο εἰς τὴν θέσιν των. Οὗτοι ἐτοποθετοῦντο ὕπτιοι καὶ ἐκτεταμένοι. Εἷς εἶχεν ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν αἰδοίων. Ἄλλος εἶχε τοὺς πόδας ἐπαλλήλως τὸν ἀριστερὸν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ. Μία γυνὴ εἶχε τὴν δεξιὰν χεῖρα κανονικῶς τεταμένην παρὰ τὸ σῶμα, τὴν ἀριστερὰν ὅμως κεκαμμένην κατ' ὀρθὴν γωνίαν εἰς τὸν ἀγκῶνα μὲ τὴν παλάμην ὑπὲρ τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας.

Παρὰ τὴν ὠραιότητα καὶ ἐπιβλητικότητα τῶν τάφων, τὰ κτερίσματα πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι ἰδιαίτερος πολῦτιμα. Ὁ ἀσύλητος τάφος περιεῖχε περὶ τὰ 40 ΥΕ II καὶ ΥΕ III ἀγγεῖα, ἀλλὰ σχεδὸν τίποτε ἄλλο. Μερικοὶ ὅμως ἐκ τῶν σεσυλημένων τάφων παρέσχον ἐνδιαφέροντα ΥΕ I ἀγγεῖα. Δύο ἐξ αὐτῶν ἀπέδωκαν σειρὰν λιθίνων βελῶν ἐξ ὀφριανοῦ, πυρίτου καὶ ἄλλων σκληρῶν λίθων. Ἰδίως τοῦ ἐνὸς τάφου τὰ βέλη εἶναι θαυμασίας διατηρήσεως. Πλησίον αὐτῶν ἀνεκαλύφθη καὶ πυρὴν ἐρυθροποῦ πυρίτου μὲ ἔκδηλα τὰ ἔχνη ἀποκοπῆς τῶν λεπίδων, τὰς ὁποίας εἶτα κατειργάζοντο εἰς βέλη. Οὕτω διὰ πρῶτην φορὰν πιστοποιεῖται, ὅτι αἱ λίθιναι αἰχμαὶ βελῶν τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δὲν εἰσῆγοντο ἔξωθεν, ὡς συνήθως πιστεύεται καὶ γράφεται, ἀλλὰ κατεσκευάζοντο ἐν Ἑλλάδι.

Ἐλπίζεται ὅτι ἡ ἐρχομένη σκαφικὴ περίοδος, ὅποτε θὰ

ἀνασκαφῶσιν ἀσύλητοι τάφοι καὶ πιθανῶς εἰς ἡ δύο θολωτοί, θὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰκόνα ἡμῶν. Δέον τέλος νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς ἓνα τῶν ἤδη σεσυλημένων τάφων παρατηρήθησαν σαφῇ ἰχνη Ἑλληνιστικῆς λατρείας. Ἐντὸς τοῦ δρόμου εἶχε καὶ μεγάλη πυρά, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας ἀνεκαλύφθη ἀνάστροφος μεγάλη πηλίνη Ἑλληνιστικὴ λεκάνη. Εἰς τὸν δρόμον, ὡς καὶ εἰς τὸ στόμιον τοῦ τάφου (ὁ ὁποῖος δὲν ἐκαθαρίσθη εἰσέτι ὁλόκληρος), εὐρέθησαν ἄφθονα τεμάχια Ἑλληνιστικῶν κυπέλων μετὰ διακοσμήσεων κισσοῦ καὶ ἄλλων θεμάτων διὰ κιτρινολεύκου πηκτοῦ χρώματος, τεμάχια μικρῶν, μαγειρικῶν σκευῶν (χυτρῶν) τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Ἀργοῦς πιθανῶς.

18. Ἐν Μυστροῦ διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Δρανδάκη ἀνεσκάφησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν ἐκ τῶν ἐπιχώσεων οἱ ἑξῆς ναῖσκοι:

1) Ἐντὸς τοῦ φρουρίου Βιλλαρδουίνου δύο παρακείμενοι ναῖσκοι. Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ παλαιότερου εὐρέθησαν τεμάχια τινα.

2) Ὡσαύτως ἐντὸς τοῦ Φρουρίου ἐκαθαρίσθη ἡ ἀψὶς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀρχοντικοῦ. Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε σημειωθῇ.

3) Ἐξω τοῦ Φρουρίου καὶ ὑπὸ τὴν πύλην αὐτοῦ ἐπεσημάνθη καὶ ἀνεσκάφη ἄλλος ναῖσκος, ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε δεξαμενὴ.

4) Ἐκαθαρίσθη ὁ ὀπισθεν τοῦ Ἀγίου Νικολάου σταυρεπίστεγος ναῖσκος.

5) Ὁ ὕπερθεν καὶ ἐκτὸς τῆς Μονῆς Παντανάσσης ναὸς τῆς Ἀγίας Βαρβάρας.

6) Ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Ὑπὸ τὸ ἱερόν αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη καὶ ἐκαθαρίσθη θολωτόν ποτε ἐγκάρσιον ὑπόγειον. Ἐν αὐτῷ εὐρέθησαν τεμάχια τοιχογραφιῶν, ἀργυρᾶ κανδήλα, καὶ πολλὰ ὅστᾱ. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ παρ' αὐτὸν ἐκαθαρίσθησαν 8 τάφοι.

7) Ὁ φερόμενος ὡς ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν, Ν.Α. αὐτοῦ δεξαμενὴ καὶ ἐν τῷ ναῷ καὶ πέριξ αὐτοῦ 10 τάφοι. Ἐν τῇ προθέσει εὐρέθη πλάξ μὲ τὴν ἔκτυπον κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐπισημανθέντες ἀνεσκάφησαν οἱ κάτωθι τρεῖς, ἄγνωστοι μέχρι τοῦδε ναῖσκοι, ἦτοι :

8) Ὑπερθεν τῆς τέως οἰκίας (πύργου) Χρόνη ναῖδριον, οὗ τὸ δάπεδον κοσμεῖται διὰ μαρμαροθετήματος.

9) Ἐγγὺς αὐτοῦ ἄλλο παρεκκλήσιον. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ τεμάχια τοιχογραφιῶν καὶ εἰς ἓνα ἐκ τῶν 6 ἀνασκαφέντων τάφων χάλκινον βυζαντινὸν θυμιατήριον (κατσί) καὶ

10) Ναῖσκος ἀριστερὰ τῆς μεταγενεστέρας πύλης, δι' ἧς εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ἐξωτέραν αὐλὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰς τὸν Ν. τοῖχον αὐτοῦ εὐρέθη τμῆμα τοιχογραφίας μεταγενεστέρων χρόνων.

19. Ἐν Χίφ ἔσκαψεν ἡ Ἑταιρεία διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Κοντολέοντος εἰς τὴν συνοικίαν «Ριζάρη» τῆς πόλεως. Ἐνταῦθα ἐντὸς μικροῦ ὀρθογωνίου χώρου ἀπεκαλύφθη, ἀνέπαφον σχεδόν, τμῆμα νεκροταφείου τοῦ τέλους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Κατὰ τὴν Α. πλευρὰν ἔκειντο δύο πώρινοι σαρκοφάγοι μὲ κατεύθυνσιν Α-Δ καθὼς καὶ τρίτη εὐρεθεῖσα κατεστραμμένη ἀλλὰ μὲ κατεύθυνσιν Β-Ν. Τετάρτη σαρκοφάγος ἔκειτο εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ χώρου, μικρότερα, ἐκ πλακῶν πώρου — ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἦσαν μονόλιθοι. Τὰ ἐντὸς τῶν σαρκοφάγων ἀγγεῖα ἦσαν κυρίως ὑδρίαι. Ἀκριβῶς ὀπισθεν τῶν σαρκοφάγων τῆς Α πλευρᾶς ἐξετείνετο μεγάλη πυρὰ καὶ πέριξ αὐτῆς ὁκτὼ τάφοι καύσεως, ἕξ πίθοι καὶ δύο ἀμφορεῖς, περιέχοντες ἐκτὸς τῆς τέφρας καὶ μικρὰ ἀγγεῖα.

Ὑπερθεν τῶν τάφων ὑπῆρχε στρῶμα 50 ἐκ. περιέχον κυρίως ὀλίγα ὑστερογεωμετρικὰ καὶ πολλὰ «χιακὰ» ὄστρακα· θραύσματα ἀγγείων ἄλλων κατηγοριῶν ἦσαν ἐλάχιστα. Ἡ ἀνωθεν τοῦ στρώματος τούτου ἐπίχωσις ἦτο ἀνάμικτος.

Εἰς τὴν πέριξ περιοχὴν — δυστυχῶς λίαν κατφκημένην, ἢ

κατὰ τὸ δυνατόν ἐπέκτασις τῆς ἐρεῦνης οὐδὲν ἀνέπαφον τμήμα τοῦ νεκροταφείου ἀπεκάλυψε· μολονότι ἡ ἐπίχωσις ἦτο πλουσιωτάτη εἰς ὄστρακα μέχρι καὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου εἰς βάθος 5 μ. κατὰ περιοχὴν. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ὑπῆρχε στρωματογραφικὴ διάκρισις. Παρὰ ταῦτα τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἀποτελοῦν σημαντικὴν συμβολὴν διὰ τὴν χιακὴν κεραμικὴν λόγῳ τῆς ἀνευρέσεως πλουσίας σειρᾶς ὑστερογεωμετρικῶν ἀγγείων ἀποτελούντων σαφῆ προβαθμίδα τῶν «χιακῶν» ἀγγείων τῆς ἀνατολιζούσης περιόδου. Ἐξ ἄλλων κατηγοριῶν πλούσια εἶναι τὰ τεμάχια τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων καθὼς καὶ ἐνδιαφέροντα ἐλληνιστικὰ ὄστρακα. Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν ἐπίσης εἰδῶλια, λύχνοι, κέρνοι, ἀγνύθες κ.τ.θ.

20. Ἐν Τήνῳ ἡ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐφόρου κ. Κοντολέοντος συνεχισθεῖσα κατὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ «Ξώμπουργου» ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ὅτι πρόκειται περὶ πολίσματος, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκμὴ πίπτει εἰς τοὺς ἀρχαῖκους κυρίως χρόνους.

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις ἱεροῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα καὶ ἱκανοποιητικῶς διατηρούμενου.

Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων παρατακτικῶς κειμένων ὀρθογωνίων χώρων ἐχόντων τὴν εἴσοδον εἰς τὴν νοτιάν πλευράν. Περισσότερον ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ τρίτος ἐξ ἀριστερῶν χώρος, ὅστις περικλείει ναῖσκον ($2,80 \times 4,20$) ἐκ σηκοῦ καὶ προδόμου κτιστοῦ. Ἐντὸς αὐτοῦ οὐδὲν σχετικὸν πρὸς τὴν λατρείαν εὑρέθη. Τὸ παρ' αὐτὸν διαμέρισμα εἶναι ἐπίσης λατρευτικοῦ χαρακτῆρος, ὡς δεικνύει ἡ πλήρης τέφρας εὑρεθεῖσα ἐσχάρα, ἣτις κεῖται παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον. Πλησίον τῆς ἐσχάρας ἔκειτο μικρὰ κιονόμορφος βάσις μαρμαρίνη. Τὰ ἀναθήματα εὑρίσκοντο κυρίως ἐντὸς τῶν δύο μικρῶν δωματίων τοῦ τετάρτου χώρου: εἰς τὸ βόρειον κατὰ τὰς δύο γωνίας ἦσαν δύο μεγάλοι πίθοι μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως· τοῦ πρώτου λείπει τὸ ἀνώτερον μέρος. Σώζεται ὅμως ἡ κατωτέρα ζώνη κοσμουμένη δι' ὀκτὼ ἵππων καὶ μικρὸν μέρος τῆς ἀνωτέρας ἣτις,

ὡς δεικνύουσι τὰ σωζόμενα ἔχνη, ἐκοσμεῖτο διὰ σειρᾶς ἀρμάτων. Ὁ δεύτερος πίθος, ὅστις ἀνασυνεκροτήθη σχεδὸν ἄρτιος, φέρει καθαρῶς γραμμικὴν διακόσμησιν: ἦτοι εἰς τὸν λαιμὸν πέντε ζώνας κοσμουμένας ἐναλλάξ διὰ μαιάνδρου καὶ τεθλασμένης γραμμῆς, ἐκ τῶν γωνιῶν τῆς ὁποίας ἐκφύονται ἐναλλάξ πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὰ κάτω ἀγκιστροειδῆ κοσμήματα. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης γυναικεῖαι προτομαὶ καὶ ἀγγεῖα ἢ τεμάχια ἀγγείων ἀνήκοντα μέχρι τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος.

Ἡ κατὰ χώραν ἀνεύρεσις τῶν ἀναγλύφων πίθων παρέχει ἀσφαλὲς χρονολογικὸν τεκμήριον. Οἱ πίθοι ἀνήκουν τὸ βραδύτερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος, ἐνῶ ἄλλα γραπτὰ ὄστρακα εἶναι ἀκόμη σαφῶς γεωμετρικά.

Τὸ δάπεδον τοῦ ναῖσκου καλύπτεται ὑπὸ χονδροῦ μωσαϊκοῦ ἐξ ἁδρῶν τεμαχίων λατύπης μαρμάρου· τὸ μωσαϊκὸν τοῦτο ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐπιχρίσματος· ὅμοιον ἐπίχρισμα ἐκάλυπτε καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ. Τὸ μωσαϊκὸν τοῦτο ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν μικρὰν ἐπιμήκη αὐλήν, ἣτις ἐκτείνεται ἔξωθεν τοῦ ναῖσκου καὶ τοῦ παρ' αὐτὸν οἴκου. Ἡ εἴσοδος καὶ τῶν δύο ἦτο διαμορφωμένη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Τοῦτο εἶναι μία περαιτέρω ἔνδειξις, ὅτι καὶ ὁ ναὸς καὶ ὁ παρ' αὐτὸν οἶκος εἶχον λατρευτικὸν χαρακτήρα.

Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις: δύο οἶκοι λατρείας, ἡ παρ' αὐτοὺς ὑπαρξίς ἄλλων οἴκων πεύθουν ὅτι πρόκειται περὶ λατρευτικῆς ιδιομορφίας. Ἡ λατρεία ἦτο χθονίας φύσεως, ὡς δεικνύει ἡ ἐσχάρα, καὶ ἡ θεότης γυναικεία. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει περατωθῇ ἀκόμη — ἡ θεότης ὅμως, ἣτις ἐλατρεύετο ἐνταῦθα, ἦτο πιθανῶς ἡ Δημήτηρ. Εἶναι δ' ἄλλως γνωστὸν πόσον διαδεδομένη ἦτο ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης εἰς τὰς νήσους.

Γενικῶς ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ἱεροῦ τούτου εἶναι ἐνδιαφέρουσα λόγῳ τῶν πρωΐμων χρόνων, εἰς οὓς τοῦτο ἀνήκει. Ἐκ τῶν λοιπῶν Κυκλάδων μόνον ἐκ τῆς Δήλου ἔχομεν ναοὺς σχεδὸν συγχρόνους (Ἀρτεμίσιον, Λητῶν, Ἡραῖον), Ἱερὸν δὲ μετ' ἐσχάρας πρῶτον τώρα γνωρίζομεν ἐκ τῶν Κυκλάδων. Ὡς δ' εἴπο-

μεν ἡ τοποθέτησις ταύτης οὐχὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀλλ' εἰς τὸν παραπλεύρως οἶκον, ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς λόγους λατρείας.

Τὸ περιγραφὲν ἱερὸν τοῦτο κεῖται περὶ τὰ 100 μ. δυτικώτερον τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος, μὲ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην. Δυστυχῶς λόγῳ τῆς ἐκτάσεως τούτου ἀπὸ Β πρὸς Ν ἦτοι κατὰ τὴν ἀνωφέρειαν τοῦ λόφου, ἡ διατήρησις, ἰδίᾳ εἰς τὸ χαμηλότερον μεῖζον τμήμα, εἶναι λίαν ἐλλιπής. Πρόκειται ὅπωςδήποτε περὶ εὐμεγέθους οἰκοδομήματος πλάτους 14 μ. καὶ μήκους ὑπὲρ τὰ 15 μ.

Εἰς τὸ βόρειον, ἀνώτερον, τμήμα ἐφάνη σαφῶς ἡ διάκρισις τριῶν παρακειμένων χώρων, τῶν ὁποίων σφύζονται μέχρι 0,80 μ. ὕψους οἱ τοῖχοι τῆς ἀνωδομῆς. Εἰς τὸ κατώτερον σφύζονται μόνον αἱ θεμελιώσεις ἐγκαρσίων τοίχων, οἵτινες ἦσαν συγχρόνως καὶ ἀναλήμματα τῆς γενομένης ἐπιχώσεως διὰ τὴν πρὸς νότον προέκτασιν.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἱεροῦ, ὅμοια δὲ καὶ τὰ ἐκ τούτου εὐρήματα. Ὅθεν εἰς τὴν πρώτην τουλάχιστον περίοδον αὐτοῦ εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸ Ἱερὸν. Αἱ διαστάσεις τούτου δεικνύουν, ὅτι ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται περὶ ἰδιωτικῆς χρήσεως οἰκοδομήματος.

Τέλος εἰς τὴν πόλιν τῆς Τήνου, ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας, ἀπεκαλύφθη τὸ θεμέλιον ναοῦ, τοῦ ὁποίου παρουσιάζω τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς κρηπίδος. Κατὰ τὴν σκαφὴν ἦλθεν εἰς φῶς καὶ ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς σχεδὸν φυσικοῦ μεγέθους πηλίνη κεφαλὴ μὲ ἀτημέλητον τὴν κόμην, πιθανώτατα προερχομένη ἐκ τινος ἀκρωτηρίου τοῦ ναοῦ.

21. Ἐν Ρόδῳ συνέχισεν ἡ Ἑταιρεία τὴν πέρυσιν ἐγκαινιασθεῖσαν ἀνασκαφὴν αὐτῆς διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Ι. Κοντῆ καὶ τῶν ἐπιμελητῶν Γ. Δοντιᾶ καὶ Π. Λαζαρίδη. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς ἀκροπόλεως ἐξηρευνήθη εἰς μῆκος 80 μ. ἡ βόρειος πλευρὰ κτίσματος κειμένου πρὸς Α. τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ τοῦ Διὸς Πολιέως. Τὸ θεμέλιον κάμπτεται πρὸς βορρᾶν, εἰς μῆ-

κος 18 μ., συνεχιζόμενον ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν. Εἰς τὸ μέσον περι-
που τοῦ μήκους τοῦ εὐρέθῃ ἐξέχον τὸ θεμέλιον ἐπιβλητικῆς
κλίμακος, τῆς ἐπισήμου προφανῶς εἰσόδου τοῦ ἀγνώστου μέ-
χρῃ τοῦδε προορισμοῦ ὀρθογωνίου τούτου κτηρίου, ὅπερ, ὥς
συνάγεται ἐκ τῶν εὐρεθέντων παρίνων δωρικῶν κίωνων, ἦτο
δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ἀξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ εὐρεσις παροπλίν-
θων μετ' ἐξωγραφημένων καὶ πλαστικῶν κονιαμάτων τῆς λε-
γομένης α' πομπηϊανῆς τεχνοτροπίας.

Κατὰ τὰς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως γενομένας ἐργασίας τακτο-
ποιήσεως εὐρέθησαν καὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί, ὧν ἡ χρο-
νολογία κυμαίνεται μεταξὺ τοῦ Α' π. Χ. καὶ τοῦ Γ' μ. Χ. αἰ-
ῶνος.

Ἄλλη σκαφή ἐγένετο παρὰ τὴν μέσσην περιοχὴν τῆς ἀκρο-
πόλεως καὶ πρὸς Ἀν. τοῦ Σταδίου, καθ' ἣν ἀπεκαλύφθη θε-
μέλιον 40 περίπου μ. μήκους, ἴσως ὁ στυλοβάτης στοᾶς τινος,
νοτίως δὲ τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 12 μ. ἕτερον θεμέλιον
καὶ πολλὰ δωρικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη: σφόνδυλοι, κιονόκρανα,
τρίγλυφος, γεῖσον ἄλλα καὶ ἰωνικοὶ κορμοὶ καὶ κιονόκρανον.

Εἰς τὴν ὁδὸν Διαγοριδῶν, ἣτις φέρει εἰς τὸ στάδιον καὶ
τὴν ἀκρόπολιν, ἀπεκαλύφθη τμήμα κτιστῆς ὀρθογωνίου ἑλλη-
νιστικῆς ὑπονόμου με ἰσοδόμους τὰς παρειὰς καὶ ὀριζοντίας
παροπλίνθους ὡς καλύμματα.

Ἄλλο μέγα ἑλληνιστικὸν κτίσμα εὐρέθη εἰς τὴν Ν. πε-
ριοχὴν, παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετόκλειον, τοῦ ὁποίου διακρίνον-
ται 3 οἰκοδομικαὶ περίοδοι. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν πολλὰ τεμά-
χια κεχρωσμένου κονιάματος τῆς α' πομπηϊανῆς τεχνοτροπίας,
ἐφ' ὧν παρατηρεῖται ὑποτυπώδης δήλωσις πλίνθων δι' ἐγγα-
ράξεως, ὡς καὶ πλαστικὰ κυμάτια ἐξωγραφημένα διὰ πλοχμῶν
πρασίνου καὶ ἐρυθροῦ χρώματος.

Ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν ἀνεζητήθησαν τὰ λείψανα
βομβαρδισθείσης ἐκκλησίας, ἥς ἐξηκριβώθη τὸ ἐν σχήματι ἐλευ-
θέρου σταυροῦ σχέδιον καὶ ἔχνη τοιχογραφιῶν, μετ' ἐπιγραφῆς
λεγουσῆς: δέησις τῆς δούλης τοῦ Θεοῦ Εἰρήνης τῆς

Βάρενας. Ἡ ἐκκλησία δὲν εἶναι αὐστηρῶς πρὸς Ἀνατολὰς ἐστραμμένη.

Εἰς τὰς ἐπιχώσεις ὅλων τῶν ἀνωτέρω ἐρευνηθέντων χώρων εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια ὀξυπυθμένων ἀμφορέων ὡς καὶ 316 μετὰ σφραγίδων λαβαί, ὧν αἱ πλείεσται ροδιακῶν ἀμφορέων, τινὲς Κνιδίων καὶ ἄλλαι Κῶν.

Μία τούτων λέγει: Ἐπὶ Ἐπιχάρμου, ἄλλη δὲ Ἐπὶ Ἱερέως Ἐπιχάρμου.

Εἰς τὸ Βενετόκλειον εὐρέθησαν καὶ ἀγγεῖα μελαμβραφῇ μετ' ἐντύπου διακοσμήσεως ἀνθεμίων, πολλὰ δείγματα ἐλληνιστικῆς κεραμεικῆς, terrae sigillatae, ἀγνύθες, εἰδώλια καὶ ἄλλα μεταγενεστέρων Ρωμαϊκῶν χρόνων ἀγγεῖα, ὡς καὶ βυζαντινὰ πινάκια μὲ παραστάσεις ζώων.

Μεταξὺ τῶν παρὰ τὴν ἀκρόπολιν νυμφαίων γενομένων εὐρημάτων ἀξιοσημείωτος εἶναι δελφίς ἐλληνιστικῶν χρόνων διατηρῶν τὴν ἑγχρωμον αὐτοῦ διακόσμησιν.

22. Ἐν Βαθυπέτρῳ παρὰ τὰς Ἀρχάνας τῆς Κρήτης συνέχισεν ἡ Ἑταιρεία διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Μαρινάτου τὴν ἀνασκαφὴν καὶ ἰδίᾳ τὴν μερικὴν διὰ τοῦ ἀρχαίου ὕλικου ἀναστήλωσιν καὶ στερέωσιν τοῦ μικροῦ ἀνακτόρου. Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἔγιναν εἰς τὴν ἀποθήκην, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι ὑψώθησαν καὶ ἐγένετο στέγη ἐκ μπετόν. Τῆς παρακειμένης Δυτικῆς κόγχης οἱ τοῖχοι ὑψώθησαν διὰ τῶν πελεκητῶν πελωρίων λίθων τῆς μέχρις ὕψους 2 μέτρων. Ἐπίσης ἀνεκτίσθη καὶ ἡ ἀποθήκη τῶν πεσσῶν, ἐστεγάσθη δὲ καὶ ὁλόκληρον τὸ διαμέρισμα τοῦ στεμφυλοπιεστηρίου. Τὰ δοχεῖα τοῦ πιεστηρίου τούτου, ἀφαιρεθέντα ἵνα καθαρισθοῦν καὶ συγκολληθοῦν, ἐπανετέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, ὥστε σήμερον ἔχομεν μίαν ζωντανὴν εἰκόνα τῆς παλαιοτάτης πλήρους γεωργικῆς ἐγκαταστάσεως ἐπὶ Εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Ἐν τῷ πιεστηρίῳ εὐρέθη καὶ τυφλόστομος ἀμφορεύς. Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα ἐξετάθη πρὸς Ἀνατολὰς, ὅπου προσεδοκᾶτο ἡ ἀνακάλυψις κεραμεικοῦ κλιβάνου.

Ἀντὶ ὅμως τούτου μία νέα συνοικία ἤλθεν εἰς φῶς κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ Μεγάρου. Ἀποτελεῖται δ' αὕτη ἐκ πολλῶν δωμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεσκάφησαν ἤδη τέσσαρα μεθ' ἑνὸς διαδρόμου. Ἡ συγκοινωνία τῆς νέας συνοικίας πρὸς τὸ κυρίως μέγαρον ἐξυπηρετεῖτο διὰ τοῦ «νοτίου διαδρόμου», ὅστις ἔχει μῆκος 35 μέτρων.

Ἡ νέα συνοικία εἶχε καὶ ἄνω πάτωμα τὰ δὲ διατηρούμενα ἰσόγεια ἐχρησίμευον πρὸς βοηθητικὰς χρήσεις. Ἐν ἑξ αὐτῶν φέρει τέσσαρας μικροὺς θησαυροὺς («κασέλλες») ἐξ ὀρθίων πλακῶν. Παραπλεύρως ἀνευρέθησαν δύο λίθινα, σχεδὸν κωνικοῦ σχήματος, σκεύη κατὰ τὸ ἥμισυ κεχωσμένα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, τὰ ὁποῖα ἴσως ἦσαν ὕπεροι, ἃν καὶ τὸ ἐν φαίνεται νὰ ἦτο ἀρχῇθεν διάτρητον εἰς τὸν πυθμένα. Ἐν νοτιώτερον δωματίον ἦτο τὸ μαγειρεῖον. Τρεῖς ἐστὶν διατηροῦνται ἀκόμη καλῶς, ἀποτελούμεναι ἐκ πηλοῦ. Ἡ μία ἔχει σχῆμα ἐλλειψοειδὲς καὶ φαίνεται νὰ ἦτο μᾶλλον μικρὸς ἱπνός (φοῦρνος), αἱ ἄλλαι δύο ἔχουν ὀρθογώνιον σχῆμα, παραπλεύρως δ' αὐτῶν ὑπάρχει εἶδος σκάφης ἡμικυλινδρικής, ἀποτελουμένης ἐκ τεμαχίων πίθων ἐστερεωμένων ἐπὶ ὑποστρώματος πηλοῦ. Τὸν βοηθητικὸν χαρακτήρα τῆς συνοικίας ταύτης ἀποδεικνύουν καὶ τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἀποτελούμενα σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀγράφου κεραμεικῆς καθημερινῆς χρήσεως. Εὐρέθη ὅμως καὶ χρυσοῦν ἐνώτιον εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα, προφανῶς προερχόμενον ἐκ τῶν ἄνω πατωμάτων. Ἀποτελεῖται ἐξ ἐλλειψοειδοῦς κρίκου, ἀφ' οὗ κρέμαται κοκκιωτὴ διακόσμησις ἐν εἵδει σταφυλῆς.

Ἐκ τοῦ ὑπολοίπου μεγάρου ἀνεσκάφη ἡ μεγάλη μετὰ δύο πεσσῶν ἀποθήκη, ἣτις περιεῖχε 16 μεγάλους πίθους. Καὶ εἰς τὸ δάπεδον καὶ ἐντὸς πολλῶν πίθων εὐρέθησαν ὀγκόλιθοι καὶ ἄφθονος γραπτὴ κεραμεικὴ, ἐκ κατακρημνίσεως ἀπὸ τοῦ ἄνω πατώματος, τὸ ὁποῖον ἐβεβαιώθη ἐφέτος ὅτι ὑπῆρχεν. Ἡ κεραμεικὴ ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν πρῶτον φυτικὸν ρυθμόν (YM Ia). Τὰ ἀγγεῖα εἶναι κατὰ μεγάλην πλειονότητα

ἄωτα καὶ μόνωτα κύπελλα, τὰ τελευταῖα τοῦ λεγομένου τύπου Βαφειοῦ, μετ' ἀναγλύφου αὐλακος περίπου κατὰ τὸ μέσον.

Τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἀρχιτεκτονικὸν εὕρημα τῆς ἐφετεινῆς περιόδου ὑπῆρξεν ἱερὸν ἐντὸς τῆς κεντρικῆς αὐλῆς, τοῦ ὁποίου μόνον τὰ κατώτατα θεμέλια διατηροῦνται. Ἦτο ἐλαφρὰ κατασκευὴ ἐκ μικρῶν λίθων, συνισταμένη ἐξ ἑνὸς μεσαίου καὶ βαθυτέρου διαμερίσματος καὶ δύο πλευρικῶν, τὰ ὅποια εἶναι βραχύτερα. Καὶ τὰ τρία διαμερίσματα εἶναι ἀβαθῆ καὶ μόνον ὡς προσκυνητήρια (shrines) δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν. Οὗτω κατέχουμεν ἐπὶ τέλους τὸ πρῶτον Μινωϊκὸν ἱερὸν, περὶ τοῦ ὁποίου μέχρι σήμερον δὲν ἐγγνωρίζομεν τί εἵδους κάτοψιν εἶχε. Μόνον τὰς προσόψεις ἐγγνωρίζομεν ἐκ μικρογραφιῶν καὶ ἄλλων τοιχογραφιῶν τῆς Κνωσοῦ, χρυσῶν ἐλασμάτων ἐκ τοῦ III βασιλικοῦ λάκκου τῶν Μυκηνῶν. Τὸ ἱερὸν τοῦτο τοῦ Βαθυπέτρου εὐρίσκεται κατὰ τὸν ἄξονα τῆς κεντρικῆς αἰθούσης, ἣτις ἠνοίγετο πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν μὲ τρεῖς κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν. Ὁ μεσαῖος κίων εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ κεντρικοῦ διαμερίσματος τοῦ ἱεροῦ, πρὸς Ἀνατολάς, ἐνῶ πρὸς Δυσμᾶς, εἰς τὴν δυτικὴν αὐλὴν εὐρίσκεται ἡ δυτικὴ κόγχη καὶ τὸ ὀπισθεν αὐτῆς ἱερὸν θησαυροφυλάκιον. Τὸ ἡμῖς λιθίνου διπλοῦ κέρατος, τὸ ὅποιον εὐρέθη πρὸ τοῦ ἱεροῦ, δὲν ἀφήνει καμμίαν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ οἰκοδομήματος.

23. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐξετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος 1952 διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης κ. Καλοκύρη τὴν στερέωσιν τῶν κτηρίων καὶ τοιχογραφιῶν ἀπὸ 13ου ἕως 16ου αἰῶνος τῶν κάτωθι ναῶν τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου Ρεθύμνου Κρήτης. Παναγίας εἰς χωρίον Θρόνος, Ἀγίου Ὀνουφρίου εἰς χωρίον Γέννα, Ἀγίου Ἰωάννου «στὸ Σπήλιο» εἰς Καλογέρον, Παναγίας εἰς χωρίον Λαμπιῶτες καὶ Ἀγίου Ἰωάννου εἰς ἔξω χωρίον Νεὺς Ἀμάρι.

Σὰς ἐπιδεικνύω δύο ἀπὸ τὰς καθαρισθείσας τοιχογραφίας

τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας χωρίου Θρόνου. Ἡ πρώτη εἰκονίζει τὸ ἕτερον τῶν ἡμιχορίων τῶν Ἀποστόλων ἐκ τῆς σκηνῆς τῆς Ἀναλήψεως συνοδευομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ἡ δὲ δευτέρα τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντα ἐκ τῆς αὐτῆς σκηνῆς τῆς Ἀναλήψεως ἐντὸς ἑλλειψοειδοῦς δόξης φερομένης ὑπὸ ἀγγέλων. Αἱ εἰκόνες εἶναι αὐστηρᾶς μοναχικῆς τεχνοτροπίας ἀνάγονται δὲ πιθανῶς εἰς τὸν 13ον μ. Χ. αἰῶνα.

24. Ἐν Ἐπισκοπῇ Πεδιάδος Κρήτης ἔσκαψεν ἡ Ἐταιρεία διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Ν. Πλάτωνος 1) λαξευτὸν τάφον μετὰ δρόμου εἰς θέσιν Καλυβότοπος, διατηρούμενον ὁλόκληρον καὶ περιέχοντα δύο κιβωτισχοῦς λάρνακας ΥΕ III, τῶν ὁποίων ἡ μία εὐρέθη ἀνέπαφος. Τὰ κτερίσματα ἦσαν ὀλίγα: χαλκοὺς σκύφος μὲ δύο ὀριζοντίας λαβὰς καὶ καθέτους ἀκρεμόνας, ξυράφιον καὶ μαχαίριον καὶ πηλινά τινα ἀγγεῖα.

2) Εἰς θέσιν Κεφάλια τάφους ἀποτελοῦντας μικρὰς συστάδας. Ἡ πρώτη συστάς τῶν τάφων ἦτο μᾶλλον πτωχὴ εἰς κτερίσματα. Ἐκ τῶν γενομένων ἐνταῦθα εὐρημάτων ἀγγείων καὶ σκευῶν ἀξιόλογος εἶναι μικρὰ πηλινὴ ἑλλειψοειδὴς διακόσμητος πυξίς, λίθινον καλυκόσχημον ἀγγεῖον καὶ τινες πηλινὰ προχοῖσκα. Ἀνευρέθησαν ὅμως ἱκαναὶ ψῆφοι ὄρων, σφονδύλια, ἀμυγδαλοειδεῖς καὶ φακοειδεῖς σφραγιδόλιθοι, μικρὸν χρυσοῦν ἐνώτιον καὶ ψῆφος εἰς μορφὴν περικεφαλαίας μὲ παρωτίδας καὶ μέγα ἐλίσσόμενον λοφίον.

Ὁ τάφος τῆς 2ας συστάδος διασώζει ὁλόκληρον τὸν πεταλοειδοῦς σχήματος θάλαμον μὲ τὴν βαθμιδωτὴν του πρόσβασιν καὶ τὰ ἐκατέρωθεν ταύτης πεζούλια, ἐφαίνετο δὲ δίδυμος δηλ. μὲ δεύτερον θάλαμον ἔχοντα χωριστὴν κλιμακωτὴν πρόσβασιν. Ἡ τρίτη τέλος συστάς ὀλίγον ἀπωτέρω παρουσίασε μικροὺς θαλάμους.

3) Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν Κεφάλια ἀνεσκάφησαν τρεῖς σιροὶ φρεατόσχημοι, τῶν ὁποίων ὁ εἰς διηρύνετο πρὸς τὰ κάτω. Βυζαντινά τινα ἀγγεῖα, σιδηροῦς λύχνος, μαχαίριον καὶ κώδων

τράγου ἀποδεικνύουσι τὴν χρῆσιν τοῦ κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Σταμνιοὶ καὶ εἰς θέσιν Παλιάλωνα ἐξηρευνήθησαν πέντε συνολικῶς τάφοι. Τούτων ὁ πρῶτος σώζεται ὁλόκληρος, ὅπως καὶ ὁ δρόμος μὲ τὴν εἴσοδον, εἶναι δὲ σχήματος σχεδὸν πεταλοειδοῦς. Σαρκοφάγοι, ὡς βεβαιοῖ ὁ ἀνασκάψας ἰδιώτης, δὲν ὑπῆρχον. Τὰ παραδοθέντα κτερίσματα εἶναι εἰς λίθινος κέρνος μὲ πέντε δοχεῖα καὶ τρητὰς ἀποφύσεις ἀναρτήσεως, ἓν μέγα λίθινον κυλινδρικὸν ἀγγεῖον μὲ κάλυμμα καὶ ψευδόστομος διακόσμητος ἀμφορεὺς κοινοῦ τύπου. Ἐκ τῶν ἄλλων τεσσάρων ἀνασκαφέντων τάφων σημαντικώτεροι ἦσαν δύο, ὧν ὁ εἰς εἶχε τετράγωνον θάλαμον, κανονικὸν δρόμον καὶ εἴσοδον φρασσομένην διὰ φράγματος λίθων, περιεῖχε δὲ τρεῖς ταφὰς συνοδευόμενας ὑπὸ δεκαεξὶ ἀγγείων πηλίνων ΥΜ III, ἑνὸς χαλκοῦ, δύο ξυραφίων, ἑνὸς ἐγχειριδίου, μιᾶς τριχολαβίδος καὶ 2 αἰχμῶν δοράτων.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐφόρου κ. Πλάτωνος ἔσκαψεν ἡ Ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Σητείας. Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη εἶχεν ὡς κέντρα τὸ Πισκοκέφαλον καὶ τὰ Ἀγλάδια.

Καὶ δὴ 1) ἀνεσκάφη ὁ ἀποθέτης τοῦ ΜΜ II ἱεροῦ Πισκοκεφάλου. Οὗτος παρὰ τὴν μερικὴν ἐξάντλησιν ἐκ τῶν ἐπὶ δεκαεξαετίαν λαθραίων σκαφῶν ἀπέδωκε σημαντικὴν σειρὰν τεθραυσμένων εἰδωλίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, λατρευτῶν τῆς θεότητος, πλῆθος κεφαλῶν μὲ περιτέχνους κομμώσεις, καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν ἐσθήτων μὲ πτυχώσεις εἰς τὰ πλάγια καὶ ἐνίοτε διακοσμήσεις καὶ τέλος σειρὰν ὁλόκληρον ὁμοιωμάτων εἰς διάφορα μεγέθη τοῦ κολοπτέρου ἐντόμου «ρινόκερως ὁ ὀρύκτης», μικρογραφικὸν ἱερὸν μὲ διπλᾶ κέρατα εἰς σειρὰν ἐπὶ τοῦ γείσου.

Τὰ εἰδώλια εἶναι τὰ σπουδαιότερα μέχρι σήμερον εὑρεθέντα τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου (ΜΜ I-II), κατὰ πολὺ ἀνώτερα τῶν ἐκ Πετσοφᾶ Παλαιοκάστρου.

2) Σπουδαία μινωικὴ ἔπαυλις ἀνεκαλύφθη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σητείας-Πισκοκεφάλου, ἣτις ἀτυχῶς ἐδιχοτομήθη κατὰ τὴν

πρὸ εἰκοσαετίας περίπου κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ. Ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικὸν χρόνους ἀπὸ τῆς ὑστερομινωϊκῆς εἰς τὴν μεσομινωϊκὴν ἐποχὴν (περὶ τὸ 1600 π. Χ.).

Μέχρι τοῦδε ἀνεσκάφη ἡ μεγάλη κλίμαξ εἰσόδου, τὸ θυρωρεῖον μὲ δύο μικρὰ δωμάτια, τρεῖς ἀποθήκαι μέ τινες πίθους κατεστραμμένους καὶ μικρὰ τινα διαμερίσματα. Ἡ ἔκτασις τῆς ἐπαύλεως, τῆς ὁποίας θὰ συνεχισθῇ ἡ ἀνασκαφή, φαίνεται σημαντικὴ.

3) Εἰς θέσιν Μπεράτι Πισκοκεφάλου ἀνεσκάφη ταφικὸν σπήλαιον τῶν τελευταίων μινωϊκῶν, πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων. Ἀνευρέθη πλῆθος πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων μὲ ἐνδιαφέρουσιν διακόσμησιν ἀντιπροσωπευτικὴν τοῦ ἐπαρχιακοῦ τῆς περιοχῆς Σητείας γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ καὶ σαρκοφάγος μετὰ καλύμματος, ἀλλ' ἀνευ ποδῶν μὲ διακόσμησιν σπειρῶν καὶ κυματιστῶν γραμμῶν, ἀμφοτέρωθεν μινωϊκῆς ἐποχῆς. Ἐντὸς τῆς λάρνακος ἦσαν 10 πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ δευτέρας ταφῆς. Πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ σπηλαίου ἀνευρέθη πήλινος κάδος καὶ πίθος μινωϊκὸς μὲ κρουνὸν εἰς τὴν βάσιν του, ὅστις ἐχρησίμευσεν ἐπίσης διὰ ταφῆν. Σημαντικὸν εὑρημα εἶναι καὶ μικρὸς πήλινος ὠραιότατος ἰχθὺς γεωμετρικῶν χρόνων.

Εἰς θέσιν Ρίζαν Ἀχλαδίων ἀνεκαλύφθη καὶ ἀνεσκάφη ἐν μέρει μεσομινωϊκὴ οἰκία τῆς παλαιοανακτορικῆς ἐποχῆς. Ἐνδιαφέρον εὑρημα εἶναι τμῆμα πλαστικοῦ ἀγγείου παριστῶντος φορτωμένον ἡμίονον.

Τέλος εἰς θέσιν Πλατύσκιнос Ἀχλαδίων ἀνεσκάφη ΥΜ III τάφος, ὁ καλῦτερον διασωζόμενος ἐπὶ τῆς Κρήτης μινωϊκὸς θολωτὸς τάφος. Δυστυχῶς ἡ ἐσκαμμένη ἐκεῖ ἄμπελος παρακωλύει τὴν ἐλευθέραν ἀνασκαφήν.

*
* *

Ἐκπληροῦσα τὴν πέρυσι δοθεῖσαν υπόσχεσιν αὐτῆς ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἤλθεν ἐφέτος γενναία ἐπίκουρος εἰς τὸ

Κράτος εἷς τε ἔργα ἀναστήλώσεως καὶ εἷς ἐπισκευὰς μουσείων καὶ κατασκευὰς φυλακείων.

Ἀνέφερα ἤδη ἐν παρόδῳ ἀνωτέρω τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν ἀναστήλωσιν τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν καὶ τῶν κιόνων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Βραυρῶνος. Εἰς ταύτας πρέπει νὰ προστεθῶσιν 1) ἡ στερέωσις τῶν περιφήμων ψηφιδωτῶν τοῦ 11ου αἰῶνος τῆς Νέας Μονῆς Χίου, εἰς ἣν πλὴν τοῦ γραμματέως ἐπεστάτησε καὶ ὁ ἔφορος βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Χατζηδάκις 2) ἡ ἀνακατασκευὴ τῶν προεδριῶν καὶ τῶν κλιμάκων τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ 3) ἡ ἀναστήλωσις τοῦ κυκλικοῦ ταφικοῦ περιβόλου τῶν Μυκηνῶν, τοῦ τε ἐντὸς καὶ τοῦ ἐκτὸς τῆς ἀκροπόλεως.

4) Ὁ καθαρισμὸς τῶν ἐξόχων, ἐλληνιστικῆς τεχνοτροπίας ψηφιδωτῶν τοῦ Ε' αἰῶνος τοῦ ἡμισφαιρικοῦ θόλου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν ὁποίων πλεῖστα ἔγχρωμα εἰς φυσικὸν μέγεθος ἀντίγραφα ἐξετελέσθησαν καὶ θέλουσι μετ' ὀλίγον ἐκτεθῆ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ

5) Ἡ μερικὴ ἀναστήλωσις τῶν κελλίων τῆς Μονῆς Καισαριανῆς.

Εὐνήρησεν ἐπίσης ἡ Ἑταιρεία δαπάναις αὐτῆς:

- 1) τὴν ἐπισκευὴν τῆς στέγης τοῦ Μουσείου Χαιρωνείας
- 2) τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Μουσείου τῆς Ἐπιδάουρου
- 3) τὴν στέγασιν τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Μήλου
- 4) τὴν ἐπισκευὴν καὶ διαρρύθμισιν τοῦ Μουσείου Μυστρά καὶ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας
- 5) τὴν κατασκευὴν ἀρχαιολογικοῦ φυλακείου ἐν Δωδώνῃ
- 6) τὸν ἠλεκτροφωτισμὸν τοῦ φυλακείου τῆς Τίρυνθος
- 7) τὴν κατασκευὴν προθηκῶν τῶν πηλίνων ἀντικειμένων εἷς τινὰ διαμερίσματα τῆς νέας πτέρυγος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ τέλος

8) μουσειακὰς ἐργασίας ἐν Ἀκροπόλει.

Διὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ἀναστήλώσεως καὶ ἐπισκευῆς μουσείων ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία 617 ἑκατομμύρια δραχμῶν.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀρτιωτέραν μόρφωσιν τοῦ τε ἀνωτέρου καὶ τοῦ κατωτέρου ἐπιστημονικοῦ ἀρχαιολογικοῦ προσωπικοῦ ἐμερίμνησεν ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία διαθέσασα τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν 76 ἑκατομμυρίων δι' ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια τῶν ἐφόρων καὶ τῶν ἐπιμελητῶν ἀρχαιοτήτων ἀνά τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἑσπερίαν. Ἐχει δὲ τὴν ἀπόφασιν, ὅπως τὴν φροντίδα ταύτης ἐξακολουθήσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως κατόρθωμα τῆς Ἑταιρείας, ἀληθὲς Ἡράκλειος ἄθλος, ὑπῆρξεν ἐφέτος ἡ ἀπὸ μακροῦ ἐπιχειρουμένη ἀλλ' οὐδέποτε κατορθουμένη ἀπομάκρυνσις ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Μυστρᾶ τῶν ἐνοικουσῶν 30 περίπου οἰκογενειῶν, ἐπιτευχθεῖσα τέλος δι' ἀπαλλοτριώσεως τῶν οἰκιῶν αὐτῶν ἀντὶ τιμῆματος ἐνὸς δισεκατομμυρίου καὶ διακοσίων ἑκατομμυρίων δραχμῶν, καταβληθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Κατωρθώθη δ' ἡ ἀπομάκρυνσις αὕτη τῶν οἰκογενειῶν τοῦ Μυστρᾶ διὰ τῶν ἀόκνων ἐνεργειῶν τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Πουλίτσα, ἐφ' ᾧ καὶ χάριτας αὐτῷ μεγάλας ὀφείλει τό τε Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ μετ' αὐτοῦ σύμπας ὁ πονῶν διὰ τὴν εὐπρέπειαν τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μυστρᾶ ἐπιστημονικὸς καὶ καλλιτεχνικὸς κόσμος.

Τοιοῦτο ὑπῆρξε, Κυρίαι καὶ Κύριοι, τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1952, ἔργον θετικὸν καὶ πολυμερές, ἀποδεικνύον τρανῶς πόσον ἐκτὸς τῶν πραγμάτων εὐρίσκονται οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ Ἑταιρεία ἀδρανεῖ ἀποθησαυρίζουσα ἀπλῶς τὰς ἐκ τοῦ Λαχείου προσόδους αὐτῆς, ἐν ᾧ ὅλως τούναντίον ἀξιοποιεῖ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἐπιτελοῦσα ἔργον οὐ μόνον θεωρητικὸν ἐπιστημονικὸν ἀλλὰ καὶ πρακτικόν, καὶ δι' ἀποκαλύψεως τῶν ἐθνικῶν θησαυρῶν ἐρχομένη ἐπικουρος καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Κράτος, ὅπου τοῦτο δὲν δύναται οἰκονομικῶς νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς ἀνάγκας.

Ἡ υπόθεσις τῆς Ἑταιρείας, Κύριοι, εἶναι κοινὴ υπόθε-

σις ὁλοκλήρου τοῦ Ἑθνους, πρὸς δόξαν τοῦ ὁποίου κατατείνουσι πᾶσαι αἱ προσπάθειαι αὐτῆς· διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἶναι ἀξία πάσης ἐνισχύσεως καὶ συμπαθείας.

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙ

Αἱ ἀπὸ τοῦ 1882 ἐνεργούμεναι ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνασκαφαὶ τῆς Ἑλευσίνος ἐσυνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1952 δαπάναις τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ ἐν St. Louis Washington University¹. Ἡ σκαφὴ διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 18ης Φεβρουαρίου μέχρι τῆς 20ῆς Ἀπριλίου, περιέλαβε δὲ μικρὸν τμήμα τοῦ ἱεροῦ καὶ μέρος τοῦ πρὸς τὰ Μέγαρα νεκροταφείου.

1. Ἀνασκαφὴ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα τοῦ ἱεροῦ κεῖται πρὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς κρηπίδος τῆς Φιλωνείου στοᾶς, ἔχει τριγωνικὸν σχῆμα καὶ περικλείεται ὑπὸ τοῦ πρωΐμου ἀρχαϊκοῦ ἀναλήμματος Z11, τῆς Πεισιστρατείου ἐσωτερικῆς πύλης H24, σκέλους τοῦ Πεισιστρατείου τείχους H23 καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου K17 (πίν. 1)². Ἡ ἐπίχωσις, ἣ ὁποία ἀρχικῶς ἐκάλυπτε τὸν μικρὸν τοῦτον χώρον εἶχεν ἤδη ἀφαιρεθῇ κατὰ πρῶτον μὲν ὑπὸ τοῦ Φιλίου, ἔπειτα δέ (κατὰ τὸ 1933) ὑπὸ

¹ Εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν σχετικὴν πίστωσιν, εἰς δὲ τὸ Washington University καὶ τὸν πρῦταν αὐτοῦ Δρα Arthur H. Compton εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν χορηγίαν. Εὐχαριστίαι ἐπίσης ὀφείλονται εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Δρα John L. Caskey, εἰς τὸν Δρα Homer A. Thompson καὶ τὴν Δίδα Lucy Talcott, διότι ἔθεσαν εἰς τὴν διάθεσίν μας τὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὸ ἐργατικὸν προσωπικὸν τῆς Σχολῆς καὶ τῆς Ἀγορᾶς καὶ εἰς τὴν Δίδα Alison Frantz διὰ τὴν λήψιν φωτογραφίων. Τὰς περισσοτέρας φωτογραφίας τῆς σκαφῆς ἔκαμεν ὁ κ. Τσίμας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζομεν εὐχαριστίας. Εἰς τὴν Δίδα Ἀνναν Λιαναντωνάκη καὶ τὴν Καν Μαρίαν Φιλίνη ὀφείλομεν χάριτας διὰ τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνασκαφέντος ὕλικου. Εἰς τὸ ἐργατικὸν προσωπικὸν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Ἰωάννην Καραμήτρον καὶ Μιλτιάδην Σιώτην ὀφείλονται ἔπαινοι διὰ τὴν προσεκτικὴν των ἐργασίαν. Ἡ σκαφικὴ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Γεωργίου Ἐ. Μυλωνᾶ, ὁ ὁποῖος ἦτο εἰς Ἀθήνας ὡς Fulbright Senior Research Scholar.

² Τὰ διάφορα τμήματα καὶ λείψανα τοῦ ἱεροῦ δηλοῦμεν διὰ τῶν γραμμάτων τῶν χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τοῦ Κουρουნიώτη εἰς τὸ γενικὸν σχέδιον τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς πόλεως τῆς Ἑλευσίνος (Σχέδιον Τραυλοῦ 1934), τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν Ὁδηγὸν του τῆς Ἑλευσίνος.

τοῦ Κουρουνιώτη καὶ Θρεψιάδῃ¹. Ὑπὸ τῶν τελευταίων καὶ μέρος τοῦ τμήματος εἶχε σκαφῇ μέχρι τοῦ βράχου.

Παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τμήματος καὶ εὐθὺς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε φθάσει ἡ σκαφὴ τοῦ 1933, ἀπεκαλύφθησαν ὑπολείμματα δρόμου, μικρὸν μέρος τοῦ ὁποίου εἶχον ἤδη διακρίνει ὁ Κουρουνιώ-

Εἰκ. 1. Ἀνασκαφαίς χώρος ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς Φιλωνείου Στοᾶς. Ε: ὑστερογεωμετρικὸς δρόμος. Μ-Ν: κτήριον βόθρου. Β: βόθρος. Λ: διαμέρισμα πρὸς βορρᾶν τοῦ βόθρου. Θ: ὑστεροελλαδικὰ κτίσματα. Τ: ὑστεροελλαδικὸς τάφος. Φωτ. Α. Frantz.

της καὶ ὁ Θρεψιάδης (πίν. 1, Ε). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου εἶναι ἐπεστρωμένη διὰ πλακῶν, ἡ δὲ δυτικὴ παρυφὴ του χαρακτηρίζεται διὰ μεγαλυτέρων κυβικῶν Ἑλευσινιακῶν λίθων (εἰκ. 1). Οὐδὲν στοιχεῖον ἀνευρέθη ἐπ' αὐτῆς δυνάμενον νὰ τὸν χρονολογήσῃ ἐπακριβῶς. Εὐτυχῶς ὅμως ὁ δρόμος ὑπόκειται τοῦ ἐκ πλίνθων προτειχίσματος τοῦ Πεισιστρατείου τείχους, μέρος τοῦ ὁποίου, μολονότι ἦτο προφυλαγμένον δι' ὑποστέγον, ἤρchiσε διαλυόμενον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν βροχῶν. Ἐπωφελοῦμενοι τῆς διαλύσεως ταύτης

¹ Α. Δ. 14, 1931 - 32, Παράρτημα, σ. 18 καὶ 15, 1933 - 35, Παράρτημα, σ. 41.

ἐσκάψαμεν μέρος τοῦ χώρου τοῦ καλυπτομένου ὑπὸ τοῦ πλινθοκτίστου προτειχίσματος καὶ τοῦτο μᾶς ἐπέτρεψε νὰ καθορίσωμεν στρωματογραφικῶς τὸ Πεισιστράτειον καὶ τὰ κάτωθεν καὶ ἄνωθεν τοῦ δρόμου ἐπίπεδα. Οὕτως ἀπεδείχθη ὅτι ὁ δρόμος ἐπικείται στρώματος χαρακτηριζομένου ὑπὸ ὀστράκων τῶν ὑστάτων χρόνων τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Ὁστράκα τῶν χρόνων ἐκείνων ἀνευρέθησαν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ διαπέδου τοῦ δρόμου. Ἡ ὑπὲρ τὸν δρόμον ἐπίχωσις χαρακτηρίζεται ὑπὸ πρωτοαττικῶν ὀστράκων. Κατὰ ταῦτα ὁ δρόμος πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου καὶ πιθανῶς εἰς τὸ τέλος τῆς ὀγδόης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐβδόμης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Ὁ ὑστερογεωμετρικὸς οὗτος δρόμος βαίνει σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὸν ἀναλημματικὸν K17 καὶ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον μὲ κλίσιν πρὸς νότον καὶ πρὸς ἀνατολάς, ἀκολουθῶν τὴν πλαγίαν τοῦ λόφου. Εἰς δύο σημεῖα τοῦ διασωθέντος μήκους του ἀνεύρομεν ὑδραγωγούς κτιστοὺς τεθειμένους καθέτως πρὸς τὸν δρόμον διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Τὸ πρὸς βορρᾶν τμήμα τοῦ δρόμου χάνεται ὑπὸ τὸ Πεισιστράτειον τεῖχος, ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει ἡ κλίμαξ H23, φαίνεται ὅμως ὅτι ἐσυνεχίζετο καὶ πέραν τοῦ τεύχους πρὸς τὰ βορειοανατολικά. Ἡ Ἑλληνιστικὴ ὁδός, ἡ ἀνευρεθεῖσα μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Πεισιστρατείου καὶ τῶν Κιμωνείων κτισμάτων¹, ἠκολούθει τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἴσως δὲ καὶ ἐπικείται τοῦ ἀρχαιοτέρου δρόμου.

Ἄν δύνатаι νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ὁ δρόμος ἔφερε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς πύλης τοῦ πρωῒμου ἀρχαίου περιβόλου, τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν τῷ 1933 ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη καὶ Τραυλοῦ κάτωθεν τοῦ ἀναλημματικοῦ Z11, μολονότι εἶναι ἀρχαιότερος αὐτῆς². Ὡς γνωστὸν ἡ πύλη ἐκείνη ἐκλείσθη ὅτε ἰδρύθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Z11. Τὴν πύλην καὶ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον Z11 ἐξητάσαμεν ἐκ νέου καὶ ἰδίως τὴν λεγομένην πυλίδα Z12, ἣτις κατὰ τὸν Κουρουνιώτην, ὁ ὁποῖος εἰς τοῦτο ἠκολούθησε τὴν γνώμην τοῦ Noack, ἔφερεν εἰς ἐσωτερικὴν κλίμακα, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνάτο τις νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν πρὸ τοῦ Τελεστηρίου πλατεῖαν τὴν ὑποβασταζομένην ὑπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ Z11. Ἡ ἐξέτασις τοῦ τοῖχου τούτου κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἀπέδειξεν ὅτι ἡ λεγομένη πυλὶς δὲν ἦτο παρὰ ἀψιδωτὸν κατασκευάσμα (niche), δημιουργηθὲν ἵνα προφυλάξῃ καὶ περιβάλῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη ἀνευρεθὲν φρέαρ εἰς τὴν ῥίζαν τῶν θεμελίων τῆς Φιλωνείου στοᾶς (πίν. 1, Φ)³.

Τὸ φρέαρ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὁ Μυλωνᾶς δέχεται ὡς τὸ Καλλίχορον τοῦ

¹ Α. Δ. 14, 1931 - 32, Παράρτημα σ. 29 καὶ εἰκ. 29.

² Αὐτ. σ. 16, εἰκ. 21.

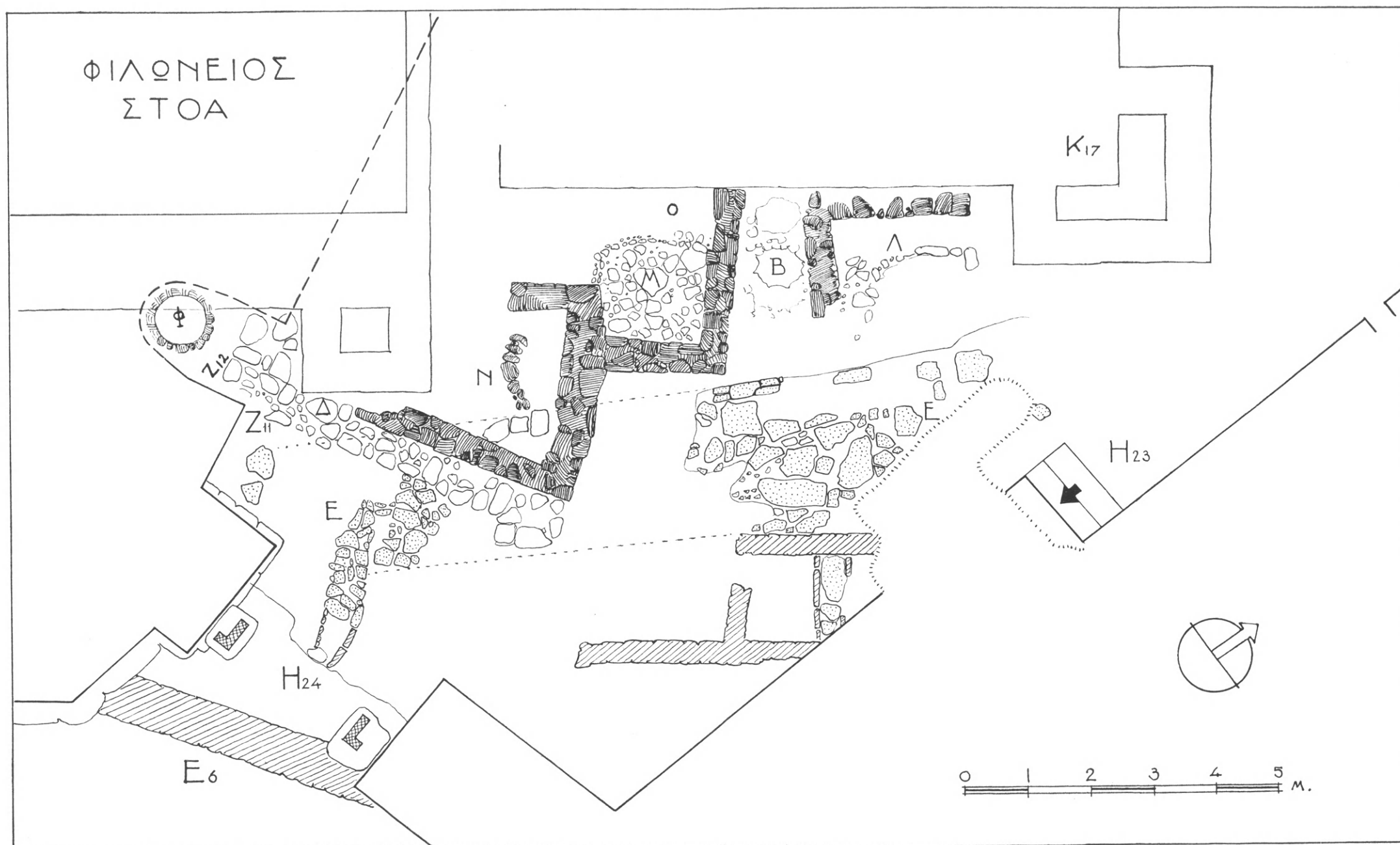
³ Αὐτ. σ. 17.

Ὀμηρικοῦ ὕμνου¹ καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Κουρουνιώτης δὲν ἀνέσκαψε πλήρως λόγῳ τῆς δυσκόλου του θέσεως, ἐξηρευνήσαμεν μετὰ προσοχῆς. Τὸ ὑπὲρ τὸν βράχον κτιστόν του τμήμα ἀνέρχεται εἰς 1.40 μ.· τὸ τμήμα τοῦτο ἀνέσκαψε πλήρως ὁ Κουρουνιώτης. Τὸ εἰς τὸν βράχον λαξευθὲν τμήμα ἔχει βάθος 6.10 μ. Τὸ στόμιον τοῦ φρέατος, ἡ διάμετρος τοῦ ὁποίου ἀνέρχεται εἰς 0.80 μ., δὲν διεσώθη. Τὸ φρέαρ εὐρέθη πλήρες χωμάτων καὶ λίθων. Δυστυχῶς περιεῖχεν ἐλάχιστα ὄστρακα, ἐξ ὧν 2 τῶν ὑστεροελλαδικῶν III χρόνων, 4 τῶν ὑστερωτέρων γεωμετρικῶν καὶ 6 τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τὰ ὄστρακα ταῦτα εὐρέθησαν εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν βάθος—περὶ τὰ 5.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου. Τεμάχια ξύλων, ἀνευρεθέντα εἰς τὴν ἐπίχωσιν ἀποδεικνύουσιν ὅτι τοῦλάχιστον μέχρι βάθους 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου ἡ ἐπίχωσις ἦτο σύγχρονος, φαίνεται δ' ὅτι μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου ὁ Κουρουνιώτης ἠρεύνησε τὸ φρέαρ ἄνευ σοβαροῦ ἀποτελέσματος. Καὶ ἡ ἰδική μας ἔρευνα ἀπέβη ἄκαρπος, ἀφ' οὗ τὰ ἀνευρεθέντα ὀλίγα ὄστρακα δὲν δύνανται ἀσφαλῶς νὰ χρονολογήσωσι τὴν κατασκευὴν τοῦ φρέατος καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς χρήσεώς του. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον τὸ φρέαρ ἐχρησιμοποιεῖτο, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀψίδος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Z11, καὶ ὅτι ἐγκατελείφθη ὅτε ὁ χώρος ἐπληρώθη χωμάτων κατὰ τὴν Κιμώνειον διασκευὴν τοῦ βορειοανατολικοῦ ἄκρου τοῦ ἱεροῦ.

Παρὰ τὸ φρέαρ διήρχετο ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ὑστερογεωμετρικὴ ὁδός. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πρὸς τοῦτο ἔφερεν ἀρχαιότερα ὁδός, ἡ ὁδὸς Δ (πίν. 1), τῆς ὁποίας μικρὸν τμήμα διεσώθη. Ἡ ἐπιφάνειά της ἦτο λιθόστρωτος, μεταξὺ δὲ τῶν λίθων, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ἐπεστρωμένη, ἀνευρέθησαν ἀρκετὰ ὄστρακα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου, χρονολογοῦντα ταύτην. Ἡ χρονολογία τῆς ὁδοῦ Δ ὑποδεικνύει ἴσως ὅτι καὶ τὸ φρέαρ πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους. Δυστυχῶς ὅμως τοῦτο δὲν δύνανται νὰ ἀποδειχθῇ.

Ἡ ὑστεροελλαδικὴ ὁδὸς ἐφέρετο κατὰ μῆκος κτηρίου ἀκανονίστου σχήματος, τὸ μεγαλύτερον μέρος, τοῦ ὁποίου κατεστράφη, ὅτε ἐκτίσθη ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος K17 καὶ ἡ κρηπὶς τῆς Φιλωνείου στοᾶς, τῆς ὁποίας τὸ βορειοανατολικὸν φρεάτιον ἐπικάθηται ἐπὶ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου. Τὸ κεντρικὸν μέρος τοῦ κτηρίου ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὸν διαμέρισμα, 1.65 × 1.55 μ., τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον καλύπτεται ὑπὸ λιθοστρώτου (διαμέρισμα «M» πίν. 1 καὶ εἰκ. 1). Τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἀνοίγει εἰς μεγαλύτερον δωμάτιον, «N», εἰς τὴν βορείαν ἄκραν τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη μικρὸν ἑλλειψοειδὲς χώρισμα (1.10 μ. μήκους καὶ μεγίστου πλάτους 0.70 μ.) πληρὲς τέφρας καὶ πυρακτωθέντων χωμάτων. Δυστυχῶς τὸ δωμάτιον «N» δὲν

¹ The Hymn to Demeter and Her Sanctuary at Eleusis σ. 75 ἐξ.

διεσώθη ὁλόκληρον, οἱ δὲ περικλείοντες αὐτὸ τοῖχοι πρὸς νότον καὶ δυσμὰς κατεστράφησαν, ὅτε ἐκτίσθη ἡ κρηπὶς τῆς Φιλωνείου στοᾶς.

Τὸ διαμέρισμα «Μ» δι' εὐτελοῦς τοιχαρίου διακρίνεται χώρου πρὸς δυσμὰς, «Ο», εἰς τὸν ὁποῖον ἀνευρέθη κτιστὸς ὀχετὸς διήκων καὶ διὰ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ διαμερίσματος καὶ καταλήγων εἰς βόθρον εὐρισκόμενον εἰς στενὸν χώρον, πλάτους μεγίστου 1.40 μ., ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τοῦ «Μ» (πίν. 1 Β καὶ εἰκ. 2). Ὁ χώρος τοῦ βόθρου ἀπέδωκεν ἀλλεπάλληλα στρώματα τέφρας καὶ πυρακτωθέντων χωμάτων· καὶ αὐτὰ τὰ πλευρὰ τοῦ βόθρου ἀποδεικνύονται ὡς ὑψωθέντα διὰ λιθοδομῆς κατὰ περιόδους καὶ μαρτυροῦσι τὴν μακροχρόνιον χρῆσιν του. Ἐπίσης καὶ οἱ διασωθέντες τοῖχοι τοῦ «Μ» παρουσιάζουσι τοῖλάχιστον δύο οἰκοδομικὰς περιόδους· τὸ λιθόστρωτον τοῦ διαμερίσματος πάτωμα ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον. Εἰς τὴν δευτέραν καὶ νεωτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνάγεται καὶ τὸ διαμέρισμα «Λ», πρὸς βορρᾶν τοῦ χώρου τοῦ βόθρου (πίν. 1 καὶ εἰκ. 1). Μικρὸν μόνον μέρος τοῦ διαμερίσματος τούτου διεσώθη καὶ τοῦτο εὐρέθη κεκαλυμμένον διὰ τέφρας καὶ ἔφερε μαρτύρια ἰσχυρᾶς πυρακτώσεως.

Ἡ χρῆσις τοῦ κτηρίου δὲν ἦτο δυνατόν νά ὀρισθῇ διὰ θετικῶν ἐνσημάτων. Ἡ ὑπαρξὶς ὅμως τοῦ βόθρου, ἡ καλύπτουσα αὐτὸ τέφρα καὶ τὰ ἐπάλληλα στρώματα πυρακτωθέντος χώματος ἐνθυμίζουσι τὰ αὐτὰ μαρτύρια τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, τῆς ἀνασκαφείσης ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη ὀλίγον ἔξω τῆς νοτίας πύλης τοῦ ἱεροῦ. Τὸ κτήριο ὅμως τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τοῦ ἱεροῦ φαίνεται ὅτι ἀνάγεται εἰς ἀρχαιοτέρους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, καθότι τὰ ἐπὶ τῶν δαπέδων εὐρεθέντα ὄστρακα εἶναι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ὑστεροελλαδικῆς III ἐποχῆς, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων δὲ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ διαμερίσματος «Μ» ἀνευρέθη τμήμα ποδὸς γεωμετρικοῦ κρατήρος, τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει ἀσφαλῶς τὸ *terminus ante quem* τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κτηρίου.¹ Ἰσως θὰ ἦτο δυνατόν νά σχετίσωμεν τὸ κτήριο μὲ τὴν παρ' αὐτὸ διερχομένην ὑστεροελλαδικὴν ὁδὸν Δ καὶ τὸ φρέαρ εἰς ἓν συγκρότημα καὶ νά ἀναγάγωμεν τὴν χρῆσιν αὐτῶν, χρῆσιν μὲ θρησκευτικὴν πὼς χοροίαν, εἰς τοὺς ὑστάτους ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους. Ἡ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ «Μ» σκαφή, τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν νά ἐπιχειρήσωμεν εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον, ἴσως φέρει εἰς φῶς τεκμήρια δυνάμενα νά ἐνισχύσωσι τὴν συσχέτισιν ταύτην.

Κάτωθεν τοῦ στρώματος τοῦ ὑστερογεωμετρικοῦ δρόμου Ε καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν λείψανα κτισμάτων τῶν ὑστεροελλαδικῶν II καὶ ὑστεροελλαδικῶν III χρόνων¹, ὑπὸ τὸ δάπεδον δὲ τοῦ κτίσματος Θ

¹ Τὰ λείψανα ταῦτα δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὸν πίνακα 1 διὰ νὰ μὴ δημιουργήσωσι δυσκολίας εἰς τὴν κατανόησιν τῶν σπουδαιότερων ἀρχιτεκτονικῶν εὐρημάτων τοῦ τμήματος, διακρίνονται ὅμως εἰς τὴν εἰκόνα 1.

ἀνευρέθη καὶ κτιστὸς τάφος ἀναγόμενος εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν II ἐποχὴν (εἰκ. 1Τ). Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς ἀνευρέθησαν μικρὰ μῆματα τοίχων μεσοελλαδικῶν κτισμάτων. Μεταξὺ τούτων καὶ κάτωθεν τῆς βάσεως τοῦ Πεισιστρατείου τείχους H24, εὗρέθη παιδικὴ ἐντὸς πίθου ταφὴ, πρὸ δὲ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ φρεατίου τοῦ ἀναλημματικοῦ K17 παιδικὸς ἐν τῷ χώματι τάφος, ἀναγόμενος εἰς τοὺς ὑστέρους μεσοελλαδικοὺς χρόνους.

Δυστυχῶς τὰ εἰς τὸ μῆμα τοῦτο τοῦ ἱεροῦ εὗρεθέντα κτίσματα διεσώθησαν εἰς σκελετώδη κατάστασιν, ὑποβοηθοῦσιν ὅμως τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς ἱστορίας τῆς ζωῆς τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ καθεὶ ἐργασία ἐπιχειρουμένη εἰς Ἐλευσίνα καὶ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν διὰ τὰς μελλοντικὰς μας ἐρεῦνας. Τὸ ἀποκαλυφθὲν μικρὸν μῆμα τοῦ ὑστερογεωμετρικοῦ δρόμου, ὁ καθορισμὸς τῆς χρήσεως τῆς ἀψίδος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Z11, ἡ ἔρευνα τοῦ φρέατος μολονότι ἀρνητικὴ εἰς εὐρήματα, ἡ ἀποκάλυψις τμήματος ἀρχαιότερου δρόμου, τοῦ ὑστεροελλαδικοῦ, ὡς καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἑτέρου ἱεροῦ ἴσως κτίσματος πλησίον τοῦ χώρου τοῦ φρέατος ὑποβοηθοῦσι σπουδαίως τὴν κατανόησιν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς υπάρξεώς του. Οὕτω μανθάνομεν μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἡ Πεισιστράτειος διαμόρφωσις τοῦ χώρου μὲ τὴν ἐσωτερικὴν του πύλην καὶ τὸν ἐσωτερικὸν δρόμον δὲν ἦτο καινοτομία ἀλλ' ἐσυνέχιζε χρῆσιν καθιερωθεῖσαν διὰ τῶν αἰώνων.

2. Τὸ νεκροταφεῖον.

Τὸ πρὸς τὰ Μέγαρα νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνος, τὸ καθορισθὲν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ - ΤΡΑΥΛΟΥ¹, συνεκέντρωσε τὰς προσπάθειάς μας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Μαρτίου καὶ τὸν Ἀπρίλιον. Ἡ ἔκτασις τοῦ νεκροταφείου τούτου ἀποδεικνύεται ἐκτεταμένη, ἡ δὲ πλήρης σκαφή του θὰ ἀπαιτήσῃ συνεχῇ ἐπὶ ἔτη ἐργασίαν. Οἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντες τάφοι ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ περιοχὴ περιλαμβάνει πολύτιμα καὶ διδακτικώτατα εὐρήματα, τὰ ὁποῖα ἀνασκαπτόμενα θὰ ἀποτελέσωσι ἀξιολογώτατον ἀρχαιολογικὸν μνημεῖον. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡ ἀπαλλοτρίωσις τοῦ χώρου καὶ ἡ συστηματικὴ αὐτοῦ σκαφή. Ἀποβλέποντες εἰς τοιαύτην συστηματικὴν σκαφὴν διηρέσαμεν ἐν σχεδίῳ τὸν ὅλον χῶρον εἰς τμήματα πλάτους 25 μέτρων καὶ διεκρίναμεν αὐτὰ διὰ κεφαλαίων γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου (πίν. 2). Τὰ τμήματα ταῦτα θὰ ἔχωσι καθέτως πρὸς σταθερὰν γραμμὴν διήκουσαν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ὀριζομένην ὑπὸ τῶν πύργων τῆς ἡλεκτρι-

¹ Ὁρα Π. Α. Ε. 1950, σ. 127 - 137.

κῆς Ἑταιρείας, τῶν μόνων σταθερῶν τῆς περιοχῆς σημείων (ὄρα πίνακα 2, 1,2). Οἱ κατὰ τὰ ἔτη 1938 καὶ 1950 ἀνασκαφέντες τάφοι εὐρίσκονται εἰς τὸ τμήμα «Ζ», οἱ δὲ κατὰ τὸ 1952 εἰς τὰ τμήματα «Γ», «Ζ» καὶ «Θ».

Οἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντες τάφοι ἀνάγονται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Πρὸς εὐχερεστέραν διάκρισιν των θὰ ἀριθμῶμεν τοὺς τάφους κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἀνασκαφῆς των, πρὸ δὲ τοῦ ἀριθμοῦ ἑκάστου τάφου θὰ τίθεται τὸ κεφαλαῖον γράμμα τοῦ τμήματος. Πρὸς τούτοις μεταξὺ τοῦ γράμματος τοῦ τμήματος καὶ τοῦ ἀριθμοῦ εἰς τοὺς προϊστορικοὺς τάφους θὰ παρεντίθεται τὸ γράμμα «π». Κατ' ἀκολουθίαν τὸ «Θπ1» θὰ δηλοῖ τὸν πρῶτον προϊστορικὸν τάφον, ὁ ὅποιος ἀνεσκάφη εἰς τὸ τμήμα «Θ», τὸ «Θπ2» τὸν δεύτερον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· ἐν ᾧ τὸ «Θ1», «Θ2» κλπ. θὰ δηλοῖ τὸν πρῶτον, δεύτερον κλπ. σκαφέντα εἰς τὸ τμήμα «Θ» τάφον τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς διαιρέσεως τοῦ χώρου καὶ τῆς ὀνομασίας τῶν τάφων θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν σαφεῆ κατάρταξιν καὶ μελέτην τῶν εὐρημάτων, ἡ ἀποκάλυψις τῶν ὁποίων θὰ γίνεταί κατὰ σκαφικὰς περιόδους.

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 1952 ἀνεσκάφησαν τάφοι εἰς τὰ τμήματα «Θ», «Ζ» καὶ «Γ», εἰς τρία διάφορα τμήματα, ἵνα χαρακτηρισθῶσιν οἱ εἰς τὸ νεκροταφεῖον διασωζόμενοι τάφοι. Εἰς μελλοντικὰς ἀνασκαφικὰς περιόδους ἡ προσπάθεια θὰ συγκεντρουῖται εἰς ἓν τμήμα ἕως ὅτου οἱ ἐν αὐτῷ τάφοι ἀποκαλυφθῶσι καὶ μόνον μετὰ τὴν πλήρη ἐξερεύνησιν αὐτοῦ ἡ ἀνασκαφὴ θὰ ἐπεκτείνεται εἰς ἕτερον τμήμα.

Τμήμα Θ. Εἰς τὸ τμήμα «Θ» ἀνεσκάφησαν ἐν ὅλῳ 42 τάφοι. Ἐκ τούτων οἱ 20 ἀνάγονται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους· ἐκ τῶν 20 δὲ οἱ δύο μόνον ἦσαν ἀπλοὶ λάκκοι ἀβεβαίου σχήματος ἐσκαμμένοι εἰς τὸ χῶμα καὶ ἀνάγονται εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν. Ὁ «Θπ20» περιέκλειε τοῦλάχιστον τρεῖς σκελετοὺς ἀποτεθειμένους εἰς τὴν πλευρὰν μὲ ἰσχυρῶς κεκαμμένα τὰ σκέλη. Ὁ «Θπ19» ἀπέδωκεν ἓνα καὶ μόνον σκελετὸν εἰς στάσιν ὀκλαζόντος καὶ εὐρέθῃ κεκαλυμμένος διὰ τεμαχίων μεσοελλαδικοῦ πίθου.

Οἱ χαρακτηριστικοὶ τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων κιβωτιόσχημοι τάφοι, ὁ τύπος Α τοῦ ΤΡΑΥΛΟΥ¹, ἀντιπροσωπεύονται διὰ τῶν τάφων «Θπ1», «Θπ3», «Θπ9», «Θπ10», «Θπ11», «Θπ18» καὶ «Θπ17». Οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι ὀρθογωνικοί, ἔχουσι δὲ τὰς πλευρὰς ἰδρυμένας διὰ πλακῶν κατακορύφων καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ὅτι μία καὶ μόνη πλάξ χρησιμοποιεῖται δι' ἑκάστην τῶν πλευρῶν. Τὸ δάπεδον καλύπτεται διὰ στρώματος λεπτῶν χαλίκων, ἄμμος δὲ καὶ χάλικες λεπτοὶ ἔχουν τετὴν περὶ τὸ χεῖλος ἵνα δημιουργηθῇ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ καλύμματος.

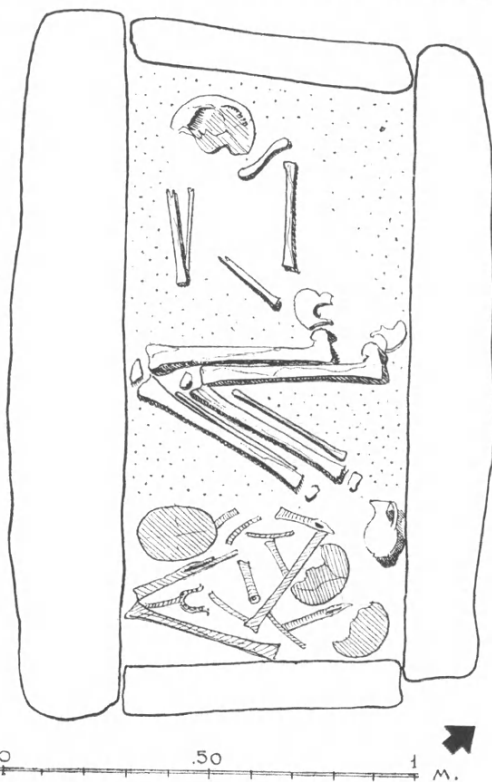
¹ Π. Α. Ε. 1950, σ. 130 - 131.

Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς ἢ δύο πλακῶν τεθειμένων κατὰ πλάτος τοῦ στομίου τοῦ τάφου.

Τάφοι μεσοελλαδικοὶ ὁμοίως κατασκευῆς ἀνευρέθησαν εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀνασκαφέντας μεσοελλαδικούς συνοικισμούς ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος¹. Αἱ διαστάσεις των εἶναι σχετικῶς μικραί· ὁ «Θπ1», ὁ μεγαλύτερος τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων κιβωτισσῆμων τάφων, ἔχει μῆκος 1.50 μ., πλάτος 0.65 μ. καὶ βάθος 0.55 μ. Αἱ διαστάσεις τοῦ «Θπ10», τοῦ μικροτέρου, ἀνέρχονται εἰς 1.10 × 0.55 × 0.50 μ. Τρεῖς τῶν τάφων τοῦ τύπου τούτου, οἱ «Θπ11», «Θπ17» καὶ «Θπ18», ἦσαν παιδικοί, αἱ δὲ διαστάσεις των εἶναι μικρότεραι. Ὁ μεγαλύτερος τούτων, ὁ «Θπ11», ἔχει μῆκος 0.81 μ., πλάτος 0.58 μ. καὶ βάθος 0.45 μ. Τὸ πλάτος τοῦ παιδικοῦ τούτου τάφου εἶναι σχετικῶς μέγα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθη ἵνα περιλάβῃ τρεῖς νεκρούς, λείψανα τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν κείμενα πλησίον ἀλλήλων. Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν δύο τεφρὰ μινύεια ἀγγεῖα χρονολογούντα αὐτὸν ἐπακριβῶς. Οὔτε κτερίσματα, οὔτε καὶ ὑπολείμματα ὀστέων ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς τάφους «Θπ17» καὶ «Θπ18», φαίνεται δ' ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ταφὴν πολὺ μικρῶν παιδίων.

Ὁ τάφος «Θπ3» εὐρέθη κενός. Προφανῶς τὸ περιεχόμενόν του ἐσυλήθη κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, διότι 0.10 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ στομίου του ἀνεύρομεν τὰ τεμάχια τριῶν ληκύθων τοῦ πέμπτου π. Χ. αἰῶνος.

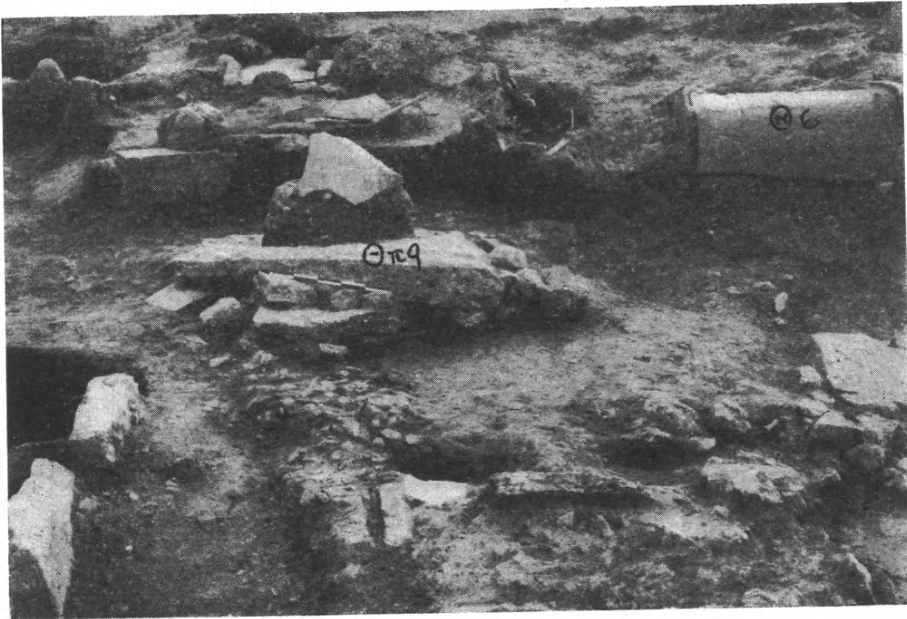
Τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ὑπολοίπων τάφων τοῦ τύπου τούτου,

Εἰκ. 2. Τάφος «Θπ 1».

¹ Α. Δ. 14, 1931 - 32, Παράρτημα, εἰκ. 12.

τὸ ὁποῖον τοὺς διακρίνει τῶν ὁμοίων τάφων τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, εἶναι ὅτι περιέχουσι περισσοτέρους τοῦ ἐνὸς σκελετούς¹. Τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου «Θπ1» θὰ ἀρκέσῃ νὰ διασαφίσῃ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο (εἰκ. 2). Πρὸ τῆς βορειοανατολικῆς, στενῆς του πλευρᾶς εὐρέθησαν συσσωρευμένα ὅστ᾽ ἀνήκοντα τοῦλάχιστον εἰς τρεῖς σκελετούς. Τὸ λοιπὸν τοῦ τάφου κατείχετο ὑπὸ σκελετοῦ ἀδιαταράκτου μὲ τὰ σκέλη ἰσχυρῶς κεκαμμένα κατὰ τὸ μεσοελλαδικὸν ἔθιμον. Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ σκελετοὶ τῶν πρότερον ταφέντων παρεμερίσθησαν ἵνα ἀφεθῇ χώρος διὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ τελευταίου

Εἰκ. 3. «Σῆμα» ἐπὶ τοῦ τάφου «Θπ9». Ὑπεράνω τῶν τάφων καὶ πρὸς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς εἰκόνος διακρίνονται κεραμοσκεπεῖς τάφοι (Θ6).

νεκροῦ. Παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ εὐρέθη ἡ πρόχους 120. Καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κιβωτιστήμους τάφους ἀνευρέθησαν ὅστ᾽ ἀνήκοντα εἰς δύο καὶ τρεῖς σκελετούς, πάντοτε δὲ καὶ ὁ πλήρης σκελετὸς τοῦ τελευταίου.

Ἀνωθεν τοῦ καλύμματος τοῦ τάφου «Θπ9» καὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θέσιν ἀνεύρομεν ὑπόλειμμα «στήλης» ἀποδεικνύον τὴν ὑπαρξιν τοῦ

¹ Διὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἔθιμα ταφῆς τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων ὄρα ἰδίως BLEGEN - WACE, *Middle Helladic Tombs*, *Symbolae Osloenses*, 9, 1930, σ. 28 ἐξ. ΜΥΛΩΝΑ, Α. Ε. 1937, σ. 43 καὶ *The Cult of the Dead in Helladic Times*, *Studies Presented to David M. Robinson*, σ. 68 - 82.

ἐθίμου τῆς ἐπιθέσεως «σημάτων» κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς (εἰκ. 3).

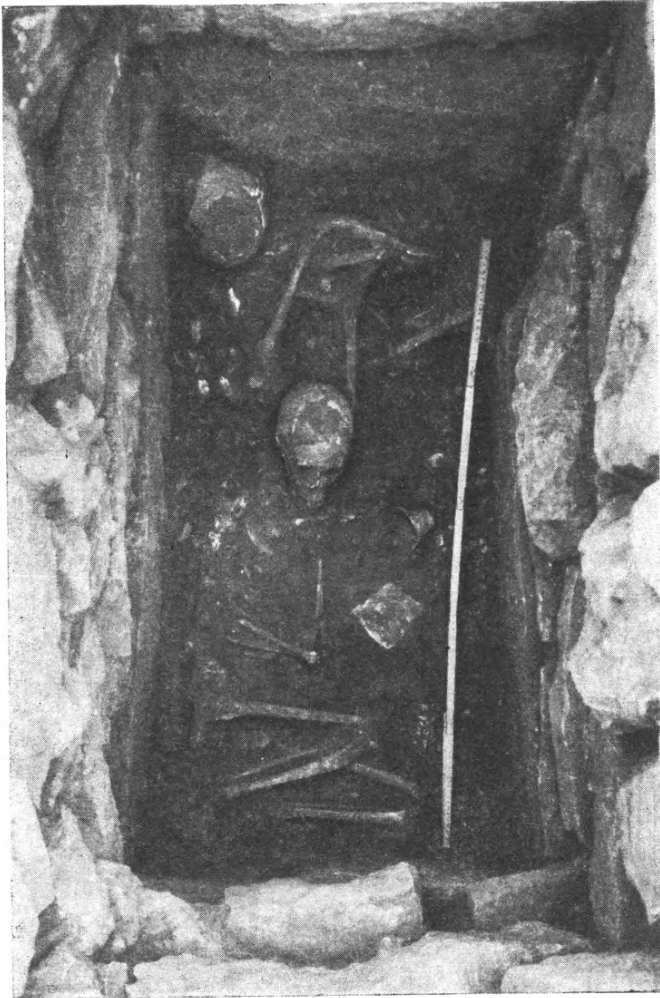
Ὁ «Θπ16» εἶναι μεσοελλαδικὸς τάφος μεγαλυτέρων διαστάσεων ($1.42 \times 0.84 \times 0.50$ μ.) περιεῖχε δὲ ἓνα καὶ μόνον νεκρὸν εἰς στάσιν κεκαμμένην. Παρὰ τὸν βραχίονα τοῦ σκελετοῦ εὐρέθῃ χαλκῇ λαβίς γνωστοῦ μεσοελλαδικοῦ τύπου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τάφου τούτου εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρονσα. Αἱ δύο μακραὶ πλευραὶ καὶ μία τῶν στενῶν εἶναι κατεσκευασμέναι διὰ πλακῶν ἰδρυμένων κατακορύφως. Ἐπὶ τοῦ ἄνω ἄκρου τῶν πλακῶν τούτων εἶναι τοποθετημένοι τετράπλευροι πλακωτοὶ λίθοι εἰς κανονικοὺς ὀριζοντίους δόμους, οἱ ὅποιοι φθάνουσιν εἰς τὸ ὕψος τοῦ στομίου καὶ τοῦ καλύμματος. Ἡ ἐτέρα τῶν στενῶν πλευρῶν εἶναι κτιστὴ καὶ σχηματίζεται ὑπὸ τεσσάρων ὀριζοντίων ἐπαλλήλων δόμων¹. Αἱ κατακόρυφοι πλάκες φαίνονται ὥς ὀρθοστάται καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ὑπολείμματα τῆς τεχντροπίας τῆς χρησιμοποιηθείσης διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κιβωτισσῆμων.

Τὸ αὐτὸ σύστημα κατασκευῆς, ἥπως περισσότερον ἐξειλιγμένον, ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν τάφον «Θπ7» (εἰκ. 4). Τὰ πλευρὰ τοῦ τάφου κατὰ τὴν βάσιν εἶναι κατεσκευασμένα διὰ πλακῶν κατακορύφων, ἐπ' αὐτῶν δὲ στερεοῦνται δόμοι ὀριζόντιοι ἐκ λίθων ἀργῶν. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου του καὶ πάλιν ἔχομεν τὸν πλήρη σκελετὸν τοῦ τελευταίου νεκροῦ, πρὸ δὲ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ πέραν τοῦ κρανίου τοῦ σκελετοῦ ἔχομεν συσσωρευμένα ὅστ' αὐ καὶ ὑπολείμματα κτερισμάτων.

Ἡ χρῆσις τοῦ ἰδίου τάφου διὰ τὴν ταφὴν πολλῶν νεκρῶν ἐπέβαλεν αὐξησιν τῶν διαστάσεων τῶν τάφων. Ὁ τάφος «Θπ6» ἔχει μῆκος 2.54 μ., πλάτος 1.90 μ. καὶ βάθος 0.90 μ. Καὶ πάλιν πλάκες ἐν εἵδει ὀρθοστατῶν κλείουσι τὸν τάφον κατὰ τὸ δάπεδον, ἐπ' αὐτῶν δὲ ἐδράζονται οἱ ὀριζόντιοι δόμοι τῆς ἀνωδομῆς. Ὁ τάφος ὅμως οὗτος παρουσιάζει νεώτερον στοιχεῖον: εἰς τὸ ἄκρον τῆς μακρᾶς πλευρᾶς ἔχει δημιουργηθῇ κανονικὸν ἄνοιγμα εἰσόδου μέσου πλάτους 0.51 μ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦτο ἐκλείετο διὰ πλακός. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ νέου τούτου στοιχείου ἐξηγεῖται εὐκόλως. Αἱ μεγάλαι διαστάσεις τοῦ τάφου καὶ ἰδίως τὸ πλάτος αὐτοῦ, ἐπέβαλον τὴν χρῆσιν μεγάλων πλακῶν διὰ τὸ κάλυμμα. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν πλακῶν τούτων δι' ἐκάστην νέαν ταφὴν παρουσίαζε δυσκολίας, αἱ ὅποιαι ἀπεφεύγοντο διὰ τῆς πλαγίας εἰσόδου. Πρὸ τῆς εἰσόδου θὰ ἐναπετίθετο ὁ τελευταῖος νεκρός, ἐν ᾧ τὰ ὅστ' αὐ τῶν προηγουμένως ταφέντων θὰ παρεμερίζοντο εἰς τὸ βάθος τοῦ τάφου. Δυστυχῶς ὁ τελευταῖος νεκρὸς τοῦ τάφου τούτου κα-

¹ Ὁ τάφος οὗτος ἐνθυμίζει τοὺς δύο κιβωτισσῆμους τάφους, 5 καὶ 6, τοὺς ἀνασκαφέντας εἰς τὸ βάθος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Φιλωνείου στοᾶς: ὄρα ΜΥΛΩΝΑ, Ἑλεσινιακά, 1, σ. 49-57, εἰκ. 29-33.

τεστράφη κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὅτε ἡ ὑπαρξίς του ἐγένετο γνωστή· περισσότερον ὅμως τοῦ ἡμίσεος τοῦ δαπέδου του ἔμεινεν ἀνέπαφον καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὐρίσκομεν τὰ συσσωρευμένα ὀστᾶ. Μεταξὺ καὶ κάτωθεν τοῦ πρῶ-

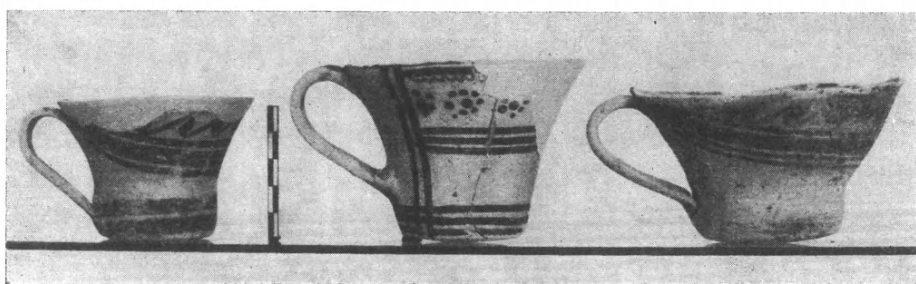

Εἰκ. 4. Μεσοελλαδικὸς τάφος «Θπ 7». Πρὸ τοῦ κρανίου διακρίνεται ποτήριον τύπου Βαφειοῦ, ὑπὸ δὲ τὰ συσσωρευμένα ὀστᾶ πρὸς τὴν δεξιὰν ἄκραν, στόμιον μινυεῖου κυπέλλου.

του στρώματος τῶν ὀστέων ἀνέυρομεν 11 ἄγγεῖα, ἀναγόμενα εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Τὰ χαρακτηριστικώτερα τού-

των εἶναι ποτήρια τοῦ τύπου Βαφειοῦ, φέροντα ἀμαυρόχρωμον διακόσμησιν (εἰκ. 5). Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ τύπος οὗτος τοῦ καθέτου λακκοειδοῦς κτιστοῦ τάφου μεγάλων διαστάσεων μετὰ πλαγίας εἰσόδου ἀνάγεται εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς.

Ἐκ τοῦ «Θπ6» δὲν μανθάνομεν ἂν οἱ νεκροὶ ἀρχικῶς ἀπετίθεντο εἰς στάσιν κεκαμμένην εἰς τὸν τάφον, αἱ διαστάσεις τοῦ ὁποίου ἐπέτρεπον τεταμμένην ταφήν. Ἄλλ' εἰς τὸν τάφον «Θπ14», τοῦ ὁποίου ἡ κατασκευὴ φαίνεται κάπως νεωτέρα τῆς τοῦ «Θπ6», ἀνευρέθη εἷς καὶ μόνον σκελετός, ἀποκείμενος ἐπὶ τῆς ῥάχεως αὐτοῦ μὲ σκέλη σχετικῶς τεταμμένα. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα δύο, τὰ ὁποῖα ἀνάγουσι τὸν τά-

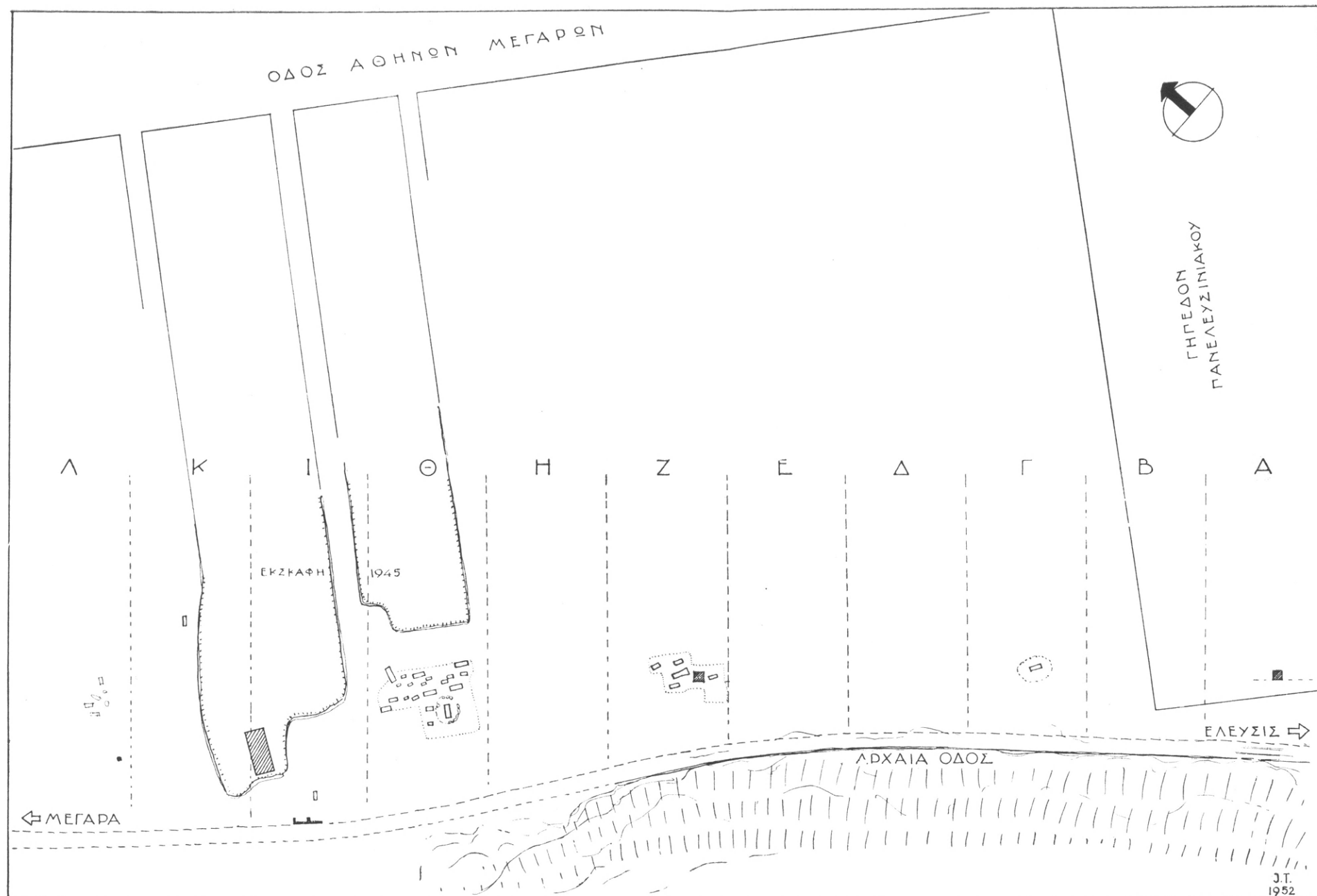

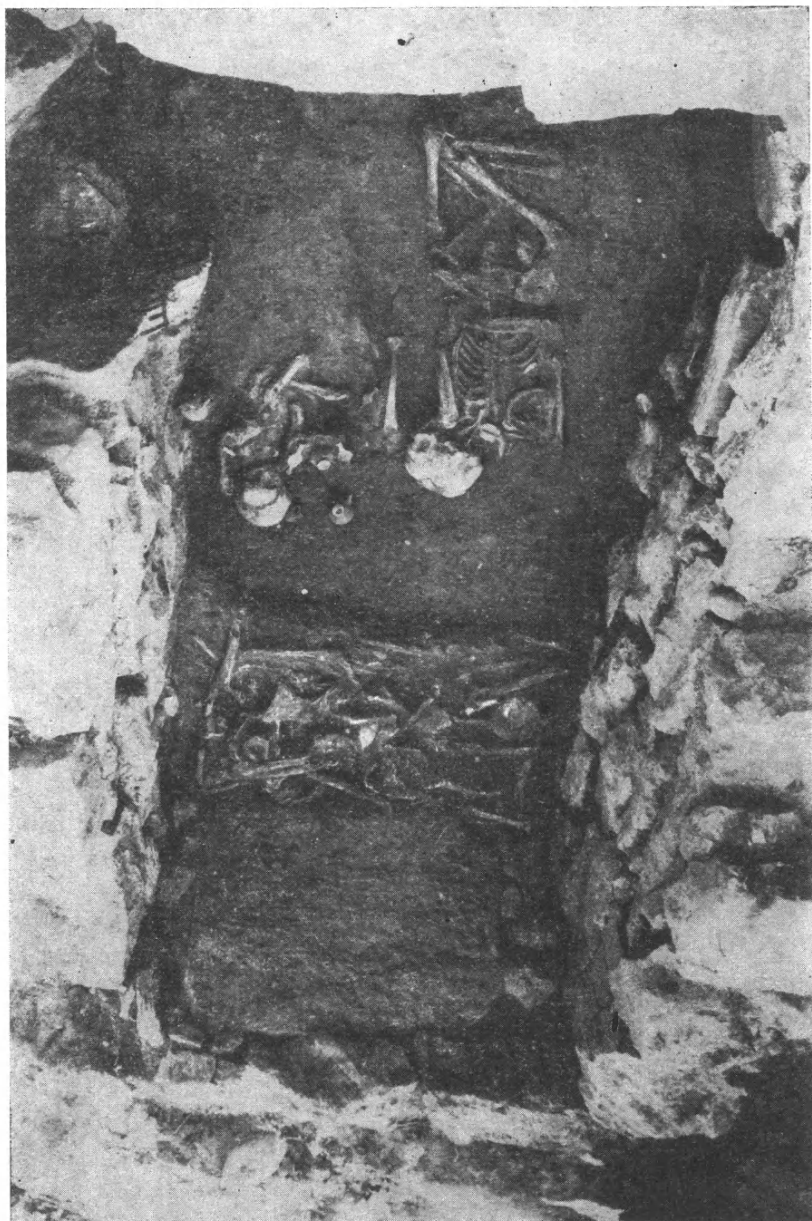
Εἰκ. 5. Ποτήρια τύπου Βαφειοῦ ἐκ τοῦ τάφου «Θπ 6».

φον εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς μεσοελλαδικῆς καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὑστεροελλαδικῆς I ἐποχῆς.

Μερικοὶ τῶν τάφων τοῦ τύπου τούτου, ὡς ὁ «Θπ2», ὁ «Θπ8» καὶ ὁ «Θπ4» ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ εἰς ὑστερωτέρους προϊστορικοὺς χρόνους. Παραδείγματος χάριν, ὁ τάφος «Θπ4», ὅμοιος κατὰ τὴν κατασκευὴν πρὸς τὸν «Θπ6» καὶ μετὰ πλαγίας εἰσόδου, ἐκτίσθη κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν. Τὰ εἰς τὴν εἰκόνα ἀπεικονιζόμενα συσσωρευμένα ὅστ' αὖ καὶ οἱ δύο πλήρεις σκελετοί, ἐνήλικος καὶ παιδίου, παρὰ τὴν εἰσοδὸν ἀνάγονται εἰς τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς III χρόνους (εἰκ. 6). Παρὰ τὸν σκελετὸν τοῦ παιδίου, ὡς εὐκόλως διακρίνει τις εἰς τὴν εἰκόνα, ἀπέκειντο 3 Μυκηναϊκὰ εἰδώλια τοῦ γνωστοῦ τύπου Φ, θήλαστρον, μικροσκοπικὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς, κρατηρίσκος τρίωτος καὶ ἕτερος μεγαλύτερος ψευδόστομος, ψηφίδες ἐκ φαγιεντιανῆς καὶ μινίσκος ἐκ στεατίτου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς ἐφέρετο ὡς περι-
 απτον¹. Μεταξὺ τῶν συσσωρευμένων ὁστῶν ἀνέυρομεν σφραγιδόλιθον φα-

¹ Πλήρη περιγραφὴν τῆς παιδικῆς ταύτης ταφῆς παρέχουμεν εἰς ἄρθρον δημοσιευθησόμενον εἰς τὸν εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου τόμον.

Εἰκ. 6. Περιεχόμενον τάφου «Θπ 4». Πλαγία εἴσοδος δηλοῦται διὰ τοῦ γράμματος «Ε».

κοειδῇ ἐκ στεατίτου μὲ ἐγγεγλυμμένην παράστασιν ἐλάφου καὶ τρία κομβία - σφονδύλια ἐκ στεατίτου.

Προτοῦ ὅμως χρησιμοποιήσουν τὸν τάφον οἱ ὑστεροελλαδικοὶ ἄνθρωποι ἔσκαψαν λάκκον ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ ἐκεῖ ἐτοποθέτησαν τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τῶν μεσοελλαδικῶν νεκρῶν. Ταῦτα δὲ χρονολογοῦσι τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου. Μεταξὺ τῶν κτερισμάτων τούτων καταλέγονται ἀγγεῖα μινύεια καὶ μετ' ἀμυροχρώμου διακοσμήσεως, στρεπτά ἐκ χαλκοῦ, ψηφίδες ἐκ χαλκοῦ καὶ ὀρείας κρυστάλλου καὶ ἑτέρα ψηφὶς μὲ γλυπτὴν διακόσμησιν δελφίνων.

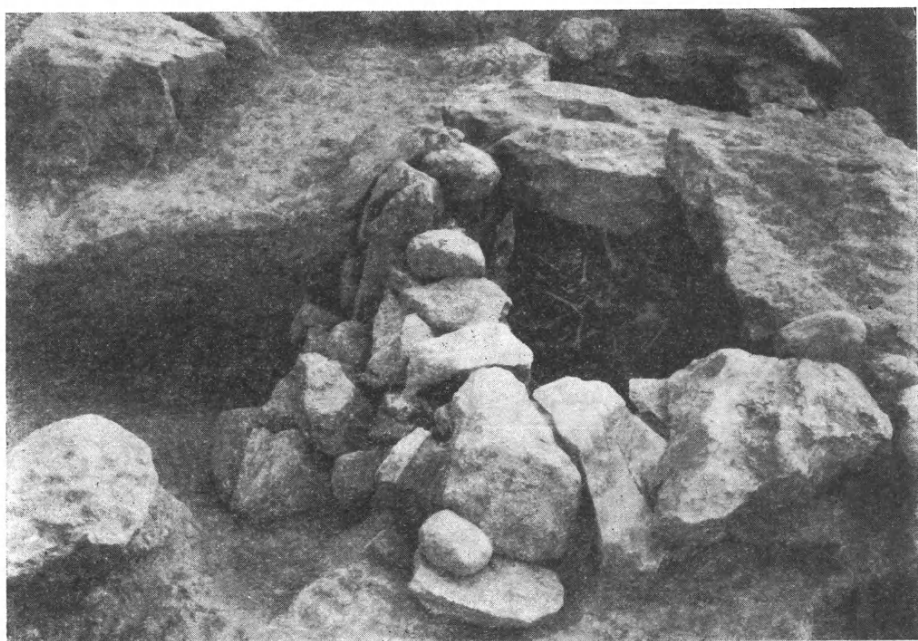
Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς ὑστερωτέρους χρόνους οἱ μεσοελλαδικοὶ τάφοι «Θπ2» καὶ «Θπ8». Δυστυχῶς τὰ λείψανα, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν δευτέραν καὶ νεωτέραν χρῆσιν τῶν τάφων τούτων, δὲν διεσώθησαν, κάτωθεν ὅμως τῶν δαπέδων τῶν ἀνευρέθησαν οἱ λάκκοι εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον ἀποτεθῇ τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ κτερίσματα τῶν ἀρχικῶν τῶν ἐνοίκων. Καὶ εἰς μὲν τὸν λάκκον τοῦ τάφου «Θπ2» ἀνεύρομεν 16 ἀγγεῖα τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων, εἰς δὲ τὸν «Θπ8» 5 ἀγγεῖα μινύεια.

Εἰς καὶ μόνον τάφος ἀνεσκάφη εἰς τὴν περιοχὴν «Θ», ὁ ὁποῖος κατεσκευάσθη καὶ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν ὑστεροελλαδικὴν ΙΙΙ ἐποχὴν, ὁ τάφος «Θπ5». Εἶναι κτιστὸς καὶ μεγάλων διαστάσεων ($2.70 \times 1.15 \times 1.00$ μ.), ἔχει δὲ εἴσοδον πλάτους 0.70 μ. κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν τοῦ γωνίαν. Εἰς ταύτην ἔφερε δρόμος, πλάτους 1 μ., ἔσκαμμένος εἰς τὸ χῶμα. Ἡ εἴσοδος αὕτη ἐκλείετο ὑπὸ τοίχου ἐκ λίθων ἀργῶν, πρὸ αὐτοῦ δὲ ἐξωτερικῶς ἀνευρέθη σωρὸς λίθων (εἰκ. 7). Ὁ τάφος ἐκαλύπτετο ὑπὸ τριῶν μεγάλων πλακῶν, ἡ περιοχὴ τοῦ δὲ ὠρίζετο ὑπὸ ὀγκολίθων σχηματίζοντων περὶ αὐτὸν ἀκανόνιστον ἄπως κύκλον μεγίστης διαμέτρου 7.50 μ. Δύο πλήρεις σκελετοὶ ἀπέκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ εἰς στάσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἐνήλικος τοῦ τάφου «Θπ4», περὶ αὐτοὺς δὲ εὐρέθησαν συσσωρευμένα ὀστᾶ καὶ ἐλάχιστα κτερίσματα: εἰς ψευδόστομος ἀμφορεὺς, δύο εἰδῶλια τύπου Φ καὶ Ψ, πρόχους Κυπριακοῦ τύπου ξενικοῦ δὲ πηλοῦ, μικρὸν ἀρυβαλλόσχημον ἀγγεῖον καὶ 3 σφονδύλια-κομβία ἐκ στεατίτου. Τὰ κτερίσματα ἦσαν πενιχρὰ ἀλλ' ἀρκετὰ ἵνα χρονολογήσωσιν ἐπακριβῶς τὸν τάφον.

Μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν τάφων ἀνευρέθησαν ἐσφηνωμένοι οἱ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οὗτοι διακρίνονται εἰς τάφους ἐνηλίκων καὶ εἰς τάφους παιδικούς. Οἱ περισσότεροι τῶν πρώτων εἶναι κεραμοσκεπεῖς τοῦ γνωστοῦ καμαρωτοῦ τύπου (εἰκ. 3), ἀπέδωσαν δὲ ἐλάχιστα κτερίσματα. Εἰς μίαν μόνην περίπτωσιν ὁ νεκρὸς εἶχεν ἀποτεθῇ ἐντὸς ἀπλοῦ λάκκου (εἰκ. 8, «Θ11»). Αἱ παιδικαὶ ταφαὶ παρουσιάζουσι περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ μεγαλυτέραν ποικιλίαν. Σπανίως οἱ νεκροὶ παιδίων ἀπετίθεντο εἰς ἀπλοὺς λάκκους· κατὰ κανόνα ἐτίθεντο ἐντὸς ἀμφορέων, μεγάλων ἀγγείων ἢ καὶ ἐντὸς πη-

λίνων λαρνάκων (εἰκ. 8, Θ10 ὄρα καὶ εἰκ. 9). Ἐντὸς τῶν προχείρων τούτων φερέτρων ἢ καὶ περὶ αὐτά, ἀπετίθεντο τὰ κτερίσματα, κυρίως δὲ ἀγγεῖα — πυξίδες καὶ ληκύθια — τὰ ὅποια ἀνάγουσι τὰς παιδικὰς αὐτὰς ταφὰς εἰς τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα.

Εἰς τὴν περιοχὴν «Θ» ἐπίσης ἀνευρέθησαν τρεῖς πυραῖ, ἀποδεικνύουσαι ὅτι καὶ οἱ νεκρῶν ἐχρησιμοποιεῖτο ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ταφήν. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις τὰ ὑπολείμματα τῶν ὀστέων, ἢ τέφρα καὶ τὰ κτε-

Εἰκ. 7. Τάφος «Θπ 5». Εἴσοδος καὶ δρόμος.

ρίσματα, ὥς εἶχον ἀποτεθῆ ἄρχικῶς περὶ τὴν πυράν, εἶχον ἀφεθῆ εἰς τὴν θέσιν των καὶ ἡ ὅλη ἔκτασις εἶχε καλυφθῆ διὰ χωμάτων. Τεφροδόχους δὲν ἀνεύρομεν μέχρι τοῦδε.

Ὑπολείμματα ἐναγισμῶν διὰ πυρὸς ἀνευρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα, φαίνεται δ' ὅτι ἐνίστε οἱ κάτοικοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων διὰ τοιούτων ἐναγισμῶν καὶ προσφορῶν προσεπάθουν νὰ ἐξευμενίσουν τὰ πνεύματα τῶν ἀρχαίων των προπατόρων, ὡσάκις ἀπεκάλυπτον ἢ ἐτάραττον τοὺς τάφους αὐτῶν. Καθαρὰ παραδείγματα ἀνευρέθησαν περὶ τὸν «Θπ10», τὸν «Θπ2» καὶ τὸν «Θπ3»· ἀγγεῖα — προσφοραὶ δὲ ἀνευρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ τάφου «Θπ6» καὶ «Θπ4».

Τμήμα Ζ. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἀνεσκάψαμεν μόνον παιδικὰς ἐντὸς ἀμφορέων ταφὰς ὡς καὶ μίαν ῥοειδῇ λάρνακα (εἰκ. 9). Ἐντὸς δύο μόνον τῶν ἀμφορέων ἀνευρέθησαν μικροσκοπικὰ ὑπολείμματα ὀστέων εἰς οὐδένα δὲ τέφρα. Ἀσφαλῶς ὅμως πάντες εἶχον χρησιμοποιηθῇ διὰ τὴν ταφὴν μικρῶν παιδίων ἢ καὶ νηπίων, τῶν ὁποίων οἱ σκελετοὶ διελύθησαν τελείως. Εἰς τρεῖς τῶν ἀμφορέων ἀνευρέθησαν μικρότερα ἀγγεῖα-πτερίσματα, εἰς δὲ

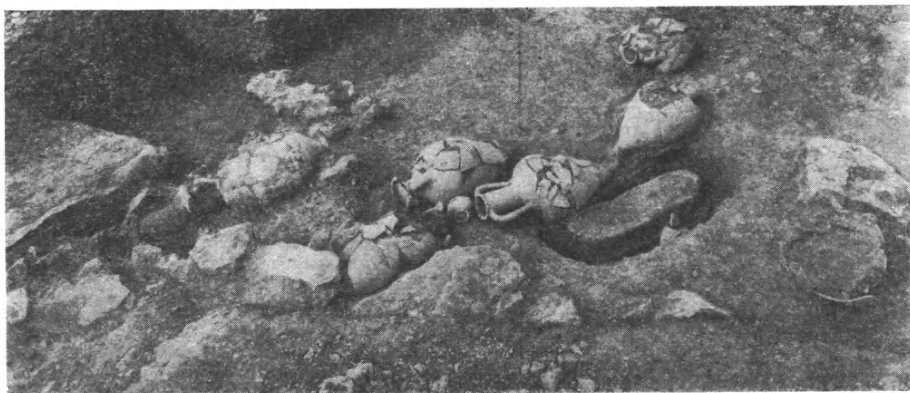

Εἰκ. 8. Γενικὴ κάτοψις μέρους τμήματος «Θ».

τὴν ῥοειδῇ λάρνακα δύο ληκύθια καὶ εἰς σκύφος. Τῶν ἀμφορέων εἰς ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν Χιακῶν, πάντες δέ, κατὰ τὴν γνώμην τῆς Δίδος Βιργινίας Grace, ἡ ὁποία ἐδέχθη νὰ τοὺς μελετήσῃ, ἀνήκουσιν εἰς τὸ δευτερον τέταρτον τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος¹. Εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνάγουσι τὰς ταφὰς καὶ τὰ ληκύθια, τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῶν ἀμφορέων καὶ τῆς λάρνακος.

¹ Εἰς τὴν Δίδα Grace ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν πολύτιμον συμβολὴν τῆς εἰς τὴν μελέτην τῶν εὐρημάτων τοῦ Νεκροταφείου.

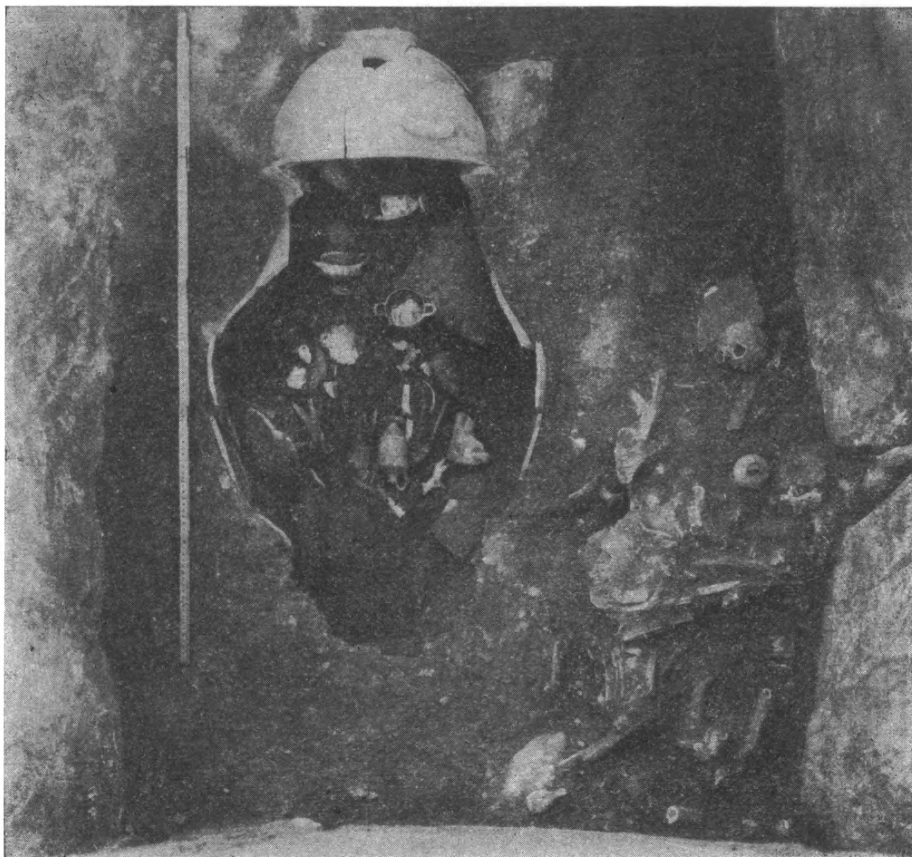
Τμήμα Γ. Μικρὸν μέρος τῆς περιοχῆς τοῦ τμήματος τούτου ἀνεσκάφη ἵνα ἐξακριβωθῇ ἡ ἔκτασις τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου. Εἰς τοῦτο ἀνευρέθη μεγάλη πυρὰ καὶ τὰ ὑπολείμματα δύο προϊστορικῶν τάφων, «Γπ1» καὶ «Γπ2». Ἡ πυρὰ παρουσιάζει τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ ὥς αἱ ἀνασκαφεῖσαι εἰς τὸ τμήμα «Θ», ἥτοι ὅστ'α κεκαυμένα καὶ ἀποκείμενα ἐπὶ ἰσχυρῶς πυρακτωθέντος ἑδάφους, ὑπολείμματα ἀπληθρακωμένων ξύλων καὶ κτερίσματα, εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην λήκυθοι μὲ λευκὸν ἑδάφος καὶ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν. Ὁ εἷς τῶν προϊστορικῶν τάφων, ὁ «Γπ2», εἶχε καταστραφῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· ὁ ἕτερος, ὁ

Εἰκ. 9. Τμήμα «Ζ». Παιδικαὶ ἐντὸς ἀμφορέων καὶ λάρνακος ταφαί.
(Φωτογραφία Alison Frantz).

«Γπ1», ἔχει μερικῶς διασωθῇ, ἀλλὰ παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον. Ὁ τάφος οὗτος φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθη ἢ τοῦλάχιστον ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τοὺς τελευταίους ὑστεροελλαδικούς ΙΙΙ χρόνους. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὅμως, περὶ τὰ 480 π. Χ., ἡ θέσις του ἀνευρέθη, μέρος τοῦ περιεχομένου του ἀφηρέθη καὶ εἰς τὸν δημιουργηθέντα χώρον ἀπετέθη πίθος περιέχων τὸ πτώμα παιδίου καὶ κτερίσματα. Τὸ ἀνοιγμα τοῦ πίθου ἐκαλύφθη ὑπὸ χύτρας, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐτέθησαν καὶ ἄλλα κτερίσματα (εἰκ. 10). Μετὰ τῶν ὁσίων τοῦ παιδίου εὑρέθησαν 4 ἀγγεῖα καὶ 5 εἰδώλια, ἐντὸς δὲ τῆς χύτρας ἀκόμη 4 ληκύθια. Ὁ προϊστορικὸς τάφος ἀρχικῶς περιεῖχε συσσωρευμένα ὅστ'α προερχόμενα ἐκ προγενεστέρων ὑστεροελλαδικῶν ταφῶν καὶ τὸν πλήρη σκελετὸν τοῦ τελευταίου νεκροῦ. Μόνον τὸ κάτω μέρος τοῦ σκελετοῦ τούτου κατεστράφη κατὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ πίθου καὶ τὰ δύο τρίτα σχεδὸν τῶν συσσωρευμένων ὁσίων. Μεταξὺ τῶν ὑπολειφθέντων ἀνεύρομεν ψευδόστομον ἀμφορέα τῶν ὑστεροελλαδικῶν ΙΙΙ

χρόνων, τὸ κάτω μέρος μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου, ὡς καὶ χαλκῆν μάχαιραν καλῶς διατηρουμένην.

Εἰκ. 10. Περιεχόμενον τάφου «Γπ 1». Ταφή παιδίου ἐντὸς πίθου καὶ συσσωρευμένα ὀστά ὑστεροελλαδικῶν ΙΙΙ χρόνων.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ σκαφή τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἑλευσίνος τοῦ 1952 ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως καρποφόρος. Οἱ τάφοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων, μολονότι μεγάλου ἐνδιαφέροντος, ἔχουσι παράλληλα εἰς ἄλλους ἀνευρεθέντας εἰς διάφορα τῆς Ἀττικῆς μέρη. Οἱ προϊστορικοὶ ὅμως τάφοι εἶναι μοναδικοί. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπεμείναμεν περισσότερον εἰς τὴν περιγραφὴν των. Ἡ περιγραφὴ αὕτη ἐλπίζομεν ὅτι κατέστησε φανεράν τὴν ἐξέλιξιν τῶν μεσοελλαδικῶν κιβωτιο-

σχήμων τάφων μικρῶν διαστάσεων εἰς τοὺς ἐπίσης μεσοελλαδικοὺς καθέτους, λακκοειδεῖς τάφους μεγαλυτέρων διαστάσεων. Τὴν ἐξέλιξιν ταύτην δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα, οὕτως εἰπεῖν, καὶ νὰ ἐπισημάνωμεν ὡς σταθμοὺς τοὺς τάφους «Θπ1», «Θπ16», «Θπ7» καὶ «Θπ6». Οἱ μεγάλοι κάθετοι τάφοι εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς καθέτους, λακκοειδεῖς (Shaft graves) τῶν Μυκηνῶν καὶ ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ἐξειλίχθησαν ἐκ μεσοελλαδικῶν τάφων. Αἱ παρατηρούμεναι διαφοραὶ — τοιχώματα, εἴσοδος — προκύπτουσιν ἐκ τοῦ ποιοῦ τοῦ χώρου, εἰς τὸν ὅποιον ἐσκάφησαν. Εἰς τὰς Μυκήνας ὀλίγον κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἔχομεν βράχον, ἐν ᾧ εἰς τὴν 'Ελευσίνα χῶμα διήκει εἰς μέγα βάθος. Κατ' ἀκολουθίαν ἢ διὰ τοίχου στερέωσης τῶν τοιχωμάτων τῶν τάφων τῆς 'Ελευσίνος ἦτο ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ὥς καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς εἰσόδου, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω.

Οἱ 'Ελευσινιακοὶ προϊστορικοὶ τάφοι ὁμοίως ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ ἄλλα ταφικὰ ἔθιμα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, τὰ ὅποια παρῆλθον πράγματα εἰς τοὺς ἐρευνητάς, ἔχουσι τὴν ἀρχὴν των εἰς μεσοελλαδικοὺς χρόνους¹. Παραδείγματος χάριν, τὸ ἔθιμον τῆς ταφῆς δύο ἢ καὶ περισσοτέρων νεκρῶν εἰς τὸν αὐτὸν τάφον, τὸ ὅποιον δραματικῶς ἀναφαίνεται εἰς τοὺς καθέτους, λακκοειδεῖς τάφους τῶν Μυκηνῶν, ἦτοι ἡ μεταστροφή τῶν ἀτομικῶν τάφων εἰς οἰκογενειακοὺς, ἀναφαίνεται εἰς μεσοελλαδικοὺς χρόνους, ὡς ἀποδεικνύουσιν οἱ τάφοι «Θπ1», «Θπ6», «Θπ7» κλπ. Ἡ συνήθεια τοῦ παραμερισμοῦ τῶν ὁστῶν τῶν προγενεστέρως ταφέντων καὶ ἡ παρὰ τὴν εἴσοδον κατάθεσις τοῦ τελευταίου νεκροῦ, συνήθεια ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν βασιλικῶν λακκοειδῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν (ὄρα τὸν τάφον Σταματάκη VI καὶ τὸν Α τοῦ νέου κύκλου) μέχρι τοῦ τέλους τῆς προϊστορικῆς περιόδου ἀναφαίνεται εἰς μεσοελλαδικοὺς χρόνους καὶ συνεχίζεται εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς. Ἀκόμη καὶ ἡ ἔλλειψις σεβασμοῦ πρὸς τὰ λείψανα τῶν προγόνων, ἡ παρατηρουμένη εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὸν ἀπρόσεκτον καὶ ὁμαδικὸν παραμερισμὸν τῶν ὁστῶν, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τοὺς μεσοελλαδικοὺς τάφους τοῦ τμήματος «Θ».

Κατὰ ταῦτα οἱ προϊστορικοὶ τάφοι τοῦ πρὸς τὰ Μέγαρα νεκροταφείου τῆς 'Ελευσίνος πληροῦσι τὸ κενόν, τὸ ὅποιον ὑφίστατο εἰς τὰς γνώσεις ἡμῶν τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν μεταβατικὴν περίοδον ἀπὸ τῆς μεσοελλαδικῆς πρὸς τὴν ὑστεροελλαδικὴν ἐποχὴν καὶ ἀποδεικνύουσι, τοῦλάχιστον ὅσον

¹ Διὰ τὰ ἔθιμα ταφῆς τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ὄρα ἰδίως WACE, Chamber Tombs at Mycenae, PERSSON, The Royal Tombs at Dendra Near Midea ; New Tombs at Dendra, BLEGEN, Prosymna, σ. 51 ἐξ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Homeric and Mycenaean Burial Customs A.J.A., 52, 1948, σ. 56 - 81.

ἀφορᾷ τὰ ταφικά ἔθιμα, τὴν ὁρθότητα τῆς γνώμης ὅτι ἡ δευτέρα ἐξειλίχθη ὁμαλῶς ἐκ τῆς πρώτης. Ἡ περαιτέρω πληρεστέρα μελέτη τοῦ νεκροταφείου τούτου ἐπιβάλλεται, ἐλπίζομεν δ' ὅτι θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ 1953.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΑΥΛΟΣ

2. ΣΥΝΕΧΙΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΒΡΑΥΡΩΝΑ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ

Κατὰ τὴν ἐφετεινὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Βραυρῶνος, γενομένην κατὰ Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον τοῦ 1952, ἐσυνεχίσθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἀποκάλυψις τῶν πέρυσιν ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντων ἐσωτερικῶν πωρίνων στυλοβατῶν τοῦ κυρίως ναοῦ, ἔπειτα δὲ τῶν δύο ναρθήκων (ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ) καὶ ἀκολούθως τοῦ πρὸς δυσμὰς ἀνοικτοῦ προναοῦ καὶ τῶν πρὸς δυσμὰς τοῦ βαπτιστηρίου καὶ πρὸς βορρᾶν τοῦ ἐξωνάρθηκος προσκτισμάτων. Ἐξετελέσθησαν ὡσαύτως καὶ διάφορα ἔργα ἀναστηλώσεως καὶ στερεώσεως τοῦ μνημείου.

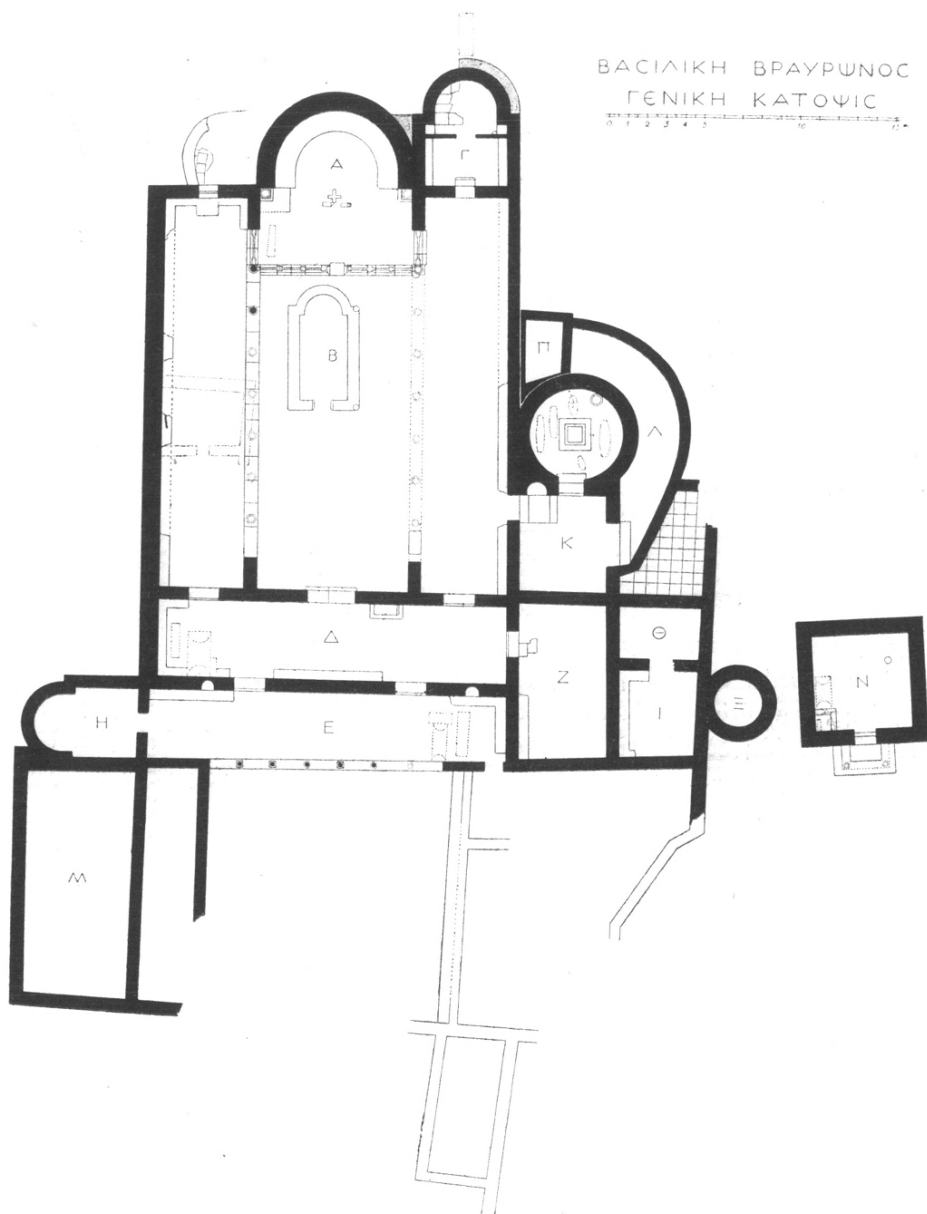
Αἱ ἐσωτερικαὶ κιονοστοιχίαι.

Ἐκ τῶν δύο ἐσωτερικῶν κιονοστοιχιῶν τῆς μὲν Νοτίας ὁ στυλοβάτης ἦτο τελείως κατεστραμμένος, εὐρέθη δὲ μόνον ἡ 1.65 μ. ἐξέχουσα δυτικὴ παραστάς, σωζομένη μέχρις ὕψους 0.65 μ. Τουναντίον ὁ βόρειος στυλοβάτης, συνιστάμενος ἐκ κανονικῶν μεγάλων πωρολίθων, διετηρήθη ὁλόκληρος, εὐρέθη δὲ μία εἰσέτι κατὰ χώραν βάσις κίονος, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ παρακειμένη πρὸς αὐτὴν δυτικὴ παραστάς¹, ὁμοία ἀκριβῶς μὲ τὴν τοῦ νοτίου στυλοβάτου. Διὰ τῆς εὐρέσεως τῆς νέας βάσεως κίονος καὶ τῆς παραστάδος διεπιστώθη, ἅπαξ ἔτι², ὅτι ἑκάστη κιονοστοιχία ἀπετελεῖτο ἐξ ἑπτὰ ἰωνικῶν κίωνων (εἰκ. 1). Ἐκ τῶν κίωνων τούτων εὐρέθησαν, κατὰ τὴν περυσινήν σκαφὴν δύο ὁλόσωμοι κορμοὶ καὶ πολλὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα καὶ ἐπιθήματα. Οἱ δύο λοιπὸν αὐτοὶ κορμοὶ ἀνεστηλώθησαν ἐφέτος ἐπὶ τῶν κατὰ χώραν ἀποκαλυφθεισῶν βάσεων τοῦ βορείου στυλοβάτου τῶν κειμένων πρὸς ἀνατολὰς παρὰ τὸ τέμπλον, μετὰ τῶν κιονοκράνων καὶ ἐπιθημάτων των (εἰκ. 2).

Οἱ κορμοὶ τῶν κίωνων τούτων, ὕψους 2.84 μ., εἶναι ἐκ μαρμάρου Καρύστου, χρώματος πρασινολεύκου, φέρουσι δὲ ταινίαν καὶ ἀπόθεσιν εἰς

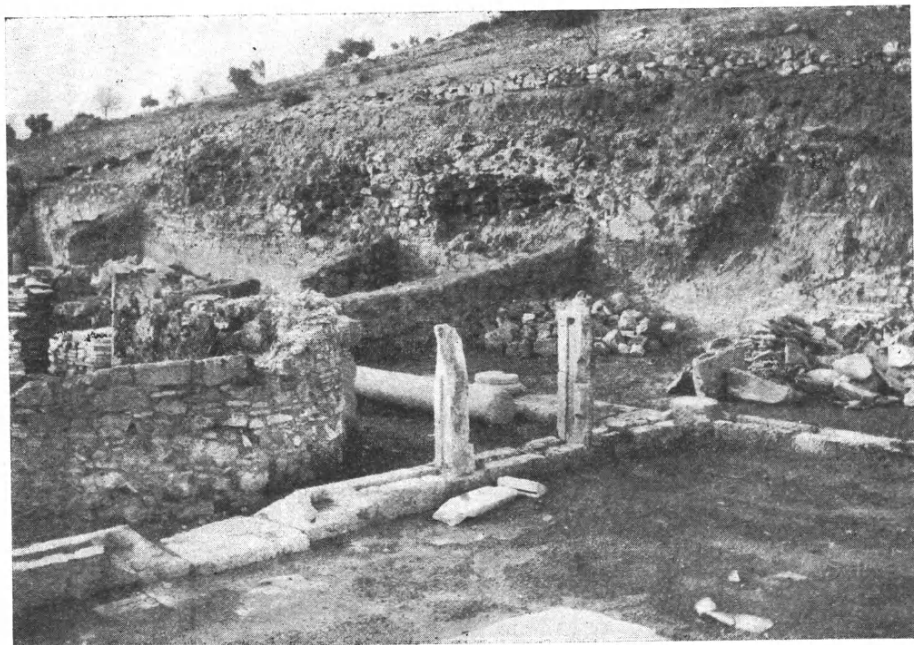
¹ Ὁμοίως λίαν ἐξεχούσας παραστάδας παρουσιάζει καὶ ἡ γειτονικὴ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ολύμπου, ἀνασκαφεῖσα ἐφέτος ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ τέως Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Κοτζίᾳ. Περὶ ταύτης βλέπε κατωτέρω (ἀριθμ. 3).

² Π. Α. Ε. 1951 σ. 55.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς παρὰ τὴν ἀρχαίαν Βραυρῶνα βασιλικῆς μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1952.

τε τὸ κάτω καὶ τὸ ἄνω μέρος αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ εἷς κίων ἦτο ἐφθαρμένος εἰς τὸ κάτω μέρος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποσπασθῇ τμῆμα διαστάσεων 0.25×0.40 μ., διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ πλήρως ἡ ἔδρασις ἐπὶ τῆς βάσεώς του συνεπληρώθη μὲ ἄλλο τεμάχιον ἐκ τεθραυσμένων κορμῶν κίωνων εὐρεθέντων κατὰ τὴν σκαφήν. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ἀναστηλώσεως τῶν δύο κίωνων (εἰκ. 3) προσέλαβεν ἡ βασιλικὴ ζωὴν καὶ εὐχάριστον ὄψιν.

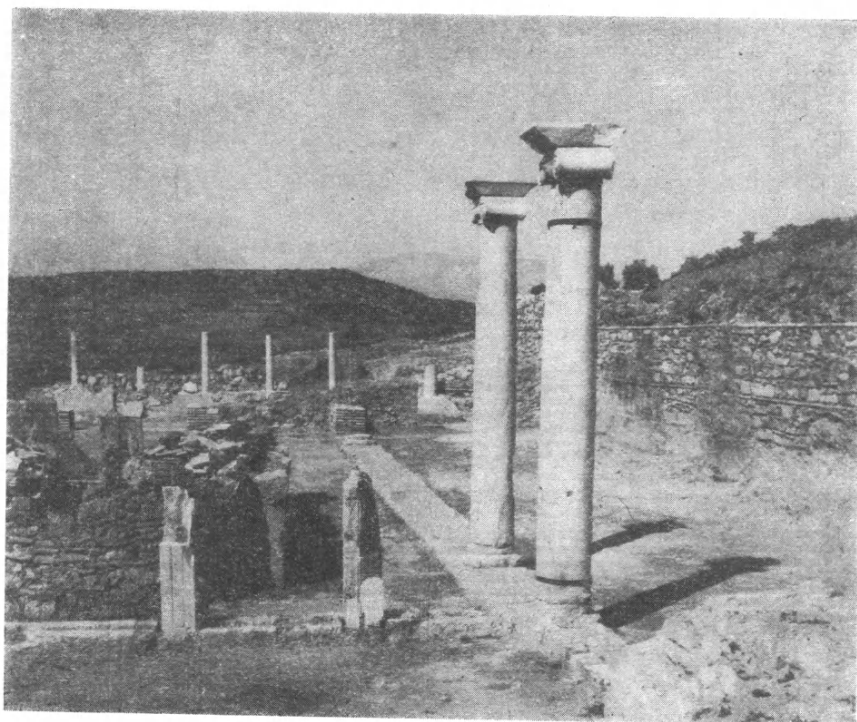

Εἰκ. 2. Ἀποψὶς τοῦ Β. στυλοβάτου καὶ τοῦ βορείου τοίχου τῆς βασιλικῆς πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν δύο κίωνων.

Μετὰ τὴν ὁλοσχερῇ ἀποκάλυψιν τῶν στυλοβατῶν καὶ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν πολλῶν χωμάτων, ἅτινα ἐκάλυπτον τὸ ἐσωτερικὸν δι' ἐπιχώσεως μέσου ὕψους 1 μ., διεπιστώθη ὅτι ὁλόκληρος ὁ κυρίως ναὸς ἦτο ἐστρωμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν.

Περαιτέρω ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ὁ ἐξωτερικὸς βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 2), πάχους 1 μ., ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς λοιπούς, τῶν ὁποίων τὸ πάχος κυμαίνεται ἀπὸ 0.70–0.80 μ. Τὸ μεγαλύτερον δὲ τοῦτο πάχος τοῦ βορείου τοίχου ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὸ ὅτι οὗτος ἐξετέλει καὶ χρῆν ἀναλήμματος τῶν χωμάτων τῆς ὑπερθεῖν κλιτύος. Ἡ τοιχοδομία του εἶναι κα-

τεσκευασμένη δι' ἀργῶν λίθων, μεταξύ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται κατ' ἀποστάσεις 0.80 - 1 μ. ὀριζόντιαι μοναὶ στρώσεις πλίνθων, διαστάσεων $0.36 \times 0.185 \times 0.032$. Ὁ τοίχος οὗτος σωζόμενος εἰς ὕψος 3.20 μ. ἦτο εἰς πολλὰ σημεῖα ἐφθαρμένος (εἰκ. 2). Ἀφοῦ ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν σχίνων, οἷτινες εἶχον φνιγρώσει ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῶν χωμάτων, συνεπληρώθη διὰ πα-

Εἰκ. 3. Ὁ βόρειος στυλοβάτης τῆς βασιλικῆς μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν δύο ἀνατολικῶν κιόνων.

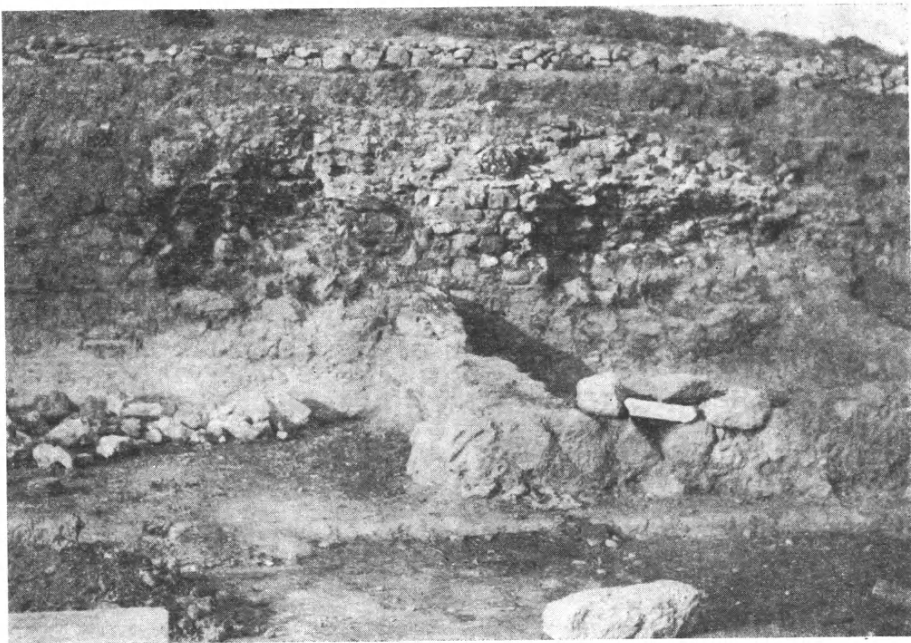
λαιῶν λίθων καὶ πλίνθων, προερχομένων ἐκ τῆς βασιλικῆς, συμφώνως πρὸς τὸ σύστημα κατασκευῆς τῶν λοιπῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 3).

Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ τοίχου τούτου ἔτρεχε συνεχὲς κτιστὸν θρανίον (πεζοῦλι) πλάτους 0,55 καὶ ὕψους 0.45 ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθηντο προφανῶς οἱ ἐκκλησιαζόμενοι. Εἰς τὴν εἰκόνα 4 διακρίνεται δεξιᾷ τραπεζιόσχημον εὐτελὲς πρόσκτισμα, ὅπερ κατεσκευάσθη εἰς μεταγενεστέρους χρόνους εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ βορείου κλίτους· διότι πατεῖ ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου καὶ εἶναι πιθανώτατα σύγχρονον πρὸς τὸ μικρὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλίτους πέ-

ρουσιν ἀποκαλυφθὲν ναῦδριον. Τὸ πρόσκτισμα τοῦτο ἀφοῦ ἐμετρήθη καὶ ἐφωτογραφήθη κατηδαφίσθη, διότι ἔβλαπτεν οὐσιωδῶς τὴν ἐνότητα τοῦ μνημείου.

Οἱ νάρθηκες.

Ἐν συνεχείᾳ ἀνεσκάφη δλόκληρος ὁ ἐσωνάρθηξ καθὼς καὶ ὁ ἐξωνάρθηξ τῆς βασιλικῆς. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ἐσωνάρθηκος ἔφερε τρεῖς θύ-

Εἰκ. 4. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς πρὸ τῆς στερεώσεως αὐτοῦ.

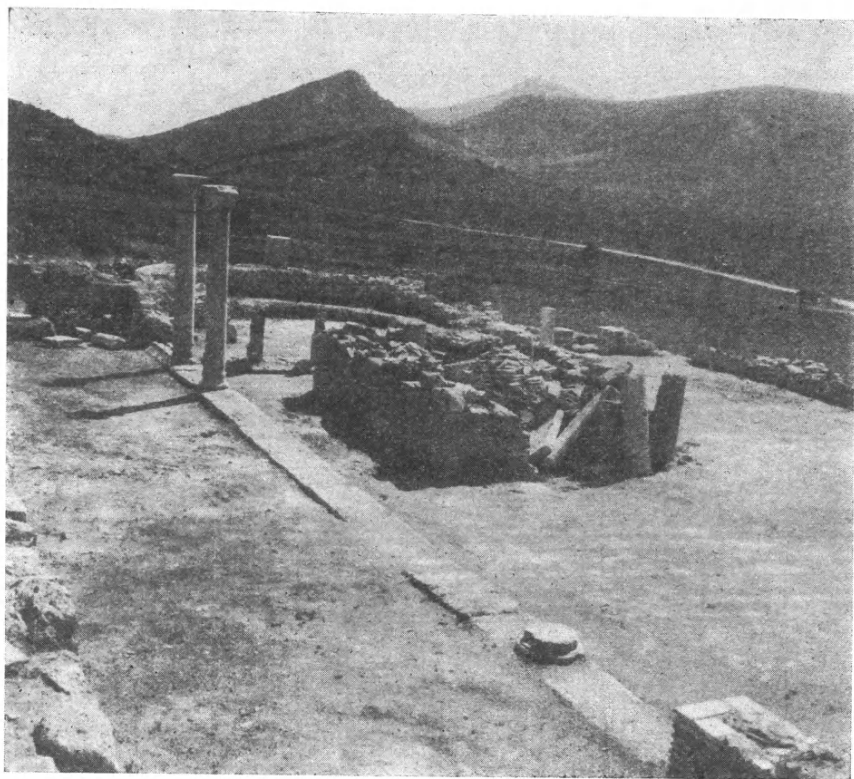
Ἐμπρὸς διακρίνεται τὸ ἐπὶ τοῦ βορείου κλίτους μεταγενέστερον πρόσκτισμα.

ρας, δι' ὧν συνεκοινώνει μὲ τὰ ἀντίστοιχα κλίτη τοῦ κυρίως ναοῦ. Τῶν θυρῶν τούτων εὐρέθησαν κατὰ χώραν τὰ ἐξ ἐρυθροποῦ λίθου κατώφλια μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς αὐτῶν ἐγκοπὰς (εἰκ. 22), δεικνυούσας ὅτι αἱ θύραι ἐκλείοντο ἐκ τοῦ κυρίως ναοῦ¹.

Νοτίως τῆς μέσης (βασιλείου) πύλης καὶ εὐθὺς παρὰ τὸν ἀνατολικὸν

¹ Κατὰ τὸν LEMERLE (Philippe et la Macédoine Orientale, Paris 1945, σ. 328) αἱ πλάγαι αὐταὶ θύραι τῶν μεγάλων βασιλικῶν δὲν ἐκλείοντο διὰ θυροφύλλων ἀλλὰ παρέμενον ἀνοικταί, φρασσόμεναι ἀπλῶς διὰ βήλων. Ἐδῶ ὁμως δὲν συμβαίνει τοῦτο, ὥς σαφῶς μαρτυροῦσι τὰ κατώφλια.

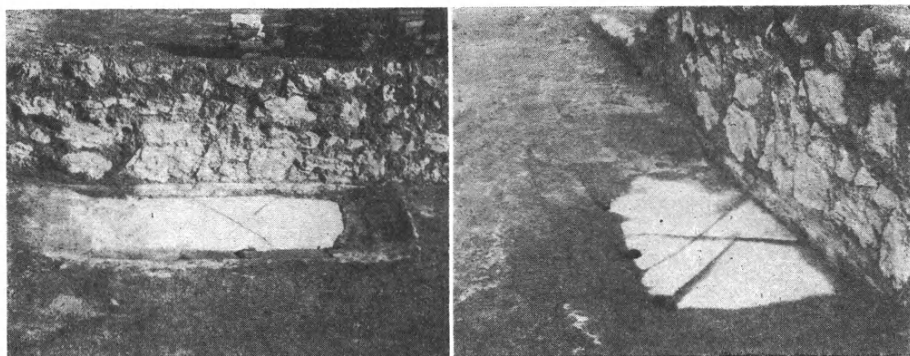
τοιχόν τοῦ ἑσωνάρθηκος ἀνευρέθη ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἀβαθῆς σκαφοειδῆς κοιλότης, διαστάσεων 1.73×0.75 μ., ἐστρωμένη διὰ λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ πλαισίου ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ ὑδραυλικοῦ κονιάματος (εἰκ. 6). Ὁ πυθμὴν τῆς κοιλότητος ταύτης εἶχε κλίσιν πρὸς δυσμάς, ἔφερε δὲ τρεῖς κυκλικὰς ὀπὰς, διαμέτρου 0.05 μ., χρησιμευούσας προ-

Εἰκ. 5. Ἀποψὶς τοῦ βορείου στυλοβάτου καὶ τῶν ἀναστηλωθέντων κιόνων τῆς βασιλικῆς. Εἰς τὸ βάθος διακρίνεται τὸ σύνθρονον, εἰς δὲ τὸ μέσον ἔμπρὸς τὸ μεταγενέστερον ναῦδριον.

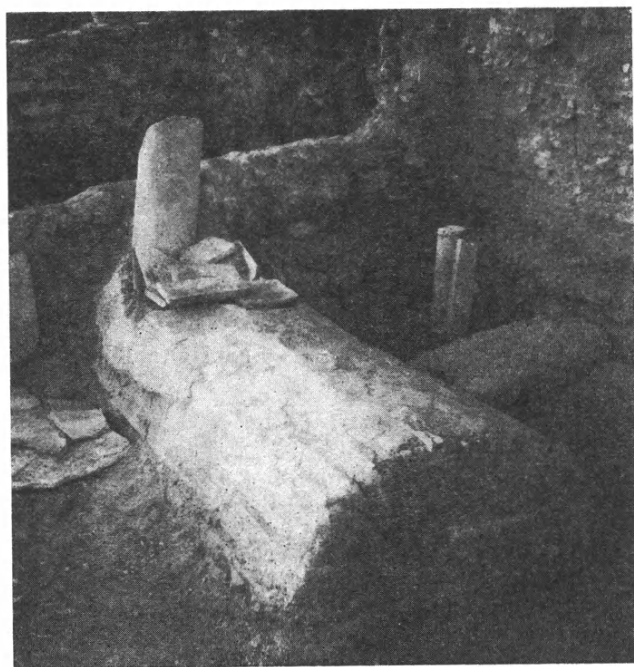
φανῶς πρὸς ἀποχέτευσιν ὕδατος ρέοντος ἄνωθεν ἐκ κρουνοῦ εὕρισκομένου ἐπὶ τοῦ τοίχου ἢ χεομένου ἐκ τῶν ἄνωθεν. Ἡ κοιλότης, κατὰ ταῦτα, θὰ ἦτο εἶδος «κρήνης καθαρμῶν» τῶν εἰσερχομένων εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἡτις τώρα θὰ μετεφέρθη ἐδῶ μὴ ὑπάρχοντος αἰθρίου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἄλλοτε τοιαῦτα κρηναί.

Τὸ δάπεδον τοῦ ἑσωνάρθηκος ἦτο ἐστρωμένον διὰ μεγάλων τριγωνι-

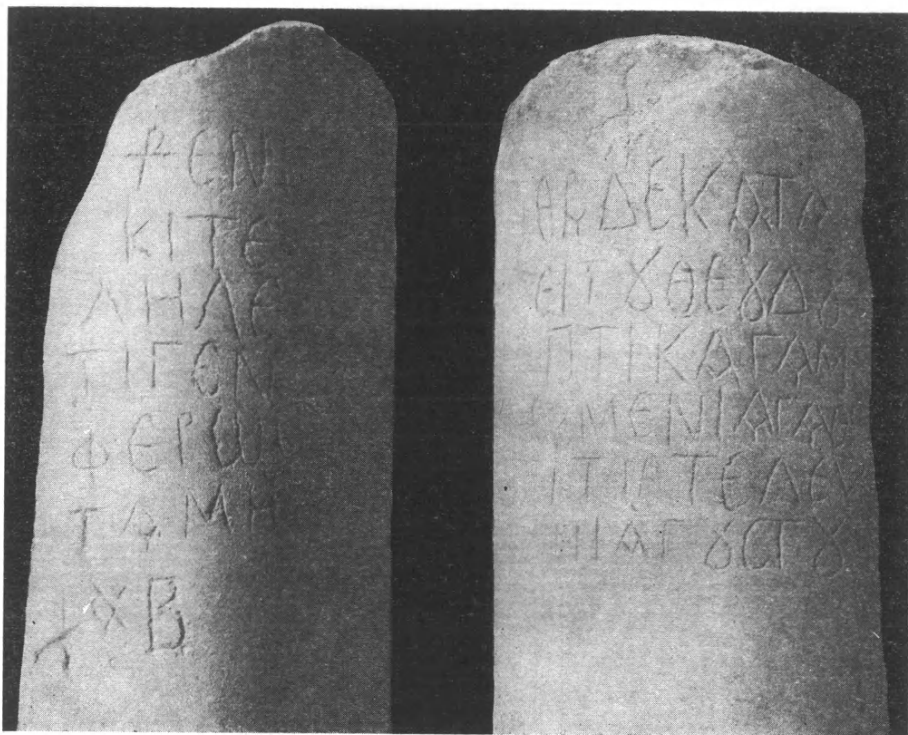
Εἰκ. 6. Ἡ ἐν τῷ νάρθηκι σκαφοειδῆς κοιλότης, ἴσως κρήνη τῶν καθαρμῶν.

κῶν ἰσοσκελῶν πλινθίνων πλακῶν πλευρῶν 0.55 μ. καὶ 0.785 μ. καὶ πάχους 0.03 μ. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ νάρθηκος εἶχον κατασκευασθῇ μεταγενεστέρως δύο τάφοι (εἰκ. 7), ὁ εἰς θολωτὸς διαστάσεων 2.40×1.20 μ. διὰ

Εἰκ. 7. Οἱ κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἐσωνάρθηκος δύο τάφοι μετὰ τῶν μαρμαρίνων στηλῶν τῶν.

μεγάλων τετραγώνων πλίνθων πλευρᾷς 0.31 μ. καὶ πάχους 0.30 μ. ὅμοιος μὲ τὸν πέρυσι ἀποκαλυφθέντα ἔξωθεν τῆς ἀψίδος τοῦ παρεκκλησίου¹ καὶ ἐπίσης σεσυλημένος, ὁ δὲ ἄλλος παραπλεύρως τοῦ πρώτου διαστάσεων 1.85 × 0.45 μ. παρὰ τὸν τοῖχον καὶ σκαπτός, καλυπτόμενος διὰ μεγάλων πωρίνων πλακῶν, προερχομένων προφανῶς ἐκ τοῦ νοτίου στυλοβάτου, τοῦθ' ὅπερ

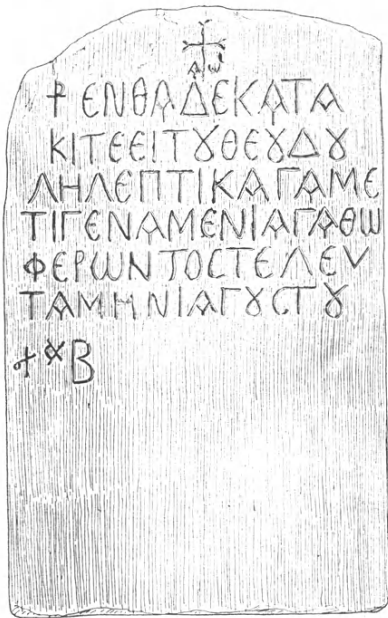
Εἰκ. 8. Ἡ ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τῶν τάφων ἐνεπίγραφος στήλη.

ἀποδεικνύει ὅτι οἱ τάφοι κατεσκευάσθησαν, ὅταν πλέον ἢ βασιλικὴ εἶχε καταστραφῇ (κατὰ τὸν 7ον πιθανῶς αἰῶνα).

Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον ἀμφοτέρων τῶν τάφων εὐρέθησαν, ἰσάμεναι εἰσέτι κατὰ χώραν (εἰκ. 7), μαρμαρίναι στήλαι, τοῦ μὲν πρώτου σχήματος ἡμίσεος κυλινδρικοῦ κορμοῦ κίονος, τοῦ δὲ δευτέρου σχήματος κυλινδρικοῦ κιονίσκου (εἰκ. 8). Ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ πρώτου τάφου εἶχε χαραχθῇ ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή (εἰκ. 9) φέρουσα ἄνω ἰσοσκελῇ σταυρόν, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται τὰ δύο γράμματα τῆς Ἀποκαλύψεως Α καὶ Ω. «Ἐν-

¹ Π. Α. Ε. 1951 σελ. 55 εἰκ. 3.

θάδε κατά/κται εἰ τοῦ Θεοῦ δού/λη Λεπτικά, γαμε/τὶ γεναμένι Ἀγαθω/φέ-
ρωντος· τελευ/τῃ μηνὶ Ἀγούστου». Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, τοῦ
ῥφους τοῦ κειμένου καὶ τῶν ἀναφερομένων ὀνομάτων καταφαίνεται, ὅτι ἡ
ἐπιγραφή εἶναι ἀρχετὰ παλαιά. Κάτωθεν τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς ἔχα-
ράχθη σύμπλεγμα τῶν γραμμάτων Α Χ Β (εἰκ. 8 καὶ 9), ὅπερ δὲν δύναμαι
νὰ ἐρμηνεύσω· πάντως ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ τῆς χρονολογίας

Εἰκ. 9. Ἀνάπτυγμα τῆς ἐπιγραφῆς
τῆς εἰκόνος 8.

Εἰκ. 10. Ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή τοῦ
ὑποδιακόνου Συνοδίου.

Α Χ Β (= 1602), διότι, ὡς ἐλέχθη, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ τό-
σον μεταγενεστέρας ἐπιγραφῆς. Τὰ ὀνόματα Ἀγαθοφέρων καὶ Λεπτικά
δὲν ἡδυνήθην νὰ ἀνεύρω μέχρι τοῦδε εἰς ἄλλας χριστιανικὰς ἐπιγραφὰς
τῆς Ἀττικῆς.

Ἄλλη ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή (εἰκ. 10, 11) εὑρέθη ἐντὸς τῶν χωμάτων
τοῦ ἔσωνάρθους. Εἶναι μικρὰ πλὰξ ἐκ πρασινωποῦ σχιστολίθου, σωζο-
μένου πλάτους 0.275 μ. καὶ μήκους 0.58 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι χαρα-
γμένα ἄνω μὲν σταυρὸς πρὸς τὸν ὁποῖον σπεύδει ἐκατέρωθεν ἀνὰ ἓν πτη-
νόν, κάτω δὲ ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή «Κυμητήριον Συνοδίου ᾧ ὑποδιακόνου ᾧ»¹.

¹ Τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑποδιακόνου ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς
(MIGNE E. Π. τ. 1) ὡς καὶ εἰς ἄλλας παλαιοχριστιανικὰς ἐπιγραφὰς.

Ἔτι κατωτέρω εἶναι χαραγμένος ἰσοσκελὴς σταυρὸς ἐντὸς κύκλου. Ἡ κάθετος κεραία τοῦ σταυροῦ σχηματίζει εἰς τὸ ἄνω αὐτῆς μέρος τὸ γράμμα ρῶ. Ὡστε πρόκειται περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας μορφῆς τοῦ μονογραφήματος τοῦ Χριστοῦ (χρίσματος). Ὁ τάφος τοῦ Συνοδίου θὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ πλησίον, δεδομένου ὅτι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁλόκληρος ὁ χώρος τῆς βασιλικῆς μετετράπη μεταγενεστέρως εἰς νεκροταφεῖον.

Ἀνευρέθη ἐπίσης ἐντὸς τοῦ ἔσωνάρθηκος μεγάλη ὀρθογώνιος πλᾶξ

Εἰκ. 11. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ὑποδιακόνου Συνοδίου.

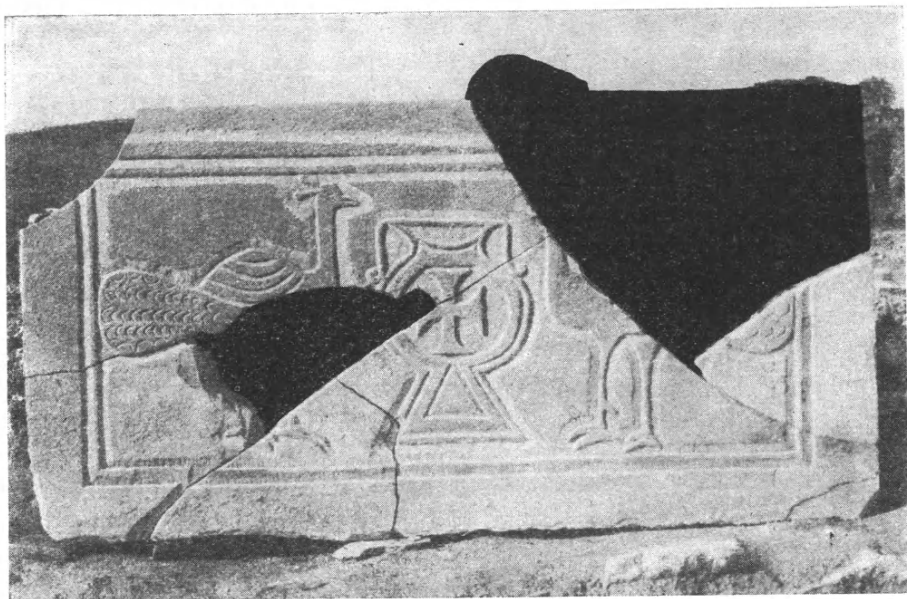
ἐκ σχιστολίθου πρασινωποῦ, διαστάσεων 1.06×2.01 μ., τεθραυσμένη εἰς πλείονα τεμάχια (εἰκ. 12, 13). Ἐπὶ ταύτης ἔχουσι λαξευθῆ δύο ἐσχηματοποιημένα ἀνάγλυφα παγώνια ἰστάμενα ἑκατέρωθεν ἀμφορέως, θέμα σύνηθες κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν. Τὰ δύο παγώνια καὶ τὸ ἀγγεῖον ἔχουσι λαξευθῆ ἐπιπεδογλύφως, ἥτοι δι' ἀφαιρέσεως τοῦ βάθους, ἄνευ οἰασδήποτε πλαστικῆς δηλώσεως τῶν λεπτομερειῶν τοῦ σώματος τῶν παγωνίων (εἰκ. 12). Ἡ πλᾶξ αὕτη θὰ εἶναι μᾶλλον μεταγενεστέρων χρόνων, ἴσως τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος.

Ἐπὶ τῆς στενῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἔσωνάρθηκος ὑπῆρχε θύρα, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεκοινῶνει τις μὲ ὀρθογώνιον διαμέρισμα (εἰκ. 1, z) διαστάσεων 4.58×0.08 μ., τὸ ὁποῖον πιθανώτατα ἦτο τὸ διακονικόν¹, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατετίθεντο ὑπὸ τῶν πιστῶν αἱ προσφοραί, ἐκεῖθεν δὲ μετεφέροντο εἰς τὸ βῆμα διὰ τοῦ νάρθη-

κος καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ διαμερίσματος τούτου εὐρέθη τμήμα κτιστοῦ θρανίου (πεζουλιοῦ) σωζομένου μήκους 3,40 μ. ἔξ οὗ προκύπτει, ὅτι γύρωθεν ὅλων τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης ταύτης ἔτρεχε κτιστὸν θρανίον (εἰκ. 1).

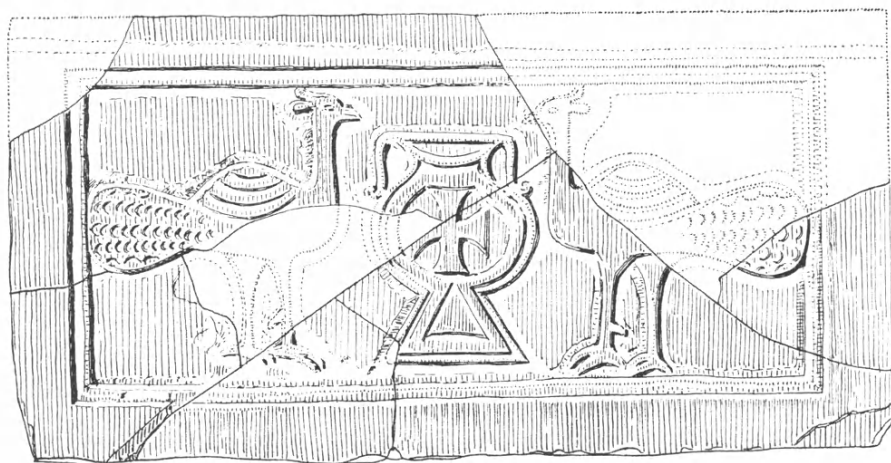
Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἔσωνάρθηκος ἔφερε δύο μόνον θύρας εἰς τὰ πλάγια (εἰκ. 1), αἵτινες ὅμως δὲν ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἀπέναντι τοῦ ἀνα-

¹ Δ. ΠΑΛΛΑΣ, «Ἡ θάλασσα» τῶν Ἐκκλησιῶν, Ἀθήναι 1952, σ. 122. Ἡ Ἀραβικὴ Διδασκαλία θέλει τὸ διακονικὸν δεξιᾷ παρὰ τὸν νάρθηκα διὰ νὰ μὴ βλέπη ὁ λαὸς τὰς προσφοράς.

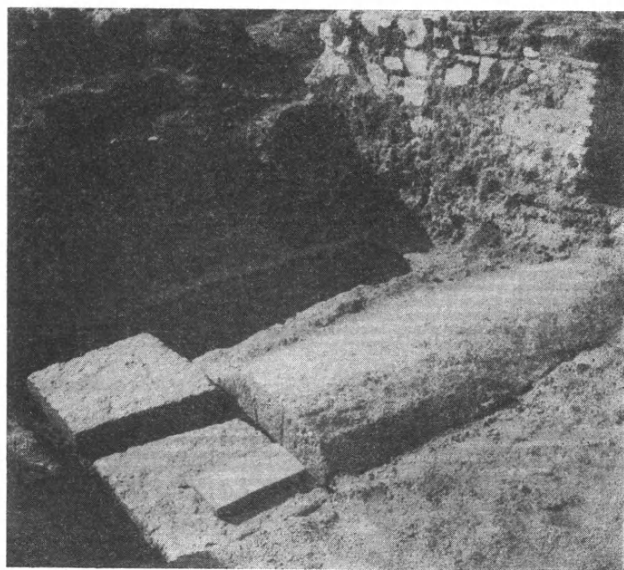
Εἰκ. 12. Θωράκιον μετ' ἐπιπεδογλύφου διακοσμήσεως παγωνίων ἑκατέρωθεν ἀμφορέως.

τολικοῦ τοίχου καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴ βλέπουν οἱ εὗρισκόμενοι εἰς τὸν ἐσωνάρθηκα τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ ἱερόν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τμήμα τοῦ τοίχου τούτου τοῦ ἐσωνάρθηκος, ἀπεκαλύφθη, περὶ τὸ μέσον, ἐπίσης κτιστὸν θραγίον μήκους 5,77 μ., ὑπεράνω τοῦ ὁποίου διετηροῦντο ἐπὶ τοῦ τοίχου ἴχνη

Εἰκ. 13. Ἀποκατάστασις τοῦ σχεδίου τοῦ μετ' ἐπιπεδογλύφου διακοσμήσεως θωρακίου.

τινὰ κοσμηματογραφίσεως μὰ ἐρυθρὰ καὶ κυανᾶ χρώματα. Εἰς τὸν αὐτὸν τοῖχον ἠνοιέτο πρὸς δυσμὰς παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον ἡμικυκλικὴ κόγχη ἀκτίνος 1.55 μ. ὁμοία μὲ τὴν πέρυσιν ἀποκαλυφθεῖσαν εἰς τὸ πρὸς νότον ἄκρον (εἰκ. 1). Περαιτέρω ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ὁ ἐξωνάρθηξ, ὅστις πρὸς βορρᾶν ἔφερε δωμάτιον (εἰκ. 1, η) καταλῆγον εἰς ἡμικυκλικὴν ἀψίδα ἐξέχουσαν πέραν τοῦ βαρείου τοίχου τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 1). Τὸ διαμέρισμα τοῦτο ἐπεκοινώνει μὲ τὸν ἐξωνάρθηκα διὰ θύρας. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου εὐρέθησαν σωζόμενοι μέχρις ὕψους 1,50–2.70 μ., τὸ δὲ δάπεδον αὐτοῦ εὐρίσκετο κατὰ

Εἰκ. 14. Ἀποψὶς τῶν ἐν τῷ ἐξωνάρθηκι ἀποκαλυφθέντων τάφων.

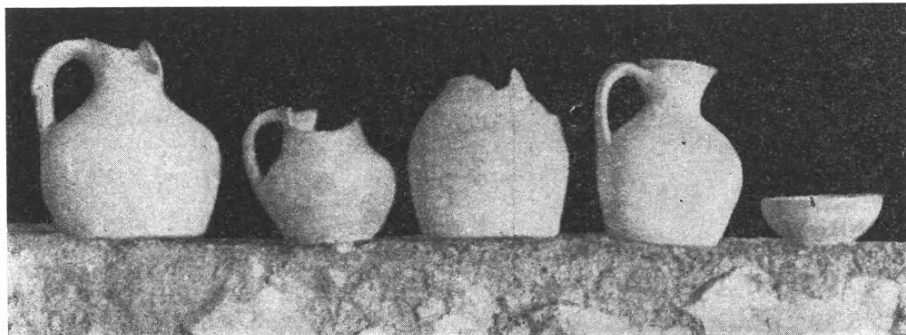
μίαν βαθμίδα ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ ἐξωνάρθηκος. Τὸ δωμάτιον τοῦτο θὰ ἠδύνατο ἰσως νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ οἶκημα τῶν «προσρήσεων» ἢ τὸ Μυτατώριον, ὅπου παρέμενε καὶ ἤλλασσε στολὴν ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρεσβύτεροι πρὸ τῆς ἐνάρεξως τῆς λειτουργίας. Ἀπὸ τοῦ δωματίου τούτου κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας ἐτελεῖτο ἡ μεγάλη εἴσοδος¹. Εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τοῦ ἐξωνάρθηκος πρὸς Νότον εὐρέθησαν ἕτεροι δύο τάφοι (εἰκ. 1), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἷς ἦτο θολωτός, ἀμφότεροι δὲ ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ κανονικῶν λαξευτῶν πωρολίθων (εἰκ. 14).

Ἐντὸς τῶν τάφων αὐτῶν εὐρέθησαν πέντε πήλινα ἀγγεῖα ἄνευ γα-

¹ Δ. ΠΑΛΛΑΣ, "Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 122-125.

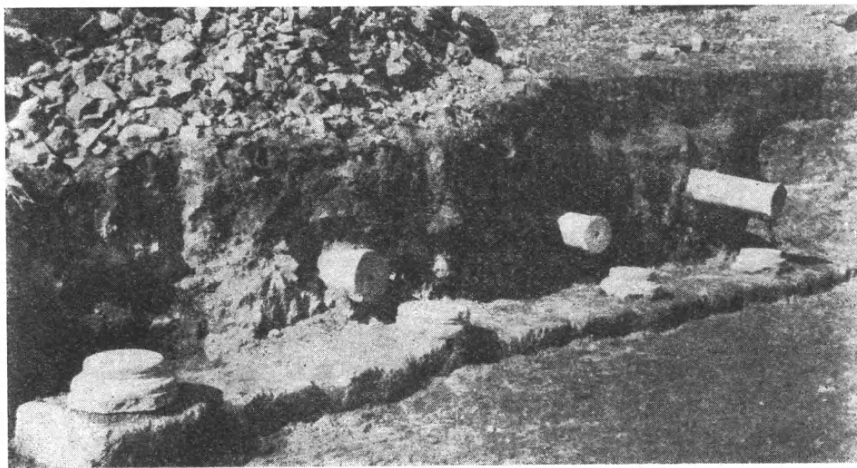
νώσεως, ἦτοι 4 πρόχοι καὶ ἓν κύπελλον (εἰκ. 15), ἐξ ἐκείνων ἅτινα συχνά-κις ἀνευρίσκονται εἰς παλαιοχριστιανικοὺς τάφους.

Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ἐσωνάρθηκος ἀπεκαλύφθη ὅτι ἔφερεν ἀνοικτὴν

Εἰκ. 15. Ἀγάνωτα πήλινα ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν τάφων.

στοὰν μὲ ἐξ κίονας, ἣτις ἐχρησίμευεν ὥς κυρία εἴσοδος εἰς τὴν βασιλικήν. Κατὰ τὴν σκαφὴν ἀνευρέθησαν ἀκριβῶς ὡς κατέπεσαν οἱ κίονες τῆς στοᾶς

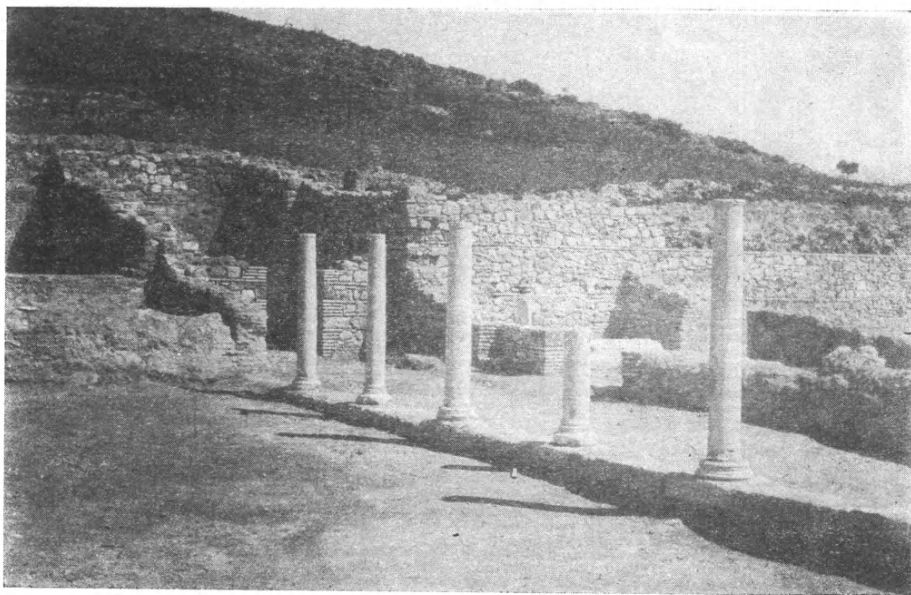

Εἰκ. 16. Οἱ κίονες τῆς στοᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος ὡς εὑρέθησαν κατακεκλιμένοι πρὸ τοῦ στυλοβάτου των.

(εἰκ. 16), οἷτινες καὶ ἀνεστηλώθησαν ἐπὶ τῶν κατὰ χώραν εὑρεθεισῶν βάσεων αὐτῶν (εἰκ. 16). Δυστυχῶς οὐδὲν σχετικὸν κιονόκρανον ἀνευρέθη.

Κατὰ τὴν πρὸς δυσμὰς συνέχισιν τῆς σκαφῆς διεπιστώθη ὅτι ἡ βα-

σιλική δὲν εἶχεν αἴθριον, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθησαν εὐτελῆ τινὰ διαμερίσματα, μεταγενεστέρων χρόνων (εἰκ. 1). Μόνον ὁ βόρειος τοῖχος τῆς βασιλικῆς συνεχιζόμενος καὶ πέραν τῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος τοῦ ἑξωνάρθιχου εἰς μῆκος 11.90 μ. εἶναι σύγχρονος μὲ τὴν βασιλικήν. Ὁ τοῖχος οὗτος προεκτεινόμενος πρὸς βορρᾶν δημιουργεῖ ἐν διαμέρισμα, διαστ. 11.90×5.68 , παραπλεύρως τοῦ ὁποίου ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἐπίμηκες διαμέρισμα διαστ. 11.90

Εἰκ. 17. Οἱ ἀναστηλωθέντες κίονες τοῦ ἑξωνάρθιχου.

$\times 2.52$ μ. (εἰκ. 1). Τὸ δάπεδον καὶ τῶν δύο αὐτῶν χώρων εὐρίσκεται εἰς διάφορον, ἀνωτέραν, στάθμην τῆς τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς.

Προσκτίσματα.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐν τέλει ἐστράφη πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν πρὸς νότον ἡμιαποκαλυφθέντων πέρυσι προσκτισμάτων τῆς βασιλικῆς.

Κατ' ἀρχὴν ἀπεκαλύφθη πλήρως ὁ περιβάλλων τὸ βαπτιστήριον κυκλικὸς διάδρομος (εἰκ. 1, α). Ἐν συνεχείᾳ ἀπεκαλύφθη τραπεζοειδὲς διαμέρισμα, μεγίστου πλάτους 4.22 μ. καὶ μήκους 5.52 μ. (εἰκ. 1), ὅπερ εἶναι ἐστρωμένον μὲ μεγάλας τετραγώνους ἑξ ὀπτῶν πλίνθων πλάκας πλευρᾶς 0.57 μ. καὶ πάχους 0.07 μ. Ἐσκάφησαν κατόπιν δύο διαμερίσματα (εἰκ.

1, θ, ι), τὰ ὁποῖα ὁμοῦ καταλαμβάνουν τὸ μῆκος τῆς κατὰ τὴν Νοτιοδυτικὴν γωνίαν ἀποκαλυφθείσης αἰθούσης Ζ. Ἐκ τούτων τὸ πρὸς δυσμὰς ἔχει διαστάσεις 4.68×4.00 μ. τὸ δ' ἕτερον 2.70×4.15 μ. Οἱ χώροι αὐτοὶ θὰ ἐχρησίμευον ἴσως ὡς *χορβανᾶς* καὶ *σκευοφυλάκιον*. Εἰς τὸ μέσον τοῦ πρὸς νό-

Εἰκ. 18. Ὑποψὶς τοῦ «*διακονικοῦ*» ἄνω, καὶ τοῦ «*χορβανᾶ*» καὶ «*σκευοφυλακείου*» κάτω.

τον τοίχου τῶν διαμερισμάτων τούτων ἀνευρέθη ἑξωτερικῶς κυκλικὸν κτίσμα (κλίβανος) διαμέτρου 2.50 μ. καὶ πάχους τοίχων 0.80 μ. (εἰκ. 1, ζ). Τὸ στρογγύλον τοῦτο κτίσμα εὐρέθη σχεδὸν πλήρες τέφρας καὶ θὰ ἐχρησίμευε πιθανῶς διὰ τὴν θέρμανσιν ὕδατος.

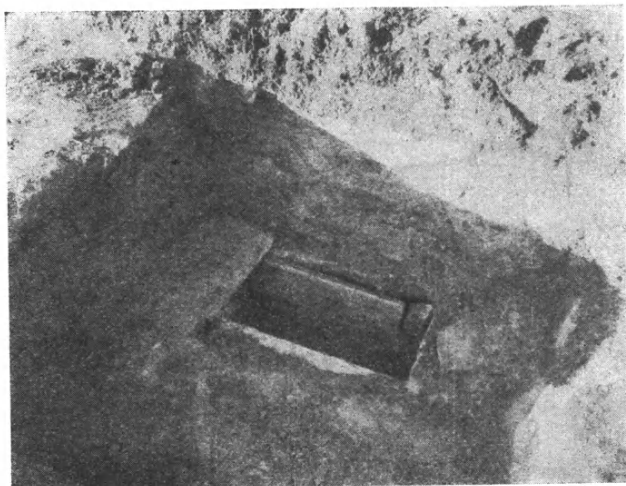
Τέλος εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, πρὸς νότον ἀνεσκάφη τετράγωνον οἰκοδόμημα πλευρᾶς 6.60 μ. (εἰκ. 1, ν), ὅπερ ἔφερε πρὸς δυσμὰς εἴσοδον, τῆς ὁποίας εὗρέθη κατὰ χώραν τὸ λίθινον κατώφλιον καὶ πρὸ αὐτοῦ τετράγωνον θεμέλιον δικιονίου πιθανώτατα προστόφου (εἰκ. 19). Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, σωζόμενοι μέχρις ὕψους 0.60 – 0.80 μ. ἔχουσι πάχος 0.80 μ., εἶναι δ' ἐπιμελῶς ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ μεγάλων ὀπτοπλίνθων καὶ ἔφερον ἐσωτερικῶς ἐπίχρισμα ἐκ κονιάματος μετὰ γραμμῶν

Εἰκ. 19. Τὸ ἀποκαλυφθὲν νοτίως τῆς βασιλικῆς τετράγωνον μετὰ προστόφου κτίσμα.

διὰ τοῦ μυστηρίου εἰς σχῆμα χι. Εἰς τὴν Β. Δ. γωνίαν τῆς αἰθούσης ἀνευρέθη μικρὸς τάφος (εἰκ. 20) διαστάσεων 0.57×0.20 μ. ἀνήκων εἰς μικρὸν παιδίον. Τὰ τοιχώματά του εἶχον κατασκευασθῇ διὰ μεγάλων πλίνθων. Ὁ τάφος οὗτος περιεβάλλετο ὑπὸ λεπτοῦ τοιχαρίου διαστ. 1.10 × 1.20 μ. Ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον ὑπῆρχεν ἕτερος τάφος διαστ. 1.85 × 0.73 μ. Ἐπίσης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αὐτῆς αἰθούσης ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν χωμάτων πολλαὶ μεγάλαι ὀπτόπλινθοι, προερχόμεναι προφανῶς ἐκ τῆς θολωτῆς ὀροφῆς σταυροθολίου ἢ ἡμισφαιρικοῦ θόλου. Εἰς τὸ ἐχρησίμεινε τὸ οἶκημα τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ εἶπω. Ἴσως νὰ ἦτο ὁ *ξενών*, ἥτοι

τὸ οἶκημα ἔνθα, κατὰ τὴν Διαθήκην τοῦ Κυρίου, ὁ ἀρχιδιάκονος ἐδέχετο τοὺς ξένους καὶ τοὺς προσκυνητάς.

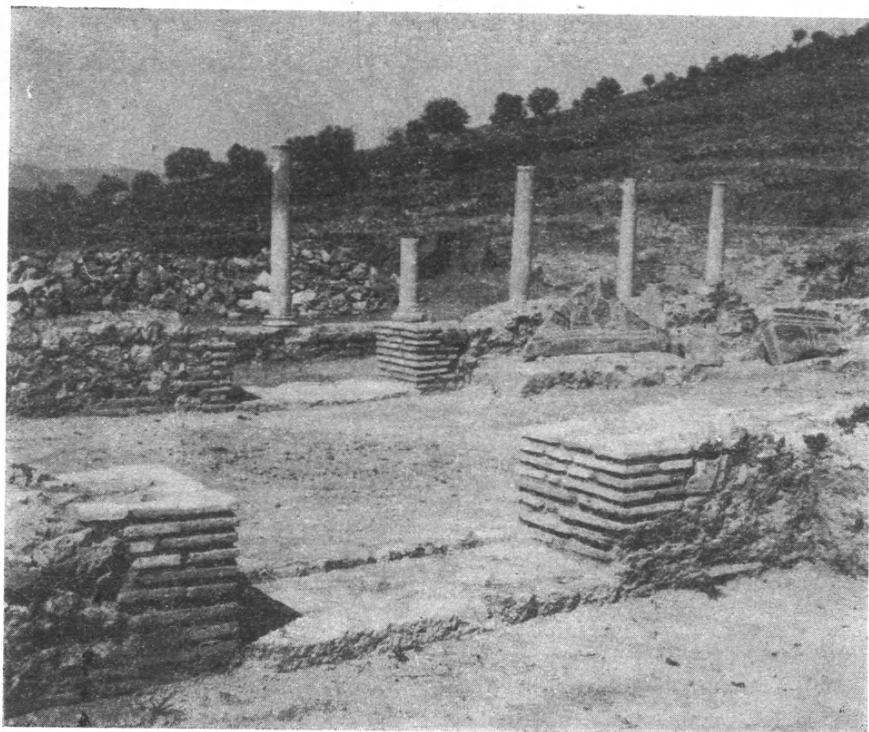
Εἰκ. 20. Ὁ ἐντὸς τοῦ τετραγώνου κτίσματος εὐρεθεὶς παιδικὸς τάφος.

Εἰκ. 21. Συμπληρωθέντες τοῖχοι τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τῆς βασιλικῆς.

Ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι.

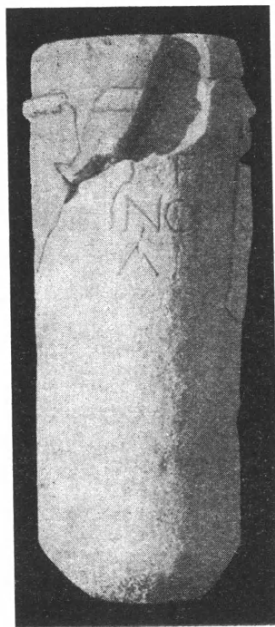
Μετὰ τὴν ὀλοοχερῇ σχεδὸν ἀνασκαφὴν τῆς βασιλικῆς προέβημεν, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἰς τὴν ἀναστήλωσιν δύο κιόνων τοῦ βορείου στυλοβάτου καὶ πέντε κιονίσκων τῆς ἐξαστύλου δυτικῆς στοᾶς εἰσόδου τῆς βασιλικῆς. Ἐπελήφθημεν ὡσαύτως καὶ τῆς στερεώσεως καὶ συμπληρώσεως ἀρκετῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ βαπτιστηρίου (εἰκ. 21) ὡς ἐπίσης καὶ πολ-

Εἰκ. 22. Οἱ ἀνακατασκευασθέντες σταθμοὶ τῶν θυρῶν τῆς βασιλικῆς.

λῶν κατεστραμμένων σταθμῶν (λαμπάδων) θυρῶν διὰ παλαιῶν ὀπτοπλίνθων (εἰκ. 21). Κατὰ τὸ προσεχὲς μέλλον θὰ ὀλοκληρώσωμεν τὴν στερέωσιν τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς, ἵνα μὴ διαλυθῶσιν ὑπὸ τῶν βροχῶν. Οὕτω θὰ ἔχωμεν ἓν ὡραῖον καὶ καλῶς σωζόμενον παράδειγμα Ἀττικῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, δεδομένου, ὅτι μερικοὶ τοῖχοι αὐτῆς σώζονται εἰς ἀσυνήθως μέγα ὕψος (2.70). Ὡσαύτως ὑπολείπεται ἡ ἀνασκαφὴ μικρῶν τινων πρὸς δυσμὰς τοίχων ὡς καὶ ἡ τελικὴ ἀποκάλυψις τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ βορείου κλίτους ἐξεχούσης κόγχης (προθέσεως;), ἥτις φαίνεται μᾶλλον

μεταγενεστέρα, διότι, ὥς διὰ προχείρου ἀνασκαφῆς διεπιστώθη, δὲν συνδέεται ὀργανικῶς μὲ τὴν βασιλικήν. Ἐπειδὴ δὲ εὐρίσκεται καὶ εἰς διάφορον στάθμην ἀπὸ τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς ἡ ἐπικοινωνία αὐτῆς μὲ τὸ βόρειον κλίτος θὰ ἐγίνετο διὰ κλίμακος εὐρισκομένης εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ βορείου κλίτους. Ἡ τελειωτικὴ ἀνασκαφὴ θὰ ἐξακριβώσῃ πλήρως τὸν σκοπὸν καὶ τοὺς χρόνους κατασκευῆς τοῦ κογχωτοῦ διαμερίσματος καὶ τῆς περὶ αὐτὸ περιοχῆς.

Θ[Ε]ΟΞΕΝΙΔΗΣ

ΔΕΙΝΟΜΑΧΟΥ

ΑΠΑΜΕΥΣ

Εἰκ. 23. Ἐπιτύμβιος κιονίσκος.

Ἀρχαῖος κιονίσκος.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐργασιῶν εὐρέθη παρὰ τὰ πρὸς νότον τῆς βασιλικῆς προσκτίσματα τεθραυσμένους ἀρχαῖος ἐπιτύμβιος κιονίσκος (εἰκ. 23), μ. σ. ὕψους 0,70 μ. καὶ διαμέτρου 0,30 μ. ἐξ ὑμηττείου μαρμάρου φέρων τὴν ἀνωτέρω (εἰκ. 13) μεταγραφομένην ἐπιγραφὴν, ὕψους γραμμάτων 0.045 μ.

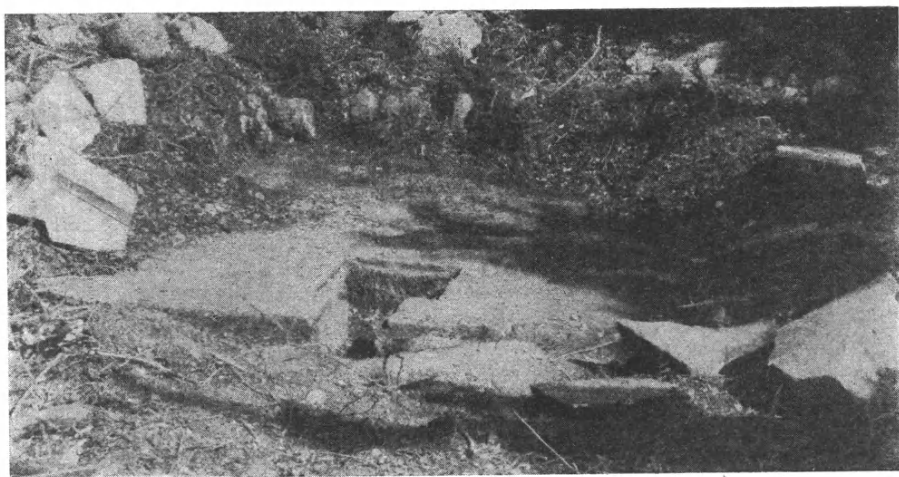
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Γ. ΣΤΙΚΑΣ

3. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ

Πρὸς βορρᾶν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Αἰγυλίας ἀπλοῦται μέγας ἐρειπίων. Οὗτος ἀπέχει ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ μικροῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ὀλύμπου περὶ τὸ χιλιόμετρον καὶ εἶναι ἄσχετος πρὸς αὐτόν. Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τούτων παρατηρήθησαν δύο ἐξάρσεις γῆς, αἱ οἱ ἐκάστοτε καλλιερῶνται εἶχον σεβασθῇ. Ἡ μία τούτων, κειμένη εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῶν ἐρειπίων, καλεῖται Ἅγιος Ἰωάννης. Πράγματι ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας τοῦ μικροῦ ὑψώματος ὑπάρχει μικρὰ ἐκκλησία ἡρειπωμένη. Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων ὑπῆρχον θραῦσμα μεγάλου κίονος διαμέτρου 0.36 μ., τμήμα κίονος ἐμπεπηγμένου ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐξ ὑποκυάνου πεντελησίου μαρμάρου δίδοντος ὕψ. 1.20 μ. διαμ. ἄνω 0.20 μ., τμήμα ἐτέρου κίονος ἐκ λευκοῦ πεντελησίου μαρμάρου ἀποκεκρουμένου τὰ ἄκρα, ὕψους 1.10 μ. καὶ διαμ. 0.23 μ., καὶ τμήμα λοξομήτου ἐπικράνου φέροντος ἰσοσκελῆ σταυρόν. Ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ ἐρειπίῳ τούτῳ γλυπτῶν παρατηρήθη εἰς κίων ἐμπεπηγμένος ἐν τῷ ἐδάφει πρὸ τοῦ ἐρειπίου τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, φαινομένου ὕψ. 1.10 μ. ἄνω διαμέτρου 0.35 μ., ἕτερος κίων σωζομένου ὕψους 1.00 μ. ἄνω διαμ. 0.35 μ. ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἐρειπίου καὶ τέλος τρίτος ὁμοιος ὕψ. 1.20 μ. ἄνω διαμ. 0.26 μ. ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀνωτέρω γλυπτὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνῆκωσιν εἰς τὰ, εἰς αἱ εὐρέθησαν, ἐρείπια μικρῶν ἐκκλησιῶν, διότι αἱ διαστάσεις αὐτῶν ἀπέκλειον τὴν χρῆσιν κίωνων, ἐξήτασα λεπτομερῶς τὸν χώρον τῆς περὶ τὰ τριακόσια μέτρα ἀνατολικῶς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου ἐτέρας ἐξάρσεως, ἣτις εἶχε πολλαπλασίαν τῆς προηγουμένης ἔκτασιν καὶ ἐπέτρεπε χρησιμοποίησιν κίωνων. Τὸν αὐτὸν χώρον εἶχον ἐπισκεφθῇ πολὺ πρότερον ἐμοῦ οἱ Γάλλοι Βυζαντινολόγοι Diehl καὶ Millet καὶ ἐπανειλημένως ὁ ἀοίδιμος Ἀ. Ἀδαμαντίου, πάντες ὅμως οὗτοι ἀπεφάνθησαν, ὅτι τὸ ἐρείπιον, ἀνῆκον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἦτο ἥσσονος σημασίας. Ἐν τούτοις ἀπορρίψας τὴν γνώμην τῶν προηγουμένων σοφῶν ἐπεχείρησα μικρὰν δοκιμαστικὴν ἔρευναν. Ὡς σημεῖον ἐρεῦνης ἐξέλεξα μικρὸν χώρον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ἔνθα ὑπῆρχεν ὄρυγμα δι' ἀνθρακοποίησιν ξύλων.

Ἐνταῦθα καὶ εἰς βάθος μόλις 0.30 μ. παρουσιάσθη μεγάλη πλὰξ ἐξ ἐπιχωρίου μαρμάρου, φέρουσα κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς βαθεῖαν ἐντομὴν σχήματος Τ ἢ ἰσοσκελοῦς σταυροῦ ἑλλιπυῶς κατὰ τὴν ἄνω κεραίαν. Ἐκ τοῦ σκαφέντος ἐδάφους προῆλθον θραύσματα μαρμαρίνων γλυπτῶν ἐκ θωρακίων, τὸ δὲ περὶ τὴν πλάκα δάπεδον ἐκαλύπτετο ὑπὸ μωσαϊκῶν (εἰκ. 1). Τὰ ὀλίγα ταῦτα εὐρήματα ἐδείκνυν, ὅτι τὸ ἐρείπιον ἦτο σημαντικώτατον, χρῆζον εὐρυτέρας ἐρεῦνης.

Οὕτως ἐγκρίσει καὶ δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας προέβην εἰς τακτικὴν ἀνασκαφήν. Ἡ ἐργασία ἤρχισε κατὰ μεσοῦντα Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1929 ἀπὸ ἀνατολῶν. Διὰ ταύτης ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ πλευρά, μήκους δέκα ὀκτὼ περίπου μέτρων, ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἡμικυκλικὴν ἀψίδα. Ὁ τοῖχος τῆς πλευρᾶς ταύτης, ἐκτισμένος διὰ κοινῆς ἀργολιθοδομῆς, διεκόπτετο ὑπὸ μιᾶς σειρᾶς ὀπτολίνθων, διηκούσης ἰσοῦψῶς καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ μνημείου. Πάχος τοῦ τοίχου τῆς μὲν ἀψίδος εὐρέθη 1.07 μ., τῶν δὲ ἐκατέρωθεν πλευρῶν 0.65 μ.

Εἰκ. 1. Ἡ ἐξ ἐπιχωρίου μαρμάρου πλάξ, ἡ φέρουσα ἐντομὴν σχήματος T πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ἐγκαινίου.

Κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν πόδα τοῦ τοίχου, καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ καὶ εἰς ὕψος 0.30μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, εἶχε κατασκευασθῇ αὐτὰς πλάτ. 0.13 μ. καὶ βάθ. 0.14 μ., ὃ δὲ ἀπὸ τῆς αὐλακος πρὸς ἀνατολὰς χῶρος μέχρις ἀποστάσεως 1.50 μ. ἐκαλύπτετο δι' ἀμμοκονιάματος, σχηματίζοντος κατ' ἀποστάσεις ταπεινὰς πυραμιδοειδεῖς ἐξάρσεις, αἵτινες, κατεστραμμέναι κατὰ τὴν κορυφὴν τῶν πυραμίδων, παρατηροῦνται ἐν τῇ εἰκόνι 2. Ἐξηκριβώθη ἀργότερον, ὅτι ἡ ἐπίστρωσις ἐκάλυπτε τάφους, ὧν ἕκαστος ἐσημειοῦτο διὰ τῆς μικρᾶς πυραμίδος καὶ περὶ ὧν κατωτέρω.

Μέσον κλίτος, ἀψίς. Ἐπηκολούθησεν εἴτα ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἀψίδος. Ἐνταῦθα καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἀψίδα παρουσιάσθη ἕτερος τοῖχος ταπεινότερος πάχ. 1 μ. καὶ σφζομένου ὕψ. 0.80 μ. ἦτο τὸ σύνθρονον. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τούτου διετηρήθησαν τμήματά τινα

ἀμμοκονιαμάτων, πάχ. 0.05 μ., διὰ τὴν στερέωσιν τῶν πλακῶν τῆς ἐπιστροφῆς, ἐπὶ δὲ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδος διετηρήθησαν κατὰ χώραν ἀρκεταὶ πλάκες ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ πεντελησίου λευκοῦ καὶ ὑποκυάνου μαρμάρου, διαστάσεων 0.25 × 0.25 μ. καὶ πάχ. 0.03 μ. Τὰ ἄκρα τοῦ συνθρόνου, καίτοι παραλλήλως πρὸς τὸν τοῖχον τῆς ἀψίδος βαίνοντα, δὲν ἐπερατοῦντο εἰς τὰς

Εἰκ. 2. Ἀποψὶς τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου
ἐξ ἀνατολῶν καὶ παρ' αὐτὴν αἱ πυραμιδοειδεῖς ἐξάρσεις.

ἐσωτερικὰς γωνίας αὐτῆς, ἀλλ' ἐλαφρῶς πλατυνόμενα καὶ προεκτεινόμενα πρὸς δυσμὰς κατὰ 0.925 μ. παρουσίαζον σχῆμα πεταλοειδὲς καὶ κατέληγον εἰς δύο ἐκατέρωθεν ἀναβαθμοὺς ὕψους 0.21 καὶ πλάτους 0.33 μ.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀψίδος ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ κατὰ τὴν μικρὰν δοκιμὴν παρατηρηθεῖσα πλάξ ἐξ ἐπιχωρίου λίθου, ἥς μῆκ. 1.75 καὶ μ. πλ. 0.95 μ., ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ συνθρόνου 2.62 μ. Τῆς πλακὸς ἡ δυτικὴ μακρὰ πλευρὰ κεῖται ἐπὶ τῆς αὐτῆς μετὰ τῶν προεξεχόντων ἄκρων τοῦ συνθρόνου εὐθείας καὶ φέρει εἰς τὸ μέσον τὴν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέχθη,

βαθεῖαν ἐν σχήματι Τ ἐντομὴν μετὰ πλαισίου κατὰ τὰ ἄνω ἄκρα, τὴν προοριζομένην διὰ τὸ ἐγκαίνιον (εἰκ. 1). Κατὰ τὴν ἐκατέρωθεν προέκτασιν τῶν στενῶν πλευρῶν τῆς πλακὸς καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.50 μ. ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες τετράγωνοι πλάκες διὰ τὴν τοποθέτησιν ἰσαρίθμων κίωνων.

Αἱ πέντε αὗται πλάκες ἀπετέλουν τὸ συγκρότημα τῆς ἁγίας τραπέζης καλυπτομένης ὑπὸ κιβωρίου, στηριζομένου ἐπὶ τῶν τεσσάρων κίωνων (σχεδιογρ. 1, 2 καὶ εἰκ. 2).

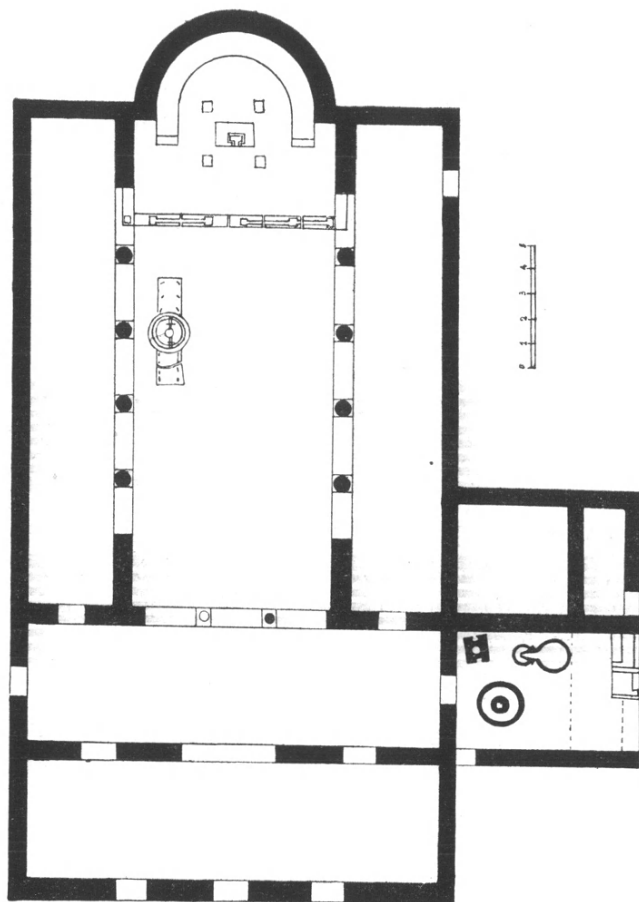
Δύο καὶ ἥμισυ μέτρα δυτικώτερον τοῦ βάθρου τῆς ἁγ. τραπέζης ἀπεκαλύφθη ἡ βάσις τοῦ τέμπλου. Ταύτην ἀπετέλουν ἑξ μαρμαρίνοι πλάκες, ὧν ἑκάστη μῆκ. 1.25 μ. καὶ πλάτ. 0.55 μ., αἵτινες ἔφερον κατὰ μῆκος καὶ εἰς τὸ μέσον λαξευτὴν αὐλακα πλάτ. 0.08 μ., διακοπτομένην ἀνὰ 1.50 μ. ὑπὸ τετραγώνων κοιλοτήτων 0.20×0.20 μ. Ἐνταῦθα ἐποποθετοῦντο τὰ θωράκια καὶ οἱ τετράγωνοι πεσίσκοι, οἵτινες ἐστερεοῦντο δι' ἐγχύτου μολύβδου, διατηρηθέντος μέχρι σήμερον ἐν τῇ πρὸς νότον ἀκροαία κοιλότητι. Ἐν τμήμα πεσίσκου δεικνύει ἡ εἰκ. 2. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τέμπλου καὶ ἔναντι τοῦ βάθρου τῆς ἁγ. τραπέζης σημειοῦται διὰ τῶν ἐκατέρωθεν πεσίσκων ἡ θύρα αὐτοῦ, πλάτ. 1.10 μ. Ἐτέρα θύρα παρατηρήθη κατὰ τὸ ἄκρον δεξιὸν τοῦ τέμπλου, ἣτις ἔχει κλεισθῇ διὰ νεωτέρου τοίχου, ἀλλ' ἐσημειώθη ἐν τῷ σχεδιογρ. 1.

Παραλλήλως πρὸς τὰ ἐξέχοντα ἄκρα τοῦ συνθρόνου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. ἐκατέρωθεν αὐτῶν ἀπεκαλύφθησαν αἱ παραστάδες, αἱ χωρίζουσαι τὴν ἀψίδα ἀπὸ τοῦ διακονικοῦ καὶ τῆς προθέσεως· μῆκος τούτων 2.80 μ., πλάτ. 0.72 μ., ὕψ. 0.82 μ. Ἡ νοτία ἀφίνει κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτῆς ἄκρον μικρὰν δίοδον ἐλευθέραν πλάτ. 0.80 μ. Ἐκ τῶν εἰρημένων δηλοῦται, ὅτι τὸ τέμπλον ἦτο ἀνοικτὸν καὶ ταπεινόν.

Ὁλόκληρον τὸ ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ τέμπλου μέχρι τοῦ συνθρόνου δάπεδον τῆς ἀψίδος καλύπτεται ὑπὸ μωσαϊκῶν καλῶς διατηρουμένων ἀπανταχοῦ, πλὴν τοῦ παρὰ τὸ τέμπλον βορείου τμήματος, καταστραφέντος ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐργασιῶν καὶ τῆς πλακὸς τῆς ἁγ. τραπέζης, ἣτις παρέμεινεν ἐλευθέρα. Περὶ τῶν μωσαϊκῶν τούτων κατωτέρω.

Κιονοστοιχίαι. Εἰς ἀπόστασιν 0.87 μ. ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ τέμπλου καὶ κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς νοτίας παραστάδος ἀνεφάνη ὁ στυλοβάτης τῆς νοτίας κιονοστοιχίας πλάτ. 0.82 μ. Ἐν τούτῳ εἰς μὲν τὰς θέσεις τὰς προοριζομένας διὰ τοὺς κίονας εἶχον τοποθετηθῇ ἰδιαίτερα τετράγωνα βάθρα ἑξ ἐπιχωρίου λίθου, ἐπὶ ἑκάστου δὲ βάθρου ἔκειτο κατὰ χώραν ἡ τετράγωνος μαρμαρίνη πλίνθος, διαστάσεων $0.69 \times 0.69 \times 0.08$ μ. ὕψ., ἐφ' ἧς ἠνωμένη ἀπλὴ λοξόμνητος σπείρα καὶ ἐπὶ ταύτης τὸ κατώτατον τμήμα κίονος ὕψ. 0.075 μ. καὶ διαμέτρου 0.50 μ. Πασῶν τῶν βάσεων ἡ ἐργασία ἦτο ἡμελημένη, ἡ δὲ ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασις τρία μέτρα. Ἡ δευτέρα τῶν βάσεων, καίτοι κατὰ χώραν, εὐρέθη τετραυσιμένη εἰς τρία συνα-

νήκοντα τεμάχια. Εἰς τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου τῶν βάσεων ὑπῆρχε τετράγωνος ὀπή γομφώσεως, εἰς ἣν κατέληγεν ἡ διὰ τὴν ἔγχυσιν τοῦ μολύβδου αὐλάξ, τὴν ὁποίαν διατηρεῖ ἡ πρώτη βάσις. Τὸ μετακίονιον διάστημα τῆς κιονοστοιχίας ἔκλειε ταπεινὸς τοῖχος, καλυπτόμενος κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν

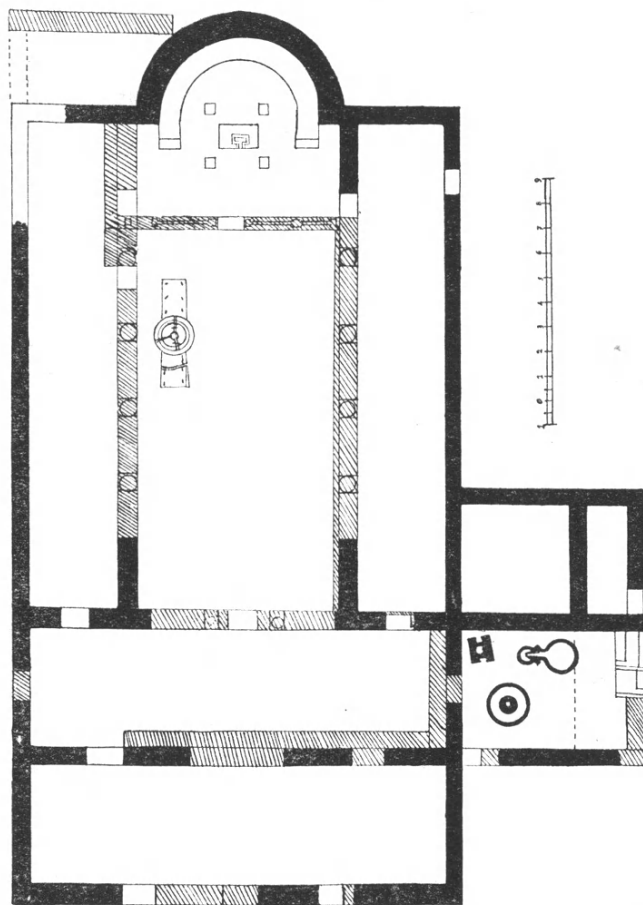

Σχ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

διὰ λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν, ὧν τινες, εὐρεθεῖσαι κατὰ χώραν, εἶχον διαστάσεις $0.34 \times 0.30 \times 0.03$ μ. Ἐπ' αὐτοῦ εἶχε προστεθῇ μεταγενεστέρως νεώτερος τοῖχος.

Ὁμοίως κατασκευῆς καὶ ὕλης ἦτο καὶ ἡ Β. κιονοστοιχία, ἡ κατὰ τὴν προέκτασιν τῆς βορείας παραστάδος. Ἐνταῦθα ὁμως προσθήκη μεταγενε-

στέρου τοίχου μετέβαλε τὴν ὄψιν τῆς κιονοστοιχίας, ἥτοι ἡ μὲν βάσις τοῦ πρώτου πρὸς ἀνατολὰς κίονος εἶναι ἀφανής, σημειουμένη μόνον κατὰ τὴν βορείαν αὐτῆς πλευρὰν· παρὰ τὴν βάσιν τοῦ δευτέρου κίονος εἶχε κατασκευασθῇ θυρίς, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς κιονοστοιχίας ἦτο ἀφανὲς ἐκ τῆς

Σχ. 2. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ 'Ολύμπου, δεικνύουσα τὰς μεταγενεστέρας μεταβολάς.

νεωτέρας προσθήκης, ἔξ ἧς, καταπεσόντος τοῦ κονιάματος, ἀνεφάνη ἡ βάσις τοῦ τρίτου κίονος κατὰ τὴν νοτίαν αὐτῆς πλευρὰν· εἰς τὸ μέσον τῆς πλίνθου εἶχον χαραχθῇ τὰ γράμματα ΘΩ. Γράμματα κεχαραγμένα ἐπὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἶναι συνήθη καὶ χρησιμεύουσιν ὡς σήματα ἢ ὁδηγοὶ

κατὰ τὴν κατασκευὴν, ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἡ τρίτη βάσις κεῖται παρὰ τὸν ἄμβωνα, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἀποτελῶσι συντομογραφίαν τῆς λέξεως Θεῶ, καίτοι ἐλλεῖπει ἡ ἄνωθεν ἀμφοτέρων ἀπαραίτητος κεραία.

Ὁ ἄμβων. Πρὸς νότον τῆς βορείας κιονοστοιχίας, μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου κίονος καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.10 μ. δυτικῶς τοῦ βορείου τμή-

Εἰκ. 3. Τὸ βάθρον, ἐφ' οὗ ὑψοῦτο ὁ ἄμβων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

ματος τοῦ τέμπλου, ἀπεκαλύφθη τὸ βάθρον τοῦ ἄμβωνος. Τοῦτο σύγκειται ἐκ μιᾶς ἐξ ἐπιχωρίου λίθου πλακός, μήκ. 1.62 πλατ. 0.80 καὶ πάχ. 0.18 μ., καταλαμβανούσης τὸ ἀνατολικὸν μέρος· ἐφαπτομένη πρὸς ταύτην ἐτέρα πλάξ στρογγύλη, διαμέτρου 1.15 μ., ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου, ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων διὰ σιδηρῶν συνδέσμων συγκρατουμένων ἀποτελεῖ τὸ κύριον σῶμα τοῦ βάθρου. Οἱ σύνδεσμοι εἶναι ἐπιμήκεις, στενοὶ καὶ ὀρθογώνιοι· ὁ ἕτερος τούτων, κείμενος κατὰ χῶραν, ἔχει στερεωθῆ ἐπὶ τῆς πρὸς τοῦτο κατασκευασθείσης αὐλάκος δι' ἐγκεχυμένου μολύβδου. Εἰς τὸ μέσον ἡ πλάξ φέρει ὀπήν, διαμ. 0.10 μ., εἰς ἣν καταλήγει τὸ διὰ τὸν μολύβδον αὐλάκιον καὶ παραλήλως πρὸς τὴν περιφέρειαν δύο ὁμοκέντρους κύκλους (εἰκ. 3), ὧν ὁ ἐξω-

τερικὸς ἀπέχει ἀπὸ ταύτης 0.13 μ. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν κυκλικὴν πλάκα ἐτέθη πρὸς δυσμὰς ἑτέρα πλάξ, διαστάσεων 0.95 × 0.90 μ., φέρουσα κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν κοιλότητα, πλάτ. 0.16 μ. καὶ μήκ. 0.55 μ., κατάλληλον πρὸς τοποθέτησιν πλαισίου, παρὰ ταύτην δὲ ἑτέρα πλάξ τραπεζοειδῆς πλάτ. 0.95 καὶ μήκ. 0.80 μ.

Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς πρὸς ἀνατολὰς πλακός, παρὰ τὰ ἄκρα τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ κατ' ἀποστάσεις 0.30, 0.45, 0.40 μ. ὑπῆρχον ἀνὰ τρεῖς ἐκατέρωθεν ὅπαι γομφώσεως. Ὁμοίως ὅπας ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν φέρει καὶ ἡ δυτικωτάτη πλάξ. Τὸ ὅλον μῆκος τῆς βάσεως τοῦ ἄμβωνος εἶναι 4.30 μ. (εἰκ. 3).

Παρὰ ταύτην εὐρέθῃ ἀνατετραμμένη ἡ βάσις τοῦ ἄμβωνος, ἣτις ἦτο στρογγύλος ἀρραβδωτός κίων ἐκ μαρμάρου ἄριστα εἰργασμένου ὕψ. 1.20 μ., διαμ. 0.69 μ. Εἰς τὸ μέσον ἀμφοτέρων τῶν τυμπάνων τούτου ὑπῆρχον ὅπαι γομφώσεως διαμ. 0.10 μ. Αἱ περιφέρειαι ἀμφοτέρων τῶν τυμπάνων ἔχουσιν ἐπιμελῶς καταστραφῇ, ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι ἐξεῖχον κατὰ 0.23 μ., παρέχουσαι εἰς τὸν κίονα σχῆμα πηνίου, οὗτινος τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων ἐγομφοῦτο ἐπὶ τῆς στρογγύλης πλακὸς τοῦ ἄμβωνος, ἣν ἐκάλυπτεν ἐξ ὀλοκλήρου (0.23 + 0.69 + 0.23), ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου ἠδράζετο ἡ πλάξ, ἡ ἀποτελοῦσα τὸ δάπεδον αὐτοῦ. Αὕτη ἐκ τῶν εὐρεθέντων θραυσμάτων εἶχε πάχος 0.18 μ. τὰς δὲ λοιπὰς διαστάσεις ἴσας τοῦλάχιστον πρὸς τὸ ἄθροισμα τῆς διαμέτρου καὶ τῶν πλαισίων ἦτοι 1.15×1.15 μ.

Εἰς τὸν ἄμβωνα ἀνήρχοντο διὰ δύο κλιμάκων, ὧν ἡ μὲν πρὸς ἀνατολὰς, ἡ δὲ πρὸς δυσμὰς ἑκατέρα τούτων ἔφερε πέντε πιθανῶς βαθμίδας, ὧν ἑκάστη ὕψ. 0.23 μ. Ἡ θέσις τῶν δύο ἀνωτάτων βαθμίδων ἐδηλοῦτο διὰ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κίονος λαξευμάτων, ἅτινα, ἀρχόμενα ἀπὸ τῆς ἀνω ἐπιφανείας τοῦ κίονος, κατέρχονται πρὸς τὸ μέσον μέχρι 0.40 μ. εἰς πλάτος 0.35 μ. Ἐπὶ τῶν λαξευμάτων τούτων ὑπάρχουσιν ὀριζοντίως καὶ πλησίον ἀλλήλων ὅπαι πρὸς στερέωσιν τῶν προσθέτων βαθμίδων, αἵτινες κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς ἐστερεοῦντο ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν πλαισίων. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν διεσκορπισμένων γλυπτῶν εὐρέθησαν καὶ τμήματα μαρμαρίνων ἀρραβδῶτων κιονίσκων καλῶς εἰργασμένων ἐχόντων διαμέτρους 0.107 - 0.115 μ. νομίζω, ὅτι οἱ κιονίσκοι οὗτοι εἶχον τοποθετηθῇ κατὰ τὰς γωνίας τοῦ δαπέδου τοῦ ἄμβωνος, ἵνα ὑποβαστάσωσι τὸν οὐρανὸν αὐτοῦ καὶ συνεπῶς ἡ βορεία καὶ νοτία αὐτοῦ πλευρὰ ἐκλείετο διὰ στηθαίων. Οὕτως ἡ μορφή τοῦ ἡμετέρου ἄμβωνος ἦτο παρεμφερὴς πρὸς τὴν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης (βλ. HÉBRARD, BCH 1920, σελ. 29 εἰκ. 13, 14 καὶ πρὸς τὸν τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν (βλ. AE 1929 σελ. 87 κέ. εἰκ. 107, 111, 112 καὶ πίν. Δ) καὶ τῆς Θάσου (AE 1929 σ. 211, εἰκ. 40), ἣτις ἀνεσκάφη κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπ' ἐμοῦ τὸ 1930 καὶ περὶ ἧς ἐγένετο ἀνακοίνωσις ἐν τῷ Βυζαντινῷ συνεδρίῳ τοῦ 1930.

Τὸ δάπεδον τοῦ μέσου κλίτους εἶχεν ἐπιστρωθῇ διὰ μαρμαρίνων πλακῶν πάχ. 0.03-0.035 μ., αἵτινες ἐν μέρει εἶχον ἀφαιρεθῇ, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀνατραπεῖσαι εἶχον θραυσθῇ. Δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐξ ὁμοίων πλακῶν εἶχον ἐπενδυθῇ καὶ οἱ στυλοβάται τῶν κιονοστοιχιῶν.

Πλάγια κλίτη. Τὰ παραλλήλως πρὸς τὸ μέσον ἀποκαλυπτόμενα πλά-

Εἰκ. 4. ᾠποψὶς τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου ἀπὸ ΝΔ.

για κλίτη ἦσαν ὀρθογώνια πλάτους ἕκαστον 3.50 μ.· ὁ τοῖχος τοῦ νοτίου κλίτους κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν διεσώθη εἰς ὕψ. 0.96 μ. κατὰ δὲ τὴν νοτίαν 0.45 μ. Εἰς τὴν αὐτὴν πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.75 μ. ἀπὸ τῆς νοτιανατολικῆς γωνίας ἐσημειώθη θύρα πλάτ. 1 μ. κλεισθεῖσα μεταγενεστέρως. Τὸ κλῖτος τοῦτο ἐπεκοινώνει μετὰ μὲν τοῦ μέσου κλίτους δι' ἀνοίγματος πλάτ. 0.85 μ., κειμένου μεταξὺ τοῦ τέμπλου καὶ τοῦ πρώτου κίονος, μετὰ δὲ τῆς ἀψίδος διὰ θυρίδος μεταξὺ τοῦ τέμπλου καὶ τῆς παραστάδος. Τὸ δάπεδον ἐνταῦθα διετήρησε τὴν πλακόστρωσιν αὐτοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον συγκειμένην ἐκ τετραγώνων καὶ ὀρθογωνίων πλακῶν καλῶς εἰργα-

σμένων καὶ τελείως πρὸς ἀλλήλας προσηρμοσμένων. Ἐνταῦθα παρὰ μὲν τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν εὐρέθῃ ἀνατετραμμένον κορινθιάζον κιονόκρανον, φέρον ἐλαχίστας βλάβας καὶ προερχόμενον ἐκ τοῦ πρώτου κίονος, μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τῆς βάσεως τμήμα κίονος μήκ. 1.65 μ., κάτω διαμ. 0.40 μ. Ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ εἶχον διασκορπισθῆ ἄρκετὰ θραύσματα, ἀνήκοντα εἰς τὰ θωράκια τοῦ τέμπλου. Παρὰ τὴν βάσιν τοῦ δευτέρου κίονος εὐρέθῃ ὀρθὸν ἕτερον κιονόκρανον, φέρον μὲν περισσοτέρας βλάβας, ἀλλ' ἐπίσης ἄρτιον, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἄβacos αὐτοῦ φέρει στρώμα ἀμμοκονιάματος πᾶχ. 0.05 μ. καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔντυπον ἰσοσκελῆ σταυρόν (εἰκ. 4). Τὸ κιονόκρανον τοῦτο εἶχε καταπέσει ἐκ τοῦ τρίτου κίονος, ἡ δὲ φορὰ τῆς πτώσεως αὐτοῦ ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ κίονος καὶ τοῦ ἑτέρου κιονοκράνου. Ὁρθομαρμάρωσις τοῦ κλίτους τούτου παρατηρήθη μόνον κατὰ μῆκος τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 4).

Μεταξὺ τῆς βάσεως τοῦ πρώτου κίονος καὶ τοῦ τέμπλου ἀπεκαλύφθη ἕτερος κίων, μήκ. 1.68 μ. διαμ. 0.31 μ., προερχόμενος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τοῦ κιβωρίου τῆς τραπέζης.

Ὁρθογώνιον καὶ τοῦ αὐτοῦ πλάτους 3.50 μ. ἦτο καὶ τὸ βόρειον κλίτος, ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ μὲν τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, καίτοι διετηρήθη εἰς ὕψος 1.62 μ., εὐρίσκετο ἐν διαλύσει, ὁ δὲ τῆς βορείας, φθάσας τὸ ὕψος 2.20 μ., μόλις συνεκρατεῖτο ἐκ τῆς ἐπιχωματώσεως καὶ εἶχε βλαβὴ ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ πτώσεως τῆς βάσεως τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ δευτέρου κίονος τόξων, εὐρεθείσης κατὰ χώραν καὶ ἐκτισμένης δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ὀπτοπλίνθων μέχρις ὕψους 0.70 μ. Ἡ κατάρρευσις τῆς βάσεως ταύτης εἶχε παρασύρει καὶ τὸ κιονόκρανον τοῦ αὐτοῦ κίονος, ὅπερ, εὐρεθὲν παρὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ, ἦτο ἐπίσης κορινθιάζον, ὅμοιον πρὸς τὰ εὐρεθέντα ἐν τῷ νοτίῳ κλίτει, ἀλλ' ἰσχυρῶς βεβλαμμένον καὶ ἐλλιπές. Ἡ βάσις τῶν εἰρημένων τόξων ἔβαινε ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἄβacos τοῦ κιονοκράνου ἄνευ παρενθέσεως ἐπιθήματος, διότι ἐπίθημα ἀκέραιον ἢ εἰς θραύσματα δὲν παρατηρήθη οὐδαμοῦ. Ἡ νοτιά πλευρὰ τοῦ κλίτους τούτου, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἶχε μεταβληθῇ μεταγενεστέρως τὸ δὲ δάπεδον αὐτοῦ εἶχεν ὁμοίαν πρὸς τὸ νότιον κλίτος πλακόστρωσιν.

Κέραμοι. Ἐκ τῆς κεραμώσεως τοῦ μνημείου εὐρέθῃ μέγας ἀριθμὸς κεράμων τεθραυσμένων. Ἄλλαι τούτων, αἱ πλεῖσται, ἦσαν ἐπίπεδοι πλάτ. 0.40 μ., πᾶχ. 0.03 μ. καὶ μήκους ἀγνώστου, ὅμοιαι πρὸς τὰς τῶν ἀρχαιοτέρων μνημείων· ἄλλαι ἦσαν κυρταὶ καὶ πλατεῖαι· ἄλλαι κυρταὶ στενωτέραι καὶ ὅμοιαι πρὸς τὰς σημερινάς. Τινὲς τούτων διετήρουν ἐπικεκολλημένον τὸ ἔξ ἁσβέστου καὶ χονδροκόκκου ἄμμου ἐπεντεθὲν κονίαμα πᾶχ. 0.06-0.07 μ. Μεταξὺ τούτων εὐρέθῃ καὶ μία ἀνθεμωτὴ ἀκροκέραμος τεθραυσμένη τὰ ἄνω. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ κεράμωσις ἀνῆκεν εἰς δύο διαφόρους ἐποχάς.

Πλίνθοι. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιχωματώσει παρουσιάσθη ἐπίσης μέγας ἀριθμὸς ὀπτοπλίνθων ποικίλων διαστάσεων, ὀρθογωνίων ἢ τετραγώνων. Ἐπὶ τῆς ἐτέρας ἐπιφανείας τούτων παρατηρήθησαν ποικιλόσχημα δακτυλικά ἀποτυπώματα, ἀρχιτεκτονικὰ σημεῖα καὶ διὰ τῶν δακτύλων συρθεῖσαι ταινίαι διπλαῖ, τριπλαῖ καὶ τετραπλαῖ διατεταγμέναι εἰς παραλλήλους κατὰ μῆκος ἢ πλάτος εὐθείας, τεθλασμένας, χιαστί, ἡμικυκλικάς, κυκλικὰς ζιγκ-ζάγκ, Ζειδεῖς, Σειδεῖς, Cειδεῖς καὶ ἄλλα σχήματα ὑπερβάντα τὰ εἴκοσιν.

Ἀποκαλυφθέντος τότε τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ μνημείου καθ' ὅλον τὸ πλάτος μέχρι τοῦ τρίτου κίονος αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν¹.

Ἐπανάληψις τῶν ἀνασκαφῶν.

Ὀλόκληρον τέταρτον αἰῶνος παρῆλθε πρὸς ἐπανάληψιν τῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῷ μνημείῳ τούτῳ. Ἐξετελέσθησαν δ' αὖται κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος δαπάναις νῦν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Κατὰ τὴν πάροδον τῆς εἰκοστριετίας ἄλλα τε γεγονότα καὶ τὰ στρατεύματα κατοχῆς ἐπῆνεγκον πολλὰς καὶ ἐν τισιν ἀνεπανορθώτους ζημίας εἰς τὸ μνημεῖον. Τὸ ἐκ συρματοπλέγματος περίφραγμα εἶχεν ἀφαιρεθῆ· οἱ τοῖχοι τῆς ἀψίδος εἶχον πάθει ζημίας· αἱ βαθμίδες τοῦ συνθρόνου ἐξηφανίσθησαν· αὐτὸ τὸ σύνθρονον καὶ οἱ τοῖχοι τῶν ἐκατέρωθεν παραστάδων εἶχον ἀρκοῦντως κρημνισθῆ· βάσεις τῶν κιόνων καὶ πλάκες τοῦ τέμπλου εἶχον μετακινηθῆ καὶ θραυσθῆ. Ἐνα τῶν κιόνων τῆς κιονοστοιχίας μετέφερον οἱ Ἱτατοὶ περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ μνημείου καὶ ἐχάραξαν ἐπ' αὐτοῦ διάφορα σύμβολα πιθανῶς φασιστικά· ἡ βορεία καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βορείου κλίτους εἶχον καταρρεύσει, ἡ δὲ νοτία πλευρὰ τοῦ νοτίου κλίτους, καλυφθεῖσα τελείως, ἔδει νὰ ἀποκαλυφθῇ ἐκ νέου.

Τούτων τακτοποιηθέντων κατὰ τὸ δυνατόν ἀπεκαλύφθη ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀπὸ τοῦ τρίτου κίονος δυτικὸν ὑπόλοιπον τοῦ μέσου κλίτους. Τοῦτο εἶχεν ἀπομονωθῆ ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν κλιτῶν διὰ τῶν δύο μεταγενεστέρων τοίχων τῶν ἐκτισμένων ἐπὶ τῶν κιονοστοιχιῶν. Μεταγενέστερος ἦτο ἐπίσης καὶ ὁ τοῖχος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, εἰς τὸ μέσον δὲ ταύτης εἶχε κατασκευασθῇ θύρα πλάτ. 1.50 μ. Αἱ θέσεις τοῦ τετάρτου κίονος ἀμφοτέρων τῶν κιονοστοιχιῶν εἶχον κτισθῆ ἐπιμελῶς διὰ κουρασανίου καὶ ὀπτοπλίνθων. Μετὰ τὴν

¹ Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθειμένα ἐδόθησαν μετὰ τῶν σχετικῶν φωτογραφιῶν πρὸς δημοσίευσιν ἀμέσως μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1929. Ἀτυχῶς ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Γ. Σωτηρίου ἐρανισθεὶς, ὅσα αὐτῷ χρήσιμα, ἀποσπάσας δὲ καὶ τὸ σχεδιάγραμμα τῆς κατόψεως, τὴν μὲν ἔκθεσίν μου δὲν ἔδωκε πρὸς δημοσίευσιν, τοὺς δ' ἐκ ταύτης ἐράνουσι μετὰ τοῦ σχεδίου ἐδημοσίευσεν δι' ἴδιον ὄφελος εἰς τὴν ΑΕ 1929 σελ. 53.

ἀφαίρεισιν τῶν νεωτέρων τοίχων παρουσιάσθησαν αἱ δύο βάσεις τοῦ τετάρτου ἐκατέρωθεν κίονος, ὅμοιαι τὴν κατασκευὴν πρὸς τὰς προηγουμένας καὶ εἰς ἀπόστασιν ἐπίσης τριῶν μέτρων. Μεταξὺ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου τῶν διαλυθέντων νεωτέρων τοίχων παρατηρήθη χρῆσις ὀπτοπλίνθων ἀκεραίων ἢ τεθραυσμένων καὶ τμημάτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ἀρχικοῦ οἰκοδομήματος· οὕτως ἐν τῷ νοτίῳ τοίχῳ εὗρέθησαν τεμάχια μαρμαρίνης τραπέζης στρογγύλης καὶ μαρμαρίνης λεκανίδος. Εἰς τοῦτον εἶχε γίνοι καὶ μικρὰ προσθήκη ἐσωτερικῶς πλάτ. 0.25-0.30 μ., ἐκτισμένη διὰ πωρίνων ὀρθογωνίων κυβολίθων ἡ δὲ βᾶσις τοῦ τετάρτου κίονος τῆς ἐτέρας κιονοστοιχίας ἦτο κεκαλυμμένη διὰ μαρμαρίνου ἐπικράνου εἰς δύο συνεχόμενα τεμάχια μήκ. 0.67 μ., πλάτ. 0.40 καὶ ὕψ. 0.10 μ., φέροντος κατὰ τὸ μέσον τῆς μικροτέρας τῶν ἐπιφανειῶν ἠνωμένον τμήμα κίονος διαμ. 0.30 μ. καὶ ὕψ. 0.09 μ. Μετὰ τὴν ἀφαίρεισιν τῶν προσθηκῶν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τοίχους ἀπεκαλύφθη μετὰ τὴν τετάρτην βᾶσιν ἐλεύθερον ἄνοιγμα μήκ. 2.22 μ., μεθ' ὃ ἡ παρὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς μήκους 2.80 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἐφάνησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τέσσαρα ὀρθογώνια ἢ τετράγωνα βάθρα ἐξ ἐγχωρίου λίθου, μὴ ὑπερβαίνοντα τὸ ὕψος τοῦ ἐδάφους· τὸ ἐν τούτων ἔκειτο ἐπὶ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας, προωρίζετο διὰ τὴν παραστάδα καὶ εἶχε διαστάσεις 0.68×0.50 μ. κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν γωνίαν πλευρὰν ὑπῆρχεν ὀριζοντίᾳ γραμμή, σημειοῦσα πιθανῶς τὸ διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς παραστάδος ὅριον. Ὅμοιον βάθρον ἀλλὰ κατεστραμμένον ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν.

Εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο γωνιαίων βάθρων διάστημα, διηρημένον εἰς τρία ἴσα μέρη ἀνὰ δύο ἕκαστον μέτρα, ὑπῆρχον δύο ἕτερα βάθρα· ἐπὶ τοῦ βορείου, διαστάσεων 0.60×0.68 μ., ἐσημειοῦτο ἐκ τῶν ὑπολοίπων τοῦ πηλοῦ ἢ ἐπ' αὐτοῦ πλίνθος, ἐπὶ δὲ τοῦ νοτίου (0.50×0.50) εὗρέθη κατὰ χώραν ὁλόκληρος ἡ βᾶσις τοῦ κίονος ἥτοι ἡ πλίνθος 0.40×0.40 μ. καὶ ὕψ. 0.065 μ. καὶ ἡ μετ' αὐτῆς ἠνωμένη σπεῖρα ὕψ. 0.115 μ. καὶ διαμ. 0.31 μ. Ὀλικὸν ὕψος ἀμφοτέρων 0.18 μ. Παρὰ τὴν βᾶσιν ταύτην εὗρέθη καὶ τμήμα κίονος τῆς αὐτῆς διαμέτρου καὶ ὕψ. 1.47 μ. καταπεσὸν ἐκ τῆς ἐτέρας τῶν βάσεων, ἡ τοιαύτη δὲ κατασκευὴ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐσχημάτιζε τρίβηλον (σχεδιογρ. 1).

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ νοτίου κλίτους οὐδὲν ἀπέδωκεν· ἡ θύρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἶχε κτισθῇ μεταγενεστέρως· ἕτερον ἄνοιγμα θύρας ἐκτισμένον ἐπίσης μεταγενεστέρως καὶ κείμενον κατὰ τὴν νοτίαν μακρὰν πλευρὰν καὶ ἔναντι τοῦ τετάρτου κίονος, ἀφενθὲν ὥς εἶχε, δὲν ἐσημειώθη ἐν τῷ σχεδίῳ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τούτου μεταξὺ τῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ κεράμων ὀστράκων παρατηρήθη πολλὴ τέφρα ἀνάμεικτος μετ' ἀμμοκονιαμάτων καθ' ὅλον τὸ πλάτος μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοίχου, οὗτος δὲ μετὰ τῶν

δύο ἐκατέρωθεν ἔφερον ἰσχυρὰς ἐνδείξεις πυρακτώσεως πιθανῶς ἐκ πυρκαϊᾶς σημειωθείσης καὶ ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως, ἣτις διετηρήθη ἀκεραία.

Ὅμοίως ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βορείου κλίτους. Ἐν τούτῳ, πλὴν τῆς πλήρως διατηρηθείσης πλακοστρώσεως τοῦ δαπέδου, οὐδὲν ἕτερον εὗρέθη. Ἐπεκοινώνει δὲ τὸ κλίτος τοῦτο μετὰ τοῦ νάρθηκος διὰ μιᾶς θύρας πλάτ. 1.20 μ. εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Κατὰ χώραν εὗρέθη καὶ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας ἐκ μαρμάρου, φέροντος κατὰ τὸ ἕτερον ἄκρον τὴν κοιλότητα τοῦ στροφέως.

Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἐνταῦθα ἔφθασε τὰ 2.30 μ., ὃ δὲ τοῖχος τῆς βορείας πλευρᾶς ἦτο ἰσχυρῶς βεβλαμμένος καὶ ἐν διαλύσει.

Τὸ ὀλικὸν μῆκος τοῦ μὲν μέσου κλίτους, ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ἀψίδος μέχρι τοῦ τριβήλου, ἦτο 23 μ. καὶ τὸ πλάτος ἀπὸ κιονοστοιχίας εἰς κιονοστοιχίαν 8 μ. τῶν ἐκατέρωθεν κλιτῶν τὸ μὲν μῆκος 19.50 μ., τὸ δὲ πλάτος 3.50 μ.

Νάρθηκες. Τὰ τρία κλίτη τῆς βασιλικῆς διὰ τοῦ τριβήλου καὶ τῶν δύο μικρῶν θυρῶν τῶν ἐκατέρωθεν κλιτῶν ἐπεκοινώνουν μετὰ τοῦ νάρθηκος, ὅστις ἀποκαλυφθεὶς εἶχε σχῆμα ὀρθογωνίου, πλάτ. 4.80 μ., καταλαμβάνοντος ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἐν αὐτῷ ὅμως εἶχον σημειωθῆ πολλὰ μεταβολαὶ καὶ μεταγενέστεραι προσθήκαι. Ἡ θύρα δηλ. τοῦ νοτίου κλίτους εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἑρμάριον· ἡ μέση καὶ νοτία θύρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ αἱ εἰς τὸ μέσον τῶν ἐκατέρωθεν στενῶν πλευρῶν εἶχον κτισθῆ· κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς καὶ τῆς δυτικῆς μέχρι τῆς βορείας θύρας εἶχε κτισθῆ πρόσθετος ἐνισχυτικὸς τοῖχος (σχεδιογρ. 2). Ἡ θέσις καὶ τὸ πλάτος τῶν κλεισθεισῶν θυρῶν εἶναι σαφές, διότι αἱ τε παραστάδες αὐτῶν σημειοῦνται ἐν μέρει καὶ ὁ τοῖχος, δι' οὗ αὗται ἐκλείσθησαν, εἶναι διάφορος. Ἀμφιβολίας τινὰς παρέχει μόνον ἡ θέσις τῆς μεσαίας θύρας ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς ἐπικαλύψεως τῆς ἐπιφανείας διὰ κουρασάνιου, ἐσημειώθη δ' αὕτη ἐν τῷ σχεδιογραφῇματι κατὰ προσέγγισιν.

Ἐν τῇ ἐπιχώσει τούτου ἐκτὸς τοῦ τμήματος κίονος, περὶ οὗ ἄνωτέρω ἐλέχθη, ἦλθον εἰς φῶς λοξόμητον μικρὸν μαρμαρίνον τμήμα, μήκ. 0.30 μ. πλάτ. 0.09 μ. ὕψ. 0.09 μ., κεκοσμημένον κατὰ τὴν μίαν πλευράν διὰ σειρᾶς ἀνθεμίων (εἰκ. 5), ὅπερ νομίζω, ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς ἐπιστάψεως τῶν στηθαίων τοῦ ἄμβωνος, θραῦσμα ἰωνίζοντος κιονοκράνου, εὗρεθὲν παρὰ τὴν διατηρηθεῖσαν βάσιν τοῦ τριβήλου, δύο τεμάχια μωσαϊκῶν ἐκ τετραγώνων ἑρυθρῶν καὶ λευκῶν ψηφίδων συγκρατουμένων καλῶς διὰ πηλοῦ, τὸ ἄνω τμήμα μαρμαρίνης ἐπιτυμβίας στήλης, μήκ. 0.73 μ. πλάτ. 0.65 μ. καὶ πᾶχ. 0.15 μ., ἣτις μετεσχηματίσθη εἰς λοξόμητον ἐπίκρανον. Κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τούτου διετηρήθη ἄρτιος ὁ ἀριστερὸς τῶν ὀκταφύλλων ῥοδάκων, ὃ δὲ δεξιὸς καὶ ἡ κάτωθεν ἀμφοτέρων ἐπιγραφὴ κατεστράφη διὰ λαξευμά-

των. Ἐκτὸς τούτων εὐρέθη τμήμα μαρμαρίνης λεκάνης ἢ νιπτῆρος, κατὰ τὸν πόδα τοῦ νεωτέρου τοίχου τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐν μολυβδόβουλον καὶ κατὰ τὴν γωνίαν ἀνθέμιον ἐξ ἐπιτυμβίας στήλης ῥωμαϊκῶν χρόνων ὕψ. 0.28 μ., πλάτ. 0.33 μ., καὶ πάχ. 0.06 μ.

Ἡ πλακόστρωσις τοῦ νάρθηκος διετηρήθη καθ' ὅλα ἀρτία πλὴν τοῦ παρὰ τὴν βορείαν στενὴν πλευρὰν μικροῦ τμήματος, ὅπερ κατεστράφη πρὸς ἀνόρυξιν δύο τάφων κατὰ τὰς γωνίας, καθ' ὅλην δὲ τὴν ἔκτασιν τούτου παρετηρήθη, ὥς καὶ ἐν τῷ νοτίῳ κλίτει, ἄφθονος τέφρα καὶ ἵχνη πυρακτώσεων κατὰ τοὺς τοίχους.

Εἰκ. 5. Μαρμαρίνον λοξότμητον τμήμα κοσμούμενον δι' ἀνθεμίων.

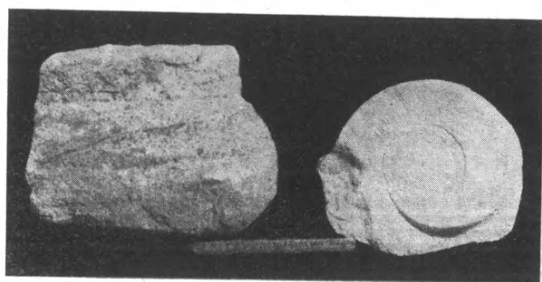
Ἡ ἔρευνα μετὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ νάρθηκος ἐθεωρεῖτο λή-
 ξασα. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς ἀπόστασιν ἴσην πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ἀποκαλυφθέν-
 τος νάρθηκος ἦτοι 4.80 μ. ἵσταται κατὰ χώραν ὀρθογώνιος πώρινος πεσσὸς
 ὕψ. 2 μ., πλάτ. 1.10 μ. καὶ πάχ. 0.45 μ., ἐξηκολούθησα τὴν ἐργασίαν καὶ
 δυτικώτερον. Ἐκ ταύτης ἀπεκαλύφθη δεύτερος νάρθηξ, ὁ ἐξώτερος, τῶν αὐ-
 τῶν τῷ προηγουμένῳ διαστάσεων. Ὁ χωρίζων τούτους ἐνδιάμεσος τοίχος
 διεσώθη εἰς ὕψος ποικίλλον ἀπὸ 0.60 μέχρι 0.95 μ., ὁ τῆς βορείας
 πλευρᾶς ἀπὸ 1.60 ἕως 0.80 μ., ὁ δὲ νότιος καὶ δυτικὸς λόγῳ τῆς κλίσεως
 τοῦ ἐδάφους ἦσαν περισσότερον κατεστραμμένοι ἐν μέρει μέχρι τῆς ἐπιφα-
 νείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἀλλαχῶς ἔτι κατωτέρω μέχρι 0.20 μ. Διὰ τοῦτο
 ἐκ τῶν δυτικῶν θυρῶν τοῦ ἐξωνάρθηκος μόνον ἡ βορεία, ἡ ἀπέχουσα 3.60
 μ. ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας, εἶναι βεβαία, διατηρήσασα κατὰ χώραν τὸ
 μαρμαρίνον αὐτῆς κατώφλιον· αὕτη ἔχει πλάτος 1.35 μ. Κατώφλιον ἐτέ-
 ρας εὐρέθη κατὰ χώραν νοτίως τοῦ ἱσταμένου μεγάλου πωρίνου πεσσοῦ,
 χρησιμεύσαντος ὥς βορεία παραστάς τῆς θύρας. Τὸ κατώφλιον τοῦτο δὲν

κατέχει τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ νομίζω, ὅτι ἡ ἐκεῖ τοποθέτησις του εἶναι μεταγενεστέρα, ἄλλως τε τὸ ἀνοιγμα τῆς μεσαίας θύρας ἔπρεπε νὰ ἦτο τοῦλάχιστον ὅσον τὸ τῆς βορείας. Ἐὰν ὅμως κατέχη τὴν θέσιν ταύτην ἀρχικῶς ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁμοία θύρα ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ πεσσοῦ, ἣτις παρέχει μέχρι τῆς βορείας θύρας ἐπαρκῆ ἀπόστασιν (5.50 μ.), ὁπότε ἀντὶ τῆς μιᾶς ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι δύο ἐν τῷ μέσῳ θύραι χωριζόμεναι διὰ τοῦ πεσσοῦ.

Ἀδύνατος ἦτο ὁ καθορισμὸς τῆς νοτίας θύρας ἔνεκα τῆς καταστροφῆς τοῦ τοίχου βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐν τῷ σχεδιογραφίματι 1 ἡ μὲν νοτία θύρα ἐσημειώθη κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς θέσιν τῆς βορείας, ἡ δὲ μεσαία ἐσημειώθη κατὰ τὸν ἄξονα τῆς βασιλικῆς, ἐνθα ἡ συνήθης θέσις αὐτῆς.

Ἐν τῷ σχεδιογραφίματι 2 αἱ θύραι ἐσημειώθησαν, ἐν ᾗ θέσει ἀνεκαλύφθησαν τὰ διασωθέντα κατώφλια αὐτῶν.

Τὸ δάπεδον τοῦ ἐξωνάρθηκος εἶχεν ἐπιστρωθῆ διὰ ποικίλου ὕλι-

Εἰκ. 6. Τεμάχια δωρικοῦ κιονοκράνου, ἀριστερὰ καὶ ἰωνικοῦ ἀρχαικοῦ, δεξιὰ.

κοῦ, προερχομένου πιθανῶς ἐκ τῶν καταρρευσάντων τμημάτων τοῦ ἀρχαιότερου κτηρίου, ἥτοι δι' ὀπτοπλίνθων, λιθίνων πλακῶν κλπ.

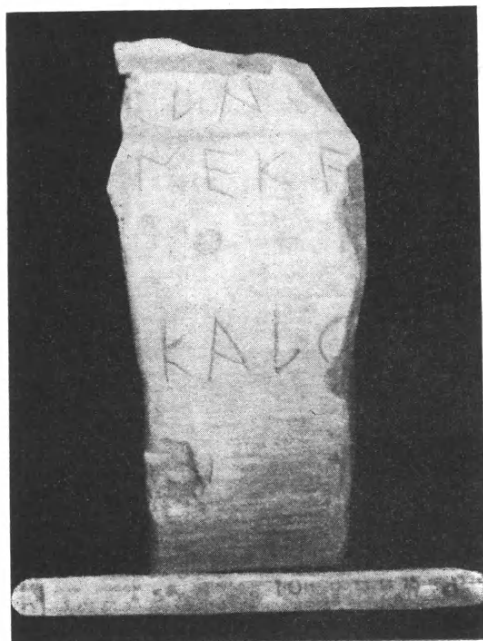
Τὸ παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τμήμα τοῦ δαπέδου εἶχε καὶ ἐνταῦθα ἀφαιρεθῆ διὰ τὴν κατασκευὴν τάφου, τὸ δὲ ἐσωτερικῶς καὶ παρὰ τὸν μέγαν πεσσὸν τμήμα τοῦ δαπέδου, ἐκτάσεως 2×1.50 μ., εἶχεν ἐπιστρωθῆ δι' ὀρθογωνίων πωρίνων κυβολίθων καὶ ἀνωμάτων πλακῶν ἐξ ἐπιχωρίου λίθου ἡμειωγασμένων παρουσίαζε δὲ ἰδιάζουσαν κατασκευὴν, ἣτις μετὰ τὰς βροχὰς ἀπεδείχθη ἀνήκουσα εἰς τάφον, φέροντα κατὰ τὸ μέσον ἐνεπίγραφον ἀνώμαλον μαρμαρίνην πλάκα μ. πλάτ. 0.32 καὶ μ. μήκους 0.455 μ. Ὁ τάφος ὅμως οὗτος, μὴ παρατηρηθεὶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν, ἔμεινεν ἀνεξερευνήτος.

Καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπίχωσις ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἐξωνάρθηκος ἥτοι συντρίμματα τῆς κεραμώσεως ἀνάμεικτα μετὰ πολλῆς τέφρας. Τὰ ἐντὸς ταύτης εὐρήματα ἦταν ἐλάχιστα, ἐν δηλ. μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν, παρὰ δὲ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν τμήμα μικροῦ ἀρχαικοῦ κιονοκράνου ἐκ νησιωτικοῦ μαρμάρου, ὀλικοῦ ὕψους 0.27 μ. (εἰκ. 6). Ἡ σωθεῖσα τούτου ἔλιξ ἦτο στρογγύλη καὶ ἐπίπεδος, διαμ. 0.24 μ., ἀντὶ δὲ

σπείρας ἔφερε δύο ὁμοκέντρους κύκλους. Ὁ ἐπ' αὐτῆς ἄβαξ, ὕψ. 0.03 μ., ἔφερε κεχαραγμένον στίχον ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς, ἣτις ἐξηκολούθει καὶ ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ προσκεφαλαίου καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο στίχων. Τῶν τριῶν τούτων στίχων διεσώθησαν ὀλίγα μόνον γράμματα (εἰκ. 7). Ἐντεῦθεν ἐπερατώθη ἡ ἔρευνα τοῦ μνημείου.

Ἐκ τῆς γενομένης ὀλικῆς ἐργασίας ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ βασιλική, ἣτις ἦτο τρίκλιτος τετράστυλος μετὰ δύο πρὸς δυσμὰς ναρθήκων, ἔχουσα ὀλικὸν μὲν μήκος 35.80 μ., ὀλικὸν δὲ πλάτος 17.90 μ. ἦτοι τὸ μήκος αὐτῆς ἦτο ἀκριβῶς διπλάσιον τοῦ πλάτους.

Γλυπτά. Ἐκ τῶν κίωνων τῆς βασιλικῆς οὐδεὶς εὗρεθῆ ἀκέραιος, ἐκ τῶν εὐρεθέντων δὲ τεμαχίων αὐτῶν ἐδείκνυτο, ὅτι οἱ κίονες ἦσαν τεσσάρων μεγεθῶν, πάντες ἐκ πεντελησίου μαρμάρου μονόλιθοι καὶ ἄνευ ῥαβδώσεων. Τούτων τινὲς προήρχοντο ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν ὡς π. χ. εἰς εὐρεθεὶς μεταξὺ τῶν δύο κιονοκράνων καὶ προερχόμενος βεβαίως ἐκ τῆς νοτίας κιονοστοιχίας ἀποκείμενος δὲ νῦν ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς ἀγροικίας Σπ. Λογοθέτου· σωζ. μήκ. 1.55 μ., διάμ. 0.38 μ. Πρὸς τοῦτον σχετίζονται καὶ τὰ ἀνωτέρω ἀναγραφέντα τμήματα τῶν ἐν τοῖς ἔρειπίοις τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου παρατηρηθέντων κίωνων, ὧν ἡ διάμετρος ποικίλλει μεταξὺ 0.35-0.40 μ. Οἱ κίονες οὗτοι, ὡς δεικνύουσιν εὐρεθέντα θραύσματα, ἔφερον περὶ τὸ ἄνω ἄκρον ταῖνιαν πλάτ. 0.09 μ. καὶ πάχ. 0.10 μ.

Εἰκ. 7. Ἡ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου ἀρχαϊκὴ ἐπιγραφή.

Ἄλλοι κίονες, προερχόμενοι ἐκ τοῦ κιβωρίου τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς, ἦσαν βεβαίως ταπεινότεροι μετὰ διαμέτρου 0.31-0.33 μ. Οἱ κίονες οὗτοι δὲν ἔφερον ἐνταῦθα ἰδιαιτέραν βάσιν, ἀλλ' ἔβαινον ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἐξ ἐπιχωρίου λίθου πλακῶν, περιβαλλόμενοι κατὰ τὸν πόδα ὑπὸ τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου, ὅπερ εὐρεθῆ καλύπτον τὰς πλάκας. Ἐκ τῶν τεσσάρων τοῦ κιβωρίου κίωνων, εἰς

εἶναι ἀσφαλῶς ὁ παρὰ τὸ τέμπλον καὶ τὸν πρῶτον κίονα τῆς νοτίας κιονοστοιχίας εὐρεθεῖς, ὡς ἐλέχθη, ὅστις φέρει περὶ τὸ ἄνω ἄκρον διπλὴν στενὴν ταινίαν πλάτ. 0.05 (εἰκ. 4).

Ἔτερα θραύσματα προήρχοντο ἐκ τῶν δύο κίωνων τοῦ τριβήλου· ὁ εἷς τούτων, ὁ παρὰ τὴν βάσιν εὐρεθεῖς, ἔχει διάμετρον 0.31 μ., ὅση καὶ ἡ διάμετρος τῆς κατὰ χώραν βάσεως, καὶ σωθὲν ὕψος, ὡς ἐλέχθη, 1.47 μ.

Ἔτερα τέλος τεμάχια προήρχοντο ἐκ κίωνων ἔτι λεπτοτέρων καὶ μικροτέρων τῆς αὐτῆς ὕλης καὶ κατασκευῆς. Τούτων διαμέτροι 0.107, 0.12

καὶ 0.15 μ. Οἱ κιονίσκοι οὗτοι ἦσαν ἠνωμένοι μετὰ τῆς βάσεως, ἀποτελουμένης ἐκ πλίνθου 0.115 × 0.115 μ. ὕψ. 0.03 μ., ἐφ' ἧς τρεῖς ταινίαι, οἷονεὶ σπεῖραι πλάτ. 0.03-0.045 μ. Οἱ κιονίσκοι οὗτοι νομίζω, ὅτι προήρχοντο ἐκ τοῦ ἁμβωνος, ἵνα ὑποβαστάσῃ τὸν οὐρανὸν αὐτοῦ (εἰκ. 8). Δέον νὰ δηλωθῇ, ὅτι ἡ μέτρησις τῶν διαμέτρων, μὴ γενομένη εἰς ἰσοῦσιν τμήματα τῶν κίωνων, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Μεταξὺ τῶν κίωνων καταλέγονται καὶ οἱ πεσσίσκοι τοῦ τέμπλου. Ὁ μόνος ἐν τεμαχίῳ διασω-

Εἰκ. 8. Τεμάχια ἰωνικοῦ κιονοκράνου καὶ κιονίσκων ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

θεῖς, διαστάσεων 0.20 × 0.20 × 0.85 μ., ἔχει τὴν συνήθη ἐν ἄλλαις βασιλικαῖς μορφήν (εἰκ. 2 καὶ 4).

Κιονόκρανα. Ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἀκεραίων ἢ τεθραυσμένων κιονοκράνων τὰ μὲν μεγαλύτερα ἀνῆκον εἰς τὰς κιονοστοιχίας καὶ ἦσαν κορινθιακοῦ ὀρθοῦ μετ' ἐσχηματοποιημένων φύλλων ἀκάνθης διατεταγμένων εἰς δύο σειρὰς περὶ τὸν κορμὸν ἐκάστου· ἡ κατωτέρα τούτων σειρὰ συνέκειτο ἐκ πέντε φύλλων ἀκάνθης, ἡ δὲ ἀνωτέρα ἐκ τεσσάρων φύλλων μεγαλύτερων καὶ ἀπλουμένων ἰσχυρῶς περὶ τὰς γωνίας, ὅφ' αἱ κορυφαὶ τῶν φύλλων ἀναστρεφόμεναι παρουσιάζονται ὡς ὑποστηρίγματα τοῦ ἄβακος· μεταξὺ τῶν φύλλων τῆς ἀνωτέρας σειρᾶς ταινιόσχημος ἑλιξ κυματοειδῶς ἀνερχομένη περιβάλλει ἐν εἵδει πλαισίου τὰ φύλλα καὶ καταλήγει εἰς τὰς κατὰ τὰς γωνίας ἀνεστραμμένας κορυφὰς αὐτῶν· κατὰ τὸ μέσον τῶν κυρτῶν πλευ-

ρῶν τοῦ ἄβακος ἀντὶ ἀνθεμίου προβάλλει ῥοειδῆς ἀπόφυσις ἐκ δύο οἰονεὶ φύλλων (εἰκ. 9 καὶ 4).

Τὸ χονδρόκοκκον μάρμαρον τῶν κιονοκράνων τούτων δηλοῖ, ὅτι ταῦτα προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῶν ἐργαστηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἅτινα εἶχον ἐφοδιάσει πλεῖστα μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος δι' ὁμοίων ἢ παρεμφερῶν κιονοκράνων (βλ. STRZYGOWSKI, AE 1902, 91 – AE 1929, 53 εἰκ. 53-54, ἐνθα ἀναφέρονται καὶ τὰ ἡμέτερα).

Ἐκ τῶν εἰς θραῦσματα μικροτέρων κιονοκράνων ἐν ἦτο κορινθιάζον φέρον μίαν σειρὰν φύλλων ἀκάνθης, ὅπισθεν δὲ ταύτης ἀνεφύετο μέχρι τοῦ ἄβακος σειρὰ λογχοειδῶν φύλλων ὑδροχαρῶν φυτῶν. Ἐτέρου ἐπίσης κορινθιάζοντος τὸ εὗρεθὲν κατώτερον τμήμα ἔφερεν ἐπιπεδόγλυφον διάκοσμον. Θραῦσμα ἐτέρου ἐδήλου ἰωνικὸν κιονόκρανον φέρον κατὰ τὴν γωνίαν τῆς ἑλικος τρίφυλλον. Ἐτερον θραῦσμα προήρχετο ἐπίσης ἐξ ἰωνικοῦ κιονοκράνου ἄνευ τοῦ κατὰ τὴν γωνίαν τῆς ἑλικος τρίφυλλου (εἰκ. 8).

Εἰκ. 9. Κορινθιάζον κιονόκρανον ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

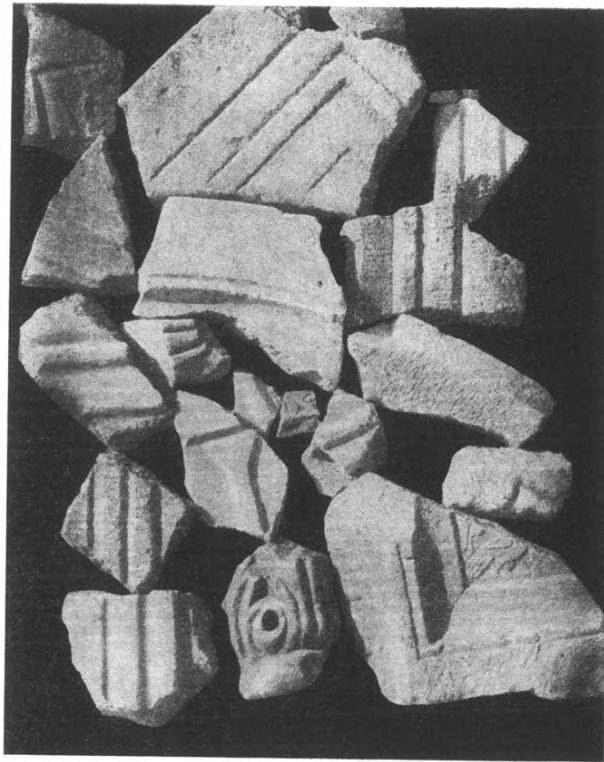
Κορινθιάζοντα ὥσαύτως ἦσαν καὶ τὰ μετὰ τοῦ κορυμνοῦ ἠνωμένα κιονόκρανα τῶν κιονίσκων. Τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 10 εἰκονιζόμενον ἔχει ὕψος 0.25 μ.

Ἐτερον τέλος εἶναι τὸ ἐκ δύο τεμαχίων ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ τετάρτου κίονος τῆς βορείας κιονοστοιχίας κτισθὲν, ὅπερ, ὡς ἐλέχθη, ἦτο ἐπικράνον ἔχον ἠνωμένον καὶ τὸ ἀνώτατον τμήμα τοῦ κίονος. Ἐνταῦθα παρατηρεῖται σοβαρά τις ἀτέλεια τοῦ τεχνίτου. Τὸ ἐπικράνον δηλ. δὲν ἐπικάθηται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ κίονος, μεθ' οὗ εἶναι ἠνωμένον, ἀλλὰ παρεμβάλλεται μετὰ τὸν τοῦτο καὶ τοῦ κίονος τετράγωνος ἄβαξ ἀντὶ κιονοκράνου.

Ὅπως δὲ παρουσιάζεται διαφορὰ εἰς τὰς διαμέτρους τῶν κίωνων, οὕτω παρουσιάζεται καὶ εἰς τὰ μικρότερα κιονόκρανα διαφορὰ εἰς τὰς μορφάς· διὸ νομίζω, ὅτι ταῦτα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς κίονας τοῦ κιβωρίου τοῦ ἁμβωνος καὶ τοῦ τριβήλου μόνον, ἀλλ' ὅτι τινὰ τούτων προέρχονται ἐξ αὐ-

τῆς τῆς τραπέζης, περὶ ἧς μόναι ἐνδείξεις ἦσαν τὰ δύο μικρὰ θραύσματα.

Ἐπίγραμμα. Καὶ τῶν εἰς θραύσματα εὐρεθέντων ἐπικράνων ἡ κατασκευὴ ἦτο διάφορος. Τινὰ δηλ. τούτων ἔφερον ἐν τῷ μέσῳ ἰσοσκελῆ σταυρὸν μεταξὺ δύο ἡμιφύλλων ἀκάνθης ὁμοίας πρὸς τὴν τῶν κιονοκράνων ἀπλουμένης κατὰ τὰ ἄκρα. Ἄλλα ἔφερον εἰς τὸ μέσον τὸν ἰσοσκελῆ σταυ-

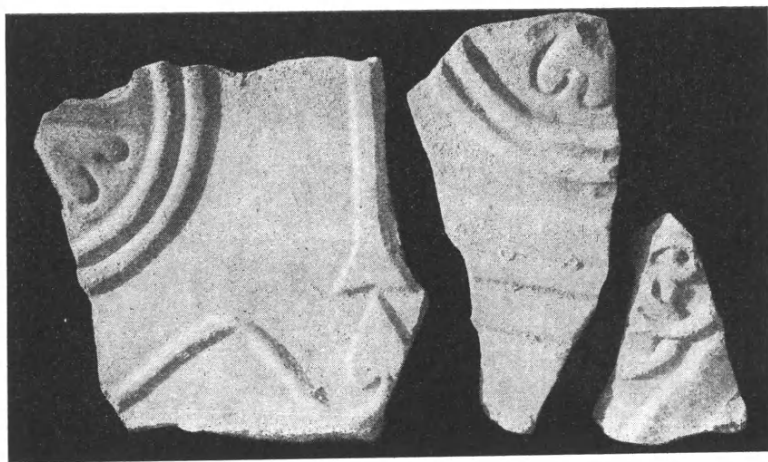

Εἰκ. 10. Τεμάχια θωρακίων, τραπέζης, λεκανίδος, κιονοκράνων ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

ρὸν μόνον καὶ τέλος ἄλλα ἦσαν ἀπλᾶ· ἐν τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ μετὰ τμήματος κίονος. Ἐκ τῶν ἐπικράνων τὸ πρῶτον ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου ὥς τὸ τῶν μεγάλων κιονοκράνων, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ πεντελησίου λευκοῦ μαρμάρου.

Θωράκια. Ταῦτα κατεσκευασμένα ἐκ χονδροκόκκου ὑποκυάνου μαρμάρου εὐρέθησαν εἰς θραύσματα διεσκορπισμένα καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς. Τῶν εὐρεθέντων δὲ θραυσμάτων τινὰ μὲν ἔφερον διακόσμησιν κατ'

ἀμφοτέρως τὰς πλευρὰς, τινὰ δὲ μόνον κατὰ τὴν ἑτέραν. Θέματα διακοσμῆσεως ἄλλων μὲν ἦσαν μεγάλοι ἰσοσκελεῖς σταυροί, ἑτέρων κύκλοι ἐκ διπλῶν ταινιῶν, αἵτινες, προσδενόμενοι εἰς τὸ μέσον τοῦ κάτω πλαισίου καὶ ὑψούμεναι ἑλικοειδῶς πρὸς τὸ κέντρον τοῦ θωρακίου, κατέληγον εἰς φύλλον κισσοῦ, ἐφ' οὗ ἡδράζετο ἰσοσκελὴς σταυρός, ἐν ἄλλοις ἰσοσκελὴς σταυρὸς ἐντὸς διπλῶν ταινιοσχημῶν κύκλων, ἐν ἄλλοις τέλος διπλοῖ ταινιοσχημοὶ κύκλοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐσχηματίζετο ἰσοσκελὴς σταυρὸς ἐκ καρδιοσχημῶν φύλλων (εἰκ. 11). Ποικίλα ἦσαν καὶ τὰ πλαίσια τῶν θωρακίων· τινὰ δηλ. τοῦ-

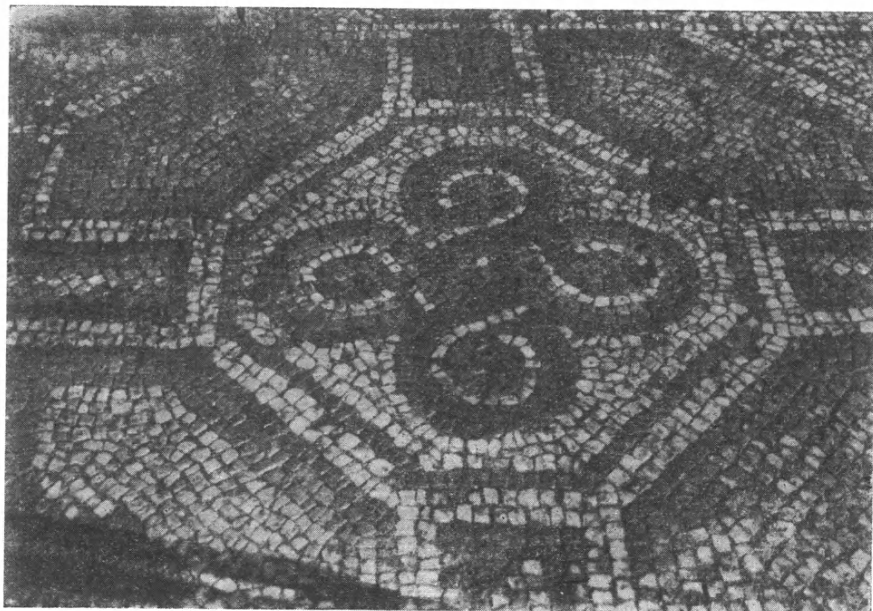
Εἰκ. 11. Θραύσματα θωρακίων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

τῶν ἦσαν πλατεῖαι ταινίαι περὶ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ θωρακίου, ἄλλα ἐσχηματίζον κατὰ τὰς γωνίας τρίγωνα· ἐντὸς τοιούτου τριγώνου παρίσταται πτηνὸν ἀποκεκρουμένον τὴν κεφαλὴν. Ἄλλα δὲ παρίστανον ῥόμβους ἢ ῥομβοειδῆ σχήματα (εἰκ. 10).

Διάφορος ἦτο καὶ ἡ ἐπεξεργασία ἐκάστου τῶν θωρακίων. Οὕτως ἄλλα μὲν θωράκια ἔτυχον λαμπρᾶς ἐργασίας, ἐν ἄλλοις αὕτη εἶναι ἡμελημένη καὶ ἐν ἄλλοις μᾶλλον πρόχειρος. Καίτοι δὲ προέρχονται, ὥς ἐκ τῆς ὕλης δηλοῦται, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, φαίνεται, ὅτι κατεσκευάσθησαν ὑπὸ διαφόρων χειρῶν ἢ ὅτι διὰ τὴν κατασκευὴν ἐκάστου κατεβλήθη διάφορος δαπάνη ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν τῆς βασιλικῆς ἢ ὑπὸ ἰδιωτῶν εἰσενεγκόντων χωριστὰ ἕκαστος διὰ τὴν κατασκευὴν τούτων. Τοιοῦτον τοῦλάχιστον τρόπον κατασκευῆς τῶν θωρακίων ὑποδηλοῖ ἡ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἄνω γωνίας χαραχθεῖσα ἐπιγραφή ἐνὸς θραύσματος θωρακίου, εὐρεθέντος ἔξωθεν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐσωνάρθηκος, διαστάσεων $0.40 \times 0.37 \times 0.07$ μ.

Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὸ κιγκλίδωμα τοῦ τέμπλου ἀπαιτοῦνται τρία θωράκια, τὰ δὲ θέματα τῆς διακοσμήσεως τῶν εὐρεθέντων θραυσμάτων δηλοῦσι πλείονα θωράκια, νομίζω, ὅτι τινὰ τῶν θραυσμάτων καὶ ἰδίᾳ τὸ φέρον ἐντὸς τριγώνου πτηνὸν προέρχονται ἐκ τῶν στηθαίων τοῦ ἄμβωνος.

Μωσαϊκά. Τὸ ἀπὸ τοῦ τέμπλου μέχρι τοῦ συνθρόνου δάπεδον τῆς ἀψίδος εἶναι κεκαλυμμένον ὑπὸ μωσαϊκῶν, κατεσκευασμένων ἐκ μαρμαρίνων καὶ ὑαλιδῶν ψηφίδων. Τὸ χρῶμα τῶν μαρμαρίνων εἶναι λευκόν, ὑποκύα-

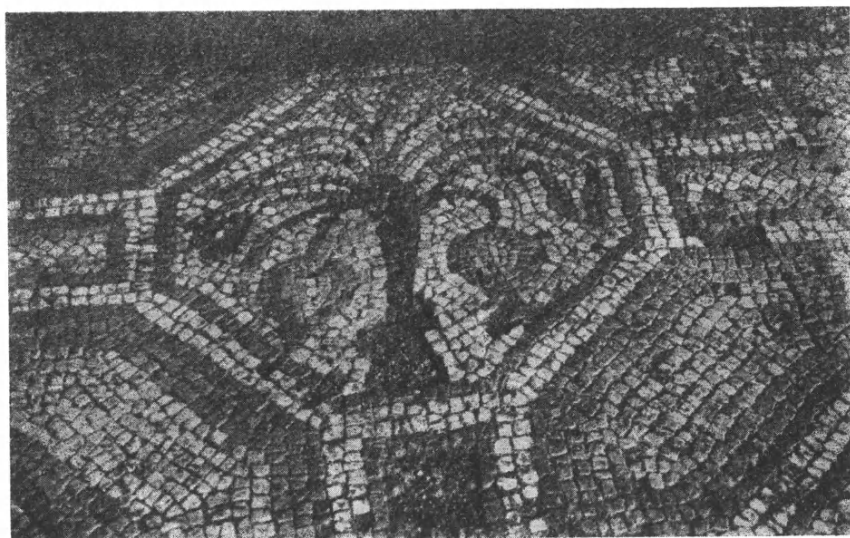

Εἰκ. 12. Τμήμα μωσαϊκοῦ, ἐν ᾧ ἰσοσκελεῖς καὶ ῥομβοειδεῖς σταυροὶ ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

νον, μέλαν, ἐρυθρὸν καὶ κίτρινον, τῶν δὲ ἐξ ὑαλίδων μάξης πράσινον ὅλων τῶν ἀποχρώσεων διατεταγμένων οὕτως : παραλλήλως πρὸς τὰς πλάκας τοῦ τέμπλου καὶ τοὺς τοίχους ἀμφοτέρων τῶν προεχουσῶν παραστάδων διήκει πλαίσιον, ἐν ᾧ ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους ἐλίσσεται μαιανδροειδῶς κλάδος κισσοῦ. Παρὰ τὸ πλαίσιον ἀκολουθοῦσι ῥομβοειδῇ σχήματα καὶ ἰσοσκελεῖς σταυροὶ ἐναλλάξ, ἐντὸς δ' ἐξαπλεύρων νῆσσαι.

Ἐπεται ἐτέρα σειρὰ ὁμοίων σχημάτων, εἰς ᾗ ἀντὶ νησσῶν προστίθεται φύλλον κισσοῦ ἐξ ὑαλιδῶν πράσινων ψηφίδων· ἐν τῇ ἐπομένῃ σειρᾷ ἰσοσκελεῖς ἢ σπειροειδεῖς σταυροὶ τίθενται ἐντὸς ρομβοειδῶν ἢ ἐξαπλεύρων πλαισίων (εἰκ. 12). Τὸν πρὸ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ συνθρόνου χώρον κατα-

λαμβάνει ἐξάπλευρον, ἐν ᾧ παρίσταται φοινικοειδὲς δένδρον. Τὰ τοξοειδῶς ἐκατέρωθεν κατερχόμενα μακρὰ τούτου φύλλα ἀποτελοῦνται ἐκ ψηφίδων ὑαλώδους μάζης ποικίλων τὴν ἀπόχρωσιν, κάτωθεν δὲ τούτων καὶ ἐκατέρωθεν τῆς κορυφῆς τοῦ κορμοῦ κρέμονται εὐμεγέθεις καρποὶ μετὰ μακροῦ μίσχου ἐξ ὑπερύθρων ψηφίδων (εἰκ. 13). Τὸν μεταξὺ τῶν προεχόντων σκελῶν τοῦ συνθρόνου καὶ τῶν παραστάδων χώρον καλύπτουσι μικρότερα ὁμοβοειδῆ καὶ ἰσοσκελεῖς σταυροὶ σχηματίζοντες πολυσταύρια. Ὁ δὲ μεταξὺ

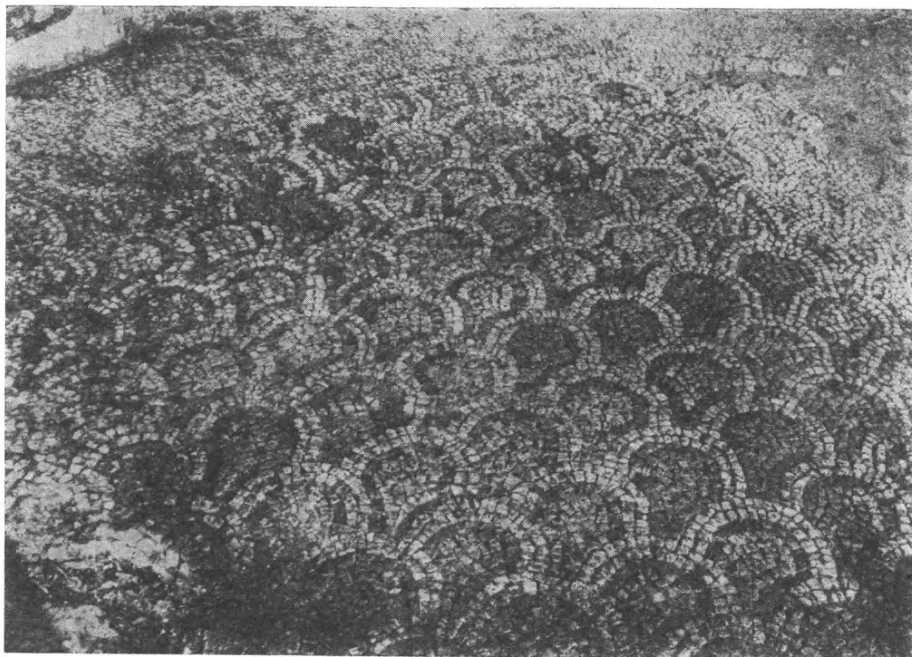

Εἰκ. 13. Τμήμα μωσαϊκοῦ, ἐν ᾧ φοινικοειδὲς δένδρον μετὰ καρπῶν, ἐκ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βάθρου τῆς Ἀγίας Τραπέζης καὶ τοῦ συνθρόνου χώρος κοσμεῖται δι' ἐπαλλήλων σειρῶν λευκῶν ἡμικυκλίων ἢ λεπιδοειδῶν σχημάτων ἔχόντων ἐναλλὰξ ἔδαφος ἐρυθρὸν καὶ κυανοῦν ἢ μέλαν (εἰκ. 14). Τὰ λεπιδοειδῆ ταῦτα σχήματα καταλήγουσιν εἰς πλαίσιον ἢ πλατεῖαν ταινίαν παρὰ τὸν πόδα τοῦ συνθρόνου, διήκουσαν ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἐν τῷ λευκῷ ἐδάφει τῆς ταινίας ἔχει κατασκευασθῆ διὰ μελανῶν ἢ βαθυκυάνων ψηφίδων ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ (εἰκ. 14). Ἐπειδὴ δὲ μικρὰ τεμάχια μωσαϊκῶν εὐρέθησαν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς νάρθηκας διαφόρου πρὸς τὸ ἄνωτέρω μωσαϊκὸν τεχνοτροπίας, νομίζω ὅτι τὰ ἄνωτερα μέρη τῶν ναρθηκῶν ἐκοσμοῦντο ἐπίσης διὰ μωσαϊκῶν.

Προσκίσματα. Ἐκ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς ἀπεκαλύφθη συνεχόμενον μετὰ τῆς νοτίας πλευρᾶς αὐτῆς ἕτερον κτίσμα ἐκ δύο

δωματίων καὶ διαδρόμου, καταλαμβάνον τὸν ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἐσωνάρθηκος χώρον μέχρι μήκους 11.20 μ. πρὸς ἀνατολὰς καὶ κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ αὐτοῦ τοίχου κατὰ 7.30 μ. πρὸς νότον. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἓν μόνον διαμέρισμα ἔχον μῆκος τὸ ὡς ἄνω καὶ πλάτος 4.80 μ. καὶ ἐπικοινωνοῦν διὰ τῆς κατὰ τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐσωνάρθηκος θύρας ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς βαπτιστήριον.

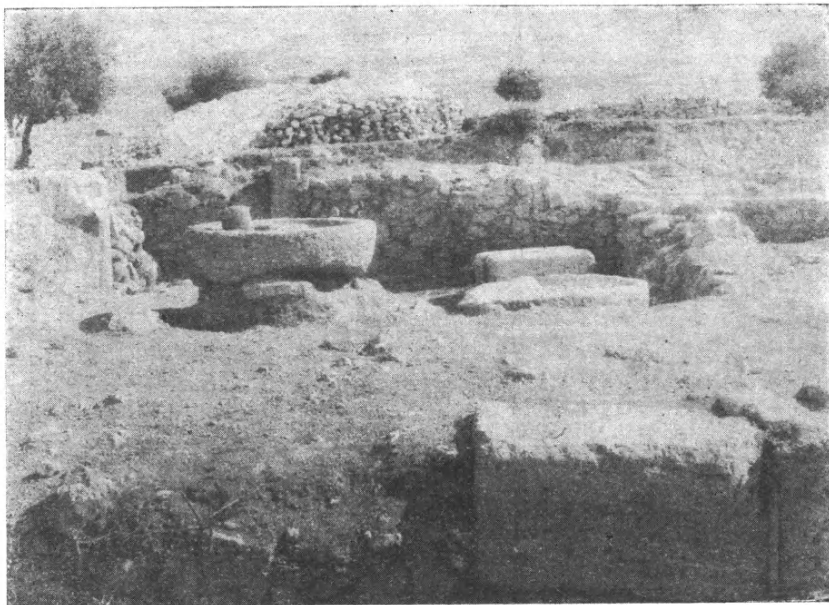

Εἰκ. 14. Τμῆμα ἐκ τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου μετὰ τμήματος τοῦ ἐνεπιγράφου πλαισίου.

Τὴν νοτίαν πλευρὰν τούτου ἐσημείωσα δι' ἀπλῆς ἐστιγμένης γραμμῆς ἐν ἀμφοτέροις τοῖς σχεδίοις, ἵνα μὴ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ πάχους μεταβάλω τὴν παρουσιασθεῖσαν μορφήν τοῦ χώρου, ἣτις εἶναι μεταγενεστέρα. Αἱ μετατροπαὶ δηλ., ὡς ἐπέφερον εἰς τὴν βασιλικὴν συνεπεῖα σοβαρῶν ἐν αὐτῇ βλαβῶν, ἐξετάθησαν καὶ εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο, ὅπερ ἀπὸ βαπτιστήριον μετέβαλον εἰς ἔλαιοτριβεῖον. Διὰ τὴν μετατροπὴν ἐκλείσθη ἡ πρὸς τὸν ἐσωνάρθηκα θύρα καὶ κατεσκευάσθη κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν ἑτέρα πλάτ. 0.85 μ., ἔχουσα τὴν νοτίαν παραστάδα ἐκ λευκοῦ πεντελῆσιου μαρμάρου, πλάτ. 0.68 μ. πάχ. 0.25 μ. καὶ ὕψ. 1.18 μ., προερχομένου ἄλλοθεν. Ἡ κατὰ

τὸ πλεῖστον βλαβεῖσα δυτικὴ πλευρὰ, ἀντικατασταθεῖσα διὰ νεωτέρου τοίχου, ἐξετάθη πρὸς νότον κατὰ 2.50 μ. 'Ολόκληρος ἡ νοτία πλευρὰ ἠχορηστεύθη κτισθέντος νεωτέρου τοίχου κατὰ 2.50 μ. νοτιώτερον καθ' ὅλον τὸ μῆκος καὶ ἐνωθέντος πρὸς τὸν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς διὰ προεκτάσεως αὐτοῦ.

'Ο οὕτω διαμορφωθείς χώρος δι' ἐνδιαμέσου τοίχου, νῦν διαλελυμένου, πᾶχ. 0.65 μ. ἐχωρίσθη εἰς δύο ἴσα περίπου μέρη, τὰ ἀποκαλυφθέντα. Εἰς τὸ δυτικὸν διαμέρισμα τὸ δάπεδον ἐκσκαφὲν βαθύτερον τοῦ τῆς ἐκκλη-

Εἰκ. 15. Τὸ εἰς ἐλαιοτριβεῖον μετασχηματισθὲν βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ 'Ολύμπου.

σίας προσετέθη γέμισμα ἐξ ὀργῶν λίθων διὰ τὴν τοποθέτησιν καὶ στερέωσιν τῶν ὀργάνων τοῦ ἐλαιοτριβεῖου, ἅτινα ἦσαν λίθινα. Τὰ κυριώτερα κατὰ χώραν εὑρεθέντα ὄργανα ἦσαν ἡ λεκάνη τοῦ τριβεῖου, τὸ ἥμισυ τοῦ τροχοῦ, ἡ βάσις τοῦ πιεστηρίου καὶ ἡ βάσις τοῦ στροφάλου (εἰκ. 15, σχεδιογρ. 1 καὶ 2). Ἡ λεκάνη τοῦ τριβεῖου, μονόλιθος ἐξ ἐπιχωρίου σκληροῦ πωρολίθου, στρογγύλη καὶ διαμ. 1.56 μ. φέρει εἰς τὸ μέσον στρογγύλον ὀμφαλὸν διαμ. 0.42 μ. πλατυνόμενον βαθμὴδὸν πρὸς τὰ κατὰ τὴν βάσιν κάτω καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου τετράγωνον ὀπὴν 0.15 × 0.15 μ. καὶ βάθ. 0.16 μ. πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ἄξονος τῆς περιστροφῆς τοῦ τροχοῦ. Τὰ χεῖλη ταύτης ἔχουσι πλάτ. 0.14 μ. Εἰς τὸ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ ὀμφαλοῦ διάστημα 0.43 μ.,

κοιλανθὲν εἰς βάθος 0.35 μ. (ἀρχικῶς ἦτο ἀβαθέστερον) ἐρρίπτοντο αἱ ἐλαῖαι, ἐφ' ὧν ἐκινεῖτο ὁ τροχός. Ὁμοίαν λεκάνην, εὐρεθεῖσαν παρὰ τὸν συνοικισμὸν ἀρκούντως βεβλαμμένην, δεικνύει ἡ εἰκ. 16.

Ὁ δὲ τροχὸς εὐρεθεῖς κατὰ τὸ ἥμισυ ἐντὸς τῆς λεκάνης ἐπίσης μονόλιθος ἐκ λίθου κροκαλοπαγοῦς καὶ στρογγύλος ἔχει φακοειδῆ μορφήν διαμέτρου 0.85 μ. καὶ κατὰ τὸ μέσον πάχ. 0.18 μ., ἔνθα φέρει στρογγύλην ὀπὴν διαμ. 0.25 μ.

Ἡ εἰρημένη λεκάνη κατεῖχε τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν παρὰ τὴν θύ-

Εἰκ. 16. Λεκάνη ἐλαιοτριβείου εὐρεθεῖσα παρὰ τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ὀλύμπου.

ραν, ἀπεῖχε δὲ ἀπὸ μὲν τῆς βορείας πλευρᾶς 1.05 μ. ἀπὸ δὲ τῆς δυτικῆς 0.95 μ. καὶ εἶχε στερεωθῆ διὰ τοίχον περὶ τὴν βάσιν.

Κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν ἔκειτο ἡ βάσις τοῦ πιεστηρίου, ἣτις ἦτο ὡσαύτως μονόλιθος, στρογγύλη καὶ ἀβαθὴς διαμέτρου 1.41 μ. καὶ ὀλικοῦ μετὰ τῆς προχοῆς μήκους 1.55 μ. Περιεβάλλετο ὑπὸ χειλέων ὕψ. 0.05-0.07 μ. καὶ πάχ. 0.09 μ. καὶ εἶχε ἐπίπεδον τύμπανον διαμ. 1.23 μ., ἐν ᾧ παρὰ τὴν προχοὴν πλατέα αὐλάκια, βαθμηδὸν βαθυνόμενα καὶ στενούμενα, κατέληγον εἰς βαθυτέραν αὐλάκα διήκουσαν κατὰ τὸ μέσον τῆς προχοῆς μέχρι τοῦ ἄκρου, ἣτις πάλιν ἔχει σχῆμα ῥομβοειδὲς πάχ. 0.30 μ. καὶ πλάτ. 0.45 μ. Πρὸς εὐκολωτέραν διαρροὴν τοῦ ἐλαίου τὸ πιεστήριον εἶχε θέσιν ἐλαφρῶς ἐπικλινῇ πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ στερεωθῆ καλῶς διὰ τοίχου ἀφίνοντος ἐλεύθερα τὰ περὶ τὴν προχοὴν (εἰκ. 15).

Κάτωθεν τῆς προχοῆς καὶ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους ἔκειτο βαθεῖα ἐκ μέλανος σκληροῦ λίθου στρογγύλη λεκάνη διαμ. ἄνω 0.70 μ., βάθους ἐσωτερι-

κῶς 0.755 μ. καὶ πάχους κατὰ τὰ χεῖλη 0.05 μ., ἥτις προωρίζετο διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἐλαίου καὶ εἶχε σχῆμα ἀνεστραμμένου κοφίνου κυψέλης. Ἐπειδὴ δὲ ὅμοιαι λεκάναι ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ὥς κολυμβήθραι, νομίζω, ὅτι ἡ προκειμένη λεκάνη εἶναι τὸ μόνον ἐκ τοῦ ἀρχαίου βαπτιστηρίου διασωθὲν σκεῦος.

Τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν κατεῖχε μαρμαρίνος κύβος, πλάτ. 0.98 μ. μήκ. 0.81 μ. καὶ ὕψ. 0.47 μ., φέρων ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἄνω ἐπιφανείας στρογγύλην ὀπήν, διαμ. 0.185 μ., βάθ. 0.18 μ., προοριζομένην διὰ τὸν στρόφαλον.

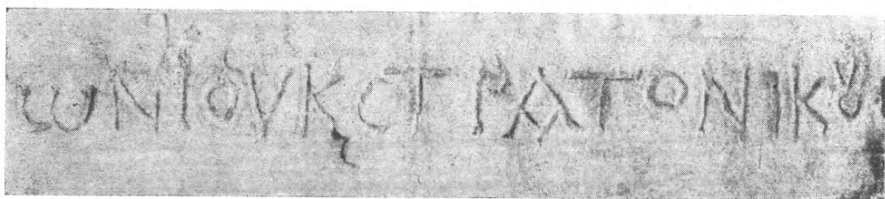
Εἰς τὰς ἐκατέρωθεν στενὰς πλευρὰς τούτου ἐλαξεύθησαν κατὰ τὸ μέσον καὶ ἀντιστοίχως ἐντομαὶ τραπεζοειδεῖς, κατερχόμεναι μέχρι 0.33 μ., πλάτ. ἐμπρὸς 0.13, ὀπίσω 0.14 καὶ εἰς τὰ κάτω 0.235 μ. τὸ βάθος τούτων ἦτο 0.065 μ. Ἐν αὐταῖς ἐτοποθετοῦντο καθέτως δοκοὶ ἀναλόγου ὕψους, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ὀριζοντίᾳ δοκός, φέρουσα κατάλληλον διὰ τὴν κίνησιν τοῦ ἄνω ἄκρου τοῦ στροφάλου ὀπήν.

Τὴν νοτιανατολικὴν τέλος γωνίαν κατέχουσι δύο πώρινοι κύβοι παρακείμενοι, ὧν ὁ ἀκραιὸς ἔχει μήκ. 1.13 μ., πλάτ. 0.98 μ. καὶ ὕψ. 0.63 μ., ὁ δὲ παρὰ τοῦτον δυτικὸς μήκ. 1.03 μ., πλάτ. 0.81 μ., ὕψ. 0.53 μ. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀμφοτέρων ἔχουσι λαξευθῇ πλατεῖαι ἐντομαὶ μὴ ἐπικοινωνοῦσαι. Τὸν προορισμὸν τούτων δὲν δύναμαι νὰ ἐρμηνεύσω. Διότι καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἡ ἐσχάρα τῆς ἐστίας, ἡ ἔλλειψις πάντος ἔχρους πυρὸς ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· ἄλλως τε τὸ εἰς τὸ ἐλαιοτριβεῖον ἀπαιτούμενον ἰσχυρὸν πῦρ θὰ εἶχεν ἀσβεστοποιήσει ἢ ὅπωςδήποτε μεταβάλει τὴν ἐπιφάνειαν (σχεδιογρ. 1 καὶ 2).

Ἐκτὸς τούτου ἡ αὐτὴ ἐπιφάνεια δὲν παρουσίασεν οὐδὲν ἔτι ἔχρος πηλοῦ ἐξ ὑπερκειμένου τυχὸν τοίχου· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ πιεστηρίου μέχρι τῆς νοτίας πλευρᾶς χώρος παρουσιάζει μορφὴν ἐπικλινούσας πρὸς τὰ ἔξω πλακοστρώτου, νομίζω, ὅτι ἡ νεωτέρα προσθήκη ἦτο ἀνοιχτὴ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ ἐχρησίμευεν ὥς στοὰ τοῦ ἐλαιοτριβεῖου. Τὸ δὲ διὰ τοῦ προστεθέντος ἐνδιαμέσου τοίχου δημιουργηθὲν πρὸς ἀνατολὰς δωμάτιον, μὴ ἐπικοινωνοῦν μετὰ τοῦ ἐλαιοτριβεῖου, διετήρησε τὰς ἀρχικὰς τρεῖς πλευρὰς πλὴν τῆς δυτικῆς· διὰ τῆς προεκτάσεως ὅμως τοῦ τοίχου τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐλαιοτριβεῖου πρὸς ἀνατολὰς ἐσχηματίσθη μικρὸς διάδρομος πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου, ἔχων μίαν θύραν κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν πλάτ. 0.80 μ. Ὅτι δὲ ὁ τοίχος ὀλοκλήρου τῆς νοτίας πλευρᾶς εἶναι μεταγενέστερος, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ πάχους αὐτοῦ ὄντος 0.50 μ., ἐν ᾧ τὸ πάχος πάντων τῶν ἄλλων τοίχων εἶναι τοῦλάχιστον 0.65 μ. (σχεδιογρ. 1 καὶ 2, εἰκ. 15). Ἀμφοτέροι οἱ χώροι οὐδὲν ἀποδόσαντες φαίνεται, ὅτι ἐχρησίμευον ὥς κρατοικία ἢ ἀποθήκη.

Τέλος ὁ κατὰ 2.40 μ. ἀνατολικῶς τοῦ βορείου κλίτους ἀποκαλυφθεὶς τοῖχος, δι' ὃν ὑπετέθη, ὅτι ἀνῆκεν εἰς πρόσκτισμα τῆς βασιλικῆς, ἅτε καταλήγων εἰς τὴν προέκτασιν τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ μνημείου, ἥτις ἀνῆκεν εἰς τὸν περίβολον τοῦ μνημείου ὄντα ἀπλοῦν μανδρότοιχον, ἀπεδείχθη, ὅτι εἶναι τοῖχος μεμονωμένος ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ καταλήγων εἰς τὴν ἀψίδα χρησιμεύων δὲ πιθανῶς ὡς ἀντηρῖς, διὸ ἐν τῷ σχεδιογραφῆματι 2 ἐσημειώθη ὡς τοῖχος νεώτερος ἢ τοῦλάχιστον οὐχὶ σύγχρονος πρὸς τὴν ἰδρυσιν τῆς ἀψίδος.

Ἐπιγραφαί. Ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι μεταξὺ τῶν εὐρημάτων παρουσιάσθησαν καὶ τινες ἐπιγραφαί. Μία τούτων χαραχθεῖσα εἰς τὴν ἄνω πλευρὰν θραύσματος θωρακίου, ἀνήκοντος εἰς τὴν δεξιὰν ἄνω γωνίαν, ἔχει οὕτως . . . ΩΝΙΧ ΚΑΙ ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΧ = . . ωνίου καὶ Νικοστράτου.

Εἰκ. 17. Ἡ ἐπὶ θραύσματος θωρακίου τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή.

Τὰ γράμματα εἶναι ἐστραμμένα πρὸς τὴν ἀψίδα, ἡ δὲ μορφή ἀνήκει εἰς τοὺς ἐσχάτους ῥωμαϊκοὺς χρόνους· ὕψος αὐτῶν 0.01 μ. (εἰκ. 17).

Τὸ ἑλλιπές ὄνομα . . . ΩΝΙΧ δύναται νὰ συμπληρωθῇ διὰ τινος τῶν ὁμοίως καταληγόντων ῥωμαϊκῶν ὀνομάτων Ἀμμ/ωνίου, Ἀντ/ωνίου, Ἀπολλ/ωνίου, Μοσχ/ωνίου, Μουσ/ωνίου, Πομπ/ωνίου, Ποσειδ/ωνίου, Σκριβ/ωνίου (Πρβ. IG III, 10, 110, 198, 965, 1034, 1112, 1123, 1133, 1160, 1163, 1197, 1202, 1223, 1298, 1571, 1575 καὶ 3350).

Τὸ δὲ ὄνομα Νικόστρατος συναντᾶται ἐπίσης κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐσχάτως ῥωμαϊκοὺς χρόνους (πρβ. IG III 126, 1138, 1193). Τινὰ τῶν ὀνομάτων τούτων ἀνήκουσιν εἰς οἰκογενείας Ἀναφλυστίων, Βησαέων καὶ Θοραιέων, ὧν οἱ δῆμοι κεῖνται πέριξ τῆς Αἰγιλείας. Οὐδὲν δὲ τὸ παράδοξον, ἂν δύο ἐτεροδημόται ἐδαπάνησαν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ θωρακίου.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀναθηματικὴ καὶ δύναται νὰ συμπληρωθῇ οὕτως: «ὑπὲρ εὐχῆς . . . ωνίου καὶ Νικοστράτου». Ἐπειδὴ δὲ τὰ γράμματα καταλαμβάνουσιν ἐπὶ τοῦ θωρακίου ἑκτασιν 0.37 μ. μόνον, ἐν ᾧ τὸ θωράκιον, τὸ μικρότερον ἔστω, ἔχει μῆκος μέτρου καὶ ὁ πλεονάζων χώρος ἐπιτρέπει τὴν ἀναγραφὴν περισσοτέρων γραμμάτων, νομίζω, ὅτι προτιμότερα συμπλήρω-

σις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι «ὕπὲρ ψυχικῆς σωτηρίας ... ωνίου καὶ Νικοστράτου», ὡς ἐν τῇ ἀδημοσιεύτῳ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγεγραμμένη ἐπὶ τοῦ ἄνω πλαισίου θωρακίου, κατέχοντος τὸ δεξιὸν τοῦ τέμπλου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου τοῦ Κουβαρά Ἀττικῆς. Τοῦ θωρακίου ἐκείνου τὸ πεδίου πληροῦται διὰ κλιματίδος μετὰ φύλλων καὶ σταφυλῶν. Ὡς δ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται τὸ ἐνεπίγραφον θωράκιον τῆς ἡμετέρας βασιλικῆς κατεσκευάσθη κατὰ τοὺς αὐτοὺς ὑστέρους ῥωμαϊκοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸν Ε' μ. Χ. αἰῶνα, δαπάναις ἰδιωτῶν, οἵτινες ἴσως ἦσαν πλείονες τῶν δύο.

Ἐτέρα εἶναι ἡ διὰ μελανῶν ψηφίδων ἐν τῷ περὶ τὸ σύνθρονον πλαισίῳ τοῦ μωσαϊκοῦ.

Γράμματα ταύτης Α-Α = Α, Δ = Δ, Φ = Φ ὕψος αὐτῶν 0.11 - 0.13 μ. Ἐνταῦθα ἀναγράφεται ΝΠΕΡΕΥΧΗΣΟ[ΥΘ]ΕΟCΕΙΔΕΝΤ[ΟΟΝΟΜ]ΑΚΑΙΤΟΝΑΡΙΦΝΟ ΝΕΚΑΛΙΕΡΓΗΣΕΝ ἢ ὑπὲρ εὐχῆς οὗ ὁ Θεὸς εἶδεν τὸ ὄνομα καὶ τὸν ἄριφνον ἐκαλιέργησεν.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἀναθηματικὴ γραφεῖσα ἀνωνύμως ὑπὸ τινος ἀναφερομένου διὰ τῆς ἀντωνυμίας — οὗ —, ὅστις, κληρικὸς πιθανῶς ὢν, ἀπέφυγεν ἐκ σεβασμοῦ καὶ εὐλαβείας νὰ ἀναγράψῃ τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα ἐν τῷ ἱερωτάτῳ τόπῳ.

Εἶδεν. Ἀντὶ τοῦ ἀορίστου τοῦ ῥήματος ὁρῶ προσαρμόζεται κάλλιον ὁ ἐνεστώς τοῦ ῥήματος οἶδα — οἶδε, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶδεν ἅπαξ τὸ ὄνομα τοῦ ἀναγραφομένου, ἀλλ' οἶδε τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ζῶντος καὶ ἑσαεί, τοιαύτην δὲ λέξιν ἀπαιτεῖ καὶ ἡ ἔννοια τῶν συμφραζομένων τὸ ὄνομα δηλ. τοῦ ἀνωνύμου μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει.

Ἀριφνόν. Ἡ λέξις δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ προπαροξυτόνως ἄριφνον. Καίτοι δὲ τὰ γράμματα εἶναι σαφέστατα καὶ ἡ ἀνάγνωσις βεβαιωτάτη, ἡ σημασία ταύτης τυγχάνει εἰς ἐμὲ ἄγνωστος καὶ νομίζω, ὅτι σημαίνει ἀγρόν, ἄμπελον ἢ τι τοιοῦτον· τοιαύτην δὲ τινα ἔννοιαν ἀπαιτεῖ καὶ ἡ ἐπομένη λέξις «ἐκαλ(λ)ιέργησεν» ἥτις ὑπενθυμίζει τὸ τοῦ εὐχολογίου «...τὴν ἄμπελον... ἦν ἐφύτευσεν ἡ δεξιὰ σου».

Ὁ ἀνώνυμος οὗτος νομίζω, ὅτι εἶναι ὁ δαπανήσας διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου «ὕπὲρ εὐχῆς».

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ὡς ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων δηλοῦται, καὶ ἰδίᾳ τοῦ στοιχείου Φ = φ (πρβ. Ε. THOMPSON (μετάφρασις Σ. Λάμπρου) Ἑλληνικὴ καὶ Λατινικὴ παλαιογραφία, Ἀθῆναι 1903, πίν. 2 στήλ. 9) ἀνάγεται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Ε' μ.Χ. αἰῶνος.

Ἐλέχθη ἐν σελ. 106, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐξωνάρθηκος ἀφῆθη κατὰ χώραν ἀνώμαλος μαρμαρίνη πλάξ ἐνεπίγραφος. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐπιτυμβία ἔχουσα οὕτως:

† ΕΤΕΛΗΘΗΗΜΑ|ΚΑΡΙΑΗΡΙΝΗΦΙΛΟΦΙ|ΛΟCΚΑΙΦΙΛΑΝΔΡΟCΜΗΝΜΑΙΩ|.ΚΑ|ΤΙΒ, =

† Ἐτελειώθη ἡ μακαρία Ἡρίνη, Φιλόφιλος καὶ Φίλανδρος μηνὶ Μαίῳ κα. $\zeta\text{IB}'$.

Περὶ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων πρβλ. THOMPSON αὐτ. Τὸ δὲ ἐν αὐτῇ ἀναγραφόμενον ἔτος ζIB = παρέχει δυσκολίας, διότι, ὥς ἐκ τῶν χρησιμοποιουμένων γραμμάτων δηλοῦται, ἡ χρονολογία ἀκολουθεῖ τὴν ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἀρίθμησην, ἣτις, ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ ἔτος 612, τυγχάνει ἀπαράδεκτος. Νομίζω δέ, ὅτι ὁ χαράκτης παρέλειψε νὰ χαράξῃ πρὸ τοῦ στοιχείου ζ τὴν ἀριστερὰ κάτω λοξὴν κεραίαν, τὴν δηλωτικὴν τῶν χιλιάδων ἢ ὅτι ἐχάραξε μὲν τὴν κεραίαν, αὕτη ὅμως ἀπετρίβη, ὅτε τὸ ἔτος, ζIB , ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ 6012, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 504 μ.Χ.

Ἡ δὲ πρώτη λέξις αὐτῆς ἐτελειώθη νομίζω, ὅτι δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ μακαρία Εἰρήνη ἐτελεύτησεν, ἀλλ' ὅτι αὕτη μετὰ τῶν δύο ἐτέρων ἐτελειώθη ὑπὸ τινος ἥτοι ἐφονεύθη, ἐμαρτύρησεν. Ἴσως δὲ διὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐτάφη ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τιμῆς ἔνεκεν.

Ἐργάφη ἐν σελίδι 107, ὅτι ἦλθεν εἰς φῶς τμήμα ἀρχαίου ἰωνικοῦ κιονοκράνου μετ' ἐπιγραφῆς, ἣν δεικνύει ἡ εἰκ. 7. Ἐκ τῶν ὀλίγων ταύτης γραμμάτων δηλοῦται ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀναθηματικὴ. Γράμματα $\Lambda = \Gamma = \Gamma$ $\nu = \Lambda$. ὕψος αὐτῶν 0.002—0.025 μ. ἐχαράχθη στοιχηδόν. Ἡ ἐπιγραφή $\Lambda\Lambda\nu|\Xi\text{NEK}|K\Lambda\Lambda$ — Γλαν|ενεκ|καλ.

Ὁ πρῶτος στίχος ἐχαράχθη ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ ἄβακος τοῦ πρώτου γράμματος διεσώθη καὶ λοξὴ κεραία, ἣν συνεπλήρωσα διὰ τοῦ γράμματος $\Lambda = \Gamma$, δι' οὗ πληροῦται ἡ πρώτη συλλαβὴ ΓΛΑΝ, ἣτις εἶναι δυνατόν νὰ συμπληρωθῇ διὰ τινος τῶν ἐκ τῆς συλλαβῆς ταύτης ἀρχομένων ὀνομάτων, οἷον Γλαῦκος (IG I 374.₂₁₃. 949), Γλανκίας (IG I 566), Γλανκίνος (IG I 553), Γλαύκων (IG I 929, _{136, 139, 160}).

Οἱ δύο ἐπόμενοι στίχοι ἐχαράχθησαν ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ προσκεφαλαίου τοῦ κιονοκράνου. Τοῦ δὲ δευτέρου τὸ πρῶτον γράμμα διετήρησε τὰς τρεῖς λοξὰς κεραίας τοῦ γράμματος Ξ , ὅπερ μετὰ τῶν τριῶν ἐπομένων σχηματίζει τὴν λέξιν ἔνεκα-ἔνεκεν.

Τοῦ τρίτου στίχου τὴν ἀποκεκρουμένην κατάληξιν συνεπλήρωσα καλ(ός). Ἐπομένως τὰ συμπληρωθέντα παρέχουσι τὰς λέξεις: Γλαῦκος ἔνεκα καλός. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐπιρρηματικὸν ἔνεκα ἀπαιτεῖ κατὰ γενικὴν οὐσιαστικὸν προηγούμενον ἢ ἐπόμενον αὐτῷ, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἔννοιαν διὰ τῶν μεμαρτυρημένων οὐσιαστικῶν σωφροσύνης ἔνεκα καὶ γενεᾶς ὥς ἐν IG 979 ἢ ἀρετᾶς ἔνεκα καὶ φιλίας ὥς ἐν IG I 982 ἢ τοῦ ἐτέρου τῶν οὐσιαστικῶν τούτων.

Ὁ τρίτος τέλος στίχος δύναται νὰ παραμείνῃ, ὥς ἔχει — καλ(ός), δύναται ὅμως νὰ συμπληρωθῇ οὕτως: καλ(ός ὢν ἔθανε) ὥς ἐν IG I 1037.

Ὡς δ' ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ κιονοκράνου καὶ τῶν γραμμάτων συνάγεται, ἡ ἐπιγραφή ἀνήκει εἰς τὸν 5' π. Χ. αἰῶνα.

Τὸ κιονόκρανον τοῦτο νομίζω, ὅτι δὲν προέρχεται ἐκ κτίσματος ἰωνικοῦ θυμῶ, ἀλλ' ὅτι, στηριζόμενον ἐπὶ κιονίσκῳ, ἐχρησίμευεν ὡς πλίνθος μικροῦ τινος κούρου ἐπὶ τινος τάφου.

Ἄλλως ἢ θέσις, ἐν ἣ τοῦτο εὑρέθη, κεῖται εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως, ἐν ἣ εὑρέθησαν ὁ κοῦρος ὁ τῆς Φοινικιάς, ὁ ἀπὸ τοῦ 1931 ἀποκείμενος ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Μουσείῳ τῆς Νέας Ὑόρκης, καὶ ὁ κατὰ τὸ 1944 ὑπ' ἐμοῦ μετενεχθεὶς εἰς τὸ Ἑθν. Ἀρχ. Μουσεῖον κοῦρος τοῦ ΑΡΙΣΤΟΔΙΚΟ τῆς Ἀναβύσου.

Νομίσματα. Ἐκ τῶν εἰς τοὺς νάρθηκας εὑρεθέντων δύο νομισμάτων, τὸ μὲν ἐν τῷ ἔσωνάρθηκι εὑρεθὲν εἶναι μικρὸν καὶ χαλκοῦν καὶ κατὰ τὴν κ. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, ἦν εὐχαριστῶ θερμῶς, ἀνήκει εἰς τοὺς ὑστέρους ῥωμαϊκοὺς χρόνους τοῦ Δ' ἢ Ε' μ. Χ. αἰῶνος, κοπὲν πιθανῶς ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' (408-450 μ.Χ.), τὸ δὲ ἕτερον εἶναι μολυβδόβουλον διάτρητον καὶ ἐφθαρμένον, ἀνήκον εἰς τὸν ΙΑ'-ΙΒ' μ. Χ. αἰῶνα. Ἐπ' αὐτοῦ ἀναγράφεται «Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ | ι. . . . ε | Πρωτο|νοτα|ρίῳ». Ἀμφότερα κατετέθησαν εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον.

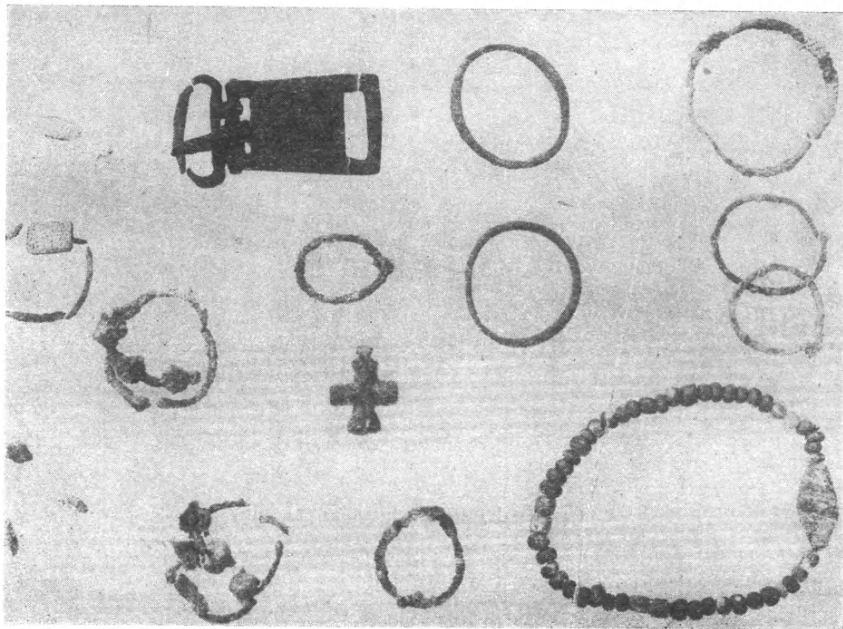
Τάφοι. Κατὰ τὴν α' ἀνασκαφικὴν περίοδον εὑρέθησαν κατὰ μῆκος καὶ ἔξωθι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς δέκα τάφοι, ἕτεροι δὲ ἐντὸς τοῦ βορείου κλίτους—παρὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον κίονα πάντες οἱ τάφοι εὑρέθησαν ἀδιατάρακτοι. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περίοδον εἰς μὲν τάφος εὑρέθη περὶ τὸ μέσον τοῦ νοτίου κλίτους, ἕτερος δ' ἐν τῷ μέσῳ κλίτει καὶ παρὰ τὸ τρίβηλον, δύο δ' ἕτεροι ἐκατέρωθεν τῶν γωνιῶν τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἔσωνάρθηκος καὶ τελευταῖος κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ἔσωνάρθηκος. Πάντες οὗτοι εἶχον ἐρευνηθῇ. Ἐκ τῶν πρώτων εἰς ἦτο μικρὸς, κτιστὸς καὶ ἀβαθὴς σχήματος σαμροειδοῦς, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι σχήματος σαρκοφάγου. Εἰς τῶν τάφων ἔφερε κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δύο ἀναβαθμούς, ἕτεροι τρεῖς ὁμοίους λίαν στενοὺς, σχεδὸν καθέτους. Οἱ πλείστοι εἶχον βάθος μὴ ὑπερβαῖνον τὸ 1.50 μ., οἱ ἔξω τοῦ βορείου κλίτους τρεῖς εἶχον βάθος 2.00 μ. οὗτοι δὲν εὗρίσκοντο ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, ὡς οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ἐχωρίζοντο ἀπ' αὐτῆς διὰ τοίχου, κειμένου περὶ τὰ τρία μέτρα ἀνατολικώτερον.

Ἐντὸς τοῦ μικροῦ τάφου δὲν εὑρέθησαν ὅσα· ὁ ἐν τῷ βορείῳ κλίτει περιεῖχε δύο νεκρούς· οἱ λοιποὶ πέντε ἀνὰ τρεῖς νεκροὺς ἐκτάδην καὶ παραλλήλως· ὁ πρὸς βορρᾶν ἀκρότατος εἴκοσι νεκροὺς εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς ἀνὰ τρεῖς· οἱ παρ' αὐτὸν δύο ἕτεροι πλείονας τῶν δέκα.

Ὁ μικρὸς τάφος ἐκαλύπτετο ὑπὸ δύο κεραμίδων διατεταγμένων σαμροειδῶς, πάντες δὲ οἱ λοιποὶ ὑπὸ ἐπιμήκων παγίων πλακῶν.

Ὁ ἐν τῷ Β κλίτει εἶχεν ἐπιστρωθῆ διὰ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου· πάντων τῶν ἄλλων ἢ ἐπιφάνεια εἶχε καλυφθῆ διὰ παχέος στρώματος ἀμμοκονιάματος καὶ ἦτο εἰς μὲν τοὺς δύο πρὸς βορρᾶν ἀκραίους ἡμικυλινδρική, εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς πυραμιδοειδής (εἰκ. 2).

Οἱ τάφοι τῆς β' περιόδου οὐδὲν διακριτικὸν ἔφερον ἄνωθεν, διότι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῆς πλακοστρώσεως, ἦσαν δὲ ὁμοίαις τοῖς προηγουμένοις κα-

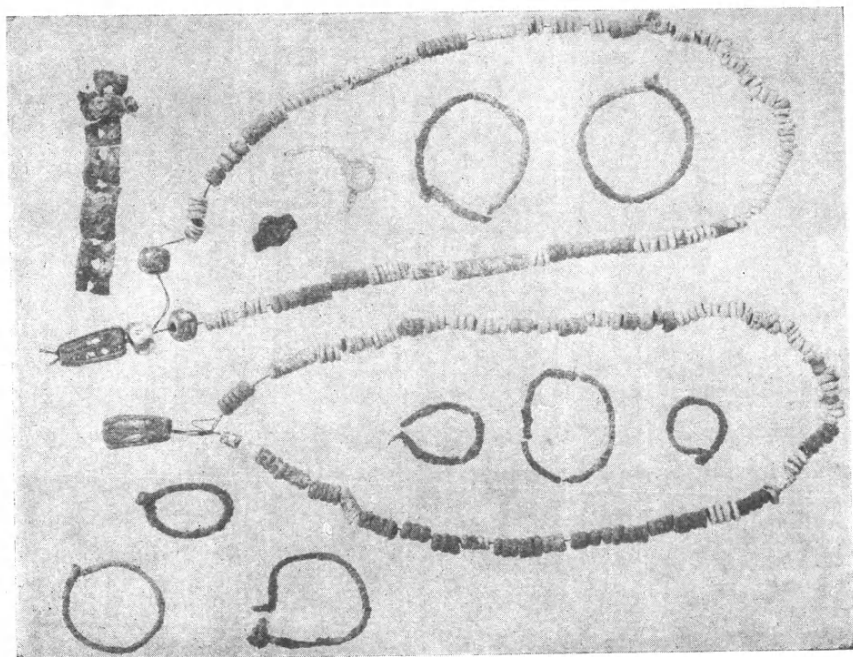

Εἰκ. 18. Κτερίσματα εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν τάφων τῆς Βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

τασκευῆς πλὴν τοῦ ἐν τῷ ἔξωνάρθηκι, ὅστις ἦτο μαρμαρίνη ὠοειδῆς σαρχοφάγος, ἔχουσα τὰς ἔσω καὶ ἔξω γωνίας στρογγύλας· τούτου εἶχεν ἀφαιρεθῆ τὸ κάλυμμα. Ὁ δ' ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἔξωνάρθηκος, φέρων τὴν ἐνεπίγραφον μαρμαρίνην πλάκα, ὃ παρατηρηθεὶς μετὰ τὰς βροχὰς τοῦ παρελθόντος χειμῶνος, δὲν ἠρευνήθη.

Ἐντὸς τῶν ἀσυλήτων τάφων εὑρέθησαν ἐνώτια, ψέλια, δακτύλιοι ἀπλοῖ ἢ μετὰ σφραγίδος καὶ μία πόρπη φέρουσα τὴν παράστασιν λαγωῦ καὶ λέοντος ἀντιθέτως τρεχόντων. Πάντα ταῦτα ἦσαν χαλκᾷ ἐκ λεπτοῦ στρογγύλου ἢ πλατέος ἐλάσματος καὶ ἐκ τῆς ὀξειδώσεως εὐδιάλυτα. Ἐπίσης ψηφίδες καὶ χάνδραι ἐξ ὑαλώδους μάζης, εἰς μικρὸς ἰσοσκελῆς σταυρὸς μετὰ τρήματος ἀναρτήσεως (εἰκ. 18 καὶ 19). Προσέτι οἰνοχόαι διαφόρων μεγεθῶν μετὰ

τριφυλλοειδοῦς προχοῆς καὶ μιᾶς λαβῆς ἐκ κοινοῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ· μία τούτων ἦτο ἐκ πηλοῦ ὑποκιτρίνου καὶ ὁμοία πρὸς τὰς ἐξ Αἰγίνης ὑδρίας τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς (εἰκ. 20, 21). Ὡσαύτως ὑάλινα δοχεῖα μετὰ σφαιρικῆς ἢ ὠοειδοῦς κοιλίας, ὑψηλοῦ στενοῦ λαιμοῦ καὶ χειλέων ἀποκλινόντων (εἰκ. 22), ὑάλινα κανδηλαὶ ἢ ποτήρια μετὰ σφαιροειδοῦς κοιλίας καὶ εὐρέος στόματος (εἰκ. 23). Ἐν δὲ τῷ ἀκροτάτῳ πρὸς νότον τάφῳ, ἐκτὸς τῆς ἐν τῷ ἄκρῳ

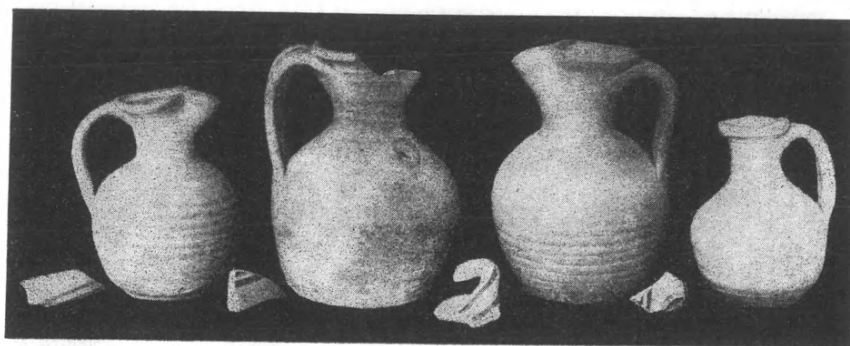

Εἰκ. 19. Κτερίσματα προερχόμενα ἐκ τῶν τάφων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

δεξιᾷ τῆς εἰκόνης 20 μικρᾶς οἰνοχόης μετὰ μιᾶς λαβῆς καὶ στρογγύλων ταινιοσχήμων χειλέων εὐρέθησαν καὶ ἔνδεκα εὐμεγέθη ὄστρακα ἐκ μυκηναϊκῶν ἀγγείων (εἰκ. 20), προερχόμενα ἐκ τάφου ἴσως κειμένου ἐν τοῖς πέριξ καὶ συληθέντος ἢ ἐκ τῶν ἐρειπίων μυκηναϊκῆς οἰκίας, ἐκεῖ που εὕρισκομένης.

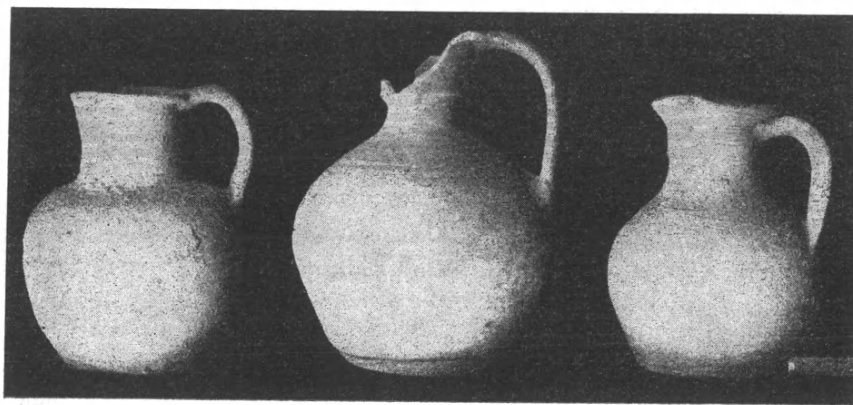
Τὰ ὄστρακα ταῦτα ἐν ᾧ οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρουσιάζουσιν, ἐν τούτοις παρέχουσιν ἀναμφισβήτητον ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ ἰδίᾳ περιοχὴ κατῳκεῖτο ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, εἶναι δὲ ἄπορον, πῶς οἱ πλήρεις φανατισμοῦ χριστιανοὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἐπέτρεψαν, ἀσφαλῶς ἐν ἐπιγνώσει, τὴν χρησιμοποίησιν ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου ὀστράκων ἐξ ἀγγείων χρησιμοποιοιθέντων ἤδη ὑπὸ ἐθνικῶν.

Ἔτερα εὐρήματα. Ἐκτὸς τῶν κινητῶν εὐρημάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν βασιλικήν, παρουσιάσθησαν καὶ χαρακτηριστικά τινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἄσχετα πρὸς αὐτήν, ἅτινα εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰ-

Εἰκ. 20. Οἰνοχόαι εὐρεθεῖσαι ἐντὸς τῶν τάφων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου καὶ μυκηναϊκὰ ὄστρακα.

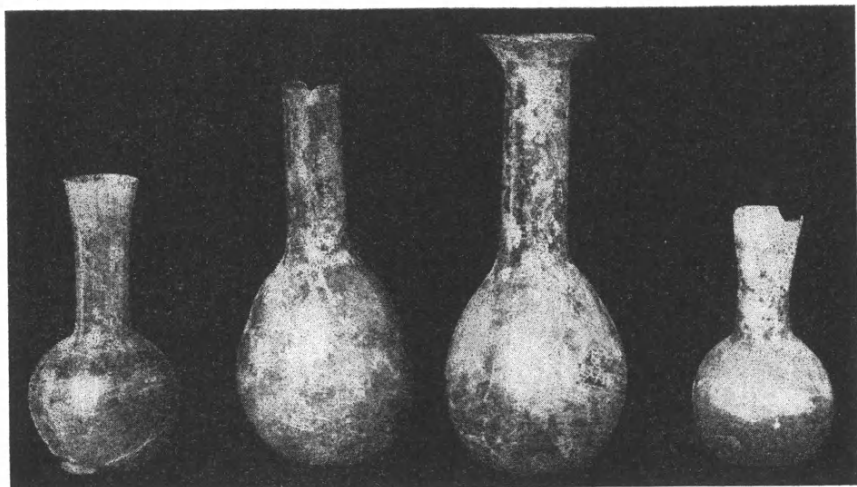
κοδομικὸν ὕλικὸν κατὰ τὰς μεταγενεστέρας προσθήκας τοῦ μνημείου. Ἐν τοῖς ἐρειπίοις δηλ. τῆς κατὰ τὴν βορείαν παραστάδα τῆς ἀψίδος νεωτέρας προσθήκης μεταξὺ τῶν ἀργῶν λίθων κατελέγοντο καὶ πολλοὶ κυβόσχημοι ἐκ

Εἰκ. 21. Οἰνοχόαι ἐκ τῶν τάφων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

ψαμμίτου ἀρκούντως εἰργασμένοι καὶ εὐμεγέθεις. Εἰς τούτων ἦτο τμῆμα δωρικοῦ κιονοκράνου καθέτως θραυσθέντος, οὗτινος τὸ σωζόμενον τοῦ ἄβρακος 0.30×0.20 ἔχει ὕψ. 0.07 μ., ὁ ἐχῖνος ὕψ. 0.115 μ., τὸ ὑποτραχήλιον ὕψ. 0.065 μ. καὶ σφζομένην διάμετρον 0.25 μ. Τὸ ὀλικὸν τούτου ὕψος 0.25 μ. Ὁ δὲ ἐχῖνος παρουσιάζει μορφὴν μᾶλλον στρογγύλην καὶ ἐξωγκωμένην (εἰκ. 6).

Παρά δὲ τὸ κιονόκρανον ἦλθεν εἰς φῶς τρίγλυφος ἐκ ψαμμίτου, ἐλλιπὴς τὰ ἄνω, πλάτ. 0.42 μ., ὕψ. 0.47 μ. καὶ πάχ. 0.16 μ. Κατὰ τὴν ἐτέραν

Εἰκ. 22. Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ τῶν τάφων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

τῶν γωνιῶν ταύτης ἔχει ἀφαιρεθῆ ἐκ κατασκευῆς μικρὸν τετράγωνον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται, ὅτι ἐπεκράθητο ξυλίνη τις δοκίς (εἰκ. 24).

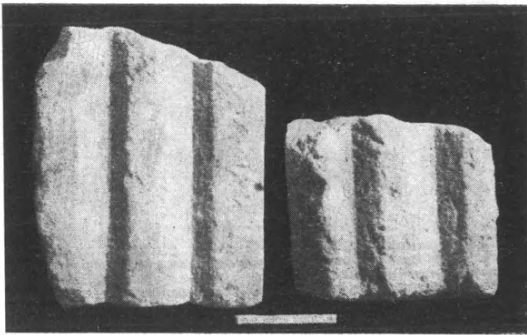

Εἰκ. 23. Ὑάλινα κανδηλαὶ ἐκ τῶν τάφων τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὀλύμπου.

Ὅμοια, τῆς αὐτῆς ὕλης καὶ ἐργασίας, τρίγλυφος εὐρέθη ἐντοίχιος παρὰ τὴν δυτικὴν παραστάδα τῆς νοτίας κιονοστοιχίας. Ταύτης πλάτ. 0.35 μ., ὕψ. 0.32 μ. καὶ πάχος 0.16 μ. (εἰκ. 24). Ἀμφότεραι αἱ τρίγλυφοι νομίζω ὅτι

ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ μνημεῖον, ἔχουσιν ὅμως διαφορὰν κατὰ τὸ πλάτος 0.07 μ., ἥτις ἐξουδετεροῦται, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ πλατυτέρα τούτων εἶχε τοποθετηθῇ κατὰ μίαν τῶν γωνιῶν (πβλ. Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, Ἀθῆναι 1916, σελ. 319), ἀλλ' ἐνδέχεται ἀκόμη ἡ παρουσιάζομένη διαφορὰ νὰ προῆλθεν ἐξ ἀμελείας ἢ ἀτελείας περὶ τὴν κατασκευὴν μνημείου ἀνήκοντος εἰς μικρὸν δῆμον (πβλ. Ν. ΚΟΤΖΙΑ, ΠΑΕ 1950, σελ. 145, εἰκ. 12).

Τὰ ἀνωτέρω γλυπτὰ ὥς καὶ ὁλόκληρον τὸ ἐκ ψαμμίτου ἀνευρεθὲν οἰκοδομικὸν ὕλικόν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐρειπίῳ ἀνήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ

Εἰκ. 24. Τρίγλυφοι εὐρεθεῖσαι εἰς τοὺς νεωτέρους τοίχους τῆς βασιλικῆς τοῦ Λαυρεωτικοῦ Ὁλύμπου.

κτήριοι, ὅπερ ἦτο μικρὸς ναὸς δωρικοῦ ὅνυθμοῦ ἐκεῖ που πλησίον κειμένου. Ὡς δὲ ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ ἔχινου δύνатаи νὰ ἐξαχθῇ, ὁ ναῖσκος οὗτος εἶχεν οἰκοδομηθῇ περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος.

Ἐξ ὁμοίου ψαμμίτου εὐρέθη περὶ τὰ πεντήκοντα μέτρα ἀνατολικῶς τῆς ἀψίδος καὶ τμήμα κίονος ἀρραβδώτου ὕψ.

0.25 μ., διαμ. 0.42 μ. μετὰ στρογγύλης ὀπῆς γομφώσεως διαμ. 0.07 μ. καὶ βάθους 0.06 μ.

Αὐτόθι ὠσαύτως εὐρέθη καὶ ἕτερον τμήμα κίονος ὕψ. 0.20 μ. ἐξ ἐπιχωρίου λίθου ἄνευ ῥαβδώσεων καὶ ἀμελῶς εἰργασμένου· εἰς τοῦτον μάλιστα παρατηρεῖται καὶ μείωσίς τις ἢ ἔντασις, διότι ἡ ἄνω διάμετρος αὐτοῦ εἶναι 0.29 μ. ἐν ᾧ ἡ κάτω 0.30 μ.

Ἐξ ὁμοίου ἐπιχωρίου λίθου καὶ τῆς αὐτῆς ἐργασίας τμήμα κίονος παρατηρήθη ἐντὸς τῶν ἐρειπίων τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου φανεροῦ ὕψους περὶ τὸ ἓν μέτρον, ὅπερ δεικνύει, ὅτι οὗτός τε ὁ κίων καὶ τὰ ἀνωτέρω ἀναγραφέντα τμήματα κίωνων προέρχονται ἐκ μονολίθων κίωνων, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ἀνήκον εἰς τοὺς κίονας τοῦ αὐτοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ἐξ οὗ τὸ κιονόκρανον καὶ αἱ τρίγλυφοι. Ἡ χρησιμοποίησις ἄλλως τε εὐτελοῦς καὶ ποικίλου οἰκοδομικοῦ ὕλικου πρὸς ἴδρυσιν τῶν κατὰ δῆμους ἱερῶν εἶναι εὐνόητος, ἐφ' ὅσον τὰ ταμεῖα αὐτῶν δὲν ἦσαν οὕτω πλούσια, ὥστε νὰ δαπανῶσι διὰ τὴν κατασκευὴν πολυτελῶν κτηρίων.

Χρονολογία ἀνεγέρσεως τῆς βασιλικῆς. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέν-

των δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τοὺς χρόνους τῆς ἰδρύσεως μετὰ βεβαιότητος. Παρέχει δὲ ἡμῖν τὴν πρὸς τοῦτο εὐχέριαν τὸ ἐντὸς τοῦ ἑξωνάρθηκος εὑρεθὲν μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα τῶν ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων (408-450 μ.Χ.), οὗτινος τὸ τελευταῖον ἔτος 450 μ. Χ. ἀποτελεῖ τὸ *terminus post quem*. Πρὸς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν προσαρμόζεται ἢ τε μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκ μωσαϊκῶν περὶ τὸ σύνθρονον ἐπιγραφῆς. Ἀφ' ἑτέρου τὰ μὲν γράμματα τῆς ἐπὶ τοῦ θωρακίου ἐπιγραφῆς τοῦ Νικοστράτου διατηροῦσιν ἀκόμη τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτῶν μορφήν, τὸ δὲ ὄνομα Νικόστρατος φέρουσιν Ἀναφλύστιοι καὶ Βησαεῖς, ζήσαντες περὶ τοὺς αὐτοὺς ὑστέρους ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Εἰς τοὺς αὐτοὺς ὥσαύτως χρόνους ἀνάγεται ἡ κατασκευὴ τῶν τε κιονοκρανῶν καὶ τῶν θωρακίων καὶ τὸ μετ' ἀρχαιοτρόπων ἀνθεμίων λοξόμητον γλυπτόν (εἰκ. 5). Ὁ δὲ μετὰ κλιμάκων ἄμβων παρουσιάζεται εἰς τὰ ἀρχαιότερα παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ Rotonda τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν καὶ τῆς ἐν Θάσῳ¹ πρωτοσταυρικῆς βασιλικῆς. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα πείθουσιν, ὅτι καὶ ἡ ἡμετέρα βασιλικὴ ἀνηγέρθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος.

Μεταβολαὶ ἐπελθοῦσαι ἐν τῇ βασιλικῇ. Ὡς ἔξετέθη ἀνωτέρω, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ μνημείου παρουσιάσθησαν νεώτεραι προσοῇκαι, ἐκτελεσθεῖσαι εἰς μεγάλην κλίμακα, σκοπὸν ἔχουσαι τὴν στερεώσιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐπελθουσῶν ἐπικινδύνων βλαβῶν. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ προσδιορισθῶσι τὰ προκαλέσαντα τὰς βλάβας αἷτια, οὔτε ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν αὗται ἐπῆλθον. Εἶναι πιθανὸν νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἰσχυρὰς σεισμικὰς δονήσεις ἢ εἰς συγκρούσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν εἰκονομαχιῶν νομίζω, ὅμως ὅτι πιθανώτατον αἷτιον εἶναι τὸ ἐκ πλημμυρῶν. Ἡ ἡμετέρα δηλ βασιλικὴ περιβάλλεται ἀπὸ βορρᾶ καὶ δυσμῶν ὑπὸ ὕδραγωγείου.

Τὰ ὕδατα τούτου, παθόντος βλάβην, ἀναβλύσαντα κατὰ τὰς πολυομβρίας προσέβαλον ἐπανειλημένως τὸ μνημεῖον, σὺν τῷ χρόνῳ ἐπέφερον εἰς αὐτὸ ζημίας καὶ κατέχωσαν αὐτὸ ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα. Τὰ αὐτὰ δὲ ὕδατα δὲν ἔπαυσαν καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ διεισδύσουν εἰς αὐτό, ἀναβλύζοντα κατὰ τὸν πόδα τῆς βορείας πλευρᾶς. Ἐνεκα δὲ τῶν ἐπελθουσῶν ἐπικινδύνων, ὡς φαίνεται, ζημιῶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιφέρωσι μεγάλας εἰς τὸ μνημεῖον μεταβολάς, αἷτινες ἥλλαξαν τὴν μορφήν αὐτοῦ. Οὕτω, διπλασιάσαντες τὸ πάχος τοῦ τοίχου τῆς βορείας παραστάδος, κατεσκεύασαν ἐν αὐτῷ τὴν διὰ τὴν πρό-

¹ Τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἐν Θάσῳ βασιλικῆς ἔξετέλεσα κατὰ τὸ 1930. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀνεκοίνωσα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τῶν Ἀθηνῶν τοῦ αὐτοῦ ἔτους, δοὺς καὶ περίληψιν τῆς ἀνακοινώσεώς μου πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου ἐξείνουν. Ἀτυχῶς ὁ αὐτὸς ἀκαδημαϊκὸς κ. Γ. Σωτηρίου τὴν μὲν περίληψιν μετὰ τοῦ σχεδιαγράμματος ἐδημοσίευσεν ὁλόκληρον ὡς εἶχεν ἐν ΑΕ 1929, ἐν δὲ τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ Συνεδρίου κατεχωρήθη ὅτι «ὁ κ. Κοτζιάς δὲν ἔδωκε τὴν σχετικὴν περίληψιν»!

θεσιν προοριζομένην ἀχηβάδα· δι' ἐγκαρσίου τοίχου ἔκλεισαν τὸ ταπεινὸν τέμπλον διὰ τοίχου ὑψηλοῦ πανταχόθεν, ἀφήσαντες μικρὰν κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ θύραν. Ἐκτίσαν ἀμφοτέρας τὰς κιονοστοιχίας πρὸς ὑποστήριξιν τῶν βλαβέντων τόξων· ἔκλεισαν τὸ τρίβηλον ἀφήσαντες μίαν εἴσοδον, προσέθη-
καν δεύτερον ἐνισχυτικὸν τοῖχον κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς δυ-
τικῆς πλευρᾶς τοῦ ἑσωνάρθηκος, φράξαντες τὰς τρεῖς ἐκεῖ θύρας, τὴν δὲ
μετὰ τοῦ νοτίου κλίτους ἐπικοινωνοῦσαν θύραν μετέβαλον εἰς ἐρμάριον. Τὰ
ἐκατέρωθεν δὲ κλίτη φαίνεται, ὅτι δὲν ἡχρηστεύθησαν ἐντελῶς, ἀλλ' ἐπι-
σκευασθέντα καὶ ταῦτα κατὰ τὴν κεράμωσιν μετεβλήθησαν εἰς χώρους βοη-
θητικούς.

Διὰ τῶν ἐπισκευῶν τούτων ἡ τέως τρίκλιτος μετεβλήθη εἰς μονόκλι-
τον πλέον βασιλικήν, ὁμοίαν πρὸς τὴν βασιλικὴν τῶν Ταξιάρχων τῶν γειτο-
νικῶν Καλυβίων τοῦ τέως δήμου Θορικίων (πβλ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Ἀθηνᾶ
τ. ΑΕ', σελ. 165), πρὸς ἣν διαφέρει κατὰ τοὺς ἐνταῦθα νάρθηκας, οἷτι-
νες παρὰ τὰς μεταβολὰς διετηρήθησαν ἀμφοτέροι ἐν χορῇ μέχρι τέλους,
καίτοι πᾶσαι αἱ θύραι εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῶσιν εἰς τὸν ἑσωνάρ-
θηκα. Ἐκτοτε ἴσως μετεβλήθη καὶ τὸ βαπτιστήριον εἰς ἐλαιοτριβεῖον.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν εἰρημένων μέτρων, ἅτινα ἐλήφθησαν πρὸς σωτη-
ρίαν τῆς βασιλικῆς, αὕτη κατεστράφη. Ἐκ δὲ τῶν πειστικῶν ἐνδείξεων, αἵ-
τινες παρουσιάσθησαν κατὰ τὸ νότιον κλίτος καὶ ἀμφοτέρους τοὺς νάρθη-
κας, δύνатаί τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ἡ καταστροφὴ προῆλθεν ἐκ πυρκαϊᾶς.
Τὸ δὲ ἐν τῷ ἑσωνάρθηκι τῆς βασιλικῆς εὐρεθὲν μολυβδόβουλον τοῦ πρωτο-
νοταρίου, τὸ ἀνήκον εἰς τὸν ΙΑ' ἢ ΙΒ' μ. Χ. αἰῶνα, δύνатаι νὰ παράσχῃ
τοὺς κατὰ προσέγγισιν χρόνους τῆς καταστροφῆς, δι' ἣν ὁ ΙΒ' αἰὼν ἀπο-
τελεῖ τὸ *terminus ante quem*.

Κατὰ τοὺς δεινοὺς καὶ τρικυμιώδεις ἐκείνους χρόνους αἱ ἄγριαι ὁρ-
δαι Ἀγαρινῶν καὶ Ἀλγερίνων πειρατῶν, χρησιμοποιοῦσαι κατὰ ΣΑΘΑΝ (ἐν
Ἑλληνικοῖς) τοὺς ἐκατέρωθεν τοῦ Ὀλύμπου ὄρους τῆς Θέρμης καὶ τῆς
Ἀναβύσου καὶ τὸν τοῦ Θορικοῦ ὡς μόνιμα χρησφύγετα πειρατικῶν πλοίων,
ἐπέπιπτον κατὰ τῶν τὸ Σούνιον παραπλεόντων ἢ ἐξορμῶντες εἰς τὴν ξηρὰν
ἔσπειρον τὸν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὄλεθρον καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς
νοτιανατολικῆς Ἀττικῆς, ἥς τὴν ἐρήμωσιν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα θρηνεῖ ὁ
Ἀχομινᾶτος. Τοιαύτην τινὰ καταστροφὴν δὲν ἡδύνατο νὰ ἀποφύγῃ καὶ ἡ
ἡμετέρα βασιλική. Ἐκτοτε δ' αὕτη, ὀριστικῶς ἐγκαταλειφθεῖσα, μετεβλήθη
κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους εἰς λατομεῖον ἐτοίμου οἰκοδομικοῦ ὕλικου πρὸς
ἀνέγερσιν ἐκκλησιδίων καὶ ἄλλων κτισμάτων. Τὰ δ' ἐν αὐτῇ ὑπολειφθέντα
ἐκ τῆς λαφυραγωγίας ἀπεκάλυψαν αἱ ἡμέτεραι ἀνασκαφαί.

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΑΡΑΦΗΝΙ¹

Ὁρμηθεῖσα ἀπὸ τῶν ἐνθαρρυντικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους (πρβ. ΠΑΕ 1951, 77 ἐξ.), ἡ ἐφετινὴ πρώτη τακτικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Ραφήνας ἀπέβλεπε πρὸς δύο τινά: Πρῶτον, τὴν συνέχισιν καὶ ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἐν τῇ παραλίᾳ μερικῶς ἀποκαλυφθέντος λάκκου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον εὑρεθῇ πολυάριθμοι σκωρίαὶ καὶ ἄλλα λείψανα καμινεύσεως χαλκούχου μεταλλεύματος, ὁμοῦ μετὰ πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων, πρὸς συλλογὴν πληρεστέρων, κατὰ τὸ δυνατόν, στοιχείων περὶ τῆς μεθόδου κατεργασίας τῶν μεταλλευμάτων κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τῆς λεγομένης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (πρωτοελλαδικὴν περίοδον).

Δεύτερον, τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ συγχρόνου πρὸς τὰ χαλκουργικὰ λείψανα πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις εἶχεν ἐντοπισθῇ, κατόπιν ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν, ἐπὶ τοῦ δυτικῶς καὶ ἀμέσως συνεχομένου πρὸς τὸν λιμένα τῆς Ραφήνας ταπεινοῦ ὑψώματος.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσίαζεν ἡ ἔρευνα τῶν χαλκουργικῶν λειψάνων καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐστράφη κατὰ κύριον λόγον ἡ ἐφετινὴ σκαφή. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ συνοικισμοῦ καὶ τῶν ἀφθόνων ἐξ αὐτῆς προελθόντων εὐρημάτων κατεδείχθη, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ὁλοσχερὴς ἀποκάλυψις τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ραφήνας, ἐνὸς νέου σημαντικοῦ κέντρου τοῦ πρωτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Ἀττικῇ. Τὴν ἐπίσπευσιν μάλιστα τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἐργασιῶν ἐπιτάσσει ἤδη, πλὴν τῆς συνεχοῦς οἰκοδομήσεως, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποδεσμεύσεως καὶ ὀριστικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου τῆς παραλίας, ἀποτελοῦντος τὴν προθήκην τοῦ ραγδαίως ἀναπτυσσομένου συγχρόνου συνοικισμοῦ τῆς Ραφήνας.

¹ Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἐπὶ ἓνα μῆνα (Ὀκτώβριον 1952), συμπληρωματικαὶ ὅμως ἐργασίαι, κυρίως ἡ συγκόλλησις τῶν πλούσιων κεραμικῶν εὐρημάτων, παρετάθησαν καὶ πέρα τοῦ τέλους τοῦ ἔτους. Διὰ τὴν παροχὴν τῶν οἰκονομικῶν μέσων τῆς ἀνασκαφῆς ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τὸν Γενικὸν Γραμματέα καθηγητὴν κ. Ἀ. Ὁρλάνδον. Αἱ συμβουλαὶ τοῦ ἐποπτεύσαντος καὶ ἐφέτος Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀττικῆς κ. Ἰ. Παπαδημητρίου, ὑπῆρξαν πολύτιμοι καὶ συνεχεῖς. Εὐχαριστίας ὀφείλω ἐπίσης εἰς τὰς τοπικὰς ἀρχὰς τῆς Ραφήνας διὰ τὴν πρόθυμον συνδρομὴν των, πρὸς τοὺς κκ. Ν. Τομπάζην καὶ Γ. Τσίμαν διὰ πολλὰς φωτογραφήσεις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῶν εὐρημάτων, πρὸς τὸν μετ' ἄκρας εὐσυνειδησίας ἐργασθέντα ὀξυδερκῇ καὶ πεπειραμένον τεχνίτην κ. Ἰ. Καραμήτρον καὶ τὸν συγκολλήτην κ. Ἀ. Μαρίνην.

I. ΤΑ ΧΑΛΚΟΥΡΓΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

1. **Τάφος II.** Ἐν τῇ πρὸ τῶν ξενοδοχείων ἀκτῇ τῆς Ραφίνας, βορείως τοῦ ἀμμώδους ἀλιπέδου τῶν ἐκβολῶν τοῦ Μεγάλου Ρέματος (εἰκ. 1), εἶχεν ἀνοιχθῇ κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν σκαφὴν εὐρεῖα τάφος (τάφος I), ἀποκαλύψασα κατὰ μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον λείψανα εὐτελοῦς κτίσματος

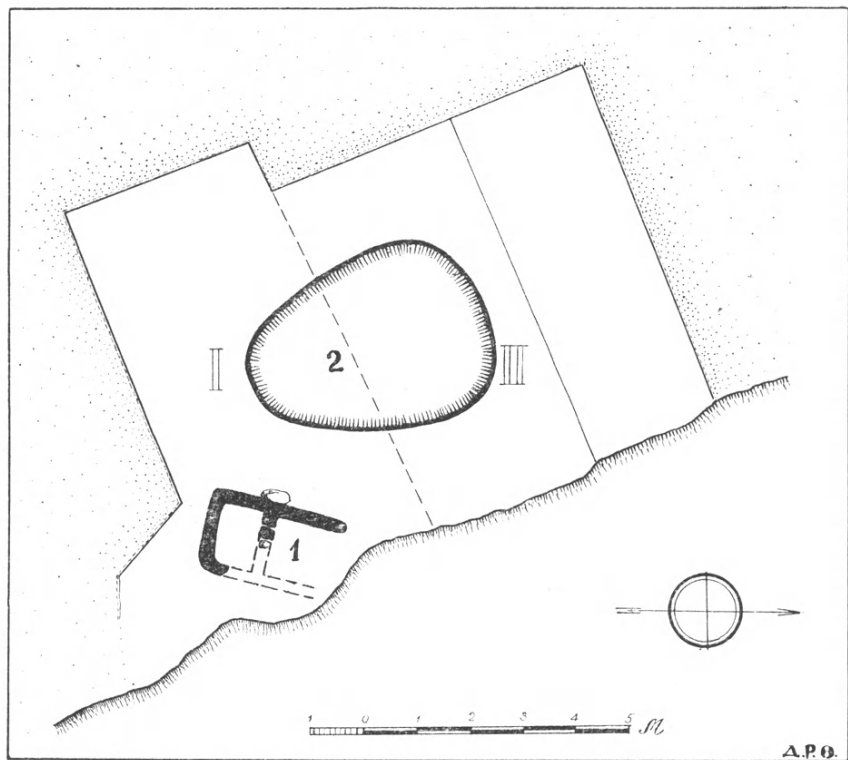

Εἰκ. 1. Μερικὴ ἄποψις τῆς παραλίας τῆς Ραφίνας ἀπὸ Βορρᾶ. Α = τὸ ἀμμώδες ἀλιπέδον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Μ. Ρέματος. Β = Ἡ θέσις τῶν χαλκουργικῶν ἐργαστηρίων. Γ = ἡ κορυφὴ τοῦ γηλόφου τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ.

(ἀριθ. 1 ἐν τῷ σχεδιογρ. τῆς εἰκόνης 2) κατὰ δὲ τὴν βορείαν πλευρὰν μέρος λάκκου ἐσκαμμένου ἐντὸς τοῦ στερεοῦ (εἰκ. 2, ἀρ. 2).

Νέα τάφος (II), παραπλεύρως τῆς παλαιᾶς, ἔφερεν εἰς φῶς ὁλόκληρον τὸ λακκοειδὲς ὄρυγμα, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ἐγένετο προσεκτικὴ ἔρευνα τῆς ἐπιχώσεως ἐντὸς τοῦ λάκκου. Τὸ σχῆμα τοῦ ὄρυγματος εἶναι ὀφειδές, μήκος δ' ἔχει 4.40 μ. καὶ πλάτος μέγιστον 3.40 μ. (εἰκ. 3). Τὸ βάθος αὐτοῦ

δὲν εἶναι πανταχοῦ τὸ αὐτό, κυμαίνεται δὲ περὶ τὸ ἓν μέτρον. Πλὴν τῶν ἀπειραρίθμων σκωριῶν χαλκοῦ, ἡ ἐπίχωσις τοῦ λάκκου περιεῖχεν ἄφθονα ὄστρακα πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τινα γραπτά, ὥς καὶ πολλὰ τεμάχια τοῦ πηλίνου δισκοειδοῦς πυθμένος τῆς μεταλλευτικῆς καμίνου. Τινὰ ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων φέρουσιν ὁπάζ, ἐφ' ὧν δὲ εἶναι καταφανῇ τὰ ἔχνη τῆς ἐπαφῆς μετὰ τοῦ ρευστοῦ μετάλλου¹.

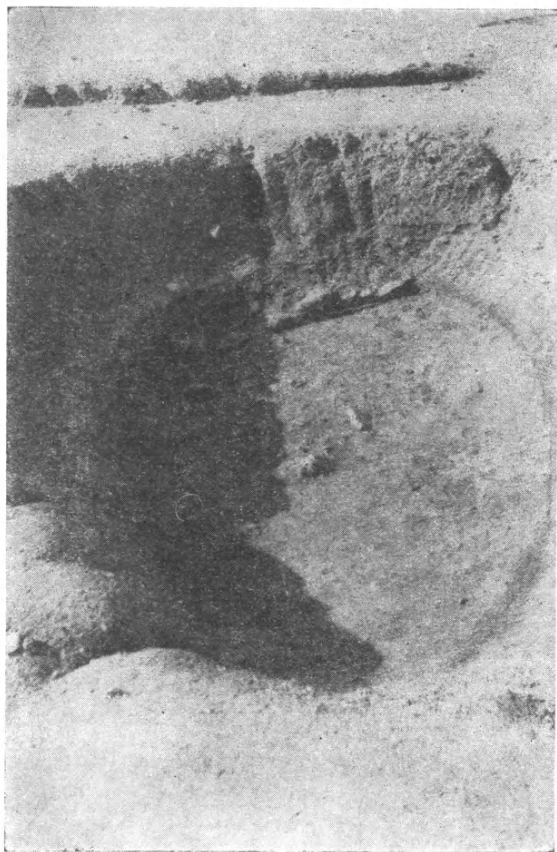
Εἰκ. 2. Κάτοψις τῶν τάφρων I - II.

Εἰς τὸ πέρυσιν ἀνευρεθέν (ΠΑΕ ἔ. ἀ., εἰκ. 3) προσετέθησαν ἐφέτος ἐκ τοῦ λάκκου τρία πηλίνα χωνία, χρησιμοποιούμενα κατὰ τὴν χύσιν τοῦ ρευστοῦ μετάλλου εἰς τύπους (μήτρας). Ἐκ τῶν εὑρεθέντων λειψάνων συνάγεται, ὅτι αἱ μήτραι ἦσαν πηλιναι καὶ σύνθετοι ἐκ δύο ἢ πλείονων ἐφαρμοζόντων τεμαχίων κατ' ἀκολουθίαν, ἡ χύσις τοῦ μετάλλου διὰ τοῦ στενοῦ

¹ Δυστυχῶς δὲν κατέστη εἰσέτι δυνατὴ ἡ συμπλήρωσις καὶ ἀνασύστασις τοῦ μοναδικοῦ τούτου λειψάνου τῆς πρωτοελλαδικῆς χαλκουργίας.

«ὄχετοῦ» τῆς μήτρας μόνον τῇ βοηθείᾳ χωνίου ἦτο δυνατή. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ εὐρεσις τεσσάρων χωνίων χύσεως ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος τοῦ ἐργαστηρίου.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν εὐγλώττων αὐτῶν λειψάνων κατὰ χώραν κατεργασίας τοῦ μεταλλεύματος τοῦ χαλκοῦ καθ' ὅλα τὰ στάδια αὐτῆς, ἀνευρέθησαν καὶ ἅπτα δείγματα τῶν προϋόντων τοῦ ἐργαστηρίου, χάλκινα δηλαδὴ ἀντικείμενα.

Εἰκ. 3. Τὸ δάπεδον τοῦ λακκοειδοῦς χαλκουργικοῦ ἐργαστηρίου.

Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ὀρύγματος, πλὴν τοῦ εἴδους τῶν ἐν αὐτῷ λειψάνων, προσμαρτυρεῖ καὶ τὸ μέγεθος καὶ ὁ τρόπος ἐν γένει τῆς ἀνορύξεως αὐτοῦ, τὸ κανονικὸν σχῆμα, ἡ ἰσομερὴς κλίσις τῶν πλευρῶν καὶ ὁ ὀριζόντιος πυθμὴν. Ταῦτα πάντα πείθουσιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ δαπέδου λακκοειδοῦς χαλκουργικοῦ ἐργαστηρίου. Ἀληθῶς δὲ ἡ μορφή παρομοίων ἐργαστηρίων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφέρῃ, εἰς τόσον πρωίμους μάλιστα χρόνους, ἀπὸ τὰς κοινὰς καλύβας, τὸν προχειρότερον καὶ ἀρχαιότερον τύπον οἰκήματος. Παραπλήσια λακκοειδῆ ὀρύγματα ἡρ-

μηνεύθησαν ἀλλαχοῦ ὡς δάπεδα πρωτογόνων οἰκημάτων· ταῦτα εἶναι γνωστά κυρίως ἐκ βορειοτέρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀνευρέθησαν εὐάριθμα παρόμοια ὀρύγματα¹. Οὐδεμίᾳ εὐρέθῃ ἔνδειξις περὶ

¹ Ἀναφέρω ἐνταῦθα μόνον τὸν ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, ΑΕ. 1898, 167 ἐξ. περιγραφόμενον λάκκον τῆς Ἀμοργοῦ, διαστάσεων 2.80×2.30 μ., ὃν ἡ H. GOLDMAN, *Eutresis*, 12, θεωρεῖ ὡς δάπεδον καλύβης. Πβλ. καὶ ΠΑΕ 1951, σ. 98.

τῆς ὑπάρξεως τοῖχου περὶ τὸν λάκκον, οὐδὲ λείψανα πρὸς ἔμπηξιν δοκῶν παρατηρήθησαν. Κατὰ τὸ βόρειον ὅμως μέρος σφύζονται λίθοι ἐν σειρᾷ ἐμπεπηγμένοι ἐντὸς τοῦ δαπέδου, σχηματίζοντες βαθμίδα («πατούραν»), ὕψους 0.12-0.15 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας πιθανῶς ἐπάτει ὁ πῆλινος δίσκος τῆς μεταλλευτικῆς καμίνου (εἰκ. 3).

2. **Τάφρος III.** Ὁμοίου σχήματος ἐργαστήριον ἀπεκάλυψεν ἡ σκαφή εἰς ἀπόστασιν 15 μ. πρὸς νότον τῆς τάφρου II, ὅπου ἐσκάφη νέα τάφρος (III). Εἰς βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἀνεφάνη σπηλαιό-

Εἰκ. 4. Λίθοι πληροῦντες τὸ Β. ἥμισυ τοῦ δευτέρου χαλουργικοῦ ἐργαστηρίου.

μορφον λάξευμα ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου· κατ' ἀντίθεσιν ὅμως πρὸς τὴν ἀμικῶς πρωτοελλαδικὴν ἐπίχωσιν τοῦ λακκοειδοῦς ἐργαστηρίου τῆς τάφρου I-II, ἡ ἐπίχωσις τῆς νέας τάφρου εὐρέθῃ τετραγμένη, ὑπεράνω δὲ καὶ ἐν μέρει ἐντὸς τοῦ ὄρυγματος, ὅστρακα ὕστεροελλαδικὰ III ἦσαν μεμειγμένα μετὰ πρωτοελλαδικῶν.

Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου καὶ κάτω τὸ ὄρυγμα εὐρέθῃ κατὰ τὸ ἥμισυ πεπληρωμένον διὰ πολλῶν λίθων (εἰκ. 4), ὧν οἱ κατώτεροι ἦσαν ἐνίοτε ὀγκώδεις καὶ τεχνικῶς συνηρμοσμένοι, ὥς ἂν ἀπετέλουν θεμέλιον οἰκήματος. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ πλήρωσις τοῦ ὄρυγματος ἐγένετο διὰ τὴν σταθεροποίησιν τοῦ ἐδάφους ἢ τὴν θεμελίωσιν κτίσματος κατὰ τὴν ὕστεροελλαδικὴν πιθανῶς περίοδον. Ἡ συνέχισις τῆς σκαφῆς θὰ δείξῃ περὶ τίνος

πρόκειται. Πρωτοελλαδικὰ ὄστρακα καὶ τινες σκωρίαι χαλκοῦ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ὀρυγματος καθιστοῦν δυνατὴν τὴν χρονικὴν τοποθέτησιν αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ τοῦ προορισμοῦ του μαρτυρεῖ σαφῶς πλὴν τοῦ ὠρειδοῦς σχήματος, ὁμοιοτάτου πρὸς τὸ τοῦ λακκοειδοῦς ἐργαστηρίου τῶν τάφρων I-II, καὶ ἡ ὑπαρξὶς ἐγκοπῆς κατὰ τὸ ἀψιδοειδὲς δυτικὸν τμήμα τῆς περιφερείας, εἰς ὕψος 0.10 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, βαινούσης ὁριζοντίως καὶ ἀντιστοιχούσης προφανῶς πρὸς τὴν λιθίνην «πατούραν» τοῦ πρώτου ἐργαστηρίου. Τὸ ὕψος καὶ τὸ σχῆμα τῆς ἐγκοπῆς συμφωνεῖ πρὸς τὸ πάχος καὶ τὴν μορφήν τοῦ πηλίνου δίσκου τῆς μεταλλευτικῆς καμίνου, τοῦ ὁποῦ πολλὰ τεμάχια εὐρέθησαν κατὰ τὴν σκαφὴν τοῦ παρακειμένου λάκκου τῶν σκωριῶν, εἶναι ἐπομένως πιθανώτατον, ὅτι διὰ τὴν ἐνθesis ὁμοίου δίσκου προωρίζετο αὕτη.

Τὸ φουρνοειδὲς ἄρα τοῦτο ὄρυγμα τῆς τάφρου III ὑπῆρξεν ὁμοίως χαλκουργικὸν ἐργαστήριον, δίδει δὲ ἰδέαν σαφεστέραν ὁπωσδήποτε τῆς μορφῆς τοῦ μεταλλευτικοῦ ἱπνοῦ τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου.

3. **Πορίσματα**¹. Πόθεν προήρχετο τὸ μετάλλευμα τοῦ χαλκοῦ, ἀποτελεῖ εἰσέτι πρόβλημα, διότι καὶ ἡ χημικὴ ἐξέτασις τῶν ὑπολειμμάτων τῆς καμινεύσεως δὲν ἔγινεν ἀκόμη, οὔτε ἄλλωστε εἶναι βέβαιον ὅτι θέλει αὕτη ἐπιλύσει τὸ πρόβλημα.

Νομίζω ὅμως, ὅτι τὸ μετάλλευμα κατ' ἀρχὴν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μεταφέρετο μακρόθεν. Ἴσως ἡ γείτων Εὐβοία (ἢ ἀπέναντι ἀκτὴ τοῦ Μαρμαρίου) ἢ καὶ αὕτη ἡ Ἀττικὴ γῆ, ἦτο ἡ πηγὴ πορισμοῦ τοῦ πολυτίμου ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Ἀραφῆνος ὑφίστατο τὴν διὰ τοῦ πυρὸς κατεργασίαν. Πῶς κατωρθοῦτο ἡ ἐπίτευξις θερμοκρασίας τόσον ὑψηλῆς (ἄνω τῶν 1000 βαθμῶν), ἀπαραιτήτου διὰ τὴν τήξιν τοῦ μεταλλεύματος, εἶναι ἐν ἀκόμῃ πρόβλημα ἄξιον ἐξετάσεως. Ἡ φρῦξις πάντως τοῦ μεταλλεύματος ἐγίνετο ἐντὸς κλειστῶν φουρνοειδῶν καμίνων διὰ ξυλανθράκων, τὸ δὲ ἐκρέον διὰ τῶν ὁπῶν τοῦ πυθμένος τῆς καμίνου μετάλλευμα, συλλεγόμενον ἐντὸς χοάνης, ἐκύνετο τῇ βοηθείᾳ μικρῶν πηλίνων χωνίων εἰς τοὺς τύπους. Κατὰ τὴν γνώμην ἐιδικῶν, ἡ ἐξέτασις τῶν σκωριῶν δεικνύει, ὅτι τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀπομένουτος μετὰ τῶν ἀκαθαρσιῶν χαλκοῦ ἦτο σχετικῶς μικρὸν καὶ ἐπομένως ἡ ἀναγωγή τοῦ μετάλλου τελεία. Ὡστε οἱ χαλκουργοὶ τοῦ πρωτοελλαδικοῦ Ἀραφῆνος φαίνονται ἱκανῶς ἤδη προηγμένοι ἐν τῇ τέχνῃ τῆς κατεργασίας τῶν μετάλλων, τὴν ὁποίαν ἴσως ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, ὅταν ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ Ἀττικὰ παράλια.

Πλὴν τοῦ χαλκοῦ ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ἐπιτοπίου κατεργασίας καὶ τοῦ

¹ Ἡ πρόχειρος συναγωγή τῶν ἐκ τῶν δεδομένων τῆς σκαφῆς προκυψάντων στοιχείων ἔχει ἐντελῶς προσωρινὸν χαρακτῆρα καὶ δὲν θὰ ἐπεχειρεῖτο ἐνταῦθα, ἀν δὲν ἐκρίνετο ἀναγκαῖα κάποια, ἔστω καὶ ὑπὲρ τὸ δέον περιληπτικὴ καὶ στοιχειώδης, ἀνακοίνωσις περὶ τῶν τεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος πορισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

μολύβδου, τὸ πρᾶγμα ὅμως χρήζει περαιτέρω ἐρεύνης. Πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ σημειωθῇ, ὅτι πολλὰ μολύβδινα ἀντικείμενα εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν οἰκημάτων τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ. Ἡ γειτνίασις τῶν ἱστορικῶν μολυβδούχων κοιτασμάτων τῆς Λαυρεωτικῆς προσδίδει ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην.

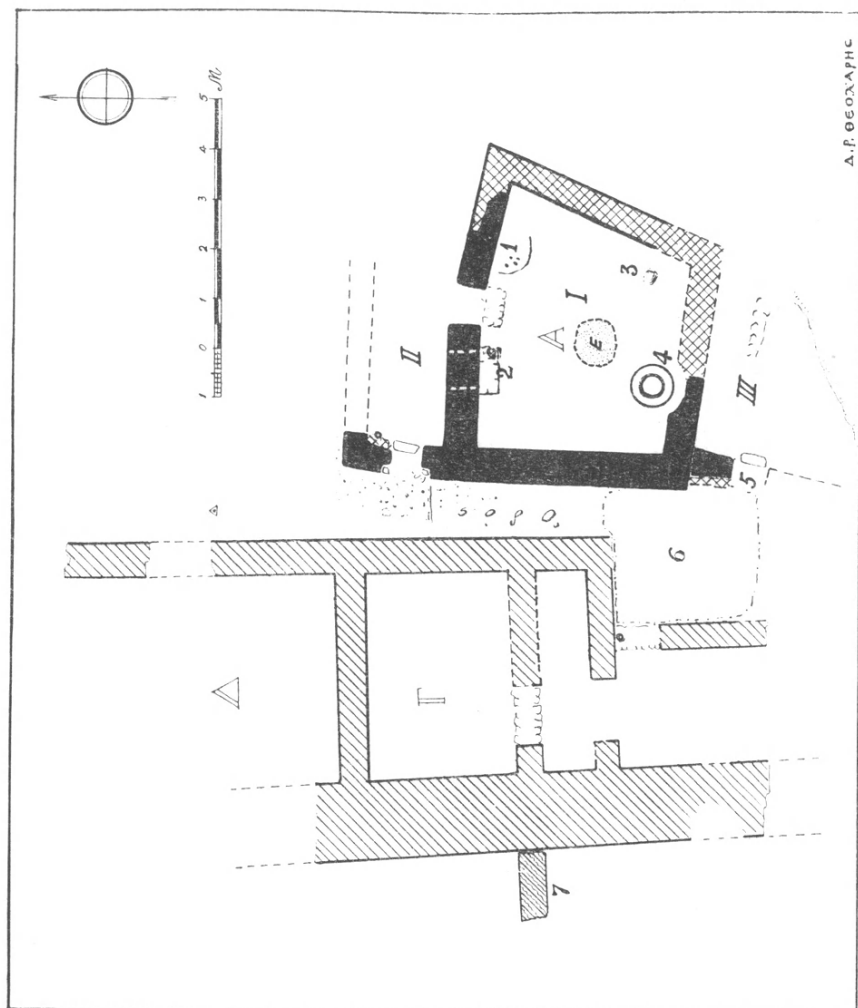
Διὰ τὸν ἀκριβέστερον χρονικὸν καθορισμὸν τῆς ἐν 'Αραφῇνι ἀσκουμένης κατεργασίας τοῦ χαλκοῦ βοηθοῦσι τὰ κεραμεϊκὰ λείψανα τοῦ πρώτου ἐργαστηρίου, ἅτινα περιλαμβάνουσι καὶ γραπτὰ ἀγγεῖα τοῦ τύπου τῆς Νάξου καὶ τῆς Σύρου (πρβ. ΠΑΕ 1951, 77 ἐξ., εἰκ. 5-9) κοινῶς ἀναγόμενα εἰς νεωτέραν φάσιν τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου. Μορφολογικὴ δὲ σύγκρισις μεταλλίνων τινῶν ἀντικειμένων, εὐρεθέντων ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου, παρέχει τὴν σπουδαίαν ἐνδειξιν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἴσως σύγχρονον πρὸς τὰς τελευταίας φάσεις τῆς II πόλεως τῆς Τροίας (πιθανῶς μεταξύ 2.400—2.300 π.Χ.).

Ἡ εὕρεσις ἄλλως τε σκωριῶν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῶν οἰκίων τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ μαρτυρεῖ, ὅτι τὰ οἰκήματα ταῦτα ἐστéγαζον τοὺς χαλκεῖς τῶν ἐργαστηρίων. Ἡ κεραμεϊκὴ τῶν οἰκίων παρουσιάζεται ἐπίσης ἐξειλιγμένη ἀλλ' οὐχὶ τόσον ὅψιμος καὶ ἀνήκει, ὥς φαίνεται, εἰς τοὺς μέσους πρωτοελλαδικοὺς χρόνους. Ὡστε ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προκύπτει ἀναμφισβητήτως ὅτι ἔχομεν ἐν 'Αραφῇνι ἐπιτόπιον κατεργασίαν τῶν μεταλλευμάτων αἰῶνάς τινος πρὸ τοῦ 2000 π. Χ. Τὰ μικρά, λακκοειδῆ ἐργαστήρια τῆς Ραφήνας εἶναι κατὰ ταῦτα αἱ ἀρχαιότεραι μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἐν Ἐλλάδι μεταλλουργικαὶ ἐγκαταστάσεις.

II. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΛΕΙΨΑΝΑ

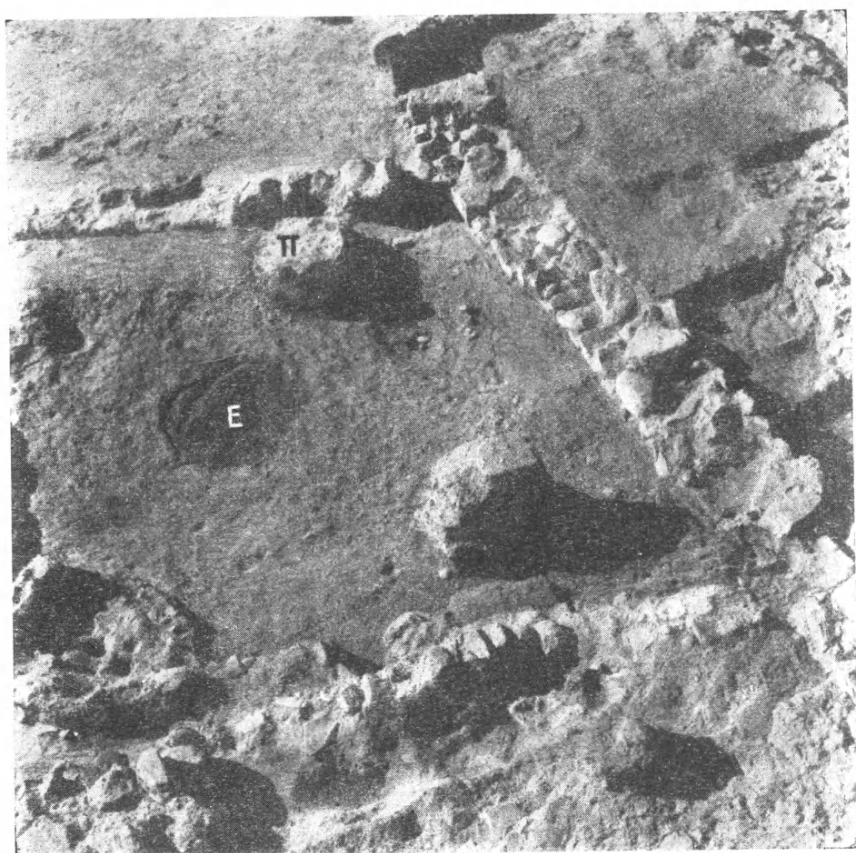
Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἐκ τῶν ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων εἶχε γίνεи φανερόν, ὅτι ὁ πρωτοελλαδικὸς συνοικισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκον τὰ ἐν τῇ παραλίᾳ ἐργαστήρια, ἐξετείνετο ἐπὶ τινος χαμηλῆς ἀνωφρείας, δυτικῶς τοῦ λιμενίσκου τῆς Ραφήνας. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐβεβαίωσε πράγματι, ὅτι δμάδες οἰκίων εἶχον κτισθῇ ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης, ἡ ὁποία δεσπόζει τοῦ λιμένος καὶ τοῦ ὄρμου, ἔχει δὲ παρὰ τὸ μικρὸν ὕψος πανοραμτικὴν θέαν καὶ ὁπωσδήποτε προφυλάσσεται ἀπὸ τῶν σφοδρῶς πνεόντων ΒΑ ἀνέμων, χάρις εἰς τι παρεμβλλόμενον πρὸς Β ὕψωμα.

Ἡ θέσις αὕτη τοῦ συνοικισμοῦ οὐδόλως εἶναι ὀχυρά· προφανῶς ὅμως τοὺς παλαιοὺς οἰκιστὰς κατὰ κύριον λόγον προσεῖλκυεν ὁ μικρὸς λιμὴν καὶ ὁ ἀμμώδης ὄρμος, κείμενοι εἰς τὰς ἐκβολὰς ποταμοῦ καὶ εἰς τὴν ἐξοδὸν σπουδαίας φυσικῆς διόδου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας. Διὰ τοὺς παλαιούς, ὅπως καὶ τοὺς νέους οἰκήτορας, πρωτεύοντα ρόλον ἔπαιξεν ἡ προτίμησις τῆς παραλίας. Οὕτω, τὰ οἰκήματα τοῦ συγχρόνου προσφυγικοῦ συνοι-

Εἰχ. 5. Ἀγραφὴν (1952). Κάτοψις πρωτοελλαδικῶν οἰκημάτων.

κισμοῦ κεῖνται ἐν μέρει ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν ἐρειπίων. Εὐτυχῶς, εἰς πολλὰ σημεία ἢ πρωτοελλαδικὴ ἐπίχωσις παρέμεινε κατὰ τὸ πλεῖστον ἄθικτος, ἀλλὰ τοῦ εἰκαζομένου ἐπὶ τῆς θέσεως μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ (ἐνδεχομένως καὶ μεσοελλαδικοῦ) τὰ οἰκοδομικὰ ἔχνη φαίνεται ὅτι ἐξηφανίσθησαν σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν.

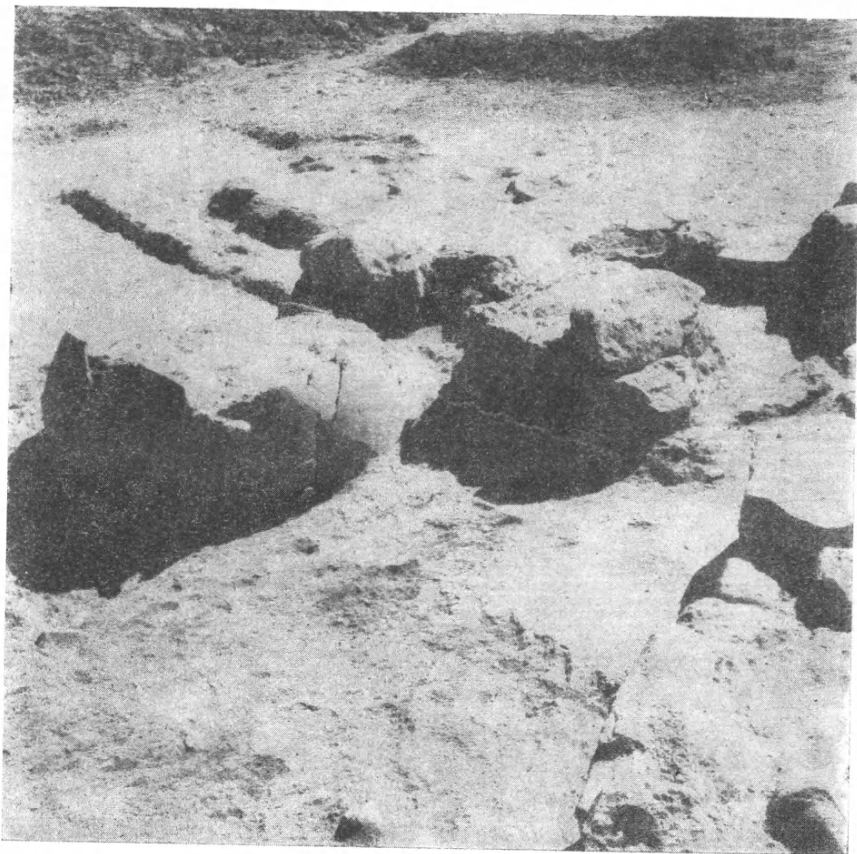
Εἰκ. 6. Ἀποψὺς τῆς οἰκίας «Α» ἀπὸ βορρᾶ.

Γενικῶς, ἡ γειτνίασις μετὰ τοῦ συγχρόνου συνοικισμοῦ καὶ αἱ ὀχυρωματικαὶ τάφροι καὶ τὰ ὀρύγματα τῶν πολυβολείων, ἅτινα εἶχον ἀνοιχθῇ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κατοχῆς ἐπὶ τοῦ ὑψώματος, ἐπηύξησαν τὰς δυσκολίας τῆς ἀνασκαφῆς, ἐνεργουμένης ἐπὶ ἀβαθοῦς ἐπιχώσεως.

Ἡ ἐξερεύνησις τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ ὑπῆρξεν ἐφέτος μᾶλλον περιορισμένη. Ἀπεκαλύφθη πλήρως μὲν μία κυρίως οἰκία (Α), ἀποδώ-

σασα ἀφθονώτατα κεραμεικὰ λείψανα, καὶ μερικῶς μία ἄλλη (B)· δύο ἄλλα οἰκήματα (Γ καὶ Δ), κείμενα παρὰ τὴν οἰκίαν Α, ἠρευνήθησαν μόνον ἐξ ἐπιπολῆς, διὰ τὴν διαγραφὴν τῆς κατόψεως αὐτῶν.

1. **Οἰκία Α** (σχεδιογρ. εἰκ. 5, εἰκόνες 6 καὶ 7). Ὡς δεικνύει τὸ σχέδιον τῆς κατόψεως, ἡ οἰκία ἀποτελεῖται ἐκ δύο τοῦλάχιστον δωματίων. Τὸ

Εἰκ. 7. Πίθος εὐρεθεῖς ἐν θέσει κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ οἰκήματος «Α».

κυριώτερον ἐξ αὐτῶν εἶναι εὐρύχωρον (διαστάσεων ἐσωτερικῶς 3.70×5.00 περίπου μ.) τραπεζοειδὲς δωματίον (I), περιοριζόμενον ὑπὸ τριῶν λιθοκτίστων τοίχων. Λόγω τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους πρὸς δυσμὰς, τὸ δάπεδον ἐλαξεύθη ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (χιμιλιά) καὶ ἀντὶ θεμελίου χτιστοῦ τῆς πλινθίνης ἀνωδομίας ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὸ στερεὸν ἔδαφος. Ἰσχυρότερος τῶν χτιστῶν τοίχων εἶναι ὁ δυτικὸς (πάχους 0.70 μ.),

σωζόμενος μέχρις ὕψους 0.60 μ., ἀξιοσημείωτος δὲ καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ λίθοι εἶναι λοξῶς ἢ διαγωνίως τοποθετημένοι καὶ καλῶς συμπεπλεγμένοι (diagonal ἢ herring-bone wall), κατὰ σύστημα οἰκοδομικὸν γνωστόν, κατὰ τὴν ἔννοιαν ὅμως τοῦ ὕψους τῶν δόμων, ἐκ τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμού τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ τῆς Ἀττικῆς¹ καὶ ἐξ ἄλλων συνοικισμῶν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ (Τροία, Θεομή, Ἀσέα, Εὐτρῆσις κ. ἄ.). Ἐξωτερικῶς τὸ θεμέλιον καλύπτει σειρὰ μικρῶν πλακοειδῶν λίθων, ἐνεσφηνωμένων ὀρθίων (δίκην ὀρθοστατῶν) καὶ προσστατευόντων τὴν βάσιν τοῦ τοίχου ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

Ἡ θύρα τοῦ δωματίου, διὰ τοῦ ὁποίου συνεκινῶναι μετὰ τοῦ συνεχομένου πρὸς Β προδόμον, πλάτους σχετικῶς μικροῦ (0.70 μ.), εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου. Ἀρχικῶς ὅμως φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ δεύτερον ἄνοιγμα, ἀποφραχθὲν κατόπιν (ἀριθ. 2 ἐν τῷ σχεδιογρ. τῆς εἰκ. 5), τοῦ ὁποίου σφύζεται κατὰ χώραν ὁ λίθινος ὄλμος, ἐν ᾧ περιστρέφετο ἡ στρόφιγξ τῆς θύρας. Ἐμπροσθεν καὶ τῶν δύο θυρωμάτων ὑπάρχουσι κατώφλια, διὰ λίθων, ἐν μέρει δὲ καὶ δι' ὀστράκων πιθοειδῶν ἀγγείων, κατεσκευασμένα.

Τὸ εὐρύχωρον τοῦτο δωμάτιον ὑπῆρξε βεβαίως τὸ κύριον ἐνδιαίτημα μιᾶς οἰκογενείας: εἰς τὸ μέσον ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ δαπέδου ἐσκαμμένη καὶ πεπληρωμένη διὰ πηλοῦ ἢ κυκλικῆ ἑστία (ἡ ἀρχικὴ ἑστία τοῦ οἴκηματος) (Ε ἐν τῷ σχεδιογρ. τῆς εἰκόνης 5 καὶ ἐν εἰκόνι 6), παρ' αὐτὴν δὲ κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν ἔκειτο ἐμπεπηγμένος εἰς βάθος 0.50 μ. ἐντὸς τοῦ δαπέδου μέγας ἀποταμιευτικὸς πίθος (εἰκ. 7· πρβ. ἀριθ. 4 ἐν τῷ σχεδιογρ. τῆς εἰκ. 5 καὶ Π ἐν εἰκόνι 6) καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ πίθου ἀπόστασιν εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου λίθοι τριπτήρες. Κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν μικρὸς λάκκος (ἀριθ. 3 ἐν τῷ σχεδιογρ. τῆς εἰκ. 5) εὐρέθη πεπληρωμένος τέφρας, ἀλλὰ τῶν γνωστῶν «βόθρων» τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου δὲν ἀνευρέθη παράδειγμα μέχρι τοῦδε ἐν Ἀραφῇνι. Τέλος παρὰ τὴν εἴσοδον ἐσφύζετο περίεργον κατασκευάσμα ἐκ πηλοῦ (πινακιοθήκη;) (ἀριθ. 1, ἐν τῷ σχεδιογρ. τῆς εἰκ. 5) μετὰ τεσσάρων κοιλωμάτων διὰ τὴν ἔνθεσιν ἀγγείων, ἐντὸς δύο δ' ἐξ αὐτῶν εὐρέθησαν κατὰ χώραν δύο ἀγγεῖα, ὧν τὸ μὲν ἡμισφαιρικὴ φιάλη, τὸ δὲ ραμφόσχημον ἀγγεῖον (sauce-boat), ἀμφότερα τυπικὰ ΠΕ σχήματα. Μέγας ἀριθμὸς ὀστράκων ἀγγείων καὶ τινα πλήρη ἀγγεῖα (ὑπερπεντήκοντα ἀγγεῖα συνεπληρώθησαν ἐκ τῶν ὀστράκων τοῦ δωματίου τούτου) ἐσχημάτιζον ὁμοῦ μετὰ παντοίων λειψάνων καὶ ἀπορριμμάτων (ὀστρέων, ὀστῶν ζώων κλπ.) ἐπὶ χώσιν 0.60 μ.

¹ G. MYLONAS, AJA XXXVIII, 1934, 258 ἐξ. Ἡ μετ' ἐυλόγου ἐνδιαφέροντος ἀναμενομένη ὀριστικὴ δημοσίευσίς τῶν εὐρημάτων τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ, συνοικισμού θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πρωτοελλαδικῆς Ἀττικῆς, θὰ καταστήσῃ δυνατὴν εἰς τὸ μέλλον τὴν συσχέτισιν μετὰ τῶν εὐρημάτων τῆς Ραφῆνας.

ἐντὸς τοῦ δωματίου, χωριζομένην εἰς πλείονας στρώσεις. Προφανῶς ἡ διάρκεια τῆς χρήσεως τῆς οἰκίας ὑπῆρξε μακροτάτη· τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς θέσεως τῆς ἐστίας τοῦ οἰκήματος εἰς διάφορα βάθη τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι καλύπτει τὰ λείψανα τῆς ζωῆς τεσσάρων ἢ πέντε γενεῶν.

Στενός (1.50 μ.) ἐπιμήκης πρόδομος ἢ μικρὰ αὐλή (II) προσετέθη εἰς τὸ κύριον δωμάτιον πρὸς Β, ἀλλ' ὁ βόρειος τοῖχος αὐτοῦ, κατεσκευασμένος πιθανῶς ἐξ ὠμῶν πλίνθων, δὲν σφύζεται. Πρὸς δυσμὰς ἀνοίγεται ἡ ἐξώθυρα, πλάτους μόλις 0.60 μ., ὁδηγοῦσα πρὸς τὸν στενὸν δρομίσκον, ὅστις χωρίζει τὴν οἰκίαν ἀπὸ τῶν παρακειμένων πρὸς δυσμὰς οἰκημάτων. Κατὰ χώραν σφύζεται καὶ ὁ λίθινος ὄλμος τῆς θύρας, εἰς τὰς γωνίας δὲ τῶν παραστάδων δύο ὀπαὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ πλαίσιον τῆς θύρας ἀπετελεῖτο ἐκ ξυλίνων δοκῶν.

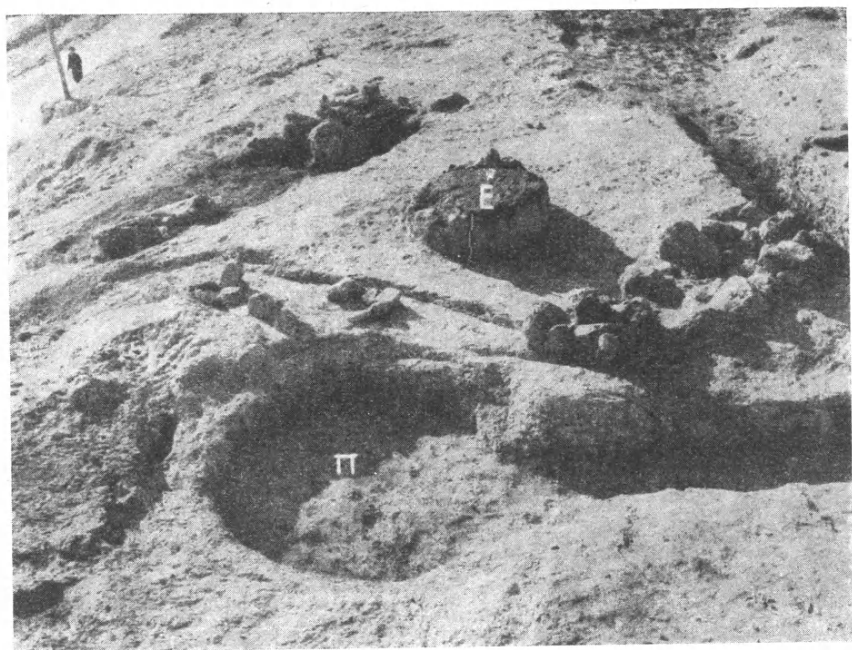
Πρὸς νότον τῆς οἰκίας Α ἀνευρέθη τὸ δάπεδον ἐτέρου δωματίου (III ἐν τῷ σχεδιογραφίῳ) μετὰ θυρώματος (ἀριθ. 5) ἄγοντος πάλιν πρὸς τὸν δρόμον. Νομίζω, ὅτι πρόκειται περὶ δωματίου ἄλλης οἰκίας, ἀτυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον καταστραφείσης.

2. **Οἰκία Γ** (σχεδιογρ. εἰκ. 5). Πρὸς δυσμὰς τῆς οἰκίας Α ἀνευρέθη στενὸς δρομίσκος (πλάτους 1.00-1.35 μ.) περαιτέρω δὲ διεγράφη ἀπλῶς, ἀφαιρεθέντος τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος, τὸ διάγραμμα οἰκήματος κανονικωτέρου σχεδίου (οἰκία Γ). Ἡ οἰκία φαίνεται πάλιν ἀποτελουμένη ἐξ ἐνὸς τετραγώνου κυρίου δωματίου (διαστάσεων ἐσωτερικῶς 4.00 × 3.00 περίπου μ.), ἔχοντος τὴν θύραν πρὸς Ν καὶ ἐπικοινωνοῦντος μετὰ τοῦ στενοῦ (πλάτ. 1.20 μ.) προδόμου. Νοτιώτερον διακρίνεται ἐγκάρσιος τοῖχος καὶ θύρα, ἄγουσα προφανῶς πρὸς τὸν δρομίσκον, σφύζουσα δὲ τὸν λίθινον ὄλμον κατὰ χώραν. Ἀξιοσημείωτον ἰδίᾳ εἶναι τὸ μέγα πάχος τοῦ δυτικοῦ τοίχου (1.55 μ.), δυσανάλογον δι' οἶκημα, τοῦ ὁποίου οἱ λοιποὶ τοῖχοι ἔχουν μέσον πάχος 0.65 μ. Εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ *ὀχυρωματικοῦ περιβόλου* τοῦ συνοικισμοῦ, χρησιμοπονηθέντος ὡς δυτικοῦ τοίχου τῶν συνεχομένων πρὸς αὐτὸν οἰκημάτων. Παραδείγματα τοιαύτης χρήσεως εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν προϊστορικὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Εἰς τοῖχος δυτικῶς τοῦ «περιβόλου» (ἀριθ. 7 ἐν τῷ σχεδιογραφίῳ) ἀπεδείχθη μεταγενεστέρᾳ προσθήκη. Βορείως τοῦ οἰκήματος Γ διαγράφεται ἕτερον συνεχόμενον οἶκημα (οἰκία Δ), κείμενον σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τῆς αὐλῆς συγχρόνου οἰκίας. Γενικῶς ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ κανονικότης τοῦ διαγράμματος καὶ ἡ «μεγαροειδής» (πβλ. τὰ μεγαροειδῆ οἰκήματα τῆς II πόλεως τῆς Τροίας) διάταξις τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τῶν δύο τούτων οἰκῶν.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν οἰκημάτων τούτων εἰς τὸ μέλλον θὰ ἀποδώσῃ, ὡς ἐλπίζω, νέα σημαντικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ.

3. **Οἰκία Β.** Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ὑψώματος, παρὰ τὸ χεῖλος τῆς ἀποτόμῳς πρὸς τὴν θάλασσαν καταλιπτούσης κλιτύος (τὸ σημεῖον ὅπου τὸ γράμμα Γ ἐν εἰκόνι 1), ἀνεσκάφησαν μερικῶς τὰ λείψανα περισσότερων τῆς μιᾶς οἰκιῶν.

Εἰς τὸ ἐπιφανὲς τοῦτο σημεῖον τοῦ ὑψώματος εἶχον ἀνορυχθῆ πολυβολεῖα καὶ τάφροι κατὰ τὴν Κατοχὴν (πρβ. εἰκ. 8 Π), ἐκ τῶν σκαφῶν δὲ ἐκείνων κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος τὰ προϊστορικὰ οἰκήματα. Παρὰ

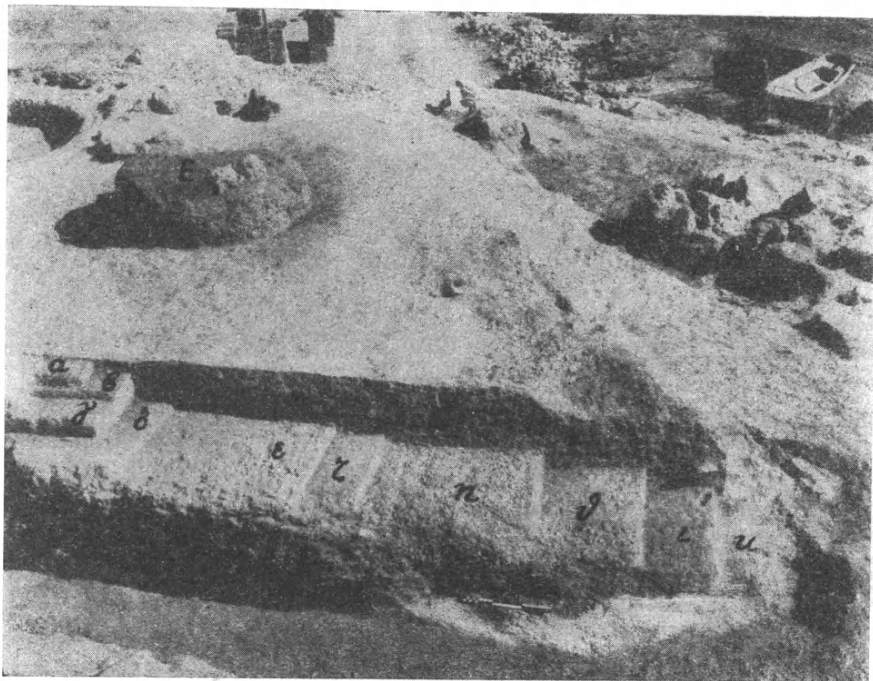

Εἰκ. 8. Ἀποψὺς τῆς οἰκίας Β ἀπὸ βορρᾶ (Π = πολυβολεῖον. Ε = ἐστία(;) πρωτοελλαδικοῦ οἰκήματος «Β»)

ταῦτα ἡ ἀνασκαφή ἀπεκάλυψε καὶ ἐνταῦθα σαφῆ λείψανα ἐνὸς κυρίως οἰκήματος (οἰκία Β), ἀποτελουμένου ἐξ ἐνὸς δωματίου, διαστάσεων ἐσωτερικῶς 3.00×4.00 περίπου μ., ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἔκειτο πιθανῶς ἡ ἐστία (Ε ἐν εἰκόνι 8). Τοῦ δωματίου σώζεται κυρίως ὁ δυτικὸς τοῖχος, ἐκ τῶν ἄλλων δὲ μόνον πενιχρὰ λείψανα. Ἀνατολικώτερον φαίνεται ὅτι ἔξετείνετο δεύτερον δωματίον, σήμερον ὅμως χαίνει ἐκεῖ ὁ κρημνός· τοῦτο μαρτυρεῖ, ὅτι κατὰ τὴν πρωτοελλαδικὴν περίοδον ἡ μορφή τοῦ χώρου ἦτο διαφορετικὴ καὶ ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων ἐσημειώθησαν κατακρημνίσεις τοῦ ἐδάφους πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς θαλάσσης.

Δοκιμαστικὴ σκαφὴ ἐντὸς τοῦ κυρίου δωματίου τῆς οἰκίας «Β» ἐπέ-
τρεψε νὰ διαπιστωθῇ, ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνδεκα ἐπαλλήλων στρώ-
σεων, ἄλλοτε ἐκ πηλοῦ καὶ ἄλλοτε ἐκ μικρῶν θαλασσίων χαλίκων ἀποτελου-
μένων (εἰκ. 9). Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπερατώθη καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο.

Πέριξ τῆς οἰκίας «Β» ἀπεκαλύφθησαν δύο ἄλλαι ἐστίαι, ὥστε εἶναι
βέβαιον, ὅτι πρόκειται περὶ συστάδος οἰκημάτων.

Εἰκ. 9. Ἑνδεκα ἐπάλληλοι στρώσεις ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας «Β».

III. ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Τὰ κεραμικὰ λείψανα τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου ὑπῆρξαν πλου-
σιώτατα. Πεντήκοντα περίπου ἄγγεῖα, πλήρη ἢ ἀσφαλῶς συμπεπληρωμένα
ἦλθον εἰς φῶς, προέρχονται δὲ ταῦτα καθ' ὅλοκληρίαν ἐκ τῆς οἰκίας Α,
τῆς μόνης πλήρως ἀνασκαφείσης (πρβ. εἰκ. 10). Ἐν τῇ παρουσίᾳ προ-
σωρινῇ ἐκθέσει δὲν εἶναι φυσικὰ δυνατόν νὰ δοθῇ πλήρης καὶ ἀκριβῆς
περιγραφὴ, οὐδὲ μνεῖα καὶ νὰ γίνῃ τῶν ἀπείρων μεμονωμένων περι-
πτώσεων.

Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ κεραμικὴ τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμού

τῆς Ραφήνας ὁμοιάζει πρὸς τὴν κεραμεικὴν τοῦ Ἀγ. Κοσμά καὶ τῶν συγχρόνων συνοικισμῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου, περιλαμβάνει δὲ ὅλα σχεδὸν τὰ τυπικὰ πρωτοελλαδικὰ σχήματα. Ἀλλὰ, ὥς εἶναι ἐπόμενον, πλὴν τῶν ὁμοιοτήτων παρατηροῦνται καὶ τινες διαφοραί, κάποια τοπικὴ ἰδιομορφία. Εἶναι φανερά ἡ προτίμησις ὠρισμένων σχημάτων καὶ ἡ ἀπουσία ἄλλων. Ὡστε εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ, ὅτι τὰ κεραμικὰ εὑρήματα τῆς Ραφήνας πλουτίζουν σημαντικῶς τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς πρωτοελλαδικῆς κεραμεικῆς.

Εἰκ. 10. Πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα ἐκ τῆς οἰκίας Α.

Γραπτὰ ἀγγεῖα δὲν εὑρέθησαν ἐν τῷ συνοικισμῷ, τὰ μόνα δὲ δύο ὄστρακα τῆς ἐφετινῆς σκαφῆς προέρχονται ἐξ ἀβεβαίων θέσεων. Μόνον ἐν τῇ παραλίᾳ, ἐντὸς τῆς τάφρου II, τὰ γραπτὰ ὄστρακα ἦσαν ὁπωσδήποτε συχνότερα, πάντοτε ὅμως σπάνια μετὰ τοῦ πλήθους τῶν μονοχρῶμων καὶ ἀβαφῶν. Ὡς καὶ τὰ γραπτὰ τοῦ προηγουμένου ἔτους, ἀνήκουσι καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν τάξιν τῶν διὰ σκοτεινόχρου βαφῆς ἐπὶ ἀνοικτοῦ βάθους (dark-on-light) κοσμουμένων ἀγγείων, δεικνύουσι δὲ μεγάλας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Κυκλαδικὰ (τῆς Σύρου καὶ τῆς Νάξου).

Ἐγγράμματα ὄστρακα εὑρέθησαν ἐλάχιστα, ὅσα ὅμως ἀρκοῦσι νὰ ὑπο-

γραμμίσωσι τὸν «Ἑλλαδικὸν» χαρακτήρα τῆς κεραμεικῆς τοῦ Ἀραφῆνος. Πάντα φέρουσιν ἔντυπον διακόσμησιν, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀντίστοιχα γνωστὰ ἐκ τῶν Κυκλάδων, ὅπου, ὡς γνωστόν, εἶναι ἄφθονα, ἀποτελοῦντα τὴν μᾶλλον χαρακτηριστικὴν κατηγορίαν ἀγγείων.

Τὰ μονόχρωμα ἢ ἀβαφῆ ἀγγεῖα εἶναι ἀφθονώτατα, διαιροῦνται δὲ εἰς δύο κατηγορίας: Τὰ εὐτελέστερα καὶ ὀγκωδέστερα εἶναι πεποιημένα ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ, περιέχοντος ἄμμον καὶ τρίμματα λίθων, ἔχουσι τοιχώματα παχέα καὶ ἐπιφάνειαν μᾶλλον ἢ ἥττον τραχεῖαν. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται οἱ πίθοι καὶ τὰ ὀπτῆρια ἢ τήγανα (pans), αἱ χύτραι καὶ τὰ τετραποδικὰ σκεύη καὶ διάφορα ἀποθηκευτικά ἀγγεῖα, ὅστρακα τῶν ὁποίων εὐρέθησαν κατὰ χιλιάδας ἐν τῇ ἀνασκαφῇ.

Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει τὰ ἀγγεῖα καλυτέρας ποιότητος. Ἡ κατασκευὴ αὐτῶν εἶναι ἐπιμελεστέρα, ὁ πηλὸς καθαρώτερος, τὰ τοιχώματα λεπτότερα. Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν σχημάτων εἶναι αἱ παντὸς εἵδους φιάλαι ἢ σκύφοι, τὰ πινάκια, αἱ πρόχοι καὶ αἱ φιάλαι μετὰ ραμφοσχήμου προχοῆς (sauce-boats).

Γενικὸν τεχνικὸν γνῶρισμα τῆς κεραμεικῆς ταύτης εἶναι ἡ σπάνις τοῦ πρωτογόνου ἐκείνου γανώματος (Urfirnis), τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων γνωρισμάτων τῆς πρωτοελλαδικῆς κεραμεικῆς καθ' ὅλον. Ἀντὶ γανώματος ἢ βαφῆς τὰ ἀγγεῖα καλύπτονται ὑπὸ λεπτοτάτου ἐπιχρίσματος καθαροῦ πηλοῦ, ὁμοχρώμου γενικῶς πρὸς τὸν πηλὸν ἢ ἀνοικτοτέρας ἀποχρώσεως. Ἡ ἐπάλειψις ἄλλοτε εἶναι ἀνθεκτικὴ καὶ συγκρατεῖται καλῶς, ἄλλοτε δὲ ἀποτρίβεται εὐκόλως, τὴν χρῆσιν δ' αὐτῆς ἐπέβαλλε φαίνεται καὶ ἡ παρουσία ἐν τῷ πηλῷ τῶν ἀγγείων λεπτῆς ἄμμου, ἡ ὁποία καθίστα τὴν ἐπιφάνειαν τραχεῖαν.

Τὰ ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα ἀνήκουσιν εἰς δεκαπέντε καὶ πλέον διάφορα βασικά σχήματα:

Α'. **Φιάλαι** μικραὶ, ἡμισφαιρικά, ἄνευ βάσεως ἢ συνηθέστερον μετὰ ταπεινῆς δακτυλοειδοῦς βάσεως (εἰκ. 10, τελευταία σειρά) ἐκ τῶν τυπικῶν πρωτοελλαδικῶν σχημάτων. Μία μεγάλη, βαθεῖα, ἄνευ βάσεως φιάλη, μετὰ καθέτων ἐπὶ τοῦ χείλους λαβῶν ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον σπανιώτατον σχῆμα (εἰκ. 10, τὸ πρῶτον τῆς α' σειράς).

Β'. **Πινάκια**. Πεποιημένα ἐκ καθαρωτάτου πηλοῦ, μετὰ λεπτοτάτων τοιχωμάτων (ἐνίοτε πάχους δύο μόνον χιλιοστομέτρων), εἶναι λίαν ἀβαθῆ καὶ ἔχουσι πεπλατυσμένον τὸν πυθμένα. Ἡ διάμετρος αὐτῶν ποικίλλει μετὰ 15-20 ἑκατοστομ. Δέκα παραδείγματα δίδουσι πλῆρες τὸ σχῆμα, πολλῶν δὲ ἄλλων εὐρέθησαν μεμονωμένα ὅστρακα (εἰκ. 10 τὰ δύο πρῶτα τῆς τρίτης σειράς).

Γ'. **Φιάλαι μετὰ ραμφοσχήμου προχοῆς (sauce-boats)**. Τυπικὸν

ἐπίσης πρωτοελλαδικὸν σχῆμα. Πλήρη παραδείγματα εὐρέθησαν τρία, πολλῶν δὲ ἄλλων τμήματα. Αἱ φιάλαι εἶναι βαθεῖαι καὶ εὐσχημοί, ἡ βάσις λίαν χαμηλή, δακτυλιοειδὴς καὶ ἡ λαβὴ ὀριζοντία· καὶ κάθετοι ὅμως λαβαὶ ἀπαντῶνται. Ἡ προχοὴ εἶναι σχετικῶς βραχεῖα. Ἐν πλήρες ἄγγειον εὐρέθη ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας τῆς οἰκίας Α (εἰκ. 11) ἄλλο δὲ προέρχεται ἐκ τῆς «πινακιοθήκης» τῆς αὐτῆς οἰκίας (πρβ. ἄνωτέρω σελ. 139). Τὰ τρία πληρέστερον διατηρούμενα ἄγγεῖα τοῦ σχήματος τούτου εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ κιτρινωποῦ, μεμειγμένου μετὰ μαρμαρυγίου, εἶναι δὲ ἐπληρωμένα διὰ στρώματος καθαροῦ πηλοῦ.

Ἐφθονα εὐρέθησαν ὅστρακα sauce-boats καλυτέρας ποιότητος, ἐνίοτε φέροντα τὸ γνωστὸν πρωτόγονον γάνωμα (Urfirnis) ἢ ἐπίχρισμά τι τεφρόν, ὁμοίως δὲ ἀπαντῶν-

Εἰκ. 11. Sauce-boat ἐκ τοῦ κατωφλίου τῆς οἰκίας Α (1 : 3 περ.).

Εἰκ. 12. Κύπελλα πρωτοελλαδικά.

ται βάσεις ὑψηλαί, κοῖλαι ἐσωτερικῶς καὶ προχοαὶ εὐρεῖαι.

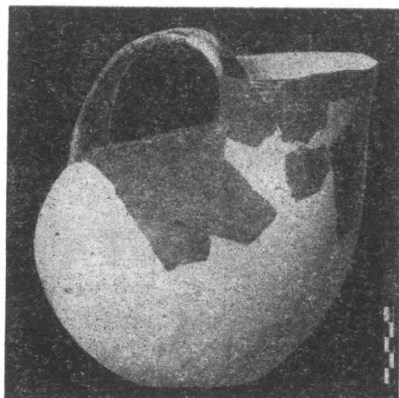
Δ'. **Κύπελλα** (εἰκ. 12 καὶ εἰκ. 10, τὰ δύο μεσαῖα τῆς β' σειρᾶς). Πέντε πλήρη ἢ σχετικῶς πλήρη ἄγγεῖα τοῦ σχήματος τούτου καὶ πολλὰ ὅστρακα ἄλλων εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς οἰκίας Α. Εἶναι εὐρύστομα μετὰ σφαιρικῆς κοιλίας καὶ ὑψηλοῦ λαιμοῦ, χωριζομένου ἀποτόμως ἀπὸ τοῦ λοιποῦ σώματος, μετὰ μιᾶς κυλινδρικής λαβῆς. Πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τὰ χαρακτηριστικώτερα ἄγγεῖα τῆς κεραμικῆς τῆς οἰκίας Α. Εἶναι κατεσκευα-

σμένα ἐκ πηλοῦ διαφόρων ποιότητων, γενικῶς ὅμως ἔχουσι λεπτὰ τοιχώματα. Τὸ σχῆμα εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς γείτονος Εὐβοίας, ἐκ τῶν Κυκλάδων (ΑΕ 1899 πίν. 9,7 ἐκ Σύρου καὶ πίν. 9,5 καὶ 11), τῆς Στερεᾶς (Ὁρχομενός, Εὐτρησις) καὶ σπανιότερον ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

Παραπηλίσου σχήματος ἀγγεῖα ἀπαντῶνται καὶ ἐν τῇ Τροίᾳ (Τroy, τόμ. I, 2 εἰκ. 378 ἀρ. 33.229, προερχόμενα ἐκ τῶν πρώτων φάσεων τῆς II Τροίας) καὶ ἐν Λέσβῳ.

Ε'. **Πρόχοι.** Αἱ στενόλαιμοι πρόχοι εἶναι ἐκ τῶν σπανιωτέρων σχημάτων τῆς κεραμικῆς τῆς οἰκίας Α. Ἐν δειγμα σφζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου, προσομοιάζει πρὸς γνωστὸν Κυκλαδικὸν τύπον (ΑΕ 1899, πίν. 9 ἀριθ. 2). Τὸ ὀλικὸν ὕψος τοῦ ἀγγείου θὰ ὑπερέβαινε τὰ 0,25 μ. Προέρχεται ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας καὶ φέρει ὠραῖον, ποικίλλον κατὰ τὸν χρωματισμόν, ξυθρόφαιον γάνωμα (Urfirnis).

Ζ'. **Ἀσκοί** (εἰκ. 13). Σχετικῶς σπάνιον εἶναι καὶ τὸ σχῆμα τοῦτο. Μόνον δύο ἢ τριῶν ἀγγείων τμήματα εὐρέθησαν ἐν τῇ ἐπιχώσει τῆς οἰκίας Α. Τὸ πληρέστερον διατηρούμενον παρουσιάζει τὸ τυπικὸν σχῆμα τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου πρωτοελλαδικοῦ ἀγγείου. Ἡ λαβὴ εἶναι ταινιοειδὴς καὶ διατέμενεται κατὰ μῆκος ὑπὸ ἐγγαρκίον γραμμῆς.

Εἰκ. 13. Ἀσκός.

Η'. **Χύτραι (:) .** Μερικὰ ἐλλιπῆ παραδείγματα παρουσιάζουν σχῆμα ἡμισφαιρικόν, ἐν εἵδει λίαν βαθείας ἀνοικτῆς φιάλης. Ὑπὸ τὸ χεῖλος ὑπάρχουσι πλαστικὰ μαστίδια (πρβ. KUNZE, Orchomenos III, 61, εἰκ. 24). Ἡ διάμετρος κυμαίνεται περὶ τὰ 25 ἑκατοστόμετρα. Σημειωτέον ὅτι ἡ στεφάνη τῶν χεϊλέων φαίνεται εἰς τὰ σφζόμενα παραδείγματα μελανή, ὥσεὶ κεκαυμένη.

Θ'. **Σφαιρικὰ ἀγγεῖα** μεθ' ὑποτυπώδους καθέτου λαιμοῦ ἢ χείλους εἶναι σπάνια. Ὀλίγα ὄστρακα μόνον, ἀνήκοντα εἰς δύο ἢ τρία ἀγγεῖα, εὐρέθησαν.

Ι'. **Υδρίαί.** Ἐν τῇ οἰκίᾳ Α εὐρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ἀνήκοντα εἰς ὑδρίας, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Ἀντιθέτως, τὸ σχῆμα εἶναι συχνὸν ἐν τῇ κεραμικῇ τῆς τάφρου III.

Κ'. **Πώματα.** Ἐν σχετικῶς πλήρῃ παράδειγμα δίδεται ἐν εἰκόνι 10 (τὸ 3ον τῆς α' σειρᾶς). Εἶναι ὑψηλόν, ἡμισφαιρικόν καὶ φέρει κάθετον ἀπό-

φυσιν ἀντὶ λαβῆς (πρβ. BIEGEN, Zygouries, 87, εἰκ. 76, ἀρ. 101 διὰ τὸ σχῆμα καὶ ἔ. ἀ. εἰκ. 77 ἀρ. 570 διὰ τὴν ἀπόφυσιν).

Ἄλλον τύπου πώματα, δισκοειδῆ, ἐπίπεδα ἢ ἐλαφρῶς κυρτά, μετ' ἀποφύσεως μισχοειδοῦς ἀντὶ λαβῆς (πρβ. Phylakori σ. 88, εἰκ. 73) φαίνονται ὅμοια πρὸς Κυκλαδικά, ἴσως δὲ εἶναι ἔξωθεν εἰσηγμένα. Οὐδὲν πλήρες παρὰδειγμα εὐρέθη.

Λ'. **Φιάλαι** μετὰ τεθλασμένοι, πρὸς τὰ ἔξω κλίνοντος, χείλους. Τὸ σχῆμα φαίνεται σπάνιον, διότι ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ εὐαρίθμων ὀστράκων. Ὁ πηλὸς καθαρὸς καὶ τὰ τοιχώματα λεπτά.

Μ'. **Τηγανοειδῆ σκεύη**. Μόνον ἓν ἀξιόλογον τμῆμα κυκλαδικοῦ τηγανοειδοῦς σκεύους (frying-pan) μετὰ διχαλωτῆς λαβῆς, φέρον σειρὰς ἐντύπων τριγωνιδίων, εὐρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ Α. Εἶναι ἀσφαλῶς προελεύσεως κυκλαδικῆς.

Σχετικῶς πολυάριθμα εἶναι τὰ τεμάχια τῶν χονδροειδῶν τηγάνων (pans). Εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ πλήρους ἄμμου χονδρῆς καὶ τριμμάτων λίθων. Τοῦ πληρεστέρου τεμαχίου ὁ δίσκος εἶχε, φαίνεται, διάμετρον 0.60 μ., ἡ δὲ στεφάνη, ὕψους 0.045 μ., κλίνει πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ πυθμὴν εἶναι ἐπίπεδος, ἀλλὰ πρὸς τὸ κέντρον βαθύνεται αἰσθητῶς. Ἐπὶ τοῦ χείλους ὑπάρχει ἐμπέσις γενομένη πρὸ τῆς ὀπτήσεως (πρβ. MÜLLER, Tiryns IV, εἰκ. 48).

Ν'. **Μικροσκοπικὰ ἀγγεῖα** (miniature). Φιάλαι μετ' εὐθέων τοιχωμάτων, ἐν εἴδει δίσκων. Τὸ σχῆμα σχετικῶς συχνόν (εἰκ. 10, τὸ προτελευταῖον τῆς γ' σειρᾶς). Φιάλαι μετὰ βάσεως (εἰκ. 10 τὸ μεσαῖον τῆς α' σειρᾶς· ὕψος μόλις 0.04 μ.).

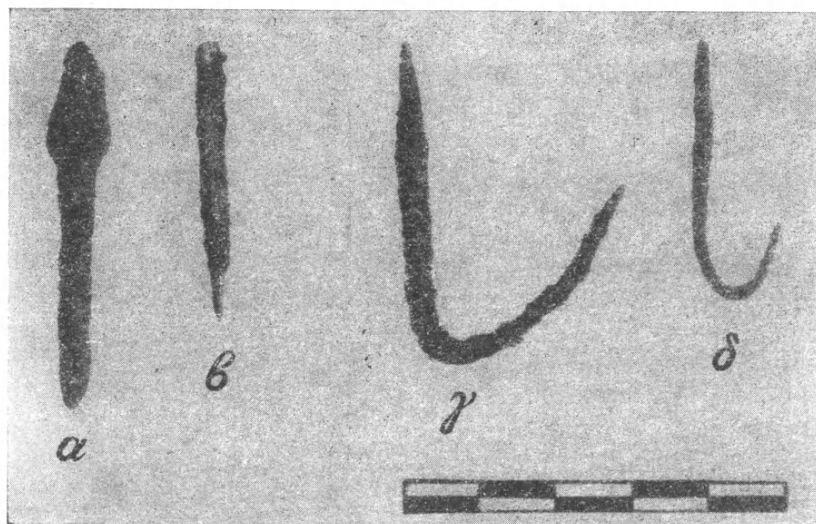
Ξ'. **Διάφορα μεμονωμένα σχήματα**: 1. Φιάλη μετὰ σωληνοειδοῦς γεφυρωτῆς προχοῆς (πρβ. WACE - THOMPSON, Prehistoric Thessaly, 144 εἰκ. 88^b). 2. Ἀλαβαστροειδὲς ἀγγεῖον (εἰκ. 10), τελευταῖον τῆς β' σειρᾶς. Πλήρες πλὴν τῆς ἐκπεσούσης ἀποφύσεως (πρβ. HOLMBERG, Asea σ. 78 εἰκ. 81^b).

3. Ἡθμός. Ἐν τεμαχίον.

4. Κοχλιάριον (:). Ἐκ τῆς οἰκίας Α (εἰκ. 10 τελευταῖον τῆς γ' σειρᾶς).

Ο'. **Πίθοι καὶ πιθοειδῆ ἀγγεῖα**. Χιλιάδες ὀστράκων πύθων εὐρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι πάντοτε πλήρης ἄμμου, εἶναι δὲ συνήθως κεραμόχρους. Κυριώτερον τεχνικὸν γνώρισμα τῶν πύθων εἶναι ἡ ἐξομάλυνσις τῆς ἐπιφανείας διὰ συρομένου ἐργαλείου (κτενός), ὅστις καταλείπει παραλλήλους αὐλακὰς καὶ γραμμάς (Scored ware). Ἐνίοτε ἡ ἐπιφάνεια ἐνισχύεται διὰ τοῦ ὕδαροῦς ἀνοικτοχρώμου ἐπιχρίσματος ἢ γάνωματος. Σπανίως οἱ πίθοι κοσμοῦνται διὰ πλαστικῶν ζωνῶν, φερουσῶν τύπους δακτύλων, ἢ διὰ σχοινοειδῶν ταινιῶν. Εἷς πύθος ἐκ τῆς οἰκίας Β ἔφερε μελανὸν γάνωμα (Urfirnis).

Τὸ πληρέστερον ὅμως διατηρηθὲν δείγμα εἶναι ὁ μέγας πίθος, ὁ εὐρεθεὶς κατὰ χώραν ἐμπεπηγμένος ἐντὸς τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας Α. Ἔχει ὕψος 1.25 μ., μεγίστην διάμετρον 0.85 μ., διάμετρον χείλους 0.55 μ. καὶ βάσιν διαμ. μόλις 0.15 μ. Ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς μεγίστης διαμέτρου ἔφερε (4 πιθανῶς) ὀριζοντίους μικρὰς λαβάς, εἰς ὕψος δὲ 0.13 καὶ 0.20 μ. ἀπὸ τοῦ πνυμένου σφύζονται κατὰ χώραν εἰσέτι δύο αὐλοειδεῖς παράλληλοι *μολύβδινοι σύνδεσμοι*, συγκρατοῦντες τὰ διεσπασμένα μέρη τοῦ πίθου. (Διὰ τὸ σχῆμα τοῦ πίθου πρὸβ. κυρίως BLEGEN, *Zygouries* σ. 119-20, εἰκ. 111

Εἰκ. 14. Μετάλλινα ἀντικείμενα.

καὶ 112 καὶ Phylakopi πίν. XXXIV,1, GOLDMAN, *Eutresis* σ. 145-46 εἰκ. 201 κ.ἀ.).

Μικρὸς πίθος, εὐρεθεὶς ἐπίσης ἐντὸς τῆς οἰκίας Α, ἔχει τὴν ἐπιφάνειαν πλήρη βαθέων αὐλακώσεων, αἱ ὁποῖαι φαίνονται μᾶλλον ἡθελημένη κόσμησις ἢ ἀμελὴς ἐξομάλυνσις τῆς ἐπιφανείας.

IV. ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Σφονδύλια πῆλινα· συνήθως δισκοειδῆ ὄστρακα πύθων, τετρημένα κατὰ τὸ μέσον. Σπάνια εἶναι τὰ ἐξ ἀρχῆς εἰδικῶς πλασθέντα σφονδύλια.

Εἰδώλια δὲν ὑπάρχουσιν ἐκ τῆς οἰκίας Α. Ἐξ ἀβεβαίων θέσεων προέρχονται εἰδώλιον ποδὸς ἀνθρωπίνου ἐκ πηλοῦ καὶ τὸ εὐγχοῦς(;) ζωομόρφου γραπτοῦ εἰδωλίου.

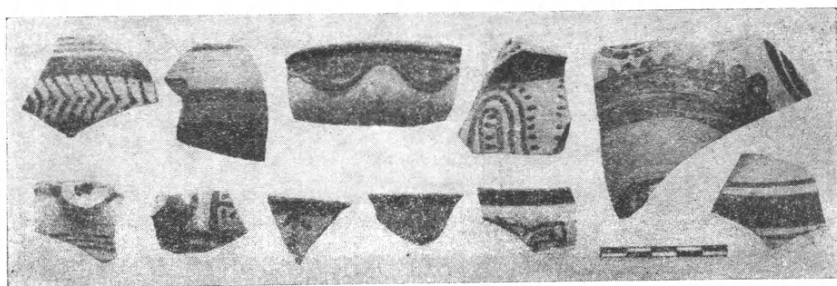
Λιθίνα ἐργαλεῖα ἐλάχιστα εὑρέθησαν, κυρίως τριπτῆρες καὶ ὕπεροι.

Λιθίνου ἀγγείου (τοῦ γνωστοῦ κυκλαδικοῦ τύπου) ἐν μόνον τεμάχιον εὑρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ Γ, εἶναι δὲ ἐκ χρωματιστοῦ μαρμάρου.

Λεπίδες κ. ἄ. ἀντικείμενα ἐξ ὀψιανοῦ εὑρέθησαν ἐν μεγάλῃ ἀφθονίᾳ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς, προσέτι δὲ καὶ τινες πυρῆνες ὀψιανοῦ. Ἀλλὰ πυριτολίθου μόνον ἐν θραῦσμα ἀνευρέθη.

Τὰ ὀστέϊνα ἐργαλεῖα, βελόναι καὶ αἰχμαί, εἶναι σχετικῶς ὀλίγα· κέρατα δορκάδος εἶχον χρησιμοποιοῦν ἐντὸς τῆς οἰκίας δι' ἄγνωστον ἐργασίαν.

Υπολείμματα τροφῶν. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῆς οἰκίας Α ἀνευρέθησαν ἀφθονα ὀστᾶ ζώων, προβάτων ἰδίως, ἀλλὰ καὶ χοίρων καὶ μεγαλυ-

Εἰκ. 15. Γραπτὰ μυκηναϊκά (Υ.Ε. ΙΙΙ) ὄστρακα ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ.

τέρων ζώων, ὀστᾶ χελώνης, ὄστρεα θαλάσσια, πεταλίδες, ἐν ὅσοις *ἰχθύος* κ.ἄ.

Μετάλλινα ἀντικείμενα. Εἶναι τὰ σπουδαιότερα τῶν εὑρημάτων, δοθείσης τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας τοῦ συνοικισμοῦ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς μεταλλοτεχνίας κατὰ τὴν πρωτοελλαδικὴν περίοδον.

Ἐκ χαλκοῦ ἔχομεν δύο καρφίδας ἐκ τῆς τάφρου ΙΙ (εἰκ. 14, α-β), δύο ἀγγίστρα καὶ πιθανὰ τμήματα τρίτου ἐκ τῆς οἰκίας Α καὶ τῶν πέριξ (εἰκ. 14, γ-δ). Ἐκ μολύβδου δὲ πλὴν τῶν δύο συνδέσμων τοῦ ἐν θέσει εὐρεθέντος πίθου, ἕτερον αὐλοειδῆ σύνδεσμον καὶ τινὰ ἄλλα ἀγνώστου χρήσεως καὶ προορισμοῦ τεμάχια.

V. ΝΕΩΤΕΡΑ (ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΑ) ΛΕΙΨΑΝΑ

Ἡ καταστροφή τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς ἐπιχώσεως καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἔφερεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν πολλαχοῦ τὸ πρωτοελλαδικὸν στρῶμα, συγχρόνως δὲ καθ' ὅλοκληρίαν σχεδὸν ἐξήλειψε τὰ λείψανα τῶν ὑστερωτέρων χρόνων.

Παρὰ ταῦτα καὶ ἡ μεσοελλαδικὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τινων ἀμαυροχρῶμων καὶ περισσοτέρων τεφρῶν μινυείων ὀστράκων, ἅτινα

καὶ ἂν ἀκόμη, ὡς φαίνεται πιθανόν, δὲν ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς καταστροφεῖς τοῦ πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμού, δὲν ἀρκοῦσι μόνον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀπόδειξις μεσοελλαδικοῦ οἰκισμού τῆς θέσεως, ἀφοῦ μέχρι τοῦδε δὲν εὐρέθησαν σύγχρονα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἢ στρῶμα ἀναγόμενον εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν.

Περισσότερα καὶ σημαντικώτερα εἶναι τὰ *μυκηναϊκὰ* (ὕστεροελλαδικὰ ΙΙΙ) κεραμεϊκὰ εὐρήματα. Εἷς τινὰ σημεῖα τῆς ἐπιχώσεως, παρὰ τὴν οἰκίαν Α εἰκ. 5 ἀριθ. 6, ἐσημειώθη στρῶμα περιέχον πρωτοελλαδικὰ καὶ ὕστεροελλαδικὰ ὄστρακα ὑπεράνω τοῦ καθαρῶς πρωτοελλαδικοῦ. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ γραπτὰ ὄστρακα δεικνύει ἡ εἰκὼν 15, εἰς αὐτὰ δὲ πρέπει νὰ προστεθοῦν: τμημα γραπτοῦ πηλίνου εἰδωλίου τοῦ τύπου Φ (εἰκ. 16) καὶ μικρὸν τεμάχιον ἑτέρου εἰδωλίου τετραπόδου. Ἄλλὰ καὶ μονόχρωμα καὶ ἀβαφῆ ὄστρακα (ἀνήκοντα κυρίως εἰς ὑψίποδας κύλικας) εὐρέθησαν σχετικῶς ἄφθονα.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως λειψάνων παλαιότερων *μυκηναϊκῶν* περιόδων ἐλάχισται ἐνδείξεις ὑπάρχουσιν, ἐνῶ χαρακτηριστικῶς ἐλλείπουν λείψανα τῶν ἐσχάτων τμημάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Πάντως, φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὅτι ἡ θέσις κατῳικήθη καὶ κατὰ τὴν ὕστεροελλαδικὴν περίοδον.

Εἰκ. 16. Ὑστεροελλαδ. ΙΙΙ εἰδῶλιον.

VI. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἐκ τῆς προχείρου ἐκθέσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Ραφήνας κατεδείχθη, ὅτι ἡ θέσις εἶχε κατοικήθῃ κατὰ τὴν πρόωμον ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ Αἰῶνος, τὴν ἄλλως καλουμένην διὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα «πρωτοελλαδικήν» περίοδον. Ὁ συνοικισμὸς οὗτος, μέχρις οὔτου τοῦλάχιστον ἀνακαλυφθῆ ἐν τοῖς πέριξ σπουδαιότερος, δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ προϊστορικὸν ἀντίστοιχον τοῦ δήμου Ἀραφῆνος τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πρὸς τὸν προϊστορικὸν Ἀραφῆνα.

Ἡ ἰδιαιτέρα σημασία τοῦ νέου συνοικισμού διὰ τὴν Ἑλληνικὴν προϊστορίαν ἔγκειται εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ἐργαστηρίων ἐπιτοπίου κατεργασίας τοῦ μεταλλεύματος τοῦ χαλκοῦ, ἅτινα ἀποτελοῦσι μοναδικὸν τῆς ἐποχῆς μνημεῖον.

Ἡ ἔρευνα κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο παρέμεινεν ἡμιτελὴς καὶ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ συνεχισθῇ. Καὶ τοῦ συνοικισμού δὲ μικρὸν μόνον μέρος ἀνεσκάφη, ἀλλ' ἄφθονα πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα καὶ ἀξιόλογα ἀρχιτεκτονικὰ

λείψανα ἐδικαίωσαν τὴν προσδοκίαν σπουδαίων εὐρημάτων.

Πέραν αὐτῶν ὅμως ἡ ἀνασκαφή κατέλιπεν, ὥς ἤτο φυσικόν, πολλὰ προβλήματα, ἀναμένοντα τὴν λύσιν των ἀπὸ τὴν συνέχισιν τῆς ἐργασίας.

Ἡ συνέχισις καὶ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη, ἐλπίζω ὅτι θὰ πλουτίσῃ τὴν προϊστοριολογίαν τῆς Ἀττικῆς μὲ νέα πολυτιμα στοιχεῖα. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ συνοικισμοῦ, διὰ τὴν γειννίασιν ἰδίως πρὸς τὴν Εὐβοίαν, εἶναι καιρία, πρόσθετον ὅμως σπουδαιότητα προσδίδει εἰς τὴν ἔρευναν αὐτοῦ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶναι μεμονωμένος: Δύο μόλις χιλιόμετρα νοτιώτερον, ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου «Ἀσκηταριὸ» τῆς Ραφῆνας, ἀνεκαλύφθη ἕτερος ὠχυρωμένος διὰ τείχους πρωτοελλαδικὸς συνοικισμός (προϊστορικὴ ἀκρόπολις¹). Ἔτι νοτιώτερον, παρὰ τὴν Λούτσαν, ἐπεσημάνθη ἡ θέσις ἄλλου προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ.

Πρὸς βορρᾶν τῆς Ραφῆνας ἠρευνήθη ὁλόκληρος ἡ μέχρι Μαραθῶνος παραλία. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν θ' ἀποτελέσωσι τὸ ἀντικείμενον ἰδιαίτερων καθ' ἑκάστον μελετημάτων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ σημειωθῇ ἡ ἀνακάλυψις ἐκτεταμένου νεολιθικοῦ συνοικισμοῦ κατὰ τὴν παραλίαν τῆς Νέας Μάκρης, πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ παρὰ τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ δύο ἄλλων βορειότερον, ὥς καὶ ἐτέρου παρὰ τὸ Κάτω Σούλι, εἰς τὸ βόρειον κρᾶσπεδον τοῦ Μαραθωνίου πεδίου. Διὰ τῆς συστηματικῆς ἐξερευνήσεως τῶν θέσεων αὐτῶν τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς εἶναι δυνατόν νὰ ριφθῇ πλήρης φῶς εἰς τὴν ἀττικὴν προϊστορίαν.

Ἄλλ' ὁ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπεκτεινόμενος ἀσύδοτος οἰκισμὸς τῶν παραλίων καὶ ἡ συνεχὴς ἐξάπλωσις τῶν καλλιεργουμένων χώρων, ἀφήνουν στενὰ χρονικὰ περιθώρια διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῶν ἀνασκαφικῶν αὐτῶν ἐρευνῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐλπίζεται νὰ περισωθῇ ὅ,τι τοῦλάχιστον ἀπέμεινεν ἀπὸ τὴν ἀπωτάτην ἱστορίαν τῆς σπουδαιοτέρας Ἑλληνικῆς ἐπαρχίας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

¹ Περὶ τῆς ἀκροπόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ραφῆνας γενομένων ἐρευνῶν ἐπ' αὐτῆς δημοσιεύεται συνοπτικὴ ἔκθεσις (ἐν τῷ εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου τόμῳ).

5. ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΝ ΑΜΦΙΑΡΕΙΩΙ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ (ΙΙ)¹

Κατὰ τὴν παραμονὴν μου τὸν μῆνα Ὀκτώβριον 1952 εἰς Ἀμφιάρειον ἀπησχολήθην μὲ τὴν μελέτην τῶν ἐπιγραφῶν. Πλὴν τῶν ἀνεκδότων, περὶ ὧν ἀνέφερον ἐν Πρακτικοῖς 1951, ἐννέα νέα ψηφίσματα ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν. Τὸ ἐν τούτων ἔχει χαραχθῆ ἐπὶ βάθρου, ὅπερ ἔφερεν ἀνάθημα τοῦ Ἀθηναίου Μειδίου, υἱοῦ τοῦ Κηφισοδώρου. Εἶναι ψήφισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν καὶ οἱ βοιωτάρχαι μνημονεύονται μὲ τὰ ὀνόματα πατρὸς καὶ τῆς πόλεως, ἧς κατήγοντο. Πέντε ἄλλα ψηφίσματα εἶναι χαραγμένα ἐπὶ ἡμικυκλικοῦ βάθρου, ὅπερ ἔφερεν ἀνάθημα τοῦ ἐτέρου υἱοῦ τοῦ Κηφισοδώρου, τοῦ Θρασύλλου. Τὸ ἀνάθημα τοῦτο εἶχε ποιηθῆ ὑπὸ τοῦ γλύπτου Λεωχάρους. Τὸ δημοτικὸν εἰς ἀμφοτέρω τὰ βάθρα ἔχει ἀποξεσθῆ, τοῦθ' ὅπερ θὰ συνέβη μετὰ τὴν ἐν ἔτει 322 νίκην τοῦ Ἀντιπάτρου παρὰ τὴν Κραννῶνα. Τρία ἄλλα ψηφίσματα, ἐπὶ ὑψηλοῦ βάθρου, ὅπερ ἔφερε τὴν εἰκόνα τοῦ Δώσωνος, υἱοῦ τοῦ Εὐκρίτου, ποιηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ γλύπτου Ἡροδώρου, χρονολογοῦνται ἐκ τοῦ τρίτου τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος τετάρτου.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπέβλεψα τὴν ἀνόρουξιν φρέατος παρὰ τὴν ἀρχαίαν κρήνην, ἧς τὸ ὕδωρ ἀπὸ τριετίας περίπου εἶχεν ἐξαφανισθῆ.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Θ. ΜΙΤΣΟΣ

¹ Ἴδὲ καὶ ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1951 σ. 128.

6. ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΕΝ ΕΡΕΤΡΙΑΙ

Αἱ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἀπὸ τῆς 14ης Ὀκτωβρίου μέχρι τῆς 20ῆς Νοεμβρίου (1952), γενόμεναι δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐργασίαι εἰς Ἑρέτριαν¹ εἶναι αἱ ἐπόμεναι :

Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ. Ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ὑπογείου κρύπτης, ὅπου εὐρίσκοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ πολέμου (1940), τὰ ἀντικείμενα τῆς Συλλογῆς καὶ ἐτοποθετήθησαν πολὺ προχείρως ἐντὸς τοῦ οἰκήματος εἰς ὃ στεγάζεται αὕτη. Ταξινομήσεις καὶ ἐκθεσις κατὰ τινὰ μουσειακὸν τρόπον εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ λόγῳ τῆς μεγάλης στενότητος τοῦ χώρου. Τόσον μικρὸν καὶ γενικῶς ἀκατάλληλον εἶναι τὸ οἶκημα, ὥστε ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀφήνωμεν τὰ νέα μεγάλου μεγέθους προσκτήματα ἔξω ἐπὶ τοῦ δρόμου. Τὴν κατὰστασιν ἐξέθεσα εἰς τὴν Διεύθυνσιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τονίζουσα τὴν ἀνάγκην κατασκευῆς κτηρίου καταλλήλου πρὸς στέγασιν τῆς ἀπὸ περισσοτέρων ἀπόψεων ἐνδιαφερούσης μικρᾶς αὐτῆς Συλλογῆς. Ὑπάρχει ἐλπίς νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ ἀπαιτηθεσομένη δαπάνη δὲν θὰ εἶναι ὑπέρογκος, ὑπεσχέθη δὲ οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἡ αὐτόθι Κοινότης προσφέρουσα καὶ τὸ οἰκόπεδον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἤδη περιμανδρωμένον.

Ναὸς τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος. Ἐγκαταλειμμένος ὁ ναὸς ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ κυρίως κατὰ τὴν κατοικικὴν ἐποχὴν, ὅτε ἀνηράγη καὶ ἡ ἐκ σύρματος περιφραγίς τοῦ χώρου, εἶχε καλυφθῇ ὑπὸ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως καὶ παντοίων ἀπορριμμάτων, ὥστε νὰ καταστῇ σχεδὸν ἀδιάγνωστος. Πρώτη φροντίς μου ὑπῆρξεν ὁ ριζικὸς καθαρισμὸς του, κατόπιν δὲ ἐπεχειρήθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ἐκ τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς εἰδήσεων, ἃς ὁ ἀείμνηστος Κουρουνιώτης παρέσχε μὲ πολλὴν συντομίαν (εἰς τὰς προσωρινὰς ἐκθέσεις τῶν Πρακτικῶν 1900-1908 καὶ 1910), χωρὶς τελικῶς, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον², νὰ ἐπανέλθῃ καὶ δημοσιεύσῃ ταύτας διεξοδικώτερον. Παράδοξον δὲ εἶναι, ὅτι καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἡσχολήθη μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ σπουδαιότατου τούτου ναοῦ, οὕτινος οὐδὲ τὸ διάγραμμα εἶχε μέχρι τοῦδε δημοσιευθῇ. Τὸ παρατιθέμενον (εἰκ. 1) ἐσχεδιάσθη προχείρως καὶ κυρίως διὰ νὰ δοθοῦν τὰ σημεῖα τῆς ἐφετείνης ἀνα-

¹ Αἱ κατὰ τὸ πλεῖστον δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (βλ. Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας σελ. 38) γενόμεναι αὐτόθι ἐργασίαι εἶχον διακοπῇ ἀπὸ τοῦ 1916, ὅτε ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ μακαρίτου ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ τὸ παρὰ τὸ Ἰεῖον οἰκὸ-δόμημα (ΑΕ. 1917, σελ. 238).

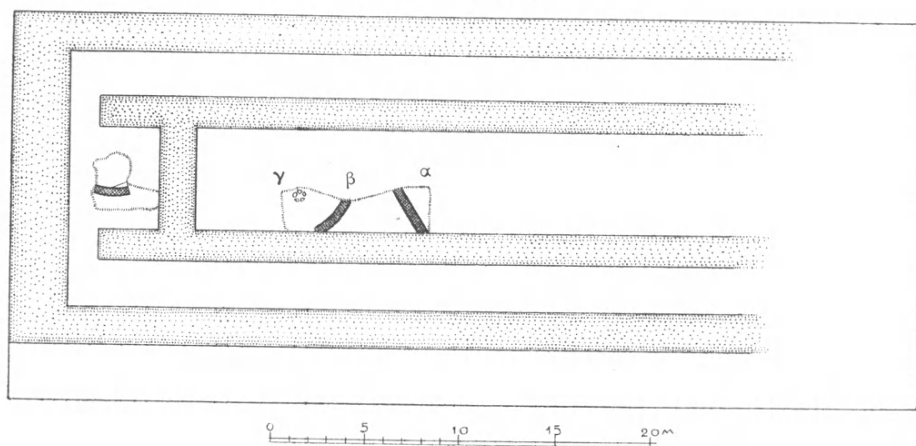
² Κατὰ τινὰ πληροφορίαν αἱ σημειώσεις τῶν ἀνασκαφῶν, σχέδια κλπ. ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐκ Σμύρνης, ὅπου ὑπηρέτει ὡς Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων.

σκαφῆς, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἦσαν κατὰ πολὺ σημαντικώτερα τῶν ἀναμενομένων. Διότι, ἐνῶ εἶχεν ἀναγγελθῇ ἡ πλήρης ἐξερεύνησις τοῦ τόπου, τὰ ἀνασκαφέντα ἐφέτος σημεῖα, ἐντὸς καὶ ἔξω τοῦ ναοῦ, εὐρέθησαν ἀνέπαφα. Ὡς ἐκ τούτου νέα εὐρήματα ἦλθον εἰς φῶς καὶ νέα ἐτέθησαν προβλήματα.

Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐνθα ἐγένοντο ἔρευναι εἰς τρία σημεῖα :

1ον. **Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ** κατὰ τὸ μέσον καὶ παρὰ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν, εἰς βάθος 1,80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἐφ' ἧς ἐδράζονται πάντα

Βορρᾶς

Εἰκ. 1. Ναὸς Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος καὶ γεωμετρικὰ κτίσματα.

ἀνεξαιρέτως τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ καὶ ὑπὸ ἐπίχωσιν ποταμίας ἄμμου ὑψ. 0,20 μ., ἀπεκαλύφθησαν τμήματα δύο τοίχων (ἐν τῷ διαγράμματι ὑπὸ τὰ στοιχεῖα α καὶ β), ἐξ ὧν ὁ μὲν α βαίνει εὐθυγράμμως ὁ δὲ β σχηματίζει ἐλαφρὰν καμπύλην.

Ἀμφότεροι εἶναι κατεσκευασμένοι κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον διὰ λίθων μετρίου μεγέθους, ἔχουν τὸ αὐτὸ πλάτος 0,40 μ. καὶ σφζόμενον ὕψος 0,50 μ. Τὴν ὀργανικὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, εἶναι δύσκολον νὰ ὀρίσωμεν. Τὸ διάφορον σχῆμά των καὶ κυρίως ἡ ἀντίθετος κατεύθυνσίς των ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ ἴδιον κτίσμα. Τὸ β εἶναι πιθανώτατα τμήμα ἐλλειψοειδοῦς κτίσματος ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Κουρουνώτη ἀνευρεθέντα ὑπὸ τὴν βορειανατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ. Ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει δυνατόν νὰ ἔχωμεν εἰς τὸ α προσταυτικὸν περίβολον. Μετὰ βεβαιότητος μόνον δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι, ἀφοῦ καὶ

τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐδράσεώς των εἶναι τὸ αὐτό, ἐκτίσθησαν συγχρόνως καὶ κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν, ὡς μαρτυροῦν τὰ αὐτόθι εὐρεθέντα ὄστρακα ἀγγείων. Χαρακτηριστικὰ δείγματα τούτων εἶναι τὰ 4, 6 καὶ 7 τῆς εἰκό-
νος 4 ἐξ ἀβαθῶν πινακίων¹. Ἐνταῦθα εὐρέθη καὶ μικρὸν τμήμα, λίαν ἐφθαρμένον, σιδηροῦ μαχαιριδίου. Τὴν σκαφὴν εἰς βάθος συνεχίσαμεν ἔτι περαιτέρω, ἀλλ' ὑπὸ ἐπίχωσιν ἀργιλλώδη, πάχους 0,15-0,20 μ., ἐφ' ἧς θε-
μελιοῦνται οἱ ἀνωτέρω τοῖχοι συνηντήσαμεν τὸ φυσικὸν βαλτῶδες ἔδαφος.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν δυτικώτερον ἀπὸ τοῦ τοίχου β καὶ εἰς ὕψος περίπου τῆς ἀνω ἐπιφανείας του, ἀνευρέθη ἡ κατωτάτη σειρὰ ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων, κυκλικοῦ κατασκευάσματος, διαμέτρου 0,40 μ. (τὸ γ ἐν τῷ διαγράμματι). Τὰ ἐλάχιστα εὐρεθέντα περὶ αὐτοῦ ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων, δὲν βοηθοῦν νὰ ἐξαχθῇ ἀσφαλὲς περὶ τοῦ προορισμοῦ του συμ-
πέρασμα.

2ον. **Τὸ δεύτερον σημεῖον** ἐρεῦνης ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἦτο παρὰ τὸν ὀπισθόδομον· ἐδῶ ἀπεκαλύφθη ὁ τοίχος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς μικροῦ κτίσμα-
τος πεταλοσχήμου² με ἀνοιγμα πρὸς Α. (βλ. διάγραμμα).

Εἶναι ἐκτισμένος καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον καὶ τὰ προαναφερθέντα τοιχάρια, σφίζεται δὲ εἰς ὕψος ἐνὸς περίπου μέτρου. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ μέχρι τῶν $\frac{2}{3}$ τοῦ ὕψους του εὐρέθη μέγας ἀριθμὸς λίθων μετρίου μεγέθους καὶ τινες μεγαλυτέρου. Τὸ μέγεθός των βεβαίως, ὅτι δὲν προέρχονται ἐκ τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ, ἐκτισμένων δι' ὀγκολίθων. Ὡστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι μέρος ἐξ αὐτῶν καὶ δὴ οἱ βαθύτερον εὐρε-
θέντες προέρχονται ἐκ τοῦ καταρρεύσαντος γεωμετρικοῦ κτίσματος, ἐνῶ οἱ μεγαλύτεροι ἢ ἐτέθησαν σκοπίμως κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ναοῦ ἢ ἐγκα-
τελείφθησαν ὡς ἀχρηστοί. Σχετικῶς ἀφθονα ἦσαν τὰ εὐρεθέντα ἐδῶ γεω-
μετρικὰ ὄστρακα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πρὸς Ν. πλευρὰν τοῦ τοίχου.

3ον. Ἡ τρίτη τάφρος ἠνοίχθη παρὰ τὴν ΒΔ ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, μολονότι τὰ χῶματα ἦσαν ἀνέπαφα, οὐδὲ ὄστρακα ἀγγείων ἀνευρέθησαν.

Εὐτυχστερὰ ἀπὸ ἀπόψεως κινητῶν εὐρημάτων ὑπῆρξεν ἡ **ἐρευνα** ἐξω τοῦ ναοῦ. Ἡ εἰς ἀπόστασιν 4-5 μέτρων ἀπὸ τῆς ΒΔ γωνίας αὐτοῦ ἀνώ-
μαλος διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους, σχηματίζοντος ἐλαφρὰν ἀνωφέρειαν, καὶ
τινες ἄλλαι ἐνδείξεις ἐπρόδιδον ἐπίχωσιν. Ὑπέθεσα ἀρχικῶς, ὅτι εἶχον συσ-
σωρευθῇ ἐνταῦθα τὰ χῶματα τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, κατόπιν ὁμως μι-

¹ Ὁμοίως εἶναι κοσμημένον ἀγγεῖον (λοπὰς) εὐρεθὲν ὡσαύτως ἐν Ἑρετρίᾳ (πρβ. ΑΕ. 1903 σελ. 4 εἰκ. 3).

² Τοῦ τύπου τούτου κτίσματα ἔχουν ἀνευρεθῇ εἰς Εὐτρησιν καὶ Ὁρχομενὸν πρβ. H. GOLDMAN, Excavations at Eutresis in Boetia, σελ. 26 κ.έ. Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ἐν ΑΕ 1931 σ. 20.

κρᾶς δοκιμαστικῆς σκαφῆς, ἡ ὁποία ἔφερεν εἰς φῶς τάφον τύπου «καλυβίτου», ἐπέισθην ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἀρχαία. Συνεχισθείσης τῆς ἐρεῦνης, ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἀπεκαλύφθησαν εἰς μικρὰν μὲν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ἀλλ' εἰς διάφορον βάθος, μέχρι δύο περίπου μέτρων, ἕτεροι ἕξ τοῦ αὐτοῦ τύπου τάφοι, ἕξ ὧν ὁ εἷς ἀνῆκεν εἰς μικρὸν παιδίον. Πάντες ἦσαν κατεσκευασμένοι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τῶν ἐπικλινῶν πλευρῶν τῶν ἀποτελουμένων ἐκ δύο μεγάλων ἐπιμήκων κεράμων, ἐλαφρῶς κυρτῶν. Δι' ὁμοίων κεράμων ἐκλείοντο τὰ πέρατα αὐτῶν, πλὴν ἐνός, τοῦ ὁποίου τὸ ἕτερον πέρας ἐφράσσετο διὰ μικρᾶς μαρμαρίνης ἐπιτυμβίου στήλης, φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν ΞΕΝΟΚΡΙΤΗ. Ὅτι αὕτη προήρχετο ἐκ παλαιότερου τάφου εἶναι ἀναμφισβήτητον. Οἱ νεκροὶ εἶχον τοποθετηθῆ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Α. Πλὴν τῶν σκελετῶν, διατηρουμένων εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν, οὐδὲν ἀπολύτως κτέρισμα εὗρέθη ἐντὸς αὐτῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἡ χρονολόγησις τῶν εἶναι ἀδύνατος.

Νοτίως τῆς συστάδος τῶν τάφων αὐτῶν καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν βορείαν μακρὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἀνευρέθησαν τρεῖς ἄλλοι ἀκόμη, κιβωτίοσχημοι· οὗτοι εἶχον πρὸ πολλοῦ συληθῆ καὶ καταστραφῆ τὰ καλύμματά των. Αἱ πλευραὶ τῶν εἶναι κατεσκευασμέναι διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν, δύο ἕως τεσσάρων ἐκάστη, εἰλημμένων προφανῶς ἐκ τοῦ ναοῦ. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν καθορίζει βεβαίως τὴν ἡλικίαν τῶν, δίδει ὅμως πιθανὸν ἀνώτατον ὄριον αὐτῆς τοὺς ὑστεροὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους· διότι ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν εὗρεθῆ κατὰ χώραν¹, συνάγεται ὅτι ὁ ναὸς ὑπῆρχε μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ τρίτου π. Χ. αἰῶνος.

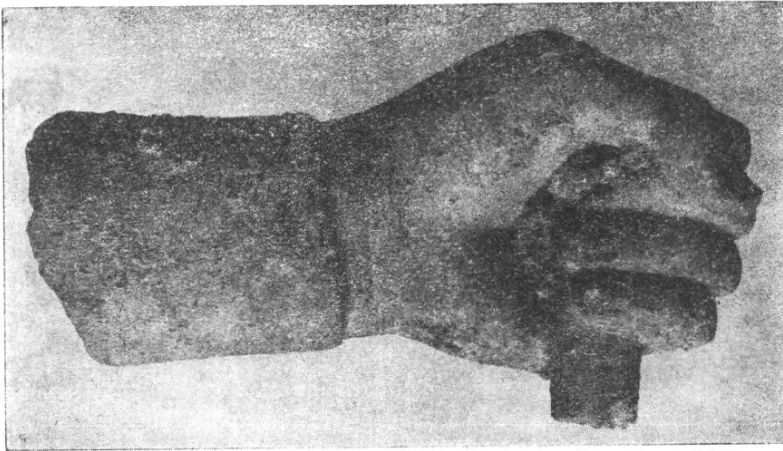
Αἱ εἰς μῆκος ὀκτὼ περίπου μέτρων καὶ βάθος μέχρι πέντε, γενόμεναι ἐργασίαι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀπέδειξαν ὅτι πρόκειται περὶ βαθείας ἐπιχώσεως ἐκ τριῶν κυρίων στρωμάτων μὲ ἀνώμαλον χρονολογικὴν διάκρισιν. Τὸ ἀνώτερον στρώμα πάχους 2 περίπου μέτρων, ἐνθα εὗρέθησαν οἱ τάφοι, ἀποτελεῖται ἕξ ἀναμεικτῶν ἀπορριμμάτων διαφόρων χρόνων, τὸ μέσον εἶναι ἐκ ποταμίας ἄμμου μὲ χάλικας, θαλάσσια ὄστρακα, κυρίως πορφύρας καὶ λίθους μεγάλου μεγέθους (εἰς σημείον τι εὗρέθησαν καὶ ὀγκόλιθοι), καὶ τὸ κατώτερον, πάχους πλέον τῶν δύο μέτρων, ἐκ στρώσεων γῆς· καθ' ὅλον τὸ ὕψος τούτου καὶ εἰς βάθος 20 ἑκατοστῶν ἐντὸς τοῦ βαλτώδους ἐδάφους, ἐκ τοῦ ὁποίου ἤρχισε πλέον νὰ ἀναβλύζη ἄφθονον ὕδωρ, ἀνευρίσκοντο ἀτάκτως διεσπαρμένα ἀκέραια κοινὰ ἀγγεῖα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμφορεῖς, ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐκ τῆς στρωματογραφίας γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ ὅλη ἐπίχωσις ἐγένετο εἰς δύο χρονικὰς περιόδους· ἡ τοῦ κατωτέρου στρώματος, κειμένου κατὰ δύο περίπου μέτρα βαθύτερον τοῦ ἐπιπέδου θεμελιώσεως τοῦ ναοῦ,

¹ Πρβ. ΑΕ. 1911 σελ. 1 κ.έ. (ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ).

κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους πιθανῶς πρὸς ἀποστράγγισιν τοῦ φυσικοῦ βαλτώδους ἑδάφους ἢ καὶ περιοδικῶς κατακλυζομένου ὑπὸ ὑδάτων παρακειμένου χειμάρρου, εἰς μετέπειτα δὲ χρόνους ἢ τοῦ ἀνωτέρω στρώματος — τῶν τάφων — χρησιμοποιηθέντων πρὸς τοῦτο παλαιότερων ἀπορριμμάτων ἀποτεθειμένων ἐγγὺς πρὸς τοῦ ναοῦ.

Τμήματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ μαρμάρινα κινητὰ εὐρήματα. Τὰ σημαντικώτερα εὐρήματα προέρχονται ἐκ τοῦ πρώτου στρώματος τῆς ἐπιχώσεως. Ἡ ἀξία των ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι παρέχουν δια-

Εἰκ. 2. Ἀριστερὰ χεὶρ ἀγάλματος Ἀμαζόνος.

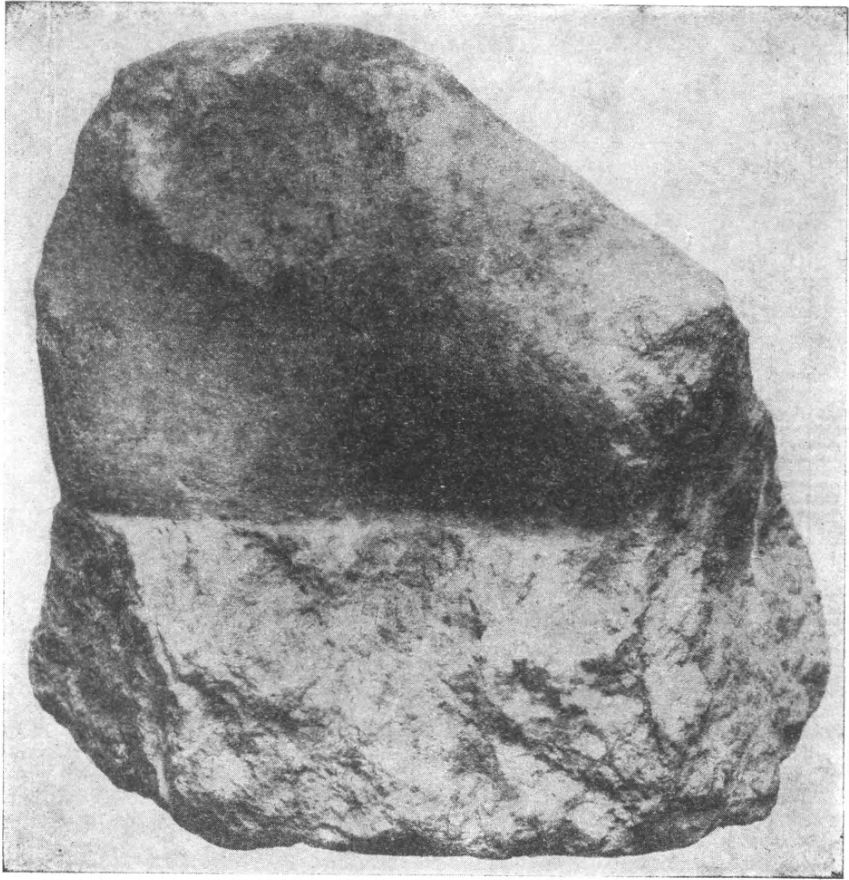
φωτιστικὰς εἰδήσεις ἐπὶ οὐσιωδῶν ζητημάτων: τοῦ ναοῦ, τῶν χρόνων οἰκήσεως τοῦ τόπου καὶ τῆς ἐντοπίου κεραμεικῆς.

Ἀφθονα ἦσαν τὰ εὐρεθέντα τμήματα σπονδύλων πωρίνων δωρικῶν κιόνων, ἀναμφιβόλως τῶν τοῦ ναοῦ. Ὡσαύτως πολλὰ ἦσαν τὰ ἀνευρεθέντα τεμάχια κεραμώσεως μὲ λεπτὸν ὑποκίτρινον, ὡς τὸ κορινθιακόν, ἐπίχρισμα ἢ θρυμματώδης κατάστασις των καθιστᾷ ἄδηλον τὴν ἀρχιτεκτονικὴν των μορφήν. Ἀλλοιώσεις ὅμως τοῦ χρώματος τοῦ ἐπιχρίσματος καὶ μελαναὶ κηλίδες βεβαίουν τὴν ὑπαρξιν πυρᾶς· ἀλλὰ καὶ χρώματα κεκαυμένα ἢ ἀνάμεικτα μετὰ τέφρας εὐρέθησαν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς ἐπιχώσεως. Πρόκειται ἄρα περὶ λειψάνων τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν πυρποληθέντος ναοῦ¹.

Εἰς τὴν κατωτάτην ἐπιφάνειαν τοῦ στρώματος τούτου καὶ πρὸς τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ ἀνευρέθη ἡ ἀριστερὰ ἄκρα χεὶρ ἀγάλματος Ἀμαζόνος ἐνδεδυμένης χειριδωτὸν χιτῶνα καὶ κρατούσης τόξον, τμήμα τοῦ ὁποίου

¹ Περβ. ΗΡΟΔ. VI, 102.

σώζεται ἐντὸς τῆς κλειστῆς παλάμης (εἰκ. 2). Ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀετώμα τοῦ ναοῦ εἶναι βέβαιον, διότι ἡ ἀνευρεθεῖσα χεὶρ ἀπὸ ἀπόψεως τεχνικῆς ὁμοιάζει τόσον πρὸς τὸ σύμπλεγμα τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἀντιόπης, ὥστε θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἦτο ἔργον τοῦ ἰδίου τεχνί-

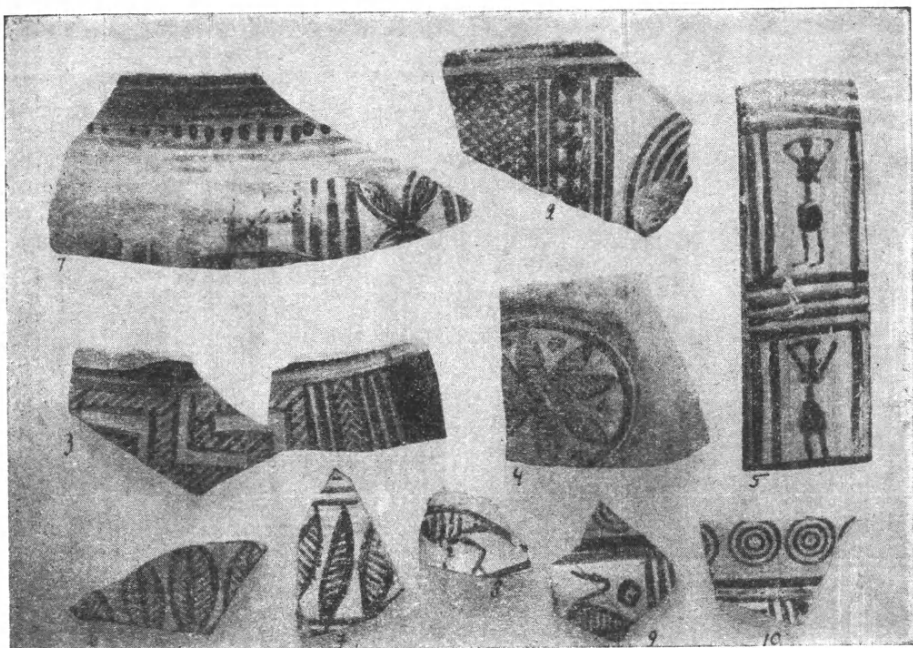
Εἰκ. 3. Ἀριστερὸς πούς μαρμαρίνου ἀγάλματος.

του. Ἡ ἀξία λοιπὸν τῆς εὐρέσεως τῆς χειρὸς εἶναι μεγίστη· μανθάνομεν μίαν ἀκόμῃ μορφὴν τοῦ ἀετώματος, θέμα τοῦ ὁποίου ἦτο ἀναμφιβόλως Ἀμαζονομαχία.

Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος καὶ εἰς ἀπόστασιν δύο περίπου μέτρων εὐρέθη ὁ ἀριστερὸς ἄκρος πούς (σώζεται μέχρι τοῦ μεταταρσίου) μαρμαρίνου ἀγάλματος, μεγέθους μικροτέρου τοῦ φυσικοῦ (εἰκ. 3). Τούτου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι

λίαν ἐφθαρμένη, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἀνήκει εἰς μορφὴν τοῦ αἰτώματος. Ὅτι βαίνει ἐπὶ πλίνθου ὡς καὶ ἄλλαι μορφαὶ τοῦ αἰτώματος — ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν — δὲν εἶναι ἔνδειξις τῆς ἐκεῖθεν προελεύσεώς του.

Κεραμεικὰ εὐρήματα. Τὰ μέχρι τοῦδε ἐξ Ἑρετρίας κεραμεικὰ εὐρήματα δὲν ἦσαν παλαιότερα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων· κατὰ τὴν γνώμην

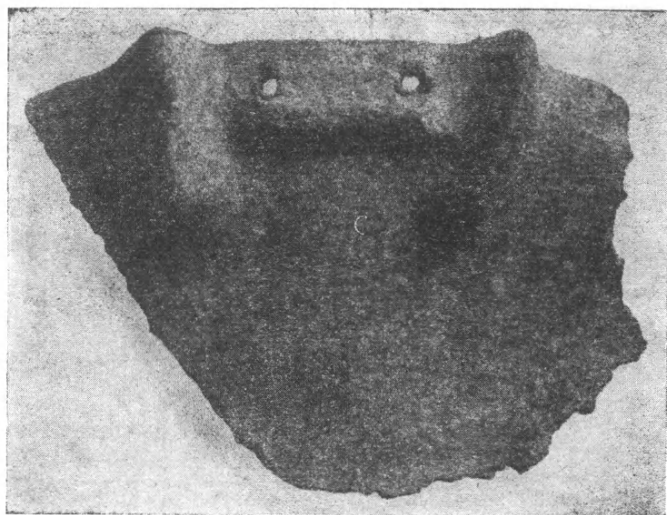

Εἰκ. 4 Ὅστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων.

μάλιστα τοῦ J. BOARDMAN¹ δὲν ἀνήρχοντο πέραν τοῦ 8ου αἰῶνος. Ἡ πρόσφατος ἐρευνα ἀπέδειξεν ὅτι τοῦτο ὀφείλετο εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν καὶ ὅτι ἡ ἀφετηρία οἰκίσσεως τοῦ τόπου ἔκειτο εἰς πολὺ παλαιότερους χρόνους. Ἀνευρέθησαν ὄχι μόνον πρωτογεωμετρικὰ ὅστρακα, ἀλλὰ καὶ πρωτοελλαδικά. Ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα τῶν πρώτων εἶναι τὸ τῆς εἰκόνος 4,2. Ἡ χρονολόγησις τῆς παρακειμένης λαβῆς μὲ παράστασιν ἀνθρωπίνων μορφῶν εἶναι ἀμφίβολος παρέχεται ὅμως ὡς λίαν ἐνδιαφέροντα.

Ἀρκετὰ εἶναι τὰ ἀνευρεθέντα ὅστρακα πρωτοελλαδικῶν ἀγγείων· ὁ πληθὺς εἶναι κεραμοχρῶς, μᾶλλον λεπτόκοκκος, εἷς τινα μεμειγμένος μετὰ

¹ BSA, XLVII σελ. 1 κ.ε.

Εἰκ. 5. Λαβὴ πρωτοελλαδικοῦ ἀγγείου.

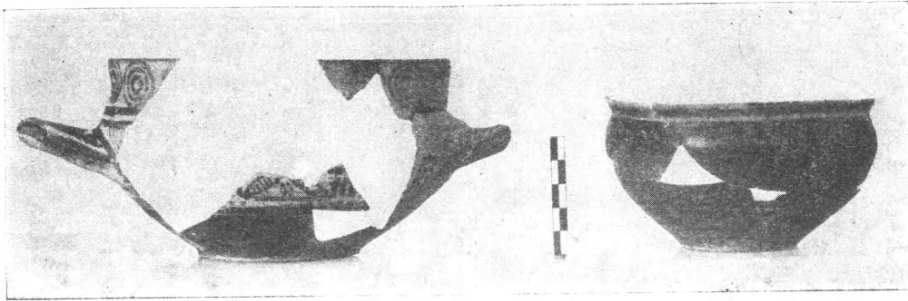
Εἰκ. 6. Πηλινὴ κεφαλὴ Ἀθηνᾶς.

Εἰκ. 7. Πλαγία ὄψις τῆς κεφαλῆς εἰκ. 6.

μικρᾷ ποσότητι ἄμμου καὶ λεπτοτάτων τριμμάτων χαλίκων· ἡ ὀπτησις ἀρκούντως ἰσχυρά. Ἀξίον ἰδιαίτερας προσοχῆς εἶναι τὸ ἀπεικονιζόμενον

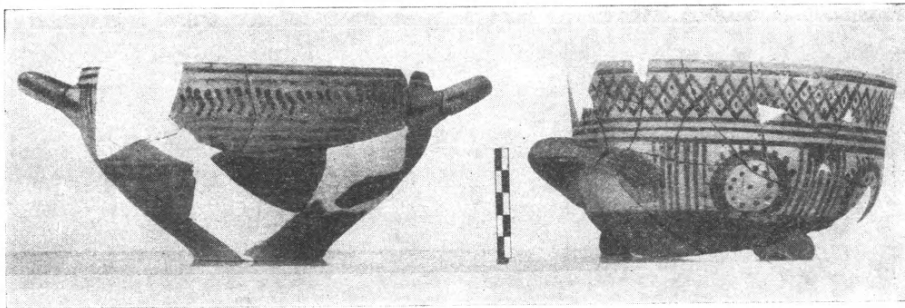
(εἰκ. 5), σῶζον τὴν ἀσυνήθη διὰ τὰ σύγχρονα ἀγγεῖα ψευδολαβὴν, ἣν σχηματίζουν δύο, εἷς τινὰ ἀπόστασιν καὶ καθέτως τεθειμένα ὦτια, συνδεόμενα διὰ λεπτῆς πλαστικῆς ταινίας, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ὑπάρχουν δύο διαμπερεῖς μικραὶ κυκλικαὶ ὀπαί. Ὁμοίου σχήματος λαβαὶ ἔχουν εὐρεθῇ μία εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Μυλωνᾶ ἀνασκαφέντα πρωτοελλαδικὸν συνοικισμὸν τοῦ

Εἰκ. 8. Γεωμετρικοὶ σκύφοι.

Ἀγίου Κοσμᾶ καὶ μία κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Δ. Θεοχάρη ἐν Παλαιᾷ Κοκκινιᾷ Πειραιῶς¹.

Τὰ λοιπὰ εὐρήματα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως εἶναι :

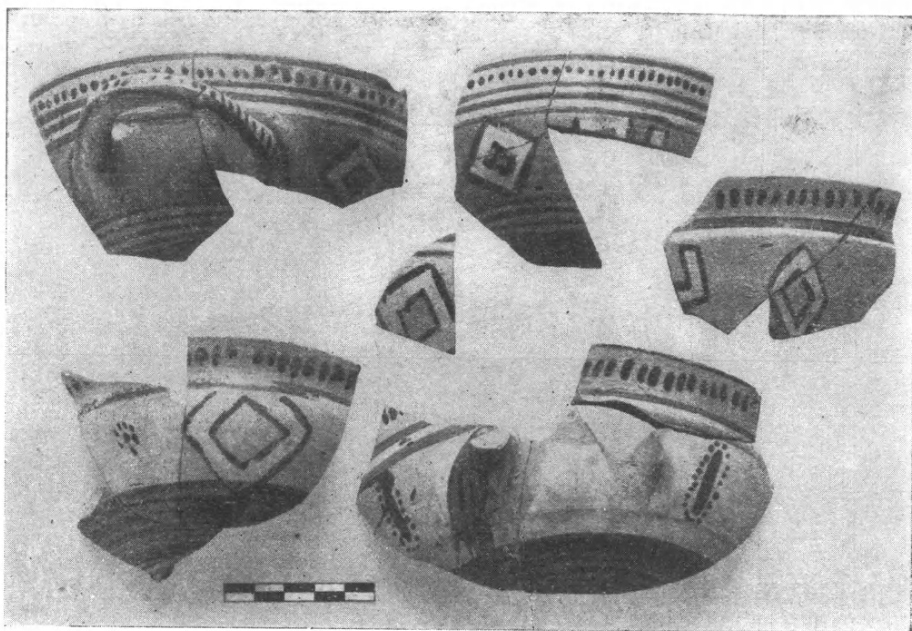
Εἰκ. 9. Γεωμετρικοὶ σκύφοι.

1 (εἰκ. 6 – 7). Μικρὰ πηλίνη κεφαλὴ εἰδωλίου Ἀθηνᾶς, ἑλληνιστικῶν χρόνων. Παράδοξος εἶναι ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς· πρόσωπον καὶ ὀπίσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς ἐγένοντο χωριστὰ εἰς δύο μήτρας καὶ κατόπιν συνεκολλήθησαν πιθανῶς μετὰ τὴν ὀπτῆσιν.

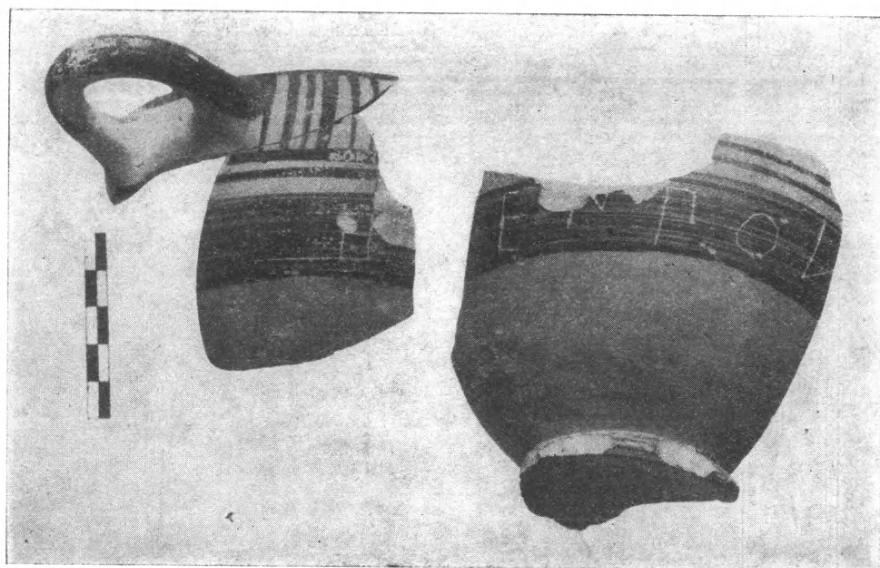
2. Τμῆμα πηλίνης κεραμίδος μὲ κυκλικὸν ἔκτυπον σφράγισμα

Ε Ρ
Δ

¹ Διὰ τὴν πληροφορίαν ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας πρὸς ἀμφοτέρους.

Εἰκ. 10. Ἡρακλεῖοι κύφοι.

Εἰκ. 11. Ἐνελίγραφος κύφος.

ἦτοι Ἑρετριέων δημόσιος ἦ ἰα.

3. Τέσσαρες ἀκέραιοι κορινθιακοὶ κοτυλίσκοι.

4. Πολυάριθμα ὄστρακα ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων. Δυστυχῶς φαίνεται ὅτι ὀλίγα εἶναι τὰ συνανήκοντα τεμάχια, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἀκέραια ἀγγεῖα. Ἐπειδὴ ἡ ἐργασία συγκολλήσεως δὲν ἀπεπερατώθη, ἀπεικονίζω ἐνταῦθα τινὰ ἐκ τῶν συγκολληθέντων (εἰκ. 8 - 9), χαρακτηριστικὰ διὰ τὸ σχῆμα καὶ διακόσμησιν. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ τῆς εἰκόνης 10, τοπικῆς προφανῶς παραγωγῆς¹· ὁ πηλὸς εἶναι ἀρίστης ποιότητος, ἀνοικτὸς ἐρυθρόχρους· ἀραΐωσις τοῦ γανώματος ἀναλόγως τοῦ σημείου διακοσμήσεως καὶ ἄφθονος χρῆσις λευκοῦ χρώματος προσδίδουν ὄψιν πολυχρωμίας· ἡ διάταξις τῶν κοσμημάτων, ρόμβων κυρίως καὶ ἀγκυλωτῶν στανθῶν, εἶναι μᾶλλον ἐλευθέρα· ἀποκλειστικὸν σχῆμα εἶναι ὁ σκύφος μὲ ἐλαφρῶς ἀποκλίνον χεῖλος.

5 (εἰκ. 11). Δύο θραύσματα σκύφου μὲ ἐγγάρακτον ἐπιγραφὴν, ἐξ ἧς διατηροῦνται ἐπὶ μὲν τοῦ πρώτου τὸ Η, ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου τὰ ΕΝΠΟΛ.

6. Μικρὰ ὀστεῖνη περὶ ὄνυ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἐξηρευνήθη ἐπίσης ἡ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλεως, τῆς ὁποίας πολλὰ δυστυχῶς μὴ ἀποκαλυφθέντα εἰσέτι κτήρια καταστρέφονται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων λιθωρύχων. Ἐπιβάλλεται ἡ περαιτέρω ἐρευνά των προτοῦ ἐξαφανισθούν ὀλοσχερῶς. Πρωτίστως δέον νὰ συνεχισθῇ ἡ πέριξ τοῦ ναοῦ ἀρξαμένη ἐρευνα. Νέα ἴσως ἀποκαλυπτόμενα λείψανα τῶν πλαστικῶν ἔργων τοῦ αἵετώματος θὰ διαφωτίσουν τὸ σκοτεινὸν ζήτημα τῆς συνθέσεώς του.

ΙΩΑΝΝΑ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

¹ Πρβ. BOARDMAN, ἔ. ἀ. σελ. 4, πίν. I, B, 10, 11, 16, 18 καὶ 19.

7. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΙ

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἡ ἔρευνα ἐξηκολούθησε καὶ ἐφέτος εἰς Πτελεὸν καὶ Φάρσαλα καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς θέσεις, καθ' ὧς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Κατωτέρω παρέχω σύντομον ἔκθεσιν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν εἰς ἀμφοτέραις τὰς περιοχάς.

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΤΕΛΕΟΥ

1. Ἐξερεύνησις περὶ τοῦ χώρου τῶν μεσοελλαδικῶν θεμελίων.

Πρὸς διαφώτισιν τοῦ συνολικοῦ διαγράμματος τῶν ἀποκαλυφθέντων πέρυσι κατὰ τοὺς ΒΔ. πρόποδας τοῦ λόφου τῆς Γρίτσας μεσοελλαδικῶν θεμελίων (βλ. ΠΑΕ, 1951, 130, σχεδιογρ. Ι) προέβην κατὰ τὸ παρὸν ἔτος εἰς ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς τὸ μεσημβρινὸν τμήμα τοῦ χώρου. Ἡ ἀνασκαφή διεξήχθη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν ὑφισταμένων θεμελίων ἐπὶ πλάτους μέχρι 4 μ. περίπου, ἐχώρησε δὲ μέχρι τοῦ βάθους τοῦ ἀνασκαφέντος πέρυσι βορεινοῦ τμήματος.

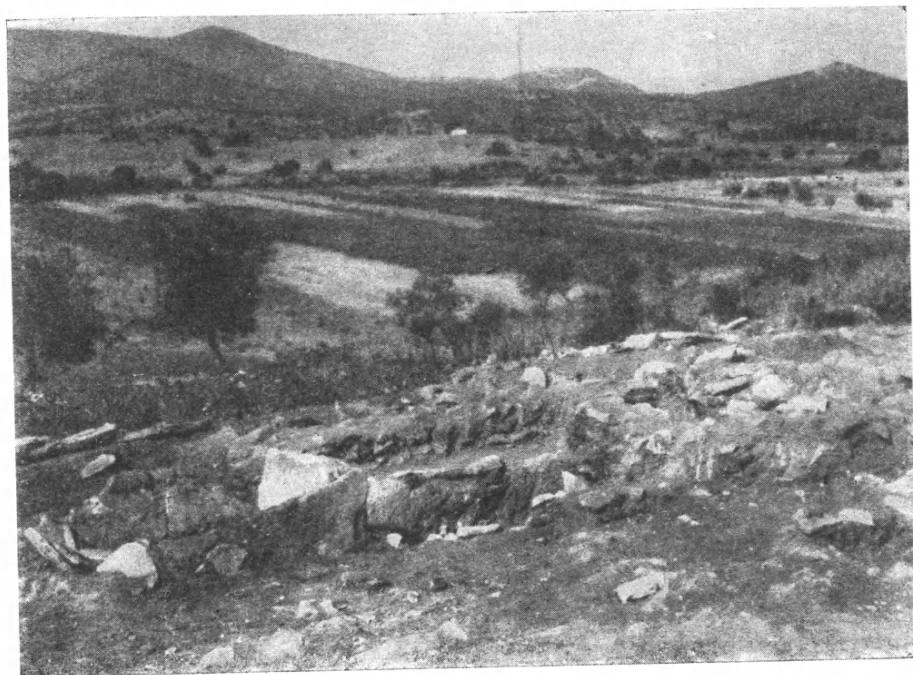
Εἰς τὸν ἀνασκαφέντα τοῦτον χώρον δὲν προέκυψαν ἔχνη θεμελίων, καταστραφέντων ἴσως τούτων ἔνεκα τῆς ἐντατικωτέρας καλλιεργείας τοῦ ἀγροῦ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην· ἀλλ' εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν ἀνεφάνη μετὰ διακοπὴν πλεόν τοῦ μέτρου ἢ συνέχεια τοῦ ἐλλειψοειδῶς βαίνοντος θεμελίου (ἔ. ἀ. ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Ζ, Η), τὸ ὁποῖον καὶ ἐνταῦθα συνίστατο ἐκ διπλοῦ στίχου πλακοειδῶν λίθων τῆς Γρίτσας. Εἶχε τὴν αὐτὴν ἐλλειψοειδῆ διαδρομὴν, δὲν ἔκειτο ὅμως ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μὲ τὸ πρὸς Β. ἀντίστοιχόν του, ἀλλ' ἐξέφευγεν ἐλαφρῶς πρὸς Α., σχηματιζομένου τοιουτοτρόπως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἵδους ὀδόντος (πρβ. Γ. ΜΥΛΩΝΑ, Προϊστορ. Ἑλενισίς, σ. 19, εἰκ. 8: οἶκημα Ε). Τὰ ἔχνη αὐτοῦ, ἰσχυρῶς διατεταραγμένα, παρηκολούθησα μέχρι 2.50 μ. πρὸς Ν., ὁπόθεν δι' ἀποτόμου κλίσεως ἔστρεφε πρὸς Δ. ἀλλ' ἄνευ πλεόν διατηρήσεως τῆς περαιτέρω διαδρομῆς του.

Διὰ τῆς συμπληρωματικῆς ταύτης ἐρεῦνης τὰ ἀνακύπτοντα ἐκ τοῦ συνόλου τῶν θεμελίων προβλήματα δὲν διεφωτίσθησαν εἰσέτι πλήρως, θὰ παραστῇ δὲ ἴσως ἀνάγκη νὰ συνεχισθῇ αὕτη μετὰ μείζονος ἔτι ἐπιμονῆς καὶ μὲ εἰδικευμένους ἐργάτας μέχρι τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐξαντλήσεώς της¹.

¹ Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν Καθηγητὴν κ. Μαρινάτον, ὅστις ἐπισκεφθεὶς τὸν χώρον μετὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀνασκαφῆς εὐηρεσθήτη νὰ μοὶ παράσχῃ πολυτίμους συμβουλὰς διὰ τὴν συμπλήρωσίν της καὶ νὰ μὲ διαφωτίσῃ μὲ τὴν πλουσίαν αὐτοῦ πείραν ἐπὶ πολλῶν προβλημάτων.

2. Ἀποκάλυψις προϊστορικῶν τάφων.

Περὶ τὰ 20 μ. ἀνατολικῶς τοῦ χώρου τῶν ἀνωτέρω θεμελίων καὶ ἐν μέσῳ τοῦ βραχέως ἐδάφους ἀποχωρίζεται μικρὰ ἔκτασις γῆς, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἐπρόβαλλεν ἡ κορυφὴ ἐπιμήκους ὀρθίου λίθου, παρουσιάζοντος ἑξεργασίαν τινὰ χονδροειδῆ. Ὑποπτευθεὶς καὶ ἐνταῦθα τὴν ὑπαρ-

Εἰκ. 1. Τὸ σύνολον τῶν ἀποκαλυφθέντων τάφων.

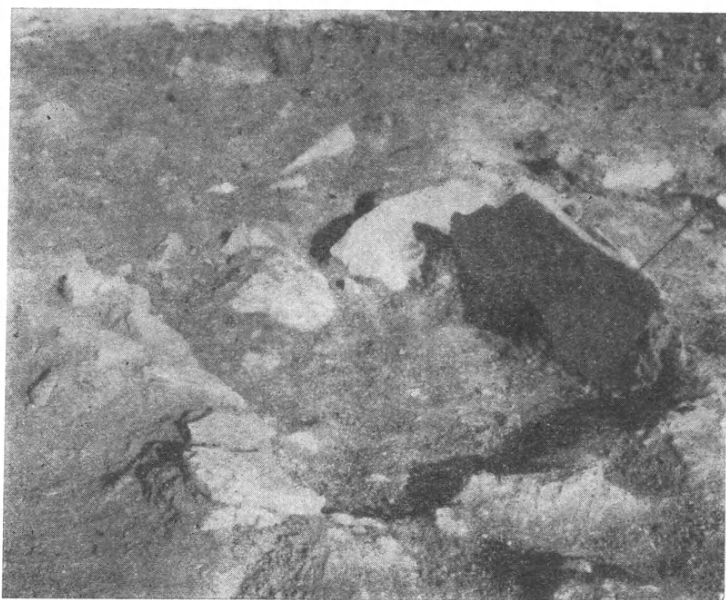
ξιν ὁμοίων πρὸς τὰ προηγούμενα θεμελίων ἐπεχείρησα μὲ ἀφετηρίαν τὸν ἀνωτέρω λίθον ἀνασκαφήν, ἣτις περιωρίσθη εἰς τὸ ΝΔ. τμήμα τοῦ χώρου ἐπὶ ἐκτάσεως 7×8 μ. περίπου.

Τὸ ἐκ τῆς γῆς στρώμα ἦτο ἀβαθές, τοῦ πάχους αὐτοῦ ποικίλλοντος ἀπὸ 0.30 μέχρι 0.80 μ. κατὰ τὴν κλίσιν τῶν ὑποκειμένων πετρωμάτων, ἡ φύσις δ' αὐτοῦ παρουσιάζετο ἐνιαία (σκληρὰ ἐρυθρῶπῃ γῇ). Πλὴν πενιχρῶν τινων κεραμικῶν θραυσμάτων ἀπὸ χονδροειδῆ χειροποίητα καὶ μινύεια ἀγγεῖα (εἰκ. 16, α-δ), εὗρεθέντων κατὰ τὸ ΝΔ. ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, οὐδὲν ἄλλο ἀντικείμενον εὗρέθη ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς γῆς.

Κάτωθεν τούτου ἠκολούθει ὁ φυσικὸς βράχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον

λαξευθῇ τρεῖς λακκοειδεῖς τάφοι κατὰ σειρὰν ἐκ Ν. πρὸς Β. καὶ μὲ τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἄξονός των. Δυτικῶς τοῦ μεσαίου καὶ μὲ τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν ἔκειτο ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου τέταρτος κιβωτιό-σχημος, ἐνῶ ἀνατολικῶς τούτου εἶχε κατασκευασθῇ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐσχάτης μυκηναϊκῆς περιόδου μικρὸς θολωτὸς τάφος, τοῦ ὁποίου μέρος τῆς θόλου ἐπεκάθητο ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου παλαιότερου (βλ. πίνακα 1 καὶ εἰκ. 1 καὶ 7)¹.

Τάφος I (εἰκ. 2). — Ἐκειτο κατὰ τὸ νοτιώτερον ἄκρον τοῦ ἀνασκα-

Εἰκ. 2. Ὁ ὑπ' ἀριθ. I τάφος εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου.

φέντος χώρου, ἐγγύτατα τῶν ἀνερχομένων βράχων τῆς Γρίτσας. Ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον: μῆκ. 1.20 μ., πλάτ. 0.90 μ. Τὴν νοτίαν μακρὰν πλευρὰν ἐσημάτιζεν ὀρθία πλάξ, ὕψους 0.60 μ., ἡ βορεία ἦτο ἐκτισμένη διὰ τοίχου, ὕψ. 0.25 καὶ πλάτ. 0.30 μ., ἐνῶ αἱ στεναὶ πλευραὶ ὥς καὶ τὸ δάπεδον τοῦ

¹ Τὰ σχεδιογραφήματα τῆς ἀνασκαφῆς Πτελεοῦ (πίν. 1 καὶ 2) ὀφείλω εἰς τὸν φίλον ἐν Βόλῳ μηχανικὸν κ. Β. Παναγιώτου καὶ τὴν συμπαράστασιν τοῦ Νομομηχανικοῦ κ. Νικολαΐδου τὸ σχεδιογράφημα τοῦ θολωτοῦ μνημείου τῶν Φαρσάλων εἰς τὸν μηχανικὸν κ. Κλ. Χατζηνίκου· τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων 13 καὶ 14 εἰς τὴν δεξιотеχνίαν τοῦ συναδέλφου κ. Δημ. Θεοχάρη πρὸς ἅπαντας ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας.

τάφου ἐσχηματίζοντο διὰ καταλλήλου λαξεύσεως τοῦ φυσικοῦ βράχου (πρβ. ὁμοιον κατὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἰς τὴν Εὐτρησιν τῆς Κωπαΐδος: GOLDMAN, Eutresis, εἰκ. 297). Καλύπτουσαι πλάκες δὲν εὐρέθησαν καὶ μᾶλλον δὲν ὑπῆρχον τοιαῦται ἐξ ἀρχῆς· ὁ νεκρὸς θὰ ἐκαλύπτετο ἀπλῶς διὰ λίθων καὶ χώματος.

Ὁ τάφος περιεῖχεν ἴχνη μόνον ἀνθρωπίνων ὀστέων· ἀλλ' εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ, συγκεντρωμένα εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον, τὰ ἄγγεῖα τῶν εἰκόνων 10-11.

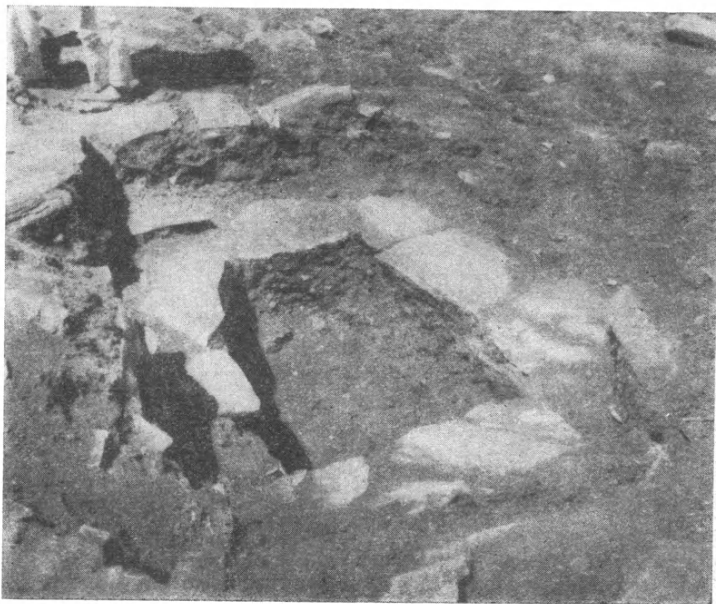
Εἰκ. 3. Ὁ τάφος II μετὰ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν τοίχου.

Τάφος II (εἰκ. 3). — Ἦκετο περὶ τὰ 2 μ. βορείως τοῦ προηγουμένου. Εἶναι λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον: μῆκ. 1.70 μ., πλάτ. 1.25 μ. κατὰ τὴν δυτικὴν καὶ 1.18 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν· βάθ. 0.45 μ. Τὸ χεῖλος τῶν τοιχωμάτων ἰσοπεδοῦται διὰ μικρῶν ἐπιπέδων πλακῶν διὰ τὴν ὁμαλὴν στέγασιν τοῦ τάφου. Καὶ ἐνταῦθα ἔλειπον αἱ καλύπτουσαι πλάκες.

Τὸν τάφον ἄνωθεν περιέβαλλεν ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν κτιστὸς τοῖχος, ὕψ. 0.30 μ., πλάτ. δὲ 0.50 μ. κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ τὸ ἥμισυ περὶ που κατὰ τὴν νοτίαν. Ὁ τοῖχος οὗτος διατηρεῖται καλῶς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τῆς Ν., ἐνῶ εἰς τὴν Δ. πλευρὰν μόνον οἱ κατώτατοι αὐτοῦ λίθοι διακρίνονται κάτωθεν τοῦ κα-

τασκευασθέντος ἀργότερον ἐπ' αὐτοῦ κιβωτισχίμου τάφου, εἰς δὲ τὴν Α. πλευρὰν κατεστράφη ὀλοσχερῶς ὑπὸ τῆς ἄνωθεν θόλου. Ἀπέχει 0.32 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἄκρου τοῦ χείλους τοῦ τάφου, φαίνεται δ' ὅτι ἀπετέλει οὗτος εἶδος περιβόλου πρὸς συγκράτησιν τοῦ πιθανώτατα ἄνωθεν αὐτοῦ κατασκευασθέντος τύμβου.

Ὁ παρὼν τάφος ἀνήκει, ὅπως καὶ ὁ προηγούμενος, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν λακκοειδῶν τάφων (= pit-graves), οἵτινες ἀποτελοῦσι «κοινὸν τύ-

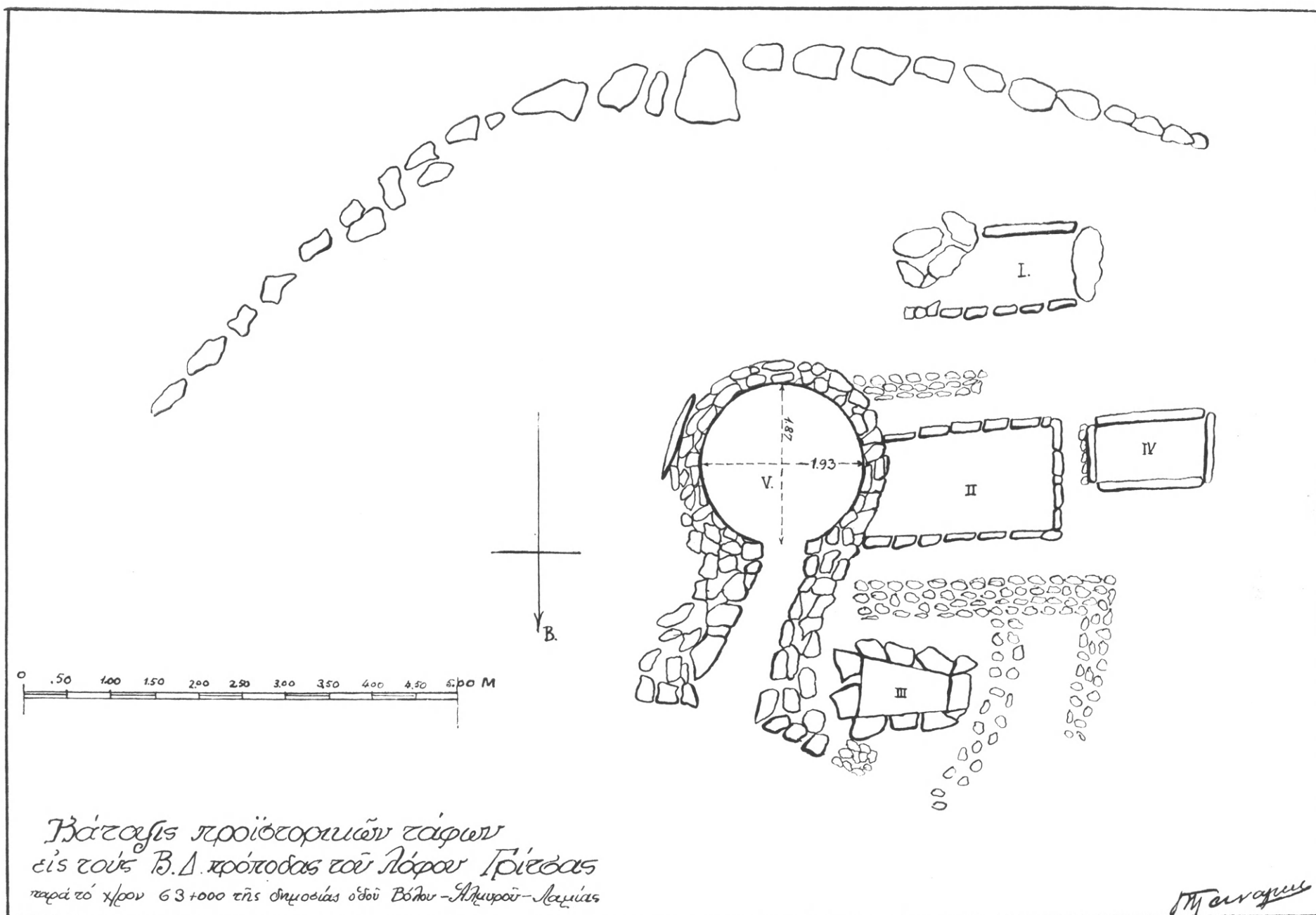

Εἰκ. 4. Ὁ τάφος ΙΙΙ ἄνευ τῶν καλυπτουσῶν αὐτὸν πλακῶν.

πον ἐνταφιασμοῦ κατὰ τὴν ΜΕ. περίοδον» (WACE, Mysenae, 13). Ἀλλ' ὁ προκείμενος, ὡς ἐκ τῶν διαστάσεων καὶ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς του, ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν μεταβατικὸν τύπον πρὸς τοὺς φρεατοσχίμους τάφους (shaft-graves), χρονολογουμένους ἀπὸ τῆς ΥΕ. Ι καὶ ΙΙ περιόδου καὶ ἀποτελοῦντας κατὰ τὸν WACE (αὐτόθι) «ἐξέλιξιν ἴσως τῶν ἀπλῶν λακκοειδῶν καὶ κιβωτισχίμων (pit-graves καὶ cist-tombs) τῆς ΜΕ. περιόδου»¹.

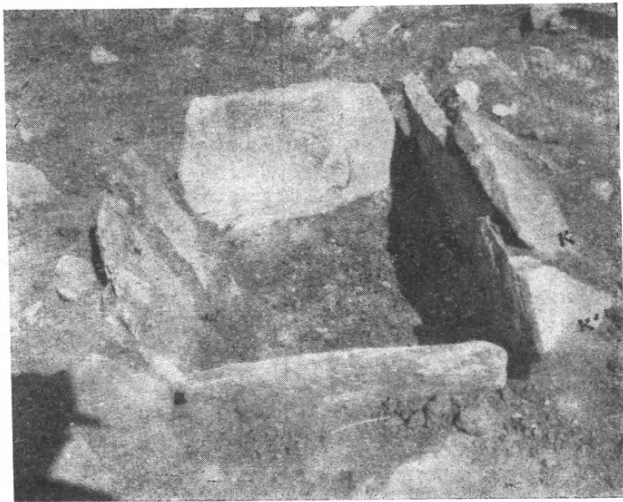
Ἐξωθεν τοῦ τάφου ἀλλ' ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ περιβόλου καὶ εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὗρέθη παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν καλῶς διατηρημένον ἀνθρώπινον ὄστον, πιθανῶς μηριαῖον. Ἐντὸς τοῦ

¹ Τὴν σημασίαν τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης μοῦ ὑπέδειξε κατὰ τὴν ἐπιτόπιον ἐπίσκεψίν του ὁ Καθηγητὴς κ. Μαρινάτος.

τάφου εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, συγκεντρωμένα εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν, τὰ ἀγγεῖα τῶν εἰκόνων 12-15, ἐγγὺς δὲ τούτων τμῆμα ὀστοῦ, πιθανῶς ἐκ τοῦ πήχεος.

Τάφος III (εἰκ. 4).—Ἐκεῖτο 1.50 μ. περίπου βορείως τοῦ ἀνωτέρω, εἰς βαθύτερον ἐπίπεδον ὥς ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ μὲ τὸν αὐτὸν πρὸς τοὺς δύο προηγουμένους προσανατολισμὸν τοῦ μακροῦ ἄξονος. Ἦτο ὡσαύτως ἐξ ὀλοκλήρου λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου, εἶχε δὲ σχῆμα τραπεζοειδές· μῆκ. 1.07 μ., πλάτ. 0.70 μ. εἰς τὴν ἀνατολικήν, 0.49 μ. εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, βάθ. 0.60 μ. Τὸ χεῖλος τοῦ στομίου καλύπτεται καὶ

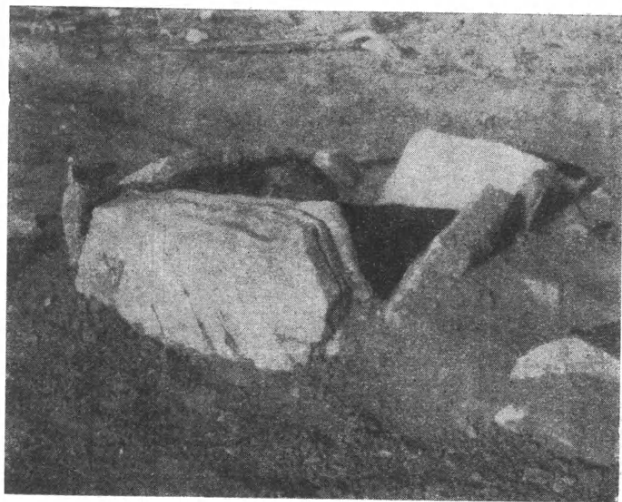
Εἰκ. 5. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου IV.

ἐνταῦθα ὑπὸ ἐπιπέδων πλακῶν, ἀλλὰ σημαντικῶς μεγαλυτέρων τοῦ προηγουμένου. Αἱ καλύπτουσαι τρεῖς πλάκες εὐρέθησαν ἐπὶ τόπου, καταλαμβάνουσαι ἔκτασιν 1.70×1.30 μ., εἶχον δὲ πάχος ἀπὸ 0.08 ἕως 0.15 μ. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα αὐτοῦ πρβ. μ.ἄ. GOLDMAN, ἔ. ἄ., εἰκ. 294, τῆς ME. ὡσαύτως περιόδου.

Ὡπως ὁ προηγούμενος, περιεβάλλετο καὶ αὐτὸς ἄνωθεν ὑπὸ κτιστοῦ περιβόλου, τοῦ ὁποίου ἡ νοτία πλευρὰ συνάπτεται μετὰ τῆς βορείας ἐκείνου καὶ ἡ ἀνατολικὴ συγγέεται μετὰ τοῦ δρόμου τοῦ παρακειμένου μυκηναϊκοῦ τάφου· ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς μικρὸν μόνον μέρος διετηρήθη πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν διακρίνονται διακεκομμένα τινὰ ἴχνη.

Ὁ τάφος ἦτο πεπληρωμένος χώματος καὶ οὐδὲν ἀπολύτως κτέρισμα περιεῖχε. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ καλύπτουσαι πλάκες εὐρίσκοντο εἰς τὴν

θέσιν των, εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ οὗτος εἶχε συληθῇ· διότι εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ εἰς βάθος 0.35 μ. ἀπὸ τοῦ χείλους εὐρέθησαν διεσκορπισμένα τεμάχια τινὰ ἀνθρωπίνου κρανίου, ἄλλα δὲ τινὰ ὅμοια μικρὰ τεμάχια ἔκειντο εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς νοτίας πλευρᾶς, εἰς ἄλλα δὲ σημεῖα τοῦ τάφου εὐρέθησαν ἐλάχιστα ἀκόμη ὅσα ἐν ἀταξίᾳ καὶ ἀνεπαρκέστατα διὰ νὰ σχηματίσουν ὁλόκληρον σκελετόν. Ἐκ τούτου εἰκάζω ὅτι ὁ τάφος εἶχεν ἀνοιγῇ, ὅπως καὶ οἱ λοιποί, κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου καὶ ὅτι πρὸς διευθέτησιν τοῦ χώρου πέριξ τοῦ τελευταίου αἱ καλύπτουσαι πλάκες ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν μετὰ τὴν γενομένην σύλησιν.

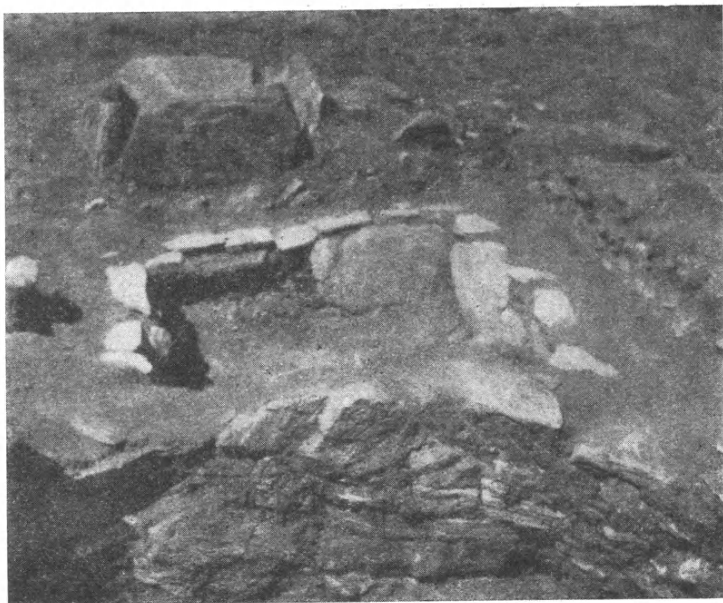
Εἰκ. 6. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ τάφου IV.

Τάφος IV (εἰκ. 5-6). — Ἐπὶ ἐλαφρῶς ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ τάφου II (0.10 μ.), παραπλευρῶς καὶ δυτικῶς τούτου ἔκειτο ὁ παρὼν τάφος μὲ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν τοῦ μακροῦ ἄξονος. Κατὰ τὸ γνωστὸν σύστημα τῶν κιβωτισσῶν τῆς ΜΕ. περιόδου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων ὀρθίων πλακῶν, τὸ δάπεδον δὲ τούτου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μικρῶν ἀσβεστολιθικῶν χαλίκων· αἱ καλύπτουσαι πλάκες εἶχον ἀποχωρισθῇ τῆς ἀρχικῆς θέσεώς των καὶ εὐρίσκοντο ἔξωθεν αὐτοῦ (εἰκ. 5, K καὶ K'). Ἐχει σχῆμα ὀρθογώνιον· μῆκ. 1.07 μ., πλάτ. 0.63 μ. εἰς τὴν ἀνατολικήν, 0.60 μ. εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν, βάθος 0.44 μ., τὸ πάχος τῶν πλακῶν 0.07-0.12 μ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου, εἰς βάθος 0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ χείλους, εὐρέθησαν ἱχνη ἀνθρώπων, ὀλίγον δὲ βαθύτερον σμικρότατα θραύσματα χειροποιήτων ἀγγείων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν ὡσαύτως εὐτελεῖς τινὰ

θραύσματα χειροποιήτων ἀγγείων καὶ τινὰ ὀστᾶ τετριμμένα καὶ σεσηπότα.

Τάφος V, μυκηναϊκὸς θολωτός (εἰκ. 7-9).—Ὁ τάφος οὗτος ἔκειτο ἀνατολικῶς τῶν τάφων II καὶ III, εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τοῦ πεδινοῦ χώρου, τὸ δυτικὸν δ' ἄκρον τῆς θόλου αὐτοῦ ἐπεκάθητο ἐπὶ τοῦ τάφου II (βλ. εἰκ. 7). Ὁ «δρόμος» ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς Β., εἶναι δὲ στενὸς καὶ αἱ πλευραὶ αὐτοῦ βαίνουνσι σχεδὸν παραλλήλως· μῆκος αὐτοῦ 2.10 μ., πλάτος 0.72-0.70 μ.· οἱ τοῖχοι τῶν παρειῶν του συνίστανται ἐκ πλακωτῶν λίθων καὶ παρὰ τὴν εἰς μικρὸν μόνον ὕψος διατήρησίν των εἶναι αἰσθητὴ ἡ κλίσις

Εἰκ. 7. Τομὴ τοῦ τάφου II ὑπὸ τῆς ἐπικαθημένης θόλου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου.

αὐτῶν πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ θόλος ἀποτελεῖ κανονικὸν περίπου κύκλον, διαμέτρου 1.93×1.87 μ.· εἶναι ἐκτισμένη διὰ μικρῶν πλακωτῶν λίθων, ὁ τοῖχος δ' αὐτῆς διατηρεῖται εἰς ὕψος 0.70 μ. καὶ ἔχει πάχος 0.45 μ. Τὸ ἔδαφος τὸσον αὐτῆς ὅσον καὶ τοῦ δρόμου ἀποτελεῖ ὁ φυσικὸς βράχος, τοῦ ὁποίου αἱ ἀνωμαλῖαι ἰσοπεδώθησαν διὰ στρώματος γῆς μετὰ χαλίκων.

Εἰς τὸ ὑπερκείμενον στρῶμα τῆς θόλου εὐρέθησαν ἐλάχιστα ἀπομεινάρια ἀνθρωπίνων ὀστέων καὶ ἄφθονα θαλάσσια ὄστρακα. Κατωτέρω, εἰς βάθος 0.50 καὶ κατὰ τὸ μέσον περίπου αὐτῆς, ἔκειτο τὸ ἐν εἰκόνι 17α ἀγγεῖον, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν ἄκρον τεμάχιον ἀνθρωπίνου κρανίου καὶ τὸ ἐν εἰκόνι 17β ἀγγεῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρίσκετο τὸ αὐτόθι δ εἰδώλιον. Πρὸς τὴν εἴσο-

δον τῆς θόλου εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τὰ λοιπὰ εἰκονιζόμενα ἀγγεῖα ὥς καὶ τινὰ λίθινα κωνικά κομβία. Ἐντὸς τοῦ δρόμου παρὰ τὴν εἴσοδον ἔκειντο ὀλίγα ἀκόμη ἀνθρώπινα ὀστέα. Τέλος, εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς θόλου, ἄνωθεν ἀκριβῶς τοῦ τάφου II καὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου εὐρέθησαν μᾶζα ἐρυθρᾶς χρωστικῆς ὕλης, ὁμοία μελανοπρασίνης, κολουροειδὲς βαρίδιον, ὥτιον ἐκ χονδροῦ χειροποιήτου καὶ θραῦσμα ἐκ μινυείου ἀγγείου (εἰκ. 16ε). τὰ τελευταῖα δύο τεμάχια προέρχονται προφανῶς ἐκ τῆς συλήσεως τῶν παλαιότερων τάφων.

Εἰκ. 8. Ἡ θόλος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου καὶ ἡ παραπλεύρως ταύτης μεγάλη ὀρθία πλάξ (Α - Α').

*
* *

Νοτίως τοῦ τάφου I καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἑνὸς μέτρου τὰ ἐκεῖθεν ἀρχόμενα πετρώματα τῆς Γρίτσας ἐφαίνοντο σχηματίζοντα κυκλικὴν τινὰ διαδρομὴν. Τὸ πρᾶγμα ἐκίνησε τὴν περιέργειαν καὶ ἐξηκολούθησα τὴν ἔρευναν καὶ περαιτέρω, διὰ τὴν βεβαιωθῶ ἂν ἐπρόκειτο περὶ τεχνητῆς τομῆς ἢ περὶ φυσικοῦ σχηματισμοῦ τοῦ βράχου. Πρὸς Α. ἡ κυκλικὴ διαδρομὴ τῶν βράχων ἐσυνεχίζετο ἐπὶ μακρόν, ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς Δ. μέχρι τινός. Ἐνταῦθα, εἰς τὸ σημεῖον καθ' ὃ διεκόπτετο ὁ φυσικὸς βράχος εὐρέθη ἐν συνεχείᾳ δι' ἀκανονίστων λίθων ἐκτισμένον ταπεινὸν θεμέλιον, τὸ ὁποῖον ἐπροχώρει ἐπὶ μήκους πλέον τοῦ μέτρου καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν κυκλικὴν κατεύ-

θυνσιν· ἀλλὰ περαιτέρω πρὸς Δ. ὁ ὑποτιθέμενος οὗτος κύκλος διεκόπτετο ὀλοσχερῶς. Ἐκ τῆς προχείρου ταύτης ἐρεῦνης κατέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ φυσικοῦ σχηματισμοῦ τῶν πετρωμάτων καὶ ὅτι τὸ κτιστὸν θεμέλιον θὰ ἀνῆκεν εἰς τάφον, τοῦ ὁποίου κατεστράφησαν αἱ λοιπαὶ πλευραὶ καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ προέρχωνται ἴσως τὰ εὑρεθέντα πλησίον κεραμικὰ θραύσματα τῆς εἰκ. 16α-δ.

Τὰ ἐκ τῶν τάφων εὑρήματα.

Τάφος I. 1) Χειροποίητος ραμφόστομος οἶνοχόη (εἰκ. 10α). Εὐρέθη

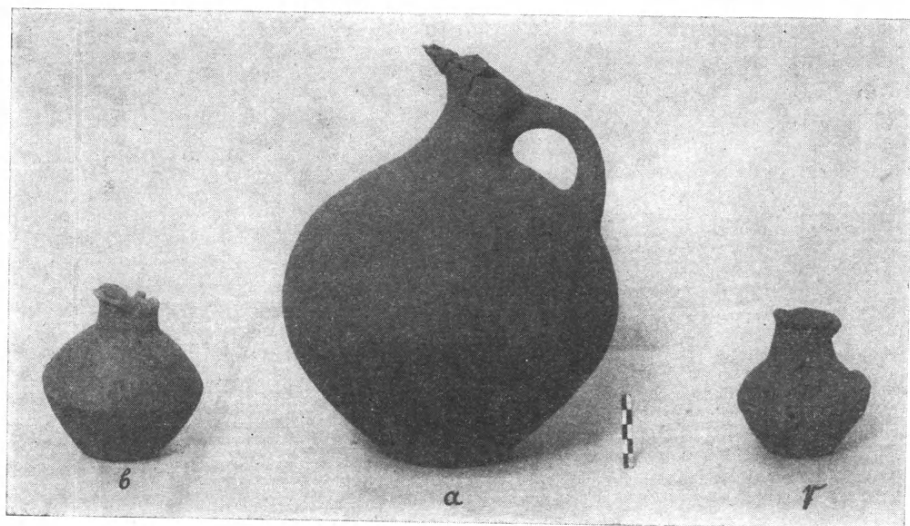
Εἰκ. 9. Ἡ θόλος καὶ ὁ δρόμος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου.

ἀκεραία, ἐπελθούσης μικρᾶς βλάβης εἰς τὸ στόμιον κατὰ τὴν ἀπόσπασίν της ἀπὸ τῆς πλακὸς τοῦ τάφου. Ὑψ. 0.30 μ., διάμ. βάσεως 0.08 μ., μεγίστη διάμ. 0.23 μ. Πηλὸς ἐρυθρὸς αἱματώδης, μετρίως ἐψημένος. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας ἀμυδρά τινα ἔχνη κάπνης. Λαβὴ κυλινδρική ἄνεν διακοσμήσεως. Τὸ σχῆμα εἶναι σύνηθες εἰς τὰ Κυκλαδικὰ τῆς ΜΕ. περιόδου: πρβ. Phylakopi, εἰκ. 96 καὶ πίν. XXIII, 5 καὶ XXXV, 3-4· NILS ÅBERG, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, εἰκ. 71 (ἐκ Σύρου) καὶ εἰκ. 227 (ἐξ Ἀκρωτηρίου τῆς Θήρας).

2) Χειροποίητον ἄωτον ἀγγεῖον, ἀκέραιον (εἰκ. 10β). Ὑψ. 0.10 μ., διάμ. βάσεως 0.055 μ., διάμ. στομίου 0.04 μ. Πηλὸς ἀκάθαρτος ἐρυθρὸς, με-

τρίως ἐψημένος. Σχῆμα σώματος ἀμφικωνικὸν μὲ ὄξυν διαχωρισμὸν τῆς κοιλίας ἀπὸ τοῦ ὤμου. Εἰς ἑκατέραν πλευρὰν τοῦ προεκβάλλοντος χείλους ἀνὰ δύο μικρὰ ὀπαὶ διὰ τὴν ἀνάρτησιν τοῦ ἀγγείου. Ἀδιακόσμητον. Πρβ. διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ σχήματος Γ. ΜΥΛΩΝΑ, Προῦστορ. Ἐλευσίς, εἰκ. 109 ἀρ. 377, τῆς ΥΕ. II περιόδου.

3) Χειροποίητος πρόχους (εἰκ. 10γ). Ἐλλείπουν ἡ λαβὴ καὶ ὁ πυθμὴν. Ὑψ. 0.095 μ., διάμ. βάσεως 0.04 μ., διάμ. στομίου 0.04 μ. Πηλὸς ἐρυθρόφαιος μετὰ πολλῶν χονδροκόκκων, μετρίως ἐψημένος. Εἰς τὸ χαμηλότερον μέρος τοῦ σώματος, πλαγίως τῆς λαβῆς, μικρὰ ὀπή, ἀπὸ

Εἰκ. 10. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου Ι.

τῆς ὁποίας θὰ ἀνήρχετο σωληνοειδὴς ἐκροή, μὴ διατηρηθεῖσα. Ἀδιακόσμητος.

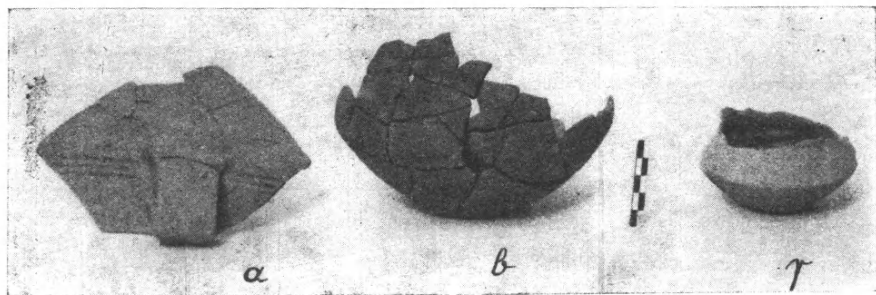
4) Θραῦσμα ἐκ μινυείου σκύφου (εἰκ. 11α). Πηλὸς τεφρόχρους, λιπαρὰ ἐπιφάνεια. Κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνικὴν ὅμοιος πρὸς τὸν ἐν εἰκόνι 15α.

5) Τεμάχιον σκύφου (εἰκ. 11β). Σωζ. ὕψ. 0.11 μ., διάμ. βάσεως 0.055 μ. Πηλὸς ἐρυθρός, μέλας εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, μετρίως ἐψημένος. Ὅμοιος κατὰ τὴν τεχνικὴν πρὸς τὸν σκύφον τῆς εἰκόνης 15β.

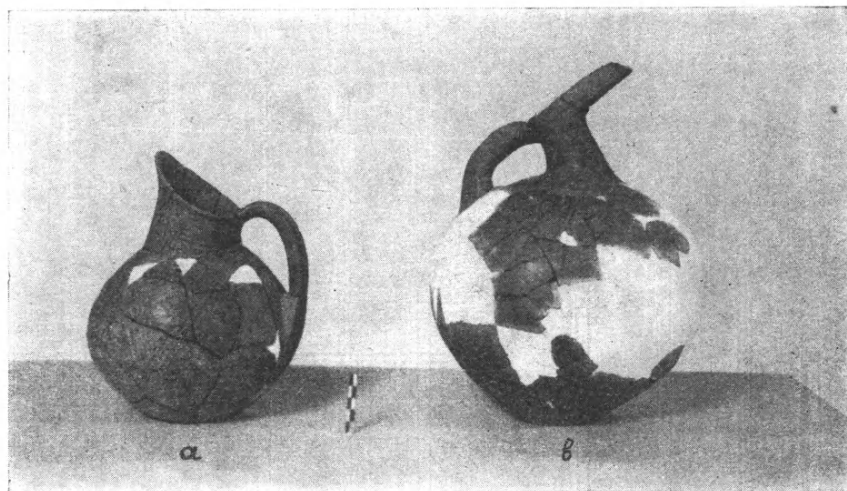
6) Μινυεῖος κύλιξ (εἰκ. 11γ). Ἐλλείπουν αἱ λαβαί, αἷτινες ἦσαν κάθετοι ταινιόσχημοι. Ὑψ. 0.05 μ., διάμ. βάσεως 0.025 μ. Τεχνικὴ ἡ συνήθης τῶν μινυέων τῆς περιοχῆς. Χαμηλὸν ἀμφικωνικὸν σῶμα μὲ ὀξεῖαν τομὴν εἰς τὸ σημεῖον διαχωρισμοῦ τοῦ ὤμου ἀπὸ τῆς κοιλίας.

Τάφος II. 1) Ραμφόστομος οἰνοχόη, σχεδὸν πλήρης (εἰκ. 12α καὶ

13). Ὑψ. 0.23 μ., μέγιστη διάμ. 0.18 μ., ὕψ. λαιμοῦ 0.08 μ., διάμ. λαιμοῦ 0.08 μ. Πηλὸς ἐρυθρός, μετρίως ἐψημένος. Κεκαλυμμένη δι' ὠχρο-λεύκου ἀλοιφῆς ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια· ἐπ' αὐτῆς ἡ διακόσμησις διὰ μελανοῦ ἀμυροῦ χρώματος. Τὸ σχῆμα τοῦ σώματος περίπου σφαιρικόν· ἑλαφρὰ

Εἰκ. 11. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου I.

Εἰκ. 12. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου II.

πρὸς τὰ ἔμπροδς κλίσις τοῦ ράμφους τοῦ στομίου· κατὰ μῆκος τῆς ράχεως τῆς λαβῆς βαθεῖα αὐλάκωσις. Ὁ λαιμὸς κοσμεῖται δι' ὀμάδων γραμμῶν, ἐναλλάξ ὀριζοντίων, καθέτων καὶ γωνιωδῶς τεθλασμένων (εἰκ. 21A)· περίξ τοῦ σώματος ὀμάδες ἐναλλασσομένων διαγωνίων· τὰ πρὸς τὰ κάτω σχηματιζόμενα διάκενα πληροῦνται διὰ δικτυωτῶν ρόμβων. — Ἀκριβῶς ὅμοιον κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησιν ἀγγεῖον εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς

περιοχῆς τοῦ Βόλου: *AM*, 14, 1889, πίν. XI, 8-8β (P. WOLTERS).¹ Περιττέρω συγγενῇ παραδείγματα θὰ ἠδύναντο νὰ προσαχθῶσι διὰ μὲν τὸ σχῆμα: *Troy*, I, πίν. 228, ἀρ. 36843 (τῆς ΠΕ. II περιόδου)· *GOLDMAN*, *ἔ.ἀ.*, εἰκ. 137 (τῆς ΠΕ. III περιόδου) καὶ εἰκ. 242:1 (τῆς ΜΕ. περιόδου).

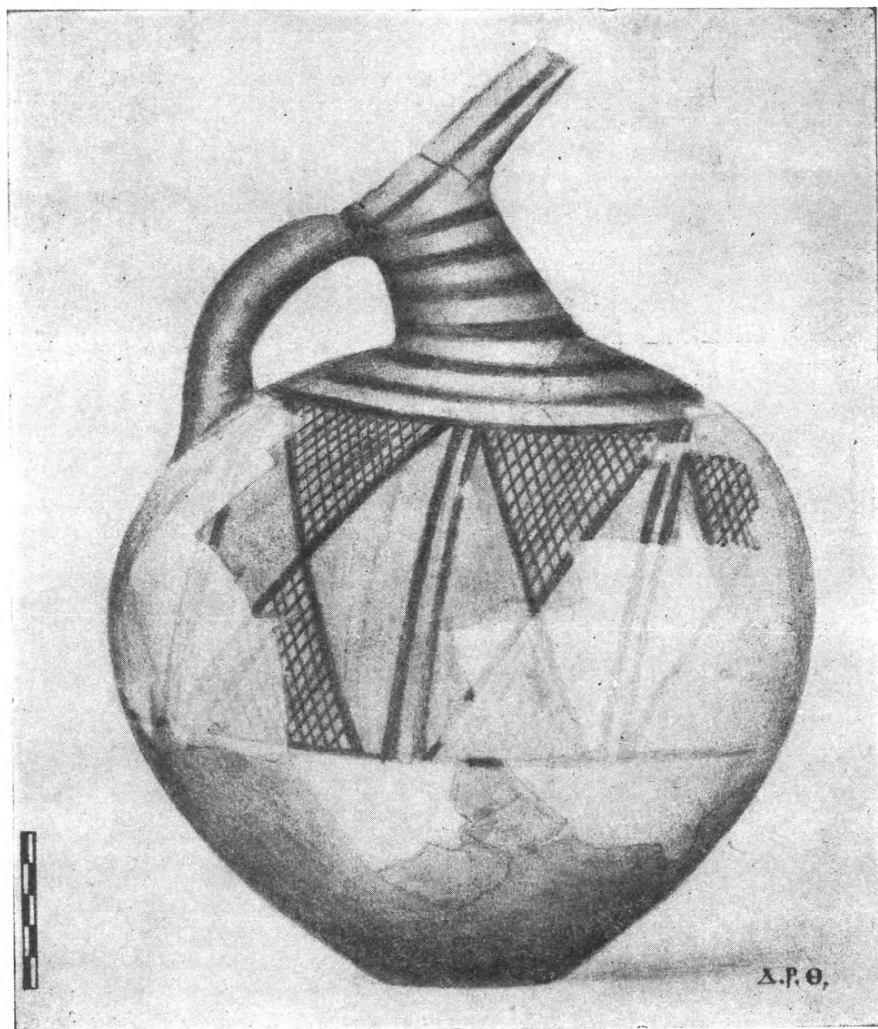

Εἰκ. 13. Τὸ ἐν εἰκόνι 12α ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου Π.

διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ λαιμοῦ: *GOLDMAN*, *αὐτ.*, πίν. XI, 4· διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ σώματος: *GOLDMAN*, *αὐτ.*, εἰκ. 220:2 καὶ πίν. XIII (τῆς ΜΕ. περιόδου).

¹ Τελευταίως προσετέθη καὶ ἄλλο ὅμοιον ἐκ τῆς Ἀϊδινιώτικης μαγούλας παρὰ τὴν Νέαν Ἀγχίαλον.

2) Ραμφόστομος οἶνοχόη (εἰκ. 12β καὶ 14). Συγκεκολλημένη ἐκ πολλῶν τεμαχίων, μετὰ σημαντικῶν συμπληρώσεων κατὰ τὴν κοιλίαν. Ὑψ.

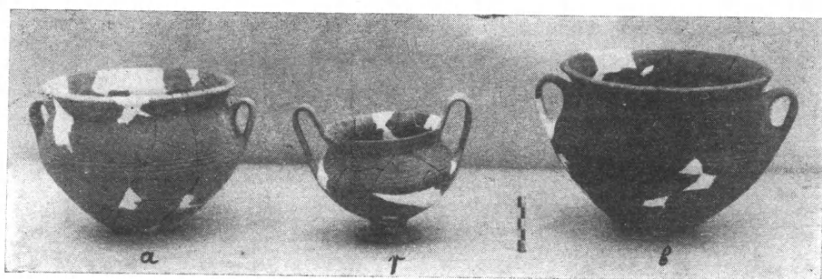

Εἰκ. 14. Τὸ ἐν εἰκόνι 12β ἄγγειον ἐκ τοῦ τάφου II.

0.32 μ., διάμ. βάσεως 0.07 μ., μέγιστη διάμ. 0.25 μ. Βαθὺς ξροῦρὸς πηλός, μετρίως ἐψημένος. Ἡ διακόσμησις δι' ἄμαυροῦ μέλανος χρώματος. Σφαιρικὸν σῶμα· στενὸς λαιμός, ἰσχυρῶς κλίνων πρὸς τὴν κυλινδρικήν λαβὴν καὶ ἀπολήγων εἰς λοξῶς ἀνερχομένην μακρὰν προχοήν. Ἡ ἐξωτερικὴ ὕψις τῆς

τελευταίας, ὁ λαιμὸς καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὤμου κοσμοῦνται διὰ συστήματος περιβαλλουσῶν ταινιῶν· περίξ τοῦ σώματος σειρὰ διπλῶν, ἐφαπτομένων κατὰ τὴν κορυφὴν, στενομήκων δικτυωτῶν τριγώνων μετὰ διπλῶν κατερχομένων ταινιῶν.— Ὅπως ἡ τῆς εἰκ. 10α εἶναι καὶ ἡ παρούσα καθαρῶς κυκλαδικοῦ τύπου· βλ. ὅμοια παραδείγματα ἐκ τῶν Κυκλάδων NILS ÅBERG, ἔ.ἀ., εἰκ. 65, 161, 233· AM, 1917, σ. 56, εἰκ. 58, 59, 61 καὶ σ. 68, εἰκ. 75. Πρβ. GOLDMAN, ἔ.ἀ. εἰκ. 153:4 καὶ εἰκ. 163:2 (ἐκ τῆς Εὐτρούσεως)· WACE-THOMPSON, P. T., εἰκ. 140g (ἐκ Δραχμανίου)· LAMB, Excav. at Thermi in Lesbos, πίν. XIXb κλπ. Ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν πρβ. GOLDMAN, ἔ.ἀ., εἰκ. 201 (= ME. πίθος).

3) Μινύειος σκύφος (εἰκ. 15α). Συγκεκολλημένος μετὰ μικρῶν συμπλη-

Εἰκ. 15. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου II.

ρῶσεων. Ὑψ. 0.14 μ., διάμ. βάσεως 0.06 × 0.065 μ., διάμ. στομίου 0.195 × 0.175 μ. κατὰ τὸν ἄξονα τῶν λαβῶν. Τεχνικὴ ἡ συνήθης τῶν μινυείων τῆς περιοχῆς. Ἐπίπεδος βάσις· βαθὺ σῶμα μὲ ἰσχυρῶς προεκβάλλον στόμιον· ταινιόσχημοι κάθετοι λαβαί, προσηρμοσμένοι ἐπὶ τοῦ ὤμου. Τρεῖς λεπτοὶ πλαστικοὶ δακτύλιοι περίξ τῆς κορυφῆς τῆς κοιλίας.— Πρβ. PERSSON, Asine, εἰκ. 184: 5-7· HOLBERG, Asea, εἰκ. 92c.

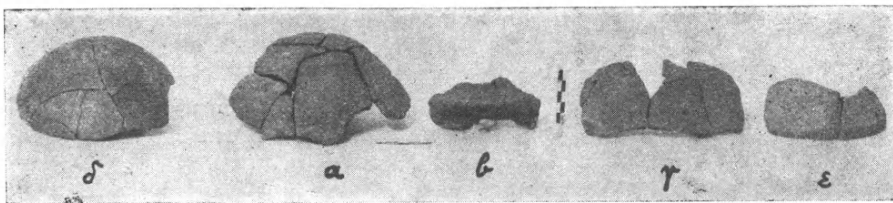
4) Σκύφος συγκεκολλημένος, μετὰ μικρῶν συμπληρώσεων (εἰκ. 15β). Ὑψ. 0.15 μ., διάμ. βάσεως 0.065, διάμ. στομίου 0.21 × 0.19 κατὰ τὸν ἄξονα τῶν λαβῶν. Πηλὸς ὑπέρυθρος, ἰσχυρῶς καπνισμένος κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ μετριῶς ἐψημένος. Κατὰ τὸ σχῆμα εἶναι ἀκριβῶς ὅμοιος πρὸς τὸν προηγούμενον καὶ τῶν αὐτῶν περιπτου διαστάσεων μὲ ἐκείνον.— Πρβ. κατὰ τὴν τεχνικὴν PERSSON, ἔ.ἀ., εἰκ. 186:1 καὶ σ. 267.

5) Μινύειος στελεχωτὸς κἀνθαρος (εἰκ. 15γ). Συγκεκολλημένος, μὲ μικρὰς συμπληρώσεις. Ὑψ. 0.10 μ., διάμ. βασ. 0.06 μ., διάμ. στομίου 0.13 × 0.105 μ. κατὰ τὸν ἄξονα τῶν λαβῶν. Κατὰ τὴν τεχνικὴν καὶ τὸν σχηματισμὸν τοῦ σώματος ὅμοιος πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. 3 μὲ τὴν προσθήκην ἐν-

ταῦθα τοῦ ποδὸς καὶ μὲ τὴν διαφορὰν τῶν λαβῶν.—Παράλληλον σχῆμα ἐξ ἄλλων περιοχῶν δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω.

ΝΔ ἄκρον τοῦ χώρου.—1) Θραύσματα ἀπὸ εὐμεγέθη χονδροειδῆ ἀγγεῖα (coarse ware), εἰκ. 16, α, γ. Ἀκάθαρτος κεραμόχρους πηλός, μετρώως ἐψημένος. 2) Ἀτοητος τραπεζοειδῆς λαβὴ ἐκ πίθου πιθανῶς (εἰκ. 16β). Τεχνικὴ ὁμοία. 3) Τεμάχιον ἐκ μινυείου σκύφου (εἰκ. 16δ).

Θολωτὸς μυκηναϊκὸς τάφος.—1) Τρίωτον πυξιοειδὲς ἀγγεῖον, ἀκέ-

Εἰκ. 16. Θραύσματα ἀγγείων ἐκ τοῦ ΝΔ. ἄκρου τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (τὸ ε ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου).

Εἰκ. 17. Ἀγγεῖα καὶ εἰδώλιον ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου.

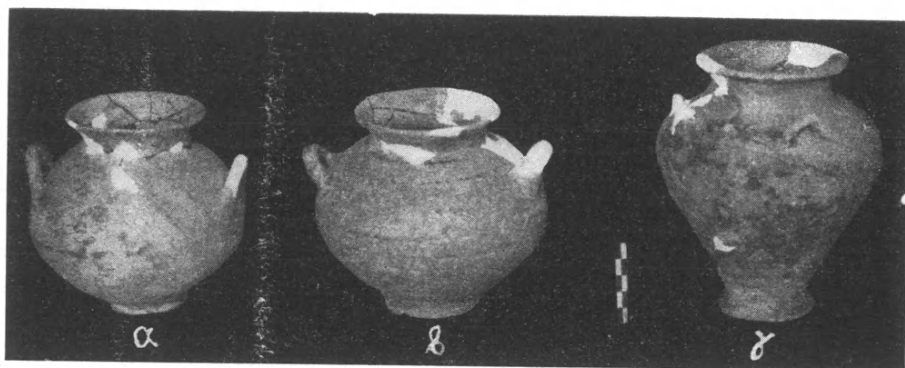
ραιον μετὰ τινων συμπληρώσεων εἰς τὸ στόμιον (εἰκ. 17α). Ὑψ. 0.085 μ. Πηλὸς ὠχροκίτρινος· ξανθὸν βερνίκιον, μόλις διακρινόμενον. Τρεῖς περιθέουσαι ταινίαι εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ· ὁμοία κάτωθεν τῶν λαβῶν· ὁμοία παχυτέρα εἰς τὸ χαμηλότερον μέρος τοῦ σώματος.—Πρβ. κατὰ τὸ σχῆμα: F.-L., Myk. Vasen, πίν. 44:118. ΑΔ, 3, 1917, σ. 163, εἰκ. 121:8 (ἐκ Θηβῶν) = FURUMARK, The Myc. Pottery, ἀρ. 86:6 = YE. III C 1a.

2) Ἀωτος ἀμφορίσκος, ἀκέραιος (εἰκ. 17β). Ὑψ. 0.10 μ., διάμ. βάσεως 0.045 μ., διαμ. στομίου 0.075 μ. Πηλὸς κεραμόχρους· ἔχνη ξουθρομελαίνης βαφῆς. Χαμηλὸς δακτυλιοειδῆς πούς· σφαιρικὸν σῶμα· ἰσχυρῶς προεκβάλλον

στόμιον.—Πρβ. κατὰ τὸ σχῆμα ΑΔ, 1, 1915, Παράρτ. σ. 35, εἰκ. 2:8 (ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως).

3) Δίωτον πυξιδοειδὲς ἄγγεϊον (εἰκ. 17γ). Μικραὶ συμπληρώσεις. Ὑψ. 0.08 μ., διάμ. βάσεως 0.08 μ., διάμ. στομίου 0.05 μ. Πηλὸς ὠχροκίτρινος· καστανομέλαν βερνίκιον. Τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν στόμιον καλύπτονται διὰ χρώματος· ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ὅμου γραπταὶ ταινίαι· μεταξὺ τῶν λαβῶν σειρὰ ἀντιστροφῶν ζητοειδῶν κοσμημάτων· κατωτέρω γραπταὶ ζῶναι.—Πρβ. κατὰ τὸ σχῆμα ΑΔ, 1, 1915, Παράρτ. σ. 36, εἰκ. 3:1-2 (Ἀκρόπολις)· ΑΔ, 3, 1917, σ. 163, εἰκ. 121:9 (Θῆβαι)· B. M. Cat., I, 1, A 818 καὶ A 821 = FURUMARK, ἀρ. 96:3-4. 7. 12-13 = ΥΕ. III C 1α.

4) Πήλινον εἰδῶλιον μὲ ἀνυψομένους τοὺς βραχίονας (εἰκ. 17δ). Ἀκέ-

Εἰκ. 18. Ἀγγεῖα (α, β) ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου τῆς Γρίτσας
(τὸ γ ἐκ τοῦ τάφου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων).

ραιον, πλὴν τῆς ἐλλειπούσης ἀριστερᾶς χειρὸς καὶ τοῦ ἄκρου τῆς δεξιᾶς. Ὑψ. 0.07. Ἐξηφανισμένη ἢ διακόσμησις.

5) Δίωτος ἀφορίσκος (εἰκ. 18α). Συγκεκολλημένος. Ὑψ. 0.125 μ., διάμ. βάσεως 0.045 μ., διάμ. στομίου 0.08 μ. Πηλὸς κεραμόχρους, ἰσχυρῶς ἐψημένος, μὲ λεπτότατα τοιχώματα. Ἐξηφανισμένη ἢ διακόσμησις, ἥτις, ὡς φαίνεται, συνίστατο ἐκ σειρᾶς ζωνῶν.

6) Ὅμοιος (εἰκ. 18β). Συγκεκολλημένος, μετὰ τινων συμπληρώσεων. Ὑψ. 0.125 μ., διάμ. βάσεως 0.06 μ., διάμ. στομίου 0.084 μ. Πηλὸς κεραμόχρους· μέλαν βερνίκιον, μόλις διατηρούμενον. Κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν λεπτότητα τῆς κατασκευῆς εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν προηγούμενον. Τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν στόμιον καλύπτονται διὰ χρώματος· ἢ μεταξὺ τῶν λαβῶν διακόσμησις μεταξὺ ζεύγους ταινιῶν ἄνω καὶ κάτω συνίσταται ἐκ σειρᾶς ἀντιτιθεμένων διαγράμμων τριγώνων (εἰκ. 21B)· κατωτέρω σύστημα λεπτῶν ται-

νιῶν.— Πρβ. ὡς πρὸς τὸ σχῆμα WACE, Chamber Tombs at Mycenae, πίν. XI, τάφος 502, ἀρ. 12 καὶ πίν. XXXI, τάφος 515, ἀρ. 56· PERSSON, Asine, εἰκ. 233, T. 1:4· εἰκ. 237:28· εἰκ. 238:29· ΑΔ, 3, 1917, σ. 158, εἰκ. 118:3 (Θῆβαι)· B. M. CAT. I,1, A 965 = FURUMARK, ἀρ. 59:1. 4-7. 9. 17 = YE. III C 1. Ὡς πρὸς τὸ διακοσμητικὸν θέμα πρβ. FURUMARK, σ. 383, εἰκ. 67, Mot. 61, ἀρ. 17-19 = YE. III C 1-III C 2.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καὶ κατὰ τοὺς χρονολογικοὺς καθορισμοὺς τοῦ FURUMARK, The Chronology of Mycenaean Pottery, σ. 115 ὁ τάφος πρέπει νὰ ἀνήκῃ μετὰ τοῦ τέλους τοῦ 13ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου π.Χ. αἰ.

3. Συμπληρωματικὴ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τῶν ἀγίων Θεοδώρων.

Εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα πέρυσι θολωτὸν μυκηναϊκὸν τάφον ἐγγὺς τοῦ χωρίου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων (βλ. ΠΑΕ, 1951, 150 κέ.), ἡ ἐκκαθάρισις τοῦ δρόμου δὲν εἶχε συμπληρωθῇ τότε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν¹. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐπανάληψιν ἐφέτος τῆς ἐρεῦνης ἐν τῇ περιοχῇ ἐπεχείρησα τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐνταῦθα.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ξηρολιθιδᾶς ἀπὸ τῆς εἰσόδου, ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησεν ἔπειτα μὲ βάθος τὸ ἐπίπεδον τῆς θύρας μέχρι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἄκρου τῶν τοίχων τοῦ δρόμου. Τοιοῦτοτρόπως κατέστη δυνατὴ ἡ λεπτομερεστέρα μελέτη τοῦ μνημείου καὶ ἡ ἀκριβὴς σχεδιαγράφησις αὐτοῦ (πίν. 2).

Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 4.75 μ., τὸ πλάτος δὲ τούτου εἶναι 1.54 μ. κατὰ τὴν ἔξοδον καὶ 1.05 μ. εἰς τὴν εἴσοδον πρὸς τὴν θόλον. Οἱ τοῖχοι φθάνουν εἰς ὕψος μέχρι 2.00 μ. μὲ ἑλαφρὰν σύγκλισιν πρὸς τὰ ἄνω. Εἰς τὴν ἔξοδον ὑπάρχει εἶδος φλοιᾶς ἐκ δύο κατὰ μῆκος πλακῶν, πλάτους ἐκάστης 0.40 μ., αἵτινες κεῖνται ἐπὶ ὑψηλοτέρου κατὰ 0.90 μ. ἐπιπέδου τοῦ φυσικοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου (βλ. εἰκ. 19).

Ἡ θύρα τῆς εἰσόδου ἔχει ὕψος 1.15 μ. καὶ πλάτος εἰς τὴν βάσιν 0.84 μ., εἰς τὴν κορυφὴν 0.57 μ. Τὴν νοτίαν παρεῖαν αὐτῆς σχηματίζει παραστάς ἐκ μονολίθου πλακός, ἐχούσης πλάτος 0.40 μ. καὶ πάχος 0.06 μ. Ἡ κάτω φλοιὰ ἀποτελεῖται ἐξ ὁμοίας πλακός, πλάτους 0.36 μ. (εἰκ. 20). Τρεῖς ὁμοίαι πλάκες ἀποτελοῦσι τὸ ὑπέρθυρον, τῶν ὁποίων τὸ συνολικὸν πλάτος φθάνει εἰς 1.30 μ.· τὸ ὕψος αὐτῶν ἀπὸ τοῦ δαπέδου εἶναι 1.50 μ.

¹ Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐνόμισα ὅτι εἶχον φθάσει εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δρόμου ἔνεκα τῆς ἐξαιρετικῶς μεγάλῃς σκληρότητος τοῦ ὑποκειμένου ἐδάφους. Μεταγενεστέρως ὅμως ἐπίσκεψις τοῦ μνημείου πρὸς συμπληρωματικὴν αὐτοῦ μελέτην μὲ ἔπεισεν, ὅτι τὸ δάπεδον ἔπρεπε νὰ εὐρίσκηται βαθύτερον ἀπὸ ὅ,τι ἐν ἀρχῇ ὑπελόγησα.

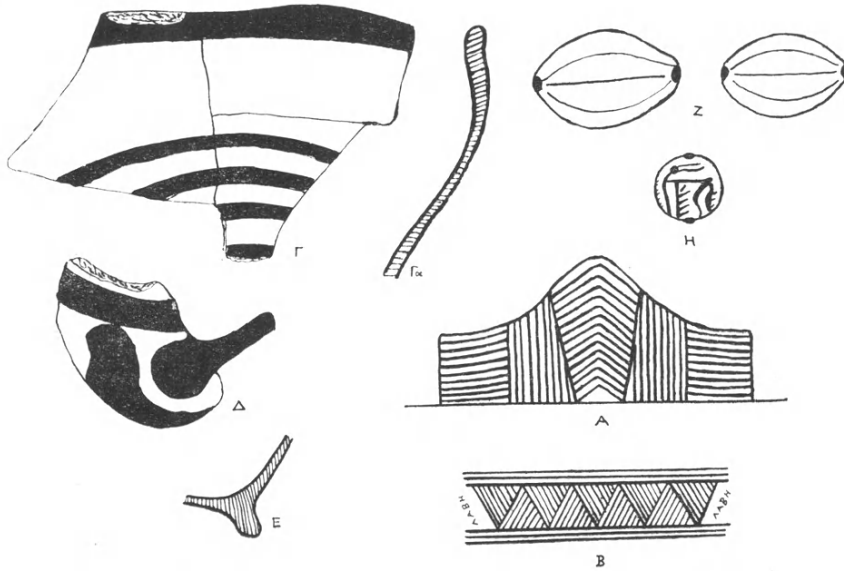

Εἰκ. 19. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων.

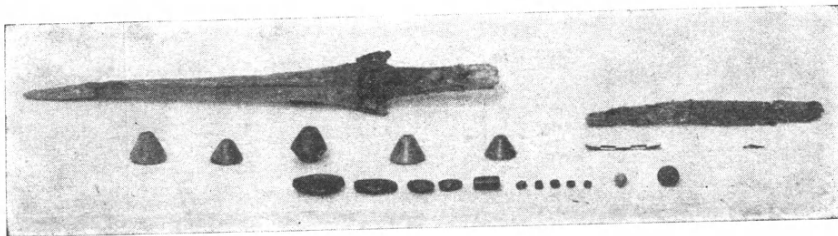

Εἰκ. 20. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θόλου καὶ ἡ θύρα τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων.

Ἐντὸς τῆς θόλου, τῆς ὁποίας αἱ διαστάσεις καὶ ὁ τρόπος κατασκευῆς της ἔχουν ἤδη σημειωθῇ (IIAE, ἔ.ἀ., σ. 151 καὶ εἰκ. 24), εἶχε σχηματισθῇ ἔμπροσθεν τῆς θύρας μικρὸν βάθυσμα ἐκ τῆς διαποτίσεως τοῦ ἐδάφους ὑπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων κατὰ τὸν διαρρέυσαντα χειμῶνα. Τὸ φαινόμενον ἦτο

Εἰκ. 21. Α - Β = διακόσμησις ἀγγείων ἐκ τῶν τάφων τῆς Γρίτσας.
Γ - Η = ἀντικείμενα ἐκ τοῦ τάφου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων.

Εἰκ. 22. Ἀντικείμενα ἐκ τοῦ τάφου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων.

ἰδιαιτέρως ἐνδεικτικόν, ἀνασκάψας δὲ εὗρον ὅτι ἐπρόκειτο περὶ βόθρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον συγκεντρωθῇ τὰ ὀστέα πλέον τῶν 5 σκελετῶν, ἐὰν κρίνω ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν κρανιακῶν ὀστέων. Ἐντὸς τοῦ βόθρου τούτου εὗρέθησαν καὶ τὰ κατωτέρω ἀντικείμενα:

1) Τρίτος ἀμφορίσκος (εἰκ. 18 γ). Συγκεκολλημένος μὲ ἐλαχίστας συμ-

πληρώσεις. Ὑψ. 0.16 μ., διάμ. βάσεως 0.055 μ., διάμ. στομίου 0.085 μ. Βαθὺς ἐρυθρὸς πηλός. Ἰχνη διακοσμήσεως μελανοῦ βερνικίου.

2) Τὰ ἐν εἰκόνι 22 ἀντικείμενα, ἦτοι : α) Χαλκοῦν ξίφος, ἰσχυρῶς ὠξειδωμένον, ἄνευ τῆς ἐπενδύσεως τῆς λαβῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας διατηροῦνται τρεῖς ἤλοι ὀριζοντίως καὶ τέσσαρες καθέτως· μῆκ. 0.33 μ.—β) Χαλκοῦν ἐγγχειρίδιον, ἰσχυρῶς ὠξειδωμένον, ἄνευ τῆς λαβῆς· μῆκ. 0.17 μ.—γ) Τέσσαρα κωνικὰ καὶ ἐν ἀμφικωνικὸν λίθινα κομβία.—δ) Δέκα ψηφίδες ἐκ χαλκηδονίου λίθου, διαφόρου σχήματος καὶ μεγέθους, ὧν αἱ δύο πρῶται μεγαλύτεραι ἀπεδόθησαν καὶ εἰς τὴν εἰκόνα 21 Ζ.—ε) Ψηφὶς ἐκ φαγεντιανῆς μετὰ ραβδώσεων.—ζ) Σφραγιδόλιθος ἐκ στεατίτου μετ' ἐγγλύφου παραστάσεως ἐσχηματοποιημένου ζφου (βλ. καὶ εἰκ. 21 Η).—η) Τὰ ἐν εἰκόνι 21, Γ-Ε κεραμικὰ θραύσματα¹.

Εἰκ. 23. Βάσις ἀγγείου ἐκ τῶν θεμελίων ἐγγὺς τοῦ τάφου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων.

οἰκοδομήματος ἔχει μῆκος περὶ τὰ 2.50 μ., ἐνῶ τῶν μακρῶν πλευρῶν δὲν ἐπεχείρησα εἰμὴ μόνον τὴν παρακολούθησιν μικροῦ μέρους τῆς διαδρομῆς των, ἐπιφυλασσόμενος νὰ προβῶ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς συστηματικωτέραν ἔρευναν.

¹ Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρέυνης τοῦ προκειμένου τάφου, ὑποπτευθεὶς τὴν ὕπαρξιν ὁμοίου βόθρου εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα πέρυσιν ἕτερον θολωτὸν τάφον παρὰ τὸ ὕψωμα τῆς Γρίτσας ἐντὸς τοῦ κτήματος Λεμονῆ, ἐπεχείρησα καὶ ἐκεῖ συστηματικὴν ἐξερεύνησιν, ἣτις ὁμως οὐδὲν ἀπέδωσε. Δὲν παραλείπω ὡσαύτως νὰ ἀναφέρω ὅτι μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρέυνης ἀμφοτέρων προέβην εἰς τὴν ὡς οἶόν τε καλυτέραν διευθέτησιν αὐτῶν. Θὰ ἦτο ὁμως εὐχῆς ἔργον, ἐὰν κάποτε ἀνελαμβάνετο ἡ στερέωσις καὶ ἀναστήλωσις τούτων, ἣτις ἐπιβάλλεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐνεκα τῆς σπουδαιότητος τῶν μνημείων, τόσον σπανίων δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀφ' ἑτέρου ἐνεκα τοῦ ἀπομεινωμένου τῆς θέσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης δυναμένης νὰ ἐπέλθῃ καταστροφῆς ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων.

Παραπλεύρως καὶ ἔξωθι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τὸ ἔδαφος ἦτο ἐστρω-
μένον διὰ χονδρῶν πηλίνων κεραμίδων, μεταξὺ δὲ τούτων εὐρέθη καὶ βάσις
ὑπερμεγέθους χειροποιήτου ἀγγείου (εἰκ. 23). Ἔχει ὕψος 0.56 μ., διάμ. βά-
σεως 0.40 μ., διάμ. κορυφῆς 0.20 μ.· τὸ πᾶχος τῶν τοιχωμάτων εἶναι 0.015
μ., εἰς τὸ σημεῖον δὲ τῆς στηριζέως 0.035 μ.· περίξ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους
σηματίζονται τέσσαρες στενομήκεις ὀπαί, ἔχουσαι ἑκάστη ὕψος 0.13 μ. καὶ
πλάτος 0.035 μ. Ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρὸς χονδρόκοκκος, ἡ ὅλη δὲ τεχνικὴ
τοῦ ἀγγείου ὁδηγεῖ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

Β. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΦΑΡΣΑΛΩΝ

1. Συμπληρωματικὴ ἐξερεύνησις τοῦ θολωτοῦ μνημείου.

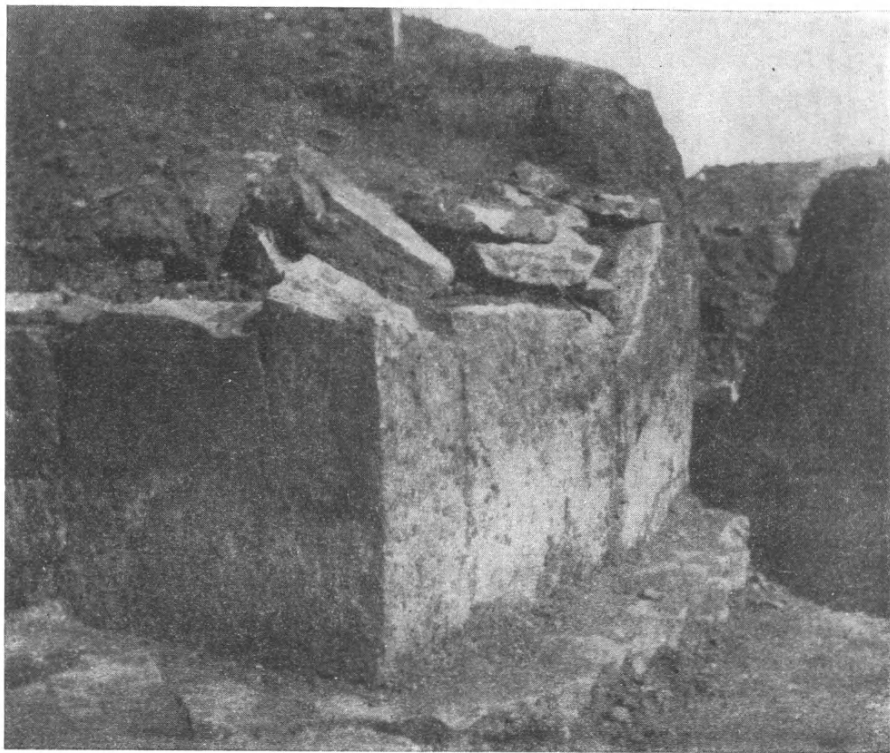
Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἀποκαλυφθέντος πέρυσι θολωτοῦ τάφου εἰς τὴν
δυτικὴν παρυφὴν τῆς κωμοπόλεως (ΠΑΕ, 1951, 157 κ.ἑ.) ἐπέβαλλε συμπλη-
ρωματικὴν ἔρευναν διὰ τε τὴν ἀκριβεστέραν αὐτοῦ μελέτην καὶ τὴν ἀνάδει-
ξιν του ὡς μνημείου.

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος προέβην εἰς τὴν πλήρη ἐκκαθάρισιν τοῦ «δρόμου»,
τὴν ὁποίαν ἀνέκοιψαν πέρυσιν αἱ ἐνωρὶς ἀρξάμεναι συνεχεῖς βροχαί, τῆς ἐρεῦ-
νης περιορισθείσης τότε ἐνταῦθα εἰς τὸ στόμιον μόνον αὐτοῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ
ἐπεξετάθη ἔπειτα περίξ τοῦ κρηπιδώματος, διὰ τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν τὰ
 $\frac{3}{4}$ τούτου, ἐξαρθείσης τοιοῦτοτρόπως τῆς ὅλης ἐπιβλητικότητος τοῦ μνη-
μείου (βλ. εἰκ. 1-2)· τὸ ὑπολειπόμενον μικρὸν τμήμα τῆς κρηπίδος προὐτί-
μησα νὰ ἀφήσω πρὸς τὸ παρὸν κεκαλυμμένον ἕνεκα τοῦ ἐπισημοῦς τοῦ
ὑποκειμένου ἐδάφους εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Διὰ τῆς συμπληρωματικῆς ταύτης ἐργασίας ἀπεδείχθη ὅτι τὸ κρηπί-
δωμα τοῦ τύμβου εἶναι σύγχρονον μὲ τὸν τάφον· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ
τοιχοὶ τοῦ δρόμου συνδέονται ὀργανικῶς μετὰ τῶν λίθων τοῦ κρηπιδώμα-
τος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ σύστημα τῆς ἐπὶ εὐθυντηρίας θεμελιώσεως τῶν τελευ-
ταίων συνεχίζεται καὶ εἰς τὸν δρόμον μέχρι τῆς θύρας τοῦ στομίου· κατὰ
τὴν ἔξοδον μάλιστα τοῦ δρόμου αἱ πλάκες αὗται τῆς εὐθυντηρίας ἐπε-
κτείνονται καθ' ὅλον τὸ ἄνοιγμα αὐτοῦ, ὥστε νὰ σχηματίζεται ἐνταῦθα
εἶδος φλοιᾶς.

Διὰ τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ ἔπειτα καθαρίσματος τοῦ δρόμου μέχρι τοῦ
δαπέδου αὐτοῦ κατέστη δυνατὴ ἡ ἀκριβὴς καταμέτρησις τῶν διαστάσεων
του, τινὲς τῶν ὁποίων, ὅπως ἐδόθησαν πέρυσιν, ἐκφεύγουν ἐλαφρῶς τῆς

πραγματικότητος¹. Τὸ συνολικὸν μῆκος αὐτοῦ εἶναι 7.25 μ., ἐξ ὧν 3.30 μ. καταλαμβάνει τὸ στόμιον, ἐνῶ τὸ μῆκος τοῦ καθ' αὐτὸ δρόμου εἶναι 3.95 μ. Τὸ πλάτος τοῦ στομίου εἰς τὴν εἵσοδον πρὸς τὴν θόλον εἶναι 1.18 μ., εἰς τὴν ἔξοδον 1.53 μ., τοῦ δὲ δρόμου, οὕτινος τὸ σχῆμα εἶναι παραλληλόγραμμον, τὸ πλάτος εἶναι 1.12 μ.

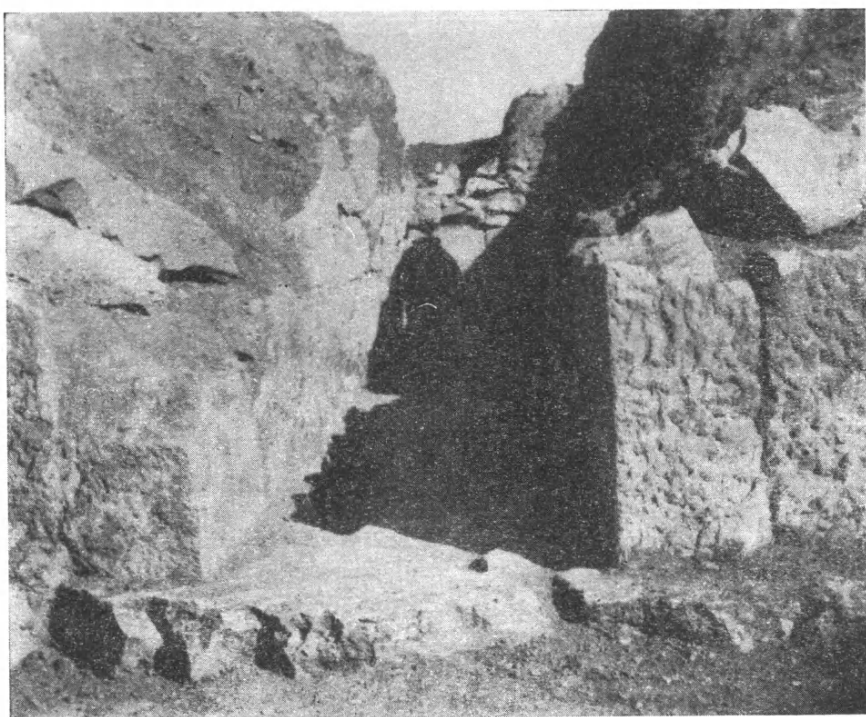
Εἰκ. 1. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κρηπιδώματος μετὰ τῆς σχηματιζομένης γωνίας πρὸς τὸν δρόμον.

Οἱ λίθοι τῶν τοιχωμάτων αὐτοῦ ὅπως καὶ τοῦ κρηπιδώματος εἶναι πελεκημένοι διὰ σφύρας, πλὴν τῶν πρὸς τὴν ἔξοδον, τῶν ὁποίων αἱ παρειαὶ εἶναι ἐπιμελῶς εἰργασμέναι διὰ λεπτῆς σμίλης. Τὸ στόμιον εἶναι βέβαιον ὅτι ἐστεγάζετο ἄνωθεν, εἰς τὸν σχηματιζόμενον δὲ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ δρόμου λαιμόν (εἰκ. 3)² ἀπεδείχθη ἐφέτος σαφέστερον ἢ ὑπαρξίς ξυλί-

¹ Ὁ λόγος εἶναι ὅτι δὲν ἐλήφθησαν πάντοτε αὐταὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου.

² Τὸ πλάτος τῶν ἐν εἵδει ὀδόντων σχηματιζομένων ἐνταῦθα πλευρῶν διαφέρει : τῆς ἀνατολικῆς εἶναι 0.29 μ., τῆς δυτικῆς 0.12 μ.

νης θύρας μὲ μεταλλικὴν ἐπένδυσιν· διότι εἰς τοὺς ἀνευρεθέντας πέρυσιν ἐνταῦθα σιδηροῦς ἥλους προσετέθησαν ἤδη καὶ ἄλλοι ἀφθονώτεροι (περὶ τοὺς 80 ἐν συνόλῳ), ἐκτὸς δ' αὐτῶν εὐρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ ἄλλα ἐξαορτήματα, ἐπιβεβαιοῦντα τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν (εἰκ. 4 α-ζ, βλ. κατωτέρω).

Εἰκ. 2. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου καὶ ἡ θύλος εἰς τὸ βάθος.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐγένετο καὶ εἰς τὸν ἔμπροσθεν τοῦ μνημείου χώρον, ἐπὶ ἐκτάσεως 5×6 μ., καὶ εἰς βάθος μέχρι τῆς εὐθυντηρίας τοῦ κρηπιδώματος. Ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος τούτου χώρου οὐδὲν ἕτερον μνημεῖον προέκυψεν· ἀλλ' ὀλίγον περαιτέρω, περὶ τὰ 10 μ. ΝΔ. τοῦ τύμβου, ἀπεκαλύφθη θεμέλιον ἐκ τριῶν κατὰ σειρὰν μεγάλων λίθων, καλῶς ἐργασμένων, τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ εἶχεν ὡσαύτως κυκλικὴν διαδρομὴν, ἀλλὰ διεκόπτετο πρὸς Δ., καταστραφέν προφανῶς ὑπὸ τοῦ σχηματισθέντος παραπλεύρως ρεύματος, ἐνῷ ἐπίσης ἡ πρὸς Α. συνέχεια αὐτοῦ δὲν διετηρήθη. Τὸ θεμέλιον τοῦτο πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὸ θολωτὸν μνημεῖον, ἀποτελοῦν ἴσως περίβολον τῆς ἔμπροσθεν αὐτοῦ πλατείας.

Πρόπει νὰ σημειώσω, τέλος, ὅτι κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ κρηπιδώματος, ἐπωφεληθεὶς τῆς διακοπῆς αὐτοῦ εἰς δύο σημεία, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν ἀντιστοίχως, ἐνήργησα τομὴν τοῦ τύμβου χωρήσας πρὸς τὸ κέντρον μέχρι 2 μ., δι' ἧς τομῆς ἐφάνη, ὅτι τὸ ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρθοστατῶν τῆς κρηπίδος καὶ μέχρι τῆς εὐθυνητρίας ἔδαφος συνίστατο κυρίως ἀπὸ λατύπην ἐκ τῆς ἐπὶ τόπου κατεργασίας τῶν λίθων.

Εἰκ. 3. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἐκ τῶν ἔσω.

Ἀπὸ τὸν δρόμον καὶ τὸν ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ χῶρον ἤλθον εἰς φῶς τὰ κάτωθι ἀντικείμενα :

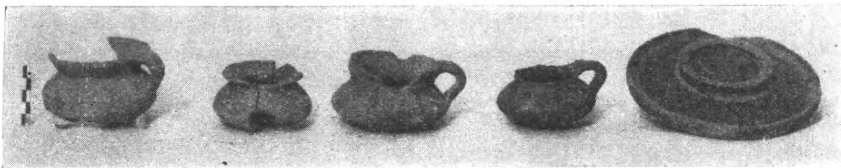
- 1) Οἱ ἀναφερθέντες ἤδη σιδηροῖ ἥλοι (εἰκ. 4α).
- 2) Τεμάχιον σιδηροῦ ἐλάσματος μὲ διατηρημένας ἐπ' αὐτοῦ τὰς κεφαλὰς τῶν ἥλων, διὰ τῶν ὁποίων τοῦτο ἐστερεοῦτο εἰς τὸν ξύλινον σκελετὸν τῆς θύρας (εἰκ. 4β).
- 3) Σιδηροῦς μαστοειδὴς ρόδαξ ἐκ τῶν διακοσμοῦντων καὶ σήμερον τὰς θύρας (εἰκ. 4γ).

- 4) Σιδηρᾶ κλείς καὶ ἐξαρτήματα κλείθρου (εἰκ. 4 δ-ζ).
- 5) Πλήρης σχεδὸν σιδηρᾶ σπλεγγίς καὶ ἡ λαβὴ ἐτέρας (εἰκ. 4 η-θ).
- 6) Σιδηροῦν μαχαίριον ἐν εἴδει δρεπάνου (εἰκ. 4 ι).
- 7) Ὅμοίωμα ἀσπίδος εἰς σχῆμα 8 (μῆκ. 0.06 μ.) ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος χαλκοῦ, ἔλλιπές κατὰ τὸ ἐν ἄκρον (εἰκ. 4 κ).
- 8) Ἀβαθὴς χαλκῇ φιάλῃ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος, λίαν ἐρρικνωμένη· διάμ. 0.09 μ. (εἰκ. 4 λ).

Εἰκ. 4. Διάφορα ἀντικείμενα ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου.

- 9) Τὸ ἥμισυ χαλκοῦ δίσκου ἐκ παχυτέρου ἐλάσματος (εἰκ. 4 μ).
- 10) Χαλκῇ περόνη (εἰκ. 4 ν).
- 11) Χαλκοῦς κρίκος (εἰκ. 4 ξ).
- 12) Λαβὴ ἀπὸ χαλκοῦν ἀγγεῖον (εἰκ. 4 ο).
- 13) Χαλκοῦν κοχλιάριον (εἰκ. 4 π).

Εἰκ. 5. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου.

14) Μικρὸν θραῦσμα ἀγγείου τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (εἰκ. 4 ρ καὶ εἰκ. 10 α): πηλὸς ἐρυθρόφαιος· βερνίκιον καστανόχρουν· διακόσμησις γεωμετρική. Τὸ θραῦσμα τοῦτο εὑρέθη κατὰ τὴν ἔξοδον ἀκριβῶς τοῦ δρόμου καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ ἴσως χρονολογικὸν τεκμήριον τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς τοῦ μνημείου (βλ. κατωτέρω).

15) Πήλινος μικρὸς δίσκος μὲ ὀπὴν εἰς τὸ μέσον (εἰκ. 4 σ).

16) Τεμάχια τινὰ ἐκ μελανομόρφων ἀττικῶν ἀγγείων, ἔξ ὧν δύο ἀπεικονίσθησαν εἰς τὰς εἰκόνας 4 τ-υ καὶ 10 β-γ.

17) Τρία μόνωτα καὶ ἓν ἄωτον κύπελλα, ἀβαφῇ, ἐκ πηλοῦ ἐρυθροτέφρου (εἰκ. 5).

18) Ἀβαθὲς μελαμβαφεὲς πινάκιον, τοῦ ὁποίου ἀπεικονίσθη ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις εἰς εἰκόνα 5.

19) Μικρὸν πῆλινον ὁμοίωμα κλίνης (εἰκ. 6).

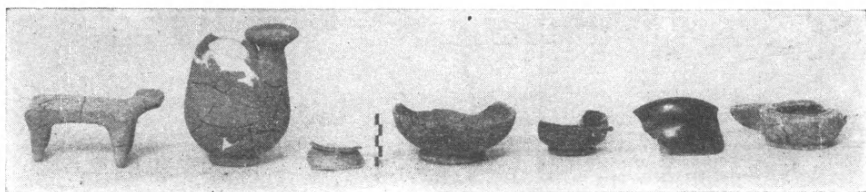
20) Ἀσκόμορφον ἀβαφεὲς ἀγγεῖον ἐξ ἐρυθροτέφρου πηλοῦ (εἰκ. 6).

21) Μικρὸν θραῦσμα ἐκ τῆς βάσεως ἀττικοῦ ἐρυθρομόρφου σκύφου μὲ λεπτοτάτας ἀκτῖνας πέριξ (εἰκ. 6).

22) Τεμάχια ἐκ μελαμβαφῶν ἀγγείων, ὧν τινα ἀπεικονίσθησαν (εἰκ. 6), καὶ λύχνος (αὐτόθι).

23) Κεφαλὴ ἐξ εἰδωλίου γυναικός (εἰκ. 8α).

24) Κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ εἰδῶλιον κυνός (εἰκ. 8β).

Εἰκ. 6. Ἀγγεῖα καὶ ἄλλα πῆλινα ἀντικείμενα ἐκ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου.

25) Πλήθος θραυσμάτων ἐξ ἀβαφῶν ἀγγείων τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, κυρίως ἀπὸ τριφυλλοειδεῖς οἰνοχόας.

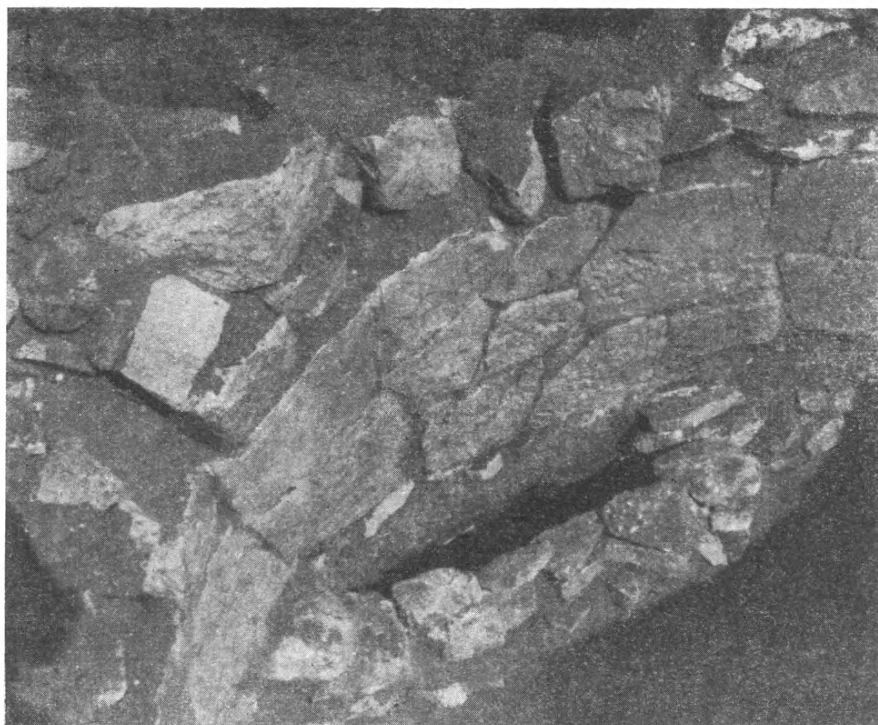
Ἐντὸς τῆς τάφρου πέριξ τοῦ κρηπιδώματος εὐρέθησαν κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος: 1) Κυβόλιθος ἐκ πώρου, ἐπιμελῶς εἰργασμένος, ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴν μίαν πλευράν· σωζόμ. μῆκ. 0.78 μ., πλάτ. 0.50 μ., ὕψ. 0.29 μ. ἀναθύρωσις εἰς τὴν στενὴν πλευράν· εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἄτεχνος ὀπὴ πρὸς γόμφωσιν, ἴσως ἐκ μεταγενεστέρας χρήσεως. 2) Τὸ ἥμισυ βάθρου ἐπιτυμβίας στήλης μὲ κατάλληλον ἐντομὴν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας πρὸς γόμφωσιν τῆς στήλης· ἐκ φαιοῦ ἀσβεστολίθου· μῆκ. 0.57 μ., πλάτ. 0.58 μ., ὕψ. 0.35 μ. Εἰς δὲ τὸ δυτικὸν μέρος εὐρέθησαν τεμάχια ἀπὸ πωρίνας σαρκοφάγους, προερχομένας πιθανώτατα ἐκ τοῦ θολωτοῦ μνημείου.

*
* *

Συμπληρωματικὴ ἔρευνα ἐπεχειρήθη ὡσαύτως καὶ ἐντὸς τῆς θόλου τοῦ μνημείου, ἀποδώσασα ἐξόχως ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Ἡ ἀνασκαφὴ προὐχώρησεν ἐνταῦθα εἰς βάθος 0.80 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν θεμελίων τῆς θόλου, τὸ χῶμα δὲ ἦτο καθ' ὅλον τὸ βάθος μαλακόν, ἀποδεικνυομένου

τοιουτοτρόπως, ὅτι ἡ θεμελίωσις τοῦ μνημείου ἐστηρίχθη ἐπὶ ἰσοπεδώσεως τοῦ χώρου διὰ μεταφερθέντος χώματος.

Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς θόλου εὐθὺς ὑπὸ τὰ θεμέλια ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιος κτιστὸς τάφος (εἰκ. 7), τοῦ ὁποίου ἡ βορεία μακρὰ πλευρὰ συνέπιπτε μετὰ τῆς ἐραπτομένης ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως τοῦ τοίχου τῆς θόλου. Τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως ληφθὲν

Εἰκ. 7. Ἡ θόλος τοῦ μνημείου καὶ ὁ κάτωθεν ταύτης μυκηναϊκὸς τάφος.

εἶναι 2.70 μ., τὸ βάθος δὲ τοῦ τάφου 0.70 μ. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ πλακοειδῶν λίθων, τὸ δάπεδον δὲ τούτου ἔχει στρωθῆ διὰ πλακῶν.

Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη σκελετὸς ὠρίμου ἀνδρός, μὲ τὴν κεφαλὴν κειμένην εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος. Παρὰ τὴν καλὴν διατήρησιν αὐτοῦ, ἡ θέσις του κάτωθεν ἀκριβῶς τοῦ τοίχου τῆς θόλου δὲν ἐπέτρεψε τὴν λήψιν φωτογραφίας. Πλὴν τοῦ σκελετοῦ εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ δύο μικρὰ θραύσματα ἀγγείων (εἰκ. 12 α-β), ἅτινα κατὰ τὴν τεχνικὴν εἶναι σαφῶς μυκηναϊκά (ὠχρὸς πηλός, καστανόξανθον βερνίκιον), προέρχονται δὲ πιθανώτατα ἐκ τριῶτων ἀμφορίσκων.

Ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ μυκηναϊκοῦ τούτου τάφου δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν λόγον τῆς διατηρήσεως τῆς μυκηναϊκῆς παραδόσεως εἰς τὸ ὑπερκείμενον μνημεῖον. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τελευταίου δὲν ἀπέχει ἴσως μακρὸν ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου¹, ἀλλ' ἡ χρῆσις του ἐσυνεχίσθη μέχρι καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Πρὸς διαπίστωσιν τῆς βορείας μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ προκειμένου τάφου παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀνοιχθῇ ἔξωθεν καὶ παραπλεύρως τῆς θόλου μέγα τετράγωνον φρέαρ. Διὰ τῆς γενομένης ταύτης τομῆς κατέστη δυνατὴ καὶ ἡ μελέτῃ τῆς τοιχοδομίας τῆς θόλου, ἐκτισμένης διὰ μιᾶς σειρᾶς λίθων, πάχους περὶ τὰ 0.65 μ., τῶν ὁποίων ἡ πρὸς τὸν τύμβον ἐπιφάνεια ἔχει ἀφαιρεθῇ ἀκατέργαστος.

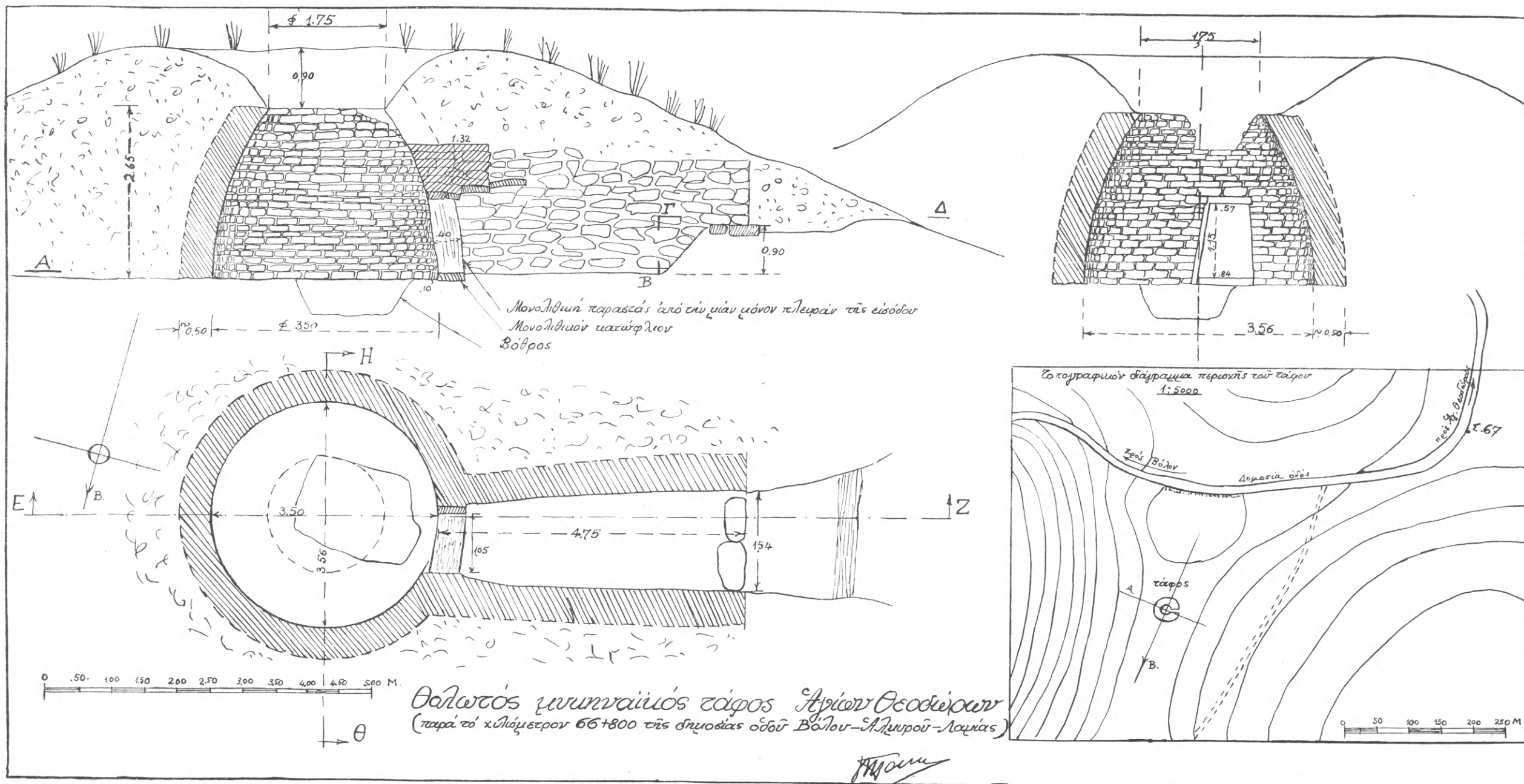
Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ φρέατος παρουσιάσθη θεμέλιον, ὅπερ συνίσταται ἐκ μεγάλων πλακοειδῶν ἀσβεστολίθων, ἀλλ' οὐχὶ ἐπιμελῶς ἐκτισμένων (σχεδιογρ. I, σ. 193). Ἡ κορυφὴ αὐτοῦ ἔκειτο εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς θεμελιώσεως τῆς θόλου, κατέρχεται δὲ εἰς βάθος πλέον τοῦ μέτρου, ὅσον ἡδυνήθην νὰ προχωρήσω. Δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ μυκηναϊκοῦ τάφου. Συμπληρωματικὴ ἔρευνα μετὰ προηγουμένην στερέωσιν τοῦ μνημείου πρὸς ἀποφυγὴν καταπτώσεώς του καὶ διὰ καλυτέρας ὁργανώσεως τῆς ἐργασίας (ἀπομάκρυνσις τοῦ χώματος δι' εὐχερεστέραν ἀνασκαφὴν) θὰ φέρῃ ἴσως εἰς φῶς πολλὰ ἐνδιαφέροντα εἰς τὸ ὁμολογουμένως σπουδαῖον τοῦτο μνημεῖον. Εἰς τὸ παρατιθέμενον σχεδιογράφημα ἀποδίδεται μετ' ἀκριβείας ἡ κάτοψις τῶν μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθέντων.

Τὰ ἐντὸς τῆς θόλου ἀνευρεθέντα νεωστὶ ἀντικείμενα εἶναι τὰ κάτωθι :

1) Θραῦσμα ἐκ πώματος ἐρυθρομόρφου πυξίδος, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται δεξιὰ μὲν κεφαλὴ γυναικὸς μὲ κεκαλυμμένην τὴν κόμην, ἀριστερὰ πτηνόν, μεταξὺ δὲ τούτων μνηοειδὲς τι κόσμημα (εἰκ. 8γ καὶ εἰκ. 9).

2) Θραῦσμα ἐκ μελανομόρφου κύλικος. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν ἐκατέρωθεν τῶν λαβῶν ἀνθέμιον καὶ φύλλα κισσοῦ, κατωτέρω ζῶναι ἐναλλασσόμεναι πρὸς ταινίας· πρὸς τὸ μέρος τῆς βάσεως κυκλικῶς βαίνουσαι ται-

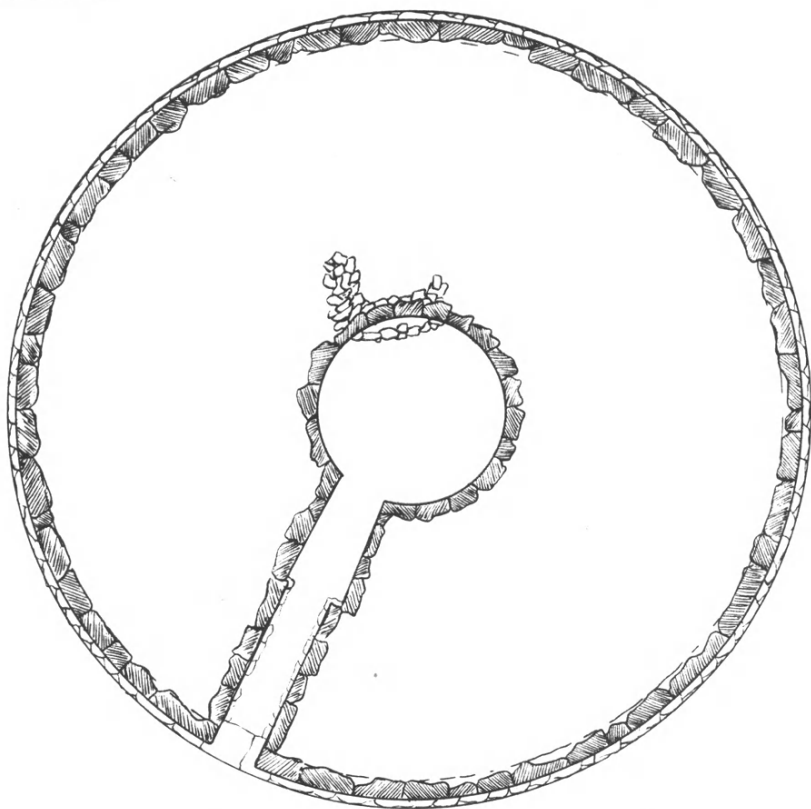
¹ Ἐκ μόνων τῶν φωτογραφιῶν κρίνοντες οἱ κκ. Μαρινάτος καὶ Η. Thompson ἐξέφρασαν ἰδιαιτέρως ἕκαστος τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἀποκλείεται καὶ τὸ ὑπερκείμενον θολωτὸν μνημεῖον νὰ εἶναι ὡσαύτως μυκηναϊκόν. Διὰ προχείρου μελέτης τὸ ἐτοποθέτησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀνήκῃ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, ἀλλ' ἀδυνατῶ ὁποσδήποτε, ἔνεκα τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς του, νὰ δεχθῶ τοῦτο ὡς μυκηναϊκόν. Τὸ κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ δρόμου εὑρεθὲν θραῦσμα ἐκ γεωμετρικοῦ ἀγγείου (βλ. ἀνωτέρω) θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ ὀδηγήσῃ εἰς χρονολογικὰ συμπεράσματα. Θὰ χρειασθῇ καὶ ἄλλη ἀκόμη ἔρευνα τοῦ μνημείου, μέχρι δὲ συμπληρώσεως αὐτῆς εἶναι προτιμότερον νὰ ἀποφύγω νὰ ἐκφέρω καθωρισμένην τινὰ γνώμην.

νίαι μὲ σειρὰν ροπάλων ἄνωθεν. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ζῶναι ἐναλλασσόμεναι πρὸς ταινίας, ἐναλλάξ διὰ μελανοῦ καὶ ἐπιθέτου πορφυροῦ χρώματος, καὶ εἰς τὸν κεντρικὸν δίσκον ὑπολείμματα οὐραῖς ἀλέκτορος (εἰκ. 8δ καὶ εἰκ. 10δ· χαλκιδικόν;).

Ὡάτοψις τάφου φαρσάλου

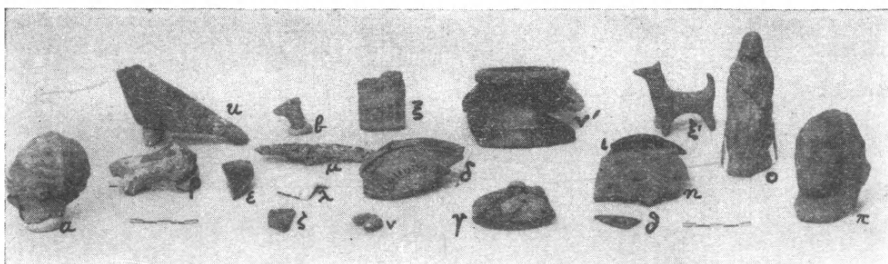
Κλίμακ 1:100.

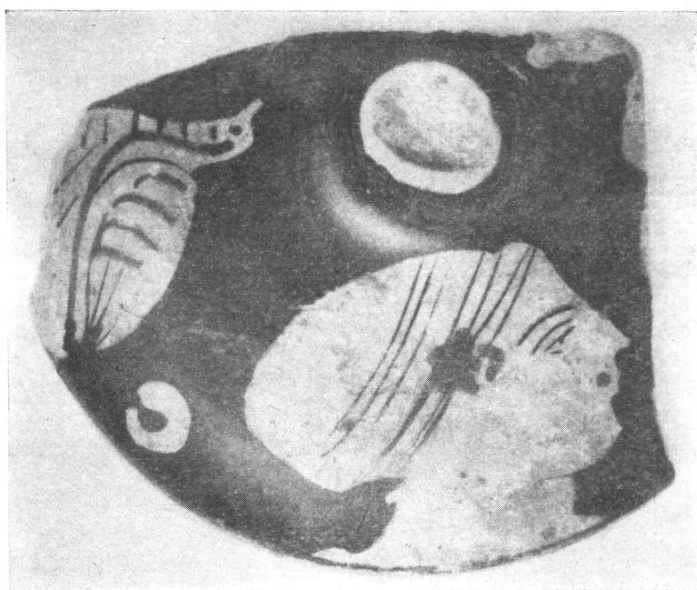
Σχεδιογράφημα I. - Ὁ ὑπὸ τὸν τύμβον θολωτὸς τάφος καὶ τὰ ἀναφανέντα ἴχνη μυκηναϊκοῦ τάφου ὑπὸ τὸ ΒΔ. θεμέλιον τῆς θόλου.

- 3) Θραύσματα ἐκ μελανομόρφων ἀγγείων (εἰκ. 8ε-ζ καὶ εἰκ. 10ε-ζ).
- 4) Θραῦσμα ἐκ τεφροχρῶν ἀβαφοῦς ἀγγείου μὲ ὀπάς (εἰκ. 8η).
- 5) Τεμάχιον ἐκ τοῦ πυθμένος σκύφου. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐντυπον ἀν-
θέμιον, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν κύκλοι (εἰκ. 8θ).

- 6) Τεμάχιον ἀπὸ στόμιον ἀγγείου, κεκαλυμμένον διὰ βερνικίου (εἰκ. 8 ι).
 7) Πήλινον εἰδώλιον πτηνοῦ, ἐλλιποῦς τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας (εἰκ. 8 κ).

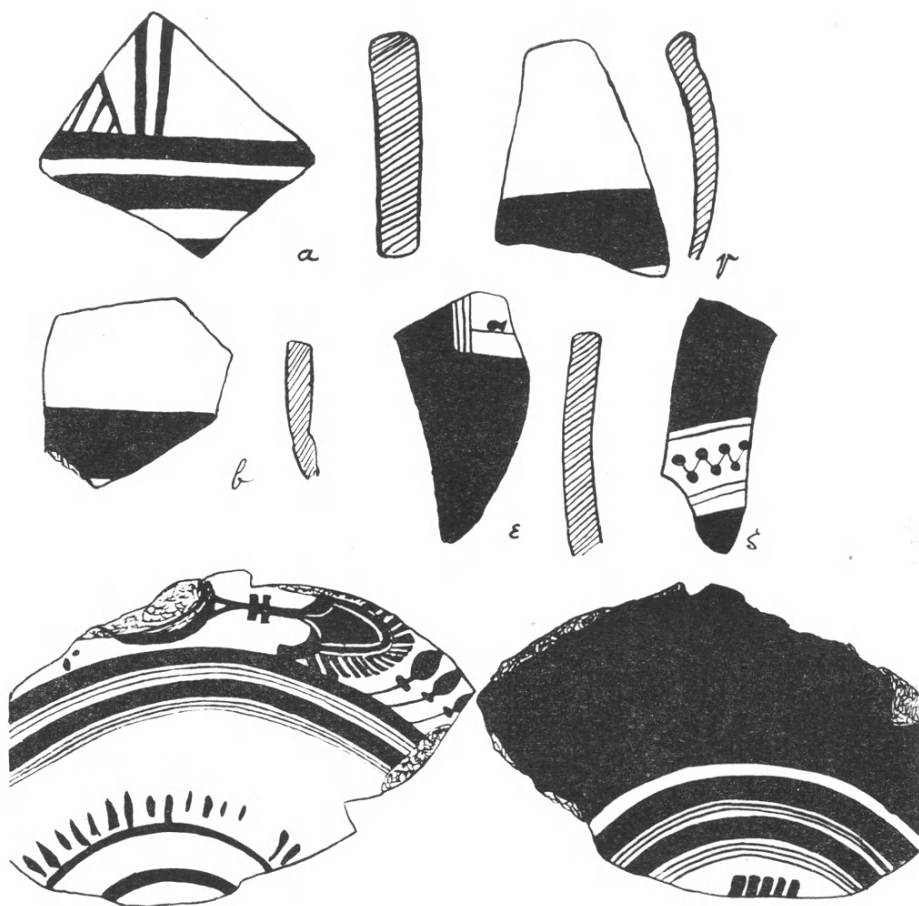

Εἰκ. 8. Ἀντικείμενα ἐκ διαφόρων τάφων.

Εἰκ. 9. Πῶμα πυξίδος ἐκ τῆς θύλου τοῦ μνημείου (βλ. καὶ εἰκ. 9 γ).

- 8) Τεμάχιον ἀχιβάδος (εἰκ. 8 λ).
 9) Σιδηροῦν μαχαίριον, λίαν ἐφθαρμένον (εἰκ. 8 μ).
 10) Τὸ ἥμισυ χαλκοῦ ραβδοτοῦ κρίκου (εἰκ. 8 ν).

Εἰκ. 10. Θραύσματα ἀγγείων ἐκ τοῦ θολωτοῦ μνημείου.

2. Μοκηναιῖκοι τάφοι ἐγγὺς τοῦ θολωτοῦ μνημείου.

Περὶ τὰ 5 μέτρα ΝΑ. τοῦ κρηπιδώματος τοῦ τύμβου κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς πρὸς Α. συνεχείας τοῦ ὑποτιθεμένου περιβόλου, περὶ τοῦ ὁποίου ἀνέφερα ἤδη, ἀπεκαλύφθη τάφος (εἰκ. 11), τὸν ὁποῖον ἐσχημάτιζον τέσσαρες ὀρθταὶ ἀσβεστολιθικαὶ πλάκες καὶ δύο καλύπτουσαι ὅμοιαι, ἐξ ὧν ἡ μία ἔλειπε παντελῶς (ἡ ἑτέρα εἰς τὴν εἰκόνα ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Κ). Εἶναι ὀρθογώνιος καὶ ἔχει μῆκος 1.33 μ., πλάτος 0.47 ἀνατολικῶς καὶ 0.38 μ. δυτικῶς, βάθος 0.47 μ. Τὸ πᾶχος τῶν πλακῶν 0.13 μ.

Ὁ τάφος ἔκειτο εἰς τὸ μέσον ἑλλειψοειδοῦς περιβόλου ἐξ ἀκατεργάστων μεγάλων λίθων, ὅστις θὰ ἐχρησίμευε διὰ τὴν συγκράτησιν τοῦ χώματος ἐπικαλύπτοντος τύμβου¹. Τὸ μήκος τοῦ περιβόλου εἶναι 3.30 μ., τὸ πλάτος 1.80 μ., τὸ ὕψος δ' αὐτοῦ 1.50 μ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν 3-4 τεμάχια ἀπὸ ὀστᾶ μικρῶν ζώων, σιδηροῦς δακτύλιος (εἰκ. 12ε) καὶ τινὰ μικρὰ θραύσματα ἀπὸ ἀβαθῆ ἀγ-

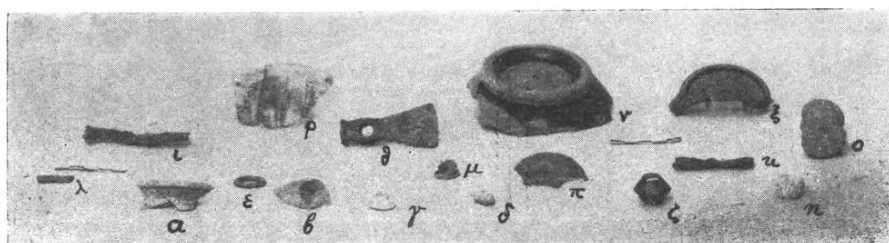
Εἰκ. 11. Μυκηναϊκὸς τάφος ΝΑ. τοῦ θολωτοῦ μνημείου.

γεῖα ἐξ ἔρυθροῦ πηλοῦ. Ἐξωθι δ' αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου εὐρέθησαν κωνικὸν μολύβδινον σφονδύλιον (εἰκ. 12γ) καὶ ραβδωτὴ ψηφὶς ἐκ φαγεντιανῆς, κιτρίνου χρώματος, μὲ συμπεπιεσμένα τὰ ἄκρα κατὰ τὸ μέρος τῆς ὀπῆς (εἰκ. 12δ). Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀντικείμενα, ἀνήκοντα εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἢ τὸ ἀργότερον εἰς τὴν ὑπομυκηναϊκὴν περίοδον, ὑποδεικνύουν καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ τάφου.

Κατὰ τὴν παρούσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐγένετο καὶ ἡ συμπληρωματικὴ

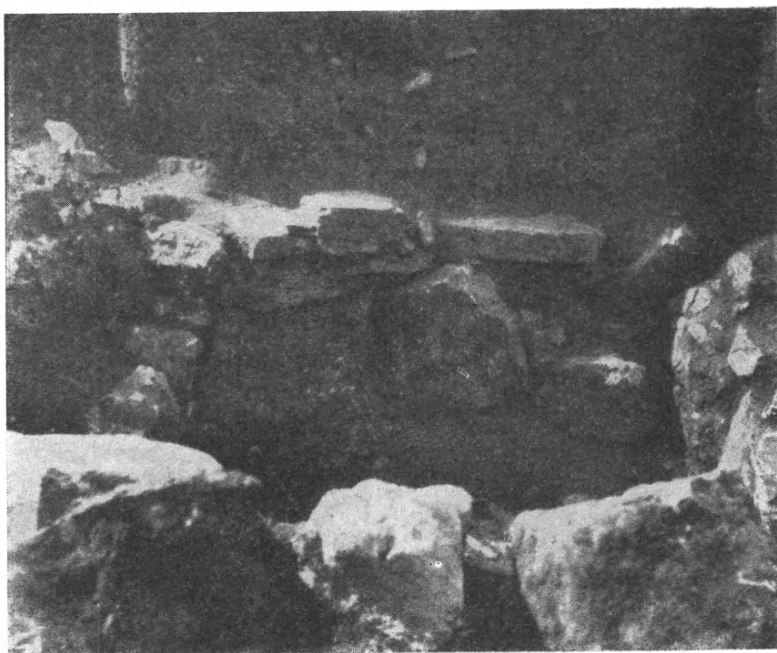
¹ Ὅμοιοι ταφικοὶ περιβόλοι ἀλλ' ἄνευ περικλειομένων ἰδιαιτέρων τάφων εὐρέθησαν καὶ εἰς τὰ ἀνατολικά κράσπεδα τῆς κωμοπόλεως κατὰ τὴν πρόχειρον ἔρευναν τὸ 1950 (βλ. ΑΕ, 1950, Χρονικά σ. 40 κ.έ., εἰκ. 1-4).

ἔρευνα τοῦ ταφικοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ ἔκειτο κάτωθεν τῶν ἀνευρεθεισῶν πέρυσιν εἰς σχῆμα π σαρκοφάγων περὶ τὰ 20 μ. ἀνατολικῶς τοῦ θολωτοῦ μνημείου (βλ. ΠΑΕ, 1951, σ. 155-7). Ἡ ἀνασκαφή ἀπέδειξεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ θαλαμοειδοῦς τετραγώνου τάφου, ἔχοντος διαστάσεις 2.50×2.50 μ.

Εἰκ. 12. Ἀντικείμενα ἐκ διαφόρων τάφων.

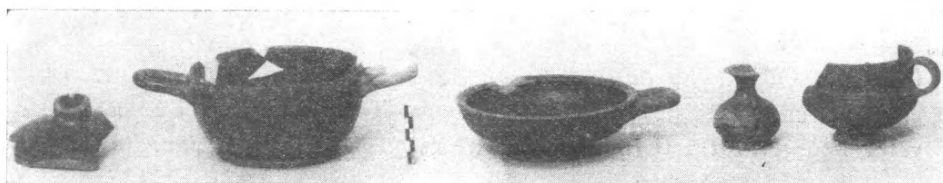
(εἰκ. 13). Οἱ τοῖχοι, διατηρούμενοι εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 1.20 μ., εἶναι ἐκτισμένοι μὲ μεγάλους σιδηρολίθους. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος προεκτείνεται πρὸς Ν. κατὰ 0.75 μ. πέραν τοῦ τετραγώνου τοῦ τάφου, θὰ ἐξετεί-

Εἰκ. 13. Μυκηναϊκὸς θαλαμοειδὴς τάφος ἀνατολικῶς τοῦ θολωτοῦ μνημείου.

νετο δ' ἐπὶ πολὺ ἀκόμῃ, σχηματιζομένου οὕτω «δρόμου» πρὸς τὴν εἴσοδον, ἣτις κεῖται κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν (εἰκ. 13) καὶ ἔχει πλάτος 0.60 μ.

Εἰς τὰ ὑψηλότερα στρώματα τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὰ ἐν εἰκ. 14 καὶ εἰκ. 8ν μελαμβαφῇ ἀγγεῖα, τοῦ τέλους τοῦ 5ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (τὸ πρῶτον τῆς εἰκόνος 14 εἶναι θραῦσμα ἀπὸ ἀττικὴν ἐρυθρόμορφον κύλικα παλαιότερας ἐποχῆς). Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πρέπει νὰ συνδεθοῦν πρὸς τὰς ταφὰς τῶν σαρκοφάγων ἀνωθεν, τὰς ὁποίας τοιουτοτρόπως δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 4ου αἰ., διότι ὁ ὑποκείμενος τετράγωνος κλειστὸς τάφος ἀνήκει εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων εἰς τὸ δάπεδον αὐτοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον δικωνικοῦ λιθίνου κομβίου (εἰκ. 12ζ) καὶ ραβδωτῆς ψηφίδος ἐκ κυανοπρασίνης φαγεντιανῆς (εἰκ. 12η).

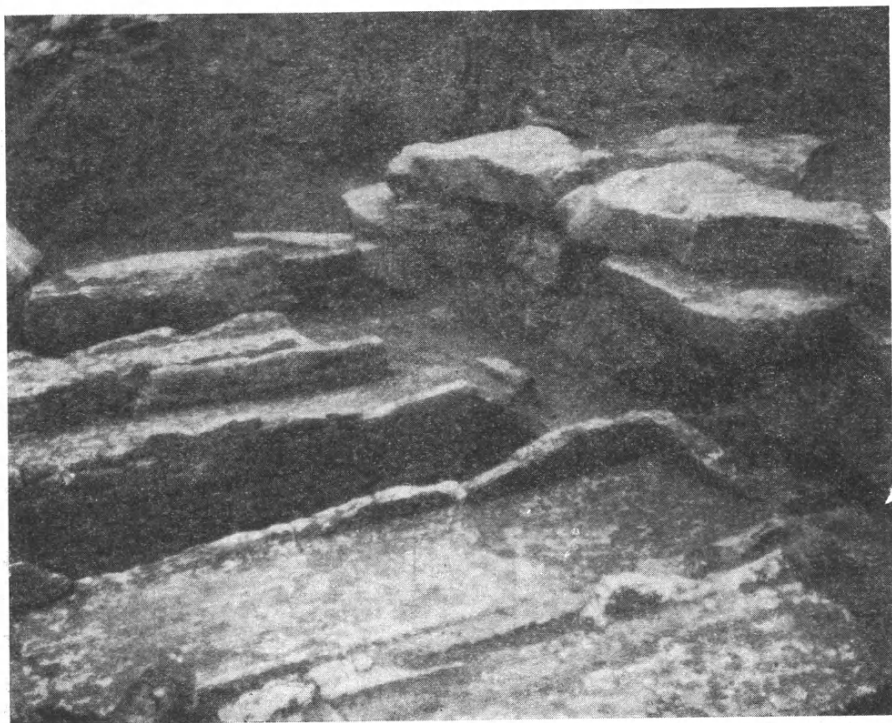
Εἰκ. 14. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ὑψηλότερου στρώματος τοῦ θαλαμοειδοῦς μυκηναϊκοῦ τάφου.

* * *

Ἡ ἀποκάλυψις τῶν τριῶν ἀνωτέρω μυκηναϊκῶν τάφων ἔχει μεγάλην σημασίαν καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διὰ τὸν ταυτισμὸν τῆς Φαρσάλου πρὸς τὴν ὀμηρικὴν Φθίαν, τὴν πόλιν τῶν Μυρμιδόνων (Ομ. δ 9). Φιλολογικῶν μαρτυριῶν δὲν στερούμεθα περὶ τοῦ ὅτι ἡ πόλις Φθία ὑπῆρξεν ἡ πρόγονος τῆς ἱστορικῆς Φαρσάλου (βλ. FR. STAEBLIN, Das hellen. Thessalien, 135 κέ.)· τὰ μέχρι σήμερον ὅμως ἀρχαιολογικὰ δεδομένα ἐκ τῆς περιοχῆς ἀπετέλουν ἀπλᾶς ἐνδείξεις· ὁ ἴδιος δὲ ὁ STAEBLIN (αὐτόθι) στηρίζεται εἰς ὀλίγα προϊστορικὰ ὄστρακα καὶ ἓν γεωμετρικόν, ἅτινα ἀνεῦρεν εἰς μίαν πρόχειρον ἔρευναν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Φετῖχ-Τζαμί περὶ τὰ 800 μ. ἀνατολικῶς τῆς θέσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων νῦν μυκηναϊκῶν τάφων, ἀνωθεν ἀκριβῶς τῆς πηγῆς τοῦ Ἀπιδανοῦ, διὰ τὴν ταύτισιν τῶν δύο πόλεων καὶ διὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς παλαιότερας ἐπὶ τοῦ προκειμένου λόφου. Οἱ ἀποκαλυφθέντες ἤδη μυκηναϊκοὶ τάφοι, καὶ μάλιστα δυτικῶς τῆς ὀριζομένης διὰ τὴν μυκηναϊκὴν Φθίαν θέσεως, ἐὰν δὲν λύουν ὀριστικῶς τὸ ζήτημα, διαφωτίζουν ὅμως σημαντικῶς τοῦτο· διότι παρέχονται ἤδη ἀπταὶ ἀποδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνταῦθα μυκηναϊκῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν διεδέχθη ἡ Φάρσαλος κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

3. Ταφικὰ οἰκοδομήματα κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς νῦν δημοσίας ὁδοῦ.

Πρὸς τὴν σημερινὴν δημοσίαν ὁδὸν πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι συνέπιπτεν ὁμοία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὅτι θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως βορείως τῆς πηγῆς τοῦ Ἀπιδανοῦ κεντρικὴ τις πύλη, μὴ δια-

Εἰκ. 15. ΝΑ. γωνία τοῦ τάφου μετὰ τὰς 4 σαρκοφάγους.

τηρουμένη νῦν ἕνεκα τῆς παντελοῦς καταστροφῆς τοῦ τεύχους ἐνταῦθα. Διότι κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς σημερινῆς ὁδοῦ διατηροῦνται ἀκόμη λείψανα τοίχων διὰ μεγάλων τετραγώνων λίθων, παρέχοντα τὴν ἐντύπωσιν ταφικῶν οἰκοδομημάτων, ὁμοίων πρὸς τὰ τῆς κεντρικῆς λεωφόρου εἰς τὸν Κεραμεικὸν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις ἐπεβεβαιώθη διὰ τῆς ἐξερευνήσεως μερικῶν ἐκ τῶν κατασκευασμάτων τούτων, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξερευνήσιν ἐκινήθη ἐκ τῆς ἀνάγκης ἀνακοπῆς ἐκτελουμένων ἐνταῦθα ἔργων διὰ τὴν θεμελίωσιν οἰκημάτων. Ἡ ἔρευνα ἐγένετο εἰς τρία κεχωρισμένα σημεία, τὰ ἀποτελέσματα δ' αὐτῆς ἐκθέτω συντόμως κατωτέρω.

Ι. Περὶ τὰ 200 μ. ἀνατολικῶς τοῦ θολωτοῦ μνημείου, πρὸς τὴν αὐτὴν πλευρὰν τοῦ δημοσίου δρόμου καὶ σύριζα ἀκριβῶς πρὸς τὸ ρεῖθρον αὐτοῦ, ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ οἰκοπέδου Ἰωάν. Καζῆς εἶχεν ἀρχίσει πρὸ τῆς ἀφίξεώς μου εἰς Φάρσαλα ἐκσκαφὴν ἐπὶ ἐμφανοῦς τοιοῦτου κατασκευάσματος πρὸς πορισμὸν οἰκοδομησίμου πέτρας καὶ θεμελίωσιν οἰκίας. Διακόψας τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ἐπεχείρησα ἀνασκαφὴν ἐνταῦθα, δι' ἧς ἀπεκαλύφθη

Εἰκ. 16. Αἱ ἐντὸς τοῦ τάφου σαρκοφάγοι.

ὀρθογώνιον ταφικὸν οἰκοδόμημα μὲ τέσσαρας σαρκοφάγους (εἰκ. 15-16).

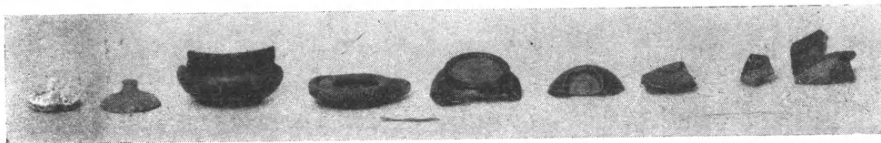
Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ μεγάλων λίθων, ἀδρῶς ἐργασμένων, ἔχει δὲ μῆκος εἰς τὴν διατηρουμένην νοτίαν πλευρὰν 4 μ., ὕψος 0.85 μ. καὶ πᾶχος 0.80 μ. Ἡ ἀντίστοιχος βορεία πλευρὰ κατεστράφη παντελῶς κατὰ τὴν χάραξιν ἕως τῆς σημερινῆς ὁδοῦ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ διατηρεῖται εἰς μῆκος 2.10 μ. καὶ ὕψος 0.30 μ., ἡ δὲ δυτικὴ εἰς μῆκος 0.83 μ. καὶ ὕψος 0.90 μ.

Αἱ ἐντὸς τοῦ τάφου σαρκοφάγοι εἶναι ἐξ εὐθρίπτου πρασινοτέφρου ἢ τεφροῦ πώρου, εὐρέθησαν δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμέναι. Ἐκείντο

ἀνὰ δύο κατὰ ζεύγη, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρὸς Α. ἀπείχεν ἀπὸ τοῦ ἀντιστοίχου τοίχου τοῦ τάφου 0.34 μ., τὸ δὲ πρὸς Δ. 0.58· τὸ μεταξὺ τῶν ζευγῶν διαστήμα εἶναι 0.68 μ. καὶ αἱ τέσσαρες δὲ ἀπέχουσιν ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ τάφου 0.40 μ. Τὸ μεταξὺ τῶν τοίχων τοῦ τάφου καὶ τῶν σαρκοφάγων δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ πλακῶν. Τῶν σαρκοφάγων αἱ διατηρούμεναι διαστάσεις εἶναι αἱ ἑξῆς: τῆς πρώτης ἐξ ἀριστερῶν σωζόμ. μῆκος 1.61 μ., πλάτος 0.72 μ., σωζ. ὕψος 0.08 μ.· τῆς δευτέρας μῆκος 2.18 μ., πλάτος 0.64 μ., σωζ. ὕψος 0.10 μ.· τῆς τρίτης μῆκος 2.33 μ., πλάτος 0.77, σωζ. ὕψος 0.13 μ.· τῆς τετάρτης σωζ. μῆκος 1.45 μ., πλάτος 0.70 μ.

Ἐντὸς τοῦ προκειμένου τάφου εὐρέθησαν:

1) Οἱ ἐν τῇ εἰκ. 12 θ, ι, κ μικροὶ σιδηροῦ πελέκει· ὁ θ μὲ ὀπὴν διὰ τὸν ἐκ ξύλου στειλεόν· οἱ ι, κ ἄνευ ὀπῆς, ἀλλὰ μὲ ἵχνη ἐπικολλήσεως σιδηροῦ τοιούτου.

Εἰκ. 17. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου μὲ τὰς 4 σαρκοφάγους.

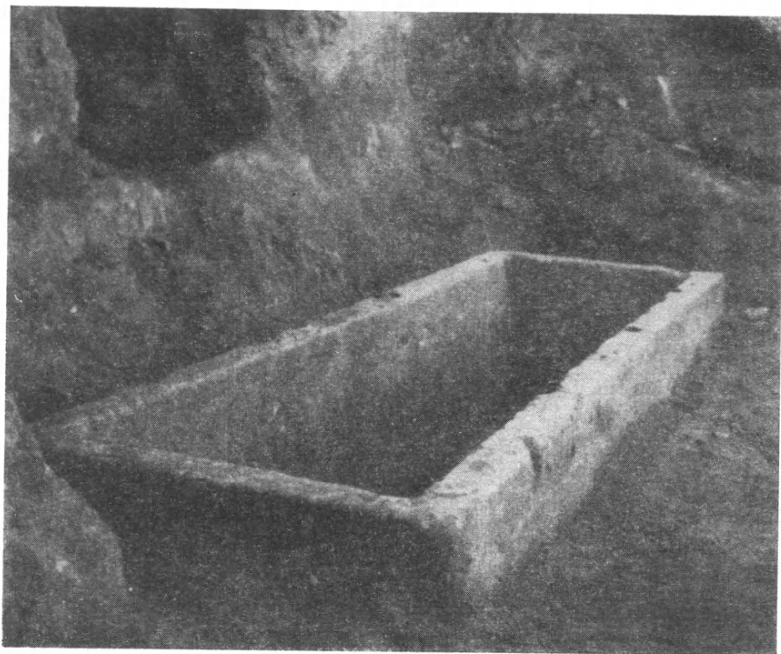
- 2) Μικρὸν τεμάχιον σιδηροῦ πρίονος (εἰκ. 12 λ).
- 3) Χαλκοῦς κρίκος μὲ κεφαλὴν σιδηροῦ ἥλου (εἰκ. 12 μ).
- 4) Τὰ ἐν εἰκ. 17 ἀλαβάστρινον καὶ πῆλινα ἀντικείμενα.
- 5) Πήλινον εἰδώλιον δύο καθημένων γυναικῶν μὲ ἑλλειπούσας τὰς κεφαλὰς (εἰκ. 8 ξ).
- 6) Πήλινον εἰδώλιον κυνός (εἰκ. 8 ξ').
- 7) Τεμάχιον ἀπὸ τὸ στόμιον χαλκοῦ ἀγγείου (εἰκ. 12 π).
- 8) Τὸ ἥμισυ περίπου ἀρυβαλλοειδοῦς ἀττικῆς ληκύθου μὲ παρὰστασιν ἐφίππου Ἀμαζόνος, ἣτις ἀπετέλεσε θέμα ἰδιαίτερου ἄρθρου εἰς τὸν τιμητικὸν τόμον τοῦ Καθηγητοῦ κ. Κεραμοπούλλου.

II. Περὶ τὰ 15 μ. ἀνατολικῶς τῆς ἀνωτέρω θέσεως ἀπὸ σκαλιστικὰς ἐργασίας τῶν γυναικῶν πρὸς συγκέντρωσιν χώματος διὰ τὴν ἐπάλειψιν τῶν οἰκιῶν των ἐφάνη ὅμοιον ταφικὸν οἰκοδόμημα, ἐκτισμένον διὰ πωρίνων λίθων, ἀλλὰ λίαν κατεστραμμένον.

Ἐπιχειρηθείσης καὶ ἐνταῦθα ἀνασκαφῆς εὐρέθη εἰς βάθος περὶ τὰ 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους σαρκοφάγος ἐκ πόρου λίθου, ἄνευ τῆς καλυπτοῦσης πλακός (εἰκ. 18): μῆκος 2.15 μ., πλάτος 0.65 μ., βάθος 0.50 μ.

Ἡ σαρκοφάγος ἦτο πλήρης χώματος ἄνευ ἄλλου τινὸς περιεχομένου. Ἐξωθι ταύτης εὐρέθησαν ὁστᾶ τινὰ σεσηπότα καὶ τὰ κάτωθι ἀντικείμενα:

1) Σκύφος πρωτοκορινθιακός (εἰκ. 19 α), συγκεκολλημένος, μὲ μικρὰς συμπληρώσεις. Ὑψ. 0.09 μ., διάμ. βάσεως 0.05 μ., διάμ. στομίου 0.115 μ. Εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ὁμὰς καθέτων κυματοειδῶν γραμμῶν τρέχοντες κύ-
νες πέριξ τῆς κοιλίας μὲ ἀστερίσκους ὥς παραπληρωματικὰ κοσμήματα κατω-

Εἰκ. 18. Ἀρχαῖκός τάφος μετὰ σαρκοφάγου.

τέρω πορφυρεῶ τετραγωνίδια ἐντὸς μελανῆς ζώνης καὶ ἀνερχόμεναι ἀκτῖνες πέριξ τῆς βάσεως· ὁμόκεντροι κύκλοι εἰς τὸν ἐξωτερικὸν πυθμένα.

2) Τὸ στόμιον καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ἄνω σώματος κορινθιακῶν ἀρυνβάλλων (εἰκ. 19 β).

3) Δίωτον ποτήριον, κεκαλυμμένον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς δι' ἐρυθρομέλανος βερνικίου (εἰκ. 19 γ). Συγκεκολλημένον, μέ τινὰς συμπληρώσεις· ὕψ. 0.78 μ., διάμ. βάσεως 0.09 μ., διάμ. στομίου 0.11 μ.

4) Λαβὴ ἐξ εὐμεγέθους μέλανος πινακίου (εἰκ. 19 δ). Ὅμοίαν, καὶ ἐκ γειτονικῆς περιοχῆς βλ. BCH 1932, 105, εἰκ. 14:18.

5) Πήλινον καρούλιον (εἰκ. 12 ο).

6) Δικωνικὸν χάλκινον ἀντικείμενον ἐκ δύο τεμαχίων, κενὸν εἰς τὸ ἐσωτερικόν (εἰκ. 19 ε).

7) Ἀλάβαστρον ἑλλιπές, ἐξ ἀλαβάστρου κακῆς ποιότητος (εἰκ. 19 ζ), καὶ τινὰ τεμάχια ἐξ ἄλλων ὁμοίων.

8) Θραῦσμα σκύφου ἐκ πρασινοκυάνου ὑάλου μετὰ καθέτων ραβδώσεων εἰς τὸ σῶμα (εἰκ. 12 ρ).

9) Πήλινον εἰδώλιον καθημένης γυναικός, ἰωνικῆς τέχνης (εἰκ. 8 ο). ὕψ. 0.11 μ.

Εἰκ. 19. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου τῆς εἰκόνος 18.

10) Κεφαλὴ γυναικός ἀπὸ πήλινον εἰδώλιον (εἰκ. 8 π). ὕψ. 0.085 μ.

III. Πρόχειρος ἔρευνα ἐγένετο καὶ εἰς θέσιν μεταξὺ τοῦ θολωτοῦ μνημείου καὶ τοῦ ταφικοῦ οἰκοδομήματος μετὰ τὰς 4 σαρκοφάγους. Δι' αὐτῆς ἀπεκαλύφθησαν περὶ τὸ μέτρον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ὀρθογώνια κτίσματα ἐκ μεγάλων κυβολίθων, προφανῶς καὶ ταῦτα ταφικὰ οἰκοδο-

[Εἰκ. 20. Ἀγγεῖα εὑρεθέντα μεταξὺ τῶν θεμελίων ταφικῶν οἰκοδομημάτων.

μήματα. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐνταῦθα καθὼς καὶ εἰς τὴν θέσιν, ἔνθα ἡ μεμονωμένη σαρκοφάγος, πρέπει κάποτε νὰ ὁλοκληρωθῇ.

Μεταξὺ τῶν ἀποκαλυφθέντων θεμελίων εὑρέθησαν τὰ ἐν εἰκ. 20 ἀγγεῖα καὶ τὸ ἑλλιπές εἰδώλιον κυνὸς τῆς εἰκ. 8 ρ.

4. Περίβολος ἱεροῦ (;) ἔξω τῆς πόλεως.

Περὶ τὰ 20' δυτικῶς τῆς πόλεως καὶ δεξιὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς Λαμίαν εὐρίσκεται ἐκτεταμένον ἀγροκήπιον, ἀνήκον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐπὶ ὠρισμένης γραμμῆς τὸ βενζινάροτρον ἀνέσκαπτε τεχνικούς

λίθους κατὰ τὴν ἐκάστοτε καλλιέργειαν τοῦ χώρου. Ὁ ἐπαρχιακὸς γεωπότης, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ὑποκρυπτομένων θεμελίων, μὲ παρεκάλεισε νὰ ἀποκαλύψω ταῦτα διὰ προχείρου τινὸς ἀνασκαφῆς, ὥστε νὰ δύναται καὶ οὗτος δεδικαίολογημένως κατὰ τὸν Νόμον νὰ ἀφήνῃ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀκαλλιέργητον.

Ἐνεργήσας πρόχειρον σκαφικὴν ἔρευναν διεπίστωσα ὅτι πρόκειται περὶ εὐθυγράμμου μονοστήχου ἐκ πλακοειδῶν λίθων θεμελίου, ἔχοντος μῆκος πλέον τῶν 70 μ. καὶ πλάτος ἐνὸς μέτρου. Μολονότι παρηκολούθησα αὐτὸ καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν του, δὲν κατώρθωσα νὰ διαπιστώσω στρόφην αὐτοῦ, διότι εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον διεκόπη — φαίνεται — ὑπὸ τῆς σχηματισθείσης παραπλεύρως τομῆς διερχομένου χειμάρρου, ἐνῶ τὸ δυτικὸν ἄκρον ἐκαλύφθη ὑπὸ κατασκευασθείσης πρὸ ἐτῶν μεγάλης δεξαμενῆς. Εἰκάζω ὅτι θὰ πρόκειται περὶ περιβόλου ἱεροῦ κατὰ τὴν θέσιν ταύτην.

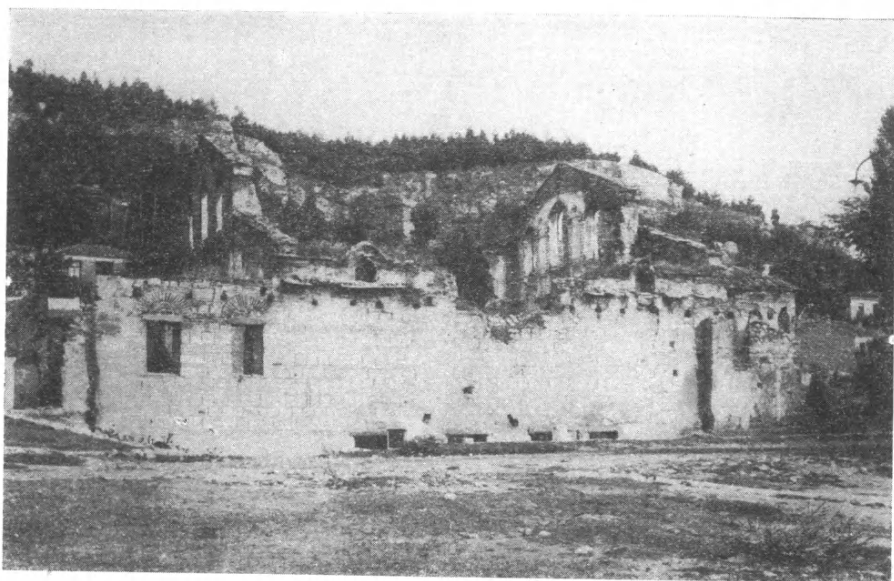
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

8. ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ

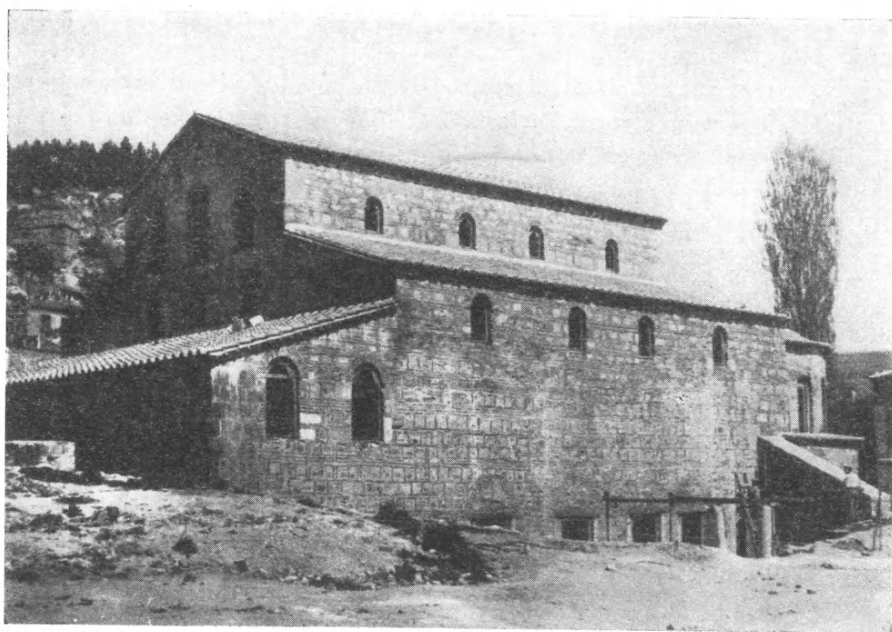
Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἐν μέρει τοῦ Κράτους συνετελέσθη κατὰ τὸ 1952, σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου, ἡ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἀρξαμένη ἀναστήλωσις τῆς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Βουλγάρων πυρποληθείσης καὶ καταστραφείσης βυζαντινῆς (11ου αἰ.) μητροπόλεως τῶν Σερρῶν, τιμωμένης εἰς τὸ ὄνομα τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Τὰς ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν μου γενομένας ἐργασίας ἀναστηλώσεως τῆς βασιλικῆς ταύτης ἐξετέλεσε μετὰ ζήλου καὶ εὐσυνειδησίας ὁ ἀρχιτεχνίτης τῶν Ἀναστηλώσεων Νικόλαος Κορωνιός.

Καὶ πρῶτον μὲν ἐξησφαλίσθη ἡ στεγανότης τοῦ ναοῦ, ὅστις κατεκλύζετο ὑπὸ τῶν κάτωθεν ἀναβλυζόντων ὑδάτων, ἔπειτα δ' ἀνακατεσκευάσθη τὸ δάπεδον αὐτοῦ διὰ τῶν παλαιῶν μαρμαρίνων πλακῶν αὐτοῦ, αἵτινες εἶχον κατὰ καιροὺς θραυσθῆ καὶ μετατοπισθῆ. Ἐν συνεχείᾳ ἀνεστηλώθησαν οἱ πέντε ἐκ τῶν ἑξ κίωνων τοῦ ἰσογείου τῆς βασιλικῆς, διὰ τῶν παλαιῶν, κατὰ τὸ δυνατόν τεμαχίων πρασίνου (ἀτρακίου) λίθου, πλὴν δύο, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπῆρχον τεμάχια. Τέσσαρα κιονόκρανα τῶν κίωνων τούτων κατεσκευάσθησαν νέα, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα δύο ἀποφυγόντων τὴν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς ἀσβεστοποίησιν καὶ διατηρηθέντων κατὰ χώραν. Τὰ γεφυροῦντα τοὺς κίονας τόξα κατεσκευάσθησαν ἐξ ὀπτοπλίνθων, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ πεσσοὶ καὶ τὰ τόξα τοῦ ὑπερῶν γυναικωνίτου, τοῦ ὁποίου ἀνακατεσκευάσθη καὶ τὸ πάτωμα. Ὁ ὑπερέχων τῶν στεγῶν τῶν πλαγίων κλιτῶν φωταγωγὸς κατεσκευάσθη κατὰ τὸ βυζαντινὸν πλινθοπερίβλητον σύστημα. Αἱ στέγαι τῶν τε κλιτῶν καὶ τοῦ νάρθηκος ἐξετελέσθησαν, χάριν τοῦ ἀφλέκτου αὐτῶν, διὰ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος κατ' ἀπομίμησιν ξυλίνων ζευκτῶν, δηλαδὴ κατὰ σύστημα ἐφαρμοσθὲν ἤδη μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐν Ἀγίῳ Δημητρίῳ τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ δύο τριγωνικὰ ἀετώματα τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μέσου κλίτους ἀνακατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων λειψάνων των, ὡς αἱ εἰκόνες 1 καὶ 2 δεικνύουν. Ὅλως νέος ὅμως ἐκτίσθη ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ μεταγενεστέρου νάρθηκος, κατὰ σύστημα τοιχοποιίας ἀρμονιζόμενον πρὸς τὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς (εἰκ. 2). Ἡ κεράμωσις τῶν κλιτῶν καὶ τῶν θόλων τοῦ ἱεροῦ, οἵτινες πολλὰχὼς ἐστερεώθησαν (εἰκ. 3 καὶ 4), ἐγένετο διὰ βυζαντινοῦ τύπου κεράμων. Ἦδη δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ ἡ κατασκευὴ θυρῶν καὶ παραθύρων ἵνα ὁλοκληρωθῇ ἡ ἀναστήλωσις τοῦ σημαντικοῦ τούτου ἀκριτικοῦ μνημείου.

Προκειμένης τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος, ὅστις δὲν ἔβαινε ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους, παρέστη ἀνάγκη ἐκσκαφῆς κα-

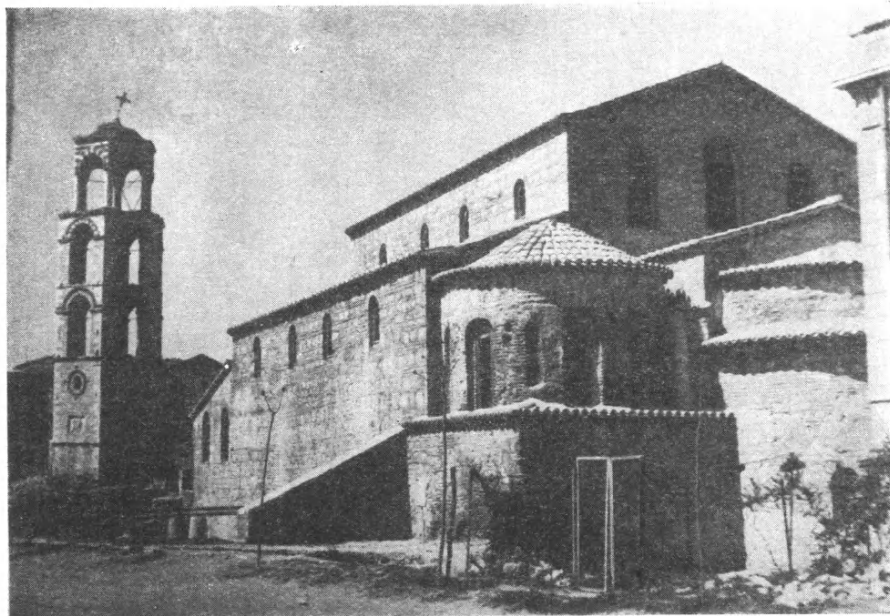
Εἰκ. 1. Ἡ μητρόπολις τῶν Σερῶν πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως. Ὅψις ΝΔ.

Εἰκ. 2. Ἡ μητρόπολις τῶν Σερῶν μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν. Ὅψις ΝΔ.

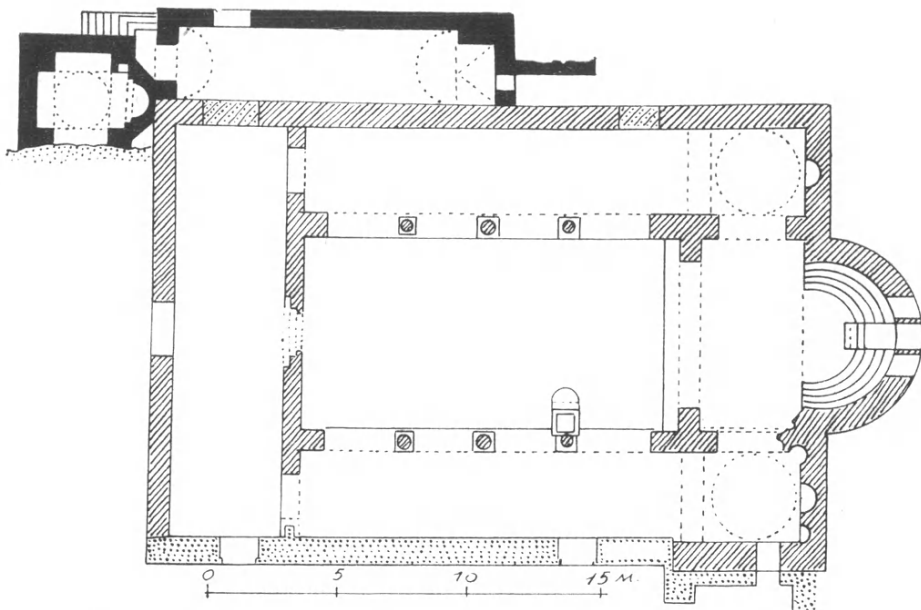

Εἰκ. 3. Ἡ μητρόπολις τῶν Σερρῶν πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως. *Οψις ΝΑ.

Εἰκ. 4. Ἡ μητρόπολις τῶν Σερρῶν μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν. *Οψις ΝΑ.

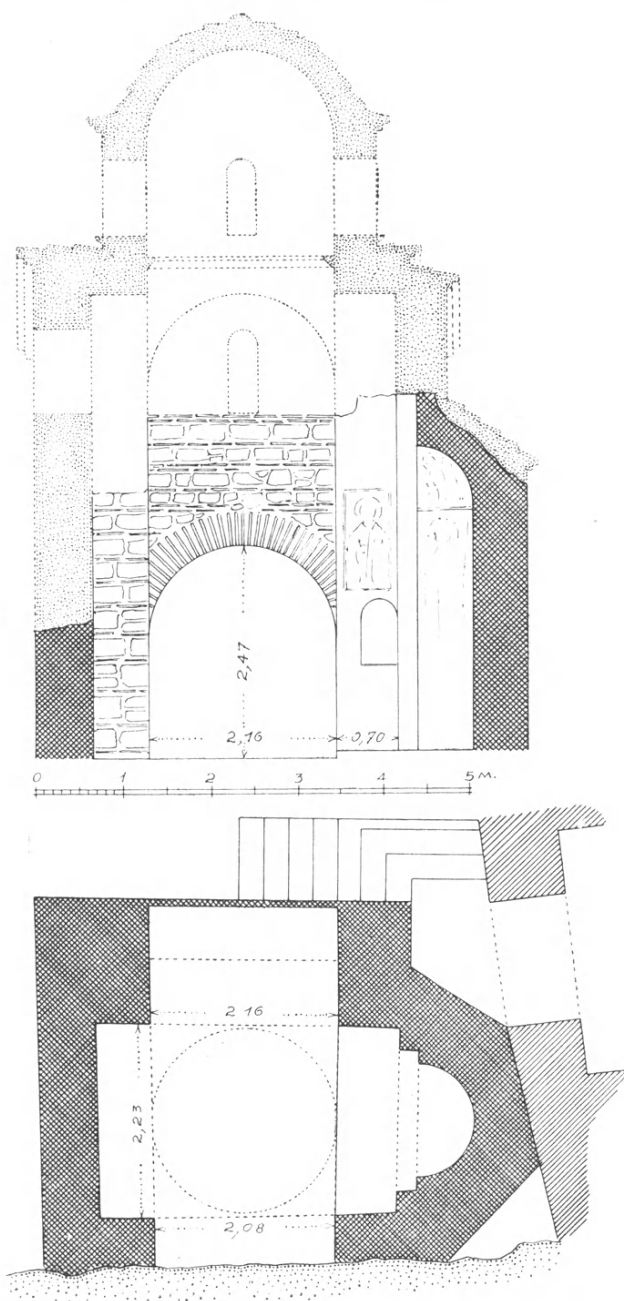
τὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν, ἡ σκαφή δ' αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπέτρεψε τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τοῦ σχεδίου στενομήκους θολωτοῦ κτίσματος ἐκτεινόμενου παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 5) ἀφ' ἑτέρου δὲ προσέκρουσεν ἐπὶ κεχωσμένης κόγχης φερούσης ἐσωτερικῶς τοιχογραφίας καὶ διατηρουμένης εἰς ὕψος 3 μ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Ὁδηγηθεὶς ἐκ τῆς κόγχης ταύτης ἀπεκάλυψα περαιτέρω σταυρόμορφον ναῦδριον (παρεκκλήσιον) καλυπτόμενον ὑπὸ ἐπιχώσεως 4.50 μέτρων. Τοῦ παρεκκλήσιου τούτου ἡ τρί-

Εἰκ. 5. Κάτοψις τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν μετὰ τῆς πρὸς Β. στοᾶς καὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος παρεκκλήσιου.

πλευρὸς ἐξωτερικῶς κόγχη τοῦ ἱεροῦ ἐφάπτεται τῆς Β.Δ. γωνίας τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 5), ὅστις διὰ τὴν κτισθῆναι πάλαι ἐδέχθη νὰ καταστρέψῃ μικρὸν αὐτῆς τμήμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ παρεκκλήσιον εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς. Τοῦτο ἄλλως τε μαρτυροῦν καὶ αἱ καλύπτουσαι τὰ τοιχώματα τοῦ ἱεροῦ τοιχογραφίαι τοῦ 14ου αἰ. καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ κατωτάτου στρώματος τῆς ἐπιχώσεως εὐρεθέντα πολυάριθμα θραύσματα βυζαντινῶν ἀγγείων τοῦ 14ου αἰῶνος, ἅτινα φέρουσιν ἐγχάρακτον διακόσμησιν καὶ ἐφνάλωσιν.

Ἐπειδὴ περὶ τούτων θέλει πραγματευθῆναι ἄλλαχού ἐκτενῶς ὁ ἐπισκεφθεὶς καὶ μελετήσας τὸ παρεκκλήσιον καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν εὐρε-

Εἰκ. 6. Κάτοπις καὶ τομὴ τοῦ ἀποκαλυφθέντος παρεκκλησίου.

θέντα νέα γλυπτά τῆς βασιλικῆς καθηγητῆς κ. Ὁρλάνδος¹, ἀρκοῦμαι νὰ παραθέσω ἐνταῦθα τὴν κάτωψιν καὶ τὴν κατὰ μῆκος τομὴν τοῦ παρεκκλησίου, ὅπερ βεβαίως θὰ ἐκαλύπτετο διὰ τρουλλοῦ, ὡς ἡ κατὰ μῆκος τομὴ δεικνύει.

Προσθέτω ἐν τέλει, ὅτι ἤδη μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν δλοκλήρου τοῦ ναοῦ, εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἐπανεφέρετο εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν τὸ

Εἰκ. 7. Τὸ ἐκ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ τῶν Σεργῶν ψηφιδωτόν.

μόνον διαφυγὸν τὴν βουλγαρικὴν ἐπιδρομὴν ὠραῖον ψηφιδωτὸν τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου (εἰκ. 7), ὅπερ ἀπετέλει τμῆμα τῆς κάτωθεν τοῦ τεταρτοσφαιρίου εἰκονιζομένης Μεταλήψεως τῶν Ἀποστόλων (11ου μ. Χ. αἰῶνος) ἀπόκειται δὲ σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΣΤΙΚΑΣ

¹ Ὅρα σχετικῶς Α. ΟΡΑΝΔΟΝ, ἐν Ἀρχεῖῳ τῶν Βυζ. Μνημείων τῆς Ἑλλάδος τ. Ε' σ. 153 - 166 καὶ ἐν Ἑπετ. Ἑτ. Βυζαντ. Σπουδῶν τ. ΙΘ' (1949) σ. 259 - 271.

9. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΕΙΣ ΒΕΡΓΙΝΑΝ ΒΕΡΟΙΑΣ

Εἶναι πλέον γνωστὸν εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους τὸ μικρὸν χωρίον Βεργίνα, ἀπὸ τὴν δημοσίευσιν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Α. Ρωμαίου τοῦ παρὰ τὸ χωρίον κειμένου λαμπροῦ Μακεδονικοῦ τάφου, ὥστε καθίσταται περιττὸς ὁ λόγος περὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ ὁ συσχετισμὸς τῆς πρὸς τὴν τοῦ χωρίου Παλατίτσια, γνωστοῦ καὶ τούτου ἀφ' ὅτου ὁ L. Heuzey ἀνέσκαψεν ἐκεῖ πλησίον ἕτερον Μακεδονικὸν τάφον καὶ τὸ περίφημον ἀνάκτορον.

Δὲν εἶναι πρὸς τοῦτοις ἄγνωστον, ὅτι ἐκτὸς τῶν τριῶν τούτων μνημείων τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ἡ περιοχὴ τῆς Βεργίνης παρουσιάζει καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα ἀρχαιολογικῶς σημεῖα, ὡς παρετήρησεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1876 ὁ HEUZEY¹. Τὸ ἐμφανέστερον εἶναι ἡ μεγάλη τούμπα, ἡ ὁποία ὑψοῦται παρὰ τὸ ΒΑ ἄκρον τοῦ χωρίου. Πέραν ὅμως αὐτῆς, εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν ΒΑ τῆς Βεργίνης μέχρι τοῦ χειμάρρου τοῦ διαχωρίζοντος τὴν περιοχὴν Βεργίνης-Παλατιτίων, εὐρίσκονται κατεσπαρμένοι πολυπληθεῖς μικροὶ τύμβοι διαφόρου σχήματος, ἐκτάσεως καὶ ὕψους, ὡς δεικνύει ὁ παρατιθέμενος τοπογραφικὸς χάρτης (πίν. 1), παραληφθεῖς ἐκ τοῦ προαναφερθέντος ἔργου τοῦ Heuzey. Ἐξ αὐτῶν προῆλθον χαλκᾶ τινα ἀντικείμενα, φυλασσόμενα νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Θεσσαλονίκης, ἀνευρεθέντα τυχαίως κατὰ τὸ 1940, ὅτε διηνοίγετο ἡ ὁδὸς Βεροίας-Παλατιτίων, καὶ πῆλινα ἀγγεῖα, συλλεχθέντα ὑπὸ τῶν χωρικῶν, οἱ ὅποιοι ἀνέσκαπτον τοὺς τύμβους διὰ τὰ προμηθευθῶν τὸ καθαρὸν «κοκκινόχωμά» των πρὸς κατασκευὴν πλίνθων, καὶ μετακομισθέντα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸ αὐτὸ Μουσεῖον.

Ἀδεία καὶ δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἐνήργησα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1951 δοκιμαστικὴν ἀνασκαφὴν τύμβων τινῶν. Ἐβεβαιώθην ἐξ αὐτῆς, ὅτι οἱ τύμβοι τῆς Βεργίνης καλύπτουν τάφους ἀναγομένους εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ σιδήρου. Ἡ πρόθυμος χορηγία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐπέτρεψε τὴν κατὰ τὸ θέρος τοῦτο συστηματικὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν πέντε τοιούτων τύμβων καὶ τὴν διάνοξιν δοκιμαστικῶν τάφων εἰς τὴν μεγάλην τούμπαν.

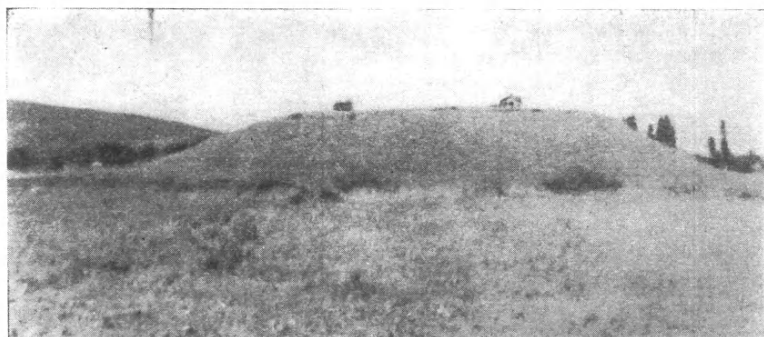
Ι. ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΥΜΠΑ

Ἡ μεγάλη τούμπα (εἰκ. 1) ἔχει τὸ σχῆμα κολούρου κώνου μὲ διάμετρον βάσεως 100 μ. περίπου. Τὸ ἐπίπεδον τῆς κορυφῆς σχηματίζει ἑλλειψοειδῆ σχεδὸν ἐπιφάνειαν μὲ διάμετρον Β-Ν 56 μ. καὶ Α-Δ 60 μ. Ἡ φυ-

¹ Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876, σ. 226 καὶ 233.

σική κλίσις τοῦ ἐδάφους πρὸς βορρᾶν καὶ ἡ ἐκσκαφὴ περὶ τὸ βόρειον ἡμισυ τῆς τούμπας πρὸς ἀφαίρεσιν χωμάτων, συσσωρευθέντων προφανῶς ἐπ' αὐτῆς, δίδουν διαφορὰν ὕψους μεταξὺ τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς ἄνω ἐπιφανείας 4 μ. Ἐνῶ δηλαδὴ πρὸς Β. τὸ ὕψος φθάνει τὰ 12.50 μ. πρὸς Ν. εἶναι μόνον 8.50 μ.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, εἰς σημεῖον εὐρισκόμενον ὀλίγα μέτρα ΝΑ τοῦ κέντρου, ὑπῆρχε κοιλότης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἴδει καὶ σημειώσει ἤδη ὁ Heuzey, χαρακτηρίζων ταύτην «κρατῆρα». Εἶχεν ἐκεῖνος ὑποθέσει, ὅτι ἡ κοιλότης αὕτη προεκλήθη ἐκ καταρρεύσεως θόλου ὑποκειμένου κτηρίου (τάφου). Τοῦτο ἦτο πολὺ πιθανόν, ἐφ' ὅσον ἡ μεγάλη τούμπα δὲν ἔδιδεν ὅστρακα μαρτυροῦντα ὑπαρξιν συνοικισμοῦ ἐν αὐτῇ. Ἐξ αὐτοῦ ὁρμώμενος

Εἰκ. 1. Ἡ μεγάλη τούμπα ὁρωμένη ἐξ ἀνατολῶν.

ἔκρινε ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ σημεῖον τῆς κοιλότητος καὶ περίξ αὐτῆς ἦτο ἡ μᾶλλον ἐνδεδειγμένη καὶ πρόσφορος διὰ τὴν ἀνέυρεσιν τῶν τοιχωμάτων τοῦ ὑποτιθεμένου κτηρίου καὶ ἀνέσκαψα λάκκον διαστάσεων 5.50×4.50 μ.

Ἡ ἐπιφάνεια, ἀφ' ἧς ἤρχισα τὴν ἀνασκαφήν, εὐρίσκεται περίπου 4 μ. χαμηλότερον τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς τούμπας, ὅπου τὸ μετροῦν ὕψος 8.50 μ. Ὑπελείποντο λοιπὸν 4.50 μ. διὰ νὰ φθάσω εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Ἀλλά, ἂν καὶ κατῆλθον εἰς βάθος μεγαλύτερόν πως τῶν 4.50 μ., οὐδὲν ἔγχοι κατασκευῆς συνήντησα. Τὰ μόνα εὐρήματα ἦσαν πυθμὴν πίθου καὶ ὅστρακά τινα ἀγγείων κοινῆς χρήσεως, πιθανώτατα Ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὡς δεικνύει ὅστρακον ἀτελοῦς μέλανος γανώματος εὐρεθὲν εἰς βάθος 0.50 μ. Αἱ στρωματογραφικαὶ ἐνδείξεις ὑποδηλοῦν σαφῶς καθίζησιν τῶν χωμάτων κατὰ τὴν ΝΔ καὶ ΝΑ γωνίαν τοῦ λάκκου. Βαθύτερον τῶν 2.50 μ. ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων καὶ ἀμμοῶδων ἐπιχώσεων, ἐναλλάξ καὶ ἀκανονίστως κειμένων.

Ἀποδειχθεῖσης ἀκάρπου τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ λάκκου τούτου, ἐπεχείρησα

τὴν ἀνόρουξιν ἐτέρας δοκιμαστικῆς τάφρου κατὰ τὴν ΝΔ κλιτὸν τῆς τούμπας, πλάτους 4 μ. καὶ μήκους 5.50 μ. περίπου. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς τάφρου παρουσιάζει σαφῶς μέχρι βάθους 4 μ. σειρὰν ἐπαλλήλων, ἀπολύτως ὀριζοντίων στρωμάτων, διαφόρου συστάσεως (ἐκ τῶν ἄνω: χῶμα μετὰ λίθων, κοκκινόχωμα, ἄμμῶδες, κοκκινόχωμα, ἄμμος, ἄμμοχάλικον) καὶ πάχους (τὰ βαθύτερα στρώματα γίνονται παχύτερα). Εἰς βάθος 1.50 μ. ἀπεκαλύφθησαν δύο τοιχάρια ἐξ ἄργων λίθων, χαλαρῶς μεταξύ των συνηρμοσμένων, ὕψους οὐχὶ μεγαλυτέρου τῶν 0.75 μ., ὀλίγον δὲ βαθύτερον σωρὸς λίθων κάθετος πρὸς αὐτὰ καὶ συνδέων ταῦτα. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπῆρχον σαφῇ ἔχνη πυρᾶς μικρᾶς ἐκτάσεως καὶ τεθραυσμένον ἄωτον σκυφίδιον Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

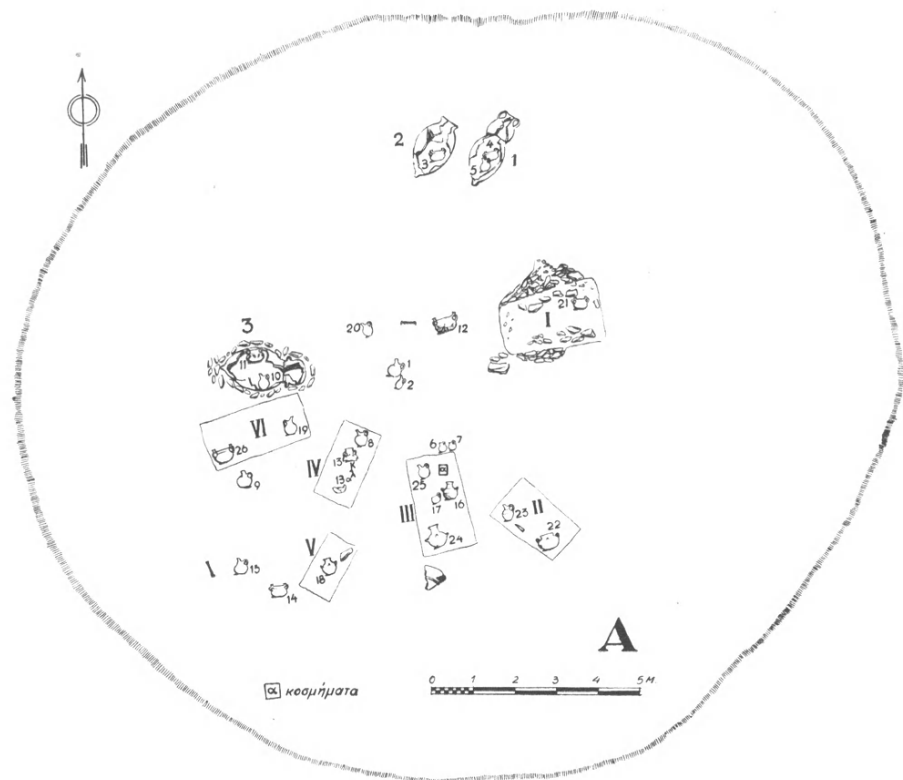
Τὰ τοιχάρια καὶ ὁ κάθετος πρὸς αὐτὰ σωρὸς λίθων ὑποθέτω, ὅτι ἐγένοντο διὰ τὰ συγκρατῶνται τὰ ἐπισωρευόμενα χώματα· διότι οὔτε ἡ διάταξις των οὔτε ἡ κατασκευὴ των δικαιολογοῦν τὴν σκέψιν, ὅτι ἀποτελοῦν λείψανα κτίσματος.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διέκοψα τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν τῆς μεγάλης τούμπας. Οὐδὲν θετικὸν συμπέρασμα συνάγεται ἐκ τῆς ἐρεῦνης, εἰ μὴ ὅτι ἐδημιουργήθη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἐνισχύεται ἐπομένως ἡ ἀντίληψις, ὅτι πρόκειται περὶ τύμβου καλύπτοντος τάφον «μακεδονικόν». Λαμβανομένων δὲ ὑπ' ὄψιν τῶν διαστάσεων τοῦ τύμβου, καθίσταται προφανές, ὅτι, ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀληθεύῃ, ἀπαιτοῦνται δοκιμαστικαὶ τομαὶ μεγάλου μήκους καὶ βάθους, ἐφ' ὅσον μάλιστα, κατόπιν τῆς ἀκάρπου ἐκσκαφῆς τοῦ «κρατῆρος», ἰσχύει ἡ ἄποψις ὅτι ὁ ζητούμενος τάφος δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου.

II. ΤΥΜΒΟΙ

Ὡς ἐν ἀρχῇ ἀνέφερα, ΒΑ τοῦ χωρίου καὶ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν μέχρι τοῦ διαχωρίζοντος τὴν περιοχὴν Βεργίνης-Παλατιτίων χειμάρρου, εὑρίσκονται κατεσπαρμένοι πολυπληθεῖς (πλέον τῶν 200) τύμβοι. Κατὰ κανόνα εἶναι κυκλικῆς περιόπου βάσεως, ὑπάρχουν ὅμως πολλοὶ ἐλλειψοειδεῖς ἢ καὶ ἀκανονίστου σχήματος. Ἡ διάμετρος των συνήθως εἶναι 15-20 μ., συναντᾷ τις ὅμως μικροτέρους ἢ καὶ μεγαλυτέρους. Τὸ ὕψος ἐπίσης ποικίλλει ἀπὸ 0.70 μ. μέχρι καὶ 2 μ. περίπου. Μεταξὺ τούτων ὑπάρχουν 2-3 ἐπιμήκεις, μήκους πλέον τῶν 30 μ. καὶ ὕψους φθάνοντος τὰ 4 μ. Εἰς τὸν παρατηρητὴν γίνεται εὐκόλως ἀντιληπτόν, ὅτι τὸ ἀπέραντον τοῦτο νεκροταφεῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰς συστάδας τύμβων, ἀπεχουσῶν ἢ παρακειμένων. Οἱ τύμβοι ὡσαύτως ἐκάστης συστάδος ἑλλοῦ μὲν ἀπέχουν μεταξύ των ὀλίγα μέτρα, ἑλλοῦ δὲ παράκεινται, ἐφαπτομένων ἢ καὶ τεμνομένων τῶν

κύκλων τῆς βάσεώς των. Συμπτωματικαὶ ἐκσκαφαί (διάνοιξις ὁδοῦ, ἀφαίρεσις χώματος ὑπὸ τῶν χωρικῶν) εἶχον ἀποδώσει πῆλινα ἀγγεῖα καὶ χαλκᾶ ἀντικείμενα τῆς πρώτης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Προσέτι ἐφημολογεῖτο μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, ὅτι καὶ χρυσᾶ κοσμήματα εἶχον κατὰ καιροὺς ἀνευρεθῆ. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ συμμοριτοπολέμου, μεταβὰς εἰς Βεργίναν πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ αὐτόθι καμαρωτοῦ τάφου, διεπίστωσα ὅτι ἐσυνεχίζοντο κατὰ

Εἰκ. 2. Τύμβος Α.

καιροὺς αἱ ἐκσκαφαί τῶν χωρικῶν, ἔνεκα τῶν ὁποίων πολλοὶ τύμβοι εἶχον ἐκλείψει, συντριβέντων τῶν πηλίνων καὶ ἐξαφανισθέντων τῶν χαλκῶν εὗρημάτων, πλὴν ὀλίγων περισωθέντων, ἅτινα συνέλεξα καὶ μετέφερα τότε εἰς Βέροιαν. Συγχρόνως ἐφρόντισα διὰ τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν καὶ περιέστειλα τὰς καταστροφικὰς ἐκείνας ἐκσκαφάς, ὅτε δὲ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὀφύλαξ ἀρχαιοτήτων ἔλαβε καταλλήλους ἐντολὰς διὰ τὴν αὐστηρὰν ἐποπτεῖαν καὶ πρόληψιν πάσης ἐν τῷ μέλλοντι ζημίας.

Κατὰ τὴν συστηματικὴν σκαφικὴν ἔρευναν τοῦ θέρους τούτου περιορίσθην εἰς τὴν ἔξαντλητικὴν ἀποκάλυψιν τῶν τύμβων, εἰς οὓς πέρουσιν εἶχον ἀνοίξει δοκιμαστικὰς τάφρους. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θὰ περιλάβω εἰς τὴν παροῦσαν πρόχειρον καὶ σύντομον ἀνακοίνωσιν τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὰ μὴ εἰσέτι δημοσιευθέντα εὐρήματα τοῦ παρελθόντος θέρου, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε ἐκεῖνα ἀποτελοῦν μικρὰς λεπτομερείας τῆς ὅλης ἐργασίας.

Ἐν συνόλῳ ἀνέσκαψα πέντε τύμβους διαφόρου θέσεως, ἐκτάσεως καὶ ὕψους. Οἱ τρεῖς πρῶτοι (Α, Β, Γ) ἀνήκουν εἰς μίαν συστάδα, ἣτις ἀπετελεῖτο ἐκ δέκα τοὐλάχιστον (μερικοὶ ἔχουν καταστραφῇ ἐκ τῆς διανοίξεως ὁδοῦ), ἐξ ὧν ἄλλοι τρεῖς ἔχουν ὁλοσχερῶς ἢ κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῶν μέρος ἀνασκαφῇ ὑπὸ τῶν χωρικῶν.

Διὰ τὴν τοπογραφικὴν των τοποθέτησιν, ἐλλείψει τοπογράφου, κατέφυγα εἰς τὴν εἰδικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, ἣτις προθύμως μοῦ ἐχορήγησεν ἀντίγραφον τοῦ κτηματολογίου τῆς περιοχῆς, ἐν ᾧ ὅμως δὲν σημειοῦνται αἱ σχετικαὶ καμπύλαι. Ἐν τούτοις, ἐν συνδυασμῷ πρὸς πληροφορίας τῶν κατοίκων, ἠδυνήθην νὰ βεβαιώσω, ὅτι ἡ ἐν τῷ κτηματολογικῷ χάρτι ἀναγεγραμμένη «τούμπα» εἰς ἀπόστασιν 750 μέτρων περίπου ΒΑ τῆς μεγάλης τούμπας εἶναι ὁ ἀνασκαφεὶς τύμβος Α, ὅστις εἶχε χρησιμεύσει εἰς τὴν τοπογραφικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας ὡς ἐν τῶν βασικῶν σημείων μετρήσεως. Οἱ ἄλλοι τύμβοι (Δ, Ε) ἀνήκουν εἰς ἑτέραν συστάδα ἐκ 4 ἢ 5 τύμβων, κειμένων 150 μ. περίπου ἀνατολικῶς τῶν πρώτων, παρὰ τὸν προμνημονευθέντα χεῖμαρρον¹ εὐρίσκονται δηλαδὴ εἰς τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς τοῦ νεκροταφείου τῆς Βεργίνης. Ὅλοι οἱ ἀνασκαφέντες τύμβοι, ὡς καὶ οἱ τυχαίως ἐκσκαφέντες, ἔχουν σχηματισθῇ ἐκ καθαροῦ «κοκκινοχώματος», ἐν ἀφθονίᾳ ὑπάρχοντος κατὰ τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ χωρίου πεδιάδα (ξερόκαμπος)¹.

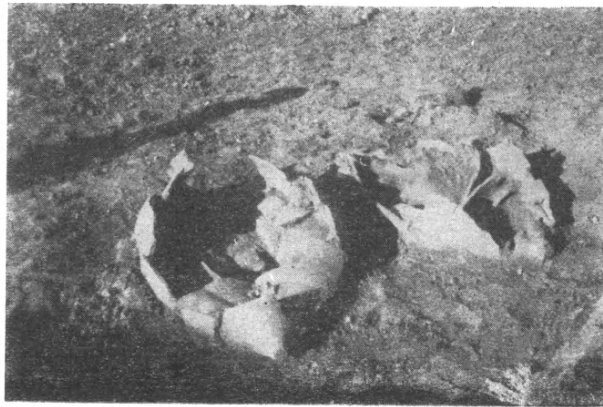
Τύμβος Α'. (Εἶκ. 2 καὶ 8). Ἐκ τῶν ἐμφανῶς διακρινομένων διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν σχετικὴν κανονικότητα τοῦ σχήματος ἦτο ὁ πρῶτος ἀνασκαφεὶς τύμβος Α. Ἡ διάμετρός του ἔφθανε σχεδὸν τὰ 20 μ. (ἡ διάμετρος Α-Δ ἦτο ὀλίγον μεγαλύτερα) τὸ ὕψος του δὲ τὰ 1.80 μ. περίπου.

Ὁ τύμβος ἀνεσκάφη καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸ κέντρον περίπου καὶ εἰς ὕψος 1.10 μ. εὐρέθησαν παρ' ἀλλήλας δύο πρόχοι (Α1, Α2), ὧν ἡ Α2 εἶναι λίαν μικρῶν διαστάσεων. Οὐδὲν ἕτερον εὕρημα, ἕχνος ταφῆς ἢ διαφορὰ εἰς τὸ χῶμα παρατηρήθη. Εἰς

¹ Τὰ σχέδια τῆς παρούσης ἐκθέσεως ὀφείλονται εἰς τὸν ἀγαπητὸν φίλον, ξωγράφον κ. Χρ. Λεφάκην, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει προχείρων σχεδιασμάτων μου. Εἰς τὰ σχεδιαγραφήματα τῶν τύμβων τὰ ἀγγεῖα ἀπεικονίζονται συμβατικῶς εἰς τὴν ἀκριβῇ μὲν θέσιν των, ἀλλ' οὕτως ὥστε νὰ δίδεται ἡ παραστατικωτέρα αὐτῶν ὄψις.

τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ΝΑ ὑπῆρχον ὄστρακά τινα φιαλοσχήμου ἀγγείου.

Νοτίως τοῦ κέντρον καὶ εἰς ὕψος 0.80 μ. εὗρίσκοντο αἱ δύο μικραὶ πρόχοι Α6 καὶ Α7. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν νοτίως αὐτῶν καὶ ὀλίγα ἑκατοστὰ βαθύτερον ἀπεκαλύφθησαν διάφορα χαλκᾶ καὶ χρυσᾶ κοσμήματα συγκεντρωμένα (Αα-Αξ, ἐκτὸς τῶν Ακ, Αλ, καὶ Αν). Μεταξὺ τῶν κοσμημάτων διετηροῦντο 6 ὀδόντες τῆς κάτω σιαγόνος ἀδιατάρακτοι. Οὐδὲν ἕτερον ὁστοῦν ἢ ἔχνος ὁστοῦ παρατηρήθη. Περὶ τὰ 0.70 μ. νοτιώτερον εὗρέθησαν τὰ ἀγγεῖα Α16 καὶ Α17, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἔτι βαθύτερον τῶν κοσμημάτων. Παρ' ὅλον ὅτι οὐδὲν ὑπόλοιπον τοῦ νεκροῦ, πλὴν τῶν ὀδόντων, ἀνευρέθη, θεω-

Εἰκ. 3. Οἱ πίθοι Α1 καὶ Α2.

ρῶ βέβαιον, ὅτι τὰ ἀγγεῖα Α6, Α7, Α16, Α17 καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν κοσμήματα ἀνῆκον εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ταφήν. Ἡ ἔλλειψις οἰουδήποτε σημείου ὁρίζοντος τὸν τάφον καὶ ἡ ἀπόλυτος ὁμοιότης τοῦ περὶ τὰ κτερίσματα χώματος σημαίνουν, ὅτι ἡ ταφή ἐγένετο ἐπὶ τοῦ χώματος εἰς ὕψος 0.70 μ. καὶ ὁ νεκρὸς ἐκαλύφθη πάλιν διὰ χοῦ.

Νοτιώτερον τῆς ταφῆς ταύτης καὶ εἰς τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος εὗρέθησαν τεμάχια μεγάλου ἀγγείου (cooking-pot κατὰ τὸν Heurtley) μὲ γλωσσοειδῆ ἀπόφυσιν κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας.

Εἰς ὕψος 0.40 μ. καὶ κατὰ τὸ ΝΔ τεταρτημόριον τοῦ τύμβου ἀπεκαλύφθη ἡ πρόχους Α9.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὁ τύμβος Α περιέκλειεν ἑνδεκα ἀκόμη ταφάς, ὧν τρεῖς ἐντὸς μεγάλων πίθων (εἰκ. 3, 4, 5).

Οἱ πίθοι 1 καὶ 2 ἔκειντο ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὥς δεικνύει τὸ σχέδιον καὶ ἡ φωτογραφία εἰκ. 3, μὲ τὰ χεῖλη ἐστραμμένα πρὸς

τὴν περιφέρειαν τοῦ τύμβου. Τὸ στόμιον τοῦ πίθου 1 ἐφράσσετο διὰ τοῦ ἄνω ἡμίσεος μεγάλου χειροποίητου ἀμφορέως, ἐντὸς τῆς τεθραυσμένης κοιλίας, τοῦ ὁποίου εἰσῆρχοντο τὰ χεῖλη τοῦ πίθου. Τὰ ἀπομένοντα μεταξὺ τῶν τοιχωμάτων τοῦ πίθου καὶ τοῦ ἀμφορέως κενὰ εἶχον καλυφθῆ διὰ τεμαχίων ἄλλου μεγάλου ἀγγείου (cooking-pot). Τὸ στόμιον τοῦ ἀμφορέως ἴσως νὰ ἐκλείετο διὰ τοῦ χώματος· πάντως οὔτε ὄστρακον οὔτε λίθος τις ὑπῆρχε κλείων τοῦτο.

Ὁ πίθος 2 δὲν εἶχε καλυφθῆ δι' ἐτέρου ἀγγείου, οὔτε λίθος τις παρετηρήθη κατὰ τὸ στόμιον αὐτοῦ.

Καθὼς ἀμφότεροι εἶχον τεθῆ κατὰ γῆς, τὸ ἥμισυ τμήμα τούτων, ἀπὸ

Εἰκ. 4. Ὁ πίθος Α3.

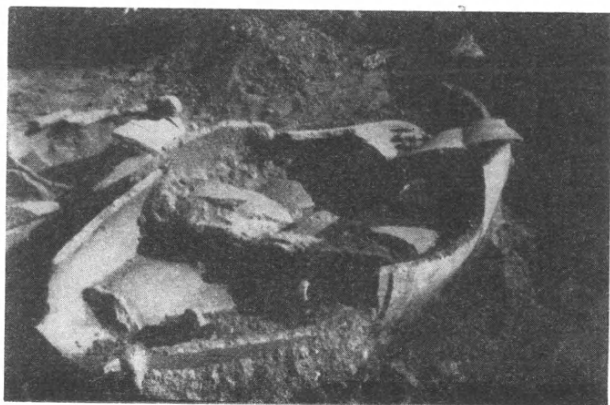
τῶν χειλέων μέχρι τοῦ πυθμένος, ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐνῶ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἐδέχθη τὸ βάρος τῶν ἐπιχυθέντων χωμάτων καὶ ἐτεμαχίσθη, τὰ τεμάχια κατέπεσαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ταραχθείσης οὕτω τῆς ταφῆς καὶ συντριβέντων τῶν κτερισμάτων.

Ἐντὸς τοῦ πίθου 1 εὐρέθη εἰς κατάστασιν ἀποσαθρώσεως ὅστουν μηριαῖον καὶ κατὰ τὸ χεῖλος τρίμματα ὀστέων τοῦ κρανίου καὶ ὀδόντες. Προσέτι ἐνυπῆρχον τεμάχια δύο ἀγγείων, ἐνὸς διώτου (Α4) καὶ μιᾶς πρόχου (Α5).

Ἐντὸς τοῦ πίθου 2 παρετηρήθη μηριαῖον ὅστουν, διαλυθὲν εὐθὺς ὡς ἐξήχθη, καὶ τρίμματα ὀστέων ἐντὸς τοῦ χώματος· τὸ μόνον κτέρισμα ἦτο δίσκον «ἀγγεῖον» (Α3).

Ὁ τρίτος πίθος ἔκειτο κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς διαμέτρου Α-Δ. Διὰ τὴν τοποθέτησίν του εἶχεν ἐπιδειχθῆ μεγαλυτέρα φροντίς ἢ διὰ τοὺς δύο πρώτους. Ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ καὶ τῇ φωτογραφίᾳ (εἰκ. 4) φαίνεται, εἶχε τεθῆ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δι' ὅλου τοῦ μήκους του, ὡς καὶ οἱ δύο ἄλλοι, ἀλλ' εἰ-

χε στερεωθῇ ἐξωτερικῶς δι' ἀργῶν λίθων, εἰς μίαν σειρὰν τεθέντων εἰς ὅλα τὰ σημεῖα περὶ τὸν πίθον πλὴν τοῦ πυθμένος, ὅπου ὑπῆρχε δευτέρα σειρὰ διὰ νὰ στηρίζεται ἀσφαλῶς. Τὸ στόμιον ἐφράσσετο καλῶς διὰ τοῦ ἀγγείου Α27, εἰσερχομένου τοῦ στομίου τοῦ πίθου ἐντὸς τοῦ στομίου τοῦ ἀγγείου. Ἡ πίεσις τῶν ἐπιχυθέντων χωμάτων προὐκάλεσε τὰ αὐτὰ ὥς καὶ εἰς τοὺς πίθους 1 καὶ 2 ἀποτελέσματα. Κατὰ τὸν πυθμένα καὶ μεταξὺ τῶν καταπεσόντων τεμαχίων τοῦ πίθου ὑπῆρχον τεμάχια ἀγγείου ὅμοια πρὸς τὰ φράσσοντα τὰ κενὰ τοῦ πίθου 1 καὶ τοῦ ἀμφορέως. Ἡ ὑπαρξίς των δύνатаι νὰ σημαίνει ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ἢ διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ πίθου ἐπὶ τῶν λίθων ἢ διὰ τὴν κάλυψιν τεθραυσμένου σημείου τοῦ πίθου (τὸ τελευταῖον θέλει ἐξακριβωθῇ ὅταν συγκολληθῇ ὁ πίθος).

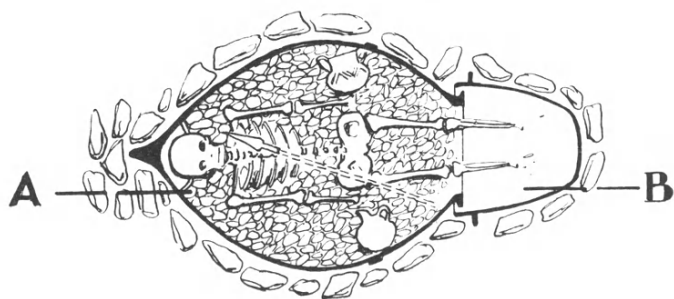
Εἰκ. 5. Ὁ πίθος Α2 ὡς ἀνευρέθη.

Ἡ ταφή τοῦ πίθου αὐτοῦ παρουσίαζε περισσότερον ἐνδιαφέρον τῶν δύο ἄλλων. Ἡ κοιλία τοῦ πίθου εἶχε πληρωθῇ κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων, δημιουργηθέντος οὕτως ὀριζοντίου στρώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειτο ὁ νεκρὸς (εἰκ. 6). Ἐξ αὐτοῦ ἐσφύζοντο τμῆμα τοῦ κρανίου, ἀρκετοὶ σπόνδυλοι, πλευραί, αἱ χεῖρες καὶ τὸ ὅστουν τοῦ δεξιοῦ μηροῦ. Οὕτω ἀσφαλῶς γνωρίζομεν ὅτι ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εὐρίσκετο εἰς τὸν πυθμένα, οἱ πόδες του δέ, ἐξέχοντες τοῦ πίθου, εἰσέρχοντο ἐντὸς τοῦ φράσσοντος αὐτὸν ἀγγείου. Παρὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα εὐρίσκοντο τὰ τεμάχια τοῦ ἀγγείου Α10 καὶ παρὰ τὴν ἀριστεράν τὰ τοῦ Α11. Λοξῶς ἐπὶ τοῦ στήθους τεθειμένον ἐσφύζετο, διαλελυμένον λόγῳ βαθείας ὀξειδώσεως, σιδηροῦν ἀντικείμενον, πιθανότατα αἰχμὴ δόρατος (Αν).

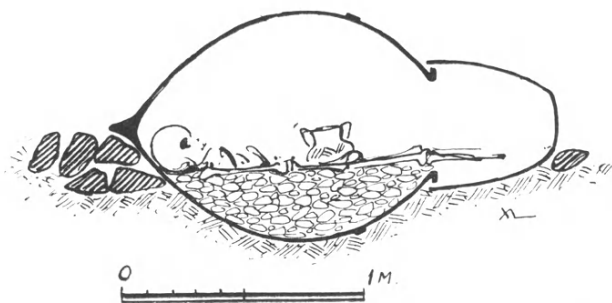
Ἐκτὸς τῶν τριῶν ὡς ἄνω ταφῶν ἐντὸς πίθων, ὑπῆρχον ὑπὸ τὸν τύμ-

βον καὶ ταφαὶ ἐντὸς λάκκων, εὐρισκομένων κάτωθι τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἔδαφους.

Ὁ λάκκος I, εὐρισκόμενος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τύμβου, εἶχε μῆκος μὲν 2.35 μ. πλάτος δὲ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν 1.70 μ. καὶ εἰς τὴν δυτικὴν 1.10 μ. Τὸ βάθος του ἔφθανε τὰ 0.60 μ. Ὡς ἐν τῷ σχε-

ΤΟΜΗ Α-Β

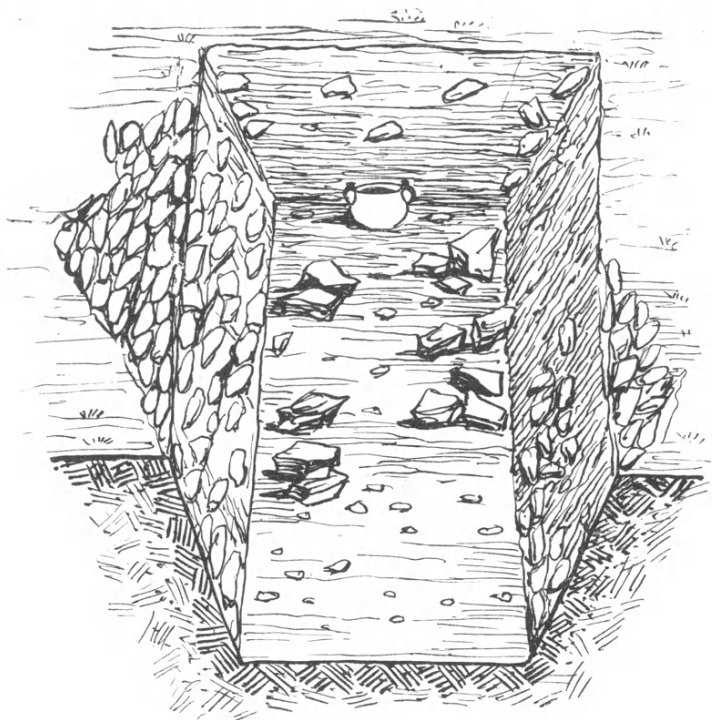

Εἰκ. 6. Ἡ ταφή τοῦ πίθου Α3 (ἀναπαράστασις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρατηρηθέντων στοιχείων).

δίῳ τῆς εἰκ. 7 φαίνεται, τὰ τοιχώματα τοῦ λάκκου εἶχόν πως ῥηχθῆ δι' ἀργῶν λίθων, ἵνα συγκρατοῦν τὸ ἀμμώδες ἔδαφος. Τοῦτο ἐγένετο ἰδιαίτε-
 ρως εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν, ὅπου ὑπάρχει ἀτελής τις κατασκευὴ τοιαυτοῦ,
 εὐρυνόμενου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἔδαφους μέχρι καὶ 0.80 μ. Τὸ ἐντὸς
 τοῦ λάκκου περιεχόμενον χῶμα ἦτο ἐξαιρετικῶς μαλακόν, ἀπολύτως καθα-
 ρόν, χρώματος σκοτεινοῦ. Τοῦτο σημαίνει, ὑποθέτω, ὅτι τὸν λάκκον ἐκάλυ-
 πτον ξύλα ἢ κλάδοι, διὰ τῶν σχισμῶν τῶν ὁποίων εἰσέρρεε συνεχῶς λεπτὴ

κόνις, ἣτις ἐκάλυψε τὸ κενόν, ἐκ τῆς ὑγρασίας δὲ καὶ τῆς σήψεως τῶν ξύλων προσέλαβε τὸ μελανωπὸν χρῶμα καὶ διετήρησε τὴν μαλακότητα.

Ἐντὸς τοῦ λάκκου οὔτε ὅστουν οὔτε τρίμματα ἢ ἔχνη ὅστοῦ ἐσφύζοντο. Μόνον οἱ εἰς τὸ σχέδιον σημειούμενοι λίθοι εὑρέθησαν εἰς τὸ ἐξ ἀμμοχαλικοῦ δάπεδον αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὸ δίωτον ἀγγεῖον Α21. Σημειωτέον ὅτι ἀκριβῶς ἄνωθεν τοῦ ἀγγείου,

Εἰκ. 7. Τάφος Α1.

ἐπὶ τῶν χωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸν λάκκον, εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὑρέθη μικρὸς ἀργὸς λίθος.

Ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ λάκκου I, ἀπεκάλυψα δεύτερον, ὁδηγηθεὶς ἐκ τῆς μαλακότητος τοῦ χώματος καὶ μόνον, διότι οὐδεμία ἐξωτερικὴ ἔνδειξις (λίθοι π.χ. ἢ διαφορὰ εἰς τὸ χρῶμα τοῦ χώματος) ὑπῆρχεν. Ὁ δεύτερος οὗτος λάκκος (ΑΙΙ) ἦτο ἀπλοῦν ὄρυγμα ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, μήκους 1.90 μ., πλάτους 1.30 μ. (εἰς τὴν ΒΔ πλευράν), 1.25 μ. (εἰς τὴν ΝΑ) καὶ βάθους 0,55 μ. Τὸ χῶμα ἦτο, ἀκριβῶς ὡς καὶ ἐν τῷ λάκκῳ I, μαλακόν, καθαρὸν καὶ μελανωπόν. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν δύο ἀγγεῖα: ἡ πρόχους Α23, ἣτις

ἔκειτο παρὰ τὴν ΒΔ πλευρὰν, καὶ τὸ δίωτον ἀγγεῖον Α22, κείμενον παρὰ τὴν ΝΑ. Παρὰ τὸ ἀγγεῖον Α23 ὑπῆρχε λίθος, πρὸ τοῦ ἀγγείου δὲ μικρὰ σιδηρᾶ μάχαιρα, ὑπολείμματα ὀδόντων καὶ 3 μικροὶ χαλκοὶ tutuli (καρφάκια).

Τρίτος λάκκος, ΑΙΙΙ, εὐρίσκετο δυτικῶς τοῦ ΑΙΙ, κάτωθι τῆς ταφῆς, εἰς ἣν ἀνῆκον τὰ ἀγγεῖα Α6, Α7, Α16, Α17 καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν χαλκᾶ καὶ χρυσᾶ κοσμήματα. Εἶχε μῆκος 2.30 μ., πλάτος, εἰς τὴν Β πλευρὰν 1.15 μ., εἰς τὴν Ν 1.40 μ., τὸ δὲ βάθος του ἔφθανε τὰ 0.30 μ. Ἡ κατασκευὴ του ἦτο ὡς καὶ τοῦ ΑΙΙ, τὸ δὲ χῶμά του ὁμοιον πρὸς τῶν δύο προηγουμένων. Ἐντὸς αὐτοῦ ἦσαν ἀποτεθειμένα τὰ ἀγγεῖα Α24 καὶ Α25

Εἰκ. 8. Ὁ τύμβος Α μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

(τὸ πρῶτον παρὰ τὴν Ν πλευρὰν τὸ δὲ δεύτερον παρὰ τὴν Β). Οὐδὲν ἕχνος ὁστοῦ παρατηρήθη.

Ὑπὸ στοιχεῖα ΑΙV σημειῶ τάφον, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἦτο ὀλίγα ἑκατοστὰ βαθύτερον τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, τὸ δὲ χῶμα οὐδὲν διεκρίνετο τοῦ χώματος τοῦ ὅλου τύμβου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μόνον εἰς τὸ μικρὸν κάτω τοῦ ἐδάφους βάθος κατέστη δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῶν ὀρίων του. Κτερίσματα ἀνήκοντα εἰς τοῦτον ἦσαν τὰ ἀγγεῖα Α8 καὶ Α13 καὶ οἱ δακτύλιοι Ακ καὶ Αλ. Τὸ ἀγγεῖον Α13 εὐρέθη συντετριμμένον· τὰ συντρίμματα τοῦ ἄνω μέρους αὐτοῦ ἔκειτο ὀλίγον βορειότερον τοῦ μέσου τοῦ τάφου, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα κατὰ τὸ ΝΔ ἄκρον αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν τεμαχίων τοῦ ἄνω μέρους ἐσώζοντο ὀλίγοι ὀδόντες μικροῦ παιδίου.

Τὸ ἀγγεῖον Α18 μετὰ τοῦ παρακειμένου λίθου, εὐρεθὲν ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας, φαίνεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς τάφον (Αν), τοῦ ὁποίου τὰ ὄρια

σημειῶ, ὥς ἡδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω ταῦτα μόνον ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς ὑγρασίας τοῦ χώματος μετὰ πτώσιν βροχῆς.

Ἐκτος τέλος τάφος (ΑνΙ) ὑπῆρχε παρὰ τὸν πίθον 3. Εἶχε μῆκος 2.50 μ., πλάτος 1.00 μ. καὶ τὸ βάθος του ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας ἔφθανε τὰ 0.15 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν τὰ ἀγγεῖα Α19 καὶ Α26.

Τέλος δύο ἀκόμη ταφαὶ ἦσαν πιθανώτατα ἐκεῖναι, εἰς ἃς ἀνῆκον τὰ ἀγγεῖα Α14 καὶ Α15 ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ ἀγγεῖα Α12 καὶ Α20 ἀφ' ἑτέρου. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ Α15 ἀπόστασιν (δυτικῶς αὐτοῦ) ἐσφῆζετο μικρὸν ἀποσασθαρμένον ὄστον· ὁμοίως τμήμα μηριαίου ὄστου παρατηρήθη μετὰ τῶν Α12 καὶ Α20. Ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐξακριβώσις τῶν ὀρίων τῶν τάφων, διότι οὐδεμία ἔνδειξις, πλὴν τῶν ἀγγείων, ὑπῆρχε, τὸ δὲ χῶμα κατ' οὐδὲν διεκρίνετο τοῦ ὑπολοίπου τύμβου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἐν τῷ τύμβῳ Α ἐγένοντο δώδεκα τοιλάχιστον ταφαί, αἱ περισσότεραι τῶν ὁποίων συγκεντρώνονται εἰς τὸ νότιον ἡμισυ αὐτοῦ. Αἱ ταφαὶ ἦσαν: 1) ἐντὸς πίθων 2) ἐντὸς λάκκων βαθύτερον τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους 3) ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους ἢ ὀλίγον βαθύτερον αὐτοῦ καὶ 4) ὑψηλότερον τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους ἐντὸς τοῦ τύμβου.

Οἱ τάφοι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ ἀνήκουν εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν. Οἱ τάφοι ΙV, V, VI, τῶν ὁποίων τὸ δάπεδον ἦτο ὀλίγα ἑκατοστὰ βαθύτερον τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, ὥς καὶ αἱ ταφαὶ VII, VIII, αἱ γενόμεναι ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, ἀνήκουν εἰς τὴν τρίτην κατηγορίαν. Εἰς τὴν τετάρτην κατηγορίαν ἀνῆκει ἡ ταφή τῶν ἀγγείων Α6, Α7, Α16, Α17 καὶ τῶν μετὰ αὐτῶν κοσμημάτων καὶ ἡ ταφή εἰς ἣν πρέπει νὰ ἀνῆκε τὸ ἀγγεῖον Α9.

Εἶναι φανερόν ὅτι, ἂν πρέπη νὰ ζητηθῇ χρονικὴ τις κατάταξις, οἱ τάφοι τῆς δευτέρας κατηγορίας δέον νὰ θεωρηθοῦν οἱ παλαιότεροι, ἐνῶ οἱ τῆς τετάρτης οἱ νεώτεροι, ἂν καὶ ἡ χρονικὴ μετὰ τῶν ἀπόστασις δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπῆρξε μεγάλη.

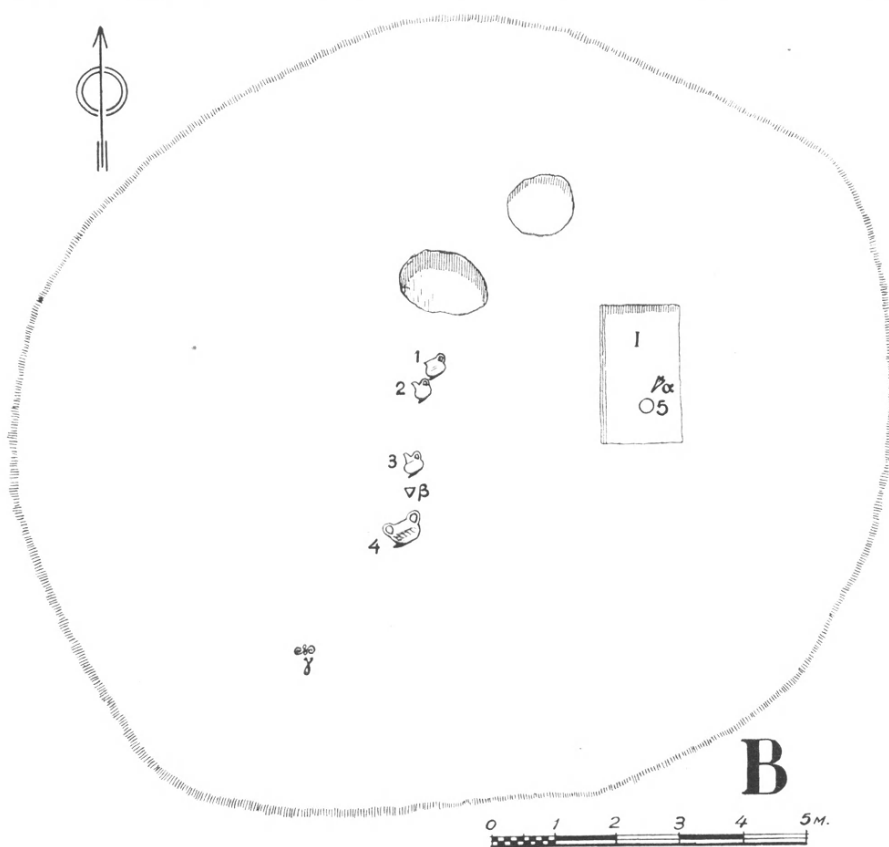
Διὰ τὴν σημασίαν τῶν πρόχων Α1 καὶ Α2, τῶν ἀνευρεθεισῶν εἰς ὀλίγον βάθος ἀπὸ τῆς κορυφῆς, οὐδὲν βέβαιον δύναται νὰ λεχθῇ. Δὲν θὰ ἦτο παράδοξον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀνῆκον εἰς τινὰ τελευταίαν ταφήν, ἥς οὐδὲν ἄλλο ἔχνος ἐσώθη. Δὲν νομίζω ὅμως ἀπίθανον νὰ ἐχρησιμοποιήθῃσαν διὰ ταφικὴν χοήν, γενομένην κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τύμβου, καὶ μετὰ ταῦτα νὰ ἀπερρίφθῃσαν ἐντὸς τῶν χωμάτων.

Τύμβος Β'. (Εἰκ. 9). Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΝΑ τοῦ τύμβου Α εὐρίσκετο ὁ τύμβος Β, μικρότερος καὶ χαμηλότερος τοῦ πρώτου (διάμετρος 13 μ., ὕψος 1 μ. περίπου), ὅστις ἀνεσκάφη ἐπίσης πλήρως μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους.

Ἐν αὐτῷ ὑπῆρχεν ὁ τάφος ΒΙ, μήκους 2 μ., πλάτους (πρὸς Β) 1.05 μ., (πρὸς Ν) 1.25 μ. καὶ βάθους, ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν, 0.10 μ. Ἐντὸς

τοῦ τάφου οὐδὲν ἔχνος ὁστῶν εὐρέθη· ὀλίγον ὑψηλότερον τοῦ διαπέδου αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἀγγεῖον ἀκαθάρτου πηλοῦ (B5) καὶ παρ' αὐτὸ σιδηρᾷ αἰχμῇ βέλους (Bα).

Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ τύμβου καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας εὐρέθησαν ἡ μία παρὰ τὴν ἄλλην αἱ πρόχοι B1 καὶ B2, νοτιώτερον δὲ αὐτῶν ἡ πρόχους B3 καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.95 μ. ἀπ' αὐτῆς τὸ μικρὸν δίω-

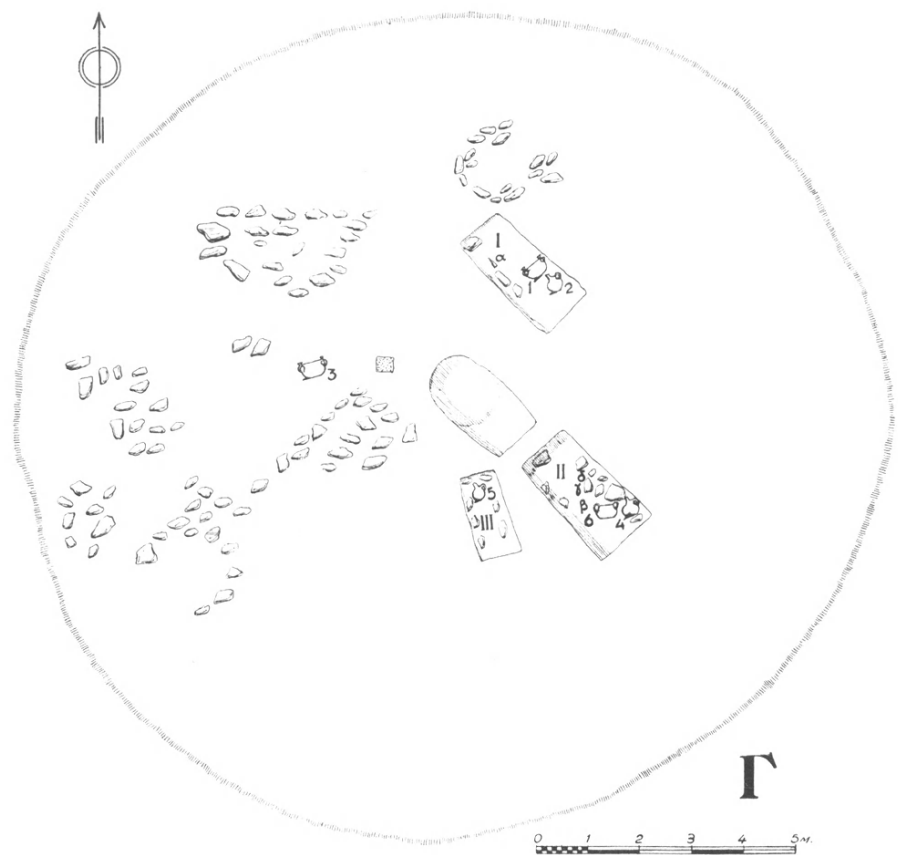
Εἰκ. 9. Τύμβος Β.

τον ἀγγεῖον B4. Μεταξὺ τῶν ἀγγείων B3 καὶ B4 ἀπεκαλύφθη χαλκοῦν ἔλασμα (Bβ) προσηρμοσμένον ἄλλοτε ἐπὶ ξύλου, ὥς δεικνύουν αἱ δύο ὀπαὶ εἰς τὰ ἄνω ἄκρα αὐτοῦ. ΝΑ τοῦ ἀγγείου B4 εὐρέθη, ἀπερριμμένη ἐντὸς τῶν χωμάτων, μικρὰ χαλκῇ πόρπη ὀκτώσχημος (Bγ).

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν δύο κοιλότητες εὐρισκόμεναι κατὰ τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ τύμβου. Ἡ πρώτη, κυκλικὴ περίπου καὶ βαθυνομένη

κατὰ τὸ κέντρον εἶχε βάθος (μέγιστον, εἰς τὸ κέντρον) 0.27 μ. κάτω τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας. Οὐδὲν ἀντικείμενον περιεῖχεν, ἀλλ' ἐπληροῦτο διὰ μαλακοῦ καὶ καθαροῦ χρώματος.

Ἡ δευτέρα, ἐλλειψοειδής, ἔφθανεν εἰς βάθος 2 μ., εἶχε δὲ μήκος 1,35 μ. καὶ πλάτος 1 μ. (εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν). Καὶ αὕτη ἦτο πλήρης μαλα-

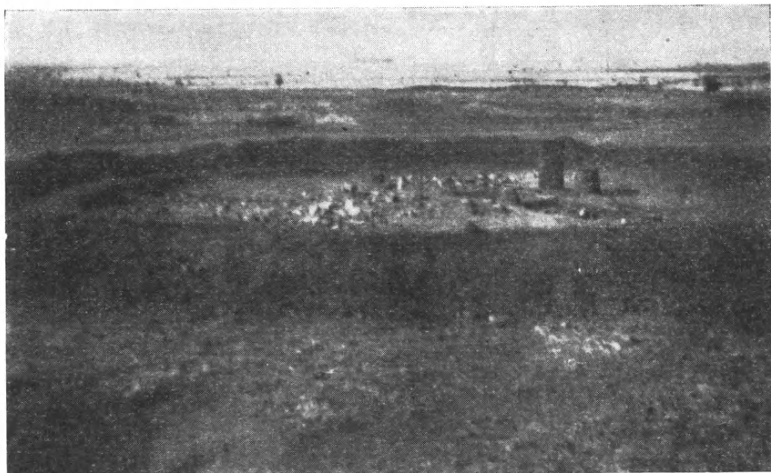
Εἰκ. 10. Τύμβος Γ.

κοῦ, καθαροῦ καὶ μελανωποῦ χρώματος. Εἰς βάθος 1.35 μ. εὐρέθησαν δύο ὄστρακα (B6, B7) ἐνῶ τρίτον (B8) εὐρέθη εἰς βάθος 1.65 μ.

Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τάφου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐσυλήθη. Ἴσως ὅμως νὰ μὴν ἦτο παράλογος ἡ σκέψις ὅτι πρόκειται περὶ βόθρου, διὰ τὴν τέλεισιν ταφικῶν νομίμων, τὰ ὅποια εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορίσωμεν, ἐφ' ὅσον ἀγνοοῦμεν σχεδὸν παντελῶς τὰ τῶν δοξασιῶν τῶν κατοίκων τῆς Μα-

κεδονίας κατὰ τοὺς χρόνους περὶ τὸ 1000 π. Χ. εἰς οὓς, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀνάγονται οἱ ἀνασκαφέντες τύμβοι.

Τύμβος Γ'. (Εἰκ. 10). Δυτικῶς ἀκριβῶς τοῦ τύμβου Β καὶ εἰς ἀπόστασιν 18 μ. εὐρίσκετο ὁ τύμβος Γ, διαμέτρου 16 μ. καὶ ὕψους 1 μ. περὶπου, ἀνασκαφεῖς ἐπίσης πλήρως (εἰκ. 11). Ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκόνης 10 φαίνεται, ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τούτου ἐκαλύπτετο ὑπὸ διεσχορπισμένων ἀργῶν λίθων. Ἐπὶ πλέον τὰ χόματα κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς διαμέτρου Α-Δ ἦσαν λίαν τετραγυμένα (κοκκινόχωμα + ἀμμῶδες + μελανωπὸν). Συνδυάζοντες ταῦτα πρὸς τὴν πληθῶραν τῶν ὁστρά-

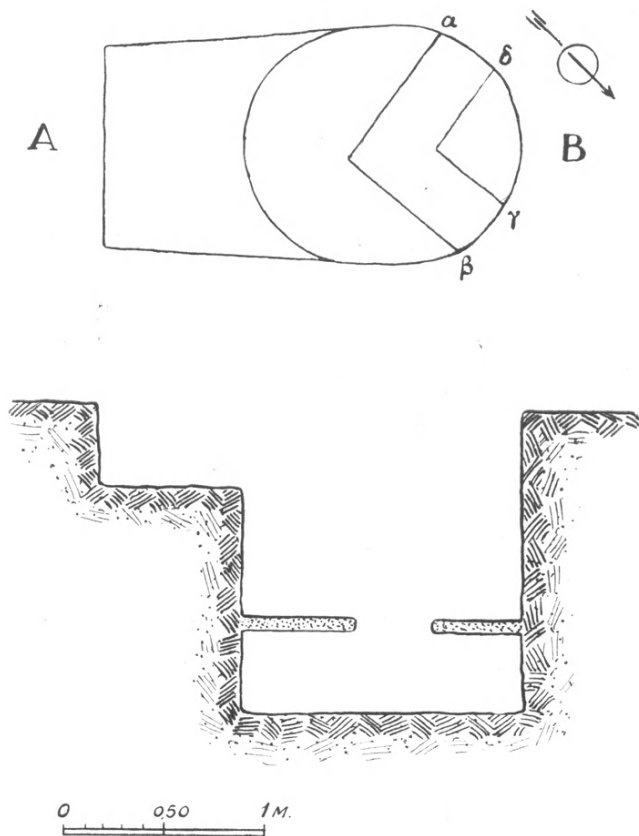
Εἰκ. 11. Ὁ τύμβος Γ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

κων, ἅτινα εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ τμήματος αὐτοῦ (μεταξὺ τούτων εὐρέθησαν καὶ δύο σπειροειδῆ ἐλάσματα) καὶ ἅτινα ἦσαν ἰδιαιτέρως ἄφθονα κατὰ τὸ ΝΔ τεταρτημόριον, συμπεραίνομεν μετὰ μεγίστης πιθανότητος, ὅτι ὁ τύμβος εἶχε συληθῇ ἐν μέρει, καταστραφέντων τῶν ἐξ ἀργῶν λίθων τάφων (πρβλ. κατωτέρω τύμβον Ε) καὶ συντριβέντων τῶν ἐν αὐτοῖς περιεχομένων πηλίνων ἀγγείων. Ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων λειψάνων συνάγομεν, ὅτι κατεστράφησαν οὕτω πέντε τουλάχιστον τάφοι. Μεταξὺ τῶν λίθων εὐρέθη ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας μικρὰ πρόχους (Γ3) καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν, ἀλλ' εἰς ὕψος 0.40 μ., ἀπανθρακωθὲν τεμάχιον κλάδου.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ τύμβου ὑπῆρχον οἱ τάφοι ΓΙ, ΓΙΙ καὶ ΓΙΙΙ. Τὸ δάπεδον τοῦ ΓΙ, ὡς καὶ τοῦ ΓΙΙ, ἦτο ὀλίγον βαθύτερον τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἐξ αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ καθορίσω τὰ ὅριά των, διότι οὐδεμία ἄλλη διαφορὰ εἰς τὸ χῶμα παρατηρήθη, ἐπιτρέπουσα

τὴν διάκρισιν τοῦ τάφου-λάκκου ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τύμβου. Ὁ ΓII ἦτο βαθύτερος τοῦ ἐδάφους κατὰ 0.28 μ., κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἦτο ὁμοιος πρὸς τοὺς ἑτέρους δύο.

Ὁ ΓI, μήκους 2.35 μ., πλάτους (ΒΔ) 0.90 μ. (ΝΑ) 1 μ., περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα Γ1 καὶ Γ2 καὶ τὴν σιδηρᾶν μάχαιραν Γα. Ὀλίγοι ὀδόντες, εὐ-

Εἰκ. 12. Λάκκος τύμβου Γ. Κάτοψις καὶ τομή.

ρεθέντες κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον, ἀποτελοῦν τὸ μόνον στοιχεῖον διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν θέσιν τοῦ νεκροῦ (ἢ κεφαλῇ ΒΔ), διότι οὐδὲν ἕτερον ὁστοῦν ἢ ἔχνος ὁστοῦ ἀνευρέθη. Οὕτω συμπεραίνομεν ὅτι ἡ μάχαιρα ἔκειτο παρὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ νεκροῦ τὰ δὲ ἀγγεῖα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

Ὁ ΓII, μήκους 2.30 μ. καὶ πλάτους (ΒΔ) 1 μ. (ΝΑ) 1.45 μ., περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα Γ4 καὶ Γ6, τὴν μάχαιραν Γγ καὶ τὸ μικρότερον μαχαιρίδιον (;) Γδ, ὡς καὶ τὸν δακτύλιον Γβ. Ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων ὀδόν-

των, εὐρεθέντων κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον, συμπεραίνομεν τὰ αὐτὰ ὡς καὶ διὰ τὸν προηγούμενον σχετικῶς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ νεκροῦ καὶ τῶν κτερισμάτων.

Ὁ ΓΙΙΙ, μήκους 1.70 μ. πλάτους (ΒΔ) 0.70 μ. (ΝΑ) 0.90 μ., περιεῖχε μόνον τὸ ἀγγεῖον Γ5 κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον.

Καὶ εἰς τοὺς τρεῖς τάφους ἐνυπῆρχον ἀργοὶ τινες λίθοι, ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ φαίνεται, ἀλλ' ἐνῶ εἰς τοὺς ΓΙ καὶ ΓΙΙ οὗτοι ἦσαν κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν εἰς τὸν ΓΙΙΙ ὥριζόν πως τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ λάκκου, πλαισιοῦντες τρόπον τινὰ τὸν νεκρόν.

Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου Γ παρατήρησα ὅτι εἰς ἑκτασιν σχήματος ὀρθογωνίου μὲ καμπυλόγραμμον τὴν ΒΔ πλευρὰν τὸ χῶμα ἦτο λίαν μαλακόν, ὑγρὸν καὶ καθαρόν. Ἠρεύνησα τὸ σημεῖον ἐκεῖνο καὶ διεπίστωσα ὅτι ἡ ποιότης αὕτη τοῦ χώματος ἐσυνεχίζετο εἰς βάθος. Κατόπιν προσεκτικῆς παρακολουθήσεως τῆς διαφορᾶς ταύτης ἐκαθάρισα τὸν ἐν εἰκ. 12 περιέργον λάκκον. Οὗτος μέχρι βάθους 0.40 μ. εἶχε τὸ προαναφερθὲν ὀρθογώνιον σχῆμα καμπυλούμενον κατὰ τὸ ΒΔ πέρας. Τὸ μήκος αὐτοῦ ἦτο 2.10 μ. τὸ δὲ πλάτος 1.20 μ. Εἰς τὸ βάθος ἐκεῖνο εἰς μὲν τὸ ΝΑ τμήμα συνήντησα τὸ φυσικὸν ἔδαφος (ἄμμοχάλικον), ἐνῶ κατὰ τὰ ὑπόλοιπα 2/3 ἐσυνεχίζετο τὸ μαλακὸν ἐπέσκατον χῶμα ἐν σχήματι κυκλικῷ φρέατος μέχρι βάθους 1.05 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας. Ἐκεῖ συνήντησα στρῶμα ἄμμου καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν πλὴν τοῦ τμήματος τοῦ ἐν τῷ σχεδίῳ ὀριζομένου διὰ τῶν γραμμάτων α β γ δ, ἀποτελουμένου ἐκ δύο παραλληλεπιπέδων (σχεδόν) μερῶν συναπτομένων εἰς ὀρθὴν μεταξὺ των γωνίαν. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἐσυνεχίζετο τὸ μαλακὸν χῶμα. Τὸ στρῶμα τοῦ ἄμμου ἦτο 0.05 μ. παχύ, κάτω δὲ αὐτοῦ ὑπῆρχε πάλιν τὸ μαλακὸν χῶμα, τὸ ὅποιον ἐτελείωνεν εἰς βάθος 1.50 μ. (ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας), ὅπου συνήντησα τὸ φυσικὸν ἔδαφος (ἄμμοχάλικον). Κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον τοῦ λάκκου καὶ εἰς βάθος 0.10 μ. ἀνεῦρον ὄστρακον μεγάλου ἀγγείου, ἀκαθάρτου πηλοῦ, φέρον τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν γλωσσοειδῆ ἀπόφυσιν.

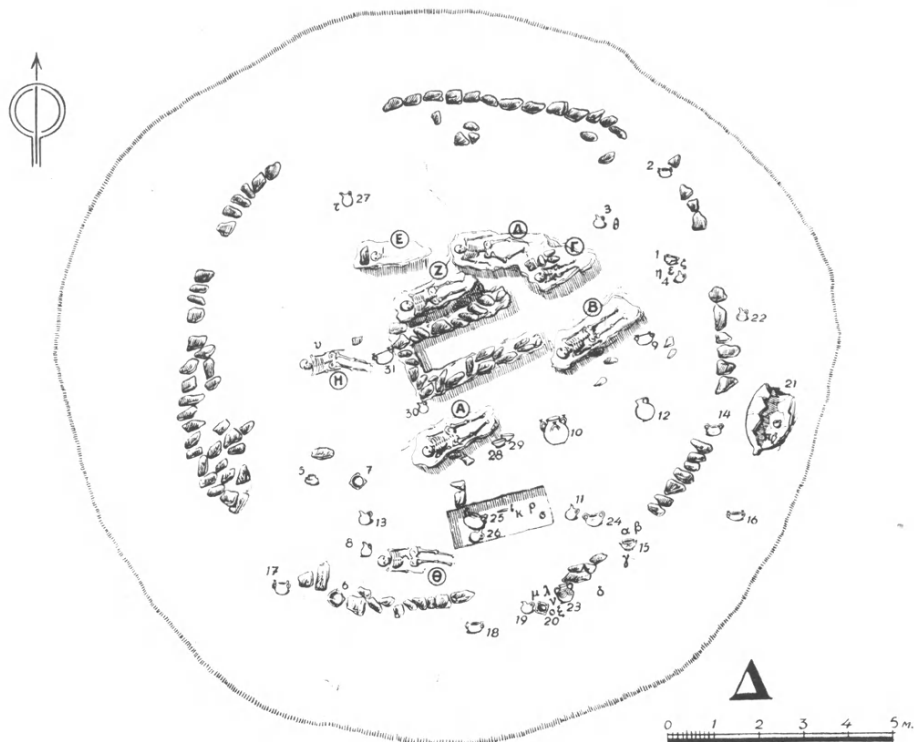
Περὶ τῆς σημασίας τοῦ περιέργου κατασκευῆς λάκκου τούτου οὐδὲν δύναμαι νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος. Πιθανὸν ἐν αὐτῷ νὰ ἦτο ἄλλοτε ἀποτεθειμένος ταφικὸς πίθος, ἀφαιρεθεὶς ἀργότερον δι' ἄγνωστον αἰτίαν¹.

Τύμβος Δ'. (Εἰκ. 13). Ὁ τύμβος Δ, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, εὕρισκετο περὶ τὰ 150 μ. ἀνατολικῶς τῶν τριῶν πρώτων, ἀνήκων εἰς ἐτέραν συστάδα τύμβων (μετὰ τοῦ Ε) καὶ διακρινόμενος πάντων τῶν τύμβων τῆς συστάδος διὰ τὴν κανονικότητα τοῦ σχήματος, τὴν ἑκτασιν καὶ τὸ ὕψος του. Οὗτος εἶχε διάμετρον 17 μ. καὶ ὕψος περίπου 1.80 μ. Καὶ εἰς αὐτὸν εἶχον

¹ Πρβ. V. G. CHILDE, The Danube in Prehistory, Oxford 1929, σ. 150 εἰκ. 93.

ἀνοίξει τὸ θέρος τοῦ 1951 δοκιμαστικὴν τάφρον, συναντήσας τοὺς σκελετοὺς Α, Β, Γ, Ζ.

Ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κορυφῆς ἀνεῦρον εἰς βάθος 0.25 μ. ὄστρακα φιαλοσχήμου ἀγγείου μικροῦ (Δ28) καὶ παρ' αὐτὰ ἄλλα ὁμοίου μεγάλυτέρου (Δ29). Ὁ πηλὸς ἀμφοτέρων εἶναι λίαν ἀκάθαρτος καὶ κακῶς ὥπτημένος. Δυτικώτερον τοῦ κέντρου καὶ εἰς βάθος 0.40 μ. εὗρέθη πρόχους

Εἰκ. 13. Τύμβος Δ.

(Δ30). Εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος εὗρέθη καὶ τὸ ἀγγεῖον Δ10 (εἰκ. 15), τὸ ὁποῖον ἦτο κεκαλυμμένον διὰ μικροῦ λίθου πλακοειδοῦς καὶ περιεῖχεν ὅσπ᾽ αὐθιγὸς νεκροῦ. Πέριξ αὐτοῦ οὐδὲν ἀξιοσημείωτον παρατηρήθη. Ἄλλο τέλος ἀγγείου δίωτον εὗρέθη εἰς ὕψος 0.45 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους (τὸ Δ31).

Ἰδιαίτερος δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν χωμάτων καὶ εἰς βάθος 1 μ. περίπου ὑπῆρχε μικρὸν τριγωνικὸν ὄστρακον, λίαν λεπτόν, ἐξαιρετικῶς καθαροῦ πηλοῦ, φέρον μέλαν γάνωμα στυλπνὸν κατὰ τὴν ἐτέραν ἐπιφάνειαν.

μετὰ μεγάλης πιθανότητος θὰ ἔλεγον ὅτι τοῦτο ἀνῆκεν εἰς ἀγγεῖον ἀττικῆς προελεύσεως τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῆς ἀττικῆς ἀγγειοπλαστικῆς (6ος-5ος αἰών).

Εἰκ. 14. Ὁ τύμβος Δ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν (ἐκ ΒΑ).

Ἡ εἰκ. 14 δίδει συνολικὴν εἰκόνα τοῦ τύμβου μετὰ τὴν πλήρη ἀνασκαφὴν του, τὸ δὲ σχέδιον (εἰκ. 13) παραστατικῶς ἐμφανίζει τὰ ἐν τῷ τύμβῳ περιεχόμενα. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς φωτογραφίας καὶ τοῦ σχεδίου δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ εὐχερέστερον καὶ τὴν περιγραφὴν, ἣ ὁποία ἔπεται.

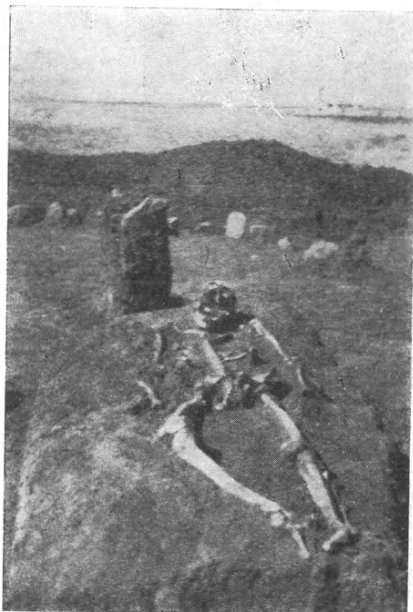
Ἐντὸς τοῦ τύμβου ἀπεκαλύφθη περίβολος κυκλικός, ἐντὸς δ' αὐτοῦ εὐρέθησαν οἱ ὑπὸ στοιχεῖα Α-Θ σκελετοί, ὁ λάκκος ΔΙ, ὁ ἐκ λίθων τάφος καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀγγείων, ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ πίθος ΔΙ καὶ ἀρκετὰ ἀγγεῖα.

Ὁ περίβολος ἔχει σχῆμα τελείου σχεδὸν κύκλου διαμέτρου 11.50 μ., ἀποτελεῖται δ' ἐξ ἀργῶν λίθων (ἀγριόπετρες) μήκους 0.25-0.30 μ. κατὰ κανόνα, ἀναλόγου δὲ πλάτους καὶ πάχους. Σφύζεται ἀνέπαφος κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς περιφερείας, ἐκτὸς μερικῶν σημείων, ὁπόθεν φαίνεται ὅτι ἀφηρέθησαν οἱ λίθοι. Κατὰ τὸ ΝΔ τμήμα οἱ ἀφαιρεθέντες λίθοι πιθανὸν νὰ εἶναι οἱ παρὰ τὸν πε-

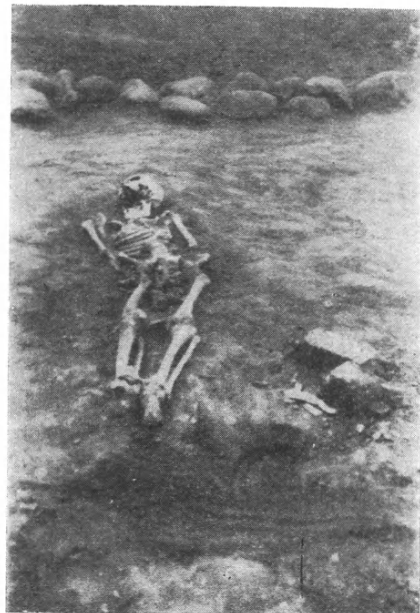

Εἰκ. 15. Τὸ ἀγγεῖον Δ, ὡς εὐρέθη.

ρίβολον κείμενοι ὀκτώ (ἑσωτερικῶς τοῦ περιβόλου), διότι τὸ ἐκ 2.50 μ. κενὸν συμπληροῦται δι' αὐτῶν ἀκριβῶς. Ὡσαύτως μερικοὶ ἄλλοι λίθοι, εὐρισκόμενοι εἰς διάφορα σημεῖα ἑσωτερικῶς τοῦ περιβόλου, ἐνδέχεται νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὰ γειτονικά πρὸς αὐτοὺς κενά (π.χ. οἱ δύο λίθοι παρὰ τὸ κενὸν ΒΔ τοῦ ἀγγείου Δ2). Οἱ λίθοι τοῦ περιβόλου δὲν εἶναι τοποθετημένοι ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μεταξὺ τούτων καὶ ἐκείνου μεσολαβεῖ στρώμα ἀπὸ τὸ κοκκινόχωμα τοῦ ὑμβου πάχους 0.10 μ.

Εἰκ. 16. Σκελετὸς Δ.

Εἰκ. 17. Σκελετὸς Η.

Ἐκ τῶν σκελετῶν οἱ Α-Ζ εὐρέθησαν εἰς ὕψος 0.60-0.90 μ. ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, ἐνῶ ὁ Η καὶ Θ ἔκειντο σχεδὸν ἐπ' αὐτοῦ, πάντες ὅμως ἦσαν τελείως ἀκτέριστοι (μόνον ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ Γ εὐρέθη λεπτὸν κυκλικὸν φύλλον χαλκοῦ, διαμέτρου 0.007 μ. [δανάκη;]) καὶ εἶχον κατεύθυνσιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς (εἰκ. 12, 13). Ὅλοι ἔκειντο ὑπτίως μετεταμέναι τὰς χεῖρας κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν. Ὁ Α εἶχε μῆκος 1.56 μ. (μέχρι τοῦ ἀστραγάλου· δὲν ἐσώζοντο τὰ ὀστέα τοῦ ποδός), ὁ Β 1.68 μ., ὁ Γ (παιδίον) 0.95 μ., ὁ Δ 1.60 μ. (εἰκ. 16), ὁ Ζ 1.68 μ., ὁ Η 1.62 μ. (εἰκ. 17) καὶ ὁ Θ 1.66 μ. Τοῦ Ε μόνον τὸ κρανίον καὶ διαλελυμένα τινὰ ὀστέα ἐσώζοντο, δεικνύοντα ὅτι πρόκειται περὶ σκελετοῦ μικροῦ παιδός.

Κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ Γ ὑπῆρχε σειρὰ ἀργῶν λίθων

ὑψους 0.50 μ. καὶ πάχους 0.30 μ., μεταξύ δὲ τῶν χωμάτων ἐσφύζοντο ἔχνη ἀποσεσαθρωμένων ξύλων. Ἀρκετὰ ὅμοια ὑπολείμματα εὐρέθησαν καὶ μετὰ τῶν καλυπτόντων τοὺς σκελετοὺς Δ, Ε, Η, Θ χωμάτων. Παρὰ τὸν σκελετὸν Η ἐκτὸς τῶν υπολειμμάτων τῶν ξύλων εὐρέθησαν καὶ 4 σιδηροὶ ἥλοι μὲ πλατεῖαν κεφαλὴν (Δυ), πλησίον δὲ τῆς ἀριστερᾶς κνήμης αὐτοῦ ὑπῆρχον ἀτάρακτοι οἱ ὀδόντες δύο αἰαγόνων ἵππου.

Ὑπὲρ τὸ κρανίον τοῦ σκελετοῦ Ε, τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ Δ καὶ ὑπὲρ τὸν Η παρατηρήθησαν σαφεῖς ἔχνη πυρᾶς (ἀπανθρακωθέντα ξύλα καὶ καυθὲν χῶμα).

Τέλος δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων ὀστέων τοῦ Θ (μηριαῖα, κνήμης, βραχίονες, πήχεις) εἶχον χρῶμα σκοτεινὸν ἐρυθρόν (σαρκῶδες), οἱ δὲ σπόνδυλοι, ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ κάτω, ἐσχημάτιζον καμπύλην γραμμὴν, ὥς ἐὰν εἶχον πιεσθῇ ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ νεκροῦ.

Ὁ λακκοειδὴς τάφος Δι εἶναι ὁ μόνος τάφος, ἐκτὸς τοῦ ἐξ ἀργῶν λίθων ἐν τῷ κέντρῳ, τοῦ ὁποίου τὰ ὅρια ἠδυνήθην νὰ καθορίσω σαφῶς. Εἰς τὴν ἀποκάλυψίν του ὠδηγήθην ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ χώματος καὶ μόνον (πρβλ. λάκκον Αιι), τὸ ὅποιον ἦτο, ὥς ἤδη παρατηρήσαμεν καὶ εἰς τοὺς λάκκους τῶν τριῶν πρώτων τύμβων, καθαρὸν, μαλακὸν καὶ σκοτεινοῦ χρώματος. Ὁ τάφος οὗτος (μῆκος 2.30 μ., πλάτος (Α) 0.80 μ. (Δ) 0.95 μ. καὶ βάθος 0.60 μ.) ἦτο ἀπλοῦν ὄρυγμα ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους, περιεῖχε δὲ τὸ μέγα δίωτον ἀγγεῖον Δ25 καὶ παρ' αὐτὸ τὴν πρόχουν Δ26. Παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ λάκκου καὶ κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς εὐρέθη σιδηροῦν ἐγχειρίδιον (Δι) καὶ μικρὰ μάχαιρα (Δκ), ἐνῶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον εὐρέθησαν δύο χαλκᾶ «κομβία» (Δρ) καὶ πέντε μικροσκοπικαὶ tutuli (καρφάκια) (Δσ), ἐσφύζοντο δὲ καὶ τρεῖς ὀδόντες, ἐπιτρέποντες νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἔχων εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τὸ ἐγχειρίδιον καὶ παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα.

Ὁ πίθος Δι (σωζ. ὕψος ἐπὶ τόπου 1.45 μ.), ὅστις πλὴν τῆς συντριβῆς, ἦν ὑπέστη ἐκ τῆς πίεσεως τῶν ἐπιχυθέντων χωμάτων, εἶχεν ὑποστῆ ζημίας καὶ κατὰ τὸ χεῖλος ἐξ ἀρότρου καλλιεργούντων ἄλλοτε ποτε γεωργῶν, εὐρίσκετο ἐκτὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου μὲ τὸ χεῖλος πρὸς βορρᾶν. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ἔχνη ὀστέων, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν πυθμένα τοῦ πίθου (νότον). Δεξιὰ τῆς θέσεως τῆς κεφαλῆς εὐρέθη σιδηρᾶ αἰχμὴ δόρατος τελείως σφζομένη (Δπ) καὶ κατὰ τὸ μέσον τοῦ πίθου, δεξιὰ, συντετριμμένον μόνωτον ἀγγεῖον (Δ21).

Ὁ κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου εὐρισκόμενος τάφος ἐξ ἀργῶν λίθων φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ σημαντικώτερος, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν κεντρικὴν του θέσιν. Εἶχε μῆκος 2.50 μ. περίπου, πλάτος 0.68 μ. καὶ βάθος 0.35 μ. Ἡ

ἀνατολική πλευρά ἦτο ἀνοικτή, ὑποθέτω δὲ ὅτι ἀρχικῶς ἐκλείετο διὰ μεγάλου λίθου ἀφαιρεθέντος ἀργότερον (βλ. κατωτέρω τύμβον Ε). Ἡ ἀφαίρεσις τοῦ λίθου ἐγένετο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, συγχρόνως μὲ τὴν καταστροφὴν τῶν περιεχομένων τοῦ τάφου, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μόνον διασωθὲν ὑπῆρξε πυθμὴν πίθου, εὗρεθεις μεταξὺ τῶν χωμάτων κατὰ τὸ μέσον τοῦ τάφου. Ἴσως καὶ τὸ δίωτον ἀγγεῖον Δ31, τὸ ἀνευρεθὲν ὀλίγον ὑπερθεὶν τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος τοῦ τάφου, νὰ ἐξήχθη ἐξ αὐτοῦ, ἀπορριφθὲν μετὰ ταῦτα ἐντὸς τῶν χωμάτων.

Ἐκτὸς τῶν ταφῶν τούτων οὐδεμιᾶς ἄλλης ἠδυνήθηεν νὰ διακρίνω τὰ ὄρια, διότι, ὥς καὶ κατὰ τὸν περὶ τῶν ἄλλων τύμβων λόγον ἀνέφερα, φαίνεται ὅτι ἦσαν ταφαὶ γενόμεναι ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, ἐπιχυθέντος μετὰ ταῦτα τοῦ χώματος τοῦ τύμβου, ἢ λάκκοι ὀρυχθέντες ἐντὸς τοῦ τύμβου καὶ καλυφθέντες μετὰ ταῦτα διὰ τοῦ ἐκσκαφέντος χώματος. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἀποσυνετέθησαν ὁλοσχερῶς τὰ ὁστᾶ, καθίσταται ἀδύνατος ὁ προσδιορισμὸς τοῦ τάφου. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὅμως ἀγγείων εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξακριβώσις ἐνίων ταφῶν μετ' ἀσφαλείας. Οὕτω μετὰ μεγάλης πιθανότητος δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὰ ἀγγεῖα Δ2 καὶ Δ3 ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν ταφὴν καὶ ὀρίζουν περίπου τὸ μῆκος τοῦ τάφου (2.50 μ. περίπου). Διότι, ἐξ ὅσων παρετηρήσαμεν εἰς τοὺς τάφους τῶν τύμβων τῆς Βεργίνης, ὁ νεκρὸς κτερίζεται συνήθως διὰ δύο ἀγγείων, μιᾶς πρόχου καὶ ἐνὸς διώτου εὐρυστόμου, τὰ ὅποια ἄλλοτε τίθενται ὁμοῦ, πολλάκις ὅμως εὐρίσκονται τὸ ἐν παρὰ τὴν κεφαλὴν τὸ δὲ ἕτερον παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἀγγείων Δ12-Δ14, Δ5-Δ13, Δ7-Δ18, καὶ Δ11, Δ24-Δ25.

Εἰς τὴν αὐτὴν ταφὴν φαίνεται ὅτι ἀνήκουν ἐπίσης τὰ ἀγγεῖα Δ1 καὶ Δ4, χωρὶς ὅμως νὰ δίδουν τὸ μῆκος τοῦ τάφου, διότι παράκεινται. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀγγείων Δ7 καὶ Δ8 εἰς τὴν αὐτὴν ταφὴν καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἀπὸ τῶν Δ5 καὶ Δ13, ἀποδιδομένων εἰς ἑτέραν, στηρίζεται εἰς τὸ ὅτι εὗρέθησαν εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον (0.45 μ. τὸ Δ8, 0.35 μ. τὸ Δ7), τῶν δύο ἄλλων, εὗρεθέντων ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους.

Ἐκτὸς τῆς γενικῆς παρατηρήσεως, ὅτι οὐδὲν ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν ὕφην τοῦ χώματος πέριξ τῶν ἀγγείων τούτων ἐσημειώθη, ἀφορώσης εἰς πάντα τὰ προαναφερθέντα ἀγγεῖα, χρήσιμοι θὰ εἶναι καὶ ἐπὶ μέρους τινὲς παρατηρήσεις ὡς καὶ ἡ καταγραφή τῶν παρὰ τὸ ἀγγεῖα ταῦτα εὗρεθέντων κοσμημάτων.

Πλησίον τοῦ ἀγγείου Δ3 εὗρέθη μικρὰ ὀκτώσχημος χαλκῇ πόρπη (Δθ). Ὡς καὶ ἐκ τοῦ σχεδίου (εἰκ. 13) ἐμφαίνεται, τῆς «φιάλης» Δ1 ἐσφύζετο μόνον τὸ ἥμισυ τμήμα. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς πρόχου Δ4 ὑπῆρχον τρία χαλκᾶ σπειροειδῆ ἐλάσματα (Δε). Τὰ δύο τούτων συνήπτοντο κατὰ τὰ ἄκρα δι' ἐνὸς χαλκοῦ κομβίου (Δζ) εἰς ζευγος. Παρ' αὐτὰ εὗρέθη μικρὸς

χαλκοῦς κύκλος (Δη) φέρων προεξοχὴν κατεστραμμένην νῦν (περίαπτον;).

Παρὰ τὸν σκύφον Δ15 ὑπῆρχον τρία χαλκᾶ σπειροειδῆ ἐλάσματα (Δα) πολὺ μικρᾶς διαμέτρου, ἀλλὰ μεγάλου μήκους. Φαίνεται ὅτι συνήπτοντο κατὰ τὰ ἄκρα διὰ δύο χαλκῶν κομβίων (Δβ) (τὸ ἐν εἶχε μετατοπισθῇ πως, τὸ ἕτερον ὅμως εὐρίσκετο πλησίον τῶν ἐλασμάτων), ἐκαμπυλοῦντο δὲ σχηματίζοντα ἡμικύκλιον, ὥς νὰ περιέβαλλον σφαιρικόν τι σῶμα. Πράγματι μεταξὺ τῶν χωμάτων ἐφαίνετο ὅτι ὑπῆρχον ἐν πλήρει διαλύσει ὁστᾶ κρανίου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν σειρὰ ὁδόντων κάτω σιαγόνος. Ἐκ τούτου συνάγεται ἀσφαλῶς ὅτι τὰ ἐλάσματα ἀπετέλουν κόσμημα τῆς κεφαλῆς. Παρὰ τὸν σκύφον εὐρέθησαν ἐπίσης 4 μικραὶ λευκαὶ ψῆφοι κυκλικαί (Δγ), διάτρητοι, ἑτέρα δέ, κατεστραμμένη, ὑπὸ τὴν βάσιν αὐτοῦ, ὑπολείμματα φαίνεται διαλυθέντος περιδεραίου. Μεταξὺ τῆς πρόχου Δ11 καὶ τοῦ σκύφου ἀνευρέθησαν καὶ τὰ θραύσματα τοῦ διώτου ἀγγείου Δ24, τὸ ὁποῖον εἶχε συνθλιβῇ κατὰ περιέργον τρόπον, ἀναμιχθέντων τῶν τεμαχίων μετὰ τῶν χωμάτων. Μόνον βιαία συμπίσεις, ἄγνωστον ἐκ τίνος λόγου προκληθεῖσα, δικαιολογεῖ τὴν ταραχὴν συντριμμάτων καὶ χόματος (ἢ μὴ ἀνεύρεσις πάντων τῶν τεμαχίων τοῦ ἀγγείου ἐνισχύει τὴν γνώμην περὶ βιαίας συντριβῆς).

Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων τούτων, τὰ ὁποῖα ὀρίζουν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὰς ταφάς, εἰς αἷς ἀνῆκον, εὐρέθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα, εἴτε μεμονωμένα (π.χ. Δ27, Δ22, Δ16) εἴτε ὁμοῦ μετ' ἄλλων (Δ18, Δ19, Δ20, Δ23, Δ17, Δ6) μὴ ἐπιτρέποντα νὰ ὀρίσωμεν ἀσφαλῶς τὰ ὅρια τοῦ τάφου τῶν ἢ τὴν μεταξὺ τῶν σχέσιν.

Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ τὸ ἀγγεῖον Δ9, εὐρεθὲν μεταξὺ τεσσάρων λίθων (βλ. σχέδιον), ὀριζόντων περίπου τὰ ὅρια τοῦ τάφου, εἰς ὃν ἀνῆκε.

Τὰ ἀγγεῖα Δ17 καὶ Δ6 θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ταφήν, διότι καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου εὐρέθησαν καὶ ἡ μεταξὺ τῶν ἀπόστασις δὲν ἀφίσταται τῆς συνήθους εἰς ἀγγεῖα ἐνὸς τάφου. Ἀλλὰ τοιαύτη ὑπόθεσις θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς Βεργίνης παρατηρηθεῖσαν καὶ προμνημονευθεῖσαν συνήθειαν, τὸ ἐν ἐκ τῶν δύο ἀγγείων νὰ εἶναι πρόχους ἢ γενικώτερον ἀγγεῖον στενόλαιμον (φέρων ὕγρον πιθανώτατα) καὶ τὸ ἕτερον εὐρύστομον.

Ἰδιαιτέρος λόγος πρέπει νὰ γίνῃ περὶ τῶν ἀγγείων Δ19, Δ20 καὶ Δ23 καὶ τῶν παρ' αὐτὰ εὐρεθέντων κοσμημάτων. Ποία ἡ σχέσις τοῦ ἀγγείου Δ18 πρὸς αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν. Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης δύσκολον νὰ διαχωρίσωμεν τὰ τρία ταῦτα, ἐφ' ὅσον εὐρέθησαν τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο (τὸ Δ20 ἐφῆπτετο τοῦ Δ19). Ἀμέσως μετὰ τοῦτο (Δ20) ὑπῆρχον πέντε ἀπὸ τὰ γνωστὰ σπειροειδῆ ἐλάσματα. Τὰ τρία συνήπτοντο καὶ ἐκαμπυλοῦντο ἐν σχήματι ἡμικυκλίου· τὰ ἄλλα δύο ἦσαν εὐθύγραμμα καὶ κάθετα πρὸς τὰ πρῶτα. Φαίνεται ὅτι πάντα ἀπετέλουν κοσμήματα τῆς κόμης,

τὰ τρία πρῶτα ἐν εἵδει στέμματος, τὰ δ' ἄλλα δύο ὡς κόσμος βοστρύχων. Πλησίον τούτων εὐρέθη χαλκοὺς δακτύλιος, δύο διάτρητοι ψῆφοι καὶ δακτυλιόσχημον χαλκοῦν σύρμα (Δλ-Δο).

Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορίσκος Δ23 ἦτο κατατεμαχισμένος ἐκ συνθλίψεως, μολονότι τὰ τοιχώματά του ἦσαν ἀρκούντως παχέα. Μεταξὺ τούτου καὶ τῶν χαλκῶν κοσμημάτων ἐσώζοντο συγκεντρωμένα ὀλίγα ὀστᾶ (μικροῦ πάχους ὀστᾶ κνήμης καὶ βραχίονος· δὲν ἐφαίνοντο ἔγνη καύσεως). Ἐτι ἀνατολικώτερον τοῦ Δ23 εὐρέθησαν δύο μικραὶ χαλκαὶ πόρπαι τοξωταί (Δδ).

Τὸ ἀγγεῖον Δ27 εὐρέθη εἰς κατάστασιν πλήρους συνθλίψεως, τὰ δὲ τεμάχιά του ἔκειντο ὀλίγον κάτω τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, μεταξὺ δὲ αὐτῶν εὐρέθησαν τὰ κοσμήματα Δτ.

Δέον ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν βορείως τοῦ λακκοειδοῦς τάφου τεσσάρων λίθων ὑπῆρχον ἄφθονα μικρὰ τεμάχια πίθου.

Ἐξ ὅλων τούτων καθίσταται προφανὲς τὸ ἀνωτέρω λεχθὲν περὶ τῆς σημασίας τοῦ τύμβου Δ.

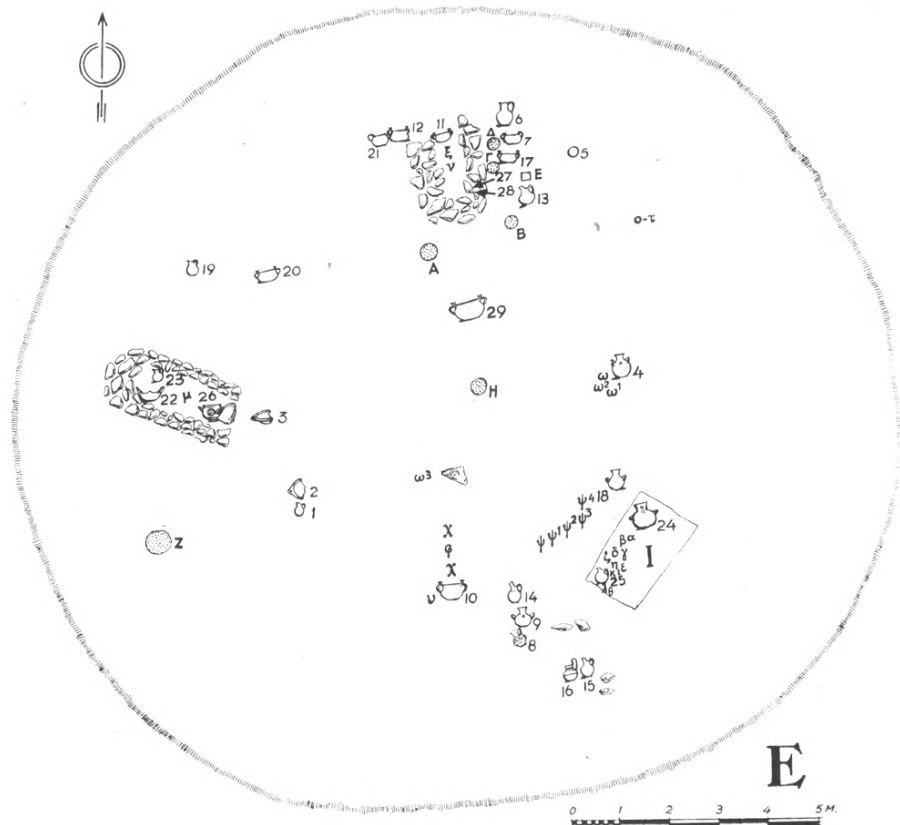
Μία ἀσφαλὴς γνῶσις τὴν ὁποίαν ποριζόμεθα εἶναι ὅτι ἐν τῷ τύμβῳ Δ ἔχομεν λείψανα καὶ ἐνταφιασμοῦ (inhumatio) καὶ καύσεως (ἀγγεῖον Δ10), τῆς δευτέρας οὔσης νεωτέρας (ῥυψος εἰς ὃ εὐρέθη τὸ Δ10).

Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἀγγείου Δ5, τοῦ ὁποίου τὸ χαρακτηριστικὸν μυκηναϊκὸν σχῆμα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐγγωρίαν κατασκευὴν του (ὡς μαρτυρεῖ ὁ πηλός) ἀποτελεῖ πολῦτιμον χρονολογικὴν ἔνδειξιν. Διὰ τὴν χρονολόγησιν σπουδαίαν ἐνίσχυσιν προσφέρουν καὶ τὰ πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα Δ15, Δ22, Δ23 ὡς καὶ τὸ Δ24 μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς λοξὰς ραβδώσεις κάτω τοῦ χείλους (Lausitz).

Ὁ κυκλικὸς περιβόλος θὰ ἡδύνατο νὰ σχετισθῇ εὐλόγως πρὸς τὰ ὁμηρικὰ «θεμελίια» περὶ τὴν πυρὰν τοῦ Πατρόκλου, τὰ ὁποῖα οἱ Ἀχαιοὶ «προβάλλοντο» ἀφοῦ «τορνῶσαντο σῆμα» (Ψ 255-257) καὶ νὰ ἀναζητηθῇ ἡ σχέσις πρὸς τοὺς μυκηναϊκοὺς περιβόλους (πρβλ. καὶ τύμβον Ἀφιδνῶν ΑΜ, XXI, 1896, σ. 385-409 καὶ πίν. XIII. Ὁ Γιουγκοσλάβος συνάδελφος κ. Garašanin μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι ἀνεσκάφη ἐφέτος ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ παρόμοιος τύμβος μὲ τοιοῦτον περιβόλον).

Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν παρουσίαν τῶν ὀκτὼ ἀκτερίστων νεκρῶν. Πιστεύω ὅτι ἔχομεν ἀρκετὰ στοιχεῖα βεβαιοῦντα ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενεστέρων ταφῶν (τοὐλάχιστον διὰ τοὺς Α-Ζ). Τὸ ῥυψος εἰς ὃ εὐρέθησαν εἶναι ἡ πρώτη ἔνδειξις· συνεπικουρος εἰς ταύτην ἔρχεται ἡ ἔλλειψις παντὸς κτερίσματος καὶ ὁ προσανατολισμὸς πάντων ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς. Τῆς ταφῆς τούτων ἀποτέλεσμα πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ καταστροφή τοῦ κεντρικοῦ ἔξ ἀργῶν λίθων τάφου. Οὕτως ἐπίσης ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ μικροῦ τριγωνικοῦ ὀστράκου ἔξ ἀττικοῦ ἀγγείου.

Τὰ αὐτὰ νομίζω δύνανται νὰ ἰσχύσουν καὶ περὶ τῶν δύο ἄλλων σκελετῶν Η καὶ Θ. Ἡ θέσις των πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ τύμβου ἔξηγεῖ καὶ τὸ ὅτι εὐρέθησαν βαθύτερον τῶν 6 πρώτων. Εἰς ποίους χρόνους ἀνάγονται αἱ μεταγενέστεραι αὗται ταφαὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίσωμεν. Ὁ κ. Garašanin εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφορήσῃ ὅτι ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ εὐρέθησαν

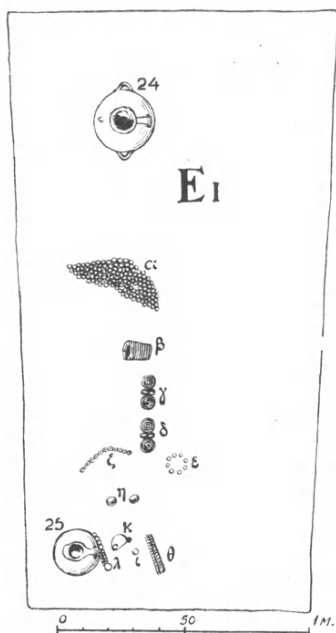

Εἰκ. 18. Τύμβος Ε.

εἰς τύμβον προϊστορικὸν ταφαὶ χρονολογηθεῖσαι ἐκ τῶν κοσμημάτων εἰς τὸν 13ον π. Χ. αἰῶνα.

Τέλος, ἀνάγκην ἐξηγήσεως ἔχουν καὶ τὰ κατὰ ἀσύμμετρα διαστήματα ὑπάρχοντα κενὰ εἰς τὸν περίβολον. Νομίζω ὅτι οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς μὲ τὸ καθαρὸν αἰσθητήριον τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου εἶρον τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν λύσιν τοῦ πράγματος. «Ἐδῶ πρέπει νὰ ἔχῃ σταμνάκια καὶ δακτυλίδια», ἔλεγον, ὅσας ἢ ἐργασίαι των ἐπλησίαζεν εἰς τὸ μεταξὺ τῶν λί-

θων κενόν. Πράγματι μία μόνη ἐξήγησις εὐσταθεῖ: ὅτι δηλαδή ὁ περιβόλος καὶ ὁ τύμβος ἐγένοντο διὰ τὸν κεντρικὸν ἐξ ἀργῶν λίθων τάφον καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν αὐτῷ γενομένην ταφήν. Ἡ ταφή τοῦ λάκκου ΔΙ πιθανώτατα ἦτο προγενεστέρα. Ποία ἄλλη ταφή προϋπήρχε δὲ εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν. Δυνάμεθα ὅμως μὲ μεγάλην πιθανότητα νὰ εἴπωμεν ὅτι μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τύμβου, ὁσάκις ἐχρειάζετο νὰ γίνη ταφή, ὠρύσσετο λάκκος κατὰ τὴν περιφέρειαν καὶ ἐθάπτετο ὁ νεκρός. Ἐὰν κατὰ τὴν ἐκσκαφήν τοῦ λάκκου συνήντων τοὺς λίθους τοῦ περιβόλου, τοὺς ἀφήρουν καὶ τοὺς ἀπέρριπτον. Οὕτως ἐξηγεῖται ὅτι εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ κενὰ εὐρέθησαν ἀγγεῖα, ἐνῶ ἀντιθέτως οὐδὲν εὐρέθη παρὰ τοὺς λίθους τοῦ περιβόλου.

Εἰκ. 19. Τάφος ΕΙ (κάτωφλις).

Τύμβος Ε'. (Εἰκ. 18). Ὁ τελευταῖος ἀνασκαφὴς τύμβος Ε' ἔκειτο εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ΝΔ τοῦ Δ, ἥτο δὲ μικρότερος καὶ χαμηλότερος ἐκείνου (διάμετρος 17 μ., ὕψος 0.90 μ. περίπου).

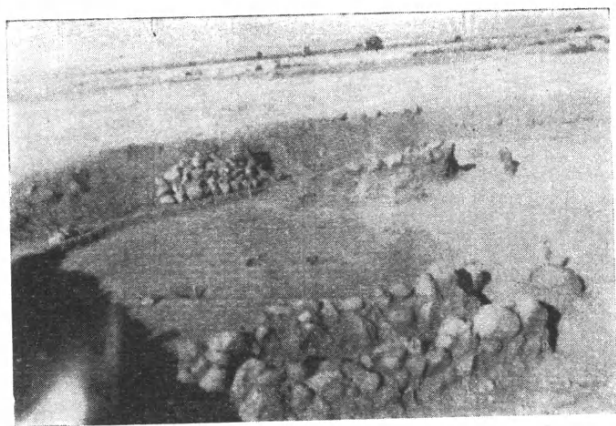
Εἰς μικρὸν βάθος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ ἐσημειώθησαν ἀρκετὰ ὄστρακα μεγάλου πίθου διεσκορπισμένα ἐντὸς τῶν χωμάτων. Τοῦ αὐτοῦ πιθανώτατα πίθου ἄλλα ὄστρακα εὐρέθησαν βαθύτερον καὶ εἰς μικρὰν τῶν πρώτων ἀπόστασιν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ τύμβῳ Ε' πίθος ταφικός, καταστραφεὶς ἄγνωστον πῶς, τοῦ ὁποίου διεσκορπίσθησαν τὰ συντριβέντα τεμάχια.

Εἰς βάθος 0.35 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς, ὀλίγον βορειότερον τοῦ κέντρου, εὐρέθη

τὸ δίωτον ἀγγεῖον Ε29. Ἡ μικρὰ πρόχους Ε1, τὸ ἥμισυ τοῦ φιαλοσχήμου ἀγγείου Ε2 καὶ τὰ 2/3 τοῦ ὁμοίου Ε3 εὐρέθησαν εἰς ὕψος 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας. Τὸ ὅτι ἔχουν συντριβῇ (καὶ τοῦ Ε1 ἐλλείπει ἡ λαβή) καὶ ἔχουν ἀφανισθῇ τμήματα αὐτῶν δὲν νομίζω ὅτι σημαίνει σύλησιν τοῦ τύμβου, διότι κατὰ τὰ ἄλλα οὐδεμία ταραχὴ τῶν χωμάτων ἢ τοῦ παρακειμένου ἐξ ἀργῶν λίθων τάφου παρατηρήσα. Αἱ ζημίαι ὀφείλονται μᾶλλον εἰς παλαιὰν ἄρσιν τοῦ χώρου.

Καὶ ἐν τῷ τύμβῳ Ε' ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ ΝΑ τεταρτημορίου λακκοειδὴς τάφος· περὶ τούτου ἰσχύουν αἱ γενικαὶ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας καὶ περὶ τῶν ὁμοίων τῶν τύμβων Α καὶ Δ διετυπώσαμεν. Εἶχε μῆ-

κος 2.35 μ., πλάτος (ΒΑ) 1.30 μ., (ΝΔ) 1.10 μ. καὶ βάθος (ΒΑ) 0.35 μ., (ΝΔ) 0.50 μ. Τὰ ἐν αὐτῷ εὐρεθέντα κτερίσματα ἦσαν ἄφθονα. Ὡς ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκόνης 19 φαίνεται, παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ΒΑ πλευρᾶς ἔκειτο ἡ «ὕδρεια» Ε24 καὶ παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ΝΔ πλευρᾶς ἡ πρόχους Ε25. Κατὰ τὸ μέσον περιπίου τοῦ τάφου εὐρέθησαν τὰ πολλὰ χαλκᾶ κομβία (Εα), τὰ ὁποῖα, ὑποθέτω, ἀπετέλουν κόσμον ζώνης. Ὀλίγον νοτιώτερον εὐρέθη χαλκοῦν ψέλιον πολλῶν κύκλων (Εβ) καὶ ἐν συνεχείᾳ αἱ χαλκαὶ ὀκτώσχημοι πόρπαι Εγ καὶ Εδ, τὰ κομβία Εε καὶ αἱ ψῆφοι Εζ. Μετὰ ταῦτα τὰ δύο χρυσᾶ δακτυλιόσχημα κοσμήματα τῆς κόμης Εη καὶ τέλος

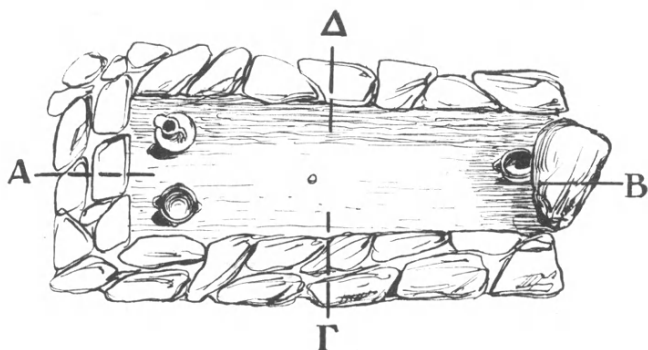
Εἰκ. 20. Τάφος εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ τύμβου Ε.

παρὰ τὴν πρόχουν Ε25 τὰ δύο σπειροειδῆ ἐλάσματα Εθ, ὁ χαλκοῦς δακτύλιος Ει, ἡ τοξωτὴ πόρπη Εκ καὶ περὶ τὴν κοιλίαν τῆς πρόχου ἄλλα χαλκᾶ κομβία (Ελ). Οὐδὲν ἕχνος ὁστοῦ παρατηρήθη ἐντὸς τοῦ λάκκου τούτου.

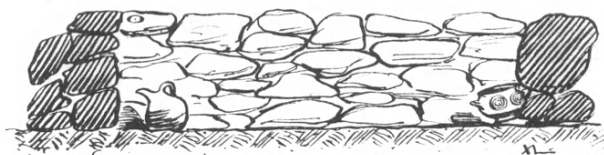
Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ τύμβου ὑπῆρχεν ὀρθογώνιος σχεδὸν τάφος κατεσκευασμένος ἐξ ἀργῶν λίθων (εἰκ. 20). Φαίνεται ὅτι πολλοὶ λίθοι τῆς ἄνω στρώσεως τῶν τοιχωμάτων εἶχον κατολισθήσει ἐντὸς τοῦ τάφου, συντρίψαντες τὰ δύο κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον εὐρισκόμενα ἀγγεῖα Ε22 καὶ Ε23, τῶν ὁποίων εὐρέθησαν τὰ τεμάχια. Τὰ σχέδια τῆς εἰκόνης 21 δίδουν τὰς διαστάσεις (μῆκος ἑσωτ. 2 μ., πλάτος 0.65 μ., ὕψος 0.55 - 0.65 μ.) καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου. Ἐξ αὐτῶν φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν οὗτος ἐκλείετο διὰ μεγάλου λίθου, χρησιμοποιηθέντος ἐν εἴδει θύρας. Ὁ λίθος οὗτος σὺν τῷ χρόνῳ ἔκλινε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ κατεπλάκωσε τὸν πρωτογεωμετρικὸν σκύφον Ε26, ὅστις διερράγη εἰς δύο, διασωθεῖς ἐκ τῶν καλυψάντων αὐτὸν χωμάτων. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ τάφου ἀνευρέθη χαλ-

κοῦς δακτύλιος (Εμ). Τὸ μόνον ὑπόλειμμα τοῦ νεκροῦ ἦτο εἰς ὁδοὺς εὐρε-
θεῖς πλησίον τοῦ σκύφου, ἐξ οὗ συνάγομεν ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε τοποθετηθῇ
ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς.

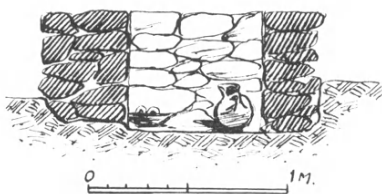
Ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τύμβου

ΤΟΜΗ Α-Β

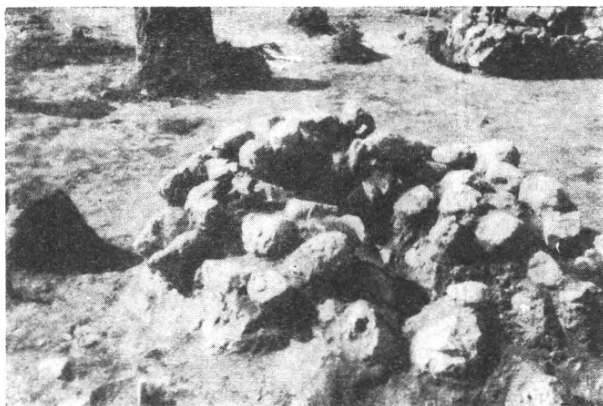
ΤΟΜΗ Γ-Δ

Εἰκ. 21. Τάφος τοῦ δυτ. τμήματος τοῦ τύμβου Ε (κάτωφλις καὶ τομαί).

σωρὸς τῶν ἀργῶν λίθων (εἰκ. 22). Οὗτος εὐρίσκετο ὑψηλότερον τοῦ ἀρχι-
κοῦ ἐδάφους ἐπὶ στρώματος χώματος πάχους 0.15 μ. πρὸς τὴν περιφέρειαν
τοῦ τύμβου, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν δὲ αὐτοῦ 0.30 μ. Εἶχε σχῆμα $\frac{3}{4}$ ἐλλεί-
ψεως περίπου ἀνοικτῆς κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον, ὅπου εὐρέθησαν τὰ $\frac{2}{3}$ διώ-
του ἀγγείου (Ε11). Ἀφαιρεθέντων τῶν λίθων τοῦ ἐσωτερικοῦ (τὸ σχέδιον

τοῦ τύμβου δεικνύει τὸν σωρὸν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λίθων αὐτῶν), εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ μεταξὺ τῶν χωμάτων, 2 χαλκοῖ δακτύλιοι (Εν), τὸ ἥμισυ χαλκῆς ὀκτωσχήμου πόρπης ρομβοειδοῦς τομῆς καὶ λίαν λευασμένης ἐπιφανείας (Εξ), τῆς ὁποίας ἕτερον μικρὸν τεμάχιον εὐρέθη ἀπερριμμένον ὀλίγον βορειότερον, ἔκτος τοῦ σωροῦ τῶν λίθων, καὶ τελείως συντετριμμένα ὑπὸ τοὺς λίθους δύο ἀγγεῖα (Ε27 καὶ Ε28). Οὐδὲν ἵχνος ὁσπῶν ὑπῆρχε. Ἐν τούτοις πιστεύω ὅτι πρόκειται περὶ τάφου ὁμοίου πρὸς τὸν προηγουμένον, ἐπομένου ἐκείνου χρονικῶς, τοῦ ὁποίου κατεκρημνίσθησαν ἐν μέρει τὰ τοιχώματα.

Εἰκ. 22. Ὁ τάφος εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τύμβου Ε.

Πέριξ τῶν λίθων καὶ εἰς τὰ σημεῖα Α, Β, Γ καὶ Δ (βλ. σχέδιον) τὸ χῶμα ἦτο κεκαυμένον. Ἰδιαιτέρως ἔντονος ἐφαίνετο ἡ καύσις εἰς τὸ σημεῖον Γ. Τὰ ἵχνη τῆς καύσεως εἰς τὰ σημεῖα Α καὶ Β ἤρχιζον ἀπὸ ὕψους 0.15 μ. ἄνω τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ δηλαδὴ ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἔκειντο οἱ κατώτεροι λίθοι τοῦ προαναφερθέντος σωροῦ.

Ἐνδείξεις πυρᾶς παρατηρήθησαν καὶ εἰς ἄλλα δύο σημεῖα ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους. Νοτίως τοῦ ἑξ ἀργῶν λίθων τάφου τοῦ δυτικοῦ τμήματος (σημεῖον Ζ εἰς τὸ σχέδιον) ἡ ἔκτασις τοῦ φέροντος ἔντονα ἵχνη καύσεως χώματος ἦτο ἀρκετὴ ἐπίσης ἀσφαλῆ ἵχνη καύσεως ἐφαίνοντο καὶ εἰς τὸ σημεῖον Η, εἰς μικροτέραν ὁμως τοῦ Ζ ἔκτασιν· ἐδῶ ἀνευρέθη καὶ ἀπανθρακωθὲν τεμάχιον κλάδου.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς διαφόρων ἀγγείων εὐρέθη περὶ τὸν τάφον αὐτόν. Ἡ πρόχους Ε6, τὸ δίωτον ἀγγεῖον Ε7, τὸ ὅμοιον Ε17, ἡ πρόχους Ε13, τῆς ὁποίας τὰ τοιχώματα ἦσαν μέλανα ἐκ καύσεως, τὸ δίωτον ἀγγεῖον Ε12

καὶ ὁ πρωτογεωμετρικῆς διακοσμήσεως ἀρυτῆρ E21. Μεταξὺ τῶν E13 καὶ E17 εἰς τὸ σημεῖον E εὐρέθησαν ἀρκετὰ ὄστρακα διαφόρων ἀγγείων.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ ἡ μεταξὺ τῶν ἀγγείων τούτων σχέσις καὶ νὰ διαχωρισθοῦν αἱ ταφαί, εἰς ἃς ἀνήκον, διότι οὐδεμία ἔνδειξις παρετηρήθη οὔτε ἔχνη ὀστέων ὑπελείφθησάν που, μεταξὺ τῶν παρὰ τὰ ἀγγεῖα χωμάτων.

Ἀνατολικῶς τοῦ A17 ἀνευρέθη τεμαχισμένον ἀγγεῖον ἀκαθάρτου πηλοῦ καὶ κακῆς ὀπτήσεως (E5) περιέχον κεκαυμένα ὄστᾶ ἀναμειγμένα μετὰ χωμάτων (πιθανώτατα ἦσαν ὄστᾶ παιδός).

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν NA τοῦ ἀγγείου τούτου, ἀλλ' εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον κατὰ 0.25 μ. ὑπῆρχε χαλκῇ τοξωτῇ πόρπη (Eο), ἑτέρα χαλκῇ μικροσκοπικῇ ὀκτώσχημος (Eπ), δύο λευκαὶ ψῆφοι ὄρμον διάτρητοι (Eρ), ὅμοιαι πρὸς τὰς τοῦ τύμβου Δ (παρὰ τὸν σκύφον Δ15 ἀνευρεθείσας), δακτύλιος ἐκ μολύβδου (Eσ) καὶ τμήματα σπειροειδῶν ἐλασμάτων (Eτ).

Μῆκος τάφου πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὀρίζουν τὰ ἀγγεῖα E19 καὶ E20, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν συντετριμμένα ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἐδάφους, χωρὶς οὐδεμία ἄλλη ἔνδειξις νὰ παρατηρηθῇ περὶ αὐτά.

Τὰ ὄρια ἑτέρου τάφου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μᾶς δίδονται ἀπὸ τοὺς τέσσαρας λίθους ΝΔ τοῦ λάκκου Eι, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐρέθησαν τὰ ἀγγεῖα E15 καὶ E16.

Ὅτι τὰ ἀγγεῖα E8 καὶ E9 συνανήκουν εἰς μίαν ταφὴν εἶναι βέβαιον· ἀβεβαία μένει ἡ σχέσις των πρὸς τὰ E10 καὶ E14, διότι ἐνῶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν ἀναμφιβόλως δύο ταφάς, ἐξ ὧν προῆλθον τὰ τέσσαρα ταῦτα ἀγγεῖα, οὐδὲν στοιχεῖον ἐπιτρέπει νὰ διαχωρίσωμεν τὰ ἀγγεῖα τῆς μιᾶς ταφῆς ἀπὸ τῆς ἄλλης. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι καὶ τὸ E14 ἀνήκει εἰς τὴν ταφὴν τῶν E8 καὶ E9, τὸ δὲ E10 ἀποτελεῖ τὸ μόνον πῆλινον κτέρισμα νεκροῦ, εἰς ὃν ἀνήκον καὶ ὁ ὀκτώσχημος δακτύλιος Eν, ἡ χαλκῇ τοξωτῇ πόρπη Eφ καὶ τέσσαρα χαλκᾶ κομβία (Eχ), διότι ὁ μὲν δακτύλιος εὐρέθη ἀκριβῶς παρὰ τὸ ἀγγεῖον, τὰ ὑπόλοιπα δὲ κοσμήματα εἰς εὐθείαν γραμμὴν βορείως τούτου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου.

Παρὰ τὸν λακκοειδῆ τάφον Eι εὐρέθη τὸ ἀγγεῖον E18, τὸ ὁποῖον ἦτο κτέρισμα τῆς ταφῆς, εἰς ἣν ἀνήκον καὶ αἱ τοξωταὶ πόρραι Eψ καὶ Eψ1, οἱ δακτύλιοι Eψ2 καὶ Eψ3, τὰ πολυάριθμα κομβία Eψ4, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε καὶ εἰς σφόνδυλος ἀτράκτου. Ἡ ἀνεύρεσις ὁδόντος παρὰ τὴν πόρπην Eψ δεικνύει ὅτι ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐκ ΝΔ πρὸς ΒΑ.

Βορείως τοῦ E18 ἔκειτο τὸ ἀγγεῖον E4 καὶ παρ' αὐτὸ χαλκοῦν κόσμημα κυκλικὸν μὲ τέσσαρας ἰσομήκεις ἀκτῖνας εἰς σχῆμα σταυροῦ (Eω), ψῆφοι ὄρμον (Eω1) καὶ συρμάτινος δακτύλιος (Eω2).

Κατὰ τὸ κέντρον τέλους τοῦ τύμβου ἀνεῦρον σιδηρεᾶν τοξωτὴν πόρπην

(Εω3) καὶ πλησίον αὐτῆς ὁδόντας, εἰς μικρὰν δ' ἀπ' αὐτῶν ἀπόστασιν ὑπῆρχε τριγωνικὸς λευκὸς ἀβεστόλιθος πλακοειδής.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ τύμβῳ Ε παρατηρηθέντων ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξια εἶναι, νομίζω, τὰ πολλὰ καὶ ἔντονα ἴχνη πυρῶν. Ἡ περιορισμένη ἔκτασις τῶν δὲν ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσωμεν ταῦτα ὡς ἔνδειξιν πυρᾶς πρὸς καῦσιν νεκροῦ ἢ νεκρῶν. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ πυρῶν ἀναφθεισῶν κατὰ διαφόρους ταφὰς πρὸς τέλεσιν ταφικῶν ἐθίμων (καῦσις ἀντικειμένων, κάθαρισις κ.τ.τ.).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Ἀ γ γ ε ι α .

Τύμβου Α'

1. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ (cut-away neck)· λαβὴ συνεστραμμένη (twisted)· πηλὸς τεφρὸς ἐκ τῆς ὀπτήσεως, ἀρχικῶς ἐρυθρός, περιέχων ἀφθονον μαρμαρυγίαν· ὕψ. 0.195 μ. (εἰκ. 24).

2. Μικρὰ ὁμοίου τύπου πρόχους· ἑλλείπει ἡ λαβὴ· ἡ προχοὴ χαρακτηριστικῶς ἐπιμήκης πρὸς τὰ ἄνω· πηλὸς ἐρυθρός, εἰς τὴν τομὴν σκοτεινὸς εἰς τὸ μέσον· ὕψ. 0.125 μ. (εἰκ. 28).

3. Δίωτον ἀγγεῖον, ἡμισφαιρικὸν περιῖπον· λαβαὶ ἔχουσαι πρὸς τὰ ἄνω προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως (συντετριμμένον δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

4. Ὅμοιον (δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

5. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· πηλὸς ἐρυθρὸς μετ' ἀφθόνου μαρμαρυγίου, λελεασμένος εἰς τὸ ἐξωτερικόν· ὕψ. 0.17 μ.

6. Μικρὰ πρόχους, πιθανῶς εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· λαβὴ σχηματίζουσα ὀρθογώνιον σχεδὸν γωνίαν ἐξωτερικῶς· πηλὸς ἐρυθρὸς, φαῖδς ἐνιαχοῦ ἐκ τῆς ὀπτήσεως, λελεασμένος· ὕψ. 0.105 μ. (εἰκ. 28).

7. Ὅμοία· ἑλλείπει τὸ ἄκρον τῆς προχοῆς· περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἀβαθεστάτη αὐλαξ διαχωρίζει τοῦτον ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ἀγγείου· ὕψ. 0.12 μ. (εἰκ. 28).

8. Μεγάλῃ ὁμοία πρόχους ὕψους 0.24 μ. (εἰκ. 24).

9. Ὅμοία συντετριμμένη· ἑλλείπει ἡ λαβὴ καὶ τευάχια τοῦ ἄνω ἡμίσεος· πηλὸς ἐρυθρὸς, τεφρόχρους ἐκ τῆς ὀπτήσεως γενόμενος, μετ' ἀφθόνου μαρμαρυγίου· ὕψ. 0.19 μ.

10. Ὅμοία· λαβὴ μὲ ὀριζοντίους αὐλακώσεις (grooved).

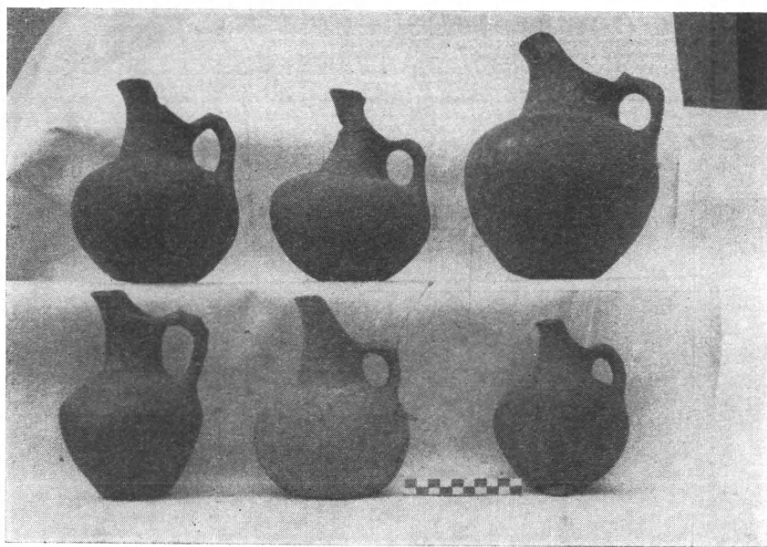
11. Ἀμφορίσκος τεθραυσμένος (ἑλλείπουν ὀλίγα τεμάχια καὶ ἡ ἑτέρα τῶν λαβῶν)· πηλὸς σκοτεινὸς ἐρυθρὸς, ἐκ τῆς ὀπτήσεως καὶ τοῦ γανώματος

γενόμενος ὑπομέλας· λίαν λελεασμένος· ἐξωτερικῶς ἐκ τοῦ γανώματος ὀλοσχερῶς μέλας ὡς bucchero· λαβαὶ πλατεῖαι· περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἐγ-

Εἰκ. 23. Ἐξ ἀριστερῶν: Α 11, Δ 5 καὶ Δ 17 (ἄνω) Δ 24 καὶ Β 4 (κάτω).

χάρακτοι στιγμαί· ἐπὶ τῆς κοιλίας ἐγχάρακτα κοσμήματα: δέσμαι ἐκ 4-5

Εἰκ. 24. Ἐξ ἀριστερῶν: Α 1, Γ 2 καὶ Α 8 (ἄνω) Α 23, Δ 26 καὶ Α 20 (κάτω).

εὐθειῶν γραμμῶν κατὰ ζεύγη· ἑκάστου ζεύγους τὰ μέλη συγκλίνουν πρὸς τὸν λαιμὸν καὶ ἀποκλίνουν πρὸς τὴν κοιλίαν· ἐν συνόλῳ ὑπάρχουν 8 ζεύγη ἀνὰ 3 μεταξὺ τῶν λαβῶν καὶ ἀνὰ ἓν κάτωθι τούτων. Ὑψος 0.135 μ., διάμετρος (ἔσωτ. χειλ.) 0.92 μ. (εἰκ. 23).

12. Μέγα δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχίμου ἀπολήξεως, ὀριζόντιαι εἰς τὸ ἄνω μέρος· χεῖλη ἐξέχοντα· πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ μαρμαρυγίου, λελεασμένος κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ ἔσωτερικοῦ. Ὑψος 0.17 μ., διάμετρος 0.205 μ. (εἰκ. 25).

Εἰκ. 25. Ἐξ ἀριστερῶν: Γ 6 καὶ Α 12 (ἄνω) Ε 29 καὶ Δ 25 (κάτω).

13. Ἀμφορεὺς· αἱ λαβαὶ ἐκφύονται ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ καταλήγουν εἰς τὸ μέσον τοῦ λαιμοῦ· μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ μία μικρὰ μαστοειδὴς προεξοχή· περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἐγγάρακτος κύκλος καὶ κάτωθι αὐτοῦ μικραὶ ἐγγάρακτοι γραμμαὶ (νυχίς)· χεῖλη ἐξέχοντα, πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ μαρμαρυγίου· ἴζη λειάνσεως. Ὑψος 0.20 μ. (εἰκ. 27).

14. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχίμου ἀπολήξεως (δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

15. Πρόχους εὐθὺς ἀποκεκομμένοι λαιμοῦ (δὲν συνεκολλήθη).

16. Ἀμφορεὺς· λαβαὶ κυκλικῆς τομῆς, κάθετοι σχεδὸν ἐπὶ τῆς κοιλίας· μεταξὺ αὐτῶν ἀνὰ μία μικρὰ πυραμιδόσχημος προεξοχή· χεῖλη ἐντόως ἐξέχοντα· πηλὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος ἐξωτερικῶς. Ὑψ. 0.20 μ.

17. Μικρὸς μόνωτος ἀρυντήρ· πηλὸς ἐρυθρὸς ἀκάθαρτος, φαιὸς πολ-

λαχοῦ ἐκ τῆς ὀπτήσεως· ἔχνη λειάνσεως. Ὑψος 0,075 μ. διάμετρος 0.08 μ.

18. Ἀμφορίσκος· λαβαὶ μικραί· ὀρθογωνίου τομῆς, κάθετοι σχεδὸν ἐπὶ τῆς κοιλίας· μεταξὺ αὐτῶν ἀνὰ μία μικρὰ πυραμιδόσχημος προεξοχή· πηλὸς ἐρυθρὸς μετ' ἀφθόνου μαρμαρυγίου· ἔχνη λειάνσεως. Ὑψος 0.145 μ.

19. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· ἐλλείπει τμήμα τῆς προχοῆς· πηλὸς τεφρὸς ἐκ τῆς ὀπτήσεως (;), μετ' ἀφθόνου μαρμαρυγίου, λελεασμένος. Ὑψος 0.21 μ.

20. Ὅμοία· πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ μαρμαρυγίου, λελεασμένος. Ὑψος 0.155 μ. (εἰκ. 24).

21. Βαθὺν δίωτον ἀγγεῖον· λαβαὶ μὲ ἀσθενῇ προεξοχήν, ὑπόκοilon ἄνω· πηλὸς χονδρὸς, ἐρυθρὸς· ἐξωτερικῶς μέλανα στίγματα (ἐκ σεσηπότην ξύλων ἢ ἐκ τοῦ νεκροῦ)· ἔχνη λειάνσεως. Ὑψος 0.115 μ., διάμετρος 0.105 μ. (εἰκ. 28).

22. Δίωτον εὐρύστομον ἀγγεῖον· λαβαὶ κυκλικῆς τομῆς, κάθετοι ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κοιλίας· μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ μία μικρὰ μαστοειδὴς προεξοχή· χεῖλος κάθετος, πλατύ· πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ μαρμαρυγίου, λελεασμένος ἐξωτερικῶς καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χειλέων. Ὑψος 0.18 μ., διάμετρος 0.14 μ.

23. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· ἡ στροφὴ τῆς λαβῆς συντελεῖται διὰ τριῶν ὑποκοίλων ἐξωτερικῶς τμημάτων, τὰ πέρατα τῶν ὁποίων ἐξέχουν (grooved)· τὰ δύο μέρη τῆς κοιλίας παρουσιάζουν γωνιώδη περικοπήν (προφίλ)· ἐπὶ τῶν χειλέων ἐγχάρακτοι γραμμαὶ· γενικῶς ἐνθυμίζει μεταλλοτεχνίαν· πηλὸς ἐρυθρὸς, λίαν λελεασμένος. Ὑψος 0.185 μ. (εἰκ. 24).

24. Ἀμφορεὺς· λαβαὶ κυκλικῆς τομῆς, ὀριζόντιαι σχεδόν, συναπτόμεναι πρὸς τὸ ἀγγεῖον κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας· λαιμὸς ὑψηλός, χεῖλη ἐξέχοντα· πηλὸς ὠχρὸς ἐρυθρὸς, εἰς τὴν τομὴν τεφρὸς κατὰ τὸ μέσον. Ὑψος 0.26 μ.

25. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ μαρμαρυγίου, κατὰ τὸ πρόσθιον ἄνω ἥμισυ γενόμενος φαιὸς ἐκ τῆς ὀπτήσεως, λελεασμένος. Ὑψος 0.18 μ.

26. Δίωτον ἀγγεῖον· λαβαὶ μὲ προεξοχήν δισκοσχήμου ἀπολήξεως, ὑποκοίλου ἄνωθεν· πηλὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος ἐξωτερικῶς. Ὑψος 0.13 μ., διάμετρος 0.15 μ. (εἰκ. 26).

Τύμβου Β'

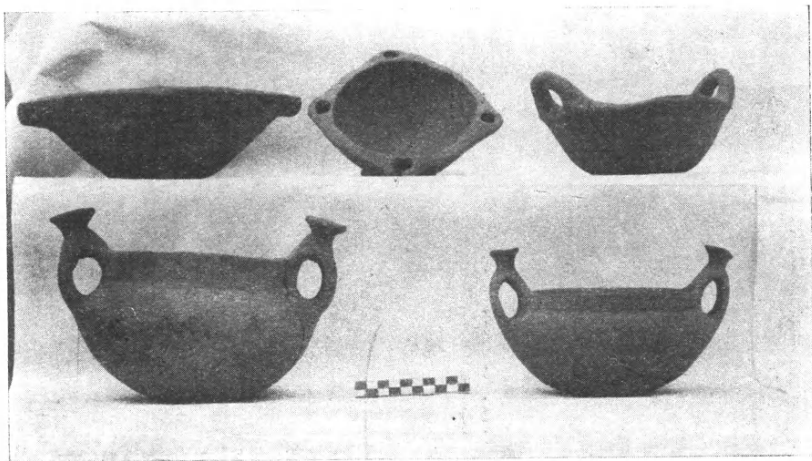
1. Μόνωτος ἀρυτήρ· πηλὸς χονδρὸς, ἀκάθαρος, ἔξωθεν βαθὺς καστανός· ἐλλείπει ἡ λαβή. Ὑψος 0.09 μ., διάμετρος 0.075 μ.

2. Μικρὰ πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· πηλὸς τεφρὸς μετ' ἀφθόνου μαρμαρυγίου, λελεασμένος. Ὑψος 0.12 μ. (εἰκ. 28).

3. Ὅμοία· ἐλλείπει ἡ λαβὴ· περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἀβαθὴς αὐλαξ· πηλὸς ἐρυθρὸς· ἔχνη λειάνσεως. Ὑψος 0.125 μ.

4. Δίωτον ἄγγειον εὐρύστομον· λαβαὶ πλατεῖαι, ἀνερχόμεναι ὑπὲρ τὸ χεῖλος· χεῖλος πλατὺ· ὑπ' αὐτὸ λοξαὶ αὐλακώσεις, εὐρεῖαι σχετικῶς· πηλὸς τεφρὸς ἀνοικτός (γκρί), λελεασμένος (εἰς τὰ σημεῖα ὅπου σώζεται ἡ λείανσις σκοτεινότερος). Ὑψος 0.13 μ., διάμετρος 0.115 μ. (εἰκ. 23).

5. Ἀγγεῖον ἀκαθάρτου πηλοῦ (δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

Εἰκ. 26. Ἐξ ἀριστερῶν: Δ 6, Δ 20 καὶ Ε 22 (ἄνω) Α 26 καὶ Ε 12 (κάτω).

Τύπου Γ'

1. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως· χεῖλος κάθετος, πλατὺ, σαφῶς διακρινόμενον τοῦ κυρίου σώματος· πηλὸς ἐντόνως ἐρυθρὸς (μαρμαρυγίας), λελεασμένος. Ὑψος 0.135 μ., διάμ. 0.16 μ.

2. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· προχοὴ ραμφοειδής· λαβὴ συνεστραμμένη· λαιμὸς κλίνων ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω· πηλὸς ἀνοικτός ἐρυθρὸς (μαρμαρυγίας), λελεασμένος· εἰς τὴν τομὴν ὁ πηλὸς τεφρὸς κατὰ τὸ μέσον. Ὑψος 0.19 μ. (εἰκ. 24).

3. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως· χεῖλος πλατὺ, λοξῶς πρὸς τὰ ἔξω ἀνοιγόμενον· πηλὸς ἐντόνως ἐρυθρὸς (μαρμαρυγίας), λελεασμένος. Ὑψος 0.12 μ., διάμετρος 0.155 μ.

4. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· ἐλλείπει τὸ ἥμισυ τῆς κοιλίας· λαβὴ συνεστραμμένη· πηλὸς καστανέρυθρος (μαρμαρυγίας), λελεασμένος. Ὑψος 0.24 μ.

5. Μικρὰ ὁμοία· πηλὸς ἐντόνως ἐρυθρός, γενόμενος κατὰ τὸ πρόσθιον τμήμα καστανὸς ἐκ τῆς ὀπτήσεως, λελεασμένος. Ὑψος 0.145 μ.

6. Δίωτον ἄγγειον εὐρύστομον· λαβαὶ πλατεῖαι, ἀνερχόμεναί πως ὑπὲρ τὸ χεῖλος· χεῖλος πλατύ· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.115 μ., διάμετρος 0.165 μ. (εἰκ. 25).

Εἰκ. 27. Ἐξ ἀριστερῶν: Ε 24 καὶ Δ 10 (ἄνω) Ε 9 καὶ Α 13 (κάτω).

Τύμβου Δ'

1. $1\frac{1}{2}$ φιαλοσχήμου ἄγγειον· τὰ χεῖλη δημιουργοῦν συμμέτρως τέσσαρας προεχοχάς, ὧν αἱ δύο διάτρητοι· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Ὑψος 0.10 μ.

2. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεχοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν. Ὑψος 0.09 μ., διάμετρος 0.16 μ.

3. Πρόχους ἐνθῆως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· λαβὴ συνεστραμμένη· πηλὸς τεφρόχρους-ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.20 μ.

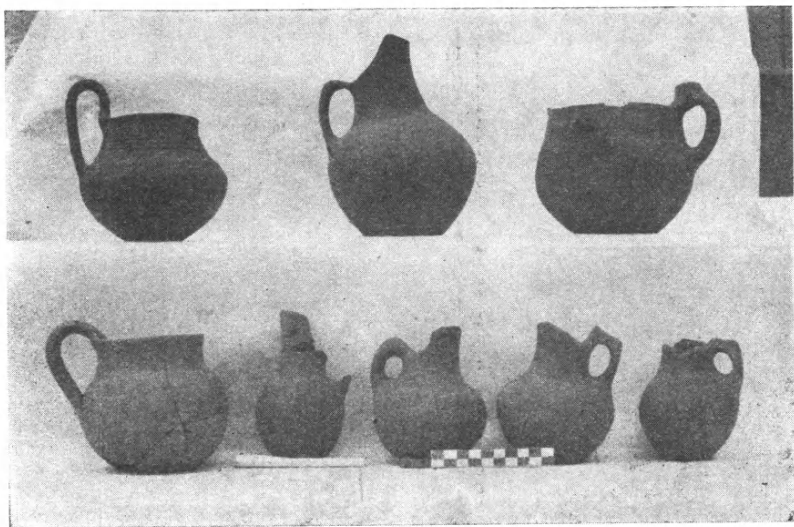
4. Ὅμοια· λαβὴ ἑλλειψοειδοῦς τομῆς· πηλὸς ἐρυθρός, τοιχώματα χονδρά· ἀμελὴς κατασκευή. Ὑψος 0.14 μ.

5. Ἀλάβαστρον μυκηναϊκοῦ σχήματος (ἀρτόσχημον), τρίωτον· ἐλλείπει ἢ μία λαβὴ· καταγραφή γωνιώδης· βάσις κυρτή· πηλὸς ἐρυθρός, μετὰ μαρ-

μαρυγίου· ἴχνη ἐξαλειφθεισῶν γραπτῶν ζωνῶν περὶ τὴν κοιλίαν· φαίνεται ὅτι ἔφερε ἐπίχρυσμα. Ὑψος 0.14 μ. (εἰκ. 23).

6. Ὅμοιον τῷ 1 ἀκέραιον· αἱ διάτρητοι προεξοχαὶ ἔντονοι μὲ ὅπας ἐλλειψοειδεῖς (λαβαὶ σχεδόν)· πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ μαρμαρυγίου, λελεασμένος. Ὑψος 0.085 μ., διάμετρος 0.205 μ. (εἰκ. 26).

7. Ὅμοιον· αἱ προεξοχαὶ ὅλαι τυφλαὶ (ἐλλεῖπει ἡ μία μετὰ τοῦ ἀντιστοίχου τμήματος τοῦ ἀγγείου)· πηλὸς ἐρυθρὸς, ἀκάθαρτος, τραχὺς ἐξωτε-

Εἰκ. 28. Ἐξ ἀριστερῶν : E 16, E 14, A 21 (ἄνω) Δ 21, A 2, B 2, A 7 καὶ A 6 (κάτω).

ρικῶς· εἰς τὴν τομὴν ὑπομέλας κατὰ τὸ μέσον. Ὑψος 0.07 μ., διάμετρος 0.175 μ.

8. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ (ἡ προχοὴ ἐλλεῖπει)· λαβὴ ὑποτυπωδῶς συνεστραμμένη· πηλὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος. Ὑψος (σωζόμενον) 0.18 μ.

9. Ἀγγεῖον δίωτον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως (δὲν συνεκολλήθη εἰσεῖν).

10. Ἀγγεῖον μὲ τρεῖς ἰδιορρύθμους λαβάς· αὗται σχηματίζονται διὰ μιᾶς διχαλωτῆς (wish - bone) πατούσης καθέτως ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου καὶ δι' ὀριζοντίου τρίτου σκέλους, δι' οὗ συνδέονται πρὸς τὸν λαιμόν· ὑπὲρ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῶν τριῶν σκελῶν προεξοχὴ μὲ δισκόσχημον ἀπόληξιν (οἷα τῶν διώτων ἀγγείων), ὑπόκοilon ἄνω· ἡ μία τῶν τριῶν λαβῶν ἐλλεί-

πει· μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ μία μαστοειδὴς ἀπόφυσις· χεῖλη ἐντόνως ἐξέχοντα· πηλὸς ἐρυθρὸς - καστανόχρους, λελεασμένος. Ὑψος 0.245 μ. (εἰκ. 27).

11. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· πηλὸς ὠχρὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος. Ὑψος 0.20 μ.

12. Πρόχους· ἐλλείπει ἡ προχοή· τὸ στόμα ἐλλειψοειδές· κοιλία μεγάλη, σφαιρική· πηλὸς ἐρυθρὸς, χονδρὸς, μετ' ἀφθόνου μαρμαρυγίου· ἴχνη λειάνσεως. Ὑψος (σωζόμ.) 0.23 μ.

13. Πρόχους (δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

14. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ ἐλλειψοειδοῦς τομῆς· χεῖλος πλατύ· πηλὸς ἐρυθρὸς, εἰς τὴν τομὴν τεφρὸς κατὰ τὸ μέσον. Ὑψος 0.115 μ., διάμ. 0.14 μ.

15. Πρωτογεωμετρικὸς σκύφος· ὁμόκεντρα ἡμικύκλια, διὰ διαβήτου γεγόμενα, μὲ κέντρον ἀμέσως ὑπὸ τὸ χεῖλος, ἀνὰ δύο μεταξὺ τῶν λαβῶν ἐσωτερικῶς γάνωμα ὑπομέλαν, ὁμοίως εἰς τὸ χεῖλος, τὰς λαβὰς καὶ τὸ κάτω ἥμισυ τῆς κοιλίας· εἰς τὸ ἄνω ἥμισυ γάνωμα τεφροπράσινον, ἐφ' οὗ τὰ ἡμικύκλια· πηλὸς καθαρὸς, ὠχρὸς ἐρυθρὸς. Ὑψος 0.095 μ. (εἰκ. 29).

16. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως· ἐλλείπει ἡ ἑτέρα μετὰ τοῦ περὶ αὐτὴν τμήματος· πηλὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος Ὑψος 0.11 μ., διάμετρος 0.15 μ.

17. Βαθὺ δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ συνεστραμμέναι, μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως, ὀριζοντίας ἄνωθεν· πηλὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος, εἰς τὴν τομὴν τεφρὸς κατὰ τὸ μέσον. Ὑψος 0.135 μ., διάμετρος 0.14 (εἰκ. 23).

18. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ δισκοσχήμου ἀπολήξεως· πηλὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος. Ὑψος 0.105 μ., διάμετρος 0.165 μ.

19. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· λαβὴ ὑποτυπωδῶς συνεστραμμένη κατὰ τὸ ἄνω μέρος. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἀβαθὴς χάραξις· πηλὸς ἐρυθρὸς μετὰ μαρμαρυγίου, λελεασμένος. Ὑψος 0.16 μ.

20. Φιαλόσχημον μὲ τέσσαρας συμμέτρους προεξοχὰς τοῦ χείλους, διατρήτους πάσας· πηλὸς ἐρυθρὸς, λελεασμένος. Ὑψος 0.06 μ., διάμετρος 0.145 μ. (εἰκ. 26).

21. Μικρὸς μόνωτος ἀρυτήρ· πηλὸς ὠχρὸς ἐρυθρὸς, εἰς τὴν τομὴν κατὰ τὸ μέσον τεφρὸς· διὰ τροχοῦ κατεσκευασμένον· ἐπιφάνεια λεία. Ὑψος 0.11 μ. (εἰκ. 28).

22. Μικρὰ οἶνοχόη ἀποκεκομμένου πῶς λαιμοῦ· πηλὸς ἐρυθρὸς· ἐξωτερικῶς καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς προχοῆς ἐπίχρισμα ὠχρόν· ἐπ' αὐτοῦ γραπτὴ καστανέρυθρος διακόσμησις (ζῶναι, τρίγωνα πληρούμενα διὰ τεμνομένων γραμμῶν σχηματίζουσῶν ρόμβους, λοξαὶ μικραὶ γραμμαί). Ὑψος 0.125 μ. (εἰκ. 29).

23. Πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορίσκος, συγκολληθεὶς ἐκ πολλῶν τεμαχίων· πηλὸς ὠχρὸς· ἐπίχρισμα ὠχρόν καὶ ἐπ' αὐτοῦ διακόσμησις βαθέως

καστανοῦ χρώματος· ὁμόκεντρα ἡμικύκλια (ἀνὰ δύο μεταξὺ τῶν λαβῶν) εἰς τὸν ὦμον, ζῶναι περὶ τὴν κοιλίαν, τὴν βάσιν, τὸν ὦμον καὶ τὸν λαιμόν, τεθλασμένα γραμμαὶ κατὰ τὸν λαιμόν μεταξὺ τῶν ζωνῶν· διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος βεβαμμένοι αἱ λαβαὶ κατὰ τὴν ἔξω ὄψιν των. Ὑψος 0.17μ. (εἰκ. 29).

24. Δίωτον ἄγγειον (ἐλλείπουν τμήματα τῆς κοιλίας)· λαβαὶ τριγωνικῆς τομῆς ἀνερχόμεναι ὑπὲρ τὸ χεῖλος· πηλὸς χονδρός, ἀκάθαρτος, καστανερούθρου χρώματος· ἡ ἐπιφάνεια, ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν, ἐπανηλειμμένη διὰ βαθέος καστανοῦ χρώματος γανώματος, λελεασμένη καλῶς· βάσις ἐπίπεδος· ὑπὸ τὸ χεῖλος λοξὰ ἀυλακώσεις. Ὑψος 0.17 μ. (εἰκ. 23).

25. Μέγα δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχίμου ἀπολήξεως, λίαν ἐπιμελῶς ἐσηματισμένης· βαθεῖα κοιλότης εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν «δίσκων»· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.175 μ., διάμετρος 0.21 μ. (εἰκ. 25).

26. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· προχοὴ πλατεῖα· πηλὸς ὠχρὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.18 μ. (εἰκ. 24).

27. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· λαβὴ συνεστραμμένη· πηλὸς ὠχρὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.225 μ.

28. Φιαλόσχημον (;) (δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

29. Ὅμοιον (δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

30. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ, διακρινομένου τοῦ λοιποῦ σώματος δι' ἀβαθοῦς αὐλακος καὶ κλίνοντος ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω· πηλὸς ἐντόνως ἐρυθρός, καστανόχρους ἐνιαχοῦ ἐκ τῆς ὀπτήσεως, λελεασμένος. Ὑψος 0.22 μ.

31. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχίμου ἀπολήξεως, ὀριζοντίας ἄνω· χεῖλος ἔξέχον· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.145 μ., διάμετρος 0.205 μ.

Τύμβου Ε'

1. Μικρὰ πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· ἐλλείπει ἡ λαβὴ· ἀμελὴς κατασκευή· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.105 μ.

2. $\frac{1}{2}$ φιαλοσχίμου ἄγγειου· ἐκ τῶν συμμετρῶς διατεταγμένων τεσσάρων προεξοχῶν τῶν χειλέων αἱ δύο διάτρητοι· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.085 μ.

3. $\frac{3}{4}$ ὁμοίου ἄγγειου· πηλὸς ἐρυθρός, μετὰ μαρμαρυγίου· ἵχνη λειάνσεως. Ὑψος 0.085 μ., διάμετρος 0.18 μ.

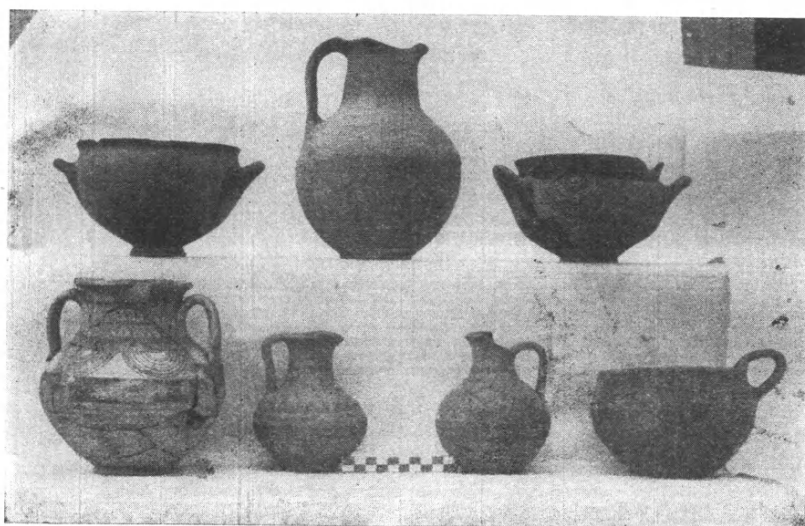
4. Ἀμφορεύς, λαβαὶ κυκλικῆς τομῆς, κάθετοι ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ἄγγειου, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἀνὰ μία μικρὰ μαστοειδὴς προεξοχή· χεῖλη ἔξέχοντα· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.20 μ.

5. Δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι.

6. Οἶνοχόη τριλόβου στομίου· πηλὸς ὠχρὸς ἐρυθρός· ἐπίχρσμα κίτρινον· ἔχνη γραπτῆς κοσμήσεως· διακρίνεται τμήμα ἐρυθρᾶς ταινίας περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ ὑπόστρωμα ἐτέρων δύο κάτωθι ταύτης πρὸς τὴν κοιλίαν· λαβὴ πλατεία, ὑπόκοιλος κατὰ τὸ μέσον. Ὑψος 0.21 μ. (εἰκ. 29).

7. Δίωτον ἄγγειον μὲ λαβὰς δισκοσχήμου ἀπολήξεως (δὲν συνεκολληθῇ εἰσέτι).

8. Μικρὰ οἶνοχόη τριλόβου στομίου· πηλὸς κίτρινος μετὰ μαρμαρυγίου, γραπτὴ διακόσμησις ἀλαμποῦς καστανερύθρου χρώματος· πλατεία ται-

Εἰκ. 29. Πρωτογεωμετρικά. Ἐξ ἀριστερῶν: Ε 26, Ε 6 καὶ Δ 15 (ἄνω)
Δ 23, Ε 8, Δ 22 καὶ Ε 21 (κάτω).

νία περὶ τὴν μέσσην τῆς κοιλίας, ἀνὰ μία στενὴ ἄνω καὶ κάτω ταύτης, ἑτέρα ὑπὲρ τὴν ἀνωτέραν· ὁμοίως κατὰ τὴν βάσιν, τὸ μέσον καὶ τὸ ἀνώτατον μέρος τοῦ λαιμοῦ. Μεταξὺ τῆς ταινίας τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς ἀμέσως κατωτέρας πλέγμα ἐκ συμπλεκόμενων τεθλασμένων γραμμῶν· κατὰ μῆκος τῆς λαβῆς, ὑποκοίλου οὐσῆς κατὰ μέσον, ὁμοία ταινία. Ὑψος 0.122 μ. (εἰκ. 29).

9. Ἀμφορίσκος ἀμελοῦς κατασκευῆς· λαβαὶ ὀρθογωνίου σχεδὸν τομῆς, ὀριζοντίως σχεδὸν τοποθετημέναι ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος· λαιμὸς εὐρύς καὶ μέγας· χεῖλη ἐντόνως προεξέχοντα· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.155 μ. (εἰκ. 27).

10. Δίωτον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως· χεῖλος πλατύ·

πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος, ἐνιαχοῦ βαθὺς καστανὸς ἐκ τῆς ὀπτήσεως. Ὑψος 0.11 μ., διάμετρος 0.14 μ.

11. Ὅμοιον μικρόν· πηλὸς ἐρυθρός λελεασμένος. Ὑψος 0.09 μ., διάμετρος 0.135 μ.

12. Ὅμοιον· χεῖλος στενόν, διακρινόμενον τοῦ ὑπολοίπου σώματος· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.09 μ., διάμετρος 0.155 μ. (εἰκ. 26).

13. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ· πηλὸς ἐρυθρός, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σημείων ὅπου ἔχει θραυσθῇ· ἐξωτερικῶς παρουσιάζεται μέλας ἐκ πυρᾶς (;) λελεασμένος· ἐργασία ἐπιμελής. Ὑψος 0.18 μ.

14. Ὅμοία· προχοὴ ὑπόκοιλος ἔμπροσθεν· εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἀβαθὲς αὐλαξ· λαιμὸς κλίνων ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω· πηλὸς βαθέως τεφροῦ χρώματος· Ὑψος 0.185 μ. (εἰκ. 28).

15. Ὅμοία· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος (ὅπου διατηρεῖται ἡ λείανσις βαθύτερον τὸ χροῶμα). Ὑψος 0.155 μ.

16. Κύαθος διὰ τροχοῦ πεποιημένος· κοιλία πολὺ εὐρύτερα τῶν χειλέων· ὑπὸ τὸ χεῖλος, περὶ τὸν λαιμόν, 5 περιφερειακὰ αὐλακώσεις· ὁμοία πλατυτέρα εἰς τὸ σημεῖον μεταβάσεως πρὸς τὴν κοιλίαν· ἄλλαι γραμμαί, χαραχθεῖσαι πιθανῶς ἐκ τοῦ τροχοῦ, πέριξ τοῦ κάτω μέρους τῆς κοιλίας· πηλὸς τεφρός (γκρί), λελεασμένος. Ὑψος 0.11 μ., διάμ. 0.08 μ. (εἰκ. 28).

17. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως, ὑποκοίλου ἄνω· χεῖλος στενόν, διακρινόμενον τοῦ ὑπολοίπου σώματος· πηλὸς ἐρυθρός, ἀνοικτὸς καστανόχρους ἐνιαχοῦ ἐκ τῆς ὀπτήσεως· ἴχνη λειανσεως. Ὑψος 0.08 μ., διάμετρος 0.155 μ.

18. Ἀμφορίσκος· λαβαὶ κυκλικῆς τομῆς, λοξῶς ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κοιλίας βαίνουσαι· πηλὸς χονδρός, ἐρυθρός, μετὰ μαρμαρυγίου, λελεασμένος. Ὑψος 0.15 μ.

19. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ (δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι).

20. Δίωτον μὲ λαβὰς δισκοσχήμου ἀπολήξεως (δὲν συνεκολλήθη).

21. Μόνωτος ἀρυτῆρ στενούμενος κατὰ τὴν βάσιν ἐντόνως καὶ κατὰ τὸ χεῖλος ὀλιγώτερον· κάτω τῶν χειλέων κρέμονται πέντε γραπτὰ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια (ἀμυδρῶς πως διακρινόμενα)· ὑπὸ τὸ μέσον τῆς κοιλίας ἡ ἐπιφάνεια ἐκαλύπτετο διὰ βαφῆς ἐρυθρᾶς· ὁμοίως ἡ λαβὴ καὶ τὸ ἐσωτερικόν, ὡς δεικνύουν τὰ σωθέντα ἴχνη· πηλὸς ἐρυθρός, διὰ τροχοῦ πεποιημένος. Ὑψος 0.095 μ., διάμετρος 0.12 μ. (εἰκ. 29).

22. Δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ κάθετοι σχεδὸν ἐπὶ τῶν χειλέων, σχηματιζόμεναι διὰ πρὸς τὰ ἄνω ἐπεκτάσεως τοῦ πηλοῦ τοῦ χείλους· ἡ ὀπὴ τῆς λαβῆς κυκλική· μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ μία τριγωνικὴ προεξοχή τῶν χειλέων· ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ χείλους πλατύνεται· πηλὸς ἐρυθρός, οὐχὶ καθαρός· ἴχνη λειάνσεως. Ὑψος 0.065–0.07 μ., διάμετρος 0.15 μ. (εἰκ. 26).

23. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ (δὲν συνεκολλήθη).

24. «Υδρία»· δύο λαβαὶ ἐντελῶς ὀριζόντιαι κατὰ τὸ μέσον τῆς κοιλίας, ἡ τρίτη ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ καταλήγει εἰς τὸ μέσον τοῦ λαιμοῦ· μεταξὺ τῶν δύο λαβῶν καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τὴν βάσιν τῆς τρίτης μικρὰ μαστοειδῆς ἀπόφυσις· χεῖλη ἐξέχοντα· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.26 μ. (εἰκ. 27).

25. Πρόχους εὐθέως ἀποκεκομμένου λαιμοῦ (τεθραυσμένη κατὰ τὴν ἄκραν τῆς προχοῆς)· ἀβαθὴς αὐλαξ κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος· ἐνιαχοῦ στίγματα φαιά. Ὑψος 0.185 μ.

26. Σκύφος πρωτογεωμετρικός· βάσις δακτυλιόσχημος· πηλὸς ἀνοικτὸς ἐρυθρός, λίαν καθαρὸς (ἄνευ μαρμαρυγίου)· τὸ ἐσωτερικὸν καὶ λεπτὴ ζώνη ὑπὸ τὰ χεῖλη ἐξωτερικῶς φέρει γάνωμα βαθὺ καστανόν· ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γανώματος καλύπτεται καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ σκύφου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ γάνωμα, ὃν ἀραιότερον, εἶναι ἀνοικτοτέρου χρώματος, πλησιάζοντος πρὸς τὸ ἐρυθρόν· ὁμοίως καὶ αἱ λαβαί, ὧν σημεῖα τινα φέρουν τὸ πυκνότερον καὶ σκοτεινότερου χρώματος γάνωμα· τὸ ὑπόλοιπον φέρει γάνωμα στυλπνὸν ὁμοιόχρωμον πρὸς τὸν ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος πηλόν, καὶ τι ἀνοικτότερον· μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ δύο κοσμήματα ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ γανώματος γενόμενα· διακρίνονται αἱ ὅσαι διαβήτου. Ὑψος 0.105 μ., διάμετρος 0.145 μ. (εἰκ. 29).

27. Δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι.

28. Δὲν συνεκολλήθη εἰσέτι.

29. Μέγα δίωτον ἄγγειον· λαβαὶ μὲ προεξοχὴν δισκοσχήμου ἀπολήξεως, ὑποκοίλου ἄνω· πηλὸς ἐρυθρός, λελεασμένος. Ὑψος 0.16 μ. διάμετρος 0.20 μ. (εἰκ. 25).

Πάντα τὰ φέροντα γραπτὸν κόσμον ἄγγεῖα εἶναι διὰ τροχοῦ πεποιημένα.

ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ

Τύμβου Α'

Ι. Χαλκᾶ. α. Ὀκτώσχημος πόρπη· ἡ σύνδεσις τῶν δύο σπειρῶν γίνεται διὰ συστροφῆς τοῦ ἐλάσματος εἰς σχῆμα 8· ἡ ἀκὴς εὐρίσκετο ἐντὸς τῆς ἀγγιστροειδοῦς ὑποδοχῆς τῆς. Μῆκος 0.123 μ., διάμετρος σπείρας 0.52 μ.

β. Ψέλιον ἐκ τεσσάρων κύκλων διαμέτρου 0.039 μ., πλάτους 0.024 μ.

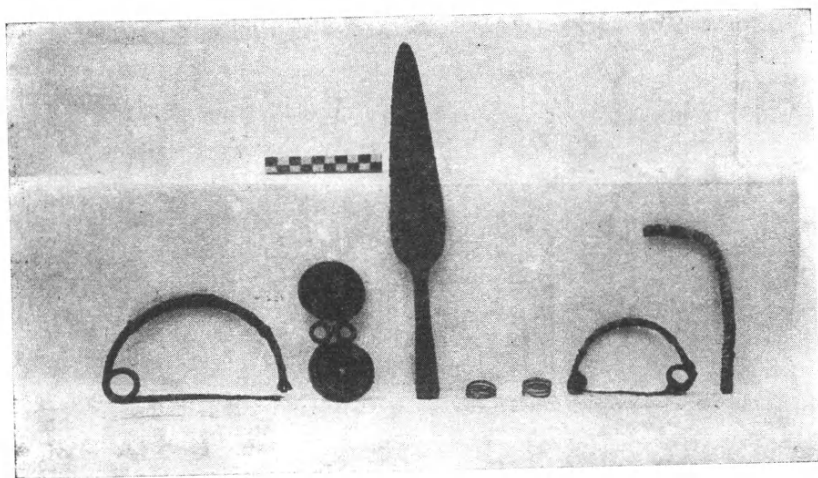
γ. 60 μικροσκοπικοὶ tutuli (καρφάκια· διάμετρος κεφαλῆς 0.008 μ.), φέροντες ὑπὸ τὴν κεφαλὴν λεπτὴν προεξοχήν, μήκους 0.01 μ. περίπου, ἣτις ἐστερέωνεν ἐπὶ ὑφάσματος ἢ δέρματος τὸν ἓνα παρὰ τὸν ἄλλον οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζουν διαφόρου σχήματος κοσμήματα.

δ. Δακτύλιος, ὡς μικροσκοπικὴ ὀκτώσχημος πόρπη (διάμετρος σφαίρας 0.013 μ.).

ε. καὶ ζ. Δακτύλιοι λεπτοὶ καὶ πλατεῖς· διάμετρος ε: 0.02 μ. (ὁ ζ τεμαχισμένος εἰς δύο τεμάχια).

η. Στενὸς δακτύλιος (κόμης;)· διάμετρος 0.015 μ.

θ. Δύο σπειροειδῆ ἐλάσματα τεμαχισθέντα· κατὰ τὰ ἄκρα συνεκροτοῦντο, φαίνεται, διὰ τῶν δύο «κομβίων» 1-2, σχηματίζοντα οὕτω ἐνδιαίον ζεύγος· πιθανῶς κόσμημα κόμης (πρβ. εἰκ. 30).

Εἰκ. 30. Ἐξ ἀριστερῶν: Ε ψ, Ε γ, Δ π, Ε η, Ε ψ1, Δ λ.

ι. 10 «κομβία» διαφόρου μεγέθους· εἰς τὴν ἄνω ἀσπιδοειδῆ ἐπιφάνειαν ὅμοια πρὸς τοὺς tutuli, ὅντα ὅμως μεγαλυτέρου πάντοτε μεγέθους· εἰς τὸ κάτω κοῖλον μέρος φέρουν μικρὰν διάτρητον προεξοχήν, δι' ἧς δύνανται νὰ συναρμοσθοῦν διὰ μεταλλίνης ἢ ἄλλης κλωστῆς πρὸς ὕφασμα ἢ δέρμα. Διάμετρος 0.01-0.018 μ.

κ. Δακτύλιος χειρός. Διάμετρος 0.019 μ.

λ. Ὅμοιος. Διάμετρος 0.022 μ.

ΙΙ. Χρυσᾶ. μ. Ζεύγος δακτυλίων, κόμης πιθανώτατα, ἐκ δύο κύκλων σχεδὸν ἀποτελουμένων. Διάμετρος 0.013 μ.

ΙΙΙ. Σιδηρᾶ. ν. Πολλὰ τεμάχια σιδηρᾶ, προερχόμενα ἐξ αἰχμῆς δόρατος διαλυθείσης, λόγῳ βαθείας ὀξειδώσεως· ἐντὸς τῆς κοιλότητος τοῦ αὐλοῦ σώζονται ὑπολείμματα τοῦ ξύλου. Μεγ. διάμετρος αὐλοῦ 0.025 μ.

ΙV. Διάφορα. ξ. 6 διαφόρου μεγέθους ἠλέκτρινοι διάτρητοι ψῆφοι ὅρμου.

Τύμβου Β'

Χαλκᾶ. β. Ἐλασμα τριγωνικοῦ σχεδὸν σχήματος, κυρτόν, προσηρομένο, φαίνεται, ἄλλοτε ἐπὶ ξύλου· δύο ὁπαὶ εἰς τὰς γωνίας τῆς βάσεως τοῦ τριγώνου· ἐπ' αὐτοῦ ἐμπέστα κομβιόσχημα κοσμήματα. Μῆκος 0.05 μ., χορδὴ τόξου (κυρτότητος) 0.04 μ.

γ. Ὀκτώσχημος πόρπη· δι' ἑλξεως ἔχουν ἀνοιγῇ αἱ σπείραι καὶ ἀπεσπάσθῃ ἡ ἀκίς. Διάμετρος σπείρας 0.025 μ. περίπου.

Σιδηρᾶ. α. Αἰχμὴ βέλους· ἔχνη ξύλου ἀπ' αὐτῆς. Μῆκος 0.05 μ.

Τύμβου Γ'

Χαλκᾶ. β. Δακτύλιος κόμης (;). Διάμετρος 0.015 μ.

ε. Δύο μικρὰ τεμάχια σπειροειδῶν ἐλασμάτων.

Σιδηρᾶ. α. Τεμάχια μαχαίρας (;).

γ. Μαχαίρα μήκους 0.125 μ.

δ. Μαχαιρίδιον τεμαχισμένον.

Τύμβου Δ'

Χαλκᾶ. α. Σπειροειδῇ ἐλάσματα, τρία ἀρχικῶς, τεμαχισθέντα εἰς 13 τεμάχια.

β. Δύο μεγάλα κομβία. Διάμετρος 0.03 - 0.032 μ.

δ - δ1. Δύο μικραὶ τοξωταὶ πόρπαι· τὸ ἐλασμα τοῦ τόξου συνεστραμμένον. Μῆκος δ : 0.075 μ., δ1 (τεμαχισμένη εἰς δύο) : 0.075 μ.

ε. Σπειροειδῇ ἐλάσματα, τρία ἀρχικῶς, τεμαχισθέντα εἰς 7 τεμάχια.

ζ. Μικρὸν κομβίον. Διάμετρος 0.013 μ.

η. Χαλκοῦς κύκλος μὲ προεξοχὴν ὀρθογώνιον, τεθραυσμένην κατὰ τὸ ἄκρον. Διάμετρος (ἐξωτερ.) 0.025 μ., (ἐσωτερ.) 0.013 μ.

θ. Μικρὰ ὀκτώσχημος πόρπη· ἑλλεῖπει τὸ στέλεχος τῆς ἀκίδος. Μῆκος 0.04 μ., διάμετρος σπείρας 0.015 μ.

λ. Πέντε σπειροειδῇ ἐλάσματα· νῦν τέσσαρα μεγάλα καὶ τρία μικρὰ τεμάχια (εἰκ. 30).

μ. Χονδρὸς δακτύλιος. Διάμετρος 0.017 μ.

ξ. Κομβίον. Διάμετρος 0.025 μ.

ο. Δακτύλιοι ἐκ σύρματος. Διάμετρος 0.007 μ.

ρ. Δύο χαλκᾶ κομβία. Διάμετρος 0.014 μ.

σ. Πέντε μικροσκοπικοὶ tutuli. Διάμετρος 0.005 μ.

τ. Ἐνδεκα μικρὰ τεμάχια σπειροειδῶν ἐλασμάτων.

Σιδηρᾶ. ι. Ἐγχειρίδιον· ἡ λαβή, ξυλίνη οὔσα, ἀποσαθρωθεῖσα ἡφα-

νίσθη, ὑπολειφθέντων μόνον ἰχνῶν ἐπὶ τοῦ σιδήρου. Μῆκος ἐγχειριδίου (σωζ.) 0.325 μ., μέγιστον πλάτος (ἀμέσως μετὰ τὴν λαβήν) 0.035 μ.

κ. Μαχαιρίδιον ἢ ξυρὸς ὀξειδωθείς· ἐπ' αὐτοῦ ἔχνη ξύλου. Μῆκος 0.115 μ. (δύο τεμάχια).

π. Αἰχμὴ δόρατος καλῶς διατηρουμένη. Μῆκος 0.31 μ., διάμετρος αὐλοῦ 0.015 μ. (εἰκ. 30).

υ. Τέσσαρες ἥλοι μὲ πλατεῖαν κεφαλὴν· τομὴ τετράγωνος.

Διάφορα. γ. Τέσσαρες μικραὶ διάτρητοι ψῆφοι λευκαί (ὀστεῖναι). Διάμετρος 0.007 μ.

ν. Δύο ψῆφοι διάτρητοι, ἠλέκτρειναι.

Τύμβου Ε'

Χαλκᾶ. α. 128 μικρὰ κομβία. Διάμετρος 0.015 μ.

β. Ψέλιον ἐκ δέκα κύκλων· νῦν ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς τεμαχίου 5 κύκλων καὶ δώδεκα μικροτέρων τεμαχίων.

γ. Μεγάλῃ ὀκτώσχημος πόρπη· ἡ ἀκὴς ἐντὸς τῆς ὑποδοχῆς τῆς ἢ σύνδεσις τῶν δύο σπειρῶν γίνεται διὰ συστροφῆς τοῦ ἐλάσματος εἰς σχῆμα 8· τομὴ ἐλάσματος κυκλική. Μῆκος 0.125 μ., διάμετρος σπείρας 0.057 μ. (εἰκ. 30).

δ. Ὅμοια. Μῆκος 0.13 μ., διάμετρος σπείρας 0.055 μ.

ε. Ὅκτῳ κομβία. Διάμετρος 0.015 μ.

θ. Ἐξ μικρὰ τεμάχια δύο σπειροειδῶν ἐλασμάτων· πέντε ἕτερα ὅμοια.

ι. Δακτύλιος. Διάμετρος 0.018 μ.

κ. Μικρὴ τοξωτὴ πόρπη· τόξον συνεστραμμένον. Μῆκος 0.065 μ.

λ. Μέγα κομβίον. Διάμετρος 0.03 μ. Ἔτερα 4 μικρότερα. Διάμετρος 0.015 μ.

μ. Χονδρὸς δακτύλιος. Διάμετρος 0.021 μ.

ν. Δύο δακτύλιοι. Διάμετρος 0.021 μ.

ξ. Ἡ ἑτέρα σπείρα ὀκτωσχήμου πόρπης, ρομβοειδοῦς τομῆς· ἐπιφάνεια λελεασμένη.

ο. Τοξωτὴ πόρπη· δύο κόμβοι ἐπὶ τοῦ τόξου, τομὴ ρομβοειδής.

π. Μικροσκοπικὴ ὀκτώσχημος πόρπη τεμαχισμένη. Διάμετρος σπείρας 0.014 μ.

τ. Τέσσαρα μικρὰ τεμάχια σπειροειδῶν ἐλασμάτων.

υ. Μικρὸς δακτύλιος μὲ διπλὴν ὀκτώσχημον σπείραν. Διάμετρος σπείρας 0.015 μ., διάμετρος δακτυλίου 0.016 μ.

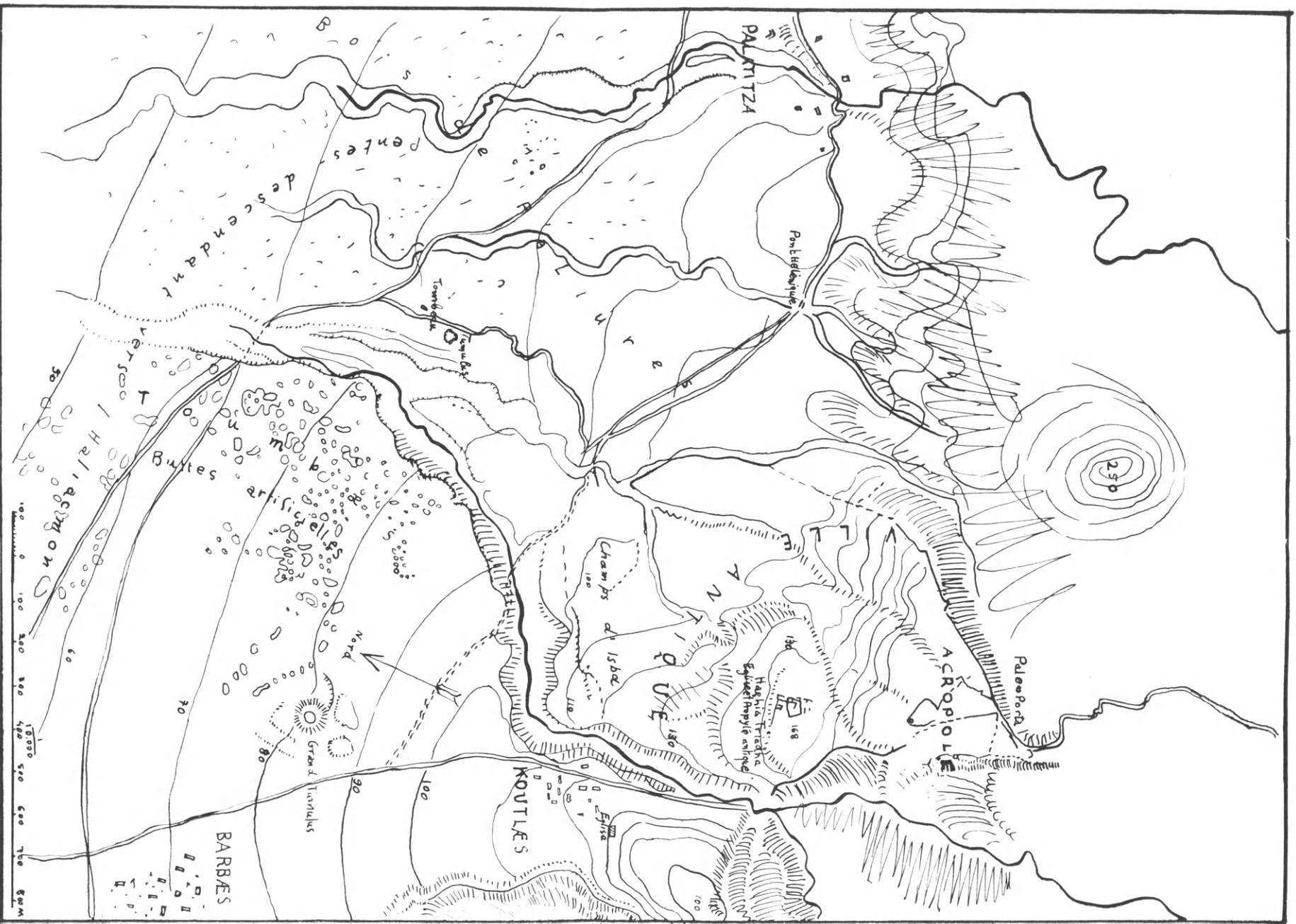
φ. Μικρὰ τοξωτὴ πόρπη· τόξον συνεστραμμένον. Μῆκος 0.065 μ.

χ. Τέσσαρα κομβία. Διάμετρος 0.011-0.02 μ.

- ψ. Τοξωτὴ πόρπη· δύο κόμβοι ἐπὶ τοῦ τόξου. Μῆκος 0.155 μ. (εἰκ. 30).
 ψ1. Ὅμοια μικροτέρα. Μῆκος 0.105 μ. (εἰκ. 30).
 ψ2. Χονδρὸς δακτύλιος. Διάμετρος 0.018 μ.
 ψ3. Ὅμοιος λεπτότερος. Διάμετρος 0.02 μ.
 ψ4. 83 κομβία. Διάμετρος 0.015 μ.
 ψ6. Δακτύλιος συρματίνος (κόμης ;). Διάμετρος 0.014 μ.
 ω. Κύκλος μὲ τέσσαρας ἀκτῖνας ἐν σχήματι σταυροῦ, ὥς τροχὸς μὲ ἄξονας. Διάμετρος 0.04 μ.
 ω2. Δακτύλιος συρματίνος τεμαχισμένος.
 Σιδερά. ω3. Τοξωτὴ πόρπη· τόξον συνεστραμμένον. Μῆκος 0.065 μ.
 Χρυσά. η. Δύο δακτυλιόσχημα κοσμήματα κόμης σχηματιζόμενα ἐκ διπλῶν κύκλων· κατὰ τὸ ἕτερον πέρασ τὰ δύο ἄκρα τοῦ συρματίνου ἐλάσματος συνάπτονται δι' ἑτέρου στενοῦ, λεπτοῦ ἐλάσματος. Διάμετρος 0.023 μ. (εἰκ. 30).
 Λιάφορα. ζ. Δώδεκα μικραὶ ἠλέκτριναι διάτρητοι ψῆφοι ὄρμου. Διάμετρος 0.007 μ. περίπου.
 ρ. Δύο λευκαὶ ψῆφοι (ὀστέϊναι) διάτρητοι. Διάμετρος 0.009 μ.
 σ. Δακτύλιος ἐκ μολύβδου (κόμης ;). Διάμετρος 0.009 μ.
 ψ 5. Σφόνδυλος ἀτράκτου πῆλινος. Μῆκος 0.022 μ.
 ω1. Ἐξ ἠλέκτριναι διάτρητοι ψῆφοι ὄρμου. Διάμετρος 0.01-0.15 μ.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἐκθέσεως κατέστη, νομίζω, ἔκδηλος ἡ σπουδαιότης τοῦ παρὰ τὴν Βεργίαν νεκροταφείου τῆς πρώτης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Τὴν σπουδαιότητα αὐξάνει ἡ ἔκτασίς του, ἡ ὁποία παρέχει τὴν δυνατότητα ἐκτεταμένης καὶ συστηματικῆς σκαφικῆς ἐρεῦνης, ἐξ ἧς πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα πορίσματα δυνατόν νὰ προκύψουν. Λαμβάνοντες μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ σύγχρονον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς νεκροταφεῖον τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος (Πάτελι) κατεστράφη σχεδὸν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν, ἐφ' ὅσον οὐδεμία δημοσίευσις αὐτῶν ἐγένετο, καὶ τὸ τῆς Τσαουσίτης μόνον ὀλιγαριθμούς σχετικῶς τάφους καὶ εὐρήματα παρέσχε, δικαιούμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τῆς Βεργίνης εἶναι τὸ μόνον (καθ' ὅσον μέχρι σήμερον γνωρίζομεν) ἐν Μακεδονίᾳ, ἐπιτρέπον νὰ μελετήσωμεν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὰ περὶ τὰς ταφὰς ἔθιμα, τὴν κεραμεικὴν καὶ τὴν μεταλλοτεχνίαν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἀναλογιζόμενοι προσέτι τὴν σημασίαν τῆς ἐποχῆς διὰ τὴν καθόλου ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἡ ἔρευνα αὕτη θέλει ὀδηγήσει εἰς συμπεράσματα, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἐκφεύγει

τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς τῆς Μακεδονίας ἐκτεινομένη τόσον εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα ὅσον καὶ εἰς τὴν βόρειον περιοχὴν τῶν Βαλκανίων.

Ἐπιφυλασσόμενος νὰ μελετήσω μετὰ τῆς προσηκούσης προσοχῆς τὰ εὐρήματα καὶ νὰ προβῶ εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς μελέτης ὅταν, ὡς ἐλπίζω, συνεχισθῇ ἡ ἀρξαμένη ἔρευνα, περιορίζομαι σήμερον εἰς γενικὰς τινας παρατηρήσεις, προχείρους ἀκόμη καὶ προσωρινάς, τὰς ὁποίας ἡ συνέχισις τῆς σκαφικῆς ἐρεῦνης καὶ ἡ συστηματικώτερα μελέτη πιθανὸν νὰ μεταβάλουν.

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπαρξίς τόσον μεγάλου ἀριθμοῦ τύμβων (πλέον τῶν 200)· ἐν Ἑλλάδι δὲν γνωρίζω νὰ ὑπάρχῃ ὅμοιον παράδειγμα, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ τύμβοι ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα πολιτισμοῦ πολλῶν λαῶν τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν μεσοχαλκὴν, ὑστεροχαλκὴν καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ σιδήρου. (Βλ. προχείρως V. G. CHILDE, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, σ. 296-318, 401 κ. ἐ. καὶ JOSEF SCHRÁNIL, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin und Leipzig 1928, σ. 116 κ. ἐ., 157 κ. ἐ., 182 κ. ἐ., 203 κ. ἐ.). Τὰ διάφορα εἶδη τάφων, τὰ ὁποῖα ἐν Βεργίῃ ἀνεύρομεν, μαρτυροῦν διαφόρους ἐπιδράσεις καὶ μεταβατικὴν ἐποχὴν. Ἡ ἐντὸς πίθων ταφὴ ὑπῆρξε τόσον εὐρὺς διαδεδομένη, ἀπὸ τῆς Κρήτης μέχρι τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης (A. W. PERSSON, *The Religion of Greece in Prehistoric Times*, Berkeley and Los Angeles, 1942, σ. 13 κ. ἐ.) ὥστε νὰ μὴν ἀποτελῇ χαρακτηριστικὴν ἐθνολογικὴν ἑνδειξιν δι' ἡμᾶς. Ἡ συνύπαρξις ὁμῶς τῆς ταφῆς ταύτης μετὰ τῶν ἄλλων ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τύμβου, περιβαλλομένου μάλιστα ὑπὸ περιβόλου ἐξ ἀργῶν λίθων, εὐρίσκει ἀκριβὲς ἀντίστοιχον εἰς τὸν ἐν Ἀφίδναις ὑπὸ τοῦ S. WIDE ἀνασκαφέντα τύμβον (A.M. XXI, 1896, σ. 385-409 καὶ πίν. XIII). Ποία ὁμῶς ἡ προκύπτουσα σχέσις ἐκ τῆς ὁμοιότητος ταύτης δὲν εἶναι εὐκόλον ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ κρίνωμεν, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὁ τύμβος τῆς Ἀφίδνης ἀνάγεται εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἐν Βεργίῃ τὰ εὐρήματα ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου.

Ἡ συνύπαρξις ἐνταφιασμοῦ καὶ καύσεως εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτος. Σημαίνει βεβαίως μεταβατικὴν ἐποχὴν καὶ διαφόρους ἐν ταύτῃ ἐπιδράσεις. Ὅμοια χρονολογικὰ συμπεράσματα συνάγομεν καὶ ἐκ τῆς ἀνευρέσεως εἰς τοὺς αὐτοὺς τύμβους χαλκῶν καὶ σιδηρῶν ἀντικειμένων· χαρακτηριστικὸν προσέτι εἶναι ὅτι, μὲ τὴν ἐξαίρεσιν τῆς σιδηρᾶς πόρπης Εω2, πάντα τὰ εὐρεθέντα σιδηρᾶ ἀντικείμενα εἶναι αἰχμαὶ ὅπλων ἢ μάχαιραι. Τοῦτο, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν σύγχρονον χρῆσιν ἐνταφιασμοῦ καὶ καύσεως, φέρει εἰς τὸν νοῦν τὴν ὁμοίαν περίπτωσιν τῶν τάφων τοῦ Ἀσαρλίκ (προχείρως βλ. H. L. LORIMER, *Pulvis et Umbra*, JHS 1933, σ. 166).

Ἐκ τῶν χαλκῶν εὐρημάτων αἱ τοξωταὶ πόρπαι μᾶς φέρουν πλησιέστερον πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀντιθέτως τὰ πολυάριθμα χαλκᾶ

κομβία ἐνθυμίζουν κοσμήματα τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης (πρβ. J. SCHRÁNIL, Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, σ. 129, εἰκ. 13).

Τὴν συνύπαρξιν βορείων καὶ νοτίων στοιχείων μαρτυροῦν καὶ τὰ ἀγγεῖα. Τὰ ὀλίγα πρωτογεωμετρικά καὶ τὸ μυκηναϊκοῦ σχήματος ἀλάβαστρον εἶναι ἀψευδεῖς μάρτυρες περὶ τῆς στενῆς πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς νοτίου Ἑλλάδος σχέσεως τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ταύτης. Ἀφ' ἐτέρου τὰ δύο ἀγγεῖα μὲ τὰς λοξὰς κάτω τοῦ χείλους ἀὐλακώσεις, ὡς καὶ πολλὰ μὲ μικρὰς κομβιοσχίμους προεξοχάς, δεικνύουν ὅτι διετηρεῖτο, ἂν ὅχι ἡ ἐπαφή, τοῦλάχιστον ἡ παράδοσις πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων τῆς βορειοτέρας Εὐρώπης.

Ὁ περίβολος τοῦ τύμβου Λ, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετήρησα, μᾶς ὁδηγεῖ εὐλόγως πρὸς τὴν γνωστὴν περιγραφὴν τοῦ Ὀμήρου. Οἱ τύμβοι ἐνισχύουν τοιαύτην συσχέτισιν· ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἡ ἀνεύρεσις παρομοίων τύμβων καὶ περιβόλων ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ ἀπαγορεύει τὴν εὐκόλον συναγωγὴν συμπερασμάτων, ὁδηγεῖ δὲ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι δὲν εἶναι περιττὴ μία συγκριτικὴ μελέτη ὅλων τῶν μέχρι τῆς ὥρας ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καὶ τῶν γραπτῶν πηγῶν, ἰδιαιτέρως τοῦ Ὀμήρου. (Δὲν ἔχω δυστυχῶς πρόχειρον τὸ βιβλίον τῆς H. L. LORIMER, Homer and the Monuments, ἀλλά, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ τοιαύτη μελέτη).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΤΥΜΒΩΝ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται βέβαιον ὅτι οἱ ἀνασκαφέντες τύμβοι ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ σιδήρου ἤτοι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Heurtley μεταξὺ 1050 - 650 π.Χ. ὀριζομένην ἐποχὴν. Οὐδὲν εὖρημα, πῆλινον ἀγγεῖον, χαλκοῦν κόσμημα ἢ σιδηροῦν ὄπλον εἶναι δυνατόν νὰ χρονολογηθῇ εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν. Ἀφ' ἐτέρου ἡ παντελὴς ἔλλειψις ἐπεισάκτων ἀγγείων τοῦ 7ου αἰῶνος (κορινθιακῶν π.χ.), οἷα εὐρίσκομεν εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Μακεδονίας (Πάτελι, Τσαουσίτσα), μᾶς ἀναγκάζει νὰ περιορίσωμεν ἔτι περισσότερο τὰ χρονικὰ ὄρια. Ἡ παρουσία πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων ἐνισχύει τὸν περιορισμὸν τοῦτον. Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς ἀναγωγῆς τῶν ἀνασκαφέντων τάφων τῆς Βεργίνης εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὸ 1000 π.Χ. χρόνους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς μακεδονικῆς προϊστορίας ἔρχεται τὸ ἀγγεῖον Δ5, τοῦ ὁποίου τὸ χαρακτηριστικὸν μυκηναϊκὸν σχῆμα, μὴ εὐρισκόμενον, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς νεωτέρας τῆς μεταμυκηναϊκῆς ἐποχῆς περιόδους, εἶναι ἀδύνατον, πιστεύω, νὰ διετηρήθῃ ἐν Μακεδονίᾳ περισσότερο τοῦ αἰῶνος. Ἐπίσης τὰ ἀγγεῖα Β4 καὶ Δ24 μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς διὰ τὴν κεραμεικὴν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Lausitz ἀὐλακώσεις, ὅσον καὶ ἂν θεωρηθῶν ἐπιβιώσεις παλαιότερων προτύπων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνή-

κουν εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τοῦ 900 π.Χ. Τέλος, διὰ τὰ περιορισθῶ εἰς ἓν ἀκόμη στοιχεῖον, ὁ πρωτογεωμετρικὸς ἀμφορίσκος Δ23, γενόμενος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς ἐργαστήριον τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος, ὡς δεικνύει ὁ καθαρὸς κίτρινος πηλὸς του, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι νεώτερος τῶν ἀρχῶν τοῦ 8ου αἰῶνος, κατ' οὐδένα λόγον, ἐνῶ εἶναι πιθανὸν νὰ εἶναι παλαιότερος (βλ. V. R. D'A. DESBOROUGH, *Protogeometric Pottery*, Oxford 1952, σ. 291 - 295).

Τὰ γαλκᾶ κοσμήματα δὲν προσφέρουν, νομίζω, χαρακτηριστικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα τεκμήρια, συμφωνοῦν οὐχ ἥττον πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀγγείων παρεχόμενα χρονολογικὰ στοιχεῖα. Ἡ ὕπαρξις δὲ σιδηρῶν ἀντικειμένων, ἀρκετῶν μὲν περιορισμένων ὅμως εἰς αἰχμὰς ὅπλων καὶ μαχαίρας, ἐνισχύει τὴν ἄποψιν, ὅτι εὗρισκόμεθα εἰς τὰς ἀρχὰς μᾶλλον τῆς περιόδου.

Οὕτω καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἀνασκαφέντες ἐν Βεργίῃ τύμβοι περιεῖχον ταφὰς ἀναγομένας εἰς τὸν 10ον καὶ 9ον αἰῶνα, πάντως δὲ οὐχὶ νεωτέρας τῶν μέσων τοῦ 8ου.

10. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΑΒΔΗΡΟΙΣ

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Ἀβδήρων κατὰ τὸ ἔτος 1952 διενεργήθησαν εἰς κλίμακα πολὺ μεγαλυτέραν αὐτῶν τοῦ ἔτους 1950, διαρκέσασαι ἀπὸ τῆς 13ης Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 15ης Ὀκτωβρίου. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀνέλαβε καὶ πάλιν προθύμως τὴν δαπάνην αὐτῶν, ἡ δὲ Κοινότης Ἀβδήρων συνέβαλε διὰ τοῦ ποσοῦ τῶν τριῶν ἑκατομμυρίων δραχμῶν.

1. ΚΤΗΡΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ἡ κυρία προσπάθεια ἐστράφη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὸ ἔτος 1950 μεγάλου κτηρίου ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία εἶχε καταφανῆ κατὰ τὰς διενεργηθείσας τότε δοκιμαστικὰς σκαφάς—βλέπε Π.Α.Ε. 1950, σελ. 294-300—. Τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου συνόλου

Εἰκ. 1. Ἀπομὴς τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐκ τῆς βορείας αὐλῆς.

ἀνεσκάφη μέγιστον μέρος (εἰκ. 1, 2). Διεπιστώθη οὕτω, ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος αὐτοῦ, ὅστις εἶναι τοῖχος τῆς προσόψεως, διατηρεῖται εἰς μῆκος 53.08 μ. Τέσσαρες εἵσοδοι ἐπ' αὐτοῦ (σχεδιογρ. σελ. 262, Α, Β, Γ, Δ), ὠδήγουν εἰς τὰ διαμερίσματα τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Βορείως τῆς εἰσόδου Α δὲν εὗρέθη συνέχεια τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, νοτίως ὅμως τῆς εἰσόδου Δ συνεχίζεται ἐπὶ 10.48 εἰσέτι μέτρα εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο σταματᾷ, κατεστραμμένος μέχρι τῶν θεμελίων.

Παρατηρεῖ τις ἐπίσης, ὅτι ἡ τοιχοδομία αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐνιαία· ἐνῶ

εἰς τὸ βόρειον τμήμα, μεταξύ τῶν εἰσόδων Β καὶ Γ εἶναι ἔκτισμένος κατὰ ψευδο-ἰσοδομικὸν σύστημα, παρουσιάζων ἐπιμελῆ ἐργασίαν (εἰκ. 3, βλ. ἐπίσης Π.Α.Ε. 1950, σελ. 296, εἰκ. 4), νοτίως τῆς εἰσόδου Γ ἡ τοιχο-

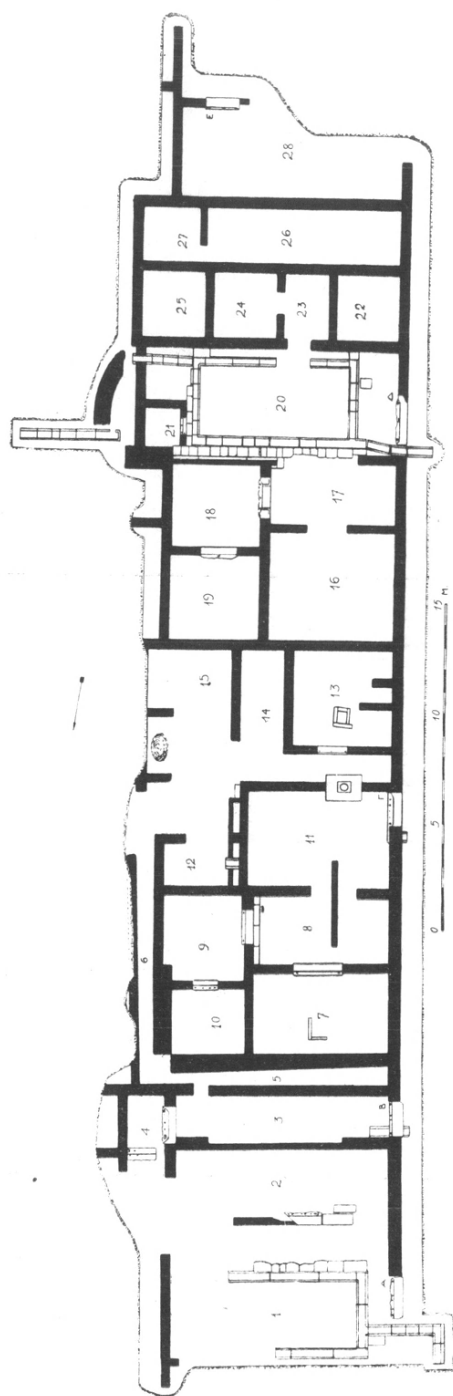
Εἰκ. 2. Ἀπομυκτὸς τοῦ κτηρίου ἐκ τῆς εἰσόδου Β.

δομία εἶναι ἀμελής, χρησιμοποιηθέντων λίθων, ἀνίσων διαστάσεων, πολλάκις δὲ ἀνεπεξεργάστων.

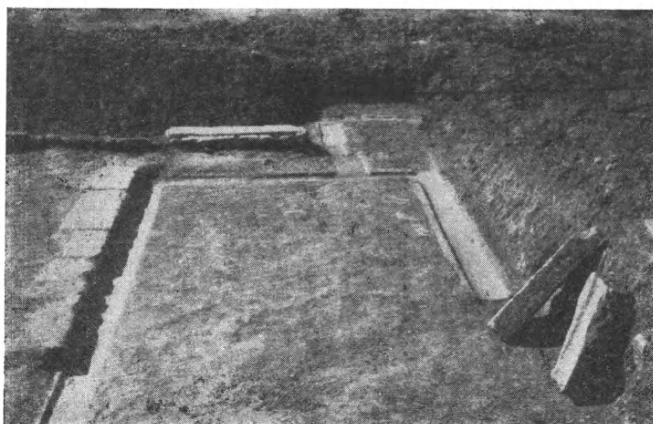
Εἰκ. 3. Τοιχοδομία τοῦ δυτικοῦ τοίχου μεταξύ τῶν εἰσόδων Β καὶ Γ.

Ἐσωτερικῶς τῶν εἰσόδων Α καὶ Δ ἀνεσκάφησαν δύο αὐλαί, σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, φέρουσαι πλακόστρωσιν ἀνισομεγέθων καὶ ἀκανονίστων λίθων.

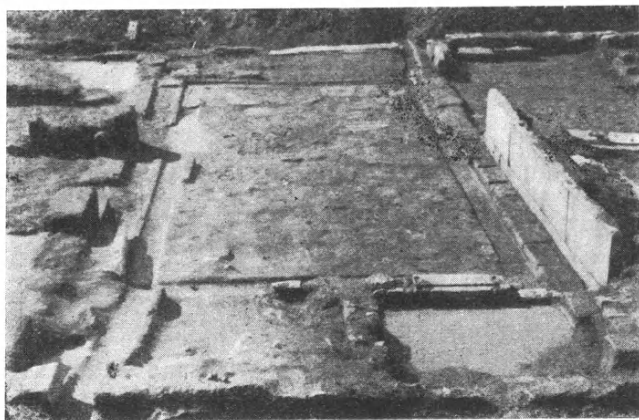
Κάτοψις τοῦ ἀνακαφέντος κτηρίου ἐλληνιστικῶν χρόνων. Σχεδιογράφημα.

Ἡ βορεία αὐλή, ἐσωτερικῶς τῆς εἰσόδου Α (σχεδιογρ. σελ. 262, ἀρ. 1 καὶ εἰκ. 4), πλαισιοῦται, εἰς ἣν διετηρήθη κατάστασιν, ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν αὐτῆς — βορείας, δυτικῆς καὶ νοτίας—ὑπὸ ἀγωγῶν ἀποχετεύσεως

Εἰκ. 4. Ἡ βορεία αὐλή θεωμένη ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

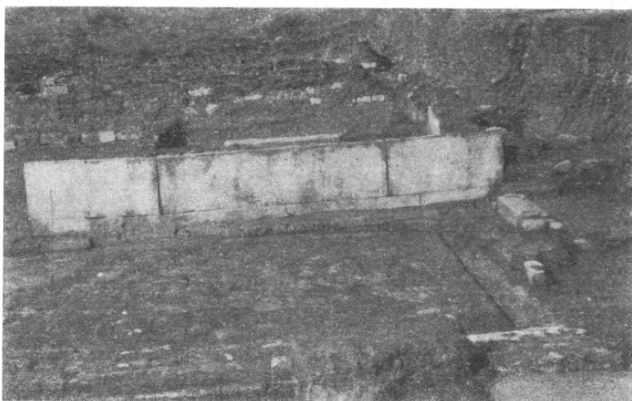
ὑδάτων, ἐξερχομένων τοῦ κτηρίου βορείως τῆς εἰσόδου Α. Ὁ ἐσωτερικὸς τῶν ἀγωγῶν πλακόστρωτος χώρος ἔχει διαστάσεις 5.82×3.06 μ., τὸ μήκος ὅμως αὐτοῦ ἀρχικῶς ἦτο ἀσφαλῶς μεγαλύτερον.

Εἰκ. 5. Ἡ νοτία αὐλή θεωμένη ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Ἡ νοτία αὐλή, ἐσωτερικῶς τῆς εἰσόδου Δ (σχεδιογρ. σελ. 262, ἀρ. 20 καὶ εἰκ. 5), διατηρεῖται ὁλόκληρος, πλαισιουμένη ἐκ τῶν τεσσάρων πλευρῶν αὐτῆς ὑφ'

ὁμοίων ἀγωγῶν· ὁ ὑπὸ τούτων ὀριζόμενος πλακόστρωτος χώρος ἔχει διαστάσεις 6.85×3.21 μ. Ἡ ἔξοδος τῶν ἀγωγῶν τούτων εἶναι βορείως τῆς εἰσόδου Δ. Ἐξωτερικῶς τῆς αὐλῆς, ἀνατολικῶς τοῦ μικροῦ δωματίου ὑπ' ἀριθ. 21 ἀνεσκάφη καὶ ἕτερος ἀγωγός, μήκους 4.58 μ.· ἐξ αὐτοῦ τὰ ὕδατα διωχετεύοντο εἰς τὴν Ν.Α. γωνίαν τῆς αὐλῆς δι' ἑτέρου ὁμοίου ἐπικλινοῦς λόγῳ τῆς ὑφισταμένης διαφορᾶς τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἐξωτερικῶς δηλ. τοῦ δωματίου ὑπ' ἀριθ. 21, ἀνευρέθησαν τὰ θεμέλια μικροῦ περιφερικοῦ τοίχου.

Εἰκ. 6. Ὁ τοῖχος τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 18 δωματίου.

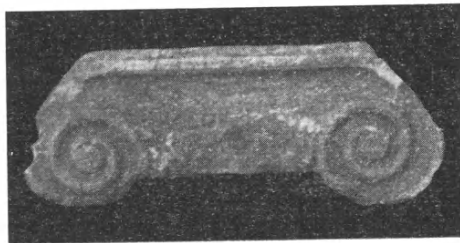
Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπιμελῆ ἔργασίαν τοῦ βορείου τμήματος τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου, οἱ τοῖχοι τῶν διαμερισμάτων τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶναι συνήθως εὐτελοῦς κατασκευῆς. Διὰ τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ἀνισομεγέθεις λίθοι, ἐνωθέντες διὰ πηλοῦ. Τὸ μέγιστον ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον διατηροῦνται, εἶναι 1.10 μ., ἐνίστε ὅμως εἶναι κατεστραμμένοι μέχρι τῶν θεμελίων. Διεπιστώθη εἰς πλείστας περιπτώσεις, ὅτι οὗτοι ἐκαλύπτοντο διὰ λεπτοῦ κονιάματος λευκοῦ, ζωροῦ ἔρυθροῦ καὶ κιτρίνου χρώματος· πλεῖστα τεμάχια τοιοῦτου ἀσβεστοκονιάματος περισυνελέγησαν ἐντὸς τῶν δωματίων ὑπ' ἀριθ. 16, 19 καὶ 18, εἰς τὰ κατώτερα δὲ μέρη τῶν τοίχων τοῦ τελευταίου διατηροῦνται εἰσέτι.

Ἐξαίρεσιν ὡς πρὸς τὴν τοιχοδομίαν ἀποτελοῦν δύο τοῖχοι τοῦ ἐσωτερικοῦ· ὁ νότιος τοῦ δωματίου ὑπ' ἀριθ. 18, ὅστις πλαισιώνει ἀπὸ βορρᾶ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς νοτίας αὐλῆς καὶ ὁ νότιος τοῦ δωματίου ὑπ' ἀριθ. 9. Ὁ πρῶτος, μήκους 4.70 μ., ἔχει διπλοῦν πρόσωπον· ἐσωτερικῶς εἶναι ἐκτισμένος δι' ἀκανονίστων λίθων, οἵτινες ἐκαλύπτοντο διὰ κονιάματος, ἐξωτερικῶς δὲ λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς· ἐπὶ δόμου ἐκ ψαμμίτου λίθου βαίνει

τοιχοβάτης, ἐκ πλακῶν ἀσβεστολίθου, λευκοφαίου χρώματος. Ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου τούτου ὑψοῦται σειρὰ ὀρθοστατῶν ὁμοίου ἀσβεστολίθου, ὕψους 0.68 μ., ἐπιφανείας ἐπιμελῶς λελεασμένης (εἰκ. 6).

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ οὐδοῦ τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπ' ἀρ. 18 δωματίου ἔχει κοιλανθῆ περὶ τὸ μέσον ἐκ τῶν ποδῶν τῶν διερχομένων, ἡ δὲ ἐργασία τῶν μικρῶν αὐλάκων εἰς τὰ ἄκρα αὐτοῦ δεικνύει τὴν θέσιν τῶν παρασιτῶν τῶν ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοίχων.

Ὁ δεύτερος τοίχος καλῆς κατασκευῆς ἀνῆκει εἰς τὸ δωματίον ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ ἔχει μῆκος 4.04 μ. Ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθοστατῶν ἐκ ψαμμίτου λίθου, ἐπιμελῶς ἡρμοσμένων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπικάθεται δόμος ἐκ πλίνθων σκληροῦ παρολίθου — «σιδηρόπετρας» —. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ τοίχου φαίνεται ὅτι ἦτο ὠκοδομημένον ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, ἐπικεκολλημένων ἐπὶ στρώματος πηλοῦ· δύο τοιαῦται πλίνθοι σχήματος ὀρθογωνίου, τοποθετημέναι ὀρθαί, ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου, τμήματα δὲ αὐτῶν διασώζονται εἰσέτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου τούτου εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, πρὸ αὐτῆς δὲ ὑπάρχει βαθμῖς.

Εἰκ. 7. Ἰωνικὸν κιονόκρανον.

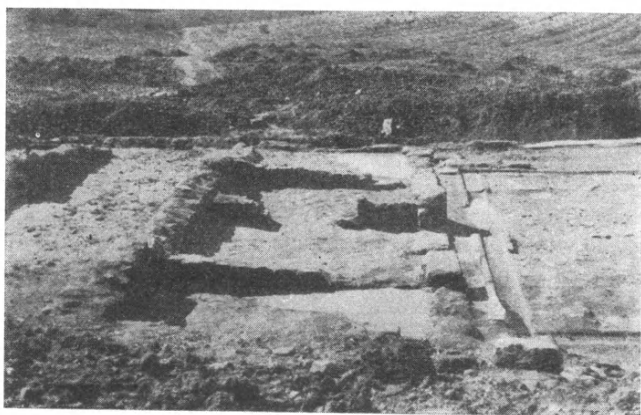
Ἐντὸς τοῦ νοτίου τοίχου τῆς ὑπ' ἀριθ. 11 αἰθούσης εἶναι διηνητεγμένον τὸ στόμιον φρέατος, ἡ ὕπαρξις τοῦ ὁποίου εἶχε διαπιστωθῇ κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1950 (βλ. Π.Α.Ε., 1950, σ. 296).

Ὁ διάδρομος ὑπ' ἀριθ. 5 ἔχει πλάτος ποικίλλον ἀπὸ 0.43 ἕως 0.90 μ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν διάδρομον ὑπ' ἀριθ. 6, τὸ πλάτος τοῦ ὁποίου ποικίλλει ἀπὸ 0.70 ἕως 0.90 μ. Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ δευτέρου εἶναι λίαν ἀμελοῦς κατασκευῆς, ἐντὸς αὐτοῦ δὲ ἦτο ἐντετειχισμένον τὸ ἰωνικὸν κιονόκρανον τῆς εἰκόνης 7.

Ἀνατολικῶς τῶν δωματίων ὑπ' ἀρ. 4, 18 καὶ 19 ὑπάρχουν καὶ ἄλλα δωματία, ὡς δεικνύουν οἱ πρὸς ἀνατολὰς κατευθυνόμενοι τοῖχοι αὐτῶν, μὴ ἀνασκαφέντα εἰσέτι.

Νοτίως τῆς νοτίας αὐλῆς ἀνεσκάφησαν πολλοὶ χώροι (εἰκ. 8), διεπιστώθη δὲ κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ὅτι ἡ εἴσοδος Ε (βλ. Π.Α.Ε. 1950, σελ. 294-295, εἰκ. 3), εὐρισκομένη εἰς τὸ νοτιώτερον τμήμα τοῦ ἀνασκαφέντος κτηρίου καὶ εἰς τοῖχον κάθετον εἰς τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως, δὲν ἀνήκει εἰς ἐξωτερικὸν τοῖχον, ἀλλ' εἶναι εἴσοδος ἐσωτερικῇ, καθ' ὅσον νοτιώτερον αὐτῆς ἀνευρέθη ἡ συνέχεια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ὑπ'

ἀριθ. 28 χώρου. Δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν ὑπῆρχον δωμάτια καὶ βορείως τῆς αὐλῆς ὑπ' ἀριθ. 1, εἶναι ὅμως τοῦτο πιθανόν, διότι εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα ταύτης ἀνευρέθη τοῖχος καὶ ἐν συνεχείᾳ γωνία δύο καθέτων τοίχων. Οὕτω παραμένουν ἄγνωστοι μέχρι τοῦδε αἱ συνολικαὶ διαστάσεις τοῦ μεγάλου τούτου ἀρχιτεκτονικοῦ συνόλου.

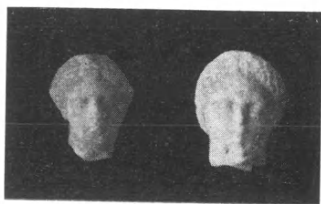

Εἰκ. 8. Χῶροι ἀποκαλυφθέντες νοτίως τῆς νοτίας αὐλῆς.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κτηρίου παρητήρησα συνεχὲς στρώμα καύσεως, πάχους 0.20 - 0.30 μ., ἀποτελούμενον ἐκ τμημάτων ὀπτῶν πλίνθων, ἀνθράκων καὶ μέλανος χώματος, τὸ ὁποῖον ἐξετείνεται εἰς ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ.

Τὰ σημαντικώτερα εὐρήματα.

Α) *Γλυπτά*. Τὰ μόνα εὐρήματα γλυπτικῆς εἶναι δύο μικραὶ κεφαλαὶ ἀγαλμάτων ἐκ μαρμάρου, ὕψους 0.065 καὶ 0.075 μ. (εἰκ. 9). Ἡ ἐργασία τῆς μικροτέρας ἐξ αὐτῶν (εἰκ. 9, ἀριστερά), ἀνηκούσης εἰς γυναῖκα, εἶναι λίαν ἐπιμελής, χαρακτηριστικὴ δὲ ἡ ἐξόγκωσις τῶν κροτάφων καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν ὀφθαλμῶν ἐντὸς βαθέων κογχῶν.

Εἰκ. 9. Μαρμαρίναι κεφαλαὶ ἀγαλμάτων.

Β) *Πήλινα*. 1) *Ἀνάγλυφα*. Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἀναμφισβητήτως κυλινδρικὸν βωμίδιον (:), ὕψους 0.135 μ., ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν βάσιν (εἰκ. 10). Παρίσταται καθημένη ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους γυνή (Ἀφρο-

δίτη;), γυμνή μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τῶν μηρῶν, ἀνασύρουσα διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν χιτῶνα καὶ πρὸ αὐτῆς ὀρθὸς μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας, μικρὸς Ἔρως, προτείνων ἀντικείμενόν τι. Ἡ ὅλη παράστασις πλαισιοῦται ὑπὸ δύο κορινθιακῶν κιονίσκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπλοῦται πτυχοῦμενον παραπέτασμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ βάθος. Τὸ θέμα, ἡ σύνθεσις καὶ ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία ἀναδεικνύουν τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἰς ἐξαίρετον ἔργον τῆς κοροπλαστικῆς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν.

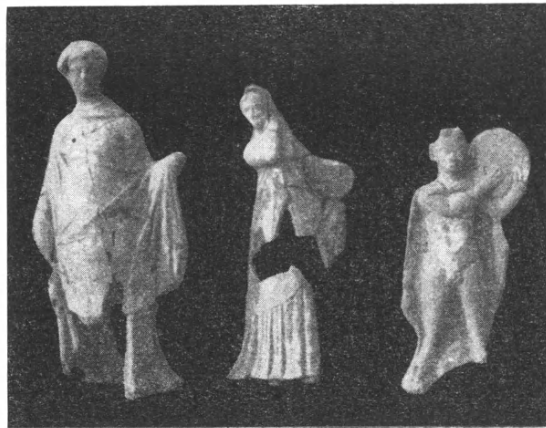

Εἰκ. 10. Πήλινον βωμίδιον (;) μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως.

Εἰκ. 11. Πήλινον πλακίδιον μετ' ἀναγλύφου λέοντος.

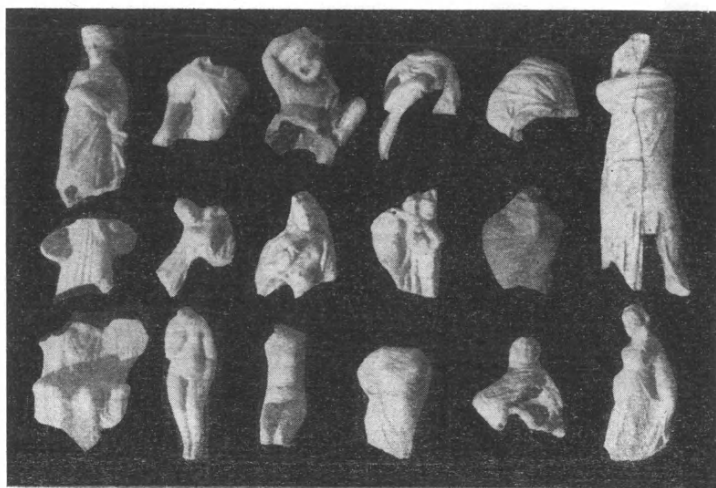
Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀνευρεθέντων πηλίνων ἀναγλύφων, ἀξιοσημείωτον εἶναι πλακίδιον σχήματος ὀρθογωνίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ὁδεύων πρὸς τ' ἀριστερὰ λέων (εἰκ. 11).

Εἰκ. 12. Πήλινα εἰδώλια.

2) *Εἰδώλια*. Ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀνευρεθέντων πηλίνων εἰδωλίων ὀλίγα μόνον εἶναι σχεδὸν ὁλόκληρα. Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτερα εἶναι τρία τῆς εἰκόνης 12: α) εἰδώλιον νέου σατύρου, κρατοῦντος διὰ τῆς ἀρι-

στερᾶς ὑφούμενον ὑπὲρ τὸν ὄμον τύμπανον, τὸ ὁποῖον πλήττει διὰ τῶν δακτύλων τῆς δεξιᾶς (εἰκ. 12, δεξιὰ) β) εἰδῶλιον γυναικὸς ἐνδεδυμένης διὰ πλουσίως πτυχουμένου ποδήρους χιτῶνος, συγκρατούσης διὰ τῆς δεξιᾶς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ προσώπου (εἰκ. 12, μέσον) καὶ γ) εἰδῶλιον γυναικὸς, ἐνδεδυμένης διὰ ποδήρους χιτῶνος, καλύπτοντος καὶ τὰς χεῖρας, καὶ φερούσης ἐνώτια, ὥς καὶ μικρὰν καλύπτραν ἐσφιγμένην ἐπὶ τοῦ μετώπου (εἰκ. 12, ἀριστερά).

Εἰκ. 13. Τμήματα πηλίνων εἰδωλίων.

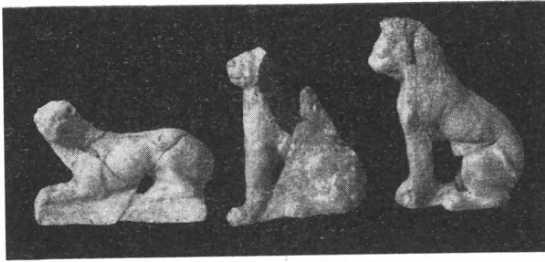
Ἀνευρέθησαν ἐπίσης τεσσαράκοντα περίπου ἀξιόλογα τμήματα εἰδωλίων ὡς τὰ τῆς εἰκόνος 13, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ εἰδῶλια θεοτήτων—Κυβέλης, Ἀθηνᾶς, Ἀφροδίτης—, γυμνῶν καὶ ἐνδεδυμένων μορφῶν εἰς διαφόρους στάσεις, ὡς καὶ ὀγδοήκοντα κεφαλαὶ ἢ ἀξιόλογα τμήματα τοιούτων. Μεταξὺ τῶν κεφαλῶν ὑπάρχουν τρεῖς κρανοφόροι Ἀθηνᾶς, μία Ἡρακλέους ἐν λεοντῇ, πέντε σατύρων, μία αἰθιοπίδος, πολλὰ δὲ κορῶν μετὰ καλυμμάτων, ἀνθοστεφάνων καὶ διαδημάτων, ὡς καὶ τρία κωμικά προσωπεῖα. Ἔτερα δέκα εἰδῶλια ἢ τμήματα τοιούτων ἀπεικονίζουν διάφορα ζῶα, ἐκ τούτων δὲ εἰς καλλιτέραν κατάστασιν διατηρήσεως εὐρίσκονται οἱ ἐν τῇ εἰκόνι 14 ἀπεικονιζόμενοι 3 λέοντες.

3) *Προτομαί*. Τέσσαρες προτομαὶ γυναικῶν, ἐξ ὧν ἀρτιωτέρα εἶναι ἡ τῆς εἰκόνος 15, φερούσης τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους.

4) *Λύχνοι*. Δέκα ἐξ ἀκέραιοι ἢ σχεδὸν ἀκέραιοι λύχνοι, ὡς καὶ πολλὰ τμήματα τοιούτων, ἄνευ διακοσμήσεως ἢ μὲ διακόσμησιν ἀναγλύφων φύλ-

λων, ἀνθεμίων, ἐλισσομένου βλαστοῦ, ἀστραγάλου, σπειρομαιάνδρου, σατυρικῶν κεφαλῶν (εἰκ. 16).

5) Ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων. Ὁ ἀριθμὸς τούτων ὑπερέβη τὰς τριακοσίας δέκα· αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν προέρχονται ἐκ θιασίων ἀμφορέων,

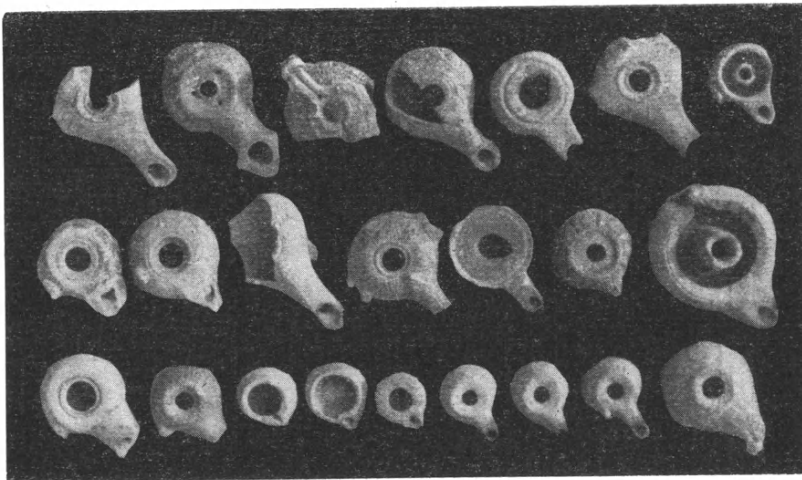

Εἰκ. 14. Εἰδώλια λεόντων ἐκ πηλοῦ.

Εἰκ. 15. Προτομή γυναικὸς ἐκ πηλοῦ.

δύο δὲ φέρουν ὡς σφραγίδα τὸ ἐπίσημον ἔμβλημα τῆς πόλεως, τὸν γρῦπα, ἄνευ ἐπιγραφῆς τινος

Εἰκ. 16. Λύχνοι ἐκ τοῦ ἐλληνιστικοῦ κτηρίου. Οἱ τῆς ἄνω σειρᾶς ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1950.

6) Ἀκροκέραμοι. Πεντήκοντα ἐξ τμήματα ἀκροκεράμων διαφόρου μεγέθους καὶ ποικιλίας (εἰκ. 17). Ἡ διακόσμηση αὐτῶν εἶναι ἀνάγλυφος ὡς θέματα δὲ ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ ἀνθέμια, οἱ ἑλικες, τὰ ἀνθη λωτοῦ.

ἐπὶ τινων ἐξ αὐτῶν διειρηθήσαν καὶ χρώματα, οἷον λευκόν, μέλαν, ἀνοικτὸν καὶ βαθὺ ἐρυθρόν.

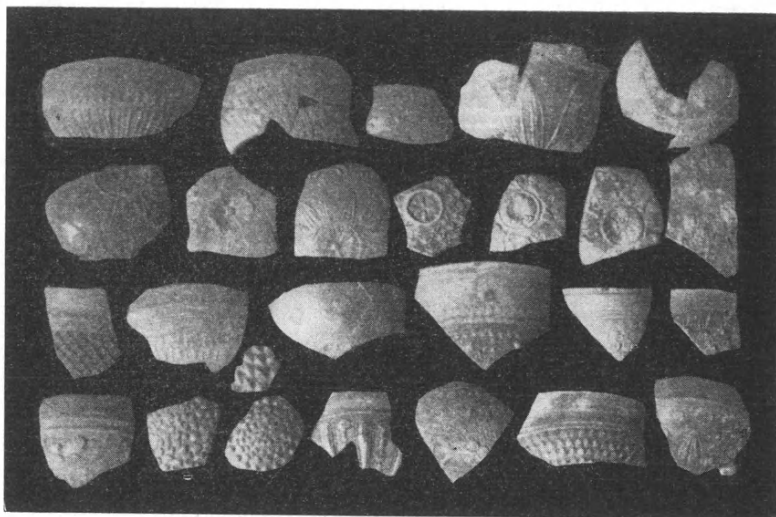
7) Ἀγγεῖα. Ἐκ τῶν πολυπληθεστέρων εὗρημάτων καὶ τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς εἶναι μεγάλα τμήματα ἢ ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων. Ἡ ποι-

Εἰκ. 17. Ἀκροχέραμοι μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως.

κιλία τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων, τῶν συνδυασμῶν καὶ τῶν ἐλαφρῶν παραλλαγῶν εἶναι ἀνεξάντλητος (εἰκ. 18). (Τὰ θέματα τῶν ἀγγείων τούτων καὶ ἡ θέσις αὐτῶν κατὰ ζώνας περιγράφονται ἐν Π.Α.Ε., 1950, σ. 297-298). Ἐκτὸς τῶν μεγαρικῶν σκύφων ἀνευρέθησαν καὶ

τριάκοντα περίπου διάφορα ἀγγεῖα, ἀκέραια ἢ τμήματα αὐτῶν, ἥτοι ἄωτα ἢ διώτα κυάθια ἀνευ γανώματος ἢ μετὰ γανώματος μέλανος ἢ ἐρυθροῦ, δακρυδόχα καὶ μικρὰ ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων, ἐπίσης πλεῖστα μεγάλα ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων

Εἰκ. 18. Ὀστρακα καὶ μεγάλα τμήματα μεγαρικῶν σκύφων.

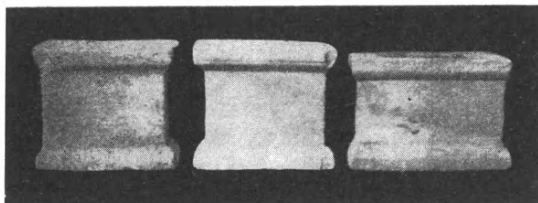
ἐλληνιστικῶν χρόνων μὲ ραβδωτὴν ἐπιφάνειαν ἢ διακόσμησιν ἐλισσομένου βλαστοῦ καὶ φύλλων κισσοῦ ἢ ἐλαίας, δηλουμένων διὰ λευκοῦ χρώματος.

Γ) **Νομίσματα.** Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν ἀνευρέθησαν τεσσαράκοντα ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα. Τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν εἶναι τῆς πό-

λεως τῶν 'Αβδήρων ὑπάρχουν ὅμως καὶ νομίσματα γειτονικῶν πόλεων, ὡς τῆς Θάσου καὶ Μαρωνείας.

Δ) *'Αντικείμενα ἐκ μετάλλου.* : 1) Δύο τετράγωνα μέτρα βάρους ἐκ μολύβδου· ἐπὶ τοῦ ἑνὸς εἶναι κεχαραγμένα τὰ σημεῖα Μ Π 2) αἰχμὴ δόρατος ἐκ σιδήρου μήκους 0.25 μ. 3) αἰχμὴ ἀκοντίου ἐκ σιδήρου 4) τρία τμήματα σιδηρῶν μαχαιριδίων 5) τρία βαρύνδια ἐκ μολύβδου καὶ 6) δύο ρόδακες ἐκ χαλκοῦ.

Ε) *Διάφορα ἄλλα εὐρήματα.* 1) Τρεῖς τετράπλευροι μικραὶ βάσεις ἐκ μαρμάρου, μεθ' ἁπλοῦ κυματίου ἄνω καὶ κάτω (εἰκ. 19). Ἐξ αὐτῶν μόνον ἡ τοποθετημένη δεξιὰ φέρει

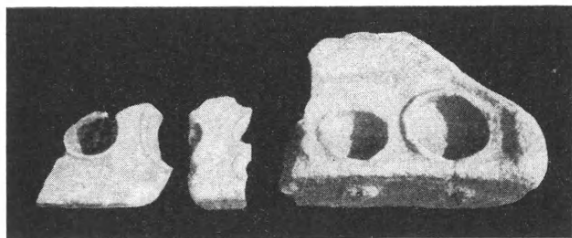

Εἰκ. 19. Βάσεις ἐκ μαρμάρου.

φανεῖας ἐπιμήκη τόρμον πρὸς ἔνθεσιν πλίνθου. 2) Δύο τμήματα ἐκ μαρμαρίνης τραπέζης ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος (εἰκ. 20, ἀριστερὰ καὶ μέσον). Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὑπάρχουν ἀριθμοί. 3) Τριάκοντα τμήματα μαρμαρίνης λεκανῆς περιρραντηρίου διαμέτρου ± 1 μέτρου. 4) Μικρὸν τμήμα ἰωνικῆς βάσεως καὶ 5) ἰωνικὸν ἐπίκρανον παραστάδος ἐκ πηλοῦ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα ὑπῆρξεν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐξαγωγῆς συμπερασμάτων. Ὅτε κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκα-

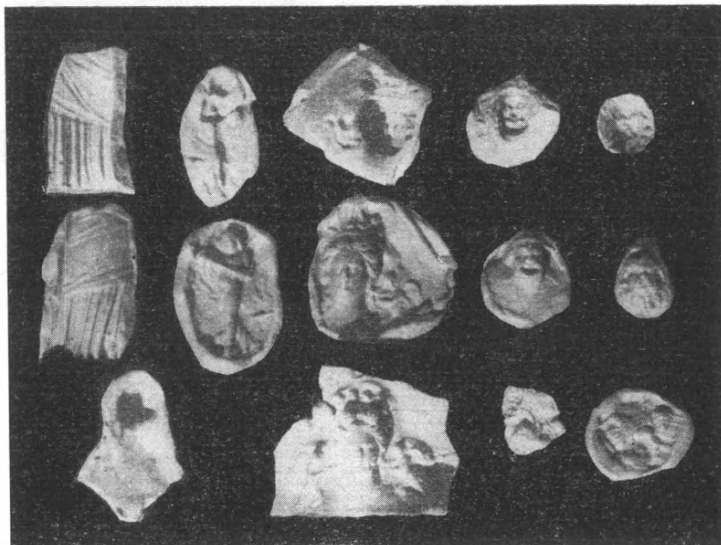

Εἰκ. 20. Τμήματα τραπέζων μαρμάρου διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν μέτρων χωρητικότητος.

φὰς τοῦ ἔτους 1950 ἀνευρέθη ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κτηριακοῦ τούτου συγκροτήματος, αἱ διαστάσεις καὶ ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία τοῦ βορείου ἡμίσεος αὐτοῦ, τὸ πλῆθος τῶν εἰδωλίων, τινὰ τῶν ὁποίων ἀπεικόνιζον θεότητας, ὡς καὶ ἡ ἀνεύρεσις τμήματος ἰωνικοῦ

ἐπιστυλίου (βλ. Π.Α.Ε., 1950, σελ. 299 - 300), καθίστων πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σπουδαίου δημοσίου κτηρίου ἢ καὶ ἱεροῦ τινος. Ἡ ἔρευνα ὅμως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπιβάλλει, ὅπως ἀποκλεισθῇ οἰαδῇ

ποτε ὑπόθεσις, ὅτι πρόκειται περὶ ἱεροῦ, διότι κατ' αὐτὴν δὲν ἀνευρέθη οὔτε ναὸς οὔτε βωμὸς λατρείας τινός. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις μὲ τοὺς πολλοὺς μικροὺς χώρους ὡς καὶ τὰ νέα εὐρήματα, ὀδηγοῦν εἰς ἄλλας σκέψεις. Ποῖος λοιπὸν ἦτο ὁ προορισμὸς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου συνόλου; Πιστεύω, ὅτι εἰς τοὺς χώρους τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐστεγάζοντο ἐργαστήρια κατασκευῆς πηλίνων καὶ καταστήματα πωλήσεως, νομίζω δὲ ὅτι κατέχομεν ἱκανὰς ἐνδείξεις καὶ ἀποδείξεις περὶ τούτου.

Εἰκ. 21. Μητραι ἐκ πηλοῦ καὶ ἐκμαγεῖα αὐτῶν ἐκ πλαστικῆς ὕλης. Κάτω εἰς τὸ μέσον ἀνάγλυφον ἐκ πηλοῦ, πανομοιότυπον μὲ τὴν ἄνωθεν αὐτοῦ μήτραν.

Ἡ ἀνέυρεσις : 1) Ἑπτὰ πηλίνων μητρῶν κατασκευῆς εἰδωλίων (εἰκ. 21)—μιας μήτρας ἀνευρέθη καὶ τὸ πανομοιότυπον ἐπὶ πηλοῦ ἐκμαγεῖον (εἰκ. 21, κάτω μέσον)— 2) πλήθους εἰδωλίων, τινὰ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν ἀναμφισβητήτως ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας ἢ ἐκ μητρῶν μὲ μικρὰν διαφορὰν ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις καὶ τὰς λεπτομερείας· 3) πληθώρας μεταρικῶν σκύφων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἔχουν ὅμοια διακοσμητικὰ θέματα· τρεῖς βάσεις ἐξ αὐτῶν φέρουν πανομοιότυπον τὴν ἀκατανόητον ἐπιγραφὴν Α Ν Η Θ Α, ἄλλαι δὲ τρεῖς, ἀνάγλυφον τὸ γράμμα Α — σύματα πιθανώ-
Υ Ο

τατα, ἀποδεικνύοντα, ὅτι ἐξήχθησαν ἐξ ἑνὸς ἐργαστηρίου¹ — καὶ 4) ἡ ἀν-

¹ Τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῶν ἀγγείων τούτων, ἐὰν δηλαδὴ ταῦτα εἶναι προϊόντα τοπικοῦ ἐργαστηρίου ἢ εἰσήχθησαν ἔξωθεν, χρήζει εὐρύτερας μελέτης. Ἀξιο-

εὑρεσις δύο λαβῶν ἀμφορέων, ἐνὸς τμήματος κεράμου καὶ ἐνὸς πηλίνου πλακιδίου—μήκους 0.04 μ.—, ἐλλειψοειδοῦς μορφῆς, ἐχόντων ὡς σφραγίδα τὸν γρῦπα, ἐπίσημον ἔμβλημα τῆς πόλεως, ὡς ἐμφανίζεται οὗτος καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῆς—ἐπὶ τοῦ πλακιδίου ὑπάρχει παρὰ τὸν γρῦπα τὸ μονόγραμμα $AB = A B \Delta H P I T \Omega N$ —, πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξιν τοπικοῦ ἐργαστηρίου, βιοτεχνικῆς παραγωγῆς καὶ πωλήσεως πηλίνων εἰδῶν.

Ὡς ἐνδείξεις διὰ τὴν παραδοχὴν τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἐντὸς τοῦ κτηρίου ὑπῆρχον καταστήματα, δυνατόν νὰ χρησιμεύσουν τὰ ἀνευρεθέντα μέτρα βάρους, ὡς καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἐνσφραγίστων λαβῶν ἀμφορέων.

Εἶναι ἐν τέλει πιθανόν, ὅτι ἐντὸς τῶν χώρων 16, 19 ἐστεγάζετο ἐργαστήριόν τι μαρμαρογλύφου, καθόσον εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀνευρέθησαν σχεδὸν ἅπαντα τὰ ἐκ μαρμάρου ἀντικείμενα, ἥτοι αἱ τρεῖς βάσεις (εἰκ. 19), ἡ λεκάνη περιορῶντος, τὰ δύο τμήματα τραπέζης ἐλέγχου βαρῶν χωρητικότητος (εἰκ. 20, ἀριστερὰ καὶ μέσον), ὡς καὶ πλίνθοι ἀσβεστολίθου λελεασμένοι ἢ ἄδρομερῶς εἰργασμένοι— ἐκ τῶν δύο μικρῶν κεφαλῶν ἀγαλμάτων ἡ μία εὐρέθη πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ὑπ' ἀριθ. 13 δωματίου ἡ δὲ ἑτέρα ἐντὸς χωμάτων συγκεντρωθέντων ἐντὸς τῆς αὐλῆς ὑπ' ἀριθ. 20 ἐκ τῶν πέριξ χώρων—. Αἱ τρεῖς βάσεις δὲν φέρουν ἐπιγραφάς, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις, αἱ δὲ δύο ἐξ αὐτῶν δὲν ἔχουν ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίου ἐπιφανείας τόρμον τινὰ διὰ τὴν ἐνθεσιν τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος ἢ ἀναγλύφου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐτοποθετεῖτο ἐπ' αὐτῶν· εἶναι προφανὲς λοιπόν, ὅτι αὗται εἶναι ἡμιτελεῖς.

Αἱ ἀνασκαφαί τοῦ ἔτους τούτου εἶχον δύο σπουδαῖα ἀποτελέσματα :

1) Τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς θέσεως τῆς ἐμπορικῆς ἀγορᾶς τῆς ἀρχαίας πόλεως κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν καὶ 2) τὴν διαπίστωσιν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἡ πόλις εἶχε τοπικὸν ἐργαστήριον κατασκευῆς πηλίνων.

2. ΚΤΗΡΙΟΝ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Τὸ ἀνευρεθὲν κατὰ τὰς δοκιμαστικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1950 κτήριον ρωμαϊκῶν χρόνων (βλ. Π.Α.Ε., 1950, σελ. 300), ἀνέσκαφη κατὰ μέγα

σημείωτον πάντως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐντὸς τοῦ κτηρίου τούτου, ὁμοῦ μετὰ τῶν μεγαρικῶν σκύφων, ἀνευρέθησαν καὶ χονδροειδῆ ἀγγεῖα, ἄνευ γανώματος ἢ διακοσμῆσεώς τινος, τὰ ὁποῖα δυσκόλως δύναται νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι εἰσήγοντο ἔξωθεν. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἐπὶ 3 βάσεων σκύφων ἀποτυπωμένων γραμμάτων $A N H \Theta A$ ἐξ ἀριστερῶν

Υ Ο

πρὸς τὰ δεξιὰ δὲν δίδει νόημα, ἐνῶ ἡ κατ' ἀντίστροφον τρόπον δίδει διὰ τὸν ἀ' στίχον τὸ ὄνομα $A \Theta H N A$. Καθ' ὅμοιον τρόπον θὰ ἡδύνατο νὰ συμπληρωθῇ τὸ ὄνομα $A \Theta H N A [I] O Y$, ἐὰν ὑποτεθῇ, ὅτι δὲν ἀπετυπώθη τὸ γράμμα I .

μέρος. Ὁ δυτικὸς τοῖχος αὐτοῦ, μήκους 12,50 μ. καὶ πάχους 1.03 μ., ἐξωτερικῶς εἶναι ἐκτισμένος διὰ καλῶς εἰργασμένων πλίνθων ἀσβεστολίθου, ἐνῶ ἐσωτερικῶς δι' ἀνισομεγέθων πλίνθων συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονιάματος. Εἰς τὸ νοτιώτερον ἄκρον αὐτοῦ ἴσταιται εἰς τὴν θέσιν του ὀρθοστάτης.

Ἡ νοτία πλευρὰ ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 16.80 μ. (εἰκ. 22), εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο, πρὸς ἀνατολὰς ἀνευρέθη ἐξωτερικῶς ἕτερος τοῖχος, κάθετος εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ κτηρίου. Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου καὶ εἰς ἀπόστασιν 7.80 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ γωνίας ὑπῆρχεν εἴσοδος πλάτους 1.42 μ.

Ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς, 5.86 μ. ἀνατολικῶς τῆς ΒΔ γωνίας ἀνευρέθη ἐξωτερικὸς τοῖχος, κάθετος.

Δὲν ἀνευρέθη εἰσέτι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτηρίου.

Τὸ ἐσωτερικὸν χωρίζεται εἰς διαμερίσματα διαφόρων διαστάσεων, ἐντὸς δὲ δύο δωματίων ἀνασκαφέντων εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ἐπτά τάφων, ὀψίμου ἐποχῆς, κειμένων εἰς ὕψος 0.20-0.40 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

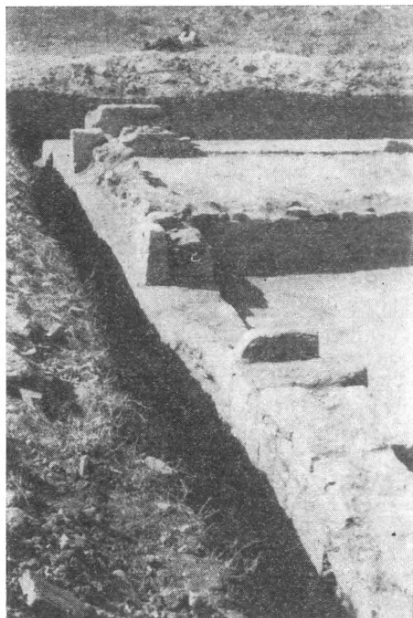
Ἐξαιρετικῶς πενιχρὰ εἰς εὐρήματα ἦτο ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ· ἀνευρέθησαν τμήματα λεπτῶν πλακῶν μαρμάρου, πιθανῶς ἐκ δαπέδου, τμήμα κορμοῦ κίονος

ἄνευ ραβδώσεων, ἄτεχνον δωρικὸν κιονόκρανον, ὀψίμου ἐποχῆς, ὄστρακα ἀγγείων τοῦ εἶδους *terra sigillata*, τμήματα ὑαλίνων ἀγγείων ὡς καὶ 14 χαλκᾶ νομίσματα, ἐξ ὧν τὰ 9 εἶναι αὐτοκρατορικῶν χρόνων, 3 δὲ βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς οὐδὲν συμπέρασμα δύναται νὰ ἐξαχθῇ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐν λόγῳ κτηρίου.

3. ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

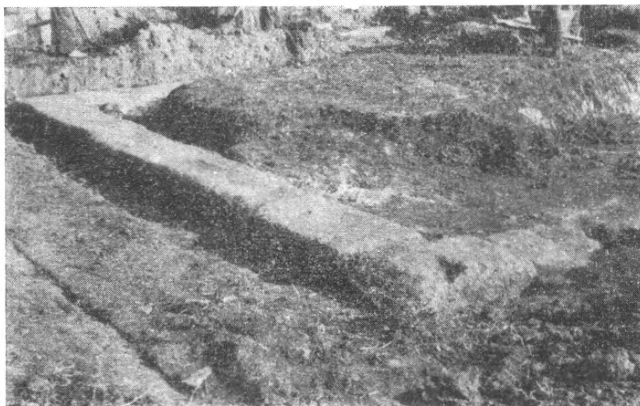
1. *Οἰκία*. Ἐκ τινος ἄγρου, εὐρισκομένου μεταξὺ τῶν δύο ἀνασκαφέντων κτηρίων, περὶ τὸ μέσον τῆς μικρᾶς πεδιάδος τοῦ δυτικοῦ πάντοτε τμή-

Εἰκ. 22. Ἀποψὺς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κτηρίου ὀψομαίτης ἐποχῆς.

ματος τῆς πόλεως¹, εἶχε περισυλλεγῇ κατὰ τὸ ἔτος 1950 δωρικὸν κιονόκρανον, ὀψίμου ἐποχῆς. Τοῦτο ἦτο ἡ ἀφορμὴ διὰ τὴν διενέργειαν σκαφικῆς ἐρευνῆς εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Κατ' αὐτὴν ἀνευρέθη ὁ στυλοβάτης περιστυλίου διαστάσεων 6.87×7.26 μ. (εἰκ. 23), εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου εἶναι διηυθετημένον τὸ στόμιον φρέατος. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αὐλῆς φέρει στρωσὶν ἀνισομεγέθων πλακῶν, ὡς καὶ ἀσβεστοκονιάματος.

Διὰ τῶν διανοιγείσων τάφρων διεπιστώθη, ὅτι ἡ κεντρικὴ αὕτη αὐλὴ περιβάλλεται ἐκ τῆς βορείας, ἀνατολικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς ὑπὸ διαμερισμάτων—ἡ δυτικὴ πλευρὰ δὲν ἠρευνήθη εἰσέτι—. 2.89 μ. ἀνατολικῶς τοῦ

Εἰκ. 23. Στυλοβάτης περιστυλίου οἰκίας.

στυλοβάτου, ἀνευρέθη τοῖχος παράλληλος πρὸς αὐτὸν μήκους 12.60 μ. (εἰκ. 24). Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουν οἱ οὐδοὶ 3 ἐσωτερικῶν εἰσόδων ἐκ τῆς αὐλῆς εἰς τὰ δωμάτια τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Ὁμοίος τοῖχος ἀνευρέθη καὶ ἐκ τῆς βορείας, ἀνασκαφεὶς εἰς μῆκος 12 μέτρων περίπου, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ εἶναι διηυθετημένη ἐσωτερικὴ εἴσοδος ἐκ τῆς αὐλῆς εἰς τὰ δωμάτια τῆς βορείας πλευρᾶς.

Τὰ μόνα εὐρήματα ἦσαν 4 νομίσματα, ἐξ ὧν τὸ ἐν ἀργυροῦν τῆς Ἰουλίας Δόμνας.

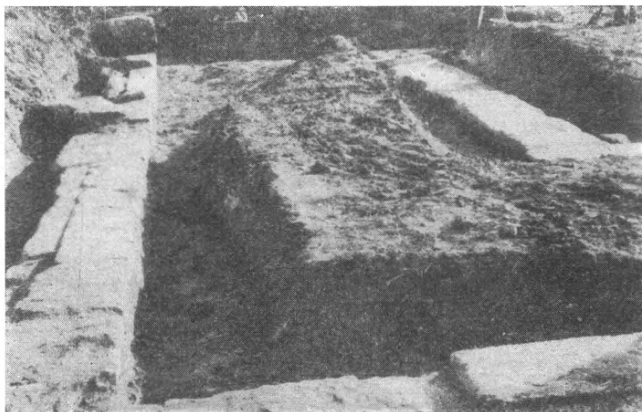
Ἄν καὶ δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτηρίου τούτου, ἐν τούτοις εἶναι φανερόν ἀπὸ τοῦδε, ὅτι πρόκειται περὶ μεγάλης οἰκίας, πιθανώτατα ρωμαϊκῶν χρόνων.

2. ΒΔ τοῦ ἑλληνιστικοῦ κτηρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 100 μ. περίπου

¹ Περιγραφὴν τῆς θέσεως βλέπε W. REGEI, Abdera ἐν Ath. Mitt. 1887, σελ. 165, ὡς καὶ ἐν Π.Α.Ε., 1950, σελ. 294.

ἀπ' αὐτοῦ, εἰς τὰς χαμηλότερας κλιτῦς τοῦ βορείως τῆς πεδιάδος λόφου, δοκιμαστικὴ τάφρος ἀπεκάλυψε γωνίαν τοίχου οἰκοδομῆς τινος· ἡ βορεία πλευρὰ αὐτῆς διατηρεῖται εἰς μῆκος 7.20 μέτρων, ἡ δὲ ἀνατολικὴ ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 2 μέτρων.

3. Ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ λόφου, τοῦ ἐνοῦντος τὴν νοτίαν μετὰ τῆς βορείας λοφοσειρᾶς¹, ἀνατολικῶς τοῦ ἐλληνιστικοῦ κτηρίου, παρετήρησα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὰ ἄκρα πλίνθων σκληροῦ πωρολίθου, αἵτινες εὐρίσκοντο εἰς τὴν αὐτὴν εὐθειαν γραμμὴν. Δοκιμαστικὴ τάφρος γενομένη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκάλυψε τὴν ὑπαρξίν τοίχου, ἀμελοῦς κατασκευῆς, ἐκτιμέ-

Εἰκ. 24. Τοῖχοι διαμερισμάτων ἀνατολικῆς καὶ βορείας πλευρᾶς καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ στυλοβάτου οἰκίας.

νου διὰ μιᾶς σειρᾶς πλίνθων μεγάλων διαστάσεων. Παρηκολούθησα τὸν τοῖχον τοῦτον εἰς μῆκος 7 μ., εἶναι ὅμως φανερόν, ὅτι συνεχίζεται οὗτος εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον.

4. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ αὐτοῦ λόφου, ἀνευρέθησαν 3 τάφοι· ἐκ τούτων ὁ εἷς εἶχεν ἀνοιχθῆ προγενεστέρως καὶ εἶχε διαταραχθῆ τὸ οἰκοδομικὸν ὕλικόν αὐτοῦ. Ἐκ τῶν δύο ἐτέρων εἶχον ἀφαιρεθῆ αἱ καλύπτουσαι αὐτοὺς πλάκες, πλὴν ὅμως τὸ ἐσωτερικόν των ἀνευρέθη ἀδιατάρακτον καὶ οἱ σκελετοὶ εἰς τὴν θέσιν των. Οἱ τάφοι οὗτοι, διαστάσεων 1.90×0.53 μ.

¹ Περὶ τοῦ κεντρικοῦ τούτου λόφου, τῶν ἄλλων λόφων, ὡς καὶ τοῦ σχήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως, βλέπε τὰς τοπογραφικὰς παρατηρήσεις τοῦ W. REGEI, ἔ. ἀ. σελ. 165, 166. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μου εἰς Ἀβδηρα ἠρεύνθησα ἅπαντας τοὺς λόφους καὶ τὴν ἑκτασιν τῆς πόλεως καὶ ἔλαβον φωτογραφίας αὐτῶν ὡς καὶ τοῦ λιμένος καὶ τῶν διασωζομένων ἐρειπίων τειχῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν τοπογραφικῶν μου ἐρευνῶν θέλω ἐκθέσει ἄλλοτε ἐκτενῶς.

ὁ εἷς καὶ 1.70×0.57 μ. ὁ ἕτερος, εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀνισομεγέθων πλίνθων παρολίθου, περιεῖχον δὲ 3 χαλκᾶ νομίσματα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐν πῆλινον δακρυδόχον, τμήματα λύχνου καὶ μικρῶν πηλίνων σφαιροειδῶν ἀγγείων.

5. Ἔτερος τάφος ὁμοίας κατασκευῆς — διαστάσεων 2.04×0.76 μ. — συλημένος καὶ κατεστραμμένος, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀνευρέθη καὶ ἐπὶ τοῦ μεσαίου τῶν τριῶν παραθαλασσίων λόφων τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν μαθητικῶν κατασκευῶσεων.

Δοκιμαστικαὶ ἔρευναι διενεργήθησαν εἰς τρία ἕτερα σημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὰ ἀποτελέσματα ὅμως αὐτῶν δὲν ἦσαν ἄξια λόγου.

4. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Ἐντὸς σωροῦ λίθων, ἐγγύτατα τοῦ λόφου «Πολυστύλου», τοῦ δυτικωτέρου δηλαδὴ τῶν τριῶν παραθαλασσίων λόφων καὶ πλησίον τῆς θαλάσσης, ἀνευρέθη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1951 τμήμα ἐνεπιγράφου στήλης μαρμάρου, ἀποκεκρουμένης ἄνω, δεξιὰ καὶ κάτω, μεγίστου διατηρουμένου ὕψους 0.34 μ. καὶ πλάτους 0.19 μ. Ἐκ τῆς σημαντικῆς ἐπιγραφῆς, τὴν ὁποίαν ἔφερε, διεσώθη μέρος μόνον: Πρόκειται πιθανώτατα περὶ ψηφίσματος πρὸς τιμὴν προσώπου, οὗτινος ἔλλειπει τὸ ὄνομα, τὸ ὅποῖον ἐδάνεισεν εἰς τὴν πόλιν χρηματικόν τι ποσὸν μὲ ἐλαφρὸν τόκον. Ἡ γραφὴ δύναται νὰ ἀποδοθῇ, νομίζω, εἰς τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα.

2. Τὸ θέρος τοῦ 1951, κατὰ τὰς ἐργασίας διανοίξεως φρεάτος εἰς τὰ ΝΑ τοῦ μεσαίου τῶν παραθαλασσίων λόφων, ἐγγὺς τῆς θαλάσσης, ἀνευρέθη ἀρχαῖον φρέαρ· ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος μεγαλύτερον τῶν 3 μ. — κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τῶν παρισταμένων — ἀνευρέθησαν δύο ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς — ὕψους 0.66 καὶ 0.53 μ. — Ἐπὶ τῆς λαβῆς τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν διεσώθη, μόλις διακρινομένη σφραγίς.

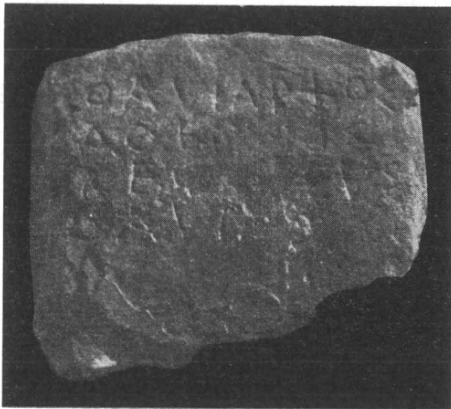
3. Ἐκ τοῦ λόφου «Πολυστύλου» προέρχεται ἡ μαρμαρινὴ τράπεζα ἐλέγχου μέτρων χωρητικότητος τῆς εἰκόνος 20 (δεξιὰ), μήκους 0.32 μ. καὶ πλάτους 0.26 μ. Αἱ ὀπαὶ ἐκροῆς τοῦ ὕγρου εὐρίσκονται εἰς τὰ πλάγια.

4. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1952 ἀνευρέθη ἔξω τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν ἀρχαῖος τάφος. Κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ ἀνευρόντος τοῦτον χωρικοῦ τὰ ὁστὰ ἦσαν τοποθετημένα ἐντὸς πίθου, τὸ στόμιον τοῦ ὁποίου ἐκαλύπτετο δι' ἐνεπιγράφου πλακὸς σχιστολίθου (εἰκ. 25), ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθηναίου νεκροῦ Θαλιάρχου, ὡς καὶ ὁ δῆμος τῆς Ἀττικῆς ἐξ οὗ κατήγετο οὗτος: ὠραία γραφὴ στοιχηδόν, ἀνήκουσα εἰς τὸν 5ον π. Χ. αἰῶνα.

Ἄνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου μοὶ παρεδόθησαν: 1) Ἐν χρυσοῦν ἐνώτιον μορφῆς τετραπόδου — ὀλικοῦ ὕψους 0.029 μ. —, μεταξὺ τῶν προ-

σθίων ποδῶν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει καὶ πολύτιμος λίθος, βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος καὶ 2) πῆλινον εἰδῶλιον ἐνδεδυμένης ὀρθίας γυναικός, ὕψους 0.145 μ.

5. Ἀνευρεθέντα εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως ὑπὸ χωρικῶν, μοὶ παρεδόθησαν 70 περίπου ἀρχαῖα νομίσματα διαφόρων τύπων, πόλεων καὶ ἐποχῶν. Δύο ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀργυρᾶ (δραχμὴ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ).

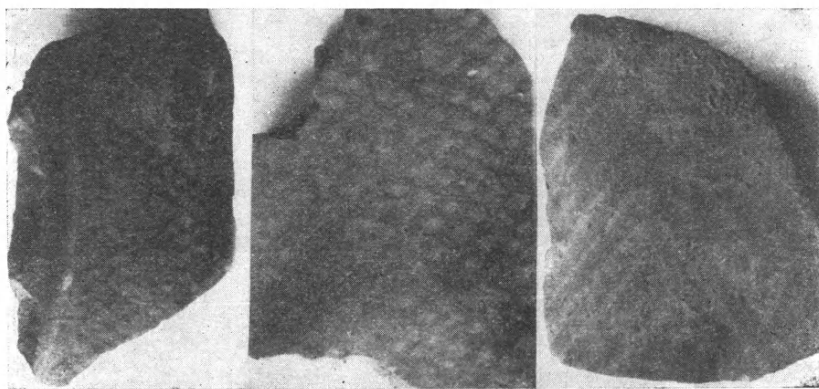
Εἰκ. 25. Ἐνεπίγραφος ἐπιτυμβία πλάξ.

βάλλεται ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν ἐρευνῶν εἰς πλεῖστα σημεῖα αὐτῆς, διότι αὗται θὰ ὀδηγήσουν κάποτε εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς θέσεως τῶν σημαντικῶν ἱερῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἄλλων δημοσίων κτηρίων, γνωστῶν ἐκ φιλογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἀρχαιοτήτων, αἵτινες θὰ ρίψουν φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Ἐλπίζω δέ, ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἥτις τόσον προθύμως ἀπεδέχθη τὴν αἴτησίν μου περὶ ἐνάρξεως ἀνασκαφῶν ἐν Ἀβδήροις, θέλει συνεχίσει τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς, παρέχουσα τὰ μέσα.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

11. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

Ἐφέτος ἐπανελάβον τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Δωδώνης, τὴν ὁποίαν εἶχα διακόψει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1935 πλὴν μικρᾶς προσπάθειάς κατὰ τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 1939, ὅτε μετὰ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Παπαδημητρίου προέβημεν πρὸς τούτοις καὶ εἰς πρόχειρον δοκιμὴν παρὰ τὸ Κουτσουλιό, ὅπου εἶχα παρατηρήσει ὄστρακα προϊστορικῶν ἀγγείων. Ἐκεῖ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν καὶ ΝΔ τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν καφενείου ἔξωθι μικρᾶς ἀγροικίας περισυνελέξαμεν ἐν μέσῳ σωροῦ ἀκατεργάστων λίθων τὸ πρῶτον εὑρεθέντα ἐν Ἠλείῳ

α

β

γ

Εἰκ. 1. Τεμάχια γεωμετρικῶν ἀγγείων ἐξ Ἠλείου.

ὄστρακα μὲ γραπτὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζω τρία δείγματα, τότε φωτογραφηθέντα, μὴ σωζόμενα πλέον μετὰ τὰς ἀνωμάτων περιστάσεις τῆς Κατοχῆς (εἰκ. 1, α. β. γ). Δυστυχῶς ἡ ἐνσκήψασα τότε κακοκαιρία μᾶς ἠμπόδισε νὰ συνεχίσωμεν τὴν ἔρευναν ταύτην, ὥς καὶ ἐν Δωδώνῃ.

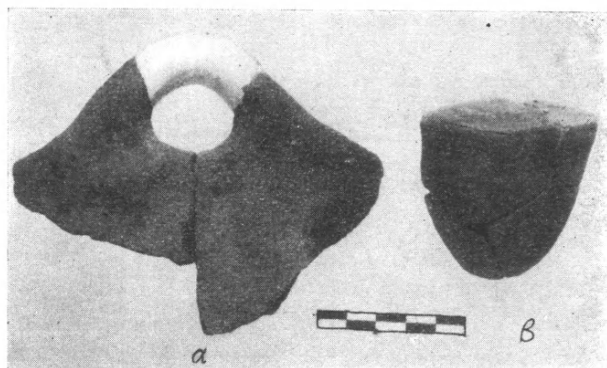
Ἐφέτος μὲ τὴν πολύτιμον βοήθειαν τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Σωτ. Λάκαρη ἐσυνέχισα τὴν ἀνασκαφὴν ἐν Δωδώνῃ τοῦ χώρου τοῦ πρὸς Δ. τοῦ πρότερον ἀποκαλυφθέντος ἐκεῖ ναΐσκου Ζ καὶ τοῦ μικροῦ τετραγώνου κτίσματος Η (Ἠπειρωτ. Χρον. Ι', 1935, πίν. 1). Πρὸς τούτοις ἤρχισα τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ πρὸς Α. τοῦ θεάτρου τραπεζοειδοῦς κατὰ Καραπάνον κτίσματος, τοῦ ὁποίου σώζονται οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι. Ἐντὸς αὐτοῦ, ἐκτεινόμενου εἰς τὴν κατωφέρειαν, εὑρέθησαν ἔξ βάρθρα κιόνων εἰς δύο σειρὰς ἄνευ οὐδενὸς μεταξὺ των συνδέσμου καὶ τινα κεραμικὰ ἐκ τῆς στέγης στοι-

χεῖα, ὥς καὶ μία κλείς, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται κατωτέρω λόγος. Ἀλλὰ περὶ τοῦ κτηρίου τούτου θὰ ἀσχοληθῶ εἰς μέλλουσιν ἐκθεσίῳ μου, ὅταν συμπληρωθῇ ἡ ἐκκαθάρισις αὐτοῦ.

Εἰς τὸν πρῶτον χῶρον εἶχε συσσωρευθῇ μέγας ὄγκος χωμάτων ἐκτεινόμενος πρὸς Λ. μέχρι τοῦ παρὰ τὸ θέατρον κατωφεροῦς κτηρίου καὶ ἔχων ἱκανὸν βάθος κατὰ τόπους ἀπὸ 1.60 μέχρι 2.10 μ. κατὰ τὴν Ν. κλιτὸν τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως. Ἐδῶ παρατηρήθη ὅτι τὰ χρώματα ἀπετέλουν ἐπίχωσιν ἱστορικῶν χρόνων εἰς ποικίλον βάθος ἀπὸ 1 μέχρι 1.50 μ., ὅπου εὗρίσκονται ἀναμῖξ ἀντικείμενα ρωμαϊκῶν καὶ ἑλληνικῶν χρόνων, περὶ ὧν θὰ διαλάβω κατωτέρω.

Α. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ

Ὑπὸ τὸ ἱστορικὸν τοῦτο στρῶμα ἀκολουθεῖ, μάλιστα κατὰ τὸ Ν. ἄκρον τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς, καθαρὸν τμῆμα προϊστορικόν, τὸ ὁποῖον προχωρεῖ, φαίνεται, ἀδιατάρακτον περαιτέρω καὶ πρόκειται νὰ ἐξετασθῇ μετὰ προσοχῆς τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἵνα μελετηθῇ ἡ στρωματολογικὴ του ὑφή. Ἀπὸ τὸ στρῶμα τοῦτο, πάχους 0.55 μ. περίπου, περισυνελέγησαν εἰς τὸ

Εἰκ. 2. Λαβὴ ἀγγείου καὶ σφονδύλιον.

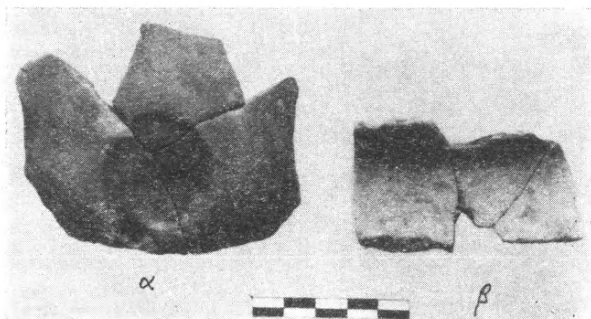
κατώτατον τμῆμα, πάχ. 0.25 μ., θραύσματα χειροποιήτων ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων παρέχω ἔδῳ σύντομον περιγραφὴν χαρακτηριστικῶν τινων τεμαχίων.

1. Ὅστρακα χοιροῦ πηλοῦ με οὐχὶ πολὺ λείαν ἐπιφάνειαν, χρῶματος συνήθως μελανοτέφρου ἢ ἐρυθροῦ. Εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ ἀνήκει λαβὴ ἐκ κεραμόχρου πηλοῦ εἰς δύο τεμάχια ὑψουμένη ὑπεράνω τῶν χειλέων, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν σώζεται ἡ κορυφή (εἰκ. 2α). Ὅμοια εἶναι καὶ πολλὰ τεμάχια ἐκ ποτηρίων μελανοτέφρου πηλοῦ με ταινιώδη λαβὴν προσκολλημένην ὑπὸ τὸ χεῖλος.

2. Ὅστρακα ἐκ λεπτοτέρου πηλοῦ μελανοτέφρου μὲ ἐλαφρόν, συχνὰ ἐξίτηλον, ἐπίχρυσμα. Ἀναφέρω ἕξ αὐτῶν τμῆμα ἐκ χείλους μετὰ τοῦ λαίμου μικροῦ σφαιρικοῦ ἄγγείου εἰς τρία τεμάχια (εἰκ. 3β). Τοῦτο εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ λεπτοῦ μαλακοῦ εὐθρύπτου πηλοῦ, τεφροῦ χρώματος μὲ λεπτὰ τοιχώματα καὶ τὸ χεῖλος ἰσχυρῶς κεκαμμένον πρὸς τὰ ἔξω.

Ἐπίσης τμῆμα ἐκ βάσεως μικροῦ σφαιρικοῦ ἄγγείου ἐχούσης ἐλαφρὰν κυκλικὴν ἐκβάθυνσιν (εἰκ. 3α). Ὁ πηλὸς εἶναι μελανότεφρος μὲ λεπτὸν ἐπίχρυσμα. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐγχαράκτου τύπου ἕξ Ἀφίονας Κερκύρας βλ. BULLÉ, A.M. 1934, εἰκ. 7,4.

Ἄλλη βάσις ὁμοίου ἄγγείου ἐκ μέλανος πηλοῦ μὲ λεπτὰ τοιχώματα ἔχει ἐπίσης ἐλαφροτάτην κυκλικὴν ἐκβάθυνσιν. Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην

Εἰκ. 3. Μελανότεφρα προϊστορικά ἄγγεα.

βαθμίδα ἐξελίξεως ἀπὸ τὴν ἐντελῶς ἐπίπεδον βάσιν διὰ μέσου ἐλαφροῦς τὸ πρῶτον, ὥς ἀνωτέρω, ἐκβαθύνσεως, βαθυτέρας βαθμηδὸν εἰς μικρὸν δακτύλιον ἀποτελοῦντα χωριστὴν ἐξέχουσαν βάσιν. Τοῦτο φαίνεται καθαρῶς εἰς εὐρήματα ἕξ Ἀσίνης: FRÖDIN - PERSSON, Asini, 1908, σ. 208, εἰκ. 155: 1-8. Αἱ ἐκ Δωδώνης βάσεις ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν εἰκ. 155: 1, 2.

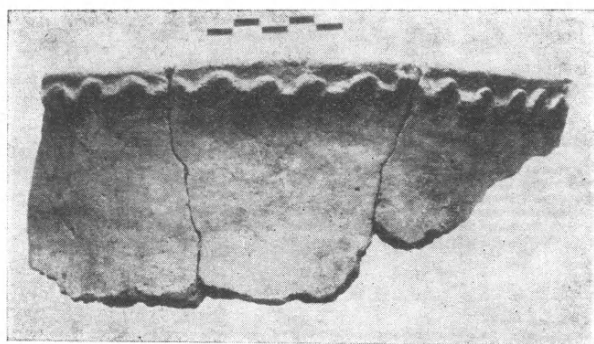
Εἷς τινα ὅμοια ὅστρακα παρατηρήθη ὅτι ἡ ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῇ διὰ σκληροῦ ἔργαλείου, οὐχὶ ὅμως κανονικῶς καὶ ὁμοιομερῶς.

3. Ὅστρακα ἐκ χονδροῦ πηλοῦ μελανοτέφρου ἢ ἔρυθροῦ μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν σχοινίων ἢ δισκαρίων. Ἐν τοιοῦτο τμῆμα ἐκ χείλους μεγάλης διαμέτρου ἄγγείου (εἰκ. 4), πιθανῶς βαθείας λεκάνης μὲ κάθετα τοιχώματα, φέρει κυματοειδὲς σχοινίον μῆκ. 0.19 μ. καὶ ὕψ. 0.09 μ. Ὁ πηλὸς του χονδρός, ἀκαθάριστος, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν εἶναι ἔρυθρός, κατὰ τόπους βαθυτέρας ἀποχρώσεως, εἰς δὲ τὴν ἐσωτερικὴν μελανότεφρος. Μὲ πλαστικὴν διακόσμησιν δισκαρίων ἄγγεα, τὰ τόσον συνήθη ἐν Δωδώνῃ, δὲν παρατηροῦνται πολλὰ εἰς τὸ κατώτατον τοῦτο στρῶμα. Ἀναφέρω ὅμως

μικρὸν ὄστρακον ἔχον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας κυκλικὸν ἐπίπεδον δισκάριον ὡς π. χ. ἀπὸ τὰ Κριτσανὰ τῆς Χαλκιδικῆς: HEURTLEY, Prehistoric Macedonia εἰκ. 39, f. g. i. Σημειώνω πρὸς τούτοις τεμάχια λαβῶν μὲ μικρὸν προεξέχον στέλεχος πρὸς ἔμπηξιν εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, ὅπερ παρατηρήθη ὅτι ἀρχίζει εἰς τὴν Εὐτρησιν περὶ τὸ τέλος τῆς δευτέρας πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς.

Τέλος ἀναφέρω τὸ ἥμισυ διατρήτου σφονδυλίου εἰς τεμάχια (εἰκ. 2β). Ἐκ μελανοτέφρου χονδροῦ πηλοῦ ἔχει σχῆμα κωνικόν· ὕψ. 0.06 μ. καὶ διάμ. βάσεως 0.06 μ. Βλ. ὅμοιον ἐκ Δωδώνης Ἡπειρωτ. Χρονικὰ Ι', 1935, πίν. 9β, 6.

Τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρω προϊστορικοῦ στρώματος, πάχ. 0.30 μ. περίπου, τὰ ἀγγεῖα εἶναι ἐπιμελέστερον ἐργασμένα καὶ μὲ καθαρότερον πηλόν. Ἀλλὰ

Εἰκ. 4. Τεμάχιον ἐκ βαθείας λεκάνης.

περὶ τούτων καὶ ἄλλων θὰ διαλάβω λεπτομερέστερον μετὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφήν. Πάντως πρέπει νὰ τονίσω ὅτι οὐδὲν προϊστορικὸν τεμάχιον ἀγγείου παρατηρήθη μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ἢ ἐγχάρακτον (ἐκτὸς τῶν ὀριζοντίων ἀναγλύφων ραβδίων μὲ καθέτους ἐγκοπάς· Ἡπειρωτ. Χρον. Ι', 1935 πίν. 8β, 1. 3. 7 - 10) καὶ διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι τὰ εὐρήματα ταῦτα τοῦλάχιστον δὲν φθάνουν εἰς τὴν νεολιθικὴν περίοδον, ἀφοῦ μάλιστα ἐκ μικροτέρων εὐρημάτων μόνον δύο λεπίδας πυριτολίθου εὔρον καὶ τεμάχιον πελέκεως.

Β. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Τὸ ἱστορικὸν στρώμα τὸ ὑπεράνω τοῦ προϊστορικοῦ ἔχει συνήθως ὕψος 0.90 - 1 μ. περίπου καὶ περὶ τῆς συστάσεως αὐτοῦ ἔγραψα ἄλλοτε (Ἡπειρωτ. Χρον. Ι', 1935, σελ. 213). Ἐδῶ θὰ περιγράψω συντόμως τὰ σπουδαιότερα τῶν ἐφετινῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν ἐκ τῶν χωμάτων, ὅπου ἦσαν κατεσπαρμένα ἀναμιξ καὶ ἀραιά.

1. Μετάλλινα εὑρήματα.

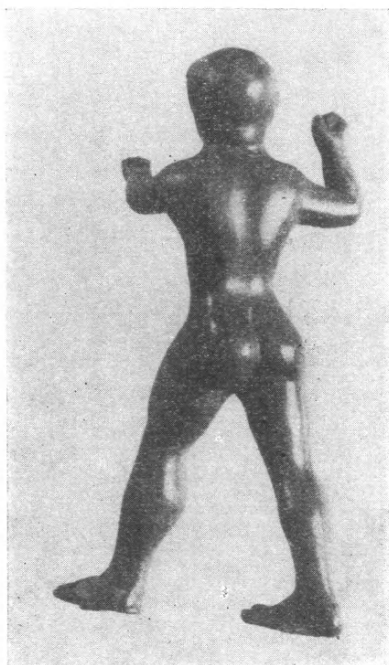
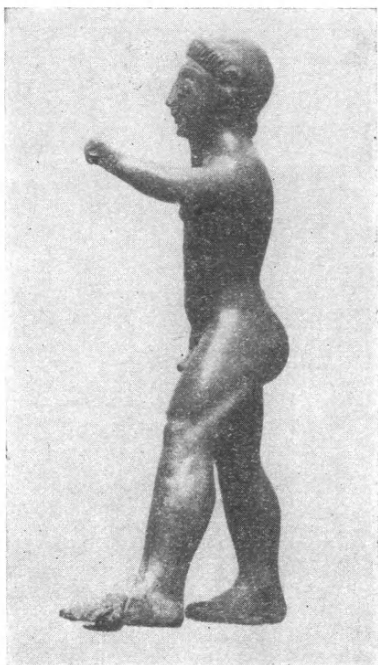
1. Χαλκοῦς πολεμιστής (εἰκ. 5 καὶ 5α) εἰς στάσιν ἐπιτιθεμένου με ἀνοικτὰ τὰ σκέλη, με ὑψωμένην τὴν δεξιάν, δι' ἧς ἐκράτει δόρυ ἢ ἀκόντιον καὶ τὴν ἀριστεράν προτεταμένην κρατοῦσαν τὴν ἀσπίδα. Ὁ νεαρὸς πολεμιστής, ἄδρως, μεστὸς καὶ τελείως γυμνός, με τὴν νεανικὴν του μόνον παρουσίαν, με δγκώδη σκέλη καὶ συνεσφιγμένον σῶμα, βλέπει πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἀτενῶς εἰς τὸν στό-

Εἰκ. 5. Χαλκοῦς πολεμιστής.

χον με τοὺς μεγάλους λάμποντας ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν αὐστηρὰν ἔκφρασιν, πατεῖ δὲ στερεῶς διὰ τῶν ποδῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὁπόθεν νομίζει τις ὅτι ἀρύεται τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὁρμήν. Ὑψ. 0.072 μ. με ὑψ. κεφαλῆς 0.012 μ., ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι αὕτη εἰσέρχεται ἕξ φορὰς εἰς τὸ σῶμα, ὅπερ ἀποτελεῖ συνήθη ἀναλογία κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον. Ἡ διατήρησις του εἶναι ἀρίστη, ἐκτὸς μικρῶν βλαβῶν εἰς τοὺς πόδας ἐκ τῶν συνδέσμων αὐτῶν μετὰ τῆς μὴ σφζομένης βάσεως. Ἡ φαιοπρασίνη πάτινα, ἡ χαρακτηριστικὴ τῶν Δωδωναίων χαλκῶν, εἶναι θαυμαστὴ ἄνευ οὐδεμιᾶς φθορᾶς, ὥσει τὸ ἀγαλμάτιον σήμερον ἐξηλθεν ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ γλύπτου. Καὶ ὅλη ἡ ἐργασία εἶναι ἐπιμελής, ἡ ἐπιφάνεια λεία, μόνον δὲ τὸ πρόσθιον μεταξὺ τῶν

χροτάφων καὶ πρὸ τοῦ μετώπου τμήμα τῆς κόμης δηλοῦται διὰ καθέτων ἐγχαράκτων γραμμῶν μὲ τριγωνικὸν ἐν τῷ μέσῳ χώρισμα, ὡς καὶ αἱ θηλαὶ τοῦ στήθους μὲ ἐγχάρακτον κύκλον. Τὸ λοιπὸν μέρος τῆς κόμης παραμένει λεῖον. Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι ἄδρῳς πῶς ἀποδεδομένοι μὲ ἐξέχουσαν τὴν γραμμὴν τῶν βλεφάρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔχει ἐντεθῆ ἢ μᾶλλον ἐπιτεθῆ στρογγύλος ὁ βολβὸς τοῦ ὀφθαλμοῦ (ἢ ἡ κόρη, διότι κεῖται ἐν τῷ μέσῳ). Ἡμι-

Εἰκ. 5α. Χαλκοῦς πολεμιστὴς (ἄλλαι ὄψεις τῆς εἰκ. 5).

κυκλικαὶ αἱ ὀφρύες μὲ ἐγχάρακτον τὴν ὑψηλὴν καμπύλην τῶν τόξων των περιβάλλουν τοὺς ὀφθαλμούς, οἱ ὅποιοι φαίνονται ὄντως ἐντονώτεροι καὶ εἰς μέγεθος καὶ εἰς ἔκφρασιν. Σημειωτέα ἡ σχηματικὴ ἀπόδοσις τῶν ὠτων μὲ λίαν εὐρὺ τὸ ἄνω μέρος αὐτῶν. Ἡ κοιλία περιβάλλεται ἄνω διὰ λεπτῆς καμπύλης ἐξάρσεως τῆς ἐπιφανείας, τῆς ὁποίας οἱ μύες διαρθροῦνται ὀριζοντίως μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ τοποθετημένου ἄρκετὰ χαμηλά. Οὐδὲ ὅλως δηλοῦται ἡ ἦβη.

Μεστὰ καὶ στρογγύλα εἶναι τὰ σκέλη μὲ καθαρὰν ἀλλὰ μαλακὴν ἄρθρωσιν τοῦ γόνατος, μὲ ἰσχυρὰν τὴν ἐμφάνισιν, ὅπισθεν, τοῦ μυός, ὑπὸ τοὺς γλουτούς, οἱ ὅποιοι προβάλλουν συμπαγεῖς καὶ στερεοί, ὅπως καὶ αἱ κνήμαι.

Ὁ πολεμιστής, ὅπως ἐτόνισα (εἰκ. 5 καὶ 5α), πατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν, ἃν καὶ ἴσταται μὲ εὐρὴν διασκελισμόν. Τὰ σκέλη παρίστανται εἰς ἐντελῶς πλαγίαν ὄψιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, κατὰ τὴν ὁσφὺν δὲ γίνεται ἀνεπαισιθήτως ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν πλαγίαν ταύτην ὄψιν εἰς τὸν κορμόν, ὅστις ἴσταται εἰς ἐπίπεδον $\frac{3}{4}$, ὅπως καὶ ἡ κεφαλὴ, ἃν καὶ αὕτη ἡ τελευταία πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν πλαγίαν ὄψιν, διότι ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ προσώπου τῆς μόλις φαίνεται.

Ἐκ τῶν χειρῶν ἡ δεξιὰ ἀκολουθοῦσα τὸ ἐπίπεδον τοῦ σώματος ἔχει ὑψωμένον πρὸς τὰ ἄνω τὸ κάτω μέρος τοῦ βραχίονος καὶ ἔφερε δόρυ κα-
θιέτως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ σώματος. Ἡ ἀριστερά, προτεταμένη ἔμπρὸς σχε-
δὸν καθιέτως πρὸς τὸ σῶμα, ἐκράτει τὴν ἀσπίδα παρὰ πλάλλον πρὸς αὐτὸ μὲ
ἐλαφρῶς κεκλιμένην τὴν ἄκραν χεῖρα πρὸς τὰ ἔσω διὰ νὰ συλλάβῃ τὸ ὄχανον.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς συντόμου ταύτης περιγραφῆς, τὸ ἀγαλμάτιον εἶναι συντεθειμένον εἰς δύο ἐπίπεδα, ἐν τοῦ κάτω μέρους τοῦ σώματος μετὰ τῶν σκελῶν καὶ τὸ ἕτερον τοῦ ἄνω μετὰ τοῦ κορμοῦ, ὅπως δὲ εἶπον ἄνω-
τέρω, ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἐπιπέδου εἰς τὸ ἄλλο γίνεται ἀνεπαισιθή-
τως καὶ ἐλαφρᾶ, οὐχὶ ἀποτόμως, ὅπως π. χ. ἐπὶ τοῦ λακωνικοῦ ἀγαλμα-
τίου τοῦ Ὑβρίσστα (LAMB, Greek and Roman Bronzes πίν. XXXII, a).

Ἐπειτα ἡ κίνησις τοῦ πολεμιστοῦ, ἣτις προσπαθεῖ νὰ δηλωθῇ διὰ τοῦ μεγάλου διασκελισμοῦ, εἶναι συγκρατημένη καὶ σχεδὸν στάσιμος, διότι ὁ κορμὸς δὲν παρασύρεται πρὸς τὰ ἔμπρὸς, τὰ δὲ σκέλη τεταμένα καὶ ἄκαμ-
πτα στηρίζονται εἰσέτι δι' ὅλου τοῦ πέλματος ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν νομίζει τις ὅτι ὁ πολεμιστής δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ἐλευθερωθῇ, ἀλλ' ὅμως ἀντλῶν ἐξ αὐτῆς τὴν δύναμιν καὶ τὴν στερεότητα.

Ἡ στάσις λοιπὸν αὕτη φέρει τὸ ἔργον εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον τὴν ὀλίγον πρὸ τοῦ θησαυροῦ τῶν Σιφνίων καὶ τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Μουσείου Μπενάκη (PAYNE, J.H.S, 1934, σ. 167) δηλ. περὶ τὸ 530 π. Χ., ὅπου ἐπί-
σης τοποθετεῖ αὐτὸ καὶ ἡ μεστότης τῶν μορφῶν (LANGLOTZ, Frühgr. Bildhauerschulen σ. 94).

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐνταῦθα εἰς περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ ἀγαλματίου, ὅμοια τοῦ ὁποίου ὡς πρὸς τὸν τύπον ἔχουν πολλὰ εὐρεθῇ (BÉQUIGNON, BCH, 53, 1929, σ. 101 ἐξ. καὶ συμπληρωματικῶς JANTZEN, Bronzewerk-
stätten in Grossgriechenland und Sizilien σ. 43 καὶ Anhang 8 σ. 72) ἐπι-
φυλασσόμενος νὰ πράξω τοῦτο ἀλλαχοῦ λεπτομερέστερον, Περιορίζομαι μόνον
νὰ σημειώσω ἐδῶ τὴν ἀσφαλῆ του προέλευσιν ἐκ τοῦ Λακωνικοῦ ἐργαστηρίου,
τοῦ ὁποίου ἡ διαπίστωσις ἐκτὸς τῶν παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας διεπίστωσα
ἀλλαχοῦ (Ἡπειρωτ. Χρον. Ι', 1935, σελ. 226), στηρίζεται καὶ ἐπὶ πολλῶν
ἐπὶ τόπου εὐρημάτων, ὡς παρατήρησεν ἤδη ὁ PAYNE, ἐνθ' ἂν. σ. 170, σημ.
22. Ἐνισχύεται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ὁμοιότητος τῆς κεφαλῆς του

πρὸς τὴν ἐν Βοστώνῃ ὁμοίαν ἐκ Σπάρτης (LANGLOTZ, ἐνθ' ἂν. πίν. 53 d= BUSCHOR, Frühgriechische Jünglinge, σ. 86, εἰκ. 95 καὶ 96). Τὴν αὐτὴν δι' ἐγχαράκτων καθέτων γραμμῶν παράστασιν τῆς κόμης πρὸ τοῦ μετώπου παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν ἐκ Δωδώνης δρομέα τοῦ Ἐθνικοῦ ἀρχαιολογ. Μουσείου Ἀθηνῶν LANGLOTZ, ἐνθ' ἂν. πίν. 48α, οὗτος ὁμως εἶναι τυπολογικῶς νεώτερος τοῦ ἐνταῦθα πολεμιστοῦ, διότι ὁ δεξιὸς αὐτοῦ πούς δὲν πατεῖ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰ μὴ μόνον διὰ τῶν δακτύλων.

2. Ἀργυροῦν ἔλασμα περίτμητον εἰκονίζον Δία μὲ κεραυνόν. Ἐλλείπει ὁ ἀριστε-

Εἰκ. 6. Ἀργυροῦν ἔλασμα μὲ παράστασιν Διός.

Εἰκ. 6α. Τὸ ἀργυροῦν ἔλασμα τῆς εἰκ. 6. (Σχέδιον συμπεπληρωμένον ὑπὸ Ἀλ. Κοντοπούλου).

ρὸς βραχίων ἀπὸ τοῦ ὤμου καὶ ὁ ἀριστερὸς πούς (εἰκ. 6 καὶ σχέδιον 6α), ὕψ. 0.095 μ. Ὁ Ζεὺς ἔχει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἐν κατατομῇ, τὸ δὲ σῶμα κατ' ἐνώπιον. Ὁ ἑλλείπων ἀριστερὸς πούς θὰ εἰκονίζετο πλαγίως, ὁ δὲ δεξιὸς παριστάνεται κατ' ἐνώπιον καὶ ἐκ τῶν ἄνω. Ἔνεκα τῆς συμπίεσεως τοῦ ἐλάσματος ἔχει ἀλλοιωθῇ τὸ ἀνάγλυφον τῶν μορφῶν τοῦ σώματος, αἵτινες ἐδηλοῦντο ἔκτυποι. Σώζεται ὁμως καλῶς ἡ κεφαλὴ, ὁ δεξιὸς βραχίων μετὰ τοῦ κεραυνοῦ, τὸ δεξιὸν στέρνον, ἡ γωνιώδης μορφὴ

τῆς λεκάνης κτλ. Ὑπὸ τὸ γένειον ἐλλείπει μικρὸν τμήμα. Εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα, ὑψωμένην ὑπεράνω τοῦ ὤμου, κρατεῖ κεραυνὸν διαγωνίως, τοῦ ὁποῖου ἡ μία ἄκρα εἶναι πρὸς τὰ ἔξω, ἡ δὲ ἑτέρα καταλαμβάνει τὸ κενὸν μεταξὺ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ ἄκρου βραχίονος. Τὸ ὀπίσω μέρος εἶναι κοῖλον καὶ θὰ ἐπεκάθητο ἐπὶ ἄλλης ὕλης, ἣτις ἐπλήρου αὐτό. Βλέπε ὅσα καταλέγει ὁ NEUGEBAUER, Katalog der statuarischen Bronzen in Antiquarium, Berlin 1931, I ἀρ. 141, σ. 54.

Ὁ τύπος οὗτος τοῦ κεραυνοβολοῦντος Διὸς ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν τοῦ Διὸς Ἰθωμάτα τοῦ Ἀγελάδα, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν ἐκ τοῦ νομίσματος τῆς Μεσσήνης, ὅπου ὁ κεραυνὸς κατὰ τὰ δύο ἄκρα ἀποτελεῖται ἐκ κω-

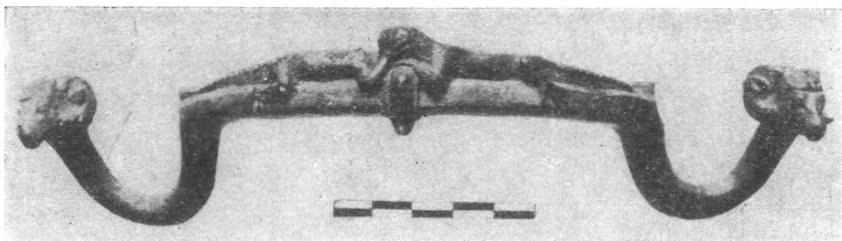
Εἰκ. 77. Χαλκὴ λαβὴ λεκάνης ἐκ τῶν ἀνω ὀρώμενη.

νικοῦ κάλυκος καὶ δύο ἐκατέρωθεν αὐτοῦ πτερύγων ἐν εἴδει ἑλικος. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ κεραυνοῦ ἀπαντᾷ συνήθως κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος π.Χ. Βλ. καὶ JACOBSTANL, Der Blitz in der orientalischen und griechischen Kunst, πίν. 4, 5, ὅπου ἐπὶ νομίσματος τῆς Ἡλίδος τὸ ἐν ἄκρον τοῦ κεραυνοῦ ἔχει τὸ αὐτὸ περίπου σχῆμα ἀλλὰ μᾶλλον ἐξειλιγμένον καὶ φθάνον μέχρι τοῦ 420 π.Χ. (βλ. πίνακας ἐν JACOBSTANL, ἔνθ' ἀν.). Εἰς τοὺς χρόνους τούτους καὶ πιθανῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἀνήκει καὶ τὸ ἀργυροῦν τοῦτο ἔλασμα.

Ὅπως ἐσημείωσα, ὁ ἄκρος δεξιὸς ποὺς εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον καὶ ἄνωθεν ὀρώμενος. Ἡ παράστασις αὕτη τοῦ ποδὸς παρατηρεῖται ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος ἐπὶ ἀγγείων τοῦ Εὐθυμίδου· βλ. PFUHL, Mal. u. Zeichn. πίν. 109 ἀρ. 369, πίν. 110 ἀρ. 371, 370, καὶ κείμ. σ. 168, 668, 670f κτλ. Καὶ ἐπὶ ἀγγείων τοῦ Φιντίου PFUHL, MuZ πίν. 117 ἀρ. 381 καὶ πίν. 118 ἀρ. 383, ἔνθα ἰδίᾳ ὁ δεξιὸς ποὺς εἶναι ἔμπροσθεν προοπτικῶς εἰκονισμένος. Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Εὐχαρίδην αὐτ. πίν.

120 ἀρ. 389. Καὶ συνεχίζεται ὁ τρόπος οὗτος καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐφρονίου, τοῦ Σωσίου (πίν. 137 ἀρ. 418 Ἀχιλλεὺς καὶ Πάτροκλος), μέχρι τῶν Θηβαϊκῶν στηλῶν Μνάσωνος καὶ Ρύγχωνος κτλ.

3. Χαλκῇ λαβὴ ἐκ λεκάνης λήγουσα κατὰ τὰ ἄκρα τῆς προσαρμογῆς εἰς κεφαλὴν κριοῦ. Ἐπὶ τῆς ἡμικυκλικῆς ράχεως ἐξηπλωμένα δύο ἀντιμέ-

Εἰκ. 8. Χαλκῇ λαβὴ λεκάνης (εἰκ. 7) ἔμπροσθεν ὁρώμενη.

τωποι σαῦραι δάκνουν ἢ μὲν τὸν λαιμὸν τῆς ἐτέρας (εἰκ. 7,8)· μήκ. 0.19 μ., ἄνοιγμα ἡμικυκλικῆς λαβῆς 0.115 μ. Κύκλος ἐφαπτόμενος τῶν σημείων τῆς προσαρμογῆς τῶν χειλέων τῆς λεκάνης τὸ μὲν κατὰ τὰ ἄκρα τῶν οὐρῶν τῶν σαυρῶν, τὸ δὲ κατὰ τὸν αὐχένα τῶν κριοῦν, ὅπου σώζονται αἱ σχετικαὶ ἐκ-

βαθύνσεις, ἔχει ἀκτῖνα 0.1529, ἄρα ἡ διάμετρος κατὰ τὰ χεῖλη τῆς λεκάνης θὰ ᾔητο 0.3058.

Εἰκ. 9. Κεφαλὴ κριοῦ ἐκ τῆς χαλκῆς λαβῆς λεκάνης (εἰκ. 7-8).

Αἱ σαῦραι προσκεκολλημέναι πάσῃ δυνάμει, σχεδὸν ἐμπηγνύουσαι τοὺς ὄνυχας ἐπὶ τῆς ράχεως τῆς λαβῆς, εἰκονίζονται ἐπιτυχῶς τοῦ καλλιτέχνου κατορθώσαντος νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀγωνίαν τῆς προσπαθείας αὐτῆς κατὰ θαυμαστὸν τρόπον. Δυστυχῶς αἱ κεφαλαῖ των ἔχουν ἐλαφρῶς ἀποτριβῇ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ τὸ σῶμα δηλοῦται τελείως μὲ τὴν ἐλαστικὴν του καμπυλότητα, μὲ ἀπλότητα ὅμως καὶ δύναμιν. Τὸ λεπιδωτὸν τῆς ράχεως ἔχει

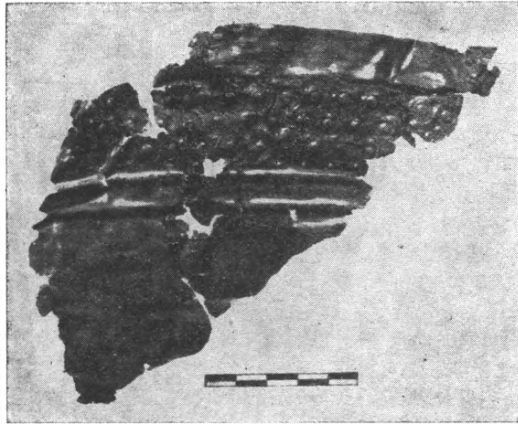
ἀποδοθῇ διὰ βαθέως χαραγμένων γραμμῶν, διηκουσῶν κατὰ μῆκος τοῦ σώματος μέχρι τῆς οὐρᾶς καὶ διακοπτομένων ὑπὸ μικρῶν καθέτων σχηματικῶς μὲν, ἀλλ' ἐμφαντικῶς. Αἱ κεφαλαὶ τῶν κριοῦν ἀποδίδονται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς (εἰκ. 9). Οἱ ὀφθαλμοὶ μεγάλοι καὶ ἐξέχοντες, τὰ κέρατα ἀπλᾶ ἄνευ δηλώσεως τῶν ἐλίκων, τὸ δὲ μαλλωτὸν μέρος τοῦ μετώπου δι' ἀπλῆς

ἐξάρσεως καὶ ἀραιῶν κτυπημάτων. Ὅμοίως καὶ τὰ ὄψα σχηματικῶς μὲ δύο χαρακτὰς γραμμὰς ἐν τῷ μέσῳ. Ἡ ἀπλῆ, ἀλλὰ σαφὴς αὕτη ἀπόδοσις μὲ ἐξαιρετικὴν λεπτότητα τῶν πλαστικῶν μορφῶν τῆς κεφαλῆς, εἶναι χαρακτηριστικὴ ἀρχαϊκότητος, ἣτις δὲν εἶχε περιπέσει ἀκόμη εἰς διακοσμητικὰς τάσεις ὡς περὶ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος καὶ τοποθετεῖ πιθανῶς τὴν λαβὴν εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος.

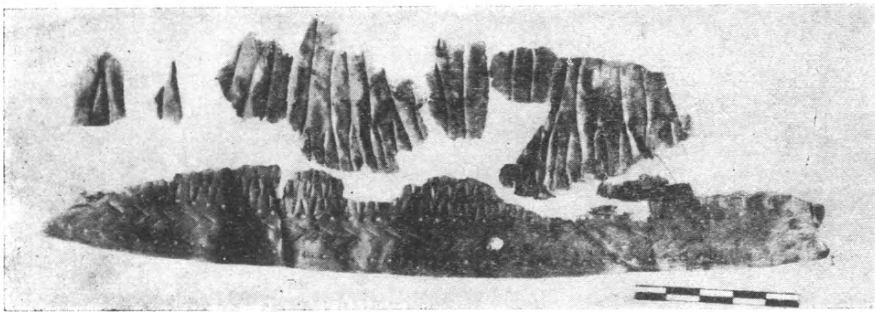
Συχνότατα εὐρίσκομεν κεφαλὰς κριῶν καὶ ἐν Δωδώνῃ ἀκόμη· πρβλ. Ἡπειρωτ. Χρον. Ι', 1935 πίν. 20α 4 = 18 β, γ καὶ σ. 230/231· βλ. καὶ NEUGEBAUER, R. M. 38/39, 1923/24, σ. 349 εἰκ. 9, 11 κτλ. κτλ.

Ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα τῆς λαβῆς εἶναι συχνότατον καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Δελφοῖς, ἐν Τρεμπένιστε, ἐν Ἀκροπόλει καὶ ἐν Δωδώνῃ κτλ., ὅπου αἱ ἄκραι αὐτῆς λήγουν εἰς κεφαλὴν κριοῦ, εἰς ὄφεις, εἰς χεῖρας κτλ.

4. Τμῆμα χαλκῆς φιάλης (εἰκ. 10), ἐχούσης κάτω τοῦ χεῖλους ἔκτυπον πλοχμόν, ὕψ. 0.125 μ., μήκ. 0.15 μ.

Εἰκ. 10. Τμῆμα χαλκῆς φιάλης.

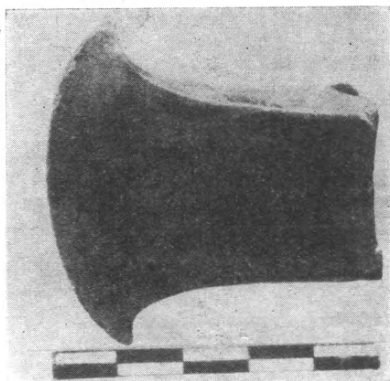

Εἰκ. 11. Τμῆμα χαλκῆς φιάλης.

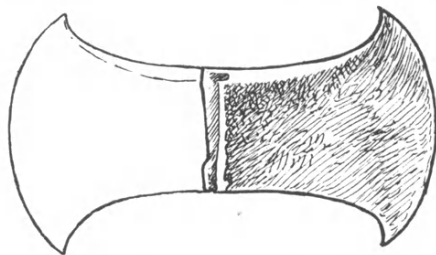
5. Τμῆμα χαλκῆς φιάλης (εἰκ. 11) εἰς πολλὰ τεμάχια προερχόμενα ἐκ τῆς αὐτῆς φιάλης ἀλλὰ μὴ συνανήκοντα. Φέρει γραμμικὴν διακόσμησιν συγκειμένην ἐκ λογχοειδῶν ἐπαλλήλων φύλλων ἐπὶ τῆς παρειᾶς, ἀνωτέρω δὲ

τούτων ἔχει ἐγχαράκτους μικρὰς λοξὰς γραμμὰς σχηματιζούσας γωνίας καὶ κάτω τοῦ χεῖλους ζώνην πλαισιουμένην ὑπὸ μικρῶν κοκκίδων καὶ ἐντὸς αὐτῆς παραλλήλους ἐγχαράκτους γωνίας· βλ. ὁμοίας ἐξ Ὀλυμπίας IV σ. 141 ἀρ. 880, 881 πίν. LII. Ἐπίσης ἐκ Τρεμπένιστε τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας FLOW, Die archaische Necropole von Trebenische ἀρ. 102 εἰκ. 93, 1, ὅπου βλέπει τις συμπεπληρωμένην τοιαύτην φιάλην. Παρόμοιον κόσμημα πρβλ. καὶ ἐξ Ὀλυμπίας IV σ. 164 ἀρ. 1008 - 1010 πίν. LXII.

6. Τὸ ἥμισυ χαλκοῦ ἀμφιστόμου πελέκεως, ἀποκεκομμένου ἐν τῷ μέσῳ ὅπου ἡ ὀπὴ πρὸς ἔνθεσιν τοῦ στειλεοῦ· μῆκ. 0.05 μ., πλάτ. τῆς ἡμικυκλικῆς ὀπῆς 0.055 μ., πλάτος κατὰ τὸ μέσον 0.028 μ., πάχος ὀπῆς 0.017 μ. (εἰκ. 12 καὶ σχέδ. 12α¹). Τὸ ὅλον μῆκος τοῦ θὰ ἦτο 0.10 μ. Ἀνάθημα εἰς τὸν Δία. Σῶζει ὥραίαν φαιοπρασίνην πάτιναν καὶ ἔχει θαυμαστὴν ἐργα-

Εἰκ. 12. Τὸ ἥμισυ χαλκοῦ ἀμφιστόμου πελέκεως.

Εἰκ. 12α. Χαλκοῦς ἀμφιστόμος πέλεκυς (σχέδιον εἰκ. 12, κατὰ συμπλήρωσιν Ἀλ. Κοντοπούλου).

σίαν μὲ τελείως λείαν ἐπιφάνειαν καὶ λεπτοτάτην ἡμικυκλικὴν ἀκμήν. Ἀσφαλῶς ἀρχαϊκῆς τέχνης, διότι ἡ συμπαγὴς κατασκευὴ μὲ τὸ στιβαρὸν συγκεντρωμένον σχῆμα καὶ τὴν ταχέως ἐπιστρεφομένην κατὰ τὰ ἄκρα καμπύλην μαρτυρεῖ τὴν ἰσχυρὰν συγκρατημένην ἀντίληψιν τῆς μορφῆς, τὴν προσιδιάζουσαν εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν ρυθμόν.

7. Λεπτὸν χαλκοῦν ἔλασμα μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως Νίκης ὀδηγούσης ἄρμα (εἰκ. 13 καὶ σχέδ. 13α). Ἐντὸς πλαισίου κοσμουμένου ἄνω ὑπὸ ἀναγλύφων ὧων καὶ πλαγίως ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ὑπὸ σειρᾶς κοκκίδων εἰκονίζεται Νίκη μὲ ποδὴν χιτῶνα βαίνουσα ἐπὶ ἄρματος, τοῦ ὁποίου διακρίνεται ἡ ἄντυξ ἐνὸς τροχοῦ, καὶ κρατοῦσα διὰ τῶν χειρῶν τὰ ἦνιά τῶν ἵππων. Τούτων σῶζονται αἱ κεφαλαὶ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ περι-

¹ Τὸ σχέδιον 12α καὶ τὸ κατωτέρω 13 εἶναι ἔργον τῆς γραφίδος τοῦ καλλιτέχνου τοῦ Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείου κ. Κοντοπούλου.

γράφματος τῶν προσθίων καὶ τμήματος τῶν ὀπισθίων ποδῶν. Ὁ δεξιὸς βραχίον τέταμένος κρατεῖ τὸ ἓν ἡνίον καὶ ὁ ἀριστερὸς πρὸ τοῦ σώματος κρατεῖ τὸ ἕτερον. Ἡ Νίκη κλίνουσα πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἔχει τὴν μίαν πτέρυγα ἀνοικτὴν πρὸ αὐτῆς ἐκτεινομένην ὀριζοντίως, τὴν δὲ ἄλλην πρὸς τὰ ὀπίσω κατερχομένην. Τῆς κεφαλῆς σώζεται μόνον τὸ ὀπίσω μέρος καὶ ὁ λαιμός. Αἱ παράλλοι γραμμαὶ τῶν πτυχῶν τοῦ χιτῶνος διαγράφονται λεπτῶς μεταξὺ τοῦ τροχοῦ καὶ τοῦ ἅρματος. Ὅμοιον ἔλασμα μὲ Νίκην ἐπὶ ἅρματος ἔχομεν καὶ ἄλλο ἐκ Δωδώνης, ὅμοιον καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ περιθωρίου τοῦ ἐλάσματος καὶ κατὰ τὴν παράστασιν· προβλ. CARAPANOS, *Dodone et ses ruines* πίν. XIX, 3. Εἰκ. 13. Ἀνάγλυφον Νίκης ἐπὶ ἅρματος. Νίκην ἐπὶ ἅρματος ἔχομεν κυρίως ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Συρακουσίων, RIZZO, *Monete Greche della Sicilia* πίν. XI, 14, τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος κτλ. Ἡ λεπτότης τῆς ἐργασίας τοῦ σώματος καὶ ἡ μαλακὴ ρευστότης τῶν πτυχῶν, ὥς καὶ τὸ σχῆμα τῶν ῥῶν

Εἰκ. 13α. Σχέδιον συμπληρωμένον τῆς εἰκ. 13.

χρονολογεῖ πιθανῶς τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἰς τὸν Δ' αἰῶνα. Ἐχρησίμευεν ἴσως ὡς ἐπένδυσις κυτίου τινός. Προβλ. ὅμως καὶ χαλκὴν ζώνην ἐν Bari μὲ παράστασιν ὁμοίαν ἐπὶ τεθρίππου, ἣτις κατὰ BUSCHOR, A. M. 58, 1933, 38 εἶναι τοῦ 570 π.Χ. Προβ. ULF JANTZEN, *Bronzwerkstätten in Gross-*

griechenland und Sizilien πίν. 10 εἰς σελ. 26. Τὸ σχέδιον 13α εἰκονίζει συμπεληρωμένον τὸ ἀνάγλυφον, ἐνῶ ἡ εἰκὼν 13 ἐφωτογραφήθη πρὸ τῆς εὐρέσεως καὶ συγκολλήσεως συνανηκόντων τεμαχίων.

Εἰκ. 14. Δακτύλιοι.

8. Χαλκοῦς δακτύλιος μὲ ἔλλειψοειδῇ σφενδόνην ὕψ. 0.023 μ., πλάτος 0.013 μ. Ἐπὶ τῆς σφενδόνης βαθέως ἑγγλυπτος παράστασις γυναικὸς ἐν κατατομῇ κρατούσης διὰ τῆς ἀριστερᾶς δίσκον (;), ἐφ' οὗ διακρίνονται ὄρθια ἀντικείμενά τινα ἴσως εἰκονίζει ἱέραϊαν (εἰκ. 14,2 καὶ εἰκ. 15).

Εἰκ. 15. Παράστασις ἐπὶ δακτυλίου.

Εἰκ. 16. Παράστασις ἐπὶ δακτυλίου.

πτὴν ἔλλειψοειδῇ σφενδόνην, ὕψ. 0.022 μ. Σφενδόνης μῆκ. 0.013 μ. Ἐπὶ τῆς σφενδόνης ἑγγλυπτος Σφιγξ καθημένη (εἰκ. 14,1 καὶ εἰκ. 16). Πρβλ. τοιοῦτους δακτυλίους ἐκ Δω-

δώνης CARAPANOS, πίν. L, 6.7 καὶ ἐξ Ὀλυμπίας IV Textband ἀρ. 1190 κτλ.

10. Χαλκοῦς δακτύλιος, μὲ ρομβοειδῇ σφενδόνην, ἧς αἱ γωνίαι ἔχουν ἐγχάρακτον κύκλον. Ἐπὶ τῆς σφενδόνης ἐγχάρακτοι κύκλοι διατεθειμένοι σταυροειδῶς (εἰκ. 17 καὶ 18,13).

11. Δύο σιδηροὶ δακτύλιοι κατιωμένοι. Ἐπὶ τῆς σφενδόνης θὰ ὑπῆρχε διακόσμησις τις καταστραφεῖσα (εἰκ. 18,11.12).

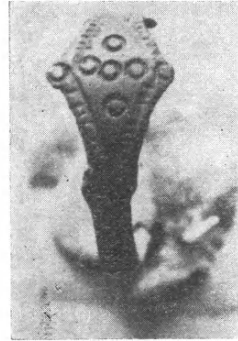
12. Δέκα χαλκοὶ κρίκοι ποικίλων μεγεθῶν (18,1-10).

13. Ψέλλιον χαλκοῦν ἐπηργυρωμένον, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα λήγουν εἰς κεφαλὴν ὄφως πεπλατυσμένην. Τὸ ὅλον εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ λεπτοῦ λείου ἐλάσματος πλάτ. 0.003—0.004 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν δηλωθῇ διὰ κρούσεως οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἡ ράχιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄφως ὥστε νὰ ἐξέχουν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας (εἰκ. 20).

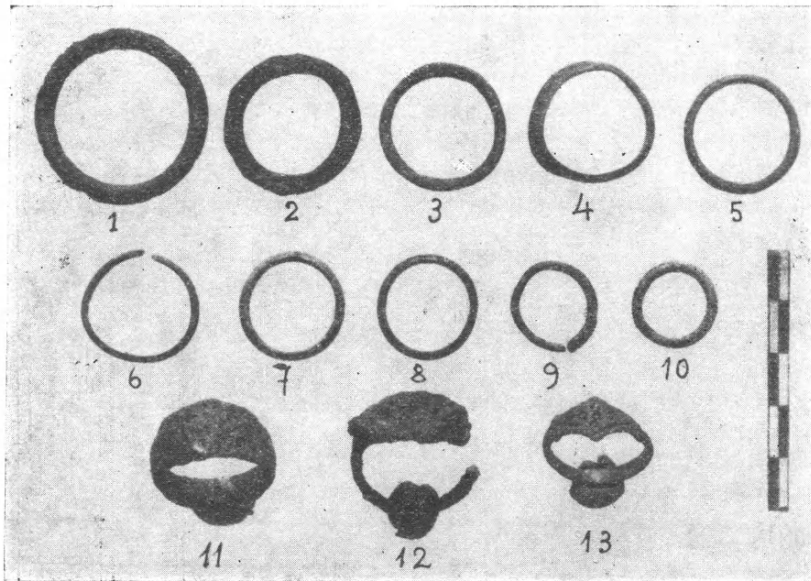
14. Χαλκῇ λαβὴ μετὰ τὰ ἄκρα ἐπιστροφόμενα καὶ λήγοντα εἰς σχηματικὴν κεφαλὴν ὄφως (εἰκ. 19,1).

15. Μικρὰ χαλκῇ λαβὴ μετὰ πεπλατυσμένα καὶ διάτρητα τὰ ἄκρα (εἰκ. 19,3).

16. Χαλκῇ μάχαιρα ἄνευ τῆς λαβῆς, ἥτις συνεδέετο διὰ τριῶν κυκλικῶν ὀπῶν. Ἔχει τριγωνικὴν περίπου μορφήν μετὰ τὴν ράχιν πλατυτέραν· μήκ. 0.205 μ., μέγιστον πλάτ. 0.028 μ. καὶ πᾶχ. ράχους 0.005 μ. (εἰκ. 21).

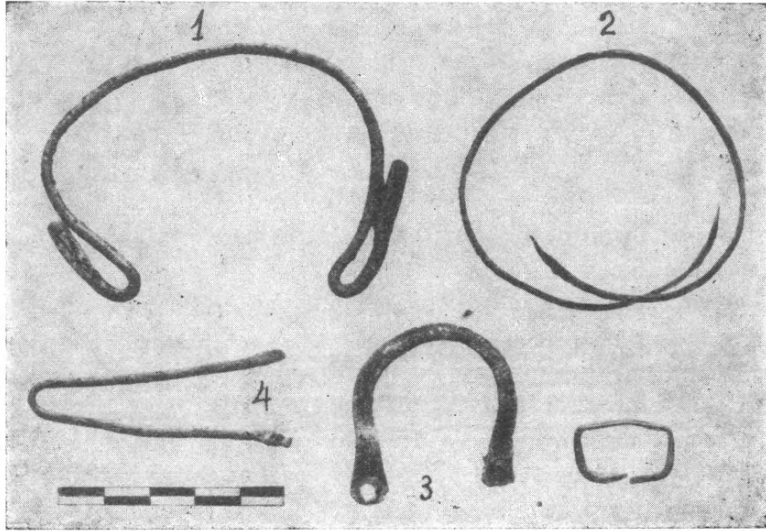

Εἰκ. 17. Χαλκοῦς δακτύλιος ἐκ Δωδώνης.

Εἰκ. 18. Χαλκᾶ εὐρήματα ἐκ Δωδώνης.

17. Ρόδαξ ἕξ ὀκτὼ φύλλων ἔκτυπος ἐπὶ λεπτοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος (εἰκ. 22). Ἦτο προσηλωμένος ἐπὶ ἀντικειμένου ἢ σκεύους τινὸς δι' ἥλου, ὡς δεικνύει μικρὰ ὀπὴ σωζομένη. Προβλ. ὅμοιον ἀλλὰ πλουσιώτερον ἐκ Κορίνθου καὶ ἐκ Τρεμπένιστε (FILON, ἐνθ' ἀν. σ. 107 εἰκ. 119).

Εἰκ. 19. Χαλκᾶ εὐρήματα ἐκ Δωδώνης.

18. Χαλκῇ λαβὴ ἐκ στρογγύλου σύρματος μὲ ὀλίγον πεπλατυσμένα ἄκρα (εἰκ. 19,4).

19. Κεφαλὴ περόνης ἀργυρᾷ σφαιρικῇ, σήμερον κενή, ἀρχικῶς ὅμως πεπληρωμένη δι' ὕλης τινὸς πυκνῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐνεπήγνυτο ἡ περόνη, ἴσως χαλκῇ, δι' ἥλου διὰ τῆς σωζομένης ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ὀπῆς (εἰκ. 23).

Εἰκ. 20. Χαλκοῦν ἐπηργυρωμένον ψέλλιον κατὰ σχέδιον.

20. Χαλκοῦς ἀστράγαλος μῆκ. 0.03 μ., ὕψ. 0.0176 μ., πᾶχ. 0.018 μ. βάρ. 44 γραμμάρια καὶ $\frac{20}{100}$. Καλῆς ἐργασίας. Ἐχρησίμευεν ὡς σταθμίου βάρους. Προβλ. ὅμοιον ἐκ

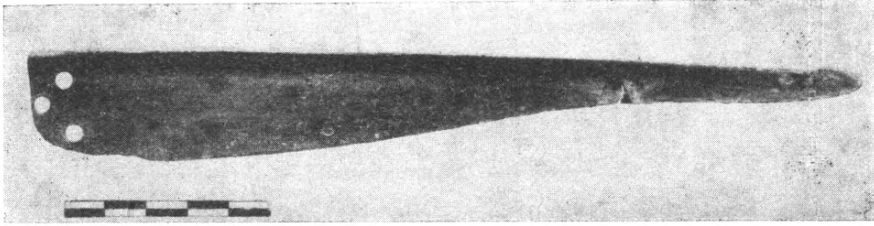
Μάλθι (Δωρίου) Μεσσηνίας: The Swedish Messenia Expedition, Lund 1938, σ. 448 πίν. XXXV,1 τοῦ αὐτοῦ περιόπου μεγέθους καὶ μεγαλυτέρου βάρους (56 γραμμ.) (εἰκ. 24,1).

21. Χαλκοῦς ρόδαξ συμπαγῆς ὥσει κάλυξ ἄνθους μὲ στέλεχος ὀπίσω (εἰκ. 24,2)· προβλ. ἕξ Ὀλυμπίας, Olympia IV, πίν. LXVI, 1232.

22. Στόμιον χαλκῆς οἰνοχόης ἢ πρόχου μήκ. 0.05 μ. (εἰκ. 24,3). Προβλ. ἀνάλογον CARAPANOS, Dodone πίν. XLII, 11.

23. Χαλκοῦν κυλινδρικὸν ἐξάρτημα λήγον εἰς ὀξύ μήκ. 0.04 μ. (εἰκ. 24,5).

24. Ἡμισφαιρικὸν χαλκοῦν ἔλασμα συμπεπιεσμένον ὕψους 0.018 (εἰκ. 24,4).

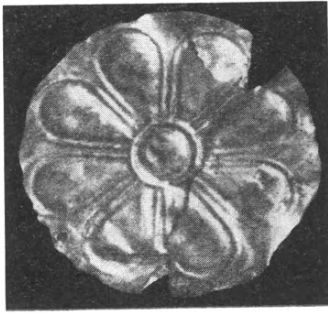

Εἰκ. 21. Χαλκῇ μάχαιρα ἐκ Δωδώνης.

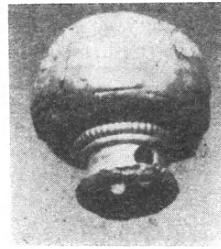
25. Τμήμα κυκλικοῦ χαλκοῦ σκεύους με ἐκροήν (εἰκ. 25).

26. Χαλκοῦν παχὺ ἔλασμα ἔχον μορφὴν ζώου οὐχὶ ἐντελῶς διαμορφωμένον μήκ. 0.052 μ. (εἰκ. 27,4).

27. Χαλκοῦς γίγλυμος μήκ. 0.08, μ., ὕψ. 0.026 μ. (εἰκ. 27,1). Ἐκ

Εἰκ. 22. Χρυσοῦς ῥόδαξ ἐκ Δωδώνης.

Εἰκ. 23. Ἀργυρᾷ κεφαλὴ περόνης.

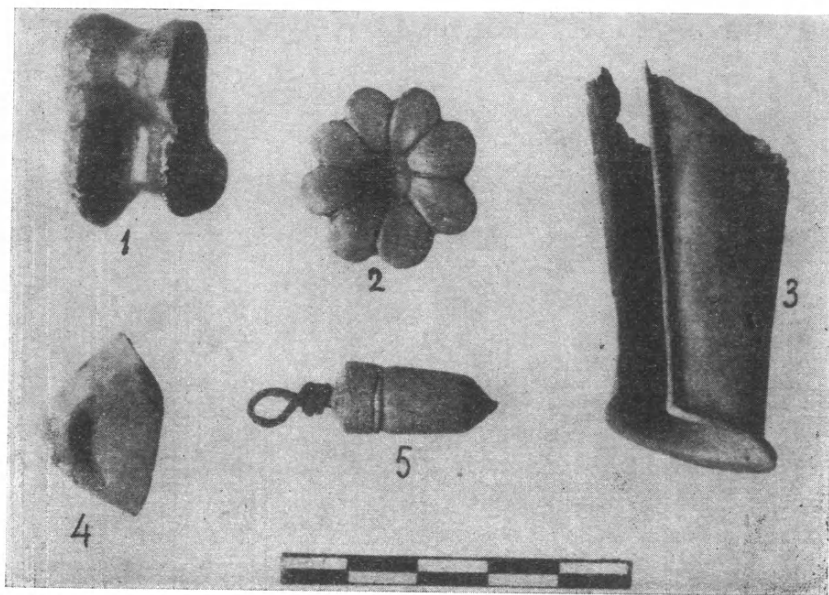
Δωδώνης ὅμοιος Ἡπειρωτ. Χρον. Ι'. 1935 σ. 242 ἀρ. 141 = πίν. 19α,1.

28. Χαλκοῦν ἔλασμα περικεκομμένον εἰς σχῆμα φύλλου πτέριδος μήκ. 0.07, πλάτ. 0.019 (εἰκ. 27,2).

29. Χρυσῇ ταινία με σειρὰν ἀναγλύφων κοκκίδων μήκ. 0.05 μ., πλάτ. 0.005 μ. (εἰκ. 27,3).

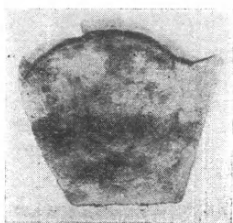
30. Κυκλικὸν χαλκοῦν ἔλασμα ἐκ λαβῆς μετὰ κρίκου με διακόσμησιν κοκκίδων διάμ. 0.033 (εἰκ. 27,5).

31. Δύο τεμάχια φύλλων χαλκῶν (εἰκ. 27,6.8).
 32. Χαλκῇ κλείς ὕψ. 0.043, πλάτ. βαλάνου 0.02 (εἰκ. 27,7). Εἶναι τύπου «λακωνικῆς κλειδὸς» μὲ κυκλικὴν λαβὴν, βραχὺ στέλεχος καὶ κάθε-

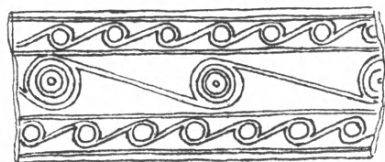

Εἰκ. 24. Χαλκᾶ εὐρήματα ἐκ Δωδώνης.

τον βάλανον μὲ τέσσαρας γόμφους, ὥς ὀνομάζει τοὺς ὀδόντας ὁ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, Θεσμοφορ. 421: κλειδία . . . λακωνικ' ἄττα, τρεῖς ἔχοντα γόμφους. Πρβλ. Olympia IV πίν. LXVII, 1204 (σιδηρᾷ) καὶ 1205 (χαλκῇ). BCH,

Εἰκ. 25. Τμήμα σκεύους.

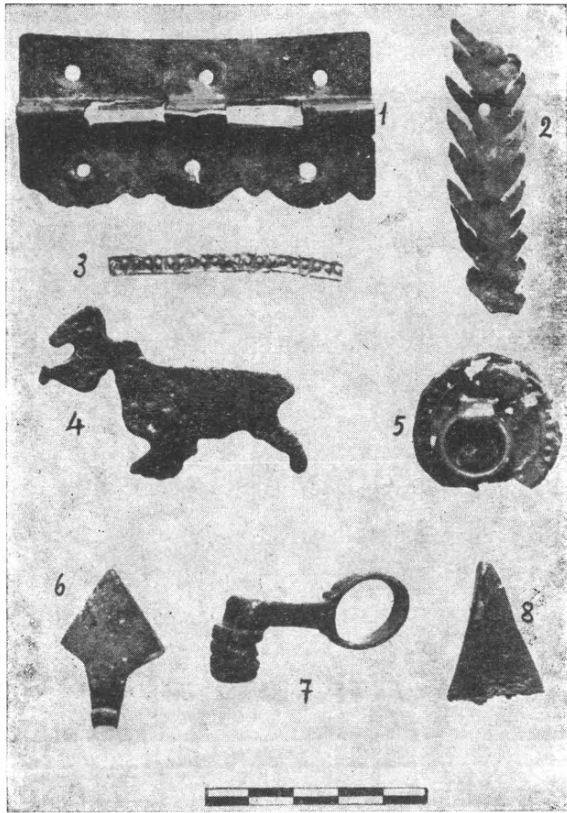

Εἰκ. 26. Χαλκοῦν ἔλασμα ἐκ ποδὸς τρίποδος.

XXV, 1901 σ. 396 εἰκ. 11 ἀρ. 3. Βλ. καὶ B.S.A. IX σ. 192 ἐξ. εἰκ. 8 καὶ 9. Κλείς χαλκῇ καὶ ἡ ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῶς, WALDSTEIN, The Argive Heraeum II ἀρ. 2262. Περὶ τῶν ἀρχαίων κλειδῶν καὶ τοῦ τρόπου

τῆς λειτουργίας των βλ. H. DIELS, *Antike Technik*², 1920, σ. 45 - 46.

33. Χαλκοῦν ἔλασμα ἐκ ποδὸς τρίποδος, μήκ. 0.065, πλάτ. 0.026 (εἰκ. 26). Φέρει ἐγχάρακτον κόσμημα συνηθέστατον καὶ ἐν Δωδώνῃ, μὲ ὁμοκέντρους κύκλους συνδεομένους διὰ λοξῶν ἐφαπτομένων· βλ. CARAPANOS, πίν. XLIX, 16,17 κτλ.

Εἰκ. 27. Διάφορα μετὰλλινα εὐρήματα.

ΧΡΗΣΤΗΡΙΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

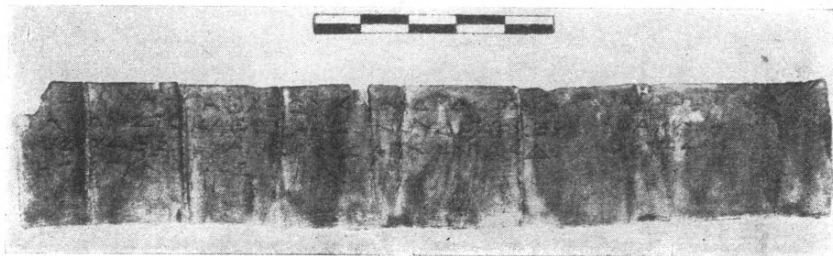
Καὶ ἐφέτος εὐρέθησαν ἱκαναὶ ἐπιγραφαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ μαντεῖον, πᾶσαι ἐπὶ μολυβδίνων ἔλασματων χαραγμέναι, τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν ὁποίων παρέχω τὴν ἀνάγνωσιν ἐκτὸς ἐλαχίστων σωζουσῶν μόνον γράμματα. Τῶν σπουδαιοτέρων παραθέτω φωτογραφίαν καὶ σχεδίασμα.

1. Μολύβδινον ἔλασμα ἐλαφρῶς καμπυλούμενον περὶ τὸ μέσον· μήκ.

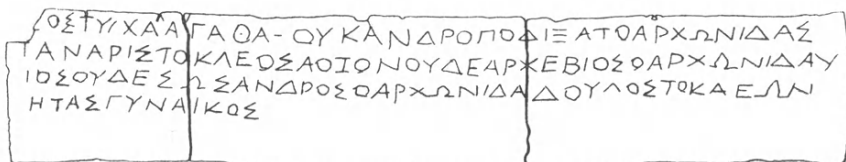
0.15 μ., πλάτ. 0.028 μ. Φέρει ἐπιγραφὴν ἐκ πέντε στίχων, τῶν ὁποίων τὰ γράμματα εἶναι περίπου στοιχηδὸν χαραγμένα :

Ἀγαθᾶ τύχα— Αἰτεῖται ἡ πόλις ἡ τῶν Χαόνων
τὸν Δία τὸν Νάον καὶ τὴν Διώναν ἀνελεῖν εἰ λῶ-
ον καὶ ἄμεινον καὶ συμφορῶτερόν ἐστι τὸν ραὸν
τὸν τᾶς Ἀθάνας τᾶς Πολιάδος ἀγχωρίζαντας
ποεῖν

Παρέχω ἐνταῦθα τὸ κείμενον ἐπιφυλασσόμενος νὰ σχολιάσω λεπτομερέστερον τὴν ἐπιγραφὴν ἐν τῷ εἰς τὴν μνήμην τοῦ Γεωργίου Οἰκονόμου ἀφιερωμένῳ τόμῳ.

Εἰκ. 28. Ἐνεπίγραφον μολύβδινον ἔλασμα.

Εἰκ. 28α. Σχέδιον τῆς ὑπ' ἀρ. 28 ἐπιγραφῆς.

2. Μολύβδινον ἔλασμα πολλάκις συνεπτυγμένον· μῆκ. 0.165 μ., πλάτ. 0.03 μ. Ἡ ἄνω ἀριστερὰ γωνία ἀποκεκρουμένη (εἰκ. 28 καὶ σχέδ. 28α).

Θε]δς τύχα ἀγαθὰ— οὐκ ἀνδροποδίξατο Ἀρχωνίδας
τὴν Ἀριστοκλέος ἄοζον οὐδὲ Ἀρχέβιος ὁ Ἀρχωνίδα υ-
ῖος οὐδὲ Σώσανδρος ὁ Ἀρχωνίδα δοῦλος τόκα ἐὼν
ἢ τᾶς γυναικός;

Περαιτέρω καὶ κατωτέρω διακρίνονται γράμματά τινα.

Στίχ. 1: ἀνδροποδίξατο ἀντὶ ἀνδρ. Αποδίξατο, δωριστὶ ἄορ. τοῦ ἀνδραποδίζομαι. Λέγεται συνήθως ἐπὶ πόλεων, σπανίως ἐπὶ ἰδιωτῶν.

Στίχ. 2: ἄοζος = θεράπων.— Στίχ. 3: τόκα δωριστὶ = τότε.

Ἐπειδὴ προηγείται ἡ ἐπικλήσις Θεός, τύχα ἀγαθὰ, ἔχομεν ἐρώτησιν εἰς τὸ μαντεῖον, ἀλλ' ἐλλείπει ἡ παρελείφθη τὸ σύνθηδες ἐρωτηματικὸν ἦ.

1 ΘΕΟΣ ΙΕΥΔΙΛΝΗΗΑΡΙΛΝ
ΕΞΑΛΥΙΕΑΝ ΒΕΛΤΙΟΝ
ΠΡΗΞΕΙ

2 ΒΜΠΘΡΟΝΟΜΒΜΟ
ΝΟΨΙΜΟΛΙΠΞΚΞΕ
ΕΝΠΘΡΑ

3 ΒΙΦΟΝΤΥΝΧΑΝΟ
δωδων:

ΑΓΥΝΑ
ΜΕΝΕ

4 ΦΕΙΔΩΝ

5 ΘΞΔΞΤΥΧΑΒΦΩΝ

6 ΗΑΛΛΩΞ ΨΘΝΟΙΕΙ

Εἰκ. 29. Χρηστήριοι ἐπιγραφαί.

Πρέπει λοιπὸν ἐν τέλει νὰ νοηθῇ ἐρωτηματικόν, ὅπερ καὶ ἐσημείωσα ἐν τῇ μεταγραφῇ. Δὲν εἶναι ὅμως σαφὲς τίς ἐρωτᾷ.—Ἀρχωνίδας, ἀπαντᾷ εἰς δω-

ρικὰς πόλεις ὡς ἐν τῇ Κρήτῃ: Ἀρχωνίδας Κρῆς Λύττιος. Κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῦ Ε' αἰ.

3. Μολύβδινον ἔλασμα· μῆκ. 0.08 μ. ὕψ. 0.024 μ.

Θεός. Ζεῦ, Διώνη, ἡ ἀπιὼν
εἰς Ἀλύζεαν βέλτιον
πρήξει.

Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τὰ συμπιλήματα, ἀριστερὰ: B καὶ δεξιὰ: A δηλοῦντα ἴσως τὸ ὄνομα τοῦ ἐρωτῶντος. Τοῦ Ε' - Δ' αἰ. (εἰκ. 29,1).

Ἀλυζία ἢ Ἀλύζεια (καὶ ἐπώνυμος τῆς πόλεως Ἀλυζεῦς), πόλις τῆς

Εἰκ. 30. Χρηστήριος ἐπιγραφή.

δυτ. ἀκτῆς τῆς Ἀκαρνάνιας RE² ἐν λ. Πρβλ. καὶ ΡΩΜΑΙΟΥ, Τὸ Ἡρώδων τῆς Ἀλυζίας ΑΕ, 1930 σ. 141-159.

4. Τετράγωνον μολύβδινον ἔλασμα· ὕψ. 0.045 μ., πλάτ. 0.05 μ. (εἰκ. 30).

Αὐτεῖ οἰκεῖ -
ν καὶ ἐξέχεσ -
θαι
X

Ὅπισω καθέτως χαραγμένα πολλὰ γράμματα μόλις διακρινόμενα:

ἐπερωτεῖ τνα . . .
. . . κατὰ θάλασσα . . .
. . . νομένωι

. να
 . . ικ πράσσοι μι
 . κα λαβών
 . σ . . . γα

Προφανῶς ἡ πρώτη ἐπιγραφὴ εἶναι ἀπάντησις τοῦ μαντείου εἰς ἐρω-
 τῶντα (ἐν τῇ ὀπίσω ἐπιγραφῇ) ἃν πρέπει νὰ μετοικήσῃ ἀλλαχοῦ, ὅτι πρέπει
 νὰ κατοικήσῃ εἰς τὸ μέρος αὐτὸ (αὐτῇ) καὶ νὰ προσκολληθῇ ἐκεῖ (=ἐξέχε-
 σθαι): ἐξέχεσθαι τοῦ θεοῦ Πορφυρίου πρὸς Μάρκελλον, ΝΑΥСК² 11.

5. Μολύβδινον ἔλασμα δεξιὰ καὶ ἄνω ἀποκεκρουμένον, μήκ. 0.09 μ.,
 πλάτ. 0.013 - 0.02 μ.

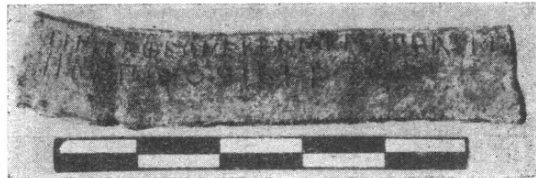
Θεὸς τύχη ἀγαθῇ. ἐπερωτᾷ Λοχίσκος
 τῶν Διώνων περὶ ἐργασίας εἰ κατὰ
 θάλα . . . ζόμενος εὐτυχοῖ
 καὶ βέλτιον πράσσοι

Ὁ 3 στίχος ἔχει κενὸν δυνάμενον νὰ συμπληρωθῇ: κατὰ θάλα[τταν
 π]λαζόμενος, ἀλλ' εἰς τὸ ὑπάρχον κενὸν μόνον δύο μέχρι τριῶν γραμμα-
 τῶν χωροῦν.

Ὅπισω διακρίνονται γράμματά τινα ἀντιθέτως φερόμενα.

Ἡ χάραξις τῶν γραμμάτων ἀμελὴς τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος.

6. Μολύβδινον ἔλασμα ἐπίμηκες καὶ στενὸν μήκ. 0.06 μ., ὕψ. 0.011 μ.
 (εἰκ. 31).

Εἰκ. 31. Ἐνεπίγραφον μολύβδινον ἔλασμα.

Τῖνι κα θεὸν εὐξάμενος πράξαι
 ἡδ' ἐπὶ νόοι ἔχε

Προβλ. Ἡπειρ. Χρον. Ι', 1935 σ. 258 ἀρ. 25: αὐτὸς ἐπὶ γνώμῃ ἔχη . . .

Γράμματα: τὸ θ μὲ διασταυρουμένας ἐντὸς κεραίας, τὸ δὲ ε μὲ λο-
 ξὰς πρὸς τὰ κάτω καὶ παραλλήλους κεραίας. Τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος.

7. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.072 μ. ὕψ. 0.022 μ. (εἰκ. 29,2).

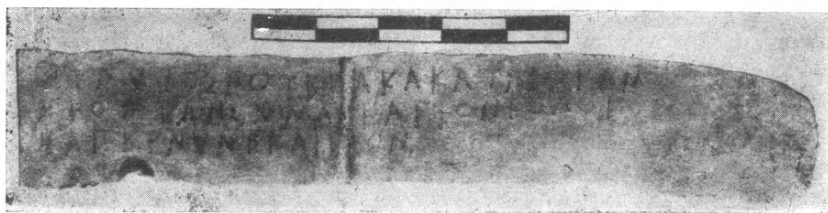
Ἐμπορενόμενοι
 ἐς

Ὁ δεύτερος στίχος ἀδιάγνωστος. Ἡ ἐπιγραφή βουστροφηδόν.

Ὅπισω: *Ενπορα* . . .

καὶ ἄλλα τινὰ γράμματα ἀδιάγνωστα ἄλλης ἐπιγραφῆς. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ λέξις αὕτη εἶναι τμῆμα τῆς ἀπαντήσεως.

8. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.125 μ., ὕψ. 0.02–0.022 μ. (εἰκ. 32).

Εἰκ. 32. Ἐνεπίγραφον μολύβδινον ἔλασμα.

Θέλντος (;) πότρεα κα κατὰ χώραν
ἔχων τὰν γυναῖκα εχων κοδοι
καπερν (;) ννε και εφον

Ὅπισω μὲ μεγάλα γράμματα:

Θέλντος (;) αι καν . αεχον

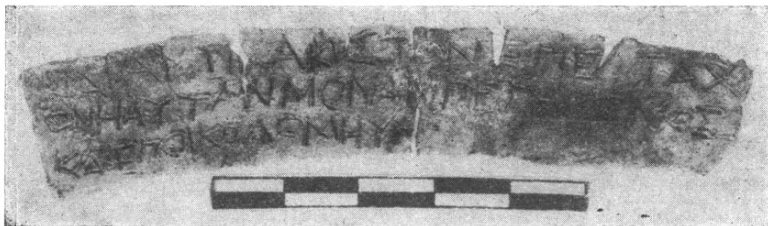
. . . .

Τοῦ Ε' αἰῶνος.

9. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.09–0.095 μ., ὕψ. 0.018 μ. Μὲ βαθέως χαραγμένα γράμματα:

Θεὸς τύχαν. Ἐπικοινῆται Καλ[λίσ]-
θῆνης τῷ Διὶ τῷ Νάω καὶ τῷ Διὶ [γα]
λῶον καὶ ἄμεινον κα προ[ά]σσοι . .

Ὅπισω ἀντιστρόφως (εἰκ. 33):

Εἰκ. 33. Ὅπισθία ὄψις τῆς ὑπ' ἀρ. 9 ἐπιγραφῆς.

καὶ αὐτὸν κάκιστον ἐπειτα χι
 ονη αὐτὰν μόναν πεπαμένος
 καὶ ἐποικοδομήν

Γράμματα Δ' αἰῶνος.

10. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.06, ὕψ. 0.015 (εἰκ. 29,3).

ἦ ἱφῶν τυγχάνω

Ὅπισω μὲ μεγάλα γράμματα:

ἀ γυνὰ
 μένε

Ἀπάντησις εἰς τὴν ἐμπρὸς ἐρώτησιν.

Περαιτέρω διακρίνονται γράμματά τινα τοῦ Ε' αἰ. κορινθιακά.

11. Μολύβδινον ἔλασμα δεξιὰ ἀποκεκρουμένον μήκ. 0.07 μ., ὕψ. 0.013 μ.

Βοστρύχα ἀ Δόρκωνος ἠδυκε κι [ἀ-
 ργύριον τὸ Διὸν ἀπώλεσε ξ
 τοῖς νῦν Ἀκτίοις ὦ Ζεῦ Νᾶε κ[αὶ Διώνη . . .

Τοῦ Δ' αἰῶνος.

12. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.065 μ., ὕψ. 0.013-0.18 μ. Ἄνω καμπυλωμένον (εἰκ. 29,4).

Φεῖδων

Τοῦ Δ' αἰ.

13. Μολύβδινον ὀρθογώνιον ἔλασμα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἄνω ἀριστερὰ καὶ ἡ κάτω δεξιὰ γωνία ἀποκεκρουμέναι· μήκ. 0.077 μ., ὕψ. 0.04 μ.

Τ/ίνι κα θεῶν εὐ-
 χόμενος καὶ θύ-
 ων βέλτιον πράσ-
 σοι

Ὅπισω ἀμυδρῶς ἄλλη ἐπιγραφὴ ἐντὸς ἄλλης χαραγμένη. Ε' - Δ' αἰ.

14. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.072 μ., ὕψ. 0.022 μ.

Θε/ὸς τύχα [ἦ] ἐπιμ . . νάσας
 λῶρον καὶ ἄμινον πράσοιμ
 ι αὐτίκα καὶ ἰς τὸν ὕστερον χρόνον

Τὸ ε τοῦ τρίτου στίχου (ὕστερον) κορινθιακόν.

Σημειωτέα ἡ δῆλωσις τοῦ εἰ δι' ἀπλοῦ ι.

Τοῦ Δ' αἰῶνος.

15. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.152 μ., ὕψ. 0.022 μ.

Ἀγαθῇ τύχῃ. Ἐπερωτᾷ Ἀργεῖ. λ[Δί]α Νᾶον καὶ Διώναν
εἰ λῶον καὶ ἄμεινον εἰ το γι ἀνελθόντα στρατεύ-
εσθαι ἐπ' Ἀντίοχον

Τὸ β' στίχου εἰσὶν ἴσως εἶναι ἐστίν. -

Γράμματα C = σ καὶ ∞ = ω

Τοῦ Δ' - Γ' αἰῶνος.

16. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.15 μ., ὕψ. 0.022 μ. εἰς τέσσαρα συνα-
νήκοντα τεμάχια :

Ἀγ[α]σίων ὑπὲ(ρ) τοῦ θησαυροῦ
ἧ λανομαι φανον

Γράμματα : < = σ, ∇ = υ, Φ = φ.

Ὅπισω λείψανα ἄλλης ἐπιγραφῆς :

τύχῃ] ἀγαθῇ. Ἐπερωτ[ᾷ] Δία Νᾶον καὶ Διώναν
εἰ λῶον καὶ ἄμεινον

Τοῦ Δ' - Γ' αἰῶνος.

17. Μολυβδίνη κυκλικὴ ψήφος διαμ. 0.019 - 0.02 μ. Ἐντὸς ἔκτυπα τὰ
γράμματα :

Ἰερὰ Πρὸς χρῆσιν τινα τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 34).

Ρωμαϊκῶν χρόνων.

18. Μολύβδινον ἔλασμα εἰς τέσσαρα τεμάχια,
ἑλλείποντος τμήματος μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ
δευτέρου. Μῆκ. σωζ. 0.124 μ., πλάτ. 0.012 μ.

Πότερα μ κα τὰν τέχραν ἐργαζομένω
οναίον εἰ αν χαλκήαν

Εἰκ. 34. Μολυβδ. ἐνεπί-
γραφος ψήφος.

Ὅπισω :

ας τέχρα

Ἴσως ἡ ὀπίσω ἐπιγραφὴ ἦτο ἀπάντησις τοῦ μαντείου.

Τοῦ Δ' αἰῶνος.

19. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.075 μ., ὕψ. 0.01 μ.

. με . ι . ς ἐπερωτῇ τὸν Δία τὸν [Νᾶον
καὶ τὰν Διώναν τίκα θύων βέλτιον

.

Τὰ γράμματα ἀνωμάλως καὶ ἀμελῶς χαραγμένα.

Τοῦ Δ' αἰῶνος.

20. Τμῆμα μολυβδίνου ἑλάσματος μήκ. 0.75 μ., ὕψ. 0.012 μ. (εἰκ. 29,5).

Θεὸς τύχα ἐφών

21. Μολύβδινον ἑλάσμα μήκ. 0.11 μ., ὕψ. 0.03 μ.

Θεοὶ τύχη ἀγαθὴ

Ἀριζήλος ἐπανερωτᾷ τὸν θεὸν

ὅ τι δρῶν ἢ ποιῶν λῶον καὶ ἄμεινον

ἔσται αὐτῷ καὶ χρημάτων κτήσις ἀγαθὴ ἔσται

Τοῦ Δ' αἰῶνος.

Ὅπισω ἀντιστρόφως χαραγμένη ἀρχαιοτέρα ἐπιγραφή :

ε. φαι. ακοναι μιθυρα

αι πεθανε του τοξεστο

22. Μολύβδινον ἑλάσμα μήκ. 0.085 μ., ὕψ. 0.027–0.035 μ. Λίαν δυσανάγνωστον :

Θεὸς τύχα. Διαιταιικ

ευμενος νικε υπερ τουχο

εου του Αριστογειτοσα

πεδοιο χιτος ἀντίδικος

καὶ τᾶς Φοικίας

Τοῦ Ε' αἰῶνος.

Ὅπισω ἔχει δύο ἐπιγραφάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀριστερά :

θεὸς

Αὐ πατροίωι περι...ιο

τυχαι λοιβάν

Ἡρακλεῖ Ἐρεχθεῖ(τ)

Ἀθάναι Πατρόια

ἡ δὲ δεξιὰ ἀντιστρόφως καὶ μὲ μεγάλα γράμματα :

Δᾱμνς περι παμπ[ασίας].....

ε . . . ν . .

περι γαεν . .

23. Μολύβδινον ἑλάσμα μήκ. 0.073 μ., ὕψ. 0.06 μ.

Θεὸς τύχα

Λυκόφρων . ατεκανο

ο αμνλαν το τανασοριγγα κι

ε παι τιωντι και . . . πλαγᾶς

τᾶς Λυκόφρονος τέθνακε

Τοῦ Δ' αἰῶνος.

24. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.079 μ., ὕψ. 0.024 μ.

*Βέλτιον πιπαι . . γαν . .
κομενω γυναικα
πράσσοιμι*

Τοῦ Ε' - Δ' αἰῶνος.

25. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.058 μ., ὕψ. 0.012 μ. Κατὰ τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν τέσσαρες ὁπαὶ σχηματίζουσαι τετράγωνον, ἕως πρὸς ἀνάρτησιν ἢ προσήλωσιν.

Τύχα

καὶ ἀντιστρόφως :

ἀλάν . . .

26. Μολύβδινον ἔλασμα μήκ. 0.092 μ., ὕψ. 0.011 μ. (εἰκ. 29,6).

ἢ ἄλλος ποιοίη

Τοῦ Ε' αἰῶνος.

2. Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΡΟΔΟΤΟΠΙ

Ἡ ἀμαξιτὴ ὁδὸς Ἰωαννίνων - Ἡγουμενίτης ἐγκαταλείπουσα τὴν κοιλάδα καὶ ἀνερχομένη ἀριστερὰ πρὸς τὸν ἀνχένα τοῦ Μεγάλου Μπισδουνιοῦ φθάνει μετ' ὀλίγον εἰς ἐτέραν κοιλάδα, ἣτις ἐκτείνεται πρὸς βορρᾶν καὶ ἐνοῦται πρὸς τὴν τῆς Λαψίστας. Ἡ μικρὰ αὕτη κοιλὰς ἔχει πρὸς Α. τὰ βουνὰ τοῦ Γαρδικιοῦ καὶ ἀπέναντι αὐτῶν ἐκ Δ. τὸ Ροδοτόπι. Εἰς τὴν Α. αὐτῆς πλευρὰν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν δύο περὶπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ἐκτείνονται τὰ ἐρείπια ναοῦ, τὸν ὁποῖον ἀνεῦρον τὸ 1935, ὡς διέλαβον ἐν Ἡπειρωτ. Χρονικ. Ι', 1935 σελ. 261/2. ΝΑ. ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἄνωθι τοῦ Γαρδικιοῦ βουνοῦ σώζεται ἀκρόπολις τετειχισμένη, ἀνήκουσα πιθανῶς εἰς τὴν πόλιν τῆς κοιλάδος ταύτης, ἣτις θὰ ἦτο μεγάλη καὶ σημαντικὴ, διότι καὶ ἄλλα κτήρια πόλεως εὐρίσκονται παρὰ τὸν ναόν, τοῦ ὁποίου ἐπεχείρησα ἐφέτος νὰ συμπληρώσω τὴν ἀνασκαφὴν. Πρὸς τούτοις, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐκεῖ εἶχε στηθῇ ψήφισμα ἄλλης πόλεως καὶ ἰδρυθῇ ἀγαλμα Ρωμαίου αὐτοκράτορος, ὡς ἔγραψα ἐνθ' ἂν., εἶναι πιθανὸν ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν σπουδαίαν ἡπειρωτικὴν πόλιν, ἕως τὴν Πασσαρῶνα, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν τὴν θέσιν. Κατὰ τὸν μεταξὺ ὅμως χρόνον οἱ περίεχωρικοὶ ἐξεμεταλλεύθησαν τὰ ἐρείπια ὡς λατομεῖον καὶ ἀπέσπασαν πλείστους λίθους, ἔθρανσαν ἄλλους ἵνα ἀποκομίσουν αὐτοὺς εὐκολώτερον καὶ ἐν γένει ἐπὶ ἡνέγκον μεγάλην καταστροφὴν εἰς τὸ κτήριο. Μόλις δὲ εἶναι δυνατὴ τώρα ἢ κατὰ προσέγγισιν σχε-

δίαςις αὐτοῦ, ὡς φαίνεται ἐν τῷ πίν. 1. Θὰ δώσω ἐδῶ βραχεῖαν περιγραφὴν τοῦ ἔρειπίου.

Πρόκειται περὶ ναοῦ ὀρθογωνίου, μήκ. 19.30 μ. καὶ πλάτ. 11.00 μ., ἔχοντος πτερὸν περιβάλλον σηκὸν μήκ. 9 μ. καὶ πλάτ. 6 μ. Τῆς ΝΑ. στενῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἔχουν ἀφαιρεθῇ οἱ πλεῖστοι λίθοι σωζομένου μόνον τοῦ τελευταίου ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Ἐπίσης ἐλλείπουν οἱ περισσότεροι λίθοι ἐκ τῆς ΝΔ. μακρᾶς πλευρᾶς καὶ ἐν μέρει ἐκ τῆς ΒΔ. Μόνον τῆς ΒΑ. μακρᾶς ἐσώθη ἡ εὐθυντηρία καὶ ἐπ' αὐτῆς δύο συνεχόμενοι λίθοι καὶ εἷς περαιτέρω, πιθανῶς ἐκ τοῦ πρώτου ἢ κατωτάτου ἀναβαθμοῦ τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 1), ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει ἀπολεπισθῇ, ὥστε

Εἰκ. 1. Ὁ ναὸς τοῦ Ροδοτοπίου ἐκ Δ. πρὸς Α.

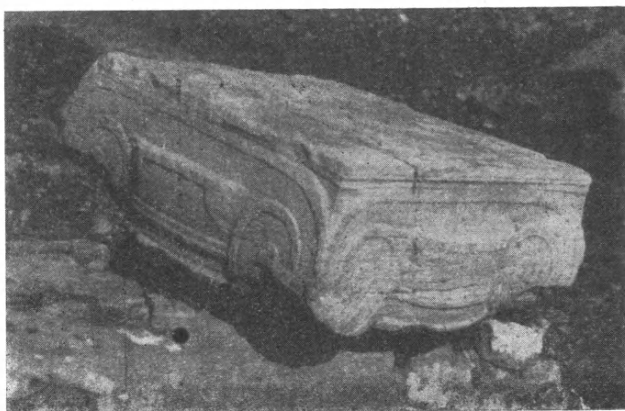
δὲν εἶναι γνωστὸν τὸ ὕψος των. Ὁλόκληρος ὁ ναὸς εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ἀσβεστολίθου, τοῦ ὁποίου μεγάλαι πλάκες ἀδρῶς εἰργασμένοι ἀποτελοῦν τὴν κρηπίδα. Μόνον οἱ σωζόμενοι τρεῖς μνημονευθέντες δόμοι ἔχουν τὴν ἐξωτερικὴν κάθετον ἐπιφάνειαν καλῶς λελεασμένην.

Ὁ σηκὸς ἀπέχει κατὰ τὰς πλαγίας μὲν μακρὰς πλευρὰς 2.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ ναοῦ, κατὰ δὲ τὴν ΒΔ. στενὴν πλευρὰν κατὰ 4.30 μ. καὶ κατὰ τὴν ΝΑ. κατὰ 6 μ., ὥστε ἀποτελεῖ ὀρθογώνιον 9×6 μ. Ἡ ΝΑ. πλευρὰ ἔξέχει ἐκατέρωθεν 0.50 μ., εἶναι δηλ. πλατυτέρα τῆς ἀντιστοίχου ΒΔ. κατὰ 1 μ., ἡ δὲ προεξοχή αὕτη συνεχίζεται εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς εἰς μῆκος 2.80 μ., ὡς τοῦτο παρατηρήθη καὶ εἰς τοὺς μικροὺς ναῖσκους τῆς Δωδώνης (Ἡπειρ. Χρον. Ι', 1935, πίν. 1, Θ καὶ Ζ καὶ Π.Α.Ε., 1929 σ. 105, σχεδιογρ. 1). Μεταξὺ τῆς ΝΑ. πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ καὶ τῆς ἔναντι αὐτῆς τοῦ πτεροῦ εὐρέθησαν πολλὰ ρομβοειδεῖς μαρμάριναι πλάκες διαφόρων χρωμάτων ὡς ροδίνου, κυανοῦ ἀνοικτοῦ, κυανοῦ βαθέος καὶ λευκοῦ ὕψ. 0.245, πλάτ.

0.145 καὶ μήκ. πλευρᾶς περίπου 0.143 μ. Ἡ κάτω αὐτῶν ἐπιφάνεια εἶναι ἄδρῶς εἰργασμένη, ὀξυνομένη κατὰ τὸ μέσον ὥστε νὰ ἐμπηγνύεται εἰς τὸ ἀσβεστοστρώμα. Πρὸς τοῦτοις εὐρέθησαν καὶ ὀλίγα τεμάχια ἡμισείας πλακὸς τριγωνικοῦ σχήματος δηλ. ἡμίσεος ρόμβου. Ἀσφαλῶς προέρχονται ἐκ πλακοστρώσεως τοῦ προδόμου.

Κατεσπαρμένα ἐντὸς τῶν πέριξ ἀγρῶν καὶ τῶν ἐρειπίων τούτων εὐρέθησαν καὶ ἱκανὰ τεμάχια σφονδύλων κίωνων, ἄλλα ἐκ μαρμάρου, ἄλλα ἐξ ἀσβεστολίθου. Σημειῶνω ἐν ὑψ. 1.25 ἐξ ἀσβεστολίθου μὲ εἴκοσι τέσσαρας ἰωνικὰς ραβδώσεις, ὅπερ ἔχει στηθῇ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν, ὡς φαίνεται ἐν τῇ εἰκ. 1.

Ἄλλου σφονδύλου τεμάχιον σώζει ὑψ. 0.36 μ., διάμ. 0.572 μ. ἀπὸ

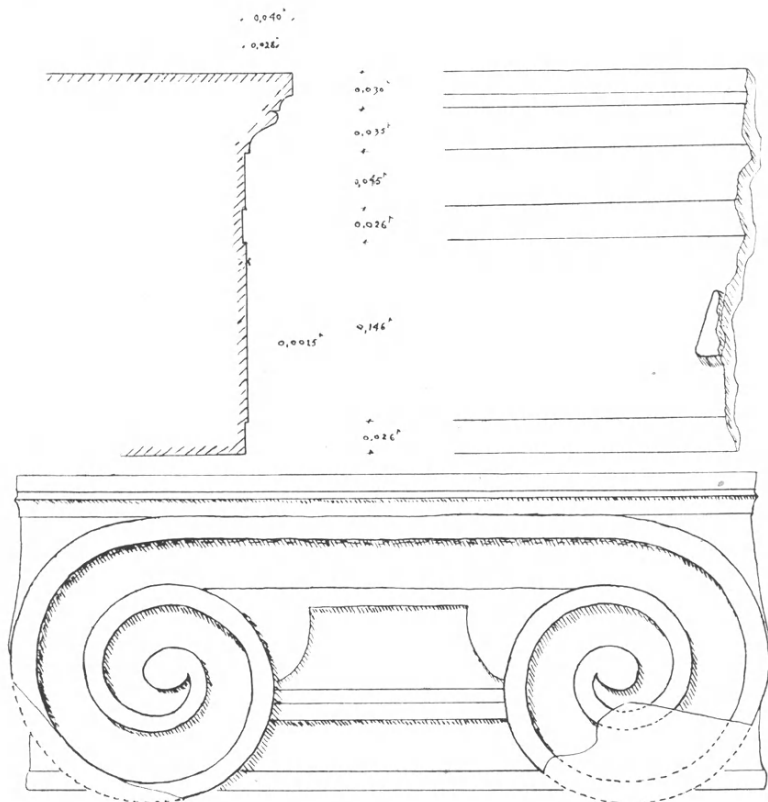

Εἰκ. 2. Ἴωνικὸν κιονόκρανον.

ταινίας εἰς ταινίαν, πλάτ. ραβδώσεως 0.07 μ. καὶ πλάτ. ταινίας 0.015 μ. Καὶ ἄλλο τεμάχιον μὲ εἰκοσιτέσσαρας ραβδώσεις ἔχει διάμ. 0.615 μ. ἀπὸ ταινίας εἰς ταινίαν. Πρὸς τοῦτοις ἀναφέρω ἐν πολὺ μικρὸν δυστυχῶς τεμάχιον σφονδύλου ἐξ ἀσβεστολίθου μὲ ἀβαθεῖς ραβδώσεις ἐνουμένας εἰς ἀκμὴν ἴσως δωρικοῦ κίονος. Πάντως οἱ σφόνδυλοι οὗτοι προέρχονται ἐκ τῶν κίωνων τοῦ ναοῦ, ὅστις πιθανῶς θὰ εἶχεν εἰς μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς ἕξ κίονας, εἰς δὲ τὰς μακρὰς ἑνδεκα.

Ἡ διαμόρφωσις τοῦ προδόμου τοῦ σηκοῦ δεικνύει ὅτι οὗτος θὰ ἦτο πρόστυλος μὲ τέσσαρας κίονας. Δὲν γνωρίζομεν πῶς ἐστεγάζετο ὁ πρόδομος τοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ βάθος ἔφθανε τὰ 4.50 μ. Ἄς σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν ἔξω τοῦ σηκοῦ εὐρέθη λίθος, ἐντετειχισμένος εἰς τὸ πλακοστρωτον δάπεδον μὲ βαθεῖαν ὀκτάγωνον κοιλότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας θὰ προσηρμόζετο ὀκτάγωνος στῦλος, τοῦ ὁποίου τεμάχια καὶ ἐπίκρανον εὐρέ-

θησαν εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ δὴ εἰς τὸν Ν τοῖχον ταφικοῦ περιβόλου πρὸς Β τοῦ ναοῦ, περὶ οὗ κατωτέρω. Ἐν οἷς ὀκτάγωνοι οὗτοι στῦλοι ὑπεστήριζον τὴν στέγην τοῦ προδόμου τοῦ ναοῦ, οὐδεμία ὑπάρχει ἔνδειξις. Προσθέτω μόνον ὅτι τοιοῦτοι ὀκτάγωνοι στῦλοι ἐβάσταζον τὰς στοὰς τοῦ προπύλου τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ τῆς Ἀφαίας, τοῦ ὁποίου ἡ μορφή καὶ αἱ διαστάσεις ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς ἐδῶ· βλ. FURTWAENGLER, Aegina:

Εἰκ. 3. ἄνω. Ἐπίκρανον παραστάδος· κάτω σχέδιον Ἰωνικοῦ κονοκράνου εἰκ. 2.

Das Heiligtum der Aphaia σ. 78 καὶ εἰκ. 26. Περὶ ἄλλων ὁμοίων στύλων αὐτ. σ. 84 ἑξ. Βλ. καὶ κατωτέρω τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Δάκαρη καὶ τὸν ἐν Φοινίκη εὑρεθέντα στῦλον καὶ ἐπίκρανον.

Ἐκ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ναοῦ ὀλίγα λείψανα ἐσώθησαν. Ἐκτὸς τῶν σφονδύλων τῶν κιόνων εὑρέθησαν καὶ δύο ἰωνικά κιονόκρανα, τῶν ὁποίων ἐν σώζει τὰς περισσοτέρας τοῦ μορφᾶς (εἰκ. 2 καὶ 3 κάτω). Εἶναι ἐξ ἀσβεστολίθου μὲ ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμέναις τὰς ἑλικας κατὰ τὰ ἄκρα τῶν γωνιῶν.

ὑψ. 0.255, πλάτ. 0.61 μ. Ἐχει χαμηλὸν ἄβακα μὲ ἐλαφρὰ κυμάτια καὶ μεγάλας ἑλικας, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ μόλις κυρτούμενος ἐχῖνος κοσμεῖται, μόνον κατὰ τὰς γωνίας, ὑπὸ τοῦ ἐπιπεδογλύφου ἀνθεμίου, δηλουμένου ἀπλῶς διὰ περιγράμματος, ἐνῶ τὰ φύλλα θὰ ἐδηλοῦντο ἴσως διὰ χρώματος, ὅπως πιθανῶς καὶ τὰ μετὰ αὐτῶν ὠά. Τὸ θέμα τοῦτο παριστάνει ἀσφαλῶς τὸ ἀπεξηραμένον περίγραμμα τοῦ ἀρχικοῦ πραγματικοῦ ἀνθεμίου, τὸ ὁποῖον ἐκόσμει τὰς γωνίας τῶν ἐλίκων, ὅπως βλέπομεν αὐτὸ εἰς σειρὰν ἰωνικῶν κιονοκράνων τῆς Ὀλυμπίας, ἐκ τῆς παλαιστρας, τοῦ Φιλιππείου κτλ. Πρβ. Olympia, Die Baudenkmäler II, πίν. LXXXIX, 3. 6, LXXIV, 6. 18, καὶ LXXXI, ὅπου βλέπει τις τὸ ἀρχικὸν ζωντανὸν ἀνθέμιον νὰ ἀποξηραίνεται καὶ νὰ σχηματοποιῇται βαθμὴδὸν μέχρι γραμμικότητος ὡς τὸ ἐνταῦθα περιγραφόμενον κιονόκρανον. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ἄβακος φέρει χαμηλὸν ἐξέχον ἀνάγλυφον, ἐφ' οὗ ἐπάτει τὸ ἐπιστύλιον, ἵνα μὴ τὸ βάρος τοῦ πίπτῃ εἰς τὰ ἄκρα τοῦ κιονοκράνου, ὅπου αἱ ἑλικες. Τὸ κιονόκρανον φέρει ἑλικας κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς καὶ προέρχεται ἐκ γωνίας. Ἡ ὅλη κατασκευὴ, τὸ ταπεινὸν ὑλικὸν τοῦ ἀσβεστολίθου καὶ ἡ ἐντελὴς ἐπιπεδογλύφος μορφὴ τοῦ ἀναγλύφου μαρτυροῦν ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Πιθανῶς ἐξ ἐπικράνου παραστάδος προέρχεται τμῆμα δόμου ἐξ ἀσβεστολίθου, ὑψ. 0.311 μ., ὅστις φέρει ἄνω κυμάτιον καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τμῆμα περιβαλλόμενον ὑπὸ ταινίας βαθύτερον ἐργασμένης καὶ μέρος τριγωνικοῦ τεκτονικοῦ ἀγκῶνος κατὰ τὸ ἄκρον (εἰκ. 3 ἄνω). Τὸ τεμάχιον τοῦτο ὡς καὶ συντρίμματα ἄλλων διὰ τῆς ἐργασίας τῶν μαρτυροῦν ἐλληνικοὺς χρόνους τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. Τὴν αὐτὴν καλὴν καὶ ἐπιμελῆ ἐργασίαν παρατηρεῖ τις καὶ ἐπὶ τοῦ σωζομένου πρώτου ἀναβαθμοῦ τοῦ στυλοβάτου. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος τοῦ Ροδοτοπίου θὰ κατεσκευάσθῃ ἤδη κατὰ τὰ τέλη ἴσως τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ ὁ ναὸς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐκεῖ εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, ψηφίσματος τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀτεράργων, ἀναγομένης εἰς τὸν Γ' π. Χ. αἰῶνα (Ἡπειρ. Χρον. Ι', 1935, σ. 261 ἐξ. καὶ L. ROBERT, Bulletin Épigraφική 1939¹. Φαίνεται ὁμως

¹ Ἄς μοι ἐπιτραπῇ νὰ σημειώσω ἀντιπαρατηρήσεις τινὰς εἰς τὰ σχόλια τοῦ L. ROBERT αὐτόθι καὶ εἰς τὰ Hellenica, I, σελ. 95 ἐξ. εἰς ἐπιγραφὰς ἐκ Δωδώνης καὶ Ροδοτοπίου.

Ἡ ἀνάγνωσις (σελ. 472, Décret I, 153) τοῦ στίχ. 5 Ὁρραίτας, τὴν ὁποίαν προτείνει ὁ κ. Robert ὑπεστηρίχθη ἤδη ὑπ' ἐμοῦ (ἐν τῇ ὥς ἄνω ἐκθέσει τῶν Ἡπειρ. Χρον. Ι' σ. 248) δι' ἐπιχειρημάτων παλαιογραφικῶν ἢ ἐπιγραφικῶν καὶ γλωσσικῶν.

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ τέλους τοῦ στίχου 8: [ἀνανε] ἀντὶ τῆς ἰδικῆς μου: [ἐπικαλ] δὲν μοι φαίνεται πιθανή: δεδομένου ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Περγαμίων ἦλθον ἵνα ἀνανεώσουν τὴν παλαιὰν φιλίαν καὶ προξενίαν πρὸς τοὺς Ἀτεράργους φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπικαλοῦνται τὴν φιλίαν ταύτην, ὅπερ θὰ ἐπετύγχανον διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου. Ἡ ἐπανάληψις μάλιστα τῆς αὐτῆς λέξεως [ἀνανεῶσαι] εὐθὺς ἀμέσως κατω-

ὅτι ὁ ναὸς κατεστράφη βραδύτερον ἥσως ἐκ πυρκαϊᾶς ἢ πυρπολήσεως πιθανὸν ὑπὸ τοῦ Παύλου Αἰμιλίου. Οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ λεπτὸν στρώμα ἀσβέστου ὕψ. 0.10 μ. περίπου, τὸ ὁποῖον περιθέει ὁλόκληρον τὴν περίμετρον τοῦ ναοῦ εἰς τὸ ὕψος τῆς εὐθυνητηρίας καὶ πλησίον αὐτῆς. Τοῦτο δηλοῦν ἐπίσης καὶ ἄλλα μαρμαρίνα τεμάχια ἐξ ἀκροκεράμων καὶ ἀκρωτηρίων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια ἔχει ἀσβεστοποιηθῇ καὶ ἀποτριβεται εὐκόλως. Ἐκ τούτων ἀναφέρω:

1. Τμημα μαρμαρίνου ἀκρωτηρίου μὲ ἀνθέμιον. Κάτω λήγει εἰς ἐπίπεδον, ἡ προσθία δὲ ἐπιφάνεια εἶναι κάτω ἡμικυκλική. Ὅπισω φέρει βαθὺν τόρμον πρὸς σύνδεσιν. Ὑψ. σωζόμενον 0.37 μ., πλάτ. ἔμπρὸς κατὰ τὴν βάσιν 0.15 μ. Ἐμπρὸς ἀνάγλυφον φύλλον μὲ ὅπας κατ' ἀποστάσεις κλίνει πρὸς ἀριστερὰ ἐλεύθερον. Ὑπεράνω αὐτοῦ ἐξέρχονται ἑλικες ἀντιστροφῶς ἐλίσσόμεναι (εἰκ. 4).

2. Τεμάχιον μαρμαρίνου ἀνθεμωτοῦ ἀκρωτηρίου, λίαν εὐθρύπτου ἐκ καύσεως ὕψ. σωζομ. 0.17 μ., πλάτ. 0.10 μ., πάχ. 0.006 μ. Ὅπισω φέρει ἐπίσης ὀπὴν τόρμου (εἰκ. 5).

3. Τὸ ἄνω μέρος μαρμαρίνης λεοντοκεφαλῆς ὕψ. 0.20 μ., πλάτ. 0.23 μ.,

τέρω θὰ ἦτο πλεονασμός, ὅστις εἰς οὐδὲν παραδείγμα τῶν ὑπὸ τοῦ Robert κατωτέρω 97 σμ. 1 ἀναφερομένων ὑπάρχει.

Ὅρθην εὐρίσκω τὴν γνώμην τοῦ Robert (ἐν στίχ. 4-5) ὅτι ὁ Νίκανδρος τοῦ Θεου[δότου] ἦτο προστάτης τῶν Περγαμίων, ἀλλὰ χωρὶς τὴν προσθήκην τοῦ (προστάτα), διότι ὁ ἄλλος ἦτο μικρὸς πρὸς 31 γράμματα. Καὶ ὑπάρχουν μὲν εἰς ἄλλους στίχους τόσα γράμματα, ὥς εἰς τὸν 9, ἀλλ' εἰς αὐτὸν ἀπαντοῦν πολλὰ ι. Τὸ αὐτὸ θὰ ἔλεγε κανεὶς καὶ περὶ τοῦ στίχου 8, ὅπου ἡ συμπλήρωσις τοῦ Robert [καὶ ἀνατ.] ἔχει πολλὰ γράμματα.

Στίχ. 7. Ἡ ἀνάγνωσις αὐτοῦ Ἰέρωνος τοῦ Ζωΐλου Ἀκραλεστών δὲν εἶναι πιθανὴ ἀντὶ τῆς ἰδικῆς μου Ἀκραλέστον[ος], διότι τότε ἔπρεπε νὰ δηλοῦται Ἀκραλεστοῦ κατὰ τὸ Κνεστοῦ τοῦ στίχ. 2 καὶ Ὑγχεστοῦ τῆς ἐπιγραφῆς S.G.D.I. II, 1349, ἃν καὶ ἀπαντᾷ καὶ εἰς γεν. πληθυντικῷ τὸ ἐθνικόν.

Στίχ. 8. Προκειμένου περὶ τοῦ (Γέλωνος) Χαράδρου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐθνικὸν ἐκ τῆς πόλεως Χαράδρας, ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ Χαράδρα εἶναι ἡ πατρὶς τῶν ἀναφερομένων πολιτῶν Χαράδρων ἢ Χεράδρων ἁπλᾶς, διότι τὸ τοπωνύμιον τοῦτο, προελθὼν ἐκ τῆς χαράδρας, εἶναι δυνατόν νὰ εὐρίσκεται εἰς πλείονα μέρη τῆς ὀρεινῆς Ἡπείρου. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι, ἂν οἱ τρεῖς αὐτοὶ Χάραδροι τῆς ἐπιγραφῆς S.G.D.I., 1352 δὲν κατήγοντο ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως Χαράδρας, ἀσφαλῶς θὰ διεκρίνοντο κάπως εἰς ποίαν ἐκ τῶν πολλῶν πόλεων μὲ τὸ ὄνομα Χαράδρα ἀνήκον, ὥς θέλει αὐτὰς ὁ Robert. Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ οἱ τρεῖς ἀναφέρονται ἁπλῶς ὡς Χάραδροι καὶ μάλιστα ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου χωρὶς καμμίαν ἄλλην διάκρισιν, σημαίνει ὅτι θὰ κατήγοντο ἀπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πόλιν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος.

Στίχ. 14. Τὸ κατ' αἰῶνος = καὶ ἐπ' αἰῶνος.

Σημαντικὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ ταῦτις τῶν Περγαμίων πρὸς τὴν ἐν Ἡπείρῳ μεμαρτυρημένην πόλιν Πέργαμον, ἣν θαυμασίως ἐστήριξεν ὁ Robert.

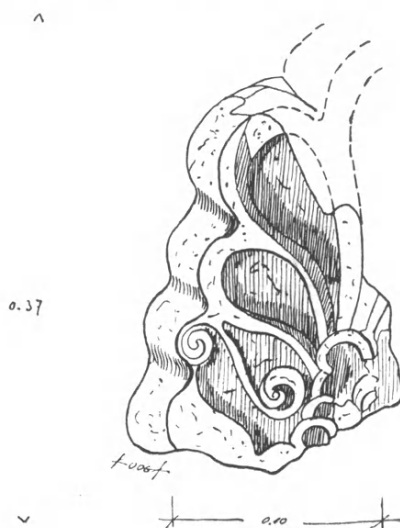
πάχ. 0.204 μ. Σώζεται μόνον τμήμα μὲ δύο ἑλικας καὶ μέρος κόμης. Τὸ κάτω μέρος εἶναι ἀποκεκρουμένον μέχρι τοῦ ἡμικυκλικοῦ κρουνοῦ (εἰκ. 6). Ὅμοιον τεμάχιον εὐρέθη καὶ ἄλλης λεοντοκεφαλῆς ἐξ ὑδρορρόης.

Ἐπίσης εὐρέθησαν ὀλίγα τεμάχια ἐκ τῆς στέγης ὡς στρωτήρων, ἐκ σίμης καὶ τμήμα καλυπτῆρος, ἅπαντα ἐξ ἀσβεστολίθου. Ἀλλὰ καὶ πῆλινα τεμάχια ἐκ τῆς στέγης εὐρέθησαν προερχόμενα ἐκ στρωτήρων, καλυπτῆρων συνήθους μορφῆς καὶ μία ἀκροκέραμος κορυφαία λίαν ἐφθαρμένη.

Πέραν τοῦ ναοῦ καὶ οἶονεὶ ὡς συνέχεια αὐτοῦ (πίν. 1) ἐκτείνεται πλα-

Εἰκ. 4. Ἀκρωτηρίου τμήμα.

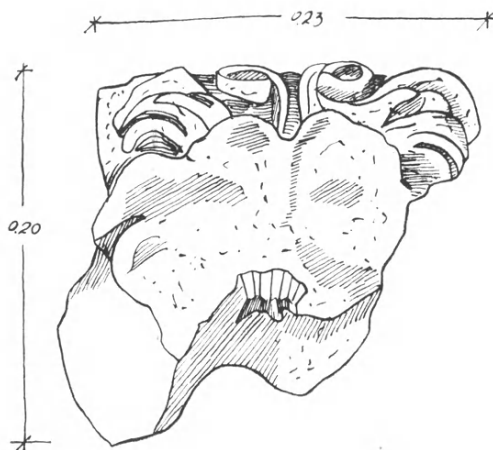

Εἰκ. 5. Σχέδιον ἀνθεματοῦ ἀκρωτηρίου.

κόστρωτος πλατεῖα (13×11 μ.). Ἐντὸς αὐτῆς (εἰκ. 7) εἰς ἀπόστασιν 6 μ. ἀπὸ τοῦ ναοῦ παρατηρεῖται ἰδιαιτέρα πλακόστρωσις ὀλίγον ἐξέχουσα, διαστάσεων 5.45×4.50 μ., φέρουσα κατὰ τὴν παρυφὴν τῆς ἐπεξεργασίαν ὥσεί ἀναθύρωσιν, ἐφ' ἧς ἔβαινε κτίσμα 5×4.20 μ. Ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν ναὸν πλευρᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. ἀπὸ τῆς ἄκρας ἐντὸς τοῦ ὀρθογωνίου παρατηρεῖται καὶ ἄλλη ἀναθύρωσις κατὰ μῆκος τῆς πλευρᾶς ταύτης. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα ἦτο ἰδρυμένος ὁ βωμὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ ἡ πρόθυσις. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σώζονται δόμοι τινὲς κατὰ τὴν Β. καὶ τὴν Α. πλευράν, τῶν ὁποίων εἰς τῆς Β. πλευρᾶς κατὰ χώραν ἔχει τεκτονικὸν ἀγκῶνα, ἐπὶ δὲ τῆς Δ. του πλευρᾶς σώζεται κάθετος σύνδεσμος μετὰ τοῦ κάτωθι αὐτοῦ λίθου μολυβδοχοημένος (βλ. πίν. 1).

Κατὰ τὴν Ν. πλευράν τῆς πλακοστρώσεως σώζεται θεμέλιον ἐκ πλα-

κῶν, λοξῶς τοποθετημένον, χρησιμεῦον πιθανῶς ὡς ὑπόβαθρον βάσεως μνημείου τινός (4×3.40 μ.), ἴσως τοῦ ἐκεῖ ἀνακαλυφθέντος ἀνδριάντος ρωμαίου αὐτοκράτορος. Δυστυχῶς δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς εὐρέσεως

Εἰκ. 6. Τμῆμα μαρμαρίνης λεοντοκεφαλῆς.

αὐτοῦ μεταφερθέντος πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸ Δημοτικὸν Μουσεῖον Ἰωαννίνων.

Εἰκ. 7. Πλακόστρωτος αὐλή.

Κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν ἀνεσκάφη ταφικὸς περίβολος (εἰκ. 8) προχείρως ἐκτισμένος δι' ἀνωμάτων λίθων καὶ ἐνίων κατειργασμένων. Κατὰ τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ἤτο ἐντετειχισμένος καὶ

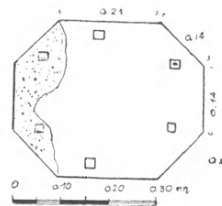
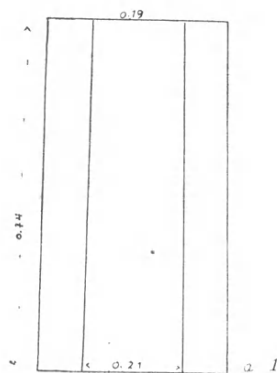
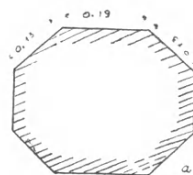

Εἰκ. 8. Ταφικὸς περίβολος.

ὀκτάπλευρος σφόνδυλος (εἰκ. 9), ἀνήκων εἰς στῦλον, καὶ τεμάχιον ὁμοίου. Αὐτόθι ἐπίσης εὗρέθη καὶ τεμάχιον ἐπικράνου (εἰκ. 9α καὶ β). Πρὸς τού-

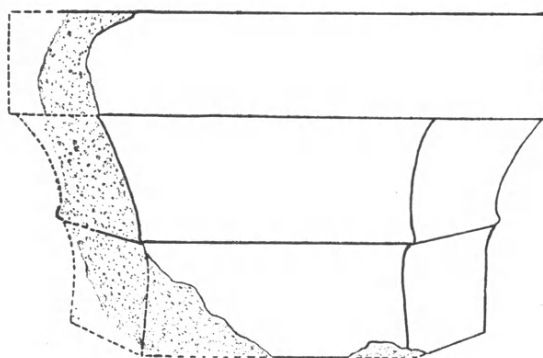
Εἰκ. 9. Ὀκτάγωνος στῦλος μετ' ἐπικράνου ἠγωνορθωμένος.

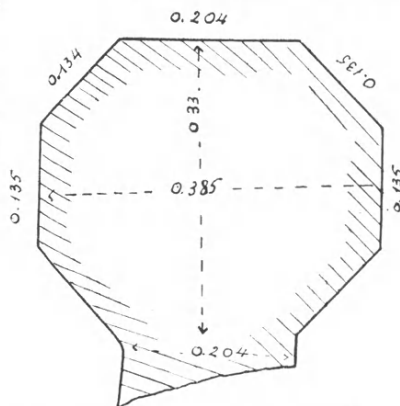
Εἰκ. 9α. Σχέδιον στύλου εἰκ. 9. α καὶ α 2 κάτωψις ἄνω καὶ κάτω βάσεως.

τοῖς εὐρέθῃ καὶ τεμάχιον ὁμοίου στύλου, τοῦ ὁποίου μία τῶν πλευρῶν προεξετείνεται καὶ ἤνοῦτο πρὸς τοῖχον (εἰκ. 10). Ὅμοιοι στῦλοι ἔχουν εὐρεθῇ καὶ ἐν Κασσώπῃ τῆς Θεσπρωτίας ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Σωτ. Δάκαρη, τὸν ὁποῖον παρεκάλεσα νὰ ἀναλάβῃ καὶ τὴν μελέτην τῶν ἐνταῦθα, διότι οὗτος παρηκολούθησεν ἄλλως ἐνεργῶς καὶ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην. Παραθέτω κατωτέρω σύντομον περίληψιν τῶν παρατηρήσεών του:

«Τὰ ἐν Ροδοτοπίᾳ εὐρεθέντα τεμάχια, ἀνήκοντα εἰς τρεῖς τοὐλάχιστον, ἀλλὰ διαφόρων διαστάσεων, στύλους, ὑποδηλοῦν τὴν συχνὴν χρῆσιν των εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν παρὰ τὸ Ροδοτόπι¹. Ὁ τύπος οὗτος προῆλθεν ἐκ τοῦ

Εἰκ. 9β. Σχέδιον ἐπικράνου εἰκ. 9.

Εἰκ. 10. Τομὴ στύλου ἐνουμένου, μετὰ τοίχου.

στύλου μὲ ὀρθογώνιον τομήν, ἀποκοπέντος βαθέως κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας του. Κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν ὁ στῦλος οὗτος, ὕψους 0.74 μ., παρουσιάζει τοὺς ἄξονας (0.38 × 0.31 μ.), ὥς καὶ τὰς λοιπὰς ὀκτὰ πλευράς (πλ. 0.19 μ. καὶ 0.13 μ.), κατὰ δύο ὅλα ἑκατοστὰ βραχυτέρους. Ἡ πρὸς τὰ ἄνω μείωσις αὕτη ἀντιστοιχεῖ ἐπομένως εἰς 0.027 μ. κατὰ μέτρον. Ἡ ὀκτάπλευρος βάσις του, ἀποκεκρουμένη κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, διατηρεῖ εἰς ἐπὶ τέσσαρας ὀρθογωνίους τόρμους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς περιέχει καὶ τὸ σιδηροῦν ἐμπόλιον μετὰ τοῦ μολύβδου. Πιθανῶς καὶ ἄλλοι δύο τόρμοι ὑπῆρχον κατὰ τὴν λοιπὴν ἐλλείπουσαν ἐπιφάνειαν. Οἱ σιδηροὶ οὗτοι σύνδε-

¹ Ἐν τεμάχιον ἀνευρεθὲν καὶ τοῦτο εἰς τὸν ταφικὸν περίβολον δὲν ἀνήκεν εἰς ἐλεύθερον στῦλον, ἀλλ', ὥς δεικνύουν τὰ συμφυῆ λείψανα προεκτεινομένου λαίμου κατὰ τὴν μίαν μεγάλην πλευράν, ἀπετέλει παραστάδα τοίχου ἢ πιθανώτερον στῦλον ἐσωτερικῆς περικοχίας οἰκοδομήματος, συναπτομένης πρὸς τὸν τοῖχον, καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἰωνικαὶ κιονοστοιχίαι τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος.

σμοι ἦσαν ἀναγκαῖοι πρὸς στερεωτέραν ἐδραίωσιν τοῦ στύλου. Ὅμοιους τὸρμους ἔφερεν ἐπίσης καὶ τὸ μνημονευθὲν τεμάχιον ἡμίσεος ἐπικράνου (εἰκ. 9), τὸ ὁποῖον σώζει κατὰ τὴν βάσιν του ἓνα τοιοῦτον τὸρμον μετὰ σιδηροῦ συνδέσμου καὶ μολύβδου, ὥς καὶ ὅμοιον κενὸν τὸρμον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας του. Τὸ ἐπικράνον τοῦτο, καίτοι δὲν προσαρμόζεται πρὸς τὸν ὑποκείμενον σφόνδυλον τῆς εἰκ. 9, ἀνῆκε πάντως εἰς ὅμοιον κίονα. Τὸ ὕψος του εἶναι 0.19 μ. (ὑψ. ἄβακος 0.06 μ., ἐχίνου 0.07 μ. καὶ ὑποτραχηλίου 0.06 μ.), αἱ δὲ διαστάσεις τοῦ ἄβακος δύνανται νὰ ὑπολογισθοῦν κατὰ προσέγγισιν εἰς 0.38×0.43 μ.

Ὅμοιοι στῦλοι ἀλλὰ μᾶλλον πεπλατυσμένης μορφῆς, ἄλλοι δέ, οἱ τῶν γωνιῶν τοῦ στυλοβάτου, τοῦ τετραγώνου ἀκριβῶς τύπου, ἀνευρέθησαν εἰς κλασικῶν χρόνων οἰκοδόμημα ἐν Κασσώπῃ τῆς νοτίας Ἡπείρου¹, ὥς καὶ εἰς τὸν ἀρχαϊκόν, κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα, ναὸν παρὰ τὸν προφήτην Ἡλίαν Ὑμητιοῦ². Ὅμοιαν μορφήν ἔχουν καὶ οἱ στῦλοι ἐκ τοῦ Ἀβάτου τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐκ τοῦ Ἡρώου τῆς Καλυδῶνος (Β' π. Χ. αἰ.)³. Στενωτέραν ὅμως ὁμοιότητα παρουσιάζουν πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὀκταπλεύρους ἀρχαίκοις στύλους, τῶν ὁποίων ἡ τομὴ, ὀλιγώτερον πεπλατυσμένη, ὁμοιάζει πρὸς τοὺς ἡμετέρους⁴.

Ἡ χρονολόγησις τῶν στύλων τοῦ Ροδοτοπίου εἶναι δυσχερής. Τὰ ἐπικράνα τοῦ οἰκοδομήματος τῆς Κασσώπης κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν νεώτερα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Δ' π. Χ. αἰ., ἀλλ' ὁ ἐχθὺς τῶν διατηρεῖ ὅλην τὴν κλασσικὴν ἐλαστικότητα καὶ καμπύλωσιν⁵, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα εἰς τὸ ἐπικράνον τοῦ Ροδοτοπίου ἔχουν ἐντελῶς ἐξαφανισθῇ, πρὸς τούτοις δὲ ὁ ὑπὸ τὸν ἐχθὺν ἐξέχων δακτύλιος προσέλαβεν ἤδη ἐξεζητημένην μορφήν. Ἡ χρονολογία λοιπὸν τοῦ ἐπικράνου τούτου εἰς τοὺς προχωρημένους ἐλληνιστικοὺς ἢ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους φαίνεται λίαν πιθανή⁶.

¹ Περβ. Σ. ΔΑΚΑΡΗ, Π.Α.Ε. 1952 σ. 334.

² Ν. ΚΟΤΖΙΑ, Π.Α.Ε. 1949, σελ. 67 εἰκ. 11α.

³ Π.Α.Ε. 1884, σελ. 59, πίν. 3, 2 καὶ 4 καὶ πίν. 5, 6, Π.Α.Ε. 1905 σελ. 73, εἰκ. 1-3 καὶ πίν. Ε καὶ Ζ, DYGGVE-POULSEN-ROMAIOS, Das Heroon von Kalydon, 1934, πίν. IV, Ε. G. Ρ.

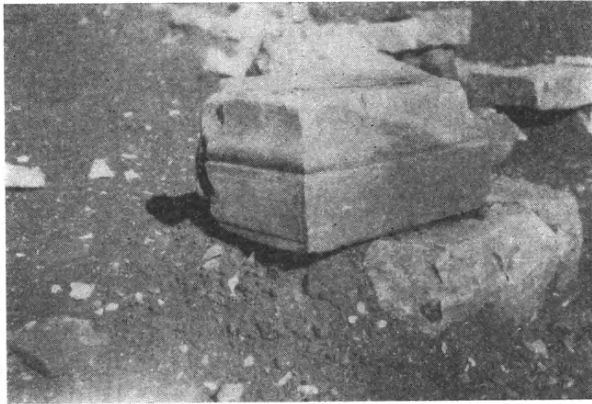
⁴ Περβ. Β.Σ.Α. XL (1939-40) πίν. 7,8 καὶ πίν. 8,9-10, σελ. 37 καὶ εἰκ. 11.16.

⁵ Περβ. Σ. ΔΑΚΑΡΗ, ἔνθ' ἀν. σελ. 336, εἰκ. 12.

⁶ Εἶναι πιθανὴ ἡ ἐκ νότου, διὰ μέσου τῆς Αἰτωλίας, εἰσαγωγή τοῦ τύπου τούτου κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν περιοχὴν βορείως τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ὁποῦθεν ἐγνώσθη καὶ εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῆς κεντρικῆς Ἡπείρου, καταστάς, ὥς φαίνεται, καὶ ἐκεῖ προσφιλές. Ἡ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον ἀπουσία ἐκ Μακεδονίας, τῆς Β. Ἡπείρου καὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν τῆς Ν. Ἰλλυρίας τοῦ ἐπιμήκου ὀκταπλεύρου στύλου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἰσόπλευροι ὀκτάπλευροι στῦλοι εἶναι συνήθεις ἐκεῖ, καθιστᾷ οὐχὶ πιθανὴν τὴν βορείαν ἢ βορειοανατολικὴν προέλευσιν τούτου.

Ἐς σημειώσω ἔδῳ ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἡπείρου εὐρέθησαν παρεμφερεῖς στῦλοι καὶ ἐπίκρανα, ὡς ἐν Φοινίκη τῆς ἀρχαίας Χαονίας (Πρβ. UGOLINI, *Albania Antica*, II, *L'Acropoli di Phenice*, 1932, εἰκ. 101), τὰ ὅποια ἀνάγει ὁ Ugolini εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς εὐρεθέντα ἴσως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ τούτου περιβόλου μήκ. 5.05 μ. καὶ πλάτ. 3.98 μ. μὲ πάχ. τοίχων 0.45 μ. εὐρέθησαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (εἰκ. 8) κατεσκευασμένοι διὰ τεσσάρων πλακῶν ὀρθίων ἐμπετηγμένων ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐσωτερικὴ τῶν πλακῶν ἐπιφάνεια εἶναι ὅπωςδήποτε καλή, ἡ δὲ ἐξωτερικὴ μόνον ἄδρῳς ἐπεξεργασμένη. Ὁ πρὸς Α. τάφος (Α) (0.82×0.54 μ.) εἶναι ἡμικατεστραμμένος καὶ οὐδὲν περιεῖχεν ἐκτὸς τεμαχίων χαλκοῦ ἀγάλμα-

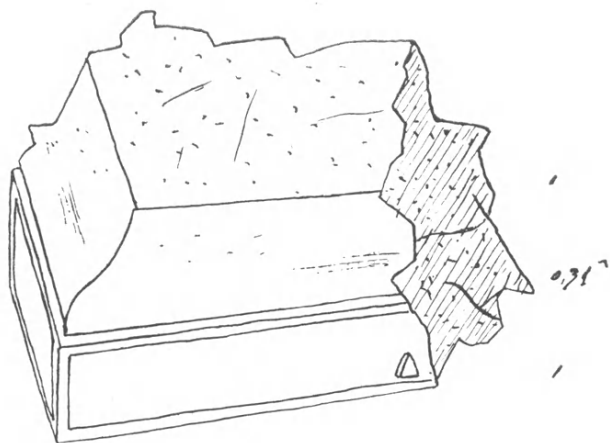

Εἰκ. 11. Βάθρον.

τος, περὶ ὧν κατωτέρω. Ἐξω ὅμως αὐτοῦ κατὰ τὴν Α. πλευρὰν περισυνελέγησαν πολλὰ ἀγνῦθες μικρῶν διαστάσεων αἱ μὲν κωνικαί, αἱ δὲ πυραμιδοειδεῖς. Ὁ ἕτερος τάφος (Β) εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ πρώτου ἦτο ἐπιμελέστερον κατεσκευασμένος διὰ τεσσάρων πλακῶν ὀρθίων, ἱσταμένων ἐπὶ πυθμένος σώζοντος τεμάχια πλακῶν, δι' ὧν ἦτο οὗτος ἐπεστρωμένος. Εἶχε πλάτ. 0.70 μ. καὶ μήκ. 0.65 μ. βάθος δὲ 0.59 μ. Οὐδενὸς εὐρέθη ἡ καλυπτήριος πλάξ. Καὶ οἱ δύο τάφοι, πιθανῶς τάφοι καύσεως, εἶχον συληθῇ ἤδη παλαιόθεν καὶ σὺν τῷ χρόνῳ εἶχον πληρωθῇ διὰ χωμάτων. Ἡ κατασκευὴ των ἐνθυμίζει τὸν ἐν Φοινίκη τῆς Βορείου Ἡπείρου εὐρεθέντα τάφον κατεσκευασμένον ὅμως διὰ κεράμων, ἀλλὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τοὺς ἐδῶ εὐρεθέντας· βλ. UGOLINI, *Albania antica*, Fenice σ. 195, εἰκ. 130–133. Πάντως πρόκειται περὶ τάφων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Μεταξὺ τῶν χωμάτων εὐρέθη καὶ χαλκοῦν κάλυμμα κατόπτρου διαμ.

0.093 μ. ἔχον περὶ τὸ κέντρον δύο ἐλαφρῶς ἀναγλύπτους συγκεντρικούς κύκλους ἢ δακτυλίους.

Εἰκ. 11α. Σχέδιον βάθρου εἰκ. 11.

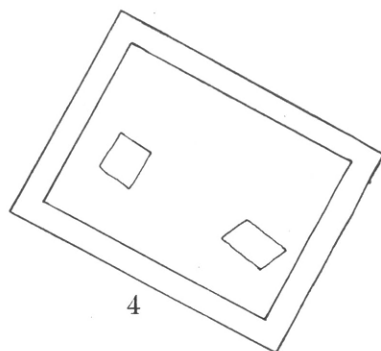
Ὅλιγον ἀνατολικώτερον κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ εὐρέθη βάθρον ἐξ ἀσβεστολίθου, κατὰ τὸ ἥμισυ σωζόμενον, βαῖνον ἐπὶ ἐνὸς δόμου (εἰκ. 11 καὶ 11α). Ἡ βάσις αὐτοῦ ἐξ ἐνὸς δόμου ὕψ. 0.155 μ. μὲ ἐπεξεργασμένην πέριξ τὴν ἐπιφάνειαν σώζει κατὰ τὸ ἄκρον τμήμα τεκτονικοῦ ἀγκῶνος. Ἐπὶ τῆς βάσεως ὑψοῦται ἕτερος δόμος ὕψ. 0.145 μ.

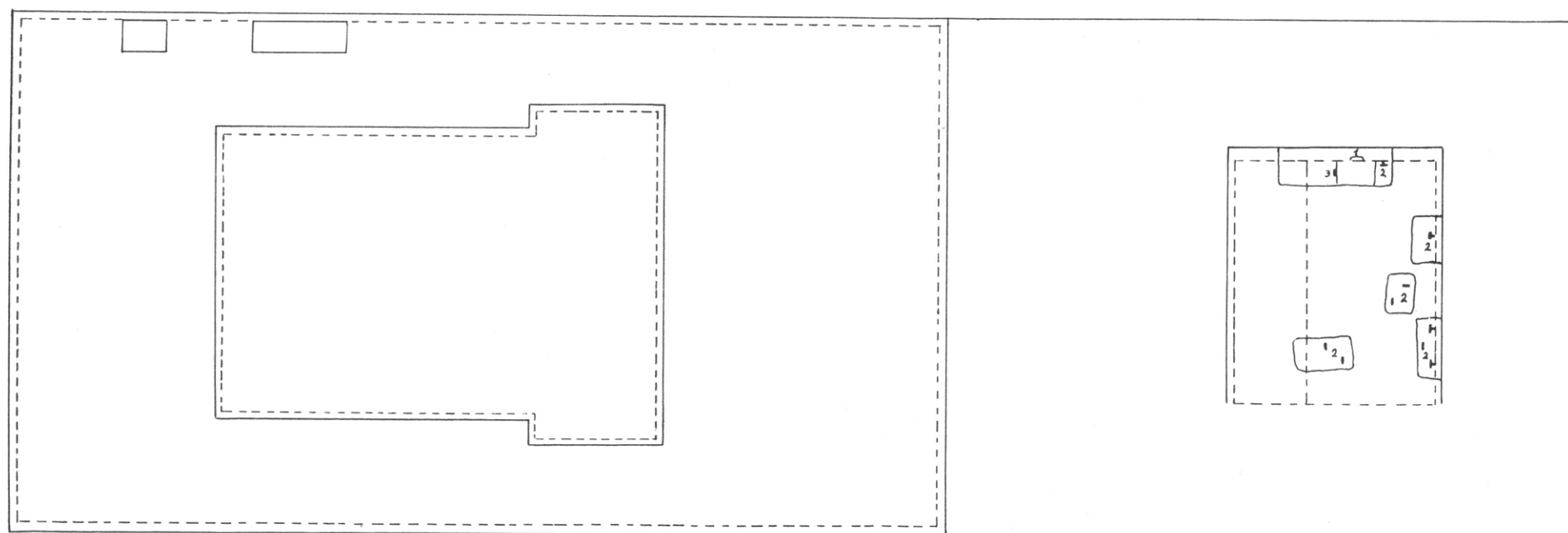
Εἰκ. 12. Τμήμα ὀπισθοῦ μέρους χαλκῆς κεφαλῆς.

Εἰκ. 13. Τμήμα χαλκῆς χειρὸς.

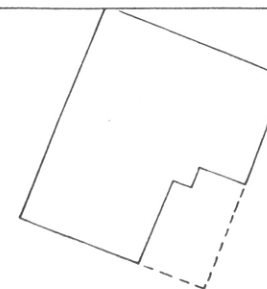
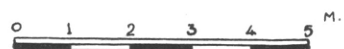

ΚΑΤΟΨΙΣ ΝΑΟΥ ΕΙΣ ΡΟΔΟΤΟΠΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- 1 Ἀρκών
- 2 Ἐμπόλια
- 3 Ἐμπόλιον μολυβδοσοχημένον
- 4 Ταφικὸς περίβολος

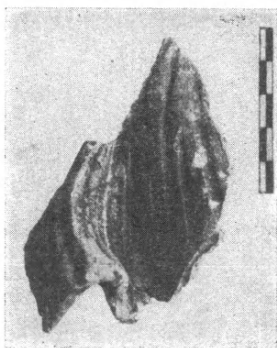
λήγων εἰς κυμάτιον κατὰ τὸ ἥμισυ ἀποκεκρουμένος, σώζων τὴν μεγαλυτέραν διάστασιν 0.82 μ.

Ἐκ τῶν ἄλλων εὐρημάτων ἀναφέρω τὰ κυριώτερα:

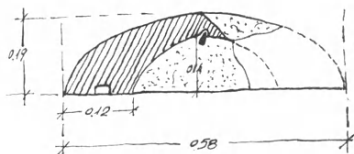
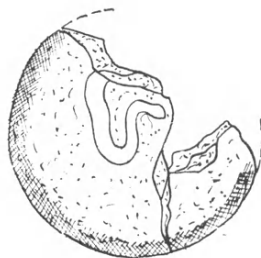
Α. Τρία τεμάχια ἐκ χαλκοῦ ἀγάλματος, μεγέθους κατωτέρου τοῦ φυσικοῦ, πιθανῶς μικρᾶς κόρης:

1. Τμήμα τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς κεφαλῆς μετὰ βοστρύχων καὶ μέρους τοῦ τραχήλου. Οἱ βόστρυχοι κυματοειδεῖς λήγουν εἰς εὐθείαν σχεδὸν γραμμὴν, μόνον δὲ δύο βόστρυχοι κατέρχονται ἐλικοειδῶς ἐπὶ τοῦ τραχήλου (εἰκ. 12).

2. Τμήμα τοῦ ἄνω μέρους καρποῦ ἀριστερᾶς χειρὸς μετὰ τῆς ἀρχῆς τῶν δακτύλων (εἰκ. 13) μήκ. 0.05 μ. πλάτ. 0.058 μ.

Εἰκ. 14. Τμήμα πτυχῆς ἐνδύματος ἐκ χαλκοῦ ἀγαλματίου.

Εἰκ. 15. Ἡμισφαιρικὸν λίθινον ἐπίθημα.

3. Τμήμα πτυχῆς ἐνδύματος (εἰκ. 14) μήκ. 0.09 μ.

Β. Τὸ ἥμισυ περίπου ἡμικυκλικῆς «λεκάνης» εἰς δύο τεμάχια ἐξ ἀσβεστολίθου (εἰκ. 15). Ἡ ἐσωτερικὴ κοιλότης εἶναι ἄδρῶς ἐσκαμμένη καὶ ἔχει πάχος 0.125 μ., ἐπὶ δὲ τοῦ ἄνω ἄκρου ἢ χεῖλους φέρει δύο μικροὺς τόρους πρὸς σύνδεσιν μὲ λίθον, ἐφ' οὗ προσηρμόζετο. Ἡ διάμετρος εἶναι 0.58 μ. καὶ ὕψ. 0.195 μ. Ἡ ἐξωτερικὴ ἡμισφαιρικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἐπιμελέστερον ἐπεξεργασμένη καὶ φέρει ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἀνάγλυφον ὄφιν, τοῦ ὁποῦ ἢ οὐρὰ ἐλλείπει ὑπάρχουσα ἐπὶ τοῦ ἀποκεκρουμένου τμήματος. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ὄφεως εἶναι χαμηλόν, ἀλλ' ἐπιμελῶς σχεδιασμένον καὶ εἰργασμένον, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἐχαρακτήρισα ἀνωτέρω τὸ σκεῦος ὡς λεκάνην ὡς ἐκ τοῦ σχήματος, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιθήματος ἐπιτυμβίου μνημείου, ὡς δηλοῦται τοῦτο μάλιστα διὰ τοῦ ὄφεως. Εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον στενῶς συν-

δέεται ὁ ὄφης πρὸς τοὺς νεκρούς, ἀπαντῶν ἤδη ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἐπὶ ἐπιτυμβίων ἀγγείων κτλ.· πρβ. M. P. NILSSON, Griechische Religion I σελ. 183 ἐξ. (Handbuch der Archaeologie). Δυσκόλως ὅμως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ τὸ ἀνωτέρω σκεῦος ὡς ἀσπίς ἔνεκα τοῦ ὕψους του (0.195 μ.) κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ η', 11, 8, ἀναφερόμενα εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἑπαμεινώνδου: τῷ τάφῳ δὲ κίων τε ἐφέστηκε καὶ ἀσπίς ἐπ' αὐτῷ δράκοντα ἔχουσα ἐπειρασμένον.

Πρὸς τούτοις εὐρέθησαν καὶ νομίσματα, περιγραφὴν τῶν ὁποίων ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐν Λωδῶνῃ εὐρεθέντων παραθέτω κατωτέρω, γενομένην ὑπὸ τῆς κ. Εἰρήνης Χριστοδουλοπούλου, ἣτις εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην, παραλαβοῦσα ταῦτα εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον, νὰ ἀσχοληθῇ περὶ αὐτῶν.

Γ. ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

“

1. Ἐκ Λωδῶνῃς.

Βασιλεὺς Πύρρος

1. Χαλκοῦν 23 Κεφαλὴ Διὸς δεξ.
 ”Οπ. Δ
 ΒΑΣΙΛΕΩΣ Κεραυνὸς
 ΠΥΡΡΟΥ Τὸ ὄλον ἐν στεφάνῳ

”Ἡπειρος

2. Χαλκοῦν 15 Κεφαλὴ Ἀρτέμιδος δεξ. ξΩ δεξ.
 ”Οπ. ΑΠΕΙ Αἰχμὴ δόρατος
 ΡΩΤΑΝ
 BMC 6-95 ἀρ. 35

Βαλεντιανός (;)

3. Χαλκοῦν ΡΝΥΑΛ ... Κεφαλὴ αὐτοκράτορος δ.
 ”Οπ. VOT
 ἐν στεφάνῳ

Ἀμβρακία 238-168 π. Χ.

4. Χαλκοῦν 15 Κεφαλὴ Διῶνῃς ἀρ.
 ”Οπ. ὀβελίσκος Α [Μ]
 Β

Κωνστάντιος Β' (;)

5. Χαλκοῦν 16 DN|CONSTA. TIVS. . A
 Προτομή αὐτοκράτορος δ.
 "Οπ. 'Ο αὐτοκράτωρ καταβάλλων ἱππέα ἄρ.

Μακεδονία, Φίλιππος Β'

6. Χαλκοῦν 17 Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δ.
 "Οπ. ΦΙΛΙΠΠΟΥ 'Ιππεὺς δ.

Φίλιππος Β'

7. Χαλκοῦν 13 Κεφαλὴ Ἡρακλέους δ.
 "Οπ. 'Ιππος δ.

GAEBLER, Die Münzen Nordgriechenlands πίν. XXXI, 15

"Ηπειρος

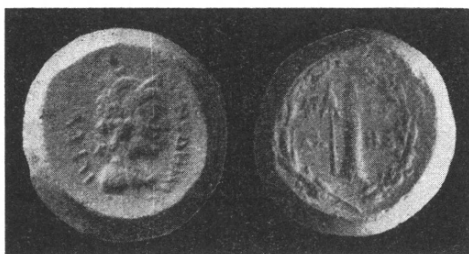
8. Χαλκοῦν 21 Κεφαλὴ Διὸς ἄρ.
 "Οπ. Κεραυνὸς
 BMC XVII, 16

9. Χαλκοῦν 17 Κεφαλὴ Διώνης δ.
 "Οπ. ΑΠΕΙ ΡΩΤΑΝ

10. Χαλκοῦν 12 Κεφαλὴ Ἀρτέμιδος δ.
 "Οπ. ΑΠΕΙ
 ΡΩΤΑΝ Αἰχμὴ δόρατος
 BMC XVII, 15

11. Χαλκοῦν "Ομοιον

12. Χαλκοῦν ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ Κεφαλὴ Ἀρτέμιδος
 ΙΕΡΕΥΣ δεξ.
 "Οπ. ΑΡ ΓΕ Μεταξὺ τῶν γραμμάτων βέλος καὶ φα-
 ΑΔ ΗΣ ρέτρα

Εἰκ. 16. Χαλκοῦν νόμισμα Ἡπείρου.

Τὸ ὅλον ἐντὸς στεφάνου (εἰκ. 16). Μετὰ τὸ 168 π. Χ.
 COLL. WEBER ἀρ. 3034 πίν. 116 καὶ HEAD, Hist.
 Num. σ. 325

Ἀμβρακία

13. Χαλκοῦν 21 Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δ.
 "Οπ. AM Ζεὺς δ.
 B
 BMC σ. 95 ἀρ. 24 κ. ἐ.
14. Χαλκοῦν 21 Ὅμοιον
15. Χαλκοῦν 19 Κεφαλὴ Ἡρακλέους δ.
 "Οπ. Ἀπόλλων καθήμενος
 BMC XVIII, 3
16. Χαλκοῦν 21 Κεφαλὴ Διὸς δ.
 "Οπ. Γρῦψ δεξ. Ἐξεργος [ΑΞΙ]ΟΧΟΣ
 MIONNET II, 51
17. Χαλκοῦν 16 Κεφαλὴ ποταμοῦ Ἀράθου δ.
 "Οπ. AM]BPA Ταῦρος κυρίσσω δ.
 MIONNET II ἀρ. 45 καὶ Suppl. 61

Κασσώπη

18. Χαλκοῦν 22 Κεφαλὴ Ἀφροδίτης δ. (ἐφθ.)
 "Οπ. Περιστερά ἀρ.

Βασιλεὺς Πύρρος 295 - 272 π. Χ.

19. Χαλκοῦν 22 Κεφαλὴ Διὸς
 "Οπ. $\frac{B}{MP}$ Κεραυνὸς
 Τὸ ὅλον ἐντὸς στεφάνου δρυὸς
 BMC σ. 114 ἀρ. 43

Κέρκυρα

20. Χαλκοῦν 20 Κεφαλὴ Διονύσου δ.
 "Οπ. [κο] Κάνθαρος
 BMC XXIV, 11

21. Χαλκοῦν 25 Κεφαλὴ Ἡρακλέους δ.
 Ὅπ. ΚΟ|ΡΚΥΡ . . .
 ΑΡΙΣΤΕΑΣ
 Α|ΡΙΣΤΩΝΟ[Σ]
 Πρῶρα ἐπ' αὐτῆς ΝΙΚΑ
 BMC 146, 423

Λευκάς

22. Χαλκοῦν Κεφαλὴ Ἀχελφού δ.
 Ὅπ. Χίμαιρα ἄρ.
 BMC XXVIII, 3

2. Ἐκ Ροδοτοπίου

ΒΑ γωνία ἔξω τοῦ ναοῦ :

Κόρινθος

23. Χαλκοῦν 15 Κεφαλὴ γυναικεία ἄρ.
 Ὅπ. φ Πήγασος. Τριώβολον
 Ἐκ τοῦ μέσου τοῦ ταφικοῦ περιβόλου :

Ἡπειρος

24. Χαλκοῦν 23 Κεφαλὴ Ἀρτέμιδος δ.
 Ὅπ. ΑΠΕΙ|ΡΩΤΑΝ Τρίπους
 Ἐξω τοῦ τάφου Β

Ἀμβρακία

25. Χαλκοῦν 21 Κεφαλὴ γυναικεία δ.
 Ὅπ. [Α] [Μ] Ζεὺς δεξ.
 Β [Ρ]
 BMC σ. 95, 24

Ἰλλυρία - Ἀπολλωνία

26. Χαλκοῦν 20 Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος ἄρ. καὶ δεξ. Δ ἄρ. μονογράφημα
 ἄσαφές
 Ὅπ. ΑΠΟΛΛΩ ὀβελίσκος ΔΡ
 ΝΙΑΤΑΝ
 Τὸ ὄλον ἐντὸς στεφάνου.
 BMC σ. 62, 77

27. Χαλκοῦν 18 Ὅμοιον ;

Ἦπειρος πρὸ 168 π. Χ.

28. Χαλκοῦν 20 Κεφαλὴ Διὸς ἄρ.
 Ὅπ. Α Κεραυνὸς
 ΡΩ[ΤΑΝ]

29. Χαλκοῦν 14 Ἐφθαρμένον
 Ὅπ. ΑΠ]ΕΙ Αἰχμὴ δόρατος
 ΩΤΑΝ
 BMC XVII, 15

30. Χαλκοῦν 13 Ὅμοιον

31. Χαλκοῦν Κεφαλὴ Διὸς δ.
 ΑΡ]ΓΕΑΔΗΣ
 Ὅπ. ΜΕ]ΝΕΔΗΜΟΣ Κεφαλὴ Ἀρτέμιδος δεξ.
 ΙΕΡΕΥΣ
 BMC σ. 93, 70

Ἀθῆναι

32. Χαλκοῦν Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς δ.
 Ὅπ. ΑΘ]Ε Γλαυξ ἐπὶ ἀμφορέως

Βουθρωτόν

33. Χαλκοῦν 19 Κεφαλὴ Αὐγούστου δ. Πέριξ CA [BVT] EXOD
 Ὅπ. NAEVISVRAA HIRTYL . NI [NIGER] ; Εἰς τὸ πεδῖον ἄρ Β
 καὶ II VIR (εἰκ. 17)
 COLL. WEBER ἄρ. 3034 πίν. 126

Εἰκ. 17. Χαλκοῦν νόμισμα Βουθρωτοῦ.

Ρωμαϊκόν. Αὐγούστος 19 - 15 (;) π.Χ.

34. Χαλκοῦν 24 Κεφαλὴ Αὐγούστου δ.
 "Οπ. AVGVSTVS ἐν στεφάνῳ
 MATTINGLY, Rom. Imp. Coins σ. 64, 53
35. Χαλκοῦν 23 "Ομοιον
36. Χαλκοῦν 9 Τελείως ἐφθαρμένον ὑστέρων (;) ρωμαϊκῶν χρόνων

"Ηπειρος

37. Χαλκοῦν 20 Κεφαλὴ Λιόνης δ.
 "Οπ. ΑΠΕΙ ΡΩΤΑΝ

Κέρκυρα

38. Χαλκοῦν 23 Κεφαλὴ Ἡρακλέους δ.
 Δ|ΑΜΟΣΤΡΑΤΟΣ Περῶρα δ.
 BMC 147, 499

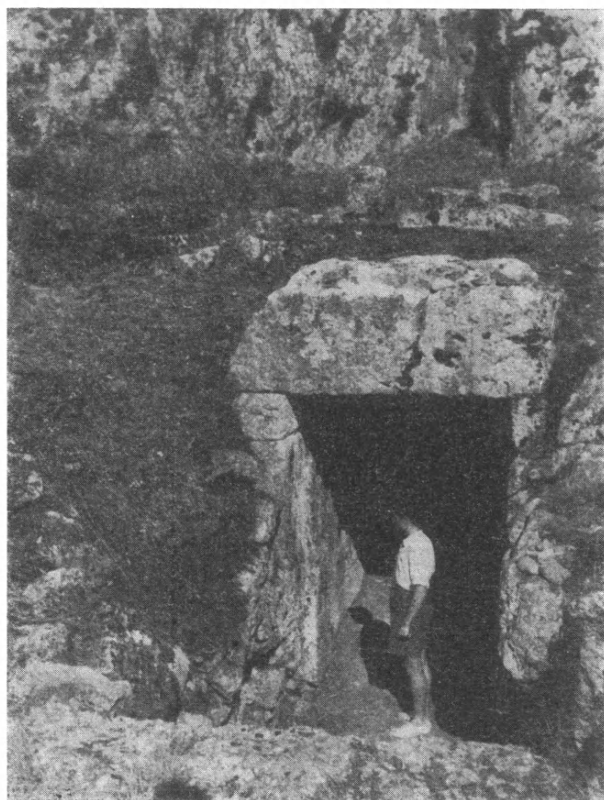
*Νεώτερα.**Πολωνία*

39. Σιγισμουῆδος Γ' 1601 μ. Χ.

Τὰ ἀνωτέρω περιγραφόμενα νομίσματα τῶν ἀνασκαφῶν 1952 Λωδώνης καὶ Ροδοτοπίου δὲν εἶναι ἄνευ ἐνδιαφέροντος, διότι τὰ μὲν ὑπ' ἀριθ. 33, 12 καὶ 17 εἶναι σπανιώτατα καὶ πλουτίζονται δι' αὐτῶν αἱ συλλογαὶ τοῦ Νομισματικοῦ ἡμῶν Μουσείου, τὸ δὲ ὑπ' ἀρ. 24 ἔχει συνδυασμὸν τύπων ἴσως πρώτην φορὰν ἀπαντῶντα, ὅσον τοῦλάχιστον κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ.,,

12Α. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΚΑΣΣΩΠΗΝ - ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1951 διὰ μικρᾶς δαπάνης, διατεθείσης παρὰ τοῦ Σ^{του} Ὑπουργείου Παιδείας, ἐπεχείρησα μικρὰν σκαφὴν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους Ζαλόγγου ἀρχαίαν πόλιν¹. Προσέτι ἐκαθάρισα ὑπόγειον θαλαμοειδῆ

Εἰκ. 1. Ἡ εἰσόδος τοῦ καμαροσκέπαστου διαδρόμου τοῦ ὑπογείου θαλαμοειδοῦς τάφου.

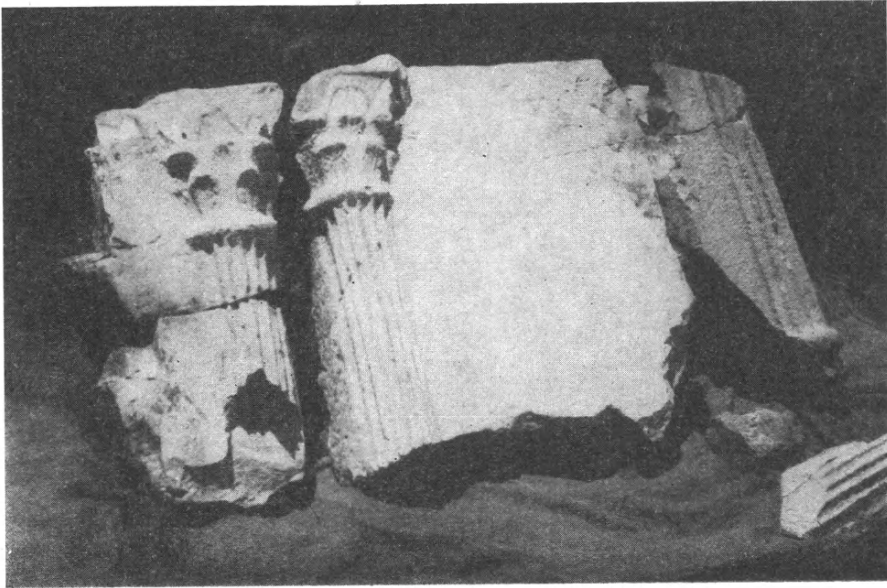
καμαροσκέπαστον τάφον, γνωστὸν σήμερον μὲ τὸ ὄνομα *Βασιλόσπιτο* (εἰκ. 1).

Αἱ πρὸς σκαφὴν δύο θέσεις εὐρίσκονται ἡ μὲν περὶ τὰ 100 μέτρα ἔξωθι καὶ νοτιοανατολικῶς τοῦ περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως, ἡ δέ, περὶ ἧς

¹ Σύντομον, ἀλλ' ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων τῆς πόλεως ἰδὲ παρὰ LEAKE, *Travels in Northern Greece*, τ. I σ. 244 κ.έ. ἐνθα καὶ σαφὲς τὸ περιβόλον, H. SCHLIEMANN, *Zeitschrift für Ethnologie*, 1889, τ. XXI, σ. 418, BÜRNCHNER, RE² ἐν λ. Kassopa.

διαλαμβάνομεν ἔκτενέστερον, ἐντὸς τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς τῆς πόλεως (εἰκ. 6, Α).

Εἰς τὴν πρώτην θέσιν εἶχον ἀναφανῆ πρὸ τριετίας περίπου, κατὰ τὴν διάνοξιν ἀμαξίτης ὁδοῦ ἀπὸ Καμαρίνης πρὸς τὴν ἱστορικὴν Μονὴν τοῦ Ζαλόγγου, μερικαὶ γλυπταὶ πλάκες ἀσβεστολιθικαί, ἀπολήγουσαι ἔμπροσθεν εἰς κορινθιακὰ ἡμικιόνια (εἰκ. 2). Αἱ πλάκες ἀνῆκον εἰς μικροὺς ναοσχήμους τάφους, ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκ τῆς προχείρου σκαφικῆς ἐρεῦνης διεπιστώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ταφικοῦ περιβόλου μετὰ πλείονων ναοσχήμων τά-

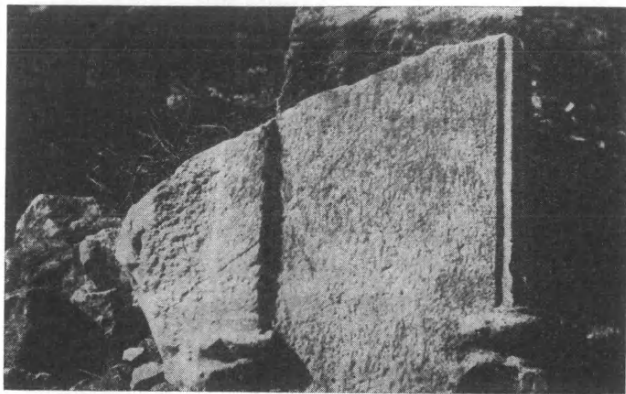

Εἰκ. 2. Αἱ τυχαίως ἀποκαλυφθεῖσαι πλάκες ναοσχήμου τάφου.

φρων. Ἄλλ' αἱ κατακρημνίσαις χωμάτων καὶ βράχων εἶχον ἀνατρέψει τὰς πλάκας τῶν τάφων. Ἀνευρέθησαν ὁστᾶ ἀνθρώπινα, κυβόσχημοι λίθοι τοῦ περιβόλου καὶ δύο μεγαλύτεραι πλάκες, ἀπολήγουσαι ἔμπροσθεν, ὥς καὶ αἱ τῆς εἰκ. 2, εἰς συμφυῇ ἡμικιόνια, κορινθιακὰ πιθανῶς, μετὰ βάσεων κατ' ἀπομίμησιν παραστάδων ναοῦ (εἰκ. 3). Ἔνεκα τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὅποιον παρουσίαζεν ἡ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως θέσις, ἐπεχείρησα ἐκεῖ κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούλιον καὶ Αὐγουστον τοῦ ἔτους 1952 εὐρυτέραν ἀνασκαφὴν, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

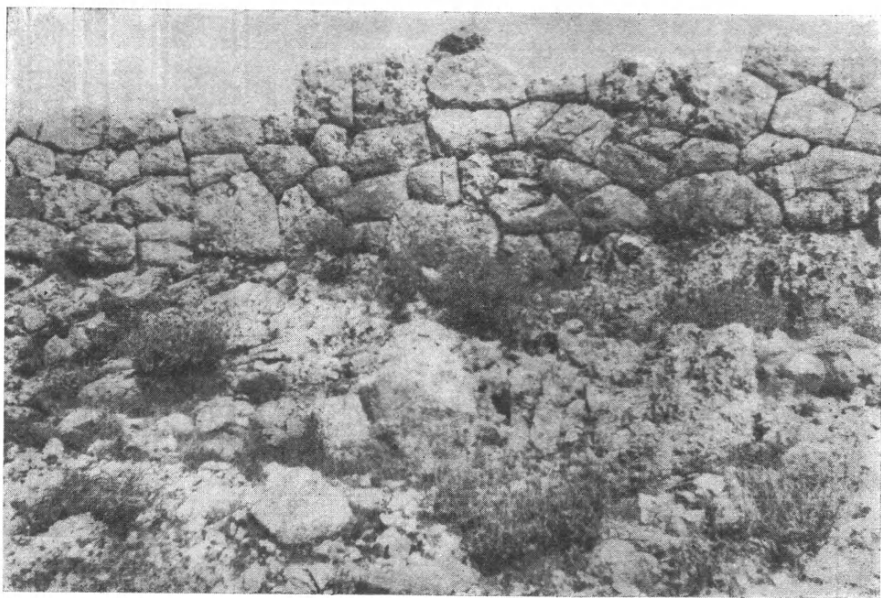
Τὰ ἔκτενῇ ἐρεῖπια τῆς πόλεως ἀπλοῦνται ἀμέσως κάτωθι τῶν βραχῶδων κορυφῶν τοῦ Ζαλόγγου, ἔκτεινομένου δυτικῶς τοῦ ποταμοῦ Λούρου καὶ περὶ τὰ 20 χιλιόμετρα βορείως τῆς Πρεβέζης.

Ἡ πόλις, περιβαλλομένη ὑπὸ ἰσχυροῦ πολυγωνικοῦ τείχους (εἰκ. 4), διατηρουμένου ἐνίοτε εἰς ὕψος 5 μέτρων, ἔχει μῆκος 900 μ. καὶ πλά-

Εἰκ. 3. Τμήμα πλακὸς ναοσκήμιου τάφου.

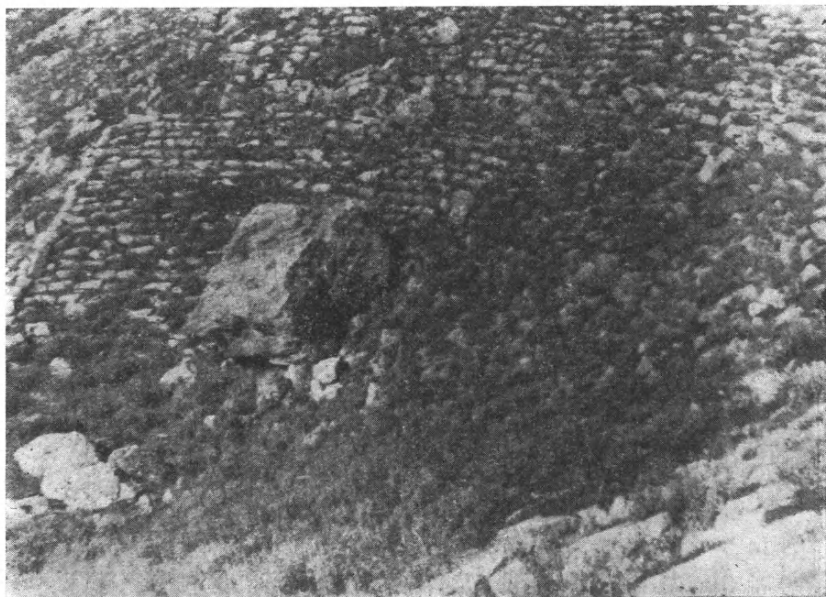
τος 225 μ. περίπου (LEAKE, ἔνθ. ἀν.). Ἐκτείνεται ἐπὶ τινος εὐρυχώρου, ἐλαφρῶς ἐπικλινούς ἐκτάσεως καὶ ἐπὶ τῶν ἀνωμάλων πλαγιῶν τοῦ ὄρους

Εἰκ. 4. Τμήμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως.

Ζαλόγγου. Ἡ βορεία πλευρὰ τῆς ἀκροπόλεως προστατεύεται ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ ὄρεινῆς τοξοειδοῦς ράχεως μετ' ἀποκρήμνων κορυφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἀνατολικωτέρα κατέστη ἔνδοξος διὰ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατον τῶν Σουλιωτισσῶν. Αἱ κορυφαὶ αὗται καθιστοῦν περιττὴν εἰς μεγάλην ἔκτασιν τὴν ἀνάγκην τείχους. Καὶ πρὸς νότον ἐπίσης εἰς μερικὰ σημεῖα, ὅπου ἡ φυσικὴ ὀχύρωσις εἶναι ἐπαρκής, δὲν διακρίνονται ἴχνη τειχῶν.

Νοτίως καὶ δυτικῶς τῆς ἀκροπόλεως βραχίονες τειχῶν περιέβαλλον τὴν

Εἰκ. 5. Ἀποψὶς τοῦ κοίλου τοῦ μεγάλου θεάτρου τῆς Κασσώπης.

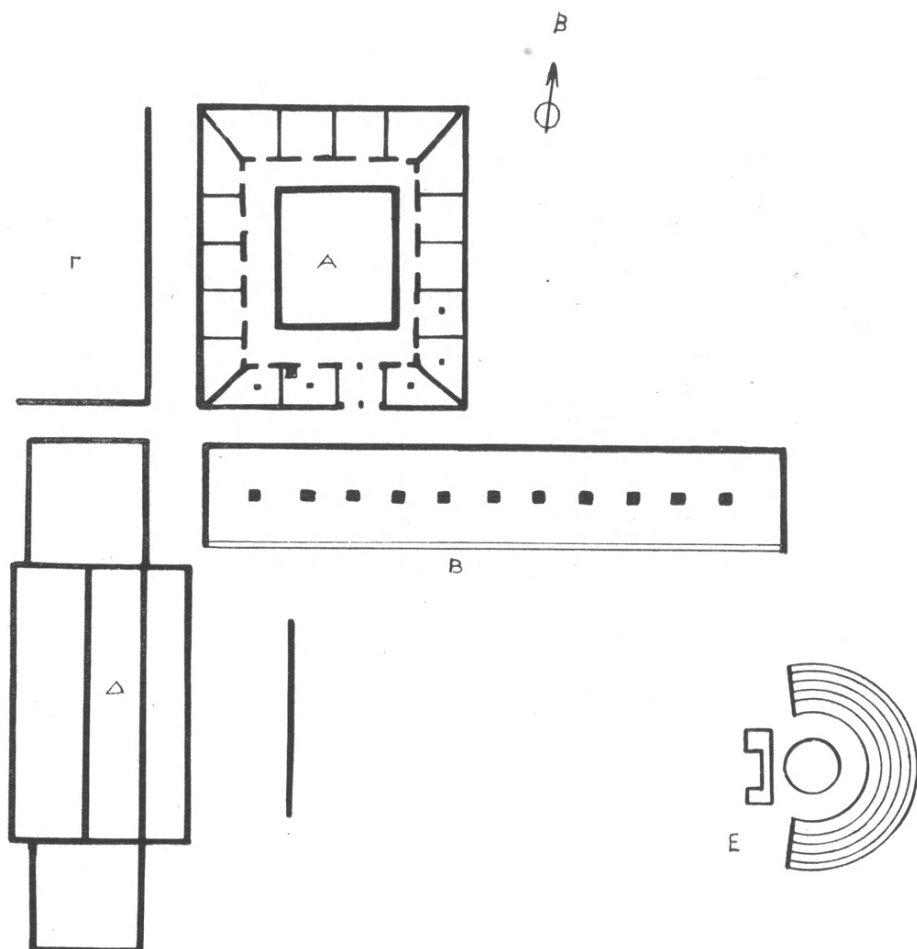
βαθμιαίως ἐπεκταθεῖσαν πόλιν, ἐρείπια τῆς ὁποίας καὶ σήμερον ἀκόμη διακρίνονται νοτίως τοῦ χωρίου Καμαρίνα, ἀπέχοντος 30' ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως.

Τὰ τείχη καὶ τὰ ἐρείπια οἰκοδομημάτων τῆς ἀκροπόλεως, τὰ ὁποῖα ἐνίστε διαγράφουν τὰς ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς διασταυρουμένας ὁδούς, κατὰ τὸ Ἱπποδάμειον σύστημα πολεοδομίας κατεσκευασμένας, ἀποτελοῦν διὰ τὴν Ἑπειρον μοναδικὸν παράδειγμα καλῆς διατηρήσεως κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων πόλεως καὶ τοποθετοῦν τὴν πόλιν ταύτην εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Κατ' εὐτυχῇ σύμπτωσιν ἡ πόλις, ἀφ' ὅτου ἡρημώθη, ἄγνωστον εἰσέτι πότε ἀκριβῶς, ἔπαυσε πιθανώτατα κατοικουμένη. Ἡ χαμηλότερον κειμένη κώμη Καμαρίνα δὲν ἔβλαψε τὴν ἀρχαίαν πόλιν καὶ ἔνεκα τῆς ἱκανῆς ἀποστάσεως

ἀλλὰ καὶ διότι τὸ βραχῶδες ἔδαφος τοῦ Ζαλόγγου παρεῖχε πρόχειρον οἰκοδομικὸν ὑλικόν.

* *

Σπανίως πόλεις ἀρχαία εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον διατηρεῖ τοσαῦτα

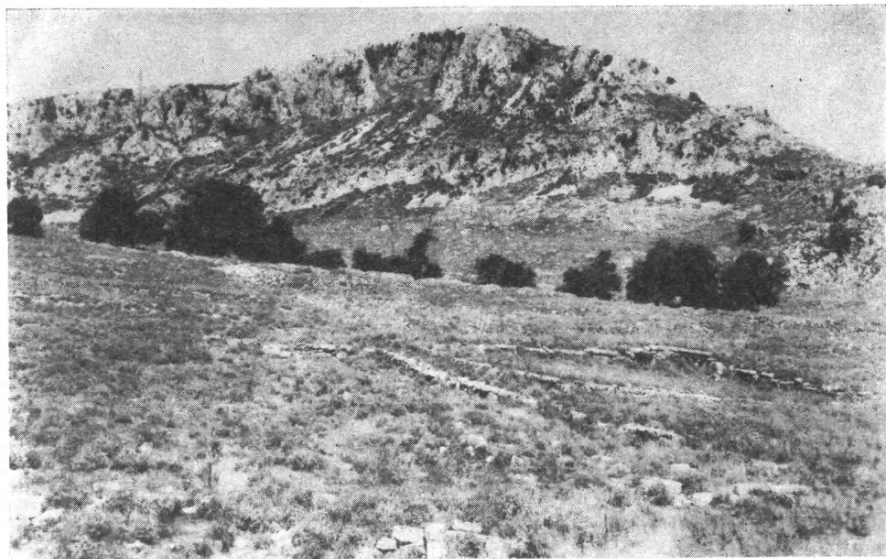

Εἰκ. 6. Πρόχειρον σχέδιον κατόψεως τῶν ὁρατῶν ἐρείπειων νοτίως τοῦ ἀνασκαφέντος οἰκοδομήματος.

ἐμφανῇ ἐρείπια. Δημόσια κτήρια, ναόσχημα οἰκοδομήματα, στοαί, μέγα θέατρον (εἰκ. 5), μικρὸν θέατρον (ᾠδεῖον, σχέδ. εἰκ. 6, E), οἰκήματα, ἰσχυρὰ τεῖχη μετὰ πυλώνων καὶ τοξοειδοῦς μικρᾶς πύλης πληροῦν τὸν ἀνωφερῆ χῶρον τῆς ἀκροπόλεως.

Περὶ τῆς σπουδαίας ταύτης πόλεως ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν Leake, Pouqueville, Schliemann καὶ Büchner ἀναφερομένων, οὐδὲν ἕτερον ἄξιον λόγου γνωρίζομεν¹. Οὐδὲ ἀκόμη εἶναι ἀναντιρρήτως βέβαιον ἐὰν ὄντως πρόκειται περὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Κασσώπης².

Τὸ πρὸς σκαφὴν ἐπιλεγὲν οἰκοδόμημα, διαστάσεων 33×30.30 μ.³, εἶναι ἐστραμμένον πρὸς νότον, κείμενον εἰς τὸ κεντρικώτερον σημεῖον τῆς πόλεως ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς. Ἐμπροσθεν τούτου (βλ. σχεδ.

Εἰκ. 7. Ἀποψὶς ἐκ τοῦ μικροῦ θεάτρου Ε τοῦ κεντρικοῦ χώρου τῆς ἀγορᾶς μετὰ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ ὑπὸ ἀνασκαφὴν ἑκατομπεδίου οἰκοδομήματος.

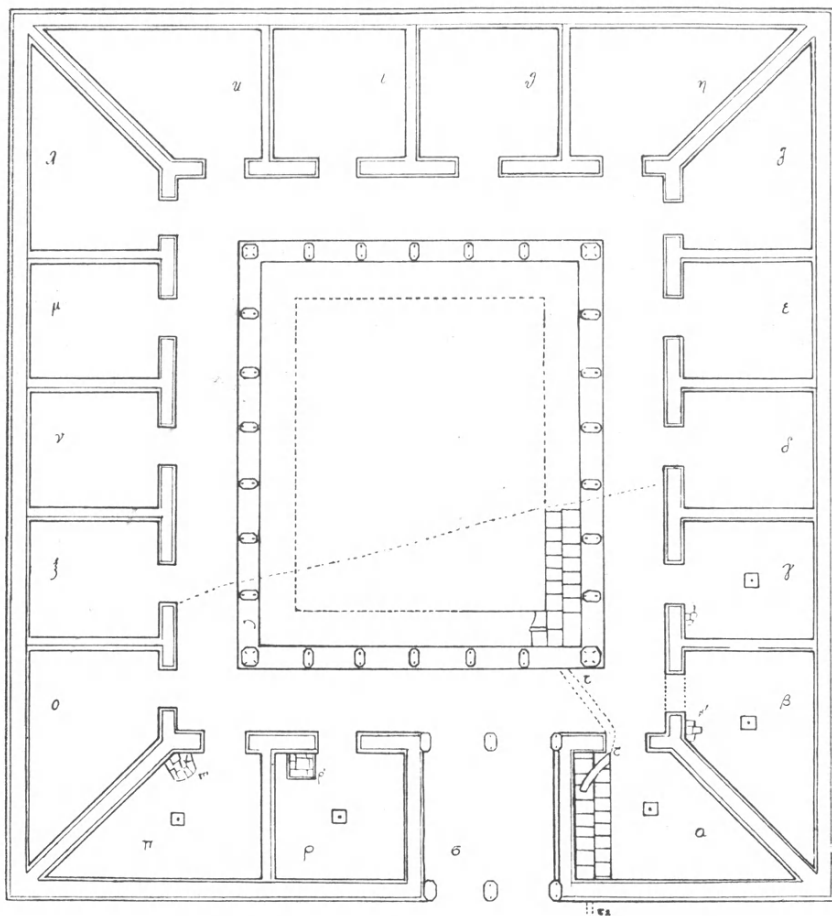
εἰκ. 6 καὶ εἰκ. 7) εὐθεῖα καὶ στενὴ ὁδός, πλάτους 4 μ., διέρχεται πρὸ τῆς μακρᾶς στοᾶς Β (διαστάσεων 63.10×11.40 μ. περίπου), διηρημένης ἐσωτερικῶς διὰ πεσσοστοιχίας ἐξ ἑνδεκα πεσσῶν. Νοτιοδυτικῶς καὶ νοτιοανατολικῶς

¹ Ἐπιγραφάς, ἐντεῦθεν προερχομένας, ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ ἐν Α.Ε. 1914 σελ. 238. Ἐκεῖθεν πιθανῶς προέρχονται δύο εἰκονικαὶ κεφαλαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μ. Αὐρηλίου καὶ τῆς συζύγου του Φαυστίνης (Κ. ΡΩΜΑΙΟΣ, Α.Δ. 1916 παράρτ. σελ. 52, εἰκ. 12-13).

² Ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀρχαία γραπτὴ παράδοσις εἶναι πολὺ ἀόριστος, ΔΙΟΔ. ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ, XIX, 88, ΚΛΑΥΔ. ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ, Γεωγρ. Ὑφήγησις III, 14,8, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ ἐν λ. Κασσώπη καὶ ἐπιγραφὴ ἐκ Θυρρείου, BCH, 1886, σελ. 176.

³ Ὡς καὶ κατωτέρω ἐνιαχοῦ θὰ ὑποδηλωθῇ, τὸ οἰκοδόμημα ἔχει ὑπολογισθῇ μὲ βάσιν τὸν πόδα = 0.33 μ. Ἦτο ἐπομένως ἑκατόμπεδον. Τοιοῦτος πούς = 0.33 μ. ἀπαντᾷ καὶ εἰς Κέρκυραν (Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ, Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος, σελ. 5).

ταύτης μεγάλα ὀρθογώνια κτήρια καὶ τὸ μνημονευθὲν μικρὸν θέατρον ἐφάπτονται σχεδὸν τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ πολυγωνικοῦ περιβόλου, ὃ ὁποῖος φαίνεται νὰ ἐχρησίμευεν ἐν μέρει καὶ ὡς ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου. Κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν περιοχὴν ὑπόγειος ὁχετὸς ἐκβάλλει ἐκτὸς τῶν τειχῶν, ὁρα-

Εἰκ. 8. Κάτοψις τοῦ ἑκατομπεδίου οἰκοδομήματος.

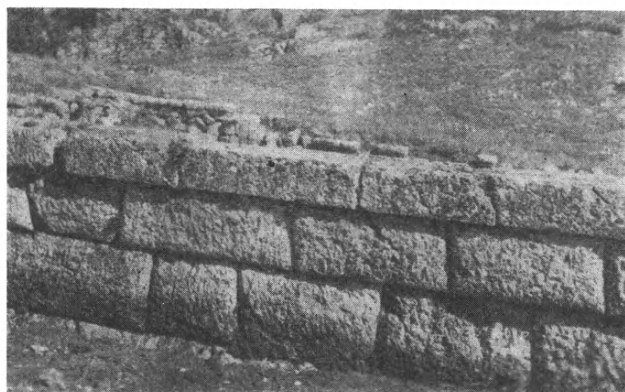
τὸς ἐν μέρει καὶ νοτίως τῆς μακρᾶς στοᾶς (δὲν σημειοῦται εἰς τὸ σχέδιον).

Κατὰ τὴν ἐφετεινὴν ἀνασκαφὴν ἀπεκαλύφθη τὸ $\frac{1}{3}$ καὶ πλέον τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, τὸ δηλούμενον διὰ τῆς κομμένης γραμμῆς τοῦ σχεδ. εἰκ. 8. Ἡ ἐσωτερικὴ ὁμως διάταξις του ἐβεβαιώθη διὰ τῆς περαιτέρω ἐπιφανειακῆς σκαφῆς τῶν λοιπῶν χώρων τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ βάθος τῶν ἐπιχώσεων ἐκυμαίνετο ἀπὸ 1.20 – 1.40 μ., ἀλλὰ κατὰ τὴν Β.Δ. πλευρὰν αἱ

ἐπιχώσεις εἶναι πολὺ ὑψηλότεραι, ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα, οἱ δὲ κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο διατηρούμενοι τοῖχοι ὑπερβαίνουν τὸ ὕψος τῶν 4 μ.

Τὸ κτήριο εἶναι ὁ τύπος τῆς κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς οἰκίας, ὡς ἀπαντᾷ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ἐκτὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, ἀποτελουμένου ἐκ τραπεζιοσχημῶν περίπου ἰσοδομικῶν λίθων (εἰκ. 9), οἱ λοιποὶ τοῖχοι, ὡς καὶ οἱ διαιροῦντες ἐσωτερικῶς τὸ οἰκοδόμημα μεσότοιχοι, εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἐπιμελοῦς πολυγωνικῆς τοιχοδομίας (εἰκ. 15, 16 καὶ 19). Οἱ λίθοι, σκληροὶ ἀσβεστόλιθοι, μεγάλου μεγέθους,

Εἰκ. 9. Τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς νοτίας προσόψεως τοῦ οἰκοδομήματος μετ' ἐπὶ τὸν ἀνώτερον δόμον.

ἐνίστε μήκους ἑνὸς μέτρου, λατομηθέντες ἐκ τῶν ἀφθονούντων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην βράχων, εἶναι καλῶς εἰργασμένοι διὰ τοῦ κοπέως. Τετράπλευροι καὶ πεντάπλευροι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔχουν τὰς πλευράς των ἐνίστε περίπου ἴσας, τὸ δὲ πλάτος συχνὰ μεγαλύτερον τοῦ ὕψους, ὥστε οἱ λίθοι νὰ προσομοιάζουν πρὸς ρομβοειδῆ σχήματα (εἰκ. 19). Ἡ προσθία ἐπιφάνεια συνήθως παρουσιάζει κύρτωσιν¹. Ἡ τόσον ἐπιμελὴς κατασκευὴ τῶν τοίχων παρουσιάζεται ἐν τούτοις κατὰ τὴν μίαν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων. Κατὰ τὴν ἐτέραν εἶναι ἀδρότερον ἐξεργασμένοι διὰ κρούσεως μεταλλίνης σφύρας, τὰ δὲ μεταξὺ τῶν λίθων κενὰ πληροῦνται ἐνίστε διὰ μικροτέρων λίθων ἢ καὶ κεράμων (πρβλ. εἰκ. 15 καὶ 16).

Τὴν ὀρθογώνιον αὐλήν, διαστάσεων $14.20 \times 11,70$ μ. ($= 43 \times 35 \frac{1}{2}$

¹ Ἡ μορφή αὕτη τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους, ἰδιάζοντος κατὰ τὴν Δ. Ἑλλάδα, ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Ε' π. Χ. αἰ. Πρβλ. R. SCRANTON, Greek Walls, 1941, σελ. 51, 68 - 69 καὶ 138 - 9.

ποδῶν), περιβάλλουν τέσσαρες στοαί, πλάτους 2.35 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ 2.30 μ. κατὰ τὰς ἄλλας δύο (= 7 πόδες), ὑποστηριζόμεναι πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς ὑπὸ 26 συνολικῶς ὀκταπλευρῶν στύλων (8×7 , εἰκ. 10, 11, 17). Οἱ στῦλοι οὗτοι ἄνευ ἰδιαιτέρας βάρσεως πατοῦν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, πλάτους 0.90 μ., στερεούμενοι διὰ σιδηρῶν ὀρθογωνίων ἐμπολίων καὶ μολύβδου μετ' αὐλάκων μολυβδοχοήσεως. Δωρικά ἐπίκρανα ἐκ μαλακοῦ ἀμμολίθου μετ' ἄβακος καὶ λεπτῶς καμπυλουμένου ἔχινου στέφουν τοὺς στύλους τούτους (εἰκ. 12 - 13).

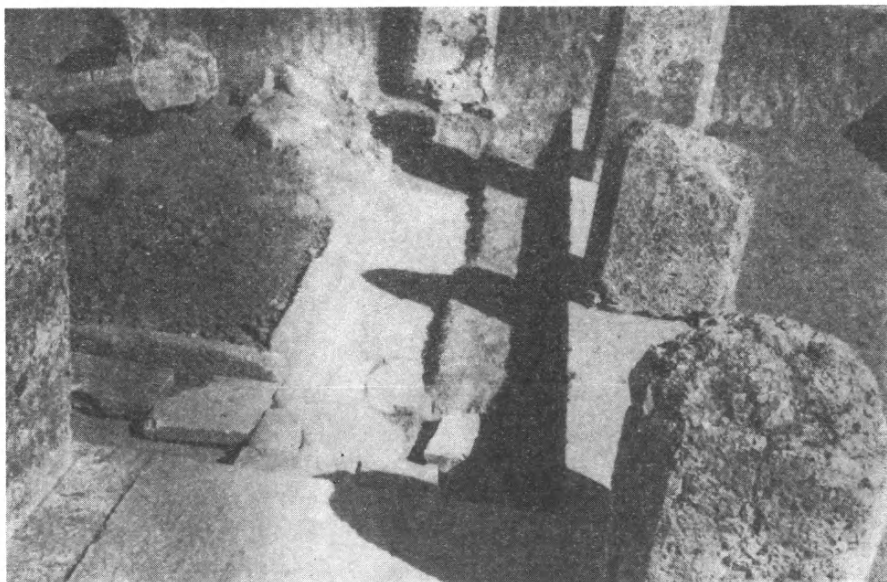

Εἰκ. 10. Ἀποψὶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτηρίου ἐκ τοῦ δωματίου γ.

Τὰς στοὰς περιβάλλουν 18 σχεδὸν τετραγωνικὰ δωμάτια, χωριζόμενα διὰ λεπτοτέρων πολυγωνικῶν μεσοτοιχῶν (πάχ. 0.47 μ.) καὶ ἰσχυροτέρων διαγωνίων τοίχων (πάχ. 0.73 μ.)¹, ἥτοι ἀνὰ πέντε δωμάτια κατὰ τὰς μακράς (4.65×4.20 μ.) καὶ ἀνὰ τέσσαρα κατὰ τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευρὰν (4.85×4.80 μ.). Τὸ ἐν τῆς νοτίας πλευρᾶς ἐχρησίμευεν ὥς εἴσοδος, ὑποστηριζομένη ἐκατέρωθεν ὑπὸ τριῶν ὁμοίων, ἀλλ' ὀγκωδεστέρων στύλων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἀκραῖοι ἐπέχουν θέσιν παραστάδων (εἰκ. 8σ, 10 ἀριστερά, 13 καὶ 14α).

¹ Τὸ αὐτὸ πάχος, 0.73 μ., ἔχουν καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τῶν δωματίων, οἱ παράλληλοι πρὸς τὸν στυλοβάτην.

Ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου τῆς αὐλῆς καὶ παρὰ τὸν στυλοβάτην πλατὺ ρεῖθρον (πλάτ. 1.27 μ.) ἐκ μεγάλων λευκῶν πλακῶν καὶ ἐξέχοντος λιθίνου πλαισίου (εἰκ. 11 καὶ εἰκ. 8) περιέθεεν ὁλόκληρον πιθανῶς τὴν αὐλὴν καὶ σκοπὸν εἶχε νὰ περισυλλέγῃ τὰ ἐκ τῆς στέγης τῶν στοῶν καὶ πιθανῶς τῆς αὐλῆς ὄμβρια ὕδατα εἰς στενομήκη δεξαμενὴν (μῆκ. 4.85 μ., πλάτ. 1.50, βάθ. 1 μ. περίπου), εὗρισκομένην εἰς τὸ δωμάτιον α (εἰκ. 8 τ). Ἀγωγὸς ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς (εἰκ. 8τ,τ), τομῆς ὀρθογωνίου, κατεσκευασμένος ἐκ μεγάλων

Εἰκ. 11. Ἡ ΝΑ γωνία τοῦ στυλοβάτου μετὰ τοῦ λιθίνου ρεῖθρου τῆς αὐλῆς.

ὀπτοπλίνθων, προερχομένων ἐκ προγενεστέρας χρήσεως, καὶ ἐπικεχρισμένος διὰ κορασανίου, ἤρχιζε παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ στυλοβάτου, ὃ ὁποῖος κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἔφερεν εὐρὺ ὀρθογώνιον ἄνοιγμα σχήματος Π, καὶ ἀπέληγεν εἰς τὴν δεξαμενὴν τοῦ δωματίου. Ἡ δεξαμενὴ αὕτη δὲν φαίνεται σύγχρονος πρὸς τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν τοῦ οἰκοδομήματος, ἀλλὰ πιθανώτατα κατεσκευάσθη μεταγενεστέως, ὅτε, ἔνεκα βλάβης ἢ καταστροφῆς τοῦ κτηρίου, ἔγιναν, ὡς θὰ ἴδωμεν, μερικαὶ ἐπισκευαί. Τοῦτο ἐξάγεται κυρίως ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς της καὶ ἐκ τῆς χρήσεως διὰ τὴν ἐπίστρωσιν τοῦ δαπέδου καὶ τῶν χειλέων τῆς δεξαμενῆς μεγάλων ὀπτοπλίνθων μετ' ὀπῶν, προερχομένων ἐκ τῆς ἀνωδομίας τοῦ οἰκοδομήματος.

Κατὰ τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς δεξαμενῆς ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς ἐκ πηλί-

νων σωλήνων, διερχόμενος διὰ τῶν θεμελίων τοῦ δωματίου **α** (εἰκ. 8 τ 2) καὶ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς πρὸ τοῦ οἰκοδομήματος μνημονευθείσης ὁδοῦ, κατῆγε τὰ ὕδατα πρὸς τὴν κεντρικὴν ὑπόνομον, ἣ ὁποία, ὡς ἐσημειώσαμεν ἄνωτέρω, ἀπωχέτευε τὰ ὕδατα τῆς περιοχῆς ἔξω τοῦ νοτίου τείχους. Ἀρχικῶς λοιπὸν ὁ ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς ἀγωγὸς διῆκε καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου **α**, καταστραφεῖς μεταγενεστέρως διὰ τὴν κατα-

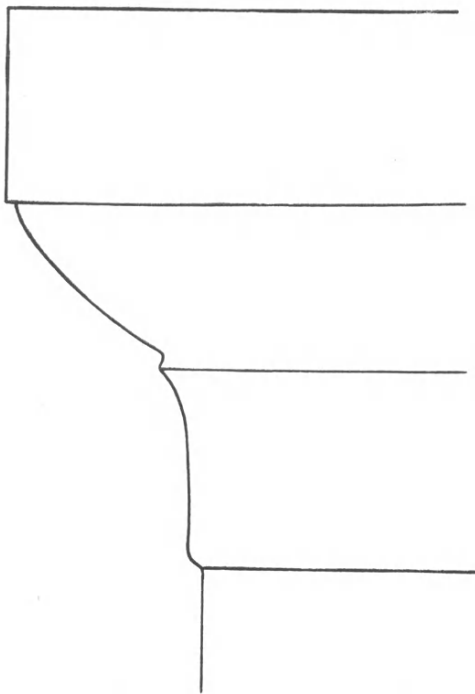
σκευὴν τῆς δεξαμενῆς, πρὸς ἀποθήκευσιν ποσότητος ὑδάτων τῆς αὐλῆς.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ κτηρίου ὀκτώ τραπεζιόσχημα δωμάτια καὶ οἱ ἰσχυροὶ διαγώνιοι μεσότοιχοί των (εἰκ. 8, 15, καὶ 16). Ἡ τόσον περίεργος καινοτομία τῶν διαγωνίων τούτων μεσοτοιχῶν, πάρχους 0.73 μ., ἐνθυμίζουσα τοὺς ἰσχυροὺς διαγωνίους τοίχους παρὰ τὰ θεμέλια τῆς Φιλωνείου στοᾶς εἰς Ἑλευσῖνα¹, παραμένει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνεξήγητος, ἄνευ τῆς πλήρους ἀποκαλύψεως καὶ τῶν λοιπῶν γωνιαίων διαμερισμάτων.

Πάντως τὰ ἀνασκαφέντα τραπεζιόσχημα δωμάτια **α** καὶ **β** καὶ ἐνδεχομένως καὶ τὸ **π** ἐχρησίμευον, φαίνεται, ὡς βοηθητικοὶ χώροι (τὸ δωμάτιον **α** ἔνεκα

τῆς δεξαμενῆς καὶ κυρίως τῶν ἀνευρεθέντων οἰκιακῶν σκευῶν, τὸ **β** ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔνεκα τῆς φραχθείσης θύρας, τὸ δὲ **π** πιθανῶς ἔνεκα τῶν ἀνευρεθέντων χειρομύλων καὶ μερικῶν ἄλλων οἰκιακῶν ἀντικειμένων). Τὸ ἴδιον δυνάμεθα ἴσως νὰ δεχθῶμεν καὶ διὰ τὰ μὴ ἀνασκαφέντα εἰσέτι διαμερίσματα **κ** καὶ **λ** (ἰδὲ κατωτέρω). Ἐπομένως τὸ ἀπρόσφορον διὰ κατοικίαν σχῆμα τῶν δωματίων τούτων δὲν περιώριζε τὴν οἰκονομίαν τοῦ χώ-

¹ Ἡ δοθεῖσα ἐρμηνεία τῶν διαγωνίων θεμελίων τοίχων τῆς Φιλωνείου στοᾶς, πιθανωτάτη διὰ τὴν περίπτωσιν ἐκείνην, δὲν διευκρινίζει τὴν περίπτωσιν τοῦ ἰδιοῦ μας κτηρίου (Σχετικῶς ἰδὲ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΝ καὶ Ι. ΤΡΑΥΛΟΝ ἐν ΑΔ, 1935 - 36, σ. 1 κ. ἑξ., σχεδ. Α).

Εἰκ. 12. Κατατομή δωρικοῦ ἐπικράνου.

ρον, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τοῦ ὑπηρετικοῦ των προορισμοῦ καὶ τοῦ μεγάλου ἔμβαδοῦ (26 μ. τετραγ.). Εἶναι πιθανὸν ἐπομένως, ὅτι λόγοι αὐστηροῦς συμμετρίας τοῦ εἰς 18 διαμερίσματα διηρημένου ἰσογείου ἐπέβαλλον τὴν καινοτομίαν ταύτην. Τὸ γεγονὸς δέ, ὅτι τὰ δωμάτια ταῦτα εἶχον μεγαλύτερον τῶν ἄλλων ἔμβαδόν, οἱ δὲ διαγώνιοι τοῖχοί των ὑπεβάσταζον καὶ ἄνω ὄροφον, δικαιολογεῖ τὸ ἐνισχυμένον πάχος τῶν μεσοτοίχων.

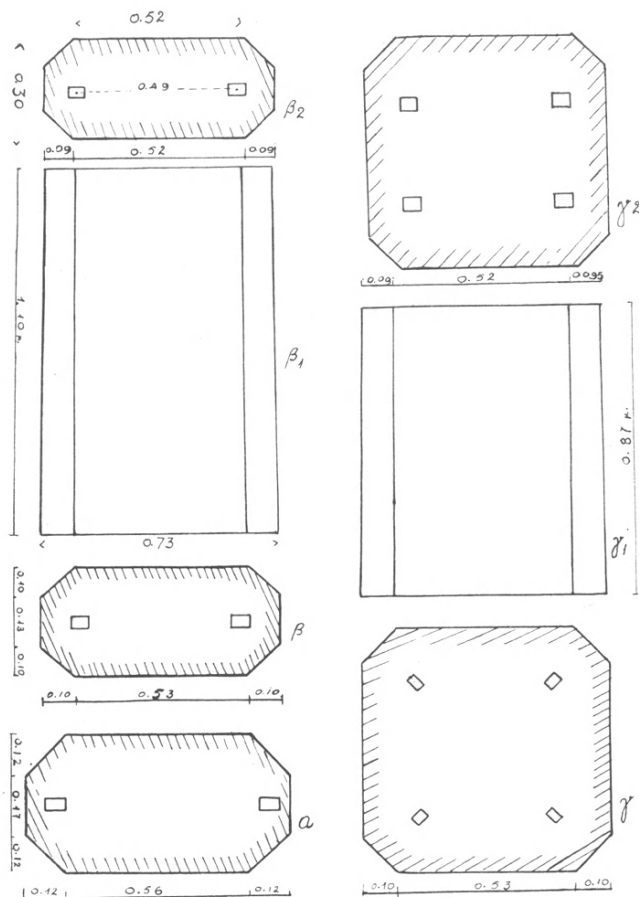

Εἰκ. 13. Τμῆμα ὀκταπλεύρου στύλου τῆς εἰσόδου μετὰ τοῦ ἐπικράνου του.

Οἱ ὀκτάπλευροι στῦλοι ἔχουν τὰς δύο ἀπέναντι πλευρὰς τετραπλασίας περίπου τῶν λοιπῶν ἕξ ἰσοπλατῶν ἑδρῶν (0.55 καὶ 0.14 μ.). Εἶναι ὀρθογώνιοι τὴν τομὴν, μὲ ἀποκεκομμένας τὰς γωνίας (εἰκ. 10 καὶ 14β, β1, β2). Εἶναι δηλ. τοῦ πεπλατυσμένου τύπου μὲ ἄξονας, μετροῦντας κατὰ τὴν βάσιν τῶν στύλων $0.33 \times 0.74 - 0.335 \times 0.745$ μ.¹. Οἱ κατὰ τὰς γωνίας στῦλοι ἔχουν τομὴν ἀκριβῶς τετραγώνου, διαστάσεων 0.74×0.74 μ., ἀποκοπέντος ὁμοίως μικρὸν κατὰ τὰς γωνίας (εἰκ. 10, 11, 14γ, γ1, γ2, καὶ 17). Τοῦ πεπλατυσμένου τύπου ὡσαύτως εἶναι καὶ οἱ στῦλοι τοῦ προπύλου, ἔχοντες διαστάσεις ἁξόνων 0.80×0.42 μ. (εἰκ. 13 καὶ 14α).

¹ Ἦτοι $1 \times 2 \frac{1}{4}$ πόδες. Αἱ μετρήσεις κατὰ προσέγγισιν χιλιοστῶν, ἔνεκα τῆς διαβρώσεως τῶν ἀκμῶν.

Σπονδύλους τοιούτων στύλων καὶ τμήμα ἐπικράνου τελευταίων ἐλληνιστικῶν χρόνων ἢ καὶ ρωμαϊκῶν ἀνεῦρε κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1952 εἰς τὸ Ροδοτόπι Ἰωαννίνων ὁ καθηγητὴς κ. Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ (ιδεῖ Π.Α.Ε. 1952 σ. 314-316).

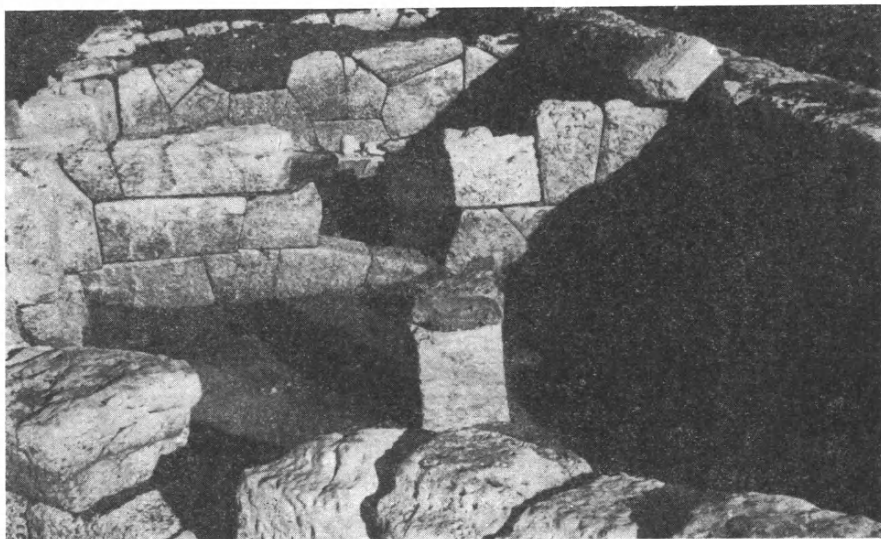

Εἰκ. 14. Τομαὶ στύλων.

Ὁ τύπος ἄρα οὗτος τῆς Κασσώπης δὲν ἀποτελεῖ μεμονωμένον παράδειγμα διὰ τὴν Ἠπειρον καὶ φαίνεται ὅτι διετερήθη ἐπὶ μακρόν¹. Ἐπειδὴ δὲ τοι-

¹ Συγγενεῖς εἶναι οἱ στύλοι τοῦ ἐν Δήλῳ οἰκοδομήματος Δ (R. VALLOIS, *L'architecture hellénique et hellénistique à Délos*, 1944, σελ. 249). Παρόμοιοι καὶ ἀμφότερων τῶν τύπων ἀπαντοῦν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ὑμηττοῦ, παρὰ τὸν Προφήτην Ἥλιαν (N. ΚΟΤΖΙΑΣ, Π.Α.Ε. 1949 σελ. 63, εἰκ. 9, 11α καὶ 12 καὶ Π.Α.Ε. 1950, σελ. 144 κ. ἐ.), εἰς τὸ Ἡρῶν τῆς Καλυδῶνος, τοῦ Β' π.Χ. αἰ. (DYGGVE - POULSEN - RHOMAIOS, Das

οὔτοι στῦλοι δὲν ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἶναι πιθανωτέρα ἢ ἐκ νότου προέλευσις τούτων μὲ ἐνδιάμεσον σταθμὸν τὴν Αἰτωλίαν, ἔνθα πρέπει νὰ ἀναμένηται εὐρυτέρα χρῆσις. Τρεῖς τοῦ τετραγωνικοῦ τύπου σπόνδυλοι κατὰ τὴν Ν.Δ. γωνίαν τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 17), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ κατώτερος κατὰ χώραν, προσηλωμένος διὰ τεσσάρων ἔμπολίων, βεβαιοῦν τὸν προορισμὸν τῶν τετραγωνικῶν στύλων διὰ τὰς γωνίας τοῦ περιστυλίου καὶ δίδουν ὀλικὸν ὕψος στύλου 2.095-2.14 μ. Εἰς τὸ ὕψος τοῦτο ἐὰν προστεθῇ καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐπικράνου, 0.30 μ., διότι ὅλα τὰ εὐρεθέντα ἐπικράνα με-

Εἰκ. 15. Τὸ δωμάτιον β μετὰ τοῦ λιθίνου βάθρου τῆς τραπέζης. *Οπισθεν τὸ δωμάτιον γ. *Επὶ τοῦ μεσοτοίχου ἢ προχείρως ἀνοίγεισα θύρα. *Ἐμπροσθεν ὁ διαγώνιος μεσότοιχος μὲ τὰς ἐκατέρωθεν λαξευμένας αὐλακας.

τροῦν περίπου 0,30 μ., τότε τὸ συνολικὸν ὕψος τῶν πεσσῶν τούτων, ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τῶν ξυλίνων ἐπιστυλίων, ἀνέρχεται εἰς 2.395-2.44 μ. Οἱ στῦλοι οὔτοι παρουσιάζουν μείωσιν πρὸς τὰ ἄνω (εἰκ. 14), ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς 2,5 ἐκ. κατὰ μέτρον, καὶ πιθανῶς κλίσιν πρὸς τὸ ἔσω-

Heroon von Kalydon, 1934, πίν. IV, E, G, P, πίν. V καὶ VII), εἰς Ἐπίδauρον (Π.Α.Ε. 1884, σελ. 59, πίν. 3,2.4 καὶ πίν. 5,6, Π.Α.Ε. 1905 σελ. 73, εἰκ. 1-3 καὶ πίν. E καὶ Z). Παραπλήσιοι ἐπίσης εἶναι οἱ ἀναθηματικοὶ ἀρχαῖκοι στῦλοι τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὑποβαστάζοντες ἀγάλματα κορῶν (BSA, τ. XI, 1939-40, πίν. 7,8 καὶ πίν. 8,9-10 σελ. 37 καὶ εἰκ. 11 καὶ 16).

τερικὸν τῆς στοᾶς¹. Ἐκ τῆς τελείας ἀπουσίας λιθίνων ἐπιστυλίων συνάγεται ὅτι ταῦτα ἦσαν ξύλινα.

Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ τετραγωνικοῦ στύλου κατὰ τὰς γωνίας ἦτο ἐπιβεβλημένη ἕξ αὐτῆς τῆς μορφῆς τῶν στύλων· διότι ὁ πεπλατυσμένος τύπος ἦτο ἐντελῶς ἀκατάλληλος διὰ τὰς γωνίας, ἐνῶ τοῦναντίον ὁ τετραγωνικὸς παρεῖχε κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τοῦ στυλοβάτου πρόσωπον τὸ αὐτό, μὲ ἐπιφανείας ἐδρῶν ἀκριβῶς ἴσας πρὸς τὰς πλευρὰς τῶν ἑκατέρωθεν πε-

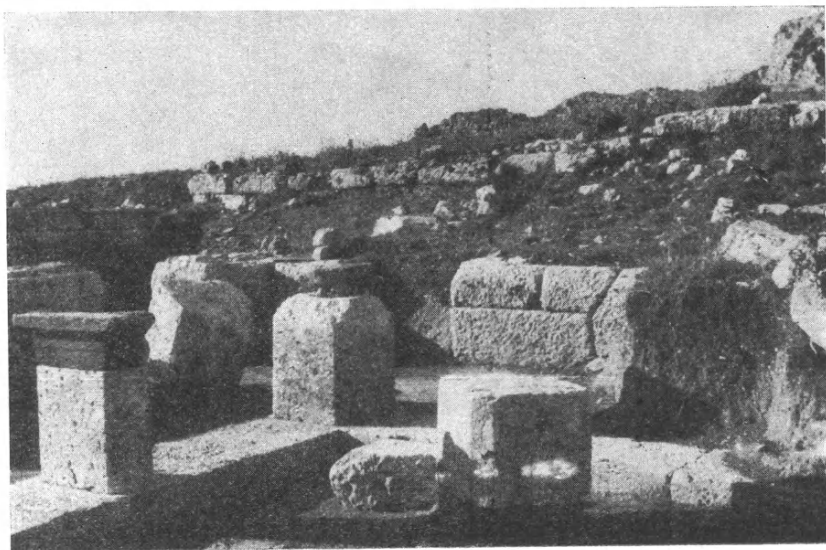

Εἰκ. 16. Τμῆμα τοῦ δωματίου β μετὰ τοῦ λιθίνου βάθρου τραπέζης. Δεξιὰ ἡ φραχθεῖσα θύρα, ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν νοτίαν στοάν.

πλατυσμένων στύλων. Εἰς ἅπαντα τὰ ἀνασκαφέντα δωμάτια ἀνευρέθησαν περὶ τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου τῶν τὰ λίθινα βάθρα τραπέζων προφανῶς, τετράεδρα δηλ. στηρίγματα, ὕψους 1 μ. (εἰκ. 15, 16 καὶ 18). Οἱ στυλίσκοι οὗτοι, τετράγωνοι τὴν τομὴν (0.45×0.45 μ.), εἰσχωροῦν κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον δάπεδον, ἐδραζόμενοι ἐπὶ ἰδίας θεμελιώσεως (εἰκ. 18). Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρουν ἅπαντες τὸν τὸν (0.08 \times 0.08 μ.), χρησιμεύοντα διὰ τὴν ὑποδοχὴν καὶ στήριξιν τῆς ξυλίνης πιθανῶς τραπέζης. Εἰς

¹ Ὁ κατὰ χώραν τετραγωνικὸς στῦλος ἔχει ὕψος ἐδρῶν 0.85, 0.86, 0.87, 0.88 μ.. Αἱ πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς πλευраὶ εἶναι αἱ μικρότεραι (0.85 καὶ 0.86 μ.). Ἄν τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον, τότε ὁ στῦλος θὰ εἶχε κλίσιν διαγώνιον καὶ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς στοᾶς.

τὸ δωμάτιον ρ, δεξιὰ τῆς εἰσόδου, ἀνευρέθη ἀρτία ἢ ἐστία, χρησιμεύουσα διὰ τὴν θέρμανσιν τοῦ δωματίου (εἰκ. 8 ρ1 καὶ 19). Εἶναι κατεσκευασμένη ἐκ μεγάλων ὀπτοπλίνθων, προερχομένων ἐκ προγενεστέρας χρήσεως, καὶ πυρακτωθέντος πηλοῦ καὶ διετῆρει λείψανα τέφρας καὶ ἀνθράκων. Εἰς τὰ λοιπὰ δωμάτια ἀνευρέθησαν λείψανα τοιούτων ἐστιῶν δεξιὰ τῶν εἰσόδων (εἰκ. 8 β', γ, καὶ π καὶ εἰκ. 16). Αἱ ἐστῖαι ἐπάτουν ἐπὶ τοῦ νεωτέρου δαπέδου τῶν δωματίων (βλ. κατωτέρω), τὸ ὅποῖον ἦτο περὶ τὰ 0.25 μ. χαμηλότερον τοῦ ἀρχικοῦ. Ἦσαν ἐπομένως κατασκευαὶ μεταγενέστεραι τοῦ ἀρχικοῦ οἴκο-

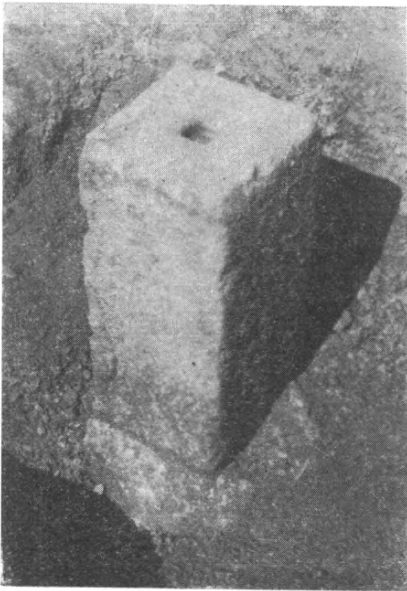
Εἰκ. 17. ΝΑ γωνία τοῦ στυλοβάτου. Διακρίνονται οἱ συνανήκοντες τρεῖς σφόνδυλοι τοῦ γωνιαίου τετραγωνικοῦ στύλου.

δομήματος, ὡς τοῦτο διεπιστώθη καὶ περὶ τῆς δεξαμενῆς τοῦ τραπεζιοσκήμου δωματίου α.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν δωματίων τῶν στοῶν καὶ τῆς αὐλῆς ἀνευρέθησαν ἄφθονα ὄστρεα θαλάσσης, ὅστ' αὖ ζῶων, χαυλιόδοντες ἀγριοχοίρων, εἰς τῶν ὁποίων ἐπεξεργασμένος, ἵνα χρησιμοποιηθῇ ὡς κόσμημα ἢ φυλακτόν, πολλὰ οἰκιακὰ σκεύη, τεμάχια πίθων καὶ εἰς σχεδὸν ὁλόκληρος ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς.

Ἡ ἀνωτέρα στρώσις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων εἶναι ἰσοδομική, ἐξωτερικῶς προέχουσα τῆς λοιπῆς τοιχοδομίας ὑπὸ μορφὴν γεισώματος κατὰ 10 περίπου ἑκατοστά (εἰκ. 9). Ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων λιθοπλινθίδων, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ὁποίων διακρίνονται δύο συνεχεῖς λα-

ξευμέναι αὐλάκες (πατοῦραι), πλάτους 0.14 – 0.20 μ., διήκουνσαι παραλλήλως πρὸς τὰς ἀκμὰς τῶν λίθων (εἰκ. 15 καὶ 20). Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν οἱ λεπτότεροι διαχωριστικοὶ τοῖχοι τῶν δωματίων, οἱ ὅποιοι δὲν παρουσιάζουν τὴν περιγραφεῖσαν ἰσοδομικὴν στρώσιν καὶ φέρουν μίαν μόνον τοιαύτην λάξευσιν (εἰκ. 15 κατὰ τὸν μεσαῖον τοῖχον). Ἀπαντες οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος διατηροῦνται εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος, 1.20 μ. ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Οἱ ἐξωτερικοὶ ὅμως τοῖχοι ἀνέρχονται εἰς πολὺ μεγαλύτερον

ὕψος. Ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος ὑπερέχει τῶν ἐσωτερικῶν κατὰ ἓνα μόνον δόμον, τοῦ ἰσοδομικοῦ, κατὰ δὲ τὴν Ν.Δ. γωνίαν κατὰ δύο. Ὁ δυτικὸς ὅμως τοῖχος, παρακολουθῶν βορειότερον τὴν φυσικὴν ἀνωφέρειαν τοῦ ἐδάφους, ἀνυψοῦται βαθμιαίως διὰ κλιμακωτῆς ἀναβάσεως τῆς ἰσοδομικῆς στρώσεως, ὥστε κατὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν τὸ ὕψος τοῦ τοίχου δύναται νὰ ὑπολογισθῇ ὑπὲρ τὰ 4 μέτρα (εἰκ. 7). Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕψους ἀρχίζει καὶ ὁ βόρειος ἐξωτερικὸς τοῖχος κατὰ τὴν Β.Δ. πλευρὰν· ἐκεῖθεν ὅμως, βαίνων πρὸς ἀνατολὰς, κατέρχεται βαθμιαίως κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν ἀνατολικόν, ἰσοῦσπῃ περίπου πρὸς τὸν νότιον τοῖχον.

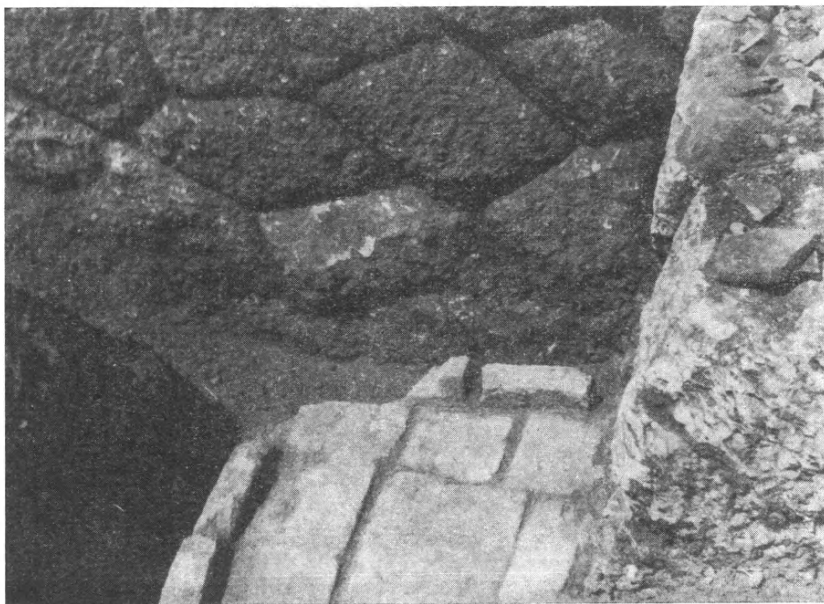
Εἰκ. 18. Λίθινον βάθρον τῆς τραπέζης μετὰ τῆς ὑποθεμελίωσεως ἐντὸς τοῦ δωματίου π.

Ἡ περιγραφεῖσα ἰσοδομικὴ στρώσις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων εἶναι ἐπομένως ὁ ἀνώτερος δόμος τῆς

λιθίνης κατασκευῆς καὶ ἐχρησίμευε τρόπον τινὰ ὡς τοιχοβάτης τῆς ἐξ ἄλλης ὕλης ἀνωδομίας. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἀσφαλῶς ἦσαν ὀκδομημένοι ὑψηλότερον καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ κτηρίου. Τοῦτο ἐπιβάλλουν νὰ δεχθώμεν ἀφ' ἑνὸς οἱ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος πάντοτε διατηρούμενοι ἐσωτερικοὶ τοῖχοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ περιγραφεῖσαι λαξευμέναι αὐλάκες τῶν τοίχων τούτων.

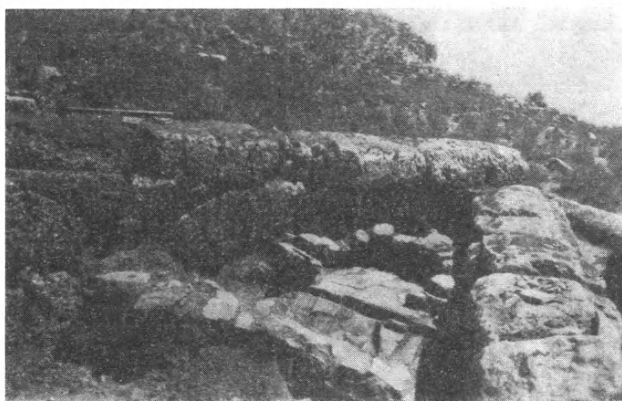
Ἐπειδὴ ἄφθονοι ὀπτόπλινθοι, πάχους 0.085 – 0.095 μ., διαστάσεων αἱ μὲν μεγαλύτεραι 0.47 × 0.50 – 0.56 μ., αἱ δὲ μικρότεραι 0.26 × 0.47 μ. (:), φέρουσαι αἱ μὲν πρῶται ἀνὰ πέντε ὁπὰς διαμπερεῖς αἱ δὲ ἀνὰ δύο (εἰκ. 21), ἀνευρίσκοντο κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν συνήθως συσσωρευμέναι παρὰ τοὺς τοίχους καὶ ἐνίοτε ἀνωθεν τῶν κεράμων τῆς στέγης, καθίσταται βέβαιον, ὅτι

ἡ τοιχοδομία τοῦ κτηρίου ἐσυνεχίζετο ὑψηλότερον διὰ τοιούτων ὀπτοπλίνθων, ἐναλλασσομένων μετὰ ξυλοδεσιῶν.

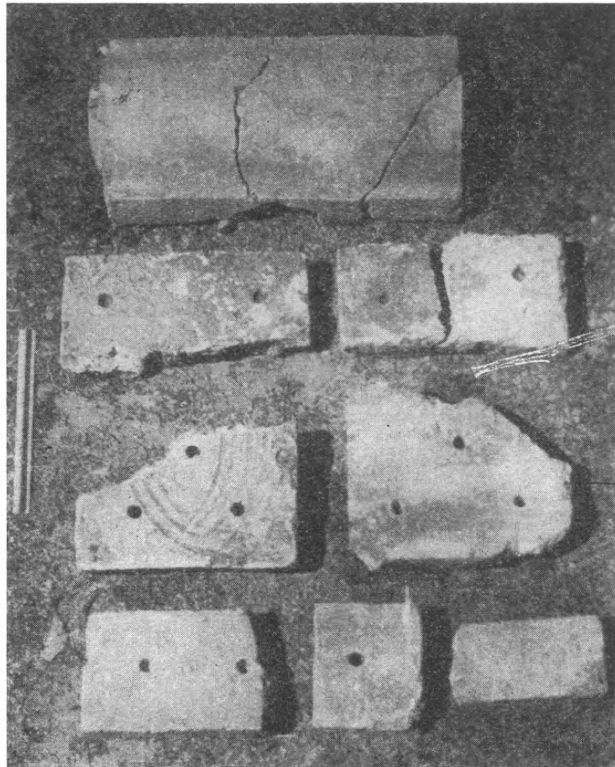
Εἰκ. 19. Ἐστία δεξιὰ τῆς εἰσόδου τοῦ δωματίου ρ.

Ἐπὶ τῶν ξυλοδεσιῶν τούτων προσηλοῦντο αἱ πλίνθοι διὰ μακρῶν ἥλων μὲ πλατείας κεφαλάς, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν (εἰκ. 31).

Εἰκ. 20. Λεῖψανα μεταγενεστέρου κλιβάνου.

Αἱ περιγραφεῖσαι πατοῦραι ἐχρησίμευον ὡς ἐγκαθίσεις τῆς πρώτης ξυλοδοκοῦ, ἥ ὁποία θὰ εἶχε τὸ πλάτος περίπου τῆς λαξεύσεως. Ὅτι ὁ τοίχος ὑψηλότερον ἐσυνεχίζετο δι' ὀπτοπλίνθων καὶ ξυλοδεσιῶν τεμαίρεται καὶ ἄλλοθεν. Αἱ δύο μεγεθῶν πλίνθοι εἶχον πάντοτε, ὡς ἐσημειώθη, τὰς στενὰς πλευρὰς 0.26 καὶ 0.47 μ. Ἡ διάστασις ὅμως 0.47 μ. ὡς καὶ τὸ ἄθροισμα

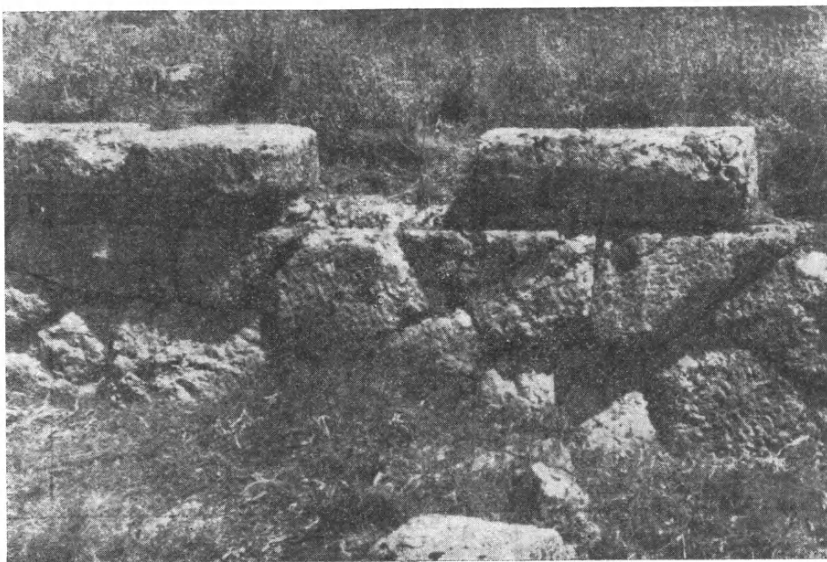

Εἰκ. 21. Ὀπτόπλινθοι μὲ πέντε καὶ δύο ὀπὰς καὶ καλυπτὴρ κορυφαῖος πετασοειδοῦς στέγης (ἄνω).

τῶν στενῶν πλευρῶν δύο διαφόρου τύπου ὀπτοπλίνθων ($0.47 + 0.26 = 0.73$ μ.) εἶναι ἴσα πρὸς τὸ πάχος τῶν λεπτῶν καὶ τῶν παχυτέρων ἐσωτερικῶν τοίχων τῶν δωματίων, ἴσων, ὡς εἶδομεν, πρὸς 0.47 καὶ 0.73 μ. Ἀνὰ μίᾳ ἐπομένως μεγάλη ὀπτόπλινθος ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τοὺς λεπτοὺς μεσοτοίχους καὶ ἀνὰ δύο, μία μικρὰ καὶ μία μεγάλη, διὰ τοὺς διαγωνίους.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ βορεῖα καὶ ἡ δυτικὴ πλευρά, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ ἀνατολική, ἔφερον καὶ ἄνω ὄροφον. Τὸ ὕψος τοῦ ἰσογείου δύναται νὰ ὑπολο-

γισθῇ περίπου εἰς 2.80 μ. Διότι κατὰ μῆκος τοῦ βορείου καὶ δυτικοῦ ἑξωτερικοῦ τοίχου καὶ εἰς ὕψος ὑπολογιζόμενον περὶ τὰ 2.80 μ. διακρίνεται ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας των συνεχῆς καὶ βαθεῖα λάξευσις ὀρθογώνιος, βάθους 0.20 μ. καὶ ὕψους 0.16 μ. (εἰκ. 22 καὶ 23). Ἡ λάξευσις, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν μεσοτοιχῶν *κ - ι* καὶ *λ - μ* (εἰκ. 8), διήκει καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν τοίχων, ὅπου τοῦλάχιστον διατηροῦνται οἱ τοῖχοι μέχρι τοῦ ὕψους τῆς λαξεύσεως Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς βάσεως τῆς εἰσοδοῦς ταύτης διακρίνονται κατ'

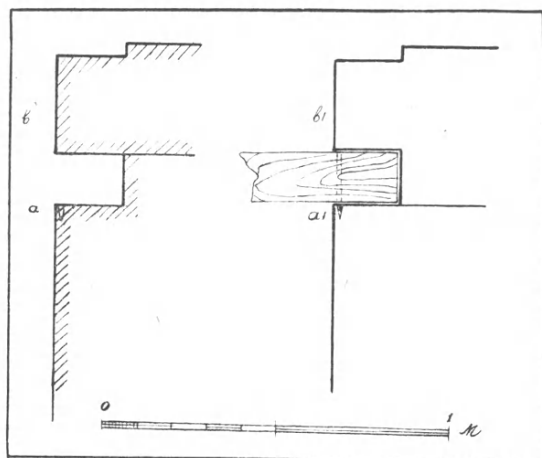
Εἰκ. 22. Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ βορείου τοίχου. Ἡ ὀριζοντία λάξευσις δεικνύει τὴν θέσιν στηρίξεως τῶν δοκῶν διὰ τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου.

ἀποστάσεις 0.30 - 0.45 μ. τετράγωνοι ὀπαί (2,5 × 2,5 ἐκ.). Δύο τούτων μάλιστα διατηροῦν τοὺς τετραγώνους ἥλους, συγκρατούμενους διὰ μολύβδου (σχεδ. εἰκ. 23α, α1). Προφανῶς ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς λαξεύσεως ἠδράζοντο αἱ δοκοὶ τοῦ πατώματος τοῦ ἄνω ὀρόφου¹, κατ' ἀποστάσεις ὀριζομένας ὑπὸ τῶν ὀπῶν, προσηλούμεναι διὰ τῶν σιδηρῶν ἥλων. Ἐπὶ τῶν δοκῶν τούτων ἔβαιναν ἀκολουθῶς ὁ πρῶτος δόμος τοῦ ἄνω ὀρόφου (εἰκ. 22 καὶ 23β-β1). Ἐπειδὴ αἱ λαξεύσεις αὗται δὲν ἐσυνεχίζοντο εἰς τοὺς χώρους *κ* καὶ *λ*, πιθανῶς οὗτοι ἐστεροῦντο ἑτέρου ὀρόφου, προοριζόμενοι πιθανῶς διὰ κλιμακοστάσια. Ἀνὰ μία λαξευμένη κόγχη εἰς τοὺς τοίχους τῶν διαμερισμάτων τούτων καὶ εἰς τὸ

¹ Τὸ αὐτὸ περίπου ὕψος προκύπτει καὶ διὰ τὰς στοάς, ἐὰν εἰς τὸ ὕψος τῶν στυλῶν, 2.40 μ. προστεθῇ καὶ τὸ ὕψος τῶν ἐπιστυλίων.

ὕψος τῆς περιγραφείσης λαξεύσεως ἐχρησίμευον ἴσως διὰ τὴν στήριξιν τῶν κλιμάκων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦγον εἰς τὴν βορείαν καὶ δυτικὴν πτέρυγα τοῦ ἄνω ὁρόφου. Ἦσαν δηλ. καὶ τὰ δωμάτια ταῦτα χῶροι βοηθητικοὶ (ἀνωτ. σ. 336). Ἄπαντα τὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου ἐπεκονιώνουν διὰ θύρας, πλάτος 1.38 – 1.40 μ. (= 4 1/4 πόδες πειθ.), ἀγούσης πρὸς τὴν αὐλὴν διὰ μέσου τῶν στοῶν, ἐκτὸς τοῦ δωματίου β, τοῦ ὁποίου ἐφράχθη ἡ θύρα. Συγχρόνως ὁμως τὸ δωμάτιον τοῦτο ἠνώθη μετὰ τοῦ δωματίου γ διὰ θυρίδος, ἀνοίγεισης ἐπὶ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου β – γ (εἰκ. 8βγ, 15 καὶ 16 δεξιὰ)¹.

Κατὰ τινὰ ἐποχὴν, οὐχὶ μεταγενεστέραν πάντως τοῦ Α' π. Χ. αἰ., τὸ ἀρχικὸν δάπεδον ἐβαθύνθη κατὰ 0.25 μ. περίπου· διότι ἐπὶ τοῦ νεωτέρου

Εἰκ. 23. Τομὴ τοῦ βορείου τοίχου, ἔνθα ἡ εἰσέχουσα αὐλαὶς διὰ τὴν ἔδρασιν τῶν δοκῶν.

τούτου δαπέδου ἀνευρέθησαν αἱ περιγραφεῖσαι ἐστίαι, τὰ πλεῖστα τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, ὄστρακα πίθων τοῦ Α' π. Χ. αἰ. καὶ ὁ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς, κατακείμενος ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ χρονολογούμενος κατὰ τὸν Α' ἢ τὸν Β' π. Χ. αἰῶνα².

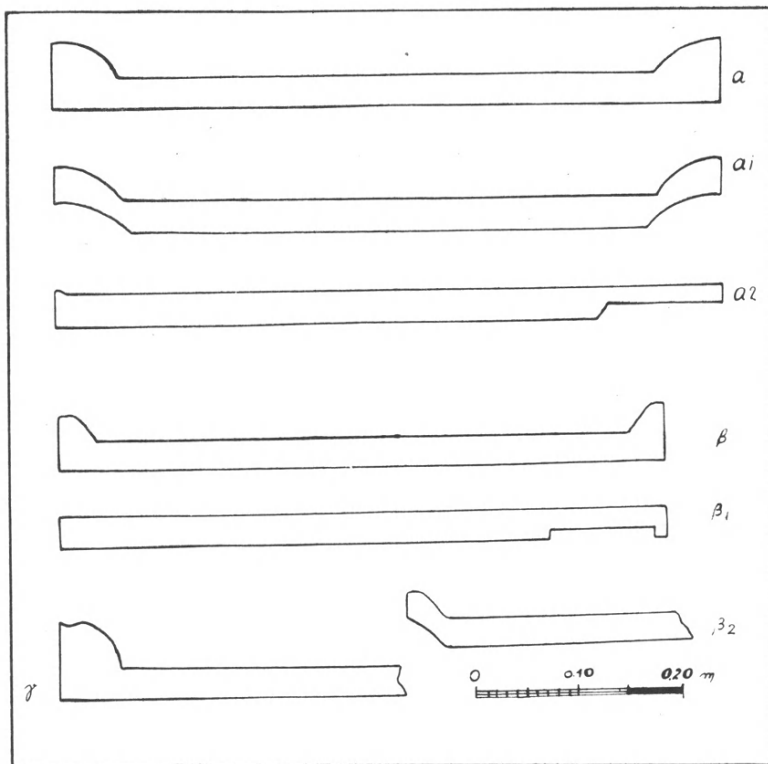
Ὅτι τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τῶν δωματίων τοῦ ἰσογείου ἦτο κατὰ 0.25 μ. περίπου ὑψηλότερον τοῦ ἀποκαλυφθέντος μεταγενεστέρου δαπέδου καθίσταται ἀμέσως φανερὸν ἐκ πολ-

λῶν τεκμηρίων. Τὸ στερεὸν ἔδαφος τῶν στοῶν, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει καὶ τὸ δάπεδον τούτων, ἀνευρίσκεται πάντοτε κατὰ 0.05 μ. χαμηλότερον τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ στυλοβάτου καὶ περὶ τὰ 25 ἑκατοστὰ ὑψηλότερον τοῦ στερεοῦ τῶν δωματίων. Τὸ στερεὸν τοῦτο ἔδαφος ἀποτελεῖται ἐκ σποραδικῶν βράχων καὶ σκληρᾶς ἐρυθρῶπτης γῆς (κοκκινόχρωμα), μεμειγμένης μετ' ἀφθόνων λιθαρίων. Τοῦναντίον ἡ ἄνωθι τούτου στρώσις ἀπετελεῖτο ἐξ ἀργιλοῦχου ὠχροῦς γῆς, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι κατεσκευασμένα τὰ πλεῖστα κερα-

¹ Ὁ ἀπομακρυνθεὶς διὰ τὴν διάνοξιν τῆς θύρας ἐπὶ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου πεντάπλευρος λίθος ἐχρησιμοποιήθη ὁ αὐτὸς διὰ τὴν ἔμφραξιν τῆς ἀρχικῆς θύρας τοῦ δωματίου β.

² Τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τεμάχια πίθων χρονολογοῦνται πιθανώτατα κατὰ τὸν Α' π. Χ. αἰ. Τὴν χρονολόγησιν ὀφείλω εἰς τὴν δίδα Μαρίαν Σαβατιανού.

μεικὰ εὐρήματα. Προσέτι εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν τοίχων καὶ εἰς ὕψος 0.25 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ νεωτέρου δαπέδου τῶν δωματίων διακρίνονται προέχουσαι ἐπίπεδοι λαξεύσεις τῶν τοίχων, χρησιμεύονσαι ὡς πατοῦραι διὰ τὴν ἐγκάθισιν τῶν ξυλίνων δοκῶν ἢ διὰ τὴν πλακόστρωσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου δαπέδου (εἰκ. 16). Πρὸς τοῦτοις τὸ τοιχάριον τῆς φραχθείσης θύρας τοῦ δωματίου **β** πατεῖ ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου δαπέδου τῆς στοᾶς, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ

Εἰκ. 24. Τομαὶ στρωτήρων κεράμων.

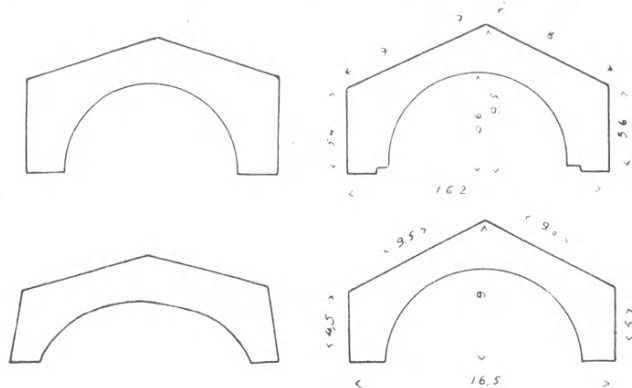
ἀκριβῶς πρὸς τὸ ὕψος τῶν προεχουσῶν ἐγκαθίσεων τῶν τοίχων (εἰκ. 16).

Τὸ κατώφλιον ἄρα τῆς φραχθείσης θύρας, ὑψηλότερον τοῦ νεωτέρου δαπέδου τοῦ δωματίου **β**, καθορίζει τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου δαπέδου τοῦ δωματίου, ἰσοῦσοῦς πρὸς τὸ τῆς στοᾶς.

Αἱ ἐπικαλύψασαι τὸ κτήριον ἐπιχώσεις συνεσωρεύθησαν μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν του καὶ οὐδεμίαν ἄλλην στρωματογραφικὴν ἀξίαν ἐνέχουν. Πράγματι ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τούτων ἀνευρέθησαν εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ἐνίοτε

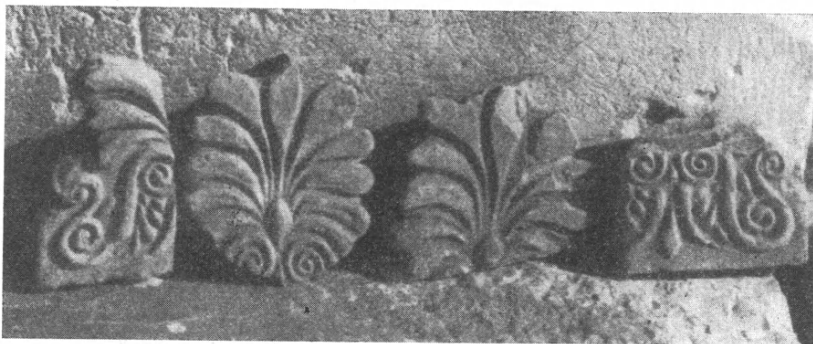
νομίσματα διαφόρων ἐποχῶν καὶ ἡ προϊστορικὴ ἐκ γρανιτολίθου ἀξίνη τοῦ τύπου Δ (εἰκ. 38).

Παρὰ τὴν Ν.Α. γωνίαν τοῦ δωματίου β, ὀλίγον χαμηλότερον τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀνευρέθη ἱπνὸς σχήματος πετάλου, ὅμοιος

Εἰκ. 25. Ἐγκαρσία τομὴ καλυπτήρων κεράμων.

πρὸς τοὺς ἐν χρήσει σήμερον. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ τεμαχίων τῶν γνωστῶν ὀπτοπλίνθων καὶ ἐστρωμένος διὰ μεγαλυτέρων (εἰκ. 20). Πλησίον τούτου ἀνευρέθησαν ἐνεσφηνωμένα τμήμα ἰωνικοῦ κίονος, τὸ ἰωνικὸν κιονόκρανον εἰκ. 40 καὶ τμήμα ἐνεπιγράφου ἐπικράνου τοῦ Α' μ. Χ. αἰ. Ὁ ἱπνὸς

Εἰκ. 26. Ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι.

δηλ. κατεσκευάσθη μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τοῦ οἰκοδομήματος, ἐπελθοῦσαν κατὰ τὸν Α' π. Χ. αἰ. πιθανώτατα.

Ἡ στέγη τοῦ οἰκοδομήματος. Ἐκ τῶν ἀνευρεθένων κεραμεικῶν τῆς στέγης εἶναι δυνατόν νὰ σχηματίσωμεν σαφεῖ ἀντίληψιν περὶ τῆς μορφῆς

τῆς στέγης καὶ τοῦ τρόπου τῆς κεραμώσεως. Συνελέγησαν ἄφθονοι καλυπτῆρες καὶ στρωτῆρες κέραμοι, τοῦ λεγομένου κορινθιακοῦ τύπου (εἰκ. 24 καὶ 25), δυνάμενοι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διακριθῶν εἰς τέσσαρας κατηγορίας, χρονολο-

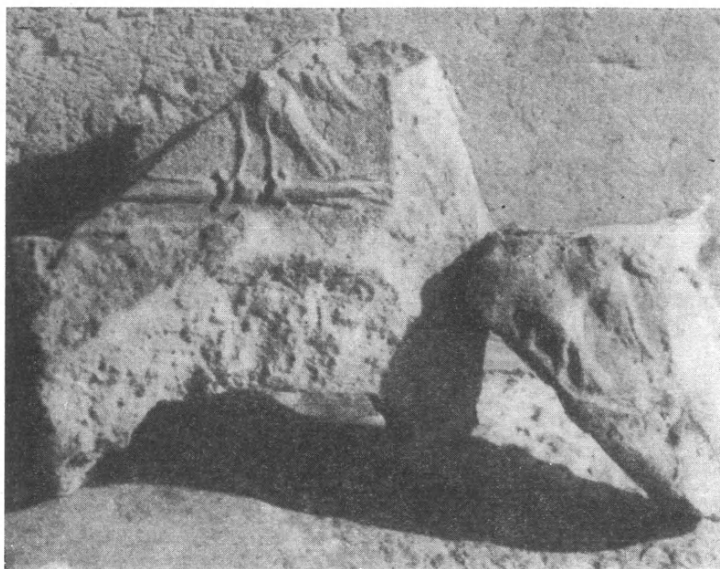
Εἰκ. 27. Ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι καὶ καλυπτῆρες κορυφαίας (1 καὶ 3).

γούμενας ἀπὸ τῶν κλασικῶν μέχρι τῶν ρωμ. χρόνων. Ἡ ποικιλία τῶν τύπων μαρτυρεῖ βεβαίως τὰς κατὰ καιροὺς ἐπισκευὰς τῆς στέγης. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἱκανοὶ ἀνθεμωτοὶ ἀκροκέραμοι (εἰκ. 26 καὶ εἰκ. 27,2) καὶ ἀνθε-

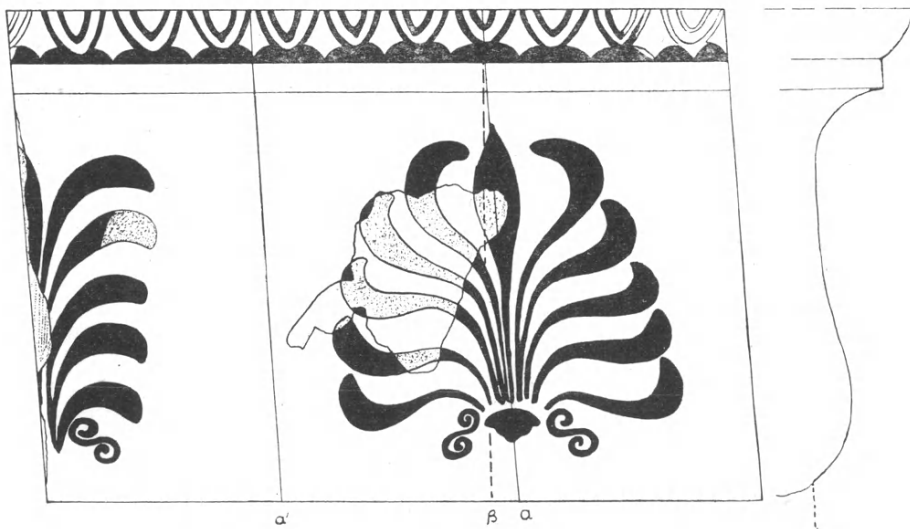
Εἰκ. 28. Ἀνθεμωτὰ μέτωπα κορυφαίων καλυπτῆρων (πρβλ. καὶ εἰκ. 27,1 καὶ 3).

μωτοὶ καλυπτῆρες κορυφαίας (εἰκ. 27,1 καὶ 3 καὶ 28), δυνάμενοι νὰ χρονο-

Εἰκ. 29. Μέτωπα κορυφαίων καλυπτῆρων με παράστασιν ἀετοῦ ἐπὶ κεραυνοῦ.

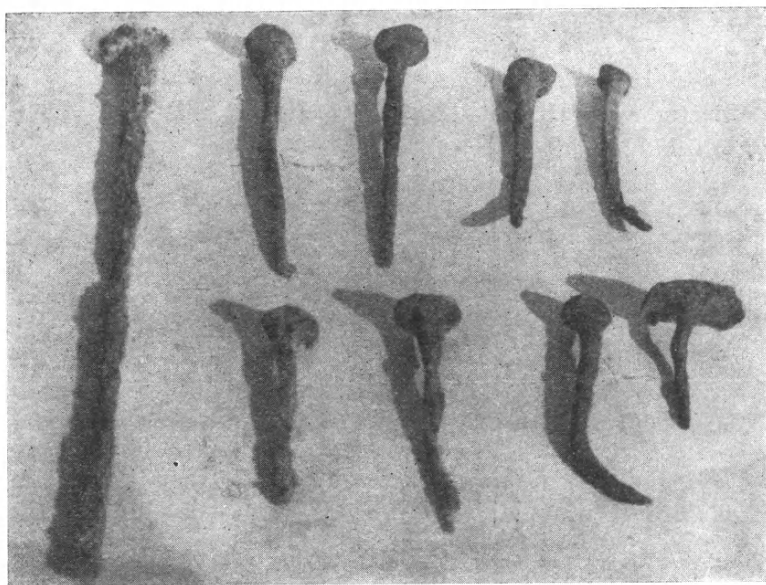
λογηθοῦν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Ε' π. Χ. αἰ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζ-

Εἰκ. 30. Γραπτὴ σίμη τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος.

ζουν μερικοὶ κορυφαῖοι καλυπτῆρες ἑλληνιστικῶν χρόνων, φέροντες ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν ἀνάγλυφον μορφήν αἰετοῦ, παριστωμένου κατὰ τὰ τρία τέταρτα. Ὁ αἰετὸς ἵσταται ἐπὶ τοῦ κεραυνοῦ μὲ ἡμιανοίκτους πτέρυγας, ἔτοιμος διὰ νὰ πετάξῃ (εἰκ. 29), ὅπως περίπου εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν ἑλληνιστικῶν νομισμάτων τῆς Ἡπείρου¹.

Ἐκ τοῦ ἡμικυλινδρικοῦ καλυπτῆρος κορυφαίας (εἰκ. 21 ἄνω) συνάγεται ὅτι ἡ στέγη τοῦ οἰκοδομήματος ἦτο πετασοειδῆς (σκούφια, Walmdach),

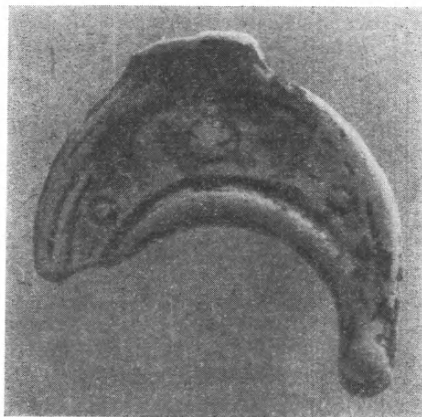
Εἰκ. 31. Σιδηροὶ ἥλοι.

διότι τὰ ἐκατέρωθεν τῶν καθέτων πλευρῶν τοῦ καλυπτῆρος τετράπλευρα σαγματοειδῆ ἀνοίγματα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τοὺς καλυπτῆρας, ἐφ' ὧν ἔβαινε οὗτος, ἔχουν λοξὴν κατεύθυνσιν. Ὁ κορυφαῖος οὗτος ἄρα ἀνήκει εἰς λοξὴν ράχιν πετασοειδοῦς στέγης (μῆκος καλυπτῆρος 0.805 μ.). Τέλος ἀνευρέθησαν δύο σχεδὸν πλήρεις σῖμαι μετὰ γραπτῶν ἀνθεμίων (μῆκος τῆς μιᾶς 0.264 μ.) τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Ε' π. Χ. αἰ. (εἰκ. 30). Αἱ ὀξυδερεῖς παρατηρήσεις τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Ρωμαίου περὶ τῆς σκοπίμου ἀσυμμετρίας

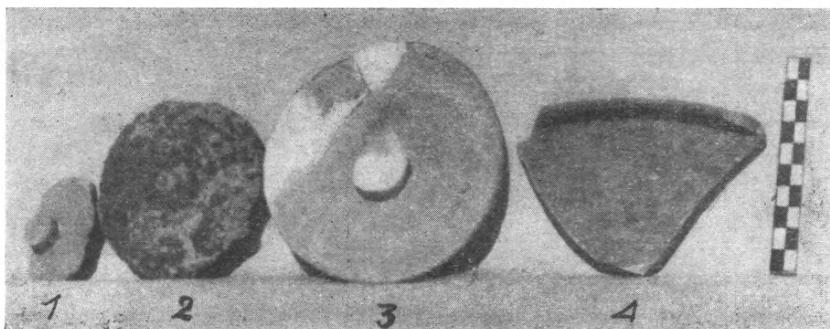
¹ HEAD, *Historia Numorum* σ. 271 καὶ 275, BMC, *Thessaly to Aetolia* πίν. XVII, 7, τῶν χρόνων 238 - 167 π.Χ. Συνηθεστάτη εἶναι ἐπίσης ἡ παράστασις εἰς τὰ νομίσματα τῶν Πτολεμαίων.

εἰς τὰ κεραμεικὰ τῆς στέγης εὐρίσκουν καὶ ἐνταῦθα πλήρη ἀνταπόκρισιν¹.

Εὐρήματα. Ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν κεράμων τῆς στέγης ἀνευρέθησαν πολλὰ χαλκᾶ νομίσματα κλασσικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Μεταξὺ τούτων ἀργυροῦν δηνάριον τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας, κοπὲν ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος εἰς Γαλατίαν (50–49 π. Χ.)². Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ὁ μνημονευθεὶς ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς, ἀποκεκρουμένος κατὰ τὸ στόμιον καὶ τὰς λαβὰς (ὕψος διατηρούμενον 0.815 μ.), πήλιναι φιάλαι ὁμφαλωταὶ μεσόμφαλοι (εἰκ. 33,3), πώματα πυξίδων (εἰκ. 33,1-2), πήλινος μηνίσκος (εἰκ. 32), σιδηροὶ ἥλοι (ὁ μεγαλύτερος ἔχει σφζόμενον μῆκ. 0.31 μ., εἰκ. 31 ἀριστερά), μάχαιραι, σιγελγίς καὶ σμίλαι σιδηραῖ (εἰκ. 34), χαλκοῦν πινάκιον, σιδηρᾶ κλείς, πηλίνη κεφαλὴ Ἀθηνᾶς, φερούσης τὸ κορινθιακὸν κράνος, τοῦ Γ' π. Χ. αἰ. (εἰκ. 35), λίθινον σταθμὸν μετὰ σιδηροῦ κρίκου ἀντὶ λαβῆς, τοῦ

Εἰκ. 32. Πήλινος μηνίσκος.

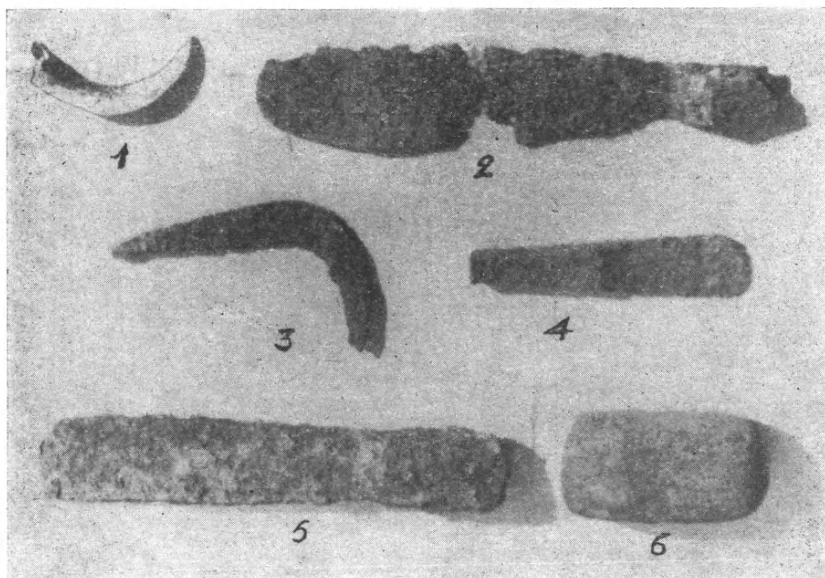
Εἰκ. 33. Πώματα πυξίδων, 1–2 καὶ μεσόμφαλος φιάλη, 3.

ὁποίου ἀποκοπὲν τμῆμα εἶχε συμπληρωθῇ διὰ μολύβδου (εἰκ. 36), καὶ ἄλλα

¹ Οὕτω π. χ. τὸ ἀριστερὸν ἡμίτομον τοῦ γραπτοῦ ἀνθεμίου τῆς σίμης ἔχει πλάτος μέγιστον 6.55 ἐκ., ἐναντι 6.15 τοῦ δεξιοῦ. Τὰ κατώτερα ἀντίστοιχα φύλλα εἶναι χαμηλότερα κατὰ 3–4 χιλ. τῶν φύλλων τοῦ δεξιοῦ ἡμιτόμου. Ἡ κάθετος πρὸς τὴν βάσιν τῆς σίμης (β) ἀφίγει δόλοκληρον σχεδὸν τὸ καρδιάσχημον πρὸς τὰ δεξιά.

² Πρβλ. B.M.C. Roman Republic, τ. III, πίν. CIII, 5.

τινὰ μικροτέρας σημασίας ἀντικείμενα. 'Ιδιαιτέρας μνείας ἄξια τυγχάνουν τὰ κατωτέρω εὑρήματα :

Εἰκ. 34. 1 χαυλιόδους, 2 στεγγίς, 3 δρεπανοειδὲς μαχαιρίδιον, 4 σμίλη, 5 μάχαιρα μετὰ ξυλίνης ἐπενδύσεως τῆς λαβῆς.

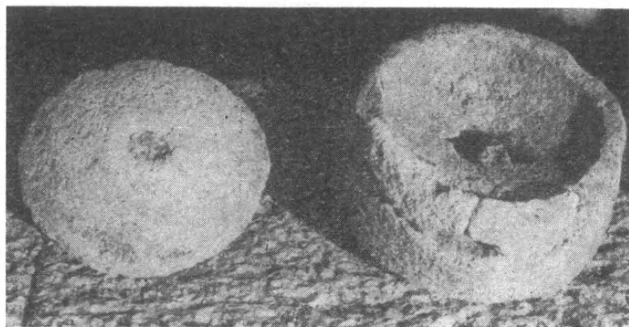

Εἰκ. 35. Πηλινὴ κεφαλὴ 'Αθηνᾶς.

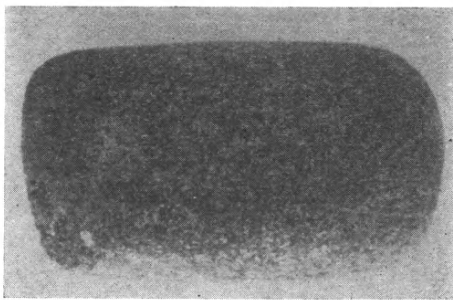
Εἰκ. 36. Λίθινον σταθμὸν καὶ προϊστορικὴ ἄξινη (εἰκ. 38).

Ἴωνικὸν κιονόκρανον (εἰκ. 40) ἐκ κιτρινωποῦ παρολίθου. Ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ μεταγενεστέρου, ὡς ἐσημειώθη, ἱπποῦ τοῦ δωματίου β, πιθανώτατα προερχόμενον ἐξ ἐτέρου οἰκοδομήματος (ὑψ. 0.21 μ., μῆκ. ἄβακος 0.49 μ., κάτω διάμ. 0.36 μ., διάστημα ραβδώσεων 0.07 μ.).

Εἰκ. 37. Μυλόλιθοι.

Ἐκατέρωθεν τοῦ ἐξίνου ἐκφύονται ἀνὰ ἓν ζευγὸς ἀντικορύφων καλυκομόρφων ἀνθέων, τὰ ὅποια ἀπολήγουν κατὰ τὰς γωνίας εἰς Ἴωνικὰς ἑλικας. Ἐκ τούτων βλαστάνει ἀνὰ ἓν ἐσχηματοποιημένον ἡμιανθέμιον. Αἱ σπείραι τῶν ἑλίκων, σχηματίζουσαι δύο πλήρεις κύκλους, περιβάλλουν κατὰ τὸ κέντρον, ἰσχυρῶς τονιζόμενον πλαστικὸν ὀφθαλμόν. Αἱ βαθμιαίως πρὸς τὸ κέντρον στενούμεναι ράχεις τῶν σπειρῶν καὶ ἡ λεπτὴ διαβάθμισις τοῦ πλαστικοῦ βάθους τῶν μεταξὺ τῶν σπειρῶν ζωνῶν ἐκφράζουν αἴσθημα ὀργανικῆς λειτουργίας καὶ καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν¹.

Ἀμφικιονίσκος Ἴωνικὸς ἐκ λευκοῦ ἀσβεστολίθου (εἰκ. 39), ἀνευρεθεὶς εἰς τὴν ἀριστερὰν παρ-
ραστάδα τῆς θύρας τοῦ δωματίου π.

Εἰκ. 38. Προϊστορικὴ ἀξίνη ἐκ γρανιτολίθου.

Ἀσφαλῶς ἐχρησίμευεν ὡς διαχωριστικὸν

¹ Τὰ ἀρχαιότερα κιονόκρανα μετὰ τοιούτων χοανομόρφων καλύκων ἀνθους ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π.Χ. αἰ., ἀπαντῶντα εἰς τὴν παλαιστραν τῆς Ὀλυμπίας. Πλησιεστέραν συγγένειαν παρουσιάζει τὸ ἐξ Ἀπολλωνίας κιονόκρανον (Γ' π. Χ. αἰ.). Σχετικῶς ἰδὲ DYGGVE - ROULSEN - RHOMAIOS, ἔ. ἀ. σελ. 400 - 402, ἐνθα πλείονες συσχετίσεις καὶ σελ. 330, εἰκ. 35 καὶ L. REY, *Albania*, τ. III, 1926 - 27, σ. 18 εἰκ. 9 - 10. Πρὸβλ. καὶ ἔκθεσιν καθηγητοῦ Α. ΟΡΑΛΝΔΟΥ (Π.Α.Ε. 1952).

στήριγμα παραθύρου δωματίου (ὑψ. 0.243 μ., μῆκ. ἄβακος 0.26 μ., διαστ. κίονος 0.10×0.21 μ.). Ἡ διακόσμησις διὰ τῶν καλυκομόρφων ἀνθέων, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἰωνικοῦ κιονοκράνου τῆς εἰκ. 40, παρ' ὅλην τὴν σχηματοποίησιν καὶ ξηρότητα, εἶναι γραφικὴ. Ὅμοιαν σχηματοποιημένην μορφὴν κάλυκος ἀνευρίσκομεν εἰς ἀμφικιονίσκον ἐκ τοῦ Ἑρφύου τῆς Καλυδῶ-

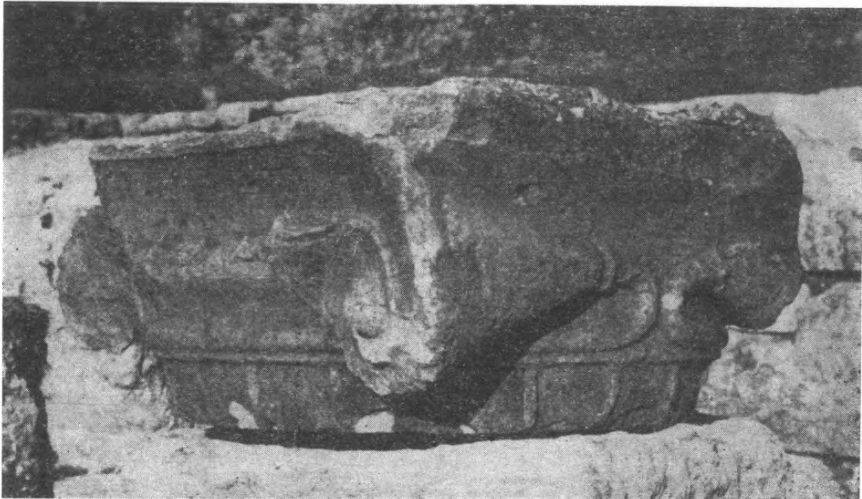
Εἰκ. 39. Διαχωριστικὸς ἀμφικιονίσκος παραθύρου.

νος¹, χρονολογούμενον κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Β' π. Χ. αἰ. Ἡ χρονολόγησις καὶ τοῦ ἰδιοῦ μας ἀμφικιονίσκου κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον εἶναι πιθανή.

Χαλκοῦν κλειθρον νάρθηκος ἢ μικροῦ ἐρμαρίου (εἰκ. 41). Ἀποτελεῖται ἐκ δύο χαλκῶν δίσκων συνηγμένων (διάμ. τοῦ ἀνωτέρου 0.064 μ.), μεταξὺ τῶν ὁποίων κινεῖται χαλκοῦν ἔλασμα (σύρτης) κατὰ μῆκος ὀρθογωνίας

¹ DYGGVE - POULSEN - RHOMAIOS, ἔ. ἀ. σ. 300, εἰκ. 35 (κάτω). *

ἐγκοπῆς. Τὸ ἔλασμα φέρει δύο ἐξεχούσας ἡμικυκλικὰς λαβάς, τὴν μὲν δεξιὰν χρησιμεύουσαν διὰ τὴν λήψιν καὶ μετακίνησιν τοῦ ἐλάσματος, τὴν δὲ ἄλλην

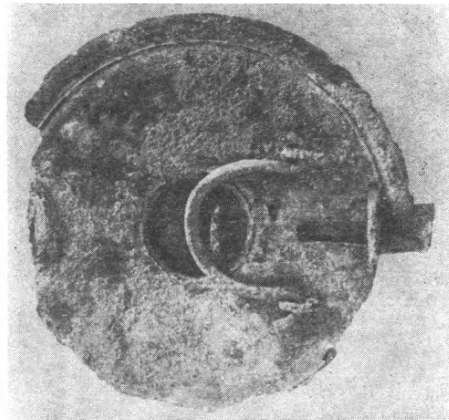

Εἰκ. 40. Ἰωνικὸν κιονόκρανον ἐκ πόρου λίθου.

ἐντὸς τῆς κυκλικῆς ὀπῆς, ἵνα ἐμποδίῃ τὸ ἔλασμα νὰ ἐξέρχεται περισσότερον τοῦ δέοντος. Ὁ τοξοειδὴς κρίκος ἐχρησίμευεν ὡς λαβή, ἵνα ἔλκεται τὸ κάλυμμα τοῦ νάρθηκος. Τὸ ἔλασμα εἰσερχόμενον εἰς ἐγκοπὴν ἐπὶ τῆς πλησίον πλευρᾶς τοῦ κιβωτιδίου, ἡσφάλιζεν αὐτό.

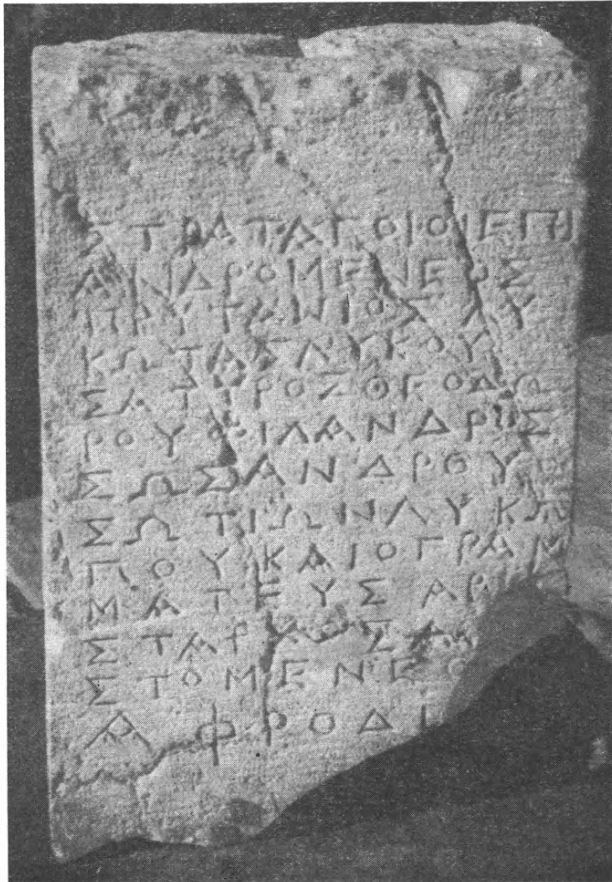
Λιθίνη στήλη ἐνεπίγραφος (εἰκ. 42), ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν βάσιν της, ὕψους διατηρουμένου 0.37 μ., πλάτους παρὰ τὴν βάσιν 0.235 μ., ἄνω 0.23 μ., πάχους 0.11 μ. Ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ λιθίνου ρείθρου παρὰ τὴν Ν.Α. γωνίαν τοῦ στυλοβάτου.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀρθογώνιος τόρμος μετ' αὐλάκος μολυβδοχοήσεως ἐχρησίμευε διὰ τὴν στερέωσιν ἀναθήματος ἀπολεσθέντος, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἀνέθεσαν εἰς τὴν

Εἰκ. 41. Χαλκοῦν κλειθρον.

πολιοῦχον θεὰν τῶν Κασσωπαίων, τὴν Ἀφροδίτην¹, τέσσαρες στρατηγοὶ καὶ ὁ γραμματεὺς τῆς πόλεως. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔνεκα τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Β' π. Χ. αἰ.

Εἰκ. 42. Ἐνέπιγραφος ἀναθηματικὴ στήλη.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, περὶ ἧς ἐκτενέστερον κατὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν, ἔχει ὥς ἑξῆς²:

¹ Κεφαλὴ Ἀφροδίτης παρίσταται συνήθως καὶ εἰς τὰ νομίσματα τῶν Κασσωπαίων (HEAD, H. N. σελ. 271).

² Τὰ ἐλλείποντα τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸν 11 καὶ 12 στίχον ἀνευρέθησαν.

*Στραταγοὶ οἱ ἐπὶ / Ἀνδρομένεος / πρυτάνιος, Λυ/κώτας Λύκον,
Σάτυρος Θεοδώ/ρον, Φίλανδρος / Σωσάνδρον, / Σωτίων Λυκώ/που
καὶ ὁ γραμ/ματεὺς, Ἀρί/σταρχος Ἀρι/στομένεος, / Ἀφροδί[αι].*

Χρονολόγησις καὶ ἱστορία τοῦ οἰκοδομήματος. Διὰ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς κατασκευῆς τούτου εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν περισσότερα ἀρχιτεκτονικὰ κυρίως στοιχεῖα. Ἡ στρωματογραφία, ὡς ἀνεφέρομεν, οὐδὲν χρονολογικὸν στοιχεῖον δύναται νὰ προσφέρῃ. Μὲ βάσιν τὰ ὑπάρχοντα κεραμεικὰ τῆς στέγης τὸ οἰκοδόμημα δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ Ε' π. Χ. αἰ. Τὰ ἀνάγλυφα ἀνθέμια τῶν ἀκροκεράμων καὶ κορυφαίων, ὡς καὶ τὰ γραπτὰ ἀνθέμια τῆς σίμης ἀνήκουν τυπολογικῶς εἰς τοὺς χρόνους τούτους. Λαμβανομένης ὅμως ὑπ' ὄψιν τῆς παρατηρουμένης ἐνίοτε συντηρητικότητος τῶν κεράμων, ἡ ὁποία, μάλιστα διὰ μίαν περιοχὴν μεμακρυσμένην, ὅπως ἡ Ἡπειρος, εἶναι φαινόμενον σύνηθες, θὰ ἐπετρέπετο ἴσως νὰ δεχθῶμεν ὡς κατώτατον χρονικὸν ὄριον κατασκευῆς τοῦ κτηρίου τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος¹. Πρὸς τὴν χρονολόγησιν ταύτην, τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων ἢ καὶ ὀλίγον βραδύτερον, συμφωνοῦν καὶ ἡ μορφή τῆς τοιχοδομίας τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐπικράνων τῆς περιστύλου αὐλῆς. Ἡ μορφή τῶν στύλων δὲν παρέχει χρονολογικὴν ἔνδειξιν, ἐφ' ὅσον ὅμοιοι στῦλοι ἀπαντοῦν ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου. Δυνάμεθα ἐπομένως νὰ θεωρήσωμεν τὸν πολυγωνικὸν περιβόλον τῆς ἀκροπόλεως σύγχρονον ἢ ὀλίγον ἀρχαιότερον καὶ ἡ χρονολόγησις τούτου κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ Ε' π. Χ. αἰ. ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' π. Χ. αἰ. εἶναι μᾶλλον βεβαία. Ὡς πρὸς τὰς περιπετείας τοῦ οἰκοδομήματος τὸ περιορισμένον τῆς σκαφικῆς ἐρεῦνης καὶ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα δὲν ἐπιτρέπουν θετικὰ συμπεράσματα. Ἐὰν ἐκ τῆς περαιτέρω σκαφῆς ὀριστικῶς διαπιστωθῇ, ὅτι τὰ εἰς τὸ νεώτερον δάπεδον ἀνευρεθέντα πλεῖστα εὐρήματα χρονολογοῦνται, ὡς ὑπεδηλώθη ἀνωτέρω, κατὰ τὸν Δ' π. Χ. αἰ., τότε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ μετὰ πιθανότητος ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ κτηρίου εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ὀκταβίου γενομένην ἐξοίκησιν τῶν κατοίκων πόλεων τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ἵνα συνοικισθῇ ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσα ὀλίγον μετὰ τὸ 30 π. Χ. νέα πόλις, ἡ Νικόπολις². Ἀλλὰ καὶ ἐὰν τοῦτο συνέβη, ἡ πόλις δὲν ἔπαυσεν ὁλοσχερῶς

¹ Ἡ κορυφαία τῆς εἰκόνης 27,3 ἔχει τὴν μορφήν τοῦ ἀνθεμίου σφικτὴν καὶ αὐστηράν καὶ ὁ ἀνεστραμμένος κάλυξ λωτοῦ ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον εἶναι ἐπίσης στοιχεῖον παλαιότερον. Ἡ ἑτέρα ὅμως ἐπιφάνεια τῆς αὐτῆς κορυφαίας (εἰκ. 28,2) ἔχει μορφήν εὐκαμπτον καὶ ἀνεπτυγμένην, ὑπὸ δὲ τὸ ἀνθέμιον σπείρας.

² Οἱ ἀνευρεθέντες ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου π. μυλόλιθοι (εἰκ. 37), βορείας προελεύσεως, ἀπαντοῦν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν La Tène III περίοδον (Α' π.Χ. αἰ.). Περὶ τούτου καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς χρήσεώς των ἰδὲ DÉCHELETTE, Manuel d'archéologie primitive, τ. IV, σ. 892 εἰκ. 617.

κατοικουμένη, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνευρισκομένας ἐνίοτε ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς, χρονολογουμένας καὶ μέχρι τῶν προχωρημένων ὧμ. χρόνων (πρβλ. καὶ τὰς δύο μνημονευθείσας μαρμαρίνας κεφαλὰς Ρωμαίων αὐτοκρατόρων). Ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Κασσώπη δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ὡς συμμετασχούσα εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Νικοπόλεως. Πιθανῶς ἀκόμη ἡ πόλις νὰ ἔπαθεν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Αἰμιλίου Παύλου καταστρέψαντος, ὡς γνωστόν, περὶ τὰς ἐβδομήκοντα ἡπειρωτικὰς πόλεις καὶ φρούρια καὶ ἐξανδραποδίσαντος 150.000 Ἑπειρώτας.

Σημαντικὰς ἐπισκευὰς, προγενεστέρας τοῦ χρόνου τῆς ὀριστικῆς ἐρείπωσεως τοῦ οἰκοδομήματος παρατηρήσαμεν ἤδη. Οὕτω π. χ. κατὰ τινὰ ἐποχὴν τὸ δάπεδον τῶν δωματίων ἐβαθύνθη καὶ ὡς πάτωμα πλέον ἐχρησίμευσεν αὐτὸ τὸ στερεὸν ἔδαφος τῆς περιοχῆς. Προχείρως συνετελέσθη ἡ μεταβολὴ περὶ τὰς θύρας τῶν δωματίων **β** καὶ **γ**. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς δεξαμενῆς, τοῦ ὑπὸ τὴν στοᾶν ὀχετοῦ καὶ τῶν ἐστιῶν τῶν δωματίων ἐλήφθησαν ὀπτόπλινθοι, προερχόμενοι ἐκ τῆς τοιχοδομίας τοῦ οἰκοδομήματος. Τοιαῦται πρόχειροι καὶ ἀκαλαίσθητοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μεταβολαί, ἀποτελοῦσαι ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λοιπὴν ἐξαιρετικὴν ὄντως ἐργασίαν τοῦ οἰκοδομήματος, μαρτυροῦν ἀσφαλῶς ἔλλειψιν καλαισθησίας, πτωχείαν καὶ γενικῶς περίοδον παρακμῆς τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἀφ' ἐτέρου μερικὰ εὐρήματα, ὡς ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῶν στρατηγῶν, ὁ ἰωνικὸς ἀμφικιονίσκος καὶ τεμάχια ἐτέρων ὁμοίων ἀμφικιονίσκων, δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν κατὰ τὸν Β' π.Χ. αἰῶνα. Πιθανῶς ἅπασαι αἱ ἀνωτέρω ἐπισκευαὶ καὶ τὰ εὐρήματα ταῦτα εἶναι σύγχρονα καὶ ὁ Β' π.Χ. αἰ. ἀποτελεῖ πιθανῶς ὅριον νέας περιόδου παρακμῆς τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδεμία ἄλλη ἔνδειξις ὑπάρχει. Κατὰ πόσον ἐπίσης αἱ ἐπισκευαὶ αὗται εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ καταστροφῆς τῆς πόλεως, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν μὲ τὰ παρόντα στοιχεῖα νὰ βεβαιωθῇ.

Αἰσθητὰ ἔχνη ἀνθρακοποιηθέντων ξύλων καὶ ἀραιοὶ ἡμιασβεστοποιηθέντες λίθοι παρατηρήθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλ' εἰς περιωρισμένην ποσότητα, μὴ δικαιολογοῦσαν πυρπόλησιν τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀλλὰ, ὡς ἀνεφέραμεν ἤδη, αἱ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Α' π. Χ. αἰ. γεγνησιν μεταβολαὶ εἰς τὸ δάπεδον τῶν δωματίων ἐπόμενον ἦτο νὰ προεκάλεσαν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κατεστραμμένων ὑλῶν.

Ὅπως δὲ τὸ λαμπρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, ἀνεγερθὲν κατὰ τοὺς περὶ τὸ 400 π. Χ. χρόνους καὶ οὐχὶ βραδύτερον τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Δ' π.Χ. αἰ., ὑπέστη κατὰ τινὰ ἐποχὴν, πιθανῶς κατὰ τὸν Β' π. Χ. αἰ., βλάβας τινάς. Ἐπισκευασθὲν μετὰ πολλῆς προχειρότητος, διῆλθε περίοδον παρακμῆς, ἐγκαταλειφθὲν ὀριστικῶς κατὰ τὸν Α' π. Χ. πιθανῶς αἰῶνα.

Προορισμός τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ μορφή τούτου ὁμοιάζει στενῶς πρὸς τὸν τύπον τῶν πολυτελῶν οἰκιῶν, ὡς διεμορφώθη ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Ε' π. Χ. αἰ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς οἰκίας τῆς Πιρίνης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἐν γένει, ἔνθα ἐπικρατεῖ ὁ πυρὴν τοῦ μεγάρου μετὰ προστάσεως¹, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο εὐρέως ἐν χρήσει ὁ παρατακτικός τύπος, τῶν ἐρείξε δηλαδὴ τῆς περιστύλου αὐλῆς διατεταγμένων δωματίων². Ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ἡ θέσις τοῦ οἰκοδομήματος ἐντὸς τοῦ δημοσίου χώρου δὲν ἀρῆνουν ἀμφιβολίαν, ὅτι τὸ κτήριο εἶχε δημοτελῆ προορισμόν. Ἡ μορφή τῶν δωματίων, μὴ ἐπικοινωνούντων ἀπ' εὐθείας μεταξύ των, δεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Ἡ ἀποψις αὕτη δὲν δικαιολογεῖται ἄλλωστε καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ δωματίων, ἀνερχομένων κατὰ τοὺς δύο ὁρόφους εἰς τριάκοντα περίπου. Ἐχρησιμοποιεῖτο βεβαίως ὑπὸ πολλῶν προσώπων, ξένων πρὸς ἄλληλα³. Τὰ ἐνοικοῦντα πρόσωπα πρέπει νὰ ἦσαν ἐπίσημα καὶ ἐν γένει ἐξέχοντα. Τοῦτο ἐπιβάλλουν νὰ δεχθῶμεν ἡ ἐπισημότης καὶ ἡ θέσις τοῦ οἰκοδομήματος⁴.

Αἱ τράπεζαι καὶ αἱ πρὸς θέρμανσιν ἐστίαι, τὰ οἰκιακὰ σκευὴ καὶ τὰ λείψανα τροφῶν ὑποδηλοῦν, ὅτι τὰ φιλοξενούμενα ὑπὸ τῆς πόλεως πρόσωπα διημέρευον καὶ διενυκτέρευον ἐκεῖ. Τοὺς ἀνωτέρους ὄρους μόνον τὸ **πρυτανεῖον** καὶ τὸ **καταγώγιον**, ὁ δημόσιος δηλ. ξενών, δύνανται νὰ ἐκπληροῦν.

Ἀμφότερα τὰ κτήρια εἶχον παραπλήσιον προορισμόν. Ἐκεῖ διέμενον τὰ ὑπὸ τῆς πόλεως φιλοξενούμενα πρόσωπα. Διάδοχος τῆς βασιλικῆς οἰκίας τὸ πρυτανεῖον ἦτο συνήθως ἀπλοῦς τύπος οἰκίας· καὶ ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψις διακριτοῦ τύπου καθιστᾷ τὴν διάκρισιν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων δυσχερῆ (WYCHERLEY, ἔ. ἀ. σελ. 135, 137). Ἐν τούτοις, παρατηρεῖ ὁ WYCHERLEY (αὐτ. σελ. 137), μεγαλοπρεπὲς κτήριο, ὅμοιον πρὸς οἰκίαν, μὲ μνημειώδη εἴσοδον, σχετιζόμενον πρὸς ἄλλα κτήρια τῆς ἀγορᾶς, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ πρυτανεῖον, ὅταν ἐλλείπουν ἄλλα στοιχεῖα⁵. Ἀναμφιβόλως αἱ προϋποθέσεις

¹ Πρβλ. W. DINSMOOR, The architecture of ancient Greece σ. 323, εἰκ. 117.

² WYCHERLEY, How the Greeks built Cities, 1949, σελ. 177 κ. ἑ., 189, 192. Πρβλ. οἰκίας Ὀλύμπου Α3, ΑΧ19, οἰκίαν Κωμικῶν καὶ ἑπαυλιν τῆς Καλῆς Τύχης (Olynthus VIII, σελ. 63, 143, 160, πίν. 17, 45, 51, 85, 89, 102 καὶ εἰκ. 3), οἰκίας Δήλου τοῦ Γ' π. Χ. αἰ. (ΒCH τ. XXIX, πίν. 5, τ. XIX, πίν. III, καὶ τ. LVII, σελ. 113 - 122 καὶ W. DINSMOOR, ἔ. ἀ. σ. 252, εἰκ. 92, σ. 324 εἰκ. 118).

³ Ἐλλείπουν προσέτι τὰ στοιχεῖα τῆς ἰδιωτικῆς μετὰ πιστάδος καὶ περιστυλίου οἰκίας τοῦ ἑλλαδικοῦ τύπου, μὲ ἀνισομεγέθη καὶ διαφόρου προορισμοῦ δωμάτια (ἀνδρωνίτης, γυναικωνίτης, δωμάτια διαμονῆς, ὕπνου κ. τ.λ.).

⁴ Καὶ μόνη ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τῶν στρατηγῶν θὰ ἤρκει διὰ νὰ κυρώσῃ τὸν ἐπίσημον χαρακτῆρά του.

⁵ Κατὰ τὴν ἀρχαίαν γραπτὴν παράδοσιν ἦτο δυνατόν τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα νὰ εὐρίσκωνται μακρὰν τοῦ δημοσίου χώρου. Εἰς πόλεις ὅμως, ὡκοδομημένας μὲ τὸν νέον

αὐταὶ ἀνταποκρίνονται πλήρως εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ τετραγωνικοῦ κτηρίου ὡς πρυτανείου ἢ καὶ καταγωγίου. Ἡ ἐπιγραφὴ τῶν στρατηγῶν, τὰ οἰκιακὰ σκεύη ἐν μέρει, ἡ διάρθρωσις τοῦ οἰκοδομήματος, λεπτομέρειαι ἀρχιτεκτονικαί, ὡς αἱ τράπεζαι καὶ αἱ ἐστίαι, ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἄποψιν ταύτην.

Ἡ περαιτέρω ἔρευνα θὰ καταδείξῃ ἴσως, ἐὰν πρόκηται περὶ πρυτανείου, ὑπόθεσιν ἐνισχυομένην καὶ ὑπὸ τῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς ἀρχόντων τῆς πόλεως, ἢ πρόκηται περὶ καταγωγίου, ὑπόθεσιν πιθανωτέραν, εὐνοουμένην ἰδίως ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς διαμορφώσεως τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀπαραίτητον καὶ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ πρυτανείου εἶναι ἡ κοινὴ ἐστία, ἔνθα ἔκαιε διαρκῶς τὸ πῦρ (WYCHERLEY, ἔ.ἀ. σελ. 134) καὶ ἡ μεγάλη αἴθουσα φαγητοῦ, στοιχεῖα ἀνύπαρκτα εἰς τὸ οἰκοδόμημα τῆς Κασσώπης. Ἀξίον προσοχῆς τυγχάνει προσέτι τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τὸ πρυτανεῖον τῆς Ὀλυμπίας ἦτο ἑκατόμπεδον, διαστάσεων 32.85×32.85 μ. ¹, τὸ δὲ πρυτανεῖον τῆς Πριήνης ² ἔχει ἱκανὴν συγγένειαν τύπου, μὲ βασικὴν διαφορὰν τὴν ὑπαρξίν μεγάλῃς αἰθούσης φαγητοῦ, μὴ ὑπαρχούσης εἰς τὸ ἰδικὸν μας κτήριο. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ καταγωγή τινα, ὡς τὸ τῆς Ἐπιδαύρου ³ καὶ τοῦ Ἀμφιαρείου ⁴, ἵνα ἀρκεσθῶ εἰς ταῦτα μόνον, παρουσιάζουν πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο. Εἰς τὸ καταγώγιον τῆς Ἐπιδαύρου ἐπαναλαμβάνεται τετράκις ὁ αὐτὸς ἀκριβῶς τύπος, ἡ πέριξ δηλ. τῆς περιστύλου αὐλῆς διάταξις πολλῶν καὶ ὁμοιομόρφων δωματίων, ἐπικοινωνούντων μόνον πρὸς τὸ μέρος τῆς στοᾶς. Καὶ ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ αὐτὸ πνεῦμα οἰκονομίας χώρου καὶ δεύτερος ὄροφος. Εἰς τὸ καταγώγιον τοῦ Ἀμφιαρείου τοῦ Ὁρωποῦ ἐπίσης, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν διαφορὰν τοῦ σχεδίου κατόψεως, μορφῆς Γ, κατὰ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν στεναὶ ὁμοιότητες.

Ὅμοιον ἀκριβῶς καταγώγιον ἐπίσης εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ (III, 68,3) περιγραφόμενον ἐν Πλαταιαῖς, τὸ ὁποῖον ἀνήγειραν οἱ Θηβαῖοι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως (427 π.Χ.). Ἦτο τετράγωνον οἰκοδόμημα, διαστάσεων διπλασίων (200 ποδῶν), μὲ κεντρικὴν αὐλήν, περιβαλλομένην κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπὸ δωματίων καὶ μὲ ἄνω ὄροφον.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω στοιχείων ἢ περὶ καταγωγίου ὑπόθεσις φαίνεται λίαν πιθανή.

Εὐχάριστον ἔκπληξιν ἀπετέλεσεν ἡ διαπίστωσις ὑπάρξεως ἱκανῶν ἐπι-

οἰκοδομικὸν τρόπον τοῦ Ἰπποδάμου, ἡ γειννίασις τούτων πρὸς τὸν δημόσιον χώρον ἦτο ἡ καθιερωμένη (WYCHERLEY, ἔ. ἀ. σελ. 137).

¹ GARDINER, Olympia, σελ. 268 εἰκ. 114.

² WIEGAND, Priene, εἰκ. 225.

³ ΚΑΒΒΑΔΙΑ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης, σ. 384 - 5 καὶ DINSMOOR ἔ. ἀ. σ. 251, εἰκ. 91.

⁴ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ, Α.Ε. 1917 σελ. 239, εἰκ. 1.

χώσεων εἰς τὸ ὑπὸ ἀνασκαφὴν κτήριον (1.30 μ. κατ' ἐλάχιστον). Αἱ ἐπιχώσεις αὗται, ἐνίοτε φθάνουσαι τὰ 2 μ., φαίνεται ὅτι ἐπεκτείνονται καθ' ὅλον τὸν χώρον τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς. Τὸ κέρδος ἐκ τούτου πρέπει νὰ εἶναι σημαντικόν· διότι ἐντὸς τῶν βαθειῶν ἐπιχώσεων εἶναι ἐπόμενον νὰ διατηρῶνται οἰκοδομικὰ λείψανα εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ εἰς ἱκανὸν ὕψος, ὥς καὶ ἱκανὰ κινητὰ εὐρήματα, διαφυγόντα τὴν σύλησιν, πολύτιμα διὰ τὴν μελέτην τῆς ἀγνοουμένης Ἡπειρώ. Τοῦλάχιστον τὰ μέχρι τοῦδε εὐρήματα εἶναι πολλὰ καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα. Ἐκ τῆς βαθμιαίας ἀποκαλύψεως τοῦ κεντρικοῦ χώρου τῆς πόλεως θὰ ἀναδυθῇ ὁ κεντρικὸς πυρὴν μιᾶς ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἡπειρωτικῶν πόλεων, ἡ ὁποία ἤκμασε κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἡ μελέτη καὶ ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τοῦ οἰκοδομήματος θὰ δείξῃ ἀκόμη, ἐλπίζω, πόσῃν οἰκοδομικὴν πείραν καὶ τεχνικὴν δεξιότητα εἶχον ἐκεῖνοι οἱ ἀρχαῖοι Ἡπειρῶται τεχνῖται, ἀρετὰς χαρακτηριζούσας καὶ σήμερον τοὺς Ἡπειρώτας τεχνίτας. Διότι τὸ μερικῶς ἀποκαλυφθὲν οἰκοδόμημα ἐμφανίζεται νὰ ἔχῃ μεγάλην τεχνικὴν ἐμπειρίαν, καινοφανεῖς ἀρχιτεκτονικὰς λύσεις, συμμετρίαν, ἀκριβεῖς ἀναλογίας, ἐπιδεξίαν προσαρμογῆν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου καὶ τούτου πρὸς τὸ φυσικὸν περιβάλλον.

12B. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΚΑΣΤΡΙΤΣΑΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἡ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1952 γενομένη εἰς περιορισμένην κλίμακα σκαφικὴ ἔρευνα εἰς Καστρίτσαν τῆς λεκάνης τῶν Ἰωαννίνων (σχετ. ἰδὲ ΠΑΕ 1951 σελ. 173 κ. ἑξ.) εἶχε καὶ πάλιν δοκιμαστικὸν χαρακτήρα.

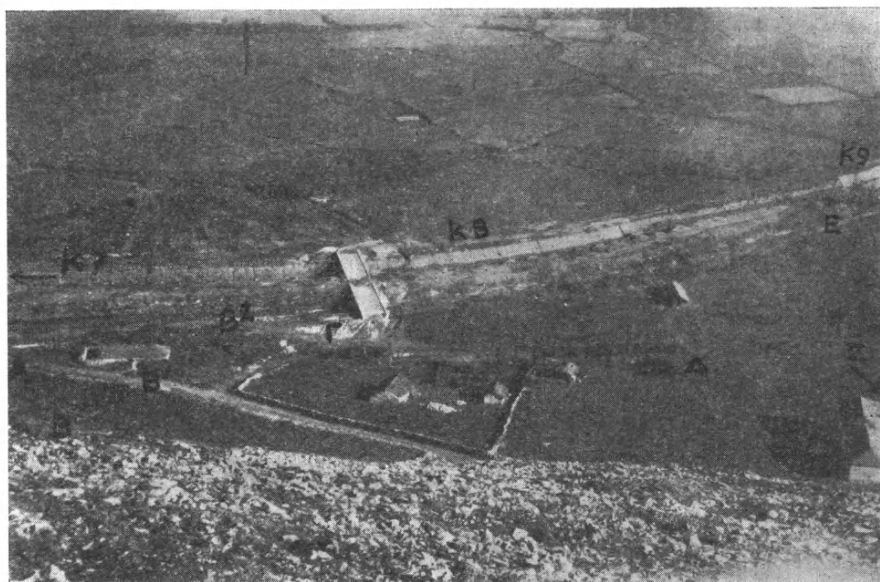
Αἱ ἔρευναι περιορίσθησαν κυρίως ἐνθα καὶ πέρυσιν εἶχε στραφῇ τὸ ἐνδιαφέρον, εἰς τὸν χώρον δηλ. τὸν καθοριζόμενον ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπὸ τῆς ἀποξηραντικῆς αὐλάκος καὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Καστρίτσης (ὕψ. 757 μ.), ἀφ' ἐτέρου δὲ μετὰ τῶν σημείων **K7 - B8** καὶ **K9** (εἰκ. 1 **K7, K8, K9** καὶ ΠΑΕ ἔ. ἀ. σελ. 173, εἰκ. 1). Δύο μικραὶ τάφροι, ἀνοιγεῖσαι νοτιώτερον τῆς Καμπύλης 9 (**K9**) καὶ ἐντὸς τοῦ χωρίου Καστρίτσα, ἔδειξαν μόνον λεπτὸν στρώμα πάχους 0.40 μ., γέμον θραυσμάτων ἐκ κυρτῶν κεράμων.

Ἡρευνήθη κατ' ἀρχὰς αὕτη ἡ κοίτη τῆς ἀποξηραντικῆς αὐλάκος, ὅπου, διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν μεταγενεστέρων ἐπιχώσεων, ἡ ἔρευνα τοῦ προϊστορικοῦ στρώματος θὰ ἀπέβαινε ὀλιγώτερον δαπανηρά. Ἡ κατάστασις ὅμως τῆς κοίτης εἶχε πλέον μεταβληθῇ· διότι τὰ ὕδατα τῆς αὐλάκος εἶχον παρασύρει τὸ ἐπὶ τῆς κοίτης παρατηρηθὲν ἄλλοτε λεπτὸν προϊστορικὸν στρώμα καὶ εἶχον ἐπισωρεύσει φερτὰς ὕλας.

Ἀκολούθως ἠνοίχθησαν ὀρύγματα ἐπ' αὐτῶν τῶν παρειῶν τῆς αὐλά-

κος. Πλησίον τῆς **K7** ἀνευρέθη μέγας δξυπύθμενος πίθος, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον εἶχεν ἀποσπάσει ὁ ἐσκαφεὺς κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ἀποξηραντικῆς αὐλάκος. Ὁ πίθος ἦτο καθέτως τοποθετημένος, ἀμέσως κάτωθι τοῦ κλασσικοῦ στρώματος, χρησιμεύων, ὡς φαίνεται, διὰ τὴν ἐναποθήκευσιν ξηρῶν ἢ ὑγρῶν καρπῶν (εἰκ. 22).

Εἰς ἓν μόνον σημεῖον παρὰ τὴν **K9**, ἔνθα ἀκριβῶς καὶ πέρυσιν εἶχον ἀνευρεθῇ τὰ δύο ἐγγάρακτα ὄστρακα (ΠΑΕ, 1951 σ. 177 εἰκ. 2,1 καὶ 3) καὶ ἀρκετὰ τεμάχια ἐκ τῶν γραπτῶν ἀγγείων τύπου Μπουμποῦστι, διεπι-

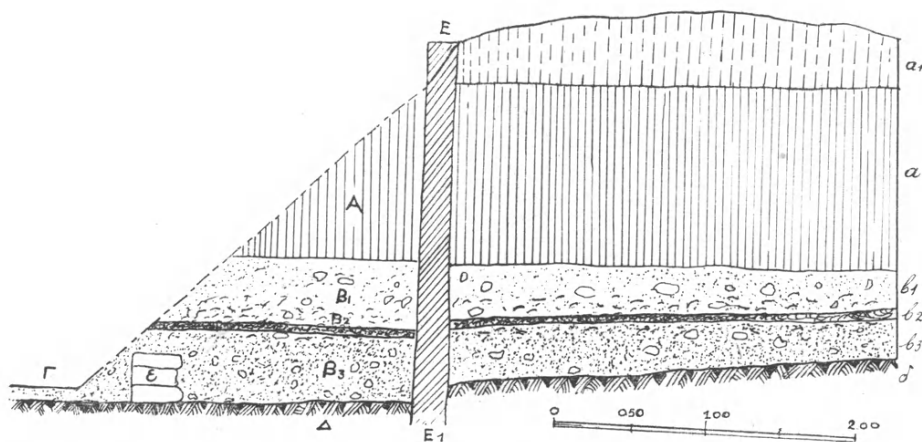
Εἰκ. 1. Ἀποψις ἐκ τῶν ἀνατολικῶν πλαγιῶν τοῦ βουνοῦ τῆς Καστρίτσας (ὕψ. 757 μ.). Μεταξὺ τῆς τάφρου **K7** - **K8** - **K9** καὶ τῶν κλιτύων ἡ προϊστορικὴ θέσις.

στώθῃ ἀδιατάρακτον προϊστορικὸν στρῶμα εὐθὺς ὑπὸ τὸ κλασσικόν (εἰκ. 1 **K9** καὶ σχεδ. εἰκ. 2).

Ἐνεκα τούτου ἐσυνεχίσθη ἡ ἔρευνα καὶ ἀμέσως δυτικώτερον, ἀνοιγέντος ὀρύγματος 2.50×5 μ. περίπου καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ. δυτικῶς τῆς αὐλάκος. Ἡ στρωματογραφία ἐνταῦθα ἐνεφανίσθη ὡς ἑξῆς (σχεδ. εἰκ. 2). Ὑπὸ τὴν νεωτέραν καθαρὰν ἐπίχωσιν ἔξ ἀργιλλικῆς ὠχροῦς γῆς, πάχους 1.20-1.25 μ. (σχεδ. εἰκ. 2Α - α), ἐξετείνοντο ἡ ἀρχαία καὶ ἡ προϊστορικὴ στρώσις (**B1**-**B3** καὶ **β1**-**β3**), πάχους 0.90-1.00μ., διαστελλόμεναι εὐχερῶς ἔνεκα τοῦ μελανοῦ χρώματος, ὀφειλομένου εἰς τὴν παρουσίαν ἀπηνθρακωμένων ξύλων καὶ εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν φυτικῶν καὶ ὀργανικῶν οὐσιῶν.

Κάτωθι τούτων ἐξετείνεται τὸ στερεὸν ἔδαφος ἐξ ὠχρᾶς ἀργίλλου, παρατηρηθείσης καὶ εἰς τὸ στρώμα **A-α**, ἀπαντώσης παντοῦ, ὅπου ἔγινε σκαφή. Τὸ στρώμα τοῦτο ἀναμφιβόλως ἀπετέλει τὸ στερεόν· διότι, ὅσάκις ἡ σκαφή ἐπροχώρησε βαθύτερον κατὰ 1-2 μ., ἡ ἀργιλλικὴ γῆ παρουσιάζετο πάντοτε καθαρωτάτη, μὴ περιέχουσα οὐδὲ τὴν παραμικρὰν ξένην ὕλην.

Τὸ μελανὸν στρώμα, πάχους, ὥς εἶπον, 1 μ. περίπου, ἐμειοῦτο βαθμιαίως, καθ' ὅσον ἡ σκαφή προσήγγιζε πρὸς τὰ σημεῖα **β1, β2, β3**. Τὸ ἀνωτέρον μέρος τοῦ στρώματος (**B1-B2**), ὕψ. 0.50 μ. περιεῖχεν ἐγχώρια ἀβαφῆ ὄστρακα, δυνάμενα νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐλληνιστικά ἢ καὶ κλασσικά, διεκρί-

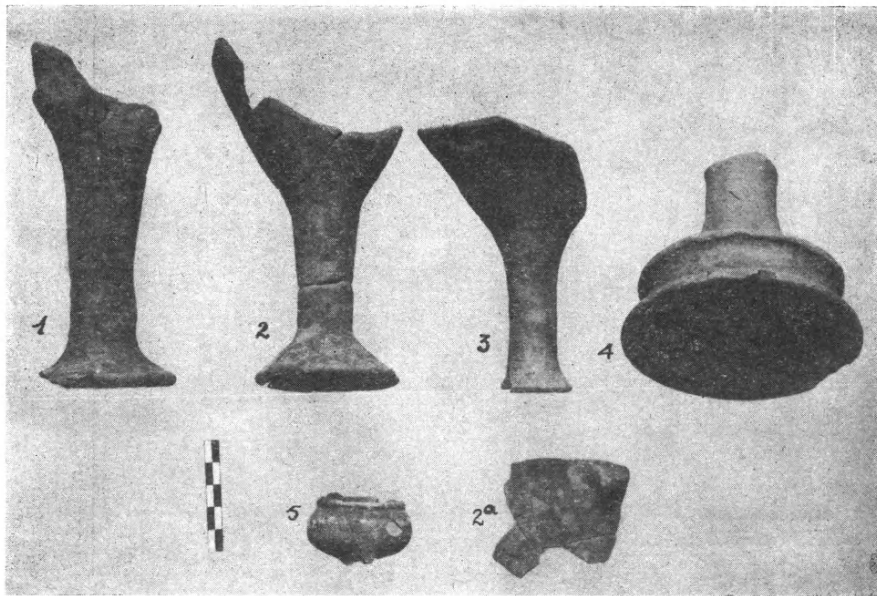

Εἰκ. 2. **A-Δ**, τομή κατὰ τὴν δυτικὴν παρειὰν τῆς αὐλακος, **α1-δ**, τομή δυτικῶς τῆς τάφρου. **α1** = ἀναχώματα, **Ε-Ε1** = μὴ ἀνασκαφείς χώρος, **A-α** = νεωτέρα ἐπίχωσις, **B1-β1** = κλασσικὴ καὶ ἐλληνιστικὴ στρώσις, **B2-β2** = λεπτὴ ἐκ κεράμων στρώσις, **B3-β3** = ἀρχαῖον καὶ προϊστορικὸν στρώμα, **Δ-δ** = στερεόν, **Γ** = πυθμὴν ἀποξηραντικῆς τάφρου.

νετο δὲ τοῦ κατωτέρου (**B3**), ἔνεκα τῆς παρουσίας ἀφθόνων θραυσμάτων κυρτῶν κεράμων, τὰ ὅποια κατὰ τὴν κατωτέραν ζώνην ἦσαν τόσον ἀφθονα, ὥστε ἐσχηματίζετο ἐκεῖ λεπτὴ στρώσις κεραμίνη (**B2**). Κάτωθι τῆς **B2** τὸ μελανὸν στρώμα **B3** περιεῖχε κατ' ἀρχὰς ὄστρακα ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ ὑπερκειμένου **B1-B2**, ἀλλ' ἀμέσως κατωτέρω βαθμηδὸν ἐπληθύνοντο τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα τῶν κατηγοριῶν **II, III** καὶ **IV**. Τὸ δυτικὸν ὄρυγμα (**α1, α, β1-β3**) παρουσίαζε τὴν αὐτὴν μορφήν μὲ μόνην διαφοράν, ὅτι τὸ πάχος τῶν στρώσεων **β1** καὶ **β3** περιορίζετο ἀνατολικῶς μὲν εἰς 0.80 μ. κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν πέρας εἰς 0.60 μ. Τὸ στερεὸν δηλ. ἔδαφος **Δ-δ** παρουσίαζεν ἐκεῖ ἐλαφρὰν ἀνωφέρειαν, τὴν βαθμιαίαν πρὸς τὰς κλιτῦς τοῦ βουνοῦ

πρόσβασιν. Ἡ ἐκ πυκνῶν κεράμων στρώσις ($\beta 2$), ἐκτεινομένη ἕως ἐκεῖ, εὐρίσκετο εἰς βάθος 0.28 μ. Ἡ σπάνις ὅμως τῶν προϊστορικῶν ἀγγείων ἐντὸς τοῦ $\beta 3$ καθίστατο καταφανὴς καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν δυτικωτέραν περιοχὴν τοῦ ὀρύγματος, ἔνθα τὰ προϊστορικὰ ὄστρακα σχεδὸν ἀπουσίαζον.

Ἐπὶ τῶν χωμάτων τέλος, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπορριφθῇ ἐκ τῆς ἀποξηραντικῆς αὐλάκος (εἰκ. 2α1), ἀνευρέθησαν τὰ ἐνδιαφέροντα τεμάχια μεγάλων γραπτῶν ἀγγείων τῶν εἰκ. 12 καὶ 13.

Εἰκ. 3. Ὑψίποδες κύλικες (1-3), βάσις ὁμοίας μεγάλης κύλικος (4) καὶ ληκύθιον (5) τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ Δ' π. Χ. αἰ.

Σαφὴς στρωματογραφικὴ διάκρισις τῶν προϊστορικῶν ἀγγείων II, III καὶ IV ἐντὸς τοῦ $\beta 3$ δὲν παρατηρήθη. Ὑψηλότερον μὲν μετὰ τῶν γραπτῶν ὄστράκων τῆς κατηγορίας IV ἀνευρίσκοντο κατ' ἀρχὰς ἀβαφεῖ ἐγχώρια ὄστρακα, χαμηλότερον δὲ μετὰ τῶν γραπτῶν τὰ μελανὰ μονόχρωμα III καὶ τὰ μετὰ πλαστικῆς διακοσμῆσεως II. Εἰς τὸ κατώτερον ὅμως σημεῖον τοῦ στρώματος $\beta 3$ ἐνεφανίσθησαν ἀποκλειστικῶς ἀγγεῖα τῶν κατηγοριῶν II καὶ III, τὰ δὲ τεμάχια, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετελέσθησαν τὰ δύο ἀγγεῖα τῶν εἰκ. 6 καὶ 7,1, ἀνευρέθησαν ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐπιφανείας τοῦ στερεοῦ.

Τὰ στρωματογραφικὰ δεδομένα τῆς ἐρεῦνης ταύτης εἶναι βεβαίως πολὺ περιορισμένης ἀξίας, ἔνεκα κυρίως τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τοῦ ἐρευνηθέντος

στρώματος. Ἐπὶ πλέον τοιχάριον, ἐκ τριῶν στρώσεων ἐκ πλακοειδῶν φαιῶν σχιστολίθων (εἰκ. 2ε), φαίνεται ὅτι ἐν μέρει εἶχε διαταράξει τὴν στρωματογραφίαν τοῦ ἐγγὺς χώρου. Τοῦτο πιθανώτατα εἶχε κατασκευασθῇ οὐχὶ εἰς προϊστορικὴν ἐποχὴν, διότι δὲν εἰσεχώρει κάτωθι τῆς ἐπιφανείας τοῦ στερεοῦ. Πλησίον τούτου ἀνευρέθη μικρὸς ἐκ χαλκοῦ ἀναθηματικὸς λάβρος (εἰκ. 19), τὸ δὲ χαλκοῦν τεμάχιον χείλους ἀγγείου μετ' ἐπικαθημένων πτηνῶν (εἰκ. 20) προέρχεται ἐξ ἀκαθορίστου βάθους ἐντὸς τοῦ στρώματος B3.

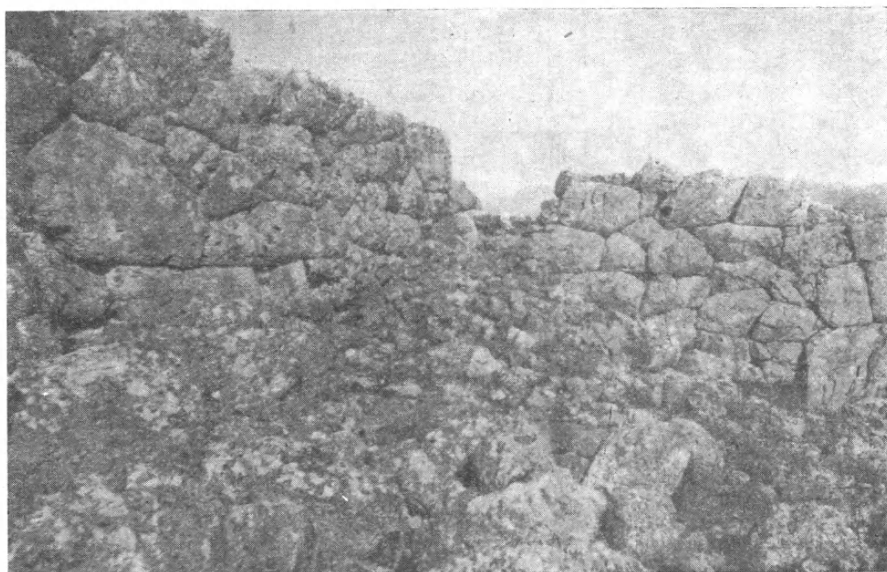
Εἰκ. 4. ΝΑ πύλη τῆς ἀκροπόλεως τῆς Καστρίτσης μετὰ τμήματος πολυγωνικοῦ τείχους.

Ἐτέρα τάφος (4 × 6 μ.) ἠνοίχθη ΒΔ τῆς K9, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ, πλησίον ἐγκαταλειφθέντος ὕδρομύλου (εἰκ. 1 B1-B2). Ἐνταῦθα ἡ στρώσις τῶν λιθαρίων καὶ τῶν χωμάτων, παρατηρηθεῖσα καὶ πέρυσι (ΠΑΕ ἔ. ἀ. σελ. 176), εὐρίσκετο εἰς βάθος 2 μ. περίπου, τὸ δὲ πάχος τῆς ὑπερέβαινε τὰ 3 μ.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῶ τῆς περαιτέρω σκαφῆς, ἵνα μὴ ἐξαντληθῇ ἀκάρπως πιθανῶς ἡ μικρὰ πίστωση.

Αἱ ὑπὲρ τὴν λιθόστρωσιν βαθεῖαι ἐπιχώσεις εἶχον συσσωρευθῇ ἐκ τῶν ὑπερθεῖν κλιτύων καὶ ἐκ τοῦ ἐπιχωσθέντος χάνδακος τοῦ ὕδρομύλου. Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τούτων ἀνευρέθησαν μετὰ τῶν νεωτέρων ἀβαφῶν ὀστράκων καὶ προϊστορικὰ τινα ὀστρακα, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη καὶ ὁ ἐνδιαφέρων κρατὴρ τῆς εἰκ. 7,2.

Ἐντὸς τῆς λιθοστρώσεως ἀνευρέθησαν δύο τάφοι. Τοῦ ἑνὸς τὴν θέσιν καθώριζον τὰ ὀστάρια μικροῦ παιδὸς καὶ ἡ πρόχους τῆς εἰκ. 21,2. Ὁ τάφος δηλ. ἦτο ἀπλοῦς λάκκος ἐντὸς τῆς λιθοστρώσεως. Ὁ ἕτερος, ἀνήκων εἰς ὠρίμου ἡλικίας γυναῖκα πιθανῶς, ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ μετρίου μεγέθους ἀργολίθων καὶ μόνον ἡ ἀνωτέρα σειρὰ τῶν λίθων ὑπερεῖχε τῆς λιθοστρώσεως (εἰκ. 18)¹. Ὁ τάφος ἐπομένως εἶχε κατασκευασθῇ μετὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς λιθοστρώσεως καὶ ὅταν εἶχεν ἐπισωρευθῇ ἱκανὸν στρῶμα χωμάτων ἀνωθεν

Εἰκ. 5. Δευτερεύουσα πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως τῆς Καστρίτσας.

τῶν λιθαρίων. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ἄλλα σημεία, ὑπὸ τὴν στρῶσιν τῶν λιθαρίων, ἐξηκολούθουν νὰ εὐρίσκωνται ὀστρακα κλασσικῶν χρόνων, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ λιθόστρωσις καὶ οἱ ἐντὸς ταύτης τάφοι δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν παλαιότεροι τῶν κλασσικῶν χρόνων. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἄλλοθεν. Ἡ χρησιμοποίησις δηλ. τοῦ προῖστορικοῦ χώρου διὰ τὰς ταφὰς ὑποδηλοῖ τὴν ἐγκατάλειψιν τούτου ὑπὸ τῶν κατοίκων, καταφυγόντων εἰς τὴν ὀχυρωθεῖσαν ἀκρόπολιν (εἰκ. 4 καὶ 5 ἰδὲ καὶ κατωτέρω σ. 385 καὶ ΠΑΕ 1951 σ. 183). Μετὰ τὴν ὀχύρωσιν ἄρα τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὴν ἐγκατάστασιν ἐντὸς ταύτης τῶν περι-

¹ Ὁ τάφος εἶχε σχῆμα τραπέζιου, διαστ. $1.91 \times 0.60 - 0.44$ μ. μετὰ τὴν στενὴν πλευρὰν πρὸς τοὺς πόδας. Ὁ νεκρὸς ἦτο ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολὰς μετὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, τὴν δὲ ἐτέραν ἐπὶ τῆς κοιλίας.

οίκων θὰ κατεσκευάσθησαν οἱ τάφοι. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τεῖχη τυπολογικῶς δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ Ε' π. Χ. αἰ., συμφώνως πρὸς τὴν κατάταξιν τοῦ SCRANTON¹, ἔπεται ὅτι ὁ χρόνος οὗτος δύνανται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς terminus post quem διὰ τὰς ταφάς. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων τούτων εἶχε σχηματισθῇ καὶ ἱκανὸν στρώμα χωμάτων ἄνωθεν, δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ θεωρήσωμεν τὰς ταφάς οὐχὶ ἀρχαιότερας τοῦ Δ' π. Χ. αἰ.².

Περαιτέρω μικραὶ δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ ἐγένοντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ τῆς Καστρίτσας, ἔξωθι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως, ἔνθα διακρίνονται ἐνιαχοῦ ὥραῖοι πολυγωνικοὶ τοῖχοι, χρησιμεύοντες εἴτε ὡς ἀναλημματικοὶ τοῖχοι κτηρίων, εἴτε κυρίως ὡς ταφικοὶ περίβολοι³. Εἰς μίαν πρᾶγματι περίπτωσιν, ἐντὸς τοιοῦτου ὀρθογωνίου περιβόλου, ἐξηκριβώθη ὕπαρξις τάφου. Ἐνεκα ὅμως τῶν καταπεσόντων βράχων, τὰ τοιχώματα εἶχον συμπιεσθῇ. Ὁ τάφος περιεῖχε τὸν νεκρὸν, ἐστραμμένον πρὸς νότον, καὶ ὅστρακα ἀβαφῇ κακῆς ποιότητος, πιθανῶς ἑλληνιστικά. Εἰς τὸν πολυγωνικὸν περίβολον, ἀμέσως κάτωθι τῆς μονῆς Καστρίτσας, ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσῃ εἰς βάθος, ἔνεκα τῶν καταπεσόντων βράχων. Ἐκεῖθεν προέρχεται ἡ πηλίνη κεφαλὴ θεᾶς, τῶν τελευταίων πιθανῶς ἑλληνιστικῶν χρόνων μὲ τὴν ἰδιαίχουσαν γραμμικὴν διακόσμησιν τῆς κόμης (εἰκ. 23).

α. Προϊστορικὰ εὐρήματα. Ταῦτα κυρίως εἶναι ἀγγεῖα χειροποίητα, ἀνήκοντα εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο καὶ πέρυσιν λόγος (ΠΑΕ 1951 σελ. 178 κ. ἐ.).

1. *Χειροποίητα μετὰ πλαστικῆς διακοσμήσεως (κατηγορ. II).* Ἡ πλαστικὴ διακόσμησις τῶν ἀγγείων τούτων ἐκτελεῖται κατὰ τοὺς γνωστοὺς ἤδη τρεῖς τρόπους. Αἱ πλαστικά ζῶναι, μορφῆς ἀλύσεως ἢ σχοινίου (rope-type), τοποθετούμεναι κατὰ κανόνα ὀριζοντίως καὶ πάντοτε ἐπὶ τῶν ἀρθρώσεων

¹ Greek Walls, σ. 51, 68 - 69 καὶ 138 - 9. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους φαίνεται ὅτι κατεσκευάσθη καὶ τὸ πολυγωνικὸν τεῖχος τῆς Κασσώπης (Σ. I. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1952 σ. 328).

² Τὸ στρώμα τῶν λιθαρίων εἶχε πάντως σχηματισθῇ πρὸ τῶν μέσων τοῦ Δ' π. Χ. αἰῶνος. Διότι κατὰ τὴν περυσινὴν ἀνασκαφὴν εἰς γειτονικὴν θέσιν (εἰκ. 1 Β - Β1) καὶ ὑπεράνω τῆς λιθόστρώσεως ἀνευρέθη μαζὶ μὲ τὰς μονοχρώμους ὑψίποδας κύλικας (εἰκ. 3,1 - 4, πρβλ. καὶ ΠΑΕ 1951, σ. 182, εἰκ. 7,1 καὶ 2) καὶ μικρὸν ληκύθιον μετὰ μελανοῦ γανώματος (εἰκ. 3,5, εἰς τὴν εἰκόνα ἀνεστραμμένον), δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Δ' π. Χ. αἰ. Ἡ λιθόστρωσις ἄρα εἶχε σχηματισθῇ πρὸ τῶν μέσων τοῦ Δ' αἰ. Ἡ ἐξενεχθεῖσα πέρυσιν ὑπόθεσις, ὅτι ἡ στρώσις αὕτη ἀπετελέσθη ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως (ΠΑΕ ἔ. ἀ. σ. 178 καὶ 183,1), καθίσταται τώρα πολὺ πιθανή, διότι τεῖχη καὶ λιθόστρωσις φαίνονται ὡς νὰ συμπίπτουν χρονικῶς.

³ Ἡ συνήθεια τῶν ταφικῶν ὀρθογωνίων περιβόλων φαίνεται πολὺ διαδεδομένη εἰς τὴν Ἡπειρον· πρβλ. Γ. ΜΗΛΙΑΔΗΝ, ΑΔ 1926, σ. 63 κ. ἐ. εἰκ. 1 - 2. (Ἀμβρακίας), Σ. ΔΑΚΑΡΗΝ, ΠΑΕ 1952 σ. 327 (Κασσώπης), JHS τ. 72, 1952, σελ. 101 (Κάτω Πιστιανῶν - Ἀρτης), Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΝ, ΠΑΕ 1952, σ. 313-4 εἰκ. 8 καὶ σ. 317 (Ροδοτόπι).

τοῦ ἀγγείου, ἤτοι ἐπὶ τῶν χειλέων, ἀμέσως ὑπ' αὐτά, παρὰ τοὺς ὤμους τὴν βάσιν καὶ παρὰ τὴν πρόσφυσιν τῶν λαβῶν, τονίζουσιν τὴν ὀργανικὴν διάρθρωσιν τοῦ ἀγγείου. Αἱ ἐμπέστοι κοιλότητες, ἐντυπούμεναι ἀτάκτως ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων καὶ τῆς ράχεως τῶν λαβῶν, ἐκτελοῦνται εἴτε δι' ἀμβλέος ὀργάνου μὲ ἀπεστρογγυλωμένον ἄκρον εἴτε διὰ τῶν ἄκρων τῶν δακτύλων. Ἡ τριπλῇ πλαστικῇ διακόσμησις, ἐπιμόνως διατηρηθεῖσα εἰς τὴν Ἡπειρον καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ καὶ τοσοῦτον εὐρέως διαδοθεῖσα καθ' ὅλην τὴν Ἡπειρον, ἔχει ἀσφαλῶς νεολιθικὴν τὴν καταγωγὴν της· διότι καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι πλαστικοὶ τρόποι δια-

κοσμήσεως εἶναι συνήθεις εἰς τὴν νεολιθικὴν κεραμεικὴν. Ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἡ διαμόρφωσις τῶν χειλέων καὶ βάσεων τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας II φαίνεται νεολιθική. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι μοναδικόν. Γεωγραφικῶς ἀπομονωμένη καὶ λίαν μεμακρυσμένη περιοχὴ ἡ Ἡπειρος διετήρησεν ἐπιμόνως τὸν νεολιθικὸν χαρακτῆρα τοῦ πολιτισμοῦ της μέχρι τέλους τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, ἴσως δὲ καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς ἱστορι-

Εἰκ. 6. Μελανὸν μονόχρωμον ἀγγεῖον τῆς κατηγορίας III.

κοὺς χρόνους, ὥς τοῦτο πιθανώτατα συνέβη εἰς Δωδώνην, ὥς ἔξ ἄλλων λόγων καθίσταται φανερόν¹.

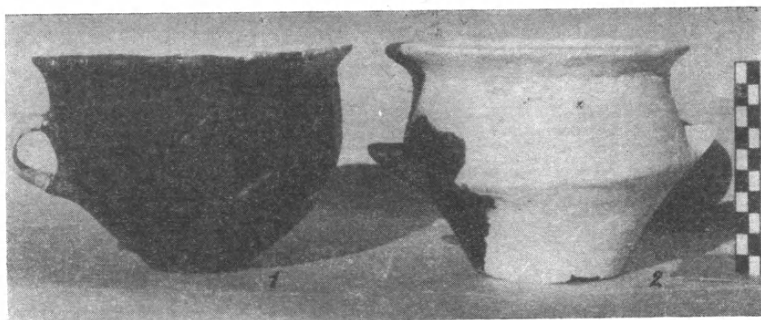
2. *Χειροποίητα μελανὰ ἢ μελανοκάστανα (κατηγορ. III)*. Καὶ ταῦτα περιεγράφησαν ἐν συντομίᾳ πέρυσιν. Ἐκ τῶν ἐφετινῶν εὗρημάτων συνεκολλήθησαν τρία, ἐν μέρει ἑλλιπῆ, ἀγγεῖα. Ἡ τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ εἶναι ὥς περιγράφεται εἰς τὴν περυσινὴν ἔκθεσιν (ΠΑΕ ἐνθ' ἄν. σ. 178-179). Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν δύο ἀγγεῖα τῆς εἰκ. 7,1-2. Τοῦ πρώτου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὁμαλή, ἀλλ' ἐλαφρῶς τραχεῖα, τὸ δὲ χρῶμα σκοτεινὸν μελανότεφρον καὶ ἀλαμπές. Τοῦ κρατήρος τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας ποικίλλει, ἔνεκα τῆς διαφορε-

¹ Τοιοῦτοτρόπως ἐξηγεῖται καὶ ἡ τελεία ἔλλειψις ἐκ Δωδώνης ἀγγείων τῆς γεωμετρικῆς ἢ καὶ ἀρχαϊκῆς περιόδου. Τὴν ἐπιβίωσιν τῆς κεραμικῆς ταύτης μέχρι τοῦ Ε' π.Χ. αἰ. ὑποδεικνύουν καὶ αἱ πρόσφατοι ἀνασκαφαὶ εἰς Δωδώνην.

τικῆς ἐπιδράσεως τοῦ πυρός, ἀπὸ τοῦ μελανοῦ μέχρι τοῦ σκοτεινοῦ τεφροῦ, τοῦ κιτρινοφαίου καὶ ξουθοῦ. Ἐνιαχοῦ διακρίνονται πιθανὰ ἔχνη λεπτοῦ ἐπιχρίσματος, χρώματος ὑποκιτρίνου.

Τὸ καστανομέλαν μόνωτον ἄγγειον τῆς εἰκ. 6 (ὑψ. 0.125 μ., διάμ. στομίου 0.13 μ.) ἔχει τὰ χεῖλη ἀποκεκρουμένα ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς γενέσεώς των. Συνεπληρώθη περίπου κατὰ τὸ ἥμισυ. Ὁμοιάζει πρὸς κῶνον μὲ ἐξωγκωμένας τὰς πλευράς, αἱ ὁποῖαι, κατερχόμεναι ἀποτόμως, ἀπολήγουν εἰς μικρὰν ἐπιπεδόσχημον βάσιν ἐλαφρῶς κοίλην¹.

Τὸ μόνωτον πιθανώτατα ἡμισφαιρικὸν κύπελλον (εἰκ. 7,1), συμπληρωθὲν μερικῶς, ἔχει ἰσχυρῶς στενουμένην ἐπιπεδόσχημον βάσιν, ταινιόσχημον λαβὴν

Εἰκ. 7. Μελανά μονόχρωμα (κατηγ. III).

καὶ λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω εὐρυνόμενα χεῖλη (ὑψος 0.105 μ., διάμ. χειλέων 0.155 μ.)². Ἀνευρέθη, ὥς καὶ τὸ προηγούμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ στρώματος Β3 πλησίον τῆς Κ9. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ σφαιρικοῦ κυπέλλου ἀποβαίνει λίαν συνήθης κατὰ τὴν ΠΕ III περίοδον καὶ συνεχίζεται καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ΜΕ³. Κατὰ τὴν Miss GOLDMAN (ἔ.ἀ. σελ. 118) εἰς τὰ σχήματα ταῦτα ὥς καὶ εἰς τὰς ὥτοειδεῖς μετὰ τρήματος ἀποφύσεις (ἰδὲ ἀμέσως κατωτέρω) δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν πρόδρομον τῶν ΜΕ ἄγγείων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν μινυείων ἄγγείων.

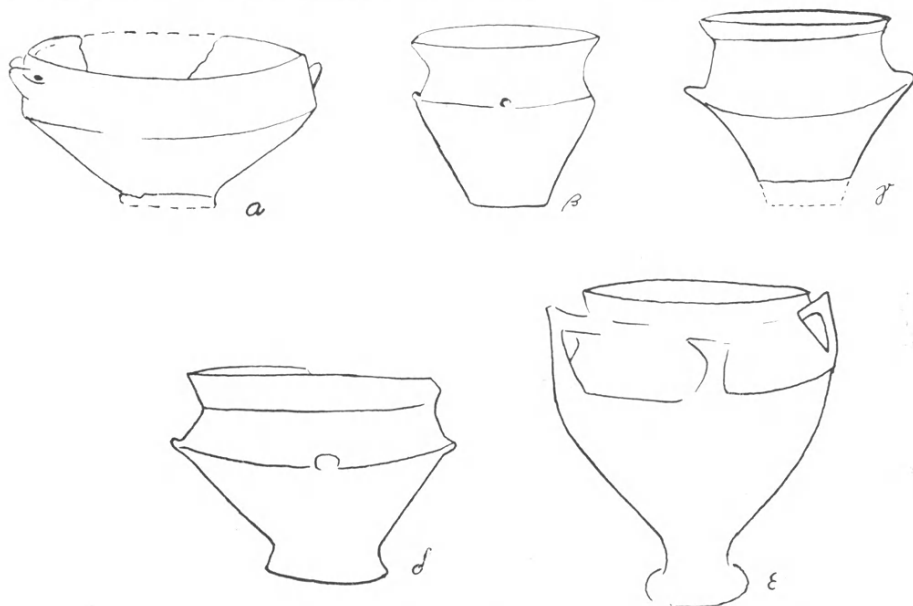
Κρατὴρ (εἰκ. 7,2) μετὰ δύο πιθανώτατα τριγωνικῶν ἀποφύσεων ἀντὶ λαβῶν, ἐκφυομένων ἐκ τοῦ εὐρυτέρου σημείου τῆς κοιλίας. (Συνεπληρώθη

¹ Πρβλ. N. VALMIN, The Swedish Messenia Expedition σ. 240.

² Πρβλ. GOLDMAN, Eutresis σ. 118 εἰκ. 160 (ΠΕ III). A. PERSSON, Asine σ. 218 εἰκ. 160,6 (ΠΕ III). F. KUNZE, Orhomenos III, πίν. XVII-XIX (ΠΕ III). DÖRRFELD, Alt-Ithaka II, Beil. 72,5. W. HEURTLEY, BSA, τ. XXXV, σ. 25 εἰκ. 20,⁸² (ΠΕ) ἐξ Ἰθάκης. Γ. ΜΥΛΩΝΑ, Ἑλευσινιακά Α' σ. 77, εἰκ. 53 (ΜΕ).

³ GOLDMAN, ἔ. ἀ. σ. 118, Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 77.

κατὰ τὰ $\frac{3}{4}$: ὕψος σωζόμενον 0.105 μ., διάμετρος χειλέων 0.14 μ.). Ἐχει σχῆμα ἀμφικωνικὸν μὲ τὸν μικρότερον κόλουρον κῶνον ὑποκείμενον. Τὰ χεῖλη ἐκτείνονται λοξῶς πρὸς τὰ ἄνω, σχηματίζοντα καμπύλην στεφάνην. Ἡ ἐλλείπουσα βάσις τοῦ ἀγγείου ἐσχηματίζετο πιθανῶς ὡς εἰς τὰ μετὰ χαμηλοῦ ποδίου πρασινόφαια ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου (εἰκ. 8ε) καὶ τὸ μινύειον τοῦ Ραχμανίου (εἰκ. 8δ) ἢ ὡς συμπληροῦται εἰς τὸ σχέδιον (εἰκ. 8γ). Καθ' ὅσον γνωρίζω, ὅμοιον ἀκριβῶς ἀγγεῖον δὲν ἀνευρέθη ἄλλαχοῦ¹. Τὸ γωνιώδες ἀμ-

Εἰκ. 8. α Ραχμανίου, β Schussenried, γ Καστρίτσης, δ Ραχμανίου, ε Θέρμου.

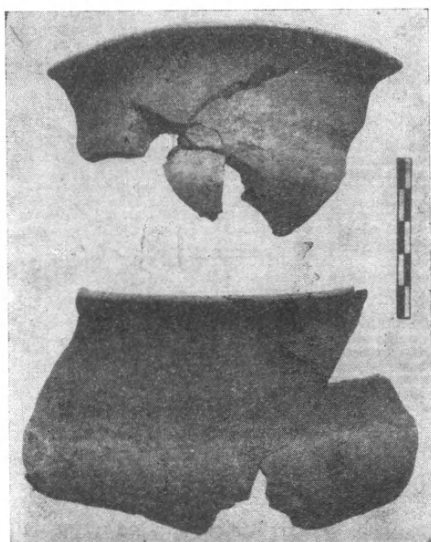
φικωνικὸν περίγραμμα τῆς κοιλίας καὶ ἐν μέρει καὶ αὕτη ἡ τεχνικὴ ἐνθυμίζουν ἐπ' ὀλίγον τὰ νεώτερα νεολιθικὰ ἀγγεῖα τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης². Ἀλλὰ ταῦτα στεροῦνται τελείως χειλέων καὶ βάσεως. Μεγαλύτεραν ὁμοιότητα παρουσιάζει πρὸς τοὺς μνημονευθέντας μινυεῖους κρατῆρας τοῦ Θέρμου καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν μινυεῖαν κύλικα τοῦ Ραχμανίου³ τῆς ΠΕ ΙΙΙ περιόδου (εἰκ. 8δ).

¹ Πρβλ. τὸ ἐκ Schussenried τῆς Γερμανίας, MAX EBERT, *Reallex.*, τ. 11, πίν. 114 καὶ ἐνταῦθα εἰκ. 8β.

² Πρβλ. Γ. ΜΥΛΩΝΑ, *Olynthus I* εἰκ. 23 καὶ εἰκ. 71ε.

³ Κ. ΡΩΜΑΙΟΣ, *ΑΔ* 1915 σ. 256, εἰκ. 15, 16 καὶ 20 (τῶν ἀγγείων τοῦ Θέρμου ὁ μινυεῖος χαρακτηρ εἶναι ἀναμφισβήτητος) καὶ WACE-THOMPSON, *Prehistoric Thessaly* σ. 47 εἰκ. 23d. τῆς ΠΕ ΙΙΙ.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ μινυεῖα συγγένεια τῶν τριγωνικῶν ἀποφύσεων. Ἐκφυόμεναι ὀργανικῶς ἐκ τοῦ εὐρυτέρου σημείου τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου, ἔχουν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν κυρτὴν τὴν δὲ ἑτέραν ὑπόκοilon ἢ καὶ ἐπίπεδον. Μία λαβὴ ἐκ Καστρίτσης (ΠΑΕ 1951, σ. 179, εἰκ. 4,8) φέρει ὀπὴν πρὸς ἀνάρτησιν, ἑτέρα ἐκ Κουτσελιοῦ (αὐτόθι εἰκ. 4,9) διατηρεῖ ὑποτυπώδη κοιλότητα, ἀνάμνησιν τῆς ὀπῆς, ἄλλαι τέλος, ἔχουσιν τὴν κάτω πλευρὰν ἐντελῶς ἐπίπεδον τὴν δὲ ἄλλην κυρτὴν, ἀπέβαλον πᾶσαν ἀνάμνησιν τοῦ τρήματος¹. Ὁ κρατὴρ τῆς Καστρίτσης παρουσιάζει σαφῶς μινυεῖαν φυσιογνωμίαν ὥς καὶ τὰ κατὰ πολὺ ἐξειλιγμένα πρασινοφαῖα τοῦ Θέρμου. Ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων ἱκανὰ στοιχεῖα ἐνθυμίζουν τὴν τεχνικὴν τῶν μινυέων ἀγγείων. Οὕτως αἱ μὲ ἀυστηρὸν περίγραμμα ὑπόκοιλοι βάσεις, ἡ τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ, τὸ μελανὸν ἐνίοτε στίλβον χρῶμα τῆς ἐπιφανείας, ὁ σχηματισμὸς τῶν χειλέων καὶ τῶν καθέτων λαβῶν, αἱ ὁποῖαι συνήθως φέρουν κατὰ μῆκος ἐλαφρὰν κοίλανσιν κατὰ τὸ μέσον, ὑπομιμνήσκουν ζωηρῶς τὰ μελανὰ «ἀργεῖα μινυεῖα». Τὰ μελανὰ ἀγγεῖα τῆς Καστρίτσης, ἀνευρισκόμενα εἰς Δωδώνην² καὶ ἰδίᾳ εἰς Κουτσελιό, ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἀγγείων τῆς ΠΕ III καὶ ΜΕ I περιόδου καὶ φαίνεται, ὅτι ἠδιοτηρήθησαν καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ χαλκοῦ.

Παρουσιάζουν κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὰ black καὶ red-monochrome ware, περὶ ὧν ἐγένετο σύντομος μινεῖα κατὰ τὴν περυσινὴν ἔκθεσιν. Τὰ ἀγγεῖα ὁμῶς τῆς λεκάνης τῶν Ἰωαννίνων δύνανται νὰ συναφθοῦν μὲ τὸν ἰδιαίτερον κύκλον τῶν μελανῶν μονοχρώμων ἀγγείων τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, ἀνευρισκομένων ἀπὸ τῆς Λευκάδος μέχρι τῆς Μεσσηνίας.

Εἰκ. 9. Βαθεῖαι φιάλαι μετὰ λαβῶν καὶ γραπτῆς διακοσμῆσεως κατηγ. IVα (πρβλ. εἰκ. 11)

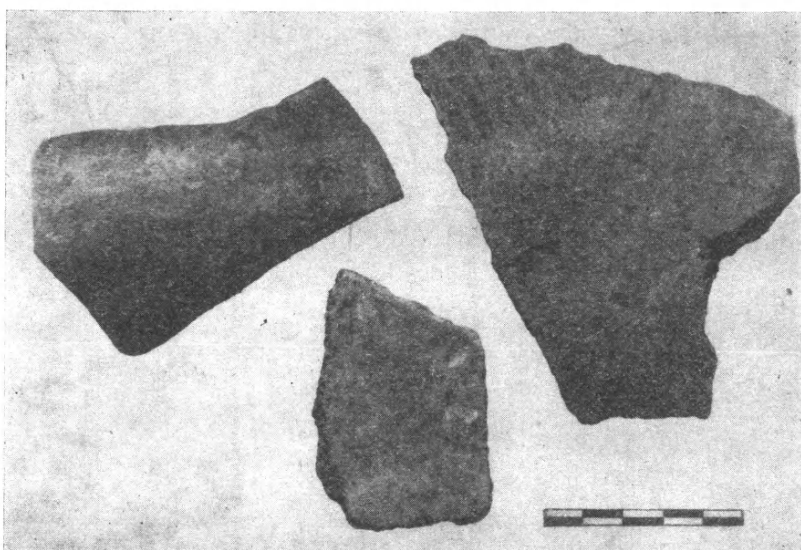
¹ Αἱ ἀποφύσεις αὗται, συνήθως τετρημέναι, ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ΠΕ καὶ ἀποβαίνουν χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῶν γραπτῶν ἀμαυροχρώμων καὶ τῶν μινυέων ἀγγείων τῆς ΜΕ (GOLDMAN, ἔ. ἀ. σ. 118, εἰκ. 157, 159 καὶ πίν X).

² Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, Ἡπειρ. Χρονικά, τ. 10, σελ. 198 καὶ 201, πίν. 9β8,14,19 - 20, ΠΑΕ 1952 σελ. 280 - 281 (Δωδώνη).

Ἰκανὰ στοιχεῖα τούτων καὶ ἰδιαιτέρως ὁ κρατὴρ παρουσιάζουν μινύειον τοπικὸν χαρακτῆρα καὶ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τῆς ΠΕ III – ΜΕ I περιόδου ἀποτελοῦν τὴν προβαθμίδα τῶν μεσοελλαδικῶν μινυείων ἀγγείων, εἶναι πολὺ πιθανή.

3. *Χειροποίητα ἀμανρόχρωμα γραπτά (matt - painted) (κατηγορία IV).*

α. *Ἄνευ ἐπιχρίσματος, IVa.* Στρωματογραφικῶς φαίνονται τὰ νεώτερα τῶν προϊστορικῶν ἀγγείων, ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ στρώματος Β3, ὑψηλότερον τῶν προηγουμένων κατηγοριῶν. Ὁ πηλὸς τῶν εἶναι καθαρὸς καὶ

Εἰκ. 10. Γραπτά τεμάχια ἀγγείων IVa.

καλῶς ὥπτημένος, τὰ δὲ τοιχώματα ἐνίστε ἱκανῶς λεπτά (0.003 - 0.004 μ.) καὶ κανονικά. Κατὰ τὴν τομὴν παρουσιάζουν λεπτὸν πυρῆνα τεφρόν, περιβαλλόμενον ὑπὸ κεραμόχρου ἢ ροδίνου χρώματος πηλοῦ. Μερικὰ φέρουν ἐλαφρὰν στίλβωσιν.

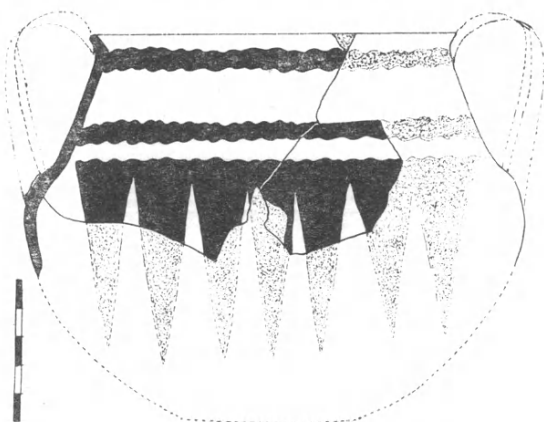
Κυρίως εἶναι μικροῦ μεγέθους ἀγγεῖα, μερικὰ τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς τὸν γνωστὸν τύπον τῆς βαθείας φιάλης μετὰ σφαιρικῆς γάστρας καὶ ταινιωτῶν λαβῶν, ἐκφυομένων ἐκ τῶν χειλέων (tankard, εἰκ. 9 καὶ 11). Εἰς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὑπάρχει σαφὴς πρόθεσις σχηματισμοῦ χειλέων διὰ τῆς διευρύνσεως καὶ προεκτάσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ λαιμοῦ¹. Μερικὰ ὄστρακα

¹ Εἰς τὰς ὁμοίας φιάλας ἐκ Μπουμποῦστι (HEURTLEY, *Preh. Maced.* σ. 227, ἀγγεῖα 461 - 2), ἐκ Λιανοκλαδίου (PT σ. 162, εἰκ. 162c,d), ἐκ Κοζάνης (B. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙ-

ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τῶν τριγωνικῶν ὑψιπόδων κυλίκων μετὰ λαβῶν, γνωστῶν ἐκ τῶν περυσινῶν ἀνασκαφῶν (πρβλ. εἰκ. 3,1-4).

Ἡ διακόσμησις εἶναι ἡ αὐτή, ὡς περιεγράφη πέρυσιν. Ἰδιαίτερα φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ προτίμησις τῶν κρεμαμένων ἐκ τῶν ὤμων λογχοειδῶν τριγώνων, πληρουμένων συνήθως διὰ χρώματος, καὶ πρὸ παντὸς ἡ κυματοειδὴς ταινία (εἰκ. 11), τοποθετουμένη εἰς τὰ σημεῖα ἀρθρώσεως τοῦ ἀγγείου, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὸ πλαστικὸν ἄλυσσοειδὲς τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας II. Ἡ διακόσμησις τῶν ὀστράκων τῆς εἰκ. 10 συνίσταται ἐκ κρεμαμένων ἐκ τῶν ὤμων τριγώνων, πληρουμένων δι' ὁμορρόπων γωνιῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον ἀπουσιάζει ἡ μαιανδροειδὴς διακόσμησις.

Ὁ ρυθμὸς οὗτος φαίνεται ὅτι διτηρήθη ἐπὶ μακρόν, πιθανώτατα καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς προχωρημένους χρόνους τῆς Α' π.Χ. χιλιετηρίδος, διότι ἀνευρίσκοντο ἐνίοτε μετὰ τῶν ἀβαφῶν κλασσικῶν ἐγχωρίων ὀστράκων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι μοναδικὸν διὰ τὸν ἑξαιρετικῶς συντηρητικὸν πολιτισμὸν τῆς Ἡπείρου. Αἱ ὑψιποδες κύλικες τῶν περυσινῶν ἀνασκαφῶν (εἰκ. 3,1-4, καὶ ΠΑΕ 1951, σελ. 182

Εἰκ. 11. Βαθεῖα γραπτὴ φιάλη μετὰ λαβῶν κατηγ. IVα (πρβλ. εἰκ. 9, 2).

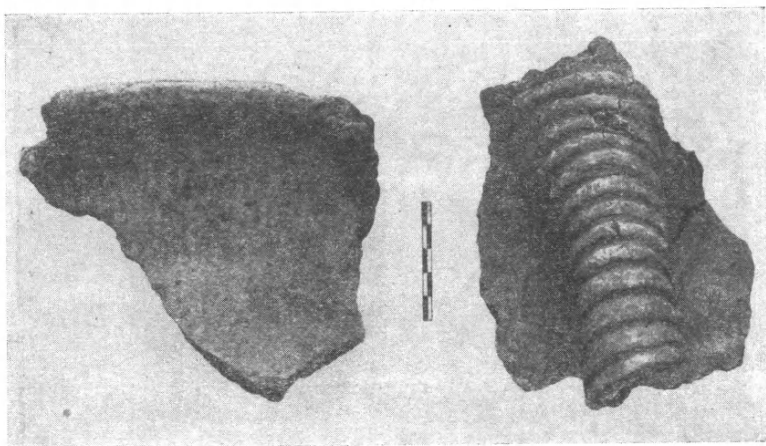
εἰκ. 7,1-2), χρονολογούμεναι, ὡς εἵπομεν, κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰ., εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὴν γραπτὴν χειροποίητον (ΠΑΕ ἔ. ἀ. εἰκ. 7,3), ἀνευρεθεῖσαν εἰς προϊστορικὸν στρῶμα. Ἐπίσης ἡ ραμφόστομος πρόχους μετὰ προχοῆς (εἰκ. 21), οὐχὶ ἀρχαιοτέρα τοῦ Δ' π.Χ. αἰ., εἶναι ὁμοία πρὸς τὰς πρωτογεωμετρικὰς καὶ γεωμετρικὰς πρόχους ἐκ Μακεδονίας (ιδὲ καὶ κατωτέρω σ. 378 καὶ 383).

β. *Χειροποίητα ἀγγεῖα μετ' ἐπιχρίσματος IVβ* (εἰκ. 12 - 17)¹. Ἀνευρέθησαν, ὡς ἐσημειώθη (ἀνωτ. σελ. 365), ἐπὶ τῶν ἀναχωμάτων τῆς τάφρου (εἰκ. 2α1) παρὰ τὴν Κ9. Εἶναι πάντοτε χονδροειδῆ ἀγγεῖα, ἀνήκοντα εἰς πύθους καὶ μεγάλα εὐρύστομα ἀγγεῖα. Ὁ πηλὸς εἶναι ἀκάθαρτος καὶ σκλη-

THS - D. FEYTMANS, AE 1948 - 49, σελ. 106, εἰκ. 23 - 24), ἐκ νεκροταφείου Πατέλι (HEURTLEY, ἔ. ἀ. πίν. XXIII, i, n. x. z) δὲν ὑπάρχει σχηματισμὸς χειλέων, ὅταν αἱ λαβαὶ ἐκφύωνται ἐκ τῶν χειλέων.

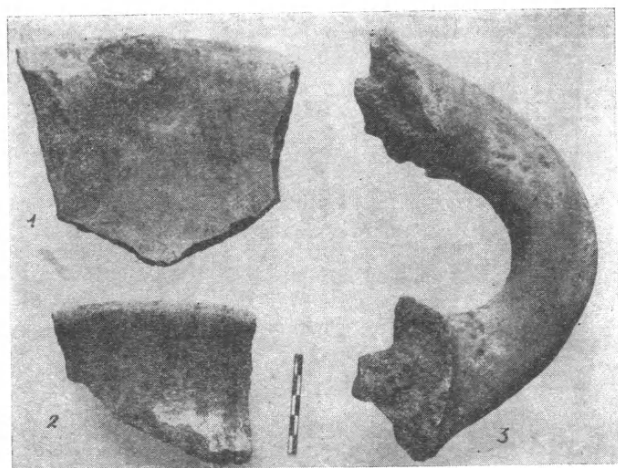
¹ Πρβλ. καὶ ΠΑΕ 1951 σ. 181.

ρός, περιέχων χάλικας, τρίμματα κεράμων καὶ ἀνθράκων. Κατὰ τὴν τομὴν ἔχει χρῶμα τεφρὸν σκοτεινόν. Ἐξωτερικῶς ἐπιχρίεται διὰ καθαρωτέρου λε-

Εἰκ. 12. Γραπτά ἀμαυρόχρωμα τῆς κατηγορίας IVβ, ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῶν χωμάτων παρὰ τὴν τάφρον (σχεδ. εἰκ. 2α1).

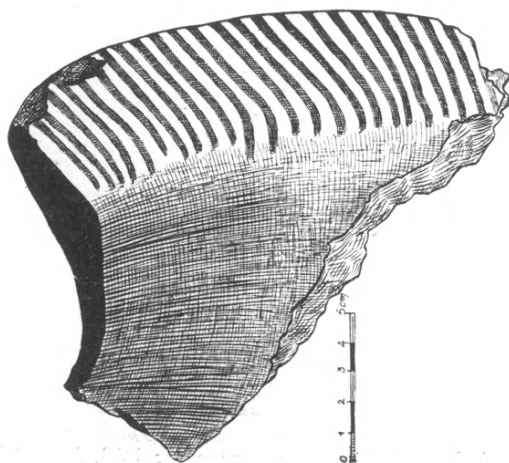
πτοῦ στρώματος πηλοῦ, χρώματος τεφροῦ, ἀργυροειδοῦς, ἐρυθροκιτρίνου ἢ κεραμόχρου. Ἡ ἐπίστρωσις αὕτη δὲν εἶναι πάντοτε λεῖα. Συνήθως ἡ ἐπιφά-

Εἰκ. 13. Γραπτά ἀμαυρόχρωμα τῆς κατηγορίας IVβ, προερχόμενα ἐκ τῶν ἀναχωμάτων παρὰ τὴν τάφρον (σχεδ. εἰκ. 2α1). Τὸ τεμάχιον 1 φέρει ἐσωτερικῶς ἴχνη λαβῆς καὶ γραπτὴν διακόσμησιν (εἰκ. 16).

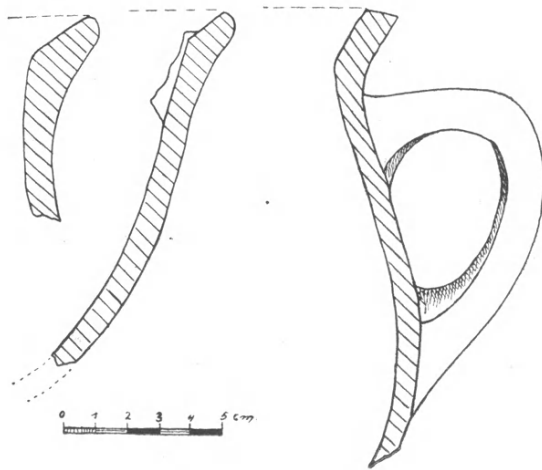
νεια φέρει ρήγματα (σκάσιμο), προκληθέντα ἐκ τῆς θερμότητος κατὰ τὴν ὄπτῃσιν.

Τὰ χεῖλη (εἰκ. 14 καὶ 15), σχηματιζόμενα διὰ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ πάχους

Εἰκ. 14. Γραπτὴ διακόσμησις ἐσωτερικῶς τοῦ ἀγγείου κατηγ. IVβ (πρβλ. καὶ εἰκ. 12,1).

καὶ τῆς διευρύνσεως τῶν τοιχωμάτων τοῦ λαιμοῦ, ἐπιπεδοποιοῦνται κατὰ τὴν ράχιν πρὸς σχηματισμὸν τῆς Ἰστεφάνης, ἥ ὁποία κλίνει πρὸς τὰ ἔσω συνήθως. Αἱ λαβαὶ (εἰκ. 12, 13 καὶ 17), ὀριζόντιαι καὶ κάθετοι, εἶναι βαρεῖαι

Εἰκ. 15. Τομαὶ χειλέων ἀγγείων κατηγ. IVβ (1 = εἰκ. 13, 2) (2 = εἰκ. 13, 1 καὶ εἰκ. 16, 3 = εἰκ. 17).

μὲ τομὴν στρογγύλην ἢ ταινιόσχημοι, στερεούμεναι ἐνίστε ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου διὰ τοῦ προέχοντος πυρῆνος τῆς λαβῆς (εἰκ. 13,3)¹.

Μοναδικαὶ ἴσως εἶναι αἱ καλαθόσχημοι λαβαί, στερεούμεναι ἐσωτερικῶς τοῦ ἀγγείου καὶ ὑπὸ τὰ χεῖλη (εἰκ. 13,1, 15,2 καὶ 16). Ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν εἶναι μοναδική διὰ τὴν Καστρίτσαν εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας ταύτης².

Ἡ διακοσμησις, συνήθως δι' ἐρυθροῦ ξανθοῦ βερνικίου καὶ σπανιώτερον διὰ καστανομέλανος, ὁμοίου πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῆς προηγουμένης κατηγορίας (IVα), συνίσταται ἐκ πυκνῶς θλωμένων γραμμῶν (ζῖκ-ζᾰκ εἰκ.12,2), ἐκ συστήματος παραλλήλων γραμμῶν, θλωμένων κατ' ὀρθὰς περίπου γωνίας (εἰκ. 12,1), ἐκ τριγώνων πληρουμένων διὰ γραμμῶν (εἰκ. 12,2), ἐκ καθέτων

γραμμῶν, τοποθετουμένων ἐνίστε καὶ ἐσωτερικῶς τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 13,1 καὶ 14). Βέβαια σχήματα ἀγγείων εἶναι τὸ τῆς ἀβαθοῦς, ἡμισφαιρικῆς περίπου φιάλης (διάμ. 0.22 μ.) μετὰ μιᾶς ἢ δύο λαβῶν ἐσωτερικῶς τοῦ ἀγγείου, τοποθετουμένων παραλλήλως πρὸς τὰ τοιχώματα (εἰκ. 16), καὶ τοῦ εὐρυστόμου ἀγγείου (εἰκ. 17).

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα φαίνονται ὡς νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὴν

διακοσμητικὴν παράδοσιν τοῦ προηγουμένου γραπτοῦ ρυθμοῦ IVα, ἀλλ' ἡ τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ, ἰδίᾳ δὲ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων, ὁ σχηματισμὸς τῶν λαβῶν (εἰκ. 12,2) καὶ ἡ τοποθέτησις τούτων ἐσωτερικῶς τοῦ ἀγγείου δεικνύουν ἐντελῶς νέαν ἀντίληψιν.

¹ Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στερεώσεως τῶν λαβῶν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου, συνήθης εἰς τὰ ἀγγεῖα II καὶ IV τῆς Δωδώνης καὶ Καστρίτσας, ἀπαντᾷ ἤδη κατὰ τὴν ΠΜ I εἰς Κρήτην (J. D. S. PENDLEBURY, *The Archaeology of Crete* σ. 38) καὶ κατὰ τὴν Τροίαν I (BLEGEN - CASKEY, *κ.λ.π. Troy I* εἰκ. 250,8, ἐκ τοῦ τέλους Τροίας I καὶ Troy II, εἰκ. 173,2 καὶ 3, ἐκ Τροίας IV). Εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ΠΕ III (GOLDMAN, *ἔ. ἀ. σ. 120*). Ἡ μέθοδος αὕτη προσέρχεται πιθανῶς ἐξ Ἀνατολῆς (FRANKFORT, *Studies in Early Pottery of the Near East*, II σ. 86).

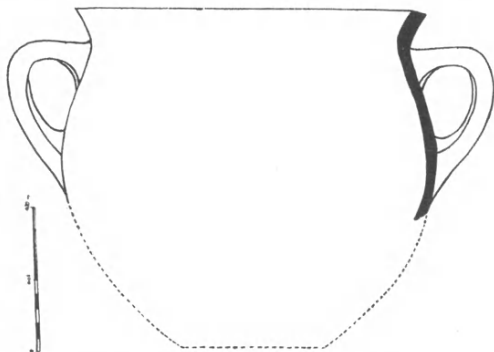
² Πρβλ. N. VALMIN, *ἔ. ἀ. σ. 251*, E. HOLMBERG, *Asea*, σελ. 55 εἰκ 57α, ἐνθα ἐσωτερικῶς τοῦ ἀγγείου ὠτοειδεῖς ἀποφύσεις. Ἡ ἐκ Λιανοκλαδίου λαβὴ ἀγγείου (ρυθμὸς Δ1β) μὲ ὅμοιον σχηματισμὸν χεῖλους (PT σ. 184 καὶ εἰκ. 131b, c) παρέχει τὸ πλησιέστερον παράδειγμα. Τὸ ὑπερβολικὸν πάχος τῶν λαβῶν IVβ Καστρίτσας ἐπέβαλε τὴν ὑπὸ τὰ χεῖλη τοποθέτησίν των.

Ἡ κεραμεικὴ αὕτη φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν παραδουνάβειον κεραμεικὴν τῶν Lausitz, ὥς αὕτη παρουσιάζεται εἰς τὸ πυρποληθὲν στρώμα C τῆς Βαρδαρόφτσας, χρονολογούμενον περὶ τὰ μέσα τοῦ IB' π. Χ. αἰ. Ἡ τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ καὶ ἡ μετὰ δακτυλιοειδῶν ἀντακώσεων λαβὴ τῆς εἰκ. 12,2 ἔχουν φανεράν ὁμοιότητα πρὸς τὴν βορείαν κεραμεικὴν τῶν Lausitz¹, ἀλλ' ὁ χαρακτὴρ τῆς διακοσμήσεως καὶ τὸ χρῶμα τοῦ βερνίκιου, τὸ μελανοκάστανον, μαρτυροῦν τὴν σχέσιν τῶν ἀγγείων τούτων πρὸς τὰ τῆς κατηγορίας IVa. Ἔνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης καὶ τῆς συγγενείας των πρὸς τὴν παραδουνάβειον κεραμεικὴν τῆς Βαρδαρόφτσας, καὶ ἔνεκα τῆς διαμορφώσεως τῶν χειλέων, ἡ τοποθέτησις τῶν γραπτῶν ἀγγείων IVa τῆς Καστρίτης περὶ τὸ τέλος τῆς YE III περιόδου καὶ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου εἶναι ἡ πιθανωτέρα.

Ἀναμφιβόλως ὁ γραπτὸς ρυθμὸς τῶν ἀγγείων IVa, ὥς καὶ ὁ τοῦ παρακειμένου χωρίου Κουτσελιοῦ (ιδὲ ΠΑΕ 1951 σ. 173, εἰκ. 1), ἔχει ἄμεσον συγγένειαν πρὸς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Μπουμποῦστι. Ἡ τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ, ἡ διακόσμησις καὶ αὐτὰ τὰ σχήματα

τῶν ἀγγείων εἶναι κοινὰ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχάς. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ μεταγενέστερα ἀγγεῖα τοῦ Πατέλι ἡ συγγένεια εἶναι καταφανής. Ἰδιαιτέρως ἡ μνημονευθεῖσα ραμφόστομος πρόχους μετὰ προχοῆς καὶ ἀποκεκομμένου στομίου (Jug with cut-away neck), αἱ βαθεῖαι φιάλαι, αἱ ὑπίποδες τριγωνικαὶ κύλικες ἔχουν τὰ ἀντίστοιχά των εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Πατέλι². Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν διακόσμησιν. Περαιτέρω ὁ ρυθμὸς οὗτος ἀπαντᾷ εἰς τὴν Φλώριναν, εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Κοζάνης, ὥς εἵπομεν, καὶ βορειότερον παρὰ τὴν Ὀχρίδα³.

Νοτίως τῆς Ἡπείρου συγγενὴς ἀγγειακὸς ρυθμὸς ἀπαντᾷ εἰς τὸ Θέρμον καὶ εἰς τὸν Ταξιάρχην τῆς Αἰτωλίας, τὴν Λευκάδα, τὴν Ἰθάκην, τὴν

Εἰκ. 17. Συμπλήρωσις ἀγγείου τοῦ τεμαχίου εἰκ. 15, 3, πιθανῶς τῆς κατηγ. IVβ.

¹ Πρβλ. HEURTLEY, BSA XXVII σ. 24 εἰκ. 12d.

² HEURTLEY, Preh. Mac. πίν. XXIII καὶ ἰδίᾳ b, x, CASSON, Macedonia, Thrace and Illyria σ. 156, εἰκ. 63, ἔνθα καὶ συγγενὴς τύπος κύλικος καὶ P. AMANDRY, La Collection Hélène Stathatos, 1953, σ. 69 εἰκ. 43.

³ A. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ, ΑΕ 1932 σ. 73, εἰκ. 34, HEURTLEY, ἔ. ἀ. σ. 229.

Ὀλυμπίαν καὶ Λιανοκλάδι¹. Πρόκειται δηλαδή περὶ ἰδιομόρφου γραπτῆς γεωμετρικῆς κεραμεικῆς, ἀναπτυχθείσης καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς Ὀχρίδος μέχρι τῆς νοτίας Πελοποννήσου, μὲ πιθανὴν προεκβολὴν πρὸς Λιανοκλάδι.

Ἀσυμβίβαστοι διαφωνίαι ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ὥς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὁμοιογενοῦς τούτου δυτικοελληνικοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ,

Εἰκ. 18. Τάφος ἐντὸς τῆς λιθοστρώσεως.

ὀφειλόμενα κυρίως εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀναμφισβητήτων στρωματογραφικῶν κριτηρίων, εἰς τὸ περλωρισμένον ὑλικὸν καὶ πιθανῶς εἰς τὴν χρονικὴν ἑξίν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπὶ τοῦ ἀγγειακοῦ τούτου ρυθμοῦ ὁ ἀρχαιότερος ἀμαν-

¹ Κ. ΡΩΜΑΙΟΣ, ΑΔ 1915 σελ. 263 - 65, εἰκ. 30 - 31, ὁ αὐτός, ΑΔ 1926 σελ. 24, HEURTLEY, BSA XXVIII σ. 182, S. BENTON, BSA XXXIX, σ. 8 πίν. 3 (P8, P9, P11), FR. WEEGE, AM τ. 36, σ. 175 - 176, εἰκ. 20b, c, PT σ. 182, εἰκ. 125 - 28 καὶ σ. 144 εἰκ. 62 (ἐκ Τσαγγλίου).

ρόχρωμος γραπτὸς ρυθμὸς (matt - painted) τῆς ΜΕ περιόδου. Ἀσφαλέστερον θὰ ἦτο δυνατόν ἴσως νὰ χρονολογηθοῦν τὰ ἀγγεῖα τοῦ Μπουμποῦστι, τοῦ Θέρμου καὶ τοῦ Λιανοκλαδίου. Καὶ διὰ μὲν τὰ ἀγγεῖα τῶν δύο πρώτων περιοχῶν δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἀπὸ τοῦ ΙΓ' π. Χ. αἰ. χρονολόγησις, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν πάντοτε, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐξηκολούθησαν κατασκευαζόμενα ἐπὶ μακρὸν καὶ κατ' αὐτὴν δηλ. τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου, ὡς τοῦτο συνέβη διὰ τὰ μνημονευθέντα ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου¹. Διὰ τὰ ἀγγεῖα ὅμως τοῦ Λιανοκλαδίου, τὰ ὁποῖα φέρονται προερχόμενα ἐκ μεσοελλαδικοῦ στρώματος, τὸ ζήτημα παραμένει ἀμφίβολον, καίτοι ἡ τοποθέτησις τούτων ὑπὸ τῆς Miss H. HANSEN κατὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν περίοδον μοῦ φαίνεται ἡ πιθανωτέρα².

Νομίζω ὅτι ἡ τοποθέτησις τῶν γραπτῶν ἀγγείων Καστρίτσης IVα ἀπὸ τοῦ IB' π. Χ. αἰ. καὶ ἐξῆς, συμφώνως δηλ. πρὸς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Μπουμποῦστι καὶ τοῦ Θέρμου, εἶναι ἡ ὀρθότερα, ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς καὶ ἑτέρας ἐνδείξεις. Οὕτω τὰ ἐκ Καστρίτσης ὀλιγάριθμα γραπτὰ ὄστρακα τῆς κεραμεικῆς τῶν Lausitz (IVβ), δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν, συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς Βαρδαρόφτσας, κατὰ τὰ μέσα τοῦ IB' π. Χ. αἰ., ἔχουν, ὡς εἶδομεν, συγγενῇ τὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν πρὸς τὰ λοιπὰ γραπτὰ ἀγγεῖα Καστρίτσης IVα, τοῦ τύπου Μπουμποῦστι.

Ἐπὶ πλέον κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ἐξήκοντα δηλαδὴ ἔτη μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἡ ἀρχαία γραπτὴ παράδοσις ὁμιλεῖ περὶ μεγάλων ἀναστατώσεων εἰς τὴν Ἑπειρον. Ἀποτέλεσμα τούτων ὑπῆρξεν ἡ μετανάστευσις τῶν Ἑπειρωτῶν Θεσσαλῶν ἐξ Ἑπείρου πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἡ μετατόπισις ἐκεῖθεν τῶν περὶ τὴν περιοχὴν τῆς Ἀρνης Βοιωτῶν πρὸς τὴν Βοιωτίαν, τὴν ἱστορικὴν τῶν κοιτίδα (ΗΡΟΔΟΤΟΣ VII, 176, ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ I, 12).

Κατὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα ἔμμεσος αἰτία τῶν μεταναστεύσεων τούτων καὶ τῆς πρὸς νότον μετακινήσεως τῶν *Μακεδωνῶν* Δωριέων τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ (I, 56) ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὴν Κ. Μακεδονίαν εἰσβολὴ τῶν Lausitz, τῶν ὁποίων ἔχνη παρουσίας τῶν εἰς τὴν Ἑπειρον ὑποδηλοῖ πιθανῶς ἡ κεραμεικὴ IVβ.

Ἄμεσος αἰτία τῶν μετακινήσεων τούτων φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ ἐμφάνισις νέων φύλων εἰς τὴν Ἑπειρον, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ Μολοσσοὶ³

¹ Ταῦτα διὰ λόγους στρωματογραφικοὺς δὲν ἀνέρχονται ὑψηλότερον τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἢ καὶ ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ὅπως καὶ τὰ ὑστερομυκηναϊκὰ III τοῦ Θέρμου, ἐξηκολούθησαν κατασκευαζόμενα ἐπὶ μακρότερον κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Ρωμαιοῦ.

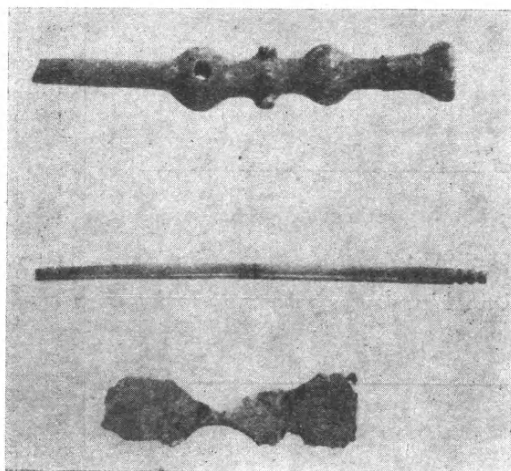
² Early Civilization in Thessaly, σελ. 120 - 1. Διάφορον, ἀλλὰ πιθανὴν ἄποψιν, διὰ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τοῦ Λιανοκλαδίου διατυπώνει ὁ HEURTLEY ἐν BSA XXVIII, σ. 185.

³ ΠΙΝΑ. Νεμ. IV, 51 - 53, VII, 38 κ. ἐξ., ΕΥΡΙΠ. Ἀνδρομάχη, 1243 κ. ἐξ. (σχετικῶς πρβλ. καὶ CROSS, Epirus, σ. 12 καὶ σ. 109 - 112), ΣΚΥΜΝΟΥ, Περιγήσεις 447

καὶ μάλιστα εἰς ἐκείνην τὴν περιοχὴν ἀκριβῶς, ὅπου ὀλίγον πρότερον ἡ 'Ομηρικὴ γεωγραφία φέρει ἐγκατεστημένους τοὺς 'Ενιῆνας καὶ τοὺς Περιαιβούς ('Ιλιάς Β 749 κ. ἐξ.).

Πιθανώτερος τόπος προελεύσεως τῶν Μακεδνῶν Μολοσσῶν τῆς 'Ηπείρου ἐπισημαίνεται ἡ Δ. Μακεδονία, ἡ καί τις τῶν Λωριέων τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ (I, 56) καὶ μάλιστα ἡ περὶ τὴν Καστοριὰν καὶ τὸ Μπουμποῦστι περιοχὴ. Διότι τὴν περιοχὴν ἐκείνην κατεῖχον οἱ **'Ορέσται Μολοσσοὶ** τῶν ἱστορικῶν χρόνων, τὰ δὲ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Καστρίτσης καὶ Κουτσελιοῦ συνάπτονται, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὴν περιοχὴν ταύτην στενώτατα.

'Η τοποθέτησις ἐπομένως τῶν ἀγγείων IVα - β τῆς Καστρίτσης ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ IB' π. Χ. αἰ.

Εἰκ. 19. 'Οστεῖναι περόναι καὶ μικρὸς ἐκ χαλκοῦ ἀναθηματικὸς λάβρυς.

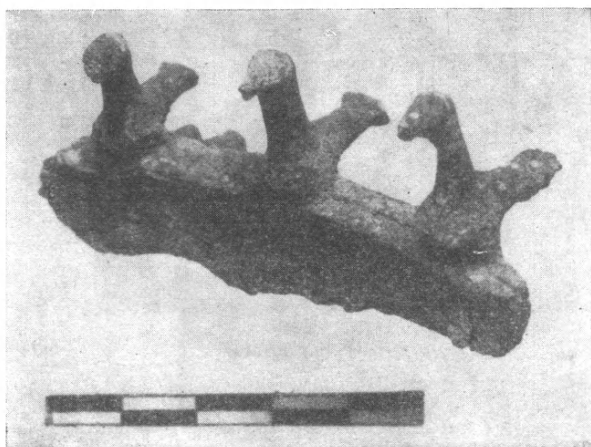
καὶ ἐξῆς ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰς ὑπαρχούσας ἀρχαιολογικὰς ἐνδείξεις καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν φιλολογικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία διὰ τὰ γεγονότα τοῦ IB' π. Χ. αἰ., παραδόξως διὰ τὴν 'Ηπειρον, εἶναι πλουσία¹. 'Ο γραπτὸς οὗτος ρυθμὸς τῆς κοιλάδος τῶν 'Ιωαννίνων διατηρήθη βεβαίως ἐπὶ μακρόν, μέχρι τῶν κλασσικῶν ἱσως χρόνων, ὡς ἀνωτέρω παρατηρήσαμεν καὶ ὡς συνέβη καθ' ἅπασαν τὴν Δ. Μακεδονίαν καὶ ἐν μέρει καὶ κατὰ τὴν λοιπὴν Δ. 'Ελλάδα.

β. Δοιπὰ εὐρήματα. 'Οστεῖνη περόνη (εἰκ. 19, 1) μὲ ἑλλεῖπον τὸ κατώτερον τμήμα, προερχομένη ἐκ τοῦ τάφου γυναικός, ἀνευρεθεῖσα δὲ παρὰ τὸ ἀριστερὸν ἰσχίον τοῦ νεκροῦ (μῆκος σωζόμενον 0.086 μ.). Φέρει καλυκμόμορφον κεφαλὴν καὶ δύο σφαιρικὰ ὀγκώματα χαμηλότερον, ἐξ ὧν τὸ ἔτε-

κ. ἐξ., ΣΤΡΑΒ. Ζ, 326, ΠΛΟΥΤ. Πύρρος I, ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ εἰς Σχολ. 'Οδυσσ. γ, 188. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην οἱ Μολοσσοὶ ἐμφανίζονται εἰς τὴν 'Ηπειρον μετὰ τὰ Τρωϊκά ὑπὸ τὸν γενάρχη των Νεοπτόλεμον, υἱὸν τοῦ 'Αχιλλέως.

¹ 'Ο Μ. Ρ. NILSSON ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῇ τοὺς Μολοσσούς βαρβάρους, ἐξελληνισθέντας καὶ ἰδιοποιηθέντας κατὰ τὸν Ε' καὶ Δ' π. Χ. αἰ. ξένους μύθους, διὰ νὰ ἐξυψωθῇ ἡ καταγωγὴ τῆς Μολοσσικῆς δυναστείας (ιδὲ Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece, 1951, σ. 105 - 108). Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου πραγματευόμεθα εἰς τὴν τελικὴν δημοσίευσιν.

ρον μὲ ὀπήν, ὥς εἰς τὰς χαλκᾶς περόνας τῆς Ἰταλίας. Μεταξὺ τούτων στεφάνη ἐξ ἐξ θηλῶν περιβάλλει τὴν περόνην.

Εἰκ. 20. Τμήμα χείλους λέβητος μετ' ἐπικαθημένων πτηνῶν.

Περόνη (εἰκ. 19, 2) ἐξ ὀστοῦ ἐστιλβωμένου μετὰ τριῶν δακτυλίων εἰς τὴν κορυφήν· μῆκ. σφζόμενον 0.094 μ. Ἀνευρέθη παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ νεκροῦ.

Εἰκ. 21. Σκύφος μὲ μελανὸν γάνωμα καὶ πρόχους μὲ προχοήν.

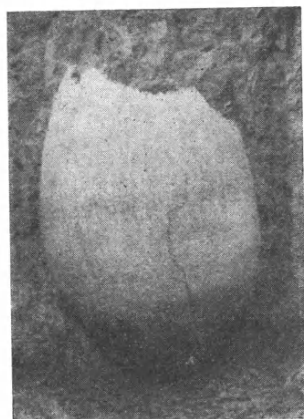
Καίτοι ἀμφότεραι αἱ περόναι ἔχουν προϋστορικὴν μορφήν, ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἀρχαιότεραι τοῦ Δ' π. Χ. αἰ. διὰ λόγους, ὥς εἶδομεν, στρωματογραφικούς (ἀνωτ. σ. 367)¹.

¹ Πρβλ. Troy I2 εἰκ. 364 (N° 37 615 ἐκ Τροίας II), UNDSET, Zeit. für Ethnol. 1889, σ. 209, εἰκ. 10 - 11, Mitt. der anthropol. Gesellschaft in Wien, XXVII σ. 15

Τμήμα χείλους χαλκοῦ λέβητος ἢ δίνου (εἰκ. 20) μετὰ προσηλωμένου ἔξωθι διὰ τριῶν ἡλων παχέος ὀρθογωνίου ἐλάσματος. Ἐπὶ τοῦ χείλους ἐπικάθηνται τρεῖς περιστρεφαί. Τὸ πρόσθετον ἔλασμα φέρει ὡς μόνην διακόσμησιν ἐγχάρακτον ὀρθογώνιον πλαίσιον, τοῦ ὁποῖου αἱ κάθετοι στεναὶ πλευραὶ εἶναι διπλαῖ. Τὰ πτηνὰ μετὰ τοῦ ἐλάσματος ἐπέχουν θέσιν λαβῆς. Ὅμοια διακόσμησις θὰ ἐπανελαμβάνετο συμμετρικῶς καὶ ἐπὶ τῆς λοιπῆς στεφάνης τοῦ ἀγγείου.

Σκύφος (εἰκ. 21,1) μετὰ μελανοῦ γανώματος, οὐχὶ πολὺ στιλπνοῦ νοτίας προελεύσεως· ὕψ. 0.095 μ., διάμ. στομίου 0.115 μ. Τέλος τοῦ Ε' π. Χ. αἱ.

Χειροποίητος ραμφόστομος πρόχους (εἰκ. 21,2) μετ' ἀποκεκομμένου στομίου (Jug with cut-away neck) καὶ προχοῆς, προσφιλὲς ἴσως ἄθρομα τοῦ μικροῦ παιδός, συνοδεῦον τοῦτο εἰς τὸν τάφον. Παραπλήσιος περίπου τύπος πρόχου μετὰ προχοῆς ἀπαντᾷ ἐνωρίτατα ἤδη ἀπὸ τῆς ΠΕ περιόδου καὶ καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, ἀλλ' ἀποβαίνει συνήθης κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν περίοδον. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου ἀνευρίσκεται ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς συνεστραμμένης λαβῆς (twisted handle) εἰς μακεδονικοὺς τάφους τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων¹. Διὰ τοὺς ἐκτεθέντας ἀνωτέρω στρωματογραφικοὺς λόγους (σελ. 367), τὸ ἀγγεῖον τοῦτο τῆς Καστρίτσης δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα.

Εἰκ. 22. Κλασσικῶν χρόνων χειροποίητος πίθος κατάγειος.

Ὁξυπύθμενος πίθος χειροποίητος (εἰκ. 22) μετ' ἀποκεκρουμένου τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος καὶ τοῦ στομίου, τοῦ ὁποῖου τμήμα ἀνευρέθη (ὕψ. σφζόμενον 1.30 μ.). Ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ δξέος πυθμένος (δὲν εἶναι ὁρατὸς εἰς τὴν εἰκόνα) ὑπάρχει ὀπὴ μετ' ἀκτινοειδῶν αὐλακώσεων, γενομένων μετὰ τὴν ὀπτησιν τοῦ ἀγγείου. Πιθανῶς αἱ αὐλακώσεις ἔγιναν, ἵνα ἐπικαθίσῃ ὁ ἄοπτος πηλὸς καὶ ἐμφράξῃ ἀσφαλέστερον τὴν τυχαίως γενομένην ὀπήν. Ἐνεκα τῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ, τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγείου καὶ τῆς

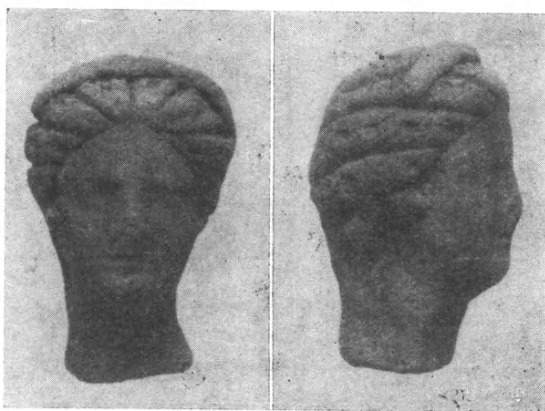
εἰκ. 3,56, Γ. ΜΥΛΩΝΑ, Ἑλευσινιακὰ Α' σ. 145, εἰκ. 120β, ΡΤ σ. 192, εἰκ. 139p (Λιανοκλαδίου), GOLDMAN, ἔ. ἀ. σ. 213 εἰκ. 284.10 κ. ἄ.

¹ HEURTLEY, Preh. Mac. πίν. XXIIIb, καὶ ἑτέρα ἐκ Πατέλι εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, ὁμοίως S. CASSON, BSA XXVI, σ. 10 εἰκ. 3,1 ἐκ Τσαουσίτσας. Ὅμοια πρόχους ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βόλου.

ἀπουσίας προϊστορικοῦ στρώματος ἐκεῖ, ἔνθα ἀνευρέθη, ὁ πῖθος δύναται νὰ χρονολογηθῇ κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον.

Τμῆμα στρωτῆρος κεράμου, ἀνευρεθέντος εἰς τὴν ἀκρόπολιν παρὰ χωρικοῦ, φέρει ἔντυπον τρίγωνον μετ' ἀναγλύφου ἐγγεγραμμένου ρόδακος καὶ ἐπιγραφῆς ΔΗ[ΜΟΣΙΑ].

Συμπεράσματα. Εἶναι ἔντονος ἡ συντηρητικότης τῆς κεραμεικῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει εἰς Καστρίτσαν. Νεολιθικὰ στοιχεῖα διετηρήθησαν ἐπὶ μακρόν, καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ καὶ ἴσως, ὡς παρετηρήσαμεν διὰ τὰ ἀγγεῖα τῆς Δωδώνης, καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Στοιχεῖα ἐπίσης τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἐπεβίωσαν μέχρι τῶν προχωρημένων ἱστορικῶν χρόνων (τὰ ἀγγεῖα IVα, αἱ προϊστορικῆς μορφῆς ὁστεῖναι περὶ τοῦ τάφου καὶ αἱ ὑψίποδες κύλικες). Ἡ ἔλλειψις στρωματογραφικῶν δεδομένων δὲν ἐπιτρέπει τὴν διάκρισιν τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων ἐκ τῶν ἀγγείων II τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Ἡ νεολιθικὴ ὁμως παράδοσις εἰς τὴν διακόσμησιν καὶ μορφαί τινες τῶν ἀγγείων II, προϋποθέτουν, ὅτι εἰς τὴν Ἡπει-

Εἰκ. 23. Πηλινὴ κεφαλὴ θεᾶς (ιδεὲ σ. 368).

ρον ὑπῆρξε πάντως νεολιθικὸς πολιτισμός (ιδεὲ καὶ ΠΑΕ 1951 ἔνθ' ἄν.). Ὁ πολιτισμὸς οὗτος διετηρήθη, φαίνεται, κατὰ τὴν ΠΕ περίοδον, ἄνευ σοβαρῶν μεταβολῶν. Ἄν καὶ πολὺ πρόωρον εἰσέτι, ὁμως ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε γνώσεως περὶ τῆς Ἡπείρου, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ κεντρικὴ τοῦλάχιστον Ἡπείρου ἐτήρει κλειστάς τὰς πύλας της εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ νοτιωτέρου πρωτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, τῶν ὁποίων ἡ κεραμεικὴ παρουσιάζει συγγένειαν πρὸς τὴν ἡπειρωτικὴν. Διαρκούσης φαίνεται τῆς ΠΕ περιόδου ἐμφανίζονται τὰ μελανὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα III. Εἰς τὴν κεραμεικὴν ταύτην ἀνεύρομεν σαφῇ μινύεια στοιχεῖα καὶ πρωτογενῆ σχήματα μινυείων ἀγγείων. Ἐὰν ταῦτα ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πρώτων Ἑλλήνων, εἶναι πολὺ πρόωρον νὰ λεχθῇ. Τὰ μόνον ἐνθαρρυντικὰ στοιχεῖα διὰ μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν, εἶναι ἡ παρουσία εἰς τὴν λεκάνην τῶν Ἰωαννίνων ἐγχωρίων πρωτομινυείων ἀγγείων κατὰ τὴν ΠΕ III περίοδον, ἐποχὴν καθ' ἣν πιθανώτατα ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν

βόρειον Ἑλλάδα οἱ πρῶτοι Ἕλληνες (Ἴωνες), καὶ ἡ πιθανὴ παρουσία Ἰωαννῶν εἰς τὴν Ἠπειρον¹.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ὅπως καὶ τῆς κατηγορίας II, διτηρήθησαν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν Β' π. Χ. χιλιετηρίδα καὶ ὑπέστησαν ἀλληλεπιδράσεις (ιδεὲ ΠΑΕ 1951 σ. 179 – 180). Περὶ τὰ τέλη ὅμως τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, πιθανώτατα κατὰ τὰ μέσα τοῦ IB' π. Χ. αἰ., κάμνουν τὴν ἐμφάνισίν των τὰ γραπτὰ ἀμαυρόχρωμα γεωμετρικὰ ἀγγεῖα IVα – β. Τὰ ἀγγεῖα IVβ ἔχουν πιθανώτατα σχέσιν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν Lausitz. Πιθανώτατος τύπος καταγωγῆς τῶν ἀγγείων IVα ὑπῆρξεν ἡ περιοχὴ τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πρῶτος ὁ W. Heurtley ἐπεχείρησε νὰ συνάψῃ πρὸς τοὺς Δωριεῖς, τὰ «πολυπλάνητα κάρτα» φῦλα τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ (I,56)². Ἡ ἀρχαία φιλολογικὴ παράδοσις, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν Ἠπειρον, εἶναι διδακτικὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ κεραμεικὴ αὕτη προσέτι ἀπαντᾷ κατὰ μῆκος τῆς Δυτ. Ἑλλάδος, ἔνθα ὠμιλεῖτο ἡ δυτικὴ δωρικὴ διάλεκτος καὶ ὅπου εἰσέδυσεν ὁ δυτικὸς κλάδος τῶν Δωριέων³. Τίθεται ἐκ νέου λοιπὸν τὸ πρόβλημα τῆς Δωρικῆς καθόδου καὶ τῆς ταυτίσεως τῆς πρωτογεωμετρικῆς δωρικῆς κεραμεικῆς. Ἡ Ἠπειρος, εὐνοηθεῖσα εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην κατ' ἐξαίρεσιν ὑπὸ τῆς ἀρχαίας φιλολογικῆς παραδόσεως, δύναται νὰ δώσῃ θετικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο. Ἄλλαι τινὲς σοβαραὶ ἐνδείξεις ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν, ὅτι μεταξὺ τῶν φορέων τῶν ἀγγείων τύπου Μπουμποῦσι (IVα), ἦσαν καὶ οἱ Μολοσσοί, κατασχόντες τὴν λεκάνην τῶν Ἰωαννίνων ἤδη ἀπὸ τοῦ IB' π.Χ. αἰῶνος (ἀνωτ. σ. 380)⁴.

Σαφεῖς ἐνδείξεις τῆς ἐκ νότου διεισδύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Ἰωαννίνων, σημειοῦνται διὰ τῆς παρουσίας ἀγγείων μετὰ μέλανος γανώματος, νοτίας προελεύσεως, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε' π. Χ. αἰ.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον φαίνεται ὅτι ἐγνώσθη καὶ ἡ χρῆσις τοῦ τροχοῦ, καίτοι μὴ γενικευθεῖσα, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα ἐξηκολούθουν κατασκευαζόμενα τὰ χειροποίητα ἀγγεῖα (εἰκ. 3.1, 21.2 καὶ 22). Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης χρόνον σημειοῦνται καὶ ἄλλαι σοβαραὶ μεταβολαί, ὅπως π.χ. ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ προϊστορικοῦ χώρου ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως (ἀνωτ. σ. 367 καὶ ΠΑΕ 1951 σ. 183). Τὰ γεγονότα

¹ Πρβλ. H. TREIDLER, Klio, τ. 22 (1929) σ. 86 – 94. Πρὸς τούτοις οἱ Ἕλλοπες τῆς Εὐβοίας εἶχον γενάρχην τὸν Ἕλλοπα, υἱὸν τοῦ Ἰωνος (ΣΤΡΑΒ. Χ,445). Ἐπομένως καὶ οἱ περὶ τὴν Δωδώνην Ἕλλοπες ἦσαν Ἴωνες.

² BSA XXVIII, σ. 193.

³ HAMMOND, BSA XXXII σ. 131 – 179, MYRES, Who were the Greeks, σ. 148 καὶ 353.

⁴ Περὶ τούτων εἰς τὴν τελικὴν δημοσίευσιν τῶν εὐρημάτων.

ταῦτα ὑποδηλοῦν πιθανότατα τὸν συνοικισμόν τῶν μολοσσικῶν κωμῶν εἰς πόλεις (ὡς ἡ πόλις τοῦ βουνοῦ τῆς Καστρίτσης)· διότι ἡ Ἑπειρος κατὰ τὸν Ε΄ π.Χ. αἰ. καὶ μέχρι τῶν παραμονῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κατωκεῖτο κατὰ κόμας εἰσέτι¹. Τὰ γεγονότα ταῦτα ὑπενθυμίζουν ζωηρῶς τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Μολοσσοῦ βασιλέως Θαρύπα, ἀκμάσαντος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (420-400 π.Χ.), διὰ τὸν ὅποιον *ιστοροῦσιν ἑλληνικοῖς ἔθουσι καὶ γράμμασι καὶ νόμοις φιланθρώποις διακοσμήσαντα τὰς πόλεις ὀνομαστὸν γενέσθαι*» (ΠΛΟΥΤ. Πύρρος Ι).

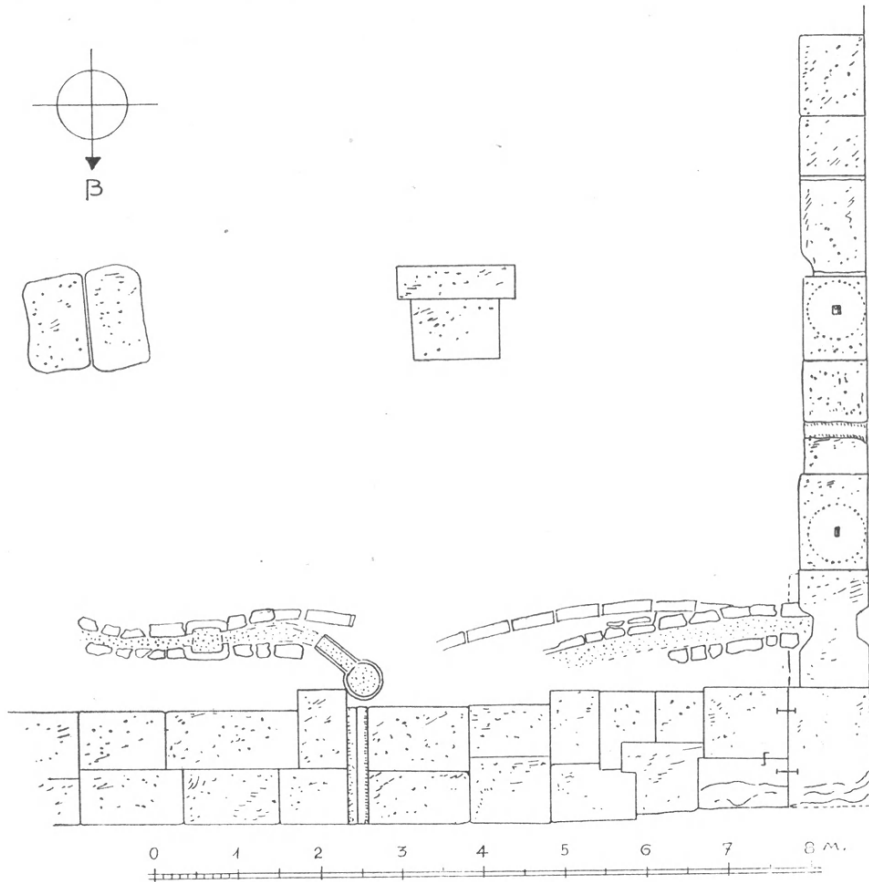
Ἡ Ἑπειρος, θεωρηθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως κοιτὶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ (ΑΡΙΣΤΟΤ. Μετεωρ. Ι, 14), ἐνέχει ὑψίστην σπουδαιότητα διὰ τὰς ἱστορικὰς ἐρεῦνας, διότι μακρὰν, ὡς ἦτο, τῶν ξένων ἐπιδράσεων διετήρησε πολιτισμὸν σχεδὸν ἀμιγῆ, ἀπηλλαγμένον τῶν πολλαπλῶν διασταυρώσεων τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος καὶ δυνάμενον ἐπομένως νὰ μελετηθῇ εὐχερέστερον τῶν λοιπῶν ἐλληνικῶν περιοχῶν.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

¹ ΣΚΥΛΛΑΚΟΣ Περίπλους 30-32. Ἡ πληροφορία ἐπίσης τοῦ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ (XVII, 3, 11-13), καθ' ἣν ὁ Θαρύπας διὰ πρώτην φορὰν κατέστησε κράτος εἰς τὴν χώραν του, ὑποθέτει μεταρρυθμίσεις ὡς ὁ συνοικισμὸς καὶ ὁ περικτελισμὸς τῆς πόλεως τῆς Καστρίτσης. Ὁ κατὰ κόμας οἰκισμὸς παρατηρεῖται εἰσέτι καὶ εἰς τὴν Αἰτωλίαν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (ΘΟΥΚ. III, 94, 5).

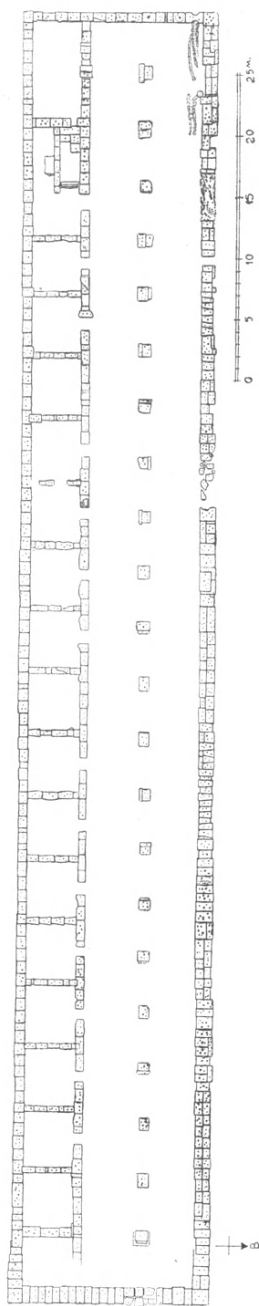
13. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΙΚΥΩΝΟΣ

Κατὰ τὸ 1952 ἡ σκαφικὴ ἐν Σικυῶνι ἔρευνα ἐστράφη κατ' ἀρχὰς περὶ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ Βουλευτηρίου ἐκτεινομένου μακροῦ στρωικοῦ οἰκοδομήματος, ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ὁποίου εἶχε κάμει τὸ 1926 ὁ κ. Α. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ (Α.Δ. 1926, σ. 49).

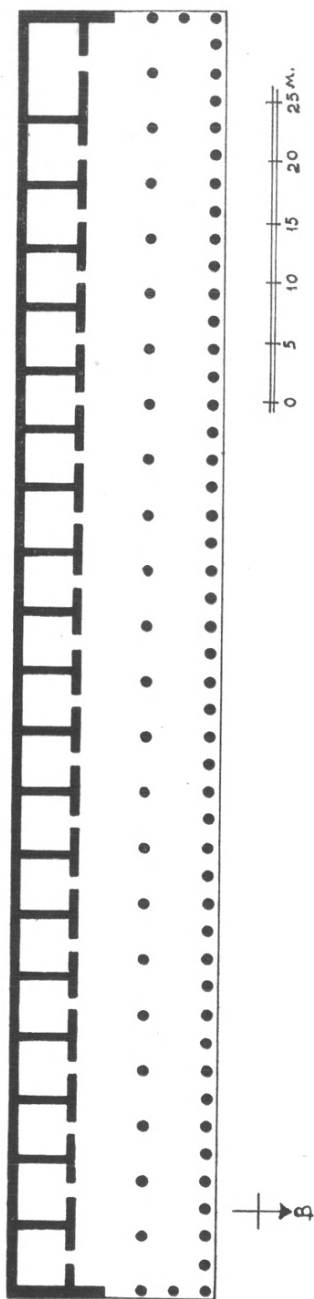

Εἰκ. 1. Τὸ παρὰ τὴν Β. Δ. γωνίαν τῆς στοᾶς ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ στυλοβάτου καὶ τῶν θεμελίων τῶν ἐσωτερικῶν στηριγμάτων.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν τὸ σχέδιον τοῦ οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη ἐξ ὁλοκλήρου (εἰκ. 2). Εἶναι δὲ τοῦτο ὀρθογώνιον (εἰκ. 2 καὶ 3) μήκους περίπου 106 μέτρων — ἥτοι κατὰ 6 περίπου μέτρα βραχύτερον τῆς

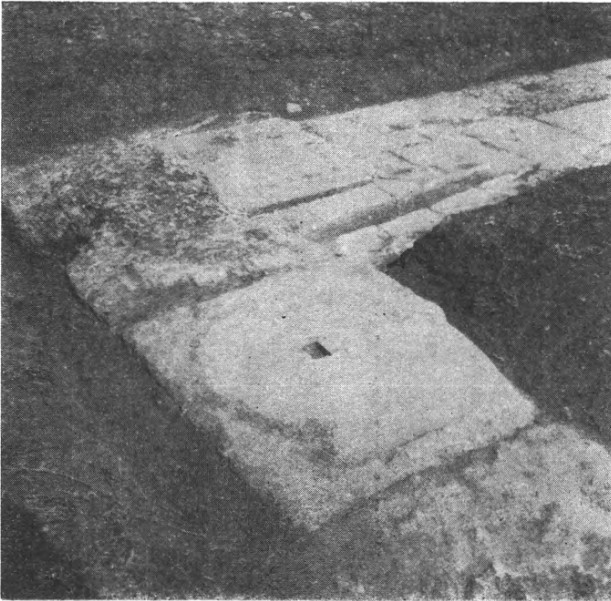

Εἰκ. 2. Κάτοψις τῶν ἀποκαλυφθέντων θεμελίων τῆς παρὰ τὸ Βουλευτήριον Στοᾶς.

Εἰκ. 3. Ἀναπαράστασις τῆς παρὰ τὸ Βουλευτήριον τῆς Σικυῶνος μακρᾶς στοᾶς.

ἐν Ἀθήναις Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου — καὶ πλάτους, ὡς ἔγγιστα, 16 μέτρων. Ἐκτισμένον διὰ κανονικῶν πωρολίθων, διαιρεῖται εἰς τρεῖς κατὰ μῆκος μοίρας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν νοτία καταλαμβάνεται ὑπὸ 20 μικρῶν διαμερισμάτων (19 τετραγώνων καὶ ἑνὸς ὀρθογωνίου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν), αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἀπαρτίζουσι δίστοιχον στοάν, ἀνοικτὴν πρὸς Βορρᾶν. Τῆς στοᾶς ταύτης ὁ μὲν στυλοβάτης διηρηπᾶγη σχεδὸν ὁλόκληρος ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ Βασιλικοῦ καὶ τοῦ Κιάτου, χάριν οἰκοδομίας τῶν οἰκιῶν των, διεσώθη

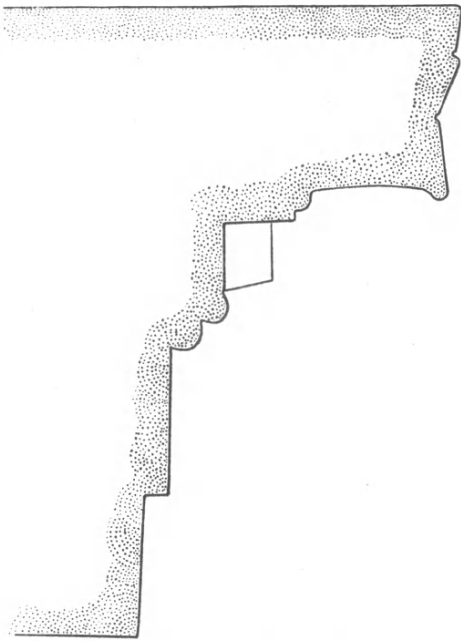
Εἰκ. 4. Τμήμα τοῦ στυλοβάτου τῆς Δ. πλευρᾶς τῆς στοᾶς, μὲ τὰ ἔχνη τοῦ κίονος καὶ τὸ ἐμπόλιον.

δὲ μόνον τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν τμήμα, ὅπου μάλιστα καὶ παρατηροῦνται ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ κυκλικὰ ἔχνη τῆς ἐδράσεως σφονδύλων κίωνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἐμπόλια, δι' ὧν οἱ κατώτατοι σφόνδυλοι ἐστεροῦντο ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 1 καὶ 4).

Ἦσαν δ' οἱ πλάγιοι οὗτοι κίονες τοποθετημένοι, οὕτως, ὥστε ὁ μὲν νὰ εὐρίσκειται ἐπὶ τῆς προεκτάσεως τῆς γραμμῆς τῶν ἐσωτερικῶν στηριγμάτων, ὁ δὲ εἰς τὸ μέσον τοῦ μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρω καὶ τοῦ γωνιαίου (ΒΔ) κίονος κενοῦ (εἰκ. 1 καὶ 2). Ἐπειδὴ δὲ τὰ διατηρηθέντα θεμέλια τῶν ἐσωτερικῶν τῆς στοᾶς στηριγμάτων εἶναι ἐν συνόλῳ 22, συναριθμουμένων δὲ καὶ τῶν ἄκρων κίωνων ἀποβαίνουσιν 24, καὶ ἐπειδὴ συνήθως εἰς τὰς δι-

στοίχους στοὰς δύο στηρίγματα ἐσωτερικὰ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τρεῖς ἐξωτερικοὺς κίονας συνάγομεν, ὅτι κατὰ τὴν πρόσοψιν τῆς στοᾶς θὰ ὑπῆρχον ἐν ὅλῳ 47 κίονες. (Ὅρα ἀναπαράστασιν εἰκ. 3).

Οἱ κίονες οὗτοι θὰ ἦσαν δωρικοῦ πιθανώτατα ρυθμοῦ, δυνάμεθα δὲ νὰ θεωρήσωμεν ἀνήκοντας εἰς αὐτοὺς πωρίνους τινὰς σφονδύλους ἀποκειμένους σήμερον εἰς τάφρον κειμένην μεταξὺ τῆς Στοᾶς καὶ τοῦ Βουλευτηρίου. Ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς στοᾶς δὲν εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνα-

Εἰκ. 5. Τομὴ θριγκοῦ εὐρεθέντος κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς στοᾶς.

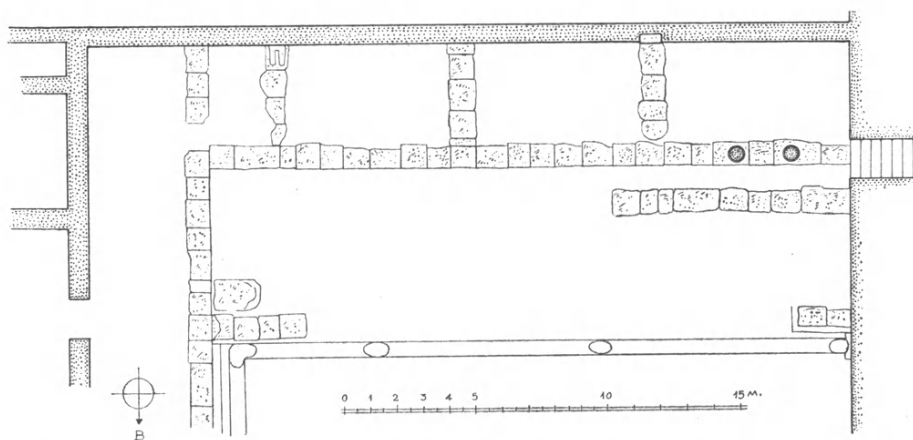
σκαφὴν πλὴν πωρίνου τινὸς θριγκοῦ (εἰκ. 5) συνισταμένου ἐξ ἐπιστυλίου μὲ 2 ταινίας, ὁδόντων καὶ γείσου. Ὁ θριγκὸς ὅμως οὗτος καὶ λόγῳ τῶν ἐκφυλισμένων κυματίων, ἅτινα παρουσιάζει, καὶ λόγῳ τῆς ἀμελοῦς του ἐργασίας, ἀσφαλῶς δὲν ἀνήκει εἰς τὴν στοᾶν ἀλλ' εἰς τι μεταγενέστερον κτίσμα. Οὐδὲν ἐπίσης τεμάχιον εὐρέθη ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν στηριγμάτων, ἀγνοουμένου οὕτω ἂν ταῦτα ἦσαν δωρικοῦ ἢ ἄλλου ρυθμοῦ.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν δωματίων τῆς στοᾶς εὐρέθησαν τρία χαλκᾶ νομίσματα, ὧν τὰ δύο τῆς Σικυῶνος τοῦ 3ου π. Χ. αἰ. μὲ τὴν ἱπταμένην περιστρεφάν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψευς καὶ στέφανον ἐπὶ τῆς ἄλλης, τὸ δὲ τρίτον τῶν Μεγάρων μὲ παράστασιν

τρίποδος ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς καὶ κεφαλῆς Ἀπόλλωνος ἐπὶ τῆς ἄλλης, τοῦ 3ου ἐπίσης π. Χ. αἰῶνος. Ἐξηκριβώθη ἐπίσης, ὅτι τινὰ τῶν χωρισμάτων τῶν ἀποθηκῶν κατεσκευάσθησαν διὰ κωνικῶν λίθων ληφθέντων πιθανῶς ἐκ τῶν θολωτῶν σιδηράγων τοῦ ἄνω διαζώματος τοῦ θεάτρου. Πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ δεχθῶμεν, ἢ ὅτι ἡ στοὰ θὰ ἐκτίσθη ἀφ' οὗ κατεστράφησαν αἱ σήραγγες ἢ ὅτι τὰ χωρίσματα ταῦτα προέρχονται ἐκ μεταγενεστέρως ἐπισκευῆς. Διεπιστώθη ὡσαύτως ἡ κατὰ τὸ δυτικὸν τέρμα τῆς στοᾶς ὑπαρξίς πηλίνων ἀποχετεύσεων καὶ αὐλάκων λαξευθεισῶν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου (εἰκ. 1), τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ, ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς στοᾶς μετετράπη εἰς ἐργαστήριον. Ἀλλὰ καὶ τάφοι τινὲς χριστιανικοί,

ἄνευ κτερισμάτων, ἀνεφάνησαν κατὰ τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῆς στοᾶς, δηλοῦντες, ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἡ στοὰ ἦτο κατεστραμμένη — πιθανώτατα λόγῳ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ἐξ οὗ καὶ πλεῖστα ἄλλα κτίσματα τῆς Σικυῶνος κατέπεσαν.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα στοὰ κατεσκευάσθη πάντως ἀρχικῶς κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους—ὥς ἐμφαίνουσι τὰ εὑρεθέντα νομίσματα καὶ ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία τῶν λίθων τοῦ στυλοβάτου τῆς. Δὲν δύναται ἐπομένως νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (II, 9, 6) ἀναφερομένην Κλεισθένειον στοὰν ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς φίλης τοῦ ἀνακτίσαντος τὴν Σικυῶνα Δημητρίου Λαμίας, ἀνεγερθεῖσαν κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 3ου

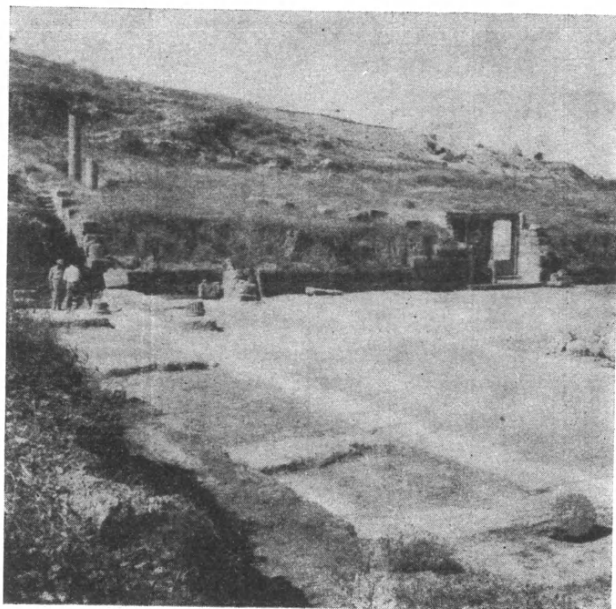
Εἰκ. 6. Κάτοψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος νοτίου πέρατος τοῦ κάτω ἀνδῆρου τοῦ γυμνασίου.

αἰῶνος, ἵνα περιλάβῃ ζωγραφίας καὶ τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ ΑΘΗΝΑΙΟΣ (II' 577c).

Ἐτέρα σκαφὴ ἐγένετο κατὰ τὸ 1952 εἰς τὸ κάτω ἀνδῆρον τοῦ γυμνασίου τοῦ Κλεινίου. Διὰ ταύτης ἐπετεύχθη ἡ ἀποχωμάτωσις ὁλοκλήρου τῆς αὐλῆς καὶ τῶν εἰς τὸ νότιον αὐτῆς ἄκρον 3 ὀρθογωνίων καὶ ἑνὸς μικροῦ βοηθητικοῦ διαμερίσματος (εἰκ. 6). Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ διαμερισμάτων τὸ παρὰ τὸ ἀνάλημμα τοῦ ἄνω ἀνδῆρου ἐσχημάτιζεν ἐμπρὸς στοὰν με δύο κίονας, τῶν ὁποίων εὑρέθησαν κατὰ χώραν αἱ ἰωνικαὶ βάσεις καὶ τμήμα τοῦ κορμοῦ με τὰς ραβδώσεις πεπληρωμένας (ἀργότερον) διὰ κονιάματος. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα διάταξιν συμμετρικὴν πρὸς τὴν τοῦ κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς αὐλῆς πάλαι εὑρεθέντος προτύλου (Π.Α.Ε. 1934 σ. 116 εἰκ. 1) με τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ὁ θυραῖος τοῖχος, ὅπως εἰς

τὸ βόρειον, ἐπειδὴ τὸ διαμέρισμα τοῦτο δὲν ἦτο πρόπυλον, ἀφ' οὗ σῴζεται εἰσέτι εἰς ἀρκετὸν ὕψος ὁ ἐξωτερικὸς τοῦ τοίχου.

Τὸ περιέργον ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ πρὸς τὴν αὐλὴν τοῖχος τῶν εὐρεθέντων διαμερισμάτων εὐρίσκεται σχεδὸν κατὰ τὸν ἄξονα τῆς εὐθυγράμμου νοτίας κλίμακος, ἣτις ἔφερεν εἰς τὸ ἄνω ἄνδρῶν τοῦ γυμνασίου (εἰκ. 6 καὶ 7). Εὐθὺς πρὸ τοῦ τοίχου τούτου εὐρέθησαν κατὰ τὸ δυτικὸν ἥμισυ τὰ θεμέλια στυλοβάτου κειμένου πρὸς βορρᾶν, εἰς ἀπόστασιν 6.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἐμπροσθίου

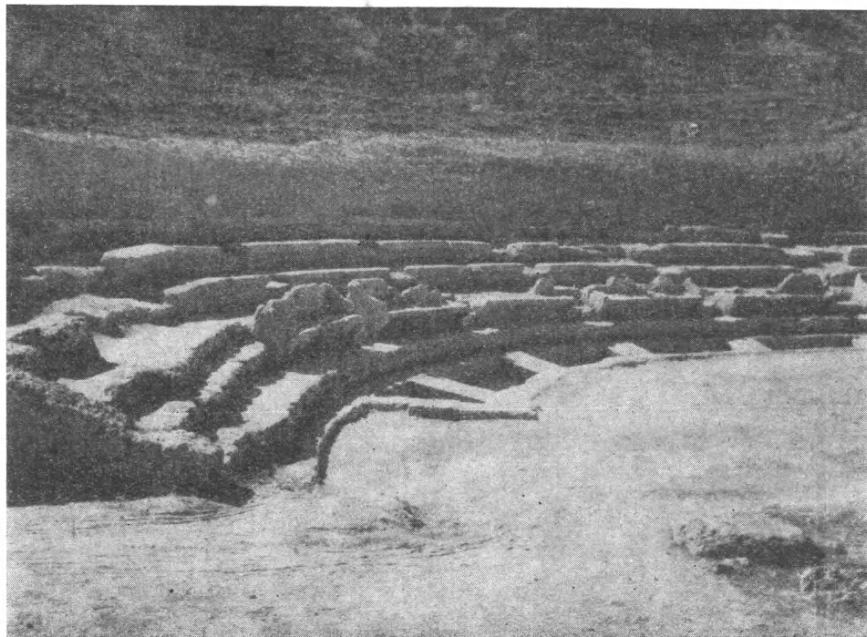

Εἰκ. 7. Ἀποψὶς τῶν ἀποκαλυφθέντων νοτίως τῆς αὐλῆς τοῦ γυμνασίου διαμερισμάτων. Εἰς τὸ βάθος ἡ κλίμαξ ἀνόδου εἰς τὸ ἄνω ἄνδρῶν

τοίχου τῶν δωματίων, ἀμέσως δὲ πρὸ αὐτῶν ἄθικτος, ἀνοικτὴ αὐλαξ, ὁμοία πρὸς τὴν πρὸ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τῆς αὐλῆς εὐρεθεῖσαν, μετὰ τῶν σχετικῶν ἑλλειψοειδῶν λεκανῶν (εἰκ. 6) καθιζήσεως τῆς ἰλύος, τῶν ἐκ τῶν στεγῶν τῆς στοᾶς καταρρέοντων ὑδάτων, ἅτινα ἀπωχέτευεν ἡ αὐλαξ. Εἶναι λοιπὸν προφανές, ὅτι ἀρχικῶς ἡ αὐλὴ τοῦ κάτω ἀνδρῶν ἔφθανε μέχρι τοῦ παρὰ τὴν αὐλακα στυλοβάτου καὶ ὅτι ἡ νοτία στοὰ τῆς αὐλῆς μετετέθη ἀργότερον πρὸς νότον, χάριν διευρύνσεως τῆς αὐλῆς. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς αὐλῆς, ὅπου πάλιν ἡ στοὰ μετετέθη πρὸς βορρᾶν τοποθετηθεῖσα εὐθὺς πρὸ τοῦ τοίχου τῶν δωματίων. Τῆς παλαιᾶς μάλιστα βορείου κιονοστοιχίας διετηρήθη ἐπὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ἄνω

ἀνδρήρου καὶ ἡ παραστάς, ὥς καὶ ἡ παρ' αὐτὴν κατακόρυφος ἐπὶ τοῦ ἀναλήμματος αὐλαξ, ἣτις διωχέτευε τὰ ὕδατα τοῦ ἄνω ἀνδρήρου εἰς τὴν αὐλακα τοῦ κάτω ἀνδρήρου (Πβλ. ΠΑΕ 1934, σ. 116). Κινητὰ εὐρήματα κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τῆς αὐλῆς δὲν ἐγένοντο.

Τρίτη σκαφικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὸ θέατρον. Τούτου ἑκαθαρίσθη τελείως τὸ οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς, ὅπερ, λόγῳ τῆς πολυχρονίου (ἀπὸ τοῦ

Εἰκ. 8. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Σικυῶνος.

1887) ἐγκαταλείψεως αὐτοῦ, εἶχεν ἐπιχωσθῇ καὶ πάλιν ἐν μέρει. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν σκαφὴν συνεπληρώθη καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῶν προεδρικῶν θρόνων (εἰκ. 8), τινὲς τῶν ὁποίων φέρουσι χαραγμένα ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους των γράμματα δηλωτικὰ τῆς σειρᾶς των. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης καὶ ἀριθμὸς τις ἐδωλίων, ἅτινα εἶχον ἀφελθῇ ἄσκαφα ὑπὸ τῶν πρώτων Ἀμερικανῶν ἀνασκαφῶν.

Ἐκαθαρίσθη ὡσαύτως τελείως καὶ τὸ περιβάλλον τὸν κύκλον τῆς ὀρχήστρας ὕδραγωγεῖον καὶ τέλος ἐξεκενώθη ὑπὸ τῶν καλυπτουσῶν αὐτὴν πετρῶν ἡ βορεία θολωτὴ δίοδος, ἣτις, βαίνουσα ὑπὸ τὰ ἐδώλια τοῦ ἄνω διαζώματος, ἐχρησίμευεν ὥς ἀπ' εὐθείας εἴσοδος εἰς αὐτὸ ἐκ τῶν ἔξω. Ἐν-

τὸς τῆς διόδου ταύτης εὐρέθησαν σκελετοὶ νεκρῶν ταφέντων ἐκεῖ εἰς πολὺ ὑστερωτέρους χρόνους ἅπ' εὐθείας εἰς τὰ χώματα, ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος.

Ἀναφέρω ἐν τέλει ὅτι εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Σικυῶνος εἰσήχθησαν 1) ἐν ἀναθηματικὸν εἰς Ἀσκληπιὸν ναόσχημον ἀνάγλυφον (εἰκ. 9) εἰκονίζον τὸν θεὸν καθήμενον κατὰ κρόταφον καὶ κρατοῦντα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς φιάλην, ἔχοντα δὲ τὴν ἀριστερὰν ὑψωμένην καὶ κρατοῦσαν πιθανῶς σκήπτρον, ὅπερ θὰ ἐδηλοῦτο διὰ χρώματος καὶ πρὸ αὐτοῦ δύο σεβιζούσας

Εἰκ. 9. Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον εἰς Ἀσκληπιόν.

γυναῖκας συνοδευομένας ὑπὸ παιδίσκης καὶ κυνός. Τοῦ ἀναγλύφου σώζεται εἰς τὴν κάτω πλευρὰν καὶ τὸ ἔμβολον, δι' οὗ ἐστερεοῦτο ἐπὶ τῆς κάτωθεν στήλης 2) δύο νέα τεμάχια νεκροδείπνων ἢ θεοξενείων (εἰκ. 10) ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ 3) ἡ ἐξῆς σπουδαία ἐπὶ χαλκῆς πινακίδος κεχαραγμένη ἐλεγειακὴ ἐπιγραφή (εἰκ. 11), ἐξ ἧς μανθάνομεν, ὅτι μία τῶν Προιτίδων, ἡ Ἰφινόη, φεύγουσα τὴν μῆνιν τῆς Ἥρας καὶ ἰαθεῖσα τῆς μανίας ὑπὸ τοῦ Μελάμποδος κατέφυγε καὶ ἀπέθανεν εἰς Σικυῶνα, ἐτάφη δὲ εἰς τὴν ἀγορὰν αὐτῆς, ὅχι βέβαια τὴν ἑλληνιστικὴν, διότι ἡ ἐπιγραφή, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων της ἀνήκει εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ τὴν ἐν τῇ κάτω πεδιάδι κειμένην ἄλλοτε Σικυῶνα τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ τῶν κλασ-

σικῶν χρόνων, ὅπου καὶ εὗρέθη ἡ ἐπιγραφὴ κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀμπέ-
λου ὑπὸ τοῦ Κ. Λαματοπούλου. Ἴδου πῶς ἔχει τὸ σχετικὸν ἐλεγεῖον, περὶ

Εἰκ. 10. Τεμαχισμένον ἀνάγλυφον νεκροδείπνου.

τοῦ ὁποίου θέλω πραγματευθῆ ἄλλαχοῦ ἐκτενέστερον :

Εἰκ. 11. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ χαλκοῦ ἐλάσματος προερχομένη ἐκ τῆς
ἐν τῇ πεδιάδι κλασσικῆς Σικυῶνος.

Ἐνθάδε ὑπὲρ Προΐτου παίδων ἔκρυψε Μελάμπους
βλαψίφρονος μανίας φάρμακα λυσίνοσα
Ἦ τ' ἔθανεν παίδων, ὅτε δεῦρο ἔμολον διὰ μῆνιν
Ἦρας, Ἰφινόην ἥδ' ἀγορὰ κατέχει.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΟΡΛΑΝΔΟΣ

14. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΝ ΦΑΡΩΝ ΑΧΑΪΑΣ

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Καταρράκτης (Λόπεσι) τοῦ τέως δήμου Φαρῶν, ἐπὶ τῶν δυτικῶν κλιτύων τοῦ Παναχαΐκου, ὅπου παλαιότερον εἶχεν ἀνασκαφῇ ὑστερομυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον (ΑΕ 1919, 98), ἐνηργήθησαν κατὰ τὸν παρελθόντα Αὐγουστον δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αἱ κάτωθι ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι¹:

Ι. Παρὰ τὸ χωρίον ἀνοίγεται βαθεῖα χαράδρα, τὰς πλευρὰς τῆς ὁποίας

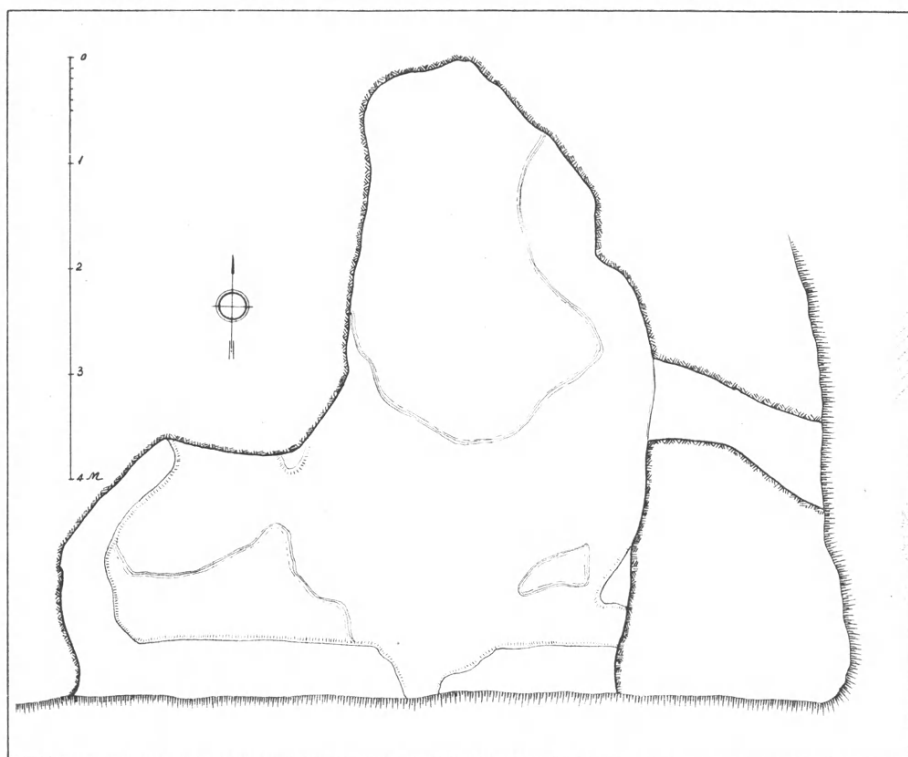

Εἰκ. 1^a καὶ 2. Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ἐξερευνηθέντων σπηλαίων
«Μοναστηράκι» καὶ «Παναγίτσα».

διαμορφώνουν ἀπότομοι βράχοι, ὁπόθεν καταπίπτουν τὰ ὕδατα παραρρέοντος χειμάρρου καὶ σχηματίζεται ὁ καταρράκτης, ὅστις ἔδωκε καὶ τὸ νεώτερον ὄνομα τοῦ χωρίου. Εἰς τὰ τοιχώματα τῶν βράχων ὑπάρχουν μικρὰ σπήλαια, ἐξ ὧν τὰ δύο μεγαλύτερα, γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μοναστηράκι» καὶ «Παναγίτσα», παρουσιάζουν προφανῇ ἵχνη ἀρχαίας λατρείας. Τὸ πρῶτον ἔχει κανονικὸν ἐπίμηκες σχῆμα καὶ βάθος 8.30 μ. Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου ὁ βράχος

¹ Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ ἄριστος φύλαξ ἀρχαιοτήτων Ἀ. Μητρόπουλος, ἐμπειρὸς γνώστης τῆς περιοχῆς, παρέσχεν ἀληθῶς πολὺτιμον βοήθειαν.

ἔχει λαξευθῇ ἐν εἵδει θρανίου, ἐπίσης ἔχει λαξευθῇ καὶ ἡ ὀροφή, ὥστε νὰ σχηματίζεται τὸ ἐπικράνον στύλου, ὃ ὁποῖος κατὰ πληροφορίας ἐσώζετο πρὸ ὀλίγων ἑτῶν (εἰκ. 1). Τὸ δεύτερον σπήλαιον ἔχει βάθος 6 μ. καὶ εἶναι προσιτὸν διὰ στενῆς πλαγίας εἰσόδου (εἰκ. 3), διότι τὸ κύριον στόμιον διανοίγεται εἰς ἀπότομον κρημνόν. Ἐδῶ αἱ λαξεύσεις εἶναι περισσότεραι καὶ εἰς αὐτὰς ὀφείλεται ἐν μέρει τὸ ἄνοιγμα τῶν πλαγίων τοιχωμάτων, ἢ ἰσοπέδω-

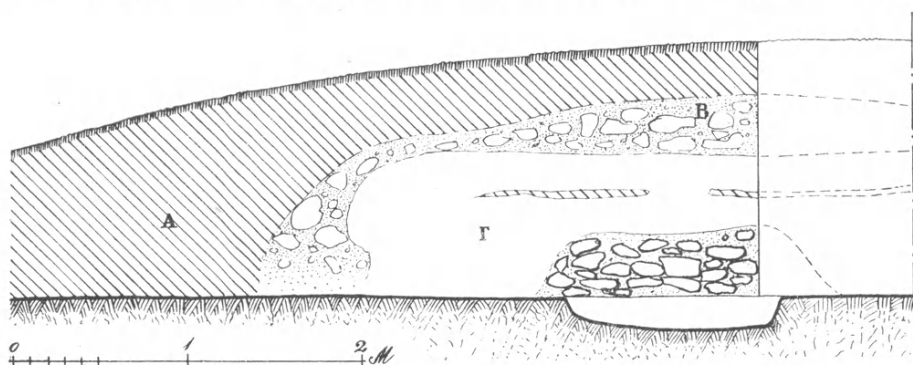

Εἰκ. 3. Σχεδιάγραμμα τοῦ δευτέρου σπηλαίου.

σις τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ διεύρυνσις τῆς εἰσόδου. Κατὰ τὸ στόμιον ἐπίσης ἔχει διαμορφωθῇ χαμηλὸν θωρακεῖον, ὕψους 0.45 μ., εἰς δὲ τὰς πλευρὰς ὑπάρχουν πολλάι, σχετικῶς βαθεῖαι κόγχαι δι' ἀφιερώματα (εἰκ. 2). Τὸ σπήλαιον τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς χριστιανικὸν παρεκκλήσιον, καθὼς δεικνύουν τὰ σωζόμενα ἱχνη ἀγιογραφῶν εἰς τὸ βάθος, καὶ τότε πιθανῶς τὸ κύριον ἄνοιγμα ἐκλείσθη διὰ χαμηλοῦ τοίχου ἐκ ξηρολιθίδας. Ἡ ἔρευνα δυστυχῶς, πλὴν ὀλίγων τεμαχίων κεράμων καὶ ἐνὸς ὀστράκου μελανοῦ ἀγγείου, δὲν ἀπέδωκεν ἄλλα εὐρήματα, διότι ἡ ἐπίχωσις ἦτο πολὺ μικρὰ καὶ φαίνεται ὅτι ἔγινε καθαρισμὸς κατὰ τὴν μεταγενεστέραν χρησιμοποίησιν. Ἐν

τούτοις αἱ λαξεύσεις δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀρχαίας λατρείας ἐν-
τὸς τῶν σπηλαίων καὶ ἀσφαλῶς ἡ ἐρημικὴ αὕτη τοποθεσία, τὸ περιβάλλον
τῆς ἀγρίας φύσεως ἦσαν κατάλληλα, διὰ νὰ λατρεύεται ὁ Πάν, *φιλοσπηλυγξ*
καὶ *ἀντροχαρής* (ROSCHER, ML III, 1404), ἴσως ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν
Νυμφῶν, *αἶ τε κατ' αἰγίλιπος πέτρης στείβουσι κάρηνα* (ΟΜ. ΥΜΝ. XIX, 4).
—Ἄλλαι περιπτώσεις λατρείας τοῦ Πανὸς ἐν Ἀχαΐᾳ ὀλίγαι εἶναι γνωσταὶ
(ML 1358).

II. Παρὰ τὸ 26 χιλμ. καὶ ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ Πατρῶν-Κα-
λαβρύτων ἀνεσκάφησαν δύο μικροὶ τύμβοι. Ἀμφότεροι εἶχον ὕψος 1.50 μ.
καὶ διάμετρον 12 μ. περίπου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πρώτου τύμβου

Εἰκ. 4. Τομὴ τύμβου Β.

εἰς βάθος 0.40 μ. ἐνεφανίσθη στρώμα ποταμίων λίθων, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκά-
λυπτε τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τύμβου, καὶ χαμηλότερον εἰς βάθος
1-1.10 μ., ὃχι ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ τύμβου σωρὸς λίθων, εἰς διά-
ταξιν περίπου τετράπλευρον, διαστάσεων 1.20×1.90 μ. Κάτω ἀπὸ τὸν σω-
ρὸν τοῦτον εἶχε ταφῇ ὁ νεκρός, καθὼς δεικνύει ἡ ἀλλοίωσις τῶν χωμάτων,
ἀλλὰ δὲν εὐρέθησαν ὅστ᾽, προφανῶς διαλυθέντα. Ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ
τύμβου εὐρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων ἐκ πηλοῦ ὃχι πάντοτε ἐντελῶς
καθαροῦ, χρώματος τεφροῦ ἕως ἀνοικτοῦ κεραμόχρου ἢ ἐκ πηλοῦ κοκκινω-
ποῦ μὲ ἀτελῇ ὀπτησιν· ἐπίσης εἰς τὸ βαθύτερον στρώμα ὄστρακα μεγαλυτέ-
ρου ἀγγείου κακῶς ὠπημένον ἐκ πηλοῦ μελανοτέφρου ἔχοντος ἀφθόνους
χάλικας καὶ κοκκινωπὸν ἐπίχρσιμα (εἰκ. 6,5 καὶ 7,4). Τὴν ἰδίαν κατασκευὴν
παρουσίασε καὶ ὁ δεύτερος τύμβος 30 μ. Δ. τοῦ προηγουμένου. Ἄλλ'
ἐνταῦθα ἡ ἐπίχρωσις ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν στρώσιν τῶν λίθων (εἰκ. 8) ἦτο ἐκ
κιτρινωποῦ χρώματος (Γ), τὸ ὁποῖον εἰς τὰς πλευρὰς κατήρχετο ἀποτόμως—
φαίνεται ὅτι διὰ τὴν ταφὴν ἐχρησιμοποιήθη φυσικὴ ἑξαρσις τοῦ ἐδάφους
καὶ τὸ κιτρινωπὸν χῶμα συνεσωρεύθη ἐν μέρει ἐντὸς ἀνοιγέντος ὀρύγματος.

Κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῇ ἐντὸς ἀβαθοῦς λάκκου μήκ. 1.20 μ. — εἰς στάσιν λοιπὸν συνεσταλμένην — καὶ ἐκαλύπτετο καὶ ἐδῶ διὰ σωροῦ λίθων. Ὑπὸ τὸν σωρὸν ἀνευρέθησαν ἐλάχιστα λείψανα ὀστέων καὶ ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετελέσθη μινύειος κύλιξ μεθ' ὑψηλῶν ταινιοσχήμων λαβῶν καὶ σφαιρικὴν κοιλίαν· ὁ πηλὸς εἶναι τεφρὸς καὶ ἡ ἐπιφάνεια λεία· ὕψ. 0.08 μ., διάμ. 0.11 μ. (εἰκ. 5). Τὰ ὑπόλοιπα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὸ βάθος τοῦ τύμβου, εἶναι :

1. εἰκ. 6,1 καὶ 7,1· πηλὸς τεφρὸς μὲ κόκκους μαρμαρυγίου· τὰ χεῖλη κάμπτονται κατ' ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν.

2. εἰκ. 6,2 καὶ 7,3· πηλὸς κοκκινωπός, ὅχι ἐντελῶς καθαρός, ὕλην τεφροῦ ἐπιχρίσματος· τὰ χεῖλη καθ' ὅμοιον τρόπον κεκαμμένα.

3. εἰκ. 6,3 ὄστρακον μεγάλου ἀγγείου· πηλὸς ἀνοικτὸς κεραμόχρους, ἐσωτερικῶς τεφρὸς, ὅχι ἐντελῶς καθαρός· φέρει ἐπίχρισμα ὑπόλευκον καὶ κόσμησιν διὰ παραλλήλων γραμμῶν ἀμυραν μελανήν.

Εἰκ. 5. Μινύειος κύλιξ.

4. πηλὸς κεραμόχρους, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τεφρὸς, ἐντελῶς καθαρός, φέρει ἐπίχρισμα πηλοῦ ἀνοικτοτέρου χρώματος.

5. εἰκ. 6,4 καὶ 7,2· ὄστρακον εὐρουστόμου ἀγγείου· πηλὸς μελανότεφρος μὲ ἀφθόνους χάλικας καὶ ἐπίχρισμα ἐκ πηλοῦ κοκκινωποῦ· κόσμησις δι' ἐγχάρακτων ὀριζοντίων γραμμῶν.

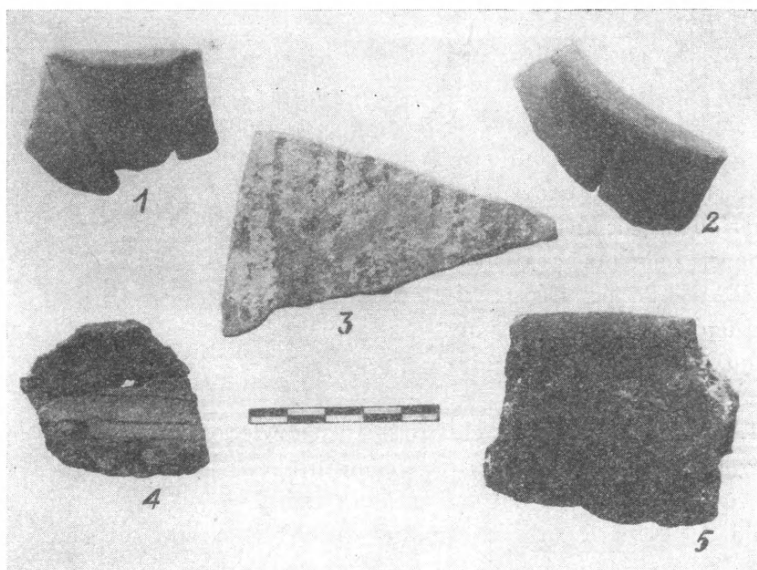
6. ὄστρακα χονδροῦ ἀγγείου· πηλὸς σχετικῶς καθαρὸς μὲ ἰσχυρὰν ὀπτησιν· ἐσωτερικῶς ἡ ἐπιφάνεια μελανή, ἐξωτερικῶς ἀνοικτὴ κοκκινωπὴ λελεασμένη.

Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως, ὡς καὶ τοῦ προηγουμένου τύμβου, ἀπαντοῦν ἀφθονα τεμάχια μεγάλων ἀγγείων (πίθων, δίσκων ἐστίας;) ἐκ πηλοῦ κιτρίνου ἔχοντος ἀφθόνους χάλικας· πάχος 0.02 μ.

Ὅπως ἡ μινύειος κύλιξ, τῆς ὁποίας τὸ σχῆμα — πρβλ. ΤΣΟΥΝΤΑ, Διμήνη 136 εἰκ. 38 καὶ 147 εἰκ. 55, BLEGEN, Prosymna II εἰκ. 51 — εἶναι ἀκόμη ὀλίγον ἐξελιγμένον, καὶ τὰ ἄλλα εὐρεθέντα ὄστρακα κατατάσσονται εἰς τὰς γνωστὰς κατηγορίας τῶν ΜΕ ἀγγείων : 1 : τὰ κεκαμμένα κατ' ὀρθὴν γωνίαν χεῖλη εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς ΜΕ. — 2 : διὰ τὸ τεφρὸν ἐπίχρισμα βλ. GOLDMANN, Eutresis 135, VALMIN, Messenia Expedition 290. — 3 : τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα δὲν εἶναι πολὺ σύννηθες, ἀλλ' ὅμως ἀπαντᾷ καὶ ἄλλαχού· βλ. Eutresis 145 καὶ πίν. 16,3/4, FRÖDIN - PERSSON, Asine 274, διὰ

τὴν γραμμικὴν κόσμησιν πρβλ. Asine 275, BLEGEN, Korakou 22 εἰκ. 31, ὅπου συνεχίζονται καὶ ἀπλοποιοῦνται ΠΕ πρότυπα, ὅπως Tiryns IV 73. —4: διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πηλοῦ HOLMBERG, Asea 96, PERSSON, Arsberättelse 1924/25, 69. —5: τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ κόσμησις συνάπτονται πρὸς VALMIN, πίν. 1,1. —6: τοιαύτη σύστασις τοῦ πηλοῦ καὶ λείανσις τῆς ἐπιφανείας ἀπαντοῦν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, βλ. ΤΣΟΥΝΤΑΝ, 244.

Πρὸς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῶν τύμβων εἰς τὴν ΜΕ ἐποχὴν

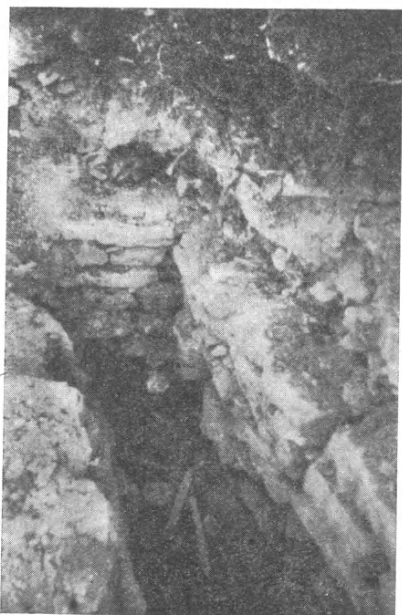

Εἰκ. 6. Ὅστρακα ΜΕ ἀγγείων.

συμφωνεῖ ἐπίσης καὶ ἡ ἔλλειψις κτερισμάτων, ἣτις χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν ταύτην (ΜΥΛΩΝΑΣ, ΑΕ 1937, 43, MATZ, HdA II 262). Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχὴν δὲν συνηθίζεται ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν εἰς τύμβους καὶ μόνα γνωστὰ παραδείγματα εἶναι τῆς Ἀφίδνης καὶ κυρίως τοῦ τύμβου ἐν Δραχμάνι, πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ ὁμοιότης εἶναι μεγαλύτερα, ὁ νεκρὸς καλύπτεται διὰ σωροῦ λίθων (ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ, ΑΜ 1906, 403)· αἱ διαστάσεις ὅμως τοῦ τύμβου τούτου ὑπερέχουν κατὰ πολὺ, διότι ἔχει ὕψ. 4 μ. ἔναντι 1.50 — τὸ ἀρχικὸν ἦτο 1.20 μ. περίπου.

III. Πλησιέστερον πρὸς τὸ χωρίον καὶ παρὰ τὸ 28 χλμ. τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἀνεσκάφησαν τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς εἶχεν ἀνοιγῇ

ἤδη ὑπὸ τῶν χωρικῶν¹. Αἱ πλευραὶ ἦσαν κτισταὶ διὰ πλακοειδῶν λίθων ἀδρομερῶς ἐξεργασμένων (εἰκ. 8), τὴν μίαν δὲ τῶν στενῶν πλευρῶν ἐσχημάτιζε κατακορύφως τοποθετημένη πλάξ ἣ ἦτο λαξευμένη ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ βράχου. Οἱ τάφοι ἐκαλύπτοντο διὰ μεγάλων πλακῶν ἀκανονίστου σχήματος, πάχους μέχρι 0.22 μ. Ἐκ τούτων ὁ τάφος Β (εἰκ. 8) εἶχε κατασκευασθῇ ἐπὶ στρώματος ἐκ λίθων καὶ περιεβάλλετο διὰ λίθων καθ' ὅλας τὰς πλευράς, εἰς τὸ ἄκρον δὲ τῆς λιθοδομῆς ταύτης εἶχε κατασκευασθῇ ὁ νεώτερος τάφος Γ. Διαστάσεις: Α μῆκ. 2.49 μ., μέσον πλάτος 0.90 μ., Β μῆκος 2.54 μ., πλάτ. 0.51 μ., Γ μῆκος 2.35 μ., μέσον πλάτος 0.46 μ.² Ἐκ τῶν ὀστέων ὀλίγα λείψανα εὗρέθησαν, τὰ ὅποια δεικνύουν ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῇ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Εἰς τὸν τάφον Β ἐσημειώθη ταφὴ δύο νεκρῶν, ἀλλ' ἐδῶ πρόκειται νωτέρα χοῆσις. Τὰ εὐρήματα τῶν τάφων εἶναι:

Εἰκ. 8. Γεωμετρικὸς τάφος Β.

Εἰκ. 7. Ὄστρακα ΜΕ ἀγγείων (τομή).

Τάφος Α. 1. οἶνοχόη μὲ πλατεῖαν βάσιν (εἰκ. 23)· ὁ λαιμὸς κοσμεῖται διὰ σπείρας, εἰς τὸν ὄμιον ὑπάρχουν διαγραμμισμένα τρίγωνα καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον σῶμα λεπτὰ ὀριζόντιοι ταινίαι· εἰς τὰς λαβὰς διπλᾶ Χ. Ὑψ. 0.235 μ.

2. δίωτος σκύφος μὲ καθέτους λαβὰς (εἰκ. 9)· εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ὀριζόντιοι γραμμαί, τὸ κάτω σῶμα μελαμβαφές. Ἑλλιπές, ὕψος 0.125 μ.

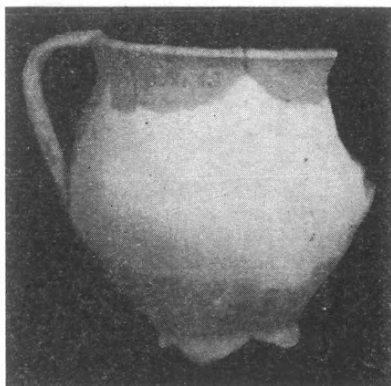
3. τεμάχια ἄλλου ὁμοίου σκύφου.

4. δίωτος σκύφος μὲ καθέτους λαβὰς (εἰκ. 12). Τὰ χεῖλη κοσμεῖ ζώνη

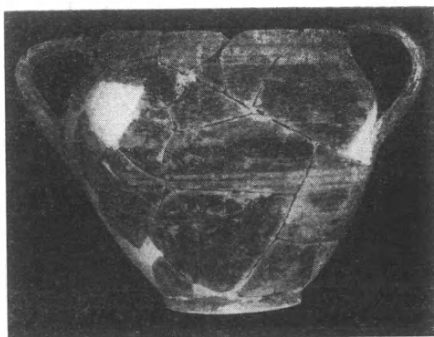
¹ Ἐσημειώθη ἐπίσης ἡ ὑπαρξὶς ἄλλων δύο τάφων καὶ εἰς τὴν ἀπέναντι κλιτὸν τριῶν τύμβων, πιθανῶς γεωμετρικῶν, ὅπως τῆς Χαλανδρίτσας (ΠΑΕ 1929, 90).

² Εἶναι λοιπὸν περισσότερον ἐπιμήκεις ἀπὸ τοὺς ἀντιστοιχοῦς γεωμετρικοὺς τάφους τῆς Ἀργολίδος (Τίγυνς I 128, ΑΕ 1912, 127) καὶ Ἑλευσίνος (ΑΕ 1898, 96)

ἄραιων ἀκτίνων καὶ ἐσωτερικῶς σειρά ἀγκυλωτῶν σταυρῶν· κατὰ τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ὑπάρχει σειρά ὀρθίων σπειρῶν καὶ ζώνη τεθλασμένης γραμμῆς· ἑκάστη ζώνη χωρίζεται διὰ τεσσάρων γραμμῶν, τὸ ἄλλον σῶμα μελαμβαφές,

Εἰκ. 9. Σκύφος Α2.

Εἰκ. 10. Σκύφος Α7.

πλὴν τοῦ χαμηλοῦ ποδός, ὅπου ὀριζόντιοι γραμμαί, εἰς τὰς λαβὰς διπλᾶ Χ. Ὑψος 0.13 μ., διάμετρος 0.105 μ.

Εἰκ. 11. Σκύφος Α5.

5. δίωτος σκύφος με θλαστὸν περίγραμμα (εἰκ. 11). Εἰς τὰ χεῖλη φέρει κόσμησιν διὰ τεθλασμένης γραμμῆς, εἰς τὸν ὄμον παράστασιν ἰχθύων καὶ ἑκατέρωθεν σπεῖραν μεταξὺ καθέτων γραμμῶν ἐν εἴδει μετόπης· κατωτέρω ὀριζόντιοι γραμμαί, τὸ ὑπόλοιπον σῶμα μελαμβαφές· εἰς τὰς λαβὰς διπλᾶ Χ. Ὑψος 0.13 μ., διάμετρος 0.11 μ.

6. ἄλλος παρόμοιος σκύφος· εἰς τὰ χεῖλη κόσμησις διὰ τεθλασμένης γραμμῆς. Ἑλλιπές, ὕψος 0.135 μ., διάμετρος 0.115 μ.

7. σκύφος δίωτος με καθέτους λαβὰς (εἰκ. 10)· εἰς τὰ χεῖλη καὶ κάτωθι τῶν λαβῶν ὀριζόντιοι γραμμαί, ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια, ὡς καὶ τὸ ἐσωτερικόν, μελαμβαφές. Ὑψος 0.10 μ.

8. χαλκοῦς δακτύλιος (εἰκ. 13,4), διάμετρος 0.027 μ.

9. πολλὰ τεμάχια σιδηρῶν ὀβελῶν τετραγωνικῆς τομῆς· μήκος μεγαλύτερου 0.485 μ. Ἀνάλογον εὔρημα βλ. VAN EFFENTERRE Mirabello 43.

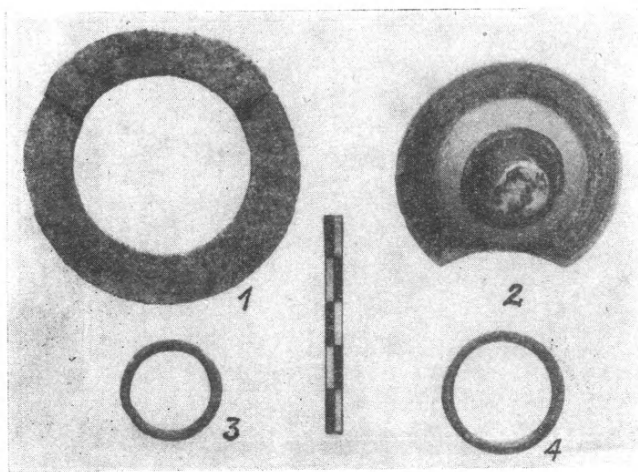
Τάφος Β. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν:

1. πυξίς κορινθιακοῦ τύπου μετὰ τοῦ πώματος (εἰκ. 14)· ὑψηλαὶ λαβαί, εἰς τὸν ὅμον πρόχειρον φυλλοειδὲς κόσμημα· πηλὸς ἀνοικτὸς ὑποκίτρινος, κόσμησις καστανή· ὕψος 0.125 μ.

2. πῶμα μικρᾶς πυξίδος (εἰκ. 13,2)· πηλὸς ἐρυθρός, γάνωμα μελανόν· διάμετρος 0.055 μ.

Εἰκ. 12. Σκύφος Α 4.

Εἰκ. 13. Εὐρήματα γεωμετρικῶν τάφων.

Ἐπίσης εἰς τὰ χώματα τοῦ τάφου, μετὰ τῶν λίθων τῆς μιᾶς πλευρᾶς (εἰκ. 15), καθὼς καὶ ἔξω τοῦ τάφου, εὐρέθησαν διάφορα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετελέσθησαν τὰ ἑξῆς ἀγγεῖα:

3. πυξίς πεπλατυσμένου σχήματος (εἰκ. 16)· τὸ ἄνω μέρος καλύπτεται

διὰ γανώματος καστανοῦ ἐκ τῆς ὀπτήσεως ὕψ. 0.08 μ.

4. σκύφος δίωτος μὲ καθέτους λαβὰς καὶ κεκαμμένα χεῖλη (εἰκ. 17)· εἰς τὰ χεῖλη καὶ κάτωθι τῶν λαβῶν ὀριζόντιοι γραμμαὶ, ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια καὶ τὸ ἐσωτερικὸν μελαμβαφῇ. Ὑψος 0.11 μ., διάμετρος 0.09 μ.

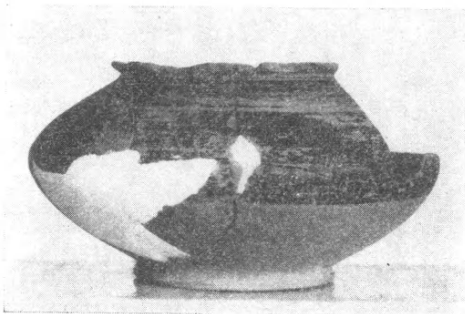

Εἰκ. 14. Πυξὶς κορινθιακοῦ τύπου.

Εἰκ. 15. Τάφος Β.

5. δίωτος σκύφος μὲ καθέτους λαβὰς· κόσμησις ὡς τοῦ προηγουμένου· εἰς τὰς λαβὰς Χ. Ἑλλιπές, ὕψος 0.11 μ., διάμετρος 0.085 μ.

Εἰκ. 16. Πυξὶς Β3.

6. κύαθος πιθανῶς δίωτος (εἰκ. 18)· εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ὀριζόντιοι γραμμαὶ καὶ ζώνη καθέτων τεθλασμένων, ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια μελαμβαφῇ. Ἑλλιπές, ὕψος 0.11 μ.

Εἶναι προφανές ὅτι τὰ ἀγγεῖα 1 καὶ 2 προέρχονται ἐκ νεωτέρας ταφῆς. Ἡ πυξὶς ἀνήκει εἰς τὰς νεωτέρας κορινθιακὰς καὶ πιθανῶς χρονολογεῖται τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος· εἶναι ὅπως δὴποτε παλαιότερα τῶν πυξίδων

τοῦ Ἀργεῦς ΑΔ 1933/5, 46 εἰκ. 28, ἀλλ' ὅχι καὶ πρὸ τῆς πυξίδος σ. 43 εἰκ. 25, ἥτις χρονολογεῖται τὸ 470/60 (ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΟΥ - ΚΑΡΟΥΖΟΥ, αὐτ. σ. 44).

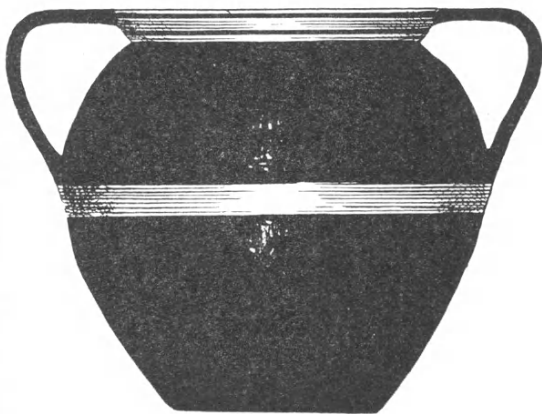
Τάφος Γ. 1. σκύφος δίωτος (εἰκ. 19)· εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ζώνη, ὅπου ἀνὰ τρεῖς κάθετοι γραμμαὶ, εἰς τὴν λοιπὴν ἐπιφάνειαν ὀριζόντιοι

γραμμαὶ καὶ πλατεῖα ταινία, εἰς τὰς λαβὰς διπλᾶ Χ. Ὑψος 0.12 μ.

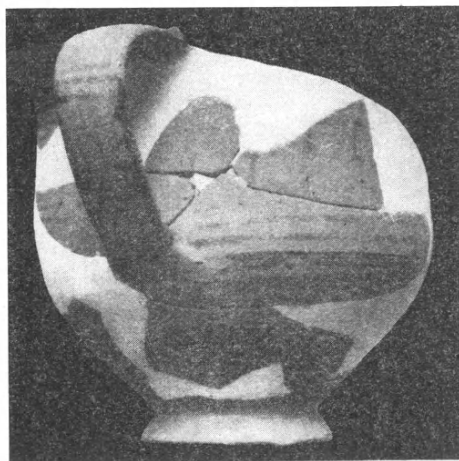
2. ἀβαθὴς σκύφος μὲ δύο καθέτους λαβὰς (εἰκ. 20)· κόσμησις δι' ὀριζοντίων γραμμῶν, εἰς τὸ ὕψος τῶν λαβῶν ζώνη, ὅπου ἀνὰ τρεῖς κυματοειδεῖς γραμμαὶ καὶ τμήματα σπείρας· εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τέσσαρες ὀριζόντιοι γραμμαί, ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια μελαμβαφής. Ὑψος 0.09 μ., διάμετρος 0.13 μ.

3. σκύφος δίωτος μὲ καθέτους λαβὰς (εἰκ. 25)· εἰς τὰ χεῖλη καὶ ὑπὸ τὰς λαβὰς δύο ὀριζόντιοι γραμμαί, ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια, ὥς καὶ τὸ ἐσωτερικόν, μελαμβαφής. Ὑψος 0.105 μ.

4. οἶνοχόη μετὰ πλατείας ἐπιπέδου βάσεως (εἰκ. 24)· εἰς τὸν λαίμονα ἀνὰ τρεῖς κυματοειδεῖς γραμμαὶ καὶ ὑποκάτω μαίανδρος, εἰς τὸν ὄμον δικτυωτὰ τρίγωνα, τὸ ὑπόλοιπον σῶμα καλύπτεται δι' ὀριζοντίων γραμμῶν παρὰ τὴν βάσιν μελανή

Εἰκ. 17. Σκύφος Β4.

Εἰκ. 18. Κύαθος Β6.

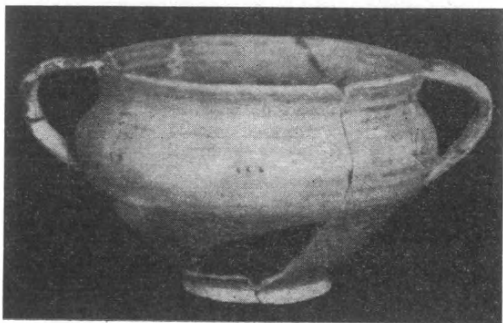
Εἰκ. 19. Σκύφος Γ1.

ταινία καὶ εἰς τὰς λαβὰς διπλᾶ Χ. Ὑψος 0.25 μ.

5. οἶνοχόη (εἰκ. 22)· εἰς τὸν λαιμὸν δύο ζῶναι κυματοειδῶν γραμμῶν, εἰς τὸν ὄμον κυματοειδεῖς γραμμαί, τὰς ὁποίας χωρίζουν ἀνὰ πέντε κάθε-

τοι εὐθεῖαι· εἰς τὸ ὑπόλοιπον σῶμα ὀριζόντιοι γραμμαί. Ὑψος 0.215 μ.

6. οἶνοχόη μὲ χαμηλὸν λαιμὸν καὶ πεπλατυσμένον σῶμα (εἰκ. 21)· τὴν ἐπιφάνειαν καλύπτουν ἐναλλασσόμεναι πλατεῖαι ταινίαι καὶ λεπταὶ ὀριζόντιοι γραμμαί. Ὑψος 0.175 μ.

Εἰκ. 20. Σκύφος Γ2.

7. χαλκοῦς δακτύλιος (εἰκ. 13,3)· διάμετρος 0.022 μ.

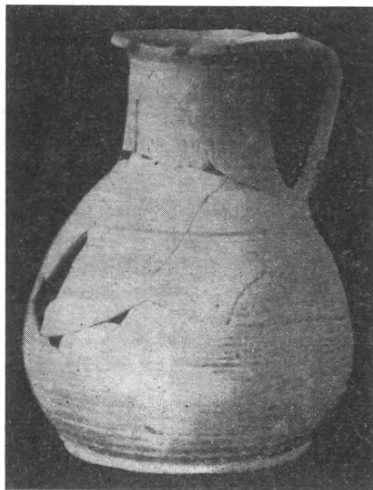
8. χαλκοῦς κρίκος (εἰκ. 13,1)· διάμετρος 0.065 μ.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ ἐντελῶς καθιουρῶ, ἀλλ' ὅχι ἰσχυρῶς ὠπτημένου καὶ δι' αὐτὸ καθίστανται λίαν εὐθραπτα. Ἡ ἐπιφάνεια ἔχει χρῶμα κίτρινον ὑπέρυθρον, τὸ ὁποῖον ἐνίοτε κλίνει σαφῶς

πρὸς τὸ ἐρυθρὸν (B4, 5, Γ6) ἢ καὶ πρὸς τὸ ἀνοιχτὸν κίτρινον (A2, 7, Γ3). Τὸ μελανὸν γάνωμα γίνεται συχνὰ ἐκ τῆς ὀπτήσεως καστανόν (Γ2, 4, 5, 6), ἀκόμη καὶ ἐρυθρὸν (B3, 5) καὶ γενικῶς δὲν παρουσιάζει καλὴν διατήρησιν.

Εἰκ. 21. Οἶνοχόη Γ6.

Εἰκ. 22. Οἶνοχόη Γ5.

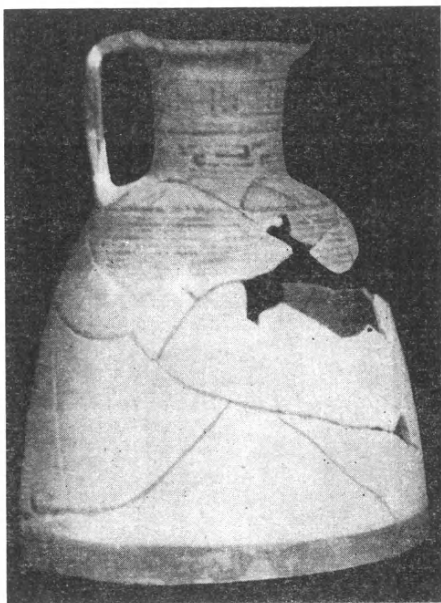
Ὅλα τὰ ἀγγεῖα ἔχουν λεπτὰ τοιχώματα καὶ τὰ χαρακτηρίζει ἐπιμέλεια κατασκευῆς. Εἶναι ἔργα τοπικοῦ ἐργαστηρίου, ἀλλὰ σύγκρισις πρὸς τὰ πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Δεσβένι τῆς Α. Ἀχαΐας (BCH 1952, 222) δεικνύει ὅτι δὲν συνεχίζουν τὴν παλαιὰν ἐγχώριον παράδοσιν, ἀλλ' ὅτι ἡ δη-

μιουργία των, ὅπως καὶ τῶν ἀγγείων τῆς Χαλανδρίτσας (ΠΑΕ 1930,85 - 86), μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ἐνιαίαν ὁμάδα, ἀφορμᾶται ἐκ ξένων ἐπιδράσεων¹.

Αἱ πυκναὶ ὀριζόντιοι γραμμαὶ καὶ ἡ σπεῖρα, χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν πρωτοκορινθιακῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων (JOHANSEN, *Les vases sicyoniens* 8, PAYNE, *Necrocorinthia* 1)² συνδέουν προ-

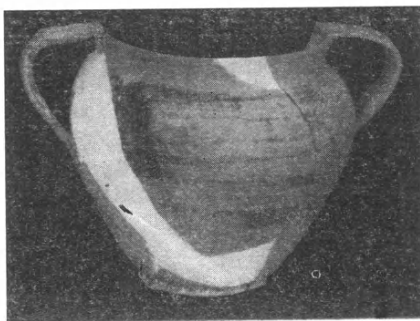
Εἰκ. 23. Οἰνοχόη Α1.

Εἰκ. 24. Οἰνοχόη Γ4.

φανῶς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα πρὸς τὴν Κόρινθον, χρήσιμος ὅμως εἶναι μία λεπτομερεστέρα ἐξέτασις, διὰ νὰ καθορισθῇ ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιδράσεως καὶ ἡ ἰδιομορφία τῶν ἀγγείων τῆς Ἀχαΐας.

Τὸ σχῆμα τῶν βαθέων σκύφων μὲ τὰς καθέτους λαβὰς — Α 2, 3,4, Γ1 — κατὰγεται βεβαίως ἀπὸ τὰ ἐντόπια πρωτογεωμετρικά, τῶν ὁποίων αἱ ἀναλογίαι καθίστανται ραδινώτεραι καὶ ἀναπτύσσεται περὶ σσότερον ἢ ζώνη τῶν χειλέων. Ἀλλ' ὁ ἀβαθὴς σκύφος Γ2 φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Κορίνθου, ὅπου ἀπαντᾷ, μολονότι

Εἰκ. 25. Σκύφος Γ3.

¹ Δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἔχω ὑπ' ὄψει τὰ ἀγγεῖα ΑΕ 1939 - 41 παρ. 21 ἀρ. 315.

² Ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ ὑπὸ κορινθιακὴν ἐπίδρασιν ἀγγεῖα τῆς Ἰθάκης, π.χ. BSA

ὄχι πολὺ συχνά (Corinth VII, 1 14 ἀρ. 44, BCH 1950 πίν. 39,3) καὶ τοῦ Ἄργους (JOHANSEN, 5), βλ. ἐπίσης HOLMBERG, Asea 112 εἰκ. 110 a, BSA 1948 πίν. 23,357 (Ἰθάκη). Τοῦ σχήματος τῶν σκύφων Α7, Β5, Γ3 μὲ τὰς ὀριζοντίους γραμμὰς καὶ τὴν μελαμβαφῇ ἐπιφάνειαν (τομὴ εἰκ. 26) μόνα γνωστὰ παραδείγματα εἶναι τῆς Ἰθάκης, τῶν ὁποίων δὲν ἔχει καθορισθῇ ἡ προέλευσις (ROBERTSON, BSA ἔ.ἀ. 97 ἀρ. 352-354) καὶ Ὀλυμπίας (Bericht III 38 εἰκ. 24). Ἀλλ' εἶναι φανερόν ὅτι κατάγεται ἀπὸ πρωτοκορινθιακὸν σχῆμα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 8ου αἰῶνος, ὅπου ἀποτελεῖ δημιουργίαν παράλληλον πρὸς τὴν κοτύλην· τὴν παλαιότεραν βαθμίδα δίδουν οἱ

Εἰκ. 26. Τομὴ
σκύφου Α7.

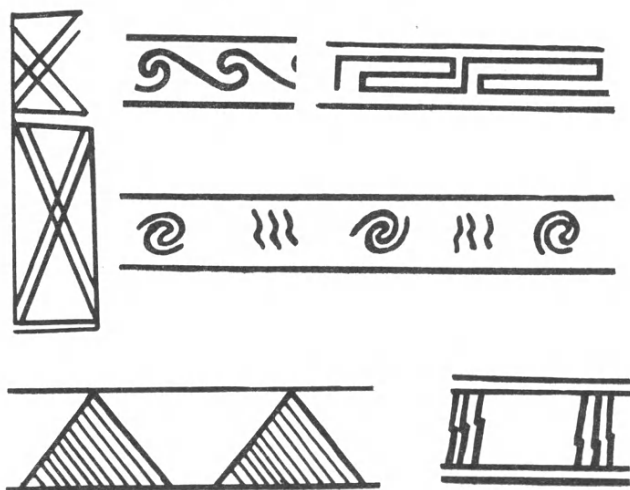
σκύφοι ἢ κρατῆρες Hesperia 1948 πίν. 72 C2 καὶ πίν. 75 C11, τὴν νεωτέραν Corinth VII, 1 πίν. 16,116, RA 1938 II 216, μίμησις πρωτοκορινθιακοῦ εἶναι καὶ ὁ σκύφος CV Copenhagen 2 πίν. 93,4. Εἰς νεωτέραν φάσιν τὸ σχῆμα γίνεται περισσότερον χαμηλὸν καὶ εὐρύ, π. χ. JOHANSEN, πίν. 19,1, ALBIZZATI, Vasi del Vaticano πίν. 1,15/16, BRANTS, Leiden II πίν. 13,74, Mon. Ant. XV πίν. 9,11. Εἰς τὴν Κόρινθον αἱ λαβαὶ εἶναι πάντοτε ὀριζόντιοι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἰθάκης, καὶ Ἀχαΐας διαφέρουν. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ μικρὰ ἀναλογία τῶν τοιούτων σκύφων μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῆς Ἰθάκης, καθίσταται πιθανὸν ὅτι ἡ παραλλαγή αὕτη ἐδημιουργήθη ἐν

τῇ Δ. Πελοποννήσῳ, ὅπου καὶ ἐπιχωριάζει¹. Πρὸς τὸ σχῆμα ἀγγείου τῆς Ἰθάκης (BSA ἔ. ἀ. πίν. 21,337) συνάπτεται καὶ ὁ σκύφος Γ4, ὅπου διασταυρώνονται ἡ κορινθιακὴ ἐπίδρασις καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐγγωρίου παραδόσεως (πρβλ. αὐτ. πίν. 21,332). Τὸ σχῆμα ἐπίσης τῶν σκύφων Α5 καὶ 6 ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κορίνθου (KRAIKER, Aigina πίν. 11,180) καὶ τὴν περιφέρειαν τῆς κορινθιακῆς ἐπιδράσεως (Délos X πίν. 9,39, DUGAS, La céramique des Cyclades 148.154· πρβλ. καὶ BSA 1938/9 πίν. 10,21). Αἱ οἶνοχοαὶ Α1 καὶ Γ4 κατάγονται ἀπὸ κορινθιακὸν σχῆμα τοῦ τέλους τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς (Argive Heraeum II 128 εἰκ. 56), τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται κατὰ τὴν μετάβασιν πρὸς τὸν χαρακτηριστικὸν τύπον τῆς ἀνατολιζούσης ἐποχῆς μὲ εὐρεῖαν βάσιν καὶ χαμηλὸν λαιμόν (π. χ. JOHANSEN,

1948 πίν. 33,484. Τὴν ὁμάδα τῶν ἀγγείων τῶν φερόντων κόσμησιν διὰ σπείρας ἀπεχώρισε τῶν κορινθιακῶν ὁ WEINBERG, AJA 1942, 43, ἀλλὰ βλ. τὴν ἀντίθετον ἄποψιν ROBERTSON, BSA ἔ.ἀ. 53, KRAIKER, Aigina 13, OHLY, Griech. Goldbleche 140, VII-LARD, BCH 1952, 342 σημ.

¹ Καὶ οἱ τύποι οὗτοι, ὅπως καὶ τῆς κοτύλης, πιθανῶς ἐδημιουργήθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς μεταλλικὰ πρότυπα, πρβλ. Olympia, Ergebnisse IV πίν. 35, 670/1. - Ἐν Ἰθάκῃ συνδυάζονται καὶ ὑψηλαὶ λαβαὶ κανθάρου (BSA, ἔ.ἀ. πίν. 18,326).

πίν. 19,3-5). Καθ' ὅμοιον τρόπον ἀπὸ τὰ μεταβατικά σχήματα πρὸς τὸν τύπον τῆς κωνικῆς οἰνοχόης κατάγεται καὶ τὸ σχῆμα τῆς οἰνοχόης Γ3, τὸ ὁποῖον ὅμως συμφώνως πρὸς τὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς ἔχει βραχύτερον λαιμόν· τὴν ἀμέσως προηγουμένην βαθμίδα δίδουν αἱ οἰνοχόαι JOHANSEN, 23 εἰκ. 12, PAYNE, Perachora πίν. 14,1, πρβ. Kerameikos V,1 πίν. 83 Inv. 809, διὰ τὴν παλαιότεραν γεωμετρικὴν ἀφαιτηρίαν βλ. WEINBERG, Corinth VII,1 27 ἀρ. 76. Ἡ οἰνοχόη τέλος Γ5 παραλαμβάνει τὸ σχῆμα ἀπὸ τὰ χειροποίητα ἀργειακά, ὅπως καὶ ἡ τῆς Ἰθάκης BSA ξ. ἀ. πίν. 29,431. Μίαν

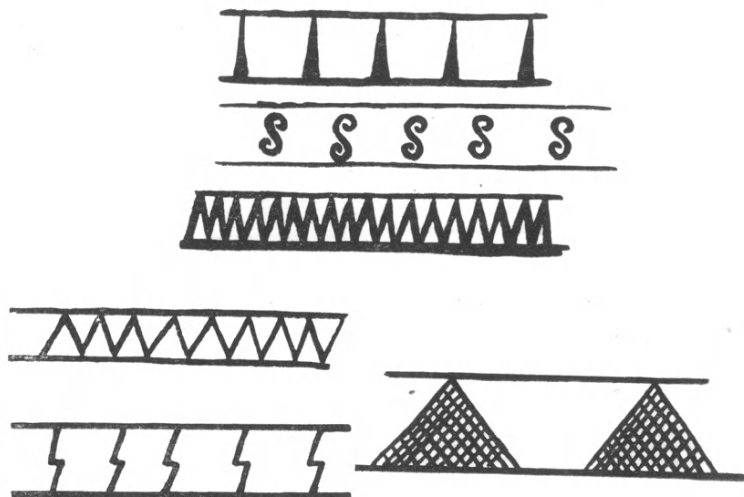

Εἰκ. 27. Διακοσμητικὰ θέματα τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων.

μακρὰν καὶ ἀφανῆ ἱστορίαν μεταξὺ τῶν χειροποιήτων ἀγγείων φαίνεται νὰ ἔχῃ τὸ σχῆμα τῆς πυξίδος B3· μόνον παράδειγμα, πρὸς τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συγκριθῇ, εἶναι ἡ πυξὶς τῆς Ἰθάκης BSA ξ. ἀ. πίν. 24,384, ἥτις ὅμως ἔχει καὶ δύο λαβάς. Ἀνάλογα σχήματα ἀπαντοῦν τὴν ΠΕ ἐποχὴν (Asine 221 εἰκ. 161,2, Tiryns IV πίν. 12,1).

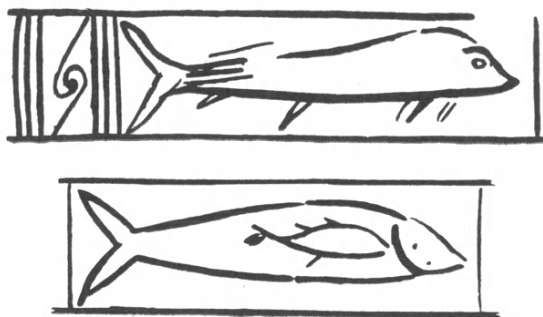
Ἀκόμη στενότεραν ἐξάρτησιν ἐκ τῆς κορινθιακῆς κεραμικῆς δεικνύουν αἱ διακοσμητικαὶ μορφαί (εἰκ. 27 καὶ 28)—ἡ ἐναλλαγὴ πλατείας μελανῆς ζώνης καὶ λεπτῶν γραμμῶν, ὅπως εἰς τὴν οἰνοχόην Γ3, ἀντιπροσωπεύει παλαιότεραν γεωμετρικὴν παράδοσιν, βλ. καὶ BSA ξ. ἀ. πίν. 27,414 καὶ 415 (Ἰθάκη). Παραδείγματα σπείρας ἐπὶ γεωμετρικῶν κορινθιακῶν JOHANSEN, πίν. 1-3, BSA ξ. ἀ. πίν. 1, 1/4, BCH 1950 πίν. 39,5, εἰς λαιμόν οἰνοχόης αὐτ. πίν. 33,484 (Ἰθάκη), εἰς μετόπην μεταξὺ καθέτων γραμμῶν PAYNE, Protokorinth. Vasenmalerei πίν. 2. Περὶ τῶν ἄλλων γραμμικῶν κοσμημάτων—ἀπλαῖ τεθλασμένα γραμμαί, ομάδες καθέτων ζίκ-ζάκ, σειρὰ ζ, τρίγωνα

γραμμωτὰ ἢ δικτυωτά, ἀκτῖνες, ζώνη σπειρωῶν s βλ. JOHANSEN, 9 καὶ 46 κ.έ. Τὰ τρίγωνα ὡς κόσμησις τοῦ ὤμου οἰνοχόης εἶναι πολὺ συχνὰ

Εἰκ. 28. Διακοσμητικὰ θέματα τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων.

καὶ εἰς τὸ Ἄργος, ἐπίσης αἱ πυκναὶ τεθλασμέναι γραμμαὶ τῆς οἰνοχόης Γ5 ἐνθιμίζουσιν μᾶλλον ἀργειακά (ROBERTSON, BSA ἔ.ἀ. 80). Τὰ διπλᾶ X

Εἰκ. 29. Παραστάσεις σκύφου Α5.

εἰς τὰς λαβὰς, τὰ ὅποια διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανίζονται τὴν ME ἐποχὴν (Eutresis 154), ἀπαντοῦν εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν κορινθιακῶν ἐπιδράσεων (BSA ἔ.ἀ. πίν. 23,358, Délos X πίν. 9,39). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παράστασιν ἰχθύων (εἰκ. 29), εἶναι συνήθης ἐπὶ τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων εἰς κυρίαν διακοσμητικὴν ζώνην, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἀπομιμήσεις τῆς Κύμης (GABRICI, Mon. Ant. XXII 332)· ἀπλῇ περιγραφῇ ἀντὶ τῆς ἐπικρατοῦσης σκιαγραφίας ἀπαντᾷ εἰς τὴν κοτύλην JOHANSEN, πίν. 9,3, τὸν ἀρῦβαλλον PAYNE, Pr. Vasenm. πίν. 6,3.

Τόσον τὰ σχήματα, ὅσον καὶ ἡ διακόσμησις τῶν ἀγγείων ὁδηγοῦν

πρὸς τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ, τὸ τέλος τοῦ 8ου αἰῶ-
νος. Οἱ βαθεῖς σκύφοι μὲ τὴν ρευστὴν καμπυλότητα τοῦ περιγράμματος καὶ
τὰ κεκαμμένα πρὸς τὰ ἔξω χεῖλη εὐρίσκονται ἤδη πολὺ μακρὰν ἀπὸ τὰ πρῶϊμα
παραδείγματα τοῦ τύπου. Αἱ οἰνοχόαι μὲ τὴν εὐρεῖαν βάσιν, τὸ ὀγκῶδες σῶμα
καὶ τὸν χαμηλὸν λαιμὸν ἐκδηλώνουν τάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς τὴν
κορινθιακὴν κεραμικὴν κατὰ τὴν προχωρημένην ἐποχὴν τοῦ σφαιρικοῦ ἀρυ-
βάλλου¹. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐπίσης ἐποχὴν, τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 8ου
αἰῶνος ἀρχίζουν καὶ τὰ νέα διακοσμητικὰ θέματα, αἱ ἀκτῖνες, αἱ ζῶναι
S, αἱ παραστάσεις ἰχθύων². 'Αφ' ἑτέρου εἶναι ἰσχυρὰ ἀκόμη ἡ γεωμετρικὴ
παράδοσις εἰς τὰ σχήματα καὶ λείπει ἡ ἐκλέπτυνσις ἢ διάλυσιν τῶν ὑπο-
γεωμετρικῶν. 'Απ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως δύναται νὰ συγκριθῇ ἡ συγκέντρω-
σις τοῦ σχήματος τοῦ σκύφου Α5 πρὸς τὴν διάλυσιν τοῦ BSA ἔ. ἀ. πίν.
23,358 ἢ τὴν φυτικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κανθάρου *Hesperia* 1933, 591 εἰκ.
55, ἐνῶ ὁ ἀβαθὴς σκύφος Γ2, ὅστις εἶναι μεταγενέστερος τοῦ νεωτέρου
γεωμετρικοῦ JOHANSEN, πίν. 2,2, συνάπτεται πρὸς τῆς Θήρας AM 1903,
Beil. 33,7 (ἐποχὴ σφαιρικοῦ ἀρυβάλλου).

Μολονότι τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων τῆς 'Αχαΐας δεικνύουν εἰς τόσον
μεγάλῃν ἔκτασιν κορινθιακὰς ἐπιδράσεις, αἱ ἐπιδράσεις αὗται δὲν ἀντανakλoῦν
τοὺς βασικοὺς χαρακτῆρας τῆς κορινθιακῆς κεραμικῆς, ἀλλὰ τάσεις, αἱ ὁποῖαι
ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν περιφέρειαν ἢ κατὰ μεταβατικὰ στάδια, προτοῦ ὀρ-
γανωθῶν εἰς τυπικὰς μορφάς. 'Η τοιαύτη ἐπιλογὴ καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν
στοιχείων τῆς ἐγχωρίου παραδόσεως δίδουν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀγγείων τού-
των ἰδιαίτερον φυσιογνωμίαν. Παρ' ὅλην τὴν συγγένειαν, τὰ ὕστερογεωμε-
τρικὰ ἀγγεῖα τῆς 'Αχαΐας ἔχει δημιουργήσῃ τεκτονικὴ ἀντίληψις διάφορος
τῶν πρωτοκορινθιακῶν. 'Αφ' ἑνὸς λείπει ἡ λεπτότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τῶν σχη-
μάτων καὶ τῆς διακοσμήσεως — καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως πλησιάζουν πρὸς
τὰ ἀγγεῖα τοῦ 'Αργους³ —, ἀφ' ἑτέρου εἶναι μεγαλύτερα ἢ ρευστότης τοῦ
περιγράμματος καὶ ἡ ἐλαστικότης τοῦ σχήματος. Δι' αὐτὸ ἀποφεύγονται αἱ
ὀριζόντιοι λαβαὶ τῶν κορινθιακῶν, αἱ ὁποῖαι ἰσορροποῦν τὰς κινήσεις, καὶ —
εἰς τὰς οἰνοχόας κυρίως μὲ τὸ ὀγκῶδες σῶμα καὶ τὸν χαμηλὸν λαιμὸν — ἡ
τάσις πρὸς μεγαλυτέραν σωματικότητα ἐκδηλώνεται εἰς βάρος τῆς τεκτονι-
κῆς διαρθρώσεως. 'Αλλὰ καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα, ἡ προτίμησις διὰ τὴν
σπεῖραν, ἥτις ἀποτελεῖ παροδικὸν φαινόμενον εἰς τὰ κορινθιακά⁴, ὁ μαίαν-

¹ Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ σχήματα τῶν ἀρυβάλλων PAYNE, Pr. Vas. πίν. 5,1/5. Διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ σφαιρικοῦ ἀρυβάλλου βλ. DUNBABIN, *Western Greeks*, 460 κ.έ., VALLET - VILLARD, BCH 1952, 344, KÜBLER, *Kerameikos V*, 1 153 κ.έ.

² WEINBERG, AJA, 1941, 37.

³ BL. PFUHL, MuZ I 76, ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΝ, AE 1912, 137.

⁴ OHLY, *Goldbleche* 90, JOHANSEN, 37.

δρος μὲ τὴν ἔντονον ὀριζόντιον φορὰν, αἱ κυματοειδεῖς γραμμαὶ εἰς ἀραιὰν διάταξιν ἐπιδιώκουν νὰ τονίσουν τὰ στοιχεῖα τῆς κινήσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ συνολικὴ ἐμφάνισις τῶν ἀγγείων τῆς Ἀχαΐας δεικνύει ὅτι τὰ ἐδημιούργησαν μορφοπλαστικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καθησυχάσει οὔτε διεμορφώθησαν συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς μιᾶς ἀνωτέρας αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως καὶ πειθαρχίας, ὅπως τὰ πρωτοκορινθιακά.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἀνασκαφή προεκλήθη ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τεμαχίων ἀγγείων κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας τοῦ Ἀθαν. Μπερτζελέτου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Σοφίας 25, ἥτοι περὶ τὰ 200 μ. ἀνατολικῶς τῆς ΒΑ γωνίας τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ Ἀργους, ἔνθα ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἀγ. Πέτρου. Ἡ κανονικὴ ἀνασκαφή ἀνελήφθη κατὰ μῆνα Νοέμβριον, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς κ. Σ. Καρούζου, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνασκάψει παλαιότερον τάφους ἐν Ἀργεῖ (βλ. Α. Δ. 15 [1933-35] σ. 16 κ.ἐ.), καὶ τὴν ὁποίαν θερμοῦς εὐχαριστῶ διὰ τὴν συμπαραστάσιν της.

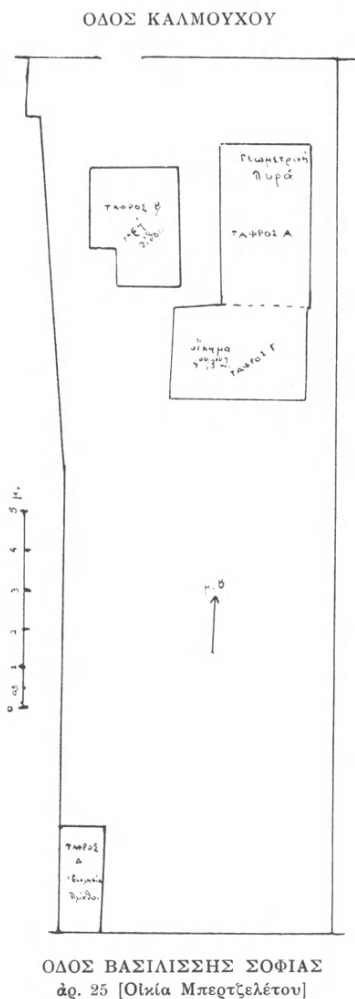
Ἦνοίχθησαν τέσσαρες τάφροι εἰς κατάλληλα σημεῖα τοῦ διαθεσίμου χώρου, ἡ δ' ἐκθεσις τῆς ἀνασκαφῆς θὰ χωρήσῃ ἀντιστοίχως κεχωρισμένως δι' ἑκάστην ἐξ αὐτῶν. Τὸν χώρον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν ἐν αὐτῷ θέσιν τῶν τάφρων παρέχω εἰς τὸ σχέδιον εἰκ. 1.

ΤΑΦΡΟΣ Α.

Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἐκβάθυνσιν λάκκου ἀσβέστου ἀνοιγέντος κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, προτοῦ ἀρχίσω νὰ παρακολουθῶ ταύτας¹. Ἡ κανονικὴ ἀνασκαφή ἤρξατο ἀπὸ βάθους 2 μ.

Κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τῆς τάφρου (κείμενον νοτίως τοῦ κτίσματος τῆς τάφρου Γ) εἰς μικρὸν δὲ βάθος (2.15 μ. περίπου) ἐτύχομεν τὸ στέρεον τῆς περιοχῆς, τὸν «χαλιά», σφικτὸν ἀμμῶδες ἔδαφος περιέχον λεπτοὺς χάλικας, χωρὶς νὰ ἐμφανισθοῦν οὐδόλως σχεδὸν εὐρήματα. Περὶ τὸ μέσον ὁμως τῆς τάφρου

¹ Καὶ ἐδῶ ἦσαν ἄφθονοι οἱ τάφοι, περὶ τῶν ὁποίων ἰδὲ τὰ περὶ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς τάφρου Β.

Εἰκ. 1. Ὁ χώρος τῆς ἀνασκαφῆς.

τὸ σκληρὸν τοῦτο ἔδαφος εἶχε σκαφῇ εἰς βάθος ἀρχαϊόθεν. Ἐν αὐτῷ εἶχεν ἀνοιχθῇ κυκλικὸς περίπου λάκκος, τοῦ ὁποίου τμήμα μείζον τοῦ τετάρτου περιλαμβάνετο ἐν τῇ τάφρῳ Α. Ὁ λάκκος ἦτο πεπληρωμένος χωμάτων μὲ ἄφθονα τεμάχια γεωμετρικῶν ἀγγείων. Κατὰ τὸ κέντρον ἦτο ἐπικεκαλυμμένος διὰ λίθων, ἐπίτηδες ἀσφαλῶς τεθέντων, πρὸς τίνα ὅμως σκοπόν, δὲν εἶναι φανερόν. Τεμάχια ἀνθρακος παρατηρήθησαν ἰδίως κατὰ τὸ ΝΔ τμήμα, ἔνθα ἡ ἀδιατάρακτος θέσις τῶν τεμαχίων τῶν ἀγγείων ἐφάνη σαφέστερον (εἰκ. 2). Ταῦτα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ σκοτεινὸν χρῶμα τῶν χωμάτων, δηλοῦν ὅτι ὁ λάκκος ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἐν αὐτῷ καῦσιν κτερι-

Εἰκ 2. Τεμάχια ἀγγείων ἐπὶ τῆς πυρᾶς.

σμάτων καὶ νεκρῶν πιθανῶς. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἔχνη τοῦ πυρὸς δὲν εἶναι ἰσχυρὰ οὐδὲ ἡ παρουσία ἀνθρώπων πυκνή, πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐνταῦθα ἐγένετο ἡμίκαυσις τῶν νεκρῶν, πρᾶγμα, ὅπερ συμφωνεῖ καὶ μὲ τὴν κατάστασιν τοῦ σκελετοῦ ἐντὸς τοῦ πίθου τῆς παρακειμένης τάφρου Β¹.

Τ Α Φ Ρ Ο Σ Β .

Ἡ εἰκὼν τῆς συστάσεως τοῦ ἑδάφους ἐνταῦθα ἰσχύει καὶ διὰ τὰς λοιπὰς, πλὴν τῆς Δ, τάφρους περιλαμβανομένης καὶ τῆς Α. Κατ' ἀρχὰς μέχρι βάθους 0.40 μ. περίπου τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖτο ἐκ προσφάτων γεμισμάτων (μπαζώματα), τὰ ὁποῖα εἶχον προσκομισθῇ ἐπίτηδες διὰ τὴν ἰσοπέδω-

¹ Αὕτη ἦτο ἡ πρώτη παρατηρηθεῖσα ἐν Ἀργολίδι πυρὰ γεωμετρικῶν χρόνων τὸ 1953 ἀνευρέθησαν ἄλλαι (πρωτογεωμετρικαὶ μᾶλλον) ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐν τῷ νοτίῳ νεκροταφείῳ, ὁμοίου δὲ τύπου καὶ ἐποχῆς ἀνεῦρον κατὰ τὰς ἐν Ναυπλίῳ (Προνοίᾳ) ἀνασκαφὰς τῆς Ἑταιρείας τοῦ 1953.

σιν τοῦ οἰκοπέδου χρησιμοποιοιθέντος ἄλλοτε ὡς χώρου σταθμεύσεως αὐτοκινήτων.

Τὰ γεμίσματα ταῦτα περιεῖχον πολλοὺς λίθους καὶ παντοειδῆ ὕλικά, ἐν οἷς τεμάχια σιδηρῶν κλείθρων, καὶ πολλὰ πήλινα, ὡς πινάκια καὶ «γαβάθας» λαϊκῆς παραγωγῆς μὲ ἐρυθρωπὴν ἢ πρασινωπὴν ἀλοιφήν, πιᾶτα εὐρωπαϊκά (πιθανῶς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος), τεμάχια κεράμων κ. ἄ.

Ἀπὸ βάθους 0.40 μ. περίπου ἔπαυσαν τὰ γεμίσματα καὶ συνηντήθη στρώμα, ἐκ φυσικῆς πιθανῶς ἐπιχώσεως σχηματισθέν, ἀπὸ λεπτὰ καστανά χρώματα περιέχοντα ἱκανὴν ποσότητα χαλίκων, ἰδιαιτέρως δὲ μαλακὰ ἐξ ἐπανειλημμένων σκαφῶν, ὁ σκοπὸς τῶν ὁποίων κατεδείχθη ἀπὸ βάθους 0.70 μ. ἕως 1.30 μ. περίπου, ἔνθα πολλὰ ὅστ' αὐτὰ καὶ δύο σκελετοὶ σχεδὸν ἀδιάρκτοι εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων, τὰ ὅποια ἦσαν ἰδιαιτέρως μαλακά. Οἱ νεκροὶ εἶχον τοποθετηθῇ ἀκτέριστοι ἐντὸς ἀπλῶν λάκκων μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀνατολὰς. Πρόκειται προφανῶς περὶ χριστιανικοῦ νεκροταφείου ὄχι πολὺ παλαιοῦ. Πράγματι τυγχάνει γνωστὸν εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο νεκροταφεῖον, ἡ τοποθεσία δὲ ὠνομάζετο «Στὰ μνήματα»¹. Παραβάλλοντες δὲ πρὸς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ἐν *Expédition de Morée* III πίν. 57² βλέπομεν ὅτι ἡ πόλις δὲν ἐξετείνετο πολὺ πρὸς ἀνατολὰς, εἰδικῶς δὲ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σημειοῦται ἐλεύθερος χώρος καὶ ἐν τῷ μέσῳ τούτου οἰκοδομή. Θὰ πρόκειται πιθανῶς περὶ τῆς ἐκκλησίας (ἴσως ὄχι τῆς ἰδίας ἀκριβῶς μὲ τὴν εὐρεθεῖσαν ἐν τῇ τάφρῳ Δ, ἕαν, ὅπερ πιθανώτατον, ἡ καταστροφὴ συνετελέσθη ἐνωρίτερον) καὶ τοῦ περὶ αὐτὴν νεκροταφείου.

Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου, ἐν ᾧ εἶχον γίνεαι αἱ ταφαί, ἤρχισαν ἀνευρισκόμενα, ἀναμειξ μετὰ προσφάτων, καὶ τινα ἀρχαῖα, κλασσικὰ ἐν μέτρει καὶ ἑλληνιστικὰ τὸ πλεῖστον, τεμάχια ἀγγείων, εἰς βάθος δὲ περὶ τὸ μέτρον καὶ ἐν γεωμετρικὸν τεμάχιον. Ἡ αἰτία τῆς ἀναμείξεως ταύτης εἶναι προφανής· ὀφείλεται εἰς τὴν διάνοξιν πολυπληθῶν λάκκων ἐντὸς τοῦ ἑλληνιστικοῦ στρώματος. Τὰ ἀρχαῖα ὅστρακα ἤρχισαν γινόμενα συχνότερα ἀπὸ βάθους 1.20 μ. Ἀπὸ δὲ βάθους 1.50 μ. ἤρχισαν ἐπικρατοῦντα τὰ γεωμετρικά.

Ἀπὸ βάθους 1.65 μ. τὰ χρώματα ἔγιναν καθαρώτερα καὶ σφικτότερα, «χαμούτσα» κατὰ τὴν τοπικὴν ὀρολογίαν. Κατὰ τὸ βόρειον ὁμῶς τμήμα τῆς τάφρου ταῦτα περιεῖχον μικροὺς λίθους καὶ χάλικας.

Εἰς βάθος 1.78 μ. συνηντήσαμεν τὸ ἀνώτατον σημεῖον μεγίστου πίθου

¹ Βλ. Α. ΤΣΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀργολίδος τευχ. Α' σ. 7 καὶ 2. Ε. ΖΕΓΚΙΝΗ, Τὸ Ἀργεῖ διὰ μέσου τῶν αἰώνων σ. 180, ὅστις γνωρίζει καὶ παλαιότεραν ἀνέυρεσιν τάφων.

² Ἀναδημοσιεύεται καὶ παρὰ CURTIUS, Peloponnes II πίν. XV.

(τὸ κατώτατον εἰς 2.75 μ.). Δὲν δύναμαι νὰ ἀποφανθῶ ἂν ὁ τοίχος, οὐτινος τὸ ἄνω μέρος εὐρίσκεται κατὰ τι ὑψηλότερον, ἀποτελούμενος ἀπὸ μεγάλους τὸ πλεῖστον ἀργοὺς λίθους εἰς ἓνα δόμον, συνάπτεται πρὸς τὸν πίθον. Ὁ πίθος εὐρέθῃ ὁλόκληρος in situ (εἰκ. 3) τεθραυσμένος ἢ ἐρρωγὼς εἰς πάμ-

Εἰκ. 3. Πίθος τάφρου Β.

πολλά τεμάχια, τὰ ὅποια ὅμως, ὅσον ἡ ἐξωτερικὴ πίεσις ἀντεσταθμίζετο ἀπὸ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ χρώματα, συνεκρατοῦντο μεταξὺ των εἰς τὴν θέσιν των¹. Διαστάσεις εἶχε: ὕψ. 1.72 μ., διάμ. κοιλίας 0.77 μ. καὶ χεῖλους 0.65 μ.

Τὸ στόμιον τοῦ πίθου ἐστρέφετο ΒΔ, ἦτο δὲ κεκαλυμμένον διὰ τεμαχίων μεγάλου ἀβαφοῦς ἀγγείου, τινὰ τῶν ὁποίων εἶχον πέσει πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ταῦτα συγκολληθέντα ἀπέδωκαν τὸν σχεδὸν πλήρη ἀμφορέα τῆς εἰκ. 4 (βλ. κατάλογον εὐρημάτων ἀρ. 8).

Εἰκ. 4. Ἀμφορεὺς χρησιμεύσας ὡς κάλυμμα τοῦ πίθου.

Οὐδεμία κατασκευὴ παρατηρήθη βοηθοῦσα τὴν στήριξιν τοῦ πίθου· ἐντὸς αὐτοῦ εἶχε διεισδύσει διὰ τῶν ῥωγμῶν καὶ τοῦ στόμιου μεγάλη ποσότης λεπτοτάτου χρώματος, δι' οὗ ἐκαλύφθη ὁ μὲ τὴν κεφαλὴν παρὰ τὸν πυθμένα καὶ εἰς στάσιν συνεσταλμένην κείμενος σκελετὸς παιδίου (κορασίδος πιθανῶς, πρβλ. κατωτέρω) εἰκ. 5. Τὰ ὅσα ἦσαν διαβεβρωμένα (πορῶδη) καὶ εἶχον μελανότεφρον χρῶμα — καταφανὲς ἔχνος μερικῆς καύσεως. Αὕτη δὲ προφα-

¹ Πολλὰ συνδέσεις διὰ μολύβδου εἶχον γίνεαι ἀρχαίῳθεν εἰς διάφορα σημεία τοῦ πίθου.

νῶς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας¹, συνετέλεσεν εἰς τὴν μετρίαν διατήρησίν του: ἔλειπον αἱ πλευραὶ καὶ αἱ χεῖρες (μόνον ὁ ἕτερος τῶν πῆχεων παρατηρήθη) ὥς καὶ οἱ ἄκροι πόδες.

Ὁ νεκρὸς, ἐξαιρέσει τοῦ ἀμφορέως τοῦ χρησιμεύσαντος ὡς κάλυμμα τοῦ στομίου καὶ δύο χαλκῶν ψελλίων ἀνευρεθέντων κατὰ τὸ ἄκρον τῆς χειρὸς καὶ παρὰ τὸ κρανίον², ἔκειτο ἀκτέριστος. Ἐλάχιστα μόνον τεμάχια ἀγγείων εὐρέθησαν ἐντὸς τοῦ πίθου φέροντα ἕχνη καύσεως (πβλ. εἰκ. 15).

Ἡ ἀκτέριστος ταφή ἐν γεωμετρικοῖς τάφοις δὲν εἶναι ἀσυνήθης (πρβλ. Tiryns I πίν. 23, 31, 34 καὶ 36), εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ ταύτην θὰ πρέπη

Εἰκ. 5. Ὁ ἐν τῷ πίθῳ νεκρὸς.

νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν κατάθεσιν δώρων ἐπὶ τῆς πυρᾶς, ἥτις εἶναι πιθανώτατα ἢ πλησιέστερα ἀνευρεθεῖσα ἐν τῇ τάφῳ Α.

Τ Α Φ Ρ Ο Σ Γ.

Ἡ ἀκολουθία τῶν στρωμάτων εἶναι ἡ αὐτή, ὥς ἐν τῇ τάφῳ Β. Αἱ ταφαὶ ἐδῶ ἦσαν πολυαριθμότεραι, ἐσφύζετο δὲ εἰς ἓν σημεῖον σειρὰ πλακοσχήμων λίθων κατακορύφως τεθειμένων, σχηματιζόντων ἀσφαλῶς τὸ περιχεῖλωμα τάφου. Εὐρέθησαν ὅμως καὶ τινὰ ὀστᾶ ζώων ἴσως, ὅταν ἐγκατελείφθη τὸ νεκροταφεῖον, ἐχρησιμοποιήθη ὡς τόπος ἀποθέσεως ἀπορριμμάτων.

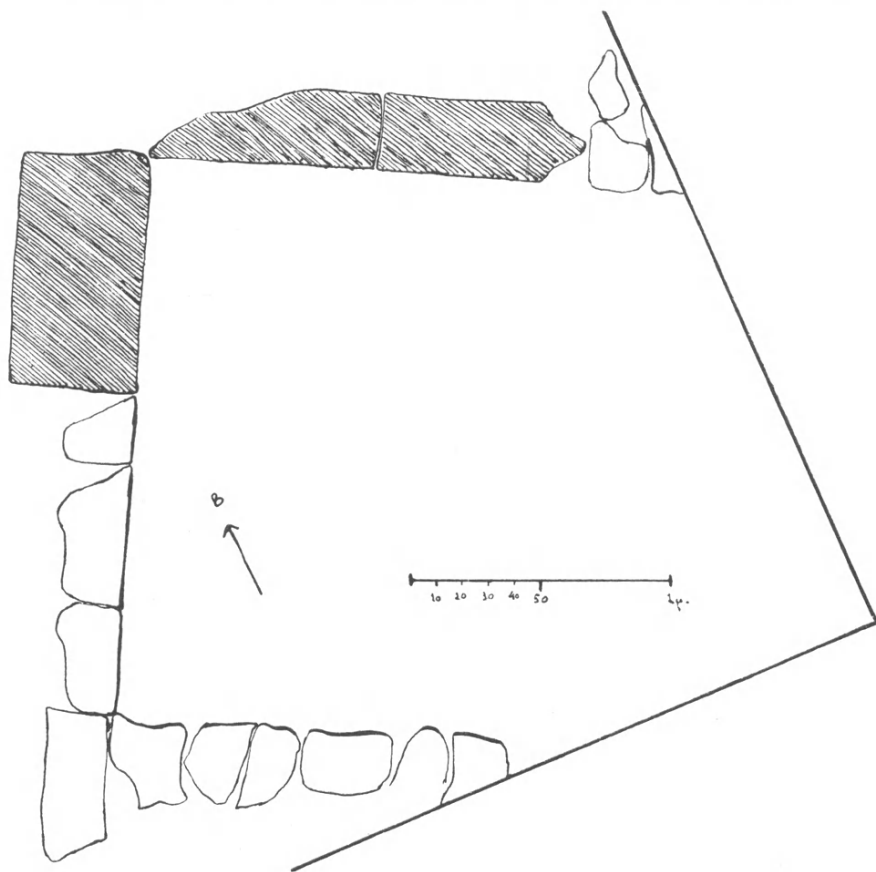
Τὸ κύριον εὑρημα τῆς τάφου ταύτης ἀπετέλεσε μικρὸν ὀρθογώνιον

¹ Ἡ διάμετρος τοῦ κρανίου (0.16 μ.) καὶ τὸ ὕψος τοῦ σκελετοῦ (κατὰ τι μεῖζον τοῦ 1.20 μ.) δίδουν ὥς πιθανὴν ἡλικίαν 8 ἐτῶν, συμφώνως μὲ τὸν μέσον ὅρον μετρήσεως συγχρόνων Ἑλληνοπαίδων (βλ. ΚΑΛΛΕΡΓΗ, Στοιχεῖα Παιδιατρικῆς σ. 30).

² Τοῦτο ὑποδηλοῖ καὶ τὴν θέσιν τῆς ἐτέρας χειρὸς κεκαμμένης καὶ μὲ τὴν παλάμην παρὰ τὰς μήνιγγας, τυπικὴν ἐπὶ τῶν εἰς συνεσταλμένην στάσιν νεκρῶν.

κτίσμα (κάτοψις εἰκ. 6), ἐν μέρει ἐκ πωροπλίνθων κτισθὲν καὶ οὐχὶ πλήρως ἀποκαλυφθέν, διότι πρὸς ἀνατολὰς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσῃ ἡ σκαφή λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πρὸς τὴν παρακειμένην οἰκίαν μεσοτοίχου.

Οὕτω δὲν καθωρίσθη ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος, ἡ ἐξέσις

Εἰκ. 6. Ἑλληνιστικὸν κτίσμα.

τῆς θύρας (πιθανῶς εἰς τὸ ἀνατολικὸν τέρμα τῆς βορείου [BA] πλευρᾶς), ὥς καὶ ἂν τὸ ἀνασκαφέν δωμάτιον ἦτο αὐτοτελὲς ἢ ἀπετέλει τὸ μέρος μείζονος συγκροτήματος. Ἡ BA πάντως (πωρίνη) πλευρὰ ἦτο καὶ ἐξωτερικὴ.

Τὸ ἀνώτατον σφζόμενον τμῆμα τῶν τοίχων εὐρίσκεται εἰς βάθος 1.35 μ. περίπου, ἀπὸ τοῦ βάθους δὲ τούτου ἤρχισαν ἀνευρισκόμεναι κέραμοι (τὸ πλεῖστον ἐπίπεδοι λοξότμητοι) εἰς μέγιστον ἀριθμόν. Αὗται ἔπαυσαν ἐμφανιζόμεναι ἀπὸ βάθους 1.90 μ. περίπου. Ὡστε περὶ τὸ βάθος τοῦτο,

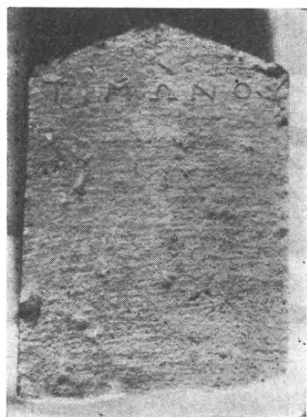
ἦτοι ὀλίγον ἄνωθεν τῆς βάσεως τῶν τοίχων, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ τὸ δάπεδον, τὸ ὁποῖον δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διακριθῇ εἰς γενομένην δοκιμαστικὴν τομήν.

Τὸ στέρεον, ὃ «χαλιάς», κεῖται ἐνταῦθα εἰς βάθος 2.20 μ. Ἐκτὸς πολλῶν τεμαχίων ἀγγείων, ἀγνύθων τινῶν, μιᾶς κουβαρίστρας καὶ ἑνὸς λύχνου, τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον εὑρημα τοῦ τομέως τούτου ὑπῆρξε μικρὰ ἀπλῆ ἀετωματικὴ στήλη ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου, φέρουσα διὰ γραμμάτων τοῦ Δ' αἰῶνος τὴν ἐπιγραφὴν ΤΙΜΩΝΟΣ (εἰκ. 7, ἀριθ. καταλ. 10). Ἡ στήλη ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου ἔκειτο δὲ ὀριζοντίως εἰς βάθος 1.70 μ. προφανῶς οὐχὶ κατὰ χῶραν.

Τ Α Φ Ρ Ο Σ Δ.

Τὸ ἀνώτερον στρώμα ἀπετελεῖτο ἐκ λίθων καὶ ἀποτριμμάτων κονιάματος, ἡ προέλευσις τῶν ὁποίων κατέστη εὐεξήγητος, ὅταν εἰς βάθος 50 ἐκ. εὐρέθη τοίχος βαίνων Α - Δ ἐκτισμένος διὰ «πιρτσιλάνας» ἦτοι ἐξ ἀκανονίστων λίθων συγκεκολλημένων δι' ἀσβεστοκονιάματος περιέχοντος πολλὴν ἄμμον, τοσοῦτον δὲ ἀφθόνου, ὥστε ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ εἴπω ὅτι οἱ λίθοι βυθίζονται ἐντὸς τοῦ κονιάματος τούτου, διὰ τοῦ ὁποίου συνδέονται τόσον ἀρρήκτως, ὥστε, ἐὰν προσπαθῇ τις νὰ διαλύσῃ τοίχον τοιαύτης κατασκευῆς, εὐχερέστερον θὰ δυνηθῇ νὰ θραύσῃ τοὺς λίθους ἢ νὰ ἀποσπάσῃ τούτους ἐκ τοῦ συνδέσμου των. Ὁ τοίχος προχωρεῖ εἰς βάθος 1.15 μ. ὑπὸ τὸ ἀνώτερον σωζόμενον σημεῖον αὐτοῦ, μέχρι ὕψους δὲ 0,75 μ. εἶναι παχύτερος (1.20 μ. περίπου), ἐνῶ ἀπὸ τοῦ ὕψους τούτου καὶ ἄνω στενοῦται εἰς 0.90 μ. σχεδὸν ἐκ. σχηματίζων κατὰ τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν εἶδος βαθμίδος (πατούρα). Τὸ παχύτερον τμήμα ἀντιστοιχεῖ κατὰ τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος πρὸς τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου καθιστάμενον οὕτω ἰδιαζόντως ἰσχυρόν, ἐνῶ συγχρόνως ὁ λεπτότερος τοίχος δὲν ἐφάπτεται τοῦ ἐδάφους καὶ σχηματίζεται κατὰ τὴν βάσιν του ἔδρανον πλάτους 30 μ. περίπου, τὸ ὁποῖον ὑπολογίζω ὅτι ὑπερεῖχε κατὰ 20 - 30 ἐκ. τοῦ ἐδάφους.

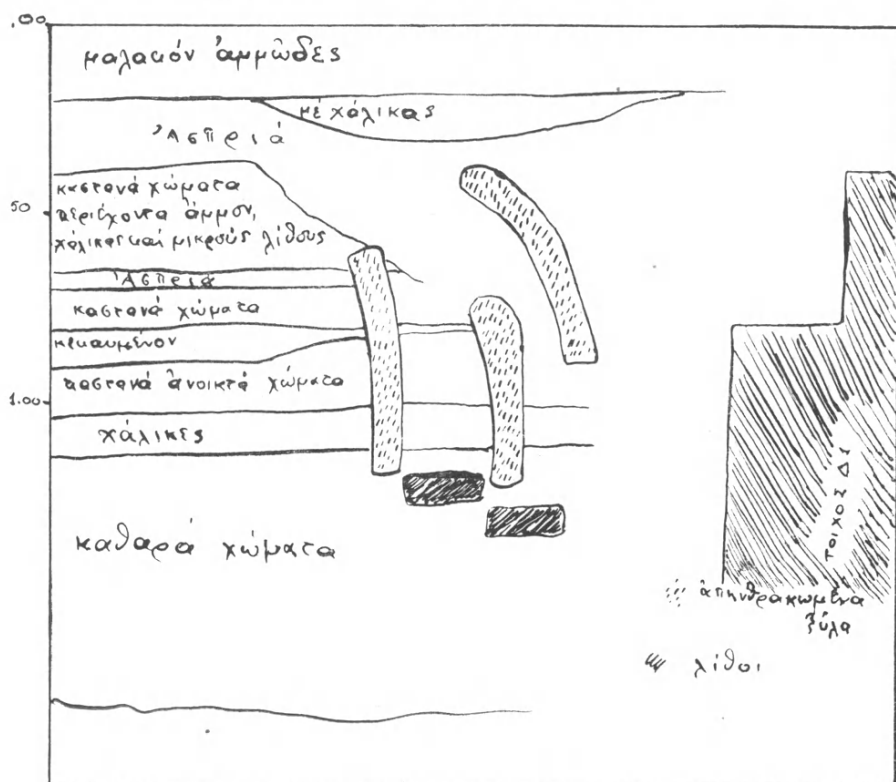
Τὴν ἄλλωστε ἀσφαλεστάτην κατασκευὴν τοῦ τοίχου ἐνίσχυε πολλαπλῇ ξυλοδεσίᾳ, διήκουσα κατὰ μῆκος εἰς δύο ζεύγη δοκῶν μὲ ἐγκαρσίους δοκίδας ἀμέσως ὑπὲρ τὸν κατ' ἄξονα. Λόγῳ τοῦ ἐλαχίστου μήκους τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ τοίχου, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ καθορισθῇ τὸ

Εἰκ. 7. Ἐπιθυμία στήλη.

διάστημα, καθ' ὃ ἐτοποθετεῖτο ἀνὰ μία τῶν ἐγκαρσίων δοκίδων τούτων.

Ἐλάχιστα, ἄσσημα τὸ πλεῖστον, ὄστρακα ἀγγείων εὐρέθησαν παρὰ τὸν τοῖχον, ὡς καὶ τινες σιδηροῖ ἤλοι τετραγωνικῆς τομῆς λεπτυνόμενοι βαθμηδὸν πρὸς τὴν ἀκωκὴν των (ἐμετρήθησαν μήκη 0.114 μ. καὶ 0.123 μ.). Ὁ προορισμὸς καί, ἀορίστως μόνον, ἡ χρονολογία τοῦ σημαντικοῦ κτηρίου, εἰς ὃ ἀνῆκεν ὁ ἀνασκαφεὶς τοῖχος, κατέστη προφανὴς διὰ τῆς ἀνευρέσεως, κυ-

Εἰκ. 8. Ὑπολείμματα πυρὸς παρὰ τὸν τοῖχον τῆς ἐκκλησίας.

ρίως βορείως τοῦ τοῖχου, ἱκανοῦ ἀριθμοῦ μικρῶν, ἀτυχῶς, τεμαχίων τοιχογραφιῶν. Πρόκειται τοῖχος ἐκκλησίας. Ὁ τοῖχος δὲ οὗτος δὲν εἶναι ἐξωτερικός, διότι, ἐνῶ τὸ πλῆθος τῶν πρὸς βορρᾶν τεμαχίων πείθει ὅτι ἡ ἀντίστοιχος πλευρὰ ἦτο ἐξωγραφημένη καὶ ἐπομένως ἐσωτερικὴ — εἰς τοῦτο συνηγοροῦν καὶ ἄλλα ἰσχυρότατα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα, περὶ ὧν κατωτέρω — καὶ ὡς τοῦτο εὐρέθησαν τεμάχια τινὰ τοιχογραφιῶν, παρατηρήθη δέ, εἰς ὕψος 1.20 περίπου μ. ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ τοῖχου, τεμάχιον εὐρι-

σκόμενον εἰσέτι εἰς τὴν ἀρχικὴν τοῦ θέσιν, ἀποδεικνυομένου οὕτω ὅτι ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ τοῦ ἀνευρεθέντος τοίχου ἔφερον τοιχογραφίας. Ὡστε ἔχομεν ἐσωτερικὸν τοῖχον καὶ πιθανώτατα ἐν ἀπὸ τὰ ἐν εἵδει πεσσῶν χωρίσματα τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ. Τοῦτο φαίνεται πιθανώτερον καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας ὅτι ὅμοιοι τοῖχοι εὐρέθησαν ὑπὸ τὰς παρακειμένας πρὸς δυσμὰς οἰκίας, ἐνῶ ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀμέσως πρὸς ἀνατολὰς οὐδὲν τούτων ἵχνος παρατηρήθη.

Ἐνδιαφέρον παρέχουν τὰ βορείως τοῦ τοίχου εὐρεθέντα ἵχνη πυρός, τὰ ὅποια δεικνύονται ἐν τομῇ εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 8. Τὰ ἀπηνθρακω-

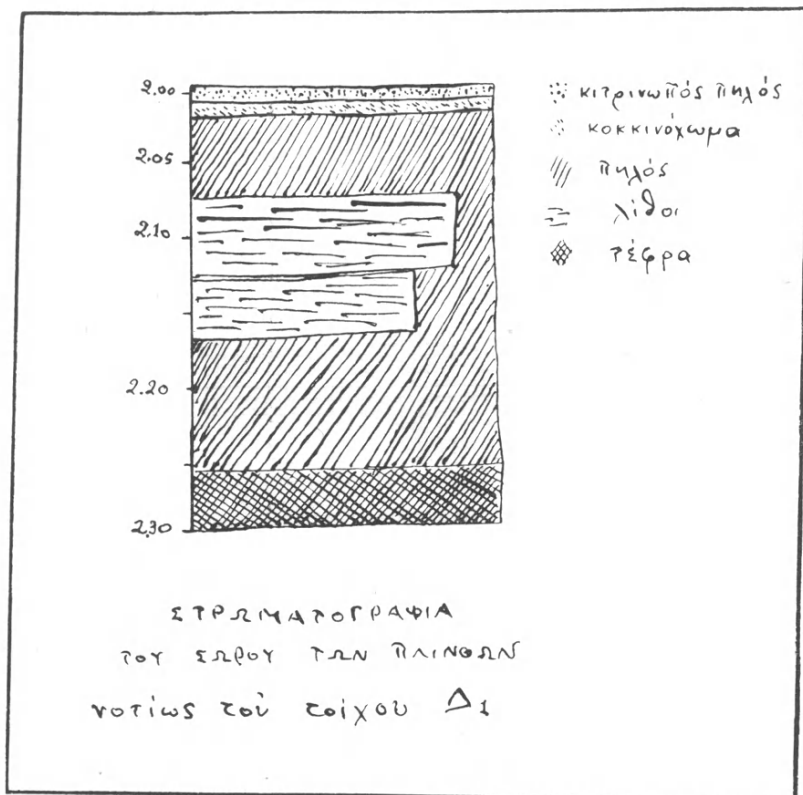
Εἰκ. 9. Πλίνθοι τῆς τάφρου Δ.

μένα ξύλα, τὰ ὅποια παρουσιάζουν λοξὴν καμπύλην εἰσέχοντα κατὰ τὸ ἄνω αὐτῶν μέρος (πρὸς ἀνατολὰς) ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου ἐκάησαν ἐπὶ τόπου ἢ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώσιν των, ὥστε εἰς τὴν θέσιν αὐτῶν ἐδημιουργήθησαν ὀπαί, πέριξ τῶν ὁποίων συνεχίζονται κανονικῶς τὰ ἀντίστοιχα στρώματα. Ἐκ τοῦ καμπύλου σχήματος τῶν ξύλων τούτων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν θέσιν αὐτῶν, ἢ ὅποια συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δεδομένα πρέπει νὰ εἶναι εἰς τὸ κεντρικὸν μέρος τοῦ ἁγίου βήματος, τείνω νὰ υποθέσω ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ κουβουκλίου τοῦ στεγάζοντος τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη κατὰ παράδοσιν τῶν κατοίκων εἶναι ἢ τοῦ Ἀγίου Πέτρου, ἐνισχύεται δὲ ἡ ἄποψις αὕτη καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων στοιχείων, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν θέσιν νὰ ἐκτεθοῦν ἐνταῦθα (βλ. ὑπόσημ. 1 εἰς σ. 426).

Ἀπὸ βάθους 1.15 μ. περίπου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὰ χῶματα ἦσαν ἀδιάταρακτα ὥς κείμενα ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς ἐκκλησίας, ἤρχισαν ἀνευρισκόμενα ὄστρακα γεωμετρικὰ εἰς βάθος δὲ μικρότερον τῶν 2 μ. τὰ ὄστρακα,

ἀραιὰ γενικῶς, κατέστησαν πρωτογεωμετρικά. Εἰς τὸ βάθος τοῦτο καὶ τὸ πρῶτον ἀκριβῶς εἰς 1.93 μ. ἐνεφανίσθησαν τεμάχια πλίνθων, μία δὲ ἀκεραία ἔκειτο ὁριζοντίως εἰς βάθος 2 μ. Ὡς ἔδειξεν ὁ καθαρισμὸς τοῦ χώρου ὑπῆρχεν ὁλόκληρον στρῶμα πλίνθων προεκτεινόμενον πρὸς ΝΑ ἐνῶ τὰ ἐκεῖθεν (ΒΔ) χώματα οὐδὲν περιεῖχον (εἰκ. 9).

Εἰκ. 10.

Λόγῳ τοῦ περιορισμένου χώρου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπισημανθῇ ἡ θέσις τοῦ τοίχου, ἐξ οὗ εἶχον καταπέσει αἱ πλίνθοι. Τὸ ὅτι δὲν ἀπετέλει τὸ ἀνευρεθὲν στρῶμα μέρος τοῦ τοίχου εἶναι φανερόν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως οἰασδῆποτε θεμελιώσεως.

Μία τῶν ἀκεραίων πλίνθων μετρηθεῖσα ἔδωκε διαστάσεις $0,33 \times 0,29 \times 0,09$ μ. Αἱ πλεῖσται ὅμως ἔχουσι πάχος 0.10 μ. ἀνυψούμεναι δὲ ἐλαφρῶς κατὰ τὰς παρυφὰς σχηματίζουν περιχέλωμα ὕψους 0.005-0.01 μ. Ἄλλαι διαστάσεις μετρηθεῖσαι εἶναι 0.28 μ. καὶ 0,32 μ. δεικνύουσαι ὅτι μικρὸν

παρήλασσαν ὅλαι αἱ πλίνθοι κατὰ τὸ μέγεθος. Αἱ πλίνθοι νῦν εἶναι σκληραὶ δὲν περιέχουν δὲ ἄχυρον ἢ ἄλλο τι, εἰ μὴ ὀλίγους μόνον χάλικας.

Ἐκτὸς τῶν πλίνθων ἀνευρέθησαν καὶ τινὰ τεμάχια πηλοῦ λεπτότερα, πάχους 0.03 μ. Ταῦτα πιθανὸν ν' ἀπειτέλουν τὴν κεράμωσιν τοῦ κτίσματος, ἂν δεχθῇ τις ὅτι κυλινδρικοὶ ὀπαί, παρατηρηθεῖσαι ἰδίως κατὰ τὸ βόρειον τμήμα καὶ διήκουσαι εἰς ἱκανὸν μῆκος ἐν μέσῳ τοῦ σωροῦ τῶν πλίνθων βαίνουσαι δὲ κατὰ ποικίλας κατευθύνσεις, πλήρεις ἀπηνθρακωμένης

Εἰκ. 11. Ἀγαλμάτιον Κυβέλης.

ῥλης, προέρχονται ἐκ καλάμων, οἵτινες ἐστήριζον τὴν κεράμωσιν (ὅπως γίνεται καὶ σήμερον εἰς τὰς πλινθοκτίστους οἰκίας τοῦ Ἀργολικοῦ πεδίου) καὶ μὲ τὴν καταστροφὴν ἀπανθρακωθέντες κατέπεσαν. Τὰ ἴχνη τῆς πυρκαϊᾶς ἦσαν σαφέστατα κατὰ τὸ κατώτατον μέρος τοῦ στρώματος, ἐνθα διῆκε στρώμα συνεχὲς ἀπηνθρακωμένον πάχους 0.4-0.5 μ., ἐξ οὗ ἐξήχθησαν καὶ τινὰ τεμάχια ἀνθρώκων, σφύζοντα σαφῇ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ξύλου (βλ. τομὴν εἰκ. 10, ἐνθα οἱ σημειούμενοι δύο πλακόσχημοι λίθοι ἦσαν οἱ μοναδικοὶ ἐν τῷ στρώματι). Τὸ πῦρ φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῶς ἰσχυρόν, διότι τὸ κεκαυμένον στρώμα εἶναι συνεχὲς καὶ ἐντελῶς ἀμιγρὲς ἐν αὐτῷ δὲ καὶ οἱ χάλικες ἀκόμη εἶναι μέλανες ἐκ τῆς καύσεως.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

I. Πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

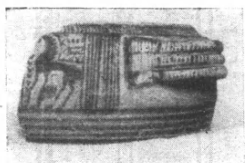
1. Μέγα ἀκέφαλον εἰδώλιον θεᾶς (Κυβέλης) καθημένης ἐπὶ θρόνου περιστοιχιζόμενου ὑπὸ λεόντων. Κρατεῖ παῖδα, οὕτινος σφύζονται μόνον οἱ πόδες ἀπὸ τῶν μηρῶν ὕψ. 0.0365 μ. (εἰκ. 11).

II. Τάφος Α.

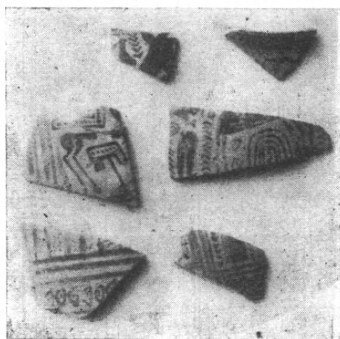
2. Πυξίς κυλινδρική, σφυρομένη κατὰ τὸ τρίτον περίπου (εἰκ. 12).

3. Τεμάχια πυξίδος καὶ τοῦ καλύμματος ταύτης.

4. Τρία τεμάχια χειροποιήτων φιαλιδίων. Γράμμαι διασταυρούμεναι.

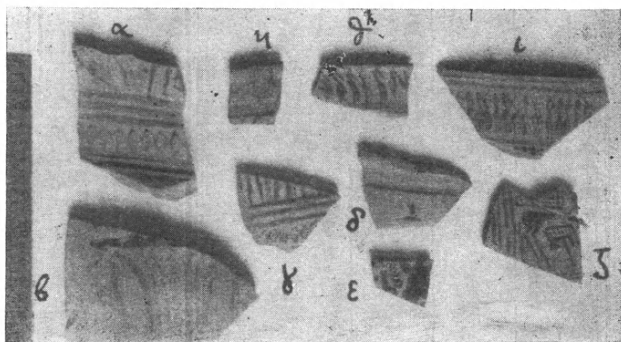

Εἰκ. 12. Κυλινδρική πυξίς.

Εἰκ. 13. Ἐκ τῆς πυρᾶς τεμάχια μετὰ παραστάσεων.

5. Πολλὰ τεμάχια μεγάλων τὸ πλεῖστον, ἀνοικτῶν συχνὰ ἀγγείων

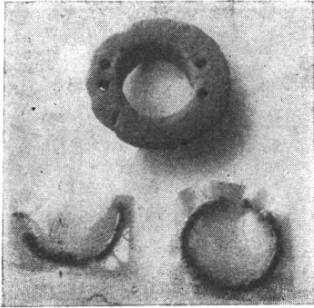
Εἰκ. 14. Τεμάχια ἀγγείων τῆς πυρᾶς.

μετὰ παραστάσεων (ἀνδρῶν καὶ ἵππων συνήθως) (εἰκ. 13 καὶ 14).

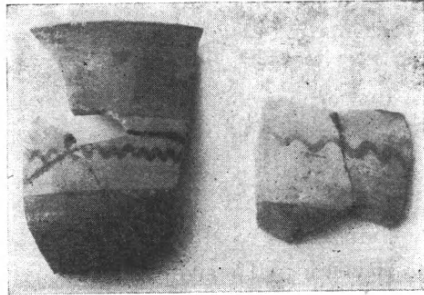
III. Τάφος Β.

6. Ψέλλιον χαλκοῦν (εἰκ. 15) μὲ τὰ πέρατα ἀπολήγοντα εἰς μικρὰς σπείρας· διάμ. 0.051 μ.

7. Ἔτερον, ἀποκεκρουμένον κατ' ἀμφοτέρα τὰ ἄκρα (εἰκ. 15).

Εἰκ. 15. Τὰ ἐντὸς τοῦ πίθου.

Εἰκ. 16. Τεμάχια πρωτογεωμετρικῆς κύλικος.

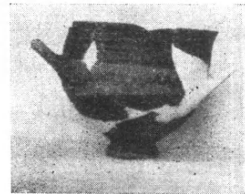
8. Ἀμφορεὺς χειροποίητος ἀβαφής, συγκολληθεῖς ἐκ πολλῶν τεμαχίων (εἰκ 4)· ὕψ. 0.51 μ. διάμ. 0.49 μ. Ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα τοῦ στομίου τοῦ νεκρικοῦ πίθου.

9. Τεμάχια ἀγγείων μὲ ἐκτύπους παραστάσεις.

IV. Τάφος Γ.

10. Μικρὰ στήλη ἀετωματική, ἄνευ γλυφῆς, ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου (εἰκ. 7) φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ΤΙΜΩΝΟΣ. Ἐπιφάνεια ἄδρῶς εἰργασμένη· ὕψ. 0.34 μ. πλ. 0.23-0.236 μ.

11. Λύχνος χρησιμοποιοιθεῖς. Τοῦ 4ου π. Χ. αἰ.

Εἰκ. 17. Πρωτογεωμετρικὴ κύλιξ.

V. Τάφος Δ.

12. Δύο φιαλίδια ὀμφαλωτά. Ἰχνη ἐρυθροῦ χρωματισμοῦ ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος· διάμ. 0.063 καὶ 0.065 μ.

13. Πρωτογεωμετρικὴ κύλιξ ἐπὶ χαμηλοῦ κωνικοῦ ποδός (εἰκ. 17)· ὕψ. 0.085 μ.

14. Τμῆμα ἐκ τοῦ ἄνω μέρους ἐτέρας μεΐζονος κύλικος, μγ. ὕψ. 0.12 μ., καὶ τεμάχιον ἐτέρας (εἰκ. 16).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πολλαπλᾶ συμπεράσματα ἐξάγονται ἐκ τῆς μικρᾶς ταύτης ἀνασκαφῆς. Ἡ διατύπωσις ὅμως τῆς σειρᾶς τῶν συλλογισμῶν, δι' ὧν ἀγόμεθα εἰς ταῦτα, δὲν ἔχει θέσιν ἐνταῦθα¹.

Ἐκτὸς τῆς ἀδιαγνώστου χαρακτῆρος χρήσεως τοῦ τόπου κατὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν περίοδον, ἡ παρουσία νεκροταφείου κατὰ τοὺς ὑστέρους γεωμετρικοὺς χρόνους βοηθεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν πρὸς τὴν ΒΑ ταύτην πλευρὰν ὁρίων τῆς πόλεως. Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ μαρτύρησις (ἡμι)καύσεως νεκροῦ, τὸ πρῶτον γενομένη ἐν Ἀργολίδι. Ὡς νεκροταφεῖον φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευσε πάλιν ὁ τόπος κατὰ τὸν 4ον π. Χ. αἰ. Ἡ ἐπαναληφθεῖσα αὕτη χρῆσις ὑποδηλοῖ τὴν ὑπαρξιν παρακειμένης ὁδοῦ, καὶ ἀσφαλῶς τὴν γειτνίασιν πύλης, τὴν ὁποίαν ταυτίζω πρὸς τὴν ἐκ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ (II, 18,3) γνωστὴν Πύλιν Εἰλειθυίας, εἰς ἣν κατέληγεν ἡ ἀπὸ Μυκηνῶν ὁδός. Τὸ εὔρημα τοῦ εἰδωλίου Κυβέλης κρατούσης παιδίον φαίνεται ἐνισχύον τὴν ταύτισιν ταύτην.

Ἐνδιαφέροντα τυγχάνουν τὰ πρωτογεωμετρικὰ εὐρήματα. Ἡ σημειωθείσα χρῆσις πλίνθων, οὕσα ἴσως εὐρυτάτη τότε, ἐξηγεῖ ἐν μέρει τὴν ἔλλειψιν κτηριακῶν εὐρημάτων ἀναγομένων εἰς τοὺς χρόνους τούτους. Τὰ ἐνταῦθα γενόμενα πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τοὺς πρωιμοτάτους χρόνους (πρβλ. ὁμοιοτάτην πρὸς τὴν εὐρεθεῖσαν κύλικα ἐν DESBOROUGH, Proto-geometric pottery πίν. 10 : 513 «ὑπομυκηναϊκή» κατ' αὐτόν. Σημειωτέα καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν τεμαχίων τῆς μείζονος πρὸς τὰ ἐκ Κορίνθου ἐν Hesperia 20 (1951) πίν. 89. Τὰ εὐρήματα ταῦτα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων γενόμενα, ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως εἰς τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἤδη περίοδον.

ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ι. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

¹ Ταῦτα ἐκτίθενται διεξοδικώτερον ἐν μελέτῃ δημοσιευομένῃ ἐν τῷ BCH 1954 - II.

Δὲν εἶναι τόσον σύνηθες ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀπολύτως καὶ νὰ ὑπερβάλῃ τὰς ἐλπίδας τοῦ ἐρευνητοῦ ἀρχαιολόγου. Ὅταν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐδημοσίευσα σύντομον ἔκθεσιν περὶ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ πρώτου λακκοειδοῦς τάφου παρὰ τὸν οὕτως ὀνομαζόμενον θολωτὸν τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας ὑπῆρχον ἀκόμη πολλὰ ἀμφιβολία ἂν πράγματι θὰ ἀνευρίσκοντο καὶ ἄλλοι παρόμοιοι τάφοι καὶ ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε ταφικὸς περίβολος, ὡς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῶν πρώτων δοκιμαστικῶν σκαφῶν διεπιστώθη, πλούσιος καὶ ἀνάλογος εἰς σημασίαν πρὸς τὸν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἑρρίκου Σλήμαν ἀνευρεθέντα.

Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι δεόντως ἐξετίμησεν εὐθὺς ἀμέσως τὴν σημασίαν τοῦ πρώτου εὐρήματος καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου ὅλα τὰ μέσα ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ κληροδοτήματος Φαρμᾶ, ὥστε ἡ ἀνασκαφὴ νὰ ἐκτελεσθῇ μετὰ πάσης δυνατῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνικῆς μεθόδου. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ὠρίσθη τῇ αἰτήσῃ μου συμβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐκ τῶν καθηγητῶν Ἀ. Κεραμοπούλλου, Γ. Μυλωνᾶ καὶ Σπ. Μαρινάτου, οἵτινες καὶ παρέστησαν κατὰ διαστήματα εἰς τὰς ἀνασκαφάς, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον ἐπίσης μέρος οἱ ἐπιμεληταὶ Σ. Χαριτωνίδης καὶ Δημ. Θεοχάρης καὶ ὁ ἀριστος φωτογράφος Ν. Τομπάζης. Πολύτιμοι δὲ βοηθοὶ ὑπῆρξαν ἐπίσης ὁ ἐπιστάτης Ἰ. Καραμῆτρος, ὁ συγκολλητὴς Ἄργ. Μαρίνης καὶ ὁ παλαίμαχος ἐργάτης Κ. Ντάσης ἐκ Μυκηνῶν.

Ταφικὸς περίβολος 1. — Αἱ ἀνασκαφαὶ ἤρχισαν ἀπὸ τῆς 28 Ἰουνίου τρέχοντος ἔτους ἐπερατώθησαν δὲ τὴν 10 Ὀκτωβρίου. Ὡς πρῶτος σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς ἐτέθη ἐξ ἀρχῆς ὁ καθορισμὸς τῶν ὁρίων τοῦ τοίχου τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐπισημάνει ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰανουαρίου, ἀλλ' ὑπῆρχεν ἀμφιβολία ἂν πράγματι τὸ ἀποκαλυφθὲν τότε καμπύλον τμῆμα ἀπετέλει μέρος ὁλοκλήρου περιβόλου.

Κατὰ τὰς πρώτας λοιπὸν ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς διεπιστώθη πρᾶγματι ὅτι ὁ παχὺς οὗτος τοίχος 1.55 μ. (εἶκ 1) διηυθύνετο πρὸς δυσμὰς κατὰ τὴν νέαν ἀμαξιτὴν ὁδόν, ἣτις καὶ κατέστρεψε τὸ δυτικὸν αὐτοῦ μέρος. Ἀντιθέτως πρὸς νότον ὁ κυκλικὸς περίβολος κατέρρευσεν ἐντελῶς λόγῳ τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους, διεσώθη ὅμως σειρὰ λίθων ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων τοῦ ὑπάρχοντος ἐκεῖ ἀναλήμματος. Παρόμοιον ἀνάλημμα ὑπάρχει καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως κύκλου τοῦ Schliemann. Τμῆμα τοῦ βορείου μέρους τοῦ τοίχου κατεστράφη κατὰ τὴν πρό τινων ἐτῶν διάνοξιν τάφρου πρὸς τοποθέτησιν τῶν ὑδροσωλήνων

(εἰκ. 2) τοῦ νέου ὑδραγωγείου τοῦ χωρίου. Ἐξ οὗ καὶ ὁλόκληρος ἡ περὶ τὴν τάφρον περιοχὴ τοῦ κύκλου ἀνεταράχθη ἀλλ' εὐτυχῶς οὐχὶ εἰς μεγάλην ἔκτασιν, ὥστε μόνον εἷς μικρὸς τάφος ὁ Θ νὰ καταστραφῇ καὶ συληθῇ.

Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πάλιν πλευρὰν ὁ κυκλικὸς τοῖχος κατεστράφη κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ θολωτοῦ τάφου, τοῦ οὕτως ὀνομαζομένου τῆς

Εἰκ. 1. Βορεία πλευρὰ τοῦ περιβόλου ἐσωτερικῶς.

Κλυταιμνήστρας, καὶ πιθανώτατα προωθήθη πρὸς τὰ ἔσω πρὸς τὰ δυτικὰ δηλαδή, διότι μικρότεροι λίθοι ἀκανονίστως ἐρριμμένοι ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν χορδὴν τοῦ καταστραφέντος τμήματος τῆς περιμέτρου ἐνῶ ἄθικτοι παρέμειναν οἱ ἐκεῖ πλησίον σκαπτοὶ λακκοειδεῖς τάφοι καὶ ὁ Α καὶ ὁ Δ. Ἀλλὰ πλησίον τοῦ τελευταίου τούτου τάφου κατὰ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν τὰ χώματα δὲν ἦσαν μελανὰ ὡς τὰ λοιπὰ καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κύ-

κλου, ἀλλὰ ἐρυθρωπά, προερχόμενα ἐκ σκαφῶν ἀπλῶν ἄνευ ἐνδείξεων καύσεως ὀργανικῶν οὐσιῶν. Ἐντὸς δὲ αὐτῶν εὐρέθησαν πλεῖστα ὄστρακα ἀγγείων τοῦ λεγομένου ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ (εἰκ. 3), τῆς Ὑστεροελλαδικῆς δηλαδὴ II περιόδου, καὶ τινα χρυσᾶ καὶ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐλεφάντινος ρόδαξ ἀποτελῶν κόσμημα πιθανῶς πυξίδος. Τὴν

Εἰκ. 2. Τομὴ τοῦ κύκλου ὑπὸ τοῦ ὕδροσωλήνος τοῦ χωρίου.

προέλευσιν τῶν ἀντικειμένων τούτων δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω ἀκόμη πρὸ τῆς τελείας ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου, ἀλλὰ πάντως δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων τάφων, ἀλλ' ἐκ μεταγενεστέρων κτισμάτων τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς, συνδεομένων δὲ πιθανῶς πρὸς τὸν τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας ἢ πρὸς προηγούμενα κατὰ τὴν θέσιν ταύτην μνημεῖα. Διότι καὶ κατὰ τὴν ἰσχύουσαν σήμερον χρονολογίαν Blegen-Wace τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν τῆς τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας,

χρονολογουμένου ὡς γνωστὸν περὶ τὸ 1300 π.Χ. περίπου. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι ἡ πληρεστέρα καὶ καθολικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου τούτου θέλει παράσχει ἡμῖν σπουδαῖα συμπεράσματα καὶ διὰ τὴν τοπογραφίαν τοῦ περὶ τὸν τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας χώρου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ τάφου. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο παρατηρήθη: Πρῶτον μὲν ὅτι αἱ

Εἰκ. 3. Ὅστρακα ἀγγείων ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ.

στρώσεις δὲν ἦσαν ἐπίπεδοι, ἀλλ' ἐπικλινεῖς πρὸς δυσμάς, ὡς νὰ προήρχοντο ἐκ ρίψεως χωμάτων εἰς ἀνοικτὸν λάκκον. Δεύτερον δὲ ὅτι ἀνατολικῶς τοῦ τάφου Δ καὶ πλησίον τῶν νεωτέρων ἐπιστρώσεων ἀπεκαλύφθη τάφος, 0.65 μ. πλάτους, διευθυνομένη πρὸς τὸ κέντρον τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας ἐν εἵδει ἀκτῖνος. Τὴν τάφρον ταύτην δὲν ἡδυνήθη κατ' ἀρ-

χὰς νὰ ἐξηγήσω ἄλλως παρὰ ὡς ἀποτελοῦσαν δοκιμαστικὴν σκαφὴν τοῦ ἀειμνήστου Τσουντά. Διότι παρομοίων τάφων τοῦ ἰδίου δὲ πάχους ἀνευρεθεισῶν ἀνατολικώτερον πλησίον τῆς Πύλης τῶν Λεόντων οὕτως ἐξηγήσεν ὁ καθηγητὴς Wace τὴν προέλευσιν. Ἀλλὰ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς εἰς σκαφικὰς ἐρεῦνας ἐξωτερικῶς τοῦ περιβόλου καὶ βορειοδυτικῶς τοῦ θόλου τῆς Κλυταιμνήστρας ἀνεῦρον καὶ ἄλλην τάφον, βαίνουσαν δὲ ἀκτινοειδῶς πρὸς τὸ κέντρον τοῦ θολωτοῦ τάφου. Ἡ τελευταία αὕτη ὅμως ἀσφαλῶς προέρχεται ἐκ χρόνων πολὺ παλαιότερων τῶν κλασσικῶν, διότι εὐρίσκεται κάτωθεν τοῦ στρώματος τῆς ἐξ ἀμυγδαλολίθου λατύπης, τῆς προερχομένης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τῆς κατεργασίας τῶν ὀγκολίθων τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας. Κατὰ τίνα ὅμως λόγον σχετίζονται αἱ τάφοι πρὸς τὸν τάφον τῆς Κλυταιμνήστρας (ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Wace ἀνατολικώτερον ἀνευρεθεῖσα) μόνον πληρεστέρα καὶ ἐνδελεχὴς ἐρευνα εἶναι δυνατόν νὰ καθορίσῃ. Κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν τμήμα τῆς περιμέτρου τοῦ κύκλου ἀνεσκάφη μερικῶς τμήμα καὶ δευτέρου κυκλικοῦ τοίχου βαίνοντος πρὸς βορρᾶν. Ἐντὸς αὐτοῦ παρετήρησα χῶματα μελανὰ, παρόμοια πρὸς τὰ τοῦ ταφικοῦ περιβόλου καὶ ἀνεῦρον κατὰ τὸ δεύτερον στρῶμα 0.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ὀστρακα τῆς μεσοελλαδικῆς περιόδου. Δὲν εἶναι δι' αὐτὸ ἀπίθανον νὰ ἔχωμεν καὶ ἐδῶ ἓνα παράρτημα τοῦ κυκλικοῦ ταφικοῦ περιβόλου καὶ ἀνέβαλον δι' αὐτὸ τὴν ἐρευναν, χρῆζουσιν καὶ χρόνου μακροῦ καὶ ἡσύχου καὶ οὐχὶ βεβιασμένης μελέτης. Ἡ ἐσωτερικὴ διάμετρος τοῦ κύκλου ὑπελογίσθη ἐκ τῶν σφζομένων τμημάτων εἰς 27 περίπου μέτρα τὸ δὲ ἀνάπτυγμα τοῦ σφζομένου τόξου εἰς 16.25 μ. καὶ ἡ χορδὴ αὐτοῦ εἰς 15 μ. Ὁ τοίχος τοῦ περιβόλου ἔχει πάχος, ὡς εἴπομεν, 1.55 μ. περίπου. Τὸ μέγα τοῦτο πάχος τοῦ τοίχου μὴ ἀπαντῶμενον, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς ἀνασκαφέντα μέχρι σήμερον μεσοελλαδικὰ οἰκήματα (πρβ. προχείρως BLEGEN, Korakou-GOLDMAN, Eutresis - ΜΥΛΩΝΑ, Προϊστορικὴ Ἑλευσίς) ὑποδεικνύει, ὡς νομίζω, τὸν μνημειώδη χαρακτῆρα τοῦ περιβόλου.

Τὸ μεγαλύτερον σφζόμενον αὐτοῦ ὕψος εἶναι περίπου 0.85 μ. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἦτο πολὺ ὑψηλότερον οὔτε καὶ ὅτι οἱ ἄνω δόμοι ἀπετελοῦντο ἐκ πλίνθων, ὡς εἶναι σὺνήθες εἰς μεσοελλαδικὰ κτίσματα. Διότι ἔχνη πλίνθων δὲν ἀνευρέθησαν οὐδαμοῦ πλησίον. Τὰ θεμέλια αὐτοῦ, στηριζόμενα ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου, ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων ἐξ ἀσβεστίτου, τινὲς τῶν ὁποίων ἔχουν πλάτος 0.60-0.80 μ. καὶ ὕψος 0.80 μ. περίπου. Δύο παράλληλοι σειραὶ τοιούτων λίθων ἀποτελοῦν τὸ πάχος τοῦ τοίχου τὰ δὲ διάμεσα πληροῦνται διὰ πηλοῦ καὶ μικροτέρων λίθων, τῶν πλατυτέρων ἐπιφανειῶν αὐτῶν τιθεμένων κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἢ ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ὥστε νὰ ἀποτελοῦν τὸ μέτωπον τοῦ τοίχου.

Κατὰ δὲ τὴν κατωτέραν στρῶσιν ἐπὶ τοῦ βράχου πλησίον τῶν ἀργῶν

λίθων τίθενται μικρότεροι λίθοι κατὰ τὸ σύστημα τοῦ ὑστεροελλαδικοῦ τρόπου τοιχοδομίας, ὡς ὑποστηρίγματα τρόπον τινὰ αὐτῶν καὶ ὑποθεμελίωσις.

Περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ τοίχου τούτου οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ λόγῳ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς αὐτοῦ ὀστράκων, ἀνηκόντων πάντων εἰς τὴν τελευταίαν μεσοελλαδικὴν περίοδον.

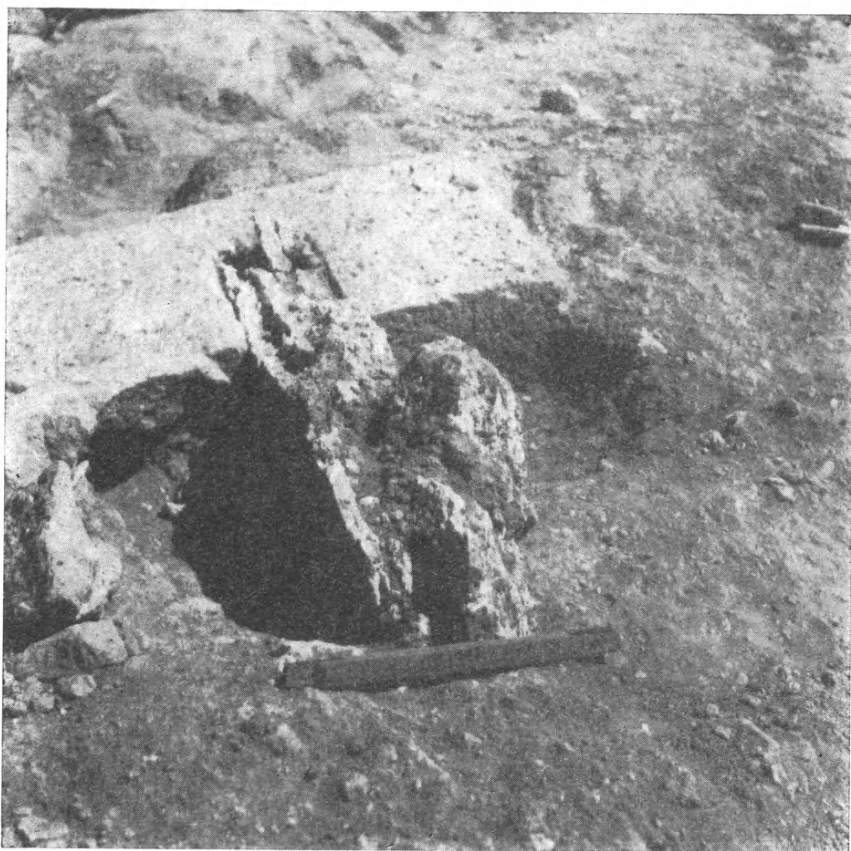

Εἰκ. 4. Στρώμα λατύπης ΒΑ τοῦ περιβόλου.

Στρωματογραφία. — Τὸ πρῶτον στρώμα τῆς ἐπιφανείας τοῦ περιβόλου δὲν ἠδυνήθην νὰ παρακολουθήσω καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν. Διότι πολλὰ χώματα εἶχον ἀφαιρεθῇ κατὰ τὰς γενομένας ἀνασκαφὰς καὶ ἀναστηλώσεις τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ κατὰ τὴν πρὸς μεσημβρίαν καλλιέργειαν τοῦ χωραφίου.

Ἐνα ὅμως τοῦλάχιστον τμήμα κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν παρέμεινεν

ἄθικτον καὶ ἐκεῖ διεπιστώθη ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων, ὅτι τὰ χώματα ἦσαν διατεταραγμένα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐκ τῆς καλλιεργείας, μέχρι βάθους 0.15-0.25 μ. περίπου, εἰς τὸ βάθος δὲ τοῦτο παρατήρησα στρώμα ἀποτελούμενον ἐκ λατύπης ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας λίθων, ὅπερ ἡδύνατο νὰ ἐκλειφθῇ ὡς τὸ δάπεδον τοῦ κύκλου (εἰκ. 4). Ἀλλὰ τὸ στρώμα

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιος στήλη μετὰ τμήματος τῆς βάσεως.

τοῦτο ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολὰς πολὺ πέραν τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, ἀρχικῶς δὲ ἐξελήφθη ὡς ἡ λατύπη τῶν πωρολίθων τῆς ὀλίγον ἀπωτέρω κειμένης καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Wace ἐφέτος ἀνασκαφείσης κρήνης κλασικῶν χρόνων.

Παρατηρήθη ὁμῶς ὅτι τὸ στρώμα περιεῖχεν ἄφθονα μικρὰ ἀπεστρωγυλωμένα λιθάρια, οἷα τὰ τοῦ ἀμυγδαλολίθου καὶ εἶναι ἐπομένως πιθανόν,

ὅτι ἡ λατύπη προέρχεται ἐκ τῆς κατεργασίας τῶν λίθων τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας.

Κατὰ τὸ δεύτερον στρῶμα, εἰς βάθος 0.20-0.45 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἦσαν ἀνάμικτα τῆς Μεσοελλαδικῆς καὶ Ὑστεροελλαδικῆς περιόδου. Εἰς δὲ τὸ κατώτατον σημεῖον τῆς στρώσεως εἰς βάθος 0.50 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐπιπέδου ἀνευρέθη τὸ ἥμισυ μέρος βάσεως ἐκ πώρου λίθου μετὰ διαμπεροῦς ἐγκοπῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκετο καὶ τὸ ἐντὸς αὐτῆς προσαρμολύζομενον κάτω τμήμα ἐπιτυμβίου στήλης (εἰκ. 5). Ἡ βάσις εὐρίσκεται καλῶς προσηρμοσμένη ἐντὸς στεγανοῦ ξυθροποῦ πηλοῦ, ὥστε νὰ εἶναι βέβαιον ὅτι εὐρίσκεται κατὰ χώραν ἐπισημαίνουσα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν ὑπαρξιν τάφου, εἰς ὃν θὰ ἀνήκη ἡ στήλη.

Ἡ στήλη αὕτη κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ μετακλασσικοὺς χρόνους δὲν θὰ εἶχεν ἐπιχωσθῇ πέραν τῶν 0.20 μ. περίπου καὶ ἐπομένως θὰ ἦτο ὁρατὴ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου, ὥστε ὁ περιηγητὴς νὰ ἀναφέρῃ παρὰ τοὺς ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τάφους τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν ὀπαδῶν του καὶ τοὺς ἐκτὸς τῆς ἀκροπόλεως καὶ «ὀλίγον ἀπωτέρω τοῦ τείχους» τάφους τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας, τοὺς ὁποίους τοῦ ὑπέδειξαν οἱ κάτοικοι τῶν Μυκηνῶν ὡς κατὰ παράδοσιν βασιλικούς τάφους. Οὕτω τὸ ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ ἔδράζεται ἡ βάσις, εἶναι τὸ παλαιὸν δάπεδον τοῦ κύκλου. Ἀλλὰ τὸ στρῶμα τοῦτο δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κύκλου, κατερχόμενον πρὸς τὰ δυτικὰ λόγφ τῆς κλίσεως τοῦ μαλακοῦ βράχου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἐσκαμμένοι οἱ τάφοι. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς στρώσεως τῆς στήλης εἰς βάθος, μέχρι τοῦ βράχου τὰ χώματα ἦσαν φαιόχρωμα ἐντὸς αὐτῶν δὲ ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Μεσοελλαδικῆς περιόδου. Ποικίλλει δὲ τὸ βάθος τῆς στρώσεως ταύτης, ὡς εἵπομεν, ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ βράχου.

Οὐδὲν πάντως τεκμήριον δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ὅτι ὁ κύκλος ἐσημάτιζεν ἐπιτάφιον τύμβον. Τοῦναντίον δὲ τὸ βάθος εἰς ὃ εὐρέθησαν τὰ τεμάχια τῆς ἐπὶ τοῦ Γ τάφου στήλης ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, εὐρισκόμενον εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ κύκλου, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους εὐρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὴν παρὰ τὴν περίμετρον τοῦ κύκλου ἐπιφάνειαν.

Μία ἄλλη ἐξ ἄλλου ἀπόδειξις περὶ μὴ ὑπάρξεως τύμβου εἶναι τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου εὐρεθέντα λαξεύματα. Οὕτως κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου Δ καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν τοῦ τάφου Β ἀνευρέθησαν λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου μικροὶ στρογγύλοι λάκκοι πλήρεις χωμάτων μελανῶν προερχομένων ἐκ σήψεως ὀργανικῶν οὐσιῶν καὶ κατὰ τὸν τάφον Β πάλιν τὸν Ζ καὶ τὸν Γ, εὐρέθησαν καὶ αὐλακες, αἵτινες φαίνονται κατευθυνόμεναι

πρὸς τοὺς τάφους καὶ εἶχον σκοπόν, ὥς φαίνεται, νὰ ῥέουν δι' αὐτῶν αἱ προσφερόμεναι εἰς τοὺς νεκροὺς ὑγραὶ χοαί, πιθανῶς κατὰ τὰ ἐπιτάφια δεῖπνα. Αὐτὸ προϋποθέτει ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου ἦτο ἐλευθέρα ἢ ἐλαχίστη ὑπῆρξεν ἐπὶ χῶσις, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ λάξευσις, δεδομένου ὅτι αἱ διάφοροι ταφαὶ δὲν εἶναι σύγχρονοι.

Οἱ τάφοι καθορίζονται διὰ μικρῶν πετρῶν τιθεμένων γύρω τῆς περιμέτρου αὐτῶν. Τοιοῦτοι λίθοι εὐρέθησαν καὶ κατὰ τὸν Α καὶ Β τάφον ὑπάρχουν δὲ καὶ κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ κύκλου, ὑποδεικνύοντες τὴν ὑπαρξιν τάφων. Ἐπὶ τινων ἐξ αὐτῶν ὅπως τοῦ Β, τοῦ Ζ καὶ τοῦ Η εὐρέθησαν καὶ μικροὶ σωροὶ πετρῶν.

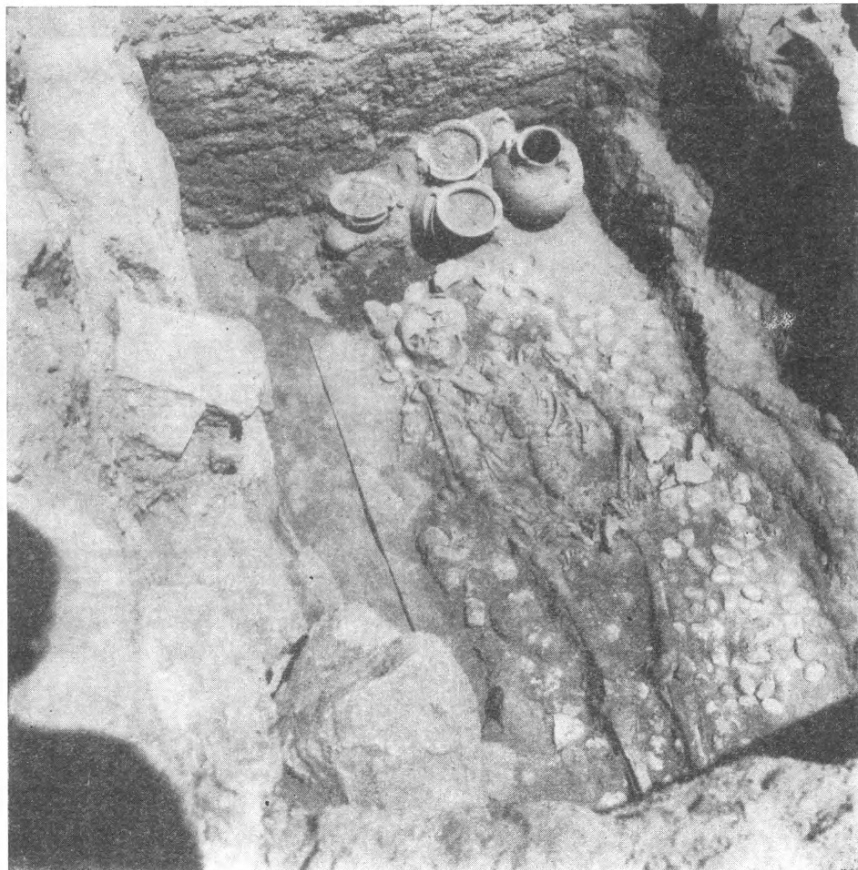
Τ Α Φ Ο Ι

Ὁ κύκλος εἶναι πλήρης σκαπτῶν λακκοειδῶν τάφων ἐξ ὧν δὲν ἀνέσκαψα ἐφέτος παρὰ ἑπτὰ. Ὁ Α τάφος εἶχεν ἀνασκαφῇ πέρυσι, ὁ δὲ Θ εὐρέθη, ὥς ἀνωτέρω ἀναφέρω, σεσυλημένος. Διότι ἐκ τῆς ὅλης ἐπιφανείας τοῦ κύκλου ἀφηρέθη μόνον τὸ ἀνώτατον στρώμα (0.15 μ.), ἀνεσκάφη δὲ εἰς βάθος στρωματογραφικῶς μόνον τὸ βόρειον ἥμισυ καὶ αὐτὸ οὐχὶ καθ' ὅλοκληρίαν. Τρεῖς τοῦλάχιστον τάφοι ὑπάρχουν ἀκόμη κατὰ τὸ βορειότερον τμήμα πλησίον τοῦ κυκλικοῦ τοίχου, ἐξ οὗ μέρους διέρχεται ὁ ὑδροσωλὴν τοῦ νέου ὑδραγωγείου τοῦ χωρίου καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἦτο ἀδύνατος ἡ ἀνασκαφὴ ἄνευ τῆς κατασκευῆς νέου ἀγωγοῦ, παρεκκλίνοντος εἰς ἀπόστασιν 5 περίπου μέτρων ἀνατολικώτερον. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνέλαβεν ἰδίους ἐξόδοις ἡ Κοινότης Μυκηνῶν ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις ἐβράδυνε περαιωθεῖσα μόνον ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς λήξεως τῆς ἀνασκαφῆς. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἀνεσκάφη ὁ φέρων τὴν ἐπιτυμβίαν στήλην τάφος.

Διαφέρουν δὲ οἱ τάφοι καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὴν μορφήν εἰς πολλὰ σημεῖα. Γενικώτερον ὅμως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ μεγαλύτεροι τάφοι εἶναι καὶ βαθύτεροι καὶ πλουσιώτεροι, περιέχοντες περισσοτέρους τοῦ ἑνὸς νεκροῦς, ἐνῶ οἱ μικροὶ ἀνήκουν συνήθως εἰς ἕνα νεκρὸν καὶ περιέχουν ὀλιγώτερα κτερίσματα¹. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου κατὰ τοὺς τάφους εὐρίσκεται εἰς ὕψος 225.45 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἥτοι εἰς 16 περίπου μέτρων χαμηλότερον σημεῖον τῆς Πύλης τῶν Λεόντων. Τοῦτο δεικνύει τὴν ἀρχικὴν κλίσιν τοῦ λόφου, ἣτις σήμερον λόγῳ τῶν ἐπιχώσεων καὶ τῶν μεταγενέστερον οἰκοδομηθέντων κτισμάτων ἐλάχιστα εἶναι ἀντιληπτή.

¹ Μικροὶ τάφοι εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως} κύκλου τοῦ Schliemann καὶ δὴ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμήμα. Ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Σταματάκη εἰς τὰς ἐκδόσεις του¹ πρβ. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ, Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος Πολιτισμὸς σ. 116.

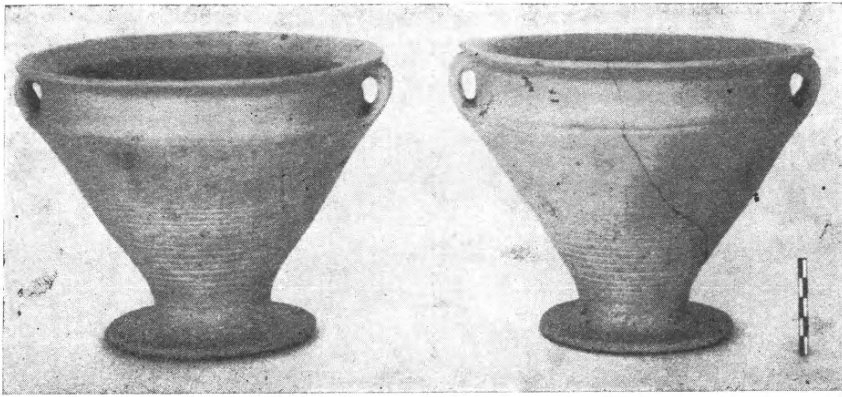
Τάφος Β. - Καὶ πρῶτον μὲν ἀνεσκάφη ὁ Β τάφος εὐρισκόμενος εἰς 5.00 περίπου μέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ περιβόλου (εἰκ. 6). Κατὰ τὰς ἄνω στρώσεις τὰ χώματα ἦσαν ὑπομέλανα εἰς τινὰ δὲ σημεῖα κοκκινωπά, προφανῶς ἐκ τοῦ σεσαθρωμένου κοκκινωποῦ βράχου,

Εἰκ. 6. Ὁ τάφος Β μετὰ τοῦ σκελετοῦ καὶ τῶν εὐρημάτων.
Ἄποψις ἐκ Ν πρὸς Β.

ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐλαξεύθη ὁ τάφος. Τὰ χώματα δὲ ταῦτα ἦσαν ἀναμειγμένα μετὰ ἀκανονίστων πετρῶν, προερχομένων καὶ αὐτῶν ἐκ τῆς λαξεύσεως τοῦ βράχου, τοῦ ὁποίου ἡ ὕψὴ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο διαφέρει ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου κροκαλοπαγοῦς βράχου. Τὰ χώματα λοιπὸν αὐτὰ καὶ οἱ λίθοι ἐχρησιμοποιήθησαν, καθὼς φαίνεται, πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἀνασκαφέντος λάκ-

κου, τοῦ ὁποίου ἡ στέγη εὐρέθη κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ ὅλου βάθους του. Ἐξ οὗ καὶ ἐσχημάτιζε μικρὰν ἑξαρσιν ἐν εἵδει τύμβου ἄνωθεν τοῦ τάφου. Εἰς βάθος δὲ 0.80 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου εὐρέθη ὅτι σχηματίζεται βαθμὶς (πατούρα) λελαξευμένη ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ κατὰ τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς τοῦ τάφου, οὕτως ὥστε νὰ σμικρύνεται ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ περίμετρος, ἀπὸ 2.85×2.17 μ. εἰς 2.27×1.40 μ. περίπου. Ἐπὶ τῆς βαθμίδος δὲ ταύτης ὑπῆρχε πηλὸς ἐρυθροπὸς καὶ μικροὶ λίθοι χρησιμεύοντες διὰ τὴν στερέωσιν τῶν διὰ τὴν στέγασιν τοῦ τάφου ξυλίνων δοκῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἔχνη εὐρέθησαν ἀποτετυπωμένα ἐντὸς τοῦ πηλοῦ. Εὐρέθη δὲ καὶ σεσαθρωμένον ὑπόλευκον χῶμα, ἐκ τῆς σήψεως τῶν δοκῶν, ὥστε

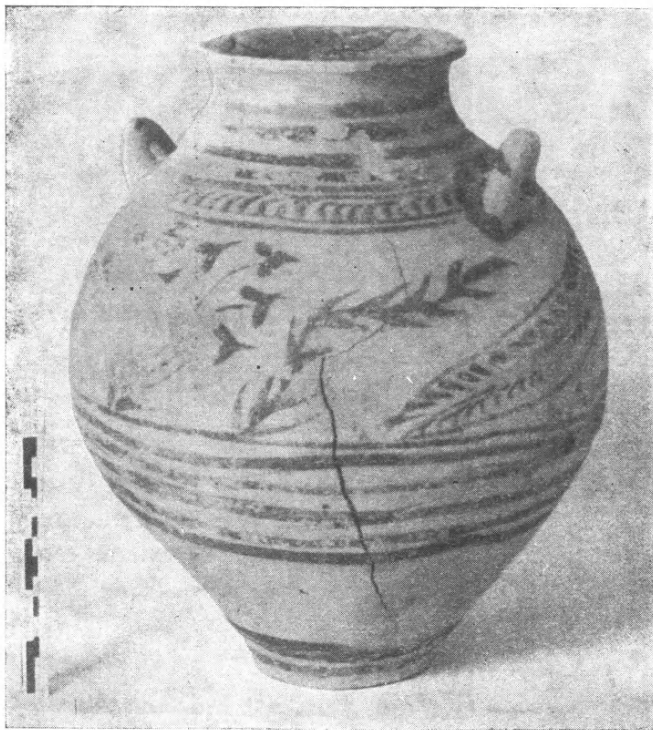

Εἰκ. 7. Μινύεια κύπελλα τοῦ τάφου Β.

οὐδεμία νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς διὰ ξυλίνων δοκῶν στεγάσεως τοῦ τάφου. Κατὰ τὰς στενὰς πάλιν πλευρὰς ὑπάρχει τοῖχος ἐκ πλίνθων φθάνων ἀπὸ τοῦ πυθμένος μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ἐπὶ τοῦ βράχου βαθμίδος καὶ τοῦ αὐτοῦ περίπου πάχους πρὸς αὐτήν. Ἐχρησόμενον δὲ οἱ πλινθοκτίστοι οὗτοι τοῖχοι διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ λεῖα ἐπιφάνεια καὶ κανονικὴ κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τοῦ τάφου. Ἀλλὰ καὶ ὄρθιοι δοκοὶ ὑπῆρχον κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ τάφου, κατὰ τὰς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες ὁπαὶ κατὰ τὸν πυθμένα διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ὀρθίων δοκῶν. Εἰς βάθος 1.65 μ. περίπου εὐρέθη ὁ σκελετὸς ἑνὸς νεκροῦ. Ἐκεῖτο δὲ οὗτος ἐκτάδην κατὰ τὸ μέσον ἔχων τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς βορρᾶν, εἶχε δηλ. διεύθυνσιν ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον. Τὸ μῆκος τοῦ σκελετοῦ ἀνέρχεται εἰς 1.80 μ. περίπου.

Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μικρῶν κροκαλῶν, προερχομένων ἐκ τῆς ἀποσαθρώσεως του κροκαλοπαγοῦς βράχου, ἐντὸς τοῦ

ὁποίου εἶναι ἐσκαμμένοι οἱ τάφοι. Ἡ τοιαύτη στρώσις διατηρεῖται νῦν ἀνέπαφος, εἶναι δὲ εἰς ἡμᾶς γνωστὴ καὶ ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τάφων τοῦ Schliemann. Δὲν εὐρέθησαν ὅμως πλάκες ἐκ σχιστολίθου, καλύπτουσαι τὴν στέγην τοῦ τάφου, ἐξ οὗ ὑποθέτω ὅτι ἐπὶ τῶν δοκῶν τῆς στέγης ἐτοποθετοῦντο κάλαμοι ὥς ἐπὶ τοῦ τάφου Γ ἢ ἄλλο τι οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζεται ἀδιαπέραστος ἐπιφάνεια, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐρρίπτοντο τὰ χώ-

Εἰκ. 8. Ἀμφορεὺς τοῦ τάφου Β.

ματα καὶ ἐπληροῦτο ὁ τάφος. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν 7 ἀγγεῖα, ἐξ ὧν τὰ δύο εὐρέθησαν κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν, τὰ δὲ λοιπὰ κατὰ τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευράν (εἰκ. 7, 8). Ἐκ τούτων τὰ τέσσαρα ἦσαν ἀπλᾶ κίτρινα μινύεια κύπελλα μετὰ δύο ταινιοειδῶν λαβῶν καὶ ἐλαφρῶς κοίλης βάσεως φερούσης 15-18 ἀντακώσεις. Ὁ πηλὸς ἔχει ἀνοικτὸν ὑποπράσινον χρῶμα. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀγγείων ὡραιότατος εἶναι ἀμαυρόχρωμος ἀμφορεὺς, ὕψ. 0.32 μ., μετὰ δύο καθέτων κυλινδρικῶν λαβῶν ἐπὶ τοῦ ὤμου, σφαιρικοῦ πώματος καὶ στερεᾶς βάσεως. Φέρει πλουσίαν διακόσμησιν ὕδρο-

χαρῶν φυτῶν (κισσοειδῆ φύλλα καὶ κυματοειδῆ στελέχη) δι' ἄμαυροῦ ἀνοικτοῦ χρώματος ἐπὶ ἀνοικτοῦ πρασινωποῦ καθαροῦ πηλοῦ.

Δεδομένον ὅτι ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου μία μόνον ἐγένετο ταφὴ δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὸν τάφον εἰς τοὺς τελευταίους μεσοελλαδικούς χρόνους. Πολύτιμα κτερίσματα δὲν εὑρέθησαν πολλά. Δύο χρυσᾶ περιβραχιόνια ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος, μία χαλκῇ μάχαιρα καὶ μία ἐξ ἡλέκτρου ταινία παρὰ τὴν ὀσφύν¹.

Τάφος Γ. – Ἀνεσκάφη ἀκολούθως ὁ Γ τάφος, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ ἐκσκαφὴ λόγῳ τοῦ μεγέθους διήρκεσεν ἐπὶ εἰκοσαήμερον. Ὁ τάφος οὗτος, εὑρισκόμενος νοτιοδυτικῶς τοῦ τάφου Β καὶ κατὰ τὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους παρὰ τὴν ἀμαξιτὴν ὁδόν, δὲν εἶχεν ἐπ' αὐτοῦ βαθεῖαν ἐπίχωσην. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς πρώτης καὶ δευτέρας, ἐξ ὑποφαίων χωμάτων, στρώσεως εἰς βάθος 0.35 μ. περίπου ἀνεφάνη ἡ ἐν τῷ μαλακῷ βράχῳ περίμετρος αὐτοῦ ἔχουσα μήκος μὲν 3.80 μ. καὶ πλάτος 2.80 μ. με διευθύνουσιν καὶ πάλιν ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον. Εἰς βάθος 0.50 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ βράχου εὑρέθησαν ἀτάκτως ἐρριμμένα τεμάχια πωρίνης στήλης καθὼς καὶ τὸ ἥμισυ ἐκ πωρίνης βάσεως παρομοίας πρὸς τὴν παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ κύκλου εὑρεθεῖσαν (εἰκ. 9, 10). Ἐκ τῶν τεμαχίων δὲ τούτων συναρμολογεῖται ὁλόκληρος στήλη ἔχουσα

¹ Εἶχον ἤδη καταθέσει τὴν ἐκθεσίον μου ταύτην, ὅτε ἀνέγνωσα τὴν μελέτην τοῦ κ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ εἰς τὸν πανηγυρικὸν τόμον «Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοποῦλλου» περὶ τῶν νέων βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν (σ. 54 κ.ἐ.). Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ἀπαντήσω ἐνταῦθα εἰς ὅσα νομίζω ὅτι σφάλλεται, διότι δὲν παρηκολούθησεν ὁλόκληρον τὴν ἀνασκαφήν. Σκοπός μου ἐνταῦθα εἶναι νὰ δώσω σύντομον ἀπλῶς ἐκθεσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς, ἀφοῦ ἄλλως τε αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως τῶν Πρακτικῶν. Θεωρῶ ὅμως σκόπιμον νὰ ἀναφέρω ἐδῶ ἐν παραδείγμα διὰ νὰ ἀποδείξῃ εἰς πόσον ἀβέβαια συμπεράσματα εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ πρόχειρος καὶ βεβιασμένη δημοσίευσις. Περὶ τοῦ μοναδικοῦ νεκροῦ τοῦ τάφου τούτου, τὸν ὁποῖον ἐγὼ ἐθεώρησα εἰς τὰς σημειώσεις μου ὡς ἀνήκοντα εἰς ἄνδρα, ὁ κ. Μαρινάτος γράφει ὅτι θεωρεῖ πιθανώτερον «ὅτι πρόκειται περὶ γυναικός, ἐκτὸς ἐὰν εἰδικὴ ἀνθρωπολογικὴ ἔρευνα ἦθελεν ἀποδείξει τοῦναντίον». Καὶ τοῦτο διότι 1) τὰ μικρὰ μαχαίρια δὲν ἀποτελοῦσιν ὄπλον πολεμικόν 2) διότι τὰ ὀλίγα κοσμήματα, ἃν καὶ κοινὰ εἰς ἀμφότερα τὰ φύλα, προσιδιάζουσι μάλλον εἰς γυναῖκας 3) διότι ὑπὲρ τὸν τάφον δὲν εὑρέθη στήλη. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ τὸ μαχαίριον δύναται νὰ μὴ ἀποτελῇ μὲν ὄπλον πολεμικόν ἀλλὰ προσιδιάζει εἰς ἄνδρα. Εὑρέθησαν δὲ παρόμοια μαχαίρια καὶ εἰς τὸν Η τάφον καὶ εἰς τὸν Λ ἀνήκοντας εἰς ἄνδρας. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν εὑρέθη ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτύμβιος στήλη δὲν ἀποτελεῖ τεκμήριον, ὅτι ὁ τάφος ἀνήκει εἰς γυναῖκα. Διότι ἐπὶ τοῦ ἀνασκαφέντος νῦν Ο τάφου, ἀνήκοντος ἀσφαλέστατα εἰς γυναῖκα, ὡς εἶναι φανερόν ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κοσμημάτων, ὑπῆρχε μεγάλη ἐπιτύμβιος ἀκόσμητος στήλη.

μῆκος μὲν 1.05 μ., πλάτος 0.60-0.62 μ. καὶ πάχος 0.09 μ. φέρουσα παράστασιν κυνηγίου λεόντων καὶ σπειρῶν. Κυρίως εἰπεῖν ἡ παράστασις διαιρεῖται δι' ἀναγλύφου γραμμῆς εἰς δύο διακοσμητικά πεδία. Τὸ ἄνω πεδὶον κοσμεῖται διὰ συνεχῶν σπειρῶν. Εἰς τὸ κάτω πεδὶον ἐν τῷ κέντρῳ παρίστανται δύο ὀρθούμενοι ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, ἀντιθέτως,λέοντες.

Εἰκ. 9. Τεμάχια ἐπιτυμβίου στήλης ἐπὶ τοῦ τάφου Γ.

Μεταξὺ τῶν λεόντων ἑλλεῖπει ἡ παράστασις, ζῶνι πιθανῶς, ἐκ τῆς μεταγενεστέρας λαξεύσεως τοῦ λίθου. Ἰχνη ἐκ τῶν ποδῶν τοῦ ζῶνι σώζονται κατὰ τὸ κατώτερον μέρος. Δεξιόθεν παρίσταται ἀνὴρ κρατῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν μάχαιραν ἐνῶ ἀριστερόθεν εἰς ἄλλος ἀνὴρ ἔχει ἤδη ἀνατραπῇ μετὰς χειρὸς πρὸς τὰ ἄνω καὶ τοὺς πόδας ὀριζοντίως. Πλησίον τῆς οὐρᾶς

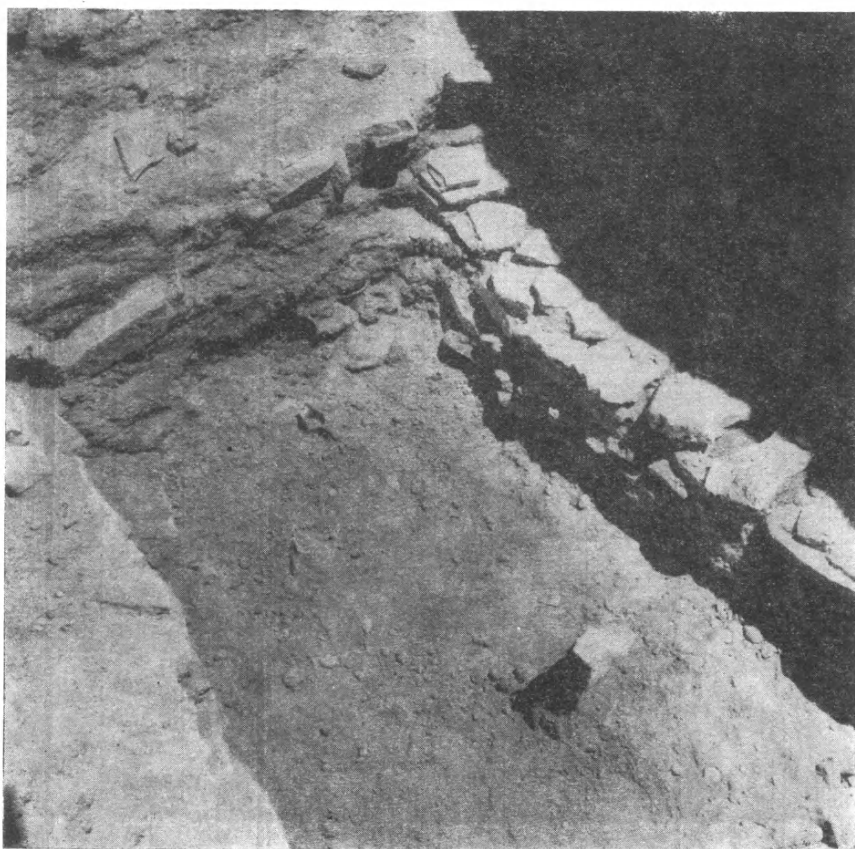
τοῦ ἀριστεροῦ λέοντος ὑπάρχει γεγλυμμένον τὸ συμβολικὸν *waz* ἐνῶ πλησίον τῶν ποδῶν τοῦ ἀριστεροῦθεν ἀνδρὸς ἕτερον σύμβολον σχήματος κλειστοῦ Η. Ἄλλ' ἡ στήλη φέρει εἰς τὸ μέσον τετράπλευρον ὀρθογώνιον διαμπερῇ ἐγκοπὴν μήκους 0.70 μ. καὶ πλάτους 0.13-0.18 μ., ἐξ οὗ συμπεραίνειν ὅτι ἡ στήλη ἐχρησιμοποιήθη μεταγενεστέρως ὡς βάσις ἐτέρας στήλης, ὅταν

Εἰκ. 10. Ἐπιτύμβιος στήλη τοῦ τάφου Γ.

θὰ εἶχε πιθανῶς θραυσθῇ εἰς τεμάχια κατὰ μίαν τῶν ἀλλεπαλλήλων ταφῶν ἢ πρώτη. Εἰς τὴν δευτέραν δὲ αὐτὴν στήλην ἀνήκει πιθανῶς τεμάχιον ἄνευ γλυφῶν εὐρεθὲν καθέτως μεταξὺ τῶν τεμαχίων τῆς πρώτης, τῆς χρησιμοποιηθείσης ὡς βάσεως. Τὸ ἐπίπεδον εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθησαν αἱ στήλαι, ὀλίγον βαθύτερον τῶν χειλέων τοῦ τάφου, δὲν ἦτο βεβαίως τὸ ἀρχι-

κόν. Ἀλλὰ δύναται νομίζω νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ πρᾶγμα ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τάφου ἐβυθίσθη παρασύρασα καὶ τὴν ἐπιτύμβιον στήλην κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταρρεύσεως τῆς στέγης τοῦ τάφου, ὁπότε καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου ἔξαρσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπῆρχεν ἡ στήλη, θὰ ἐξηφανίσθη. Διότι ἐκ τῶν μέχρι σήμερον δεδομένων πιστεύω ὅτι ὁλόκληρος

Εἰκ. 11. Ὁ τάφος Γ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τελευταίου στρώματος.

μὲν ὁ κύκλος δὲν ἀπετέλει τύμβον ἀλλ' ὅτι ὅμως ἐπὶ ἐκάστου τάφου ἐσηματίζετο ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τυμβοειδῆς ἔξαρσις, διότι ἐπλεόναζον πάντοτε ἐκ τῆς σκαφῆς τοῦ βράχου τὰ χώματα τοῦ κατωτέρου κενοῦ μέρους τοῦ τάφου τοῦ καλυπτομένου διὰ τῆς στέγης. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται, νομίζω, καὶ ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι κατὰ τὰ χεῖλη ἐκάστου τάφου ὑπῆρχε σειρὰ πετρῶν, χρησιμεύουσα βεβαίως πρὸς συγκράτησιν τῶν ὑπὲρ τὸν τάφον ἐξεχόν-

των χωμάτων καὶ καθορισμὸν τῶν ὁρίων αὐτοῦ. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸν τάφον Β, ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τοῦ ὁποίου ἐλάχιστα σχετικῶς ὁστρακα ἀνευρέθησαν, εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ τάφου Γ εὐρέθησαν πλῆθος ὁστράκων πηλίνων ἀγγείων, ἐξ ὧν ἠδυνήθημεν νὰ σχηματίσωμεν 25 περίπου πλήρη ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων, τῆς Μεσοελλαδικῆς πάντοτε περιόδου, προερχομένων προφανῶς ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων ταφῶν, κατὰ τὰς ὁποίας πολλὰ τῶν παλαιότερων κτερισμάτων θὰ ἐθραύοντο. Εἰς τοῦτο δὲ νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ ἀνεύρεσις κατὰ διάφορα σημεῖα τοῦ τάφου ὁστῶν ἀνθρωπίνων καὶ μικρῶν ἄλλων κτερισμάτων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

Τὸ βάθος τοῦ τάφου ἀπὸ τοῦ βράχου εἶναι 3.20 μ. Κατὰ δὲ τὰς μακρὰς πλευρὰς ὑψοῦνται ἀπὸ τοῦ πυθμένος εἰς ὕψος 0.80 μ. περίπου δύο τοιχάρια ἐκ πλακῶν σχιστολίθου καὶ πρασινωποῦ πηλοῦ Πλέσσα, κοινοῦ καὶ ἐξ ἄλλων χρήσεων τοιχοδομίας καὶ κεραμουργικῆς εἰς τὰς Μυκῆνας (εἰκ. 11). Κατὰ τὰς στενὰς πάλιν πλευρὰς ὑπάρχουν τοῖχοι ἐκ πλίνθων ὡς ἐν τῷ τάφῳ Β. Οὕτως αἱ ἐσωτερικαὶ κατὰ τὸν πυθμένα διαστάσεις τοῦ τάφου μειοῦνται εἰς 3.20 × 1.80 περίπου. Καθ' ὅλον τὸ βάθος τοῦ τάφου εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἐκ πρασινωποῦ πηλοῦ Πλέσσα προερχόμενα καὶ αὐτὰ ἐκ τῶν διαδοχικῶν διανοίξεων τῆς στέγης τοῦ τάφου πρὸς ἐναπόθεσιν νέων νεκρῶν.

Διότι καὶ ἡ στέγη ἐδῶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ ξυλίνων δοκῶν τοποθετουμένων ἐπὶ τῶν δύο τοιχαρίων τῶν μακρῶν πλευρῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἵχνη καὶ ὁλόκληρα τεμάχια εὐρέθησαν καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ ἐπὶ τῶν χωμάτων κατὰ τὸ ἐπίπεδον τῆς στέγης καὶ ἠδυνήθημεν μάλιστα νὰ μετρήσωμεν κατὰ προσέγγισιν καὶ τὸ πάχος αὐτῶν καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα. Ἐπὶ δὲ τεμαχίων τινῶν πηλοῦ εὐρέθησαν τὰ ἀποτυπώματα ἐκ λεπτῶν καλάμων πιθανῶς, ἐξ οὗ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἄνωθεν τῶν δοκῶν ἐτοποθετοῦντο κάλαμοι καὶ ἐπ' αὐτῶν στρώμα ἐκ πηλοῦ Πλέσσα οὕτως ὥστε ἡ κάλυψις τοῦ τάφου νὰ καθίσταται ἀδιάβροχος.

Ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου εὐρέθησαν τέσσαρες σκελετοὶ (εἰκ. 12)· ἐκ τούτων ὁ εἷς εὐρίσκετο κατὰ τὸ μέσον καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν κείμενος ἐκτάδην ἔχων ἀνοικτὰς τὰς χεῖρας καὶ τὰ σκέλη. Τὴν στάσιν ταύτην δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξηγήσω ἄλλως εἰμὴ ὅτι ὁ νεκρὸς ἐτέθη ἐντὸς τοῦ τάφου τοποθετημένος ἐπὶ ξυλίνης κλίνης ἢ μαξιλάρων ἢ καὶ βαρέων κλινოსκεπασμάτων ἢ στρωμάτων, ἅτινα ἀπεσαθρῶθησαν. Διότι καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου, ὅπου εὐρίσκετο ὁ προκείμενος σκελετός, τὰ χώματα ἄνωθεν τῶν χαλίκων τῆς στρώσεως ἦσαν βαθέως ἀμαυρά, προερχόμενα ἐξ ἀποσυνθέσεως ὀργανικῆς οὐσίας¹. Ἡ διευ-

¹ Ὁ κ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ἔ. ἀ. σ. 62 ἀπορρίπτει τὴν γνώμην ταύτην δεχόμενος ὡς βέβαιον ὅτι ὁ νεκρὸς «εἶχε καλυφθῇ διὰ τῆς ποδηγετοῦς ὀκτωσχήμου ἀσπίδος του». Ἀλλ'

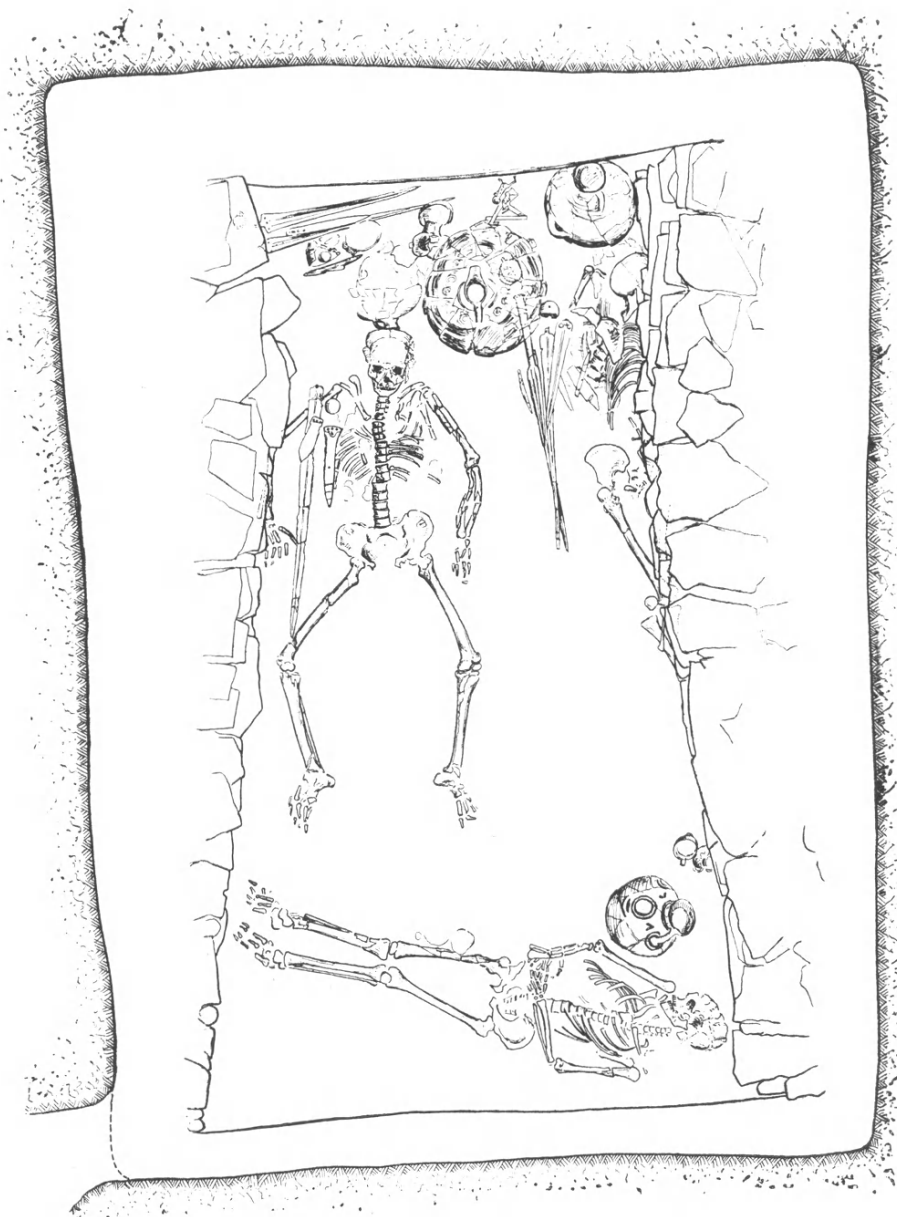
θυνσίς του ἦτο ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον. Ὁ δεύτερος σκελετὸς ἔκειτο κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν μὲ διεύθυνσιν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς. Εὐρέθη δὲ οὗτος πλαγιασμένος κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν, ἔβλεπε λοιπὸν πρὸς βορρᾶν.

Εἰκ. 12. Ἀποψις τοῦ τάφου Γ μετὰ τῶν σκελετῶν.

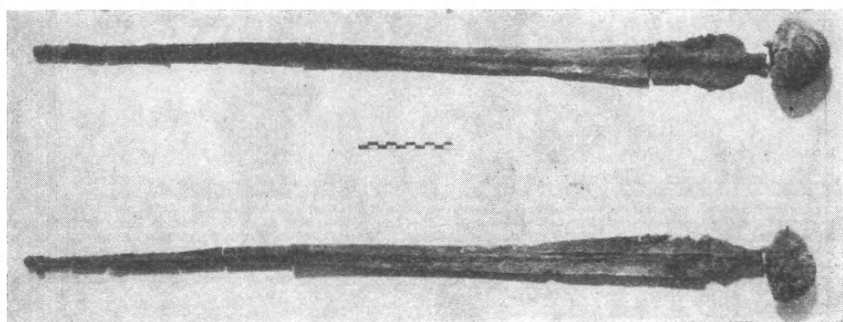
Ὁ τρίτος καὶ τέταρτος σκελετὸς εὐρέθησαν ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου (εἰκ. 13). Ἐκ τῶν δύο τούτων τοῦ κατωτέρου τὰ εἰς τὴν αὐτὴν στάσιν εὐρέθησαν κατὰ τὰς νεωτέρας ἀνασκαφὰς καὶ εἰς τῶν σκελετῶν τοῦ Ν τάφου, ἀνήκων εἰς πολεμιστὴν, καὶ ὁ σκελετὸς τοῦ Μ τάφου ἀνήκων εἰς νέαν γυναῖκα, ἥτις βεβαίως δὲν ἔφερεν ἀσπίδα.

ὅστ᾽ εὗρίσκοντο συσσωρευμένα, ἐνῶ ὁ ἄνωθεν σκελετὸς εὗρίσκετο καὶ αὐ-

Εἰκ. 13. Σχεδιάσμα τοῦ πυθμένος τοῦ τάφου Γ.

τὸς πλαγιασμένος κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν βλέπων πρὸς δυσμάς. Ἐκ τῆς θέσεως λοιπὸν τῶν σκελετῶν τοῦ Γ τάφου ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διεύθυνσις τῶν νεκρῶν καὶ ἡ θέσις αὐτῶν ἐντὸς τῶν τάφων δὲν ἦτο καθωρισμένη, ὥς ὑπέθετόν τινες τῶν ἐρευνητῶν μέχρι σήμερον. Τὰ εὗρηματα τοῦ τάφου ὑπῆρξαν πλουσιώτατα καὶ εἰς πῆλινα ἀγγεῖα καὶ εἰς πολύτιμα κτερίσματα. Κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ τάφου εὗρέθησαν 4 πῆλινα μικρὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ πλουσιώτερα κτερίσματα 2 μεγάλα χαλκᾶ ξίφη (εἰκ. 14)· καὶ 1 ξιφίδιον μετὰ μύκητος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ πλησίον αὐτῶν ὄγκος προερχόμενος ἐκ τῆς ἀποσαθρώσεως ξυλίνου κιβωτίου (εἰκ. 15), περιέχων διάφορα χρυσᾶ, ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ κτερίσματα, μετὰξὺ τῶν ὁποίων χρυσοῦν

Εἰκ. 14. Χαλκᾶ ξίφη ἐκ τοῦ τάφου Γ.

κύπελλον καὶ περιδέραιον ἐκ χαλκῶν χανδρῶν μιᾶς ἐξ ὀρείας χρυστάλλου καὶ ἄλλης ἐξ ἀμεθύστου μετὰ παραστάσεως γενειοφόρου ἀνδρὸς ἀρίστης δὲ τέχνης (εἰκ. 16). Πρὸς πληρεστέραν ἐξασφάλισιν τοῦ κιβωτίου τούτου, τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατόν διὰ τεχνικῶν μέσων νὰ διατηρηθῶσι τὰ σωζόμενα μικρὰ τμήματα ξύλου, ἐξήγαγον ὁλόκληρον τὸν ὄγκον, ἀφοῦ προηγουμένως περιωρίσαμεν τοῦτον διὰ παραφίνης καὶ γύψου καὶ μετέφερον, ὥς ἐξήχθη, μετὰ τῶν ἄλλων εὗρημάτων εἰς τὸ Ἑθν. Ἀρχ. Μουσεῖον. Δὲν δύναμαι διὰ τοῦτο νὰ γνωρίζω τὸ ἀκριβὲς αὐτοῦ περιεχόμενον. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ κιβωτίου εὗρέθη χαλκοῦν μικρὸν ποτήριον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὗρισκοντο δύο ἀλαβάστρινοι μύκητες ξιφῶν καὶ παρ' αὐτὸ προσωπῆς ἐξ ἡλέκτρου (εἰκ. 17), διασωθεῖσα εὐτυχῶς ὁλόκληρος καίτοι ἐθραυσμένη εἰς τεμάχια λόγῳ τῆς ὑφῆς τοῦ μετάλλου.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ιου νεκροῦ εὗρέθησαν ἐπίσης 1 ξίφος χαλκοῦν μετὰ ἀλαβαστρίνου μύκητος, ἓν ἐγχειρίδιον καὶ δύο μάχαιραι χαλκαῖ. Κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Βου νεκροῦ εὗρέθησαν 2 ἔτερα ξίφη μετὰ ἐλεφαντίνων λαβῶν, ἓν ἐγχειρίδιον, αἰχμὴ ἀκοντίου καὶ δύο μά-

χαιραι, ἅπαντα χαλκᾶ. Περὶ τὴν ὁσφὺν τοῦ 4ου σκελετοῦ εὐρέθη κατὰ χώραν χαλκῇ ζώνη μετὰ ὀπῶν κατὰ τὰ ἅκρα πρὸς προσαρμογὴν. Κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν πάλιν εὐρέθησαν δύο μεγάλα πήλινα ἀγγεῖα, ἀμφορεὺς ἄνευ παραστάσεων καὶ πρόχους (εἰκ. 18) μετὰ παραστάσεως ἐλίκων

Εἰκ. 15. Ὅγκος ξυλίνου κιβωτίου μετὰ πτερισμάτων.

καὶ σπειρῶν, τῆς ὁποίας ἡ χρονολόγησις δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν μεταβατικὴν περίοδον μετὰ τὴν Μεσοελλαδικὴν καὶ τῆς Ὑστεροελλαδικῆς I περιόδου. Ἀνήκει δηλαδὴ προφανῶς εἰς τὴν τελευταίαν ταφήν. Γενικώτερον δὲ δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ἐν τῷ Γ τάφῳ ὡς καὶ τοῖς λοιποῖς τάφοις, ἐν οἷς πλείονες ἐγένοντο ταφαί, ἀγγεῖα, τὰ εὐρεθέντα ὁλόκληρα

καὶ ἄθικτα ἐν τῷ πυθμένι τοῦ τάφου, ἀνάγονται εἰς τὰς τελευταίας ταφάς, ἐνῷ τὰ ὄστρακα τὰ ἐν τῇ ἐπιχώσει ἀνήκουν εἰς ἀγγεῖα τῶν παλαιότερων ταφῶν, θραυσθέντα κατὰ τὰς μεταγενεστέρας χρήσεις τοῦ τάφου. Παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ τρίτου σκελετοῦ εὗρέθη χρυσοῦν ποτήριον (εἰκ 19) φέρον ἐγγλύπτους ἐγκαρσίας αὐλακας, περιέχον ὀργανικὴν τινα οὐσίαν, ἣτις δὲν ἐξητάσθῃ ἀκόμη χημικῶς, πλησίον δὲ τοῦ βορείου τοίχου 3 χρυσᾶ κοσμήματα, ταινία δηλαδὴ χρυσῇ μικρὸν διάδημα ἢ κόσμημα τῆς κεφαλῆς καὶ

Εἰκ. 16. Μεγέθυνσις παραστάσεως ἀνδρὸς ἐπὶ σφραγιδολίδου
ἐξ ἀμεθύστου Γ τάφου.

χρυσῇ ἐπίσης «ἐπιγονατίς», ὡς συνήθως λέγεται. Ἄλλ' ἡ ἀνεύρεσις τοῦ κοσμήματος τούτου μεμονωμένου καὶ οὐχὶ ζεύγους, ὡς ἔδει νὰ εἶναι αἱ ἐπιγονατίδες, καὶ ἡ παρ' αὐτὸ ἀνεύρεσις ἄλλων χρυσῶν κοσμημάτων, χρησιμοποιουμένων πιθανώτατα ὡς ποικιλμάτων τῆς ἐνδυμασίας ἢ τῆς κόμης, ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ πιστεῦσωμεν ὡς ὁμοειδῇ καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ κοσμήματος, ὡς ὑπέθεσεν ἄλλωστε ὁ ἀείμνηστος PERSSON¹ ἐκλαμβάνων τοῦτο ὡς κόσμημα φαρέτρας. Σημειωτέον ὅτι παρόμοιον κόσμημα εὗρέθη καὶ πέρυσι ἐντὸς τοῦ τάφου Α μεμονωμένον δὲ καὶ αὐτό. Δύο ἔτερα μικρὰ ἀγγεῖα εὗρέθησαν πλησίον τῶν χρυσῶν κοσμημάτων καθὼς καὶ μία πηλίνη ὕδρεια

¹ B.S.A. XLVI, 1951 σ. 125 πίν. 13α.

καὶ δύο μικρότερα ἄγγεῖα εὗρέθησαν πλησίον τοῦ 2ου σκελετοῦ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου. Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τοῦ Γ τά-

Εἰκ. 17. Προσωπὶς ἐξ ἠλέκτρου τοῦ τάφου Γ.

φου ἐξαχθέντων ἄγγείων καὶ ἐκείνων ἅτινα συνηρμολογήθησαν ἐκ τῶν ὀστράκων τῶν ἐξαχθέντων ἐκ τῶν ἐπιχώσεων αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς 45 περίπου. Ἐκ τούτων θαυμάσιον κομψοτέχνημα κεραμικῆς τῆς μεταβατικῆς με-

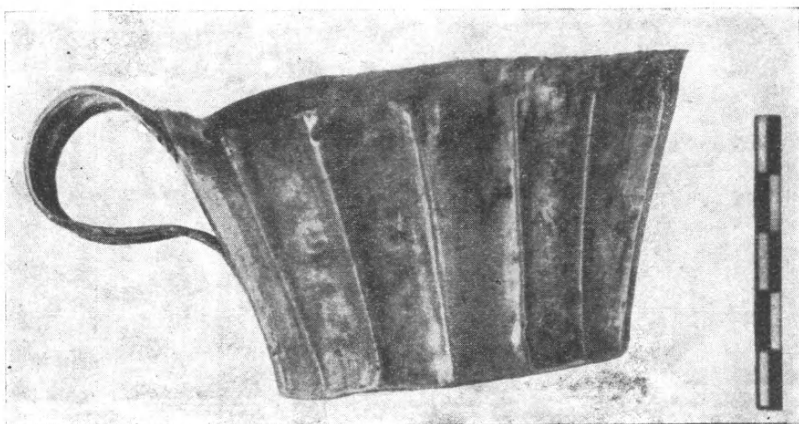
ταξὺ τῆς ὑστέρας Μεσοελλαδικῆς καὶ πρωΐμου Ὑστεροελλαδικῆς I περιόδου ἀποτελεῖ ἡ προαναφερθεῖσα πρόχους εὐρεθεῖσα *in situ* κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ τάφου. Εἶναι δὲ αὕτη ἐκ πηλοῦ κιτρινωποῦ κεραμοχρόου ἀνοικτοῦ καὶ ἔχει στιλπνὴν ἐπιφάνειαν, διὰ στιλποῦ γανώματος ἐπειλημμένην,

Εἰκ. 18. Πρόχους ἐκ τοῦ τάφου Γ.

οὐδαμοῦ δὲ ἀπολεπισθέντος. Φέρει διακόσμησιν γραπτὴν δι' ἐρυθροῦ πρὸς τὸ καστανόξανθον χρώματος. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἀγγείου κοσμεῖται διὰ τεσσάρων ἐπαλλήλων σειρῶν σπειρῶν, περιοριζόμενον ἄνω καὶ κάτω διὰ διπλῶν ζωνῶν, ἐξ ὧν τινὲς φέρουν κυματοειδεῖς γραμμὰς. Ὁ ὅμος πάλιν τοῦ ἀγγείου κοσμεῖται θαυμασίως δι' ἐλίκων καὶ κυματοειδῶν κλάδων, ἐξ ὧν ἐκφύονται φύλλα δρυός. Κατὰ τὸ χεῖλος ὑπάρχουν μαστοειδεῖς ὀφθαλ-

μοί. Ἐκτὸς μικρῶν ἐλλείψεων κατὰ τὸ χεῖλος τὸ μοναδικὸν τοῦτο ἀγγεῖον συνεκολλήθη ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἡ διατήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀρίστη. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἀγγείων χαρακτηριστικὰ εἶναι πτηνόσχημοί τινες πρόχοι συναρμολογηθεῖσαι ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ὀστράκων, ἐξ ὧν μία ὕψ. 0.31 μ. ἐκ πρασινωποῦ πηλοῦ καὶ ἀμαυρῶν διακοσμήσεων φέρει ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου παράστασιν χελιδόνων (εἰκ. 20). Ἐπὶ τῆς προχοῆς ὑπάρχει ὀφθαλμὸς καὶ κάτωθεν αὐτῆς περιδέλαιον ἀποδιδόμενον διὰ στιγμῶν. Αἱ διακοσμήσεις ἀποδίδονται διὰ τριῶν χρωμάτων πρασινομελανοῦ, ἰώδους καὶ λευκοῦ. Χαρακτηριστικὸν δὲ διὰ τὴν νεωτέραν χρονολόγησιν τοῦ τάφου εἶναι μικρὸν κύπελλον ἐξ ἀνοικτοῦ κεραμοχρόου πηλοῦ, φέρον

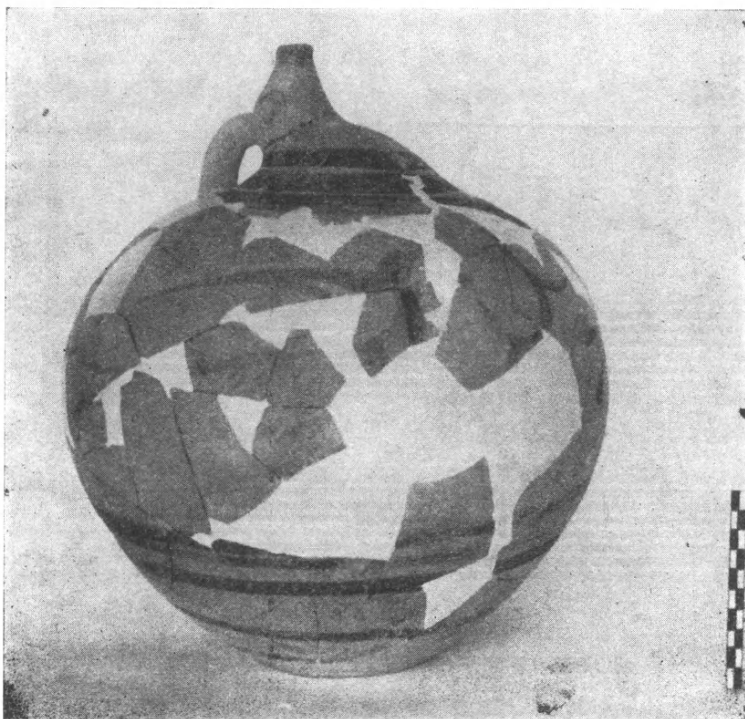

Εἰκ. 19. Χρυσοῦν ποτήριον τοῦ τάφου Γ.

στιλπνὴν διακόσμησιν ἐκ ταινιῶν καὶ ἄλλεπαλλήλων κύκλων κατὰ τὴν κοιλίαν, συνδεομένων δι' ἐφαπτομένων τόξων καὶ πληρουμένων διὰ στιγμῶν, ἀνῆκον δὲ ἀσφαλέστατα εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν I περιόδον.

Τάφος Δ. — Ὁ τάφος οὗτος εὑρίσκεται δυτικῶς μὲν τοῦ τάφου Α καὶ νοτιοανατολικῶς τοῦ Β βορείως δὲ τῆς μεταγενεστέρας ἐπιχώσεως τοῦ κύκλου. Ἡ στέγη τοῦ τάφου, ἀποτελουμένη ἐκ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου τοποθετουμένων ἐπὶ παχέος στρώματος πηλοῦ Πλέσσα, εὐρέθῃ σχεδὸν ἄθικτος ὅπως εἶχεν ἀκριβῶς καταρρεύσει κατὰ τὴν σῆψιν τῶν ξυλίνων δοκῶν, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο αἱ πλάκες (εἰκ. 21). Οὕτως αἱ πλάκες εὐρέθησαν καθέτως καὶ πλαγίως κλίνουσαι ὅλαι πρὸς τὰ ἔσω, κατὰ τὸ κέντρον, ἔνθα εἶχον θρασυθῇ αἱ σεσηπυῖαι ἐκ τοῦ χρόνου ξύλινοι δοκοί. Αἱ διαστάσεις, αἱ ἔξωτερικαί, τῆς περιμέτρου τοῦ τάφου τούτου εἶναι 3.25 μ.×2.55 μ. αἱ δὲ ἔσω-

τερικαὶ 2.50 μ. × 1.38 μ. Ἔχει ὀλικὸν μὲν βάθος 1.60 μ. καὶ εἰς ὕψ. 0.90 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος σχηματίζεται ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ τάφου εἶδος βαθμίδος (πατούρας) ὡς καὶ εἰς τὸν τάφον Β. Ἐπὶ τῆς πατούρας αὐτῆς ἐστηρίζοντο αἱ ξύλιναι δοκοὶ τῆς στέγης, τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων προσηρμόζοντο ἐντὸς μικρῶν λίθων σχηματιζόντων εἶδος τοιχαρίων ἐπὶ τῆς βαθμίδος. Παρουσιάζει δὲ ὁ τάφος οὗτος καὶ τὴν ἐξῆς ἰδιορρυθμίαν. Ὅτι δὲν ἔχει τὸν

Εἰκ. 20. Πτηνόσχημος πρόχους ἐκ τοῦ τάφου Γ.

αὐτὸν πρὸς τοὺς ἄλλους προσανατολισμόν, δὲν διευθύνεται δηλαδὴ ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον ἢ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἀλλὰ κεῖται ἐκ ΒΑ πρὸς ΝΔ διαγωνίως πρὸς τοὺς πλησίον τάφους Β καὶ Α.

Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων εὑρέθησαν πλεῖστα ὄστρακα ἐκ πηλίνων ἀγγείων καὶ ὅσα ζῶων καὶ ἀνθρώπων ἔτι δὲ εἰς ὕψος 0.40 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ πυθμένος τεμάχιον ἐκ χαλκοῦ ξίφους, ὅπερ ἀπεδείχθη μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν ὀλοκλήρου τοῦ τάφου ὅτι ἀπετέλει μέρος τῆς λεπίδος τοῦ μεγάλου ὥραίου ξίφους μετὰ τῆς χρυσῆς λαβῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὰς

διαφόρους ἐκσκαφὰς τῶν τάφων πρὸς ἐναπόθεσιν νέου νεκροῦ κατεστρέφοντο μερικῶς τινὰ τῶν κτερισμάτων καὶ δὴ τὰ πῆλινα ἀγγεῖα, ἅτινα ὅμως ἐπανερωρίπτοντο πάλιν μετὰ τῶν ἐξαχθέντων χωμάτων ἐντὸς αὐτῶν¹.

Εὐρέθησαν δὲ ἐντὸς τοῦ τάφου λείψανα τριῶν σκελετῶν (εἰκ. 22), ἐξ ὧν εἷς «παραμερισμένος», μὲ τὰ ὅσα ἡδη συσσωρευμένα κατὰ τὴν βο-

Εἰκ. 21. Ἡ ἐκ πλακῶν στέγη τοῦ τάφου Δ.

ρειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τάφου. Τῶν δύο ἄλλων ὁ εἷς ἔκειτο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν καὶ βλέπων πρὸς βορρᾶν, ὁ δὲ ἕτερος κατὰ τὴν δυτικὴν, ἔχων τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν

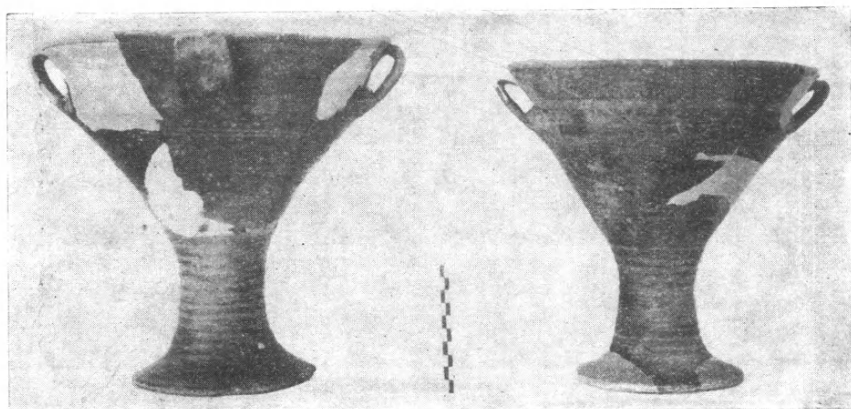
¹ Τὴν ἄποψιν ταύτην δέχεται ὁ G. KARO ἐν Schachtgraeber von Mycenae σ. 10. Ὁ κ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ δὲν παραδέχεται τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἔ.δ. σ. 63.

πρὸς τὸν προηγούμενον. Τὰ ὅστ᾽ εὗρέθησαν λίαν σεσαθρωμένα ἀλλὰ τὸ κρανίον καὶ ἡ κάτω σιαγὼν διετηροῦντο καλῶς.

Εἰκ. 22. Ὑποψὶς τοῦ τάφου Δ.

Ἐκ τῶν ὀστράκων τῆς ἐπιχώσεως ἡδυνήθημεν νὰ συναρμολογήσωμεν ἀρκετὰ ἀγγεῖα, μετὰ τῶν ὁποίων ὡραιότατα εἶναι δύο μεγάλοι ἐκ τεφροῦ

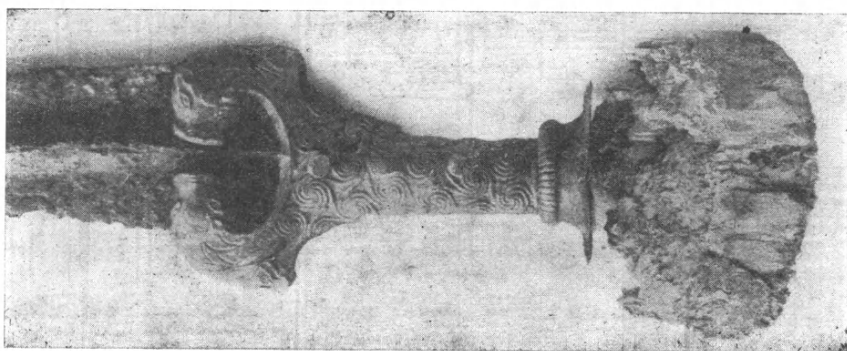
Εἰκ. 23 Κύλικες ἐκ τοῦ τάφου Δ.

Εἰκ. 24. Τρίωτος ἀμφορεὺς (ΥΕ Ι) ἐκ τοῦ τάφου Δ.

πηλοῦ μινύειοι ὑψίποδες κύλικες (εἰκ. 23) μετὰ 11 πλαστικῶν δακτυλίων κατὰ τὸν πόδα. Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι ὅτι ὄστρακον τῆς μιᾶς τῶν κυλίκων εὐρέθη κατὰ τὸν Γ τάφον εἰς ἀπόστασιν δηλ. 4 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ τάφου Δ, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τὰ χώματα ἐπὶ τῶν τάφων εἶχον ἀναταραχθῆ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν δύο ὁλόκληρα πήλινα ἀγγεῖα κατὰ τὴν ΒΑ καὶ ΒΔ γωνίαν. Ἐκ τούτων τὸ ἔν (εἰκ. 24), μικρὸς τρίωτος ἀμφορεὺς, ὕψ. 0.93 μ., ἀνοικτοῦ κεραμοχρόου πηλοῦ φέρει διακόσμησιν σπειρῶν μετὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν Ι ἐποχὴν ὀφθαλμοῦ. Ἐξ οὗ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθῇ καὶ ἡ χρονολόγησις τῆς τελευταίας ταφῆς.

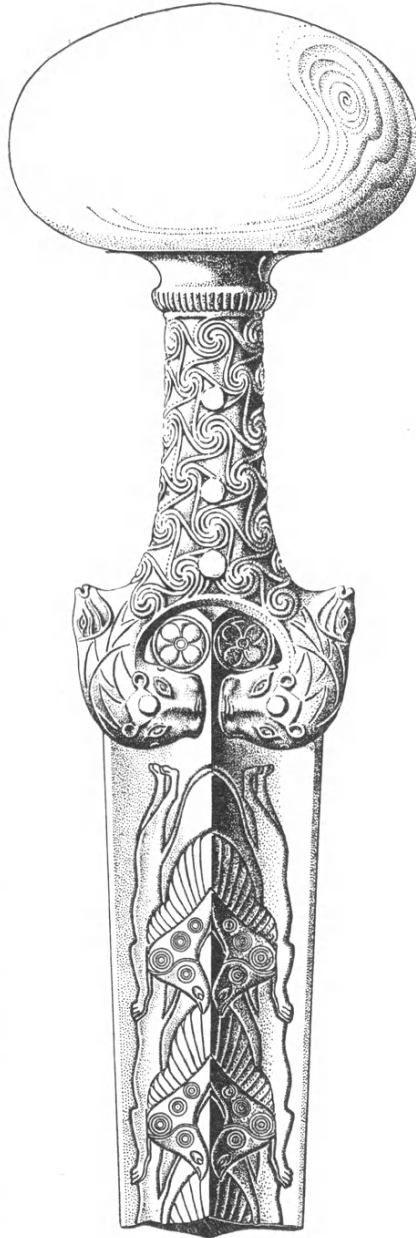
Εἰκ. 25. Λαβὴ μετὰ μύκητος ξίφους τοῦ τάφου Δ.

Ἐκ τῶν πολυτίμων ἀντικειμένων ὥραιότατον εἶναι τὸ ἀνευρεθὲν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ σκελετοῦ μέγα χαλκοῦν ξίφος (εἰκ. 25) φέρον χρυσὴν λαβὴν, ἀποτελουμένην ἐκ δύο χρυσῶν ἐλασμάτων μετὰ σπειροειδοῦς διακοσμήσεως, ἅτινα καλύπτουν τὸ ξύλινον στέλεχος καὶ καταλήγουν εἰς δύο κεφαλὰς λεόντων συγκρατούντων διὰ τῶν στομάτων των τὸ κατὰ τὴν λαβὴν ἄκρον τοῦ χαλκοῦ ξίφους. Δύο κεφαλὰι βοῶν εὐρίσκονται γεγλυμμένοι κατὰ τὰς ἀντιθέτους γωνίας τῆς λαβῆς. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς τῆς χαλκῆς λεπίδος παρίστανται δύο σειραὶ γρυπῶν (εἰκ. 26). Ἡ λαβὴ προσηρμόζετο ἐντὸς χρυσοῦ ρόδακος, ἐπὶ τῆς ἐτέρας ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἐτίθετο ὁ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μύκης. Δυστυχῶς ὁ μύκης οὗτος εὐρέθη πολὺ σεσθρωμένος. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πάλιν πλευρὰν τοῦ τάφου εὐρέθησαν 4 χαλκᾶ ἀγχέμαχα ὅπλα, μία μάχαιρα, δύο ἐγχειρίδια, ἐξ ὧν τὸ ἓν φέρει ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μύκητα, καὶ ἓν στενὸν ἀμφίστομον μαχαίριον, τοῦ ὁποίου ἡ λαβὴ περιβάλλεται δι' ἐλεφαντοστοῦ. Κατὰ δὲ τὴν ΒΔ γωνίαν εὐρέθη χαλκοῦς λέβης καλυπτόμενος διὰ ξυλίνου πώματος, τοῦ ὁποίου

τὸ περιεχόμενον δὲν ἐξήχθη ἀκόμη, καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ 17 αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυριτολίθου, δύο χάλκιναι αἰχμαὶ καὶ ἡ ἐκ σκληροῦ ἁμαυροῦ λίθου μικρὰ ἀκόνη. Πάντα ταῦτα εὐρέθησαν μαζί ὥστε νὰ ὑποθέτῃ τις ὅτι εὐρίσκοντο τοποθετημένα ἐντὸς μικροῦ θύλακος ἐκ δέρματος ἢ ὑφάσματος, ὅπερ ἀπεσαθρῶθη, ὡς ἦτο φυσικόν.

Γενικώτερον ὁ τάφος οὗτος εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων καὶ διὰ τὰ πλούσια κτερίσματα καὶ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ καὶ τὴν σχετικὴν διατήρησιν. Ἡ δὲ ἀνεύρεσις ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ τριώτου ἀμφορέως, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ἐποχὴν, δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν χρονολόγησιν τῆς τελευταίας ταφῆς, δυναμένης νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς περὶ τὸ 1550 π. Χ. χρόνους.

Τάφος Ε. – Ὁ τάφος οὗτος δύναται νὰ ὀνομασθῇ «τάφος τῶν χαλκῶν» διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐξαιρετῶν χαλκῶν ἀγγείων τῶν εὐρεθέντων ἐντὸς αὐτοῦ. Κεῖται δὲ οὗτος νοτιοδυτικῶς τοῦ τάφου Γ, μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ συγκοινωνεῖ κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν, ὅπου εὐρίσκεται ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ τάφου Γ. Ἦδη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου Γ εὐρέθη ὅτι ἡ νοτιοδυτικὴ αὐτοῦ γωνία ἦτο ἐσκαμμένη καὶ λελαξευμένη ὑπετέθη δὲ κατ' ἀρχὰς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ κόγχης τινὸς τοῦ Γ τάφου, σχηματισθείσης κατὰ τὴν ἐσκαφὴν αὐτοῦ λόγφ ἀποσαθρῶ-

Εἰκ. 26. Ξίφος τοῦ τάφου Δ (σχέδιον Ζήση).

σεως τοῦ βράχου κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο. Διὰ τοῦτο καὶ ἀφέθη ἄσκαπτος ὁ χώρος οὗτος μέχρις ὁλοκληρώσεως τῆς σκαφῆς τοῦ τάφου. Εὐρέθησαν δὲ ἐντὸς τῶν χωμάτων δύο μικρὰ ὁλόκληρα ἄγγεῖα καὶ μεγάλη πλάξ ἐκ σχιστολίθου, οὐχὶ εἰς μέγα βάθος ἀπὸ τῶν χειλέων, ἣτις εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐκάλυπτε τὸ τμήμα τοῦτο τῆς γωνίας. Διότι δὲν προήρχετο ἀσφαλῶς οὔτε ἐκ τῶν τοιχαρίων οὔτε ἐκ τῆς στέγης τοῦ Γ τάφου. Πλησίον δὲ τῆς πλακὸς αὐτῆς εὐρέθησαν καὶ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς, ἐντὸς λοιπὸν τοῦ Γ τάφου καὶ ἐντὸς τοῦ παρακειμένου Ε, μικροὶ λίθοι, οἵτινες προήρχοντο πιθανῶς ἐκ τοίχου ὅστις ἔφρασσε τὸν διάδρομον ἢ τὴν θύραν, ἃς εἴπωμεν, μεταξὺ τῶν δύο τάφων. Ἐκ τούτου ὑποθέτω ὅτι τὸ ἀνοιγμα τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον, ἀλλ' ὅτι ἐλαξεύθη ἐπίτηδες ὁ βράχος διὰ νὰ εἰσέρχωνται εὐχερέστερον ὁσάκις ἐγίνοντο μεταγενέστεραι ταφαὶ ἐντὸς τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν δύο τάφων. Ὅταν δὲ ἐσκάφη ὁ δεύτερος τάφος, ἐκλείσθη ὀριστικῶς πλέον ἢ εἴσοδος αὕτη τοῦ πρώτου διὰ τοίχου. Ἡ περίμετρος τοῦ τάφου εἶναι 3.25×2.20 μ., τὸ δὲ βάθος 2.85 μ., ἔχει δηλαδὴ τὰς αὐτὰς περίπου διαστάσεις πρὸς τὸν τάφον Δ ἀλλ' εἶναι βαθύτερος αὐτοῦ.

Εἰς βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν χειλέων τοῦ τάφου εὐρέθη κατὰ τὸ κέντρον περίπου αὐτοῦ δάπεδον σχηματιζόμενον ἐξ ἐρυθροποῦ χώματος, ὁμοίου πρὸς ἐκεῖνο ὅπερ περιβάλλει τὴν βάσιν τῆς στήλης κατὰ τὴν βορειοτέραν πλευρὰν τοῦ κύκλου. Πλησίον δὲ τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν καὶ τρεῖς μεγάλαι πλάκες ἐκ σχιστολίθου. Ἐξ οὗ πιστεύω ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου τούτου ὑπῆρχεν ἐπιτύμβιος στήλη ἀποσπασθεῖσα ἐκείθεν μεταγενεστέρως καὶ ὅτι πρὸς στερέωσιν τῆς στήλης ἐχρησίμευον αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐκ σχιστολίθου πλάκες. Εἰς βάθος 2 περίπου μ. εὐρέθη καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τάφου παχὺ στρώμα Πλέσσα καὶ κάτωθεν αὐτοῦ πλάκες ἐκ σχιστολίθου, αἵτινες ἀπετέλουν τὴν στέγην τοῦ τάφου. Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν δὲ ταύτην καὶ κατὰ τὸ κέντρον τοῦ τάφου, πλησιέστερον πρὸς τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν, εὐρέθη ἓν ὁλόκληρον τεφρὸν μινύειον κύπελλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν ὅσα ἔκ μικροῦ πτηνοῦ. Ὑποθέτω ὅτι ἡ ἀνεύρεσις τοῦ ἄγγείου τούτου, τοῦ περιέχοντος τὰ ὅσα πτηνοῦ, προέρχεται ἐκ τῶν ἐπιταφίων πιθανῶς τελετῶν, αἵτινες θὰ ἐλάμβανον χώραν εὐθὺς μετὰ τὴν στέγασιν τοῦ τάφου καὶ πρὸ τῆς καλύψεως αὐτοῦ διὰ χωμάτων.

Καὶ ἡ στέγασις τοῦ τάφου Ε ἦτο σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ τάφου Δ, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ ξύλιναι δοκοί, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτίθεντο αἱ πλάκες, ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοιχαρίων καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ τάφου, ἐκτισμένων δι' ἀκανονίστων μικρῶν λίθων καὶ οὐχὶ πλακῶν ὥς εἰς τὸν τάφον Γ. Δι' αὐτὸ δὲ καὶ κατέρρευσαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς στέγης καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογισθῇ τὸ ὕψος αὐτῶν καὶ τοῦ κενοῦ χώρου τοῦ τάφου. Χαρακτηριστικὸν ὅμως εἶναι ὅτι καὶ ἐδῶ ὑπῆρχον κατὰ τὰς

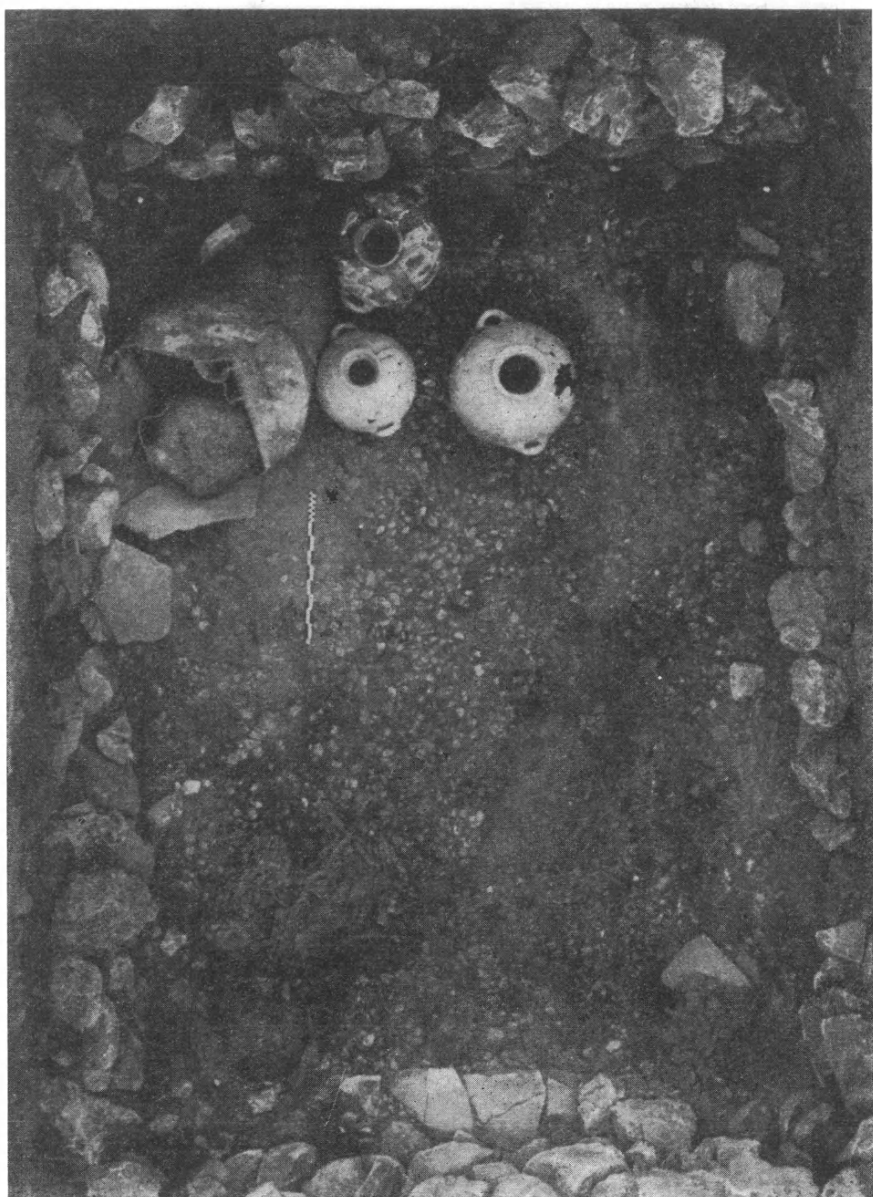
γωνίας καὶ ἐγκάρσιαι δοκοί, ὥς εἰς τὸν τάφον Β, καὶ ὅτι αἱ πλάκες τῆς στέγης εἶναι σχετικῶς περισσότεραι ἐκείνων ὅσαι θὰ ἐχρειάζοντο διὰ τὴν κάλυψιν ἐπιπέδου στέγης.

Ἐντὸς τοῦ τάφου (εἰκ. 27) εὐρέθη κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν εἰς σκελετὸς συνεσταλμένος, μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα κάτωθεν τῆς σιαγόνος, κατὰ τὴν δεξιὰν λοιπὸν πλευρὰν κείμενος καὶ βλέπων πρὸς ἀνατολάς. Σημειωτέον ὅμως ὅτι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου καὶ οὐχὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ πυθμένος εὐρέθησαν περὶ τοὺς εἴκοσιν ὁδόντες, ἔξ ἄλλου σκελετοῦ προφανῶς, ὃν δὲν ἀνεύρομεν ἐντὸς τοῦ τάφου. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ζήτημα ἀνακομιδῆς τῶν ὀστέων νεκροῦ ἐκ προγενεστέρας ταφῆς ἢ καταστροφῆς τοῦ σκελετοῦ κατὰ τὴν δευτέραν ταφήν. Διότι ἀληθῶς τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου τούτου εὐρέθησαν ἰσχυρῶς κατεστραμμένα ἐκ τῆς πτώσεως τῆς βαρεῖας στέγης, τῆς κατεσκευασμένης, ὥς εἵπομεν, ἔξ ἄλλεπαλλήλων σειρῶν πλακῶν ἐκ σχιστολίθου καὶ ἐκ τούτου προέρχεται καὶ ἡ καθολικὴ σχεδὸν ἀποσάθρωσις καὶ καταστροφή τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ χώραν σκελετοῦ.

Καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου Ε ὑπῆρξαν πλούσια ἰδίως εἰς χαλκᾶ ἀγγεῖα. Κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν αὐτοῦ εὐρέθη μέγας χαλκοῦς κρατῆρ ὕψ. 0.75 μ. περίπου καὶ ἐντὸς αὐτοῦ χαλκῇ πρόχους καὶ τρία πήλινα ἀγγεῖα, ἔξ ὧν τὸ ἓν περιεῖχε κατὰ τὸν πυθμένα λεπτὸν ὑπόλευκον χῶμα, προερχόμενον ἔξ ἀποσαθρώσεως ἀλευροειδοῦς ἀνοργάνου τινὸς οὐσίας. Ἐστηρίζετο δὲ ὁ κρατῆρ κατὰ τὴν βάσιν αὐτοῦ διὰ μικρῶν λιθαρίων καὶ πιθανώτατα ἐπὶ βάσεως ἐκ ξύλου, διότι ἔχνη πολλά σεσαθρωμένου ξύλου, προερχομένου δὲ οὐχὶ ἐκ τῶν δοκῶν τῆς στέγης, εὐρέθησαν γύρω τῆς βάσεως τοῦ χαλκοῦ κρατῆρος. Καὶ κατὰ τὸν πυθμένα δὲ τοῦ κρατῆρος εὐρέθησαν τὰ ἔχνη ἐκ πεπηγμένης τινὸς ἀνοργάνου οὐσίας, τῆς ὁποίας ἡ χημικὴ ἀνάλυσις δυνατὸν νὰ μᾶς δώσῃ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα διὰ τὴν ταφικὴν χοῆσιν τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου τιθεμένων τούτων ἀγγείων. Ἡ ἀνεύρεσις παρομοίων χαλκῶν ἀγγείων κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τοῦ ἐντὸς τοῦ ἄλλου τοποθετημένων, καὶ εἰς τὸν IV τάφον τοῦ Schliemann (πρβ. SCHLIE-MANN, Mycenae σ. 315 εἰκ. 437) καθὼς καὶ παρομοίας πρόχους εἰς τὸν V τάφον τοῦ Schliemann, εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς δώσῃ τώρα ἀσφαλέστερα τεκμήρια διὰ τὸν συγχρονισμόν τῶν δύο τάφων. (Πρβ. καὶ KARO, Die Sachtgräber von Mycenae σ. 118 καὶ 159, εἰκ. 77 καὶ πίν. CLIV, CLX καὶ A. EVANS, PM. II, 2 σ, 627, 636 εἰκ. 394, 400).

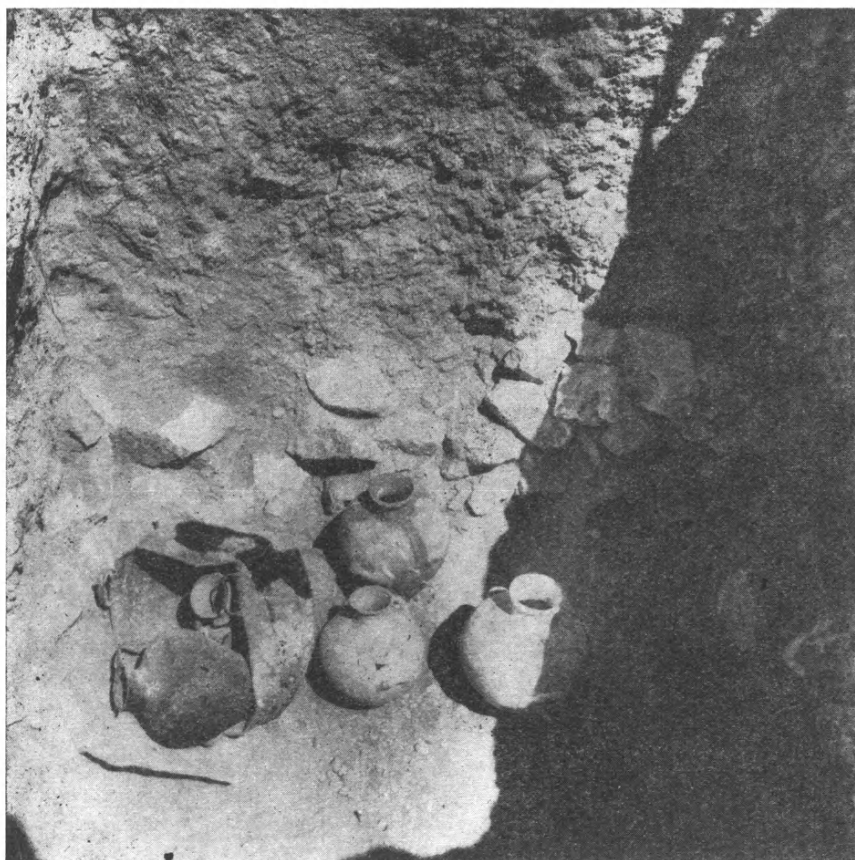
Δύο ἄλλοι πήλινοι ἀμφορεῖς, ἐκ κιτρινωποῦ πηλοῦ καὶ εἰς μετὰ γραμμικῆς διακοσμῆσεως ἐκ πλατειῶν, κατακορύφων καὶ ὀριζοντίων ζωνῶν ἀνευρέθησαν ἀνατολικῶς τοῦ χαλκοῦ κρατῆρος καὶ πλησίον αὐτῶν μικρὰ περὶ ἑξ ἑλέφαντος μετὰ κεφαλῆς κεκαλυμμένης διὰ χρυσοῦ ἐλάσματος. Κατὰ τὰς δύο ἐτέρας γωνίας τὴν ΝΑ καὶ ΝΔ εὐρέθησαν ἕτερα δύο χαλκᾶ

ἀγγεῖα, ἐξ ὧν τὸ ἓν, πρόχους, φέρει ἐκτύπους ἐκ σπειρῶν καὶ ἀυλάκων δια-

Εἰκ. 27. Ἀποψις τοῦ τάφου Ε.

κοσμήσεις. Παρὰ δὲ τὸν σκελετὸν εὐρέθησαν συγκεντρωμένα πολλὰ χρυσᾶ κοσμήματα ἐκ λεπτοῦ φύλλου χρυσοῦ, παρόμοια πρὸς τὰ τῶν τάφων τοῦ Schliemann καὶ μάλιστα τοῦ III, τρεῖς ἀστέρες ἐκ δύο συνανηκόντων τεμαχίων, διάδημα χρυσοῦν καὶ 6 ἡμιδιαδήματα (εἰκ. 29). Ὅπλα δὲν ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου, ἐξ οὗ ἐξάγεται ὅτι ὁ τάφος ἀνήκεν εἰς γυναικα.

Εἰκ. 28. Χαλκᾶ ἀγγεῖα ἐντὸς τοῦ τάφου Ε. ΒΔ γωνία.

ναῖκα. Πολλὰ πηλῖνα ἀγγεῖα καὶ μάλιστα τεφρὰ καὶ ἀμυροχρώμα μινύεα ἡδυνήθημεν νὰ συναρμόσωμεν ἐκ τῶν ὀστράκων τῶν ἐπιχώσεων τοῦ τάφου.

Τάφοι Ζ. Η. Θ. Βορείως τοῦ τάφου Ε καὶ πρὸς τὰ δυσμικὰ τοῦ τάφου Β ὁ βράχος ἔχει λαξευθῇ εἰς μικρὸν βάθος, σχηματίζων κοίλωμα, εἰς

τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου εἶναι λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου
τρεῖς μικροὶ τάφοι, ἔχοντες διεύθυνσιν οἱ μὲν δύο πρῶτοι Ζ καὶ Η ἐξ ἀνα-

Εἰκ. 29. Χρυσὰ κοσμήματα τοῦ τάφου Ε.

τολῶν πρὸς δυσμὰς ὁ δὲ τρίτος ἐκ ΒΔ πρὸς τὰ ΝΑ. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ
τάφοι ἔχουν ἐλάχιστον βάθος, δὲν φέρουν πλευρικά τοιχάρια καὶ περιεῖχον

ἓνα μόνον ἕκαστος συνεσταλμένον σκελετόν. Παρόμοιοι μικροὶ τάφοι εὐρέ-

Εἰκ. 30. Ἀποψις τοῦ τάφου Ζ.

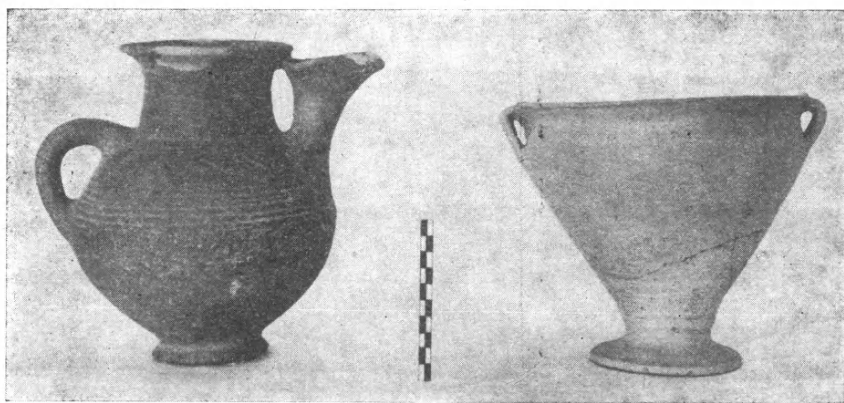
θησαν ὑπὸ τοῦ Schliemann ἐντὸς τοῦ ταφικοῦ περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως καὶ 4 ἄλλοι πάλιν ὑπὸ τοῦ Σταματάκη κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ αὐτοῦ περιβόλου (X. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι σ. 116). Ὁ Karo νομίζει ὅτι οἱ πτωχοὶ αὐτοὶ τάφοι μὲ συνεσταλμένους σκελετοὺς εἶναι παλαιότεροι τῶν βασιλικῶν τάφων (G. KARO, ἔ. ἀ. σ. 16). Τοῦτο θεωρῶ νῦν ὡς πιθανώτατον ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀγγείων, ἐξ ὧν οὐδὲν δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν I περίοδον.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων τάφων ὁ Z (εἰκ. 30) εἶναι μεγαλύτερος, ἔχων μῆκος ἐσωτερικῶς 1,90 μ. καὶ πλάτος 1,10 μ. Εἰς βάθος 0,25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου σχηματίζεται καὶ εἰς τὸν τάφον τοῦτον βαθμὶς (πατοῦρα), ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζοντο αἱ ξύλιναι δοκοὶ κατὰ δὲ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ γωνίας ὑπάρχουν μικροὶ λάκκοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτίθεντο αἱ κατακόρυφοι ξύλιναι δοκοί. Τὸ ἄνωθεν τῆς βαθμίδος πλάτος τοῦ τάφου εἶναι 1,65 μ., ἀλλὰ τὸ μῆκος αὐτοῦ εἶναι ἀκαθόριστον, διότι ἀνοίγεται, ὥς εἴπομεν, πρὸς δυσμὰς ἐντὸς τοῦ μεγαλυτέρου λακκοειδοῦς λαξεύματος. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ πρὸς Δ. πλευρὰ τοῦ τάφου περιωρίζετο διὰ πλινθοτοίχου, διότι χώματα ἐκ σεσαθρωμένων πλίνθων ἀνευρέθησαν πλησίον αὐτοῦ. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τάφου εὐρέθη ὁ νεκρὸς μεγάλου ἀνδρὸς μὲ τὰ σκέλη συνεσταλμένα εἰς πλαγίαν στάσιν μὲ τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς βορρᾶν καὶ κατὰ τὴν ἐτέραν, βορείαν πλευρὰν, ἐπτὰ ἐν ὄλῳ πῆλινα ἀγγεῖα, ἐξ ὧν τὰ πέντε διετηρήθησαν ἀνέπαφα (εἰκ. 31). Κυκλαδικῆς προελεύσεως πρέπει νὰ θεωρηθῇ πρόχους μετ' ἰδιαιτέρας προχοῆς ὕψ. 0,20 μ., εὐρεθεῖσα σχεδὸν ἀνέπαφος κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τάφου. Ὁ πηλὸς εἶναι κεραμόχρους, ἀκάθαρος περιέχων λιθάρια, ἡ ὀπτησις δὲ αὐτοῦ λίαν ἰσχυρά, ἐξ οὗ καὶ ὑπάρχουν παραλλαγὰι τοῦ χρώματος τῆς ἐπιφανείας (mottled), ἧτις φαίνεται ἔχουσα στίλβωσιν ἢ ἐπάλειψιν διὰ στρώματος πηλοῦ. Ἡ λαβὴ εἶναι κάθετος κυλινδρική τὸ δὲ στόμιον τῆς προχοῆς τριφυλλοειδές. Δύο κεφαλαὶ ἡλὼν ὑπάρχουν κατὰ τὴν βάσιν τῆς προχοῆς. Ἡ διακόσμησις εἶναι ἀπλὴ ἐγγράρατος ἐξ ἀυλακώσεων καὶ θλαστῆς κυματοειδοῦς γραμμῆς κατὰ τὸν ὦμον (εἰκ. 31). Κατὰ μῆκος δὲ πάλιν τῆς βορείας πλευρᾶς εὐρέθη μέγα χαλκοῦν ξίφος μετὰ μύκητος ἐξ ἑλεφαντοστοῦ.

Ὁ τάφος H (εἰκ. 32), ἔχων μῆκος 1,10 μ. καὶ πλάτος 0,75 μ., ἀνευρέθη καὶ αὐτὸς ἀνέπαφος, περιέχων ἓνα μόνον συνεσταλμένον νεκρὸν ἔχοντα δὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς δυσμὰς καὶ πλαγιασμένον κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν μὲ τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς νότον. Καὶ ὁ τάφος οὗτος, παρὰ τὰς μικρὰς διαστάσεις του, ἀπέδωκε πέντε δλόκληρα πῆλινα ἀγγεῖα (εἰκ. 32) καὶ μίαν μικρὰν πλατεῖαν μάχαιραν, ἣν ἐκράτει ὁ νεκρὸς διὰ τῆς δεξιᾶς. Σημειωτέον ὅτι καὶ τῶν δύο ἀνωτέρω τάφων τὰ ὄρια καθορίζοντο ἔμφανως διὰ μικρῶν πετρῶν τεθειμένων γύρω τῆς περιμέτρου αὐτῶν, ἐπ'

αὐτῶν δὲ ἐσχηματίζοντο μικροὶ τύμβοι ἐκ χωμάτων καὶ πετρῶν.

Ὀλίγον βορειότερον τοῦ Η τάφου εὐρέθη καὶ ἄλλος μικρὸς τάφος, ὁ Θ, ἔχων πλάτος 0,75 μ. περίπου ὡς δηλ. καὶ ὁ Η τάφος, ἀλλὰ τὸ μήκος αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ, λόγῳ τῆς καταστροφῆς τοῦ βράχου κατὰ τὸ μέρος τοῦτο κατὰ τὴν διάνοξιν τοῦ ὑδραγωγοῦ αὐλάκος τοῦ νέου χωρίου ἐν ἔτει 1945, ὅτε εὐρέθησαν, κατὰ μαρτυρίας αὐτοπτῶν ἐργατῶν, πήλινά τινα ἀγγεῖα καὶ χαλκῇ μάχαιρα, ἣτις κατεστράφη τελείως καὶ διελύθη, ὡς διηγήθησαν εἰς ἐμὲ οἱ ἐργάται, μὴ ὑπάρχοντος τότε φύλακος ἀρχαιοτήτων ἐν Μυκῆναις. Οὐδὲν ἀνεῦρον λοιπὸν ἐντὸς τοῦ τάφου τούτου εἰμὶ ὅστ᾽ αἱ τινα ἐκ τοῦ καταστραφέντος ἐπίσης σκελετοῦ.

Εἰκ. 31. Ἀγγεῖα τοῦ τάφου Ζ.

Ἄπαντα τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῶν τάφων Ε καὶ Η ἀγγεῖα εἶναι τῆς τελευταίας Μεσοελλαδικῆς ΙΙΙ περιόδου μινύεια ἢ δι' ἀμυρῶν χρωμάτων διακεκοσμημένα (εἰκ. 33).

Θαλαμοειδὲς τάφος: Πρὸς καθορισμὸν τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου ἀνέσκαψα, ὡς ἀνέφερον, πρὸς νότον, ὅπου σχηματίζεται, ὡς ὑποθέτω, κατὰ τὴν ἔξω πλευρὰν τοῦ κύκλου ἀνάλημμα ἀνάλογον πρὸς τὸ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως περιβόλου. Καὶ καθ' ὅλον μὲν τὸ πρὸς ἀνατολὰς μέρος αὐτοῦ τὰ ἀνευρεθέντα ὅστρακα ἦσαν τῆς τελευταίας Μεσοελλαδικῆς περιόδου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑξωτερικὴν αὐτοῦ πλευρὰν πρὸς νότον τὰ ἀνευρισκόμενα ὅστρακα ἦσαν ἀνάμεικτα μετὰ πολλῶν ὑστεροελλαδικῶν καὶ γεωμετρικῶν, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν πρὸς τὰ δυσμικά, πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν πλευρὰν. Πληρεστέρα ἀνασκαφή, διενεργηθεῖσα ἐκεῖ, ἀπεκάλυψε περιέργον στρογγυλὸν βωμοειδὲς κτίσμα, ἐκ μικρῶν λίθων κατεσκευασμένον καὶ πλη-

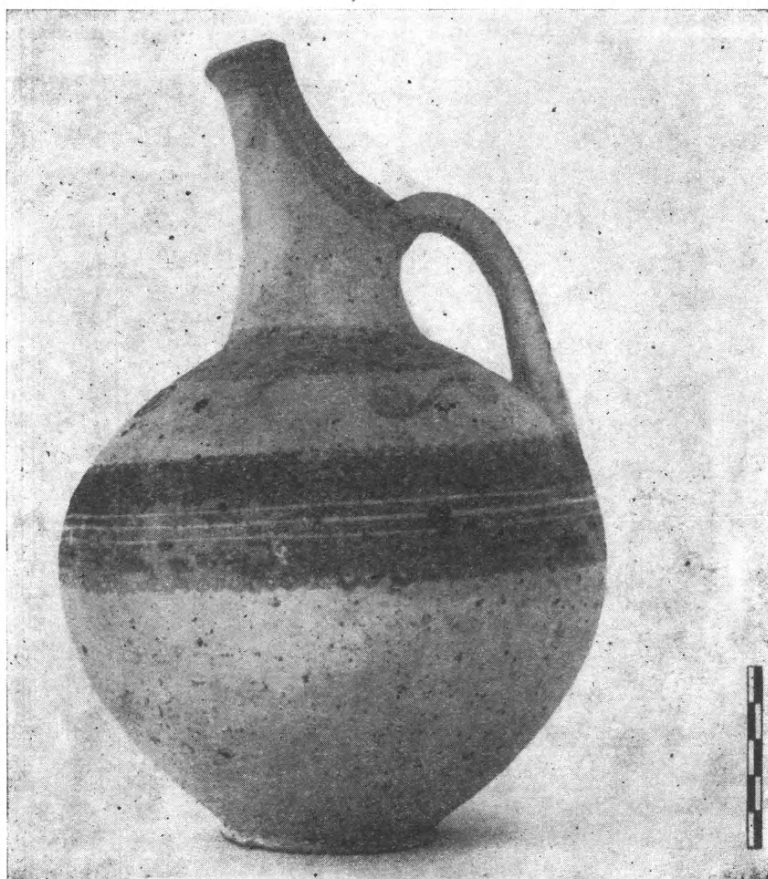
σίον αὐτοῦ τμήμα ἐξ ἄλλου παρομοίου, καταστραφέντος δὲ κατὰ τὸ μέγιστον μέρος, κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ τοῦ παροδίου αὐλά-

Εἰκ. 32. Ὁ Τάφος Η.

κος. Τὸ κυκλικὸν τοῦτο κτίσμα, σωζόμενον μέχρις ὕψους 0,30 μ. περίπου, ἔχει διάμετρον 2 περίπου μέτρων, πάντα δὲ τὰ παρ' αὐτὸ ἀνευρεθέντα

ὄστρακα, καὶ κατὰ μικρὰν τομὴν ἐνεργηθεῖσαν ἐντὸς αὐτοῦ, ἦσαν τῆς γεωμετρικῆς περιόδου ἢ τῶν πρωτοκορινθιακῶν χρόνων. Τὸν προσορισμὸν τῶν κυκλικῶν αὐτῶν κτισμάτων δὲν δύναμαι νὰ καθορίσω, ἴσως ὅμως πρόκειται περὶ βωμῶν ἰδρυθέντων πλησίον τῶν παλαιότερων τάφων καὶ δὴ

Εἰκ. 33. Πρόχους ἐκ τοῦ τάφου Η.

τοῦ κάτωθεν ἀκριβῶς αὐτῶν κειμένου θαλαμοειδοῦς. Ὅστρακα ὅμως γεωμετρικῶν χρόνων καὶ μάλιστα πλῆθος ἐξ αὐτῶν ἀνεῦρον κατὰ τὴν νοτίως αὐτοῦ διενεργηθεῖσαν ἀνασκαφὴν καὶ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ ἀναλήμματος ἐξωτερικῶς μέχρι ἀποστάσεως 4 περίπου μέτρων ἐξ αὐτοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνευρέθη τοῖχος γεωμετρικῶν προφανῶς χρόνων καὶ ἐξωτερικῶς αὐτοῦ πολλοὶ κέραμοι ἐκ στεγασεως οἰκήματος. Ὑποθέτω

ἐκ τούτου ὅτι τὸ ἀρχαῖον, μεσσελλαδικῶν χρόνων ἀνάλημμα, ἐχρησίμευσεν ὥς ὁ ἐσωτερικὸς πρὸς βορρᾶν τοῖχος οἰκοδομήματος μετ' ἐπικλινοῦς μονοπλεύρου στέγης, τῆς ὁποίας αἱ κέραμοι κατὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ κτηρίου κατωλίσθησαν ἐκτὸς αὐτοῦ πρὸς νότον. Ὁ νότιος αὐτοῦ τοῖχος ἐκτείνεται καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ ἀναλήμματος, 16 δηλαδὴ μέτρα περίπου,

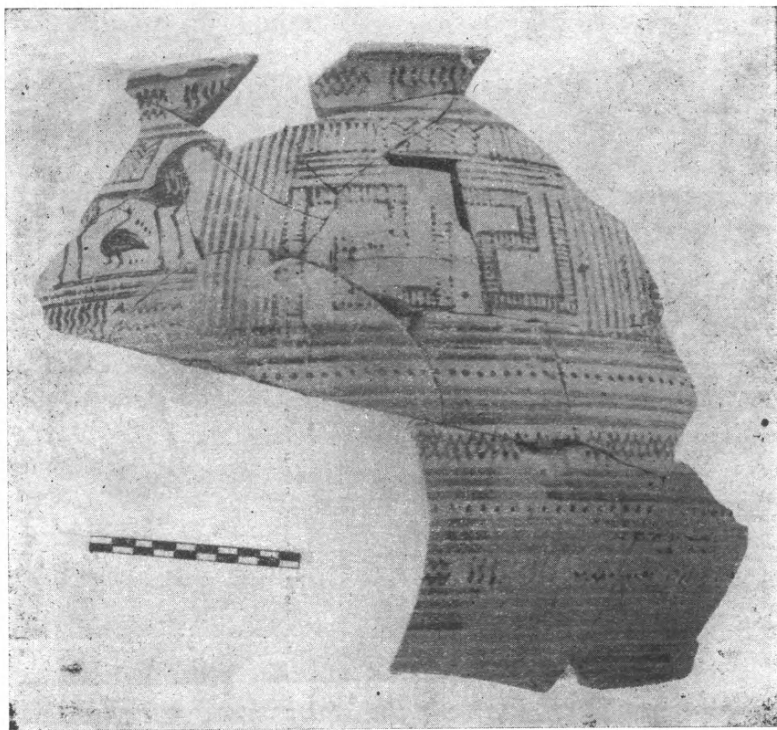
Εἰκ. 34. Ὁ δρόμος τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου καὶ ἡ εἴσοδος.

στρέφεται κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος πρὸς βορρᾶν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν κυκλικῶν κτισμάτων. Κατὰ τὴν συστηματικὴν λοιπὸν ἀνασκαφὴν τοῦ μεταξὺ τοῦ ἀναλήμματος καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος χώρου, ἀπεκαλύφθη ὁ δρόμος θαλαμοειδοῦς τάφου (εἰκ. 34), ἔχων μῆκος μὲν 13 περίπου μέτρα καὶ πλάτος 1,80—2,10 μ. περίπου. Εἶναι δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα ὁ δρόμος, ὡς εἰς τοὺς λοιποὺς θαλαμοειδεῖς τάφους, πλατύτερος μὲν

κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου στενότερος δὲ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου. Αἱ πλευραὶ τοῦ δρόμου συγκλίνουνσι πρὸς τὰ ἄνω τὸ δὲ ἔδαφος εἶναι ἐπικλινὲς πρὸς τὸ στόμιον τοῦ τάφου, εὐρισκόμενον κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἰς βάθος 2,40 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου. Ἀλλὰ καὶ ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου, ἔχουσα πλάτος παραστάδος 1,85 μ. περίπου, συγκλίνει πρὸς τὰ ἔσω, ἔχουσα ἄνοιγμα ἑξωτερικῶς μὲν 0,97 μ. ἐσωτερικῶς δὲ 1,40 μ. (εἰκ. 34). Τὸ στόμιον ἐφράσσετο διὰ τοίχου ἐκ μικρῶν λίθων, ὅστις εἶχε καταστροφῇ κατὰ τὸ ἄνω μέρος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τυμβωρύχων, οἵτινες ἐκ τῆς σχηματισθείσης οὕτως ὁπῆς εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ τάφου. Ἡ πρόσοψις τοῦ τάφου καὶ αἱ πλευραὶ τοῦ στομίου ἦσαν κεχρισμένοι δι' ἀσβεστοκονιάματος, φέροντος καὶ τοιχογραφίας ἐξ ἐρυθροῦ, μελανοῦ καὶ κυανοῦ χρώματος μὲ ἀπλᾶς γραμμικὰς διακοσμήσεις. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐνταῦθα ἡ πλατεῖα πρόσοψις τοῦ τάφου, ἔχουσα τὸν τύπον μνημειακῆς εἰσόδου καὶ ἀνάλογος πρὸς τὸν τύπον τῶν προσόψεων τῶν θολωτῶν τάφων. Ὁ θάλαμος εὐρέθῃ πλήρης χωμάτων ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῆς βραχώδους στέγης καὶ πλήρης πετρῶν ἐκ τῶν μεταγενέστερον ἐπ' αὐτοῦ κτισθέντων γεωμετρικῶν κτισμάτων. Φαίνεται δὲ ὅτι πρὸς θεμελίωσιν τούτων ἀνέσκαψαν βαθέως ἐντὸς τοῦ τάφου μέχρι τοῦ πυθμένος, διότι εἰς τὸ βάθος ἀκριβῶς τοῦ θαλάμου εὐρέθῃ κόγχῃ σχηματιζομένη ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ ἐκτισμένη διὰ τοίχου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθῃ ἐντετειχισμένον τεμάχιον βάσεως λυχνίας ἐκ κυανοῦ λίθου τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου. Ἐκ τῆς περιόδου ταύτης καὶ δὴ τῆς α' καὶ β' φάσεως αὐτῆς προέρχονται καὶ τὰ ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν τάφον. Τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου δὲν ἀνέσκαψα παρὰ μόνον τὸ πρὸς νότον μέρος αὐτοῦ πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ τάφου στρωματογραφίας. Ἀλλ' οὐδὲν θετικὸν συμπέρασμα ἡδυνήθη νὰ ἐξαγάγω λόγῳ τῆς ἀναταραχῆς τοῦ τάφου κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς ἤδη χρόνους, καθ' οὓς φαίνεται ὅπωςδῆποτε ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὁ θάλαμος μέχρι καὶ τοῦ δαπέδου αὐτοῦ. Μόνον δὲ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν διεπιστώθη χαμηλὴ βαθμὶς ἔχουσα πλάτος 0,95 μ. καὶ ὕψος 0,10–0,15 μ. περίπου, κατεσκευασμένη δ' ἐκ παχέος στρώματος πηλοῦ Πλέσσα καὶ χρησιμεύουσα πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν κτερισμάτων τοῦ τάφου. Ἡ βαθμὶς δὲ αὕτη ἐκτείνεται καθ' ὅλην τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τετραπλεύρου θαλάμου, ἔχοντος μῆκος 2,50 μ. περίπου. Τὸ πλάτος τοῦ θαλάμου δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς πρὸ τῆς τελείας ἀνασκαφῆς ἀλλ' ὑπελογίσθη εἰς 4 περίπου μέτρα. Εἰς βάθος 2 μέτρων ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ θαλάμου εὐρέθῃ στρώμα κεκαυμένων χωμάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ὅσατινα ζῶων ἐκ θυσίων προφανῶς καὶ δύο ὄστρακα τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου. Λάκκος δὲ μετ' ἀμαυρῶν κεκαυμένων χωμάτων εὐρέθῃ καὶ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ θαλάμου ἀλλ' οὐδὲν ἐντὸς αὐτοῦ ὄστρακον ἢ ὅστουν ἀνευρέθη.

Πλήρης ὅμως ἀνασκαφή τοῦ θαλαμοειδοῦς τούτου τάφου δὲν ἐγένετο καὶ ἀφέθη ἄσκαπτον ὁλόκληρον τὸ πρὸς βορρᾶν μέρος τοῦ θαλάμου, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται τὸ κυκλικὸν γεωμετρικὸν κτίσμα, πρὸς λεπτομερεστέραν αὐτοῦ μελέτην καὶ προσεκτικὴν ἀνασκαφήν.

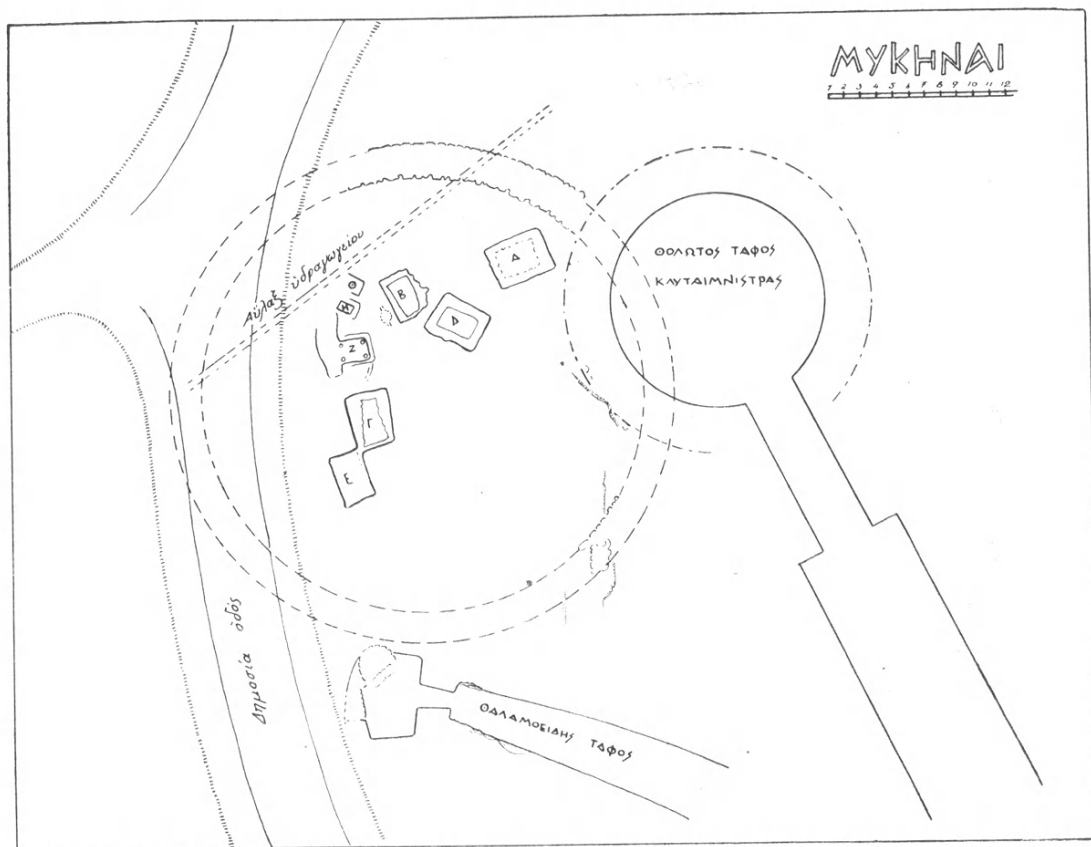
Ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος μέρους τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν ἔκτος μεγάλου πλῆθους γεωμετρικῶν ὀστράκων (εἰκ. 35) καὶ τινων ὑστεροελλαδικῶν,

Εἰκ. 35. Γεωμετρικὸν ἀγγεῖον ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου.

ὑπολείμματα τινα ἐκ χρυσῶν κοσμημάτων (ρόδαξ χρυσοῦς κ.λ.π.) καθὼς καὶ μέγας χαλκοῦς λέβης, εὐρεθεὶς σχεδὸν ἀκέραιος πλησίον τοῦ κτιστοῦ τοίχου ἐσωτερικῶς τοῦ στομίου καὶ διασωθεὶς προφανῶς ἐκ τῆς καταρρεύσεως ἐπ' αὐτοῦ τῶν ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ τοίχου πετρῶν. Ὁ λέβης οὗτος, φέρων κατὰ τὰ χεῖλη κυματοειδῆ διακόσμησιν, εἶναι τὸ μόνον διασωθὲν ἀξιόλογον εὑρημα ἐκ τῶν πλουσίων κτερισμάτων τοῦ τάφου, δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ, συμφώνως πρὸς τοῦτο, εἰς τὴν Ὑστεροελλαδικὴν IIIa περίοδον.

Κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς ἡσχολήθην διὰ τὴν προσωρινὴν στερέωσιν τῶν ἀνευρεθέντων τάφων καὶ τὴν κατασκευὴν ἀποχετευτικῶν αὐλάκων διὰ τὴν ῥοὴν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀνασκαφέντος ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Πολλὰς δὲ ἡμέρας κατηνάλωσα καὶ διὰ τὴν συσκευασίαν τῶν εὗρημάτων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν.

Σχεδ. I.

Καὶ τὰ μὲν πολύτιμα ἀντικείμενα, χαλκᾶ, ἀργυρᾶ, χρυσᾶ κ.λ.π. μετεφέρθησαν εἰς τὸ Ἑθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον καὶ κατετέθησαν ἐν ἰδιαιτέρῳ δωματίῳ ὀρισθέντι ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου. Τὰ δὲ πῆλινα ἀγγεῖα τὰ μὲν συγκολληθέντα ἐξησφαλίσθησαν ἀπολύτως ἐντὸς δωματίου τοῦ ὑπογείου τοῦ Τουριστικοῦ Περιπτέρου τῶν Μυκηνῶν, τοῦ ὁποίου τὰς κλεῖδας καὶ τὴν φύλαξιν ἀνέθεσα εἰς τὸν φύλακα Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀριστοτέ-

λην Τσετσέκον¹. Τὰ δὲ λοιπὰ ὄστρακα, κατὰ τάφους καὶ στρώματα, ἐναπετέθησαν προσωρινῶς ἐντὸς κιβωτίων φυλασσομένων ἐν τῷ μικρῷ φυλακείῳ τῶν Μυκηνῶν. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐπίσης ἐναπετέθησαν προσωρινῶς καὶ οἱ σκελετοί, χωριστὰ κατὰ τάφους, ἐξαχθέντες, ὅπου ἦτο δυνατόν, ὁλόκληροι τῇ βοηθείᾳ παραφίνης καὶ σύρματος καὶ τοποθετηθέντες ἐντὸς ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντων ξυλίνων κιβωτίων.

Τὴν μελέτην τῶν ὀστράκων, πληρούντων σχεδὸν ὁλόκληρα κιβώτια ἐκ χαρτονίου, δὲν ἐπετέλεσα ἀκόμη καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι πολλὰ συνανήκοντα πρὸς τὰ συγκολληθέντα ἀγγεῖα ὄστρακα θέλουσι κατὰ τὴν ἔρευναν ἀνευρεθῇ καὶ πολλὰ ἀκόμη ἀγγεῖα θέλουσι συμπληρωθῇ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

¹ Μετεφέρθησαν νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου.

17. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΠΥΛΩΙ

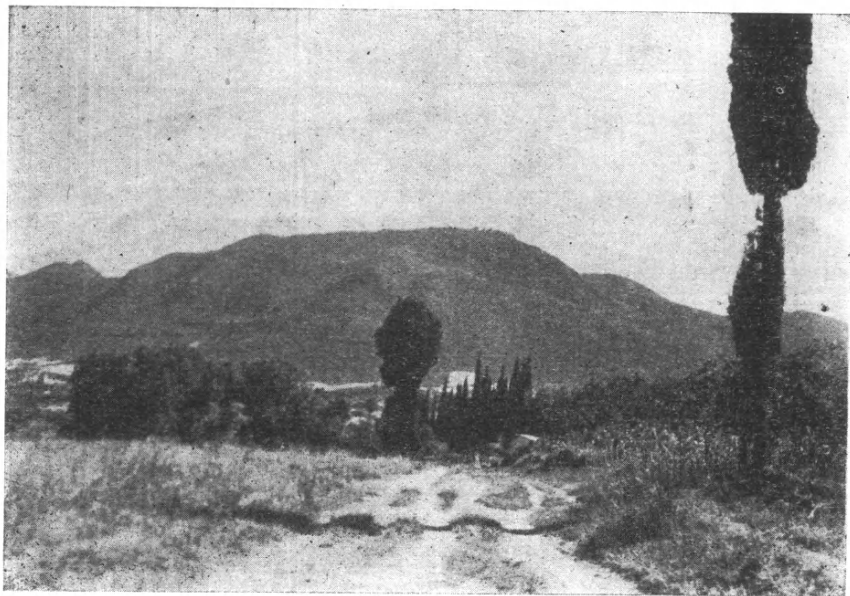
Αί ἀπὸ τοῦ 1939 διακοπεῖσαι ἀνασκαφαὶ τῆς Πύλου μόλις κατὰ τὸ 1952 κατέστη δυνατόν νὰ ἐπαναληφθῶσι διὰ κοινῆς Ἑλληνοαμερικανικῆς συνεργασίας. Ὁ καθηγητὴς κ. Κάρολος Μπλέγγεν ἐξηκολούθησε τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνακτόρου Ἑγγλιανοῦ μετὰ σπουδαίων ἀποτελεσμάτων. Τὸν Ἑλληνικὸν τομέα, ἀντὶ τοῦ ἀειμνήστου Κ. Κουρουنيώτου ἀνέλαβεν ὁ ὑποφαινόμενος δι' ἐπιχορηγήσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ὁ κ. Μπλέγγεν εὐγενέστατα μοῦ προέτεινεν, ὅπως ἀναλάβω τὴν ἀνασκαφὴν μέρους τοῦ ἀνακτόρου. Ἐνόμισα ὅμως ὅτι ἦτο ὀρθότερον, ὅπως τὸ ἀνάκτορον ἀφεθῇ ὁλόκληρον εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν δεξιότην τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτὸ καὶ προετίμησα νὰ στραφῶ πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν νεκροπόλεων πέριξ τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἐνδεχομένως τὴν ἀνακάλυψιν νέων συνοικισμῶν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης ταύτης ἐρεῦνης εἶναι λίαν ἐνθαρρυντικά. Πέριξ τοῦ ἀνακτόρου Ἑγγλιανοῦ φαίνεται νὰ ὑπάρχωσιν ἀρκεταὶ νεκροπόλεις, ὑπάρχουσι δὲ καὶ θολωτοὶ τάφοι, ὧν τινες εὐρίσκονται εἰς τόσον μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου, ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἀνήκουν εἰς τοῦτο. Αἱ συστάδες τῶν θαλαμωτῶν τάφων, ὧν μέρος ἡρεῦνήσα ἐφέτος, εὐρίσκονται περὶ τὸ ἐν χιλιόμετρον πρὸς Β. τῆς κωμοπόλεως Χώρα, ἣτις ἀπέχει ἤδη περὶ τὰ 4 χιλιόμετρα ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου, ὥστε ἡ συνολικὴ τούτων ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου εἶναι περίπου 5 χιλιόμετρα.

Ἡ τοποθεσία, εἰς ἣν εὐρίσκονται οἱ θαλαμωτοὶ τάφοι καλεῖται σήμερον Βολιμίδια (εἰκ. 1). Κεῖται σχεδὸν παρ' αὐτοὺς τοὺς πρόποδας τοῦ Αἰγαλέου ὄρους καὶ εἶναι εὐφορος καὶ ὕδατοβριθῆς ὅσον ὀλίγαι τοποθεσίαι ἐν Ἑλλάδι. Πλησίον αὐτῆς ἀναβλύζουσιν αἱ ἀφθονώταται πηγαὶ τοῦ Κεφαλαρίου, σύσκιον ὑπὸ πλατάνων. Ἐξ αὐτῶν ὕδρευεται ἡ Χώρα καὶ ἀρδεύονται εἰς μεγάλην ἔκτασιν οἱ ἀγροί. Εἰς τὴν θέσιν ὅπου οἱ τάφοι, τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖται ἀπὸ συμπαγῆ καὶ ὥραίας ἐμφανίσεως, ἀλλὰ πολὺ μαλακὸν πῶρον, ὅστις λαξεύεται εὐκόλως. Ἴσως εἰς τὴν αἰτίαν ταύτην ὀφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι ἐνταῦθα συνεσωρεύθησαν τόσον πολλοὶ τάφοι.

Μέχρι σήμερον ἐξηκριβώθησαν ἀρκεταὶ μικραὶ συστάδες, αἱ ὅποιαι, ἀποτελούμεναι ἐκ τριῶν μέχρι πέντε τάφων ἐκάστη, ἀπέχουσιν ἀλλήλων περὶ τὰ 100 μέτρα. Εἶναι πρόωρον ἀκόμη νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα, ἀλλ' εἶναι προφανές, ὅτι ἡ διανομὴ αὕτη δὲν εἶναι τυχαία. Πολλοὶ ἐκ τῶν τάφων τούτων ἔχουσι πρὸ πολλοῦ συληθῇ, ἀνακαλυφθέντες σχεδὸν κατὰ κανόνα ἐκ τῆς υποχωρήσεως τῆς στέγης τοῦ σπηλαίου. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισα νὰ καθαρίσω τούτους πρῶτον, ὥς διατρέχοντας κίνδυνον, διότι αἱ συλήσεις

δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξαν ποτὲ πλήρεις. Εὐτυχῶς ἡ τυμβωρυχία ἐκεῖ εἶναι εἰσέτι ἄγνωστος καὶ ἀρχαιοκαπηλεία συστηματικὴ δὲν ἀσκεῖται. Ἐκαθαρίσθησαν οὕτως ὁκτὼ τάφοι ἐν συνόλῳ. Ἐξ ἐκ τούτων ἦσαν ὄρατοὶ καὶ ἀνοικτοί, δύο δὲ εὐρέθησαν κατὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας χωρὶς νὰ εἶναι ὄρατὸν ἵχνος ἐξ αὐτῶν. Ὁ εἷς ἦτο ἡμικατεστραμμένος καὶ πτωχός. Ὁ ἕτερος ἦτο ὠραῖος καὶ ἄριστα διατηρούμενος τάφος, εὐρέθη δὲ σχεδὸν ἀθικτός. Τοὺς τάφους πρὸς τὸ παρὸν ἀριθμῶ κατὰ συστάδας, ὡς ὀνομάζω διὰ τοῦ ὀνό-

Εἰκ. 1. Ἡ θέσις Βολιμίδια ἐκ Ν., εἰς τὸ βάθος τὸ ὄρος Αἰγαλέον.

ματος τοῦ ἰδιοκτῆτου τῶν ἀγρῶν. Εἰς τὴν πρώτην συστάδα (Κορωνιοῦ) ἔκαθαρίσθησαν τρεῖς τάφοι. Εἰς τὴν δευτέραν (Ἀγγελοπούλου) δύο τάφοι, ὧν ὁ εἷς οὐχὶ ἐξ ὁλοκλήρου. Εἰς τὴν τρίτην συστάδα (Τσουλέα) τρεῖς, ὧν μεταξὺ καὶ ὁ ἀσύλητος. Εἰς τοὺς τάφους ὑπολογίζεται καὶ εἷς καθαρισθεὶς ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Μυλωνᾶ.

Ὁ τάφος οὗτος εἶναι ὁ Κορωνιοῦ ὑπ' ἀριθ. 1, ὅστις ἦτο ὄρατός καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς στάβλος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν τὰ πρῶτα τεμάχια ΥΕ Ι κεραμεικῆς. Βραδύτερον μοὶ παρεδόθησαν δύο τεμάχια εὐρεθέντα ἐντὸς αὐτοῦ μερικὰ ἔτη πρότερον, ταῦτα δὲ προσηρμόζοντο πρὸς ἄλλα ΥΕ Ι τεμάχια εὐρεθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Μυλωνᾶ. Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔμεινεν ἄσκαφος, θὰ καθαρίσω δὲ τοῦτον κατὰ τὴν ἐπιούσαν σκαφικὴν πε-

ρίοδον καὶ θὰ ἐκπονήσω καὶ τὸ σχέδιον τοῦ τάφου, κατ' ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ κ. Μυλωνᾶ.

Τῶν ὑπολοίπων τάφων δὲν ἔγιναν ἀκόμη ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια. Τὰ εὐρήματα ὡσαύτως δὲν ἐκαθαρίσθησαν εἰσέτι καὶ ἀπετέθησαν εἰς τὸ Δημοτικὸν σχολεῖον Χώρας (κτισθὲν ἐπὶ Καποδιστρίου), ὅπερ πάνυ προφρόνως ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ὅπως μεταβληθῇ εἰς τοπικὸν μουσεῖον, ὁμοῦ μετὰ πλείστων ἄλλων εὐκολιῶν παρασχεθεισῶν ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος Χώρας κ. Χαρ. Παναγοπούλου καὶ ὀλοκλήρου τοῦ κοινοτικοῦ συμβουλίου. Πρὸς τούτους καὶ πάντας γενικῶς τοὺς κατοίκους Χώρας, οἵτινες θέτουσιν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἐπιστήμης τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν πρὸς ἔρευναν καὶ παρέχουσιν ἡμῖν παντοίας περιποιήσεις, ὀφείλονται δημόσιαι εὐχαριστίαι. Ἡ παροῦσα ἔκθεσις θὰ εἶναι συνοπτικὴ. Τὰ εὐρεθέντα ἀρχαῖα, ἑνδεκα κιβώτια ἐν συνόλῳ ἀγγείων καὶ ἀνθρωπολογικοῦ ὕλικου, χρειάζονται μακρὰν μελέτην καὶ ἀποκατάστασιν, προτοῦ καταστῇ δυνατόν νὰ γίνη περὶ αὐτῶν ἐκτενέστερος λόγος.

Ὁ τάφος 2 Κορωνιοῦ ἀνεκαλύφθη περὶ τὰ 10 μέτρα πρὸς Δ. τοῦ τάφου 1. Εἶναι λεαξυμένους εἰς σχῆμα πεταλοειδὲς καὶ ἔχει ὑποτυπώδη δρόμον μόλις 1 μ. μήκους ἐν σχήματι τοῦ κοίλου τῆς κεράμου. Τὸ βάθος τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους δὲν ὑπερβαίνει τὸ μέτρον. Τὸ ὑπόλοιπον ἐστεγάζετο ἢ προωρίζετο νὰ στεγασθῇ διὰ λίθων, διότι ὁ τάφος οὗτος δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἔμεινεν ἡμιτελής. Ἦτο πολὺ πτωχὸς εἰς εὐρήματα. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἐπιφανειακῶν χωμάτων εὐρέθη ἐντὸς αὐτοῦ στρῶμα λίθων, ὑπ' αὐτοὺς δὲ ἐν νεκρικὸν στρῶμα περιέχον ἓνα νεκρόν, προφανῶς τὸν τελευταῖον ταφέντα, εἰς στάσιν σχεδὸν κανονικὴν ὑπτίαν. Ἐκάλυπτεν ἑκτασιν 1,45 μ. ἀπὸ Α. πρὸς Δ. μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. καὶ ἑλαφρῶς ἐστραμμένην πρὸς τὸ ἀριστερὸν πλευρόν. Ὁ ἀριστερὸς ποὺς ἦτο τελείως ἐκτεταμένος, ὁ δεξιὸς κεκαμμένος. Τέσσαρα εἰσέτι κρανία καὶ πολλὰ ὅσα ἦσαν διεσπαρμένα κατὰ τὸ στρῶμα τοῦτο, προερχόμενα ἐκ μετακινήσεων προηγουμένων νεκρῶν.

Ἀπομακρυνθέντων τῶν ἀνωτέρω λειψάνων παρουσιάσθη στρῶμα μελανῆς γῆς πάχους 0,20 μ. περιέχον καὶ ὀλίγους λίθους. Ὑπὸ τὸ στρῶμα τοῦτο πρὸς Α. διεφάνη ἤδη ὁ πυθμὴν τοῦ τάφου, ἐνῶ πρὸς Δ. ἦτο κατὰ τι βαθύτερον ἐσκαλισμένος καὶ περιεῖχε δευτέραν σειρὰν νεκρῶν, πάντων κεκνημένων καὶ μετὰ τὰ κρανία συνήθως μεμονωμένα κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου. Τὰ εὐρήματα ἦσαν ἡμίσεια περίπου δωδεκάς μικρῶν ἀγγείων, τινῶν χειροποιήτων ἐκ μαύρου πηλοῦ, καὶ λείψανα χαλκοῦ μαχαιριδίου. Πάντα φαίνονται ΥΕ III, ἂν καὶ τινα τεθραυσμένα τεμάχια πιθανῶς νὰ εἶναι κατὰ τι παλαιότερα.

Ὁ τάφος 3 Κορωνιοῦ κεῖται περὶ τὰ 15 μέτρα Δυτικώτερον. Εἶχεν

ἀνακαλυφθῇ πρὸ πολλοῦ καὶ ἐπανειλημμένως ἀναμοχλευθῇ, κατὰ δὲ τὸ 1929 φαίνεται ὅτι καὶ ἐπισήμως εἶχεν ἐρευνηθῇ διὰ τινος ἐκτάκτου ἀρχαιολογικοῦ ὑπαλλήλου. Ἐξων ἀκόμη ἐργάται λαβόντες μέρος εἰς τε τὰς ἀνεπισήμους καὶ τὴν «ἐπίσημον» σκαφὴν. Πάντες ὁμοφώνως ἐμαρτύρουν, ὅτι ἐντὸς αὐ-

Εἰκ. 2. Τάφος 3 Κορωνιοῦ. Δρόμος καὶ θύρα.

τοῦ εὐρέθησαν τουλάχιστον τρία ἀκέραια ἀγγεῖα καὶ πρὸ παντὸς ἀγαλμάτιον ἐκ «λευκοῦ πηλοῦ», περὶ οὗ πολὺν ποιοῦνται λόγον. Δυστυχῶς οὐδεμία ἐκθεσις ὑπάρχει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ἐκ μέρους τοῦ ὑπαλλήλου, οὗ οἱ ἐργάται ἀναφέρουν καὶ τὸ ὄνομα. Ὁ τάφος ἔκειτο ἀνοικτὸς καὶ μὲ ὀπὴν εἰς τὴν ὁροφήν του, ἣτις καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς ἀνακαλύψεώς του. Παρ' ὅλα ταῦτα ἐνόμισα ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ ἐρευνά του ἐκ νέου, διότι ἐπρόκειτο περὶ ὠραίου τάφου, ἔχοντος σημαντικὰς διαστάσεις. Τὸ ταφικὸν σπήλαιον

εἶναι κανονικὸς σχεδὸν κύκλος εἰς τὸ δάπεδον καὶ θολοῦται ἀποτόμως, ὥστε ἐπὶ διαμέτρου τοῦ δαπέδου 5,30 μ. τὸ ὕψος κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς θόλου εἶναι μόνον 2,50 μ. Δέκα ὅμως ἑκατοστὰ ἐκ τοῦ ὕψους τούτου ἀνήκουσιν εἰς μαστοειδῆ κοιλότητα ἀκριβῶς κατὰ τὸ κέντρον τῆς ὀροφῆς, περὶ ἧς κατωτέρω.

Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ἔχει μῆκος 5,30 μ. Ἀρχίζει μὲ τὸ δάπεδον ἡπίως κατωφρεές, ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐν τρίτον τῆς διαδρομῆς ἡ κατωφέρεια γίνεται ἀπότομος. Τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου εἶναι ἐντελῶς κάθετα καὶ τὸ πλάτος του εἰς τὴν ἀρχὴν εἶναι 1,25 μ., πρὸ δὲ τῆς θύρας κατατῆ δι' ὁμαλῆς διευστάσεως εἰς 1,75 μ. Ἡ θύρα εἶναι σχεδὸν τετράγωνος, ἔχουσα ὕψ. 1,20 μ. καὶ πλ. 1,10 μ. (εἰκ. 2), χωρὶς νὰ στενεύῃ ἄνω. Ἐξωτερικῶς φαίνεται θολωτή, ἄλλ' ἀσφαλῶς τοῦτο εἶναι μεταγενεστέρα ἐπεξεργασία. Ἐσωτερικῶς δεικνύει

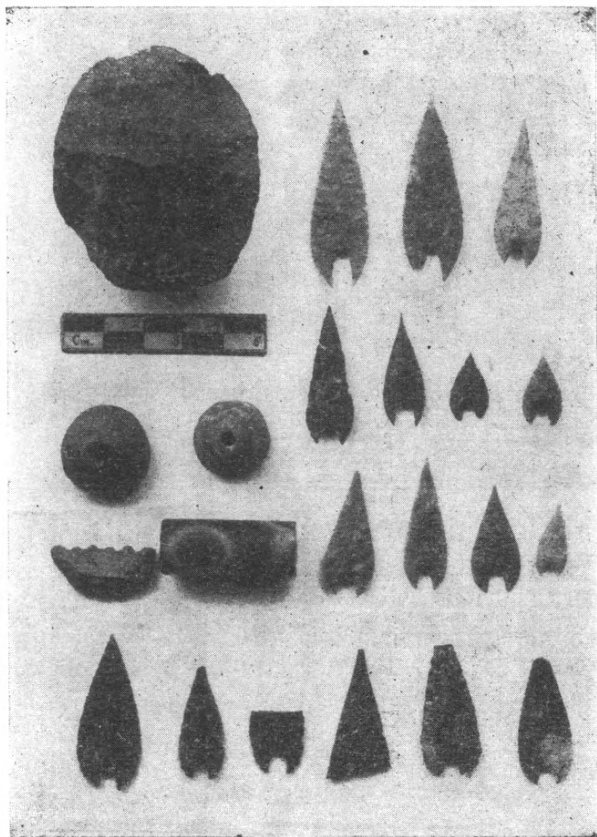

Εἰκ. 3. Ἀγγεῖα τάφου 3 Κορωνιοῦ. Τὰ δύο ἀκραῖα ΥΕ I, τὸ μεσαῖον ΥΕ III.

ὅτι ἀρχικῶς εἶχεν ὀριζόντιον ἀνώφλιον. Λόγῳ τῆς ἀποτόμου θολώσεως τοῦ τάφου αἱ παραστάδες τῆς θύρας κάτω ἔχουν πλ. 0,70 μ., ἐνῶ ἄνω φθάνουν εἰς 1,10 μ. Ἡ θύρα ἐφράσσετο διὰ ξηρολιθιάς, ἧς διετηροῦντο τρεῖς δόμοι πλακωτῶν λίθων συνολικοῦ ὕψους 0,55 μ. καὶ πάχους 0,50 μ. Κατὰ τὴν διάλυσιν τῆς εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτῆς μερικὰ ὄστρακα, πάντα ΥΕ III. Πρὸ τοῦ ξηροτοίχου (ἐντὸς τοῦ δρόμου) καὶ ὀπισθεν τούτου (ἐντὸς τοῦ τάφου) εὐρέθησαν οἱ πόδες καὶ ὀλίγα ὄστρακα ὑψιπόδων κυλίκων.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ἦτο παντοῦ ἀνεσκαμμένον, περιεῖχεν ὅμως εἰσέτι τὸ ἀρχικὸν χῶμά του, διότι οἱ ἀνασκαφεῖς μετετόπιζον τοῦτο ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ τάφου εἰς τὴν ἄλλην. Ἐπειδὴ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εἶναι πολὺ σκοτεινόν, τὸ χῶμα τοῦτο μετεφέρετο ὑφ' ἡμῶν κατ' εὐθείαν ἔξω καὶ ἐκεῖ ἠρευνᾶτο. Πολὺ ὀλίγα καὶ ἀσήμαντα ὄστρακα περιεῖχεν, εὐρομεν ὅμως τρεῖς αἰχμὰς βελῶν ἐξ ὀψιανοῦ καὶ πυρίτου θαυμασίας διατηρήσεως. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου οὐδαμοῦ διετηρεῖτο, διότι συνέκειτο ἐκ μαλακῆς γῆς καὶ πανταχοῦ εἶχεν ἀναμοχλευθῆ. Συμπεραίνεται ὅμως ἐκ διαφόρων τεκμηρίων, ἰδίως τῶν βόθρων. Οἱ βόθροι οὗτοι εἶναι μικροὶ καὶ ἀβαθεῖς λάκκοι, ἡμικυκλικοὶ ἢ ἑλλειψοειδεῖς, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτοποιητοῦντο τὰ ὄστᾶ, ἐνίοτε

δὲ καὶ τινὰ κτερίσματα τῶν προγενεστέρων νεκρῶν, ὅσάκις ταῦτα μετεκινούντο ὅπως δημιουργήσουν θῆσιν εἰς ὑστερωτέρους νεκρούς. Οἱ βόθροι οὗτοι ἐλαξεύοντο κύκλῳ κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου (ὡς προέκυψε καὶ ἐκ τῆς ἐν συνεχείᾳ σκαφῆς ἄλλων τάφων), ἐνίστε μάλιστα ἠνοιόντο λοξῶς

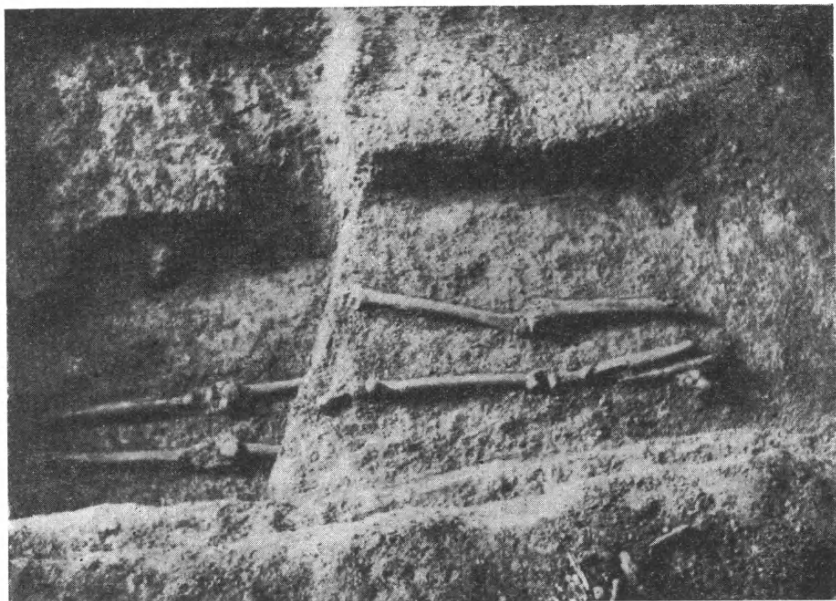

Εἰκ. 4. Λίθινα εὐρήματα τάφων Κορωνιοῦ 3 καὶ Ἀγγελοπούλου 1 - 2.

ἐντὸς τῶν τοιχωμάτων τοῦ τάφου, ὥστε νὰ προσλαμβάνωσι τὴν μορφήν κόγχης.

Ὁ παρὼν τάφος περιεῖχεν ἑπτὰ τοιαύτας κόγχας καὶ βόθρους, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον ἀποτεθῆ ὁστᾶ καὶ κρανία προγενεστέρων νεκρῶν, ἀλλ' εἰς κακὴν κατάστασιν. Ἐμετρήθησαν μέχρι πέντε κρανίων ἐντὸς τῆς πρώτης δεξιᾶ τῷ εἰσερχομένῳ κόγχῃ. Τὰ κτερίσματα ἦσαν σχετικῶς ὀλίγα. Εἰς βόθρος περιεῖχε δύο μικρὰ ἀγγεῖα (εἰκ. 3, ἄκρα) ὧν τὸ μὲν δεξιὸν εἶναι

ΥΕ I (παρόμοιον ἐκ τοῦ βασιλικοῦ λάκκου III τῶν Μυκηνῶν KARO, Schachtgräber v. Mykenae πίν. 166 ἀρ. 156), τὸ δὲ ἀριστερόν εἶναι σύγχρονον ἢ κατὰ τι μεταγενέστερον. Ἐντὸς ἐτέρου βόθρου ἀνεκαλύφθησαν σειρὰ βελῶν πυρίτου, ὅμοια δὲ εὗρέθησαν καὶ παρὰ τὸν βόθρον ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐντὸς μικρᾶς μελανῆς κηλίδος κεκαυμένου χώματος. Ἐν συνόλῳ οὕτω συνελέξαμεν ἑνδεκα βέλη, πάντα ἐν σχήματι «λαβίδος καρκίνου», τινὰ δὲ μετὰ θαυμαστῆς αἰχμῆς καὶ προφανῶς οὐδέποτε χρησιμοποιηθέντα (εἰκ. 4, αἱ

Εἰκ. 5. Λάκκος 3 τοῦ τάφου 3 Κορωνιοῦ μετὰ δύο ὑπερκειμένων νεκρῶν.

τρεῖς πρῶται σειραὶ ἐκ τῶν ἄνω δεξιᾶ). Πλησίον τῆς μελανῆς κηλίδος, ἀλλὰ βαθύτερον ἐντὸς τῶν τετραγεγμένων χωμάτων εὗρέθη πυρὴν καστανοῦ χρώματος πυρίτου (εἰκ. 4 ἄνω ἀρ.), ἀφ' οὗ ἀπεκόπτοντο αἱ λεπίδες ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο τὰ βέλη. Οὕτω βεβαιοῦται διὰ πρώτην φορὰν, ὅτι τὰ Μυκηναϊκὰ λίθινα βέλη ἐποιοῦντο ἐν Ἑλλάδι. Ἡ προέλευσις τοῦ καστανοῦ πυρίτου παραμένει ἀληθῶς ἄγνωστος εἰσέτι. Τοιοῦτον πυρίτην ἔχουν ὠρισμέναι περιοχαὶ τῆς Αἰγύπτου (παρὰ τὸ Λοῦξορ), ἀλλ' ἄνευ συγκρίσεως τῶν δύο ὕλικῶν αἱ περιγραφαὶ καὶ μόναι δὲν ἀρκοῦσι πρὸς μὐρφωσιν ἀσφαλοῦς γνώμης¹.

¹ Ἐρευναι κατὰ τὸ 1953-54 ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ πυρίτης οὗτος εἶναι ἐντόπιος, ἀπαντῶν παρὰ τὸ χωρίον Παπούλια Πυλίας.

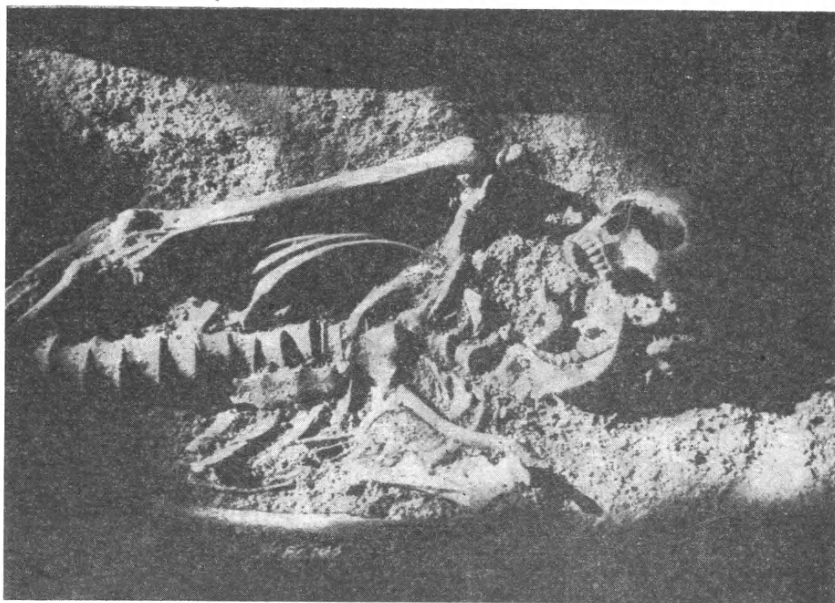
Ὁ τάφος περιεῖχε τρεῖς λάκκους, πάντας μὲ διεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α. Οἱ δύο κεῖνται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς θύρας, ὁ τρίτος πρὸς τὸ βάθος. Ἐκ τούτων ὁ δεξιὰ τῆς εἰσόδου ἐκαλύπτετο ὑπὸ σειρᾶς πλακῶν, ὧν δύο εὐρίσκοντο εἰσέτι κατὰ χώραν, τρεῖς δὲ εἶχον ριφθῇ μετὰ τὴν σύλῃσιν ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ λάκκος οὐδὲν περιεῖχε πλὴν δύο τεμαχίων ἀνθρωπίνων ὀστέων. Ὁ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ λάκκος περιεῖχεν ἓνα τελείως ἀποσυντεθειμένον σκελετὸν ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. καὶ οὐδὲν κτέρισμα. Ὁ λάκκος

Εἰκ. 6. Κύπελλον τάφου 3 Κορωνιοῦ (ΥΕ Ι - ΙΙ).

τοῦ βάθους περιεῖχε δύο σκελετοὺς, ἀλλ' εἶχεν ἀναμοχλευθῇ ἐν μέρει ὑπὸ τῶν προηγουμένων σκαφῶν. Ὁ λάκκος ὃν εἶχον διανοίξει οἱ λαθροσκαφεῖς κατέστρεψε τὸ Δυτικὸν ἥμισυ μόνον τῆς θήκης. Διὰ τοῦτο τοῦ μὲν ἀνωτέρου σκελετοῦ, ὅστις εἶχε τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ., περιεσώθη κατὰ χώραν μόνον τὸ κάτω ἥμισυ (εἰκ. 6). Τοῦ κατωτέρου σκελετοῦ, ὅστις εὐρίσκεται 20 ἐκ. χαμηλότερον καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν ἀνώτερον, ἀλλὰ μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., κατεστράφησαν μόνοι οἱ ἄκροι πόδες (εἰκ. 5). Μεταξὺ τῶν γονάτων τοῦ ἀνωτέρου νεκροῦ, ἀλλ' εἰς ἑκτασιν ἀρχοῦντως μεγάλην καὶ προφανῶς οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν, εὐρέθησαν τὰ ὀστέα δύο ἀγγείων. Τούτων τὸ πρῶτον, ἐν ἀξιόλογον κύπελλον, ἀνασυνεκροτήθη δλόκληρον (εἰκ. 6). Δύο

μόνον τεμάχια ἐλλείπουσιν ἐξ αὐτοῦ. Ἀνήκει εἰς τὴν ΥΕ Ι ἢ τὴν πρωιμωτάτην ΥΕ ΙΙ περίοδον (περὶ τὸ 1500). Ρυθμικῶς ὁμοιάζει ὀλιγώτερον πρὸς τὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ πρώτου βασιλικοῦ λάγκου τῶν Μυκηνῶν (ΚΑΡΟ, ἔ.ἀ. πίν. 167 ἀρ. 190-192) καὶ περισσότερον πρὸς τὸ ἀγγεῖον λ. χ. ἐκ τοῦ τάφου 533 παρὰ WACE, Chamber Tombs of Mycenae πίν. LVI, 2. Τὸ ἕτερον ἀγγεῖον εἶναι χειροποίητον ἐκ σκοτεινοῦ πηλοῦ καὶ ἔλειπον ἀρκετὰ τεμάχια ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ καὶ ὁλόκληρος ἡ λαβή. Πρέπει καὶ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο νὰ

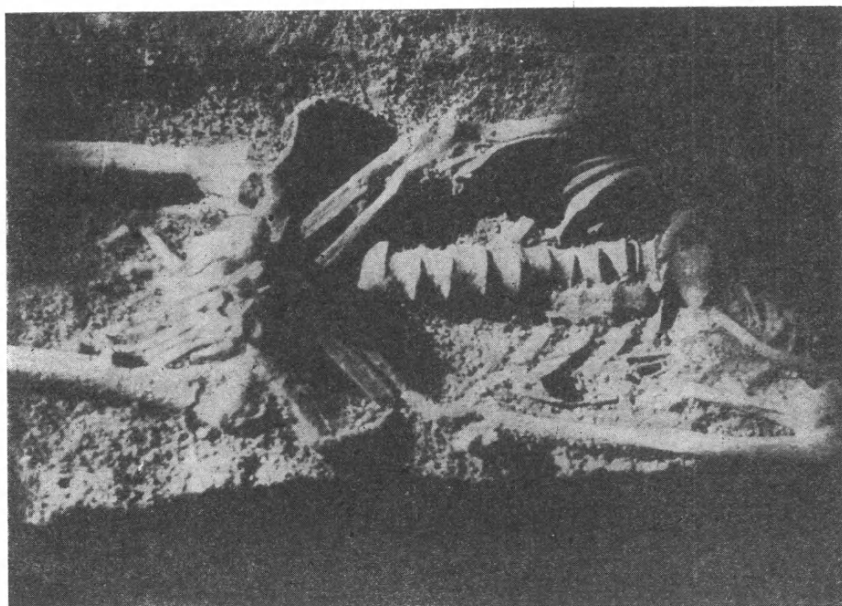
Εἰκ. 7. Σκελετὸς τάφου 3 Κορωνιοῦ.

εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸ προηγούμενον, ἂν καὶ εἶναι κοινὸν καὶ εἰς τὰς κατόπιν περιόδους. Ὅταν εἶναι μικρὰ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, τὰ ὀνομάζομεν συνήθως θήλαστρα (feeding bottles). Ἐνταῦθα ὅμως δὲν θὰ εἴμεθα μακρὰν τῆς ἀληθείας, ἂν ὀνομάσωμεν τοῦτο στάμνον τοῦ οἴνου ἢ ἄλλου ὑγροῦ.

Ὁ κατώτερος νεκρὸς οὐδὲν κτέρισμα εἶχεν, ἐκτὸς ἔξάν εἰς τοῦτον ἀποδώσωμεν τὰ δύο μόλις περιγραφέντα ἀγγεῖα. Ὁ σκελετὸς διετεθεῖτο θαυμασίως. Ἦτο νεαρὸς ἔφηβος, δεικνύων πάντας τοὺς θαυμασίους ὀδόντας του, μήκους 1,40 μ. μέχρι τῶν ἀστραγάλων. Ἡ κάτω σιαγὼν, ἀποκολληθεῖσα τοῦ κρανίου μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν σαρκῶν, εἶχε καταπέσει ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ὀλίγον, οὕτω δ' ὁ νεκρὸς εὗρέθη μὲ χαῖνον στόμα. Ἦτο ἐκτεταμένος, ἀμφότεραι δ' αἱ χεῖρες ἦσαν ἐπὶ τῶν αἰδοίων. Πρώτη ἐφήπτετο τῆς πυέλου ἡ δεξιὰ μὲ κοίλῃν

τὴν παλάμην, ἐπ' αὐτῆς δ' ἐπέκειτο κοίλη ἡ ἄριστερά. Δυστυχῶς διὰ τὸ σκότος δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ λήψις ἱκανοποιητικῆς φωτογραφίας. Διὰ καθρέπτου εἰσήχθη εἰς κατάλληλον στιγμὴν τὸ ἥλιακὸν φῶς καὶ ἐλήφθησαν τμηματικῶς δύο φωτογραφίαι τοῦ σκελετοῦ (εἰκ. 7-8). Ἐστερεώσαμεν ὅμως τοῦτον διὰ γύψου καὶ τὸν μετεφέρομεν εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Χώρας.

Παρὰ τὸν δεξιὰ τῆς εἰσόδου λάκκον εἶχεν ἀποτεθῆ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου ὁ νεκρὸς γυναικός. Ὁ σκελετὸς διετηρεῖτο ἄριστα, ἀλλὰ καὶ τού-

Εἰκ. 8. Σκελετὸς τάφου 3 Κορωνιοῦ.

του ἔλειπον οἱ ἄκροι πόδες. Ἐκεῖτο ἐκτάδην, μὲ τὴν κεφαλὴν στρεφομένην πρὸς τὸ ἄριστερόν πλευρόν. Ἡ δεξιὰ χεὶρ ἦτο ἐκτεταμένη κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, ἡ ἄριστερά ἐκάμπτετο κανὰ τὸν ἀγκῶνα, ὥστε ἡ ἄκρα χεὶρ ἀνοικτὴ ἀνεπαύετο ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τῆς κοιλίας. Παρὰ τὸ κρανίον εἶχε τοποθετηθῆ μικρὸν λιθάριον καὶ ἐπ' αὐτοῦ τρίτος ἀμφορίσκος (εἰκ. 3 μέσον) ΥΕ III ἐποχῆς, ὅστις κρημινισθεὶς ἐκ τοῦ λιθαρίου εὗρέθη παρ' αὐτό.

Δύο τουλάχιστον, πιθανῶς δὲ καὶ περισσότεροι τάφοι εὗρίσκονται εἰσέτι εἰς ἄμεσον γειτονίαν πρὸς τοὺς περιγραφέντας, ὄντες κεχωσμένοι καὶ μὴ διατρέχοντες κίνδυνον. Οὗτοι θέλουσιν ἀνασκαφῇ κατὰ τὴν προσεχῇ περιόδον, διότι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων συνάγεται ὅτι ἡ συστάς Κορωνιοῦ περιέχει τοὺς παλαιότερους καὶ περισσότερον ἐνδιαφέροντας τάφους.

Περὶ τὰ 150 μ. δυτικώτερον ἀνεκαλύφθη ἑτέρα συστάς τάφων, οὗς ἀποκαλῶ Ἀγγελοπούλου. Ὁ τάφος 1 ἦτο πλήρως ὁρατὸς ὑπὸ μορφὴν μεγάλης κυκλικῆς λεκάνης. Εἰς τὸ κέντρον ταύτης ἐφύετο πελωρία συκὴ καὶ ὁ χῶρος ὡς ὑπὴννεμος καὶ σχετικῶς κλειστὸς ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς στάβλος βοῶν. Διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὠραιότητα τοῦ τάφου ἀπεφάσισα νὰ σκάψω τοῦτον. Ὁ ἰδιοκτήτης τῆς ἀμπέλου κ. Ἰωάννης Ἀγγελόπουλος προθυμότατα συγκατέτεθη εἰς τοῦτο, δώσας καὶ τὴν ἄδειαν νὰ κόψωμεν τὴν συκὴν. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ σκάψω τὸν δρόμον τοῦ τάφου, διότι θὰ κατεστρέφετο σημαντικὸν τμῆμα τῆς ἀμπέλου καὶ ἐν ἐλαιόδενδρον.

Ὁ τάφος περιεῖχεν ἐπίχωσιν ἄνω τοῦ μέτρου, μὴ ὑπολογιζομένης καὶ

Εἰκ. 9. Ἀγγεῖα ΥΕ II τάφου 1 Ἀγγελοπούλου (δεξιὰ) καὶ Τσουλέα 1α (ἀριστερά).

τῆς κόπρου τῶν βοῶν. Εἶχεν ἀνασκαλευθῆ τοσάκις εἰς τὸ παρελθόν, ὥστε μέχρι καὶ τοῦ πυθμένος του ἀνευρίσκοντο τεμάχια συγχρόνων κεράμων καὶ ὑαλίνων σκευῶν, ὁμοῦ μετὰ τεμαχίων κεραμεικῆς Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς. Μία ἐκ τῶν ἀναμοχλεύσεων πρέπει νὰ συνέβη εἰς ἐντελῶς πρόσφατον παρελθόν, διότι εὗρομεν θραύσματα κεραμεικῆς, τῶν ὁποίων αἱ παρειαὶ ἦσαν καθαραὶ καὶ ἄνευ ὀξειδώσεως. Ἐκ Μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς εὐρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν ταύτην δύο ἢ τὸ πολὺ τρία ὄστρακα ΥΕ I, ἄφθονα δὲ τεμάχια ΥΕ II καὶ III. Μερικὰ μικρὰ ἀγγεῖα (ἀλάβαστρα καὶ ἀμπορίσκοι) εἶναι ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια (εἰκ. 9 δεξιὰ). Ἐπὶ πλέον εὐρέθησαν ἑξ αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυρίτου καὶ ὀψιανοῦ (εἰκ. 4, ἡ κάτω σειρὰ). Οὐδὲν ὅμως τούτων εὐρέθη ἀκέραιον. Τὸ ἄριστα πάντων διατηρούμενον (πρῶτον ἑξ ἂρ.)

εἶναι ἕξ ὀψιανοῦ καὶ εὐρέθη εἰς δύο τεμάχια. Πάντα τὰ λοιπὰ εἶναι κο-
λοβά, ἀνήκousι δ' εἰς τὸν αὐτὸν τύπον πρὸς τὰ τοῦ τάφου 3 Κορωνιοῦ.
Ἐπὶ πλέον εὐρέθησαν δύο σφονδύλια στεατίτου καὶ κυλινδρική ψῆφος ἕξ
ἀχάτου (εἰκ. 4, μέσον ἀριστερά).

Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ὑπῆρχον δύο λάκκοι. Ὁ εἷς, εἰς τὸν μυχὸν

Εἰκ. 10. Σκελετὸς τάφου 1, λάκκου 2 Ἀγγελοπούλου.

τοῦ τάφου, ἔναντι τῆς θύρας, ἦτο μέγας καὶ κανονικὸς ὀρθογώνιος λάκκος
2 μ. μήκους, 0,85 μ. πλάτους καὶ 0,60 μ. βάθους. Δὲν εἶχε διαφύγει τὴν σύ-
λησιν. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐλάχιστα ἀνθρώπινα ὀστᾶ Μυκηναϊκῆς ἐπο-
χῆς καὶ ὀστᾶ βοδῆς καὶ πολλῶν κυνῶν, τὰ ὅποια ὁμως διατηροῦνται πολὺ
καλῶς, ὥστε πρέπει νὰ εἶναι σχετικῶς σύγχρονα. Ὁ ἕτερος λάκκος εὐρίσκε-
ται ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ὦν πολὺ μικρότερος (μῆκ. 1,40, πλ., 0,45 καὶ βάθος

0,40 μ.). Ἐντὸς αὐτοῦ εὗρέθη ἄθικτος σκελετός (εἰκ. 10) προφανῶς γυναικεῖος. Τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ σώματος ἔκειτο ἐκτάδην, μὲ τὴν κεφαλὴν δεξιὰ. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἦτο ἐκτεταμένη, ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦ κορμοῦ, ἐνῶ ἡ δεξιὰ ἦτο κεκαμμένη καὶ ἐφέρετο ἐπὶ τῆς κοιλίας. Τὰ κάτω ἄκρα εἶχον

Εἰκ. 11. Ἀγγελοπούλου τάφος 2. Ὁ δρόμος ἐξ Α.

βιασθῇ διὰ νὰ χωρήσουν εἰς τὸν στενόχωρον τάφον, ὥς βλέπει τις ἐπὶ τῆς φωτογραφίας. Ὅμοι μετὰ τούτων ἐβιάσθησαν καὶ αἱ λαγόνες, τὰ δὲ ὅσῃ τῆς πυέλου εὗρισκοντο ὅλα πρὸς τὸ ἐν μέρος τοῦ τάφου οὐχὶ ὀριζοντίως, ἀλλὰ πλαγίως. Ὁ σκελετός διετηρεῖτο, ἐξαιρέσει τῶν ὀστέων τῶν ἄκρων, καλῶς. Ἀξιὸν σημειώσεως εἶναι, ὅτι μετὰ τόσας χιλιετηρίδας ὁ νεκρὸς οὗτος ἀνέδιδε δυσάρεστον πτωματικὴν ὁσμὴν, ἥτις ἐταλαιπώρησεν ἀρκούντως καὶ

ἐμὲ καὶ τὸν ἐργάτην τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ τάφου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρουσιάσθη ἅπαξ ἔτι εἰς ἓνα νεκρὸν τοῦ τάφου 3 Κορωνιοῦ, τὸ δὲ κακὸν εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἐπετείνετο ἀπὸ σμήνη μυῶν, ὡς προσεῖλκυεν ἡ δυσσομία. Ἐπὶ τοῦ στέρνου τῆς νεκρᾶς εὐρέθη ἐλαφρῶς κολοβὴ ὁστεῖνη περόνη. Οὐδὲν ἄλλο κτέρισμα περιεῖχεν ὁ λάκκος.

Ὁ προκείμενος τάφος εἶναι ὁ μέγιστος τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων. Τὸ δάπεδόν του, οὐχὶ ἀπολύτως κυκλικόν, ἔχει διάμετρον 6,10 μ. ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ μόνον 5,90 μ. ἀπὸ Α πρὸς Δ. Ἡ θύρα ἦτο πρὸς Δ. Τὸ μέγιστον σωζόμενον ὕψος του εἶναι 2,20 μ., ἡ δὲ θόλωσίς του ἀπότομος.

Ὀλίγα μέτρα Βορειότερον ἀνεσκάφη ἀτελῶς ὁ τάφος 2 Ἀγγελοπούλου (εἰκ. 11). Τούτου ἐφαίνετο ἡ ἀρχὴ τοῦ δρόμου, ὅστις καὶ ἐκαθαρίσθη πλήρως. Μόλις ὅμως ἐπεχειρήθη καὶ τοῦ σπηλαίου ὁ καθαρισμός, ἀπεδείχθη ὅτι τοῦτο εἶχεν ὑποστῇ διάτρησιν πρὸ πολλοῦ καὶ ἦτο μέχρι κορυφῆς πλήρως χωμάτων. Ἐπ' αὐτοῦ ἤκμαζε περιβόλιον τομάτας καὶ σικύων, ὥστε ἀπέσχομεν πρὸς τὸ παρὸν τῆς περαιτέρω ἀνασκαφῆς. Ὁ τάφος οὗτος παρουσίασεν ἐνδιαφέροντα ἔχνη Ἑλληνιστικῆς λατρείας ἐντὸς τοῦ δρόμου. Ὁ δρόμος οὗτος κερδίζει ταχέως βάθος διὰ 5 βαθμίδων, μετὰ δὲ τὴν πέμπτην ὑπάρχει τμήμα δρόμου ἐπίπεδον, ὅπερ δίδει πρόσοδον εἰς τὸν τάφον. Ἐπὶ τοῦ τμήματος τούτου ἀνήφθη μεγάλη πυρὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας εὐρέθη ἀνάστροφος μία λοπᾶς. Ἡ πυρὰ ἐξετείνετο ὀλιγώτερον ἐντονος μέχρι τῆς θύρας τοῦ τάφου, πρὸ τῆς ὁποίας ἀνεφάνη καὶ πάλιν ἐντατικὴ (παχὺ στρώμα ἀνθράκων καὶ κεκαυμένης γῆς). Καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς πυρᾶς εὐρέθησαν ἀφθονα τεμάχια Ἑλληνιστικῶν ἀγγείων γραπτῶν διὰ κιτρίνου πηκτοῦ χρώματος καὶ τεμάχια μικρῶν χυτρῶν. Εὐρέθησαν συγχρόνως ἐπὶ τῆς προτελευταίας βαθμίδος τοῦ δρόμου τεμάχια πολλὰ ἐνὸς εὐμεγέθους ΥΕ III ἀγγείου. Πάντα ταῦτα εὐρίσκοντο ἀναμειγμένα μετὰ μεγάλου πλήθους χονδρῶν κεράμων ἐν τεμαχίοις, ἐξ ὧν βρίθει κυριολεκτικῶς ὁ παρὼν τάφος. Κάτωθεν τῆς πυρᾶς τὰ χώματα τοῦ δρόμου ἦσαν καθαρὰ καὶ ὑπόλευκα, ἥτοι Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Τὰ αὐτὰ φαινόμενα παρουσίασε καὶ μικρὸν τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου, τὸ ὁποῖον ἀνεσκάφη. Τὸ κατώτατον μέρος τῆς ἐπιχώσεως, ἰδίως ὅμως τὸ ἀνώτερον, παρουσίασε τὰ αὐτὰ Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα, τεμάχια ἀγνύθων, τὸ κάτω ἡμῖς δακρυδόχου, τεμάχιον Ἑλληνιστικοῦ λύχνου καὶ μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα, νομίζω τοῦ Ἀργούς. Ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς χρονολογοῦνται τεμάχια ὀλίγα κεραμεικῆς, ἴσως μερικὰ τεμάχια κεράτων ἐλάφου καὶ τεμάχιον πυρίτου πριονοειδῶς ἐργασμένον (εἰκ. 4, πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν τῆς προτελευταίας σειρᾶς). Νομίζω ὅτι εἶναι αἰχμὴ κυνηγετικοῦ βέλους. Γνωρίζομεν τοιαύτας ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἄλλων μερῶν (ἀληθῶς ἄνευ ὀδόντων), προετιμᾶτο δὲ τὸ σχῆμα τοῦτο τοῦ αἰχμηροῦ, διότι ἐπροξένει

μεγαλυτέραν πληγὴν καὶ περισσοτέραν αἱμορραγίαν εἰς τὸ θήραμα.

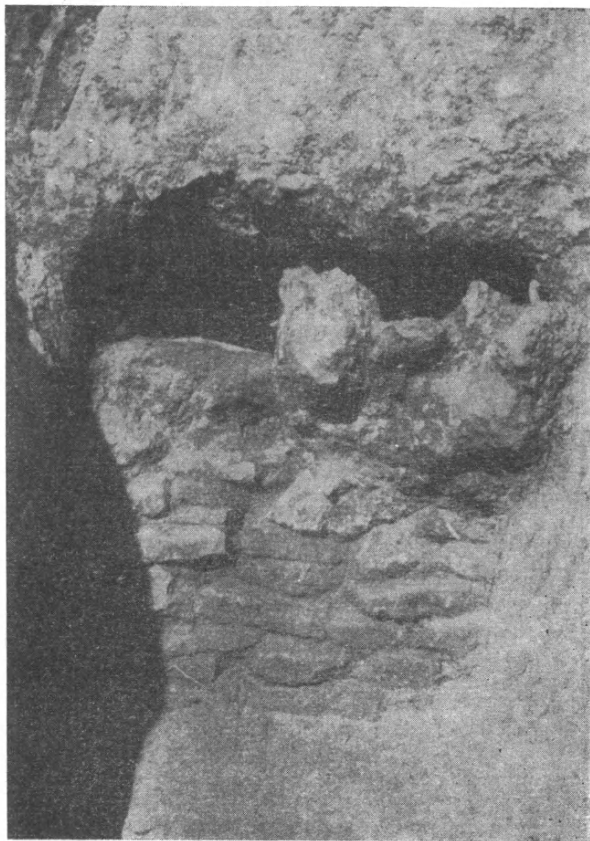
Τὰ ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρήματα πιθανὸν νὰ εἶναι παρειακά μετὰ τῆς ἐπιχώσεως. Πρὸ τῆς πλήρους ἀνασκαφῆς του ἀσφαλεστέρα γνώμη δὲν εἶναι δυνατή. Ἐντὸς τοῦ δρόμου ὅμως εἶναι φανερόν ὅτι ἔχομεν λείψανα λατρείας καὶ ἐναγισμῶν ἐκ τοῦ 3ου ἢ καὶ 4ου αἰῶνος π. Χ. Τρεῖς τουλάχιστον ἕτεροι τάφοι εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον γειτονίαν πρὸς τοὺς περιγραφέντας.

Περὶ τὰ 100 μέτρα Ἀνατολικώτερον ἀνεκαλύφθη ἄλλη συστάς τάφων, ἣν ὠνόμασα ὁμάδα Τσουλέα. Ὁ ἐν λόγῳ περιγράφεται ὡς τύπος ἰδιορρύθμου ἀνθρώπου (ἦτο καθηγητῆς τῶν μαθηματικῶν). Ἀνακαλύψας ὅτι ἐντὸς τοῦ κτήματός του εὐρίσκοντο τάφοι, περιέφραξε τοῦτο ἐπιμελῶς καὶ ἀπηγόρευε τὴν εἴσοδον εἰς πάντας. Κατὰ τὴν νύκτα ἐπεδίδeto εἰς τὴν σκαφὴν ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ λύχνου. Ἦτο ἰδεολόγος. Δὲν ἐπώλησέ ποτέ τι τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνευρεθέντων, ἠρέσκετο δὲ μόνον, κατὰ τὸ λέγειν τῶν ὁμοχωρίων του, νὰ ἔχη εἰς τὸ γραφεῖόν του καὶ νὰ ἐπιδεικνύῃ τὰ εὐρήματα. Ὑπάρχει ἐλπίς, ὅτι οἱ κληρονόμοι του θὰ θελήσωσι νὰ ἐρευνήσωσι μήπως ὑπάρχῃ τι εἰσέτι, τὸ ὁποῖον ὡς φιλόνομοι πολῖται νὰ παραδώσωσιν εἰς τὰς νομίμους ἀρχάς.

Ἐνταῦθα ἐσκάψαμεν τρεῖς τάφους. Εἷς μικρὸς ἦτο ἤδη τελείως ἀνεσκαμμένος διὰ τῆς διατρηθείσης κορυφῆς του, ἔσωθεν δὲ διακρίνεται ἡ θύρα του, ἄθικτος εἰσέτι καὶ τετειχισμένη ἕως ἄνω. Ὁ τάφος οὗτος ἔχει τὸ σχῆμα ὑψηλοῦ σχετικῶς κώνου. Πλησίον τούτου οἱ χωρικοὶ ἐγνώριζον τὴν ὑπαρξιν ἄλλου, διότι κατὰ τὸ πότισμα ἐξηφανίζετο ἐκεῖ τὸ ὕδωρ. Ἰσως ὅμως ἐγνώριζον περισσότερα τῶν ὅσων ἔλεγον, διότι ἡ σκαφὴ ἀπέδειξε πρᾶγματι τὴν ὑπαρξιν τάφου συληθέντος μέχρι τοῦ πυθμένος εἰς προσφάτους χρόνους καὶ εἶτα πληρωθέντος φορυτοῦ, διότι εἰς τὸ δάπεδόν του εὗρομεν τεθραυσμένας φιάλας ζύθου Φίξ. Ταυτοχρόνως ὅμως κατέστη φανερόν, ὅτι ὁ τάφος οὗτος δὲν εἶχεν ἴδιον δρόμον, ἀλλ' εἶχε σκαλισθῇ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν ὠραίου δρόμου ἀνήκοντος εἰς ἄλλον τάφον. Πράγματι εἰς τὸ βάθος τοῦ δρόμου τούτου εὐρέθη ὠραῖος καὶ ἄριστα διατηρούμενος ἄθικτος τάφος, ὁ τάφος 1 Τσουλέα.

Ὁ δρόμος τοῦ τάφου τούτου ἦτο μέχρις ἑπτὰ περίπου μέτρων μακρός. Τὸ ἐξώτατον ἄκρον του δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καθαρισθῇ ἐντελῶς λόγῳ ἐπιπροσθούντος ἐλαιοδένδρου. Τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου εἶναι ἐντελῶς κάθετα. Πλάτος εἶχε κατὰ τὸν μυθόν, πρὸ τῆς θύρας 2,15 μ. περὶ τὸ μέσον 1,70 μ. καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν ἴσως μόλις θὰ ὑπερβαίνῃ τὸ μέτρον. Τὰ πρῶτα 50 ἑκατοστὰ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δρόμου τούτου ἀπετελοῦντο ἀπὸ καλλιεργούμενον χῶμα. Τὸ ἐπόμενον στρώμα, πάχους ἑνὸς μέτρου, φθάνον μέχρι κατὰ τι βαθύτερον τοῦ ἀνωφλίου τοῦ τάφου, ἦτο πλήρες χονδρῶν τεμαχίων κεράμων, ὀστράκων ἐκ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀγγείων Ἑλληνιστικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὀλίγων ὀστράκων terra sigillata καὶ δύο ἢ τριῶν τεμαχίων

μετὰ καλοῦ βερνικίου τοῦ 4ου τοῦλάχιστον π.Χ. αἰῶνος. Φαίνεται νὰ διηνοίχθῃ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν εἶδος λεβητοειδοῦς κοιλότητος ὑπεράνω τοῦ δρόμου τούτου, ἔνθα ἀπετέθησαν τὰ ἀνωτέρω κεραμεϊκὰ θραύσματα. Ἑρμηνεῖαν ὅμως τοῦ πράγματος δὲν δύναμαι νὰ εὔρω. Ἴσως ἐπρόκειτο

Εἰκ. 12. Τσουλέα τάφος 1. Τείχις τῆς θύρας.

περὶ ἀπλοῦ λάκκου ἀπορριμμάτων. Κάτω τοῦ ἀνωτέρω στρώματος ἡ ἐπίχωσις τοῦ δρόμου ἀπετελεῖτο ἀπὸ καθαρὸν λευκὸν πωρόχωμα μετὰ σπανίων ὀστράκων μόνον Μυκηναϊκῶν.

Ἡ λεβητοειδὴς κοιλότης τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ εὑρεθῇ τὸ ἄνω μέρος τῆς θύρας τοῦ τάφου. Ἐξ αὐτοῦ ἀφήρουν μερικοὺς λίθους τῆς τειχίσεως, ἐκεῖθεν δ' εἰσέρρευσεν μικρὰ ποσότης χώματος ἐντὸς τοῦ τάφου, σχηματίσασα τὸ ἥμισυ κώνου ὀπισθεν τῆς θύρας. Δὲν εἰσῆλθον

ὅμως εἰς τὸν τάφον, ἀλλ' ἐπανεθέσαν ἄλλους λίθους εἰς τὴν ὀπὴν τῆς θύρας, οἵτινες ἦσαν ἀκατέργαστοι καὶ ἴσταντο ἐπὶ τοῦ χώματος, ἐξώτερον τῶν ὑποκειμένων λίθων τῆς ἀρχικῆς τειχίσεως τῆς θύρας (εἰκ. 12). Τὸ ὑπόλοιπον τῆς Μυκηναϊκῆς ταύτης τειχίσεως ἀπετελεῖτο ἐκ πλακωτῶν λίθων, τοποθετημένων μὲ πολὺ μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν (ὄρα τὴν εἰκ. 12). Κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ μὲν ἀνωτέρου τοίχου εὐρέθησαν ὄστρακα Ἑλληνικά· εἰς τὸ κατώτατον μάλιστα μέρος εὐρέθη τεμάχιον χρωματιστῆς ὑέλου ἐκ συγχρόνου φιαλιδίου. Κατὰ δὲ τὴν διάλυσιν τοῦ κατωτέρου τοίχου, ἔχοντος ὕψος 1,30 μ. καὶ πάχος ἀπὸ 90 μέχρις 62 ἐκ. εὐρέθησαν μόνον Μυκηναϊκὰ ὄστρακα μετὰ τῶν χωμάτων εἰς τὰ διάκενα τῶν λίθων. Εἷς τι κατώτατον σημεῖον, σχεδὸν ἐπὶ τοῦ κατωφλίου, εὐρέθη τὸ ἥμισυ περίπου ὑπίποδος κύλικος, περίξ δ' ἀνευρέθησαν καὶ ἕτερα αὐτῆς ὄστρακα. Ὁ ἥμισυς κῶνος τοῦ χώματος τοῦ εἰσρεύσαντος ὀπισθεν τῆς θύρας περιεῖχε πολλοὺς λίθους ἀκανονίστου σχήματος (ἄρα ἀνήκοντας εἰς τὴν ἀνωτέραν τείχισιν) καὶ ὄστρακα Ἑλληνικά. Ἐν εἶναι τεμάχιον ἐκ τοῦ χείλους πελωρίου πίθου. Τρία μόνον ὄστρακα ἐκ τοῦ ἀνωτάτου στρώματος τοῦ κῶνου ἦσαν Μυκηναϊκά.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ἦτο ἄθικτον. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρίσκετο παρὰ τὴν βάσιν τοῦ κῶνου τῶν χωμάτων σιαγὼν μόσχου ἢ μικροῦ βοός. Ἐντὸς δὲ τῶν χωμάτων τοῦ κῶνου εὐρέθη καὶ χονδρὸν τεμάχιον ὁστοῦ προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ζώου. Ἐπομένως ταῦτα δὲν ἦσαν Μυκηναϊκά. Ἐχομεν νὰ ἐκλέξωμεν μετὰ τυχαίας εἰσροῆς τούτων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν ὁμοῦ μετὰ τοῦ χώματος καὶ τῆς τυχὸν προσφορᾶς θυσίας ὑπὸ τῶν ἀνακαλυφάντων τὸν τάφον προτοῦ νὰ κλείσουν τὴν θύραν του ἐκ νέου. Τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἦτο ἐλαφρῶς κατωφερὲς ἀπὸ Δ πρὸς Α, ἦτοι ἀπὸ τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν μυχόν. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ στρώμα μελανῆς γῆς, πάχους 15 ἐκ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκοντο, ἀκολουθοῦντα ἀρκετὰ πιστῶς τὴν κυκλικὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου, δέκα ἀγγεῖα. Ἦσαν ἐλαφρῶς μόνον κεχωσμένα καὶ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἀρχικῶς ἦσαν ὄρθια. Τὰ πλεῖστα εἶχον πέσει πρὸς Α, ἴσως συνεπεῖα σεισμοῦ τινος. Μόνον τὰ ὑπ' ἀρ. 8-10, ἅτινα ἦσαν ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ἔκειντο ἀνεστραμμένα, ἄρα ἀρχῇθεν εἶχον οὕτω τοποθετηθῆ. Τὰ ὑπόλοιπα ἑπτὰ ἀγγεῖα ἦσαν τέσσαρες πρόχοι, εἷς δίωτος καὶ εἷς τρίωτος ἀμφορίσκος καὶ μία κύλιξ. Τινὰ εἶχον ἀποτεθῆ εἰς τὸν τάφον ἀρχῇθεν κολοβά.

Μετὰ τὰ 15 ἐκ. τοῦ ἀνωτέρου στρώματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦσαν ἀτάκτως μερικὰ ἀνθρώπινα ὀστᾶ καὶ τινὰ ἀγγεῖα, ὑπῆρχε λεπτὸν λευκὸν στρώμα διηθημένης γῆς, τὸ ὁποῖον οἱ ἐργάται μου ἀπεκάλουν γουλισιά, ἐπ' αὐτοῦ δὲ κυρίως ἔκειντο τὰ ἀγγεῖα καὶ λείψανα ὀστέων, καλυπτόμενα ὑπὸ τοῦ μελανοῦ στρώματος. Ἔτερα 10 ἐκ. βαθύτερον, ἦτοι ἐν συνόλῳ 25 (καὶ εἰς ἓν μόνον σημεῖον 30) ἔκειτο τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τοῦ τάφου. Ἐπ' αὐ-

τοῦ εὐρέθησαν, πάλιν κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου, ομάδες ἀνθρωπίνων ὀστέων ἐν ἀταξίᾳ ὁμοῦ μετ' ἀγγείων ὀλίγων ἢ πολλῶν εἰς ἐκάστην ομάδα, ὧν ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἰδέαν μιᾶς τοιαύτης ομάδος δίδει ἡ εἰκ. 13. Πολλῶν ἐκ τῶν ομάδων τούτων ὑπερέκειντο τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἀνωτάτου στρώματος ἀκριβῶς ἢ περίπου.

Ἀκριβῶς ἔναντι τῆς εἰσόδου εἰς τὸν μυχὸν τοῦ δαπέδου εὐρέθη ὀρθογώνιος λάκκος $1,90 \times 0,80$ μ. καὶ βάθους 0,40 μ. Ὑπὲρ τοῦτον ἔκειτο ἡ ὁμάς

Εἰκ. 13. Τσουλέα τάφος 1. Ὅμας εὐρημάτων κατωτέρου δαπέδου.

ἀγγείων καὶ ὀστέων τῆς εἰκ. 13. Κύκλῳ κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου εἶχον σκαλισθῆ ἑννέα κόγχαι, περιέχουσai λείψανα ὀστέων, κρανίων ἐλλιπῶν ἢ σχεδὸν πλήρων (ἐν κρανίον ἔχει ἑξαιρετικῶς παχέα ὀστᾶ) καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀγγεῖα. Κατὰ μέσον ὅρον ἐκάστη κόγχη περιεῖχε δύο κρανία καὶ ὁ λάκκος τρία. Σκελετὸς εἰς σχετικῶς φυσιολογικὴν θέσιν εὐρέθη εἷς καὶ μόνος. Ἐκεῖτο ἐντὸς τῆς ἀνωτέρας ἐπιχώσεως μελανῆς γῆς ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ. Ἐστηρίζετο πλαγίως καὶ διὰ δύο λίθων, εἶχε δὲ τὸν ἀριστερὸν πόδα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ. Τοῦ κρανίου μόνον μέρος διετηρεῖτο καὶ κυρίως εἰπεῖν μόνα τὰ μακρὰ ὀστᾶ ὑπῆρχον. Τὰ εὐρήματα τοῦ τάφου, πλὴν ἀσημάντων μικροπραγμάτων, ἦσαν μόνον ἀγγεῖα, τὰ ὅποια εἶναι ὅλα ΥΕ III. Ὑπολογίζεται ὅτι ὁ τάφος θὰ ἀποδώσῃ ἄνω τῶν 40 ἀγγείων. Ἰχνὴν παλαιότερα τῆς ΥΕ III περιόδου ὑπάρχουν πολὺ ὀλίγα.

Τοῦ τάφου τούτου ὁ δρόμος περιεγράφη ἤδη. Ἡ θύρα εἶναι σχεδὸν ὀρθογωνία, ἐλαφρῶς δὲ πλατυτέρα ἔσωθεν, διότι αἱ παραστάδες εἶναι λοξαί. Ἔχει ὕψος 1,75 μ. καὶ πλ. κάτω 1,20 μ., ἄνω δὲ 1,10 μ. Αἱ παραστάδες τῆς θύρας ἔχουσιν ἐνδιαφέρον σχῆμα, οὗσαι σχεδὸν ἰσοπλατεῖς ἄνω καὶ κάτω (0,95). Ἐπὶ διαμέτρου τοῦ δαπέδου 4,80 μ. τὸ ὕψος τοῦ τάφου εἶναι 3,25 μ., συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς δισκοειδοῦς ἐνταῦθα κοιλότητος εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κώνου, ἣτις εἶναι τελείως εὐδιάκριτος, ἂν καὶ μετρεῖ μόνον 4-5 ἐκ. βάθους. Ἡ διαφορὰ τῆς σχέσεως μεταξὺ διαμέτρου καὶ ὕψους τοῦ τάφου εἶναι λίαν αἰσθητὴ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς περιγραφέντας προηγουμένως.

Περὶ τὸ μέσον τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου εἶχεν ἀνοιχθῆ ὁ τάφος Τσουλέα 1α. Εὐρέθῃ μὲν πλήρως σεσυλημένος, ὥς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὑπὸ συγχρόνων τυμβωρύχων, ἀλλὰ τὸ μοναδικὸν ἐντὸς αὐτοῦ εὑρεθὲν ἀγγεῖον εἶναι ἐν ΥΕ II ἀλάβαστρον (εἰκ. 9 ἀριστερά). Ὁ τάφος τίποτε ἄλλο δὲν περιεῖχεν. Εἰς τὸ μέσον τοῦ δαπέδου του περίπου ὑπάρχει λάκκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον ταφῇ παρ' ἀλλήλους δύο νεκροὶ ἐκτάδην. Οἱ τυμβωρύχοι ἄφῃκαν τούτους ἡμικατεστραμμένους, διότι τὰ ὀστέα ἔχουσι πετρωθῆ στερεῶς ἐντὸς τοῦ πώρου, ὅστις διαρκῶς ἀναγεννᾶται ἀφομοιωὺν τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ κόνιν. Ὁ τάφος διατηρεῖται περίπου εἰς τὰ δύο τρίτα τοῦ ἀρχικοῦ του ὕψους, ἴσως δὲ τὸ ὑπόλοιπον ἦτο κτιστόν. Τὸ σχῆμά του εἶναι ἐλλειψοειδές. Μεγαλυτέρα διαμ. 3,15 μ., μικροτέρα 2,70 μ. Θύρας πλ. 0,70 μ. μέγιστον δὲ σωζόμενον ὕψος 0,90 μ. Τὸ ἀνώφλιον ἐλλείπει. Ἐπειδὴ ὁ τάφος ἐσυλήθη ἄνωθεν, ἡ τεῖχισις τῆς θύρας διατηρεῖται ἀνέπαφος. Ἐξωτερικῶς αὕτη φέρει ὥραϊον πρόσωπον. Ἐσωτερικῶς ὅμως, ὅπου οἱ τεχνῖται, ὥς κτίζοντες ἔξωθεν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐργασθῶσιν εὐκόλως, ὁ τοῖχος εἶναι ἀνώμαλος καὶ οἱ λίθοι εἰσέχουν ἢ ἐξέχουν ἀτέχνως. Γενικῶς καὶ ὁ ὑπόλοιπος τάφος φέρει ἀνώμαλον τὴν λάξευσιν καὶ ἀνώμαλον δάπεδον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν περίτεχνον καὶ πολλάκις θαυμαστὴν λάξευσιν τῶν ὑπολοίπων τάφων.

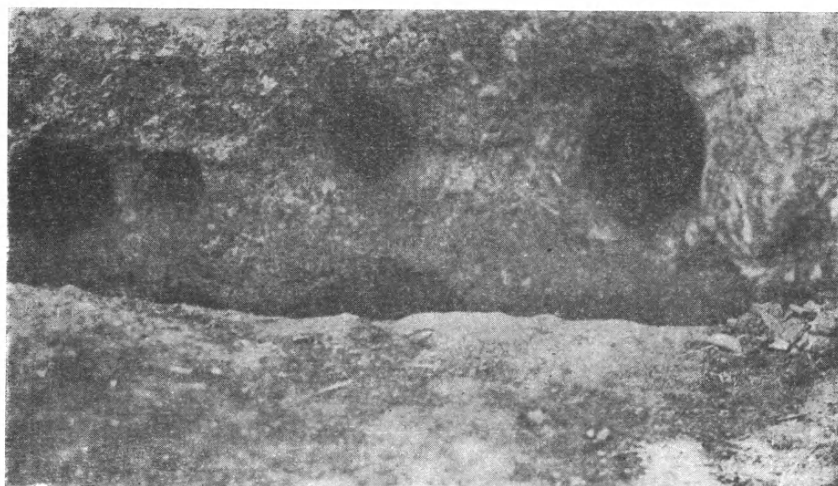
Τελευταῖος τάφος ἀνεσκάφη ἐφέτος ὁ τάφος Τσουλέα 2, ἀπέχων τῶν περιγραφέντων περὶ τὰ 20 μέτρα πρὸς ΝΑ. Ἐκαθαρίσθη ἐπειδὴ ἦτο ἀνοικτός. Ὁ δρόμος του ὅμως δὲν ἀνεσκάφη ὁλόκληρος. Τοῦ τάφου ἡ ἀνακάλυψις χρονολογεῖται εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ὅποτε ἠνοίχθη ὑπὲρ αὐτὸν ὀρθογώνιος κεραμοσκεπὴς τάφος, ὅστις διέτρησε τὴν στέγην του. Τοῦ Ρωμαϊκοῦ τούτου τάφου ἀφῆρσαν προσφάτως τὰς κεράμους, οὕτω δ' ἀνευρέθη καὶ ὁ ὑποκείμενος Μυκηναϊκὸς θάλαμος. Δεύτερος κεραμοσκεπὴς τάφος ἔκειτο παρὰ τοῦτον καταστραφεὶς καὶ οὗτος ὑπὸ τοῦ καλλιεργητοῦ τοῦ ἀγροῦ, εἰς δὲ τρίτος διαφαίνεται ὀλίγον περαιτέρω, ὅστις καὶ θὰ σκαφῇ κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον, μὴ διατρέχων κίνδυνον, καθότι εὐρίσκεται κατὰ τὸ σύνορον τοῦ ἀγροῦ πλησίον ὕδαταγωγῷ. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἐνταῦθα

ἔκειτο ὁλόκληρος συστάς τάφων, Ρωμαϊκῶν προφανῶς, ὑπὲρ τοὺς Μυκηναϊκοὺς.

Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου 2 ἔχει ὑποστῇ διάτρησιν εἰς τὸ Ἀνατολικὸν μέρος τῆς στέγης του, πλάτους 70 περίπου ἑκατ. ὀφειλομένην εἰς τὸ λάξευμα τῶν Ρωμαϊκῶν τάφων, ἡ ἀρχικὴ ὅμως αὕτη ὁπὴ διεμυκύνθη ἄγνωστον εἰς ποίαν ἐποχὴν ὥστε ἦτο ἀρκούντως εὐρύχωρος καὶ δι' αὐτῆς ἐκαθαρίσαμεν καὶ ἡμεῖς τὸν τάφον. Ἦτο σχεδὸν μέχρι τῆς κορυφῆς πεπληρωμένος χωμάτων πρῶτον καὶ εἶτα κόπρου ἄνευ στρωματογραφίας. Εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς ἐπιχώσεως εὐρέθησαν ἀσήμαντα Μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου ὑπῆρχεν εἰς μόνος μικρὸς καὶ ἀβαθὴς λάκκος ἔναντι τῆς θύρας πρὸς τὸ βάθος, φέρων πλατείας ἐγκοπὰς πέριξ τῶν χειλέων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο εἰσέτι κατὰ χώραν αἱ πλάκες αἱ καλύπτουσιν τὸν τάφον. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη κρανίον νηπίου ἐνὸς ἢ δύο ἐτῶν ἐν ἀπολιθώσει ἐντὸς τοῦ πώρου. Ἐξήχθη ἄθικτον ὁμοῦ μετὰ τοῦ λίθου. Μόνον ἔχνη τῶν ποδῶν διετρηοῦντο εἰσέτι καὶ οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχεν ὁ λάκκος. Πλησίον τούτου, ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ σπηλαίου, εὐρέθησαν ἄθικτα τὰ ὄστᾶ τῆς πυέλου καὶ τὸ ἥμισυ ἐκάστου τῶν μηριαίων ὀστέων παιδίου 3-5 ἐτῶν κατὰ χώραν ἐκτάδην. Μεταξὺ τῶν μηρῶν, εἰς τὴν θέσιν τῶν αἰδοίων, ἔκειτο ἀγγῆιον μετὰ σωληνωτῆς προχοῆς (θήλαστρον, feeding bottle). Ἐπὶ πλέον ὁ τάφος περιεῖχε κατὰ τὴν περιφέρειαν τρεῖς μικροὺς βόθρους. Ὁ πρῶτος ἀπέδωκεν ὄστᾶ καὶ κρανίον παιδὸς ἢ νεαροῦ ἐφήβου ὁμοῦ μετὰ τριώτου ἀμφορίσκου καὶ προχοϊδίου ἐν τεμαχίοις. Ὁ δεύτερος ὀλίγα ὄστᾶ καὶ κρανίον ἐφήβου καὶ ὁ τρίτος ὄστᾶ καὶ δύο κρανία, ἐν ἐφήβου καὶ ἐν νηπίου. Ὀλίγον περαιτέρω ἔκειτο ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐν τελευταίον κρανίον. Λόγῳ τῆς ὑγρασίας τὰ πάντα ἦσαν μαυρισμένα καὶ εἰς κακὴν κατάστασιν. Φαίνεται ὅτι πολλάκις εἰς τὸ παρελθὸν τοιαῦτα σημεῖα θὰ ἐξελήφθησαν ὡς ἔχνη καύσεως, διότι ἡ μελανὴ ἀπόχρωσις δύναται πράγματι νὰ ἀπατήσῃ. Ἡ ἀκριβεστέρα χρονολογία τοῦ τάφου θὰ καταστῇ ἐφικτὴ μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν πενιχρῶν εὐρημάτων, πάντως εἶναι ΥΕ ΙΙΙ. Ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι μεγάλοι σκελετοὶ δὲν εὐρέθησαν. Δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ τάφου παίδων.

Ὁ τάφος ἔχει διάμετρον θαλάμου. (τελείως κυκλικοῦ) 3.10 μ., ὕψος δὲ 2.35 μ. Ἄνω εἰς τὸ κέντρον διατρεῖται πολὺ καλῶς τὸ ἔχνος μαστοειδοῦς κοιλότητος. Ὁ δρόμος ἦτο πρὸς ΒΑ, ἡ δὲ θύρα, διαχρυσωμένη καλῶς ἔσωθεν (ἔξωθεν δὲν ἀπεκαλύφθη ἐφέτος), ἔχει ὕψ. 1.40 μ., πλ. 0.90 μ. καὶ καμαρωτὸν ἀνώφλιον. Ἡ τείχισις διατρεῖται ἄθικτος, ἧς οἱ ἔσωτερικοὶ λίθοι δὲν εἶναι κανονικοὶ (διότι ἐκτίζετο ἔξωθεν) καὶ ἐπὶ πλέον δὲν ὑπάρχει ἀνωτάτη σειρὰ λίθων εἰς τὸ ἔσω πρόσωπον τῆς τειχίσεως, διότι οὗτοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τεθοῦν ἔξωθεν.

Τέσσαρες τοῦλάχιστον περαιτέρω τάφοι εἶναι βέβαιοι εἰς τὴν περιοχὴν Τσουλέα, ἀλλ' ἀσφαλῶς θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι. Ἡ ἀνασκαφὴ των δυσκολεῖται εἴτε διότι ἐντὸς αὐτῶν φύονται μεγάλα δένδρα εἴτε ἄλλως. Ἡ μέχρι τοῦδε ὅμως προθυμία τῶν κατοίκων μᾶς δίδει τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ συνεχίσωμεν τὰς ἀνασκαφάς. Δύο εἰσέτι, ἴσως μάλιστα καὶ τρεῖς συστάδες μὲ ἀγνωστον ἀκόμη ἀριθμὸν τάφων ἐκάστη, πιστεύω νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰ πέριξ. Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν (Σβάρανα) ἐπεχείρησα τὸν κα-

Εἰκ. 14. Τάφος (;) 1 Σβάρανα.

θαρισμὸν ἑνὸς κυκλικοῦ σπηλαίου, τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται νὰ ἦτο ἄλλο ἀπὸ τάφον. Ἄν καὶ ἐφθάσαμεν μέχρι βάθους, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶχε παρουσιάσει τὸ δάπεδον, τοῦτο δὲν εὐρέθη. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ διάμετρος τοῦ κυκλικοῦ σπηλαίου εἶναι 2,90 μ. Εἰς τὸ Ἀνατολικὸν τοίχωμα τούτου (ἡ θύρα ἦτο πρὸς Δ) ὑπάρχουσι τρεῖς ὀριζόντιοι κόγχαι καὶ μία μικροτέρα (εἰκ. 14). Τὸ σπήλαιον καὶ αἱ κόγχαι, αἵτινες εἶναι στεναὶ καὶ περιέχουσι σκληρότατον χῶμα, βρίθουσι κυριολεκτικῶς τεμαχίων κεράμων ἀρχαίων. Μετ' αὐτῶν εὐρέθησαν ἀφθονα τεμάχια ὑαλίνων ἀρχαίων ἀγγείων καὶ μολύβδου εἰς λεπτὰς ἐπιμήκεις ταινίας. Λίθοι τινὲς ὁμοῦ εὐρεθέντες εἶναι ἰσχυρότατα κεκαυμένοι καὶ ἐμπεποτισμένοι ὀξειδίων σιδήρου. Οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ πρὸς τὸ παρόν. Ἴσως πρόκειται περὶ Μυκηναϊκοῦ τάφου μεταβληθέντος εἰς κάμινον ἢ χρησιμοποιηθέντος πρὸς ἀπόρριψιν ἀχρήστων προϊόντων καμίνου ἢ κλιβάνου.

Τὰ συμπεράσματα ἡμῶν ἐκ τῆς ἐφετεινῆς σκαφῆς πρέπει κατ' ἀνάγκην

νὰ εἶναι προσωρινὰ καὶ περιορισμένα. Φαίνονται ὅμως νὰ μᾶς ἀνοίγουν νέον πεδίον ἐρευνῶν. Ἡ μορφή τῶν τάφων φαίνεται νὰ εἶναι τὸ σπουδαιότερον γεγονός. Αἰτία εἶναι τὸ πέτρωμα, τὸ ὁποῖον ἐνῶ εἶναι ὥραϊος λίθος, ὁμοιόμορφος καὶ ἄνευ ρηγμαίων, εἶναι ἀφ' ἐτέρου ἀρχετὰ μαλακός, ὥστε νὰ λαξεύεται ἐνκόλως διὰ τῶν κοινῶν ἐργαλείων. Ἐντεῦθεν οἱ Πύλιοι ταφικοὶ ἀρχιτέκτονες ἠδυνήθησαν νὰ λαξεύσουν ὥραιότατους τάφους καὶ νὰ ἐφαρμόσουν εἰς τὴν λάξευσιν τὸ κανονικὸν γεωμετρικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον μετὰ πολὺ περισσοτέρου κόπου καὶ δαπάνης ἐφηροῦντο κτιστὸν εἰς τοὺς θολωτοὺς τάφους.

Εἰς τὰς ὁροφὰς τριῶν τάφων, οἵτινες εἶναι καὶ οἱ μόνοι διατηρουντες ταύτας, ἔχομεν ἀπὸ μίαν μαστοειδῆ ἢ δισκοειδῆ κοιλότητα, διαμέτρου 10-15 ἐκ. καὶ βάθους ὀλίγων ἑκατοστῶν, ἡ ὁποία ἴσως ἐχρησίμευε πρὸς περιστροφήν τοῦ ὁδηγοῦ. Οὗτος θὰ ἦτο ξύλινον τριγωνοειδὲς πλαίσιον, περίπου σωστὸν ὀρθογώνιον τρίγωνον. Ἡ μία (κάθετος) αὐτοῦ πλευρὰ περιστρεφότο ἐντὸς κοιλοτήτων τῆς ὁροφῆς καὶ τοῦ δαπέδου. Ἡ ἐτέρα ἦτο παράλληλος πρὸς τὸ δάπεδον, ἡ δὲ ὑπὸτείνουσα, ἔχουσα ἀκριβῶς τὸ σχῆμα τῶν τοιχωμάτων τοῦ τάφου, ἐχρησίμευεν ὡς διαρκῆς ὁδηγὸς εἰς τοὺς τεχνίτας τῆς λαξεύσεως, τοῦλάχιστον εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ τάφου ἔναντι τῆς εἰσόδου.

Γεννᾶται νῦν τὸ ζήτημα: Μιμοῦνται οἱ τοιοῦτοι λαξευτοὶ τάφοι τοὺς θολωτοὺς ἢ συμβαίνει τὸ ἀντίθετον; Ἐξ ὅσων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, δὲν ὑπάρχουν τάφοι θολωτοὶ ἀρχαιότεροι τῶν ΥΕ Ι θαλαμωτῶν τάφων τῆς Πύλου. Ἴσως λοιπὸν τὸ κυκλικὸν καὶ «θολωτὸν» σχῆμα ἐφηυρέθη ἢ ἀκριβέστερον ἴσως ἐφηροῦσθαι πρῶτον διὰ λαξευτοὺς τάφους καὶ ἀκολούθως ἐγένετο μίμησις κτιστῇ εἰς μέρη, ὅπου δὲν ὑπῆρχε πέτρωμα κατάλληλον πρὸς ἀσφαλῆ λάξευσιν.

Ὡς ἐλέχθη ἤδη, πιθανῶς δὲν ἦσαν πάντες οἱ τάφοι τῆς Πύλου ἐξ ὀλοκλήρου λαξευτοί, ἀλλὰ τινῶν τὸ ἀνώτατον μέρος ἐστεγάζετο θολωτῶς διὰ λίθων, ἐπειδὴ ὑπερεῖχε τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Οὕτως ἔχομεν ἤδη ὁμαλῶς τὴν ἰδέαν τῆς μεταβάσεως εἰς τὸν ἐξ ὀλοκλήρου κτιστὸν θολωτὸν τάφον. Τάφους ἐντελῶς κυκλικούς λαξευτούς, μὲ τὸ ἀνώτατον τμήμα κτιστὸν διὰ λίθων ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε μόνους τοὺς τῆς Κεφαλληνίας, οἵτινες ὅμως εἶναι τῆς ὑστάτης Μυκηναϊκῆς περιόδου (ΑΕ 1933, 70 ἐξ.). Προφανῶς ἐκ τῆς Πυλιακῆς περιοχῆς (ἐκτὸς ἐὰν ἤθελεν ἀνακαλυφθῇ καὶ ἄλλη πλησιέστερα, λ.χ. ἡ Τριφυλία ἢ ἡ Ἡλεία) εἰσῆχθησαν οἱ τάφοι οὗτοι εἰς Κεφαλληνίαν. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν πρέπει νὰ ἦσαν πατροπαράδοτοι. Μία χειροποίητος μελανὴ κεραμική, ἥτις ἐντὸς τῶν τάφων τῆς Κεφαλληνίας ἀνευρίσκεται παρὰ τὴν Μυκηναϊκὴν, ἅπαντ' ὡσαύτως καὶ ἐν Πύλῳ. Ἀκόμη καὶ τὰ φρεατοειδῆ ὀρύγματα, τὰ γεινιάζοντα πρὸς τοὺς τάφους (τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἐν πάσῃ περιπτώσει θεωρῶ σιροὺς Βυζαντινῆς ἐπο-

χῆς, ὅρα ΑΕ 1932, 29 ἐξ.), εἶναι κοινὰ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχάς. Παρὰ τοὺς τάφους Κορωνιοῦ ὑπάρχουν ἀρχετοὶ καὶ ἐξ αὐτῶν ἀνέσκαψα καὶ ἐμελέτησα τρεῖς. Δύο ἐξ αὐτῶν συγκοινωνοῦσι μεταξύ των διὰ μικρᾶς σύριγγος, εἰς δὲ τὸν πυθμένα τοῦ ἐνὸς εὐρέθῃ σκυφοειδὲς ἀγγεῖον Βυζαντινῆς ἢ Ἑνετικῆς ἐποχῆς. Ἐπὶ πλέον καὶ τὰ σχήματα τῶν «σιρῶν» εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχὰς εἶναι τὰ αὐτά.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς χρονολογίας τῶν ὀρυγμάτων τούτων ὑπάρχουν ἀσφαλεῖς ὁμοιότητες μεταξύ τῶν τάφων Πύλου καὶ Κεφαλληνίας. Δὲν θὰ ἦτο παράλογον νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι Ἀχαιοὶ τῆς Πύλου ἀπόκισαν τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους. Τὸ ταξίδιον τοῦ Τηλεμάχου ἀπηχεῖ πιθανῶς τὰς στενὰς ταύτας σχέσεις.

Ὡς πρὸς τὰ ταφικὰ ἔθιμα, αἱ μέχρι τοῦδε συναχθεῖσαι παρατηρήσεις ἄγουν εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα. Οἱ πρῶτοι νεκροὶ τῶν τάφων ἀπετίθεντο ἐπὶ τῶν δαπέδων ἀπὸ τῆς ΥΕ I μέχρι τῆς ΥΕ III ἐποχῆς. Ὅταν ὅμως ὁ τάφος ἐπληροῦτο νεκρῶν, τότε οἱ προγενέστεροι σκελετοὶ συνήγοντο καὶ ἐσωρευόντο ἀτάκτως τὰ ὅσα εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ τάφου, ὅπου σχεδὸν κατὰ κανόνα ἠνοίγοντο μικροὶ βόθροι. Ὀλίγα μόνον κτερίσματα ἠκολούθουν τοὺς σκελετούς. Πάντως δὲν ἔχομεν καὶ σημεῖα δεικνύοντα, ὅτι οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο μετὰ πολυτελῶν κτερισμάτων. Ὅσοι νεκροὶ ἐθάπτοντο ἐντὸς χωριστῶν λάκκων εἰς τὸ δάπεδον τοῦ τάφου ἀνοιγομένων, εὐρέθησαν πάντοτε ἀκτέριστοι καὶ ὑπάρχει πᾶς λόγος νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑστάτην περίοδον, καθ' ἣν ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ τάφοι. Ὁ τάφος Τσουλέα 1, ὅστις εὐρέθῃ ἐντελῶς ἀθικτος, παρουσιάζει ἀσυνήθη εἰκόνα, ἀλλὰ πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς μελέτης τῶν εὐρημάτων θὰ εἶναι πρόωρον νὰ ζητήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα. Πάντες οἱ ἐντὸς αὐτοῦ νεκροὶ εἶχον συλλεχθῇ μετὰ τῶν κτερισμάτων των εἰς σωροὺς κύκλῳ εἰς τὸ δάπεδον καὶ ἐντὸς κογχῶν. Ἐπ' αὐτῶν εὐρέθῃ στρῶμα χώματος 10 ἐκ. πάχους καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἢ ἐντὸς αὐτοῦ 10 ἀγγεῖα, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχον νεώτεροι νεκροὶ πλὴν ἐνὸς σχεδὸν πλήρους σκελετοῦ ἡμικεχωσμένου εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦτο στρῶμα. Ἐτέθῃ σκοπίμως τὸ χῶμα τοῦτο εἰς τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τοῦ τάφου ἢ ἐσχηματίσθῃ βαθμηδὸν μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων; Καὶ διατὶ νὰ συλλεχθῶσιν οἱ παλαιότεροι νεκροὶ ἀφοῦ δὲν ἐτάφησαν νεώτεροι; Ἴσως ἢ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν θὰ μᾶς διδάξῃ περισσότερα.

Ὀλίγαι εἰσέτι λέξεις εἶναι ἀναγκαῖαι ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς πόλεως Πύλου. Ἦδη μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀνακτόρου Ἑγγλιανοῦ, ὀλίγοι πλέον διστάζουν ὡς πρὸς τὴν θέσιν (τοῦλάχιστον ἐν γενικαῖς τοπογραφικαῖς γραμμαῖς) τῆς Ὀμηρικῆς Πύλου. Πάντως οἱ Ἀρχαῖοι εἶχον χάσει ἐντελῶς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἀνακτόρου, πάντα δὲ τὰ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὸν Νέστορα καὶ τὸν Νηλέα ἐδείκνυνον κάτω εἰς τὸ Κορυφάσιον. Ἀπὸ τὴν Ὀδύσειαν τοῦ-

ναντίον φαίνεται νὰ ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι ἡ Πύλος ἔκειτο μεσογειότερον, ἂν καὶ αἱ πηγαὶ τοῦ Ποιητοῦ ἦσαν ἤδη ἀμαυραί, ὥστε αἱ τοπογραφικαὶ πληροφορίαι εἶναι γενικῆς φύσεως. Τοῦναντίον ὁ ΣΤΡΑΒΩΝ (359), βασιζόμενος προφανῶς εἰς τοπικὴν παράδοσιν, ἀναφέρει ρητῶς καὶ ἄνευ δισταγμοῦ, ὅχι μόνον ὅτι ἡ παλαιὰ Πύλος ἢ Μεσσηνιακὴ ἦτο μεσογεία, ἀλλ' ὅτι «*ὑπὸ τῷ Αἰγαλέῳ πόλις ἦν*». Ἡ νεκρόπολις, τῆς ὁποίας τὴν πρώτην σκαφικὴν ἔρευναν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, δύναται πράγματι νὰ θεωρηθῇ ὡς κειμένη ὑπὸ τὸ Αἰγαλέον, διότι εὐθὺς μετὰ ταύτην ἀρχίζουσιν τὰ πρῶτα ὑψώματα, τὰ ὁποῖα κορυφοῦνται εἰς τὸ ὄρος. Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν τὸ μέρος ἐκεῖνο κατφεῖτο καὶ ὅτι συχνάκις ἀνεκαλύπτοντο Μυκηναϊκοὶ τάφοι, ἐντὸς ἐνὸς ἐκ τῶν ὁποίων ἠσκήθη καὶ ἡρωολατρία. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἡ τοπικὴ παράδοσις ὁρμωμένη ἐνετόπιζεν ἐκεῖ τὴν Πύλον καὶ ἡ παράδοσις αὕτη ἦτο προφανῶς ἡ πηγὴ τοῦ Στράβωνος. Φυσικὰ εἶναι δυνατόν ἡ πόλις αὕτη νὰ ἦτο ἄλλη καὶ ὅχι ἀκριβῶς ἡ Ὀμηρικὴ Πύλος. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀπλῶς δυνατόν, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ πολὺ πιθανόν, διότι αἱ συστάδες τῶν τάφων εἶναι πολλαὶ καὶ οἱ τάφοι ἀξιόλογοι, πρέπει ἄρα νὰ ἀνῆκον εἰς μίαν μεγάλην πόλιν. Αἱ μέλλουσαι ἀνασκαφαὶ πιθανῶς θὰ μᾶς παράσχωσι περισσότερα στοιχεῖα.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Κατὰ τὸ 1952 ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εὐηρεστήθη νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν γράφοντα τὴν ἀναγκαίαν πίστωσιν διὰ τὸν καθαρισμὸν ἡρειπωμένων ναΐσκων τοῦ Μυστρᾶ ἐκ τῶν λίθων καὶ χωμάτων, ὅσα ἐν αὐτοῖς κατὰ καιροὺς συνεσθρεύθησαν. Ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν χορηγίαν.

Τοὺς περισσοτέρους ναΐσκους σημειοῖ ὁ G. MILLET ἐν τῷ χάρτι¹, ὃν ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ ἔργον του *Monuments Byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 1. Ἐν τούτῳ διέκρινε διὰ γράμματος τοῦ ἀλφαβήτου ἕκαστον ἐκ τῶν παρεκκλησίων, δι' ᾧ, νομίζω, δὲν ἦτο βέβαιος ἐπ' ὀνόματι τίνος ἱεροῦ προσώπου ἐτιμῶντο. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω, ἐπισημανθέντα ὑπ' ἐμοῦ, ἀνεσκάφησαν καὶ ἄλλα ναῦδρια.

Ὅλα ὅσων ἐγένετο καθαρισμὸς εἶναι μικρῶν διαστάσεων καὶ ἔχουν μορφὴν αἰθούσης. Σχεδὸν πάντων οἱ τοῖχοι σώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἀλλαχοῦ ἄλλο, τινὲς δ' ἐκ τούτων, διατηροῦντες γεννήσεις θόλων, καθιστοῦν βέβαιον ὅτι τὰ παρεκκλήσια, εἰς ᾧ ἀνήκουν, ἐστεγάζοντο ὑπὸ καμάρας. Ὁ ἐσωτερικὸς χώρος πολλῶν ναΐσκων ἐκαλύπτετο ὑπὸ θάμνων καὶ μεγάλων λίθων. Ὑπ' αὐτοὺς εὐρίσκετο λεπτὸν μελανωπὸν στρῶμα ἐκ χώματος, χαλίκων καὶ ῥιζῶν, κάτωθεν δὲ τούτων ἐντὸς χωμάτων, ἀναμειγμένων μετ' ἄσβεστου, ὑπῆρχον ἀνάμικτοι πολλοὶ λίθοι μικροὶ καὶ μεγάλοι, τεθραυσμένοι κέραμοι καὶ πλίνθοι, ἐνίοτε τμήματα ὀλόκληρα τοίχων, διασώζοντα πολλάκις γραπτὸν διάκοσμον, καὶ τεμάχια ἐξωγραφημένου ἄβεστοκονιάματος, ἀποσπασθέντα ἀπὸ τοὺς κρημνισθέντας τοίχους. Ἡ ἀνάμιξις ὅλων τούτων ὠφείλετο εἰς τὴν ἐν πολλοῖς βαθμιαίαν κατερείπωσιν.

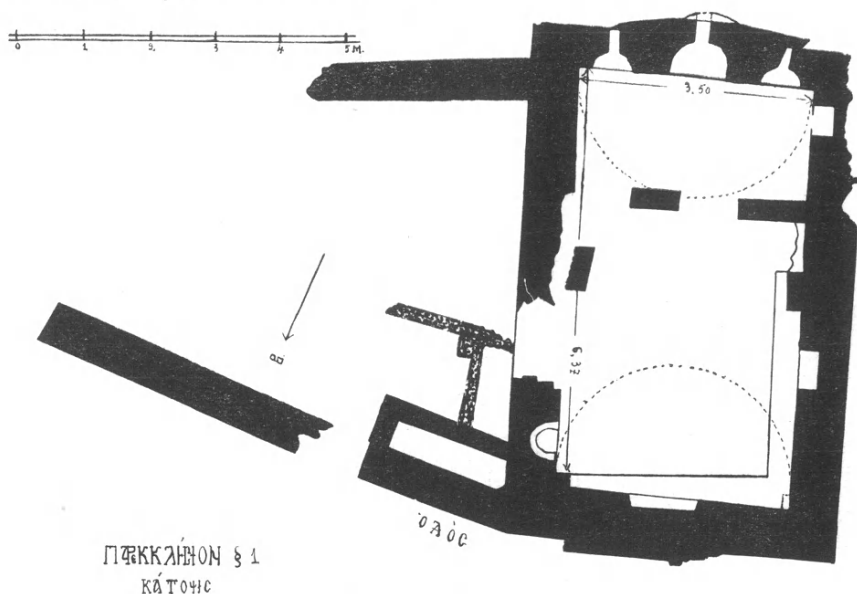
¹ Ἐκ τοῦ ἀνευ κλίμακος χάρτου ἀντέγραψα τὸ παρατιθέμενον πρόχειρον σχεδίασμα, παρένθετος πίναξ I, ἐν ᾧ κυρίως ἐσημείωσα τὰ παρεκκλήσια τοῦ Μυστρᾶ. Σκόπιμον ἔκρινα ὅπως διατηρήσω δι' ὅλους σχεδὸν τοὺς γνωστοὺς εἰς τὸν Millet ναΐσκους τὰς γαλλικὰς ὀνομασίας. Οἱ ἐντὸς κύκλων λατινικοὶ ἀριθμοὶ δεικνύουν τὰς θέσεις τῶν παρεκκλησίων, ὅσα ἐκαθαρίσθησαν ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων ἐσχάτως. Περὶ τῶν Ch. H, Ch. D (St Christophore) καὶ (V) δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ ἀνά χειρας ἐκθέσει, ἐπεὶδὴ ἀνεσκάφησαν δαπάναις ἄλλου ὁργανισμοῦ.

Ὁ G. MILLET εἰς νεώτερον ἔργον του, *L'École grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, πίν. 1 παρέχει ἐπίσης χάρτην τοῦ Μυστρᾶ μετὰ κλίμακος αὐτὴν τὴν φορὰν καὶ ἱκανῶν βελτιώσεων. Ἀντέγραψα τὸ σχεδίασμα ἐκ τοῦ παλαιότερου χάρτου, ἐπεὶδὴ εἶναι μεγαλυτέρων διαστάσεων καὶ εἰς αὐτὸν γίνονται κυρίως αἱ παραπομπαί κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὅμως τοῦ σχεδίου ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν τινὲς τῶν διορθώσεων τοῦ νεωτέρου χάρτου. Κατὰ τὴν δημοσίευσιν ὀριστικῆς μελέτης διὰ τὰ γνωστὰ παρεκκλήσια τοῦ Μυστρᾶ ἐλπίζω νὰ παράσχω ἀντίγραφον ἀρτιωτέρου χώρου τῆς νεκρᾶς πόλεως, ὃν ἤδη καταρτίζει ἐλληνικὴ τοπογραφικὴ ὑπηρεσία.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν μεγαλυτέρων λίθων τῆς ἐπιφανείας ἐπηκολούθει ἡ ἐκχώματῳσις, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τοῦ ἁγίου Βήματος ἢ ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἢ ἀμφοτέρωθεν. Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως ἐκυμαίνετο ἀπὸ 0,50-2 μ.

Ἐντὸς πολλῶν ναΐσκων καὶ περὶ αὐτοὺς εὗρέθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν πολλοὶ τάφοι.

Κατωτέρω ἐκτίθεται συνοπτικῶς ¹ ὅ,τι κυρίως προήγαγεν εἰς φῶς ἡ ἀνασκαφὴ ἐκάστου τῶν παρεκκλησίων.

Εἰκ. 1. Παρεκκλήσιον τῆς § 1.

§ 1. Δυτικῶς τῆς πύλης τοῦ κατωτέρου τείχους τοῦ Μυστρᾶ τῆς εὐρισκομένης παρὰ τὴν Μαρμάραν ὁ G. MILLET (Monuments, πίν. 1, Ch. C) σημειοῖ ναῦδριον. Ἡ ἐκσκαφὴ ἀπὴλλαξε τῆς ἐπιχώσεως ἐξωτερικῶς τὸν ἀνατολικὸν τοῦ τοίχου, τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τοῦ παρεκκλησίου (διαστ. 6,37 μ. × 3,50 μ) καὶ τὴν ἀριστερὰ αὐτοῦ αὐλὴν (εἰκ. 1). Τὸ δάπεδόν του εἶχεν ἐπιστρωθῇ δι' ἄμμοκονιάματος, ὅπως δεικνύουν περισωθέντα λείψανα. Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ παρὰ τὸν Ν. καὶ Δ. τοίχον ὑπάρχουν κτιστὰ θρανία. Ἡ θύρα ἀνοίγεται εἰς τὸν βόρειον ² τοίχον.

¹ Διὰ τὰ περισωθέντα ὑπολείμματα τῆς γραπτῆς διακοσμήσεως τῶν ναΐσκων ἐπιφυλάσσομαι νὰ γράψω ἐκτενέστερον ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι.

² Οἱ ὅροι βόρειος, νότιος κλπ. εἶναι συμβατικοί. Τὸ ἅγιον Βῆμα πολλῶν ναΐ-

Ἡ κεντρικὴ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς προέχει ἔξωθεν, ἐρειδομένη εἰς πόδιον πλατύ, χθαμαλὴν παραστάδα, ἣτις ὅμως εἰς τὴν βάσιν της δὲν ἐξέχει αὐτοτελὲς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἀλλ' ἐνσωματοῦται εἰς αὐτόν, διὰ τῶν ἐνθεν καθεῖθεν τῆς παραστάδος σχηματιζομένων τριγωνικῶν ἐπαρμάτων τοῦ τοίχου.

Ὁ ναὸς διασώζει λείψανα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου του ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου. Εἰς τὸ τύμπανον μικροῦ τυφλοῦ ἀψιδώματος, κοσμοῦντος τὸν δυτικὸν τοῖχον, εἶχε ζωγραφηθῇ ἄγιος, φέρων στρα-

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή εἰς τὸν Δ τοῖχον τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 1.

τιωτικὴν στολήν. Ἐκατέρωθεν τοῦ δεξιοῦ ποδός του, ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ βάθους, ἀναγινώσκεται ἐπιγραφή, γεγραμμένη διὰ λευκοῦ χρώματος (εἰκ. 2).

† μνίστειται Κ(ύριε)
τὴν ψυχὴν τοῦ
δούλου [[σου]] Διονησά
ου μοναχοῦ

ἔτους ΖΙΘ'
Ἰνδ. ιδ'
μηνὶ Ἰουλίῳ Ἰ
ἐτελείοθαι : —

Τὸ ἔτος ΖΙΘ' ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1511.

Ἡ ἐπιγραφή, ἀποτελοῦσα εἶδος ἐνθυμήσεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ τοιχο-

σκων, ὅπως τοῦ προκειμένου, δὲν εἶναι ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς, προφανῶς διὰ λόγους ἐδαφολογικούς.

γραφία τοῦ φέροντος τὴν στρατιωτικὴν στολὴν ἁγίου δὲν εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ 1511.

Εἰς τὴν Β.Δ. γωνίαν τῆς αὐλῆς ἐκαθαρίσθησαν δύο κτιστοὶ τάφοι, περιέχοντες ἑκάτερος ὁστὰ ἓνὸς νεκροῦ. Ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τάφου εὐρέθη τορνεσέλλιον.

§ 2. Ὁ ναῖσκος Ε (Monuments, πίν. 1, Ch.E) εἶναι σύνθετον οἰκοδόμημα (εἰκ. 3). Ὑπὸ τὸ κυρίως παρεκκλήσιον ὑπάρχει ὑπόγειον, μεθ' οὗ, ὡς ἔδειξεν ἡ ἀνασκαφή, συνάπτεται πρὸς Δ. ἄλλο κτίσμα. Νοτίως τοῦ

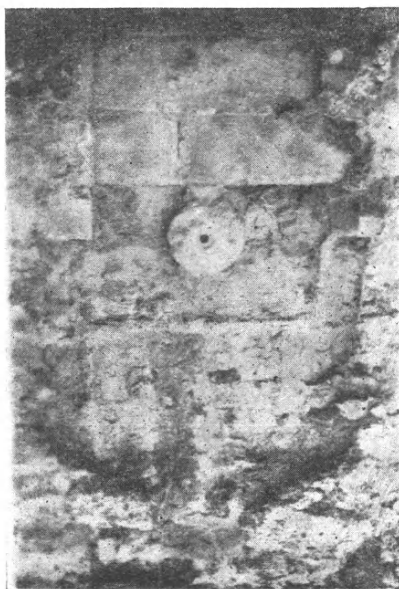
Εἰκ. 3. Τὰ παρεκκλήσια τῆς § 2.

παρεκκλησίου διατηρεῖται ἡρειπωμένον ἐπίμηκες διαμέρισμα, πιθανώτατα πλάγιος νάρθηξ, πρὸς ὃν ὁ ναὸς ἐπικοινωνεῖ διὰ θύρας. Βορείως τοῦ ναοῦ σώζονται ἐρείπια παραπλεύρως ὠκοδομημένου διωρόφου κτηρίου. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ἠνωγείου, διαγραφῶν ἐγγεγραμμένην ἀψίδα, ἡ ὁποία διατρυπᾶται ὑπὸ θυρίδος, καὶ ἀριστερᾷ αὐτῆς κόγχην, ἧς σώζονται ὑπολείμματα, γεννᾷ τὴν σκέψιν ὅτι εἴχομεν ἔδῳ δεύτερον παρεκκλήσιον.

§ 3. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ ναῖσκου F (Ste Kyriaki) ἀπεκάλυψεν ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ θρανία περὶ τοὺς τοίχους, ὁλόκληρα τὰ σωζόμενα τμήματα τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, δύο θύρας, ὧν ἡ μία ἀνοίγεται εἰς τὸν βόρειον καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸν νότιον τοῖχον, καὶ λείψανα γραπτῆς διακοσμήσεως. Μεταξὺ τῶν χωμάτων, ἅτινα εἶχον συσσωρευθῇ εἰς τὸ ἱερόν, εὐρέθη σπάραγμα τοιχογραφίας, εἰκονίζον τμῆμα κεφαλῆς ἁγίας, ἐνδεχομένως τῆς Θεοτόκου. Ἡ ὥραία τοιχογραφία φαίνεται ἔργον τοῦ ΙΕ' αἰ.

Τὸν ναόν (διαστ. 6,74 μ. × 3,45 μ.) ἐστέγαζε καμάρα. Εἰς τὸν Δ. τοῖχον παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν ἀνοίγεται ἡμικόγχη, κοσμουμένη διὰ τοιχογραφίας τῆς Βαπτίσεως. Διακρίνεται ὁ Ἰησοῦς καὶ ἀριστερᾷ ὁ Πρόδρομος. Ὑπὸ τὴν ἡμικόγχην τὸ ἀνοιγμα εὐρύνεται ὥς εἰς ὑποδοχὴν κολυμβήθρας. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐδῶ ἦτο ὁ τόπος τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος¹.

Τῆς ἐπιχώσεως ἀπηλλάγησαν καὶ οἱ ἔξω τῶν θυρῶν τοῦ ναοῦ χῶροι. Ὡσαύτως ἐκαθαρίσθη ἀνατολικῶς αὐτοῦ δεξαμενὴ ἱκανοῦ μεγέθους, ὁμοιάζουσα κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τραπέzion, ἐπικεχρισμένη ἐσωτερικῶς δι' ὕδραυλικοῦ κονιάματος. Κρήνη εὐρίσκεται εἰς τὴν βόρειον πλευράν της (εἰκ. 4). Ἡ δεξαμενὴ ᾠκοδομήθη ἐν μέρει ἐπὶ προγενεστέρου κτίσματος καὶ ἀνήκει ἴσως εἰς τοὺς πρώτους μεταβυζαντινοὺς χρόνους.

Εἰκ. 4. Ἡ κρήνη τῆς δεξαμενῆς

παρὰ τὸν ὁποῖον ζωγραφεῖται λαμπὰς ἐπὶ κηροπηγίου. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ κατωτέρου τμήματος τῆς κόγχης δεικνύει ὅτι εὐρίσκετο καὶ ἐνταῦθα ἐντετοιχισμένον ἄγγειον, ἔχον μάλιστα ὕψος 0,52 μ. Παρὰ τὴν Ν.Α. γωνίαν τοῦ Ἱεροῦ εὐρέθησαν τεμάχια τοιχογραφιῶν, εἰκονίζοντα τμήματα κεφαλῶν ἁγίων (εἰκ. 5).

Ὁ ναός, ἔχων διαστάσεις 6,63 μ. × 3,69 μ. ἐστεγάζετο ὑπὸ καμάρας. Τὸ δάπεδόν του εἶναι ἐπεστρωμένον μὲ ἄμμοκονίαμα, ὁμοιάζον πρὸς

§ 4. Ἡ ἐπίχωσις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ παρεκκλησίου G (Ch. G, S¹⁰ Anne) ἦτο περίπου 0.80 μ. Ἐξωτερικῶς τῆς βορείου θύρας ἔφθανεν εἰς ὕψος 1.70 μ. Ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος διασώζει ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀνὰ μίαν παραστάδα μεταξὺ δ' αὐτῆς καὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου τυφλὴν διακοσμητικὴν ἀψίδα. Ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου, εἰς θέσιν οἷαν καὶ ἐν τῷ προτέρῳ ναΐσκῳ, ἀνοίγεται κόγχη φέρουσα τοιχογραφίαν τῆς Βαπτίσεως τοῦ Ἰησοῦ,

¹ Παλαιότερον, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγ. Πέτρου Καλυβίων Κουβαρᾶ Ἀττικῆς, εὐρίσκειτο ἐντετοιχισμένην ἐκ λίθου κολυμβήθραν εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ νάρθηκος. (Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον, ἐγγὺς τοῦ δυτικοῦ ὑπῆρχεν ἐντὸς κόγχης ἐντετοιχισμένον ἄγγειον καὶ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς § 1). Πλησίον τῆς κολυμβήθρας, ἐντὸς κόγχης ἀνοιγομένης εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ νάρθηκος, ζωγραφεῖται ἐν Ἀγίῳ Πέτρῳ ἡ Βάπτισις.

σιμεντοκονίαν. Ὑπὸ τὸ δάπεδον ὑπάρχουν ἕξ καμαρωτοὶ τάφοι εἰς δύο σειράς (εἰκ. 6), ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ ὀλίγων πλίνθων. Ὁ μέσος τάφος τῆς Ἀν. σειρᾶς, παρ' ὃν φαίνεται ἐν τῇ εἰκόνι λευκὴ πλάξ, ἔχει διαστάσεις 1,90 μ. × 0,79 μ. × 1,18 μ. Πλίνθοι διαγράφουν τὸ πρὸς δυσμὰς χεῖλος τῆς καμάρας τῶν τάφων, ἡ ὁποία διακόπτεται παρ' ἐκάστω ἐγγὺς τῆς δυτικῆς του πλευρᾶς, ἀφίνουσα τετράπλευρον ἄνοιγμα, καλυπτόμενον ὑπὸ σχιστολιθικῶν ἢ ἕξ ἀσβεστολίθου πλακῶν. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ τάφου, οὗ παρέσχον ἀνωτέρω τὰς διαστάσεις, ἔχει πλάτος 0,65 μ. καὶ μῆκος

Εἰκ. 5. Τεμάχια τοιχογραφιῶν ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 4 (Ἀγ. Ἄννης).

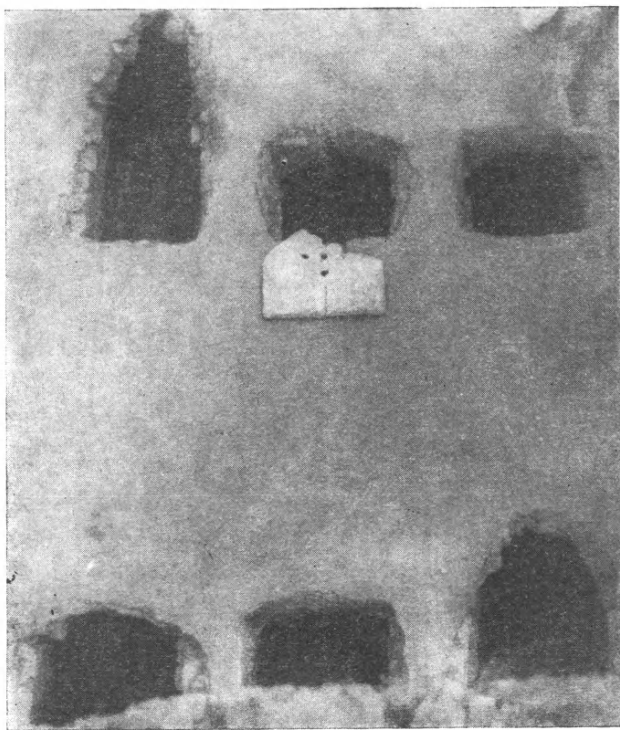
0,55 μ. Ὅσα πολλὰ ὑπῆρχον εἰς ἕκαστον τῶν τάφων, οἵτινες προφανῶς ἐχρησίμευον καὶ ὡς ὀστοφυλάκια. Μερικοὶ ἦσαν κεκινημένοι. Κεκινημένος ἦτο καὶ μεταγενέστερος ἐπίγειος κτιστὸς τάφος, ἐντὸς τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸν νότιον τοῖχον, ἐφαπτόμενος τοῦ τέμπλου. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εὗρίσκετο πρὸς δυσμὰς.

Ἐντὸς τῶν καμαρωτῶν τάφων εὗρέθησαν νομισμάτια (κατὰ τὸ πλεῖστον τορνεσέλλια), ἐνώτια, ἀπλαῖ πόρπαι, ἥλοι, ἀγνύς, ὄστρακα ἀγγείων, χυτῶν, κομβία, ὑπολείμματα ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων, πέταλα σιδηρᾶ καλιγίων καὶ τεμάχιον ὀστείου κτενός.

Ἐξω τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν ἐκαθαρίσθη κτιστὸς ἐπίγειος τάφος¹. Εἰς τὸ νότιον ἄκρον του εἶχον συγκεντρωθῇ ὀσά. Σκελετὸς ἔκειτο ἐκτάδην μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β.

¹ Εἰς αὐτὸν ἀπετέθησαν καὶ τὰ καλύτερον διατηρούμενα ὀσά ἐκ τῶν ἐξαχθέντων ἀπὸ τοὺς ἐντὸς τοῦ ναοῦ τάφους.

Εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν νότιον αὐλὴν ἀπεκαλύφθη σύστημα ὅλον τάφων. Δύο ἐξ αὐτῶν εὗρήνται κάτωθεν ἀρχοσολίων, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς. Αἱ ἀντυγες τῶν τόξων εἶχον γραπτὸν διάκοσμον, μιμούμενον πλινθοπερίβλητον σύστημα δομῆς. Ὁ ὑπὸ τὸ βόρειον ἀρχοσόλιον κτιστὸς τάφος ἴσως ἦτο διπλοῦς, διηρημένος εἰς δύο

Εἰκ. 6. Καμαρωτοὶ τάφοι ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 4 (Ἀγ. Ἀννης).

θήκας, ὧν ἡ μία εὗρίσκετο ὑπὲρ τὴν ἄλλην. Ἀθικτος ἦτο μόνον ὁ ὑποκείμενος τάφος, ὅστις ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακῶν καὶ περιεῖχε σκελετόν, ἔχοντα τὴν κεφαλὴν πρὸς βορρᾶν. Ἐπὶ τοῦ στέρνου εὗρέθη ἀργυροῦν ἀποτετριμμένον νομισμάτιον, φέρον ὀπὴν ἀναρτήσεως.

Διπλοῦς ἦτο καὶ ὁ κτιστὸς τάφος ὁ παρὰ τὴν θύραν τοῦ ναοῦ, ὁ ἐκτεινόμενος κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου. Ἐκάτερον τμήμα του περιεῖχε πλείονας τοῦ ἐνὸς νεκρούς. Τὸ ὑπερκείμενον εἶχε βάθος 0,68 μ. καὶ τὸ κάτωθεν αὐτοῦ 0,72 μ. Τὸ μῆκος ἀμφοτέρων εἶναι 2 μ.

Ἄλλοι ἐκ τῶν τάφων τῆς αὐλῆς εἶναι ἐσκαμμένοι εἰς τὸ ἔδαφος καὶ

ὀρίζονται ὑπὸ καθέτως ἐμπεπηγμένων λίθων ἢ πλακῶν. Εἰς τὴν αὐλὴν ὑπῆρχε καὶ ἀρχαῖον κοῖλον ἡλιακὸν ὥρολόγιον, λελαξευμένον ἐπὶ ἡμίσεος δωρικοῦ χιονοκράνου ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων τοιχογραφιῶν δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸν ναῖσκον εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ ΙΔ'. αἱ.

§ 5 Β.Δ. τῆς τέως οἰκίας Ν. Χρόνη, τῆς δηλουμένης διὰ τοῦ γράμ-

Εἰκ. 7. Τὸ σωζόμενον τμήμα τῆς ἀψίδος τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 5.

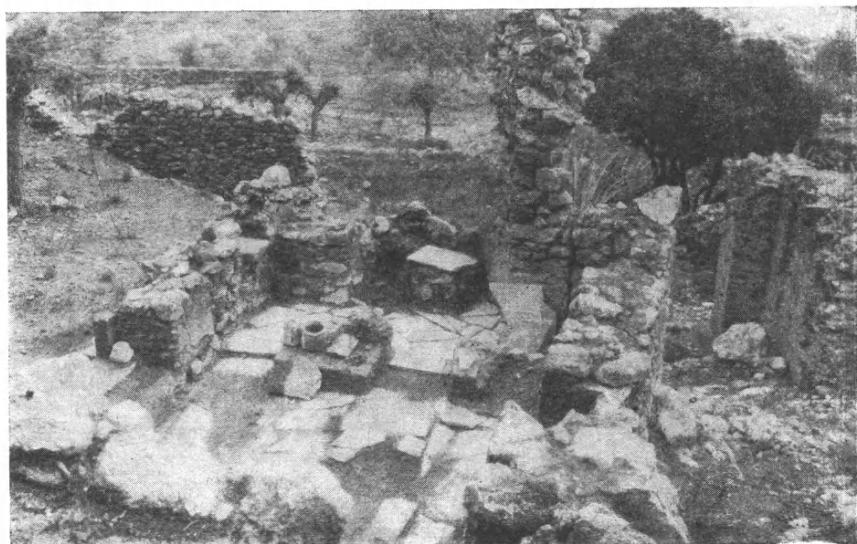
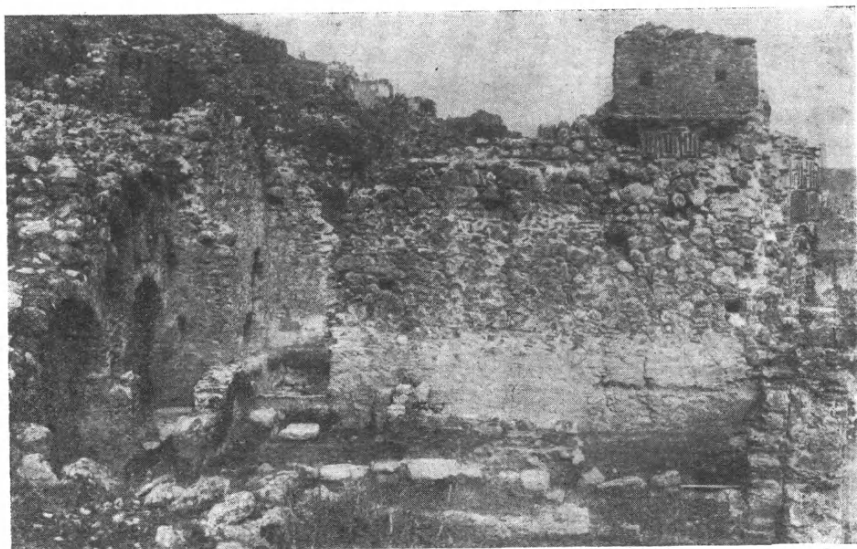
ματος Ι ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ MILLET (Monuments, πίν. 1), διεκρίνετο τμήμα ἡμιεξαγώνου ἔξωθεν ἀψίδος. Ἡ νότιος πλαγία πλευρά τῆς διετηρεῖτο ἐν μέρει εἰς ἱκανὸν ὕψος (εἰκ. 7). Φέρει τυφλὸν παράθυρον, τοῦ ὁποίου τὸ τόξον διαγράφουν πλίνθοι καὶ περιβάλλει ὀδοντωτὴ ἐκ πλίνθων διακοσμητικὴ ταινία. Ὀδοντωτὴ ταινία ὑπάρχει καὶ ἄνω τοῦ ἀψιδώματος εἰς εὐθεϊαν γραμμὴν· τὰ σχηματιζόμενα μετὰξὺ τούτου καὶ τῆς ταινίας κενὰ πληροῦν καθέτως ἐμπεπηγμένοι πλίνθοι. Τὰ λείψανα τῆς ἀψίδος ἐμήνουν ναῖσκον, τὸν ὁποῖον ὄντως ἀπεκάλυψεν ὁ καθαρισμός (εἰκ. 8,9 καὶ ἀρ. (1) ἐν παρενθέτῳ πίνακι). Αἱ διαστάσεις τοῦ παρεκκλησίου εἶναι $6,71 \times 3,22$ μ. Ἡ ἐπίχωσις εἶχεν ὕψος ἀπὸ 0,90 μ. ἕως 1,70 μ. Εἰς τὴν βάσιν ὀρθογωνίου κόγχης, εὐρισκομένης ἐπὶ τῆς βορείου

πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἐγγὺς τοῦ Δ. τοίχου εἶχε κτισθὴ τετράγωνος μαρμαρίνη λεκάνη ($0,575 \times 0,40 \times 0,175$ μ.).

Τάφοι ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου, δύο κτιστοί, ἐπίγειοι παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ εἰς παρὰ τὸν βόρειον, συνεχόμενος πρὸς τοὺς ἄλλους. Τὰ πρόσθια τοιχώματά των εἶναι ἐκτισμένα διὰ πλίνθων· ἔξωτερικῶς διακρίνονται ὑπολείμματα γραπτοῦ διακόσμου. Οἱ τάφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Εἰς τὸν Ν.Δ., περιέχοντα ὅσῳ ἐνὸς νεκροῦ, εὐρέθη ὀρειγάλινον βυζαντινὸν θυμιατήριον (κατσίων) μήκους 0,174 μ., μείζονος πλάτους 0,098 μ., πάχους 0,003 μ. (εἰκ. 10), ὁμοιάζον πρὸς τὸ τοῦ Μάρκοβ Μαναστῆρ τῆς Σεβρίας¹.

¹ Βλ. Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Πήλινον Βυζαντ. θυμιατήριον ἐν Α.Ε. 1930, σ. 130, εἰκ. 6,1.

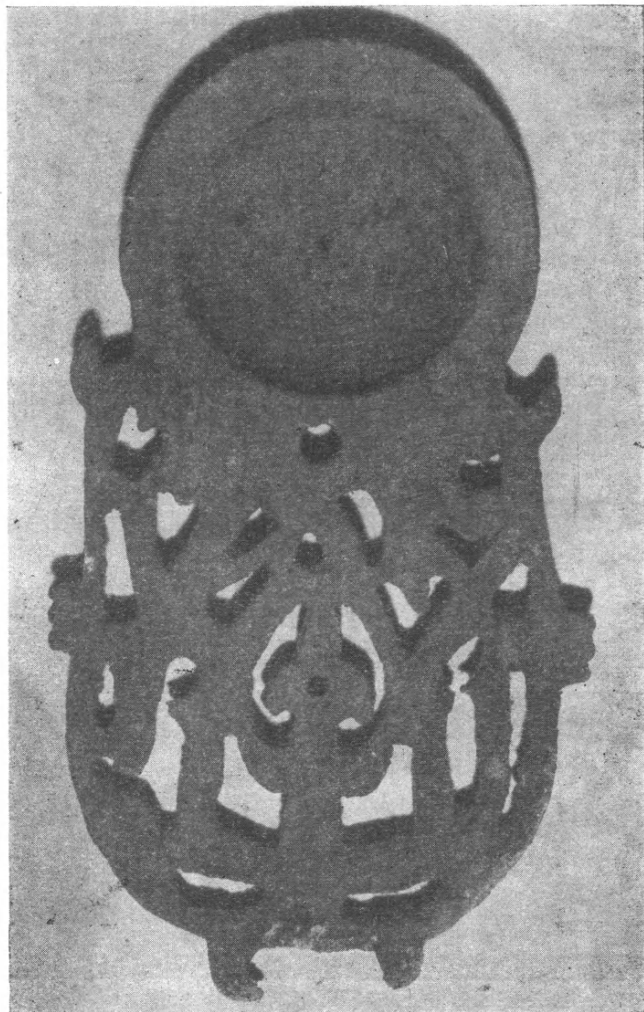
Εἰς κτιστὸν τάφον ἔξω τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸν Δ τοῖχον τῆς αὐλῆς, ὑπῆρχε

Εἰκ. 8-9. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 5 μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν
(φωτογρ. Β. Γεωργιάδη).

στεατίτης, ἴσως χρησιμεύων ὡς περίοπτον (διαστ. 0,035 μ. × 0,034 μ.),

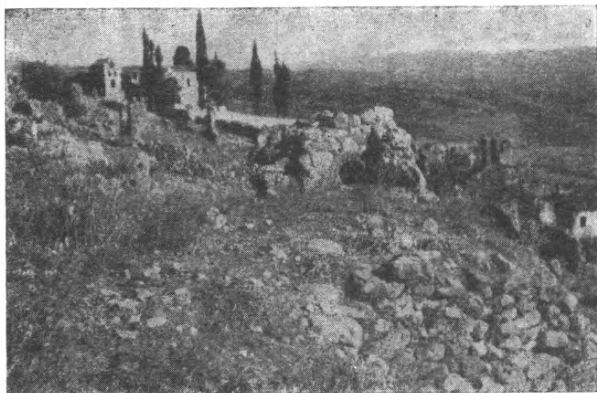
ἀποκεκρουμένος καὶ ἐν μέρει ἀποτετριμμένος, εἰκονίζων εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευρὰς ἁγίους ἐν προτομῇ.

Εἰκ. 10. Βυζαντινὸν κατσίον ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τῆς § 5.

§ 6. Πρὸς Δ τῆς τέως οἰκίας Ν. Χρόνη, ἐγγὺς τοῦ προηγουμένου παρεκκλησίου, προεξείχε τοῦ ἐδάφους τμῆμα τῆς Β.Α. γωνίας οἰκοδομήματος. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον διεκρίνετο κόγχη (εἰκ. 11). Ὁ ἐργάτης Δημ. Ἀναστασάκος μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι ἐνεθυμεῖτο πρὸ πολλῶν ἐτῶν λείψανα

τοιχογραφιῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς προεχούσης γωνίας. Πράγματι, ὅπως ἐβεβαίωσεν ἡ ἀνασκαφή, εὗρισκόμεθα ἐνώπιον ναΐσκου¹, διαστάσεων

Εἰκ. 11. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 6 πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 12. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 6 μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν (φωτογρ. Β. Γεωργιάδη).

5,30 μ. × 3,36 μ. (εἰκ. 12). Στενὰ τυφλὰ τόξα κοσμοῦν ἐνιαχοῦ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων, οἷτινες διασώζουν ὀλίγα ἔχνη τοιχογραφιῶν.

¹ Ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι ἡ θέσις τοῦ ναΐσκου δηλοῦται διὰ τοῦ (II).

Τὸ δάπεδον τοῦ ἁγίου βήματος εἶναι κεκαλυμμένον κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ πηλίνων πλακῶν τοῦ δὲ κυρίως ναοῦ ὑπὸ πλακῶν μαρμαρίνων καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου ὑπὸ μαρμαροθετήματος, ὅπερ διασώζει πρὸς Δ. συνεχομένην αὐτῷ ταινίαν ἐκ ψηφιδωτοῦ¹ διακόσμου.

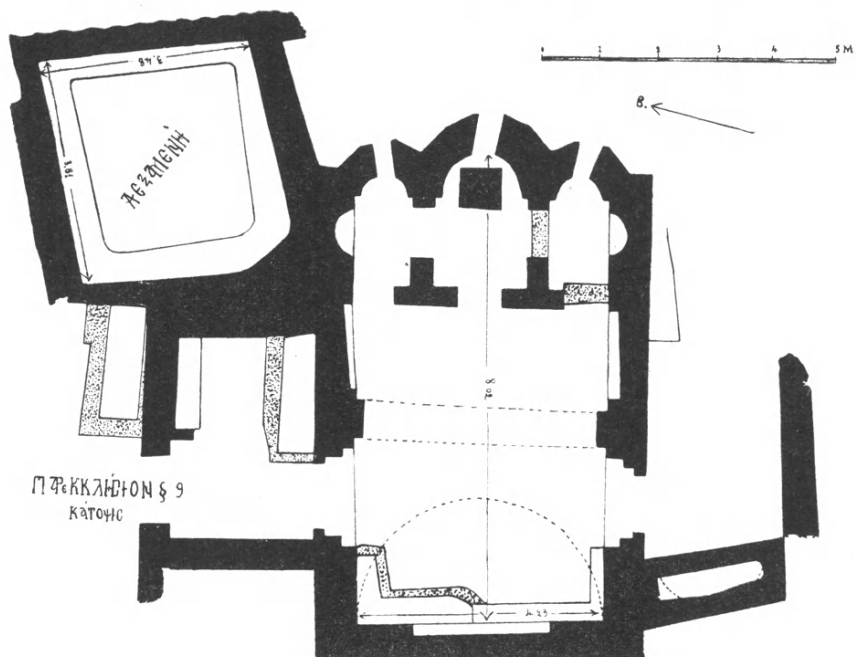
§ 7. Ἀριστερᾷ τῆς μεταγενεστέρας πύλης, δι' ἧς εἰσερχόμεθα εἰς τὴν δυτικωτέραν, ἔξωτερικὴν αὐλὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, διεκρίνετο κόγχη, ἀνοιγομένη εἰς τὸν ὑψηλὸν περίβολον τῆς αὐλῆς καὶ παρ' αὐτὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τμήμα ἡμικυκλικοῦ τοίχου, ὅστις εἶχεν ἐν σωματωθῇ εἰς τὸν περίβολον. Τὴν ὑπόνοιαν ὅτι πρόκειται περὶ ναῖσκου (βλ. ἀρ. (III) ἐν παρενθέτῳ πίνακι). ἐνίσχυσαν τὰ μόλις ἐπὶ τοῦ δρόμου διακρινόμενα ἴχνη τῆς Ν. τῶν μακρῶν πλευρῶν του. Αὕτη ἔφερεν ἐσωτερικῶς, ὡς ἔδειξεν ἡ ἀνασκαφή, τέσσαρας βαθύνσεις, πιθανώτατα τυφλὰ τόξα, ὧν τὸ δεύτερον ἀπὸ ἀνατολῶν διασώζει εἰς τὸ τύμπανον τμήμα τοιχογραφίας ὑστέρων χρόνων, ἴσως τοῦ 18 αἰ. Μόνον ὁ βόρειος τοίχος τοῦ παρεκκλησίου σώζεται εἰς ἱκανὸν ὕψος, διαγραφῶν ἀμβλείαν γωνίαν, ἧς τὴν μίαν πλευρὰν ἀποτελεῖ ὁ περίβολος τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, κτίσμα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ τὴν ἄλλην ὁ τοίχος συνεχομένου οἰκήματος. Ὁ ναῖσκος ἔχων διαστάσεις 7,50 μ. × 3,70 μ. περίπου, φαίνεται ὅτι ὑπέστη ἀνακαινίσεις. Ὅλα τὰ σωζόμενα μέρη τῶν τοίχων του δὲν εἶναι τῆς ἰδίας κατασκευῆς.

§ 8. Δυτικῶς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων παρὰ τὴν Ν.Δ. γωνίαν τοῦ ναοῦ, ὑπάρχουν ἐρείπια οἰκοδομήματος, οὗ ὁ ἀνατολικὸς τοίχος σχηματίζει μεγάλην ἐγγεγραμμένην ἁψίδα. Ὁ MILLET παρέχει κάτοψιν τοῦ κτίσματος ἐν Monuments πίν. 16,2 «Monastère du Brontochion». Ἐκαθαρίσθη ἐκ τῶν λίθων καὶ χωμάτων ὅλον τὸ κτήριο, ἐπίμηκες (διαστ. 10,55 μ. × 4,57 μ. κατὰ μέσον ὄρον), ἔχον εὐρεῖαν θύραν² εἰς τὸν δυτικὸν τοίχον. Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ χώρου ἦλθεν εἰς φῶς ἡ βάσις ἐγκαρσίου τοίχου, πάχους οὐχὶ μεγαλυτέρου τῶν 0,40 μ., διαιροῦντος εἰς δύο μέρη τὴν οἰκοδομήν. Οἱ τοῖχοι τοῦ δυτικοῦ τμήματος διασώζουσι λείψανα ἐπαλείψεως δι' ὕδραυλικοῦ κονιάματος. Ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει βράχος παρὰ τὴν θύραν· ἐπ' αὐτοῦ ἔχει κτισθῇ τοίχος κάθετος πρὸς τὸν δυτικόν, σχηματίζων μετὰ τῆς Β.Δ. γωνίας ὀρθογώνιον κοίλωμα. Αἱ ἐκατέρωθεν τῆς ἁψίδος στεναὶ λωρίδες τοῦ Α. τοίχου εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 0,70 μ. σχηματίζουν κρέμασιν περίπου 0,10 μ. καὶ κατὰ τὴν προεχούσῃ αὐτὴν συνεχίζονται ἕως ἄνω. Πρὸς τὸν Ν. τοίχον τοῦ κτηρίου συνέχονται ἔξωτερικῶς ἄλλοι τοῖχοι, κάθετοι πρὸς αὐτόν.

¹ Παραδείγματα μαρμαροθετημάτων δαπέδου ἐν συνδυασμῷ πρὸς ψηφιδωτὰ βλ. ἐν Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ἀρχ. τῶν Βυζ. Μνημείων τῆς Ἑλλάδος τόμ. Ζ' σ. 104 καὶ 215.

² Ἡ θύρα δὲν σημειοῦται εἰς τὴν παρὰ Millet κάτοψιν, ἀσφαλῶς διότι δὲν ἦτο ὁρατὴ ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κτηρίου.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἀψίδος εὐρέθη ὥραϊα, ἀλλ' ἀποκεκρουμένη ἀνάγλυπτος πλάξ ἐκ φαιοῦ λίθου, διαστ. 0,61 μ. × 0,55 μ., ἥς ὁ διάκοσμος κατὰ μὲν τὸ σχέδιον εἶναι οἶος καὶ ἡ τῆς πλακὸς τῆς δημοσιευομένης ὑπὸ τοῦ MILLET ἐν Monuments πίν. 53,12, κατὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν ὅμοιος πρὸς τὸν διάκοσμον τῶν γείσων πίν. 55,9. Περαιτέρω εὐρέθη τεμάχιον λοξοτμήτου γείσου, φέρον γλυπτὸν διάκοσμον, τμῆμα κιονοκράνου ἴσως χρησιμοποιηθὲν ὡς ἐπικράνον παραστάδος, ὅμοιον πρὸς κιονόκρανα τῆς Παντα-

Εἰκ. 13. Κάτοπις τοῦ ναοῦ § 9 τῶν «Ταξιάρχων».

νάσσης (MILLET, Monuments πίν. 38,4), ἐπίθημα κιονίσκου, πήλινον ἐπίμηκες ἀγγεῖον, τεμάχιον χαλοῦ ἐλάσματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκάλυπτε ποτε μέρος σπείρας κίονος, μετάλλινον διάτρητον ἔλασμα, ἀνῆκον εἰς ἄλυσιν ἀναρτήσεως πολυελαίου, καὶ ὀρειχάλκινος δακτύλιος.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐχρησίμευεν ὡς ἐστιατόριον ¹

¹ Ἐστιατόρια Μονῶν μὲ ἐγγεγραμμένην τὴν ἀψίδα συναντῶ μεταγενεστέρως κατὰ τὸ 1570 - 1592 εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ὁσίου Μελετίου καὶ κατὰ τὸν ΙΓ' ἢ ΙΖ' αἰ. εἰς τὴν Μονὴν τῆς Καισαριανῆς βλ. Α. ΟΡΑΝΑΟΥ, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ, Ἀθῆναι 1937, σ. 30, 31, Ἀρχεῖον τῶν Βυζ. μνημείων τῆς Ἑλλάδος Ε' σ. 57 καὶ Εὐρετήριο τῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τευχ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 162, εἰκ. 218 καὶ σ. 163.

τῆς Μονῆς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Ὡς ἐστιάτοριον (réfectoire) σημειοῖ τὸ κτίσμα καὶ ὁ MILLET ἐν τῷ χάρτι τοῦ Μυστρᾶ, L'École grecque dans l'architecture byzantine, πίν. 1. Ὅπισθεν τοῦ οἰκοδομήματος, παρὰ τὸν Ν.Δ. τοῖχον τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς, εἶναι ἐμφανῆ ἵχνη καὶ ἄλλων κτηρίων. Ὁ μελλοντικὸς καθαρισμὸς αὐτῶν ἴσως μοὶ παράσχη τὴν δυνατότητα νὰ διαλευκάνω περισσότερον τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως Ἀγίων Θεοδώρων καὶ Ὁδηγητρίας.

§ 9. Τὸν ναὸν τῶν «Ταξιαρχῶν» (διαστ. 7,25 μ. × 4,23 μ.) ἐστέγαξε καμάρα βαίνουσα ἐπὶ ἐνισχυτικῆς ζώνης (MILLET, Monuments, πίν. 6,6 Taxiarques). Ἐκάτερος τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ παρεκκλησίου κοσμεῖται ἀπὸ τυφλὸν τόξον, σχηματιζόμενον μεταξὺ τῆς παραστάδος τῆς ζώνης καὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, οὗ ἀπεκαλύφθησαν αἱ βάσεις (βλ. κάτοψιν τοῦ ναοῦ ἐν εἰκόνι 13).

Τὸ Διακονικὸν ἐτοιχίσθη μεταγενεστέρως καὶ τὸν χῶρόν του κάτω κατέλαβε τάφος¹. Ἐντὸς τῆς Προθέσεως εὐρέθη ἐπιγραφὴ ἐν ἱαμβικῷ τριμέτρῳ ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης διαστ. 0,57 × 0,26 × 0,09 μ. Ἀναφέρει τὸν κτίτορα τοῦ ναοῦ καὶ προσθίεται:

«*Ἦγρεται δὲ καὶ ὁ τοῦ σωτήρος θόλος
ἔτους Ϛ Ποῦ Ξοῦ Γ' Ἰνδ. Γ'*»

Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 6963 ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ 1455 μ.Χ. Δὲν εἶναι βέβαιον ποῦ ἦτο ἐντετοιχισμένη ἡ πλάξ. Ἐὰν εὐρίσκετο ἀρχῇθεν εἰς τὸν προκείμενον ναῖσκον, πρᾶγμα πιθανώτατον, τότε οὗτος δὲν ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν, ὥς φαίνεται δεχόμενος ὁ G. MILLET (Monuments, πίν. 1, 6,6 x α.), ἀλλ' ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτήρος.

Ἐντὸς τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν ἐκαθαρίσθησαν δύο συνεχόμενοι, κτιστοί, ἐπίγειοι τάφοι, περιέχοντες ἕκάτερος ὁστᾶ ἑνὸς νεκροῦ. Ὁ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον ἦτο παιδικός. Εἰς τὴν Ν. αὐλὴν ἀνεσκάφησαν τρεῖς τάφοι. Ὁ καταλαμβάνων τὴν δυτικὴν ἄκραν τῆς αὐλῆς ἔχει ὕψος 0,70 μ., μήκος 1,78, πλάτος 0,40 μ. Ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακῶν, εὐρίσκετο ὑπὸ ἀρκοσόλιον, οὗ διατηροῦνται μόνον αἱ γεννήσεις τῶν τόξων καὶ ἔκρυν πτεν ἕνα σκελετόν. Ὁ παρὰ τὸν Ν. τοῖχον τοῦ ναΐσκου ἦτο σκαπτὸς καὶ περιεῖχε δύο νεκροὺς μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς Δ.

Εἰς τὴν βόρειον αὐλὴν ἀνεσκάφησαν τέσσαρες τάφοι, ὁ εἰς κτιστὸς ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, οἱ δ' ἄλλοι μικρὸν αὐτοῦ ὑπερέχοντες. Ἔχουν κτιστῇ διὰ λίθων καὶ πλίνθων καὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πλακῶν. Μία ἐξ αὐτῶν (0,39 μ. × 0,38 μ.) ἀπετέλει τμῆμα ἀναγλύφου Ρωμ. χρόνων, εἰκονίζοντος Ἀφροδί-

¹ Περὶ αὐτοῦ βλ. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, Μυστρᾶς, Ἀθῆναι 1948, σ. 48, 49.

² Ἐντὸς τοῦ Βήματος καὶ παλαιότερον ἐθάπτοντο κληρικοί· βλ. Δ. ΠΑΛΛΑ, Σαλαμινιακά ἐν Α.Ε. 1950-51, σ. 177.

Παρακλήτεια Μουσικά.

την ἢ Νηρηίδα καὶ ἱππόκαμπον. Τὸ ἀνάγλυφον εἶχε τοποθετηθῇ ἀνεστραμμένον ἐπὶ τοῦ δευτέρου τάφου. Εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ τρίτου τάφου παρὰ τὴν Β.Α. γωνίαν εἶχεν ἐμπηχθῇ ὄρθιον τμήμα ἰωνικῆς παραστάδος ὕψους 0,51 μ., πλάτους 0,26 μ. Εἰς τὸν πρῶτον καὶ τρίτον τάφον εἶχομεν ἐπανειλημμένας ταφάς. Αἱ κεφαλαὶ τῶν νεκρῶν εὐρίσκοντο πρὸς Δ. ἐν ᾧ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον εἶχον συγκεντρωθῇ ὀστᾶ. Ἐντὸς τοῦ πρώτου τάφου εὐρέθησαν δύο τουρκικὰ νομισμάτια καὶ δύο κομβία. Ἐκ τοῦ δευτέρου προέρχεται ἀργυροῦν Οὐγγρικὸν νόμισμα τοῦ ΙΕ' αἱ. Πέταλα ὑποδημάτων ἀφθονα καὶ ὄστρακα ἀνεσύρθησαν ἐκ τῶν τάφων.

Β.Α. τοῦ ναοῦ καὶ χαμηλότερον ἐκαθαρίσθη δεξαμενὴ (διαστ. 3,81 μ. × 3,48 μ.), ἥς τὸ ἐσωτερικὸν ἔχει ἐπιχρισθῇ δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος καὶ τὰ τοιχώματα στενούμενα κάτω σχηματίζουν θρανία. Ἡ ὀροφὴ τῆς δεξαμενῆς ἦτο θολωτή.

§ 10. Ὁ ἔξω τοῦ περιβόλου τῆς Παντανάσσης καὶ ὑπερθεν αὐτοῦ ναὸς (MILLET, Monuments πίν. 1, Ch. I), τιμώμενος κατ' ἐγχώριον παράδοσιν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, ἔχει τρεῖς θύρας ἢ τῆς Δ. προσόψεως εἶναι τοξωτὴ καὶ τὸ τόξον τῆς διακόπτεται ὑπὸ ἄλλου ἀνακουφιστικοῦ, ὑπερκειμένου. Αἱ ἄλλαι δύο ἀνοίγονται ἀνὰ μία ἐπὶ ἑκατέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναΐσκου, μετὰ τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ τῆς πρώτης ἐνισχυτικῆς ζώνης. Τὸ παρεκκλήσιον (διαστ. 7,15 μ. × 3,95 μ.) ἐκάλυπτε καμάρα, βασταζομένη ἀπὸ δύο ζώνας, αἵτινες ἔβαινον ἐπὶ παραστάδων. Ὁ ναὸς ἔφερε τοιχογραφίας, ἀλλ' ἐκ τούτων ἔχνη μόνον ἐσώθησαν. Ἡ ἀψὶς ἡμικυκλικὴ ἐσώθεν εἶναι ἐξωτερικῶς ἡμιεξάγωνος. Πρὸς βορρᾶν τοῦ παρεκκλησίου σχηματίζεται ἐξώστης, βαίνων διὰ τὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τόξων. Ὅτι δ' ὁ ἐξώστης ἦτο ἐστεγασμένος καὶ ἀπετέλει στοὰν δεικνύουν γεννήσεις 4 τόξων, σωζόμεναι εἰς τὴν ἐξωτερικὴν παρεῖαν τοῦ Β. τοίχου τῆς ἐκκλησίας.

Ἐντὸς τοῦ ναΐσκου ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι, ὧν ἕκαστος περιεῖχεν ἀνὰ ἓνα νεκρὸν, κτιστὸς ὁ εἰς καὶ ἐπίγειος, ὁ δ' ἄλλος ἐντὸς τοῦ χώματος ἐσκαμμένος. Ὀλίγα ὀστᾶ εὐρέθησαν καὶ εἰς τοὺς δεξιὰ τῆς κυρίας εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ἐν τῇ αὐτῇ καθαρισθέντας τάφους. Ἀντιθέτως εἶχομεν πολλὰς ταφὰς εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἐπτά κτιστῶν τάφων, οἵτινες ἀνοίγονται ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ ἐξώστου. Αἱ μακραὶ πλευραὶ τῶν συγκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω, διευκολύνουσαι τὴν κάλυψιν τῶν τάφων ὑπὸ χονδρῶν πλακῶν. Ὀλίγα ἐνώτια, πόρπαι, δακτύλιος καὶ καπνοσῦριγξ (ἥος ἀπὸ δυσμῶν τάφος) εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτῶν.

Ἐντύπωσιν προκαλοῦν αἱ σχετικῶς ἁρμονικαὶ καμπύλαι τῶν τόξων τοῦ ναΐσκου, ὅστις ἀποτελεῖ κτίσμα πιθανῶς τοῦ ΙΕ' αἱ.

§ 11. Ἐν τῇ πλατείᾳ τῶν ἀνακτόρων, ἔναντι τῆς πτέρυγος τῆς λεγο-

μένης «τῶν Καντακουζηνῶν», ἐκίνησε τὴν προσοχήν μου γωνία οἰκοδομήματος, οὗ ὁ βόρειος τοῖχος παρουσιάζει τρόπον δομῆς πλινθοπερίκλειστον· κατὰ κυριολεξίαν εἶχεν ἔξωθεν ἐπένδυθῇ ὑπὸ χονδρῶν πωρίνων πλακῶν— μιᾶς αἱ διαστάσεις εἶναι 0,29 μ.×0,18 μ. × 0,10 μ. — περιβαλλομένων ὑπὸ πλίνθων. Ἴσως ἔφερον ὁμοίαν ἐπένδυσιν ὁ Α καὶ ὁ Ν τοῖχος. Ἡ Β πλευρὰ εἶχεν ἔξ σειρᾶς πωροπολίθων. Σώζεται ἡ κατωτάτη καὶ ἐν μέρει αἱ δύο ὑπερκείμεναι αὐτῆς. Ἡ ἐπένδυσις ἄρχεται εἰς ὑψὸς τι ἀπὸ τοῦ ἐδάφους.

Εἰκ. 14. Τμήμα τῆς ἐν τῇ πλατείᾳ τῶν ἀνακτόρων δεξαμενῆς.

Εἰκ. 15. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 12 πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

Τὸ πάχος τῶν πλίνθων, αἵτινες περιβάλλουν τὰς πωρίνας πλάκας, εἶναι ποικίλον. Ὁ βόρειος τοῖχος ἐπεκτείνεται πρὸς Δ. Ἡ ἐπέκτασις ὅμως αὕτη, τμήμα παρακειμένου κτηρίου, φαίνεται μεταγενεστέρα. Ἡ ἐκσκαφὴ ἀπεκάλυψε μικρὰν δεξαμενὴν σχήματος σχεδὸν παραλληλογράμμου (διαστ. 2,165 μ. × 0,985 μ. κατὰ μέσον ὄρον), ἥς αἱ πλευραὶ ἐσωτερικῶς ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Τὸ ὕδωρ εἰσήρχετο δι' ὑδραγωγοῦ πηλίνου σωλήνος, διατρυπῶντος τὴν Δ πλευρὰν παρὰ τὴν Β.Δ. γωνίαν εἰς μικρὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς δεξαμενῆς καὶ ἐπιπτεν ἐπὶ πλακός. Τὴν δεξαμενὴν ἐστέγαζε καμάρα, βαίνουσα ἐπὶ δύο τόξων, ὧν ἑκάτερον ἐστηρίζετο εἰς τὸν Α καὶ Δ τοῖχον (εἰκ. 14). Ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς εὐρέθησαν τεμάχια

σιδήρου, ὄστρακα καὶ τεθραυσμένον στόμιον μικροῦ πίθου.

Ὁ κ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ ἐν τῷ ἔργῳ του «Παλάτια καὶ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ» σ. 13, εἰκ. 6, σημειοῖ τὰ μέχρι πρό τιнос ὄρατὰ ἐρείπια τοῦ μικροῦ κτηγίου, τὸ ὁποῖον ὁ καθαρισμὸς παρουσίασεν ὡς δεξαμενὴν, διακρίνων αὐτὰ διὰ τοῦ γράμματος Θ. Τὰ ἐρείπια ὁ κ. Ὁρλάνδος θεωρεῖ κτίσμα τῶν χρόνων 1250 - 1350, ἐνῶ τὰ τοῦ παρακειμένου οἰκοδομήματος ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν. Τὰ σωζόμενα λείψανα τῆς δεξαμενῆς δὲν

Εἰκ. 16. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 12 μετὰ τὸν καθαρισμὸν.

δεικνύουν μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν αὕτη ᾗτο ἐξάρτημα κρήνης. Πάντως ἡ ἐπιμέλεια μεθ' ἧς εἶναι ἐκτισμένη καὶ ἡ γειτνίασις αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν πτέρυγα τῶν ἀνακτόρων ὁδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν μήπως ἐδῶ πρόπειν ἡ ἀναζητήση κανεῖς τὰ ἐρείπια τῆς κρήνης τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν Καντακουζηνόν¹.

§ 12. Παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου σώζεται ἡρειπωμένος ναῦσκος (ᾧρα παρένθετον πίνακα καὶ εἰκόνας 15 καὶ 16), οὗ ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος παρέσχε κάτοψιν ἐν Monuments πίν. 6,1, ἐνθα ἐκ παραδρομῆς

¹ Βλ. περὶ αὐτῆς G. MILLET ἐν Monuments πίν. 6,11 καὶ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 10, 11.

ἐσημειώθη ἀντὶ ἡμιεξαγώνου ἡμικυκλικῆ ἔξωθεν ἡ ἀψίς. Τὸ παρεκκλήσιον (6,18 μ. \times 2,69 μ.) ἔχει νάρθηκα (4,62 μ. \times 2,20 μ.) προεκτεινόμενον μά-
λιστα νοτίως αὐτοῦ καὶ στεγαζόμενόν ποτε ὑπὸ καμάρας ἐγκαρσίου πρὸς
τὸ λοιπὸν οἰκοδόμημα. Ἐντὸς τοῦ νάρθηκος ἐκαθαρίσθησαν πέντε τάφοι,
ἄλλοι ὑπὸ τὸ δάπεδον καὶ ἄλλοι ἐπίγειοι. Ἐκ τῶν πρώτων ὁ εἰς εἶναι
ἀπλῶς ἐσκαμμένος εἰς τὸ χῶμα (1,64 μ. \times 0,40 μ. \times 0,30 μ.), ὁ δ' ἄλλος

Εἰκ. 17. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 14
(Ἀγία Παρασκευή) πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

ὀρίζεται ὑπὸ καθέτως ἐμπεπηγμένων
εἰς αὐτὸ πλακῶν. Ἐντὸς τοῦ σκαπτοῦ
τάφου εὗρέθη δακτύλιος. Μεγάλαι,
χονδραί, ὀρθιαί πλάκες ἀποτελοῦν τὴν
προσθίαν πλευρὰν τοῦ ἐπιγείου τά-
φου, ὅστις ἐκτείνεται πρὸ τοῦ Δ τοί-
χου (2,20 μ. \times 0,50 μ. \times 0,48 μ.).

Οἱ δύο ὑπόλοιποι κατέχουν τὸ
νότιον τμήμα τοῦ νάρθηκος ἀπὸ Α
πρὸς Δ, εἶναι κτιστοί, ἐπίγειοι, χα-
μηλότερος ὁ πρόσθιος, ὑψηλότερος ὁ
ὀπισθεν, ὥστε σχηματίζουν ἀναβα-
θμόν. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ
χαμηλότερου τάφου εἶχε κτισθῇ μεταγε-
νεστέρως μικρὸν ὀστοφυλάκιον (0,69 μ.
 \times 0,60 μ. \times 0,30 μ.). Ὁ ὑψηλότερος εἶ-
ναι κεχωρισμένος ὀριζοντίως εἰς δύο
θήκας διὰ σειρᾶς πλακῶν ἐπιμελῶς
ἐκτισμένων καὶ ἐπεστρωμένων ὑπὸ κο-
νιάματος. Εἰς τὴν κατωτέραν θήκην
εἶχον ταφῇ ἀρκετοὶ νεκροί.

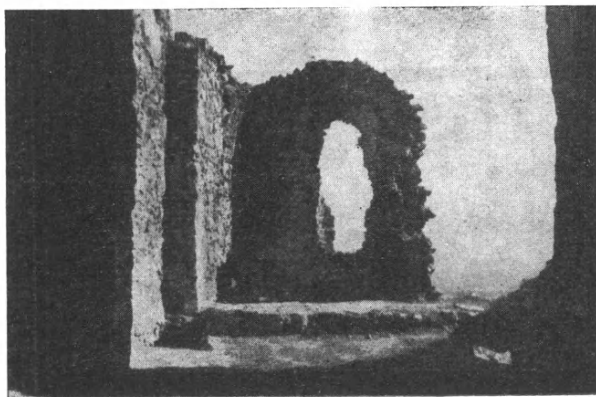
Τέλος πρὸς Δ τοῦ παρεκκλησίου ἀπεκαλύφθη καὶ ἐκαθαρίσθη τμήμα
λιθοστρώτου ἀνηφορικῆς ὁδοῦ¹.

§ 13. Ὑπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἡ κατωφέρεια τοῦ λόφου σχηματί-
ζει γωνίαν ἀπόκρημνον. Ἐκεῖ σώζονται λείψανα κτηρίου ἔχοντος ἡμικυ-
κλικὸν τοῖχον εἰς τὴν ἀνατολικήν του πλευρὰν. Ὁ MILLET, ἐνθ' ἄνωτ. πίν.
5,3 «Ruines au-dessous de St-Nicolas», διακρίνει τὸ οἰκοδόμημα διὰ τοῦ
γράμματος α. Δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ ναῖσκου, διαστά-
σεων 7,38 μ. \times 3,14 μ. (βλ. ἀρ. iv ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι). Ἡ ἐπίχωσις δὲν
ἦτο μεγάλη. Ἐκ τῶν τοίχων διατηρεῖται εἰς μεγαλύτερον ὕψος ἡ Β.Δ. γωνία.

¹ Ἐπιβεβλημένον εἶναι νὰ καθαρισθοῦν αἱ παλαιαὶ ὁδοὶ τοῦ Μυστρά. Ἀρκεταὶ
τῶν ὑπαρχουσῶν σήμερον εἶναι πολὺ νεώτεραι, ἐνῶ πάλιν πολλαὶ τῶν ἀρχαίων ἔχουν
ἐπιχωσθῇ.

Ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου ἀνεσκάφη τάφος περιέχων ὁστᾶ ἑνὸς νεκροῦ.

§ 14. Ἡ «Ἀγία Παρασκευή (MILLET, ἔνθ' ἄνωτ. πίν. 5,3, 6,2) διαστάσεων 8,53 μ. × 3,49 μ., ἐπεκρινώκει πρὸς Δ διὰ θύρας μὲ εἶδος νάρθηκος (διαστ. 3,58 μ. × 3,90 μ.) στεγαζομένου ὑπὸ καμάρας· ἐν αὐτῷ ἐκαθαρίσθησαν 3 σκαπτοὶ παιδικοὶ τάφοι. Ὁ νάρθηξ ἔχει δύο θύρας, μίαν πρὸς Β, ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν παρακειμένην ὁδὸν διὰ μακροῦ, χαμηλοῦ, θολωτοῦ διαδρόμου (διαστ. 9,60 μ. × 2,07 μ. κατὰ μέσον ὄρον) καὶ ἄλλην θύραν πρὸς Ν, φραχθεῖσαν εἰς ὑστέρους χρόνους, ὅταν πιθανῶς ἐκτίσθη ἡ αὐλὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Ὁ κυρίως ναὸς ἦτο θολωτός, σταυρεπίστεγος. Πλουσίαν

Εἰκ. 18. Τὸ παρεκκλήσιον τῆς § 14 μετὰ τὸν καθαρισμόν.

κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν φέρει ἐξωτερικῶς μόνον τὸ βορείον τύμπανον τῆς ἐγκαρσίου καμάρας¹.

Πλὴν τῆς βορείου θύρας τοῦ ναῖσκου ὑπῆρχε καὶ ἄλλη εἰς τὸν νότιον τοῖχον αὕτη, στενὴ, τοιχισθεῖσα μεταγενεστέρως².

Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ ἐκαθαρίσθησαν τέσσαρες σκαπτοὶ τάφοι, οἵτινες ἐκαλύπτοντο ὑπὸ σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ εἶχον τὰ τοιχώματα εἴτε ἐκτισμένα διὰ λίθων καὶ πλίνθων εἴτε συγκείμενα ἐκ τοίχου καὶ πλακῶν ὀρθίων, λιθίνων ἢ ἐξ ὀπτῆς γῆς. Ὁ Β.Δ. τάφος (1,95 μ. × 0,45 μ. × 0,45) ἐκρυπτεν ὁστᾶ ἑνὸς νεκροῦ.

Νοτίως καὶ ἔξω τοῦ ναοῦ ἀνεσκάφη ἄλλος τάφος, εὐρύς, καμαροσκέπαστος, ἐκτισμένος διὰ λίθων καὶ πλίνθων. Ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον ὁστᾶ ἑνὸς ὡσαύτως νεκροῦ, τεμάχιον βυζαντινοῦ πινακίου, ψαλλίς διὰ τὴν ἀπόσβεσιν

¹ Βλ. φωτογραφίαν αὐτοῦ παρὰ MILLET, ἔνθ' ἄνωτ. πίν. 11,1 πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀ. Ἀδαμαντίου γενομένης ἀναστηλώσεως.

² Ὁ MILLET δὲν σημειοῖ αὐτὴν ἐν τῇ κατόψει τοῦ ναοῦ, ἔνθ' ἄνωτ. πίν. 5,3 καὶ 6,2.

θρυαλλίδος κανδηλῶν καὶ μικρὰ πηλίνη πρόχους. Ὑπὸ τὸ ἱερὸν ἀνεσκάφη ἐγκάρσιον θολωτὸν ὑπόγειον, τοῦ ὁποίου ἡ στέγη εἶχε πρὸ πολλοῦ καταρρεύσει. Ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἀνθρωπίνων ὀστέων, ἅτινα ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ τῆς πρὸς Β. τοῦ ναοῦ προεκτάσεώς του, γίνεται προφανές ὅτι τὸ ὑπόγειον ἐχρησίμευεν ὡς ossuarium. Ἐντὸς αὐτοῦ μεταξὺ τῶν χωμάτων εὐρέθησαν κιονίσκος κηροπηγίου, ὀρειχαλκίνη κανδήλα, λεκάνη ἐκ φαιοῦ λίθου καὶ τεμάχια πωρολίθων διασώζοντα λείψανα τοιχογραφιῶν.

Εἰς τὴν Ἀγίαν Παρασκευὴν—ἀβέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ναὸς ἔφερε τοῦτο τὸ ὄνομα¹—εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ μακαρίτης Α. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ «ἐργασίαν ἐκσκαφῆς καὶ καθαρισμοῦ»². Πάντως τὸν χώρον εὗρον πάλιν πλήρη ἐρείπίων, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εἰκόνων 17 καὶ 18. Ὁ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ χρονολογεῖ τὸν ναῖσκον εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' αἰ.³. Ἐάν ὅμως ληφθοῦν ὡς κριτήριον τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὸν τελευταῖον καθαρισμὸν τεμάχια τοιχογραφιῶν θὰ ἐτοποθέτουν τὸ παρεκκλήσιον μᾶλλον εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΔ' αἰ.

§ 15. Κατὰ τὰς ἐργασίας πλακοστρώσεως τοῦ ΒΑ παρεκκλησίου τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀπεκαλύφθη κάτωθεν αὐτοῦ χθαμαλὸν θολωτὸν ὑπόγειον· τμήμα τῆς ὀροφῆς του εἶχε κρημνισθῇ καὶ διὰ τοῦ ῥήγματος εἶχον εἰσρεύσει λίθοι καὶ χώματα. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρέθη κιονόκρανον κιονίσκου ἴσως τέμπλου, τμήμα κιονίσκου μετὰ συμφυοῦς κιονοκράνου, ἀμφικιονίσκος ἀποκεκρουμένος, μαχαίριον μετὰ λαβῆς ὀστεῖνης καὶ δύο τορνεσέλλια. Ὀλίγα ἐσκορπισμένα ὀστᾶ ἀνεσύρθησαν ἐκ τοῦ μέσου τῆς ἐπιχώσεως. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ὑπογείου, ὅπερ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε πρόσβασιν, ἀνοίγεται κόγχη· εἰς τὸ τεταρτοσφαίριόν της εἶναι ἐμπεπηγμένος κρίκος, πιθανῶς δι' ἀνάρτησιν κανδήλας. Ἴσως τὸ ὑπόγειον κατεσκευάσθη διὰ λόγους ἐδαφολογικοῦς. Εἰς τὰ συνημμένα πρὸς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν κτίσματα ἐκαθαρίσθησαν δύο τάφοι· ὁ εἰς ὑπὸ τὸ κωδωνοστάσιον, κεινημένος, ἔχων ποτὲ διακόσμησιν ἐξωτερικὴν ἐκ πωρολίθων καὶ ὁ ἄλλος ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Β.Α. παρεκκλησίου, παρὰ τὸν δυτικὸν του τοῖχον, κτιστός, καμαρωτός, περιέχων δύο νεκροὺς μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς Ν. Ὁ τελευταῖος τάφος⁴ εἶναι ὅμοιος πρὸς τοὺς ἀνασκαφέντας ἐντὸς τῆς Ἀγίας Ἀννης· ἔχει πρὸς τὸ Ν ἄκρον τὸ ἀνοιγμά του, ἐπεκτείνεται ὅμως ἐπὶ τι καὶ ὑπὸ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ παρεκκλησίου. Σιδηρᾶ ἀντικείμενα, πῆλινον ἀγγεῖον, τορνεσέλλια,

¹ Δὲν ἠκρίβωσα μέχρι τοῦδε τοῦ στηριζόμενος ὁ G. MILLET ἀποκαλεῖ οὕτως ἀνεῦ ἐνδοιασμοῦ τὸν ναῖσκον εἰς ἀμφοτέρους τοὺς χάρτας τοῦ Μυστρᾶ, οὓς παρέχει (βλ. ἀνωτ. ὑποσημ. 1). Ἐνῶ δὲ καὶ ἄλλων ναϊσκῶν τὰ ὀνόματα σημειοῖ ἐν παρενθέσει εἰς τὸν παλαιότερον χάρτην, εἰς τὸν νεώτερον ἀπαλείφει τὰς παρενθέσεις.

² Π.Α.Ε. 1928, σ. 124.

³ Αὐτόθι σ. 124, 125.

⁴ Ἐν αὐτῷ συνεκεντρώθησαν καὶ τὰ ὀστᾶ τὰ ἐξαχθέντα ἐκ τοῦ ἄλλου τάφου.

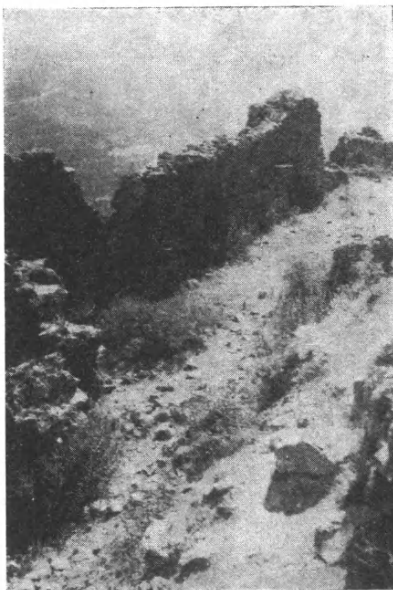
σιδηρᾶ λόγχη καὶ χαλκίνη πόρπη ζώνης ἐξήχθησαν ἐκ τοῦ τάφου, ὅστις ἀνῆκεν εἰς ἄγνωστον στρατιωτικὸν ἄνδρα τοῦ Δεσποτάτου, ἴσως τὸν κτίτορα τοῦ ναΐσκου.

§ 16. Ὑπὸ τὴν πύλην τοῦ φρουρίου Βιλλαρδουίνου, ἀνατολικῶς καὶ εἰς ἱκανὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν, ἐρείπια ἐπιμήκους οἰκοδομήματος διαφέρουν τῶν περὶ αὐτὰ ἡρειπωμένων οἰκιῶν. Ἡ σωζομένη Β.Δ. γωνία κοσμεῖται ἐξωτερικῶς ὑπὸ ζώνης ἐκ διπλῆς σειρᾶς παχειῶν (0,05 μ.) πλίνθων ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου παρὰ τὴν αὐτὴν γωνίαν, ὑψηλά, ἀνοίγεται μικρὰ φωτιστικὴ θυρίς, τοξωτή, ἥς τὸ τόξον σχηματίζουν πλίνθοι καὶ περιβάλλει πλίνθινον ἀψίδωμα. Μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα ἐξω τῆς μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ κτηρίου ἀπεκάλυψε τὰς βάσεις τριῶν ἡμικυκλικῶν ἀψίδων. Πρὸ ἡμῶν εἵχομεν ἄλλο παρεκκλήσιον (βλ. ἀριθμὸν (VI) ἐν παρενθέτῳ πίνακι) διαστάσεων 8,65 μ. × 3,97 μ. Ὑπὸ τὸ δυτικὸν τμήμα του ἀπεκαλύφθη ὑπόγειος, θολωτὴ δεξαμενὴ.

§ 17 Ὁ G. MILLET παρέχων κάτοψιν (Monuments, πίν. 6,10) τοῦ ἐν τῷ καταφυγίῳ τοῦ φρουρίου ἀρχοντικοῦ οἰκήματος σημειοῖ ἀψίδα ἐγγεγραμμένην ἐντὸς τῆς Ν.Δ. μακρᾶς πλευρᾶς του. Ἡ ἀψὶς φέρει λίθινον λοξόμητον διάζωμα εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους 1,36 μ. Κάτωθεν αὐτοῦ, ἀριστερά, ἐπὶ λίθου σώζονται λείψανα ἐρυθροῦ χρώματος. Κατὰ τὴν ἐκχωμάτωσιν ἀπεκαλύφθη δεξιότερον τῆς κόγχης, ἐντετοιχισμένος πήλινος σωλήν. Ἀνῆκεν ἄρα γε ἡ ἀψὶς εἰς παρεκκλήσιον τοῦ ἀρχοντικοῦ; Τὸ πρᾶγμα παρμένει ἀκόμη προβληματικόν.

Ὡσαύτως ἐκαθαρίσθη ἡ ὑπὸ τὸ ἀρχοντικὸν οἶκημα μεγάλη καμαροσκεπὴς δεξαμενὴ. Ἐν αὐτῇ εὐρέθη βυζαντινὸν νόμισμα, τεσσαρακοντανούμιον καὶ ἀμφικιονίσκος, πιθανῶς ἀνήκων εἰς τὸ παράθυρον τῆς ἀψίδος τοῦ παρεκκλησίου, περὶ οὗ θὰ γίνῃ ἀμέσως λόγος. Ὁ κιονίσκος διακρίνεται ἐν τῇ εἰκ. 20.

§ 18. Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω σχέδιον (πίν. 6,10) ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος παρέχει κάτοψιν καὶ τοῦ διδύμου ἐν τῷ καταφυγίῳ παρεκκλη-

Εἰκ. 19. Ὁ ἀρχαιότερος ναΐσκος τοῦ Φρουρίου πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.

σίον (Ch.K). Ἐξ αὐτοῦ πληρέστερον ἀνεσκάφη ὁ προσκεκολλημένος ἐπὶ τοῦ τείχους ναῖσκος (εἰκόνες 19, 20) ὁ ἀσφαλῶς παλαιότερος. Ἔχει διαστάσεις 8,94 μ. × 3 περίπου μ. Ἡ εὐρύτερα θύρα του ἀνοίγεται εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν. Εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς πρὲπει νὰ κατέλθωμεν βαθμίδας τινάς, ἀμελέστερον λελαξευμένας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις ἔχει ὑποστῇ ἔλαφρὰν διάβρωσιν. Διάβρωσιν παρουσιάζει εἰς μέγα μέρος τῆς ἐπιφανείας του καὶ μονολιθικός, ἀρράβδωτος κίων, μήκους 1,86 μ., διαμέτρου 0,275 μ. εὐρεθεὶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐκτάδην κείμενος. Ἐν μέσῳ τῆς ἐπιχώσεως ὑπῆρχε

Εἰκ. 20. Ὁ ναῖσκος τῆς εἰκ. 19 μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

παλαιοχριστιανικὸν ἐπίθημα, ἐπίθημα ἀμφικιονίσκου (μήκους 0,66 μ.), ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸ παράθυρον τῆς ἀψίδος καὶ τεμάχια τοίχων διασώζοντα λείψανα ἀγιογραφιῶν. Ἡ ἡμικυκλικὴ ἀψὶς εἶναι μεγάλη καὶ ἔχει παράθυρον εὐρύ, πλάτους 1,23 μ. Λείψανα ἀγίας Τραπέζης δὲν παρατηρήθησαν.

Ἡ ἐσκαφὴ τοῦ παρεκκλησίου ἀπεκάλυψεν ἐν αὐτῷ μεταγενέστερα προσκτίσματα, ἕως ἀναγόμενα εἰς βυζαντινοὺς χρόνους, πάχους περίπου 0,35 μ., βαίνοντα παρὰ τὸν βόρειον καὶ νότιον τοῖχον. Μετὰ τὴν καθάρισιν αὐτῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ παρεκκλησίου ἀπεκαλύφθη τοιχογραφία ἀτυχῶς ἀμυδρά, εἰκονίζουσα πιθανῶς ἱεράρχην. Δὲν

γεννᾶται νομίζω ἀμφιβολία ὅτι ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τούτου ἔχομεν τὰς ἀρχαιότερας τοιχογραφίας τοῦ Μυστρᾶ.

Ὁ ἀπὸ βορρᾶ συνημμένος ναῖσκος εἶναι μεταγενέστερον κτίσμα. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι. Ὁ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον ἐκαλύπτετο ὑπὸ κεράμων, ὁ δ' ἐγγὺς τοῦ νοτίου, ἐν ᾧ εἶχε ταφῇ εἰς νεκρὸς μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ, ὑπὸ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εἶχεν ἐπιστρωθῇ δι' ἀμμοκονιάματος, ἔχοντος ἐνιαχοῦ ἐπικεκολλημένας πλάκας ἐξ ὀπτῆς γῆς.

Δυτικῶς τῶν ναΐσκων ἐκαθαρίσθη μικρὸς χώρος, ὁ μέχρι τῆς κλίμακος τῆς σημειουμένης ὑπὸ τοῦ κ. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ εἰς τὸν ὁδηγὸν τοῦ Μυστρᾶ ('Αθῆναι 1948, σ. 100 σχ. 12, Διάγραμμα τοῦ Κάστρου).

§ 19. Ἐξω τῶν τειχῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁϊ-Γιαννάκη (MILLET, ἔνθ' ἄνωτ. πίν. 6,3) ἐκαθαρίσθη ἡ Β. αὐλὴ καὶ ὁ ἐν αὐτῇ ἐπίγειος, κτιστός, πλακοσκεπὴς τάφος ὁ προσκεκολλημένος εἰς τὸ κτήριο, παρὰ τὴν Β. Α. του γωνίαν. Ὁκτὼ κρανία ἐμαρτύρουν περὶ τοῦ πλήθους τῶν ταφέντων ἐν τῷ μνήματι.

Ἀπὸ δυσμῶν συνέχονται πρὸς τὸν ναὸν δύο κτιστὰ καμαρωτὰ ὀστοφυλάκια, ὧν ἕκαστον ἔχει μικρὸν ἄνοιγμα, διατρυπῶν τὴν καμάραν. Πλήθος σεσηπότεων ὀστέων, μεμιγμένων μετὰ χωμάτων ἐξήχθησαν ἐκ τῶν ὀστοφυλακίων. Ἐν αὐτοῖς εὐρέθησαν πολλὰ νομίσματα, ὧν τὰ πλεῖστα ἐνετικά τορνεσέλλια, τεμάχιον ὀρειχαλκίνου πολυκανδήλου, δίσκος χαλκοῦς διάτρητος διαμέτρου 0,225 μ., ἔχων εἰς τὸ μέσον ὀπὴν, χαλκαὶ ζωόμορφοι βάσεις, ἴσως λυχνίας κλπ.

Πολλοὶ νεκροὶ εἶχον ταφῇ εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ ναοῦ παρὰ τὴν Ν. θύραν κτιστόν, διὰ πλακῶν κεκαλυμμένον, ἡμιὑπόγειον τάφον.

Κατὰ τὰς ἐργασίας τέλος πλακοστρώσεως τοῦ ναυδρίου ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν Β.Δ. γωνίαν αὐτοῦ ταφαὶ ἐντὸς τοῦ χώματος (σκελετὸς καὶ δύο κρανία).

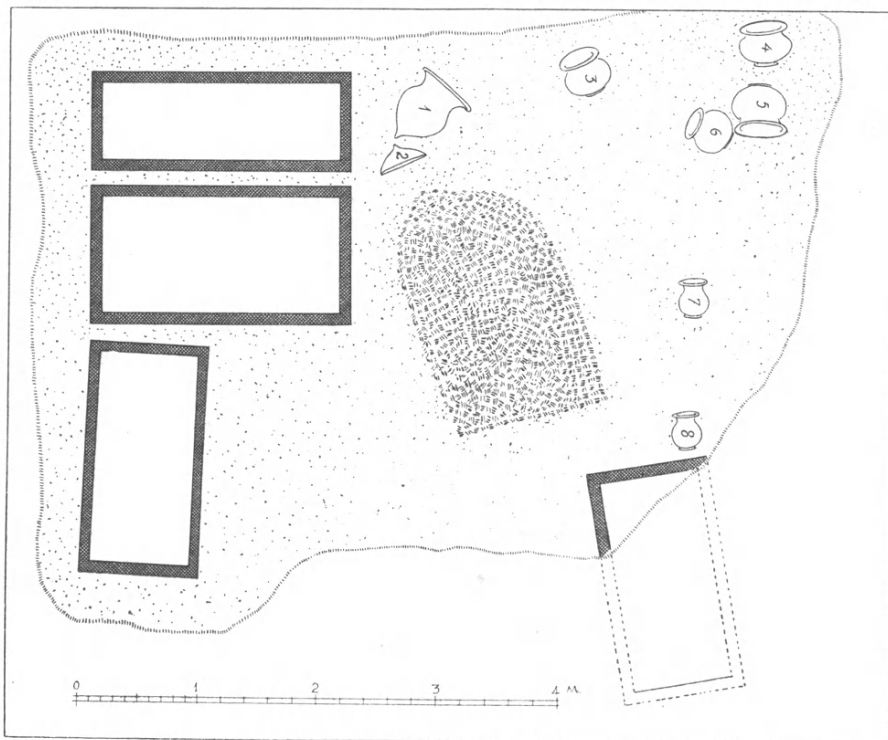
Διὰ τῶν ἀνωτέρω σκαφικῶν ἐρευνῶν ἦλθον εἰς φῶς τέσσαρα καθ' ὁλοκληρίαν ἄγνωστα παρεκκλήσια. Εἰς ταῦτα πρέπει ὡς πέμπτον νὰ προστεθῇ τὸ ἀνασκαφὲν ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1951 ὑπερθεὶν τοῦ Τουρκικοῦ λουτρῶνος, δαπάναις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς διοικούσης τὴν περιουσίαν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Μυστρᾶ¹. Οὕτως οἱ μέχρι τοῦδε γνωστοὶ μεμονωμένοι ναΐσκοι τῆς νεκρᾶς πόλεως ὑπερβαίνουν τοὺς 20. Οἱ πλεῖστοι ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1300-1450 περίοδον. Παλαιότερος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος εἶναι ὁ ἀρχικὸς ναῖσκος τοῦ Φρουρίου τοῦ Βιλλαρδουίνου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

¹ Ἐν τῷ παρενθέτῳ πίνακι Ι ἡ θέσις τοῦ ναΐσκου σημειοῦται διὰ τοῦ (V). Βλ. ὑποσ. 1 καὶ Π.Α.Ε. 1951, σ. 30. Τὸ παρεκκλήσιον IV τῆς § 13 δὲν ὑπελογίσθη, ἐπεὶ δὲ εἶχε σημειωθῇ ὑπὸ τοῦ Millet, καίπερ μὴ ἀνεγνωρισμένον ὡς παρεκκλήσιον.

19. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΧΙΩ¹

Ἀφορμὴν πρὸς συνέχισιν τῆς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Κ. Κουρουνιώτου ἀρξαμένης συστηματικῆς ἀνασκαφικῆς ἐξερευνήσεως τῆς Χίου¹ παρέσχε μοι

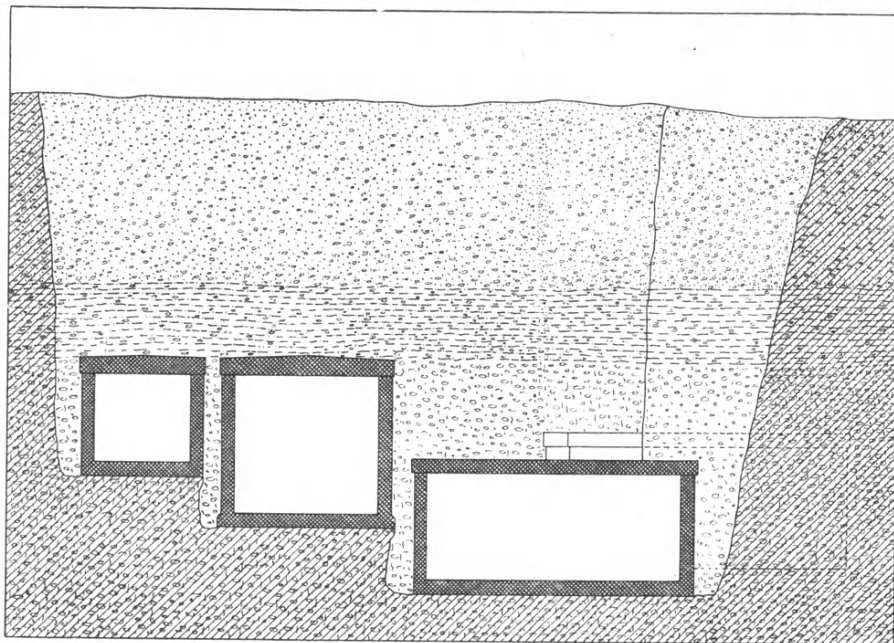
Εἰκ. 1 Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος νεκροταφείου ἐν Χίῳ.

ὑπηρεσιακὴ μετάβασις εἰς τὴν νῆσον κατὰ Μάιον τοῦ 1952 μετὰ τοῦ Ἐπι-

¹. Ἡ πρώτη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐν Χίῳ ἐγένετο πρὸ αἰῶνος σχεδὸν ὑπὸ τοῦ FUSTEL DE COULANGES, Mémoire sur l'île de Chio ἐν Archives des missions scientifiques V 1856. Ἡ ἔκθεσις τῶν ἀνασκαφῶν, τὴν ὁποίαν παρέχει, αὐτ. σ. 481 κ.έ., δὲν ἀνταποκρίνεται μὲν πρὸς τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις, ἐξακολουθεῖ ὅμως νὰ παραμένῃ ἀναντικατάστατος μελέτη περὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἐκτὸς τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἀειμνήστου Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ, Ἀρχ. Δελτίον I 1915, 64 κ.έ., αὐτ. II 1916, 190 κ.έ. Ἑλληνικὴ ἀνασκαφὴ εἶναι καὶ ἡ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας διὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ εἰς τὸν Ναγὸν τῶν Καρδαμύλων, ΠΑΕ 1921, 45 κ.έ. Εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς τὸν κ. Εὐαγγελίδην διὰ τὴν εἰς ἐμὲ πρόθυμον παραχώρησιν τῆς συνεχίσεως τῆς ἐρεύνης του.

θεωρητοῦ τῶν Ἀναστηλώσεων κ. Εὐστ. Στίκα. Ἡ ἀφίξις ἡμῶν εἰς Χίον συνέπεσε πρὸς τὴν τυχαίαν ἀποκάλυψιν ἀρχαίων σαρκοφάγων κατὰ τὴν διανοίξιν θεμελίων τῆς μικρᾶς οἰκίας τοῦ κ. Δ. Πιπινιά εἰς τὴν συνοικίαν *Ριζάρη* ἀπέναντι ἀκριβῶς τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ταξιαρχῶν.

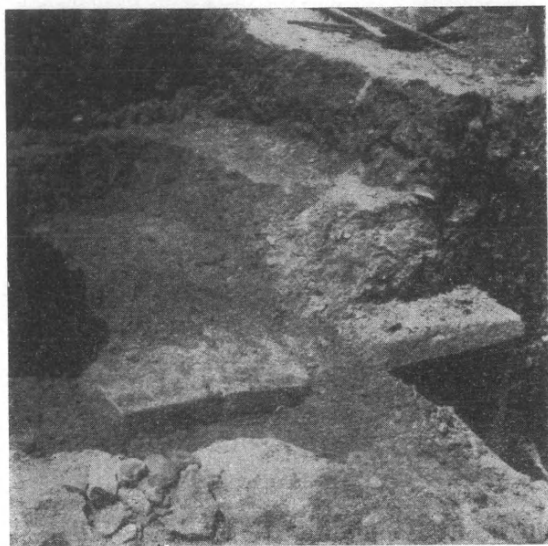
Τὰ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν σαρκοφάγων περισυλλεγένητα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἀνῆκον εἰς τὸν 8ον καὶ 7ον π. Χ. αἰῶνα, ἦτο δ' οὕτω ἐπιβε-

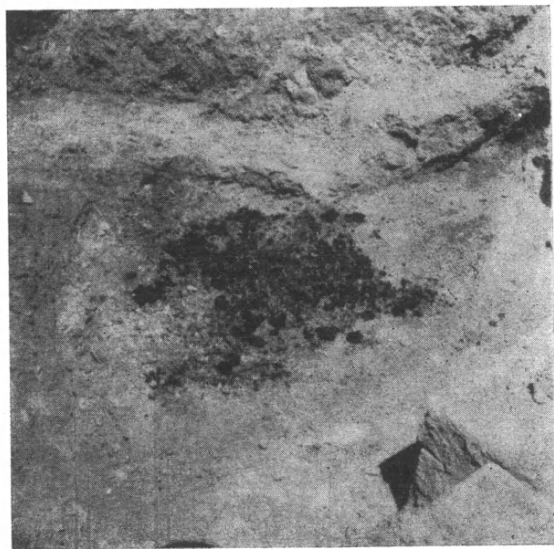
Εἰκ. 2. Τομή τῶν σαρκοφάγων τῆς εἰκ. 1.

βλημένη ἢ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ ἔστω καὶ περιορισμένου χώρου πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τῆς οἰκίας. Τὴν ἔρευναν προθύμως ἀνέλαβε δι' ἐμοῦ κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ Ὑπουργείου ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Καὶ ἐντεῦθεν εὐχαρίστως ἐκφράζω τὴν βαθυτάτην μου ὑποχρέωσιν πρὸς τὸν σεβαστὸν μου Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας κ. Ἀ. Ὁρλάνδον διὰ τὸ ἐπιδειχθὲν ἐνδιαφέρον. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐσυνεχίσθη μετὰ ταῦτα καὶ κατὰ μῆνα Αὐγούστου καὶ εἰς τὴν πέριξ τῆς οἰκίας Πιπινιά περιοχὴν, δυστυχῶς ἀρκετὰ περιορισμένην μεταξὺ τῶν οἰκιῶν τῆς συνοικίας. Τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς κατὰ Μάιον ἐρεῦνης εἶχον τὴν πολύτιμον συμπαράστασιν τοῦ φίλου κ. Εὐστ. Στίκα, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται τὰ συνοδευόντα τὴν παροῦσαν ἐκθεσιν σχεδιογραφήματα (εἰκ. 1 καὶ 2).

Εἰς τὴν τάφρον τῶν θεμελίων τῆς Α πλευρᾶς τῆς οἰκίας Πιπινιᾶ

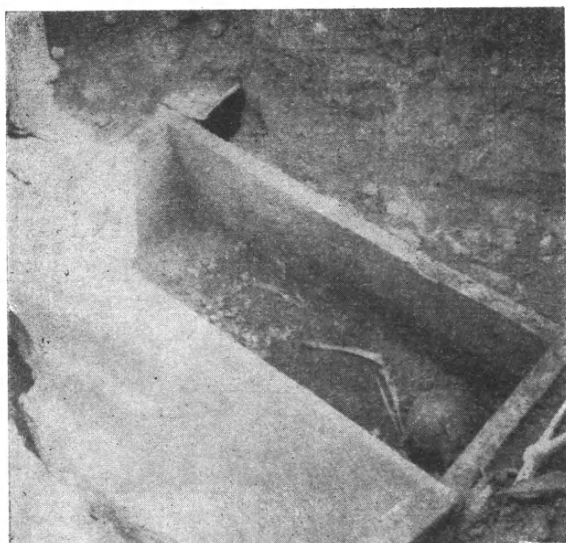
Εἰκ. 3. Αἱ σαρχοφάγοι I καὶ II καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτὰς ἐπίχωση.

Εἰκ. 4. Ἡ ὀπισθεν (δυτικῶς) τῶν σαρχοφάγων μεγάλη πυρά.

ἀνεφάνησαν αἱ στεναὶ πλευραὶ δύο παρ' ἀλλήλας κειμένων *σαρκοφάγων* κατευθυνομένων πρὸς δυσμὰς (εἰκ. 3)· ἡ βορειότερα τούτων εἶχεν ἀνοιχθῆ ἤδη ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Τρίτη *σαρκοφάγος* ἔκειτο βορειότερον ἐγκαρσίως πρὸς τὰς δύο ἄλλας· εἶχεν ὅμως αὕτη καταστραφῆ παλαιότερον. Ἐπίσης εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς τάφρου τῶν θεμελίων τῆς βορείου πλευρᾶς ἀνεφάνη καὶ τετάρτη *σαρκοφάγος*, ἣτις εἰσεχώρει ὑπὸ παραπλεύρως κειμένας οἰκίας ὥστε ἦτο ἀδύνατος ἡ ἔρευνα τῆς ὑπὲρ αὐτὴν ἐπιχώσεως, οὕτω δὲ ἡνοίχθη ἀπὸ τῆς στενῆς τῆς πλευρᾶς αὕτη.

Αἱ *σαρκοφάγοι* ἦσαν τοποθετημέναι ἐντὸς τοῦ πρὸς τοῦτο ἐσκαμμένου

Εἰκ. 5. Ἡ *σαρκοφάγος* I εὐθὺς μετὰ τὸ ἀνοιγμα αὐτῆς.

πρωόδους φυσικοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ὀπισθεν τῶν *σαρκοφάγων* (ἥτοι δυτικῶς αὐτῶν) ἐξετείνετο μεγάλη *πυρὰ* κατευθύνσεως B-N μήκους ὑπὲρ τὰ 2 μ. καὶ πλάτους 1 μ. περίπου, ἀποτελουμένη ἐκ κεκαυμένης γῆς, τέφρας καὶ ἀνθρώκων (εἰκ. 4) ἀναμεικτων μετὰ θραυσμάτων ὕδριας καὶ ἄλλων τινῶν.

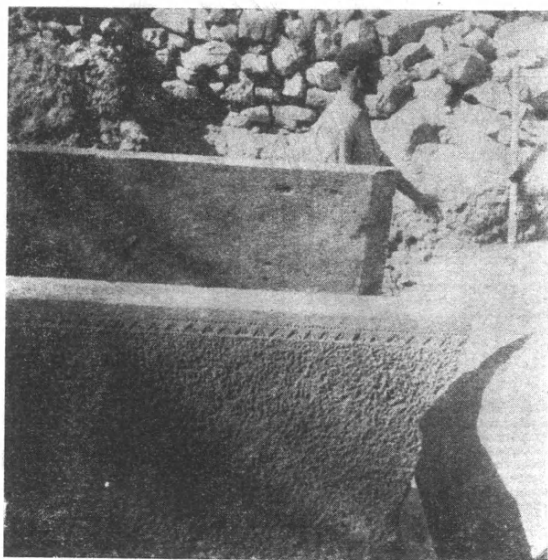
Πέριξ τῆς *πυρᾶς* ἀπεκαλύφθησαν ὀκτὼ *ταφαὶ* ἐντὸς μεγάλων ἀγγελίων κειμένων εἰς τὸ αὐτὸ εἰς ὃ καὶ ἡ *πυρὰ* ὕψος, ἡ ὁποία οὕτω περιβάλλεται τρόπον τινὰ ὑπὸ τῶν *σαρκοφάγων* καὶ τῶν *ταφῶν*.

Ἡ νοτιωτάτη *σαρκοφάγος* (εἰκ. 5) ἀνοιχθεῖσα ὕφ' ἡμῶν περιεῖχεν ἓνα σκελετὸν μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς ἀνατολὰς· παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ἔκειτο σχεδὸν ἀρτία ὕδρια καὶ τεμάχια δύο ἄλλων. Διαστάσεις τῆς *σαρκοφάγου*, μῆκος 2,10, πλ. 0,82, ὕψ. 0,68 μ. Τὸ κάλυμμα λεῖον μόνον εἰς τὴν

κάτω ὄψιν ἔχει ἀδρομερῶς ἀετωματικὴν μορφήν ὕψος αὐτοῦ 9 - 13 ἐκ.

Τὴν δευτέραν σαρκοφάγον εἶχον ἀνοίξει οἱ ἐργάται θραύσαντες τὴν ἀνατολικὴν στενὴν αὐτῆς πλευράν. Ἐξήγαγον ἐξ αὐτῆς δύο σχεδὸν ἀρτίας ὕδριας καὶ τεμάχια δύο ἄλλων. Μῆκος 2,14, πλ. 1,08, ὕψ. 1,22 μ. Τὸ κάλυμμα ἔχει μῆκος 2,18, πλ. 1,15 καὶ ὕψ. 11 - 17 ἐκ.

Αἱ δύο αὗται σαρκοφάγοι ὥς καὶ ἡ κατεστραμμένη τρίτη τῆς αὐτῆς πλευρᾶς εἶναι μονόλιθοι ἐκ πόρων τῶν Θυμιανῶν διακρινομένου διὰ τὸ

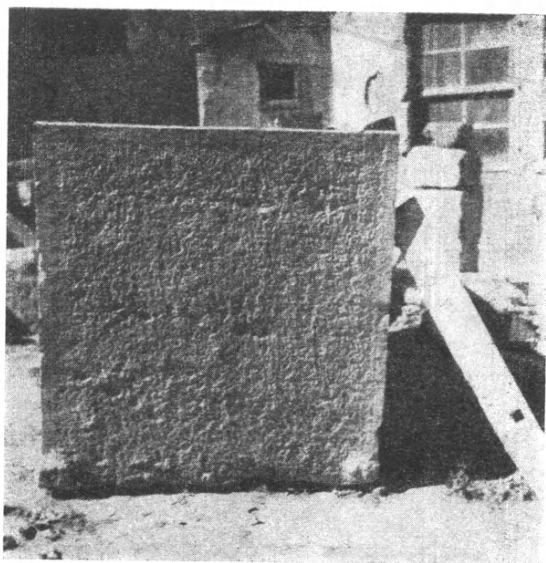
Εἰκ. 6. Τὸ περιθέον τὴν δευτέραν σαρκοφάγον κόσμημα.

βαθὺ ἐρυθρὸν ἐναλλασσόμενον πρὸς τὸ ὠχροκίτρινον χρῶμα καὶ τὴν ἀπολύτως συμπαγῇ, ἄνεν πόρων ἐπιφάνειαν.

Ἡ σαρκοφάγος τῆς ΒΔ γωνίας εἶχε ἰδιαιτέραν πλάκα δι' ἐκάστην πλευράν, ἐντὸς αὐτῆς δ' ὑπῆρχε μία μόνον μικρὰ καὶ διαφόρου σχήματος ὕδρια με ἀποτετριμμένην τὴν διακόσμησιν· ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ ἦτο ἐνταῦθα πρὸς βορρᾶν. Διαστάσεις τῆς σαρκοφάγου: 1,68 μῆκος, 0,56 πλάτος, 0,69 ὕψος.

Οὕτω σημαντικωτέρα εἶναι ἡ δευτέρα σαρκοφάγος καὶ διὰ τὸ μέγεθος, ἔχει διπλάσιον ὕψος ἢ αἱ ἄλλαι, καὶ διὰ τὴν διακόσμησιν (εἰκ. 6 - 7): Εἰς τὰς κάτω γωνίας αὐτῆς σχηματίζονται μικροὶ « πόδες », ὕψους καὶ πλάτους 0,10 καὶ πάχους 0,02 - 0,03 μ. Εἰς τοὺς πόδας τούτους τελευτᾷ ἡ περιθέουσα τὰς κατακορύφους καὶ τὰς ἄνω ὀριζοντίας αὐτῆς ἀκμὰς διακοσμητικὴ ζώνη

ἀποτελουμένη: ἐκ μικρᾶς λείας ταινίας, σειρᾶς στιγμῶν μεταξὺ δύο λεπτῶν

Εἰκ. 7. Ἡ στενὴ πλευρὰ τῆς μεγάλης σαρχοφάγου.

Εἰκ. 8. Αἱ ταφαὶ 1 καὶ 2 ὀπισθεν τῆς σαρχοφάγου Ι.

ἐγχαράκτων γραμμῶν, σειρᾶς τριγώνων, τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ ἐφάπτονται λεπτῆς ταινίας ὀφιοειδοῦς περιγράμματος μετ' ἐγχαράκτου εὐθείας εἰς τὸ μέσον· ἡ τελευταία αὕτη ταινία λείπει ἐκ τῶν στενῶν πλευρῶν. Ὁλόκληρος ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια τῆς σαρκοφάγου καθὼς καὶ τὰ μεταξὺ τῶν τριγώνων κενὰ εἶναι μόνον ἄδρομερῶς ἀπεξεσμένα. Διὰ ταύτης ἀποκτῶμεν ἐν ἁπλοῦν παράδειγμα ἐκ τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 7ου π. Χ. αἰ. διὰ τὴν τεχνικὴν τῶν οὕτω συνήθων ἐγχαράκτου διακοσμήσεως μνημείων τῆς Χίου· πρβ. BCH 1947/8, 273 κ.έ. καὶ αὐτ. 1949, 384 κ.έ.

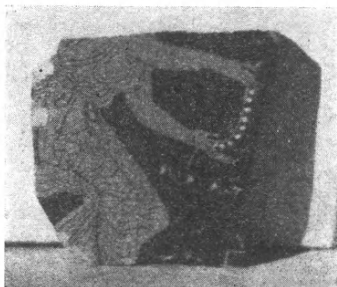
Εἰκ. 9. Τεμάχια οἰνοχόης καὶ ἄλλα χιακὰ ὄστρακα.

Ἐπίσης ἡ διάταξις τῆς διακοσμήσεως εἰς τὰς πλευρὰς καὶ ἡ κατάληξις αὐτῆς εἰς τέσσαρας « πόδας » παρέχει τὴν ἐντύπωσιν κατασκευάσματος εἰς τύπον « οὐρανοῦ » στηριζομένου ἐπὶ τεσσάρων στύλων. Ἡ σαρκοφάγος γίνεται ἤδη ἀπὸ τάφου ταφικὸν οἰκοδόμημα, ὥς εἶναι γνωστὸν ἐκ τῶν ἀκολουθούντων χρόνων. Ἡ τοιαύτη διακόσμησις λείπει ἐκ τῶν λοιπῶν σαρκοφάγων ἔνθα μόνον λεπτὴ λεῖα ταινία, πλάτ. 3 ἐκ. περιθεῖε τὰς ἀκμὰς. Εἶναι οὕτω προφανές καὶ ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ ἐκ τῆς διακοσμήσεως ὅτι ἐντὸς τῆς δευτέρας σαρκοφάγου ἐκρύπτετο ἐπίσημος νεκρός.

Αἱ ἐντὸς τῶν μεγάλων ἀγγείων ταφαὶ περιβάλλουν ἀπὸ Νότου καὶ Δυσμῶν τὴν πυράν. Διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἀγγείων εἶχεν ἐκσκαφῇ ὀλί-

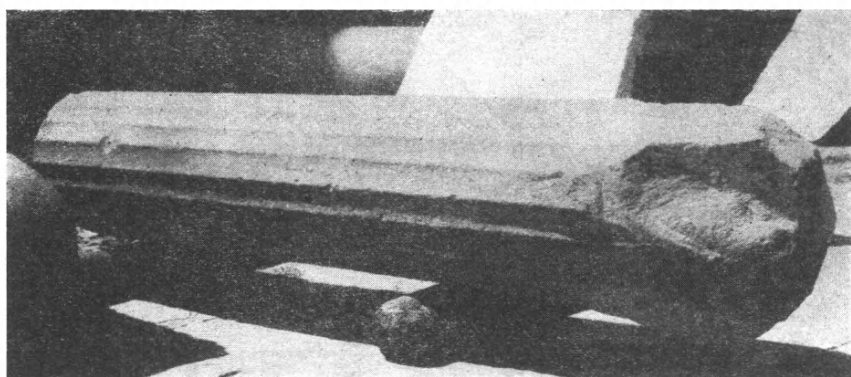
γον μόνον ὁ βράχος, ὥστε ταῦτα ἦσαν ἡμικεκλιμένα μὲ τὸ στόμιον πρὸς οἰανδήποτε κατεύθυνσιν.

Ὁ ὑπ' ἀρ. 1 τάφος ἐκλείετο διὰ τεμαχίου κεράμιου στρωτήρος, ὁ ὑπ' ἀρ. 2 διὰ δύο πλακῶν (εἰκ. 8), ὁ ὑπ' ἀρ. 6 διὰ κοινοῦ λίθου. Οἱ τάφοι 4 καὶ 5 ἦσαν ἀκόσμητοι ἀμφορεῖς. Ὁ ὑπ' ἀρ. 6 εἶναι πίθος ἀκόσμητος ἐκ χονδροῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ μὲ δύο ἐγχαράκτους ὀριζοντίας γραμμὰς εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους. Οἱ λοιποὶ ἦσαν πιθοειδεῖς ἀμφορεῖς: εὖρὸν στόμιον, ἄνευ λαιμοῦ, μὲ δύο ὀριζοντίους λαβὰς καὶ εἰς ὅξυ λήγοντα πυθμένα. Τὸ σχῆμα εἶναι ἀσύνηθες. Ἡ διακόσμησις εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ὕδριων: γραμμαὶ καὶ ὁμόκεντροι κύκλοι ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Εἰκ. 10. Τεμάχιον ἐρυθρομόρφου ἀγγείου μὲ παράστασιν τῆς Μούσης Ἑρατοῦς.

Ἐκ τούτων οἱ 4 καὶ 5 δὲν περιεῖχον ἐκτὸς τοῦ χώματος εἰμὴ τέφραν καὶ ἐλάχιστα ὀστᾶ. Εἰς τοὺς ἄλλους περιείχοντο ἀπὸ 3-6 μικρὰ ἀγγεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πάντοτε σχεδὸν οἰνοχόη καὶ μόνωτα, χαρακτηριστικῶς χιακά, κύπελλα. Μόνον εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 3

Εἰκ. 11. Ἀρχαῖκός ἐνεπίγραφος κίων.

τὰ μικρὰ ταῦτα ἀγγεῖα εὐρίσκοντο ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν κλειουσῶν αὐτὸν πλακῶν.

Ἀμέσως ὑπερθεῖν τῶν τάφων ὑπῆρχε σχετικῶς ἀδιατάρακτον στρῶμα ὕψους 50 περ. ἐκ. πλούσιον εἰς ἀνατολίζοντα χιακὰ τεμάχια (εἰκ. 9) ὥς καὶ

ὀλίγα τεμάχια εἰδωλίων. Ἐλάχιστα ἦσαν καὶ ἐνταῦθα τὰ μὴ χιακά (ναυκρατικά) ὄστρακα. Τὰ ἀνώτερα στρώματα ἦσαν ἀνάμεικτα οὐχὶ ὅμως νεώτερα τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.

Ἡ ὑπὲρ τοὺς τάφους ἐπίχωσις συνεχίζεται εἰς ὁλόκληρον τὴν περίεξ ἔκτασιν, ὥς ἔδειξαν οἱ ἀνοιχθέντες λάκκοι καὶ τάφροι εἰς τοὺς ὀλίγους ἐλευθέρους χώρους τῆς περιοχῆς μεταξὺ τῶν οἰκιῶν καθὼς καὶ εἰς τὸν δυτικῶς τῆς συνοικίας κείμενον ἀγρὸν Φραγκάκη.

Βορείως τοῦ ἀνασκαφέντος ἀθίκτου συστήματος τῶν τάφων ὁ βράχος εὐρίσκεται σήμερον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν σχεδὸν τοῦ ἐδάφους ἐπ' ὀλίγα μόνον μέτρα, εἶτα δὲ κατέρχεται ἀποτόμως σχηματιζομένης βαθυτάτης ἐπιχώσεως. Καὶ πλησιέστερον μὲν πρὸς τοὺς τάφους ὑπῆρχον ἀκόμη ἀνάμεικτα μετ' ἄλλων ὑστερωτέρων ὀλίγα χιακά ὄστρακα ἐνῶ ἔτι βορειότερον τὰ ἀνευρισκόμενα δὲν ἦσαν παλαιότερα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ ἐξῆς. Ὅτι οἱ ἐνταῦθα ὑπάρχοντες τάφοι εἶχον καταστραφῇ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δεικνύει γωνιαῖον τεμάχιον πηλίνης ἀκοσμήτου σαρκοφάγου. Εἰς τάφος ἐκ κεράμων κοσμουμένων διὰ μαιάνδρου εὐρέθη εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν οὐχὶ ἀνέπαφος. Ἄλλος ὁμοιος ἀνευρέθη ὀλίγον βορειότερον. Οὐδὲν ἀγγεῖον εὐρέθη ἐν τὸς αὐτῶν.

Πλουσιωτέρα ἦτο ἡ νοτίως τῶν τάφων ἐπίχωσις, ἐνθα ὅμως ἐπίσης δὲν ὑπῆρχεν οὐδεμία στρωματογραφικὴ διάκρισις. Τὰ ἀνευρεθέντα τεμάχια εἶναι πολυπληθῆ καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα. Ἀπεικονίζω ἐρυθρόμορφον τεμάχιον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Ἑρατ[ώ] (εἰκ. 10). Δυστυχῶς οὔτε εἰς τὸν ἀγρὸν Φραγκάκη ὑπῆρχεν ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις. Καὶ ἐδῶ ὑπῆρχον παλαιόθεν κατεστραμμένοι τάφοι.

Ὅλιγα μέτρα Ἀνατολικῶς τῶν τάφων κάτωθι σημερινοῦ τοίχου κήπων ἀπεκαλύφθη ἑτέρα πυρά, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπίσης περισυνελέγησαν ὑστερογεωμετρικὰ κεκαυμένα τεμάχια ἀγγείων.

Εἰς τὸ ΝΔ ἄκρον τῆς συνοικίας εὐρέθησαν μεταγενέστεροι τάφοι ἐκ κεραμίδων περιέχοντες μόνον ὀστᾶ.

Περιορισμένη ἦτο ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἔρευνα εἰς τόπον ἐνθα ἤλπιζον σημαντικώτερα ἀποτελέσματα ἦτοι πλησίον τῆς κάτωθι τοῦ χωρίου Θολὸ Ποτάμι διερχομένης δημοσίας ὁδοῦ, ὁπόθεν διεσώθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χίου ἐνεπίγραφος ἀρχαῖκός κίων (εἰκ. 11) εὐρεθεὶς εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἐνθα καὶ ἡ γνωστὴ χιακὴ κύρβις WILAMOWITZ, Nordjonische Steine (=Abh. Berl. Ak. 1904) σ. 64, SGDI III 873 ἀρ. 50. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κίονος, τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π. Χ. αἰ. ἔχει οὕτω (εἰκ. 12):

Λύκαιθος μ' ἀνέθηκεν

Εἰκ. 12. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ κίονος τῆς εἰκόνης 11.

Σφζ. ὕψος τοῦ κίονος 1,86, διάμ. 33 - 37 ἐκ. Ἔχει 20 ραβδώσεις μὲ ὀξείας ἀκμὰς. Περίεργος εἶναι ἡ διαμόρφωσις τῆς κάτω αὐτοῦ ἀπολήξεως. Αὕτη σχηματίζεται εἰς τετράπλευρον ὕψους 22 ἐκ., τοῦ ὁποίου αἱ τέσσαρες γωνίαι,

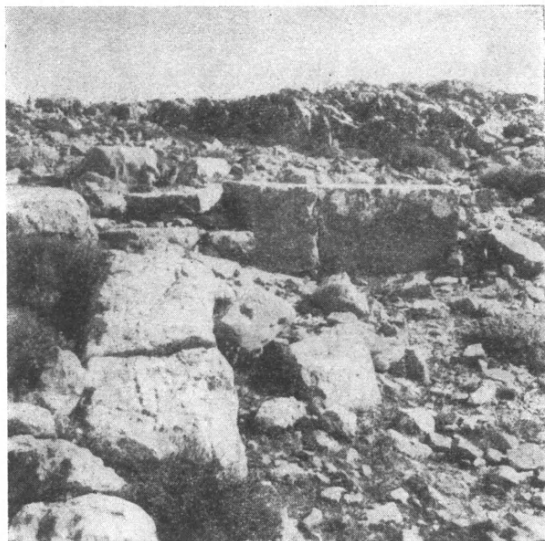
Εἰκ. 13. Κλίμαξ ἰσοπέδου χώρου εἰς Ρημόκαστρο.

ὥς δεικνύουν ἀσφαλῶς τὰ σφζόμενα ἵχνη των, ἤρχιζον διαμορφούμεναι 13 ἔτι ἑκατοστὰ ὑψηλότερον δι' ἐντόνου πρὸς τὰ ἔξω προεκτάσεως τῶν ἀντιστοίχων ἀκμῶν τῶν ραβδώσεων τὴν προέκτασιν ταύτην ἠκολούθουν ἀσθενέστερον αἱ δύο ἐκατέρωθι ἀκμαί, ἐνῶ αἱ πρὸς τὸ μέσον ἀκμαὶ κατέληγον ἄνευ προεκτάσεως, χωριζόμεναι μόνον δι' ἐγχαράκτου γραμμῆς ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου βάσεως.

Ὡς δεικνύει ἡ ἐπιγραφή ὁ κίων οὗτος ὑπεστήριζεν ἀνάθημα μᾶλλον εἰς τὸ ἱερόν, εἰς ὃ θὰ ἀνέκειτο καὶ ἡ κύρβις.

Δυστυχῶς τὸ ὑποδειχθὲν σημεῖον ἀνευρέσεως τοῦ κίονος δὲν ἦτο ἡ ἀρχικὴ θέσις τούτου. Ἡ ἔρευνά ὅμως τῆς περιοχῆς ὀφείλει νὰ συνεχισθῇ.

Ἐκτὸς ἐπίσης τῆς πόλεως εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφθῶ τὸ καλούμενον *Ρημόκαστρον* (εἰκ. 13 - 14) ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Αἵπους. Τοῦτο εὐρίσκεται ἡμίσειαν ὥραν περίπου βορείως τῆς Ἀχλάδας (κατὰ τὸ 10ον χιλιόμετρον τῆς ὁδοῦ Χίου - Βολισσοῦ) ἐπὶ τῆς ὄφρους μεγάλης χαράδρας ἐκβαλούσης εἰς τὴν θάλασσαν. Πρόκειται πιθανώτατα περὶ ὄχυροῦ λίαν κατεστραμμένου σχετιζομένου πρὸς ὅμοια ἄλλα ἐρεῖπια τῆς περιοχῆς (Σωροί,

Εἰκ. 14. Διασωθεῖσα γωνία οἰκοδομήματος εἰς *Ρημόκαστρο*.

Παράγγαι, Κοῖλα κ.τ.λ.), τὰ ὅποια ἔχουν ἀνάγκην περαιτέρω ἐρεῦνης.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης μου ταύτης συστηματικώτερας ἐρεῦνης, μολονότι οὐχὶ λίαν θαυματικά, ἀλλὰ συμβάλλοντα ἤδη σημαντικῶς εἰς τὴν γνῶσιν τῆς κεραμικῆς τῆς Χίου ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀπελπιστικὴν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων μνημείων τῆς Χίου, ἐπιτρέπουν τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἐρεῦνης θὰ μᾶς γνωρίσῃ κάπως πληρέστερον τὴν τέχνην τοῦ σημαντικωτάτου ὅσον καὶ ἀνεξερευνήτου τούτου κέντρου τῆς Ἀν. Ἰωνίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν συνέχειαν τῆς ἐν Τήνῳ ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, ἣτις διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 9ης-29ης Σεπτεμβρίου, διεπιστώθη σαφῶς πλέον ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ μεμονωμένων οἰκοδομημάτων ἀλλὰ περὶ ὁλοκλήρου πολίσματος ἀγνώστου τέως.

Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ διαπίστωσις ὅτι κατὰ τὰ πορίσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεῦνης ἡ ἀκμὴ τούτου πίπτει εἰς τοὺς παλαιότερους ἑλληνικοὺς χρόνους. Μέχρι σήμερον οὐδὲν παλαιότερον τῆς γεωμετρικῆς περιόδου ἀνεφάνη, ἡ τελευταία δὲ ἀποκαλυφθεῖσα περίοδος εἶναι ἡ τοῦ τέλους τῶν κλασσικῶν χρόνων.

1. *Πρώμιον Ἱερὸν*. Εἰς ἑκατοντάδος περίπου μέτρων ἀπόστασιν δυτικῶς τοῦ ἀπὸ τῶν προγενεστέρων ἀνασκαφικῶν ἡμῶν περιόδων ἐρευνωμένου οἰκοδομήματος (βλ. κατωτέρω ἀρ. 2, πρβ. ΠΑΕ 1949, 122 κέ.), ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ ἀνήκοντος τέως εἰς τὸν Μ. Ι. Σιώτην καὶ ἀκριβῶς κάτωθι τοῦ ἐν ΠΑΕ 1949, 122 σημ. 1 καὶ αὐτ. 1950, 266 εἰκ. 3-4 μνημονευομένου ἀρχαικοῦ τοίχου¹ ἀπεκαλύφθη ἐν μέρει συγκρότημα οἰκοδομικὸν χαρακτηριζόμενον σαφῶς ὡς Ἱερὸν ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ ναΐσκου, εἰκ. 1, καὶ τῆς ὅλης αὐτοῦ διατάξεως².

¹ Αἱ παραδόσεις περὶ ἀνευρέσεως «θησαυροῦ» παρὰ τὸν τοῖχον τοῦτον, ΠΑΕ 1949 σελ. 122 σημ. 1, αἱ ἀκούμεναι μέχρι καὶ τῆς σήμερον ὀφείλονται εἰς λαθραίας ἀνασκαφάς, περὶ ὧν γράφονται τὰ ἐξῆς ὑπὸ τοῦ ΕΠΑΜ. ΓΕΩΡΓΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Τηνιακά ἤτοι ἀρχαία καὶ νεωτέρα Γεωγραφία καὶ Ἱστορία τῆς νήσου Τήνου, Ἐν Ἀθήναις 1889: «Εἰς τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ξομπόργου εἰς θέσιν Θυρίδια φαίνονται λείψανα κυκλωπικοῦ τείχους, ἐντὸς δὲ ἀγροῦ ἀνήκοντος εἰς καθολικὴν τινα κυρίαν καὶ ἐξ ἑνὸς μέρους περιβαλλομένου ὑπὸ τοῦ τείχους τούτου ἀπὸ τρία καὶ ἐντεῦθεν ἔτη γίνονται μυστηριωδῶς ἰδιωτικαὶ ἀνασκαφαὶ πρὸς ἀνακάλυψιν θησαυροῦ, ἐκ πατροπαραδότων ὡς λέγεται παραγγελιῶν καὶ ὁδηγιῶν ὑποδειχθέντος. Ἐκ δὲ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀνασκαφῶν εἶναι βέβαιοι ὅτι ἀνεκαλύφθη τρία μέτρα ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους τοίχος πλάτους ἑνὸς καὶ ἐπέκεινα μέτρου εἰς τὴν ἄκρην δὲ τούτου ἀρχαῖος τάφος μὲ διάφορα, ὡς διεδόθη, ἐν αὐτῷ τιμαλφῇ κοσμήματα καὶ διάφορα πηλινὰ ἀγγεῖα. Εἰκάζεται δὲ ὅτι οἱ ἐνεργοῦντες τὰς πολυδαπάνους ταύτας ἀνασκαφὰς ἀντημείφθησαν πλουσιοπαρόχως ἐκποιήσαντες τὰ ἀνακαλυφθέντα...». Κατὰ σημερινὴν ὁμῶς διήγησιν ὁ εὐρὼν τὸν «θησαυρόν» μετέφερεν αὐτὸν πρὸς πώλησιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁμῶς τοῦ ἐκλάπη.

² Τὸ σχεδιογράφημα τοῦτο ἐξεπὸνήσέ μοι φιλικῶς ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Α. Mallwitz. Τὰ τῶν εἰκόνων 10, 11 καὶ 14 ὀφείλω εἰς τὸν συνάδελφον κ. Θεοχάρην, ὅστις ἐξέτέλεσε ταῦτα ἐπὶ τῇ βάσει ἰδικῶν μου μετρήσεων. Ἀμφοτέροις εὐχαριστῶ θερμότατα καὶ ἐντεῦθεν.

Τὸ Ἱερόν, καθ' ὅσον φαίνεται, σύγκειται ἐκ τεσσάρων παρ' ἄλληλα κειμένων μεγάλων δωματίων καὶ ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς μὲ τὴν πρόσοψιν εἰς τὴν Νοτίαν ἥτοι τὴν χαμηλοτέραν μακρὰν πλευράν. Ἡ τοιαύτη διάταξις εἶναι ἢ αὐτομάτως ὑπὸ τῆς ἀνωφερικῆς διαμορφώσεως τοῦ ἑδάφους ἐπιβαλλομένη· ἡ βορεία μακρὰ πλευρὰ εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν λίαν ἀνάντη καὶ βραχὺν διαμόρφωσιν τοῦ ὑπερκειμένου ἑδάφους.

Οἱ δύο πρῶτοι ἀπὸ Δ. χώροι, εἰκ. 1 καὶ 2 ἄνω, τὸ ἐσωτερικὸν τῶν

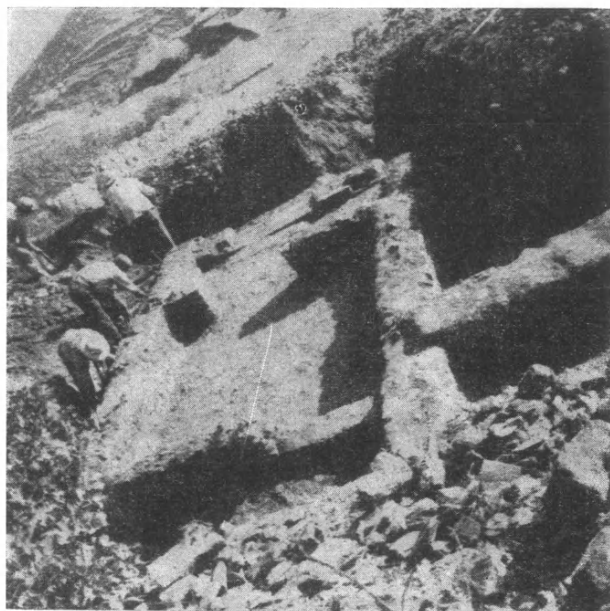

Εἰκ. 2. Ἀποψὶς τοῦ Ἱεροῦ ἀπ' Ἀνατολῶν.

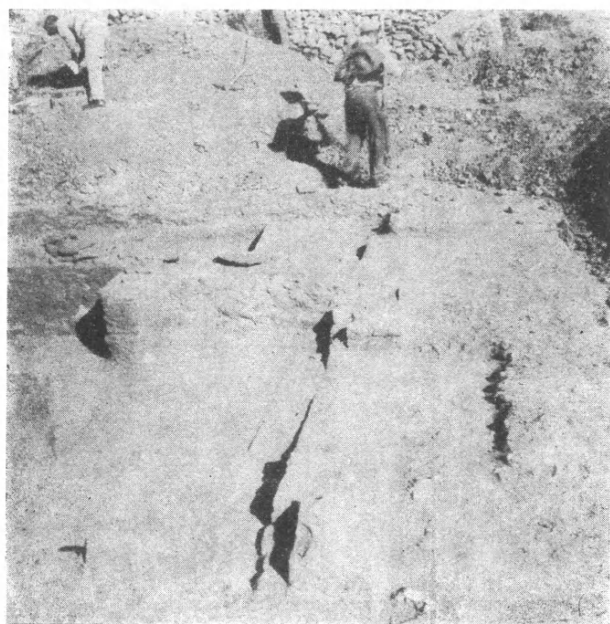
ὁποίων δὲν ἔχει ἀκόμη ἐντελῶς ἐρευνηθῇ, ἔχουν ἐκάτερος μῆκος 5,30 μ. καὶ πλάτος 4,75. μ. Ἡ βορεία πλευρὰ ἀμφοτέρων σχηματίζει μικρὸν διάδρομον μὲ τὸν δεύτερον ἐξωτερικὸν βόρειον τοῖχον, ὅστις ἀνέχει τὸ ὑπερθεὶν βραχῶδες ἑδαφος.

Ἰδιαιτέραν ἐνότητα ἀποτελοῦσι τὰ δύο ἀνατολικώτερα διαμερίσματα τὰ ὅποια προεκτείνονται ἔτι περισσότερον πρὸς βορρᾶν. Ἐξωθι ἥτοι νοτίως τῶν δύο τούτων σχηματίζεται στενὴ αὐλή.

Ὁ τρίτος (ἐκ Δυσμῶν) χώρος περιέχει ἐντὸς αὐτοῦ μικρὸν *ναῖσκον*, εἰκ. 1-4, ἐκ σηκοῦ καὶ κτιστοῦ προδόμου. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ τρίτου διαμερίσματος καὶ τοῦ ναῖσκου εἶναι κοινός, καθὼς καὶ ὁ νότιος, ἀλλ' ἀμφότεροι ἐν μέρει μόνον· Ὁ βόρειος καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ὅλου

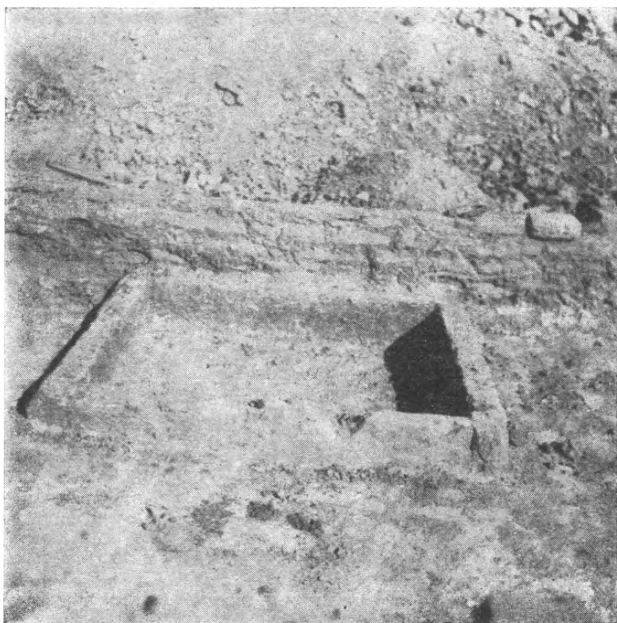

Εἰκ. 3. Ὁ ἐν τῷ Ἱερῷ ναῖσκος ἀπὸ Βορρᾶ.

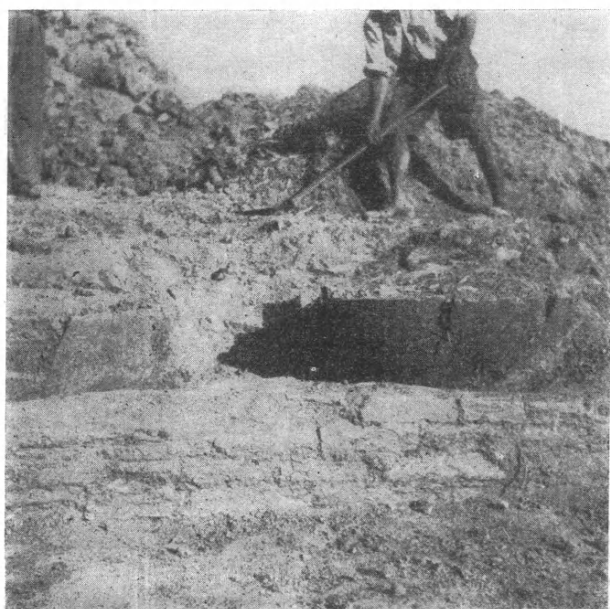
Εἰκ. 4. Ὁ πρόδομος τοῦ ναῖσκου, ὁ παρ' αὐτὸν οἶκος μετὰ τῆς ἐσχάρας καὶ ἡ πρὸ αὐτῶν ἀλλή.

διαμερίσματος ἐκτείνονται περαιτέρω ὥστε νὰ σχηματίζεται διάδρομος στενότερος μὲν βορείως εὐρύτερος δὲ ἀνατολικῶς τοῦ ναΐσκου περιβάλλον εἰς σχῆμα Γ τοῦτον. Ἐκ τούτου οἱ «ἐσωτερικοί» τοῖχοι τοῦ ναΐσκου ἔχουν μικρότατον πάχος 0,25-0,30 μ. Τῆς τοιχοποιίας τοῦ ναοῦ σαφῆ πως ἰδέαν παρέχουσιν αἱ εἰκόνες. Ὁ σηκὸς εἶναι σχεδὸν τετράγωνος, 2,79 μ. κατὰ τὴν Δ καὶ Β πλευράν, 2,74 μ. κατὰ τὰς ἄλλας δύο. Τὸ ὅλον μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναΐσκου 4,35 μ., τοῦ ἀνατολ. 4,20 μ.

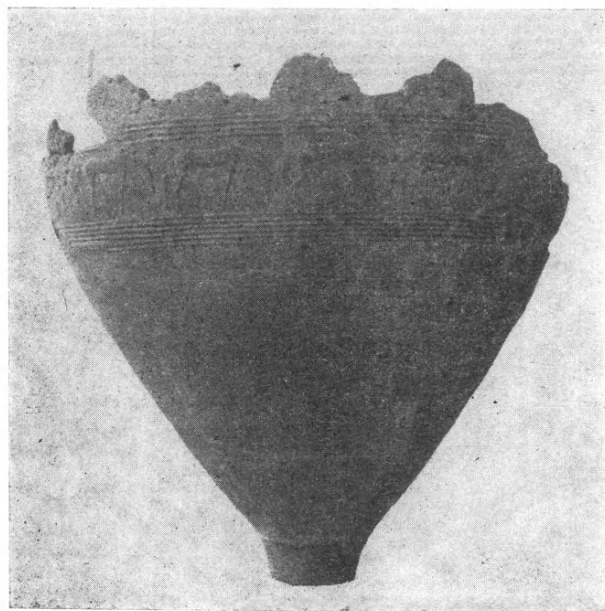

Εἰκ. 5. Ἡ ἐσχάρα.

Ἡ εἴσοδος τοῦ σηκοῦ, εἰκ. 3, ἔχει πλάτος 1,10 μ. καὶ κεῖται ὀλίγον δεξιώτερον τοῦ ἄξονος τοῦ ναοῦ. Κατώφλιον δὲν ὑπάρχει. Δεξιώτερον κεῖται καὶ ἡ μεγάλη εἴσοδος, ἡ τοῦ προδόμου, πλάτους 1,28 μ., εἰκ. 4. Τὸ κατώφλιον ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλης πλακὸς σχίστου, μετὰ δὲ τοῦτο, ἐσωτερικῶς ὑπάρχει καὶ δευτέρα χαμηλότερα πλάξ με κοιλότητα ἡμικυκλικῆς τομῆς εἰς ἐκάτερον ἄκρον διὰ τὴν στρόφιγγα τοῦ θυροφύλλου. Ἐξωτερικῶς τοῦ κατωφλίου ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα πλάξ, ὡς δεικνύει τὸ ἐπὶ τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου ὑπάρχον κενόν, εἰκ. 4. Ἐν μέρει σφῆζεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων λευκὸν ἐπίχρισμα ἐκ χώματος, ἀσβέστου καὶ χαλικίων μήκους ἡμίσεος ἕως ἐνὸς ἑκατοστοῦ. Ὅμοιον ἐπίχρισμα ἐκάλυπτε πιθα-

Εἰκ. 6. Οἱ δύο ἀνάγλυφοι πίθοι κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῶν κατὰ χώραν.

Εἰκ. 7. Ἀνάγλυφος πίθος ἐκ τοῦ Ἱεροῦ.

νώτατα καὶ τὸ ἐκ σχετικῶς μεγάλων τεμαχίων λατύπης μαρμάρου· ψηφιδωτὸν δάπεδον τὸ καλύπτει τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ καὶ τῆς αὐλῆς.

Οὐδεμία βάσις ἢ κτιστὸν ἔδρανον ἀπεκαλύφθη ἐντὸς τοῦ ναΐσκου ἀνευ-

Εἰκ. 8. Τὸ ἀνώτερον τμήμα ἀναγλύφου πίθου.

ρέθησαν τεμάχια ἀγγείων μόνον καὶ λύχνων.

Τὸ περικλεῖον τὸν ναΐσκον ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τρίτου χώρου ἔχει τὴν εἴσοδον διαμεμορφωμένην ὡς καὶ ὁ ναῖσκος, εἰκ. 4. Ἡ θύρα ἐδῶ εἶναι ἀριστερώτερον τοῦ μακροῦ ἄξονος, ὥστε ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ ναΐσκου κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τῶν δύο εἰσόδων. Εἰς τὸν δυτικὸν

τοῖχον τοῦ διαμερίσματος τούτου στηριζομένη ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιος *ἐσχάρα*, εἰκ. 5, διαστάσεων $1,10 \times 1,18$ μ. Ἐκάστην αὐτῆς πλευρὰν ἀποτελεῖ πλάξ σχιστολίθου ὑπερέχουσα τοῦ ἐδάφους κατὰ 0,12 μ. καὶ πάχους 0,10 μ. Αὕτη εὐρέθη πλήρης τέφρας. Πλησίον ταύτης ἔκειτο στρογγύλη βάσις περιφραντηρίου ὕψους 0,56 μ.

Εἰς τὸν ὀπισθεν τοῦ ναῖσκου διάδρομον ἀνευρέθησαν κείμενοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὀρθογώνιοι μαρμαρίναι πλάκες $0,35 \times 0,25$ μ. Ἴσως ἀπετέλουν μαρμαρίνην ἐπένδυσιν τοῦ κατωτάτου τμήματος τοῦ τοίχου.

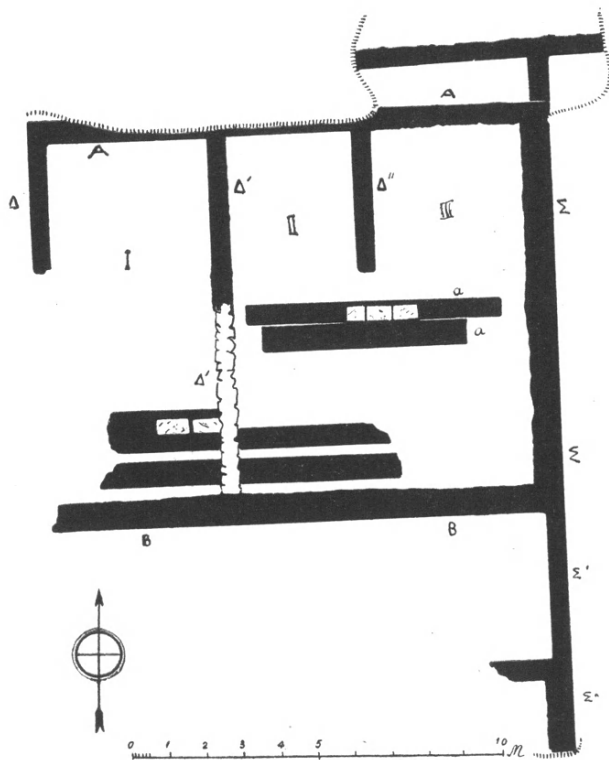

Εἰκ. 9. Γυναικεία προτομή ἐκ τοῦ Ἱεροῦ.

Τὸ τελευταῖον, τέταρτον, διαμέρισμα ἐν μικρῷ μέρει μόνον ἀνασκαφέν, χωρίζεται δι' ἐγκαρσίου εἰς τὸ μέσον τοῦ μακροῦ αὐτοῦ δυτικοῦ τοίχου διαχωρίσματος εἰς βόρειον καὶ νότιον δωμάτιον. Τὴν ΒΔ καὶ ΝΔ γωνίαν τοῦ βορείου κατεῖχον δύο μεγάλοι πίθοι, εἰκ. 6, ἐνσφηνωμένοι ἐντὸς τῆς γῆς, προφανῶς εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν. Ὁ πίθος τῆς ΒΔ γωνίας, εἰκ. 7, διασφύζει τὴν κατωτάτην ταινίαν τῆς ἀναγλύφου διακοσμήσεως μὲ ὀκτὼ ἵππους πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ μέρη τῆς ὑπὲρ ταύτην, ἐφ' ἧς εἰκονίζετο σειρὰ ἀρμάτων. Τοῦ ἐτέρου εὐρέθησαν καὶ ἱκανὰ τεμάχια τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου, εἰκ. 8, ἐντὸς τοῦ κατωτέρου αὐτοῦ ἡμίσεος. Ἡ διακόσμησις εἶναι ἐντελῶς γεωμετρικὴ. Οἱ πίθοι ἦσαν οὕτω τοποθετημένοι ὥστε ἡ ὀπισθία ἀκόσμητος αὐτῶν ὄψις νὰ εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὴν γωνίαν ἥτοι ἀθέατος.

Ἡ ὑπαρξίς κατὰ χώραν τῶν πίθων εἶναι σημαντική διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ἱεροῦ, ἔστω καὶ ἔάν ἡ περαιτέρω ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη ἀποδείξουν ὠρισμένας μεταγενεστέρας μεταβολὰς καὶ προσθήκας.

Εἰς τὸ Νότιον δωμάτιον ἀνευρέθη ἐκτὸς ἄλλων γυναικεία προτομή τῶν μέσων τοῦ 5ου π. Χ. αἰ., εἰκ. 9, καθὼς καὶ τεμάχια ἄλλων ὁμοίων.

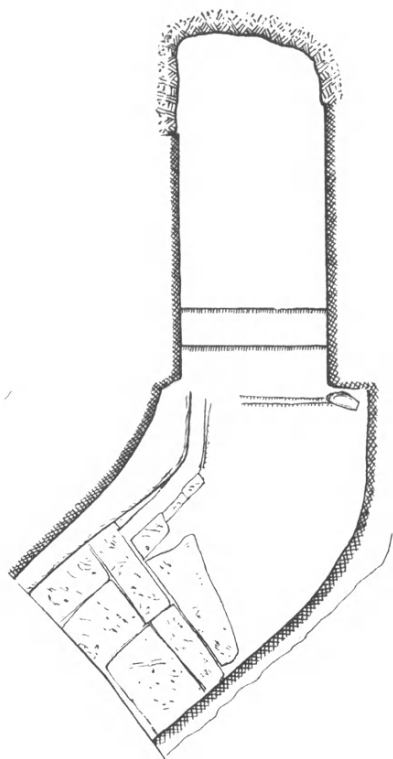
Εἰκ. 10. Σχεδιογράφημα οἰκοδομήματος ἐν Τήνῳ.

Μεταξὺ τῶν ἀγγείων συχνὸν εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ ἀσκοῦ.

Εἶναι φανερὰ ἡ σημασία τοῦ Ἱεροῦ τούτου διὰ τὴν πρόωμον Ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ὁ τύπος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει εἶναι ἀρκετὰ γνωστός, πρβ. R. VALLOIS, *L'architecture... à Délos* σ. 121 κέ.

Δυστυχῶς οὐδὲν ἐπιγραφικὸν εὑρημα ἐγένετο ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὸ Ἱερόν τοῦτο. Ἀσφαλῶς συνάγεται μόνον ὅτι ἡ λατρεία ἦτο γυναικεία, χθονίας δὲ φύσεως ὡς δεικνύει ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἐσχάρας. Ὁ μυστηριακὸς ἐπίσης χαρακτήρ εἶναι φανερός ἐκ τῆς ὑπάρξεως πλειόνων δω-

ματίων, τὰ ὅποια προφανῶς προωρίζοντο διὰ τὴν ἐντὸς αὐτῶν παραμονὴν τῶν πιστῶν. Οὕτω ἡ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται περὶ **Θεσμοφορίου** εἶναι λίαν πιθανή. Ἡ ἀνεύρεσις τῶν πύθων, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ ἀπετίθεντο αἱ ἀπαρχαί, εἶναι ἐνισχυτικὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

Εἰκ. 11. Σχεδιογράφημα κρήνης ἐν Τήνῳ.

2. Τὸ παλαιότερον ἀνευρεθὲν οἰκοδόμημα, ΠΑΕ 1949, 122 κέ., ἡρευνήθη ἐπίσης ὅσον ἦτο δυνατόν. Παρέχω πρόχειρον σχεδιογράφημα, εἰκ. 10. Ἀπεκαλύφθη ἡ βορεία αὐτοῦ πλευρά, ἣτις ἔχει μῆκος 14,50 μ. καὶ ἐν μέρει ἡ δυτική. Δύο ἐγκάρσιοι τοῖχοι διαιροῦσι τὸ βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος εἰς τρεῖς παρακειμένους χώρους, τῶν ὁποίων ἡ εἵσοδος ἦτο εἰς τὴν νοτίαν πλευράν.

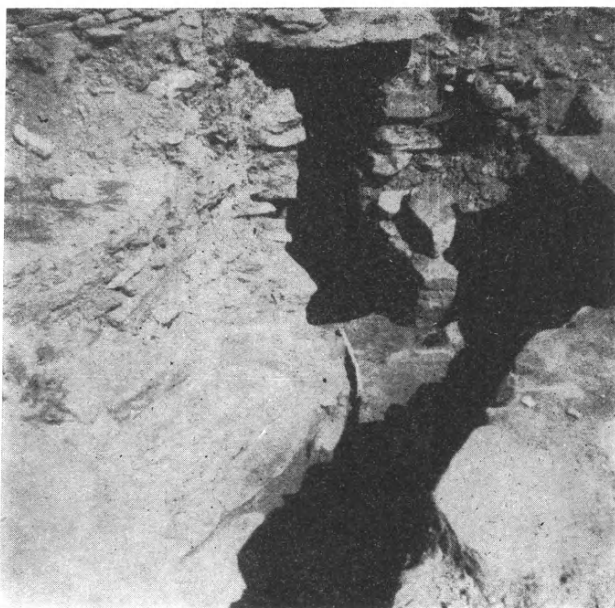
Τὸ μῆκος τῶν δύο ἀνατολικωτέρων χώρων παρέχεται διὰ τοῦ ἐλάχιστου σωζομένου διπλοῦ τοίχου α'. Λίαν ἐλλιπὴς εἶναι ἡ διατήρησις τοῦ νοτίως τοῦ α' παραλλήλου πρὸς αὐτὸν τοίχου, ἀκόμη νοτιώτερον τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ὁ παλαιότερον ἀνευρεθεὶς τοῖχος Β, ΠΑΕ ἔ.δ. σ. 125 εἰκ. 5 καὶ αὐτ. 1950 σ. 164.

Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἔχει τὸν μακρὸν αὐτοῦ ἄξονα ἀπὸ Β πρὸς Ν ἥτοι κατὰ τὴν ἀνωφέρειαν τοῦ λόφου. Ἔνεκα τούτου τὸ νότιον

αὐτοῦ τμήμα καὶ ἐν μέρει τὸ Ἀνατολικὸν ἐστηρίχθησαν ἐπὶ ἰσχυρῶν ἀναλημμάτων διὸ καὶ ἡ διατήρησις των εἶναι τοσοῦτον ἐλλιπής, ἀσαφὴς δὲ ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν. Ἡ ἔρευνα τοῦ οἰκοδομήματος ἔχει ἀκόμη ἀνάγκην ἐπεκτάσεως.

3. Πέντε μέτρα βορειότερον τοῦ οἰκοδομήματος 2 ἀλλ' εἰς ἐπίπεδον 2-3 μ. ὑψηλότερον ἀνεφάνη μικρά, ἀπλὴ κρήνη, εἰκ. 11-13. Ἀποτελεῖται ἐξ ἐπιμήκους, ὀρθογωνίου σχεδὸν ἐν ὀριζοντίᾳ τομῇ, ὀρύγματος ἐντὸς τοῦ

φυσικοῦ ἡμισκλήρου βράχου· εἰς τὴν κρήνην ὀδηγεῖ διάδρομος ἔσκαμμένος ἐπίσης ἐντὸς τοῦ βράχου. Ἡ κατακόρυφος εἴσοδος τοῦ ὀρύγματος εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς νοτίας ὑψηλοτέρας πλευρᾶς, διότι πρὸς βορρᾶν ὁ βράχος γίνεται χαμηλότερος. Οὕτω τὸ ὀρυγμα ἐγένετο ἐκ τῶν ἄνω διὸ ἔχει τεχνητὴν στέγην ἐκ πλακῶν σχιστολίθου δι' ἀναφορικοῦ τρόπου ἐκ τοῦ χαμηλοτέρου βορείου ἄκρου μέχρι τῆς πλακὸς τοῦ ἀνωφλίου τῆς εἰσόδου καὶ δὴ εἰς τρόπον ὥστε ἐκάστην ἐγκαρσίαν πρὸς τὸ ὀρυγμα πλάκα στηρίζουσι δύο

Εἰκ. 12. Ἡ εἴσοδος τῆς κρήνης.

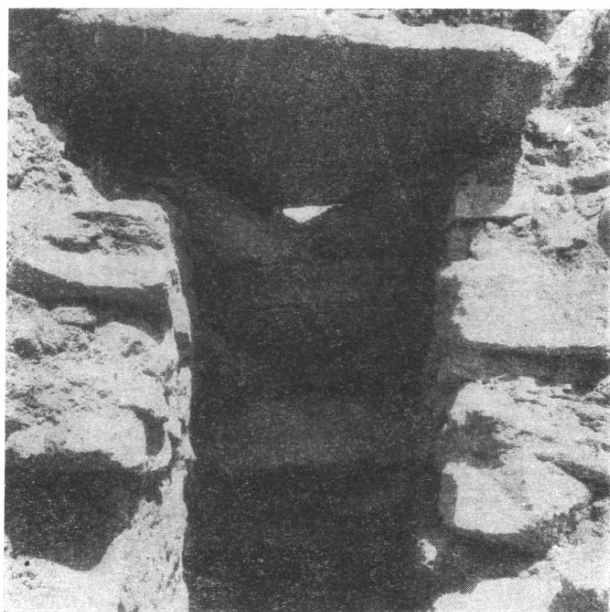
ἄλλαι ὑπ' αὐτὴν γωνιωδῶς τοποθετημέναι, εἰκ. 13.

Αἱ παρειαὶ τοῦ ὀρύγματος εἶναι ἐκτισμέναι διὰ τοίχων μέχρι βάθους 1,50 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου. Τὸ δάπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου συγκεντροῦται τὸ ὕδωρ, εὐρίσκεται τοῦλάχιστον 0,50 μ. ὑπὸ τὸ κατώφλιον τῆς εἰσόδου. Αὕτη ἔχει ὕψος 1,70 μ. καὶ πλάτος 0,80 μ.

Τοῦ ὀδηγοῦντος εἰς τὴν κρήνην διαδρόμου σφῶνται τὰ τοιχώματα εἰς ὕψος μέχρι 0,70 μ. περίπου. Ἡ κατεύθυνσίς του εἶναι λοξὴ πρὸς τὴν εἴσοδον ὥστε νὰ διαγράφῃ μίαν καμπύλην πρὸς αὐτῆς. Ἐμπροσθεν τῆς εἰσόδου σχηματίζεται εἶδος πλατύσκαλου (1,50 μ. περ. ἀνατολικῶς, 1 μ. - 1,15 μ. εἰς τὰς ἄλλας πλευράς) ὑπερεξέχον τοῦ λοιποῦ διαδρόμου. Αὐλάκιον πλάτους 0,06 μ. διατρέχει τὸ πλατύσκαλον εἰς τὴν δυτικὴν του πλευ-

ρὰν καὶ ἔκρρει εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ πλακοστρώτου διαδρόμου. Μικρὰ κρήνη σήμερον ὑπάρχει ἀμέσως ὑπὲρ τὴν ἀρχαίαν.

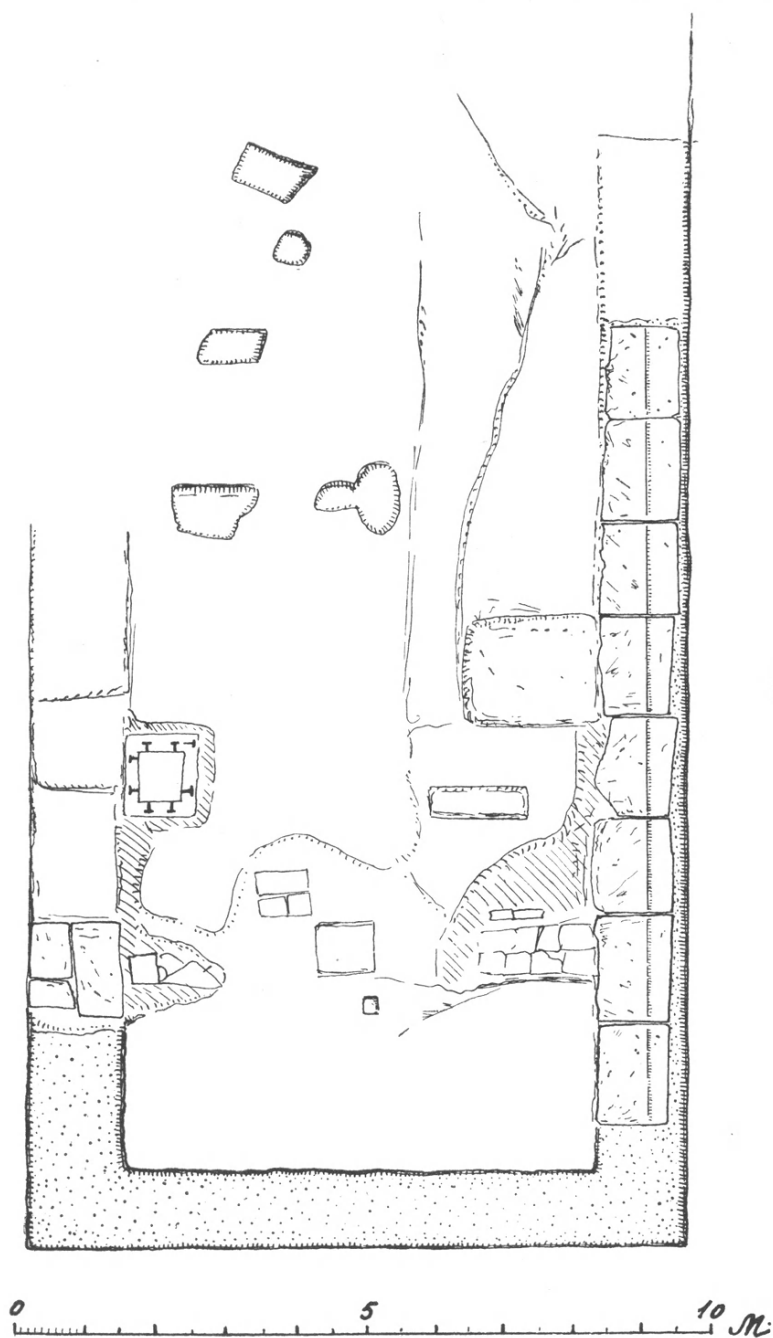
4. Ἀμέσως ἔξωθι τοῦ χωρίου *Κτιάδω*, πλησίον τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου εἶχεν ἀνευρεθῆ τὸν παρελθόντα χειμῶνα τυχαίως τάφος γεωμετρικῶν χρόνων. Ἐρευνήσας ὀλίγον πέριξ ἀνεῦρον καὶ δεύτερον τάφον τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, κατευθύνσεως Β-Ν μήκους 2,10 μ. πλ. 0,28 μ. εἰς τὴν βορείαν

Εἰκ. 13. Ἡ στέγη τοῦ ὀρύγματος τῆς κρήνης.

καὶ 0,45 μ. τὴν νοτίαν στενὴν πλευράν. Ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ πλακῶν σχίστου. Ἀνευρέθη μόνον εἷς σκύφος. Ὁ τύπος τοῦ τάφου γνωστὸς ἐκ τῆς Καρδιανῆς τῆς Τήνου D. ΛΕΝΙ, *Annuario VIII - XI*, 1925-26, σ. 212 κέ.

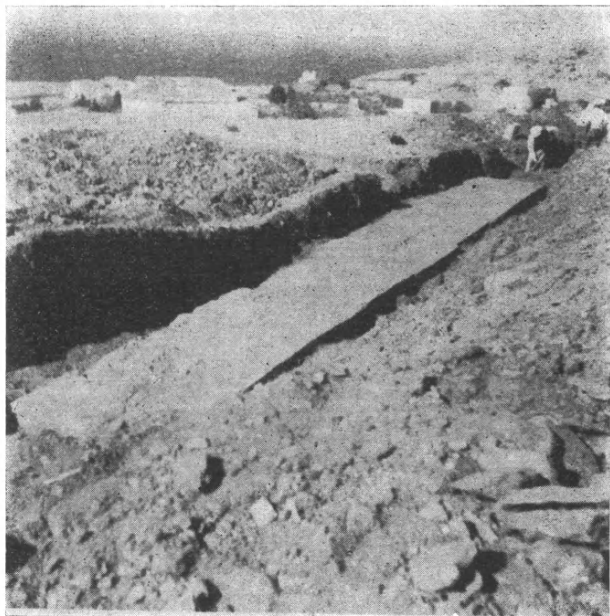
5. Σημαντικὰ τυχαῖα εὐρήματα γενόμενα τὸν χειμῶνα τοῦ 1951-52 πλησίον τοῦ Πανελληνίου Προσκυνημάτων τῆς Εὐαγγελιστρίας εἰς τὴν πόλιν τῆς Τήνου ἐπέβαλον τὴν ἔρευναν τῆς περιοχῆς. Τὰ σημαντικώτερα τῶν εὐρημάτων ἐγένοντο δυτικῶς τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ αὐτῶν δὲ δημοσιεύω τὰς ἐπιγραφὰς εἰς τὸν πρὸς τιμὴν τοῦ καθ. Ἀντων. Κεραμοπούλλου πανηγυ-

Εἰκ. 14. Σχεδιογράφημα Ναοῦ ὀπισθεν τῆς Εὐαγγελιστορίας ἐν Τήνῳ.

οικὸν τόμον. Ἀλλὰ καὶ ὅπισθεν, Ἀνατολικῶς τῆς Ἐκκλησίας, εἶχον ἐξαχθῆ ἔξ ἀγροῦ εἰργασμένοι λίθοι ἀρχαίου οἰκοδομήματος. Ἐρευνήσα τὸν εἰς τὸν Β. Ι. Σιῶτον ἀνήκοντα τελευταῖον τοῦτον ἀγρόν.

Ἀνεφάνη ἐνταῦθα εὐμέγεθες οἰκοδόμημα ἐλάχιστα δυστυχῶς σφζόμενον μᾶλλον δὲ εἰκαζόμενον ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευμάτων, εἰκ. 14. Σαφὴς εἶναι ἡ κοίτη τῆς θεμελιώσεως τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ὡς φαίνεται εἰς τὴν εἰκ. 14. Ἡ κοίτη αὕτη ἔχει βάθος 0,15 μ. πλάτος δὲ 1,30-1,40 μ. Ὁ μακρὸς ἄξων ἔχει κατεύθυνσιν Β-Ν. Τὸ πλάτος

Εἰκ. 15. Ἡ εὐθυντηρία τῆς Α πλευρᾶς.

τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος μετρεῖται ἐκ τοῦ λαξεύματος τῆς νοτίας πλευρᾶς: 9,50 μ.

Τῆς Α πλευρᾶς σφζεται ἡ κατωτάτη, ἀμέσως ἐπὶ τοῦ λαξεύματος πατοῦσα, βαθμὶς τῆς κορηπίδος, εἰκ. 14, σφζομένη μετὰ 1,75 μ. ἀπὸ τῆς ΝΑ γωνίας εἰς μῆκος 11,25 μ. Τὸ λάξευμα συνεχίζεται καὶ περαιτέρω. Αἱ σφζόμεναι πλάκες ἔχουν πάχος 0,18 ± μῆκος 1,36-1,45, μ. καὶ πλάτος 1-1,15 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτῶν καὶ εἰς ἀπόστασιν 40 ἐκ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἀκμῆς διακρίνεται ἡ διορίζουσα τὴν ὑπερτέραν βαθμίδα γραμμή. Ἐπὶ ὑποθεμελιώσεως, ἔνεκα προϋπαρχούσης βαθύνσεως τοῦ βράχου, στη-

ρίζεται μόνον ἡ τρίτη ἀπὸ Νότου πλᾶξ καὶ τὰ συνεχόμενα μέρη τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς.

Μικρὸν μόνον μέρος τῆς κρηπίδος σώζεται καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρᾶν. Ἐσωτερικῶς τούτου ἐντὸς εἰδικῶς ἔσκαμμένου μέρους τοῦ βράχου εἰς βάθος 0,50 μ. εὐρίσκεται τετράγωνος πλᾶξ σχίστου, εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς τῆς ὁποίας ὑπάρχουσιν ἀνὰ δύο τόρμοι γομφώσεως μετὰ τῶν αὐλακίων τῆς περιμολυβδοχήσεως.

Εἰς ἀπόστασιν 2,80 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ λαξεύματος τῆς νοτίας πλευρᾶς φαίνονται ἐλάχιστα ἔχνη παραλλήλου πρὸς αὐτὸ τοίχον.

Εἰκ. 16. Λαξεύματα τοῦ βράχου κατὰ τὴν Α πλευράν.

Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐν τῷ ἔσωτερικῷ τοῦ οἰκοδομήματος πολλαπλᾶ λαξεύματα, εἰκ. 16, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πάντοτε σαφὴς ὁ προορισμός.

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων πολλὰ εἶναι τεμάχια χονδρῶν ἀγγείων, μελαμβαφῶν μετὰ ραβδώσεων κανθάρων καὶ ὀλίγα ἐρυθρόμορφα.

Σημαντικώτατον εἶναι ἡ πηλίνη κεφαλὴ γενειοφόρου ἀνδρὸς ὕψους 20 ἐκ., εἰκ. 17, ἥτις κατὰ σπανιωτέραν τεχνικὴν εἶναι συμπαγῆς μὲ κατὰ κόρυφον ὀπὴν εἰς τὸ μέσον. Ἡ ὀπισθία ὄψις εἶναι ἀδρότατα εἰργασμένη, χωρὶς σαφῆ διάκρισιν τοῦ ὀπισθίου κρανίου, ὥς ἐὰν προήρχετο ἔξ ἀνα-

γλύφου¹. Ἡ τεχνικὴ ἐπεξεργασία εἶναι ἀπαράμιλλος. Ἀνήκει εἰς τοὺς παλαιότερους Ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ παριστᾷ βάρβαρον ἢ δαίμονα.

Εἰκ. 17. Πηλίνη ἑλληνιστικὴ κεφαλὴ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

¹ Ὑπεδείχθη μοι ἡ δυνατότης ὅτι πρόκειται περὶ πλαστικοῦ ὑποδείγματος.

Ὡς ἐσημειώθη εἰς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν¹ ἡ ἐξερεύνησις τῆς πόλεως τῆς Ῥόδου, τὴν ὁποίαν ἤρχισεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1951, συνεχίσθη καὶ μετὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1952, μέχρι μὲν τῶν μέσων τοῦ Ἰουλίου ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Δωδεκανήσου, εἰς περιορισμένην ἔκτασιν, ἀπὸ δὲ τοῦ Νοεμβρίου κανονικῶς καὶ πάλιν διὰ χρημάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Εἰς τὰς ἐργασίας ταύτας, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν συνεχιζομένην τακτοποίησιν καὶ μελέτην τῶν ἀφθόνων, κεραμικῶν ἰδίως, εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσαν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς των αἱ ἀνασκαφαί, ἔλαβον μέρος ἐνεργὸν οἱ Ἐπιμεληταὶ Ἀρχαιοτήτων Κύριοι Γεώργιος Δοντᾶς καὶ Παῦλος Λαζαρίδης. Πολύτιμος ὡσαύτως ὑπῆρξεν ἡ συμπαράστασις τοῦ Τεχνικοῦ Συμβούλου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας Δωδεκανήσου, Ἀρχιτέκτονος Δημοσίων Ἐργῶν κ. Δ. Κατσάρη.

Κατὰ τὸ 1952 ἡ ἔρευνα ἐνετοπίσθη κυρίως ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως, ἐπεξετάθη δὲ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς πόλεως, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπείγουσαι ἀνάγκαι, σημειωθείσαι εἰσαγωγικῶς εἰς τὴν πρώτην ἔκθεσιν, κατέστησαν ἀπαραίτητον τὴν ἐκτέλεσιν δοκιμαστικῶν σκαφῶν.

Πρὸ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην χρήσιμον εἶναι νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἑξῆς. Ἐνεκα τῆς ιδρύσεως προφανῶς τῆς Ῥόδου εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ αἱ παλαιαὶ ἀκροπόλεις εἶχον ἐκφυλισθῇ ὡς ὀχυρώματα, κατόπιν τῆς γενικεύσεως τῶν περιβόλων τῶν πόλεων², τὸ ὑπερκείμενον τῆς Ῥόδου δυτικὸν ὀροπέδιον, τὸ φέρον τὸ ὄνομα ἀκρόπολις³, οὐδέποτε φαίνεται ὅτι ἔλαβεν ἰδιαίτεραν ἀμυντικὴν ὑπόστασιν. Τοῦτο συμπεραίνεται ἐκ τῆς βεβαίως ἐλλείψεως ἐσωτερικοῦ τείχους, πρὸς τὸ μέρος τῆς πόλεως, τῆς ὁποίας τινὲς τῶν κατὰ πλάτος ἀγνῶν ἀνήρχοντο κανονικῶς συνεχιζόμεναι μέχρι τῶν ἀνωτέρων πεδίων τῆς ἀκροπόλεως⁴. Ἐπιπροσθέτως, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν πληροφοριῶν

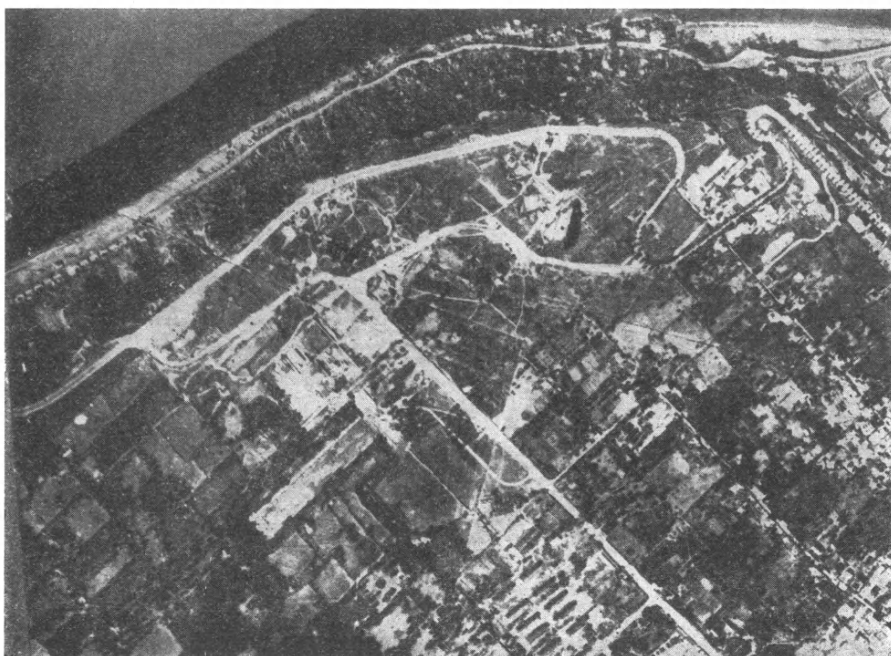
¹ ΠΑΕ, 1951 σ. 224 ἐξ. (Περαιτέρω μνημονεύεται ὡς «Ἐκθ. I»).

² Βλ. Α. VON GERKAN, Griech. Städteanlagen σ. 16 ἐξ. RE, III (1929) λ. Städtebau (FABRICIUS) 1991 ἐξ. R. E. WYCHERLEY, How the Greeks built Cities σ. 36 ἐξ.

³ Βλ. J. MEURSIUS, Rhodus, I. (Amstelodami 1675) σ. 30.

⁴ Περὶ τῶν ὑφισταμένων στοιχείων τῆς ἀρχαίας ὀχυροτομίας τῆς Ῥόδου βλ. I. Δ. ΚΟΝΤΗΝ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ὀχυροτομίας τῆς Ῥόδου, σ. 9 ἐξ. (Περαιτέρω μνημονεύεται ὡς «Ρυμ.»).

τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῶν γνωστῶν πολιορκιῶν τῆς Ῥόδου¹, οὐδεμίαν σημασίαν φαίνεται ὅτι ἔσχε διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως ἡ ἀκραία αὕτη περιοχὴ, ἡ σημειομένη ὑπὸ τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου (XLIII, 3), ὡς *πεδίων καὶ ἀλσῶν μεστή*, ἐκ δὲ τῶν ἀποκαλυφθέντων μέχρι τοῦδε λειψάνων ἐμφανίζουσα πράγματι ἀνθηρωτὴν εἰς *πεδία* διάταξιν, καθαρῶς κοσμητικοῦ χαρακτήρος².

Εἰκ. 1. Ἡ ἀκρόπολις καὶ ἡ δυτικὴ περιοχὴ τῆς πόλεως τῆς Ῥόδου.
Ἐξ ἀεροπορικῆς φωτογραφήσεως.

Τὸ ἐπίμηκες, ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ ἐκτεινόμενον ὁροπέδιον τῆς ἀκροπόλεως (εἰκ. 1), ὑπέρκειται τῆς πόλεως, πλὴν τοῦ ἀντιστοιχοῦντος εἰς τὸν μικρὸν λιμένα, τὸν λιμένα τοῦ Μανδρακίου, βορειοτέρου μέρους τῆς, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνετο ἐπίσης ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως, τῆς κατεχούσης περίπου τὰ ὅρια τῆς σημερινῆς³.

¹ Βλ. ΔΙΟΔ. XX, 83 ἐξ., 91 ἐξ. Πρβ RE, Suppl. V (1931). Rhodes (HILLER VON GAERTRINGEN) 779 ἐξ. ΑΠΠΙΑΝΟΝ, Μιθρ. 94 ἐξ. Ἑμφ. Δ, 306 ἐξ. Πρβ. καὶ H. VAN GELDER, Geschichte der alten Rhodier (Haag, 1900) σ. 162 ἐξ.

² Βλ. Ῥυμ. σ. 5 ἐξ.

³ Τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, συναγομένην ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς σημειω-

Ἀπὸ Δ τῆς ἀκροπόλεως ἡ κλειτὸς τοῦ βουνοῦ κατέρχεται λίαν ἀποτομος ὑπὲρ τὸν σύγχρονον παραλιακὸν δρόμον, τὸν φέροντα πρὸς τὸ χωρίον Τριάντα. Ἰδοὺ τὶ γράφει περὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς ἀκροπόλεως ὁ C. T. NEWTON¹: If we ascend the N.E. face of St. Stephen's hill from the Neo Maras and follow the edge of the cliff to the S. W., there will be seen at intervals a bed cut in the rock on which doubtless stood the outer wall of the Acropolis. The continuity of this line of cutting is constantly interrupted by breaks in the edge of the cliff, large portions of which have been seen detached by earthquakes at different times, and may have been lying above and below the road to Trianta. Several of these fallen masses are hewn as if they had formed portions of tombs or of the bed of the wall above.

Προφανῶς κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Newton εἰς Ῥόδον, πρὸ ἑκατονταετίας, ἐσώζοντο περισσότερα ἔχνη τῆς κοίτης τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως κατὰ χώραν· διότι σήμερον ἐλάχισται μόνον ἐντομαὶ φαίνονται κατὰ μῆκος τῆς ὁφρῦος ἐπὶ τῶν βράχων, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μαλακοί, κροκαλοπαγοῦς συστάσεως καὶ ὥς ἐκ τούτου ἡ ἐπιφάνειά των φθίρεται εὐκόλως. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐπίσης, ὅτι τινὰ τῶν ἰχνῶν ἐξηφανίσθησαν ἢ ἐκαλύφθησαν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως περιφερικοῦ τουριστικοῦ δρόμου, ὥς καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἐκτέλεσιν στρατιωτικῶν ἔργων διαρχοῦντος τοῦ τελευταίου πολέμου.

Ἡ βορειονατολικὴ ὡσαύτως προβολὴ τοῦ ὑψώματος τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ὑπερκειμένη τοῦ βορειοτέρου μέρους τῆς πόλεως, ὑπέστη σοβαρὰν ἀλλοίωσιν, ὥς ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τῆς κλειτύος κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς πρώτης καμπῆς τῆς ὁδοῦ Β. Ἡπείρου καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ οἰκοδομήσεως στρατιωτικῶν κτισμάτων ἐπ' αὐτῆς.

Ἀπὸ Ν ἡ ἀποκάλυψις τῶν παρὰ τὴν πρῶν ὑριτιδαποθήκην τμημάτων τοῦ τείχους², παρέσχε τὸ ὄριον τῆς ἀκροπόλεως εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην καὶ ἔθηκε τέρμα εἰς τὰς παλαιότερας ὑποθέσεις, αἱ ὅποια περιώριζον τὴν

θέντων τμημάτων τειχῶν καὶ ἄλλων λειψάνων, βλ. αὐτ. εἰς πίν. I, εἰς τὸν ὅποιον δηλοῦνται τὰ τμήματα τῶν τειχῶν.

¹ Travels and Discoveries in the Levant σ. 165. Πληροφορίας ἐκ παλαιότερων παρατηρήσεων, γενομένων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀκροπόλεως βλ. εἰς A. BILLOTTI-COTTRET, L'Ile de Rhodes (Rhodes 1881) σ. 470 ἑξ. (Ἑλλ. μτφρ. σ. 121 ἑξ.). V. GUÉRIN, Ile de Rhodes (Paris 1880) σ. 169 ἑξ. J. HEDENBORG, Geschichte der Insel Rhodos, III, σ. 214 ἑξ. (Χειρόγρ. Ἀρχαιολ. Ἰδρ. Δωδεκανήσου, 1854).

² R. INGLIERI, Carta Archeologica dell' Isola di Rodi σ. 18, ἀριθμ. 22. Οἱ παρὰ τὸ τεῖχος ἀποκαλυφθέντες τάφοι δηλοῦνται ἐσφαλμένως πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀκροπόλεως, ἐνῶ κεῖνται ἐκτὸς αὐτῆς. Περισσότερα τμήματα τοῦ τείχους, φαινόμενα παρὰ τὴν θέσιν πρὸ ἑκατονταετίας, εἰς HEDENBORG, ἑ. ἀ. πίν. XCIX b.

ἀκρόπολιν κατὰ τὸ βορειότερον μόνον μέρος τοῦ ὄροπέδιου. Σημειωτέον ὅτι ἡ πρῶν πυριτιδαποθήκη ὑπέρχεται τοῦ νοτίου πέρατος τῆς πόλεως, τὸ ὅποιον κάτω, εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν περιοχὴν παρέχεται ἀσφαλῶς ὑπὸ τῶν τμημάτων τοῦ περιβόλου, τῶν ἀποκαλυφθέντων παρὰ τὸ σύγχρονον νεκροταφεῖον¹.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρθρωσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, τὸ ἐπίμηκες ὄροπέδιον τῆς ἀκροπόλεως ἀπετέλει εἶδος σταθεροῦ στελέχους, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἀνεπτύσσετο πρὸς τοὺς λιμένας τὸ ὅλον γεωμετρικὸν ὕψοτομικὸν σχέδιον ὁμαλῶς. Εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἡ μαλακότης τῆς κλίσεως, τῆς πρὸς τὴν παραλίαν, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἔλλειψις σοβαρᾶς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν κατωτέρων πεδίων τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν εἰς τὰς παρυφάς της κειμένων ἐκτάσεων τῆς ἄλλης πόλεως², τῆς ὁποίας, ὡς ἐσημειώθη, τινὲς τῶν ὁδῶν ἀνήρχοντο μέχρι τοῦ ὄροπέδιου.

Διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν, τῶν γενομένων ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀπεκαλύφθησαν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν παρυφῶν της τὰ κάτωθι λείψανα.

Ἐπὶ τῆς βορειοτέρας περιοχῆς ἤλθεν εἰς φῶς μέρος τῆς ὑποθεμελιώσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς *Πολιάδος* καὶ *Διὸς Πολιέως*, ὡς καὶ ἀριθμὸς δωρικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ οἰκοδομήματος ἐκ πάρου. Περὶ τῶν λειψάνων τούτων σύντομοι μόνον πληροφορίες ἔχουν δοθῇ μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν των³.

Πρὸς τὰ ΝΑ τοῦ ναοῦ δοκιμαστικαὶ σκαφαί, μὴ ὀλοκληρωθεῖσαι, ἔφερον εἰς φῶς τμήματα τοίχων καὶ βράχους κανονικῶς τετμημένους, οἱ ὅποιοι δὲν ἐκρίθησαν ἄξιοι ἰδιαιτέρας προσοχῆς, ἥδη ὅμως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλους ὁμοίας φύσεως σχηματισμοὺς τῆς περιοχῆς, ἐμφανίζουσιν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον, διὰ τὴν ἐπιχειρουμένην μελέτην τῆς διαρρυθμίσεως τοῦ περὶ τὸ ἱερὸν χώρου καὶ τῆς ἀκροπόλεως ἐν γένει.

Παρὰ τὴν θέσιν ταύτην ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης δύο ὑπόγειοι σπηλαιώδεις κατασκευαί, τρίτη δὲ ὁμοία, τεχνικωτέρας διαμορφώσεως, χαρακτηριζομένη συνήθως ὡς μέγα *νυμφαῖον*, ἀπεκαλύφθη ὀλίγον βορειοανατολικότερον, πλησίον τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Πίνδου καὶ Β. Ἡπείρου, ἐντὸς τῶν φυσικῶν ὁρίων πάντοτε τῆς ἀκροπόλεως. Καὶ περὶ τῶν κατασκευῶν τούτων, τῶν ὁποίων δὲν διεπιστώθη εἰσέτι ἡ ἀκριβὴς ἔκτασις, ὡς καὶ ἡ ἀρχικὴ σχέσις πρὸς τὸν ὑπερκείμενον χῶρον, ἐλάχιστα μόνον πληροφορίες

¹ Βλ. INGLIERI, ἔ.ἀ.

² Σημείωσιν τῶν ὑψομέτρων τῆς πόλεως βλ. εἰς Χάρτην τοῦ INGLIERI, ἔ. ἀ., καὶ εἰς Ῥυμ. πίν. I.

³ Βλ. A. MAIURI, Boll. d' Arte, IV, II (1924 - 25) σ. 335. Τοῦ αὐτ. Cl. Rh. I. σ. 48. G. JAGOPI, Boll. d'Arte, IV, II, σ. 516. INGLIERI, ἔ.ἀ. σ. 17, ἀριθμ. 18.

ἔχουν δοθῇ¹. Εἰς τὴν μέσσην περιοχὴν τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν παρυφῶν τῆς ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων περισσότεραι ἐργασίαι. Ἐνταῦθα ἀνεσκάφη καὶ ἀνεστηλώθη ἐν συνεχείᾳ ὁ ναὸς τοῦ *Πυθίου Ἀπόλλωνος* μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν τεμένους, ἠρευνήθη δὲ καὶ μικρὸν ἱερόν, ἀγνώστου θεότητος, κείμενον ἀμέσως ΒΑ τοῦ ναοῦ. Περὶ τῶν ἐργασιῶν τούτων οὐδεμία πληροφορία ἔχει δοθῇ².

Εἰς τὰς παρυφὰς τῆς ἀκροπόλεως συνεπληρώθη, διαρκούντος τοῦ τελευταίου πολέμου. ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σταδίου, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῆς πρώτης ἐποχῆς τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς· συγχρόνως ἀνεστηλώθη καὶ συνεπληρώθη εὐρύτατα τὸ στάδιον. Σχετικῶς σύντομοι μόνον ἀνακοινώσεις περὶ τῶν παλαιότερων ἐρευνῶν ἔχουν δοθῇ³.

Ὅμοιως ἀνεσκάφη τὸ παρὰ τὸ στάδιον μικρὸν *θέατρον*, τὸ ὁποῖον ἀνεστηλώθη καὶ ἀνεμαρμαρώθη εὐρέως ἐπίσης. Περὶ τῆς ἀναστηλώσεως ταύτης ἐδημοσιεύθη προκαταρκτικὴ ἔκθεσις⁴.

Μικρὸν μέρος ἐκτεταμένου κτίσματος, τὸ ὁποῖον ὑπετέθη ὅτι ἦτο τὸ *γυμνάσιον*, ἀνεσκάφη παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ σταδίου, χωρὶς νὰ παρασχεθῇ σχετικὴ ἀνακοίνωσις⁵.

Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει εἰς τὴν μεσαίαν ταύτην περιοχὴν ἡ ἀποκάλυψις λειψάνων συστήματος ἀναλημματικῶν τειχῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐσχηματίζετο εἰς ἐπιβλητικὰ ἄνθηρα ἡ μεταξὺ σταδίου, θεάτρου καὶ τοῦ τεμένους τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος κλειτύς⁶.

Ἡ ἐπακολουθήσασα, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν λειψάνων τῆς περιοχῆς ταύτης, ἀναστήλωσις καὶ συμπλήρωσις τῶν κτισμάτων, δυνατόν νὰ ἐγείρῃ ἀντιρρήσεις καὶ ἐπὶ μέρους ἀμφιβολίας, κυρίως ἔνεκα τοῦ ὅθιμοι ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐγένοντο αἱ ἐργασίαι καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς συμπληρώσεως. Εἰδικῶς ὅμως ὡς πρὸς τὰ ἀναλήμματα, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ γενομένη ἀποκατάστασις ὑποβοηθεῖ ἤδη σοβαρῶς εἰς τὴν κατανόησιν τῆς χωρορρυθμικῆς διατάξεως τῆς ἀκροπόλεως, ὡς καὶ εἰς τὴν μετὰ βεβαιότητος ἐρμηνείαν τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου.

Πρὸς τούτοις, ὡς ἐκ τῆς ἀρμογῆς τῶν ἐν λόγῳ ἀναλημμάτων πρὸς τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ὀδικοῦ δικτύου τῆς πόλεως, πρὸς τὸν ὁποῖον

¹ Βλ. G. JACOPI, *Historia* V. (1931) σ. 476 ἐξ. L. LAURENZI, *Boll. d'Arte*, 1936 - 1937, σ. 133. ΑΛ, 51 (1936) σ. 175. INGLIERI, ἔ. ἀ. 16 ἀριθμ. 17.

² Μνεῖαν τῶν λειψάνων πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς βλ. εἰς NEWTON, ἔ. ἀ. σ. 168 ἐξ., BILLOTTI - COTTRET, ἔ. ἀ. σ. 480. INGLIERI, ἔ. ἀ. σ. 17, ἀριθ. 19.

³ Βλ. A. MAIURI, *Rodi* (Roma 1921) σ. 34. Τοῦ αὐτοῦ Cl. Rh. I σ. 48 G. JACOPI, *Boll. d'Arte* VI, II σ. 332. INGLIERI, ἔ. ἀ. σ. 17, ἀριθμ. 20.

⁴ L. LAURENZI, *Memorie*, II, σ. 25 ἐξ.

⁵ Μνεῖαν τῶν λειψάνων πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς βλ. εἰς INGLIERI, ἔ. ἀ. σ. 18, ἀριθ. 21.

⁶ Βλ. Ῥυμ. σ. 5.

εἶναι ἡρμοσμένα καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως κτίσματα, καθίσταται προφανές ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὰ πεδία τοῦ ῥήτορος τὰ ἄφθονα ἐπάλληλα *ισώματα*, κατὰ τὸν τοπικὸν ὅρον¹, τὰ ὑπάρχοντα ἐφ' ὅλου τοῦ ὄροπεδίου τῆς ἀκροπόλεως². Τὰ *ισώματα* αὐτά, τὰ ὁποῖα ἔνεκα τῆς διαλύσεως, καταρρεύσεως ἢ ἐπιχώσεως τῶν ἀναλημμάτων των, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν φυσικῶν διαμορφώσεων εἶναι προσηνατολισμένα πρὸς τὰ κύρια σημεία τοῦ ὀρίζοντος περίπου, παρὰ τὴν ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ΒΑ ἀποκλίνουσιν διεύθυνσιν τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος τοῦ ὄροπεδίου καὶ τῶν φυσικῶν ἰσοϋψῶν καμπυλῶν του.

Εἰς ἀνάλογα πεδία, σχηματιζόμενα δι' ἀναλημμάτων ἀραιουμένων κατὰ τὴν προϋῶσαν μείωσιν τῆς ἐδαφικῆς κλίσεως, διεμορφουτο καὶ ἡ ἄλλη πόλις, ὡς συνάγεται ἐκ λειψάνων τοιούτων κατασκευῶν, σφζομένων κυρίως εἰς τὴν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως, περιοχῇ της. Οἱ σχηματισμοὶ ὅμως οὗτοι, ὡς εἶναι φανερόν, στερούμενοι ἰδιαιτέρου τονισμοῦ, ἀπετέλουν εἶδος ἀραιοῦ ἐλαφροῦ κυματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν παρυφῶν της, οἱ ὁποῖοι καὶ σήμερον δεσπόζουν εἰς τὴν ἐντύπωσιν, παρέχοντες τὸν κύριον χαρακτῆρα εἰς τὸ ὄροπέδιον.

Ἐπὶ τῆς νοτίου περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως οὐδεμία ἔρευνα ἐπεχειρήθη.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀμέσως παρ' αὐτὴν ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα δὲν φαίνεται τουλάχιστον ὅτι ἀνέρχονται πέραν τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ χρονολογοῦνται εἰς τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα. Τὰ ἀνασκαφέντα ὅμως τμήματα μικρὸν μόνον μέρος τῆς ὅλης ἀκροπόλεως ἀποτελοῦν, ἐπὶ πλέον δὲ οὐδ' ἐντὸς τῶν τμημάτων τούτων ἔχει ὀλοκληρωθῇ ἡ ἔρευνα.

Σημειωτέον ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ ὄροπεδίου καὶ παρ' αὐτὸ ὑπάρχουν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγρῶν ἵχνη ἀρχαίων κτισμάτων, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν βέβαιον τὴν ἐλπίδα ὅτι, διὰ συστηματικῆς ἐρεῦνης, μέλλουν νὰ ἀποκαλυφθοῦν σημαντικὰ λείψανα οἰκοδομῶν. Πρὸς τούτοις διατηροῦνται σαφεῖς δείγματα τῆς τεχνικῆς διαμορφώσεως τοῦ χώρου, ἀναλήμματα, κατατομαὶ βράχων κ.λ. τὰ ὁποῖα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ σημειωθέντα «*ισώματα*», δύνανται νὰ παρᾶσχουν ἀσφαλῆ ἀφειτηρίαν πρὸς μελέτην καὶ ἀποκατάστασιν τῆς λίαν ἐνδιαφερούσης, ὡς διαφαίνεται ἤδη, ἀρχαίας διατάξεως τῆς ἀκροπόλεως.

Σημαντικὰ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς

¹ Ὡς *ισώματα* ἀπέδωκε τὰ πεδία τοῦ Ἀριστείδου καὶ ὁ Χ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ, Ῥόδος σ. 65.

² Βλ. τὴν φωτογραφίαν εἰκ. 1. Πρβ. ἐπίσης τὸν Χάρτην τοῦ INGLIERI, ἔ.ἀ. καὶ τὸ διάγραμμα τῆς Ῥυμ. πίν. I.

ἀνασκαφῆς τοῦ 1952, μολονότι ἡ ἔρευνα, καὶ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως δὲν ἔσχε συστηματικὸν χαρακτήρα, ἀπεσκόπει δέ, κατὰ κύριον λόγον, εἰς τὴν διενθῆτησιν ὑπηρεσιακῶν ζητημάτων, ἀναγομένων εἰς τὴν κατάστασιν τῶν ἀνασκαπτομένων χώρων. Ἀπεκλείετο, ὡς ἐκ τούτου, ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ἐρεῦνης εἰς τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα μέρη, ὡς καὶ ἡ πλήρης παρακολούθησις τῶν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τιθεμένων προβλημάτων.

α'. *Ἔργασίαι ἐπὶ τῆς βορείου περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως.* 1) Ἐρευνα παρὰ τὴν ὁδὸν Πίνδου. Κατὰ τὸ 1951 ἤρχισεν ἡ ἐξερεύνησις τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς ὁδοῦ Πίνδου, ἡ ὁποία ἔχει διαδεχθῆ ἀρχαίαν ὁδὸν τῆς πόλεως, ἄγουσαν ἀπὸ τοῦ μεγάλου λιμένος πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ τοῦ Διὸς Πολιεύς¹. Ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη καὶ πέραν τοῦ σημερινοῦ δυτικοῦ τέρματος τῆς ὁδοῦ Πίνδου, ἔνθα, νοτίως τῆς συνεχιζομένης ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπεκαλύφθησαν τὰ εἰς τὸν πίνακα I καὶ τὰς εἰκόνας 2, 3 οἰκοδομικὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα κεῖνται ἀμέσως ὑπὲρ τὸ ἀνατολικὸν «νυμφαῖον»².

Ἐπειδὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρεῦνης ὁ ἀγρός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὗρισκονται τὰ λείψανα ταῦτα, ἦτο ἐσπαρμένος, ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη κυρίως εἰς τὴν διάνοιξιν τάφρων, τῶν ὁποίων ἡ ἔκτασις φαίνεται εἰς τὰς ἀπεικονίσεις.

Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων θεμελίων τὸ ἀνατολικὸν (πίν. I, εἰκ. 2) ἀνεσκάφη μέχρι μήκους 72,50 μ. συνεχίζεται δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν ἀπὸ Ν. ἔχει πλάτος 1,65 μ. καὶ διεύθυνσιν πρὸς Β-ΒΑ 3°. Ὁ κατώτερος δόμος τοῦ ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους, κειμένου μέχρι 2,40 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγροῦ. Περὶ τὸ μέσον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος διατηροῦνται τρεῖς δόμοι, συνολικοῦ ὕψους 1,38 μ.³ Εἰς τὸ βορειότερον μέρος διατηρεῖται εἰς δόμος (ὑψ. 0,32 μ.), ἀντιστοιχῶν, ὡς ἐκ τῆς ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους, πρὸς τὸν δεύτερον τοῦ μέσου, ἐνῶ παρὰ τὸ νότιον πέρας τῆς ἀνασκαφείσης τάφρου ἔχουν ἀφαιρεθῆ οἱ λίθοι, ὑπολειφθείσης μόνον τῆς βαθέως ἀποκεκομμένης εἰς τὸν βράχον κοίτης τοῦ θεμελίου (βάθ. 0,40 μ.).

Τὸ θεμέλιον τοῦ βορείου πλευροῦ (πλ. 1,48 μ.) σφύζεται μέχρι δύο δόμων (ὑψ. 0,70 μ.), τοῦ ἀνωτέρου εὗρισκομένου εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ τρίτου δόμου τοῦ ἀνατολικοῦ θεμελίου, ὡς ἐκ τῆς ἐξάρσεως τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐδράζεται καὶ τὰ βόρειον θεμέλιον. Τοῦτο διατηρεῖται εἰς μήκος 4,85 μ. συνεχιζόμενον περαιτέρω ὑπὸ μόνῃς τῆς κοίτης, ἡ ὁποία ἐξαί-

¹ Ἐκθ. I. σ. 238 ἐξ. Ῥυμ. σ. 13 ἐξ.

² Τὰ σχέδια τοῦ πίνακος I ἐξετέλεσεν ὁ ἀρχιτέκτων κ. Δ. Κατσάρης. Ἡ χά- τοψις τῆς ἀνασκαφῆς ἐβασίσθη ἐπὶ μετρήσεων καὶ λοιπῶν στοιχείων ληφθέντων ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ κ. Δοντᾶ.

³ Οἱ δόμοι εἶναι ἰσοῦψεῖς, 0,46 μ. ἕκαστος.

ρεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνωτέρου δόμου, ὑψουμένη ἔτι μᾶλλον δυτικώτερον.

Εἰς ἀπόστασιν 7,90 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ θεμελίου ἡνοῦτο πρὸς τὸ βόρειον ἕτερον ἐγκάρσιον πρὸς αὐτὸ θεμέλιον, τοῦ ὁποίου ἡ κοίτη, πλάτους μέχρι 1,80 μ. βάθους μέχρι 0,45 μ., ἀνεσκάφη, εἰς μῆκος 18 μ. συνεχίζεται δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν.

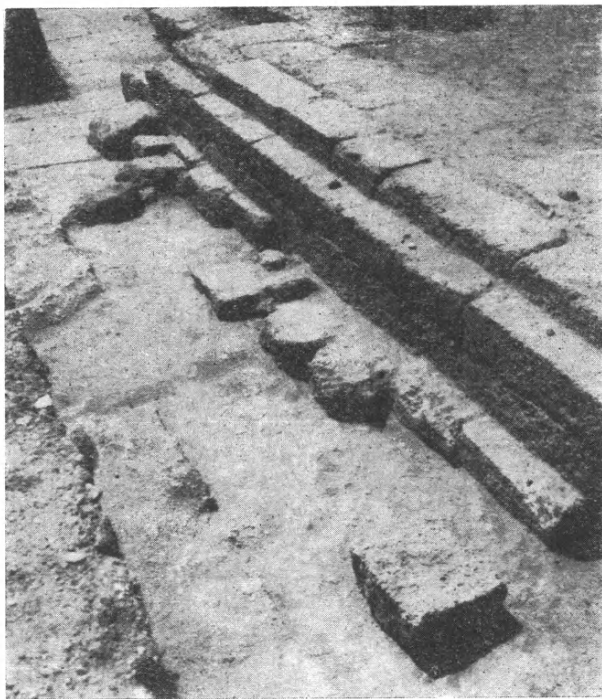
Τὸ μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ τούτου θεμελίου διάστημα δὲν ἡρευνήθη.

Εἰκ. 2. Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν θεμέλιον, ἀπὸ Βορρᾶ.

Ὡς φαίνεται σαφῶς εἰς τὴν κάτωψιν τοῦ πίνακος I, τὸ ἀνατολικὸν θεμέλιον, εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ἀποκαλυφθέντος μέρους του, καθίσταται εὐρύτερον. Οὕτως ἀπὸ Α σχηματίζεται παρὰ τὸ πρόσωπον τοῦ θεμελίου, εἰς μῆκος 9,72 μ. προεξοχή, πλάτους 1,30 μ., τῆς ὁποίας σφύζεται ἐπὶ μέρους ὁ κατώτερος δόμος, ὀργανικῶς συνδεόμενος πρὸς τὸ κύριον θεμέλιον, ὡς καὶ τινες λίθοι ὑπολειφθέντες ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου δόμου (εἰκ. 3). Παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς ἐξοχῆς εὐρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τμῆμα ἀναβαθμοῦ, μετὰ δύο ὑποτομῶν, ἐκ λαρτίου λίθου, συχνάκις ὑποκαθιστῶντος τὸ μάρμαρον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Ῥόδου. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο ἀνῆκεν εἰς πλίνθιν σχηματίζουσαν γωνίαν, ἀντίστοιχον πρὸς τὴν γωνίαν τῆς ἐξοχῆς, παρὰ τὴν ὁποίαν εὐρέθη. Πρὸς τούτοις ὁ εἰς τὴν θέσιν ταύτην διατηρούμενος τρίτος ἀνώτερος δόμος τοῦ κυ-

ρίου θεμελίου φέρει παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τὴν εἰς τὴν εἰκόνα β φαινομένην ἐντομήν (πλ. 0,24 μ., βάθ. 0,19 μ.), χρησιμεύουσαν προφανῶς πρὸς ὑποδοχὴν εἰσδύοντος ἐντὸς τοῦ κυρίου θεμελίου μέρους ἀναβαθμοῦ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἡ περιγραφεῖσα ἐξοχή, ἡ ὁποία εἶναι στενὴ διὰ τὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἀνήκουσα εἰς ἄλλου εἴδους πρόσκτισμα, ἀπετέλει τὸ θεμέλιον ἐπιβλητικῆς κλίμακος.

Εἰκ. 3. Λείψανα θεμελίου κλίμακος.

Ἡ ἀκριβὴς σχέσις τῆς ἀντιστοίχου, ἀπὸ Δ ἐξοχῆς τοῦ μέρους τούτου πρὸς τὸ λοιπὸν θεμέλιον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ πρὸς τὸ παρόν, διότι οἱ ἀνώτεροι δόμοι, διὰ τῶν ὁποίων κυρίως σχηματίζεται ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἐξοχή, ἔλλείπουν εἰς τὸ λοιπὸν θεμέλιον.

Ὅπωςδὴποτε ἡ ὅλη μορφή τῆς ἐπισήμου ταύτης εἰσόδου θέλει καθορισθῇ ἀσφαλῶς κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐρεῦνης.

Ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει κατασκευὴν τῶν περιγραφέντων θεμελίων παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς· ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐξ ἐπιχωρίου πώρου πλίνθων, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκεινται οἱ δόμοι, εἶναι λίαν ἐπιμελής, καλὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ ἀρμογὴ

τῶν πλίνθων πρὸς ἀλλήλας. Κατὰ τὰ λοιπὰ θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ κοίτη τοῦ θεμελίου δὲν εἶναι κατὰ κανόνα ἴση πρὸς τὸ πλάτος του. Πρόκειται κυρίως περὶ ἀποκοπῆς τοῦ βράχου πρὸς ἔνθεσιν τῶν πλίνθων τοῦ κατωτέρου δόμου, ὃ ὑπερκείμενος τοῦ ὁποίου εἶναι εὐρύτερος. Ἐνιαχοῦ κενὰ ἀπομένοντα εἰς τὴν κοίτην ἢ ἀνωμαλίας τοῦ πυθμένος τῆς ἔξισοῦνται πληρούμενα διὰ μικρῶν λίθων καὶ συνεκτικῆς ἀργίλλου. Κατὰ τὴν βαθμιαίαν πρὸς τὰ ΒΔ κυρίως ἔξαρσιν τοῦ βραχώδους ἐδάφους, ὃ βράχος ἀπεκόπη κανονικῶς, ἀντικαταστήσας μεγάλα τμήματα τῶν δόμων.

Εἰκ. 4. Τεμάχια πλαστικῶν κονιαμάτων ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ θεμελίου.

Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ βάθος τῶν ἀνασκαφεισῶν τάφρων εὐρέθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως μικρὰ καὶ μεγάλα τεμάχια παροπλίνθων, σχηματίζοντα ἑνιαχοῦ σωρούς. Ὑπὲρ τὸ ἀνατολικὸν θεμέλιον εἰδικῶς ὑπάρχει ἐπὶ πλέον εἰς βάθος 0,35 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ, ἑνιαῖον στρώμα, ἐκ τεμαχίων καὶ λατύπης (ὑψ. 0,40 μ.), ὑπολειφθέντων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς θραύσεως λίθων τοῦ κτίσματος, οἱ ὅποιοι εἶχον παραμείνει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας μετὰ τὴν καταστροφὴν. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου εἶναι συχνότερα ἢ ἀλλαχοῦ τεμάχια ἐκ τῆς ἀνωδομίας· τμήματα δωρικῶν κιόνων παρῶν, θραύσματα παροπλίνθων, μετὰ πλαστικῶν κονιαμάτων, τῆς λεγομένης «πρώτης πομπηϊανῆς τεχνοτροπίας», δείγματα τῶν ὁποίων παρέχονται διὰ τῆς εἰκόνης 4, κ. ᾧ.

Σημειοῦται ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν εὐρημάτων συγκαταλέγονται καὶ τινὰ τεμάχια κεράμων ἐκ λαργίου λίθου, δύο τῶν ὁποίων εὐρέθησαν παρὰ τὸ νότιον πλευρὸν τοῦ θεμελίου τῆς κλίμακος.

Ἐνδιαφέρον εἶναι πρὸς τούτοις ὅτι ἡ κοίτη τοῦ βορείου θεμελίου συνεχίζεται καὶ πέραν τῆς συμβολῆς του πρὸς τὸ σημειωθὲν ἐγκάρσιον θεμέλιον. Ἡ συνέχισις αὕτη ἀπεκαλύφθη πρὸς τὸ παρὸν μέχρι 38 μ. ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ θεμελίου, ἐμφανίζει δὲ τὸ αὐτὸ πλάτος πρὸς τὸ λοιπὸν βόρειον θεμέλιον, περὶ τὸ 1,50 μ.

Εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ πίνακος I φαίνεται σαφῶς ἡ θέσις τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ἐντὸς τοῦ ὅλου χώρου τῆς βορειοτέρας περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως. Συμπληρωματικῶς παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς : τὸ ὄριον μεταξὺ τοῦ ὄροπεδίου καὶ τῶν παρυφῶν του, τῶν πρὸς τὴν πόλιν, δὲν εἶναι πανταχοῦ σαφές· οὔτε καὶ φαίνεται πιθανόν, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑφίστατο αὐστηρὰ διάκρισις ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν καὶ διαρρύθμισιν τοῦ ὄροπεδίου καὶ τῶν παρυφῶν. Ὅπως δὲ ὅμως ἡ ὑπάρχουσα ἐνιαία γραμμὴ τῆς ἰσχυροτέρας, σχετικῶς, ὑψομετρικῆς διαφορᾶς, παρὰ τὴν ὑπώρειαν, ἀποτελεῖ, ἀπὸ ἐπόψεως φυσικῆς διαμορφώσεως τουλάχιστον, τὸ ὄριον τῆς ἀκροπόλεως, τὸ ὅποιον, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν μέσσην περιοχὴν, ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐτονίσθη καὶ τεχνικῶς δι' ἐπιβλητικῶν ἀναλημμάτων.

Παρὰ τὴν ὁδὸν Πίνδου τὴν γραμμὴν τῆς ἰσχυροτέρας ὑψομετρικῆς διαφορᾶς ἐπὶ τῆς κλειτύς, ἡ ὁποία, ἀρχομένη ἀπὸ 8 μ. περίπου, αὐξάνεται συνεχῶς πρὸς Ν, ἀκολουθεῖ ἡ ὁδὸς Β. Ἡπείρου, κατὰ τὴν κατωτέραν τῆς ἐλιξίν. Ἀπὸ τοῦ ὁρίου τούτου μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως ἐδηλώθησαν εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ πίνακος I ὅσα τῶν σχηματιζομένων πεδίων δύνανται νὰ καθορισθοῦν, ἁδρῶς ἔστω, ἄνευ τῆς ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ἀσφαλῆ γνῶσιν τῆς ὅλης διαμορφώσεως ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης.

Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα κεῖνται εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀποστάσεως, τῆς μεταξὺ τοῦ σημειωθέντος ἀνατολικοῦ ὁρίου τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς κορυφῆς τῆς, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς, ἀνερχομένης εἰς 15 μ. περίπου, εἶναι δὲ προφανές ὅτι ἀνῆκον εἰς συγκρότημα καθορίζον ἀπὸ Α καὶ Β τὸν ὅλον παρὰ τὴν κορυφὴν χώρον. Οὗτος διεμορφουτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς ἐνιαῖον σύνολον, περιλαμβάνον πλείονα δευτερεύοντα ἱερὰ καὶ ἔχον ὡς κέντρον τὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὑψούμενον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ τοῦ Διὸς Πολιέως.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀνατολικὸν θεμέλιον, μετὰ τῆς ἐπιβλητικῆς κλίμακος, κεῖται ἐπὶ τοῦ ὁρίου δύο πεδίων (Α - Ε), ἔχει δὲ τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν πόλιν.

Κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἐρεῦνης θέλει διασαφηνισθῇ ἀσφαλῶς, τίνα

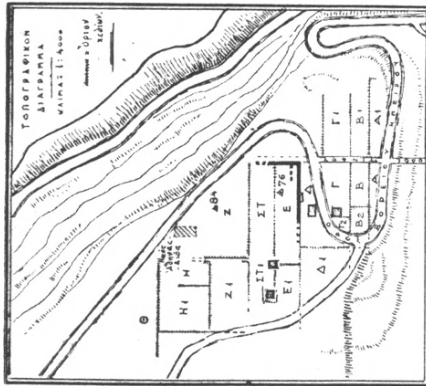
τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων ἀνῆκον εἰς στωϊκὰς κατασκευάς, καθορίζουσας τὸν ἐν λόγῳ χῶρον, τίνα δὲ εἰς ἀπλοῦν περίβολον.

2. *Τακτοποίησις τοῦ χώρου καὶ ἀποκατάστασις μνημείων.* Εἰς τὴν βόρειον περιοχὴν τῆς ἀκροπόλεως ἐξετελέσθησαν πρὸς τούτοις αἱ κάτωθι ἐργασίαι· εἰς τὸ πεδῖον Α τοῦ πίνακος Ι κατηδαφίσθη κατεστραμμένη ἐκ βομβαρδισμοῦ οἰκία, πρὸς παρασκευὴν τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ πεδίου. Ὑψηλότερον, ἐντὸς τοῦ πεδίου Γ1 καὶ τῆς συνεχομένης βορειοανατολικῆς προβολῆς τοῦ ὄροπεδίου τῆς ἀκροπόλεως, κατηδαφίσθησαν πέντε ἄλλαι οἰκοδομαί, κατεστραμμέναι ὡσαύτως ἐκ βομβαρδισμοῦ, ὡς καὶ πυροβολεῖον, κατέχον τὸ ἄκρον τῆς προβολῆς. Αἱ κατεδαφίσεις αὗται, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ χώρου πρὸς ἐξερεύνησιν καὶ εἰς τὴν ἐν γένει τακτοποίησιν τῆς ἀκροπόλεως, ἀπέδοσαν σημαντικὸν ἀριθμὸν ἀποτεριχθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι μετὰ τῶν λίθων τῶν βορειότερων οἰκοδομῶν συγκαταλέγονται μεγάλαι πλίνθοι (1,55-1,90×0,50-0,72×0,50 μ.) ἐκ σκληροῦ λίθου τῆς περιοχῆς, προερχόμεναι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τοῦ τείχους τῆς βορείου ὀφρύος τῆς ἀκροπόλεως, τοῦ ὁποίου μέρος τῆς κοίτης διακρίνεται ἐκεῖ πλησίον.

Ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, τῆς ὁποίας ἡ ἐξερεύνησις ἤρchiσε κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, καθηρέθη πλήρως τὸ νεώτερον ἀνάλημμα, παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς ὁδοῦ Πίνδου πρὸς τὴν ἀνωτέραν ἑλιξιν τῆς ὁδοῦ Β. Ἡπείρου, ἀποκαλυφθέντος πλήρως τοῦ ἀρχαίου παροδίου ἀναλήμματος τοῦ πεδίου Γ.

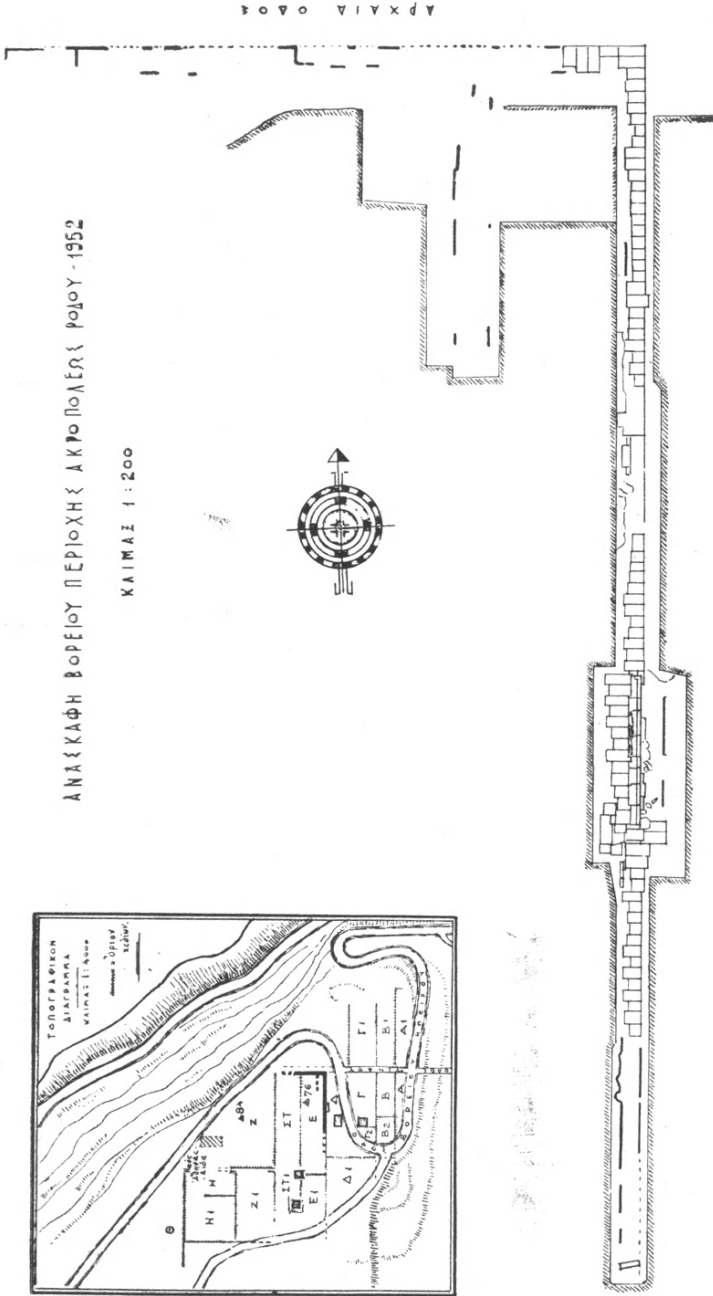
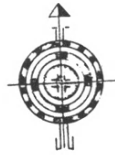
Παραλλήλως πρὸς τὴν συνεχιζομένην ἐπανόρθωσιν τῶν βλαβῶν, τὰς ὁποίας ἔχει προξενήσει εἰς τὰ μεσαιωνικὰ καὶ λοιπὰ μνημεῖα τῆς κάτω πόλεως ὁ πόλεμος, ἐξετελέσθησαν εἰς τὴν βόρειον περιοχὴν τῆς ἀκροπόλεως αἱ ἑξῆς ἐργασίαι· συνεπληρώθη ἡ τακτοποίησις τοῦ ἀνατολικοῦ «νυμφαίου», ἡ ἀρξαμένη κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη καὶ ἀνεστηλώθη μέγα τμήμα βράχου, τὸ ὁποῖον εἶχε καταπέσει, ἀποσπασθὲν ἐκ τοῦ δυτικοῦ τειχώματος τοῦ μεγάλου σπηλαίου. Εὐρύτεραι ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν δύο ἄλλων «νυμφαίων» τῆς περιοχῆς, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ βλάβαι ἐκ τῶν μεταβολῶν, τῶν προξηνηθεισῶν κατὰ τὴν στρατιωτικὴν τῶν χρόνων καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐξ ἀνατινάξεως καὶ δηώσεων ἦσαν μεγαλύτεραι. Κυρίως ἐτακτοποιήθη ἡ βορειότερα τῶν δύο τούτων σπηλαιωδῶν κατασκευῶν, εἰς τὴν ὁποίαν καθηρέθησαν αἱ προσοῆκαι καὶ ἀποκατεστάθησαν ἡ ἐστερεώθησαν τὰ τειχώματα. Αἱ ἐργασίαι συνεχίζονται εἰς τὸ νοτιώτερον «νυμφαῖον», τὸ ὁποῖον συνεδέθη, κατὰ τὴν στρατιωτικὴν του χρόνου δι' ὑπογείου ὀρύγματος πρὸς τὸ βορειότερον.

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ τοῦ Διὸς Πολιέως, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνεσκαμμένον μέρος ἔχει, κατὰ τὸ πλεῖστον, καλυφθῇ δι' ἀπορριμμάτων

ΑΝΑΚΑΦΗ ΒΟΡΕΙΟΥ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΡΟΔΟΥ - 1952

ΚΑΙΜΑΣ 1:200

ΑΡΧΑΙΑ ΟΔΟΣ

κατὰ τὸν πόλεμον, ἐπανεφέρθησαν ὅσοι τῶν σπονδύλων εἶχον κυλισθῆ εἰς τὰς ὑπωρείας ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν.

Εἰς τὸ ὑπερκείμενον τοῦ ναοῦ οἰκοδόμημα τοῦ σηματοδότου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐσημειώθη, εὐρίσκεται ἐν ἀχρηστίᾳ, ἔχουν ἐγκατασταθῆ, μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου ἄποροι οἰκογένειαι. Ὅμοιαι οἰκογένειαι ἐγκατεστάθησαν ἐπίσης καὶ εἰς τὰ στρατιωτικὰ κτίσματα, τὰ κατασκευασθέντα ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου.

Ἡ διατήρησις τῶν κτισμάτων τούτων παρεμποδίζει τὴν τακτοποίησιν τοῦ ἱεροῦ, ὥς καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐξερευνήσεως καὶ ἀποκαταστάσεώς του. Ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Δωδεκανήσου ἐπανειλημμένως ἐξεδηλώθη ἡ πρόθεσις τῆς Γενικῆς Διοικήσεως ὅπως μεταστεγάσῃ τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὰ ἐν λόγῳ κτίσματα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς κατεδαφίσεώς των. Δυστυχῶς ὅμως οὐδὲν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐπραγματοποιήθη, παρὰ τὸ ἀναμφισβήτητον ἐνδιαφέρον καὶ τὴν στοργήν, μετὰ τῆς ὁποίας ἀντιμετωπίσθησαν πάντοτε ἀρμοδίως τὰ ζητήματα, ἐν γένει, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν συντήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τῶν μνημείων τῶν νήσων. Παραμένει ὥς ἐκ τούτου ἀμετάβλητος ἡ οἰκτρὰ κατάστασις, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν ἐντὸς τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἀρχαιολογικοῦ χώρου ὁ πόλεμος καὶ αἱ δυσχέρειαι τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς ἐποχῆς.

Ἦδη, ὅτε τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀρξαμένων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν καθιστοῦν ἔτι μᾶλλον ἔκδηλον τὴν σημασίαν τῆς περιοχῆς ταύτης τῆς ἀκροπόλεως, ἐλπίζεται ὅτι θὰ πραγματοποιηθῇ τέλος ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τῶν πολεμικῶν κατασκευῶν, διὰ τὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ προικισθῇ ἡ πόλις τῆς Ῥόδου, ἡ πλουσία ἰδίως εἰς μεσαιωνικὰ ἀρχιτεκτονήματα, δι' ἑνὸς ἀκόμη ἀρχαίου μνημειακοῦ συγκροτήματος.

3. *Εὐρεθεῖσαι ἐπιγραφαί* (Υπὸ Γ. Σ. Δοντᾶ). Κατὰ τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας εὐρέθησαν αἱ κάτωθι ἐπιγραφαί, δηλούμεναι διὰ τοῦ ἀριθμοῦ βιβλίου εἰσαγωγῆς εἰς τὸ Μουσεῖον Ῥόδου (BE).

BE 803. Τμῆμα ἀναθηματικοῦ ἐνεπιγράφου βάθρου ἐκ λαρτίου λίθου, εὐρεθὲν ἐπὶ τῆς βορείου περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως ἐπὶ τοῦ πεδίου ΣΤ, παρὰ τὸ ὄριον πρὸς τὸ Ε, εἰς ἀπόστασιν 30 μ. Ν. τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ. Διαστάσεις βάθρου: $0,66 \times 0,66 \times 0,50$ μ. Τὸ βάθρον εἶναι ἀποκεκρουμένον ἀριστερά. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἑδρας δύο κοιλότητες ἀσαφοῦς σχήματος. Παρ' αὐτάς, ἀριστερά, σχηματίζεται κύκλος ἀδρῶς εἰργασμένης ἐπιφανείας.

Α) Ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας τοῦ βάθρου, ἐπιγραφὴ οὐδαμόθεν περατουμένη (εἰκ. 5). Συνήθης Ῥοδιακὴ γραφὴ τοῦ α'. ἡμίσεος τοῦ Α'. αἱ. π.Χ., μᾶλλον ἀμελής. Ὑψος γραμμάτων 0,012-0,014 μ.

καὶ] ἀναγορεύσει τᾶν[τιμᾶν
]καὶ ὑπὸ Παναθηναϊστᾶν[
]τοῦ κοινοῦ χρυσέω[ι στεφάνωι
]καὶ ὑπὸ Παναθηναϊστᾶν[
 5]δεκάδος χρυσέω[ι στεφάνωι
 κ]αὶ ὑπὸ Σωτηριαστᾶν ΩΚ[
]Διωνιδείων χρυσέωι σ[τεφάνωι

Εἰκ. 5. Ἐπιγραφή ἐξ ἀναθηματικοῦ βάρθρου.

κα]ὶ τιμαθέντα ὑπὸ Παναθηναϊστᾶν[
 δεκ]ά[δ]ος χρυσέω[ι στε]φάνωι καὶ[
 10 Ἀ]θαναϊστᾶν

Περὶ τῶν κοινῶν τῆς ἀρχαίας Ῥόδου βλ. G. PUGLIESE CARRATELLI εἰς Annuario I - II (N. S. 1939-40) σελ. 147 κέ., ἰδίως ἀπὸ τῆς σελ. 187.

Στ. 1. Περὶ τοῦ ὅλου τύπου βλ. αὐτόθι σελ. 151-2, ἀρ. 7, στ. 2-4 «Ἐτίμασε χρυσέοις | στεφάνοις τρισὶ καὶ ἐνδεργείαι καὶ ἀναγορεύσει τᾶν τιμᾶν ἐν ταῖς | συνόδοις» κλπ.

Στ. 2. Κατὰ τὸν BLINKENBERG, Lindos II, ἀρ. 420, 797, τὸ κοινὸν τῶν Παναθηναϊστῶν ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν μελῶν θεωρίας στελλομένης εἰς Ἀθήνας ἐπὶ πολεμικῶν πλοίων διὰ τὴν ἐφορτὴν τῶν Παναθηναίων.

Στ. 5. Ἡ λέξις δεκάς ἐσήμαινε κυρίως ὑποδιαίρεσιν στρατιωτικῆς μονάδος, βλ. ΠΟΛΥΔ. I. 127 (καὶ οἱ ἄρχοντες δεκάδαρχοι, αὐτόθ. 128). Εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Λίνδου, Lindos, II, σελ. 211, ἀρ. 48, στ. 15, δηλοῖ ὑποδιαίρεσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Παναθηναϊσίων Ἑρακλεῖστων «Παναθη]ναῖστων Ἑρακλεῖστων δεκάδος»· βλ. στ. 5 παρούσης.

Στ. 6. Περί τῶν Σωτηριαστών, μυστῶν τῆς λατρείας τῶν θεῶν Σωτήρων τῆς Σαμοθράκης καὶ Λήμνου βλ. PUGLIESE CARRATELLI, ἐνθ. ἀν. σελ. 195-6. Τὴν λέξιν πιθανῶς ἠκολούθει ἕτερον ὄνομα κοινοῦ.

Στ. 7. Τὸ κοινὸν τῶν Διωνιδείων διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντᾷ. Ἀπετελεῖτο ἀσφαλῶς ἐκ τῶν μελῶν ἀγνώστου ἄλλοθεν πάτρας τῶν Διωνιδῶν, ἐλκούσης τὸ ὄνομα ἐκ τινος Δίωνος. Προβλ. ἀνάλογον σχηματισμὸν εἰς VAN GEELDER, ἔ. ἀ. σελ. 363 καὶ 364: Ἑρατος - Ἑρατίδαι (ΠΙΝΔ. Ὀλ. VII, 93) - Ἑρατίδαιοι.

Στ. 10. Ἀθαναῖστων καὶ ὅχι Παναθηναῖστων, διότι ὁ τύπος εἶναι Παναθηναῖσται. Βλ. Lindos II. ἐνθ. ἀν.

Β) Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἔδρας τοῦ βάθρου ὑπάρχει δευτέρα ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη κατὰ μεταγενεστέραν χρῆσιν τούτου (εἰκ. 6). Ὑψος γραμμάτων 0,022-0,023 μ.

Εἰκ. 6. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψews τοῦ βάθρου τῆς εἰκόνης 5.

Ὁ δᾶμος ὁ Ρ]οδίω[ν
(Τὸν δεῖνα)]Ἑλιοδώρο[ν
Θ]εοῖς

Γραφὴ τέλους Β'. αἰ. ἢ Γ'. αἰ. μ.Χ. διὰ τὸ χαρακτηριστικὸν σχῆμα τοῦ ω βλ. Lindos II, ἀρ. 465 C κ.ἐ.

BE 930. Μικρὸν τεμάχιον ἐνεπιγράφου πλακὸς ἐκ κυανοτέφρου λίθου μὲ κεραμόχρουν ὀξείδωσιν, διαστ. 0,075×0,06×(μέγ. πᾶχ.) 0,025, περατουμένης ἀριστερά. Εὐρέθη εἰς στρατιωτικὸν ὄρυγμα ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ὀλίγα μέτρα Β.Δ. τοῦ ἐπισκευαζομένου μέσου νυμφαίου. Ὑψος γραμμάτων 0,006 μ., τοῦ ο 0,005 μ. Ὡραῖα γράμματα 4ου αἰ. (εἰκ. 7).

[Ἐδοξε ταῖ βουλαῖ καὶ τωῖ
δάμωι[
δκα μή[
τὸ δ° ἀ[

φρου[ρ ;
 περι τῶ[ν
 περι[ί

BE 912. Τεμάχιον ἐνεπιγράφου ἀναθηματικοῦ βάθρου, εὑρεθὲν ἐπὶ τῆς

Εἰκ. 7. Τμήμα ἐπιγραφῆς ἐκ ψηφίσματος (;).

βορείου περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως, μεταξύ τῶν ὑλικῶν μιᾶς τῶν κατεδαφι-

Εἰκ. 8 Ἐπιγραφὴ ἐξ ἀναθηματικοῦ βάθρου.

σθεισῶν οἰκιῶν, βλ. ἀνωτέρω. Διαστ. $0,28 \times 0,24 \times 0,18$ μ. (ὕψος). Ὑψος γραμμῶν $0,019$ μ., τοῦ ο $0,012$ μ. Ἐνιαχοῦ μικροὶ ἀκρόμονες. Γραφὴ α' ἡμίσεος Γ' αἰ. π.Χ. (εἰκ. 8).

Ἀλέξων Ἀ[
 Ἀγλούμβροτ[ος
 Γυμνασιαρχήσαντες
 κλπ.

Διὰ τὸν τύπον βλ. MAIURI, Nuova Silloge αρ. 36, σελ. 47, ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Κατώφλιον θύρας εὑρεθὲν ἐπὶ τῆς βορείου περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως μεταξὺ τῶν ὑλικῶν κατεδαφισθείσης οἰκίας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐν τῇ εἰκόνι 9 χριστιανικὴ ἐπιγραφή, χαραχθεῖσα ἐπ' αὐτοῦ προφανῶς, ὅτε εὑρίσκετο εἰς δευτέραν, ἄσχετον πρὸς τὴν πρώτην, χορῆσιν. Ἡ ἐπιγραφή ἀναλύεται ὡς ἑξῆς :

Φῶς Χριστοῦ
 Φαίνει πᾶσι
 Ἰωάννης
 Χριστὸς
 Προδρομος Νικᾷ ;

Ὑπενθυμίζεται, ὅτι πλησίον τοῦ τόπου εὐρέσεως ὑπῆρχεν ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἐπιγραφή ἴσως ἀνῆκε. (Γ. Σ. Δ.).

β'. Ἐρευναι παρὰ τὴν μέσσην περιοχὴν τῆς ἀκροπόλεως.

1. Ἀνασκαφὴ πρὸς Α τοῦ σταδίου.

Κατὰ τὸ 1939 ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ

κ. L. Laurenzi ἔρευνα ἀμέσως βορειοανατολικῶς τοῦ σταδίου, ἔνθα ἀπεκαλύφθη μικρὸν μέρος ἐκτεταμένου κτίσματος, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται ὑπὸ τὴν ἐπὶχώσιν. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἐτατίσθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως πρὸς τὸ γυμνάσιον τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ κ. G. Jacopi εἶχεν ὑποθέσει προηγουμένως ὅτι πρέπει νὰ εὑρίσκετο παρὰ τὴν θέσιν ταύτην, παρὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψε σημαντικὸν ἀριθμὸν ἐνεπιγράφων βάθρων¹.

Κατὰ τὸ 1941 ὁ κ. L. Morricone, ἐπιχειρήσας δοκιμαστικὴν σκαφὴν

Εἰκ. 9. Βυζαντινὴ ἐπιγραφή ἐπὶ ἀρχαίῳ κατωφλίου.

¹ Cf. Rh. II, σ. 190 ἐξ. Περὶ L. LAURENZI, Mem. II, σ. 25 ἐξ. Σημείωσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ γυμνάσιον ἀρχαίων χωρίων βλ. εἰς VAN GELDER, ἔ. ἀ. σ. 8.

πλησίον τοῦ νοτίου πέρατος παρακειμένου ἀγροῦ, εἰς ἀπόστασιν 100 μ. νοτιοανατολικῶς τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κ. Laurenzi, διεπίστωσε τὴν ὑπαρξιν οἰκοδομικῶν λειψάνων, τὰ ὅποια, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν περὶ τῆς θέσεως τοῦ γυμνασίου, ἐσκέφθη ὅτι δύνανται νὰ ἀνήκουν εἰς συναφές πρὸς τοῦτο κτίσμα, ὡς εἶναι ἡ παλαιστρα κ. λ.

Ἡ δοκιμὴ ἐκείνη, διακοπεῖσα λόγῳ τῶν πολεμικῶν γεγονότων καὶ τῆς καταλήψεως τοῦ χώρου ὑπὸ στρατιωτικῶν, οὐδεμίαν ἔσχε συνέχειαν κατεχώσθησαν δὲ καὶ τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα, εἰς τρόπον ὥστε, ὅτε, ἐπιχειμένης τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐφετεινῶν ἐργασιῶν, ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ παρεπιδημοῦντος εἰς Ῥόδον κ. Morricone ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς παλαιᾶς ἐρεῦνης, ἔχνη μόνον τῆς ὑπ' αὐτοῦ σκαφείσης τάφρου διεκρίνοντο. Παρὰ ταύτην ὑπῆρχον δύο σωροὶ λίθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ὡς καὶ ἄφθονα θραύσματα πωροπλίνθων.

Ἡ ὑπαρξὶς τῶν θραυσμάτων τούτων προεκάλεσε σοβαρὰν ἀνησυχίαν ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Morricone εὑρεθέντος τμήματος θεμελίου, ἡ ὁποία εὐτυχῶς, ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπερβολικὴ, μὴ διαπιστωθείσης, μεγάλης τουλάχιστον, βλάβης τῶν κατὰ χώραν κειμένων λειψάνων.

Ὁ τόπος τῆς παλαιᾶς ἐκείνης δοκιμῆς ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία τῆς νέας ἐρεῦνης, ἡ ὁποία, ἀμέσως μὲν εἶχεν ὡς σκοπὸν τὴν τακτοποίησιν τῆς καταστάσεως τοῦ ἀγροῦ, ἐν συνεχείᾳ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ μορφήν συστηματικῆς ἀνασκαφῆς πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν παρὰ τὸ στάδιον ἡμιαποκεκαλυμμένων ἢ κεκαλυμμένων σπουδαιοτάτων οἰκοδομῶν.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετελέσθη ἡ ἔρευνα χρειάζεται νὰ παρατηρηθοῦν, προκαταρκτικῶς, τὰ ἑξῆς· τὸ ὅλον συγκρότημα τοῦ σταδίου, θεάτρου καὶ τῶν παρακειμένων ἀναλημμάτων, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω ὁ λόγος, κεῖται μεταξὺ δύο πρωτευουσῶν κατὰ πλάτος τῆς ἀρχαίας πόλεως ὁδῶν, ἀνερχομένων μέχρι τοῦ ὁροπεδίου τῆς ἀκροπόλεως (εἰκ. 10, P 15, P 19α)¹, περιλαμβάνεται δὲ ἐντὸς διαστήματος δύο βασικῶν ὕψομοιτικῶν ὑποδιαίρέσεων, ἐκάστης ὑπολογιζομένης εἰς σταδιαίαν περίπου²,

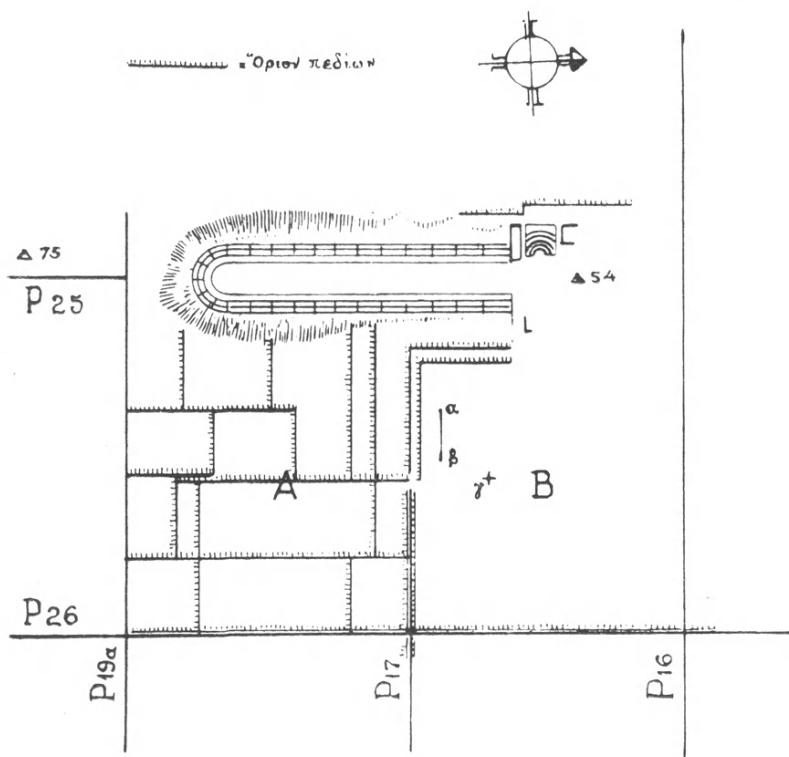
Ὁ πρὸς Α τοῦ σταδίου ἀντίστοιχος χώρος, ὁ μεταξὺ τῶν σημειωθεισῶν ἀρχαίων ὁδῶν, διαιρεῖται εἰς δύο ἀκριβῶς ἴσα μέρη (εἰκ. 10, Α-Β)· ἐκ τούτων ἡ ἀπὸ Ν ὑποδιαίρεσις Α, συνεχίζουσα τὴν κλειτύν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀνωρύχθη ἡ σφενδόνη τοῦ σταδίου, εὐρίσκεται ὑψηλότερον καὶ σχηματίζεται εἰς στενότερα πεδία. Ἡ ἀπὸ Β ὑποδιαίρεσις Β, κειμένη 8,50 μ. περίπου ὑπὸ τὸ τελευταῖον πεδῖον τῆς ὑποδιαίρέσεως Α, εἶναι ἐπίπεδος,

¹ Τὸ σχεδιογράφημα τῆς εἰκόνης 10 ἐλήφθη ἐκ τοῦ ὕψομοιτικοῦ διαγράμματος τῆς Ῥυμ. πίν. Ι, ἔχει δὲ βελτιωθῇ κατὰ τὰς λεπτομερεῖας τῆς δηλώσεως τῶν πεδίων ἰδίως.

² Βλ. Ῥυμ. σ. 19 ὑποσ. 1.

μετὰ μιᾶς ἢ δύο ἐλαφρῶν κλιμακώσεων εἰς τὰ βορειονατολικά.

Περὶ τοῦ τεχνικοῦ χαρακτῆρος τῆς διαμορφώσεως τοῦ εὐρυτάτου ἐνιαίου πεδίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἡ ὑποδιαίρεσις Β, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία· ἡ ἀκριβὴς διχοτόμησις τοῦ ὅλου χώρου, ἐκ τῆς ὁποίας προήλθε τὸ πεδῖον τοῦτο, τὸ κανονικὸν ὀρθογώνιον τὸ ὁποῖον ἐσχημάτιζε, πλαισιού-

Εἰκ. 10. Σχεδιογράφημα τοῦ χώρου ἀνατολικῶς τοῦ σταδίου (Σχεδ. Δ. Κατσάρη).

μενον ὑπὸ τριῶν ἀρχαίων ὁδῶν (εἰκ. 10, P 14, P 17, P 26), ὥς καὶ ἡ ἐπίπεδος ἐπιφάνειά του, μαρτυροῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἀρχαίας κατασκευῆς, γενομένης δ' ἐπὶ μέρους ἀποχωματώσεως καὶ ἰσοπεδώσεως τοῦ φυσικῶς κεκλιμένου ἐδάφους τῆς θέσεως ταύτης. Ἡ εὐρύτης ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐπιπέδου ταύτης ἐκτάσεως, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰς διαστάσεις τῶν κανονικῶν πεδίων τῆς περιοχῆς, καθιστᾷ λίαν πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὕτη κατεῖχeto ὑπὸ ἐνιαίου κτηριακοῦ συνόλου, στενῶς σχετιζομένου πρὸς τὸ παρακείμενον συγκρότημα τοῦ σταδίου.

Ὁ ἀγρός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξετελέσθη ἡ ἔρευνα, καταλαμβάνει τὸν παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς ἐν λόγῳ ὑποδιαίρέσεως Β χώρον, ἀποτελῶν ἀκανόνιστον ὀρθογώνιον (μῆκ. μέγ. 128 μ. πλ. μέγ. 102 μ.), ὁριζόμενον ἀπὸ Ν ὑπὸ τοῦ ὄχθου τῆς σημειωθείσης ὑποδιαίρέσεως Α, δυτικῶς ὑπὸ ἐπιμήκους ὑψώματος, κειμένου μεταξὺ τοῦ σταδίου καὶ τοῦ ἀγροῦ, ἀπὸ

Α δὲ καὶ Β ὑπὸ μανδροτοίχων, συγκειμένων ἐξ ἀρχαίων λίθων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Εἰς τὸ νοτιώτερον μέρος τοῦ ἀγροῦ ἀνεσκάφη τάφος, κατευθυνομένη ἀπὸ Α πρὸς Δ, ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ ὄχθου τῆς ὑποδιαίρέσεως Α 16,50 μ. (εἰκ. 11). Τὸ μῆκος τῆς τάφρου εἶναι 85,50 μ. τὸ πλάτος κυμαίνεται μεταξὺ 2,80 καὶ 6,50 μ. τὸ δὲ βάθος τῆς ἀπὸ 1 μ. μέχρι 2,30 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ.

Ἐντὸς τῆς τάφρου, εἰς ἀπόστασιν 34 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τέματός της, ἀπεκαλύφθη θεμέλιον, στυλοβάτου ἀσφαλῶς, εἰς μῆκος 39,80 μ. Πρὸς Δ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος,

Εἰκ. 11. Συνολικὴ ὄψις τῆς σκαφείσης τάφρου, ἀπὸ Δ. ἔνθα δὲν ὠλοκληρώθη εἰς βάθος 1 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν παρόπλινθοί τινες μετακεκινημένοι (εἰκ. 11). Ἡ ἔρευνα δὲν συνεπληρώθη ἐπίσης ἀπὸ ἀνατολῶν.

Νοτίως τοῦ ἀποκαλυφθέντος θεμελίου, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ μιᾶς στενῆς κλιμακώσεως τοῦ ὄχθου τῆς ὑποδιαίρέσεως Α, ὁρίζουσας ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τὸν ἐξερευνώμενον ἀγρόν, ἡ ἀκριβὴς παρεντιθεμένη ἀπόστασις εἶναι 11,70 μ. διάστημα δηλαδὴ ἀρκετὸν διὰ νὰ περιλάβῃ τὴν παρὰ τὸν στυλοβάτην στοὰν καὶ ἓνα ἀκόμη παρακείμενον κτηριακὸν χώρον.

Τὸ θεμέλιον, τοῦ ὁποίου ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς διακρίνεται εἰς

τὴν εἰκόνα 12, ἔχει πλάτος 2,47 μ. καὶ σφύζεται μέχρις ὕψους δύο δόμων (συν. 1,09 μ.), συγκειμένων ἐκ μεγάλων πωροπλίνθων (διαστ. μεγ. 1,45 × 0,93). Ὁ κατώτερος δόμος (ὑψ. 0,50 μ.) ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους, κειμένου εἰς βάθος 2 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας, Ὁ ἀνώτερος δόμος (ὑψ. 0,54 μ.), σφύζεται κυρίως εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος.

Παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ θεμελίου, εἰς ἀπόστασιν 39,80 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ πέρατος τῆς τάφρου, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 3,30 μ. μικρὸς

Εἰκ. 12. Τὸ ἀποκαλυφθὲν θεμέλιον.

ὑπόγειος ἀγωγός, κείμενος εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ κατωτέρου δόμου καὶ κατευθυνόμενος ἐκ Ν πρὸς Β. Ὁ ἀγωγὸς οὗτος (πλ. 0,35 μ. βάθ. 0,28 μ.), ὁ ὁποῖος εἶναι κατεσκευασμένος διὰ πωρίνων πλακῶν, ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀγροῦ, εἰς τὴν βάσιν τοῦ μανδρατοίχου, τοῦ ὀρίζοντος αὐτόν, ἐσχηματίζετο ἑξαρσις τοῦ ἐδάφους, ὕψους μέχρις 1,80 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ πλάτους 2 μέχρι 2,50 μ. Ἡ ἑξαρσις αὕτη ἀνεσκάφη, καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἀγροῦ περίπου, ἀπεκαλύφθησαν δὲ ὑπ' αὐτὴν τμήματα μεταγενεστέρων τοίχων καὶ ἐντετειχισμένα ἢ κα-

τακείμενα ἀρχιτεκτονικά μέλη. Οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀκολουθοῦν τὸν προσανοτολισμὸν τοῦ ἀρχαίου ὀδικοῦ δικτύου τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ὑπερκείμενος μανδρότοιχος. Ἡ ἐκ τούτου δικαιολογουμένη ὑπόθεσις ὅτι αἱ μεταγενέστεραι κατασκευαὶ ἐδράζονται ἴσως ἐπὶ ἀρχαίων λειψάνων, θέλει ἐλεγχθῇ κατὰ τὴν εἰς βάθος ἐξερεύνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου, ἐν συνεχείᾳ τῆς ἤδη συντελουμένης ἐξερευνήσεως τῆς νοτίου τάφρου.

Ἐκ τῆς ἀνωδομίας προερχόμενα τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὴν νέαν ἔρευναν καὶ τὴν προηγηθεῖσαν δοκιμὴν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ περισυλλεγένητα ἢ σημειωθέντα περὶ τὸν ἀνασκαπτόμενον χώρον. Ἀπαντα τὰ μέλη ταῦτα ἐμφανίζουν ὁμοιογένειαν καθιστῶσαν εὐχερῇ τὴν διάκρισιν των μεταξὺ

ἄλλων τεμαχίων τῆς περιοχῆς καὶ μὴ ἐπιτρέπουσαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς προελεύσεώς των ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος.

Σημειοῦνται ἐνταῦθα τὰ κάτωθι περὶ τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐκ τῶν ἐν λόγῳ μελῶν.

Μεταξὺ τῶν δωρικῶν μελῶν ἐξ ἐπιχωρίου πώρου ὑπάρχουν 33 σπόνδυλοι ἢ μεγάλα τμήματα σπονδύλων ὕψους μεγ. 1,33 μ. διαμ. μεγ. 0,835 μ. μετὰ τοῦ κονιάματος, ἔχοντος

συνήθως πάχος 0,01 μ. Τῶν κίωνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνῆκον οἱ σπόνδυλοι, ἡ περιφέρεια διεμορφοῦτο καθ' ὅλον τὸ ὕψος εἰς 20 ἔδρας ἀντὶ ῥαβδώσεων. Εἷς τῶν σπονδύλων, ὁ ἐμφανίζων τὴν σημειωθεῖσαν μεγίστην διάμετρον, ἀπεκαλύφθη κατακείμενος ἐντὸς τῆς σκαφείσης τάφρου, βορείως τοῦ θεμελίου. Παρ' αὐτὸν ἀπεκαλύφθη καὶ εἷς τῶν ἰωνικῶν σπονδύλων.

Δωρικά κιονόκρανα ὑπάρχουν 3. Ἐκ τούτων τὸ ἀρτιώτερον σωζόμενον τῆς εἰκόνος 13 ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα φρέατος οἰκίας, κειμένης ὑπὲρ τὸ ἀνασκαφὲν θεμέλιον, τῆς ὁποίας τὰ εἱρεῖπια καθηρέθησαν κατὰ τὴν ἐφεινην ἀνασκαφὴν.

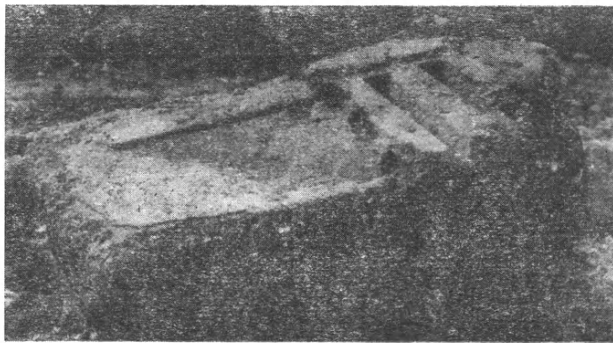
Τὸ κιονόκρανον τοῦτο ἔχει ὕψος 0,364 μ., ἐκ τοῦ οὐοίου 0,081 μ. τὸ ὕψος τοῦ ἐχίνου καὶ 0,128 μ. τοῦ ἄβακος, μετὰ τοῦ τερματίζοντος αὐτὸν ἄνω κυματίου. Ἡ διάμετρος τῆς ἔδρας τοῦ ὑποτραχηλίου, ἄνευ κονιάματος, εἶναι 0,688 μ. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἔδρας ὑπάρχει ἡ συνήθης τετράγωνος ὀπή, πλάτ. 0,095 μ., βάθ. 0,055 μ. Ὁ ἄβαξ ἔχει πλάτος, ἄνευ κονιάματος 0,925 μ. ἐπὶ τῆς ἔδρας του τὸ μέσον κατέχει ἡ συνήθης κυκλοτερὴς ἐλαφρὰ

Εἰκ. 13. Κιονόκρανον ἐκ τῶν εὐρεθέντων παρὰ τὸ θεμέλιον.

ἔξαρις (διάμ. 0,74 μ.), πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ἀκμῶν τοῦ ἄβακος ἀπὸ τοῦ βάρους τοῦ ἐπιστυλίου. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ἔδρας ὑπάρχει ὀρθογώνιος ὀπή ($0,155 \times 0,85 \times 0,047$ μ.).

Πλίνθοι τριγλύφου ἀπεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε 3 καὶ τεμάχια 2 ἄλλων. Ἐκ τῶν πλίνθων τούτων αἱ δύο εὐρίσκονται πρὸς τὸ παρὸν ἐκτισμένοι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοίχους, τοὺς ἀποκαλυφθέντας παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἀγροῦ. Δυνατὴ, ὥς ἐκ τούτου, εἶναι ἡ ἐξέτασις μόνον τῆς εἰς τὴν εἰκόνα 17, ἡ ὁποία, περατουμένη δεξιὰ, ἔχει μῆκος 1,26 μ. ὕψος 0,625 μ. καὶ πάχος 0,46 μ. Τὸ πλάτος τῆς τριγλύφου εἶναι 0,40 μ. τὸ δὲ ὕψος 0,45 μ.

Εἰκ. 14. Πωρόπλινθος μετὰ τριγλύφου.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὑπάρχει, εὐρεθεῖσα μεταξὺ τῶν λίθων τῶν παρὰ τὴν τάφρον, καὶ αὐτοτελῶς εἰργασμένη τριγλύφος, ῥαδινωτέρων διαστάσεων· ὕψους 0,60 μ., πλάτους 0,32 μ., πάχους 0,425 μ.

Γείσου δωρικοῦ ὑπάρχει ἡ εἰς τὴν εἰκόνα 18 πλίνθος, μήκους 1,01 μ. βάρους 0,90 μ., ὕψους 0,46 μ.

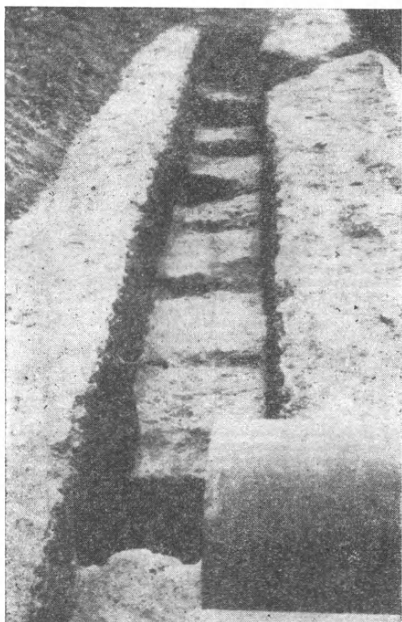
Ἰωνικῶν κιόνων, πωρίνων ἐπίσης, ἀπεκαλύφθησαν 5 σπόνδυλοι ἢ τμήματα σπονδύλων, ἔχοντων 24 ῥαβδώσεις. Οἱ σπόνδυλοι οὗτοι ἔχουν μέγιστον ὕψος 1,58 μ., μεγ. διάμετρον 0,65 μ. ἀπὸ ῥαβδώσεως εἰς ῥαβδωσιν μετὰ τοῦ κονιάματος, συνήθους πάχους 0,025 μ. Εἰς τῶν σπονδύλων ἀπεκαλύφθη, ὥς ἐσημειώθη ἤδη, κατακείμενος μετὰ ἐτέρου δωρικοῦ πρὸ τοῦ ἀνασκαπτομένου θεμελίου.

Κιονοκράνου ἰωνικοῦ πωρίνου εὐρέθη, πρὸς τὸ παρὸν, τμήμα μόνον ἑλικος ἐξ ἀριστερᾶς σπείρας.

Εὐρέθησαν πρὸς τούτοις· τμήμα ἰωνικοῦ ἡμικίονος, ὥς καὶ τινα τμήματα κιονίσκων (διαμ. περ. 0,43 μ.) ἄρραβδώτων.

Πωρόπλινθοι ἐξ ἀνωδομίας ὑπάρχουν πολλοί, μεταξὺ δὲ τῶν λίθων τῶν μεταγενεστέρων τοίχων, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δυνατὴ ἡ διάλυσις, διακρίνονται μέλη μὴ δυνάμενα νὰ ἐξετασθοῦν, πρὸς ἐξακριβώσιν τοῦ σχήματός των.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς πλακῶν ἐκ λαοτίου λίθου εὐρέθη κατὰ τὴν παλαιὰν καὶ τὴν νέαν ἔρευναν, τεμάχια δὲ τινα ἀπεκαλύφθησαν ἐφέτος μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ θεμελίου. Χρειάζεται νὰ μελετηθοῦν αἱ πλάκες αὗται ἐν συσχε-

Εἰκ. 15. Ἀρχαῖος ὑπόνομος, ἀποκαλυφθεὶς ὑπὸ τὴν ὁδὸν Διαγοριδῶν.

τισμῶ πρὸς τὰ πώρινα μέλη, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ἀνήκουν εἰς τὸ οἰκοδόμημα, διὰ νὰ κριθῇ ποῖα ἐξ αὐτῶν προέρχονται ἐκ βάθρων καὶ ποῖα ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος.

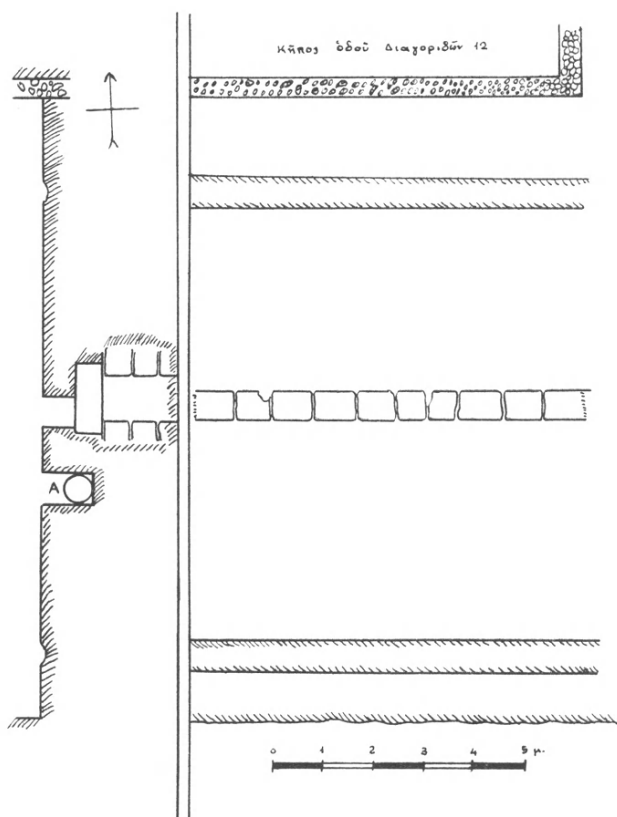
Ἡ σημειωθείσα ἀνωτέρω ὁμοιογένεια τῶν ἀποκαλυφθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀπὸ ἐπόψεως τεχντροπίας ἐκδηλοῦται κυρίως εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν ἐπιπέδων, καθέτως ἢ λοξῶς τετμημένων ἐπιφανειῶν, χωριζομένων δι' ἐλαφρῶν γωνιωδῶν μεταβάσεων. Ὁ χαρακτὴρ οὗτος, ἐμφανέστερον ἐκδηλοῦται εἰς τὸν πρισματικὸν σχηματισμὸν ὀλοκλήρου τοῦ δωρικοῦ κίονος, οὐσιωδῶς διαφέροντα τῆς συνηθεστέρας ἐπὶ μέρους πρισματικῆς διαμορφώσεως¹, προδίδεται δὲ καὶ εἰς πᾶσαν λεπτομέρειαν τῶν κυρίως γνωστῶν δωρικῶν μελῶν² εἰς τὴν πέραν τοῦ συνήθους κεκλιμένην ἀνοδὸν τοῦ ἐχίνου, τὴν παρέχουσαν εὐρυτέραν ἐπιφάνειαν εἰς

αὐτὸν καὶ πλάτος εἰς τὸ κιονόκρανον, εἰς τὸν τονισμὸν τοῦ μετώπου τοῦ ἄβακος διὰ τοῦ κυματίου, εἰς τὴν σχεδὸν εὐθύγραμμον, λοξὴν κατατομήν

¹ Ἐν σχέσει πρὸς δείγματα συγγενῆ, ἐμφανιζόμενα εἰς κέντρα σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἑλληνιστικὴν Ῥόδον πρβ. D. S. ROBERTSON, *A Handbook of Greek and Roman Architecture*² (Cambridge 1945) σ. 160. Βλ. καὶ *Altertümer von Pergamon*, IX (Berlin 1937) σ. 35, 64. Περὶ τῶν δηλιακῶν παρεμφερῶν δειγμάτων βλ. Délos, J. CHAMONARD, *Le Quartier du Théâtre* (Paris 1922), σ. 249, πίν. XXVII. Πρβ. καὶ αὐτ. CH. PICARD, *L'Établissement des Poseidoniastes de Bértyos* σ. 39 κ. ἀ.

τῆς σίμης, τῶν κυματίων καὶ τῶν λοιπῶν καθ' ὕψος διαμορφώσεων, εἰς τὴν εὐρύτητα τῶν ταινιῶν κ.λ.

Εἶναι προφανές ὅτι δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ τῆς συνήθους ἑλληνιστικῆς τάσεως πρὸς σχηματικὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ συνεποῦς τεχνοτροπίας, βασισθεῖσης ἐπὶ τῆς τάσεως ταύτης.

Εἰκ. 16. Ἡ θέσις τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὑπονόμου ὑπὸ τὴν ὁδὸν Διαγοριδῶν.
(Σχεδ. Π. Λαζαρίδου).

Περὶ τοῦ σχήματος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, πολὺ δὲ περισσότερον περὶ τοῦ προορισμοῦ του, οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετ' ἀσφαλείας, πρὸς τὸ παρόν. Ὅμοίως δὲν δύναται νὰ κριθῇ, ἄνευ ἐξερευνήσεως τοῦ παρεντιθεμένου χώρου, ἡ σχέσις τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων πρὸς τὰ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ κ. Laurenzi ἀνασκαφέντα, περὶ τῶν ὁποίων ἔχει γίνεи λόγος ἀνωτέρω.

2. Ἀποκάλυψις ὑπονόμου ἐν τῇ ὁδῷ Διαγοριδῶν. Κατὰ τὴν διανοίξιν τάφρου πρὸς τοποθέτησιν ἀποχευτικῶν σωλῆνων ὑπὸ τοῦ Δήμου Ῥοδίων, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν βορειοανατολικῶς τῆς περιγραφείσης ἀνασκαφῆς, ὑπὸ τὴν ὁδὸν Διαγοριδῶν, τὴν φέρουσιν εἰς τὸ στάδιον καὶ τὴν ἀκρόπολιν, ἀπεκαλύφθη, πρὸ τοῦ περιβόλου τῆς ὑπ' ἀριθμ. 12 οἰκίας, εἰς βάθος 0,60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ, τμῆμα ὑπονόμου, ἐρευνηθὲν ἐν συνεχείᾳ διὰ μικρᾶς σκαφῆς.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν στοιχείων τῶν παρεχομένων διὰ τῶν εἰκόνων 15, 16, σημειοῦνται τὰ ἑξῆς· τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ ὑπονόμου, μήκους 7,50 μ. συνεχίζεται κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως. Ἡ διεύθυνσίς του πρὸς Α-ΝΑ 93° εἶναι ἡ κανονικὴ τῶν κατὰ πλάτος ὁδῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Ὁ ὑπόνομος ἔχει πλάτος 0,88 μ. ἀνεσκάφη δὲ μέχρι βάθους 1,60 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ καλύμματός του. Ἡ σκαφή δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσῃ πέραν τοῦ σημείου τούτου, πρὸς διαπίστωσιν ὅλου τοῦ βάθους τῆς κατασκευῆς ἄνευ τῆς λήψεως μέτρων ἀσφαλείας, συνεπαγομένων τὴν παρακώλυσιν τῆς κυκλοφορίας ἐπὶ σημαντικὸν χρόνον, τοῦτο δέ, πρὸς τὸ παρόν, δὲν ἐκρίθη ἀπαραίτητον.

Οἱ πωρόπλινθοι (1,40 × 0,55 μ.), διὰ τῶν ὁποίων ἔχει κατασκευασθῇ ὁ ὀχετός, κατὰ τὸν ἰσόδομον τρόπον, ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, εἶναι καλῶς ἐπεξεργασμένοι, τὸ δὲ ὀρθογώνιον σχῆμα τοῦ ἀνοιγμάτων του πρέπει νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὥς ἐνδείξεις πρὸς χρονολόγησιν τῆς κατασκευῆς ὅπως ποτε παλαιότερον ἄλλων ἐντὸς τῆς πόλεως ἀποκαλυφθέντων ὑπογείων ὑστεροελληνιστικῶν ἀγωγῶν, ἀποληγόντων ἄνω εἰς ἀνοικτὸν τόξον.

Περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τούτου τοῦ ὑπονόμου, ὥς ἐνισχύοντος τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις πρὸς ἀπόδοσιν εἰς τὴν ἀρχαιότητα τῆς χαράξεως τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὴν βᾶσιν τῆς διαμορφώσεως τῆς ὁδοῦ Διαγοριδῶν, ἔχει γίνει ἤδη λόγος ἄλλαχοῦ¹.

Β'. ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΠΟΛΙΝ

α'. *Δυτικὴ περιοχὴ τῆς πόλεως*. 1. *Εἰς τὸν «Συννοικισμὸν Ἐργοτοῦπαλλήλων»*. Παρὰ τὴν ὁδὸν Χειμάρρας, κατόπιν τῆς ἀνευρέσεως ἐλληνιστικῶν τινων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κατὰ τὴν διάνοξιν ἀσβεστολάκκου, ἐξετελέσθη δοκιμαστικὴ σκαφή, ἀποκαλύψασα τὰ εἰς τὰς εἰκόνας 17, 18 φαινόμενα λείψανα.

Τὸ ἐρευνηθὲν σκάμμα (10 × 11 μ.) εὗρίσκεται 42 μ. βορείως τῆς ὁδοῦ

¹ Ῥυμ. σ. 17.

Χειμάρρας καὶ 4,50 μ. δυτικῶς τῆς οἰκίας, τῆς ὀριζούσης ἀπὸ Β τὴν μικρὰν κεντρικὴν πλατεῖαν τοῦ οἰκισμοῦ. Εἰς βάθος ἡ σκαφή ἔφθασεν, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν, μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους, κειμένου 1,75 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν.

Τὰ παλαιότερα τῶν λειψάνων δηλοῦνται εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 18 διὰ λοξῆς σκιάσεως, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ Α' - Α 2 τμήματα θεμελίων καὶ μέρος δεξαμενῆς Α - Α 5, ὀριζομένης ὑπὸ τοῦ τοιχίσκου Α 3, τῆς ὁποίας ὁ πυθμὴν (Α 4 - 5) σχηματίζεται διὰ μικρῶν ἀκανονίστων λιθίνων πλακιδίων. Πρὸς τὴν δεξαμενὴν ταύτην σχετίζεται πιθανῶς καὶ ὁ ἀνοικτὸς ἀγωγὸς Α 6. Τὸ θεμέλιον

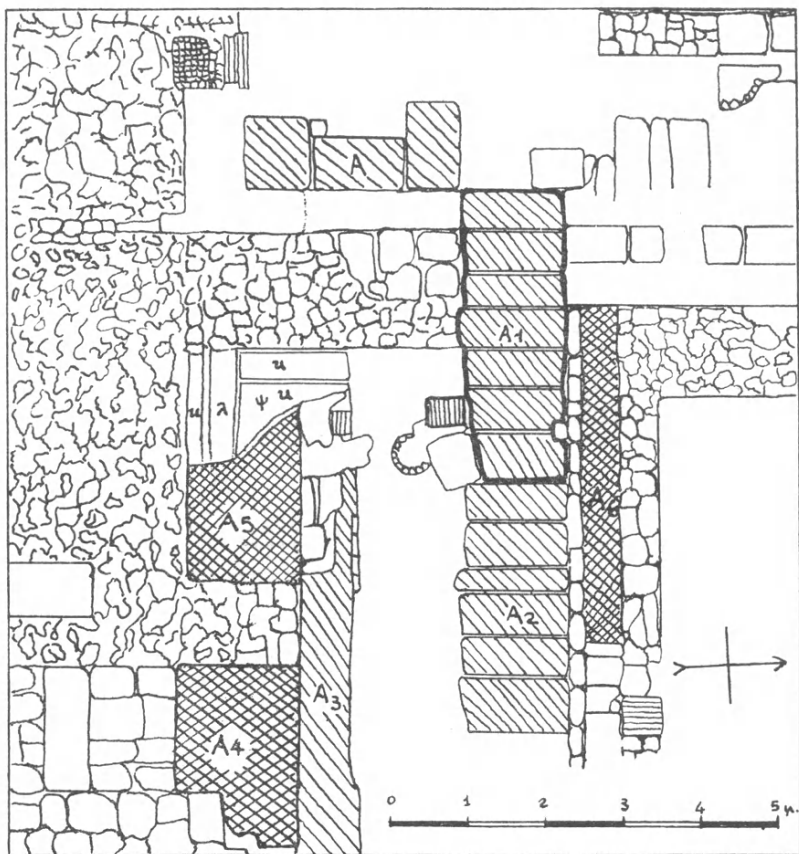

Εἰκ. 17. Δοκιμαστικὴ σκαφή παρὰ τὴν ὁδὸν Χειμάρρας ἀπὸ ΝΑ.

Α - Α 2 ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, σύγκειται δὲ ἐκ πωροπλίνθων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εὗρισκομένων εἰς δευτέραν χορῆσιν. Κυρίως σφύζεται ὁ κατώτερος δόμος, πλὴν τοῦ μέρους Α 1 (πλάτ. 1,45, ὕψ. 1,08 μ.), ἔνθα ὑπάρχει καὶ δεύτερος δόμος, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀνωδομίαν.

Τὰ λοιπὰ λείψανα ἀνήκουν εἰς ὑπερκείμενον κτίσμα, τὸ ὁποῖον κατέλαβε τὸν χώρον περὶ τὸ τέλος τῆς 1ης ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς 2ας ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ, σφζόμενον εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ νοτίου ἡμίσεος τοῦ σκάμματος (Ψ), παρέχει τὸ ἐπίπεδον τοῦ κτίσματος τούτου, τὸ ὁποῖον ἔκειτο 1,10 μ. ὑπὲρ τὸ φυσικὸν ἔδαφος. Τὸ μωσαϊκόν, κατεσκευασμένον διὰ ψηφίδων ἀκανονίστου τετραγώνου σχήματος (0,008 μ. περ.),

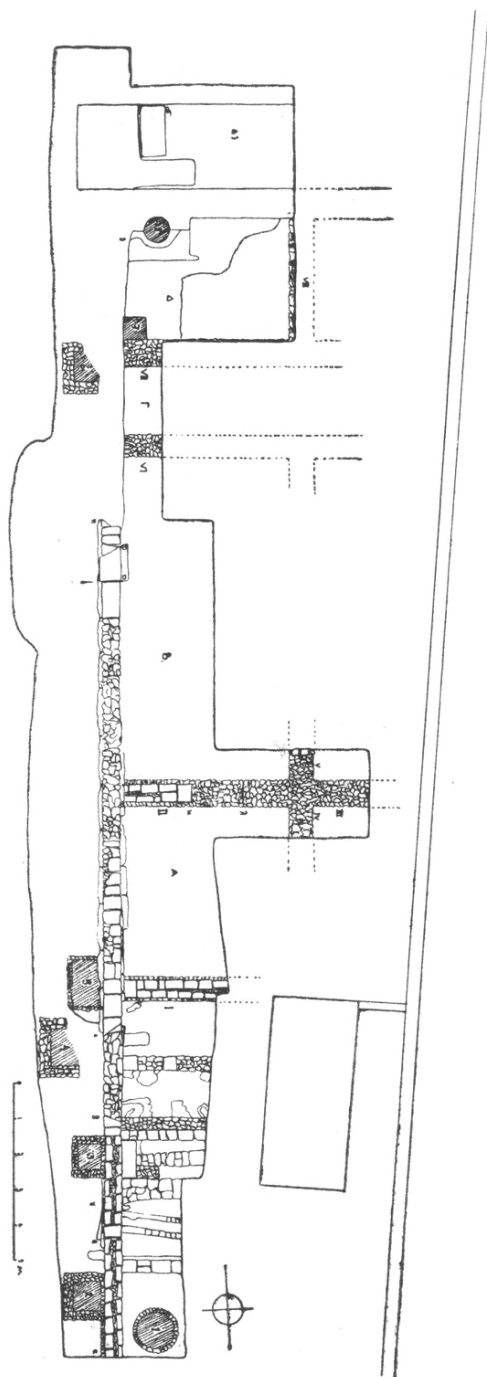
διηρεῖτο εἰς κίτρινα (κ) καὶ λευκά (λ) πεδία, τῶν ὁποίων διεσώθησαν τμήματα, χωριζόμενα διὰ κυανομελαίνων καὶ μιᾶς, ἀπὸ Ν, κεραμόχρου ταινίας. Οἱ τοῖχοι τοῦ κτίσματος σύγκεινται κυρίως ἐκ λίθων παλαιότερων οἰκοδομῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πώρινα τμήματα ἐλληνιστικῶν δωρικῶν καὶ ἰωνι-

Εἰκ. 18. Σχεδιογράφημα τοῦ σκάμματος παρὰ τὴν ὁδὸν Χειμάρρας.
(Σχεδ. Π. Λαζαρίδου).

κῶν κίονων, διαφόρων διαστάσεων, προερχόμενα ἐκ δύο τουλάχιστον ἢ τριῶν οἰκοδομῶν.

Καθ' ὅλον τὸ βάθος τοῦ σκάμματος ἐνεφανίσθησαν ἀναμεμιγμένα ὄστρακα, χρονολογούμενα κυρίως ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χ. μέχρι τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος, ὡς καὶ τινα μεταγενέστερα, μὴ ὑπερβαίνοντα ὅμως τὴν ἐποχὴν τῆς ὑστερας ῥωμαιοκρατίας. Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐνισχύει τὴν ἤδη ἐκφρασθεῖ-

σαν ὑπόθεσιν, περὶ πρωίμου περιορισμοῦ τῆς πόλεως ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τῆς ὁρίων¹.

Ἡ ἐν γένει κατάστασις, ὥς καὶ ἡ ποιότης τῶν ὥς ἄνω ἀποκαλυφθέντων λειψάνων δὲν ἐκρίθησαν ὥς δικαιολογοῦσαι τὴν περαιτέρω διεύρυνσιν τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἡ ὁποία θὰ ἀπῆτει τὴν ὑπέρβασιν δυσχερεῶν, καταβολὴν ἀποζημιώσεων κ. λ. δυσαναλόγων πρὸς τὴν σημασίαν τῶν ἀναμενομένων ἀποτελεσμάτων.

β'. **Νότιος περιοχή τῆς πόλεως.** 1. *Οἰκοδόμημα παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετοκλείον.* Ἡ ἀνεύρεσις λειψάνων τοίχου, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν βόθρου ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ παλαιοῦ Βενετοκλείου Γυμνασίου, τοῦ στεγάζοντος σήμερον τὸ Γυμνάσιον Θηλέων, παρέσχε τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν διενέργειαν ἐρεῦνης, μὴ περατωθείσης εἰσέτι, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεσκάφη τὸ ἀνατολικὸν μέρος, μετὰ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας οἰκοδομήματος συνεχιζομένου ἀπὸ Β καὶ Δ ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν (πίν. II)².

Συνοψίζονται ἐνταῦθα τὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα τὰ ἐρευνηθέντα λείψανα ἀνήκουν εἰς τρεῖς τουλάχιστον σαφῶς διακρινόμενας ἀπ' ἀλλήλων οἰκοδομικὰς περιόδους, μετὰ τινων ἐνδιαμέσων ἐπὶ μέρους μετασκευῶν. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς μέχρι μήκους 33,25 μ. ἀνατολικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος (α-θ) διατηρεῖ κυρίως ἐκ τῆς παλαιότερας περιόδου τὸ εἰς τὴν εἰκόνα 19 φαινόμενον τμήμα δ-ε. Τοῦ βορειότερου τμήματος α-δ ἀνήκει εἰς τὴν περίοδον ταύτην μέρος μόνον τοῦ θεμελίου ἴσως, ἐνῶ ἀπὸ Ν σφύζεται ἀπλῶς ἡ ἰσοπεδωμένη εἰς τὸν βράχον βάσις τοῦ τοίχου (η-θ), πρὸς τὴν ὁποίαν ἐφάπτονται οἱ βαθύτερον ἐδραζόμενοι ἐγκάρσιοι τοῖχοι VI καὶ VII. Τοῦ νοτίου ἐξωτερικοῦ τοίχου σφύζεται, κατὰ τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα θ-ι, ἡ ἐκ βράχου ἐπίσης βάσις, ἀποκεκομμένη, ὥς ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῆς λατομήσεων (βλ. κατωτέρω) ἐν εἵδει τοίχου, πλάτους 0,85 μ. καὶ βάθους 2,20 μ. ὑπὸ τὸ φυσικὸν ἔδαφος.

Τὸ καλύτερον σωζόμενον τμήμα δ-η (εἰκ. 19) εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πόρου ἐπιτοπίου λατομήσεως, σύγκειται δὲ ἐκ τριῶν μονοπλίνθων δόμων θεμελίου (συν. ὕψ. 1,16 μ. πλ. 0,65 μ.), ἐδραζομένου ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ δύο μονοπλίνθων ἐπίσης δόμων ἀνωδομίας (συν. ὕψ. 1,24 μ. πλ. 0,50 μ.), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἀνώτερος διατηρεῖ δύο μόνον πλίνθους παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τμήματος.

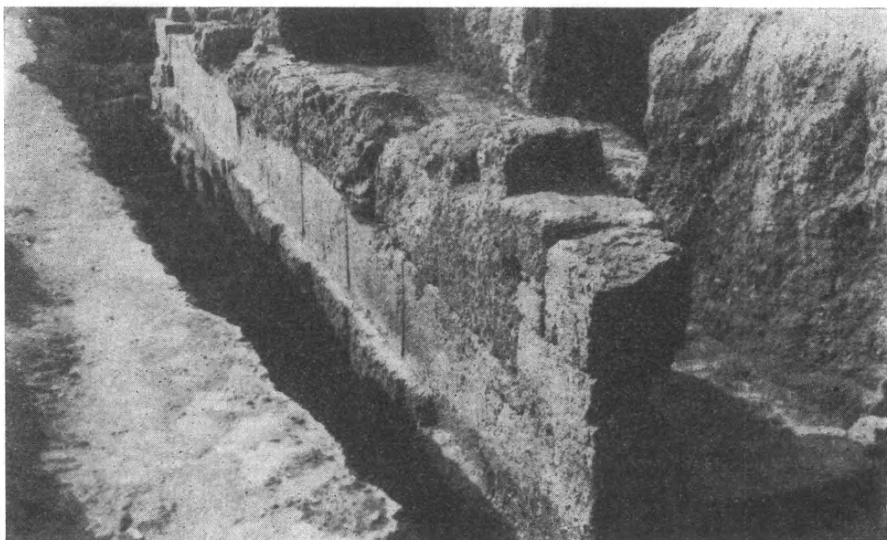
Αἱ ἐπιμελέστερον εἰργασμέναι πλίνθοι τοῦ δόμου τῆς εὐθυνηρίας διατηροῦν ἄτμητον τὸ ἄπεργον. Ὁ ἐπ' αὐτῶν βαίνων δόμος τῆς ἀνωδομίας σφύζει 10 πλίνθους (ὕψ. 0,64 μ. μῆκ. 1,29-1,37 μ. πᾶς. 0,495 μ.), ἐκ

¹ Βλ. ἐκθ. I σ. 232 ὑποσ. 2.

² Τὸ σχέδιον τοῦ πίνακος II ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ κ. Π. Λαζαρίδου.

τῶν ὁποίων ἡ τελευταία ἀπὸ Ν σχηματίζει ἐπὶ τῆς ἑξωτερικῆς πλευρᾶς, παρὰ τὸ νότιον πέρας, τὴν βάσιν σταθμοῦ θύρας, διὰ ταινιοσχήμου ἐξοχῆς πλάτους σφζ. 0,23 μ. Τῆς θύρας ταύτης, τῆς ὁποίας σφίζεται τὸ ἥμισυ τοῦ κατωφλίου (ζ-η), τὸ ἀρχικὸν πλάτος τοῦ ἀνοίγματος ὑπολογίζεται εἰς 1,60 μ. περίπου. Αἱ πλίνθοι τοῦ ἀνωτέρου δόμου ἔχουν ὕψος 0,61 μ.

Ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος μερικῶς ἀποκαλυφθέντων τοίχων παλαιοὶ φαίνεται ὅτι εἶναι οἱ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἐδραζόμενοι I-VIII, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ βορειότεροι I-V κεῖνται ὑψηλότερον, ἐπὶ τῆς κανονικῆς

Εἰκ. 19. Τμήμα τοίχου ἐκ τῆς παλαιότερας περιόδου τοῦ οἰκοδομήματος.

ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, σφίζονται δὲ εἰς ὕψος μέχρι 0,75 μ. Οὗτοι σύγκεινται ἐκ θεμελίου (ὑψ. 0,42 μ. πλ. 0,80 μ.) ἐπιμελῶς κατεσκευασμένου διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ καὶ ἐξ ἀνωδομίας (πλ. 0,50 μ.) ἐκ μικρῶν πωροπλίνθων (μέγ. διαστ. 0,45×0,27×0,20 μ.). Τὸ σφζόμενον τμήμα τῆς ἀνωδομίας τοῦ τοίχου II περατοῦται ἀπὸ Δ εἰς βάσιν σταθμοῦ θύρας πιθανοῦ πλάτους ἀνοίγματος (κ-λ) 1,40 μ. περίπου.

Πολὺ βαθύτερον ἐδράζονται οἱ νοτιώτεροι τοῖχοι VI-VIII τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς τὴν λατόμησιν τοῦ ὑπεδάφους, ἡ ὁποία, εἰς τὸ ἐρευνηθὲν διάστημα ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς· ἐκτὸς τοῦ οἰκοδομήματος, εἰς τὸν χῶρον Δ 1, τὸ ἔδαφος ἀπεκόπη μέχρι βάθους 1,20 μ. ὑπὸ τὴν κανονικὴν φυσικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βράχου. Ἐπὶ τοῦ πνυθμένος τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχουν σαφῆ ἴχνη ἐξαγωγῆς πλίνθων, αἱ ὁποῖαι, ὡς εἶναι προφανές ἐκ τῶν δια-

κρινομένων διαστάσεων των καὶ τῆς ποιότητος τοῦ πετρώματος, ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν ἀνωδομίαν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος. Βαθύτερον, μέχρι 2,20 μ. ὑπὸ τὸ φυσικὸν ἔδαφος (5,20 μ. ἀπὸ τῆς σημ. ἐπιφ.), ἐλατομήθη ὁ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ οἰκοδομήματος χώρος Δ ἐκ τοῦ κατωτέρου στρώματος, τοῦ ὁποίου ἐξήχθησαν ἀσφαλῶς εὐτελεστέρας ποιότητος πλίνθοι διὰ τὸ θεμέλιον. Ἐν συνεχείᾳ ἐχρειάσθη νὰ κτισθοῦν ὑψηλὰ τὰ θεμέλια VII καὶ VIII, μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ οἰκοδομήματος, τὰ ὁποῖα σύγκεινται ἐξ ἀκανονίστων λίθων. Ταῦτα διεσώθησαν μέχρις ὕψους 3,10 μ. ἀπὸ τῆς βάσεώς των, ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ χώρου Δ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ, πρὶν ἢ περατωθῇ ἡ μελέτη τῶν στοιχείων τῆς ἐπιχώσεώς του, ἐάν, ἀπὸ ὠρισμένου ὕψους τουλάχιστον, ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόγειον ἢ ἐὰν εἶχε πληρωθῇ ὁλόκληρος διὰ χωμάτων. Τὰ δύο παρὰ τὰς βάσεις τῶν τειχωμάτων τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχοντα φρέατα (7, 8), τῶν ὁποίων δὲν ἠρευνήθη τὸ περιεχόμενον, φαίνεται ὅτι ἀνωρύχθησαν πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ οἰκοδομήματος.

Ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει χρονολόγησιν τοῦ οἰκοδομήματος πολύτιμον στοιχεῖον ἀποτελεῖ ἡ ἀνεύρεσις παρὰ τοὺς σημειωθέντας τοίχους πολλῶν τεμαχίων κονιαμάτων τῆς «πρώτης πομπηιανῆς τεχνοτροπίας» περὶ τῶν ὁποίων κατωτέρω. Ἡ ἀκριβὴς σημασία τοῦ στοιχείου τούτου μέλλει νὰ καθορισθῇ ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ λοιπὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς.

Περὶ τοῦ ὅλου σχήματος τοῦ οἰκοδομήματος, ὡς ἐπίσης περὶ τοῦ προσορισμοῦ του, οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετ' ἀσφαλείας πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τῆς βορείου πλευρᾶς, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς δυτικῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εὐρίσκετο καὶ ἡ πρόσοψις.

Ἐκ τῆς δευτέρας οἰκοδομικῆς περιόδου σφύζεται τὸ πλήρως ἀνοικοδομηθὲν βορειότερον μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου, μέχρις ὕψους 2,45 μ. (πλ. 0,55 μ.). Τοῦτο σύγκειται ἐξ ἀκανονίστου σχήματος πωροπλίνθων, προφανῶς προερχομένων ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ παλαιοῦ τοίχου, εἰς ἀπόστασιν δὲ 3,20 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου πέρατος τοῦ σκάμματος σχηματίζει ἄνοιγμα θύρας (γ-δ) πλάτους 1 μ., τῆς ὁποίας ἡ κάτω πλευρὰ εὐρίσκεται εἰς ὕψος 1,32 μ. ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Κατὰ τὴν περίοδον (ἢ καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην ἴσως) χρονολογεῖται ἐπίσης ἡ καθ' ὕψος συμπλήρωσις τοῦ τμήματος ε-ζ ἡ φαινομένη εἰς τὴν εἰκόνα 19, ὡς καὶ ἡ διέυρυνσις τῆς θύρας ζ-η, δι' ἀποκοπῆς τοῦ σταθμοῦ εἰς πλάτος 0,10 μ. μετὰ ταυτοχρόνου ὑψώσεως τοῦ κατωφλίου διὰ προσθήκης σειρᾶς μικρῶν πλίνθων ὕψους 0,14 μ.

Ἡ ἀνύψωσις αὕτη σχετίζεται πιθανῶς πρὸς ἀνάλογον μεταβολὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφέθη πρὸς τὸ παρὸν ἄθικτος ἡ παρακείμενὴ ἐπίχωσις, ἡ περιέχουσα χρήσιμα στοιχεῖα, διὰ τὴν τελικὴν

μελέτην τῆς διαδοχῆς τῶν δαπέδων καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν χρονολογικῶν καὶ λοιπῶν προβλημάτων.

Διαρκούσης τῆς τρίτης περιόδου, ἡ ὁποία ὁπωσδήποτε, ὡς συνάγεται

Εἰκ. 20. Μεταγενέστεραι ὑδραυλικαὶ κατασκευαὶ παρὰ τὸ βόρειον πέρασ τοῦ σκάμματος.

ἐκ τῶν γενικῶν στρωματολογικῶν παρατηρήσεων, δὲν δύναται νὰ εἶναι νεώτερα τῆς ὑστέρας ῥωμαιοκρατίας, ἐκτίσθησαν αἱ παρὰ τὸ βόρειον μέρος τοῦ σκάμματος, δυσδιαγνώστου, πρὸς τὸ παρόν, προορισμοῦ ὑδραυλικαὶ κατασκευαί (εἰκ. 20), ἐπιχειρισμέναι δι' ὀστρακοκονιάματος ὡς καὶ τὰ ἐκτὸς τοῦ οἰκοδομήματος φρεάτια (2-6), τὰ ὁποῖα ἐπεκοινώνουν πρὸς τὰς ἐσω-

τερικᾶς κατασκευᾶς δι' ἀμελῶς διορυχθεισῶν εἰς τὸν τοῖχον ὀπῶν. Ἐκ τούτων αἱ μὲν ἐσωτερικαὶ κατασκευαὶ εὐρίσκονται εἰς ὕψος μέχρι 1,25 μ. ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ ἔδαφους, τὰ δὲ φρεάτια, τῶν ὁποίων ὁ πυθμὴν φθάνει τὸ φυσικὸν ἔδαφος, εὐρίσκοντο ὑπὸ δάπεδον ἔξ ὀστρακοκονιάματος, κείμενον 1,75 μ. ὑπὸ τὸ φυσικὸν ἔδαφος.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον ἐκλείσθη διὰ τοίχου ἡ θύρα

Εἰκ. 21. Μεταγενέστερος τοῖχος εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος.

β-γ, παρὰ δὲ τὴν ἀποκοπεῖσαν θύραν ζ-η ἐκτίσθη ὁ εἰς τὴν εἰκόνα 21 φαινόμενος τοῖχος, βασιζόμενος ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως 1,15 μ. ὑπὲρ τὸ φυσικὸν ἔδαφος. Ὁ λόγος τῆς κατασκευῆς τοῦ τοίχου τούτου, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ὅλη μορφή τοῦ νοτίου μέρους τοῦ σκάμματος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν γνωστά.

Κονιάματα. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος σφύζονται ἴχνη μεταγενεστέρου ἄδροῦ κονιάματος (πάχ. 0,014 μ.), περιέχοντος, εἰς μικρὰν ἀναλογίαν ὀστρακοκονίαμα¹. Ἐπὶ τῆς

¹ Συχνῇ ἐμφανίζεται ἡ ἐπίχρσις τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν οἰκοδομημάτων

ἑσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τμήματος ε-ζ τοῦ τοίχου τούτου διατηρεῖται ἄδρὸν λευκὸν κονίαμα (πάχ. 0,09 μ.) μεθ' ὑποτυπώδους δηλώσεως πλίνθων δι' ἐγγαράξεως. Ἡ ποιότης τοῦ ἐν λόγῳ κονιάματος, τὸ ἀμελὲς χονδρὸν ὑπόστρωμά του ἐκ πηλοῦ καὶ τεμαχίων κεράμων, ὡς καὶ ἡ ἔναρξις του ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτέρου τῶν κατὰ περιόδους ἐξαρθέντων ἐπιπέδων τοῦ δαπέδου, μαρτυροῦν ὑπὲρ τῆς μεταγενεστέρας χρονολογήσεως τοῦ κονιάματος τούτου.

Χαμηλότερον, ἐπὶ μιᾶς τῶν πλίνθων τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ σφωζο-

Εἰκ. 22. Δείγματα κονιαμάτων. Χαρακτηριστικὰ τεμάχια καταληπτήρων.

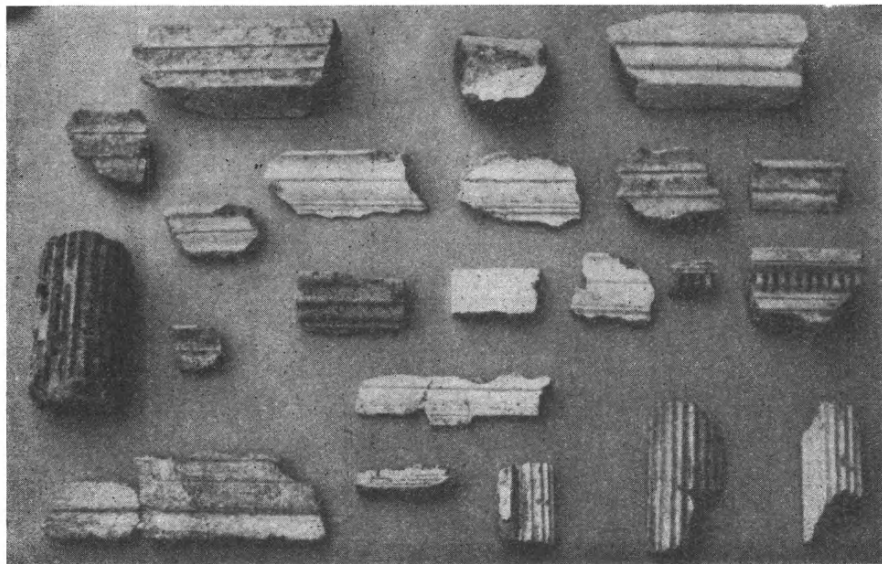
μένου δόμου τῆς ἀνωδομίας εἰς τὸν τοῖχον II, διατηρεῖται κονίαμα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ κριθῇ μετὰ βεβαιότητος ἐὰν εἶναι σύγχρονον πρὸς τὰ εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἄφθονα τεμάχια ἑλληνιστικῶν κονιαμάτων ἢ ἐὰν ἀνῆκεν εἰς ἄλλην ἐποχὴν.

Τὰ ἑλληνιστικὰ ταῦτα τεμάχια εὑρέθησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς μέχρι τοῦδε ἀνασκαφείσης ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος ἐπιχώσεως, ἀπὸ βάθους 0,80 μ. καὶ κατωτέρω, τινὰ δ' ἐξ αὐτῶν καὶ ἀμέσως ἐκτὸς τοῦ οἰκοδομήματος. Ἀξίος ἰδιαίτερας σημειώσεως εἶναι ὁ μέγας ἀριθμὸς καὶ ἡ ποικιλία τῶν τεμαχίων τῶν εὑρεθέντων παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν τοίχων II - III καὶ IV - V (ἀναφερομένην κατωτέρω ἀπλῶς ὡς: διασταύρωσιν), ὡς ἐπίσης

τῆς Ῥόδου δι' ὀστρακοκονιάματος, ἀπὸ τῆς ὑστερας ἀρχαιότητος ἰδίως, μέχρι τῆς τουρκοκρατίας, ὀφειλομένη προφανῶς εἰς τὸ βροχερὸν κλίμα τῆς πόλεως.

καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρεθέντων παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Πλήρης ἔκθεσις περὶ τῶν κονιαμάτων, μετὰ δοκιμῆς ἀποκαταστάσεως τῶν μόλις διαφαινομένων ἤδη κοσμητικῶν συνδυασμῶν καὶ συσχετίσεώς των πρὸς τὰ μέρη τοῦ οἰκοδομήματος, μόνον μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐρεῦνης εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ. Ἐνταῦθα παρέχονται ἐνδεικτικῶς διὰ τῶν εἰκόνων 22-33 δείγματά τινα χαρακτηριστικὰ τοῦ μέχρι τοῦδε περισυλλεγέντος

Εἰκ. 23. Δείγματα κονιαμάτων. Χαρακτηριστικὰ τεμάχια μελῶν καὶ κορωνίδων.

ὕλικου. Περὶ τούτων παρατηροῦνται τὰ κάτωθι συμπληρωματικῶς, σημειομένων διὰ κεφαλαίων γραμμάτων τῶν σειρῶν διατάξεως τῶν τεμαχίων εἰς τὰς φωτογραφίας, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, δι' ἀριθμοῦ δὲ τῆς θέσεως ἐκάστου τεμαχίου, ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ.

Δείγματα καταληπτῶν ὀρθοστάτου καὶ ἀναλόγων δόμων (εἰκ. 22).
Αἱ στενομήκεις κυανότεφροι πλίνθοι τῶν δειγμάτων Α 1, 2 κατεσκευάσθησαν αὐτοτελῶς, ἐν εἴδει πλακῶν ὀρθομαρμαρώσεως (ὑψ. 0,125 μ., πᾶχ. 0,028 μ. ἄνευ κυμ.). Τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον (ὑψ. 0,03 μ.) ἢ τὸ λέσβιον (ὑψ. 0,032 μ.), εἰς τὰ ὁποῖα περατοῦνται ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς αἱ πλίνθοι, ἔχνη μόνον διασφύζουν τῆς γραπτῆς των διακοσμήσεως. Τὰ τεμάχια τῆς κατηγορίας ταύτης, πλὴν ἑνός, εὐρέθησαν παρὰ τὴν «διασταύρωσιν».

Ὅμοιου σχήματος καὶ κατασκευῆς εἶναι αἱ πλίνθοι τῶν δειγμάτων Β 1, 2, 3, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀπομίμησιν ὠχροφαίων μαρμαρίνων πλακῶν, μετὰ κιτρίνων σκιάσεων καὶ ἐρυθρῶν φλεβῶν. Τὰ τεμάχια τῆς κατηγορίας ταύτης εὐρέθησαν ἐπίσης, ἅπαντα, παρὰ τὴν «διασταύρωσιν».

Εἰς τὸ δείγμα Γ 1, κάτω σφύζεται μέρος πρασίνης πλίνθου εἰσεχούσης. Ἡ ὑπὲρ τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον προέχουσα πλίνθος μέλαινα, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ πλίνθος τοῦ μετὰ πλοχοῦ δείγματος Γ 2. Εἰς τὸ ἰωνικὸν κυμάτιον (ὑψ. 0,48 μ.) διὰ τῆς τονιζομένης παρὰ τὰ ὠὰ ἐρυθρᾶς ἐξωτερικῆς σκιάσεως καὶ τῆς χρυσοκιτρίνης ἐσωτερικῆς ἐπιτυγχάνεται ἡ παροχὴ πλαστικῆς ἐντυπώσεως τοῦ κοσμήματος. Διὰ χρυσοκιτρίνου χρώματος κυρίως δηλοῦται καὶ ὁ πλοχμός (ὑψ. 0,45 μ.) τοῦ δείγματος Γ 2, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διακρίνονται καὶ ἔχνη ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου χρώματος. Τόπος εὐρέσεως τῶν τεμαχίων τῆς κατηγορίας ταύτης, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἐσχημάτιζον συνήθους μορφῆς καταληπτῆρα, ὀριζόμενον κάτω διὰ τοῦ ἰωνικοῦ κυματίου καὶ ἄνω διὰ τοῦ πλοχοῦ, εἶναι καὶ πάλιν ἡ «διασταύρωσις».

Εἰς τὸ δείγμα Α 3, ἡ κατ' ἐλάχιστον σφριζομένη, κάτω εἰσεχούσα πλίνθος μέλαινα. Ἡ ὑπὲρ αὐτὴν λευκὴ ταινία (ὑψ. 0,045 μ.) κλίνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω, τὸ δὲ δι' ἐγκαράξεως χωριζόμενον ἀπ' αὐτῆς ἀνεστραμμένον λέσβιον κυμάτιον (ὑψ. 0,045 μ.) εἶναι ἐπίπεδον, ἐλαφρῶς λοξῆς κατατομῆς. Ἐκ τῆς γραπτῆς δηλώσεως τῶν φύλλων τοῦ κυματίου διακρίνονται κυρίως τὰ διὰ χρυσοκιτρίνου χρώματος σχηματιζόμενα περιγράμματα. Ἄνω ἔχνη συνεχομένης ἐρυθρᾶς πλίνθου. Τοῦ αὐτοῦ χρώματος πλίνθου ἔχνη σφύζονται ἐπίσης κάτωθεν τοῦ λεσβίου κυματίου τοῦ δείγματος Β 5 (τὸ ὁποῖον εἰς τὴν φωτογραφίαν ἐτέθη ἀνεστραμμένον ὑπὸ τὸ Α 3). Ἡ ὑπὲρ τὸ κυμάτιον προέχουσα πλίνθος πρασίνη. Τὸ κυμάτιον τοῦτο (ὑψ. 0,046 μ.) εἶναι μᾶλλον ἐπίπεδον, ἐλαφρῶς δηλουμένης τῆς ἰδιαζούσης κατατομῆς του. Τὰ τεμάχια τῆς κατηγορίας ταύτης εὐρέθησαν δυτικῶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου κατὰ τὸ πλεῖστον μεταξὺ τῶν τοίχων Ι καὶ ΙΙ, ἐσχημάτιζον δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κοσμητικὸν δόμον, ἐκ λευκῆς ταινίας — ὑπερκειμένου λεσβίου κυματίου ἀνεστραμμένον — ἐρυθρῶν πλίνθων — λεσβίου κυματίου ὀρθοῦ¹.

Τὰ παρὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν τῆς εἰκόνης τεμάχια, μετ' ἄλλων ὁμοίων εὐρέθησαν εἰς τὸ βορειότερον μέρος τοῦ σκάμματος. Δι' αὐτῶν ἐσχηματίζετο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τριπλοῦς κοσμητικὸς δόμος κατὰ τὴν ἐξῆς ἐκ τῶν κάτω διαδοχὴν (βλ. τὰ δείγματα τῆς εἰκόνης ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω): ὑπὲρ μελαίνας πλίνθους¹ λευκὴ ταινία (ὑψ. 0,036 μ.) καὶ ἀνεστραμμένον λέσβιον κυμάτιον (ὑψ. 0,027 μ.), ὡς περίπου εἰς τὸ δείγμα Α 3, — σειρὰ κιτρίνων πλίνθων — λέσβιον κυμάτιον ὀρθόν (ὑψ. 0,024 μ.) —

¹ Ἀνάλογον διαδοχὴν βλ. εἰς δείγματα τῶν πιν. VI, VII τοῦ Μ. Μ. BULARD, *Peintures murales et mosaïques de Délos* (Monum. Piot. 14, 1908).

ζώνη μετὰ γραπτοῦ πρασίνου μαιάνδρου — ἰωνικὸν κυμάτιον (ὑψ. 0,028 μ.) — (σειρὰ πλίνθων) — πλοχμός (ὑψ. 0,04 μ.). Εἰς τὴν γραπτὴν διακόσμησιν ἔχει ἀντικατασταθῇ μόνον τὸ χρυσοκίτρινον χρῶμα, τὸ χρησιμοποιοῦμενον εἰς τοὺς ἄλλους συνδυασμοὺς διὰ πρασινοκίτρινου· κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπιδιώκεται ἐπίσης ἡ διὰ δύο κυρίως χρωματικῶν σκιάσεων ὁμαλῶς μεταβαλλομένου τόνου παροχὴ πλαστικῆς ἐντυπώσεως τῶν κοσμημάτων.

Τεμάχια πλίνθων λευκῶν, μελαίνων, τεφροκυάνων, ἐρυθρῶν, κιτρίνων, πρασίνων, εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε κατὰ ἑκατοντάδας καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφείσης ἐπιχώσεως¹.

Τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, κορωνίδων κ. λ., ὡς τὰ δείγματα τῆς εἰκόνης 23, εὐρέθησαν εἰς διάφορα μέρη τοῦ σκάμματος. Δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου πρὸς τὸ παρὸν δυνατὸς ὁ τοπικὸς καθορισμὸς τῶν συνήθων κοσμητικῶν συνδυασμῶν τῶν διαφανινομένων ἐκ τῶν ἐν λόγῳ εὐρημάτων.

Ἀκριβεστέρα τοποθέτησις τῶν ἐν λόγῳ κονιαμάτων ἐντὸς τοῦ εὐρέος χρονικοῦ διαστήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται ἡ λεγομένη «πρώτη τεχντροπία», μόνον μετὰ τὴν δημιουργίαν βεβαίου ἐπιτοπίου κριτηρίου, ἀπαραιτήτου διὰ τὰς χρονολογήσεις τῶν ῥοδιακῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν ἐν γένει, θὰ καταστῇ δυνατὴ. Τὸ κριτήριον τοῦτο, ἐλλείψει ἀνασκαφικῶν ἢ ἄλλων δεδομένων πρέπει νὰ βασισθῇ κυρίως ἐπὶ τῆς λεπτομερειακῆς ἀπεικονίσεως καὶ τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν μνημείων τῆς νήσου καὶ ἰδίως τῶν ἀφθόνων βάθρων ἀγαλμάτων, πολλὰ τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται ἀσφαλῶς ἐξ ἐπιγραφῶν.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰ πλαστικὰ κονιάματα θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἐξῆς· μολοντί ἄλλα δείγματα, πλὴν τῶν ἐνταῦθα παρεχομένων, δὲν εἶναι γνωστὰ ἐκ τῆς Ῥόδου, ἡ χρῆσις τοιούτων κονιαμάτων φαίνεται ὅτι ἦτο ἐξαιρετικῶς διαδεδομένη, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς ἀφθονίας ὁμοίων τεμαχίων, ἀνευρισκομένων εἰς πᾶσαν σκαφὴν ἐντὸς τῆς πόλεως. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι φυσικόν, ἐφ' ὅσον ἡ Ῥόδος ἔκειτο εἰς τὸ κέντρον περιήγου περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει διαπιστωθῇ εὐρεῖα ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου ταύτης.

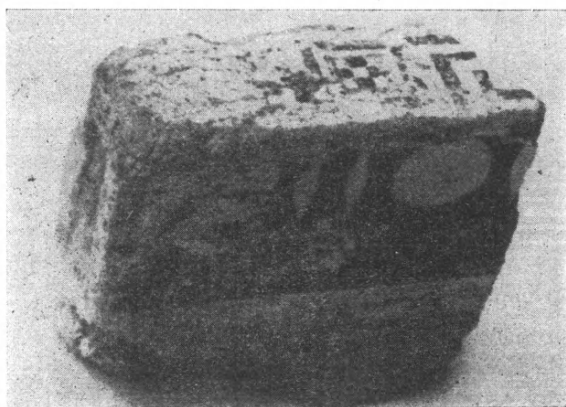
Τὴν μεγάλην ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν εἰς τὴν Ῥόδον ἡ διάδοσις τῶν κονιαμάτων μαρτυρεῖ ἡ ἐμφάνισις των εἰς χρήσεις ἀσυνήθεις, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ἡ μεταμόρφωσις κατατομῶν βράχου εἰς ἀναλήματα, διὰ πλαστικῶν ψευδοπλίνθων, ἡ διαπιστουμένη ἐκ λειψάνων σφζομένων ἰδίως παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος καὶ τοῦ Διὸς Πολιέως.

Ὡς ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς ἐξοικειώσεως ἀφ' ἐτέρου τῶν Ῥοδίων οἰκοδόμων πρὸς τὴν τεχνικὴν τῶν κονιαμάτων, αὕτη ἐπέδρασε προφανῶς ἐπὶ τοῦ

¹ Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι μεταξὺ τῶν εὐρεθέντων τεμαχίων συγκαταλέγεται ἔν, μελαίνης ἐπιφανείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν λείψανα χρώματος κιτρίνου καὶ ῥοδίνου, προερχόμενον πιθανῶς ἐκ γραπτῆς κοσμοφόρου ζώνης.

τρόπου κατασκευῆς τῶν κανονικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, συντελούσης ἀναμφιβόλως καὶ τῆς ἐλλείψεως λίθου καταλλήλου διὰ τὴν εὐχερῇ ἐπ' αὐτοῦ δῆλωσιν τῶν κοσμητικῶν λεπτομερειῶν. Οὕτω βλέπομεν συχνάκις ὑστεροελληνιστικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ κογχυλιάτου, κεκαλυμμένα διὰ παχυτάτου κονιάματος, αὐτοτελοῦς σχεδὸν ὑποστάσεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνίοτε ἔχουν κατασκευασθῇ ἐξ ὁλοκλήρου, πλαστικὰ κοσμήματα, ἐχῖνοι, ὧς κ. λ.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων, τῶν εὐρεθέντων ἐκτὸς θέσεως κατὰ τὴν μέχρι τοῦδε ἔρευναν παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετόκλειον, ἄξια νὰ σημειωθοῦν ἐνταῦθα εἶναι τὸ τμήμα πηλίνου γείσου μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως τῆς εἰκόνης 24 (ὑψ. 0,09, πλ. σφζ. 0,19, βάθ. σφζ. 0,18 μ.),

Εἰκ. 24. Τμήμα πηλίνου γείσου.

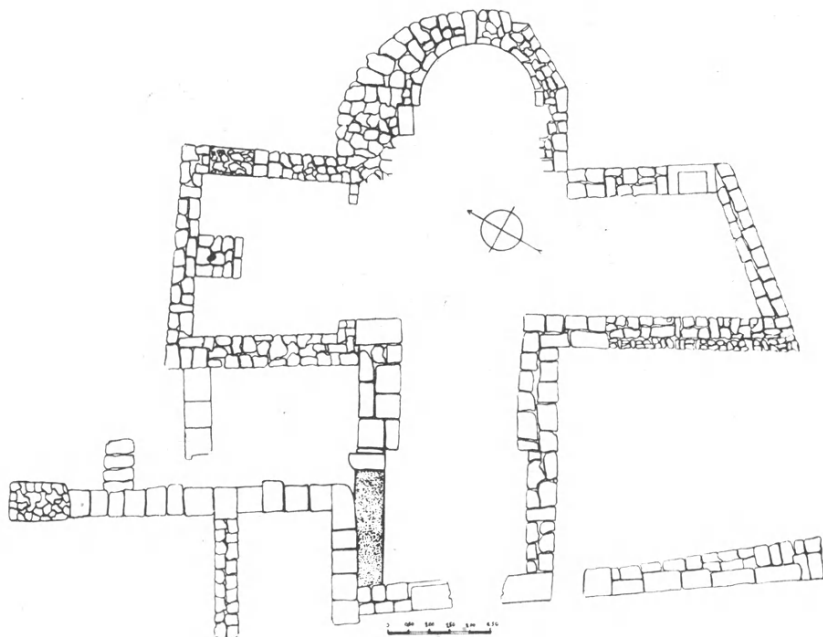
ἐν ἐκ λαγρίου λίθου ἔρεισμα (ὑψ. 0,21, πλ. 0,32, βάθ. 0,545 μ.), ὡς καὶ τινὰ τεμάχια πλαισίου θυρῶν ἐξ ὁμοίου λίθου.

Γ'. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

Ἐνῶ κατὰ τὸ 1951 αἱ ἀνασκαφαὶ περιορίσθησαν κυρίως ἐντὸς τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν, ἀνάγκαι, ὑπηρεσιακῆς φύσεως ἰδίως, ἐπέβαλον, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὸ 1952 τὴν μετατόπισιν τοῦ ἀμέσου ἐνδιαφέροντος ἐκτὸς τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως. Παρὰ τὸν *μέγαν λιμένα*, τὸν ἀποτελέσαντα τὴν βάσιν τῆς διαμορφώσεως τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἀρχαιότητα, προπαρασκευαστικαὶ μόνον τοῦ χώρου ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ἐν συνεργασίᾳ πρὸς τὰς τεχνικὰς ὑπηρεσίας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως, αἱ ὁποῖαι προέβησαν εἰς τὴν καθαίρεσιν πολλῶν ἐτοιμορρόπων ἐρειπίων τῶν βομβαρδισμῶν, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν πολεοδομικὴν τακτοποίησιν τῆς ἀπαλλαγείσης ἐκτάσεως, ἡ ὁποία,

κατὰ τὰ ἰσχύοντα πρέπει προηγουμένως νὰ ἐξερευνηθῇ ἀρχαιολογικῶς.

Ἡ ἐξερεύνησις αὕτη ἤρχισε παρὰ τὴν ὁδὸν Θησέως, εἰς τὴν «Ἑβραϊκὴν», μεταξὺ τοῦ ἵπποτικοῦ νοσοκομείου τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, μιᾶς τῶν πρώην συναγωγῶν καὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ παρακειμένου ἑβραϊκοῦ σχολείου. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀνεζητήθησαν, κατὰ πρῶτον, ἐντὸς τοῦ ὑψη-

Εἰκ. 25. Κάτοψις τῆς ἀνασκαφείσης ἐκκλησίας (σχεδ. Π. Λαζαρίδου).

λοτέρου στρώματος, τὰ ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ ὑπολειφθέντα λείψανα παλαιᾶς ἀνεπαρκῶς γνωστῆς, ἐκκλησίας.

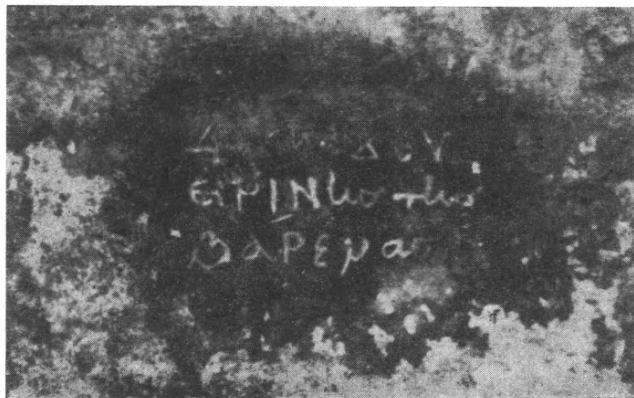
1. *Λείψανα βομβαρδισθείσης ἐκκλησίας.* (Ὑπὸ Π. Ἡ. Λαζαρίδου). Ὁ Α. GABRIEL ἐσημείωσεν εἰς τὸ βιβλίον του¹ τὴν ὕπαρξιν μικρᾶς ἐκκλησίας, κειμένης νοτιοανατολικῶς τοῦ ἵπποτικοῦ Νοσοκομείου τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, παρασχὼν καὶ σχέδια κατόψεως καὶ καθ' ὕψους τομῆς τοῦ μήκους. Τὰ σχέδια ταῦτα, ὡς ἀναφέρεται, ἀπέδιδον κατὰ προσέγγισιν τὴν ἐκκλησίαν, διότι αὕτη, μετὰ τῶν συνεχομένων κτισμάτων, εἶχε μετατραπῇ εἰς ἑβραϊκὴν κατοικίαν, τοῦτο δὲ καθίστα ἀδύνατον τὴν λῆψιν ἀκριβεστέρων στοιχείων.

Διαρκοῦντος τοῦ τελευταίου πολέμου ἡ ἐκκλησία, ὡς καὶ τὸ ὅλον

¹ La Cité de Rhodes, II (1923), σ. 196 ἐξ.

οἰκοδομικὸν σύνολον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν αὕτη, κατεστράφησαν ἐκ βομβαρδισμοῦ, ἐν συνεχείᾳ δὲ καθηρέθησαν τὰ ἐρείπιά των, εἰς τρόπον ὥστε δὲν ὑπελείφθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰ μὴ ἀκαθόριστά τινα λείψανα τοίχων¹. Ἔνεκα τούτου οὐδεὶς λόγος ἐγένετο περὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτης εἰς τὴν περὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς Ῥόδου ἐργασίαν τοῦ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ².

Ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἐξερεύνησις τοῦ χώρου, ἡ ὁποία δὲν ἐπερατώθη εἰς

Εἰκ. 26. Ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή ἐκ λειψάνων τοιχογραφιῶν τῆς ἐκκλησίας.

βάθος καὶ ὥς πρὸς τὰ λείψανα τῶν συνεχομένων πρὸς τὴν ἐκκλησίαν κτισμάτων, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς σχετίζονται ἀμέσως πρὸς αὐτήν, κατέστησε δυνατὴν τὴν λήψιν τῆς εἰς τὴν εἰκόνα 25 κατόψεως, σημαντικῶς διαφοροῦσης τῆς ὑπὸ τοῦ Gabriel παρεχομένης.

Τὰ σωζόμενα λείψανα εὐρίσκονται εἰς ὕψος 1 μ. μέχρι βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς παρακειμένης ὁδοῦ.

Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ βορειοδυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ, τὸν ὁποῖον ἀποτελεῖ ἡ ἐκκλησία, διακρίνονται ἔχνη τοιχογραφιῶν, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ τὸ εἰς τὴν εἰκόνα 26 τμήμα ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς·

[ὕπερ εὐχῆς (ἢ ὑπὲρ σωτηρίας τῆς ψυχῆς) τῆς]
 δούλης τοῦ Θεοῦ
 Εἰρήνης τῆς
 Βάρενας

¹ Βλ. Works of Art in Greece, Losses and Survivals in the War (London 1946) σ. 60.

² Ἀρχ. Βυζ. Μνημ. Ἑλλάδος τ. 5' 1948.

Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης προστίθεται ἐν βέβαιον στοιχεῖον εἰς τὰς ἐνδείξεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Gabriel ἐβάσισε τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ὁρθόδοξον λατρείαν.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸν σημειωθέντα ἤδη ὑπὸ τοῦ Gabriel ὡς ἀσυνήθη πρᾶγματι διὰ τὴν Ῥόδον προσανατολισμὸν τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐμφανίζει διεύθυνσιν τοῦ κατὰ μῆκος ἄξονος ἀπὸ τῶν ΒΔ πρὸς τὰ ΒΑ, ἀντὶ τῆς κανονικῆς ἀπὸ Α πρὸς Δ, παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς· ὁ προσανατολισμὸς οὗτος τῆς ἐκκλησίας ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἁρμογὴν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνετο αὕτη, πρὸς τὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Θησέως. Ἡ ἐν λόγῳ ὁδός, ὡς παρατηρεῖται συχνότερον εἰς τὸ Burgum¹, ἔνεκα τῆς ἁρμογῆς τοῦ ἀκραίου γωνιώδους μέρους τῆς πόλεως πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ τείχους, παρεκκλίνει τῆς κανονικῆς διευθύνσεως τῶν ὁδῶν τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως πρὸς τὰ κύρια σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, ἐμφανίζουσα διεύθυνσιν ἀπὸ ΝΑ πρὸς ΒΔ. Σημειωτέον ὅτι οἱ οἰκοδομήσαντες τὴν ἐκκλησίαν προσεπάθησαν νὰ μειώσουν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ ἀντικανονικὸν τοῦ προσανατολισμοῦ, στρέψαντες τὸν ἄξονά της ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ ἀντιστοίχου ἄξονος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

Κατὰ τὴν ἐπέκτασιν καὶ συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς βάθος θὰ φανῇ ἂν τὰ ἀρχαῖα καὶ παλαιότερα χριστιανικὰ μέλη, τὰ χρησιμοποιηθέντα πρὸς οἰκοδόμησιν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν συνεχομένων κτισμάτων, προέρχονται ἐξ οἰκοδομημάτων, κατεχόντων προγενεστέρας τὴν θέσιν. (Π. Ἡ. Α.).

Δ'. ΣΤΡΩΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Σημαντικῶς ἐδυσχέρανε τὰς ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας τῆς πόλεως κατὰ τὴν πρώτην ἰδίως ἐποχὴν ἀπὸ τῆς ἐνάρεξώς των, ἡ ὑφισταμένη παντελὴς ἔλλειψις στρωματολογικῶν καὶ ἐν γένει ἀνασκαφικῶν στοιχείων ἐκ τῶν παλαιότερων ἔργασιων. Πρὸς θεραπείαν τῆς ἐλλείψεως ταύτης κατὰ τὰς νέας ἐρεῦνας ἡσκήθη σχολαστικὴ σχεδὸν παρατήρησις τῶν στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως, περισυνελέγη δὲ τὸ σύνολον τοῦ εἰς ὄστρακα περιεχομένου της, ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Ἡ συνεχιζομένη διαλογὴ καὶ μελέτη τῶν εὗρημάτων τούτων θὰ παράσχω ἀσφαλῶς στοιχεῖα διαφωτιστικὰ ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς πόλεως. Συγχρόνως ἐλπίζεται ὅτι, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀναμενομένην δημοσίευσιν τῶν ἀφθόνων παλαιότερων ταφικῶν εὗρημάτων, θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν βεβαίου χρονολογικοῦ ὁργάνου, χρησίμου διὰ τὴν συστηματικὴν συνέχισιν τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν, ἐμμέσως δὲ

¹ Πρβ. Ῥυμ. σ. 22.

καὶ διὰ τὴν μελέτην τῶν παλαιότερων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ λοιπῶν εὐρημάτων.

Πρὸς τὸ παρὸν γενικαί τινες μόνον παρατηρήσεις δύνανται νὰ σημειωθοῦν ἐνταῦθα ἐκ τῶν γενομένων εἰς τοὺς ἀνασκαφέντας κατὰ τὸ 1951 καὶ 1952 χώρους, ὡς εἶναι ἡ ἤδη ἀναφερθεῖσα ἔλλειψις μεταρρωμαϊκοῦ στρώματος ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως, ἡ παντελὴς ἔλλειψις μεμονωμένου τινὸς ἔστω εὐρήματος δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ παλαιότερον τῆς ἰδρύσεως τῆς πόλεως, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἔλλειψις κανονικοῦ προελληνιστικοῦ στρώματος. Σχετικῶς παρατηρεῖται ὅτι παλαιότερα τοῦ τρίτου αἰῶνος εὐρήματα ὀλίγα μόνον καὶ ἐντὸς νεωτέρων στρωμάτων

Εἰκ. 27. Σφραγὶς λαβῆς ἀμφορέως.

ἐνεφανίσθησαν, προφανῶς ὡς ἐκ τῆς ἀναταραχῆς τῆς ἐπιχώσεως κατὰ τὰς συχνοτέρας οἰκοδομήσεις τῆς μετακλασσικῆς ἐποχῆς. Ποσοτικῶς ὑπερέχουν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ἰδίως τὰ ὑστεροελληνιστικὰ ὄστρακα.

Εἰδικωτέρας τινὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν κατηγοριῶν τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων, δυναμένας νὰ χρησιμεύσουν εἰς τοὺς ἐπὶ σχετικῶν θεμάτων ἐργαζομένους, παρέχει εἰς τὴν ἐπομένην σημειώσιν ὁ ἐκ τῶν συνεργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς ἀσχολούμενος μὲ τὴν διαλογὴν καὶ μελέτην τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιχώσεως κ. Δοντᾶς.

Αἱ χαρακτηριστικώτεραι κατηγορίαι τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τῆς ἐπιχώσεως. (Υπὸ Γ. Σ. Δοντᾶ). Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τῆς ἐπιχώσεως τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1951 καὶ 1952 ἐρευνηθέντων χώρων ἀποτελεῖται ἐκ τεμαχίων δξυπυθμένων ἀμφορέων, ἀρκετοὶ τῶν ὁποίων κατέστη δυνατόν νὰ ἀποκατασταθοῦν κατὰ τὸ πλεῖστον. Μεταξὺ τῶν τεμαχίων συγκαταλέγονται καὶ πάμπολλαι λαβαὶ μετὰ σφραγίδων. Οὕτω μόνον κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐπὶ τῶν ὁδῶν Πυθαγόρου καὶ Σοφοκλέους-Εὐριπίδου ἦλθον εἰς φῶς ἐν συνόλῳ 316 σφραγίδες, τῶν ὁποίων αἱ πλεῖσται εἶναι

φυσικὰ Ῥοδιακαί, περιλαμβάνονται ὅμως καὶ Θασιακαὶ καὶ «νοτιορρωσικαί», ὥς καὶ τινες τῆς Κνίδου καὶ τῆς Κῷ. Ἐκ τῶν Ῥοδιακῶν σφραγίδων σημειοῦνται ἐνταῦθα ὥς ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσαι δύο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἑπωνύμου ἄρχοντος Ἐπιχάρμου, ἀγνώστου μέχρι τοῦδε ἐκ σφραγίδων, ἔχουσαι δὲ ὡς ἑξῆς:

Ἐπὶ Ἐ
πιχά
ρμο[υ (εἰκ. 27)

καὶ

Ἐπ' ἱερέ
ως Ἐπι
χάρμοον (εἰκ. 28)

Τὸ σχῆμα τῆς πλατείας λαβῆς ἀποτελεῖ ἐνδειξιν ὅτι ὁ ἄρχων οὗτος ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ.

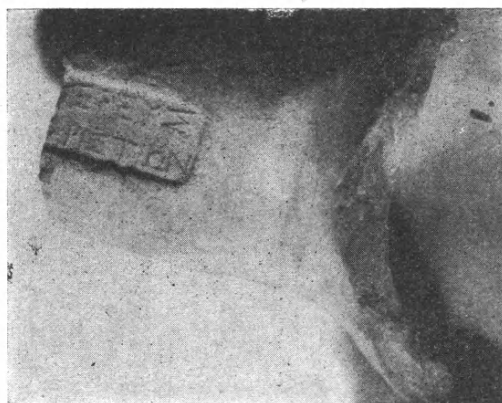
Ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἑτέρα σφραγὶς μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος Ἀριστίωνος, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀνήκοντος εἰς τὸν Δ' αἰῶνα ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος τὸ πολὺ.

Ἰερὲς

Ἀριστίων (εἰκ. 29)

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνασκαφῆς προέρχεται καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς σφραγίδων μὲ μονογράμματα.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπὶ τῆς βορείου περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως, παρὰ τὴν ἑκτασίν της, ἔφερεν εἰς φῶς ὀλίγας σχετικῶς σφραγίδας (περὶ τὰς 40), τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἴσως

Εἰκ. 29. Λαβὴ ἀμφορέως μετὰ σφραγίδος.

εἰς τὸν ἱερὸν χαρακτῆρα τῆς περιοχῆς.

Ἀντιθέτως, πλεῖσται πάλιν ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετόκλειον, τῶν ὁποίων ὅμως ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς δὲν εἶναι εἰσέτι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ λόγῳ τῆς συνεχιζομένης διαλογῆς τῶν ὁσπράκων. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε διαλεγέντων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐνταῦθα ἡ ἀνακάλυψις νέων συνδυασμῶν Ῥοδίων ἀρχόντων καὶ ἐργα-

Εἰκ. 28. Σφραγὶς λαβῆς ἀμφορέως.

στηριαρχῶν, ἐπὶ ἀκεραίων ἢ ἀποκατασταθέντων ἀμφορέων. Οἱ συνδυασμοὶ οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς:

Σφραγὶς κυκλική :	Δαμοσθένης	Κυκλική	Ἐπιχάρι[μου]
» ὀρθογώνιος :	Αἰνησί δαμος	Ὀρθογώνιος	Ἀγησί κλεῦ[ς]
» ὀρθογώνιος στενομήκης	Ἰποκλῆ(ς)	Ὀρθογώνιος στενομήκης	Δώρον

Τὸ ὄνομα Ἰποκλῆς ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φορὰν ὡς ὄνομα ἀρχοντος. Σφραγὶς ὀρθογώνιος ἐκ δ. πρὸς ἀ. Ὀρθογώνιος ἐκ δ. πρὸς ἀ.

Ἐπ' Α
ρίου

Παρά Β
οἴσκου

» ὀρθογώνιος Ἀγρι
ος

Ὀρθογώνιος Ἀγησι
κλεῦς

Ἐκ τῶν ἄλλων κεραμικῶν εὐρημάτων τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνηθέντων χώρων, παλαιότερα εἶναι ὀλίγα ὄστρακα ἐρυθρομόρφων Ἀττικῶν ἀγγείων, τῶν πρώτων πιθανῶς χρόνων μετὰ τὸν συνοικισμόν τῆς πόλεως, προερχόμενα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετόκλειον καὶ τῆς εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν συνοικίαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Τοῦ Δ' αἰῶνος εἶναι ἀρκετὰ τῶν παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετόκλειον ἰδίως ἀνακαλυφθέντων μελαμβαφῶν ἀγγείων μὲ ἔντυπον διακόσμησιν ἀνθεμίων κ.ἄ.

Εἰς τὰ μέχρι τοῦδε διαλεγέντα τῆς Ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς, πλὴν τῶν ἀμφορέων, ἀντιπροσωπεύονται οἱ περισσότεροι τῶν ἐν Η. THOMPSON, *Hesperia*, 1934 σελ. 316 κέ. ἀναφερομένων ἢ εἰκονιζομένων τύπων, λ.χ. ὄστρακα τοῦ ρυθμοῦ «Κεραμικῆς τῆς δυτικῆς κλειτύος», μελαμβαφῇ καὶ ἄλλως ἀδιακόσμητα πινάκια Γ' καὶ Β' αἰ. π.Χ., τῶν ὁποίων τὸ γάνωμα παρουσιάζει συχνὰ μεταλλικὴν λάμψιν ἢ ἐκτρέπεται πρὸς τὸ καστανόν (μὲ ἐρυθρὸν κύκλον εἰς τὸ κέντρον), νεώτερα μελαμβαφῇ ἀγγεῖα μὲ ἔντυπον διακόσμησιν, ὄστρακα Μαγαρικῶν σκύφων, πρόχοι, λεκάναι, τεμάχια πυραύων κλπ.

Ἐπίσης εὐρέθησαν ἄφθονα ἀδιακόσμητα ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα τοῦ τύπου τῆς *Terra Sigillata*, ἄλλα μεταγενεστέρας Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἱκανὰ τεμάχια Βυζαντινῶν πινάκων μὲ παραστάσεις ζώων καὶ ἄλλων ἀγγείων, ὡς καὶ Ἰσλαμικὰ μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν.

Εὐρέθησαν ἐπίσης καὶ συνεκολλήθησαν ὀλίγα πινάκια «Ῥοδιακοῦ» τύπου, ἐκ τῶν ὁποίων ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἐν τῶν καλυτέρων τοῦ

εἶδους, φέρον παράστασιν δύο λαγωῶν, κυνός, πετεινοῦ καὶ ἄλλου πτηνοῦ, προερχόμενον ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῶν ὁδῶν Σοφοκλέους-Εὐριπίδου τῆς παλαιᾶς πόλεως.

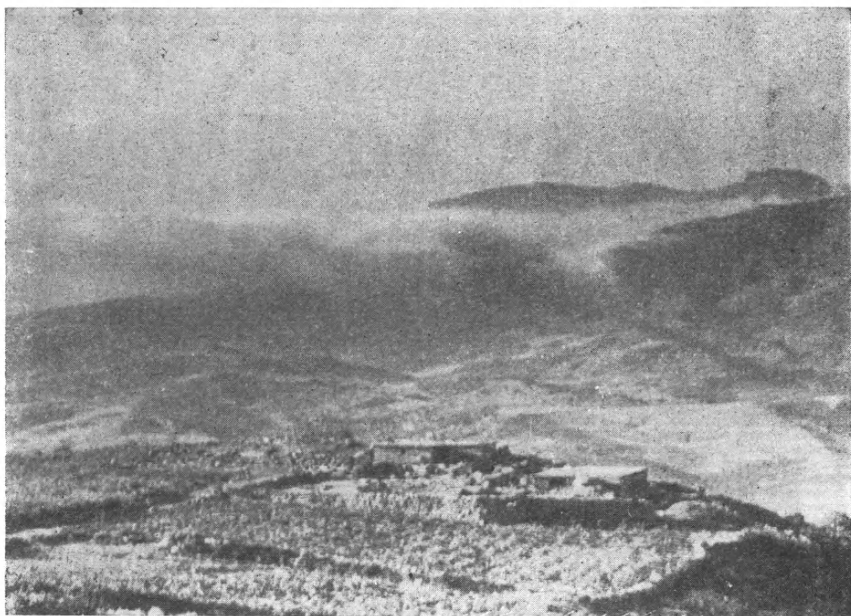
Τέλος ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὀστρακα Εὐρωπαϊκῶν ἀγγείων 17ου πιθανῶς αἰ.

Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀγνύθων, ὀλίγα εἰδώλια (ἐν ἑξ αὐτῶν εὐρεθὲν παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετόκλειον σώζει τὸ ἄνω μέρος θεᾶς φερούσης ὑψηλὸν πόλον, πολὺ καλῆς Ἑλληνιστικῆς τέχνης) καὶ μέγα πλῆθος λύχνων. Οἱ ἐκ τούτων μέχρι τοῦδε διαλεγέντες καὶ μελετηθέντες ἀνήκουν εἰς τοὺς ἑξῆς κατὰ Broneer τύπους: IV, VII, IX, X, XIII («Κνιδιακός» τύπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει μετὰ ἄλλων μέγας ἐπτάμυξος λύχνος, προερχόμενος ἐκ τῆς αὐτῆς παρὰ τὸ παλαιὸν Βενετόκλειον ἀνασκαφῆς) καὶ XXII. (Γ. Σ. Δ.).

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΝΤΗΣ

22. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΒΑΘΥΠΕΤΡΩΙ ΚΡΗΤΗΣ

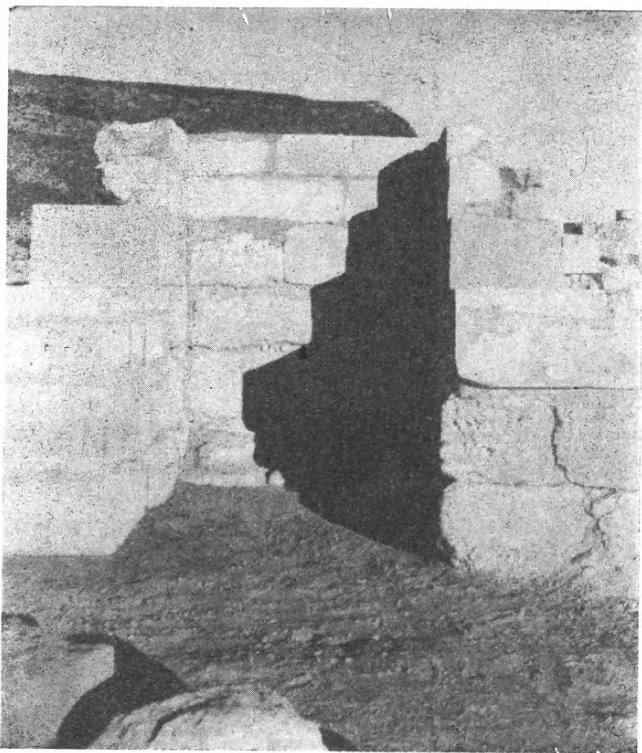
Κατὰ τὸ 1952 αἱ ἀνασκαφαὶ Βαθυπέτρου διήρκεσαν ἀπὸ 16 Αὐγούστου μέχρις 6 Ὀκτωβρίου καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς δαπάνης κατηναλώθη εἰς ἀναστηλωτικὰς καὶ στερεωτικὰς ἐργασίας, τὴν δαπάνην τῶν ὁποίων γενναιοφρόνως κατέβαλεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Ἡ ἀνασκαφικὴ πεῖρα 25 ἐτῶν καὶ πρὸ παντὸς ἡ τραγικὴ τύχη τοῦ μεγάλου

Εἰκ. 1. Τὸ μέγαρον ἐκ Β. Τηλεφωτογραφία.

ρου Σκλαβοκάμπου (ΑΕ 1939-41, 69 ἐξ.), τὸ ὅποιον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου κατεστράφη ἀνηλεῶς, μὲ ἔπαισαν ὅτι τὰ ἀνασκαφικὰ ἡμῶν προγράμματα πρέπει νὰ ἐκτελοῦνται ἄλλως καὶ εὐχομαι ὀλοψύχως τὸ παράδειγμα τοῦτο νὰ εὕρῃ μιμητὰς μεταξὺ ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν ἀρχαιολόγων. Διὰ τῶν χρηματικῶν πόρων δι' ὧν θὰ ἐγίνοντο τρεῖς ἀνασκαφαί, προετίμησα νὰ γίνῃ μία καὶ μόνη, ἀλλὰ νὰ διατηρηθῇ καὶ διὰ τὰς μελλούσας γενεάς. Τὸ μέγαρον Βαθυπέτρου, τὸ ὅποιον ἂν παρέμενεν ἔκθετον, θὰ ἐξηφανίζετο καὶ τοῦτο, κατέστη ἤδη μόνιμον μικρὸν μουσεῖον Μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ πελώριοι ἐν μέρει καὶ ἀφθονώτατοι πελεκητοὶ ὀγκόλιθοί του ἀντὶ νὰ ἀφειθῶσιν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν πέριξ χωρίων ἐπανεκτί-

σθησαν, τὸ μέγαρον ἐστεγάσθη εἰς τοὺς καιριωτέρους χώρους του, περιεβλήθη διὰ λιθίνου τοίχου καὶ δενδροφυτεύεται τῇ εὐγενεῖ συνδρομῇ τοῦ κ. Α. Ξανθουδίδου, ἐπιθεωρητοῦ τῶν Γεωργικῶν ὑπηρεσιῶν, ὅστις ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τὰς ἀρχαιότητας ἀγάπην παρὰ τοῦ θείου του, ἀειμνήστου Στεφάνου Ξανθουδίδου. Τέλος ἐλήφθη φροντὶς ἀποχετεύσεως τῶν

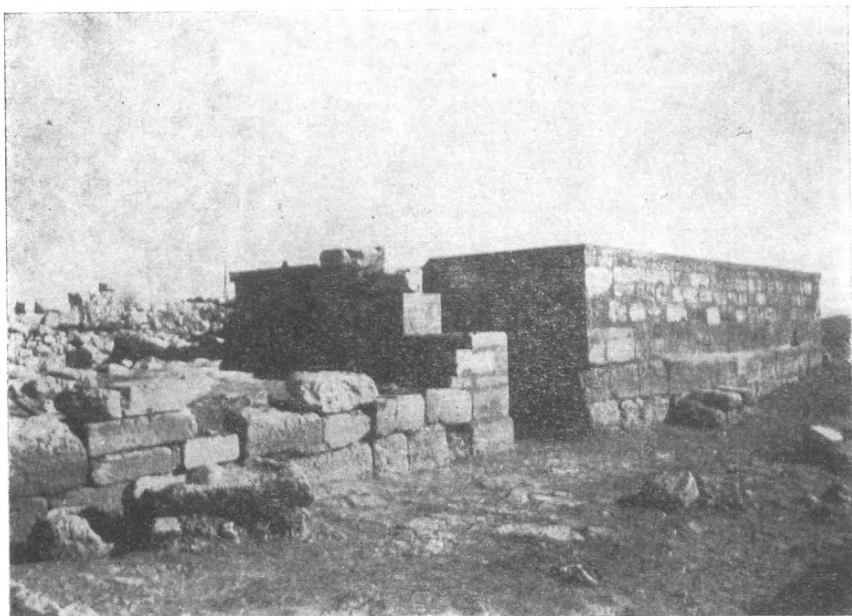

Εἰκ. 2. Ἡ δυτικὴ κόγχη ἀναστηλωθεῖσα.

ὀμβρίων ὑδάτων, ἅτινα κατὰ τὸν χειμῶνα καθίστανται φθοροποιά. Ἰδέαν τοῦ συνόλου δίδει ἡ τηλεφωτογραφία εἰκ. 1, ληφθεῖσα ἐξ ὑπερκειμένου λόφου πρὸς Βορρᾶν.

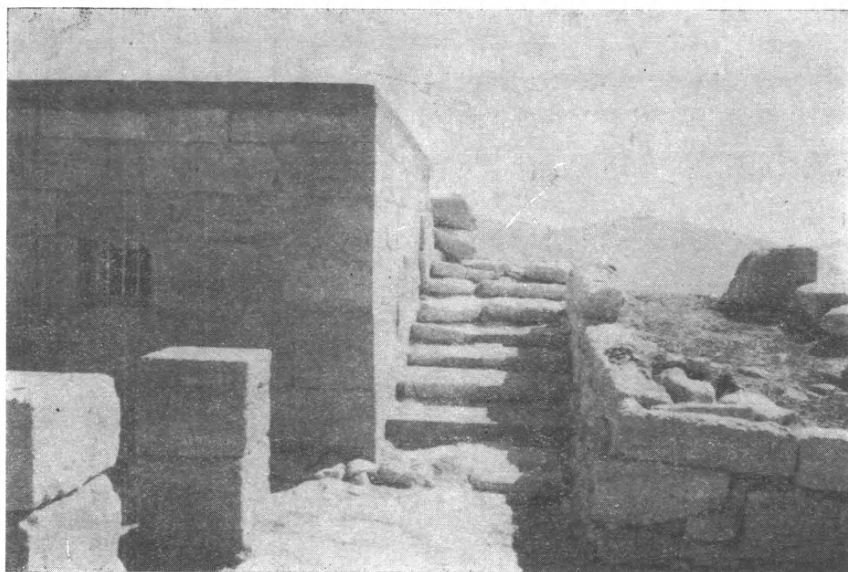
Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν αὐλὴν ἀνεκτίσθη τμῆμα τῆς προσόψεως τοῦ μεγάρου διὰ τῶν αὐτόθι εὐρεθέντων πελεκητῶν λίθων. Ὁ τοῖχος δεικνύει καὶ μίαν ὁδόντωνσιν κάθετον, ἣτις ἀνευρίσκεται ἐνίοτε καὶ ἀλλαχοῦ (κυρίως εἰς τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον τοῦ θεατρικοῦ χώρου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ) ὥς διακοσμητικὸν μέσον διακόπτον τὴν μονοτονίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπιφανείας.

Εἰς τὴν Δυτικὴν αὐλὴν ἀνεκτίσθη ἡ Δυτικὴ κόγχη τῆς αὐτόθι προσόψεως μέχρις ὕψους δύο μέτρων (εἰκ. 2). Ἡ ἐργασία ἦτο ἐπίπονος, διότι ἡ κόγχη εἶχε κτισθῇ δι' ἐξαιρετικῶς μεγάλων πωρολίθων, τῶν ὁποίων ἡ ἀναβίβασις ὑπῆρξε δύσκολον ἔργον ἑλλείψει μηχανικῶν μέσων. Μεγάλοι γενικῶς ὀγκόλιθοι ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Δυτικὴν πρόσοψιν τοῦ μεγάρου (εἰκ. 3), γεγονὸς παρατηρούμενον πάντοτε εἰς τοὺς Δυτικούς τοίχους ἀνακτόρων, μεγάρων καὶ κοινῶν οἰκιῶν πολλάκις.

Εἰκ. 3. Δυτ. πρόσοψις τοῦ μεγάρου ἐκ Β. Κάτω ἀριστερὰ ὁρατὸν καὶ τὸ «ἐλαιοπιεστήριον». Δεξιὰ ἡ ἀνακτισθεῖσα ἀποθήκη τῶν πεσσῶν.

Εἰς τὴν Νοτιάν συνοικίαν ἐστερεώθη ἡ κλῖμαξ καὶ ἀνεκτίσθη διὰ τοῦ ἀρχαίου ὕλικου τὸ λεγόμενον δωμάτιον τῶν ὕφαντριῶν (εἰκ. 4). Οὕτως ὁλοκληροῦται ἡ συνοικία τοῦ στεμφυλοπιεστηρίου (εἰκ. 5), ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ δωματίου τοῦ πιεστηρίου καὶ τοῦ τῶν ὕφαντριῶν. Ἐντὸς τοῦ πρώτου δωματίου καθαρισθέντα καὶ συγκολληθέντα ἐπανετέθησαν εἰς τὰς θέσεις τῶν τὰ σκεύη τοῦ πιεστηρίου (εἰκ. 6). Εἶναι ὁρατὰ ἐπὶ τῆς εἰκόνης τὸ πατητήριον τῶν στεμφύλων μετὰ μικρᾶς βαθμίδος χρησιμευούσης ὥπως ἀνέρχεται εὐχερέστερον ὁ πατητής, τὸ δοχεῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρρεε τὸ γλεῦκος ἡμικεχωσμένον ἐντὸς τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, ἕτερον δοχεῖον ὡσαύτως κεχωσμένον κατὰ τὸ ἥμισυ, ἐπὶ δὲ τοῦ πλακοστρώτου ἡ λιθίνη ἡμικυ-

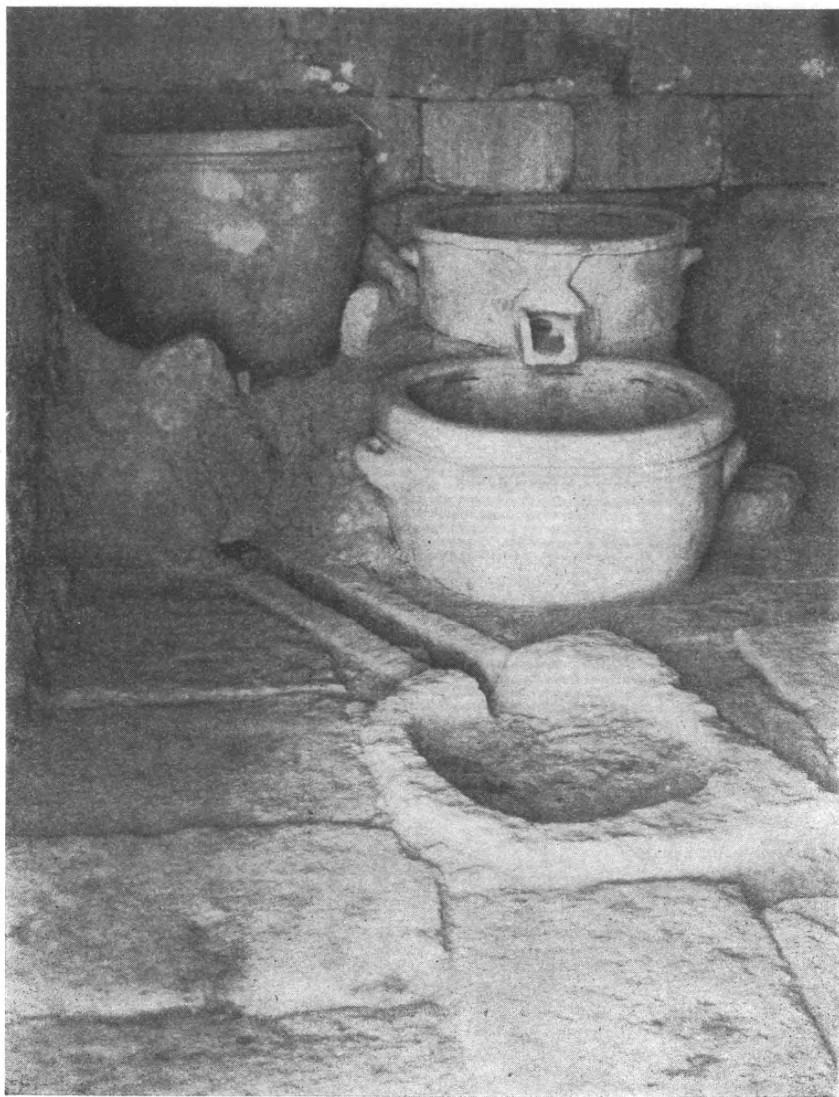

Εἰκ. 4. Κλίμαξ, αὐλὴ καὶ «δομάτιον τῶν ὑφαντριῶν» ἐκ Β.

Εἰκ. 5. Συνοικία τοῦ πιεστηρίου ἐκ ΒΔ.

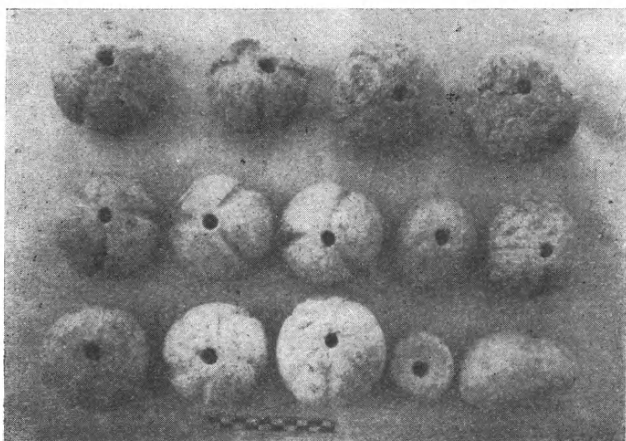
κλική λεκάνη μετὰ τοῦ λιθίνου ἀγωγοῦ. Ἐντὸς τούτου εὐρίσκονται εἰσέτι

Εἰκ. 6. Τὸ πιεστήριον ἐκ Δ (ἐκ τῆς αὐλῆς).

κατὰ χώραν ἄωτοι μικροὶ κύαθοι. Τὸ δωμάτιον τοῦ πιεστηρίου, σχεδιασθὲν λίθον πρὸς λίθον περιεῖχεν εἰσέτι ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο μεγάλους πί-

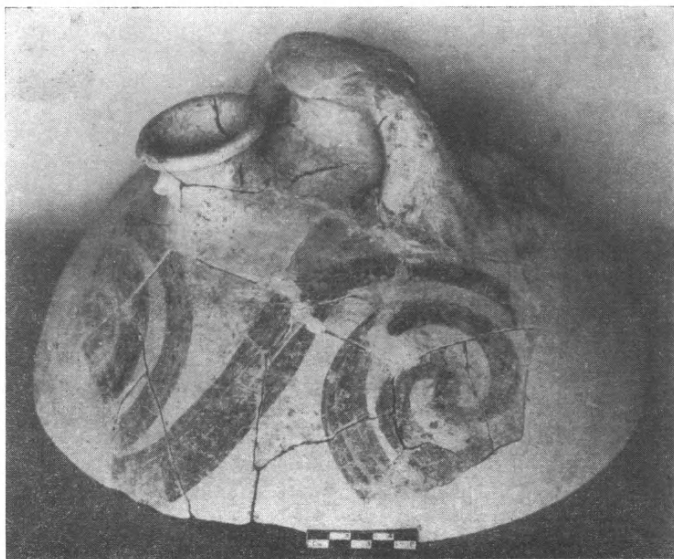
θους, δύο λιθίνους λύχνους, δεκάδας ἱστουργικῶν ἀγνύθων, οἱ τύποι τῶν ὁποίων (κυρίως σφαιρικοὶ καὶ μετὰ 5,4 ἢ 3 ἀυλάκων) φαίνονται ἐπὶ τῆς εἰκ. 7, καὶ ἄνω τῶν 20 μεσαίου καὶ μικροῦ μεγέθους ἀγγείων. Ταῦτα ἦσαν πιθάρια καὶ δίδωτο ἀμφορεῖς, ὑψηλὸν εὐρύστομον ἀγγεῖον, πρόχοι διαφόρων τύπων καὶ κύαθοι μόνωτοι καὶ ἄωτοι. Εἰς ψευδόστομος ἀμφορεὺς πρώτου μεγέθους εὐρέθη μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ, ὅστις καὶ ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα, διότι ἀποτελεῖ ἐν τῶν παλαιωτάτων, ἂν μὴ τὸ παλαιότατον παράδειγμα τοῦ ἀγγείου τούτου (εἰκ. 8). Ἡ λαβὴ εἶναι χθαμαλὴ καὶ ἄτεχνος, τὸ στόμιον ὡσαύτως λίαν χθαμαλόν, μετὰ χειλέων ἔξω νευόντων καὶ τριῶν μαστοειδῶν κοσμημάτων ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, ὃ δὲ πηλὸς ἀκάθαρτος καὶ μετ'

Εἰκ. 7. Ἀγνύθες τοῦ πιεστηρίου.

ἀνωμάλου ἐπιφανείας. Μόνον εὐρεῖται σπεῖραι καστανέρονθοι καὶ περίγραμμα τῆς βάσεως τῆς λαβῆς διὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος ἀποτελοῦν τὴν διακόσμησιν τοῦ ἀγγείου. Ὁ τύπος καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ ἀγγείου εἶναι ἀρχαιώτερα ἢ εἰς τὸ ἀκέραιον παράδειγμα ἐκ τῆς Νοτίας οἰκίας τῆς Κνωσοῦ, ὅπερ ἀνήκει εἰς τὴν πρώιμον ΥΜ Ι ἐποχὴν (EVANS, Palace κλπ. II 381 εἰκ. 213 b). Δὲν δύναμαι νὰ ἐνθυμηθῶ πρὸς τὸ παρὸν ψευδόστομον ἀμφορέα ἀρχαιότερον τοῦ ἐκ Βαθυπέτρου. Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀγγείου τούτου πιστεύεται, ὅτι τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ἐν Κρήτῃ περὶ τὸ τέλος τῆς ΜΜ ἐποχῆς καὶ παραμένει Κρητικὸν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς (περὶ τὸ 1400), ὁπότε εἰσάγεται καὶ εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα (WACE, Chamber Tombs of Mycenae 169-70). Αἱ συμπτώσεις αὗται (διότι καὶ ἡ δύναμις τῆς Κρήτης συντρίβεται τελειωτικῶς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν) πι-

θανὸν νὰ μὴ εἶναι ἄμοιροι σημασίας. Ἴσως ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου τούτου ἐδημιουργήθη εἰδικῶς διὰ τὸ ἐμπόριον τοῦ ἐλαίου καὶ δὴ τοῦ ἀρωματικοῦ ἐλαίου, ὥς ἀποδεικνύει ἡ μαζικὴ κατασκευὴ μικρῶν ψευδοστόμων ἀμφορέων, χωρητικότητος πολλάκις ὀλίγων μόνον γραμμαρίων. Τὸ ἐξαγωγικὸν ἐμπόριον τοῦ ἐλαίου περιῆλθεν οὕτως ἀπὸ τῆς Κρήτης εἰς Μυκηναϊκὰς χεῖρας μετὰ τὸ 1400. Ἐπειδὴ δὲ πιθανῶς μόνη ἡ Ἑλλάς κατεῖχε τότε τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐλαίου τῆς ἐλαίας, ἐξηγεῖται καὶ ἡ σημασία τοῦ ἐμπορεύματος καὶ ἡ κατὰ μεγάλους ἀριθμοὺς εὗρεσις ψευδοστόμων ἀμφορέων ἐν

Εἰκ. 8. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς τοῦ πιεστηρίου.

Αἰγύπτῳ καὶ τῇ Ἀνατολικωτέρᾳ περιοχῇ Συρίας καὶ Μ. Ἀσίας. Ἡ πρόσφατος ἀνακάλυψις τῆς ὀνομασθείσης «Οἰκίας τοῦ λαδεμπορίου» ἐν Μυκῆναις, ἧς οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς ἀποδεδειγμένως περιεῖχον ἔλαιον, ὑποδεικνύει τὴν ἀκμὴν τοῦ τοιούτου ἐμπορίου.

Πάντα τὰ ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα εὗρέθησαν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ πιεστηρίου, ὧν ἡ ἀξία ὡς πρὸς τὰ ζητήματα χρονολογήσεως εἶναι ὡς ἐκ τούτου σημαντικὴ, συνεκολλήθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν ἤδη. Πρὸς ἀποφυγὴν ὁμως πολλῶν εἰκόνων ἐνταῦθα ἀναβάλλεται ἡ λεπτομερεστέρα τούτων πραγματεία διὰ τὴν ὀριστικὴν δημοσίευσιν. Πάντα τὰ ἀγγεῖα καὶ λοιπὰ σκεύη μετὰ τὸν καθαρισμὸν των ἐπανετέθησαν εἰς τὰς ἀρχικὰς των θέσεις ἐντὸς τοῦ στεγασθέντος δωματίου, ὥστε τοῦτο δίδει μοναδικὴν εἰκόνα ἐνὸς πλή-

ρους γεωργικοῦ καὶ βιοτεχνικοῦ συγκροτήματος ἐκ τοῦ μεσοῦντος περίπου 16ου αἰῶνος π.Χ. Τὸ παρακείμενον δωμάτιον «τῶν ὑφαντριῶν», τοῦ ὁποίου τὰ λιτὰ σκευάρια ἀφέθησαν ἐπὶ τόπου ὡσαύτως, ἐφοδιασθὲν διὰ στέγης, θύρας καὶ παραθύρου, ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ μικροῦ τοπικοῦ μουσειακοῦ συγκροτήματος. Ἐπειδὴ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐργαστήριον, δὲν ἡτοιμάσθη πλήρως ἐφέτος.

Τὸ ἀνασκαφικὸν ἔργον κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον ἐτέθη εἰς δευτέραν μοῖραν. Ἐν τούτοις προεχώρησε καὶ τοῦτο σημαντικῶς, ὥστε, ἐὰν

Εἰκ. 9. Ἡ ἀποθήκη τῶν πεσσῶν ἐκ Β προτοῦ ἐπιτεθῇ ἡ στέγη.
(Φωτογραφία δι' εὐρυγωνίου φακοῦ).

δὲν ἤθελον προκύψει βραδύτερον ἀπρόοπτα ἐρείπια, νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν περατωθέν. Ἡ πρὸς τὴν κόγχην τοῦ Δυτικοῦ τοίχου συναπτομένη πρὸς Ν μεγάλη ἀποθήκη μετὰ δύο πεσσῶν ἦτο ἤδη γνωστὸν ἐκ τῆς προκαταρκτικῆς σκαφῆς ὅτι περιεῖχε 16 πίθους. Ἦδη ἡ ἀποθήκη ἀνεσκάφη πλήρως ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ταυτόχρονον ἀνέγερσιν τῶν τοίχων καὶ τὴν στέγασίν της (εἰκ. 2). Οὕτως οἱ πίθοι παρέμεινον εἰς τὴν θέσιν των, οἱ μὲν ἀκέραιοι στερεωθέντες ἐπὶ τόπου ὡς εἶχον, ἐνῶ τῶν τεθραυσμένων τὰ τεμάχια θὰ συναρμολογηθῶσι κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον. Ἐνταῦθα δέον νὰ ἐξαρθῇ ἡ προθυμία καὶ αὐτοθυσία τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ζαχ. Κανάκη, ὅστις συνεργασθεὶς 40 ἡμέρας μετ' ἐμοῦ, ὑπὸ ὅρους ἐν μέρει δυσχερεῖς, συνετέλεσε πολῦτιμον ἔργον.

Εἷς ἐκ τῶν πίθων τῆς ἀποθήκης εἶχεν ἤδη κενωθῆ δοκιμαστικῶς κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἀπεδείχθη ὅτι ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ κάτω ἦτο πλήρης μικρῶν ἀγγείων (Πρακτικά 1949 σ. 105 ἐξ. καὶ εἰκ. 8). Ὑπετέθη ἤδη ἔκτοτε, ὅτι εἶχον κρημνισθῆ ἐκ τοῦ ἄνω πατώματος. Ἐφέτος ἐβεβαιώθη τὸ γεγονός, διότι οἱ πλείστοι καὶ τῶν ὑπολοίπων πίθων περιεῖχον τὰ αὐτὰ εὐρήματα, συνήθως δὲ μετὰ μεγάλων καὶ μικροτέρων λί-

Εἰκ. 10. Ἀγγεῖα καὶ λίθοι ἐντὸς τοῦ πίθου ἀρ. 11 τῆς ἀποθήκης τῶν πεσσῶν.

θων (εἰκ. 10). Ἀραιὰ τεμάχια ὀψιανοῦ καὶ ἀργυρᾶ βελόνῃ ὑπῆρξαν τὰ μόνα ἄλλα εὐρήματα. Ἐπανελημμένως εὐρέθησαν τεμάχια τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου ἐν μέρει ἐντὸς πίθων καὶ ἐν μέρει ἐκτὸς τούτων εἰς διάφορα μικρὰ ὕψη ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἢ ἐπὶ τούτου. Ἐπομένως οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι βιαία καταστροφή ἐθρυμμάτισε καὶ διεσκόρπισε τὰ σκεύη τοῦ ἄνω πατώματος, προτοῦ ταῦτα καταπέσωσιν εἰς τὸ ἰσόγειον. Ἰσχυρὸς σεισμὸς εἶναι ἡ πιθανωτέρα ἐρμηνεία.

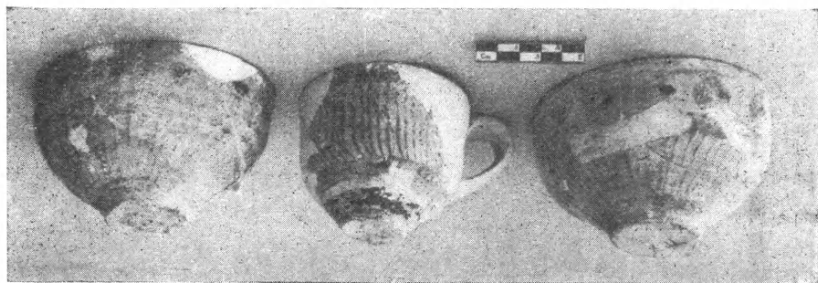
Τὰ πλείστα ἐκ τῶν ἀγγείων τούτων συνεκροτήθησαν ἤδη. Σχεδὸν πάντοτε πρόκειται περὶ μικρῶν ἀγγείων, φερόντων εἰς μεγάλην ἀναλογίαν καὶ γραπτὴν διακόσμησιν. Τοῦτο, ἀντιτιθέμενον πρὸς τὴν μεγάλην πενίαν τῆς κεραμικῆς ἐκ τῶν κάτω πατωμάτων, ὑποδεικνύει ὅτι εἰς τὰ ἀνώγεια κατῴκουν οἱ κύριοι τοῦ μεγάρου, ἐνῶ κάτω διητᾶτο τὸ ὑπηρετικὸν καὶ ἐργα-

τικὸν προσωπικόν, ἐξαιρουμένων τῶν χώρων παρουσιάσεως ἢ θρησκευτικοῦ προορισμοῦ. Ρυθμικῶς ἢ εὐρεθεῖσα κεραμικὴ ὑπάγεται εἰς τὴν πρωιμωτάτην φάσιν τῆς ΥΜ περιόδου, τινὰ δὲ ἀγγεῖα παρουσιάζουσι τὸν ἀρχαῖ-

Εἰκ. 11. Τάλαροι ἀποθήκης πεσσῶν.

κώτερον ρυθμὸν τῆς χλωρίδος. Μία σειρὰ ταλάρων, οἷτινες εἶναι τόσον κοινοὶ ἐν Βαθυπέτρῳ ὅσον ἀκριβῶς εἶναι σπάνιοι ἐξ ἄλλων μερῶν (εἰκ. 11),

Εἰκ. 12. Μονῶτος καὶ ἄωτοι κύαθοι ἐκ τῆς ἀποθήκης τῶν πεσσῶν.

παρουσιάζουσι τὴν χαρακτηριστικὴν πρώιμον σπείραν μετὰ δισκοειδοῦς κέντρου ἢ τὰς λεπτὰς πυκνὰς γραμμάς (rippling), αἷτινες εἶναι ἐξ ἴσου χαρακτηριστικά. Τὴν αὐτὴν διακόσμησιν φέρουσιν ὡς κύριον θέμα καὶ σειρὰ μονῶτων καὶ ἁώτων κυάθων (εἰκ. 12). Ἑτέρα σειρὰ μονῶτων ποτηρίων μετ' ἀναγλύφου αὔλακος ἐν τῷ μέσῳ, συνήθως ὀνομαζομένων τύπου «Βαφειοῦ», φέρουσιν ὡς διακόσμησιν σπείρας μετὰ δίσκου εἰς τὸ κέντρον ἢ ἀπλῶς ἀραιὸν καστανέρυθρον γάνωμα (εἰκ. 13). Τοῦτο ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου, συνήθως μὲν ὁλόκληρον, ἐνίοτε δὲ μόνον πέ-

ριξ τῶν χειλέων. Τοιούτων ποτηρίων, τὰ ὁποῖα κατέστησαν θέμα προσφάτου συζητήσεως, λόγῳ τῆς εὐρέσεως ὁμοίων τεμαχίων εἰς τὴν Λιπάραν κατὰ τὸν τελευταῖον καιρὸν ὑπὸ τοῦ Δρος BERNABO BREA (Illustrated London News Aug. 2 1952 σ. 185 εἰκ. 1), εὑρομεν ἄνω τῶν 15 παρα-

Εἰκ. 13. Ποτήρια ἐκ τῆς ἀποθήκης τῶν πεσσῶν.

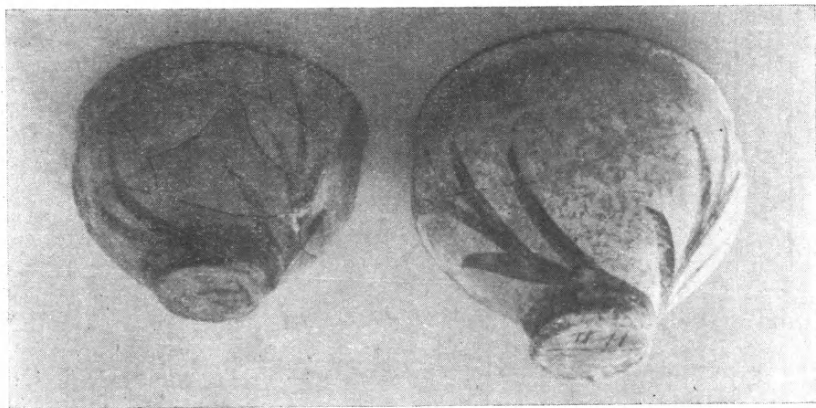
δειγμάτων. Δυστυχῶς τὰ πλεῖστα τῶν ἀγγείων εἶναι λίαν ἐλλιπῇ ἢ τὰ τεμαχία τῶν εἶναι θρύμματα μὴ δυνάμενα νὰ συγκολληθῶσιν. Ἐν τοιοῦτο

Εἰκ. 14. Ποτήριον καὶ «καρποδόχη» ἐκ τῆς ἀποθήκης τῶν πεσσῶν.

ποτήριον, τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη πρακτικῶς ὁλόκληρον, εἶναι ἀσυνήθως μεγάλων διαστάσεων. Φέρει μόνον γάνωμα καὶ αὐλακας ἐκ τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ ἐπίτηδες γενομένας ἀντὶ διακοσμήσεως. Τοῦτο εἶναι σύνηθες φαινόμενον εἰς τὴν κεραμικὴν Βαθυπέτρου, αἱ δὲ αὐλακες αὗται εἶναι ὁραταὶ κυρίως ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, ὡς φαίνεται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνης 14 ἀριστερά, ἔνθα ἀπεικονίζεται τὸ ἐν λόγῳ κύπελλον. Ἐπὶ

τῆς αὐτῆς εἰκόνης δεξιὰ εἰκονίζεται ἄγγειον ἐν σχήματι ἀβαθοῦς καρποδόχης, κεκοσμημένον ἐσωτερικῶς μὲ σπείρας καὶ ἐξωτερικῶς μὲ ζώνας. Τὸ κέντρον φέρει ὀμφαλόν, ὅστις διὰ τριῶν σχισμῶν συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν ὑποκείμενον πόδα. Ὁ πηλὸς τοῦ ἄγγείου εἶναι ἀκάθαρτος, ἡ ἐπιφάνεια ἀνώμαλος καὶ τὸ χρῶμα βαθυκάστανον καὶ ἀλαμπές. Τοιαῦτα ἄγγεῖα, ἰδιαιτέρως τὰ μεγαλυτέρων διαστάσεων, ἀνευρίσκονται οὐχὶ σπανίως ἐν Κρήτῃ, μετὰ τραχείας ἐπιφανείας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον νὰ συγκριθῇ τὸ ἄγγειον τοῦ Βαθυπέτρου πρὸς παρόμοιον σκεῦος ἐκ Μυκηνῶν καὶ φέρον τὴν αὐτὴν διακόσμησιν, περὶ οὗ ὁ Wace ἀναφέρει ὅτι εἶναι τραχείας κατασκευῆς, οὐχὶ Μυκηναϊκόν, ἀλλ' οὔτε καὶ Μινωικὸν φαίνεται.

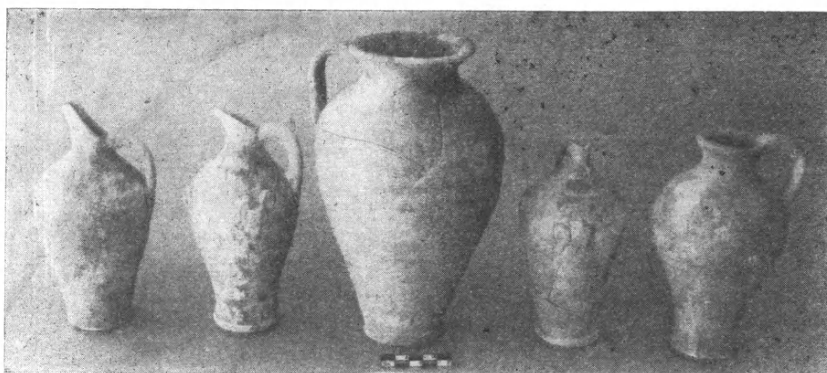
Εἰκ. 15. Ἄωτοι κύαθοι μετὰ καλαμοειδῶν. Ἀποθήκη τῶν πεσῶν.

Τὸ ἄγγειον ἐκεῖνο εἶναι ἀδελφὸν σκεῦος καὶ τῆς αὐτῆς χρονολογίας πρὸς τὸ τοῦ Βαθυπέτρου. Νῦν θὰ ἠδύνατο νὰ συζητηθῇ ἐκ νέου τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς του (Chamber Tombs of Mycenae 80-81, πίν. XLII, 9).

Δείγματα ἄγγείων μετὰ φυτικῆς διακοσμήσεως, δύο ἁλίκους κύαθους, παρουσιάζει ἡ εἰκ. 15. Ἐπὶ τοῦ ὀχροῦ ἢ κιτρίνου πηλοῦ ἡ χλόη ζωγραφεῖται δι' ἐρυθροῦ ζωηροῦ χρώματος. Δυστυχῶς τὸ χρῶμα τοῦτο ἀποπλύνεται εὐκόλως, ἀκόμη καὶ δι' ἁπλοῦ ὕδατος, ὅταν τὸ ἄγγειον δὲν εἶναι τελείως ὠπτημένον. Διὰ τοῦτο ὁ καθαρισμὸς τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ κύαθου ἐγένετο τελείως μηχανικῶς, τῆς ὀξειδώσεως ἀφαιρεθείσης διὰ μαχαιριδίου. Ἐπίπονος, ἀλλ' ἀνταμείβουσα ἐργασία, διότι τὸ ὥραϊον χρῶμα ἐμφανίζεται ἐν ὅλῃ του τῇ λαμπρότητι. Τοῦτο δυστυχῶς δὲν ἐγένετο ἀντιληπτὸν ἐξ ἀρχῆς. Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς εὐρέθησαν ἀνάλογα τεμάχια, περὶ ὧν ἔγραφον ἐν τῇ ἐκθέσει μου (Πρακτικὰ 1949 σ. 108): «Κεραμεικῆς, ἥτις, ἂν καὶ εἰς πολὺ μικρὰ τεμάχια, διότι πρόκειται περὶ πτώσεως ἐκ τῶν

ἄνω πατωμάτων, ἀνήκει εἰς τὴν ὡραιότατην κατηγορίαν τῶν Μινωικῶν κεραμείων . . . Σπείραι μὲ ὡραιότατον ἐρυθρὸν χροῶμα . . . » κλπ. Ὅτε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐπανῆλθον εἰς τὴν Κρήτην, τὰ ἀγγεῖα εἶχον ἐξαφανισθῆ. Εἰς τὴν θέσιν των ὑπῆρχον μερικά ἐξίτηλα ἀξιοθρήνητα σκεύη, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἐνόμισα ὅτι δὲν ἦσαν τὰ ὑπ' ἐμοῦ εὑρεθέντα. Ὁ ἐντὸς τῶν ὀξέων καὶ ὑδάτων καθαρισμὸς εἶχε μεταβάλει ταῦτα εἰς κεραμεικὰ παλίμψηστα. Ἀναφέρω πάντα ταῦτα, ἵνα τὰ σφάλματα ἡμῶν γίνωνται χρήσιμα μαθήματα εἰς τοὺς διαδόχους μας.

Ἡ εἰκὼν 16 παρουσιάζει δείγματα μικρῶν πρόχων ἐκ τῆς ἀποθήκης τῶν πεσσῶν. Ὅμοιαι εὑρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ πιεστηρίου. Ἐπομένως

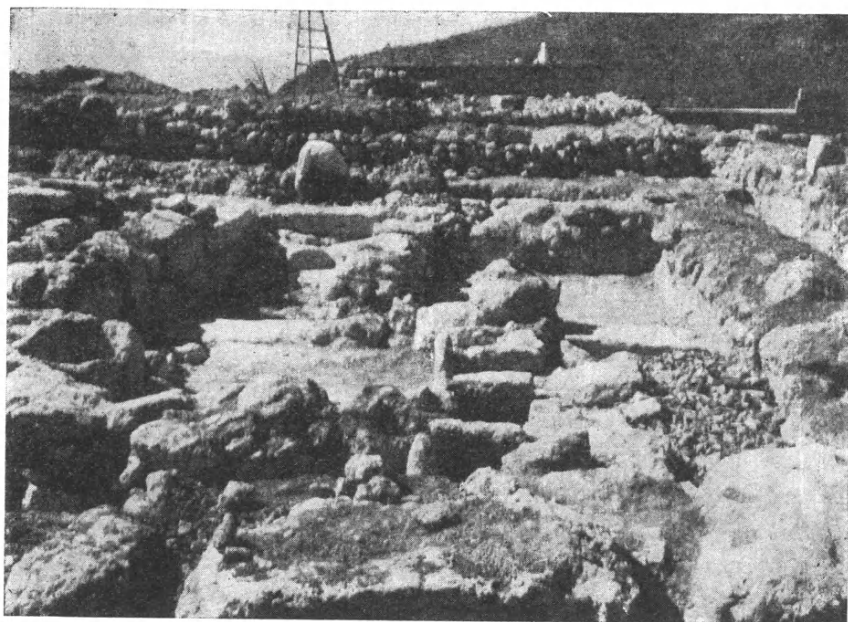

Εἰκ. 16. Πρόχοι ἐκ τῆς ἀποθήκης τῶν πεσσῶν.

ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε σύγχρονος δι' ἀμφοτέρω τὰ διαμερίσματα. Ἐκ τῶν πρόχων τούτων, πασσῶν ἐξ ὠχροῦ πηλοῦ καὶ ἀγράφων, ἡ μεσαία φέρει ὥς μόνον διάκοσμον αὐλακώσεις τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ, περὶ ὧν ἐγένετο ἡδη λόγος. Ἡ δευτέρα καὶ ἡ τετάρτη φέρουσι τρεῖς ἀνὰ τρία μικρὰ πλαστικὰ ἐπιθέματα ἐκάστη ἐκ πηλοῦ, δίκην φυλλαρίων.

Πρὸς τὴν περιοχὴν Ἀνατολικῶς τοῦ μεγάρου εἶχον εὑρεθῆ κατὰ τὴν περυσινὴν σκαφὴν τεμάχια συντετηγμένων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα δίδουσι τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐκεῖ που πλησίον ὑπῆρχε κεραμεικὸς κλίβανος. Ἡ ἔρευνα ἐστράφη πρὸς τὰ ἐκεῖ κατὰ τὴν ἐφετεινὴν περίοδον. Καὶ ὁ μὲν κλίβανος δὲν εὑρέθη, ἢ τοῦλάχιστον δὲν εὑρέθη ἀκόμη. Ἀντ' αὐτοῦ ὅμως παρουσιάσθη μία νέα συνοικία τοῦ μεγάρου, ἡ ἀποκληθεῖσα ΝΑ πτέρυξ. Πρὸς τὸ κυρίως μέγαρον συγκοινωνεῖ διὰ διαδρόμου μήκους 30 καὶ πλάτους 2 μέτρων, ὅστις φέρει τριῶν διαφόρων εἰδῶν τοιχοδομήν. Κατὰ μῆκος τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου ὑπάρχει κεκαλυμμένος λίθινος ὀχετός, βάθους 40 περίπου ἐκ. καὶ σχεδὸν ἴσου πλάτους κάτω (ἄνω εἶναι στενώτερος). Ὁ ὀχετός

οὗτος ἐδέχετο τὰ ὕδατα τῆς κλίμακος καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς αὐλῆς, εἰς αὐτὸν δ' ἐκδίδει καὶ ὁ λίθινος ὀχετὸς τοῦ δωματίου τοῦ πιεστηρίου (εἰκ. 4-6). Ἡ νέα συνοικία ἀποτελεῖται ἐκ δύο οἰκοδομικῶν τετραγώνων χωριζομένων δι' ἀνοικτοῦ, ὡς φαίνεται, διαδρόμου. Τὸ Νοτιώτερον τμήμα δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι καὶ φαίνεται νὰ ἀποτελῇται ἐξ ἐνὸς μεγάλου χώρου προσιτοῦ διὰ μεγάλου κατωφλίου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν. Τὸ κατώφλιον σήμερον κεῖται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κρημνοῦ τῆς κατωφερείας. Τὸ Βορειότερον τμήμα ἀποτελεῖ-

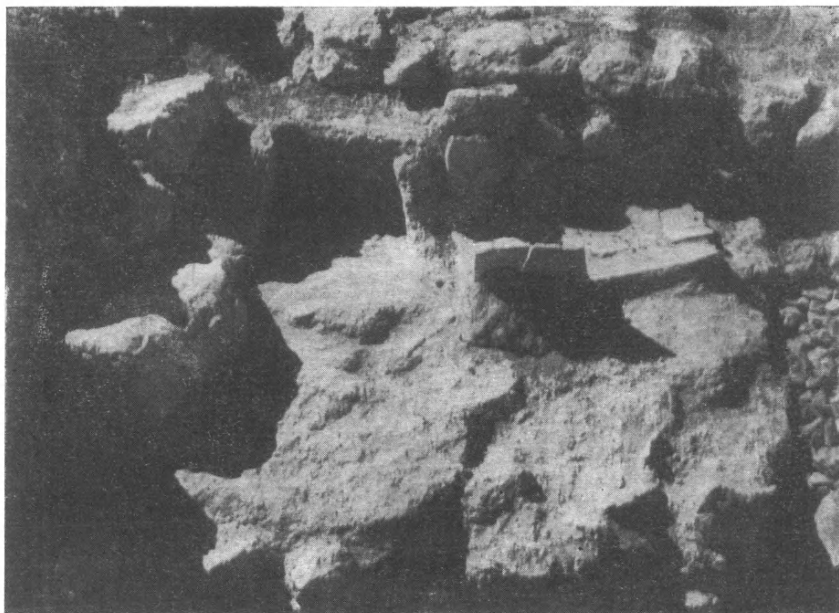

Εἰκ. 17. Τὰ δύο βορειότερα δωμάτια τῆς ΝΑ συνοικίας ἐξ Ἀνατολῶν (κασέλλες καὶ ἰγδία).

ται ἐκ δύο κυρίως χώρων, χωριζομένων ὑπὸ στενομάκρου διαδρόμου, ὅστις φαίνεται νὰ ἦτο τὸ κλιμακοστάσιον (ξύλινον) πρὸς τὸ ἄνω πάτωμα.

Ὁ πρὸς Βορρᾶν τοῦ διαδρόμου χώρος ἦτο ἐν ἀρχικῶς μέγα δωμάτιον, χωρισθὲν εἰς τέσσαρας μικροτέρους χώρους πρὸς διαφόρους χρήσεις. Ἐξ αὐτῶν οἱ δύο Ἀνατολικοὶ ἦσαν οἰκιακῆς χρήσεως. Δύο λίθινα ἰγδία εὐρίσκονται εἰσέτι κατὰ χώραν ὡς καὶ τρεῖς μικροὶ σιροὶ («κασέλλες» κατὰ τὴν ὀρολογίαν τοῦ Ἑβανς), ἀποτελούμενοι κατὰ μὲν τὰς τρεῖς πλευρὰς ἀπὸ ὀρθίας πλάκας, κατὰ δὲ τὴν τετάρτην ἐκ κοινοῦ καὶ οὐχὶ λίαν ἐπιμελοῦς τοίχου. Ἐντὸς τῶν ὑψηλῶν στρωμάτων τοῦ χώρου τούτου, σχεδὸν ἀμέσως

ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, εὐρέθη χρυσοῦν ἐνώτιον ἀποτελούμενον ἐκ κρίκου, ἀφ' οὗ κρέμαται κόσμημα κοκκιδωτῆς ἐργασίας οὐχὶ ἀνόμοιον πρὸς σταφυλὴν. Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ χώρου ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ ἐνώτιον τοῦτο ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπὲρ τὸ Ἀνατολικώτερον ἰγδίον. Τοῦτο δέ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πέριξ μελανὰ χώματα, ἦτο πεπληρωμένον λευκῆς καθαρᾶς ἀργίλου καὶ εἰς τὸν πυθμένα του ἔφερε μικρὸν κοινὸν ἄωτον κύαθον ἀνάστροφον. Οἱ ἐρ-

Εἰκ. 18. Μία τῶν ἐστιῶν τοῦ μαγειρείου.

γάται μου, ἀπὸ κοινοῦ συσκεφθέντες, συνεπέρανον ἐκ τούτων, ὅτι τὸ ἰγδίον ἦτο πλήρες θησαυροῦ κλαπέντος, οὗ μέρος ἀπετέλει καὶ τὸ ἐνώτιον. Ἐπειδὴ τοῦτο παρουσιάζει σημαντικὴν φθοράν, φαίνεται ὅτι ἐπὶ μακρὸν εἶχε χρησιμοποιηθῇ προτοῦ ἀπολεσθῇ ἀπὸ τὴν τελευταίαν κάτοχόν του. Εἶναι τὸ παλαιότατον παράδειγμα ἐνωτίου τοῦ τύπου τούτου, ὅστις μὲ τὴν κρεμαμένην κοκκιδωτὴν διακόσμησιν εἶναι συχρὸς εἰς τὴν ὑστερωτέραν Μινωικὴν καὶ Μυκηναϊκὴν περίοδον καὶ ἀπαντᾷ καὶ ἐν Κύπρῳ. Τὸ σύνολον τοῦ χώρου τούτου δεικνύει ἡ φωτογραφία τῆς εἰκ. 17.

Τὸ Νότιον δωμάτιον τοῦ συγκροτήματος τούτου ἦσαν τὰ μαγειρεῖα καὶ ἵπνοί. Πέντε ἐστίαὶ τοῦλάχιστον ὑπῆρχον, ἐξ ὧν αἱ τρεῖς διατηροῦνται ὁπωσοῦν καλῶς. Ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ φέροντος τὰ σημεῖα πυ-

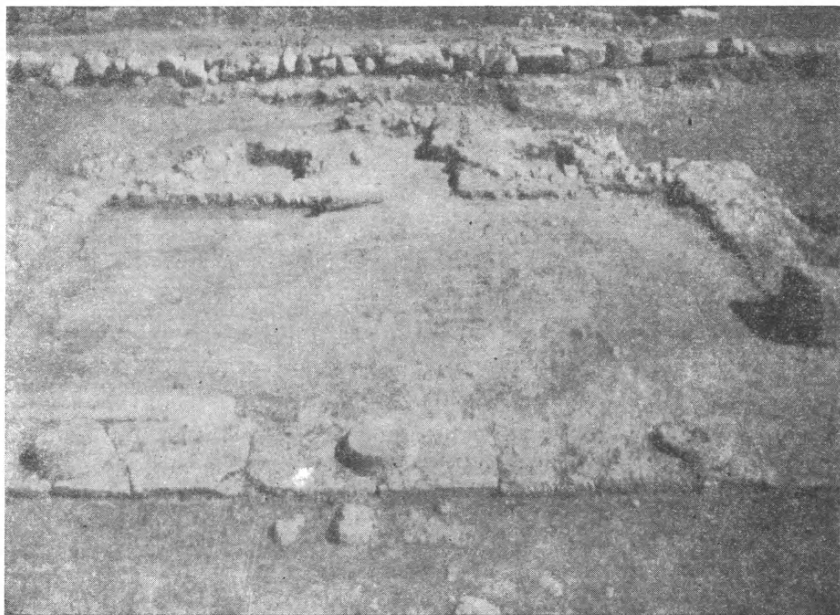
οἷς, ἄνθρωποι δ' ὑπῆρχον ἀρκετοὶ εἰς τὰ πέριξ. Τὸ ἐν κατασκευάσμα εἶναι ἐλλειψοειδοῦς σχήματος μὲ μικρὰν θύραν κατὰ τὸ ἐν ἄκρον τῆς ἐλλείψεως. Δύο ἄλλα ἦσαν ὀρθογωνίου σχήματος ἐστῖαι, ὧν καλύτερον διατηρεῖται ἡ Δυτική (εἰκ. 18). Ἀμφότεραι φέρουν πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος ἐστερεωμένα διὰ πηλοῦ τεμάχια πίθων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν εἶδος σκάφης. Ἴσως ἐντὸς αὐτῶν ἐξυμοῦτο ἄλευρον καὶ ὁ ἄρτος ὠπιᾶτο ἐντὸς τῆς ἐστίας παραπλεύρως. Ἐντὸς τοῦ παρακειμένου διαδρόμου εὐρέθησαν πολλοὶ τριπτήρες λίθοι ἐκ τραχίτου ἢ ψαμμίτου, ἴσως μάλιστα λίθοι τινὲς ἀποτελοῦντες εἶδος βάθρου ἦσαν σωστὴ μύλη. Περὶ τούτων θὰ φωτισθῶμεν καλύτερον κατὰ τὴν ἐπι-οῦσαν σκαφικὴν περίοδον.

Τὸ ἀνώγειον τῆς παρούσης συνοικίας ἐχρησίμευεν ἀναμφιβόλως ὡς κατοικία, τὸ ἰσόγειον ὅμως ἦσαν μόνον βοηθητικοὶ χώροι, ἡ δὲ κεραμικὴ ἢ ἐνταῦθα εὐρεθεῖσα εἶναι πράγματι καθημερινῆς χρήσεως ἀκόσμητα σκεύη. Μεταξὺ ἄλλων εὐρέθησαν καὶ τεμάχια μεγάλων πηλίνων κιβωτῶν, φωριαμῶν κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ἔκφρασιν. Ὅμοια τεμάχια εἶχον εὐρεθῆ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα τῆς ἀποθήκης τῶν πεσσῶν. Ἐφέτος ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Κανάκη. Φαίνεται νὰ ἀνήκωσιν εἰς τρεῖς τουλάχιστον φωριαμούς, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐκαλύπτετο ἐξωτερικῶς ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος κονιάματος. Ἐχομεν τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος δύο ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι τὸ μήκος. Μέχρι τοῦδε ἐγνωρίζομεν παρόμοια σκεύη χρησιμοποιούμενα πρὸς ταφάς, δι' ὃ καὶ ἀποκαλοῦμεν ταῦτα σαρκοφάγους. Διὰ πρώτην φορὰν παρουσιάζονται ἐνταῦθα καὶ ὡς σκεύη οἰκιακῆς χρήσεως. Ἦσαν δὲ τόσον μεγάλων διαστάσεων (τὸ ἐν θὰ ἐπλησίαζε τὰ 2 μ. μήκους), ὥστε ἠδύναντο νὰ χωρήσωσιν ἀνέτως ἐντὸς αὐτῶν ἐνδύματα καὶ ἀπλητες εἰς μεγάλην ποσότητα.

Τὸ σημαντικώτερον ἀρχιτεκτονικὸν εὑρημα τῆς παρούσης περιόδου ὑπῆρξε μικρὸν κτίσμα ἀνακαλυφθὲν κατὰ τὸν τελειωτικὸν καθαρισμὸν τῆς κεντρικῆς αὐλῆς τοῦ μεγάρου. Ἐνταῦθα ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων σκαφῶν εἶχον ἀναφανῆ ἔχνη μικρῶν καὶ εὐτελῶν τοιχαρίων, τὰ ὅποια ἀφέθησαν νὰ καθαρισθῶσι τελευταῖα, ἀφοῦ θὰ ἀπεμακρύνετο ὁ αὐτόθι μέγας ὄγκος χωμάτων καὶ λίθων, οἵτινες παρεκώλυον τὴν λεπτολόγον ἔρευναν. Οἱ λίθοι ἰδίως ἀπετέλουν μέγα πρόβλημα, διότι οἱ μὲν πελεκητοὶ μεγάλοι πῶροι, οἵτινες κατὰ τὴν περιοχὴν ἀκριβῶς ταύτην ἦσαν ἰδιαιτέρως ὀγκώδεις, ἔπρεπε νὰ τεθῶσιν εἰς τὰς ἀρχικὰς τῶν θέσεις, ἔστω καὶ προχειρῶς (ὅπερ καὶ ἐγένετο κατὰ μήκος τοῦ Β. τοίχου τῆς κεντρικῆς αἰθούσης). Οἱ δὲ ἀκατέργαστοι κοινοὶ λίθοι ἐχρησιμοποιήθησαν ἐξ ὅλης τῆς περιοχῆς τοῦ μεγάρου, ὅπως κατασκευασθῇ ἢ ἐκ Β. καὶ Α. περίφραξις αὐτοῦ. Τὸ κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον ἀποκαλυφθὲν κτίσμα διαφέρει παντὸς τοῦ ὑπολοίπου μεγάρου κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχει λεπτοὺς τοίχους (50-60 ἐκ.), ἀποτελεῖται ἐκ

πολὺ μικρῶν λίθων καὶ εἶναι θεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς αὐλῆς, ἄνευ ἐκκαφῆς θεμελίων. Εἶναι προφανές, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ λίαν ἐλαφρᾶς κατασκευῆς.

Τὸ κτίσμα, ὁρατὸν ἐπὶ τῆς εἰκ. 19 ἔχει ἀκριβῶς τὸ πλάτος τῆς Κεντρικῆς αἰθούσης τοῦ μεγάρου καὶ ἐκτίσθη κατ' αὐστηρὰν ἀξονικὴν συμμετρίαν πρὸς τοῦτο. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 19 (ληφθείσης δι' εὐρυγωνίου φακοῦ), φαίνονται εἰς τὸ κάτω μέρος αἱ τρεῖς βάσεις τῶν κιόνων τῆς ἀνωτέρω αἰθού-

Εἰκ. 19. Ἱερὸν κεντρικῆς αὐλῆς ἐκ Δ.

σης. Κατὰ τὰ δύο ἄκρα ὑπῆρχον δύο θύραι, ἐξ ὧν ἡ μὲν Βορεία ὠδήγει εἰς τὴν αὐλήν, ἡ δὲ Νοτία διὰ διαδρόμον συνεκοινώνει πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μεγάρου. Μόνον ἡ κατωτάτη σειρὰ (εἰς τινα σημεῖα δύο σειραί) τῶν λίθων τοῦ κτίσματος διατηροῦνται, διότι ἡ μακροχρόνιος καλλιέργεια εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς αὐλῆς κατέφαγε πάντας τοὺς ὑπολοίπους. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ οἱ λίθοι οὗτοι διατηροῦνται ἄνευ λύσεως τῆς συνεχείας παντοῦ, καὶ ἐπειδὴ καταλήγουσιν εἰς πρακτικῶς ὀριζόντιον ἐπίπεδον, διστάζει τις ἂν πρέπει νὰ ἀποδώσῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ἐπενέργειαν τοῦ ἀρότρου ἢ μᾶλλον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἀνώτερα μέρη ἐσυνεχίζοντο δι' ὤμων πλίνθων. Τὸ κτίσμα θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ κογχωτὸν κατασκευάσμα, μετὰ τῆς δια-

φορᾶς ὅτι ἡ κόγχη εἶναι ὀρθογωνίου σχήματος. Ἡ κόγχη αὕτη, εὗρισκομένη ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον καὶ ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ μεσαίου κίονος τῆς Κεντρικῆς αἰθούσης, ἔξέχει ἑξωτερικῶς, ἥτοι πρὸς Ἀνατολὰς, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῆς ὑπάρχουσι δύο ἄλλαι ὀρθογώνιοι προεξοχαί, αἵτινες ἐσωτερικῶς περιβάλλονται πανταχόθεν ὑπὸ τοίχου, σχηματίζουσαι οὕτω δύο μικρὰ ὀρθογώνια φρεατοειδῆ κοιλώματα. Ἐὰν προεκτείνωμεν τὸν ἄξονα τοῦ κτίσματος τούτου πρὸς Δυσμὰς, θὰ συναντήσωμεν (ἐλαφρῶς Νοτιώτερον, ἀλλὰ πάντως ἐντὸς τοῦ πλάτους τοῦ κτίσματος), τὸν ὀπίσθιον διάδρομον τῆς Κεντρικῆς αἰθούσης τὸν καταλήγοντα εἰς τὸ ἱερὸν θησαυροφυλάκιον τὸ ὅποιον ἀνεσκάφη πέρυσιν (Πρακτικὰ 1951 σ. 261, εἰκ. 2) καὶ τὴν ὀπισθεν τούτου κόγχην τῆς Δυτικῆς αὐλῆς (ἀνωτέρω εἰκ. 2).

Οὐδεμία ἀμφιβολία εἶναι δυνατή, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς ἦτο ἱεροῦ προορισμοῦ καὶ ὅτι διετέλει εἰς ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὴν Κεντρικὴν αἶθουσαν καὶ τὰ ὀπισθεν ταύτης περιγραφέντα ἱερὰ κτίσματα. Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τοῦ ἱεροῦ θησαυροφυλακίου ἐκαθαρίσθη ἐφέτος τὸ μόνον δωμάτιον τοῦ μεγάρου, ὅπερ διατηρεῖ ὠραῖον δάπεδον λευκοῦ κονιάματος καὶ μίαν ὀρθογώνιον πλάκα προσκεκολλημένην ἐπὶ τοῦ κονιάματος καὶ διὰ κονιάματος, ὥς καὶ ἄλλα ἔγνη, αἵτινα θὰ περιγραφῶσι κατὰ τὴν προσεχῇ περίοδον, ἀφοῦ προηγουμένως μελετηθῶσιν ἐπαρκῶς. Καὶ τοῦτο τὸ δωμάτιον ἦτο ἀσφαλῶς θρησκευτικοῦ προορισμοῦ. Κατὰ ταῦτα ὀλόκληρος ἡ κεντρικὴ αὕτη συνοικία ἐχρησίμευε πρὸς λατρευτικούς σκοπούς. Εἰς τὴν λεπτὴν ἐπίχωσιν τοῦ κτίσματος τῆς κεντρικῆς αὐλῆς οὐδὲν κινήτὸν εὗρημα ἐσημειώθη, πλὴν ἀσημάτων ὀστράκων. Κατὰ τὸ περυσινὸν ὅμως ἔτος ἀνευρέθη πρὸ τοῦ κτίσματος καὶ πλησίον τῶν βάσεων τῶν κίωνων τῆς Κεντρικῆς αἰθούσης τεμάχιον λιθίνης πλακὸς μετὰ χαρακτηριστικῆς λαξεύσεως, περὶ τοῦ ὁποίου εἰς τὸ ἡμερολόγιον (Παρασκ. 7 Σεπτ. 1951) ἔχει σημειωθῆ: «Εὐρέθησαν... τεμάχιον ἀνοικτοῦ ὕδραγωγείου τομῆς ἀνεστραμμένου Π καὶ τεμάχιον πλακὸς πώρου, ἥτις ἡ ἑκείτο παρὰ βάσιν κίονος ἢ εἶναι τὸ ἥμισυ διπλοῦ κέρατος». Ἡ πρώτη ἐκδοχὴ ἦτο ἐπίνοια τῆς στιγμῆς, διότι δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστὰ περιβλήματα βάσεων κίωνων καὶ διότι καὶ ἄλλως τὸ πελέκημα τῆς πλακὸς δὲν εἶναι κανονικῶς κυκλικόν (εἰκ. 27). Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι τὸ ἥμισυ διπλοῦ κέρατος, διότι ταῦτα, ὅταν ἦσαν λίθινα, κατεσκευάζοντο πάντοτε εἰς δύο ἡμίτομα, ὥς γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων (Κνωσός, Νίρου Χάνι). Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀληθές, ὅτι ἐκ τῆς θέσεως τῆς εὐρέσεως δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ἂν τὸ κέρας ἀρχικῶς ἀνῆκεν εἰς τὸ κτίσμα τῆς αὐλῆς ἢ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πρόσοψιν τῆς Κεντρικῆς αἰθούσης. Τὸ δεύτερον μάλιστα φαίνεται πιθανώτερον. Πάντως ἀνῆκεν εἰς τὸ παρὸν θρησκευτικὸν ἀρχιτεκτονικὸν συγκρότημα. Ὁ πολυτελὲς ἀγωγὸς ἐν σχήματι Π ἀνεστραμμένον, συγκείμενος ἐκ μέλανος τιτα-

νολίθου τοῦ Γιούκτα καὶ κεκομμένος διὰ πρίονος, φέρων δ' ἐπιμελεστάτην λείανσιν καὶ διατηρούμενος εἰς μῆκος ἄνω τῶν δύο μέτρων (ὄρα τὸ σχέδιον), πρέπει νὰ ἦτο καὶ οὗτος θρησκευτικοῦ προορισμοῦ.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα φρονῶ ὅτι δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὰ περίφημα ἱερά, τῶν ὁποίων μέχρι τοῦδε κατείχμεν τὰς προσόψεις, ἀλλὰ δὲν ἐγνωρίζομεν τίποτε περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς των. Ἐξ αὐτῶν τὰ περιφημότερα ἦσαν τὸ ἱερὸν ἐπὶ τῆς μικρογραφικῆς τοιχογραφίας τῆς Κνωσοῦ καὶ τὰ ἐπὶ τῶν χρυσῶν ἐλασμάτων τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου βασιλικοῦ λάκκου τῶν Μυκηνῶν (EVANS, Palace III ἐγχρωμος πίν. XVI ἔναντι σ. 47 BOSSERT, *Altakreta*³ εἰκ. 189). Τὰ ἱερά ταῦτα χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος «shrine», τὸ ὁποῖον ἀρχιτεκτονικῶς δὲν δηλοῖ τίποτε. Γνωρίζομεν ὅτι παριστάνονται τρίκλιτα, μὲ τὸ μεσαῖον κλίτος ὑψηλότερον, φέροντα ἀνὰ ἓνα (ἐνίοτε δύο) κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν ἐκάστου κλίτους καὶ διπλᾶ κέρατα ἐπὶ τῆς στέγης. Τελευταία καὶ πληρεστέρα περὶ τούτων μνεία εἶναι ἡ παρὰ NILSSON, *Minoan-Mycenaean Religion*² (1950) 173 ἐξ.. Ἡ σθαῖνετό τις (καὶ τοῦτο ἐτονίσθη δοθείσης εὐκαιρίας), ὅτι τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα δὲν ἔχουσι βάθος. Νῦν φαίνεται νὰ κατέχωμεν ἓν ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ περιγραφέντα ἐρεῖπια τοῦ Βαθυπέτρου. Ἡ περαιτέρω ἐξαντλητικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει θέσιν ἐνταῦθα, δέον ὅμως νὰ τονισθῇ εἰσέτι, ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τοῦ Βαθυπέτρου δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχον κίονες εἰς τὴν πρόσοψιν. Τοῦλάχιστον δὲν εὗρέθη ἔχνος τῆς παρουσίας των. Πρόκειται περὶ ἀπλουστεροῦ τύπου στερουμένου κιόνων, ὡς βλέπομεν ἐπὶ χρυσοῦ ἐλάσματος ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Καπακλῆ παρὰ τὸν Βόλον (Ἀρχ. Ἐφημ. 1906 πίν. 14).

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Διὰ τοῦ διατεθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κονδυλίου δι' ἐργασίας συντηρήσεως βυζαντινῶν ναῶν καὶ τοιχογραφιῶν Ἑπαρχίας Ἀμαρίου, ἐξετέλεσα τὰς προβλεφθείσας ἐργασίας ἀναστηλώσεως, στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τοιχογραφιῶν πέντε σπουδαιοτάτων ναῶν τοῦ Ἀμαρίου κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον 1952. Οἱ ναοὶ οὗτοι, ἀποτελοῦντες μονοκλίτους καμαροσκεπάστους χώρους, ἀνάγονται εἰς τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα, εὗρισκοντο δὲ εἰς ἀθλιεστάτην κατάστασιν. Ἄλλοι δηλ. ὡς κτήρια εἶχον διαρραγῇ παντελῶς καὶ ἐφαίνετο μάλιστα ἔσθθεν ὁ οὐρανὸς ἢ ἐκινδύνουν λόγῳ φθορᾶς τῆς τοιχοποιίας, ἄλλοι δὲ πάλιν εἶχον ἐτοιμορρόπους τὰς τοιχογραφίας ἢ κεκαλυμμένας δι' ἀσβεστοχρίσματος καὶ ἀφθόνων ἀλάτων. Παρὰ τὸ ὄντως δυσχερὲς ἔργον, κατωρθώθη, δι' ἐντόνου προσπάθειας, νὰ στερεωθοῦν ἀσφαλῶς τὰ σπουδαῖα ταῦτα μνημεῖα τῆς Κρήτης, νὰ ἐξασφαλισθοῦν ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, στερεωθοῦν δ' ἐπίσης καὶ καθαρισθοῦν αἱ σπουδαῖαι τοιχογραφίαι των ἢ καὶ ἀποκαλυφθοῦν ἄγνωστοι μέχρι τοῦ νῦν. Νομίζω ἱκανὴ ἐπιτυχία πρέπει νὰ λογισθῇ ἢ διὰ τὸσον περιορισμένου κονδυλίου ἐκτέλεσις ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν εἰς πέντε ναοὺς, ὧν οἱ τρεῖς ἦσαν ἀληθῇ ἐρείπια. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο διὰ συνεργείων πολλάκις ταυτοχρόνως ἐργαζομένων (προκειμένου περὶ τοιχοποιίας). Εἰς ταύτας διὰ καταλλήλου διαφωτίσεως ἔδωκαν μικρὰν ἀλλὰ φιλότιμον συνδρομὴν καὶ τὰ χωρία, εἰς ἃ ἀνήκουν οἱ ναοί, ἀναλαβόντα κυρίως μεταφορὰς, δευτερευούσας διευκολύνσεις καὶ ἐξασφάλισαντα πολλάκις αὐτοκίνητον δωρεὰν μετακινήσεώς μου ἐξ Ἀμαρίου εἰς Ρέθυμνον. Τινὰς ἐκ τῶν ληφθεισῶν φωτογραφιῶν θὰ δημοσιεύσω εἰς παρασκευαζομένην μελέτην μου, συνέχειαν τῶν «Βυζαντινῶν Μνημείων Κρήτης», τὰ ὅποια ἤρχισα ἤδη τμηματικῶς ἐκδίδων.

Οἱ στερεωθέντες ναοὶ εἶναι οἱ ἑξῆς:

- α) *Παναγία*, εἰς χωρίον Θρόνος - Ἀμαρίου.
- β) *Ἀγ. Ὁνούφριος*, εἰς χωρίον Γέννα - Ἀμαρίου (Νεκροταφεῖον).
- γ) *Ἀγ. Ἰωάννης (θέσις Σπήλιος)* παρὰ χωρίον Καλογέρον - Ἀμαρίου.
- δ) *Παναγία*, εἰς τὸ χωρίον Λαμπιώτες - Ἀμαρίου (Νεκροταφεῖον).
- ε) *Ἀγ. Ἰωάννης*, εἰς Νεὺς - Ἀμάρι.

Οὐσιαστικαὶ καὶ σχεδὸν πλήρεις ἐργασίαι ἐγένοντο εἰς τοὺς τέσσαρας πρῶτους ἐκ τῶν ἀνωτέρω ναῶν, εἰς δὲ τὸν πέμπτον, — λόγῳ ἐξαντλήσεως τῶν χρημάτων —, ὁ ἀναγκαῖος καθαρισμὸς καὶ μικρὰ ἀποκάλυψις παλαιοτέρου στρώματος τοιχογραφιῶν, ὑποκειμένου εἰς τὸ νεώτερον.

Εἰδικώτερον αἱ γενόμεναι ἐργασίαι κατὰ ναοὺς ἔχουσιν οὕτω:

1) ΠΑΝΑΓΙΑ, εἰς χωρίον Θρόνος - Ἀμαρίου

Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, κάλλιον πάντων τῶν ἄλλων διατηρούμενον καὶ ἀποτελοῦντα ἐν τῶν καλλίστων βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κρήτης, αἱ ἐργασίαι ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς τὰς σπουδαίας τοιχογραφίας του. Αὗται εἶναι προϋόντα δύο περιόδων ἥτοι τοῦ τέλους τοῦ 13 αἰῶνος (μὲ ἀρχὰς 14ου) καὶ τέλους τοῦ 15ου. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον ἀνήκει ἡ τοιχογράφησις τοῦ ἱεροῦ Βήματος, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἡ τοῦ ὑπολοίπου ναοῦ. Τμήματα τοιχογραφιῶν κατεστραμμένα ἐνεφάνιζον κρεμάμενα κυριολεκτικῶς τὰ ὑπόλοιπα μέρη, ὧν ἠπειλεῖτο ἡ πτώσις. Εἰς ἄλλα σημεῖα πάλιν ἀποκόλλησις τῶν τοιχογραφιῶν μετὰ τῆς συντεκτικῆς ὕλης τῆς ἀσβέστου (φουσκάωμα σουβά) ἐκ τοῦ σώματος τοῦ τοίχου, καθίστα βεβαίαν τὴν ταχεῖαν καταστροφὴν. Ρωγμαὶ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ θόλου παρῆλθον εἴσοδον εἰς τὸ ὄμβριον ὕδωρ. Διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν τὰ κενὰ συνεπληρώθησαν διὰ σιμέντου καὶ μαρμαροκονίας, ἐστερεώθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν τὰ ἐξοιδημένα τμήματα. Μετὰ τὴν στερέωσιν ἠκολούθησεν ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν, ἐχρησιμοποιήθη δὲ εἰς ταύτας, ἐν τέλει, τὸ καὶ ἄλλοτε δοκιμασθὲν βερνίκιον ἐκ τερεβινθελαίου καὶ μαστίχης, ὅπερ εἰς ἀραιὰν καὶ ὑπολογισμένην διάλυσιν «ἐμφανίζει» τὰς τοιχογραφίας, ἀποφευγόμενον τοῦ ἀπαρადέκτου «γυαλισματος».

Ἦδη ὁ ναὸς, διὰ τῶν ἐργασιῶν, παρῆχει λαμπρὸν σύνολον. Ὅντως ἐλάχισται μεσαιωνικαὶ ἐκκλησιαὶ ὑπάρχουν ἐν Κρήτῃ τοιαύτης ἀριτίας ἐμφανίσεως. Εἰς τὸ Ἱερὸν ἐνεφανίσθη μὲ ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν μεγαλοπρέπειαν ἡ Πλατυτέρα, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπιγραφὴν «*Παναγία ἡ Θροινιώτισσα*», ἔχουσα ἐν ἐγκολπίῳ τὸν Ἰησοῦν, δορυφορουμένη δὲ ὑπὸ δύο ἀγγέλων. Ἄνω, εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς καμάρας, ὡραιότατῃ ἡ Ἀνάληψις (εἰκ. 1). Ἐξεργοὶ καὶ ὀλόχρυσοι οἱ φωτοστέφανοι. Εἰς τὰ Εἰσόδια, αἱ φίλαι τῆς Παρθένου μᾶς ἐβεβαίωσαν τὰ ἐξ Ἀνατολῆς πρότυπά των. Σιτόχροα πρόσωπα, μεγάλοι ἀνατολίτικοι ἀμυγδαλωτοὶ ὀφθαλμοί, μέλαιναι κόμαι. Ἀπεκαλύφθησαν ἐπίσης ἡ Φιλοξενία, στηθάρια ἀγίων, καὶ ὡραιότατον τμῆμα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (τὸ ὑπόλοιπον ἠφάνισε νεωτερικὸν παράθυρον). Ὅμοίως ἡ Ἀνάστασις, οἱ Ἀγ. Ἀντώνιος, Πολύκαρπος, Σπυρίδων, Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη, Μηνᾶς, Βίκτωρ Ρώμης, ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου, ὁ ἀσπασμὸς τῆς Ἑλισάβετ καὶ τοῦ Ἰωακείμ.

Νεωτερικὸν καὶ κακότεχνον ὑψηλὸν τέμπλον, ἀλλοιοῦν τὴν ὄψιν τοῦ ναοῦ καὶ ἀποκρύπτει τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἱ. Βήματος, ἀφηρέθη ἐπίσης.

2) ΑΓΙΟΣ ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ εἰς χωρίον Γέννα - Ἀμαρίου

Ὁ ναὸς οὗτος ἀνήκων εἰς τὸν 14ον αἰῶνα, ὥς βεβαίως χρονολογία, εἶχε μεγάλας ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς ζημίας. Ἀπὸ τὸ νότιον μέρος εἶχε

καταστροφῇ ἡ τοιχοποιία κατὰ τὰς γωνίας, ΝΑ καὶ ΝΔ ἀπὸ ἄνω ἕως κάτω, ἡπειλεῖτο δὲ πτωσίαι καὶ ἐπομένως ὀλεθρος τῶν ἔσω τοιχογραφιῶν. Ἀπὸ τὸ βόρειον, ὁ ναὸς ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου κεχωσμένος διὰ χωμάτων. Ὅμοίως ἐξωτερικῶς ἡ τοιχοποιία τοῦ Ἱεροῦ ἦτο εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐὰν ἔπιπτε τοῦτο καὶ ἡ ΝΔ γωνία θὰ ἠφανίζετο ὁ περίφημος Πρόδρομος (εἰκ. 2). Ἐπίσης ἐσωτερικῶς τὸ κατάγραφον παλαιὸν χαμηλὸν κτιστὸν τέμπλον ἦτο κεχωρισμένον εἰς τεμάχια. Αἱ τοιχογραφίαι ἔβριθον ἀλάτων καὶ εἶχον χαρακτηριστικὴν διάβρωσιν. Ὅλον τὸ κτήριον κατὰ τὸ νότιον καὶ

Εἰκ 1. Ἀνάληψις. Ἀπὸ τὴν τοιχογραφίαν τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας εἰς χωρίον Θρόνος Ἀμαρίου Κρήτης (13ος - 14ος αἰών).

ἀνατολικὸν τμήμα ἦτο ἐτοιμόρροπον. Διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν: α) συνεπληρώθη ἡ τοιχοποιία τοῦ κτηρίου, β) ἐτοποθετήθησαν γωνιόλιθοι εἰς τὰς κινδυνεύουσας γωνίας γ) ἀφηρεύθησαν τὰ καθ' ὅλον τὸ μῆκος καλύπτοντα τὸν βόρειον τοῖχον χώματα δ) ἀνεστηλώθη τὸ ἀρχαῖον τέμπλον συνενωθέντων τῶν τεμαχίων του καὶ ε) ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν αἱ τοιχογραφίαι του. Σπουδαῖον ὅτι διὰ τῶν ἐργασιῶν ἐσώθη ὁ περίφημος Πρόδρομος τῆς Δεήσεως (εἰκ. 2), ὅπισθεν τοῦ ὁποῦ ἀκριβῶς ἦτο ἡ διαλελυμένη ΝΑ γωνία τοῦ κτηρίου.

Πλὴν τῶν ἄλλων τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐστερεώθησαν διὰ σιμέντου καὶ ἐκαθαρίσθησαν ἀκολουθῶς, οὐσιαστικῶς ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἐξῆς: Τὸ Ἄγ.

Μανδήλιον, ὁ Εὐαγγελισμός, ἡ Ἀνάληψις (μὲ χαρακτηριστικῶς πράσινα ἐνδύματα), οἱ Προφῆται (Σαούλ, Ἀγγαῖος, Σοφωνίας), ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ, εἰς σύνθεσιν περιλαμβάνουσιν ὅλας τὰς σκηνάς (καὶ τὴν βρεφοκτονίαν), ἡ Βάπτισις, ἡ εἰς Ἄδου Κάθοδος. Τὸ στρῶμα σιμέντου, ὅπερ ἐκάλυψε τὴν στέγην, ἐξησφάλισε μὲν τὸν ναόν, ἔχει ὁμως ἀνάγκην καὶ κεράμων διὰ τὴν αἰσθητικὴν του ὁλοκλήρωσιν.

Εἰκ. 2. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος. Ἀπὸ τὴν τοιχογραφίαν τῆς Δεήσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ὀνουφρίου εἰς Γένναν Ἀμαρίου (14ος αἰών).

Ἐπειδὴ ὁ ναὸς εἶναι ἐγγὺς τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, παρουσιάζει, μετὰ τὰς ἐργασίας, καὶ τουριστικὸν ἐνδιαφέρον.

3) ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ « στὸ Σπήλιο », χωρίον Καλογέρου.

Ἐνταῦθα αἱ ἐσωτερικαὶ ζημίαι ἦσαν πολὺ μεγαλύτεραι τῶν προηγουμένων ναῶν. Ρήγματα καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς κλειδὸς τῆς καμάρας καί, κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον, ἀπὸ ἄνω ἕως κάτω, διαχωρισμένοι δὲ καὶ μετακινημένοι οἱ τοῖχοι, ἐβεβαίουν τῆς καταστροφῆς τὸ ἀσφαλές. Πρόχειροι ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου ἐπιχρίσεις τῶν χωρικῶν, διῆθεν διὰ στερέωσιν,

εἶχον ἀλλοιώσει τὸν ναὸν καὶ καλύψει τοιχογραφίας. Ἐπίσης ὁλόκληρος ὁ δυτικὸς τοῖχος ἐκινδύνευε νὰ καταρρεύσῃ.

Καὶ ἐνταῦθα ἡ σύντονος καὶ προσεκτικὴ ἐργασία ἀποκατέστησε τὰ πράγματα. Ἐκλείσθησαν δηλ. τὰ ῥήγματα, συνεπληρώθη ἔσω ἡ τοιχοποιία, ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι. Διὰ τοῦ βερνικίου ἐδόθη ὁ σχετικὸς τόνος εἰς τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων καὶ οὕτως ἀποκατεστάθη, κατὰ τὸ ἐφικτόν, καὶ τὸ ἀξιόλογον τοῦτο μνημεῖον τοῦ 14ου αἰῶνος (χρονολογημένον).

Εἰς τὸ τεταρτοσφαίριον τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ λαμπρὰ ἀνεδείχθη ἡ Δέσις μὲ τὸν Χριστὸν εἰς τὸ κέντρον, τὴν Θεοτόκον πρεσβεύουσαν καὶ τὸν πρὸς αὐτὴν πάρισον λευκότριχα Ἰωάννην τὸν Θεολόγον (οὐχὶ Πρόδρομον). Ἀπεκαλύφθησαν οἱ δι' ἀσβέστου κεκαλυμμένοι Ἀγ. διάκονοι Στέφανος καὶ Ρωμανὸς κρατοῦντες θυμιατήρια καὶ κιβωτόν, οἱ Ἀγ. Βλάσιος, Ἐλευθέριος, Ὀνούφριος, Ἀντώνιος, Μάμας ὡς καὶ οἱ Ἀγιοι Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης καὶ Δημήτριος ἑφιπποὶ. Ἐπίσης εἰς τὸ ἐσωράχιον τοῦ μοναδικοῦ ἐνισχυτικοῦ τόξου οἱ Ἀγιοι Δέκα, ἐν στηθαρίοις, οὔτινες, ὡς γνωστόν, ἰδιαίτερος τιμῶνται ἐν Κρήτῃ. Τέλος ἐστερεώθησαν καὶ ἐνεφανίσθησαν καθαρισθεῖσαι αἱ σκηναὶ τῆς Γεννήσεως καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς.

4) ΠΑΝΑΓΙΑ, εἰς χωρίον Λαμπιῶτες - Ἀμαρίου.

Ὅπως ἰδιαίτερα μέριμνα ἐλήφθη διὰ τὸν ναὸν τῆς Παναγίας εἰς Λαμπιῶτες, μνημεῖον τοῦ 15ου αἰῶνος, οὕτινος αἱ τοιχογραφίαι περισσότερον ὅλων τῶν ἄλλων διέτρεχον, ἐν συνόλῳ, κίνδυνον ἀμέσου καταστροφῆς. Χαίνουσα κυριολεκτικῶς ἡ καμάρα τοῦ θόλου (ἐφαίνετο ἔσωθεν ὁ οὐρανός) παρεῖχεν εἴσοδον εἰς τὰ ὕδατα, τὰ ὅποια εἶχον φθείρει τὸν γραφικὸν διάκοσμον. Ἀπεσπασμένοι λίθοι ἐκ τῆς τοιχοποιίας ἐκρέμοντο ἔσωθεν, ὁλόκληρα δὲ τεμάχια τοιχογραφιῶν ἦσαν σχεδὸν αἰωρούμενα. Δι' ἀφθόνου σιμέντου καὶ ἄμμου ἐκλείσθησαν καὶ ἐνταῦθα τὰ κενὰ καὶ μετὰ κόπου καὶ πολλῆς προσοχῆς τὰ ῥήγματα τοῦ θόλου, ἐξ ὧν μεγάλως ἐξηρτῶντο αἱ τοιχογραφίαι. Παλαιαὶ ἐπισκευαὶ εἶχον σχεδὸν καταστρέψει τὰς τοιχογραφίας ὁλοσώμων ἁγίων τοῦ κάτω τμήματος τῶν πλαγίων τοίχων. Εὐτυχῶς αἱ τοιχογραφίαι τῆς καμάρας εἶχον καλυτέραν τύχην. Διὰ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἐστερεώθησαν αὗται καὶ ἐκαθαρίσθησαν ἐκ τοῦ καταπληκτικῶς ἀφθόνου στρώματος τῶν ἀλάτων, τὰ ὅποια εἶχον ἐπιθέσει τὰ περιρρέοντα τοὺς τοίχους ὕδατα. Μετὰ τὴν δυσχερῆ τῇ ὄντι στερέωσιν καὶ τὸ κατόπιν βερνίκιον αἱ τοιχογραφίαι τῆς ὁροφῆς μὲ τὰ ζωηρὰ καὶ φωτεινὰ τῶν χρώματα ἐνεφάνισαν ὄντως θαυμάσιον σύνολον. Πρόκειται περὶ ἔργων ἀρίστου ζωγράφου, ὅστις προσέχει πολὺ τὸ σχέδιον καὶ τὰς λεπτομερείας.

Πᾶσαι ὑπενθυμίζουν φορητὰς εἰκόνας. Ἰδιαίτεραν ἐντύπωσιν ἐμποιοῦσιν αἱ λεπτομέρειαι τῶν δακτύλων εἰς τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας.

Μεγάλῃ ἐπιτυχίᾳ δύναται νὰ θεωρῇται ἡ διάσωσις τῆς περιφήμου τοιχογραφίας τῆς Ἀναστάσεως (᾽Αδου Καθόδου), ἧς παρέχω εἰκόνα πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ (εἰκ. 3), ἣν καὶ θεωρῶ τὴν καλλιτέραν ἐξ ὧσων εἶδον εἰς τὴν Κρήτην. Ἐπίσης ἐπιτυχῶς ἐστερεώθησαν αἱ σκηναὶ τῆς Προδοσίας, τοῦ

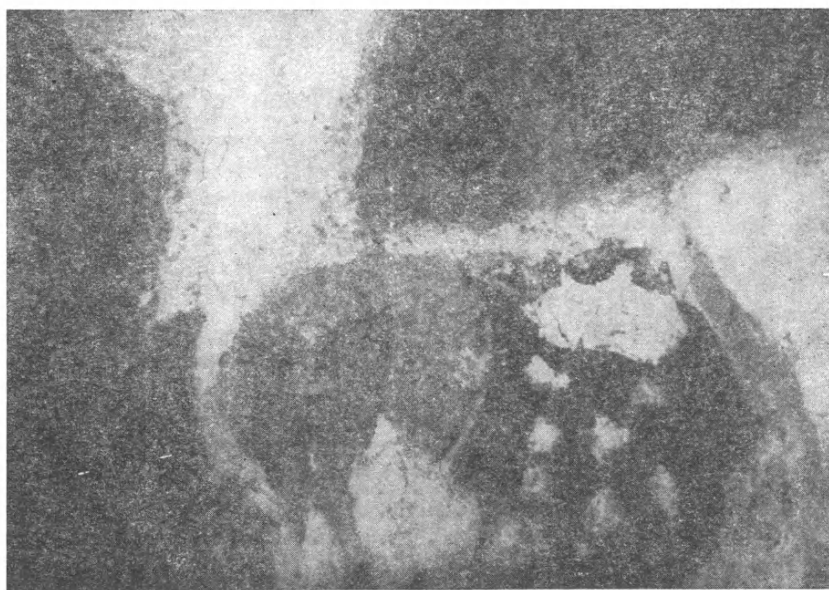
Εἰκ. 3. Ἡ εἰς ᾽Αδου Κάθοδος. Ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Παναγίας χωρίου Λαμπιῶτες Ἀμαρίου (15ος - 16ος αἰ.).

Λαζάρου, τῆς Βαῖφόρου, τῆς Σταυρώσεως. Εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ θόλου ἀπεκαλύφθη ἡ διὰ παχέος στρώματος πηλασβέστου κεκαλυμμένη λαμπρὰ εἰκὼν τῆς Βαπτίσεως. Εἰς τὸ ἱερόν, ἀφαιρεθείσης τῆς ἀσβέστου, ἐνεφανίσθη ἄνω ἡ Ἀνάληψις καὶ ἐπὶ τῆς βορείας μετόπης τῆς κόγχης, ὁ Ἅγ. Ἰωακείμ. Τέλος, ἐπὶ τοῦ νοτίου κάτω τοίχου ὁ Φωτοδότης Χριστός, καὶ αἱ Ἅγαι Παρασκευή, Βαρβάρα, Εἰρήνη, ἐπὶ δὲ τοῦ νοτίου, στρατιωτικοὶ ὄρθιοι Ἅγιοι, ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω διασωθέντες.

Ἐργασίαι τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν στέγην διὰ σιδηροπαγοῦς σκυροκονιάματος.

Εἰκ. 4. Ἁγ. Ἰωάννης εἰς Νεὺς Ἀμάρι.

Εἰκ. 5. Τοιχογραφία εἰς δύο στρώματα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου (Βούλγαρη) εἰς Νεὺς Ἀμάρι. Ἁγ. Σπυρίδων (ἄνω 12ος αἰ.), Ἁγ. Νικόλαος (κάτω 15ος αἰ.).

5) ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ, ἔξω χωρίου Νεὺς Ἀμάρι (εἰκ. 4).

Μὴ ὑπαρχούσης περαιτέρω πιστώσεως διὰ μεγαλυτέρας ἐργασίας, αἱ πραγματοποιηθεῖσαι τοιαῦται εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ἦσαν μικρᾶς ἐκτάσεως καὶ ἀπέβλεψαν εἰς τὸν καθαρισμὸν τῶν σωζομένων ἀξιολόγων τμημάτων τοιχογραφιῶν καὶ τὴν διαπίστωσιν τοῦ κατεστραμμένου παλαιοτέρου στρώματος τοιχογραφήσεως, τὸ ὁποῖον, μελλοντικῶς, πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἀποκαλυφθῇ διότι παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον καὶ ἀνήκει, ὡς νομίζω, εἰς τὸν 12ον αἰῶνα. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τὸ παλαιὸν στῶμα ἐνεφάνισε τὸν Ἀγ. Σπυρίδωνα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐπιχρισθέντος διὰ πηλασβέστου, ἔξω-γραφήθη ὁ Ἀγ. Νικόλαος κατὰ τὴν β' περίδον (εἰκ. 5). Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου, ὁ Χριστὸς τείνων τὴν δεξιάν, πιθανῶς πρὸς τὸν Λάζαρον (Ἐγερσις Λαζάρου) κατὰ τὸν τύπον τῶν χειρογράφων. Ἄνω εἰς τὴν καμάραν, εἰς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον ἢ Ἀνάληψις—καὶ οὐχί, ὡς συνηθίζεται, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου—ἐναντι δὲ αὐτῆς ἡ Πεντηκοστή. Διεπιστώθη ἐπίσης ὀπισθεν τῶν ἱεραρχῶν τῆς κόγχης παλαιότερον στῶμα τῶν ἰδίων ἁγίων. Πρὸς τοῖς ἀνωτέρω ἔγινε καὶ μικρὰ ἐπισκευὴ τῆς στέγης.

Ἐν συμπεράσματι, διὰ τῶν διατεθέντων ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας χρημάτων, ἀποκατεστάθησαν καὶ κατέστησαν πρόσφορα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην πέντε μνημεῖα τῆς Μεσαιωνικῆς Κρήτης, ἐκ τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων καὶ διὰ τὰ εἰκονογραφικὰ θέματα καὶ διὰ τὴν τεχνικὴν τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν. Ἀνάγκη ὅμως ὅπως εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον συμπληρωθοῦν αἱ ἐλλείψεις καὶ συνεχισθοῦν αἱ ἐργασίαι καὶ ἐπὶ ἄλλων βυζαντινῶν ναῶν τῆς μεγαλονήσου, ἵνα οὕτω γνωσθοῦν καλλίτερον αἱ τοιχογραφίαι τῆς καὶ βοηθηθῇ ἡ ἐπιστήμη εἰς τὸ σπουδαῖον ζήτημα τῆς Κρητικῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς λεγομένης «Κρητικῆς Σχολῆς» εἰς τὴν εἰκονογραφίαν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

24. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΥΜ ΙΙΙ ΛΑΞΕΥΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗΝ
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΜΝΙΩΝ ΠΕΔΙΑΔΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Δαπάνη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας προέβην κατὰ μῆνα Αὐγούστον καὶ Σεπτέμβριον τοῦ 1952 εἰς ἀνασκαφὴν ὁλοκλήρου σειρᾶς λαξευτῶν ὑστερομινωικῶν ΙΙΙ τάφων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν χωρίων Ἐπισκοπὴ καὶ Σταμνιοὶ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος Ἡρακλείου. Ἡ ἔρευνα ὑπεκινήθη ἐκ τῆς τυχαίας ἀνακαλύψεως λαξευτοῦ τάφου εἰς θέσιν Καλυβότοπος καὶ εἰς τὴν ἄμπελον Γεωργίου Φουρναράκη. Ἦδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχον ἀνασκάψει μικρὸν λαξευτὸν τάφον εἰς θέσιν Στὸν Κάμπο (σχεδ. εἰκ. 1). Ὁ τάφος οὗτος ἀπέδωκε μίαν κιβωτιόσχημον ἀδιακόσμητον λάρνακα καὶ ἐν μόνον εὐμέγεθες ἄγγειον, ψευδόστομον ἀμφορέα μὲ σχηματικὴν παράστασιν ὀκτάποδος. Ὑπὸ τὴν λάρνακα ἀνευρέθη βόθρος ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐνταφιασθῇ εἰς συνεσταλμένην στάσιν ἐν ἄτομον. Ἡ θύρα εὐρέθη διατοιχισμένη. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἐπισκοπῆς ἐξ ἄλλου εἶχον ἐπανειλημμένως ἀνακαλυφθῇ καὶ ἀνασκαφῇ λαξευτοὶ τάφοι εἰς θέσεις Μαρκabuσα, Χριστός, Καβοῦσι, καὶ Μαλαθρὲ (ἀνασκαφαὶ Ξανθουδίδου, Μαρινάτου, Πλάτωνος, Ἀλεξίου). Οὕτω ἐφαίνετο λίαν πιθανὴ ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἄλλων τάφων.

Πράγματι ἀνεκαλύφθησαν ἐννέα συνολικῶς λαξευτοὶ τάφοι εἰς θέσεις Καλυβότοπος, Κεφάλαια, Ποταμὸς καὶ Ἀλώνια, ἐπ' εὐκαιρίᾳ δὲ τυχαίων εὐρημάτων ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετάθη καὶ εἰς τὸ λίαν γειτονικὸν χωρίον Σταμνιοὶ καὶ ἀνεσκάφησαν πέντε ἄλλοι τάφοι εἰς θέσιν Παλιάλωνα.

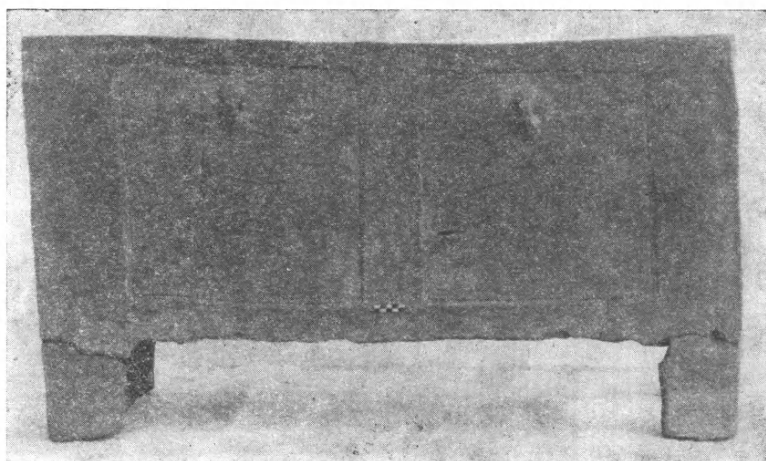
Συνοπτικῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς καθ' ἑκαστον ἀνασκαφῆς εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

Α) ΤΑΦΟΙ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ

Εἰς θέσιν Καλυβότοπος, εἰς ἀπόστασιν 20 λεπτῶν ΝΑ τοῦ χωρίου, ὑψηλὰ εἰς κλιτὸν λόφον, εἶχεν ἀναφανῇ ὁ δρόμος ἑνὸς λαξευτοῦ τάφου καὶ ὀλίγον ἡ θύρα του (σχεδ. εἰκ. 1). Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ὅτι ὁ μικρὸς θάλαμος ἐσώζετο ἀνέπαφος, προστατευθεὶς ἀπὸ τὸ φράγμα τῶν λίθων τῆς θύρας. Ἡ κάθοδος ἐγίνετο διὰ βαθμίδων, τῶν ὁποίων τρεῖς ἀνεσκάφησαν. Δεξιὰ ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενον ὑπάρχει χαμηλὴ κρηπίς. Τὸ σχῆμα τοῦ τάφου εἶναι ἡμιελλειψοειδές. Δύο λάρνακες εὐρίσκοντο εἰς τὴν θέσιν των, ἡ μία ὅμως τεθραυσμένη. Παραδόξως ἡ λάρναξ Β (εἰκ. 2) δὲν περιεῖχε παρὰ μόνον τὸ κρανίον καὶ ὁστᾶ τινα τῆς χειρός, ἐνῶ ἐκτάδην μεταξὺ τῶν δύο λαρνάκων ἦτο ὁ σκελετὸς ἀκέφαλος. Ἄλλος σκελετὸς ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἐπίσης κιβωτιόσχημον λάρνακα Α. Τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου ἦσαν ὑψίπους

δίωτος κύλιξ, κυλινδρική πυξίς, λοπάδιον μὲ ὑψηλὴν λαβὴν καὶ πλαγίαν πρό-
χυσιν, περόνη, κάτοπτρον, μαχαίριον, ξυράφιον καὶ λοπαδοειδὲς ἀγγεῖον μὲ
λαβὰς ἐχούσας ἀκρεμόνας, τὰ τελευταῖα ἅπαντα χαλκᾶ.

Ἡ ἀνασκαφὴ μετετοπίσθη εἰς τὸν παρὰ τὸ χωρίον καὶ ἀνατολικῶς
τούτου λόφον τῆς Κεφάλας ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι παρὰ τὴν ἐκκλησίαν
τῆς Παναγίας ἦσαν καταφανεῖς τοῖχοι μὲ ὀγκώδεις λίθους, προφανῶς
ΥΜ ΙΙΙ χρόνων. Ἀπεδείχθη πράγματι ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε τετράγωνον οἰκοδό-
μημα ἀγνώστου χρήσεως, ὅχι ἐκτεταμένον (4,20 × 5,00 μ.). Ἄλλως καὶ ἐπὶ
τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος ἀνεκαλύφθησαν ὀλίγα λείψανα οἰκοδομημάτων
καὶ τμήμα πλακοστρώτου ἐπιμήκους, ἴσως ὁδοῦ. Αἱ ἐνδείξεις αὗται ἔπει-

Εἰκ. 2. Ἡ λάρναξ Β τοῦ ΥΜ ΙΙΙ τάφου Α Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος.

θον ὅτι ἐκεῖ θὰ ἦτο ἡ θέσις μικροῦ συνοικισμοῦ, ὅστις ὅμως δὲν φαί-
νεται νὰ ἦτο ὁ κύριος τόπος οἰκίσεως. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀνεσκάφη-
σαν τρεῖς σιροὶ βυζαντινῶν ἢ μεταβυζαντινῶν χρόνων, οἵτινες ἀπέδωσαν
σιδηρᾷ τινα ἀντικείμενα, πύθων τεμάχια καὶ διάφορα ἀγγεῖα. Εἰς τὴν ἄμε-
σον ὅμως γειτονίαν καὶ ἀνατολικῶς τοῦ συνοικισμοῦ τούτου ἀνευρέθη μία
συστὰς ἐκ τριῶν τάφων (Β, Γ καὶ Δ) (σχεδ. εἰκ. 1), οἵτινες δυστυχῶς εἶχον
ἀναμοχλευθῆ ὑπὸ τῶν χωρικῶν κατὰ τὴν καλλιέργειαν. Οἱ θάλαμοι ἐσώ-
ζοντο μόνον κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν τμήμα, αἱ δὲ εἴσοδοι δὲν ἦσαν καθ’
ὅλα εὐκρινεῖς. Ὁ τάφος Β εἶχε μικρὸν ὀρθογώνιον θάλαμον, ὁ Γ ἦτο παρα-
δόξου ἀσκοειδοῦς σχήματος, τὸ ὅποιον προῆλθεν, ὡς πιστεύω, ἐκ τῆς συμπτώ-
σεως δύο θαλάμων, ὁ Δ τέλος εἶχεν ἀπλῶς κυκλοτερεῖ θάλαμον. Αἱ σαρκο-
φάγοι — ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὁστῶν σαρκοφάγοι ἐνηλίκων — ἦσαν ἄλλο-

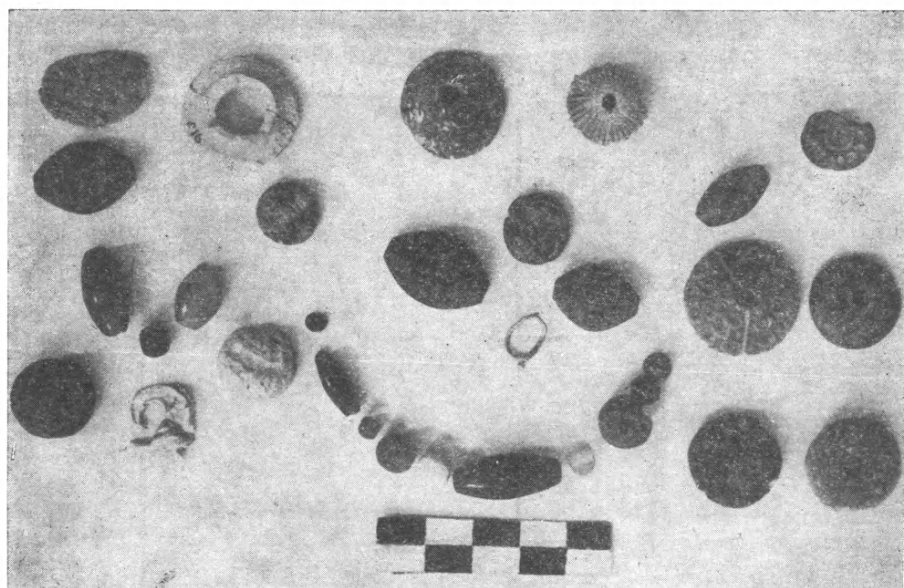
κότως στεναί, αἱ δὲ τοῦ Γ καὶ ιδιόρρυθμοι, ἔλλειψοειδεῖς ἢ σχήματος ἀτράκτου ἢ σημερινοῦ φερέτρου, σχημάτων δηλαδή μὴ σημειωθέντων ἀλλαχοῦ μέχρι σήμερον. Αἱ σαρκοφάγοι ἄλλως ἦσαν ἀδιακόσμητοι καὶ ὄχι ἐπιμελῶς κατασκευασμένοι, οὐδεμία δὲ τούτων ἐσώθη ἀκεραία ἢ εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων τούτων ἦσαν μᾶλλον πτωχά, μάλιστα τὰ ἄγγεῖα. Καταπληκτικὸς ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν κωνικῶν ἀώτων κυπέλλων, μάλιστα εἰς τοὺς τάφους Β καὶ Δ. Πρόχοι, ἀμφορεῖς, μικρὸν κυλινδρικὸν ἄγγεῖον

Εἰκ. 3. ΥΜ ΙΙΙ ἄγγεῖα τοῦ τάφου Β τῆς Κεφάλας Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος.

μὲ προχοὴν καὶ δύο τοξοειδεῖς ἐπὶ τῶν ὤμων λαβάς, κύαθοι, ὑψίποδες ὠραῖαι κύλικες, πῶμα χυτρίδιον, λίθινον ὠραῖον ὀλμοειδὲς καλυκόμορφον ἄγγεῖον καὶ ἐνδιαφέρουσα ἔλλειψοειδὲς πηλίνη πυξίς μετὰ τοῦ καλύμματός της ἦσαν τὰ κυριώτερα (εἰκ. 3). Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα ἦσαν τὰ μικρὰ κοσμηματικὰ ἀντικείμενα τῶν τριῶν τάφων (εἰκ. 4): ποικίλα σφονδύλια κωνικοῦ σχήματος ἢ κομβιοειδῆ, ὠραῖαι ψῆφοι σαργίου, κρυστάλλου καὶ ἀμεθύστου, τέσσαρες φακοειδεῖς σφραγιδόλιθοι μὲ παραστάσεις τετραπόδων (ἄγριμιου, λέοντος, δορκάδος), τρεῖς ἀμυγδαλοειδεῖς μὲ σχηματικὰς παραστάσεις μηνίσκων καὶ δεσμῶν καὶ δύο μικρὰ χρυσᾶ κοσμήματα, ἐνώτιον ἴσως παιδίσκης καὶ ψῆφος εἰς μορφήν περικεφαλαίας μὲ ὑψηλὸν ἐλίσσόμενον λοφίον.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω τριῶν τάφων, οἵτινες ἴσως ἀνήκουν εἰς πολὺ εὐρυτέραν συστάδα καταστραφέντων ἤδη τάφων, ὀλίγον ἀνωτέρω, ἀνευρέθησαν τρία συνεχόμενα σκάμματα, ἴσως ἀνήκοντα εἰς ἤδη καταστραφέντα τάφον (Ζ). τὰ ὄστρακα ἦσαν πολυάριθμα, τινὰ δὲ τούτων ἦσαν ἐνδιαφέροντα· ἤδη πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς εἶχον συλλεγῇ τμήματα μεγάλου ἀγγείου κυλινδρικοῦ μὲ ὠραίαν διακόσμησιν σχηματικοῦ ἄνθους καὶ σηπίας, περι-συνελέγησαν δὲ νῦν κορμὸς εἰδωλίου γυναικείου καὶ ἐν σκέλος τριποδικοῦ βύθρου ἢ ἀγγείου μὲ πικνὴν διακόσμησιν τεθλασμένων.

Εἰκ. 4. Κοσμηματικὰ ἀντιζείμενα τῶν τάφων τῆς Κεφαλᾶς 'Επισκοπῆς Πεδιάδος.

Διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ διατήρησίν του ἐνδιαφέρων ὑπῆρξεν ἄλλος τάφος τῆς αὐτῆς περιοχῆς (Ε) (σχεδ. εἰκ. 1), ἀνακαλυφθεὶς ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ τετραγώνου παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας οἰκοδομήματος. Πρόκειται περὶ ὑπογείου λαξευτοῦ θαλάμου κυκλοτεροῦς, διευρυνθέντος μὲ δύο κόγχας κατὰ τὸ βάθος καὶ ἔχοντος ὑψηλὰ πεζούλια κατὰ τὴν τετράβαθμον κλίμακα καθόδου. Ὁ θάλαμος διασώζεται ἄθικτος καὶ πρὸς αὐτὸν κατέρχεται τις βαίνων ἐπὶ προχείρων βαθμίδων λαξευμένων περιφερικῶς. Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς καθόδου ἠνοίγετο ἄλλος στενὸς διάδρομος ἐπίσης μὲ τετράβαθμον κλίμακα καὶ ἡ κατὰ τὸ βάθος διεύρυνσις ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δευτέρου θαλάμου· ὅμως εὐθὺς διεπιστώθη ὅτι ἡ λάξευσις

μόλις εἶχεν ἀρχίσει καὶ ἡ ἐργασία διεκόπη δι' ἄγνωστον λόγον. Καίτοι ὁ τάφος ἦτο κεκλεισμένος δι' ἰσχυροῦ φράγματος, φαίνεται ὅτι εἶχε συληθῇ, τῶν συλητῶν προφανῶς εἰσδυσάντων μέσφ μικρᾶς σχετικῶς ὀπῆς. Πλήθος ὀστράκων ἀνευρέθη, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα καὶ προφανῶς παλαιότερα κατὰ τι τῶν ἀγγείων τῶν λοιπῶν τάφων.

Ἐτέρα τέλος συστάς τάφων ἀνευρέθη παρὰ τὴν Κεφάλαν βάσει μαρτυρίας ὅτι πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχεν ἀνευρεθῇ λαξευτὴ εἰς τὸν βράχον κλίμαξ. Ἀτυχῶς ὁ χώρος εἶναι σήμερον φυτευμένος δι' ἀμπέλου καὶ ἐκτεταμένη ἔρעυνα δυσχεραίνεται. Ἀνεκαλύφθησαν ὅμως δύο τάφοι, Η καὶ Θ, (σχεδ. εἰκ. 1), ἀμφότεροι μικροί. Εἰς τὸν πρῶτον κατέρχεται τις διὰ βαθμίδων, τῶν ὁποίων ἀνεσκάφησαν τρεῖς. Διαιρεῖται δὲ εἰς δύο, τοῦ δυτικοῦ τμήματος ὄντος βαθυτέρου καὶ μᾶλλον ἀκανονίστου. Ὁ τάφος εἶχε συληθῇ παλαιότεν καὶ ἀνευρέθησαν μόνον ὀστρακα καὶ ἐν ἀγγεῖον ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ. Ὁ ἕτερος τάφος ἔχει θάλαμον μόλις εὐρύτερον τῆς εἰσόδου, ἣτις ἔχει ἐκατέρωθεν κτιστὸν τοῖχον, ἐκλείετο δὲ διὰ διπλοῦ φράγματος λίθων. Ὁ τάφος ὅμως εἶχε παρὰ ταῦτα συληθῇ ἐκ τῶν ἄνω καὶ τὸ μόνον εὕρημα ὑπῆρξεν ἐν σφονδύλιον.

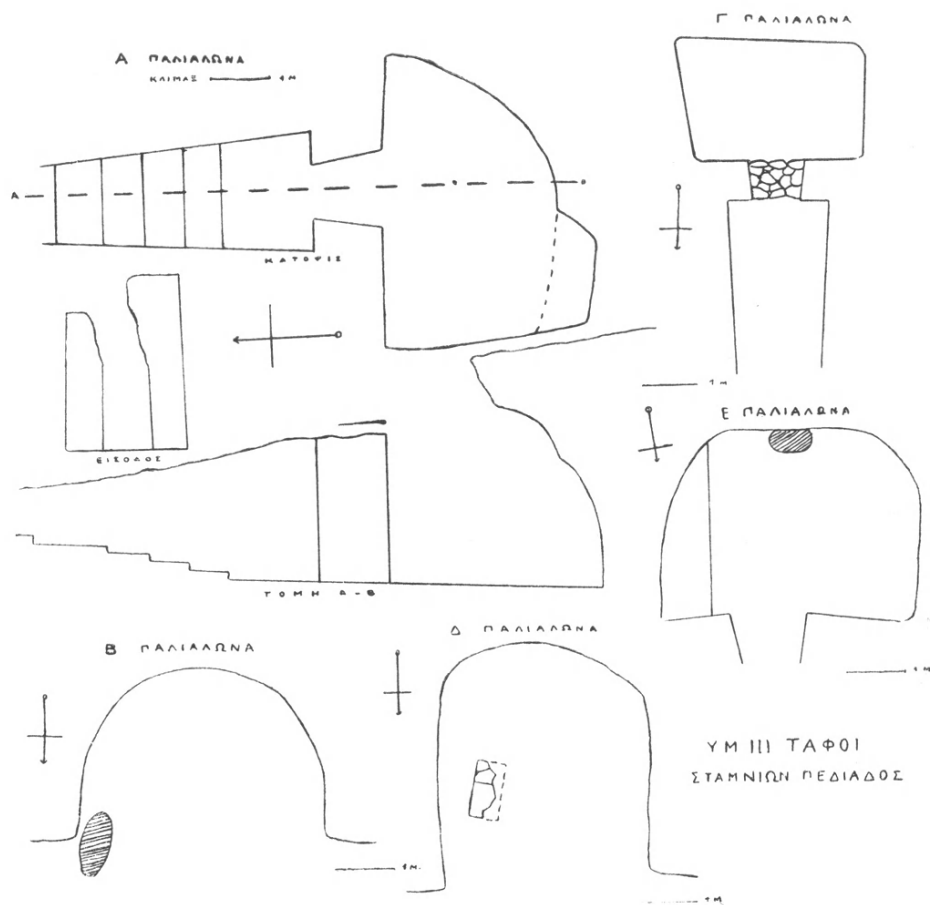
Εἰς θέσιν Ἀλώνια ΝΑ τοῦ χωρίου παρετήρησα θαλάμους λαξευτοὺς ὑπὸ τὸν βράχον, ὅστις ὥς ἐκ τῆς φύσεώς του, χωρίζεται κατὰ στρώματα (πλακοῦρες). Εἰς τούτων, γνωστὸς εἰς τὸ χωρίον ἀπὸ μακροτάτου χρόνου, εἶναι λίαν εὐρύχωρος καὶ ἔχει διαφόρους κόγχας. Πρόχειρος σκαφὴ μὲ ἔπεισεν ὅτι δὲν θὰ ἦδύνατο πλέον νὰ ἀποδώσῃ τίποτε ὡς συληθεῖς.

Τέλος εἰς θέσιν Στὸν Ποταμό, δυτικῶς τοῦ χωρίου Ἐπισκοπὴ καὶ σχεδὸν εἰς μιᾶς ὥρας ἀπόστασιν, ἀνεκαλύφθη σειρὰ πτωχῶν τάφων, τῶν ὁποίων αἱ κιβωτιόσχημοι σαρκοφάγοι, ὡς ἐπιφανειακῶς κείμεναι, κατεστράφησαν κατὰ τὴν καλλιέργειαν. Ἐσκαψα μίαν τῶν σαρκοφάγων, τὴν ὁποίαν ὅμως ὡς εὐτελῇ καὶ τεμαχισμένην δὲν περισυνέλεξα. Ὡς κτερίσματα ὑπῆρχον θυμιατήριον καὶ χαλκοῦν ἀτοπρον. Εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπόστασιν διακρίνονται λείψανα κτηρίων ρωμαϊκῶν καὶ ἰσχυραὶ λαξεύσεις τοῦ βράχου· εἰς τὴν ρίζαν μεγάλου τοίχου ὑπάρχουν κατὰ σειρὰν πίθοι σφαιρικοὶ ἢ ὠοειδεῖς ἐκτισμένοι στερεῶς ἐντὸς τοῦ ἐδάφους καὶ προφανῶς χρησιμοποιηθέντες ὡς σιροί. Ἐκαθάρισα τρεῖς τούτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ τοίχου ὑπάρχει ρωμαϊκὸς ληνὸς μὲ ἐπένδυσιν ἀπὸ στερεὸν κορασάνι, νῦν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος κατεστραμμένος.

Β) ΤΑΦΟΙ ΣΤΑΜΝΙΩΝ

Πληροφορία ὅτι εἰς θέσιν Παλιάλωνα, εἰς ἀπόστασιν 10 λεπτῶν ἀπὸ τὸ γειτονικὸν χωρίον τῆς Ἐπισκοπῆς Σταμνιοί, καὶ ΒΔ τούτου, εἰς ἰδιώτης

εἶχεν ἀνασκάψει μέγαν τάφον λαξευτὸν καὶ ὅτι εἶχεν εἰσέτι ἀνὰ χειρας εὐρήματα, μὲ ἔφερεν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ χώρου μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνεύρεσιν ὁλοκλήρου συστάδος τάφων. Ὁ χωρικός πράγματι εἶχεν ἀνασκάψει

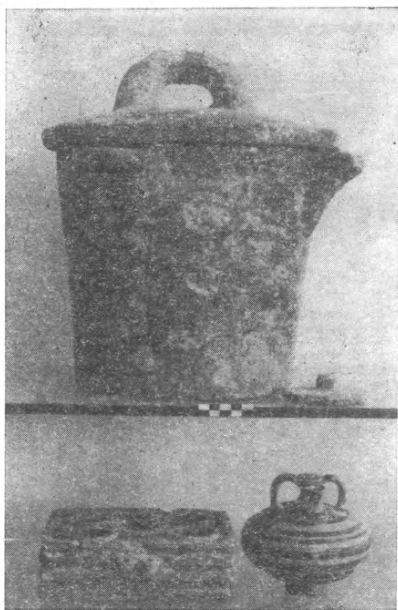

Εἰκ. 5. Κατόψεις καὶ τομαὶ ΥΜ ΙΙΙ τάφων Σταμνιῶν Πεδιάδος.

δόλοκληρον τὸν εὐμεγέθη θάλαμον ἑνὸς ΥΜ ΙΙΙ τάφου (σχεδ. εἰκ. 5) καὶ εἶχε προσπαθῆσαι νὰ τὸν μετατρέψῃ εἰς δεξαμενὴν, ὥς εἶναι εὐνόητον χωρὶς ἐπιτυχίαν. Δὲν ἀπέμενε παρὰ νὰ ἀνασκαφῇ ὁ δρόμος. Ὁ θάλαμος διασφύζεται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἀλλ' ἔχει καταστραφῇ τὸ πρόσθιον τμήμα τῆς δροφῆς καὶ τὸ ἅνω μέρος τῆς θύρας εἰσόδου καὶ τῶν παραστάδων. Τὸ σχῆμα τοῦ θαλάμου εἶναι πεταλοειδὲς μὲ κόγχην κατὰ τὸ βάθος, σχη-

ματισθεῖσαν διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ θαλάμου, ἡ εἴσοδος καὶ ὁ δρόμος μειοῦνται βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἔξω, ἡ δὲ κάθοδος πρὸς τὸν τάφον γίνεται διὰ πλατέων καὶ πολὺ χαμηλῶν βαθμίδων, γεγονὸς τὸ ὅποιον ἀποδεικνύει τὸ μέγα μῆκος τοῦ δρόμου.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν ποῖα ἀκριβῶς ἦσαν τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου· ὁ χωρικός βεβαιοῖ ὅτι δὲν ἦσαν πολλὰ καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχον

Εἰκ. 6. Λίθινα ἀγγεῖα τοῦ τάφου Α (Παλιάλωνα Σταμνίων)· ὁ ψευδοστόμος ἀμφορεὺς τοῦ τάφου Γ.

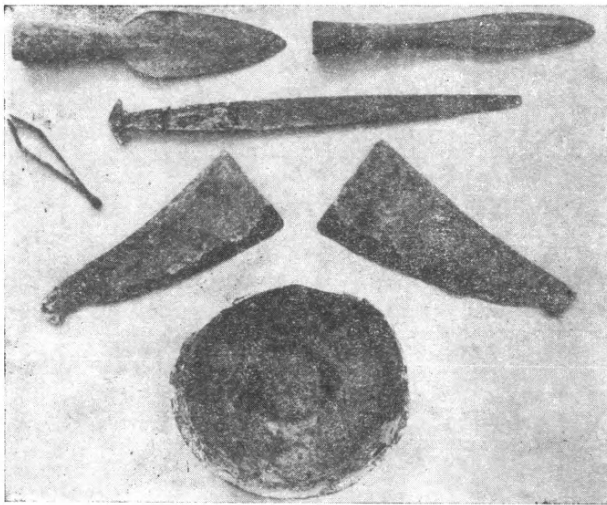
σαρκοφάγοι. Σημαντικὰ ὅμως εἶναι τὰ ὑπολειφθέντα εἰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ παραδοθέντα ἡμῖν (εἰκ. 6): μέγα λίθινον κυλινδρικὸν ἀγγεῖον μετὰ πώματος (ἴσως ὄχι ἀρχῇθεν ἰδικοῦ του), φέροντος τοξοειδῇ λαβὴν ἄνω, μικρὸν πῶμα με ἀπόφυσιν ὡς λαβὴν, λίθινος κέρονος ἰδιότυπος με πέντε δοχεῖα, φέρων διπλᾶς τετρημένας ἀποφύσεις ἐκατέρωθεν πρὸς ἀνάρτησιν, καὶ χαλκοῦν ξυράφιον. Μικρὸς ψευδόστομος ἀμφορεὺς παραδοθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ιδιώτου προηλθεν ἐξ ἄλλου τάφου, τοῦ Γ, τὸν ὅποιον ὅμως δὲν ἀνέσκαψεν οὗτος παραπλανηθεὶς ἐκ τοῦ φράγματος τῶν λίθων τῆς εἰσόδου, τὸ ὅποιον καὶ διέλυσε.

Ὁ τάφος Γ (σχεδ. εἰκ. 5) διέσωζε τὸ κάτω μέρος τοῦ σχεδὸν ὀρθογωνίου θαλάμου καὶ τὸν δρόμον του. Περιεῖχεν ὅσα δύο νεκρῶν, τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ στάσις. Τὰ κτερίσματα ἦσαν κυρίως

ψευδόστομοι ἀμφορίσκοι με σφαιρικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πεπλατυσμένην κοιλίαν, τρίωτον κυλινδρικὸν ἀγγεῖον, σκύφος ἐπὶ ποδός, πρόχους με στρογγύλον στόμιον ἐπίσης διακοσμουμένη με ταινίας, τροχρειδῆς ἀγγεῖον με προχοήν, σφονδύλιον, ὄρμος ἐκ μικρῶν ὑποκυάνων λεπτῶν ψήφων, δύο χαλκᾶ ξυράφια, χαλκῇ φιᾷλη (τάσι), τριχολαβίς, ἐγχειρίδιον με λαβὴν εἰς σχῆμα Ταῦ, διασῶζον ἐν μέρει τὴν ξυλίνην λαβὴν (εἰκ. 7).

Δύο ἄλλοι τάφοι, ὁ Β καὶ ὁ Δ (σχεδ. εἰκ. 5), ἦσαν λαξευμένοι εἰς τὴν ρίζαν τοῦ ὑπερκρεμαμένου λόφου καὶ εἶχον εὐρὺ ἀνοιγμα. Ὁ πρῶτος εἶχε λαξευτὸν βόθρον κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον με τρία κρανία καὶ ἄλλα μεγάλα ὅσα. Ὁ τάφος ἀπέδωκε πολλὰ ἀγγεῖα (εἰκ. 8), μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρί-

νεται ὥραία ραμφιδόστομος εὐμεγέθης πρόχους μὲ διακόσμησιν σπειροειδῶν κοσμημάτων. Δύο ἄλλα ἀγγεῖα ἔχουν τοξοειδῇ λαβὴν ἐπὶ τῶν χειλέων καὶ προχοὴν εἰς τὸν ὄμον. Μικρὰ κομψὰ προχοῖδια καὶ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, κύπελλα ἐπὶ ποδός, σωληνωτὸν προχοειδὲς ἐκ μέλανος πηλοῦ σκεῦος μὲ προχοὴν καὶ τμῆμα ἴσως ἐκ κρατῆρος μὲ παράστασιν ὀκτάποδος εἶναι τὰ λοιπὰ πήλινα ἀγγεῖα. Μετὰ τούτων ἀνευρέθησαν ὀλίγα κοσμήματα ἐξ ὑελομάζης μὲ διακοσμήσεις σχηματικὰς φυτικὰς ἢ μὲ τέσσαρα ὀκτωειδῇ ἀσπιδίσκια (ἴσως αἱ ψῆφοι ἐνηλλάσσοντο εἰς τὸν ὄρμον), πέντε σφονδύλια καὶ

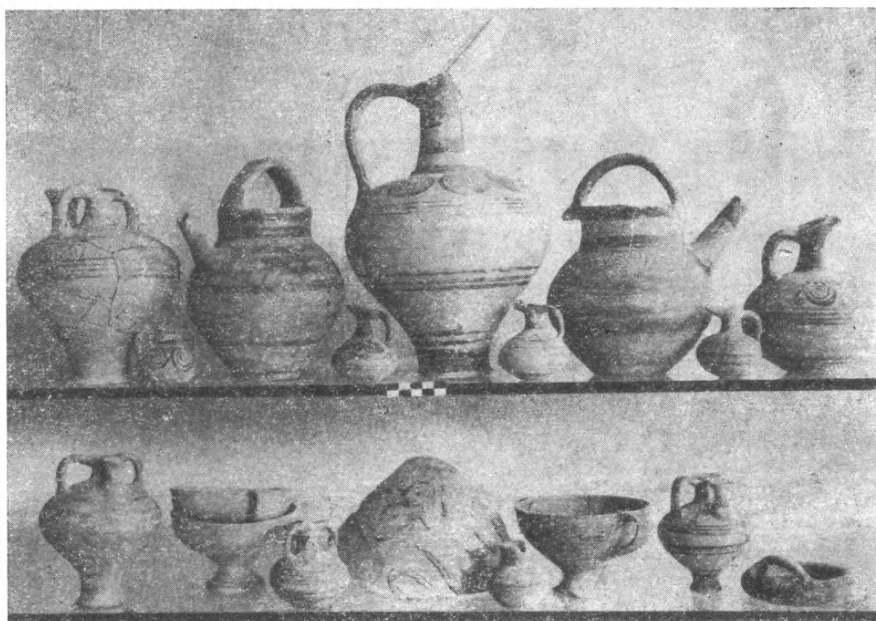

Εἰκ. 7. Χαλκᾶ ἀντικείμενα τῶν τάφων Β, Γ καὶ Δ εἰς Παλιάλωνα Σταμνιῶν Πεδιάδος.

λόγχη χαλκῇ (εἰκ. 7, ἄνω δεξιὰ). Ὁ τάφος Δ ἦτο προφανῶς σεσυλημένος. Μία σαρκοφάγος ἐσώζετο ἐν μέρει καὶ παρ' αὐτὴν ἢ ὑπ' αὐτὴν ἀνευρέθησαν τὰ ὀλίγα πήλινα ἀγγεῖα (τέσσαρες ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ προχοῖσκη). Μία πλατεῖα λόγχη (εἰκ. 7 ἄνω ἀριστερά) καὶ μέγα ἐρυθροῦ χρώματος σφονδύλιον εἶχον διαφύγει τὴν σύλησιν.

Ὁ τάφος Ε (σχεδ. εἰκ. 5) ἔχει θάλαμον σχεδὸν ὀρθογώνιον μὲ θρανίον κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον. Ὁ δρόμος του δὲν διεσώζετο καὶ ὁ θάλαμος ὑφίσταται μόνον κατὰ τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος. Ὅχι ὀλιγότεροι τῶν δέκα νεκρῶν εἶχον ἐνταφιασθῇ εἰς τὸν τάφον, ἀλλὰ τὰ κρανία καὶ τὰ ἄλλα ὅστ' αὐτὰ δὲν ἦσαν πάντοτε εἰς τὴν θέσιν των, μετακινήθεντα, φαίνεται, κατὰ τὰς γενομένας διαδοχικῶς ταφάς. Κατὰ τὸ βάθος ὑπῆρχε βραχὺς βόθρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον περισυλλεγῇ ὅστ' αὐτὰ τινά. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου εἶχον σχεδὸν ὅλα θρυμματισθῇ, ἀπρητίσθησαν ὅμως τριῶτος ἀμφορεὺς

τοῦ ἀνακτορικοῦ τύπου, κοινὸς ἀμφορεὺς, τρεῖς ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ ἐν ἰδιότυπον λεκανοειδὲς σκεῦος, ἐνῶ δύο ἢ τρία ἄλλα μικρὰ ἀγγεῖα διεσώθησαν εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν. Ὁ τάφος περιεῖχεν ἀρκετὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα: τρία ξυράφια, γλωσσοειδὲς ἐγχειρίδιον μὲ μακρὰν λαβὴν, ὥραϊον ἐγχειρίδιον μὲ λαβὴν διασώζουσιν τοὺς ἥλους καὶ ἵχνη τοῦ ξύλου καὶ λόγχην στενὴν. Τὰ κοσμήματα ἦσαν ὀλίγα: ψῆφοι, κωνικά σφονδύλια, ὥραϊον θα-

Εἰκ. 8. Πήλινα ἀγγεῖα τοῦ τάφου Β εἰς Παλιάλωνα Σταμνίων Πεδιάδος.

λάσσιον ὄστρεον τετρημένον πρὸς ἀνάρτησιν καὶ τεθραυσμένος σφραγιδόλιθος.

Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὑπάρξεως καὶ ἄλλων τάφων εἰς τὴν περιοχὴν, ἀλλὰ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθῇ ἐλλείψει περαιτέρω μέσων.

Δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διακριθῶσιν ἂν ὁ συνοικισμὸς ἦτο ὅπου τὸ σημερινὸν χωρίον Σταμνιοί. Τοῦτο φαίνεται πιθανόν, διότι παρατηρήθησαν λείψανα οἰκημάτων ἀρχαίων παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου. Βορείως τοῦ χωρίου, ἐπὶ λόφου κατέναντι τῆς θέσεως Παλιάλωνα, διακρίνονται σπηλαιώδεις τάφοι, ἴσως ἀποτελοῦντες ἕτερον νεκροταφεῖον.

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑΙ ΤΑΦΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΜΝΙΩΝ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

Βασιζόμενος εἰς πληροφορίας ἀνευρέσεως γεωμετρικῶν ἀγγείων εἰς δύο θέσεις, μίαν παρὰ τὸ Καβοῦσι Ἐπισκοπῆς καὶ δευτέραν νοτιῶς τοῦ

χωρίου Σταμνιοὶ καὶ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδόν, κατηύθυνα τὴν ἔρευναν πρὸς ἀναζήτησιν τῶν γεωμετρικῶν νεκροταφείων. Δυστιχῶς ἡ ἔρευνα ἐλλείψει χρόνου καὶ μέσων δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐπεκταθῇ, ὅμως ἀνεκαλύφθησαν ὠρισμέναι ταφαὶ ἐντὸς πίθων καὶ καλπῶν. Εἰς τὸ Καβοῦσι ἀνεύρομεν ταφικὸν πίθον μικροῦ ἀναστήματος καὶ ἀκόσμητον (εἰκ. 9 ἀριστερά). Ὁ ἐντὸς αὐτοῦ σκελετὸς εἶχεν ἐξαφανισθῇ κονιορτοποιηθείς. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐτέθη μόνον ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ. Μικρὰ πρόχους καὶ κυαθί-

Εἰκ. 9. Γεωμετρικοὶ πίθοι καὶ συνοδεύοντα μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ ταφῶν εἰς Καβοῦσι Ἐπισκοπῆς καὶ παρὰ τὸ χωρίον Σταμνιοί.

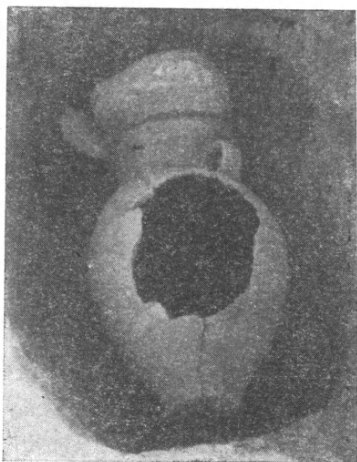
διον ἀνευρέθησαν παρὰ τὸν πίθον. Πρὸ ἐτῶν εἰς τὸν αὐτὸν ἀγρόν, ἀλλ' εἰς ἄρκετὴν ἀπόστασιν, ἀνευρέθη σειρά γεωμετρικῶν ἀγγείων παραδοθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον.

Εἰς τὴν ἄλλην θέσιν, ἐγγὺς τοῦ χωρίου Σταμνιοί, ἀνεκαλύφθη ἕτερος πίθος, ὑψηλότερος καὶ στερεώτερον κατεσκευασμένος (εἰκ. 9 δεξιὰ). Ὁ χωρικός, ὅστις τὸν ἀνεκάλυπεν ὑποπτευθεὶς ὑπαρξιν θησαυροῦ ἐτρύπησε τὸν πίθον, τοῦ ὁποίου τὸ στόμιον ἐφράσσετο ὑπὸ μεγάλου λίθου (εἰκ. 10). Δύο μικραὶ οἰνοχόαι ἀνευρέθησαν παρὰ τὸν πίθον. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ πίθος ἀνευρέθη κενός, τοῦ σκελετοῦ πιθανῶς κονιορτοποιηθέντος. Ἐρευνήσαντες κύκλῳ ἀνεύρομεν καὶ ἄλλην ταφὴν ἐντὸς κάλπης σφαιρικῆς,

διακοσμουμένης ὑπὸ συστήματος κύκλων μὲ κυκλίσκους ἐντὸς αὐτῶν. Ἡ κάλπη ἦτο ἐντὸς σκάμματος ἀρκετὰ εὐρυχώρου, τοποθετημένη κεκλιμένη καὶ στερεωμένη κατὰ τὴν βάσιν της μὲ ἓνα λίθον (σχεδ. εἰκ. 11).

Ἡ κατασκευὴ τοῦ γειτονικοῦ ἄλωνίου κατέστρεψεν, ὥς φαίνεται, καὶ ἄλλους τάφους, πάντοτε ὅμως ὑπάρχει ἡ πιθανότης ὅτι μᾶλλον ἐπιμελὲς ἔρευνα θὰ ἀποκαλύψῃ καὶ ἄλλους τάφους.

Ἀμφότεροι οἱ πίθοι χρονολογῶνται ἤδη εἰς τὴν καθαρῶς γεωμετρικὴν ἐποχὴν, ἀνήκοντες ἴσως εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Η' π. Χ. αἰῶνος. Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι ἡ ἐντὸς μεγάλων πίθων ταφὴ ἐσυνηθίζετο ἐν Κρήτῃ κυρίως κατὰ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς χρόνους.

Εἰκ. 10. Ταφικὸς πίθος Σταμινῶν Πεδιάδος (ὡς εὐρέθη).

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΤΑΦΑΙ ΣΤΑΜΙΝΩΝ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

Εἰκ. 11. Κάτωψις τάφων μὲ πίθους εἰς τὴν περιοχὴν Σταμινῶν Πεδιάδος.

24β. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ 1952 ἐνήργησα ἐκτεταμένην ἔρευναν εἰς τὴν περιοχὴν Σητείας δαπάναις καὶ πάλιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μὲ λίαν σημαντικὰ ἀποτελέσματα.

Δύο ἦσαν οἱ ἀρχικῶς εἰς τὴν ἔρευναν προτεθέντες σκοποί: Ἡ ἀνεύρεσις τοῦ μεσομινωικοῦ ἱεροῦ, ἐκ τοῦ ἀποθέτου τοῦ ὁποίου προῆλθον τὰ σπουδαῖα εἶδωλα Πισκοκεφάλου τὰ δημοσιευθέντα εἰς «Κρητικά Χρονικά», τόμ. Ε' σ. 96 κ.ἐξ. καὶ ἡ ἐξερεύνησις τοῦ δρόμου τοῦ σπουδαίου ΥΜ ΙΙΙ θολωτοῦ τάφου Ἀχλαδίων, τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπ' ἐμοῦ πρὸ τοῦ πολέμου. Ἡ πραγματοποιήσις τῶν ὡς ἄνω σκοπῶν ἔφερε περαιτέρω εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἄλλων σημαντικῶν ἀρχαιοτήτων, πάντοτε εἰς τὴν περιφέρειαν Σητείας.

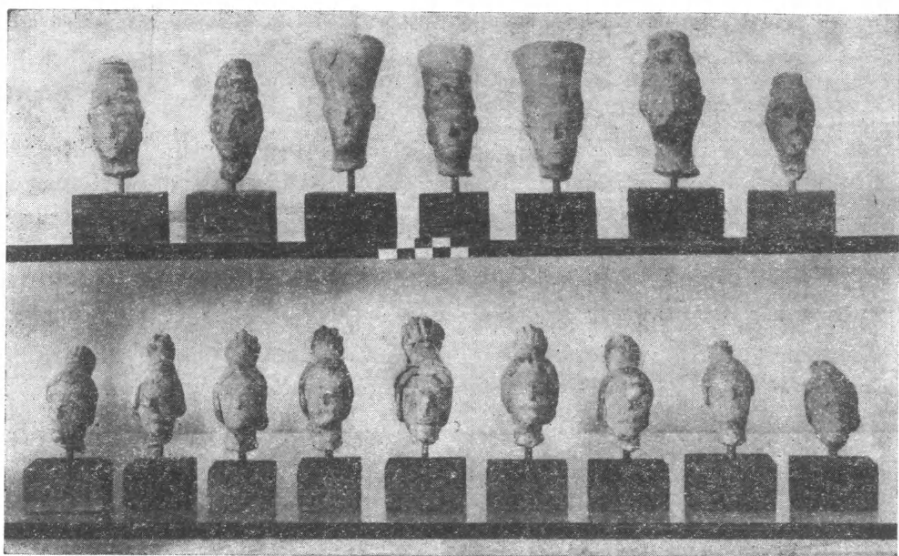
Α) ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΠΙΣΚΟΚΕΦΑΛΟΥ ΣΗΤΕΙΑΣ

Ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου Κατρίνια, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων λεπτῶν ΝΔ τοῦ χωρίου Πισκοκεφάλου, τὸ ὁποῖον ἀπέχει μόλις τέσσαρα χιλιόμετρα ἀπὸ τὸν Λιμένα Σητείας, εἶχον εὐρεθῇ ἐπανειλημμένως καὶ κατὰ διαστήματα σημαντικὰ εἰδώλια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ὥς καὶ ὁμοιώματα ἑνὸς περιέργου ζωῦφιου, τὸ ὁποῖον ἀνεγνωρίσθη ὡς κἀνθαρος «ρινόκερος ὁ ὀρύκτης». Τῶν εἰδωλίων τούτων ἄλλα μὲν ἐπωλήθησαν ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, ἄλλα κατεσχέθησαν καὶ περιήλθον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, δύο δὲ ἡ τρία ἐλλιπῇ περισυνελέγησαν ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου πρὸ πολλῶν ἐτῶν. Ὡραιοτάτῃ κεφαλῇ γυναικείου πηλίνου εἰδωλίου ἐδημοσιεύθη ὡς μινωικὴ ὑπὸ τοῦ Valent. Müller καὶ ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Helm. Bossert. Ὅμως ὑπῆρχε πάντοτε διαμφισβήτησις περὶ τῆς χρονολογίας καὶ ἐρευνηταὶ τινες τὰ ἐθεώρησαν ἑλληνιστικά.

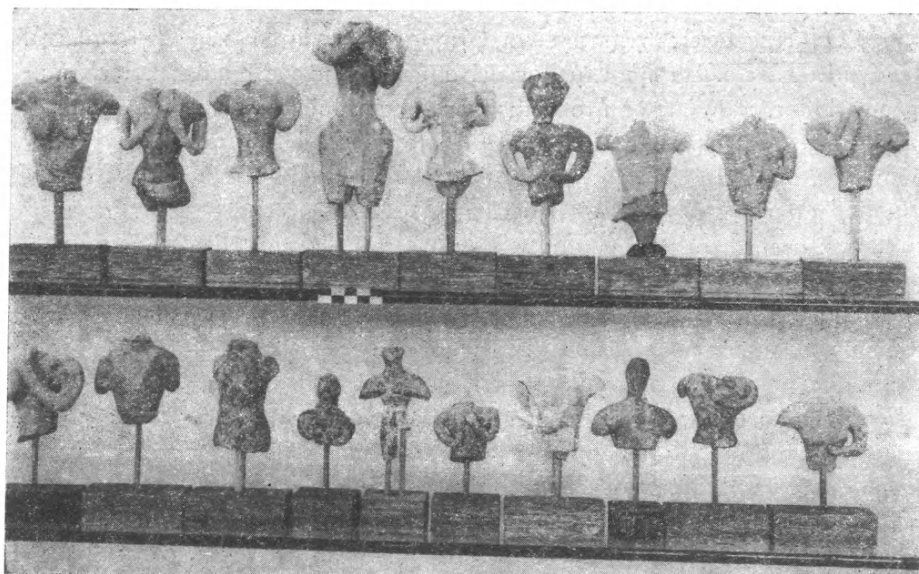
Παρὰ τὸν μακρὸν χρόνον, ὅστις παρήλθεν ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν εἰδωλίων τούτων, κατῶρθωσα νὰ ἐντοπίσω τὴν ἐρευναν καὶ ἀνέσκαψα συστηματικῶς τὸν χώρον εἰς ἱκανὸν βάθος καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασίν του. Περισυνέλεξα οὕτω μέγα πλῆθος λίαν ἀξιολόγων εἰδωλίων, δυστυχῶς εἰς τεμάχια. Ἡ ἀνακαλυφθεῖσα σειρὰ εἶναι ἡ σπουδαιότερα μέχρι σήμερον τῆς μινωικῆς πηλοπλαστικῆς, κατὰ πολὺ ἀνωτέρα τῆς γνωστοτάτης ἐκ Πετσοφᾶ Παλικάστρου.

Ὁ ἀνασκαφεὶς χώρος εἶναι ζήτημα ἂν εἶναι ὁ κύριος ἀποθέτης. Πράγματι τὰ εἰδώλια ἦσαν μεμονωμένα ἢ κατὰ μικρὰς ομάδας καὶ εἰς διάφορον βάθος, πολλάκις δὲ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀφαιρεθοῦν μεγάλοι ὄγκοι χώματος μέχρις ὅτου ἀνευρεθοῦν ὀλίγα τεμάχια. Μόνον εἰς ἓν σημεῖον ἀνευρέθησαν δύο ἀγγελῖα μεγάλα εἰς τὴν θέσιν των, εἶδος χυτῶν ἢ πιθιδίων καὶ παρ' αὐτὰ ὑπῆρχεν ἱκανὸς ἀριθμὸς εἰδωλίων. Ὑπέθεσα ὅτι τὰ πλεῖστα παρεσῦρθησαν ἐξ ὑψηλοτέρων στρωμάτων. Δυστυχῶς ὅμως πολλαὶ δοκιμαὶ γενόμεναι καθ' ὅλην τὴν κλιτὺν καὶ μάλιστα περὶ τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου (ἐκ τῆς ὑποθέσεως ὅτι πρόκειται περὶ ἱεροῦ κορυφῆς) οὐδὲν ἀπέδωσαν. Μέλανα στρώματα τέφρας συνήντησα εἰς ὠρισμένα στρώματα, ἀλλὰ δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ πυρῶν τελετουργικῶν, ἀναλόγων πρὸς τὰς διαπιστωθείσας ἀλλαχοῦ. Δυστυχῶς ὁ ἀποθέτης εἶχεν ἐπιφανειακῶς διαταραχθῇ ὑπὸ τῶν λαθραίως ἐπὶ μακρὸν ἀνασκαψάντων καὶ προφανῶς μέγα πλῆθος ἐκ τῶν ἀναθημάτων ἐξηφανίσθη.

Ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἱεροῦ ἐπιβεβαιοῦται ἀμέσως ἐκ τοῦ τύπου τῶν εἰδωλίων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, λατρευτῶν τῆς θεότητος, ἐκ τῶν πηλίνων μικρογραφικῶν ἱερῶν, τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν, ὥς καὶ τῶν παμπληθῶν ὁμοτύπων κανθάρων τοῦ μνημονευθέντος εἴδους.

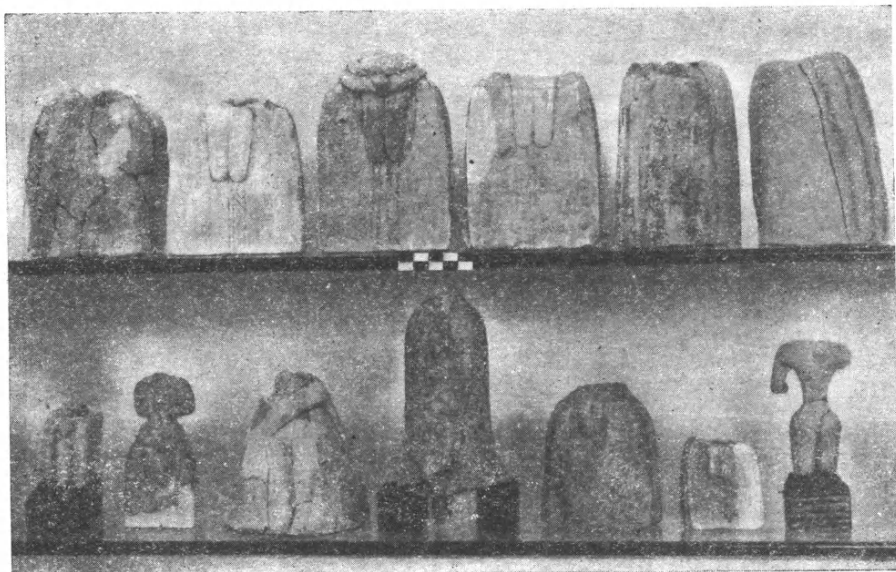
Εἰκ. 12. Κεφαλαὶ πηλίνων ΜΜ εἰδωλίων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν λατρευτῶν τῆς θεότητος ἐκ τοῦ ἱεροῦ Πισκοκεφάλου Σητείας.

Εἰκ. 13. Κορμοὶ πηλίνων ΜΜ εἰδωλίων ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Πισκοκεφάλου Σητείας.

Πολλὰ τῶν εἰδωλίων εἶναι εὐμεγέθη καὶ εἶναι λίαν ἐπιμελεημένης ἐργασίας, θαυμάσαι δὲ εἶναι ἰδίως αἱ κεφαλαὶ τῶν γυναικείων εἰδωλίων. Ἀτυχῶς ἐλάχιστα εἰδώλια κατέστη δυνατόν νὰ συναρμολογηθοῦν ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλὰ καὶ ὥς ἔχουν εἶναι λίαν ἐντυπωσιακά. Ἀναλυτικώτερον τὰ εὐρήματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1) Εἰδώλια γυναικῶν. Φέρουν σχεδὸν πάντοτε κομμώσεις λίαν περιτέχνους μὲ ὑψηλὸν κρώβυλον, διαδεδεμένον διὰ πλατείας ταινίας ἢ ὑψηλοῦς

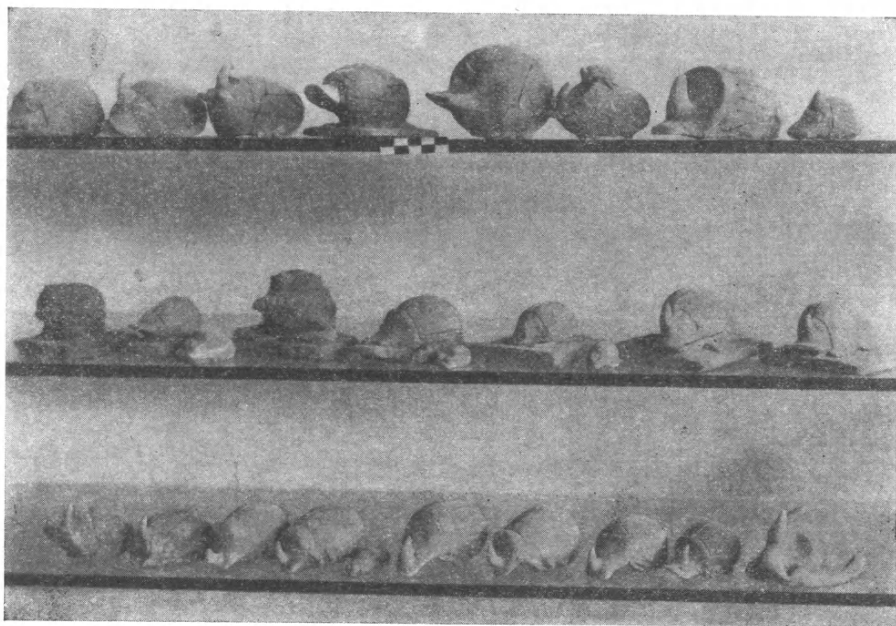

Εἰκ. 14. Τμήματα πηλίνων MM εἰδωλίων γυναικῶν λατρευτῶν τῆς θεότητος, ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Πισκοκεφάλου Σητείας.

πρὸς τὰ ἄνω διανοιγομένους πόλους (εἰκ. 12). Ἔχουν γυμνὸν τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ ἢ φέρουν εὐρέως διανοιγόμενον περικόρμιον (εἰκ. 13). Τὰ στήθη δηλοῦνται σχεδὸν πάντοτε, ἐνίοτε μάλιστα ἐξέχοντα ἢ πλαδαρῶς καταπίπτοντα. Ὁρισμέναι γυναῖκες παρίστανται ἔγκυοι, ὥστε νὰ συνάγεται ὅτι ἡ ἀνάθεσις ἐγένετο διὰ προστασίαν τῆς μητρότητος. Αἱ κάτω ἐσθῆτες (φοῦσαι) (εἰκ. 14) εἶναι συνήθως πλατεῖαι, ἐπιπεδούμεναι ἢ καμπυλούμεναι ἔμπροσθεν καὶ ἔχουσαι εἰς τὰ πλάγια ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς πτυχώσεις· συγκρατοῦνται διὰ διπλῆς ζώνης, τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα καταπίπτουν πρὸς τὰ ἔμπροσ. Εἰς μίαν περίπτωσιν ἡ φοῦστα εἶναι κωδωνοειδῆς καὶ ἀναδιπλοῦται ἔμπροσθεν ἄλλῃ, κωνικῶς μορφουμένη, ἔχει πλατεῖαν παρυφὴν ἐπεκτεινομένην εἰς ζώνην. Ἡ στάσις, καθ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῇ, εἶναι ἡ γνωστὴ

στάσις προσευχῆς, καθ' ἣν αἱ χεῖρες φέρονται πρὸς τὸ στήθος ἢ ἡ μία κατέρχεται πρὸς τὴν κοιλίαν.

2) Εἰδώλια ἀνδρῶν. Καὶ ταῦτα εἶναι εἰδώλια λατρευτῶν τῆς θεότητος, φερόντων τὰς χεῖρας πρὸς τὸ πρόσωπον ἢ ἐπὶ τοῦ στήθους (εἰκ. 13 - 14). Ἐν εἶναι ἀκριβέστατα τοῦ γνωστοῦ τύπου ἐκ Πετσοφᾶ (εἰκ. 13, μέσον τῆς κάτω σειρᾶς). Ὡρισμένοι κεφαλαὶ ἀνδρῶν φέρουν πόλον μὲ παχὺν δακτύλιον

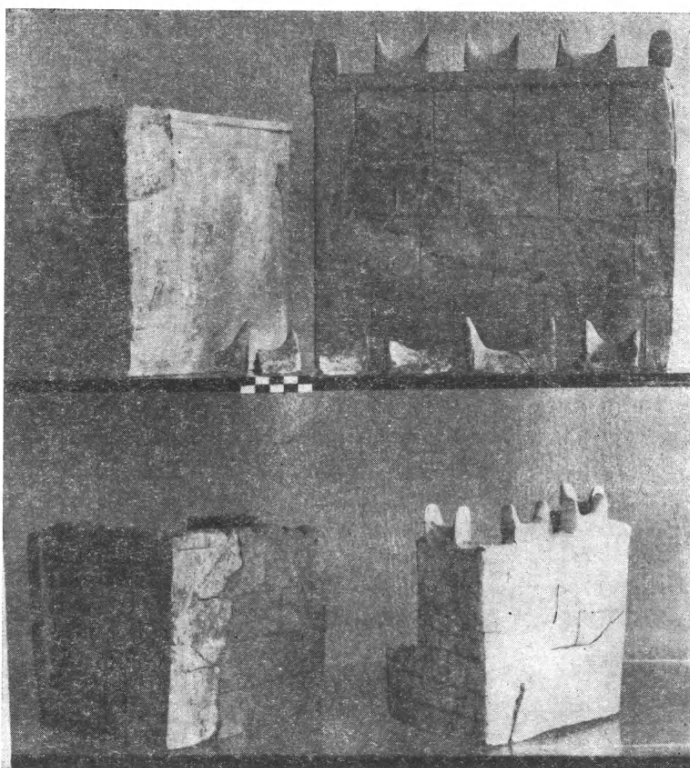

Εἰκ. 15. Ὅμοιώματα ἐκ πηλοῦ τοῦ κολοπτέρου «ρινόκερος ὁ ὀρύκτης» ἐκ τοῦ Ἱεροῦ Πισκοκεφάλου Σητείας.

(εἰκ. 12), ἄλλαι δὲ ἐμφανίζουν περίτεχνον ἐπίσης κόμμωσιν μὲ βοστρυχίδια κύκλω, δεικνύουσαι ὅτι καὶ οἱ ἄνδρες ἐπεμελοῦντο ἰδιαίτερος τῆς ἐμφανίσεώς των. Ἐν τῶν ἀνδρικῶν εἰδωλίων φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου τὸ κολοόπτερον ἔντομον (εἰκ. 13, τὸ ἔβδομον τῆς ἄνω σειρᾶς), τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀναρριχᾶται ἐπὶ μιᾶς ἐσθῆτος γυναικός (εἰκ. 14, πρῶτον τῆς κάτω σειρᾶς). Τοῦτο δεικνύει ὅτι τὰ ὁμοιώματα τῶν ἐντόμων ἀντιτίθεντο εἰς τὴν θεότητα.

3) Πλῆθος ὁμοιωμάτων κολοπτέρων ἐντόμων τοῦ εἴδους «ρινόκερος ὁ ὀρύκτης» ἀνεκαλύφθησαν, ἄλλα βαίνοντα ἐπὶ βάσεων μορφῆς πλακιδίου, ἄλλα ἐλεύθερα, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ πόδες ἀπεδόθησαν κάτωθεν ἀνάγλυφοι (εἰκ. 15). Ἡ στάσις τῶν ἐντόμων ποικίλλει, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ρύγ-

χους, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἀνυψοῦται, ἄλλοτε χαμηλώνει πρὸς τὴν γῆν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ μικρὸν κέρας καὶ ὁ δακτύλιος τοῦ αὐχένος. Συνήθως ἀποδίδονται χαρακτῶς τὰ κελύφη τοῦ κολεοπτέρου. Ἐν τῶν ὁμοιωμάτων φέρει τὸ μικρὸν τοῦ ἐπὶ τῆς ράχεως τὸ (ἕκτον τῆς ἄνω σειρᾶς). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὸν χώρον τῆς ἀνασκαφῆς περισυνελέγη παρ' ἡμῶν μέγα πλῆθος τῶν

Εἰκ. 16. Πήλινα μικρογραφικὰ ἱερά ἐκ τοῦ ΜΜ ἀποθέτου Ἱεροῦ Πισκοκεφάλου Σητείας.

κολεοπτέρων τούτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν βεβαίως πολὺ μικρότερον μέγεθος ἀλλὰ ἔχουν ὅλα τὰ χαρακτηριστικά, ἅτινα ἀπεδόθησαν εἰς τὰ ὁμοιώματά των.

4) Μικρογραφικὰ ἱερά (εἰκ. 16). Εἶναι τοῦ τύπου ὅστις ἐγένετο γνωστός ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ. Κατέστη δυνατόν νὰ συμπληρωθοῦν τέσσαρα, ὑπάρχουν ὅμως τεμάχια καὶ ἄλλων. Δύο φέρουν τμήματα τῶν διπλῶν κεράτων ἐπὶ τοῦ γείσου των. Ἀποδίδεται γραπτῶς ἢ χαρακτῶς ἡ ἰσοδομικὴ κατασκευὴ τοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ ἓν ὁμοίωμα εἶναι πλαγίως γωνιακῶς τετμημένον. Ἐπ' αὐτοῦ διακρίνονται ὠρισμένα ἴχνη, τὰ ὁποῖα

δεικνύουν ὅτι ὑπῆρχον ἴσως καὶ ἄλλα ὄντα προσκεκολλημένα, ἴσως πτηνὰ ἢ ἔντομα. Εἰς τὸ ἔδαφος πράγματι ἐνὸς ἄλλου δηλοῦνται ἀδρῶς ἀναγλύφως τινὰ τῶν κολοοπέρων, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος.

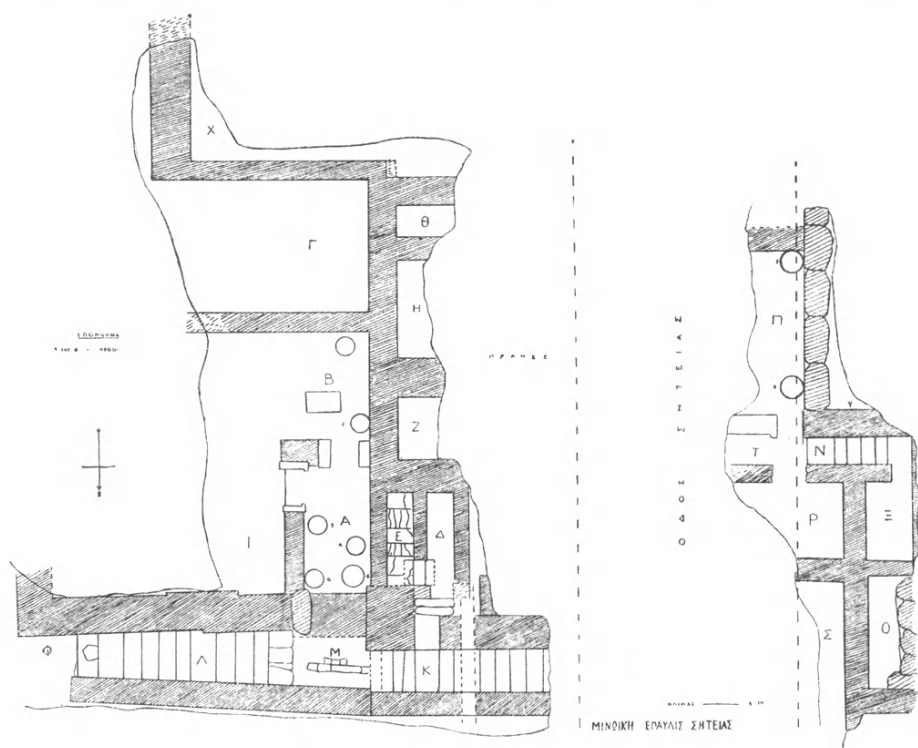
5) Ἡ κεραμεικὴ εἶναι ὀλίγη παρὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν περισυλλεγόντων ὀστράκων. Ἀνευρέθησάν τινα κύπελλα τῆς MM II περιόδου ὡς καὶ πήλινος δίμυξος λύχνος, καμαραῖκα ὄστρακα μὲ ρόδακας ἀκτινωτοῦς, χύτραι καὶ πιθίδια. Ὡρισμένα τεμάχια πείθουν ὅτι τὸ ἱερὸν ἐχρησιμοποιήθη μέχρι τοῦ τέλους τῶν MM III χρόνων, διότι ἐμφανίζουν τὴν δίχρωμον τεχνικὴν τῆς μεταβατικῆς MM IIIβ περιόδου. Καθόλου φαίνεται ὅτι ὁ ἀποθέτης τοῦ ἱεροῦ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν MM II - III περίοδον.

B) ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΑΥΛΙΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Τυχαίως κατὰ τὴν καθοδὸν μας ἀπὸ Πισκοκεφάλου εἰς Σητεῖαν παρετηρήθη ὑπὸ τῆς κ. Πλάτωνος τοίχος μὲ ὀγκώδεις λίθους, ὅστις μοὶ ὑπεδείχθη ὡς μινωικός. Ἡ ἐξέτασις μὲ ἔπεισεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐκτεταμένου οἰκήματος καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ Πισκοκεφάλου ἤρχισα τὴν ἐρευνάν του.

Ἀπεδείχθη ὅτι ἐπρόκειτο ὄχι περὶ δευτερευούσης οἰκίας ἀλλὰ περὶ ἐκτεταμένου μεγάρου, μᾶλλον ἐπαύλεως, ἀνηκούσης εἰς τὴν MM IIIβ - YM Ia ἐποχὴν. Δυστυχῶς διεπιστώθη ὅτι ἡ νεωτερικὴ ὁδὸς Σητείας - Πισκοκεφάλου διήλθε διὰ μέσου τοῦ μεγάρου καὶ τὸ ἔκοψεν εἰς δύο τμήματα. Ὑπάρχει μικρὰ ἐλπίς ὅτι ὑπὸ τὴν ὁδὸν σώζονται ὠρισμένα λείψανα τοῦ οἰκήματος. Ἐρευνα κατὰ τὰ κράσπεδα ἐνισχύει τὴν ἐλπίδα ταύτην. Ἄνω τῆς ὁδοῦ ἐξετείνεται τὸ μέγαρον ὄχι, ὡς φαίνεται, εἰς μεγάλον βάθος, ἀνατολικῶς ὅμως ταύτης ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξε τὴν μεγάλην ἔκτασιν ὡς καὶ τὴν ἰσχυρὰν κατασκευὴν τοῦ μεγάρου. Ἀτυχῶς καὶ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τελευταῖται καλλιεργητικαὶ ἐργασίαι, γενόμεναι διὰ μπουλντόζας, ἐπέφερον ὄχι μικρὰν καταστροφὴν. Πολλοὶ κυβόλιθοι ἐξήχθησαν ὑπὸ τοῦ ιδιοκτῆτου ἵνα κατασκευάσῃ φράγμα διὰ τὸν ποταμόν. Παρὰ ταῦτα τὸ ἀπομένον εἶναι εἰσέτι λίαν σημαντικόν, ὡς ἀποδεικνύει τὸ παρατιθέμενον σχέδιον (εἰκ. 17). Ἀπεκαλύφθη ὁ ἰσχυρότατος τοίχος τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως ἐκ λίαν ὀγκωδῶν πελεκητῶν λίθων, ἀλλ' ἡ μεγάλη ἐπίχωσις ἡμπόδισε τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀνασκαφὴν του. Κατὰ τὴν βάσιν του ἀνευρέθη θρυμματισμένος εἰς πλεῖστα ὅσα τεμάχια ὑπὸ καταπεσόντων λίθων πίθος μὲ πλατέα χεῖλη. Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις τῆς κλίμακος τοῦ μεγάρου (εἰκ. 18). Αὕτη διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα καὶ βαίνει ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς· ἡ ἄνω πτέρυξ εἶναι στενωτέρα καὶ ἔχει δώδεκα βαθμίδας· ἡ κάτω, καίτοι πλατυτέρα, βαίνει βαθμηδὸν στενουμένη καὶ ἔχει δώδεκα εἰσέτι βαθμίδας. Ἡ κλίμαξ εἶναι μία τῶν σπουδαιότερων μέχρι σήμερον ἀποκαλυφθεισῶν μινωικῶν κλιμά-

κων. Τὰ δύο περὺγιά της ἐνώνονται διὰ πλακοστρώτου κεφαλосκάλου. Δύο στενὰ διαμερίσματα, τὸ ἐν βαθύτερον τοῦ ἄλλου καὶ πλακόστρωτον, μὲ εἴσοδον ἐκ τοῦ ἄνω σκέλους τῆς κλίμακος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι παρὰ τὸ θυρωρεῖον τοῦ μεγάρου (εἰς τὴν εἰκ. 18, ὅπου ἡ πυκνότερα ὁμάς ἐργατῶν). Τρία δωμάτια, εὐρίσκοντο νοτίως τῆς κάτω κλίμακος. Προφα-

Εἰκ. 17. Κάτοψις τῆς μινωικῆς ἐπαύλεως Σητείας, διχοτομημένης ὑπὸ τῆς δημοσίας ὁδοῦ.

νῶς τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ἀποθήκαι. Τὸ τρίτον, μὲ ἐπὶ χρίστον δάπεδον καὶ κονίαμα εἰς τοὺς τοίχους, δὲν εἶναι φανερὸν εἰς τί ἐχρησιμοποιήθη. Τοῦ Β (βλ. σχέδιον) τὸ πρόσθιον τμήμα καὶ ὁλόκληρον τὸ Ι κατεστράφη κατὰ τὴν καλλιέργειαν. Εἰς τὴν ἀποθήκην Α ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν τέσσαρες πίθοι, διασωζόμενοι μόνον κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν τμήμα. Φέρουν λαβὰς καὶ σχοινίην διακόσμησιν καὶ ὁ τύπος των εἶναι τῆς ΜΜ ΙΙΙβ περιόδου. Δύο ἄλλοι πίθοι ἦσαν εἰς τὴν ἀποθήκην Β, ὅπου ὑπάρχει καὶ μεγάλη πλάξ ὀρθογώνιος ἐσφηνωμένη ἐντὸς τοῦ ἐπιχρίστου δαπέδου. Ἄλλα κινητὰ εὐρήματα δὲν εὐρέθησαν, ἐξαιρέσει πολυαριθμῶν ὀστράκων. Τὰ διαμερίσματα

Ζ, Η καὶ Θ δὲν εἶναι δωμάτια κατοικίας, διότι οἱ τοῖχοί των στηρίζονται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις καὶ εἶναι ἀνώμαλος ἐντὸς αὐτῶν. Πιθανῶς εἶναι θεμέλια διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα ἐστήριζαν τὰ διαμερίσματα τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου.

Τὸ πέραν τῆς δημοσίας ὁδοῦ τμήμα δὲν ἀνεσκάφη ἐξ ὁλοκλήρου· διακρίνονται τρία δωμάτια, Ο, Ξ καὶ Υ. Τῶν δωματίων Σ, Ρ καὶ Π σώζονται ἐλάχιστα λείψανα λόγῳ τῆς καταστροφῆς των ὑπὸ τῆς ὁδοῦ. Τὸ τελευταῖον ἀσφαλῶς ἦτο ἀποθήκη, ἀφοῦ δύο πίθοι ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν, σφζόμενοι μόνον κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος. Διὰ τοῦ διαδρόμου Τ ἔφθανέ

Εἰκ. 18. Ἡ κλίμαξ τῆς μινωικῆς ἐπαύλεως Σητείας ἐξ Ἀνατολῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς.

τις εἰς μικρὰν κλιμακίδα ἐξ βαθμίδων (Ν), δίδουσαν εἴσοδον εἰς τὸ δωμάτιον Ξ. Εἰς τὸν διάδρομον ὑπάρχει βάσις παραστάδος μεγάλης θύρας.

Ἡθέλησα νὰ διερευνήσω ἂν ἡ μεγάλη κλίμαξ ὠδήγει εἰς περαιτέρω διαμερίσματα. Ἀπεκαλύφθη διὰ βαθείας δοκιμαστικῆς σκαφῆς ὅτι οὐδὲν ὑπῆρχε πέραν τῆς τελευταίας βαθμίδος. Εἰς παμμέγιστος ὀγκόλιθος εἶχε καταπέσει εἰς μέγα βάθος καὶ ἐστηρίζετο μὲ τὴν ἀκμὴν του ἐπὶ στρώματος ἄμμου. Ἀπασαὶ αἱ ἐνδείξεις λοιπὸν πείθουν ὅτι ὁ ποταμός, ὅστις σήμερον ρέει ὀλίγον ἀνατολικώτερον, διήρχετο ἀκριβῶς πρὸ τοῦ μεγάρου καὶ ὅτι διὰ τοῦ ποταμοῦ ἔφθανέ τις εἰς τὴν εἴσοδον. Πιθανῶς τὸ μέγαρον εἶχε καὶ ἄλλην εἴσοδον πρὸς τὴν μινωικὴν ὁδόν.

Ἀνιχνεύθησαν περαιτέρω τοῖχοι τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως καὶ διειστώθη ὅτι ἡ ἑκτασις τῆς ἐπαύλεως εἶναι σημαντικὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συνεχισθῇ διὰ τὴν ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τοῦ μεγάρου. Ἦδη ἐστρεψάμεν διὰ τεχνικῶν ἐργασιῶν τὴν κλίμακα καὶ τὸ θυρωρεῖον, ἀποκαθιστώντες αὐτὸ εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφήν.

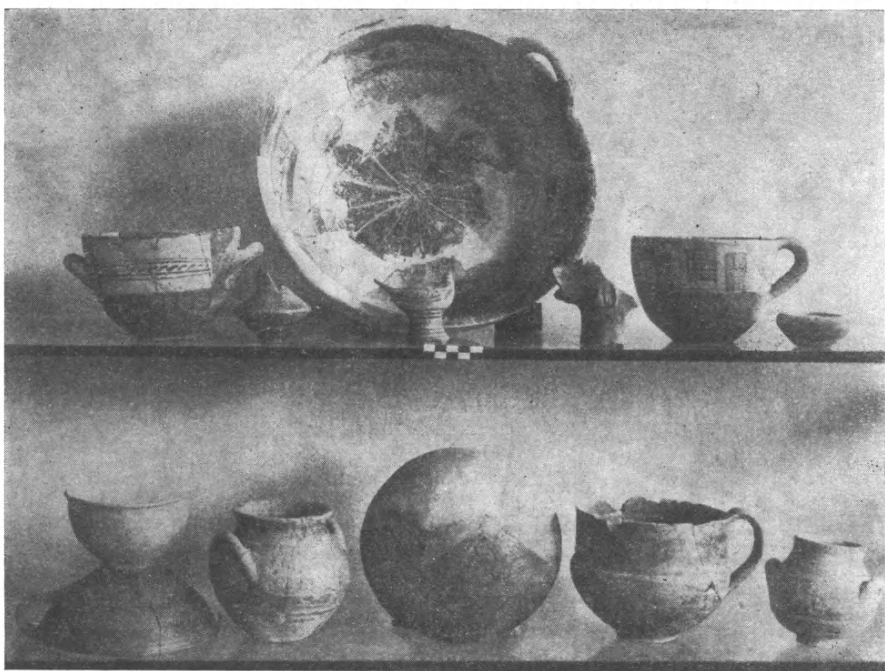
Γ) ΥΜ ΙΙΙ ΤΑΦΟΣ ΚΑΤΩ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Βορείως τοῦ χωρίου Κάτω Ἐπισκοπὴ τῆς αὐτῆς περιοχῆς Πισκοκεφάλου Σητείας ἀνεσκάφη ὑπὸ χωρικοῦ τάφος μὲ σαρκοφάγους, τῶν ὁποίων μέρος κατεστράφη. Ὁ τάφος εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ἡπίας κλιτύος τοῦ λόφου «στὰ Ἑλληνικά», ὅπου ἀφθονα παρατηροῦνται λείψανα ἀρχαίων κτηρίων, ὥς φαίνεται ἐκ τῶν ὀστράκων καὶ τῶν ἐκεῖ περισυλλεγέντων νομισμάτων ἑλληνικῆς καὶ ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς. Τὸ σχῆμα τοῦ θαλάμου δὲν διεκρίνετο πλέον λόγῳ τῆς γενομένης καταστροφῆς, τὸ κάτω τμήμα ὅμως μιᾶς κιβωτισχίμου καὶ μιᾶς λουτροειδοῦς λάρνακος εὐρίσκοντο εἰσέτι κατὰ χώραν. Τὰ κτερίσματα ἦσαν ἀγγεῖα κοινὰ καὶ ἐν χαλκοῦν κάτοπτρον. Ἡ ὑπαρξίς ἄλλων τάφων εἶναι ἀσφαλῆς, δὲν ἐκρίθη ὅμως σκόπιμον νὰ ἐπεκταθῇ ἐκεῖ ἡ ἀνασκαφὴ.

Δ) ΤΑΦΙΚΟΝ ΣΠΗΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ Εἰς ΜΠΕΡΑΤΙ ΠΙΣΚΟΚΕΦΑΛΟΥ

Κατὰ τὴν ἐξαγωγήν διὰ δυναμίτιδος πέτρας ἐκ λόφου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πισκοκεφάλου - Μαρωνιάς καὶ εἰς θέσιν Μπεράτι ἦλθον εἰς φῶς ἀγγεῖα τινα, τὰ ὅποια προσεκομίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνευρόντος ἐργάτου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ Πισκοκεφάλου. Δι' αὐτοψίας διεπιστώθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ταφικοῦ σπηλαίου χρησιμοποιηθέντος κατὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν καὶ γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ ἀνασκαφῇ ἀμέσως ὁ χώρος διὰ τὴν διάσωσιν τῶν κτερισμάτων, τὰ ὅποια ἐκινδύνουν ἐξ ὁλοκλήρου νὰ ἐξαφανισθοῦν. Δυστυχῶς τὸ ταφικὸν σπήλαιον, τὸ ὁποῖον, φαίνεται, ἀπῆρτιζον πολλαὶ βαθεῖαι κοιλότητες ἐντὸς τοῦ βράχου, εἶχε καταστραφῇ διὰ καταπτώσεως. Οὕτω κατέστη ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ ἐκκαθάρισις τοῦ χώρου δι' ἀπομακρύνσεως μεγάλου ἀριθμοῦ βράχων, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθοῦν αἱ διὰ ταφὰς χρησιμοποιηθεῖσαι κοιλότητες. Ἡ ἐργασία ἦτο λίαν ἐπικίνδυνος ἐγένετο ὅμως μὲ μεγάλην προσοχήν, ἐπικουρούσης εἰς τὸ ἔργον περισυλλογῆς καὶ τῆς κ. Πλάτωνος. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε σημαντικόν, διότι ἦλθεν εἰς φῶς σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀγγείων (περὶ τὰ τεσσαράκοντα), ἀντιπροσωπευτικῶν τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ καὶ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ τῆς περιοχῆς Σητείας, ὅστις ἐξ ὀλίγων μόνον παραδειγμάτων ἦτο μέχρι σήμερον γνωστός. Τόσον εἰς τὰ σχήματα ὅσον καὶ εἰς τὴν διακόσμησιν παρακολουθεῖ τις τὴν παραγωγήν τῶν ἀνατολικῶν ἐργαστηρίων, ἡ ὁποία διέπε-

ται ἀπὸ τὸ ἀνειμένον ἐπαρχιακὸν πνεῦμα (βλ. εἰκ. 19). Προφανῶς τὸ σπηλαίον εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΥΜ ΙΙγ περιόδου, διότι κατὰ τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν μία σαρκοφάγος κιβωτιόσχημος μετὰ τοῦ καλύμματός της καὶ παρ' αὐτὴν ἀνεστραμμένος ταφικὸς κάδος, ἐπίσης χρησιμεύσας διὰ ταφήν (εἰκ. 20, 21 καὶ 22). Ψευδόστομοι

Εἰκ. 19. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου Μπεράτι Πισκοκεφάλου πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων. Εἰς τὸ μέσον ἄνω ΜΜ ΙΙβ - ΥΜ Ια ἀγγεῖον.

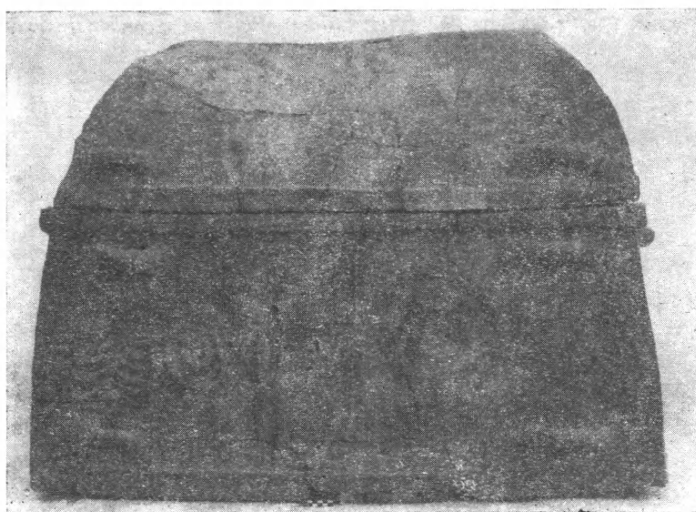
ἀμφορεῖς καὶ τινὰ ἄλλα ἀγγεῖα εἶχον συνοδεύσει τὰς ἀρχικὰς ταφάς. Ἡ σαρκοφάγος ὅμως εἶχε χρησιμοποιηθῇ διὰ ταφάς καὶ κατὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν ἐποχὴν, τῶν ὁσῶν τῆς ἀρχικῆς ταφῆς μετακινήθέντων καὶ ἀποτεθέντων παρὰ τὴν λάρνακα. Ἡ ἐποχὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκεν ἡ τελευταία ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς λάρνακος καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ ὡς πρὸς τὴν σπειροειδῇ διακόσμησιν μὲ τὴν σαρκοφάγον τῆς Κάτω Ἐπισκοπῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν ΥΜ ΙΙ ἐποχὴν φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ ὁ ταφικὸς πίθος μὲ τὴν λεπτὴν σχοινοειδῇ διακόσμησιν καὶ τὸν κρουνὸν εἰς τὸ παρὰ τὸν πυθμένα τοίχωμα (εἰκ. 22). Ἀπομεμονωμένον χρονικῶς εἶναι ἀγγεῖον ὑπὸ μορφὴν εὐρείας καὶ βαθείας λοπάδος μὲ τοξοειδεῖς ἐπὶ τῶν

χειλέων λαβάς, ἔχον χαρακτηριστικὴν διακόσμησιν τῆς MM IIIβ - YM Ia ἐπο-

Εἰκ. 20. Ὁ κάδος καὶ ἡ σαρκοφάγος τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου εἰς θέσιν Μπεράτι Πισκοκεφάλου.

χῆς (μέγαν ρόδακα εἰς τὸν πυθμένα, συστήματα μηνίσκων καὶ στολιδώσεις

Εἰκ. 21. YM III σαρκοφάγος ἐκ τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου Μπεράτι Πισκοκεφάλου.

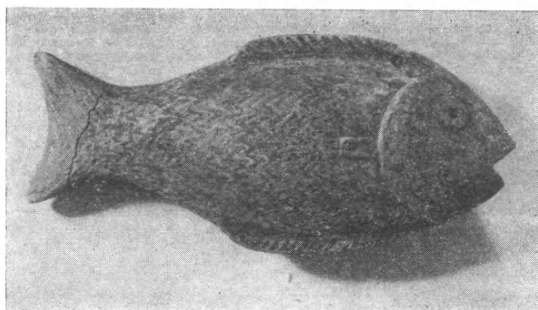
κύκλω· βλ. εἰκ. 19 ἄνω). Τὰ ὄστρακά του ἀνευρέθησαν διεσκορπισμένα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου καὶ εἰς διάφορα ὕψη. Ὅτι τὸ σπή-

λαιον ἐξηκολούθει νὰ χρησιμοποιῆται μέχρι τῆς ἀνατολιζούσης γεωμετρικῆς περιόδου ἀποδεικνύεται ἀπὸ πολλὰ ὄστρακα μὲ ἀνατολίζουσιν διακόσμησιν.

Εἰκ. 22. Κάδος καὶ πίθος ἐκ τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου Μπεράτι Πισκοκεφάλου.

Δυστυχῶς ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολιζόντων ἀγγείων ἦτο πολὺ κακὴ οὕτως ὥστε νὰ μὴ καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀνασυγκρότησίς των. Θαυμασίας τέχνης καὶ

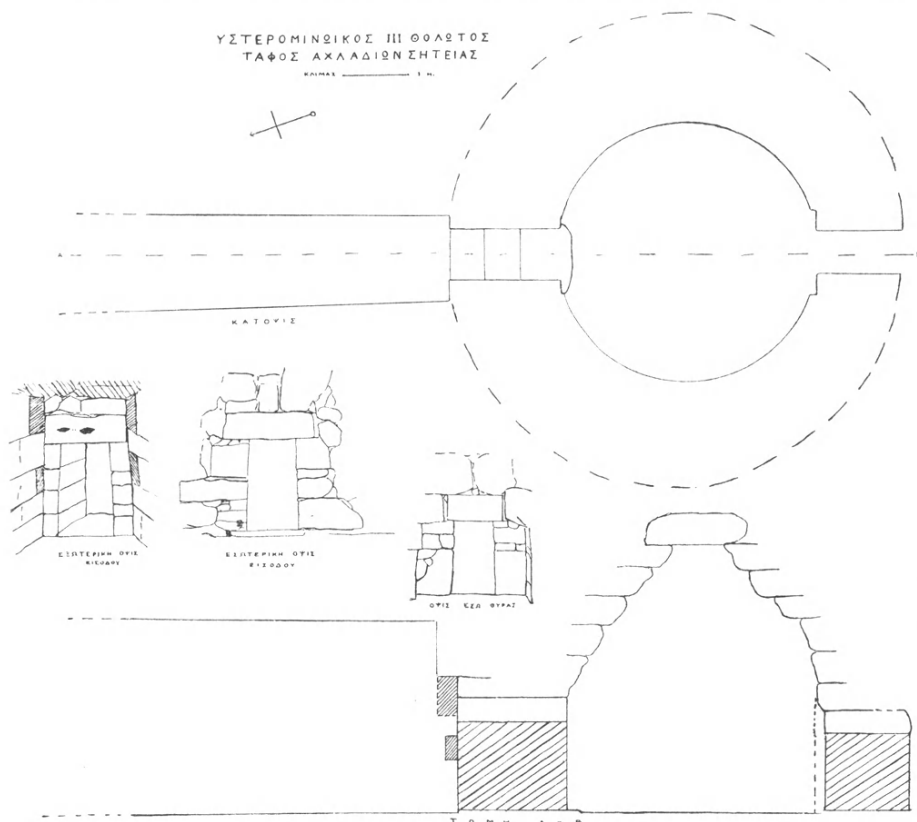
Εἰκ. 23. Πήλινος ἰχθὺς γεωμετρικῶν χρόνων ἐκ τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου Μπεράτι Πισκοκεφάλου.

τεχνικῆς εἶναι μικρὸς πήλινος ἰχθὺς (σκάρος;), ὅστις φαίνεται νὰ ἀνήκει εἰς τὴν γεωμετρικὴν περίοδον (εἰκ. 23).

Ἡ καὺσις τῶν νεκρῶν δὲν ἦτο καθολικὴ εἰς τὸ ταφικὸν σπήλαιον. Πλῆθος ἀκαύστων ὀστέων ἀνευρέθη, τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα εἶχον μετακινήθῃ κατὰ τρόπον ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ τρόπος τῆς ταφῆς.

ᾠρισμένα ὅμως ἀνευρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των κάτω ἀπὸ κοιλώματα τοῦ βράχου· λίθοι εἶχον προστατεύσει τοὺς νεκροὺς τούτους.

Εἶναι πιθανὴ ἡ ὑπαρξίς καὶ ἄλλων ταφικῶν σπηλαίων εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν. Ὑπὸ βράχον εἰς τὴν κατέναντι ὄφρυν λόφου παρατήρησα πύθον συντεθλιμμένον. Ἄλλο ταφικὸν σπήλαιον ἀνεκαλύφθη κατὰ τὴν τελευταίαν

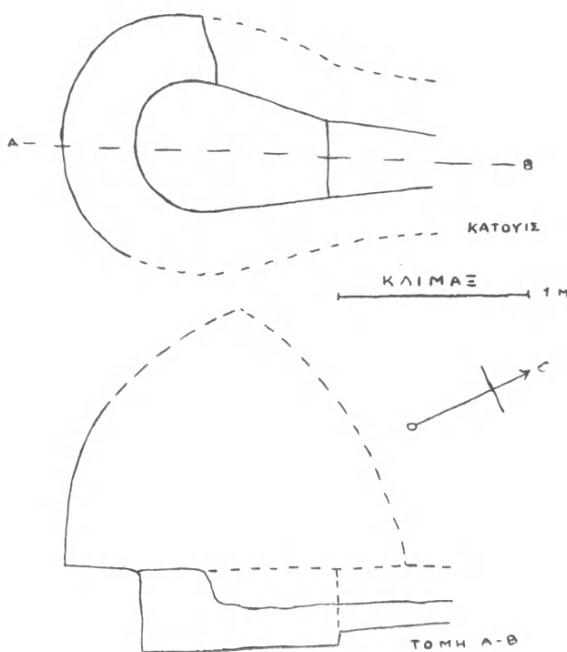
Εἰκ. 24. Κάτοψις, τομὴ καὶ ὄψεις θυρῶν τοῦ ΥΜ ΙΙΙ θολωτοῦ τάφου Ἀχλαδιῶν Σητείας.

ἡμέραν τῆς ἀνασκαφῆς νοτιοανατολικῶς τοῦ χωρίου Πισκοκεφάλου καὶ ἐκ τούτου ἐξήχθησαν δι' ἐντελῶς προχείρου σκαφῆς ἀγγεῖά τινα πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς, πολὺ ἀνάλογα τῶν τοῦ ταφικοῦ σπηλαίου εἰς θέσιν Μπεράτι.

Ε) ΥΜ ΙΙΙ ΘΟΛΩΤΟΣ ΤΑΦΟΣ ΑΧΛΑΔΙΩΝ

Ἡ ἐξερεύνησις τοῦ δρόμου τοῦ σημαντικοῦ τούτου τάφου, τοῦ ὁποίου ὁ θάλαμος εἶχεν ἀνασκαφῇ ὑπ' ἐμοῦ, εἰς θέσιν Πλατύσκινος Ἀχλαδίων, πρὸ

τοῦ πολέμου, ὑπῆρξεν εἰς τῶν προτεθέντων ἀρχικῶν σκοπῶν τῶν ἀνασκαφῶν Σητείας. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐπεβάλλετο ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ δημοσίευσις τοῦ μνημείου, τοῦ ὁποῖου ἀτυχῶς τὸ περιεχόμενον, ἀποτεθὲν τὸ ἔτος 1939 εἰς τὴν Συλλογὴν Σητείας, κατεστράφη ἢ ἐξηφανίσθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου. Εὐτυχῶς ὑπάρχουν εἰς χεῖράς μου φωτογραφίαι τῶν κτερισμάτων.

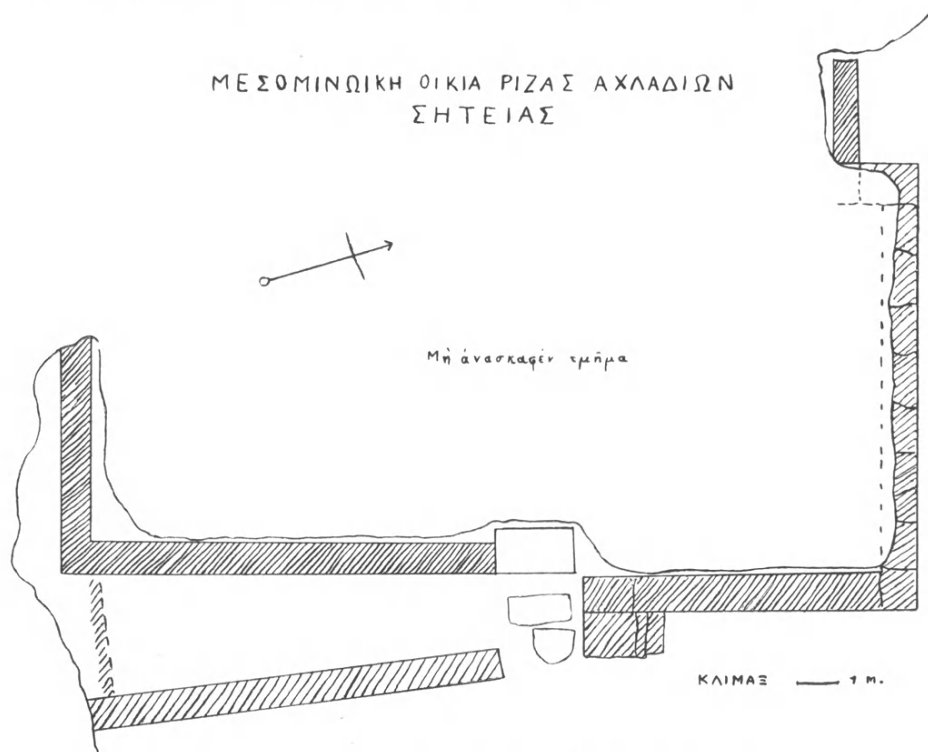
Εἰκ. 25. Κάτοπις καὶ τομὴ τοῦ κεραμευτικοῦ κλιβάνου Ἀχλαδίων Σητείας.

Ὁ τάφος εἶναι εἰς τῶν καλύτερων διασωζομένων ἐπὶ τῆς Κρήτης θόλων ὀγκοδομημένος μετὰ πολὺ μεγάλους λίθους, ὅχι ὁμῶς ἐπιμελῶς, συνηρμοσμένους ἐκφορικῶς μέχρι τῆς κλειδὸς κατὰ τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται μαῖλλον κωνικὸς θάλαμος, ἔχει παχύτατα τοιχώματα ἐνῶ ἡ διάμετρος του, ἴση μετὰ τὸ ὕψος του, ἀνέρχεται εἰς 4 μέτρα (σχεδ. εἰκ. 25). Ἐχει δύο θύρας, ἀμφοτέρως ἀριστα κατεσκευασμένας μετὰ μονολιθικὰ βαρύντατα ὑπερθύρα καὶ κατώφλια. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ μία τῶν θυρῶν εἶναι ἡ εἴσοδος, ἔχουσα πρὸ αὐτῆς μακρότατον κτιστὸν δρόμον, ἡ ἄλλη

ἔχει ἐξωτερικῶς ἀπλῶς τὸν βράχον, χωρὶς νὰ κλείεται ὑπὸ πλακὸς ἢ διατοιχίσματος. Τοῦτο ἐφαίνεται παράδοξον καὶ διὰ τοῦτο ἐπέμεινα εἰς τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ βράχου, ὅστις ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν συμπεπιλημένου χώματος, ἐλπίζων ὅτι οὕτω θὰ ἐξηκριβοῦτο ἂν ὑπῆρχεν ἐσωτερικὸς, ἴσως τετράγωνος, θάλαμος. Ἡ ἐργασία ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτος θάλαμος· ἐπομένως ἡ θύρα ἦτο εἰκονικὴ, κατασκευασθεῖσα εἴτε διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ νεκροῦ μετὰ τὸν ἄλλον κόσμον εἴτε διὰ τὴν διὰ καθέτου ἀγωγοῦ μέσῳ τῆς θύρας διοχέτευσιν σπονδῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁμῶς δὲν ἀπεδείχθη.

Ἡ ἐξερεύνησις τοῦ δρόμου ἀπέβη δύσκολος, διότι ὁλόκληρος ὁ χώρος περὶ τὸν τάφον κατέχεται ὑπὸ θαλλούσης ἀμπέλου. Ἡ ἐπίχωσις ἐξ ἄλλου

ἦτο βαθεῖα, διότι, ὡς ἀπεδείχθη, ὁ δρόμος δὲν ἔβαινε βαθμηδὸν ἀνερχόμενος, ἀλλ' ἐσυνεχίζετο ἐλαφρῶς διαπλατυνόμενος (ἀπὸ 1.30-1.50 μ.) εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Ἐκατέρωθεν διεσφύζετο ὁ τοῖχος εἰς ὕψος τριῶν μέτρων. Ἡ θύρα ἔχει ἐξωτερικῶς προστέγασμα, συγκρατούμενον, φαίνεται, πάλαι διὰ ξυλίνων δοκῶν, αἷτινες ἦσαν ἐσφηνωμένοι εἰς τὰ πλάγια, ὅπως ἀποδεικνύουν μεγάλαι τετραγωνικαὶ κοιλότητες, Ἄλλαι ὁπαὶ ἑκατέρωθεν

Εἰκ. 26. Κάτοψις τῆς ΜΜ Ι Οικίας τῆς Ρίζας Ἀχλαδίων Σητείας.

δεικνύουν τὸ σύστημα ἐξασφαλίσεως διὰ μοχλοῦ τῆς θύρας, ἣτις ἐπιπροσθέτως εἶχε κατασφαλισθῇ διὰ δύο φραγμάτων ξηρολιθικῶν. Δυστυχῶς καθίστατο ἀδύνατος ἡ περαιτέρω πέραν τῶν πέντε μέτρων παρακολούθησις τοῦ δρόμου. Ἄν οὗτος ἐσυνεχίζετο καὶ περαιτέρω εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον θὰ ἦτο μακρότατος καὶ θὰ εἶχε τὴν εἰσοδὸν του κατὰ τὸ κράσπεδον τῆς σημερινῆς ἀμπέλου Λεβαντάκη, ὅπου ὑπάρχει τοῖχος μὲ ἀνοιγμα. Κινητὰ εὐρήματα δὲν ἀπεδόθησαν.

Εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ τάφος δὲν ἦτο ἀπομεμονωμένος· ἡ ἀνακάλυψις ὅμως ἄλλων τάφων, ὡς ἔχει σήμερον φυτευθῇ ὁ χῶρος, δὲν

εἶναι εὐκόλος. Εἰς γειτονικάς ἀμπέλους δυτικώτερον παρατηροῦνται λείψανα κτηρίων ὠκοδομημένων μετὰ μεγάλους πελεκητοὺς λίθους, τῶν ὁποίων πολλοὺς ἔχουν ἐξαγάγει οἱ καλλιεργηταί. Πολὺ πιθανὸν πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐξετείνεται ὁ συνοικισμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκεν ὁ τάφος. Τοῦτο καθίσταται ἔτι πιθανώτερον ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ μικροῦ κεραμευτικοῦ κλιβάνου περὶ τοῦ ὁποίου κατωτέρω.

Ἐπὶ τοῦ κατέναντι λόφου, ὅστις ὀνομάζεται Στὰ Ἑλληνικά, ἀναγνωρίζει τις εὐχερῶς πολυάριθμα λείψανα συνοικισμοῦ μετὰ ἐκτεταμένα κτήρια ταῦτα ὅμως φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς ἑλληνικοὺς μᾶλλον χρόνους, διότι πολυάριθμα εἶναι τὰ ὄστρακα τῆς ἀνατολιζούσης μάλιστα γεωμετρικῆς καὶ ἀρχαίᾳς ἑλληνικῆς περιόδου. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λόφου παρατηροῦνται καὶ οἰκοδομήματα καὶ τάφοι ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων· τούτων εἷς εἶναι λαξευτὸς εἰς τὸν βράχον, κιβωτιόσχημος, μετὰ ἀναθύρωσιν διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν πλακῶν τοῦ καλύμματος. Ἐξ ἐνὸς τῶν τάφων τούτων προέρχεται χρυσοῦν μνηοειδὲς ἐνώτιον μετὰ ἔκτυπον ἔλασμα, ἐφ' οὗ ἀπεδόθη γρῦψ μετὰ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας· τοῦτο ἡγόρασα παρὰ τοῦ ἀνευρόντος χωρικοῦ.

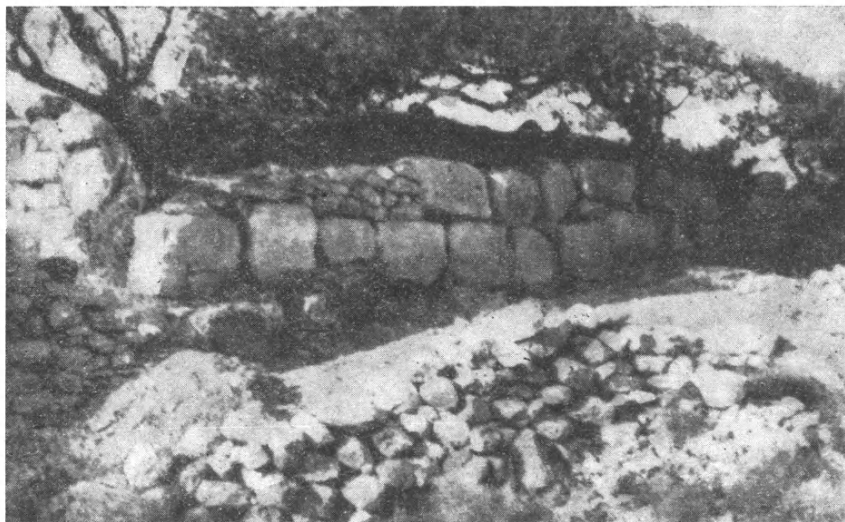
ΣΤ) ΥΜ ΙΙΙ ΚΕΡΑΜΕΥΤΙΚΟΣ ΚΛΙΒΑΝΟΣ

Ὅχι εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ ἐγγὺς τῶν λειψάνων τοῦ μινωικοῦ συνοικισμοῦ παρατήρησα λείψανα πολὺ μικροῦ κλιβάνου (σχεδ. εἰκ. 25), τοῦ ὁποίου διεσώζετο ὁλόκληρος ἡ βάσις, μετὰ τὸν κεντρικὸν χώρον πυρᾶς, τὸ «πεζοῦλι» κύκλῳ, ἐνθα ἀπετίθεντο τὰ ἀγγεῖα, τὸν τροφοδοτικὸν τῆς πυρᾶς πόρον καὶ ἐπίσης τὸ ὅπισθεν κυρτούμενον ὀξυκορύνως τοίχωμα, μετὰ σαφεῖ τὰ ἔχνη τῆς πυρᾶς. Καίτοι τὰ περισυλλεγένητα ἐπὶ τόπου ὄστρακα δὲν εἶναι χαρακτηριστικά, οὐδεμία ἀπομένει ἀμφιβολία ὅτι ὁ κλιβανὸς ἀνήκει εἰς τὴν ΥΜ ΙΙΙ περίοδον, διότι περιβάλλεται ὑπὸ τοίχων ἄλλων κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζονται ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν ΥΜ ΙΙΙ συνοικισμόν. Ἡ ἀνεύρεσις κλιβάνου μυκηναϊκῶν χρόνων εἶναι ἀξιοσημείωτον γεγονός, διότι μέχρι σήμερον ἐλαχίστους τοιοῦτους γνωρίζομεν ἀναγομένους εἰς τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν.

Ζ) ΜΜ Ι ΟΙΚΙΑ ΡΙΖΑΣ ΑΧΛΑΔΙΩΝ

Εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ΝΔ τοῦ θολωτοῦ τάφου Πλατυσκίνου Ἀχλαδίων καὶ ὅχι μακρὰν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ χωρίον Ἀχλάδια, ἐπὶ χαμηλοῦ λόφου, μοὶ εἶχον πρὸ τοῦ πολέμου ἐπιδειχθῇ λείψανα τοίχου λίαν ἰσχυροῦ, μετὰ ὀγκώδεις πελεκητοὺς λίθους ὠκοδομημένου. Ἐξέτασις τοῦ χώρου μετὰ ἔπεισεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐκτεταμένης μινωικῆς οἰκίας, τῆς ὁποίας τὴν ἀνασκαφὴν ἤρχισα κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου,

ἵνα κυρίως ἐξακριβώσω τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ἐποχὴν. Ἡ δοκιμὴ ἀπέδειξεν ὅτι πρόκειται περὶ οἰκήματος τῆς ἀρχῆς τῶν μεσομινωικῶν χρόνων (σχεδ. εἰκ. 26). Ἡ εἴσοδος τῆς ἦτο ἐξ ἀνατολῶν καὶ παρὰ τὴν διατάραιον ἀνεγνώριζοντο αἱ βαθμίδες αἱ φέρουσαι πρὸς τὴν εἴσοδον. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ σφύζεται εἰς ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν εἰς μῆκος 21 μέτρων, καίτοι ὁ τοῖχος οὗτος διατηρεῖ μόνον τὰς κάτω σειρὰς τῶν λίθων. Ἡ βορεία πρόσοψις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τὸ ἀρχικῶς παρατηρηθὲν κτήριο, ἀνεσκάφη εἰς

Εἰκ. 27. Ὁ βόρειος τοῖχος τῆς μεσομινωικῆς οἰκίας Ρίζας Ἀχλαδίων μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

μῆκος 14 μέτρων (εἰκ. 27) καὶ κατὰ τὸ δυτικόν της ἄκρον παρατηρεῖται εἰσοχή. Τὸ ἐσωτερικὸν ὅμως τῆς οἰκίας δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι. Ἡ χρονολογία τῆς ἐβεβαιώθη ἐκ τῶν πολυαριθμῶν ὀστράκων καὶ μικρῶν ἀγγείων, ὡς καὶ ἐκ τοῦ κάτω τμήματος μικροῦ πίθου ἀνευρεθέντος παρὰ τὴν οἰκίαν. Εἰς κοίλωμα τῆς πλακοστρώσεως, πλησίον τῆς εἰσόδου, περισυνελέγησαν τὰ τεμάχια ἐνδιαφέροντος πλαστικοῦ ἀγγείου, τὸ σῶμα τοῦ ὁποίου μορφοῦται εἰς φορτηγὸν ζῶον, πιθανῶς ὄνον.

Εἰς τὴν κατέναντι καὶ δυτικῶς τῆς σημερινῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀχλάδια περιοχὴν, ὅπου ἡ Κεφάλαια, ἀνεκαλύφθη τυχαίως βαθὺ ἡμικυκλικὸν λάξευμα, διατειχισμένον ἔμπροσθεν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν κυβικὰ ὑφαντικὰ βάρη μὲ τέσσαρας ὁπὰς ἐξαρθήσεως, ἱκανὰ ΜΜ I-II ὀστρακα καὶ τεμάχια ὀστέων. Ἐπεὶδὴ παρατηροῦνται ἐκεῖ πλησίον καὶ ἄλλα ἀνάλογα ὀρύγματα

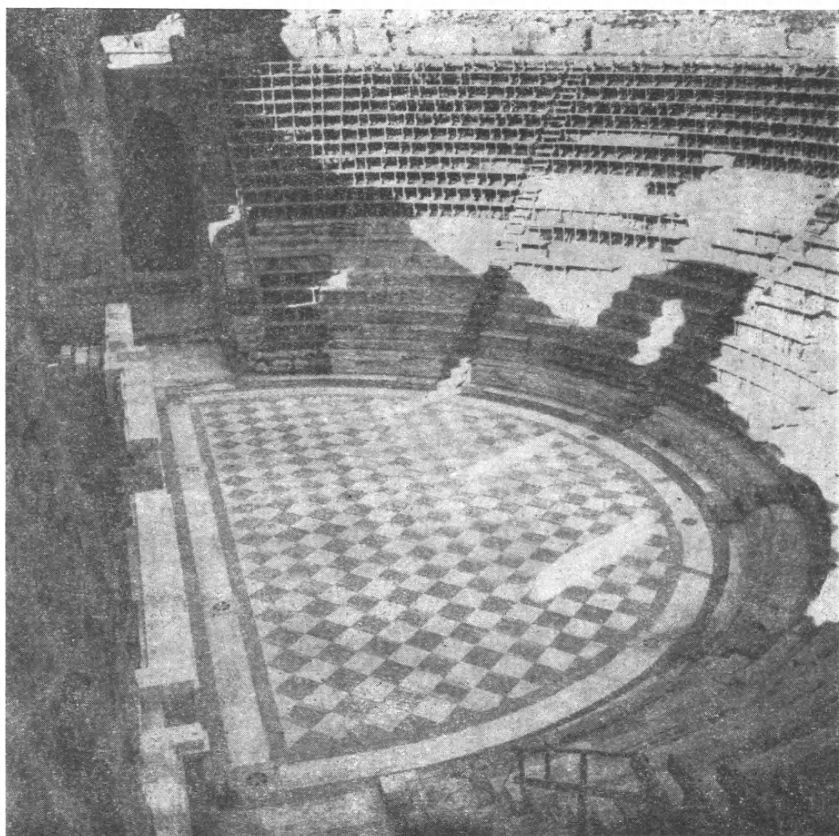
εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ νεκροταφείου τῆς παλαιοανακτορικῆς μινωικῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ δοκιμαστικῶς ἀνασκαφεῖσα οἰκία τῆς Ρίζας. Περαιτέρω ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ ἂν ἡ ὑπόθεσις αὕτη εὐσταθῇ.

Τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν περιοχὴν Σητείας ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Κρήτη ὑπῆρξε σημαντικὸν κέντρον πολιτισμοῦ. Ἡ ἐξακολούθησις τῶν ἀρξαμένων ἀνασκαφῶν ἐπιβάλλεται ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἐποπτεία τοῦ Γραμματέως αὐτῆς, τυγχάνοντος καὶ Διευθυντοῦ τῆς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ Ἐθνικῆς Παιδείας Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν μνημείων τοῦ

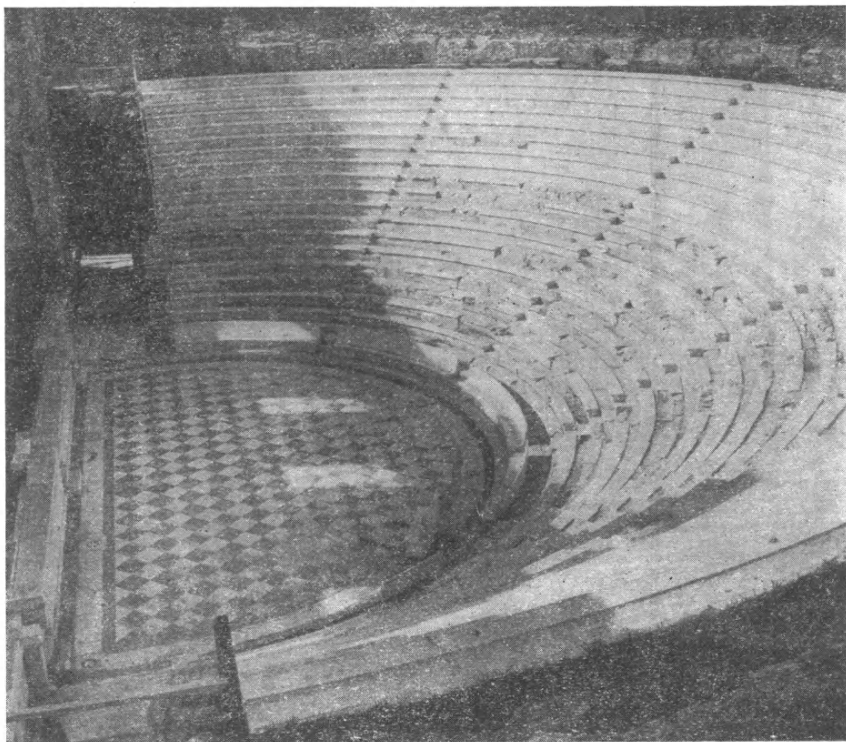

Εἰκ. 1. Ἀποψὶς τοῦ κοίλου τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν προεδριῶν.

Κράτους, ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸ 1952 αἱ ἑξῆς ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως.

α) Ἐξησφαλίσθη ἡ στεγανότης τῆς στέγης καὶ ἐπετεύχθη ἡ συστηματικὴ στερέωσις τμήματος τῶν κινδυνευόντων νὰ καταπέσῃσι λαμπρῶν ψηφιδωτῶν τοῦ 11ου αἰῶνος, ἅτινα κοσμοῦσι τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μο-

νῆς Χίου. Καὶ τὴν μὲν ἐργασίαν τῆς ἀνακεραμώσεως καὶ διασφαλίσεως τῆς στεγανότητος τῆς στέγης ἐξετέλεσεν ὁ πεπειραμένος ἀρχιτεχνίτης τῆς ἀναστήλωσεως Νικόλαος Κορωνιός, τὴν δὲ τῆς στερεώσεως τῶν ψηφιδωτῶν, λόγῳ τῆς δυσχερείας καὶ τῆς λεπτότητος τοῦ ἔργου, ὁ εἰδικὸς περὶ τὴν στερέωσιν ψηφιδωτῶν Ἰταλὸς καλλιτέχνης Βίκτωρ Τόττι, ἐπὶ κεφαλῇ συνεργείου ἑλλήνων τεχνιτῶν.

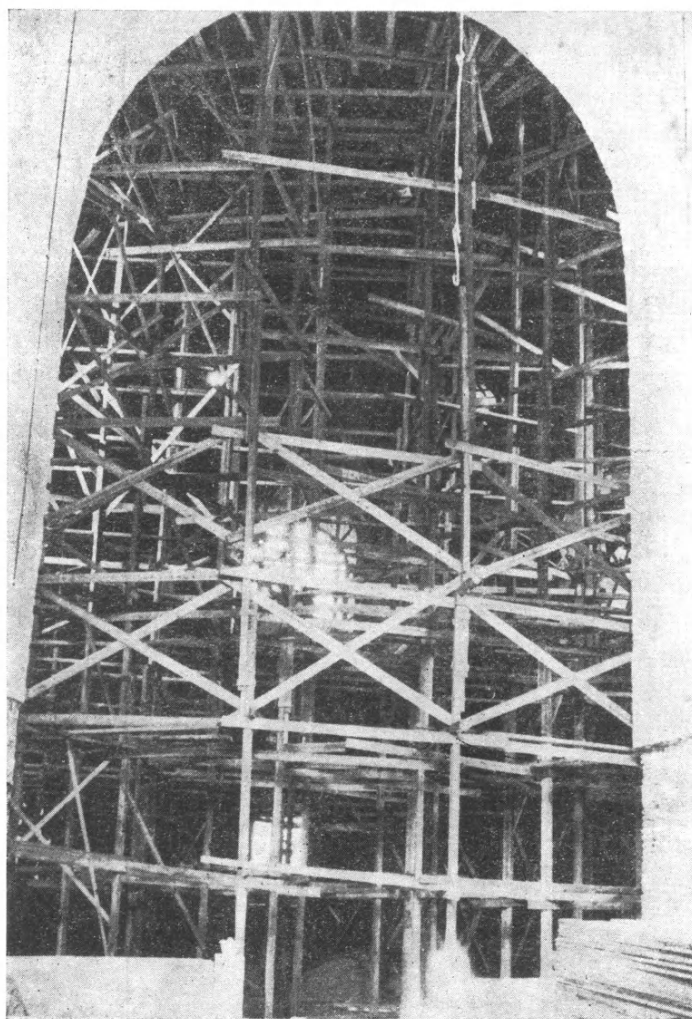

Εἰκ. 2. Αἱ προεδρίαὶ τοῦ Ὁδείου Ἡρώδου μετὰ τὴν ἀναστήλωσίν των.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπετεύχθη ἡ στερέωσις τοῦ ἐντὸς τῆς κόγχης, ἣτις εὐρίσκεται ὑπερθεῖν τῆς ἀπὸ τοῦ ἑσωνάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἀγοῦσης θύρας ψηφιδωτοῦ τῆς Σταυρώσεως¹, ἀπὸ τὸ ὁποῖον συνεχῶς ἀπέλιπον ψηφίδες. Λόγῳ τῆς καμπύλης ἐπιφανείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι κατεσκευασμένον τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο, ἡ ἀφαίρεσίς του ἐγένετο τῇ βοηθείᾳ καμ-

¹ Ὅρα εἰκόνα του ἐν Α. ORLANDOS, Monuments byzantins de Chios, Athènes 1930, πίν. 19.

πύλων ξυλοτύπων ἐπίτηδες δι' ἕκαστον τμήμα του κατασκευασθέντων. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὸν δι' ἀποξέσεως καθαρισμὸν τοῦ ὀπισθεν τοῦ ψηφιδωτοῦ κονιάματος ὥς καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου, τὸ ψηφιδωτὸν ὥπλι-

Εἰκ. 3. Τὸ ἱκρίωμα διὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

σθη ὀπισθεν διὰ στρώματος σκυροκονιάματος μετὰ δικτύου ἐκ γαλβανισμένων σιδηρῶν βεργίων, ὅπερ ἐπεκολλήθη ἔπειτα ἐπὶ τοῦ τοίχου.

β) Διὰ δαπάνης δρχ. πεντήκοντα ἑκατομμυρίων ἀνέλαβεν ἡ Ἑταιρεία

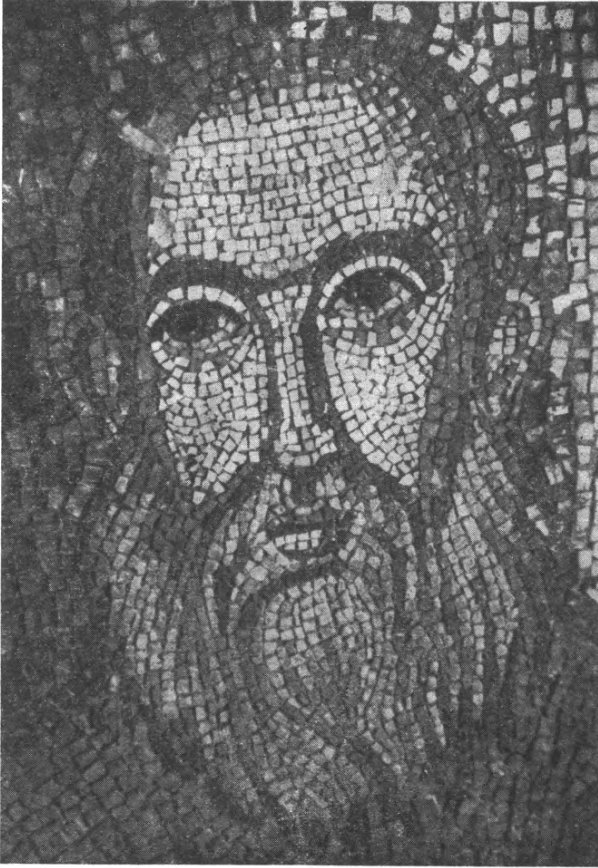
τὴν συμπλήρωσιν καὶ ἀνακατασκευὴν τῶν προεδριῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ὡδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (εἰκ. 1 καὶ 2) διὰ μαρμάρων τῶν λατομείων Διονύσου καὶ ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων τοῦ Γραμματέως καὶ τῇ ἀμέσῳ ἐποπτεία τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν ἀναστηλώσεων Εὐσταθίου Στίκα. Κατὰ

Εἰκ. 4. Εἰκὼν ψηφιδωτῆς κεφαλῆς πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προεδριῶν κατεβλήθη πᾶσα προσπάθεια ὅπως διατηρηθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα τεμάχια τῶν κατὰ χώραν σφισσόμενων, τοῦτ' ὅπερ ἀπῆλθε μακρὰν καὶ ἐπίπονον ἐργασίαν προσαρμογῆς τῶν νέων μαρμάρων πρὸς τὰ ἀκανονίστου σχήματος ἐκ τῆς παλαιᾶς πυρκαϊᾶς ὑπολειφθέντα παλαιὰ τεμάχια προεδριῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὕψος τοῦ ἐρεισινώτου, ὅπερ οὐδαμοῦ ἐσώζετο ἀκέραιον, ὥς καὶ τὴν εἰς τὸ ἄνω μέρος διατομὴν

αὐτοῦ, ταῦτα κατεσκευάσθησαν κατ' ἀναλογίαν πρὸς παρόμοια ἐδῶλια καὶ θρόνους τῶν θεάτρων τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Δήλου καὶ τοῦ Ὠρωποῦ. Αἱ παρατιθεμέναι εἰκόνες δεικνύουσι τὰς κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ὀρχήστρας προεδρίας πρὸ καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσίν των.

Εἰκ. 5. Ὅψις τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκόνος 4 μετὰ τὸν καθαρισμόν.

γ) Τρίτην σπουδαίαν ἐργασίαν, ἀληθῆ ἄθλον λόγῳ τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου, ἐπεχείρησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἰς τὴν θόλον (rotonda) τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐν ᾧ τῆς κατὰ τὸ 1953 συγκληθείσης ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συνόδου τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου. Ἀφεώρα δ' αὕτη εἰς τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν ἐξαιρέτων ψηφιδωτῶν παραστάσεων, αἵτινες κοσμοῦσι τὸν καλύπτοντα

τὸ κυκλωτερές μνημεῖον ἡμισφαιρικὸν θόλον εἰκονίζουσαι κατὰ τομεῖς ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἀγίων ἐκάστου μηνός, ἱσταμένους ἐν στάσει δεήσεως πρὸ πλουσίου ἀρχιτεκτονικοῦ βάθους, μιμουμένου ἀναλόγους διωρόφους πομπηιανὰς διακοσμήσεις 4ου ρυθμοῦ. Λόγῳ τοῦ μεγάλου

Εἰκ. 6. Εἰκὼν ψηφιδωτῆς κεφαλῆς πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ.

λου ὕψους, εἰς ὃ εὐρίσκεται ὁ θόλος (ἡ κλείς του εὐρίσκεται εἰς 33 μέτρα ἀπὸ τοῦ δαπέδου) καὶ τῆς μεγάλης περιφερείας τοῦ μνημεῖου (61 μέτρα) παρέστη ἀνάγκη κατασκευῆς πυκνῶν καὶ ὑψηλῶν ἱκριωμάτων — ἀληθοῦς δάσους ξυλίνων στύλων (εἰκ. 3) — τὰ ὅποια ἀπῆρτησαν 150 κυβικὰ μέτρα ξυλείας, ἐξετελέσθησαν δ' ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου Νικ. Κορωνιοῦ.

Τὴν ἐργασίαν τοῦ καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ

μνημειώδους τούτου καλανδαρίου, ἅτινα οὐ μόνον εἶχον ἀμαυρωθῆ ἔκ τῆς αἰθάλης ἀλλ' εἶχον ἀκόμη καὶ ἐπιζωγραφηθῆ τὰ μὲν πρόσωπα δι' ἐλαιο-
χρώματος τὰ δὲ βάρη διὰ μπρουντζίνας ὑπὸ S. ROSI τῷ 1889¹, ἀνέλα-
βεν ὁ εἰδικὸς περὶ τὴν ψηφιδωτὴν τέχνην ζωγράφος Φώτιος Ζαχαρίου,

Εἰκ. 7. Ὅψις τῆς ψηφιδωτῆς κεφαλῆς τῆς εἰκόνος 6 μετὰ τὸν καθαρισμόν.

θ' ἀπαιτήσῃ ὅμως αὕτη χρόνον μακρόν, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιφανείας, ἣν καλύπτουσι τὰ ψηφιδωτά.

Ἐπιφυλασσόμενος νὰ παρουσιάσω περισσότερα δείγματα τῶν καθα-
ρισθέντων ψηφιδωτῶν ἀρκοῦμαι ἐφέτος νὰ παραθέσω δύο (εἰκ. 4-5 καὶ 6-7)

¹ JULIUS KURTH, Athen. Mitteil. 22 (1897) σ. 464.

δεικνύοντα τὴν μεγάλην διαφορὰν, τὴν ὁποίαν παρουσίασαν αἱ καθαρισθεῖσαι εἰκόνες ἔναντι τῶν ἐκ τοῦ χρόνου, τῆς αἰθάλης καὶ τῶν ἐπιζωγραφῆσεων τέως ἀμαυρῶν καὶ δυσδιακρίτων. Ἰδιαιτέραν ὅλως ἐντύπωσιν ἀμύνουν τὰ χρησιμοποιηθέντα φαιδρά, ζωηρὰ χρώματα καὶ ἡ ἰσχυρὰ πλαστικότης καὶ ζωὴ τῶν ἐντελῶς ἑλληνιστικοῦ χαρακτῆρος ψηφιδωτῶν παραστάσεων. Τῆς ὅλης ἐργασίας ἐπεμελήθη μετὰ τῆς γνωστῆς εὐσυνειδησίας τοῦ ὁ Ἐφορος τῶν ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας Χαράλαμπος Μακαρόνας.

δ) Τέλος ἡ Ἑταιρεία ἦλθεν ἀρωγὸς διὰ ποσοῦ δέκα ἑκατομμυρίων δραχμῶν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Φιλοδασικὴν Ἐνωσιν, ἣτις ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς εἰς τὴν ἀρχικὴν των μορφὴν ἀποκαταστάσεως τῶν κελλίων τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς Μονῆς Καισαριανῆς. Ἡ εἰρημένη ἐργασία ἐγένετο διὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Παύλου Μυλωνᾶ, τῇ ἐποπτεῖᾳ καὶ καθοδηγήσει τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Χαιζηδάκη. Ἡ Φιλοδασικὴ Ἐνωσις ἀντιπροσωπεύθη διὰ τῆς κυρίας Καίτης Ἀλ. Ἀργυροπούλου, τῆς ὁποίας δίκαιον εἶναι νὰ ἐξαρθῇ ὁ ἐξαιρετικὸς ὑπὲρ ἀποκαταστάσεως τῆς Μονῆς Καισαριανῆς καὶ δενδροφυτεύσεως τῆς περὶ αὐτὴν ἐκτάσεως ζῆλος.

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1952

ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4ῃ Μαΐου τοῦ 1952 ἡμέρα Κυριακῇ καὶ ὥρα 10 π.μ. ἀκριβῶς συνήλθον ἐν τῷ Μεγάρῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας οἱ Ἑταῖροι εἰς τακτικὴν συνέλευσιν, ἵνα συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 32 τοῦ Ὁργανισμοῦ ἐκλέξωσι τό τε Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν πενταμελῆ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπεῖαν διὰ τὸ ἔτος 1952, ἀκούσωσι δὲ τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπεύσεως περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1951 ὥς καὶ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ 1951.

Παρήσαν ἑταῖροι τεσσαράκοντα ἑννέα. Γενομένης φανεράς ψηφοφορίας ἐξελέγησαν Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ὁ κ. Κωνστ. Μελάς, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Ἰω. Κ. Πολυγένης, Α' Γραμματεὺς ὁ κ. Ἑμμ. Ἀνδρόνικος καὶ Β' Γραμματεὺς ὁ κ. Σωτ. Δάκαρης.

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως κ. Ἑμμ. Ἀνδρόνικος ἀνέγνωσε τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπεύσεως περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως κατὰ τὸ ἔτος 1951, ἣ δὲ Συνέλευσις ὁμοφώνως ἐνέκρινε τὴν διαχείρισιν ταύτην. Εἶτα διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἐξελέγησαν μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπεύσεως διὰ τὸ ἔτος 1952 οἱ κκ. Δ. Κ. Δημητρακάκης, Κ.Δ. Παπακωνσταντίνου, Ἀριστ. Πέππας, Μιλτ. Πουρῆς καὶ Μ. Χριστόπουλος.

Εἶτα ὁ Γραμματεὺς τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας κ. Ἀν. Ὁρλάνδος, ἀνεκοίνωσε τὴν ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσαν ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ λήξαν ἔτος 1951, μετὰ προβολῶν φωτεινῶν εἰκόνων ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας γενομένων ἀνασκαφῶν.

ΕΚΘΕΣΙΣ
ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1952
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ
ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κύριε Πρόεδρε,

Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀποτελοῦντες τὴν Ἐξελεγκτικὴν Ἐπιτροπείαν τῆς Ἑταιρείας διὰ τὸ ἔτος 1952, προσκληθέντες διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 166 τῆς 15ης Μαΐου 1953 ἐγγράφου τοῦ κ. Προέδρου, ἐπελήφθημεν τοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας τοῦ λήξαντος ἔτους 1952, ἐκ τῶν λογιστικῶν καὶ ταμειακῶν βιβλίων τῆς ὁποίας ἐξάγονται τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα :

Μ Ε Ρ Ο Σ Ι .

Α' Χρηματικόν.

Ταμείον.

α) Χρέωσις :

1.	Ἀπὸ ὑπόλοιπον μετρητῶν εὑρεθὲν ἐν τῷ Ταμείῳ κατὰ τὴν 31/12/1951, ἀνερχόμενον εἰς δρχ.	39.196.679.—
2.	» ἔσοδα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Γ. Προϋ/σμοῦ ἀπὸ 1/1 - 31/12/1952 »	13.122.617.390.—
3.	» κρατήσεις Φ. Κ. Προσόδου »	2.660.650.—
4.	» κρατήσεις χαρτοσήμου »	1.742.400.—
5.	» ἀναλήψεις ἐκ καταθέσεων παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ »	3.661.522.685.—
6.	» ἐκδοθεῖσας ἐπιταγὰς εἰς βάρος καταθέσεων Ἐθν. Τραπέζης, μὴπω ἐξοφληθεῖσας »	277.000.000.—
7.	» διαφοροὺς λ/σμοὺς »	998.318.005.—
8.	» κρατήσεις ἐργολάβου Ν. Μεγάρου . . . »	14.692.000.—
9.	» ἔσοδα ἐπιστραφέντα »	31.680.450.—
ἐν ὅλῳ δρχ.		<u>18.149.430.259.—</u>

β) Πίστωσις:

1. Εἰς ἔξοδα Γεν. Προϋ/σμοῦ ἀπὸ 1/1-31/12/52 δρχ.	3.641.703.140.—
2. » κρατήσεις Φ. Κ. Προσόδου »	2.660.650.—
3. » » Χαρτοσήμου »	1.742.400.—
4. » καταθέσεις παρὰ τῇ Τραπέζῃ Ἀθηνῶν . »	2.047.326.250.—
5. » » » Ἐθνικῇ Τραπέζῃ . . »	3.696.007.890.—
6. » ἀποζημιωθέντας κατοίκους Βυζ. Μυστρά »	277.000.000.—
7. » διαφόρους Λ/σμούς »	932.318.005.—
8. » ἐπιστραφέντα ἔξοδα »	31.680.450.—
9. » περιουσίαν τῆς Ἑταιρείας »	7.503.660.000.—
Ὑπόλοιπον Ταμείου 31 Δεκεμβρίου 1952 »	15.331.474.—
Ἐν ὅλῳ δρχ.	<u>18.149.430.259.—</u>

B' Ἀνάλυσις Ἑσόδων καὶ Ἐξόδων τοῦ Προϋπολογισμοῦ.

α) Ἑσοδα:

1. Ἀπὸ μερίσματα καὶ τόκους δρχ.	644.709.469.—
2. » μισθώματα αἰθουσῶν »	13.545.000.—
3. » ἀντίτιμον πωλουμένων δημοσιευμάτων . »	12.820.700.—
4. » ἀντίτιμον πωλουμένων δημοσιευμάτων « Ἀρχαῖοι Τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος » »	12.202.500.—
5. » ἐτησίας εἰσφορὰς τῶν ἐταίρων »	685.000.—
6. » δικαίωμα τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ τῶν καθ. κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων »	4.583.196.200.—
7. » πώλησιν ἀχρήστου ὑλικοῦ »	22.425.000.—
8. » ἀπρόβλεπτα Ἑσοδα »	6.000.—
9. » ἔσοδα κεκλεισμένων χρήσεων »	329.367.521.—
10. » περισεύματα παρελθόντων οἰκονομικῶν ἐτῶν »	7.503.660.000.—
Ἐν ὅλῳ δρχ.	<u>13.122.617.390.—</u>

β) Ἑξοδα:

1. Εἰς μισθοὺς καὶ ἐπιδόματα δρχ.	70.708.000.—
2. » ἔξοδα γραφείων »	39.831.400.—
3. » ἔξοδα βιβλιοθήκης »	52.047.150.—
Εἰς μεταφορὰν δρχ.	162.586.550.—

	Ἐκ μεταφορᾶς	δρχ.	162.586.550.—
4.	Εἰς ἐπισκευὰς καὶ ἐπιπλώσεις	»	2.226.000.—
5.	» ἀνασκαφάς, μελέτας, ἀπαλλοτριώσεις, ἀναστηλώσεις μνημείων καὶ ἐπισκευὰς μουσείων καὶ φυλακίων	»	1.818.328.050.—
6.	» ἔκδοσιν Α. Ε. καὶ Π. Α. Ε. καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων	»	250.960.350.—
7.	» ἔκδοσιν «Ἀρχαῖοι Τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος»	»	3.962.000.—
8.	» συνδρομὰς εἰς ἐκδοθησόμενα περιοδικὰ καὶ βιβλία ἀρχαιολογικὰ	»	6.700.000.—
9.	» ὑποτροφίας πρὸς σπουδὴν τῆς ἀρχαιολογίας	»	76.000.000.—
10.	» ἐπιστημονικὰς ἀνακοινώσεις καὶ διαλέξεις	»	3.120.000.—
11.	» Διάφορα καὶ ἔκτακτα ἔξοδα	»	151.230.980.—
12.	» εἰσφορὰν τῆς Ἑταιρείας εἰς τὸ Ι. Κ. Α.	»	18.088.805.—
13.	» ἔξοδα ἐορτασμοῦ 100οῦτος, ἔκτακτα δημοσιεύματα	»	587.000.—
14.	» ἔξοδα ἀνεγέρσεως Ν. Μεγάρου	»	1.147.913.405.—
	ἐν ὅλῳ	δρχ.	3.641.703.140.—
	Περίσσευμα Ἐσόδων-Ἐξόδων χρήσεως 1952	»	9.480.914.250.—
	Σύνολον	δρχ.	<u>13.122.617.390.—</u>

Γ' Γενικὸς Ἰσολογισμὸς τῆς χρήσεως 1952.

Α' Ἑνεργητικόν.

Τὸ Ἑνεργητικὸν τῆς Ἑταιρείας τὴν 31 Δεκεμβρίου 1952 ἀνήρχετο εἰς	δρχ.	<u>14.751.586.673.45</u>
ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξῆς :		
1. Ἀπὸ μετρητὰ ἐν τῷ Ταμείῳ 31/12/1952 . . .	δρχ.	15.331.474.—
2. » ἀκίνητα κτήματα	»	277.711.30
3. » μετοχὰς τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τεμ. 349 (ἔξ ὧν 10 δωρεᾶς Ρώμα)	»	1.636.202.317.25
4. » μετοχὰς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος τεμ. 760	»	432.772.543.70
5. » μετοχὰς Κτηματικῆς Τραπεζῆς τεμ. 180	»	40.356.—
Εἰς μεταφορὰν	δρχ.	<u>2.084.624.402.25</u>

	Ἐκ μεταφορᾶς	δρχ.	2.084.624.402.25
6.	Ἀπὸ μετοχ. Ἑλλ. Ἡλεκτρ. Σιδηροδρόμ. τ. 250	»	12.556.720.—
7.	» ὁμολογίας Ἑθν. Δαν. 1889, Πάγιον τεμ. 405	»	88.154.25
8.	» ὁμολογίας Ἑθν. Δαν. 1890, Σιδ. Λα- ρίσεως τεμ. 75	»	20.193.75
9.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1907, Ἀμύνης τεμ. 121	»	8.315.20
10.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1914, 500 ἔκ. τεμ. 235	»	243.037.—
11.	» » » 1893, Κεφαλ/σεως 1 καὶ ἀπόδειξ. φρ. 140	»	640.—
12.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1924, Προσφυγ. τεμ. 25	»	25.760.—
13.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1930, Κτηματ. Πίστ. τεμ. 155	»	205.685.—
14.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1927, Κτηματ. Πίστ. τεμ. 95	»	126.065.—
15.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1923, Ἑλλ.-βουλ- γαρ. Μεταναστεύσεως τεμ. 150	»	150.—
16.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1919, 1929, 1931 Ἀπαλλοτριώσεως τεμ. 1000	»	1.000.—
17.	» ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. Πατριωτικοῦ τεμ. 30	»	30.—
18.	» ἔγγυδοσίας	»	140.000.001.—
19.	» ληξιπρόθεσμα τοκομερίδια	»	50.000.—
20.	» καταθέσεις παρὰ τῇ Ἑθνικῇ Τραπέζῃ	»	6.439.635.870.—
21.	» » » Τραπέζῃ Ἀθηνῶν	»	5.797.000.650.—
22.	» ἔκκρεμεῖς Λ/σμοὺς	»	277.000.000.—
	Σύνολον	δρχ.	<u>14.751.586.673.45</u>

Β' Παθητικόν.

Τὸ δὲ Παθητικὸν τῆς Ἑταιρείας τὴν 31 Δε-
κεμβρίου 1952, ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν . . . δρχ. 14.751.586.673.45

ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξῆς :

1.	Τὸ Κεφάλαιον	δρχ.	9.096.067.35
2.	Τὴν κεφαλαιοποίησιν ἀντιτίμου πωλήσεως ἀκι- νήτων	»	1.290.153.20
	Εἰς μεταφορὰν	δρχ.	10.386.220.55

	Ἐκ μεταφορᾶς	δρχ.	10.386.220.55
3. Τὴν μερίδα ὑπὲρ τῶν Μουσείων	»		1.—
4. Τὰ εἰσπρακτέα τοκομερίδια	»		50.000.—
5. Τὰς προκαταβολὰς	»		100.000.001.—
6. Τὰ κέρδη καὶ ζημίας	»		1.—
7. Τοὺς ἐγγυοδότας	»		140.000.001.—
8. Τὰς κρατήσεις τοῦ ἐργολάβου Ν. Μεγάρου	»		14.692.000.—
9. Τοὺς διαφόρους Ἀ/σμοὺς	»		66.000.000.—
10. Τὰς ἐκδοθείσας Ἐπ/γὰς μὴπω ἐξοφληθείσας	»		277.000.000.—
11. Τὴν περιουσίαν τῆς Ἑταιρείας	»		14.143.458.448.90
Σύνολον	δρχ.		<u>14.751.586.673.45</u>

Δ' Περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Ἡ δὲ περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὴν 31/12 1952 ἀνήρχετο εἰς	δρχ.	<u>14.751.586.673.45</u>
--	------	--------------------------

Ἀποτελουμένη :

1. Ἀπὸ μετρητὰ ἐν τῷ Ταμείῳ 31/12/1952 . . .	»	15.331.474.—
2. » ἀκίνητα κτήματα	»	277.711.30
3. » 349 μετοχὰς τῆς Ἑθν. Τραπεζῆς (ἔξ ὧν 10 δ. Ρώμα)	»	1.636.202.317.25
4. » 760 μετοχὰς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος . . .	»	432.772.543.70
5. » 180 » Κτηματικῆς Τραπεζῆς	»	40.356.—
6. » 250 » Ἑλ. Ἡλεκτρικ. Σιδ/δρόμων	»	12.556.720.—
7. » 405 ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1889, πάγιον . . .	»	88.154.25
8. » 75 » » » 1890, Σιδ. Λαρίσ.	»	20.193.75
9. » 121 » » » 1907, Ἀμύνης	»	8.315.20
10. » 235 » » » 1914, 500 ἑκατ.	»	243.037.—
11. » 1 » » » 1893, Κεφαλαιώσεως καὶ ἀπόδ. φράγκων 140	»	640.—
12. » 25 ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1924, Προσφυγ. . .	»	25.760.—
13. » 155 » » » 1930, Κτηματικῆς Πίστεως	»	205.685.—
14. » 95 ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1927. Κτηματικῆς Πίστεως	»	126.065.—
15. » 150 ὁμολογ. Ἑθν. Δαν. 1923, Ἑλληνοβουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως	»	150.—
Εἰς μεταφορὰν	δρχ.	<u>2.097.899.122.45</u>

		Ἐκ μεταφορᾶς δρχ.	2.097.899.122.45
16.	Ἀπὸ 1000 ὁμολογ. Ἐθν. Δαν. 1919, 1929, 1931		
	Ἀπαλλοτριώσεως »		1.000.—
17.	» 30 ὁμολογίας Ἐθν. Δαν. Πατριωτικοῦ »		30.—
18.	» Ἑγγυοδοσίας »		140.000.001.—
19.	» Ληξιπρόθεσμα τοκομερίδια »		50.000.—
20.	» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ »		6.439.635.870.—
21.	» » » Τραπέζῃ Ἀθηνῶν »		5.797.000.650.—
22.	» Ἐκκρεμεῖς Λογαριασμοῦς »		277.000.000.—
		Σύνολον δρχ.	<u>14.751.586.673.45</u>

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐμφανιζόμενον λογιστικῶς ὡς περίσσευμα τῆς χρήσεως 1952 δὲν εἶναι πράγματι περίσσευμα, προκῦψαν μεταξὺ Ἑσόδων καὶ Ἑξόδων τοῦ Προῦ/σμοῦ, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῆς μὴ διαθέσεως τῶν προϋπολογισθέντων ποσῶν διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Μεγάλου τῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς μὴ πραγματοποιήσεως τῶν δαπανῶν, ἔνεκα τῆς ἀνασταλτικῆς ἐνεργείας εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀνοικοδομήσεως, ἐκ τῆς βραδύτητος τῆς ἐκδόσεως τῆς σχετικῆς ἀδείας ὑπὸ τοῦ Πολεοδομικοῦ γραφείου Ἀθηνῶν. Τὸ ἐμφανιζόμενον ὡς περίσσευμα ὀφείλεται ἐπὶ πλέον καὶ εἰς τὴν φειδῶ μεθ' ἧς τὸ Συμβούλιον προέβαινε κατὰ τὴν λήξανσαν χρῆσιν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν προϋπολογισθεισῶν πιστώσεων δι' ἀνασκαφάς, ἀναστηλώσεις, μουσειακὰς ἐπισκευὰς καὶ ἄλλας ἐργασίας, ἐπὶ τῇ ἀποδειχθείσῃ ἀσφαλεῖ προβλέψει τῆς ἀνατιμήσεως τῶν ὑλικῶν διὰ τὸ ὑπὸ ἀνέγερσιν μέγαρον τῆς Ἑταιρείας.

Περαίνουσα τὴν ἔκθεσιν τῆς ταύτης ἡ Ἐπιτροπεία προτείνει εἰς τὴν Συνέλευσιν, ὅπως ἐγκρίνῃ τὴν ἀνωτέρω διαχείρισιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσιν καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν τε Ἰσολογισμὸν καὶ Ἀπολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους 1952 τῆς ἰδίας Περιουσίας τῆς Ἑταιρείας.

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπεία

Κ. Δ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Δ. Κ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ

ΜΙΛΤ. ΠΟΥΡΗΣ

ΜΙΧ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΡΙΣΤ. ΠΕΠΠΑΣ

ΜΕΡΟΣ ΙΙ.

1. Κληροδότημα Ἰωάν. Μαρκοπούλου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἔλεγχον τῆς διαχειρίσεως Δωρεῶν, Κληρονομιῶν, Κληροδοτημάτων, προκύπτουσι τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα ἐκ τῶν τηρουμένων βιβλίων :

Τοῦτο παραμένει εἰσέτι ἀπὸ τοῦ 1944 ἄνευ Ἑσόδων, ἡ δὲ περιουσία αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς :

1. Καταθέσεις ἐν ὄψει παρὰ τῇ Ἑθνικῇ Τραπέζῃ . . .	δρχ.	1.—
2. » Κεφαλαίου » » » » . . . »	»	1.—
3. Ὁμολογίαι Ἑθν. Δαν. 1922, $6\frac{1}{2}\%$ τεμ. 4083 . . . »	»	4.083.—
4. Εἰδικὸς λ/σμὸς προσωρινῆς Ἀναγωγῆς »	»	672 917.20
Σύνολον	δρχ.	<u>677.002.20</u>

2. Κληρονομία Φοίβου Φαρμά.

Ἡ χρῆσις τῆς κληρονομίας ταύτης ἄρχεται ἀπὸ 1/4/51—31/3/52, τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς διαχειρίσεως, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ λογι-στοῦ καὶ ἐκ τῶν ἰδίῳν αὐτῆς βιβλίων.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Φ. ΦΑΡΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ 1951 - 52

Π Ρ Ο Σ

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ὑποβάλλουσα τὸν Ἀπολογισμὸν τῶν Ἑσόδων καὶ Ἑξόδων τοῦ Προϋπολογισμοῦ τῆς Κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ οἰκον. ἔτους 1/4/51-31/3/52 γνωρίζω Ὑμῖν ὅτι ὁ Ἀπολογισμὸς οὗτος παρουσιάζει τελικῶς — μετὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ἐν τῷ Κεφ. Στ'. ἄρθρ. 1 τῶν Ἑσόδων ἀναγεγραμμένου κονδυλίου «Πλεόνασμα χρ. 1950/51» ἐκ. γρ. διατ. 530.593.80 δρχ. 105.901.060 — περίσσευμα οἰκ. ἔτους 1951/52. γρ. διατ. 586.253.15 δρχ. 117.032.930

Τοῦτο ὀφείλεται ἀφ' ἐνὸς εἰς τὸ ὅτι δὲν ἐνηργήθησαν δαπάναι παρὰ μόνον εἰς τὰ ἔξοδα Διαχειρίσεως καὶ Συντηρήσεως τῆς περιουσίας ἥτοι ἐν ὅλῳ Ἑξοδα γρ. διατ. 5.405.45 δρχ. 1.081.090 ἀφ' ἑτέρου ὅτι εἰσεπράχθησαν τὰ

προβλεπόμενα Ἑσοδα κατὰ τι

μόνον μειωμένα ἥτοι Ἑσοδα. . γρ. διατ. 591.658.60 δρχ. 118.114.020

Περίσσευμα ἔτους γρ. διατ. 586.253.15 δρχ. 117.032.930

Δὲν ἐπραγματοποιήθη μόνον, ὅπως κατὰ τὴν παρελθούσαν χρῆσιν, τὸ εἰς τὸ Κεφάλ. Γ' «Διάφοροι Πρόσοδοι» γρ. διατ. 25.000.— δρχ. 5.000.000 προβλεπόμενον ἔσοδον, ἥτοι τὸ εἰς τοὺς μετόχους τῆς «Soc. Anonyme de Nettoyage et Pressage de Cotton» διανεμόμενον ποσὸν ἐκ τῶν κερδῶν τῆς Ἐπιχειρήσεως.

Συνημμένως ὑποβάλλω καὶ κατάστασιν τοῦ Ταμείου τῆς Κληρονομίας, ἐμφαίνουσιν τὴν κίνησιν τοῦ Ταμείου καὶ τὸ ὑπόλοιπον αὐτοῦ 31/3/1952 ἐκ γρ. διατ. 12.978.45/00 δρχ. 2.377.990 ὥς καὶ τὸν Ἰσολογισμὸν τῆς Περιουσίας, ἀνερχομένης εἰς γρ. διατ. 2.028.654.05/00 δρχ. 475.542.730.

Ὁ Λογιστὴς

ΑΝΤΩΝΙΑ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Α' Χρηματικόν.

Ταμείον

α) Χρέωσις :

	Γρ. Διατιμ.	Δραχμαὶ
1. Ὑπόλοιπον ταμείου 31/3/51.	16.698.45	3.121.990.—
2. Ἔσοδα γενικοῦ Προῦ/σμοῦ κληρονομίας Φ. Φαρμά 1/4/51-31/3 52	591.658.60	118.114.020.—
3. Ἀναλήψεις παρὰ τῆς Τραπεζῆς Ἀθηνῶν - Ἀλεξανδρείας.	130.242.45	26.048.490.—
Σύνολον	<u>738.599.50</u>	<u>147.284.500.—</u>

β) Πίστωση :

	Γρ. Διατιμ.	Δραχμαὶ
1. Ἔξοδα βάσει Προῦ/σμοῦ χρ. 1951-52	5.405.45	1.081.090.—
2. Καταθέσεις παρὰ τῆς Τραπεζῆς Ἀθηνῶν - Ἀλεξανδρείας.	61.064.80	12.212.960.—
3. Μετοχ. 312 Alexandrie Press. Co.	128.557.—	25.711.400.—
4. Περίσσευμα Προῦ/σμοῦ χρ. 1950-51	530.593.80	105.901.060.—
	725.621.05	144.906.510.—
5. Ὑπόλοιπον Ταμείου 31/3/52.	12.978.45	2.377.990.—
Σύνολον	<u>738.599.50</u>	<u>147.284.500.—</u>

Ἀπολογισμὸς ἐσόδων ἀπὸ 1/4/1951 — 31/3/1952.

α') Τακτικὰ Ἔσοδα.

Προϋπολογισμοῦ		Εἶδος ἐσόδων	Προϋπολογισθέντα εἰς γρόσ. διατ.	Προϋπολογισθέντα εἰς δραχ.	Εἰσπραχθέντα εἰς γρόσ. διατ.	Εἰσπραχθέντα εἰς δραχ.
Κεφάλ.	Ἀριθ.					
		1ον Τακτικὰ Ἔσοδα				
Α'	1-9	Μερίσματα καὶ τοκομερίδια	62.130.—	12.426.000	59.712.70	11.942.540
Β'	1-2	Τόκοι καταθέσεων	1.200.—	240.000	869.95	—
Γ'	1	Διάφοροι Πρόσοδοι . . .	25.000.—	5.000.000	—	173.990
		2ον Ἑκτακτικὰ Ἔσοδα				
Α δις	1	Τοκομερίδια καθυστερούμενα	—	—	—	—
Β δις	1	Τόκοι καθυστερούμενοι . . .	50.—	10 000	482.15	96.430
Γ δις	1	Διάφορα ἔσοδα	50.—	10.000	—	—
Σ'	1	Πλεόνασμα χρ. 1950/51	530.593.80	105.901.060	530.593.80	105.901.060
		3ον Κίνησις Κεφαλαίων				
Ζ'	1	Προῦδον ἐκποίησης χρεογράφων	—	—	—	—
	2	Προῦδον ἀναλήψεως καταθέσεων	—	—	—	—
			619.023.80	123.587.060	591.658.60	118.114.020
		Πιθανὸν ἔλλειμμα τῆς χρήσεως	—	—	—	—
			619.023.80	123.587.060	591.658.60	118.114.020
Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Μαρτίου 1952						
Ὁ Ταμίας			Ὁ Λογιστὴς			
Ν. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ			ΑΝΤ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ			

Γ' Γενικὸς Ἱσολογισμὸς τῆς χρήσεως 1951-52.

Ἐνεργητικόν :

Τὸ Ἐνεργητικὸν τῆς Κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ τὴν 31/3/52 ἀνήρχετο εἰς Γρόσ. διατιμήσεως . . . 2.028.644.05 δρχ. 475.542.730.—

ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξῆς :

	Γρόσ. Διατιμ.	Δραχμαὶ
1. Ὑπόλοιπον ταμείου 31/3/1952 . . .	12.978.45	2.377.990.—
2. 702 Μετοχαὶ Aléxandrie Press. Co . .	869.557.—	176.912.450.—
3. 532 Soc. An.de Net. et Pressage de Cotton	656.488.—	133.956.375.—
4. 6 ὁμολογ. Crédit Foncier Égyptien .	10.524.—	2.147.422.—
5. 49 Ὅμολ. Οὐλέν Ἀθηνῶν 1925. . .	—	63.700.000.—
6. Ὑπόλ. βιβλ. Τραπ. Ἀθηνῶν - Ἀλεξανδρ. κληροδότημα	3.423.60	698.585.—
7. Καταθ. Τραπ. Ἀθηνῶν - Ἀθήνας. . .	206.117.50	41.223.500.—
8. Κατ.Τρ. Ἀθην. - Ἀθήνας £ Ἀγγλ. 1.457.9.4	142.248.70	28.449.740.—
9. Καταθ. Τραπ. Ἀθηνῶν - Ἀλεξανδρείας. .	127.306.80	25.586.668.—
10. Ληξιπρόθεσμα τοκομερίδια	—	490.000.—
Σύνολον . . .	<u>2.028.644.05</u>	<u>475.542.730.—</u>

Παθητικόν :

Τὸ δὲ Παθητικὸν τῆς Κληρονομίας τὴν 31/3/52 ἀνήρχετο εἰς τὸ πο-
σὸν τῶν γρoσ. διατιμ. 2.028.644.05 δρχ. 475.542.730.—

	Γρόσ. Διατιμ.	Δραχμαὶ
1. Κεφάλαιον	1.438.967.30	357.321.215.—
2. Κληροδότημα εἰς πλησιέστερον συγγενῇ τοῦ διαθέτου	3.423.60	698.585.—
3. Εἰσπρακτέα τοκομερίδια	—	490.000.—
4. Περίσσευμα χρήσεως 1951/52	586.253.15	117.032.930.—
Σύνολον . . .	<u>2.028.644.05</u>	<u>475.542.730.—</u>

Ἡ διαχείρισις τῆς χρήσεως ταύτης τῆς κληρονομίας Φ. Φαρμᾶ ἐνε-
κρίθη ὑπὸ τῆς διευθύνσεως Ἑθνικῶν Κληροδοτημάτων τοῦ Ὑπουργείου
Οἰκονομικῶν, ὑπὸ τὸν ἑλεγχον τοῦ ὁποίου ὑπάγεται διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν
Ε 7426/7-8-52 ἐγγράφου της.

Ἀθῆναι τῇ 28 Φεβρουαρίου 1953

Ὁ Λογιστὴς

ΑΝΤ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1952

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ & ΕΞΟΔΩΝ

ΜΕΡΟΣ Ι.

Προϋπο- λογισµοῦ		Εἶδος ἐσόδων	Προϋπολο- γισθέντα	Εἰσπραχθέντα	Διαφορὰ	
Κε- φάλ.	Ἄρθρον				Ἐπὶ πλέον	Ἐπὶ ἐλάττω
Α'	1-1-17	Μερίσματα καὶ τόκοι	437,500,000	644,709,469	207,209,469	—
	2-1	Μισθώματα	5,000,000	13,545,000	8,545,000	—
	3-1	Ἀντίτιμον Δημοσιευμάτων	18,000,000	12,820,700	—	5,179,300
	3-2	Ἀντίτιμον δημοσ. « Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος »	12,000,000	12,202,500	202,500	—
Β'	1-1	Εἰσφοραὶ ἐταίρων	575,000	685,000	110,000	—
	2-1	Δικαιώματα τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ τῶν εἰσπράξεων τῶν Κρατ. Λαχείων	3,900,000,000	4,583,196,200	683,196,200	—
Γ'	1-1	Ἐκ πωλήσεως ἀχρήστου ὑλικοῦ κλπ.	100,000,000	22,425,000	—	77,575,000
	1-2	Ἐξ ἀπροβλέπτων ἐσόδων	500,000	6,000	—	494,000
	1-3	Ἐξ ἐσόδων κεκλ. χρήσεων	925,000	329,367,521	328,442,521	—
Δ'	1	Ἐκ περιρρισευμάτων παρελθόντων οἰ- κονομικῶν ἐτῶν	7,503,660,000	7,503,660,000	—	—
			11,978,160,000	13,122,617,390	1,227,705,690	83,248,300

Ἀνάλυσις τοῦ Κεφαλαίου Α', ἄρθρου 3.

Ἀντίτιμον Δημοσιευμάτων

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς	Δραχ.	8,686,950
2) Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	1,730,000
3) Β. Λεονάρδου. Ἡ Ὀλυμπία. 1901	»	217,500
4) Χρ. Τσούντα. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908	»	120,000
5) Κ. Κουρουνιώτου. Κατάλογος Μουσείου Λυκοσοῦρας. 1911	»	7,500
6) Βαλ. Στάη. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος κλπ. 1920	»	56,250
7) Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Ὁ Ἀποτυμπανισμός. 1923	»	15,000
8) Γ. Ε. Μυλωνά. Ἡ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	»	97,500
9) Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου. Γραπταὶ Στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1929	»	225,000
10) Ἰωσήφ Χατζηδάκη. Ἱστορία τοῦ Κρατηκοῦ Μουσείου. 1931	»	7,500
11) Γ. Π. Οἰκονόμου. Τὰ 100 ἔτη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. 1938	»	12,000
12) Ν. Κοντολέοντος. Τὸ Ἐρέχθειον. 1949	»	90,000
13) Φοῖβον Σταυροπούλου. Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου. 1950	»	82,500
14) Κων. Θ. Συριοπούλου. Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951	»	15,000
15) Κων. Ρωμαίου. Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	»	1,410,900
16) Μαρκέλλου Μισοῦ. Ἀργολικὴ Προσωπογραφία. 1952	»	48,000
17) Ἀντ. Κεραμοπούλου. Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. 1935	»	9,045,000
18) Κ. Κουρουνιώτου. Ὁδηγὸς Ἐλευσίνος. 1936 (ἀγγλιστί)	»	367,500
19) Ν. Κοντολέοντος. Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950	»	2,790,000
Σύνολον	Δραχ.	25,023,200

Ἐν Ἀθῆναις τῇ 31ῃ Δεκεμβρίου 1952

Ὁ Ταμίας
Ν. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ

Ὁ Λογιστὴς
ΑΝΤΩΝΙΑ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1952

Προϋπολογισμοῦ		Εἶδος ἐξόδων	Προϋπολογισθέντα	Συμπληρωματικά πιστώσεις	Δαπάνη-θέντα	Πραγμα-τοποιη-θέντα	Διαφορὰ ἐπὶ ἑλλαντον
Κε-φάλ.	Ἄρθρον						
Α'	1-1-8	Μισθοὶ καὶ ἐπιδόματα	124472000	—	70708000	70708000	53764000
	2-1-2	*Εξοδα Γραφείων	100000000	—	39831400	39831400	60168600
	3-1-2	*Εξοδα Βιβλιοθήκης	100000000	—	52047150	52047150	47952850
	4-1	*Επισκευαὶ καὶ ἐπιπλ. τοῦ μεγάρου	50000000	—	2226000	2226000	47774000
Β'	1-1-4	*Ανασκαφαὶ καὶ μελέται. *Αναστη-λώσεις καὶ ἐπισκευαὶ Μουσείων καὶ φυλακείων	460000000	—	1881008500	1818328050	2781671950
	2-1	Δημοσιεύματα	500000000	—	250960350	250960350	249039650
	2-2-5	Δημοσιεύματα « Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος »	353000000	—	3962000	3962000	349038000
	3-1	Συνδρομαὶ εἰς περιοδικὰ καὶ βιβλία ἀρχαιολ.	30000000	—	6700000	6700000	23300000
	3-2	*Υποτροφίαι	100000000	—	76000000	76000000	24000000
Γ'	4-1	Διδασκαλία	50000000	—	3120000	3120000	46880000
	1-1	Διάφορα ἐξοδα	18000000	200000000	151230980	151230980	66769020
	2-1	*Αναλογοῦν τῇ Ἑταιρ. ἀσφάλιστ. κοιν. ἀσφαλ.	32000000	—	18088805	18088805	13911195
	3-1	Διὰ τὰ ἔκτακτα δημοσ. τῆς 100ίδος	100000000	—	587000	587000	99413000
	4-1	Διὰ διάφορα ἐξοδα κεκλεισμένων χορήσεων	5688000	—	—	—	5688000
Δ'	1-1	*Αμοιβὴ ἀρχιτέκτονος νέου μεγάρου	100000000	—	50000000	50000000	50000000
	2-2	*Εξοδα ἀνεγέρσεως νέου μεγάρου	5100000000	—	1073734605	1073734605	4026265395
	3-2	» ἐπιβλέψ. καὶ ἐπιστ. ν. μεγάρου	115000000	—	24178800	24178800	90821200
Ε'	1-2	*Αποθεματ. μεταφ. εἰς τὸ Κεφ. Γ' 1-1	500000000	—	—	—	300000000
			11978160000	200000000	3704383590	3641703140	8336456860

'Ανάλυσις τοῦ Κεφαλαίου Β', ἄρθρου 1.

Πιστώσεις	
Διατεθείσαι	Ἀδιάθετοι
1) *Ανασκαφαί, μελέται καὶ ἀπαλλοτριώσεις	1,246,077,500 45,282,300
2) *Αναστηλώσεις	313,762,000 16,096,650
3) *Επισκευαὶ Μουσείων καὶ Φυλακείων	321,169,000 1,301,500
	1,881,008,500 62,680,450

Σύγκρισις πραγματοποιηθέντων ἐσόδων καὶ ἐξόδων

Α' *Εσοδα	Δραχ. 13,122,617,390
Β' *Εξοδα	» 3,641,703,140
Περίσσευμα τῆς χορή-σεως	» 9,480,914,250

Σημ. Αἱ συμπληρωματικαὶ πιστώσεις ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ἐκτ. ἀποθεματικοῦ.

ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΧΡΗΣΙΣ 1952

Α' ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

1) Π.Α.Ε. 1951.....	»	800
2) κ. Μ. Μιτσοῦ, Ἀργολικὴ Προσωπογραφία.....	»	500
3) κ. Γ. καὶ Μαρίας Σωτηρίου, Βασιλικὴ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ Λεύκωμα.....	»	1000
4) Λεύκωμα 100ρίδος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.....	»	1750

Β' ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς				2) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας			
Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1862, τ. 11	3	7.000	21.000	1896	1	25.000	25.000
1936	1	157.000	157.000	1934	1	53.300	53.300
1938	2	120.000	240.000	1935	1	53.300	53.300
1939/41	3	120.000	360.000	1936	1	53.300	53.300
»	2	150.000	300.000	1937	1	53.300	53.300
1942/44	1	120.000	120.000	1939	1	40.000	40.000
»	1	150.000	150.000	1940	1	40.000	40.000
»	1	159.475	159.475	»	1	50.000	50.000
1945/47	2	120.000	240.000	1941/44	1	40.000	40.000
»	1	150.000	150.000	»	1	50.000	50.000
»	1	159.475	159.475	»	1	53.300	53.300
1948/49	6	120.000	720.000	1945/48	5	40.000	200.000
»	2	150.000	300.000	»	2	50.000	100.000
1950/51	38	120.000	4.560.000	»	1	53.500	53.500
»	7	150.000	1.050.000	1949	6	40.000	240.000
				»	2	50.000	100.000
				1950	1	25.000	25.000
				»	10	40.000	400.000
				»	2	50.000	100.000
	71		8.686.950		40		1.730.000

3) Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας				
Αὐτῶν ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
1	Β. Λεονάρδου. Ἡ Ὀλυμπία 1901	1	37 500	37.500
2	Χρ. Τσουντα. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμη- νίου καὶ Σέσκλου. 1908	6	30.000	180.000
3	Κ. Κουρουνιώτου. Κατάλογος Μουσείου Λυκοσού- ρας. 1911	1	120.000	120.000
4	Βαλ. Στάη. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος κλπ. 1920	1	7.500	7.500
5	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Ὁ Ἀποτυμπανισμός. 1923	3	7.500	22.500
6	Γ. Ε. Μυλωνᾶ. Ἡ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	5	6.000	30.000
7	Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου. Γραπταὶ Στῆλαι Δημητρι- άδος - Παγασῶν. 1928	1	3.750	3.750
8	Ἰωσήφ Χατζηδάκη. Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μου- σείου. 1931	1	15.000	15.000
9	[Γ. Π. Οἰκονόμου]. Τὰ 100 ἔτη τῆς Ἀρχαιολογι- κῆς Ἑταιρείας. 1938	1	37.500	37.500
10	Ν. Κοντολέοντος. Τὸ Ἐρέχθειον. 1949	2	30.000	60.000
11	Φοῖβου Σταυροπούλλου. Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου. * 1950	1	225.000	225.000
12	Κων. Θ. Συριοπούλου. Ὁ στερεοβάτης τοῦ Παρ- θενῶνος. 1951.	1	7.500	7.500
13	Κων. Ρωμαίου. Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	1	4.000	12.000
14	Μαρκέλλου Μιτσού. Ἀργολικὴ Προσωπογραφία. 1952 Ἀ θ ρ ο ι σ μ α	2	25.000	50.000
15	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. 1935.	2	20.000	40.000
16	Ν. Κουρουνιώτου. Ὁδηγὸς Ἐλευσίνος. 1936 (ἀγ- γλιστί).	1	20.000	20.000
17	Ν. Κοντολέοντος. Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950.	2	25.000	50.000
	Σύνολον	1	12.500	12.500
		12	80.000	960.000
		4	100.000	400.000
		1	50.000	50.000
		1	48.000	48.000
		54		2.403.750
		19	30.000	570.000
		226	37.500	8.475.000
		1	30.000	30.000
		9	37.500	337.500
		15	24.000	360.000
		81	30.000	2.430.000
		351		12.202.500
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ				
1	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς	δεχ.	8.686.950	
2	Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	1.730.000	
3	Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας	»	2.403.750	
4	Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεία τῆς Ἑλλάδος	»	12.202.500	
	Σύνολον	δεχ.	25.023.200	

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς		2) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας	
Σειρὰ ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρὰ ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
1931	1	1927	1
1932	1	1931	2
1933	1	1932	1
1934/5	1	1933	1
1936	1	1934	1
1937 A'	2	1935	1
1937 B'	1	1936	2
1938	6	1937	1
1939/41	7	1938	2
1942/44	7	1939	5
1945/47	9	1940	5
1948/49	9	1941/44	7
1950/51	118	1945/48	10
		1949	8
		1950	116
		1951	82
Σύνολον . . .	164	Σύνολον . . .	245

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

3) Διάφορα Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας		
Αἰξων ἀριθμός	Ἑπιγραφὴ Συγγραμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
1	Γ. Π. Οἰκονόμου. Ἑπιγραφαὶ Μακεδονίας. 1915.	1
2	Ἄντ. Κεραμοπούλλου. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912-1917 . . .	1
3	Γ. Μυλωνᾶ. Ἡ Νεολιθικὴ Ἑποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	1
4	Γ. Π. Οἰκονόμου. Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. 1938	3
5	Γ. Π. Οἰκονόμου. Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. 1938.	2
6	Ν. Κοντολέοντος. Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. 1949.	3
7	Φοίβου Σταυροπούλλου. Ἡ ἀσπίς τῆς Ἀθηναῖς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950	3
8	Ἄνδρ. Ξυγγοπούλου. Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. 1950 . . .	4
9	Κωνστ. Θ. Συριοπούλου. Ὁ στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951.	2
10	Κωνστ. Ἀ. Ρωμαίου. Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	20
11	Μ. Μιτσοῦ. Ἀργολικὴ Προσωπογραφία. 1952.	119
12	Γεωργίου καὶ Μαρίας Σωτηρίου. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημη- τρίου Θεσσαλονίκης (κείμενον καὶ λεύκωμα) 1952	74
13	Λεύκωμα 100ρίδος Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. 1952.	269
14	Ἄντ. Κεραμοπούλλου. Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. 1935.	1
15	Κ. Κουρουνιώτου. Eleusis (ἀγγλιστί) 1936	1
16	Ν. Κοντολέοντος. Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950	3
	Σύνολον	507

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1952)

Δωρεαί. Εὐχαρίστως ἀναγράφοντες κατωτέρω τὰ πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶτε ὑπ' αὐτῶν τῶν συγγραφέων εἶτε ὑπ' ἄλλων φίλων αὐτῆς ἀποσταλέντα κατὰ τὸ ἔτος 1952 βιβλία, καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἐνταῦθα πρὸς πάντας τοὺς φιλόφρονας δωρητὰς τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν.

[Εἰς τὸ τέλος τοῦ τίτλου ἐκάστου βιβλίου τίθεται ἐντὸς παρενθέσεως τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ. Ὅπου δὲν ὑπάρχει παρένθεσις, δωρητὴς εἶναι ὁ συγγραφεύς].

1. **Actes** du 1er Congrès de la Fédération International des Associations d'Études Classiques : 1951 (Féd. Intern. Ass. Ét. Class.).
2. **Ἀλεξανδρῆς, Κ. Α.** : Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀθῆναι : 1950.
3. **Ἀνδρόνικος, Μ.** : Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Τέχνη. Θεσσαλονίκη : 1952.
4. **Archäologische Funde.** : ... Griechenland und Dodekanes. 1932/33 und 1933/34. Ἀπ. : «Arch. Anzeiger» 1933 und 1934 (Κα Μπαλτατζῆ).
5. **Archäologische Funde** in Griechenland 1934/35 und 1939/40. Ἀπ. : «Arch. Anzeiger» 1935 und 1949 (Κα Μπαλτατζῆ).
6. **Barberot, E.** : Traité de constructions civiles. Paris : 1906 (Κα Μπαλτατζῆ).
7. **Ὁ Βιβλιόφιλος.** : Ἔτ. 1 - 6 : 1947/52 (Ζαμπάκης).
8. **Boetticher, A.** : Die Akropolis von Athen. Berlin : 1888 (Κα Μπαλτατζῆ).
9. **Βογιατζίδης, Ι. Κ.** : Ἱστορικαὶ μελέται. Τ. 2. Θεσσαλονίκη : 1937.
10. **Bosc, E.** : Dictionnaire raisonné d'architecture. Τ. 1 - 4. Paris : 1878/83 (Κα Μπαλτατζῆ).
11. **Brea, L. B.** : Linking the Aeolian Islands... Ἀπ. : «Illustr. London News». 1952 (Ἑλλ. Ὑπερ. Πληρ. Λονδίνου).
12. **Broneer, O.** : Excavations in the Agora at Corinth, 1933. Ἀπ. : «Amer. Journal of Arch.» 1933 (Κα Μπαλτατζῆ).
13. **Broneer, O.** : Excavations on the North Slope of the Acropolis in Athens. 1931/32. Ἀπ. : «Hesperia» 1933 (Κα Μπαλτατζῆ).
14. **Buschor, E.** : Das Kriegerum der Parthenonzeit. Burg : 1943. (Deutsch. Arch. Institut).
15. **Charton, Ed.** : Dictionnaire des professions. Paris : 1880 (Κα Μπαλτατζῆ).
16. **Κρητικὰ Χρηνικά.** : Ἡ ἔκδοσις καὶ ἡ κρητικὴ. Ἡράκλειον Κρήτης : 1947 (Ἡ Διεύθυνσις).
17. **Cloquet, L.** : Traité d'architecture. Τ. 1. 2 (-3). 4. Paris : 1898/1900 (Κα Μπαλτατζῆ).

18. **Collins, H. B.** : The origin and antiquity of the Eskimo. Ἀπ. : «Smiths Rep.» 1950 (Smiths Inst.).
19. **Congrès archéologique de France.** : 97e session. Paris : 1936 (Κα Μπαλτατζῆ).
20. **Curtius, L.** : Deutsche und antike Welt. Stuttgart : 1950 (Γερμ. Ἀρχαιολ. Σχολή).
21. **Cypriots** enjoyed Grilled Steak 5.500 Years Ago. Ἀπ. : «Evening News» London : 1952 (Ἑλλην. Ὑπερ. Πληρ. Λονδίνου).
22. **Δελένδας, Πλ. Ν.** : Pour faire revivre Olympie : Projet de création d'une nouvelle Altis. Athènes : 1952.
23. **Δελτίον** (Ἑλληνικῆς Σπηλαιολογικῆς Ἑταιρείας). Τ. 1 (1950). (Διευθ. Ἐπιτροπή).
24. **Desborough, V. R. d'A.** : Protogeometric Pottery. Oxford : 1952
25. **Dörpfeld, W.** : Alte und neue Ausgrabungen in Griechenland. Ἀπ. : «Athen. Mitteil.» 1922 (Κα Μπαλτατζῆ).
26. **Dörpfeld, W.** : Die beiden vorpersischen Tempel unter dem Parthenon des Perikles. Ἀπ. : Dörpfeld, Alt-Athen u. seine Agora», 1937 (Κα Μπαλτατζῆ).
27. » Danksagung. Leukas : 1934 (Κα Μπαλτατζῆ).
28. » Der Spielplatz des griechischen Theaters. Ἀνάτ. : «Festschrift Artur Kutscher gewidmet» (Κ. Μπαλτατζῆ).
29. » Vierter und fünfter Brief über Leukas-Ithaka : Die Ergebnisse der Ausgrabungen von 1907/1908. Athen : 1908/1909 (Κα Μπαλτατζῆ).
30. » Zu den Bauwerken Athens. Athen : 1911 (Κα Μπαλτατζῆ).
31. » Zum Tempel der Athena, der Schutzherrin von Athen. Ἀπ. : «Jahrb. d. Deutsch. Arch. Inst.», 1937 (Κα Μπαλτατζῆ).
32. **Δούσμανης, Σ. Ι.** : Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Κυβερνήτου τοῦ «Γ. Ἀβέρωφ» κατὰ τοὺς πολέμους 1912/1913. Ἀθῆναι : 1940.
33. » Ἀναίρεσις τῶν ὡς ἐπικρίσεων γραφέντων ἐπὶ τοῦ «Ἡμερολογίου τοῦ Κυβερνήτου τοῦ Γ. Ἀβέρωφ».
34. **Δρανδάκης, Ν. Β.** : Ἀποδεικτικά παρακαταθήκης ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων τοῦ 1841. Ἀνάτ. : «Κρητικά Χρονικά», 2.
35. » Εἰδήσεις περὶ τῶν σχολείων Ρεθύμνης. Ἀνάτ. : «Κρητικά Χρονικά», 4.
36. » Ἡ Ρεθυμνία εἰκὼν Παναγίας τοῦ Πάθους. Ἀνάτ. : «Κρητικά Χρονικά», 5.
37. **Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον.** : Μάρκου Αὐρηλίου τὰ εἰς ἑαυτόν. Παράφρασις Σ. Δέλτα : 1935 (Κα Μπαλτατζῆ).
38. **Ἐπιστήμη.** : Μην. Γεν. Περιοδικόν. Περ. Β'. Ἔτος 6. Ἀθῆναι : 1951 (Ἄ. Χατζῆς).
39. **Errera Isabella.** : Une Esquisse de l'Histoire des Tissus. Bruxelles : 1922. Ἀνάτ. : «Flambeau», 1922.
40. **Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν.** : Θεσσαλονίκη : 1939/1951 (Ἐτ. Μακ. Σπ.).
41. **Ἐθνικὸν Ἰδρυμα.** — Ἐπίσημος συνεδρία τῆς 25ης Μαρτίου 1947 ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι (Γ. Π. Οἰκονόμος).
42. **Φιλαδελφεύς, Ἀλέξ.** : Catalogue des moulages du Musée Nat. d'Athènes. Athènes : 1937 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν).

43. **Gentili, G. V.:** Further Light on the Largest Finest Roman Mosaics. Ἀπ.: «Ill. London News». March 1952. London: 1952 (Ill. London News).
44. **Great Siege.:** Mound of old Paphos. Ἀπ.: «The Times». London: 1952. (Ἑλλ. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
45. **Goekoop, A. E. H.:** Ithaque la Grande, Athènes: 1908 (Κα Μπαλτατζῆ).
46. **La Grèce actuelle.:** Athènes: 1933 (Κα Μπαλτατζῆ).
47. **Harrison, Jane Ellen.:** Primitive Athens. Cambridge: 1906 (Κα Μπαλτατζῆ).
48. **Στὰ Ἑκατὸ Χρόνια τοῦ Καμπούργλου.:** Ἀθῆναι: 1952 («Φυσιολάτρης»).
49. **Hidenaka Tanaka.:** Lexikon Latino-Japonicum. Tokiensis: 1952.
50. **Ὑπόμνημα** τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν περὶ τοῦ ἄρθρ. 107 τοῦ ισχύοντος Ἑλλ. Συντάγματος. Ἀθῆναι: 1948 (Γ. Π. Οἰκονόμος).
51. **Jong-Hood.:** Light on the last and militarist phase of Minoan Crete. Ἀπ.: «Ill. London News». London: 1952 (Ἑλλ. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
52. **Journal of Roman Studies.:** Vol. 41. London: 1951 (Soc. of Roman Studies).
53. **Καβαβιάδης, Π.:** Marbres de Musées de Grèce. Athènes: 1911 (Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία).
54. **Καλινδέρης, Μ. Ἀθ.:** Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημοτ. Βιβλιοθ. Κοζάνης 1676/1808. Θεσσαλονίκη: 1951 (Δῆμος Κοζάνης).
55. **Καλοκύρης, Κ. Δ.:** Ἱστορία τῆς πόλεως Ρεθύμνης. Ἀθῆναι: 1950.
56. **Karo, G.:** Alexander Conze 10/12/1831 - 19/7/1914 Ἀνάτ.: «Athen. Mitt.», 1914 (Κα Μπαλτατζῆ).
57. » Wilhelm Dörpfeld. Athen: 1933 (Κα Μπαλτατζῆ).
58. » Zwei mykenische Fragmente. Athen (Κα Μπαλτατζῆ).
59. **Keil, J.:** Adolf Wilhelm. Wien: 1952 (Otto Walter).
60. **Κεραμέπουλλος, Ἀ.:** Ἀρχαία ἱστορία τῶν Ἑβραίων, ἡ Αἴγυπτος καὶ οἱ Βλάβχοι («Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη», 7). Θεσσαλονίκη: 1952.
61. **Κοντολέων, Ν.:** Ἀνασκαφαὶ ἐν Νάξῳ. Ἀθῆναι: 1951. Ἀνάτ.: «ΠΑΕ», 1950.
62. » Ἀνασκαφαὶ ἐν Πάρῳ. Ἀθῆναι: 1951. Ἀνάτ.: «ΠΑΕ», 1950.
63. » Ἀνασκαφαὶ ἐν Τήνῳ. Ἀθῆναι: 1951. Ἀνάτ.: «ΠΑΕ», 1950.
64. » Μέγαρον. Ἀθῆναι: 1952. Ἀνάτ.: «Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier».
65. **Κοτζίās, Ν. Χρ.:** Ἀνασκαφὴ ἐν Προφήτῃ Ἡλίᾳ Ὑμηττοῦ. Ἐν Ἀθήναις: 1951. Ἀνάτ.: «ΠΑΕ», 1950.
66. » Σπίλο, Σπύλιο - Σπήλαιον καὶ ἡ ἐν αὐτῷ Ἱερὰ Μονή. Ἀνάτ.: «ΑΕ». 1951.
67. **Κτιστόπουλος, Κωνστ. Δ.:** Mots composés de la langue Minoenne. Ἀθῆναι: 1951.
68. » Recherches sur les mots minoens. Ἀθῆναι. 1952.
69. **Ἑλληνικὴ Κύπρος.:** Ἔτος 4ον. Λευκωσία, Κύπρος: 1952 (Ἡ Διεύθυνσις).
70. **Levi, Doro.:** One of the richest Finds of Minoan Treasures in Crete. Ἀπ.: «Ill. London News». London 1952 (Ἑλλαν. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
71. **Litttré, E. - Beaujean, A.:** Dictionnaire de la langue française. Paris: 1881 (Κα Μπαλτατζῆ).

72. **Mc Fadden, G. H.**: Eleven Hundred Years of the Worship of Apollo. Ἀπ.: «Ill. London News» 5-4-1952 (Ἑλλ. Ὑπερ. Πληρ. Λονδίνου).
73. **Μακαρόνας, Χ. Ι.**: Χρονικά ἀρχαιολογικά. Θεσσαλονίκη: 1951.
74. » Τὸ ὀκτάγωνον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀθήναι: 1950. Ἀνάτ. «ΠΑΕ», 1950.
75. » Via Egnatia and Thessalonike. Ἀνάτ.: «Stud. Pres. to D. M. Robinson».
76. **Μαλτέζος, Γ. Θ.**: «Δημώνασσα», τραγωδία. Ἀθήναι: 1950.
77. **Marc, H. - Bonnet.**: La papauté contemporaine. Paris: 1951.
78. **Michaelis, Jahn.**: Arx Athenarum. Bonnæ: 1901 (Κα Μπαλτατζῆ).
79. **Mitford, T. B.**: Excavating the ancient Capital of Cyprus. Ἀπ.: «Illustr. London News» 10-5-1952 (Ἑλλ. Ὑπερ. Πληρ. Λονδίνου).
80. **Monumentos Espanoles.**: T. 1-2. Madrid: 1932 (Κα Μπαλτατζῆ).
81. **Μυλωνᾶς, Γ.**: The Cult of Dead in Hellenic Times. Ἀνάτ.: «Studies Pres. to D. M. Robinson».
82. » The Figured Mycenaean Stelai. Ἀνάτ.: «Amer. Journ. of Arch.» Vol 55, 1951.
83. **Μυλωνᾶς, Π. Μ.**: Περὶ σταδίων. Ἀθήναι: 1952.
84. **Niki, E.**: Sur une «Potnia-Gorgone» d'Érétrie au Musée National d'Athènes. Ἀνάτ.: «Revue Arch.», 1933.
85. **Nocera, V.**: I simboli mitologici. Terranova Sicilia: 1913 (Κα Μπαλτατζῆ).
86. **Οἰκονόμος, Γ. Π.**: Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὰ ἔτη 1941 - 1944.
87. » Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1945.
88. » Ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ 1948.
89. » Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1949.
90. » Ἡ Ἀκαδημία κατὰ τὸ ἔτος 1950.
91. » Ἀνασκαφαὶ ἐν Μεσσήνῃ. Ἀνάτ.: «ΠΑΕ», 1909.
92. » Ἀνασκαφαὶ Θισόας. Ἀνάτ.: «ΠΑΕ», 1911.
93. » Ἡ ἀντιδικία τῶν τόνων. Ἀνάτ.: «Ἡ ἀντιδικία τῶν τόνων», 1944.
94. » Ἀπονομὴ χρυσῶν μεταλλίων εἰς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις καὶ τὴν Α.Μ. τὴν βασιλίσαν Φρειδερίκην κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν [τῆς Ἀκαδημίας] τῆς 24ης Μαρτίου 1949. Ἀθήναι: 1949.
95. » Aus dem Dipylon. Ἀνάτ.: «Athen. Mitt.», 1912.
96. » Σπυρίδων Βάσης. Ἀνάτ.: «ΑΕ» 1912.
97. » Ἐκθεσις περὶ τῶν ἀπονεμηθέντων βραβείων... 1936. Ἀνάτ.: «ΠΑΑ» 11, 1936.
98. » Ἐκθεσις περὶ τῶν ἀπονεμηθέντων βραβείων... τῆς Ἀκαδημίας. Ἀνάτ.: «ΠΑΑ» 12, 1937.
99. » Ἐκθεσις περὶ τῶν ἀπονεμηθέντων ἐπαίνων... 1948. Ἀνάτ.: «ΠΑΑ» 23, 1948.
100. » Ἐκθεσις περὶ τῶν ἀπονεμηθέντων ἐπαίνων καὶ βραβείων. Ἀνάτ.: «ΠΑΑ», T. 26 1951.
101. » Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1936 ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πεπραγμένων. Ἀνάτ.: «ΠΑΑ», T. 11, 1936.
102. » Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1939 ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πεπραγμένων. Ἀνάτ.: «ΠΑΑ», T. 14, 1939.
103. » Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1938 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πεπραγμένων. Ἀθήναι: 1939.

104. **Οἰκονόμος, Γ. Π.** : Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1939 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πεπραγμένων. Ἀθῆναι : 1940.
105. » Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1940 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας πεπραγμένων. Ἀθῆναι : 1941.
106. » Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1941/1944 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πεπραγμένων. Ἀθῆναι : 1948.
107. » Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ ἔτη 1945/1948 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογ. Ἑταιρείας πεπραγμένων. Ἀθῆναι : 1949.
108. » Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1949 ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πεπραγμένων. Ἀθῆναι : 1950.
109. » Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐν Βρυξέλλαις συνελθούσης 8ης συνόδου τῆς Διεθνoῦς Ἀκαδημαϊκῆς Ἐνώσεως. Ἀνάτ. : «ΠΑΑ», 1927.
110. » Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀγορᾶς. Ἀνάτ. : «ΑΕ», 1911.
111. » Le fascisme et l'histoire. Ἀνάτ. : «Hellenisme Contemporain» 1941.
112. » Γενιτσά. Ἀνάτ. : «ΑΕ» 1914.
113. » Ὑπόμνημα πρὸς τὴν Φίλοσ. Σχολὴν τοῦ Ἀθῆνῃσι Πανεπιστημίου, ἐπὶ τῇ ὑποψηφιότητι αὐτοῦ εἰς τὴν κενὴν τακτικὴν ἔδραν τῆς Ἀρχαιολογίας. Ἀθῆναι : 1926.
114. » Κερητίζοντες. Ἀνάτ. : «Ἀρχαιολ. Δελτ.» 1920/21.
115. » Παρατηρήσεις εἰς τὸ ἐκ τῆς θαλάσσης τοῦ Ἀρτεμισίου χαλκοῦν ἄγαλμα. Ἀνάτ. : «ΠΑΑ», 1928.
116. » Μήνυμα τοῦ Πρωτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Γ. Π. Οἰκονόμου, πρὸς τὰς μαχομένας ἐθνικὰς δυνάμεις. Ἀθῆναι : 1949.
117. » Πέλλα. Δευτέρα ἔκθεσις περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἀνάτ. : «ΠΑΕ», 1915.
118. » Ἡ Πέργαμος καὶ ἡ Περγαμηνὴ τέχνη. Ἀνάτ. : «H.M.E.», 1930.
119. » Ἐδμόνδος Pottier. Ἀνάτ. : «ΠΑΑ», 9, 1939.
120. » Ψηφιδωτὸν ἐν Σπάρτῃ. Ἀνάτ. : «Ἀρχ. Δελτ.» 1918.
121. » Σημειώσεις. Ἀνάτ. : «ΑΕ», 1910.
122. » Τὸ συμπόσιον τοῦ Καρανίου. 1929 Ἀνάτ. : «H. M. E.», 1929.
123. » Union Académique Intern... Rapport 1925, 1927, 1929.
124. **Ὁρλάνδος, Ἀν. Κ.** : Ἡ προσωπογραφία Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου. Ἀθῆναι : 1951. Ἀνάτ. : «Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.», 21.
125. **Οὐναῦντίν, Ρ. Ε.** : Περὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Μετάφρασις Γ. Θ. Μαλτέζου. Ἀθῆναι : 1950 (Γ. Θ. Μαλτέζος).
126. **Πάλλας, Δ.** : Σαλαμινιακά (Συνέχεια) 1951. Ἀνάτ. : «ΑΕ», 1950/51.
127. **Pallat, L.** : Zum Friese der Nordhalle des Erechteion Ἀνάτ. : «Jahrb. d. D. Arch. Inst.», 1937.
128. **Παπαδημητρίου, Ἰ.** : The Overlords of Mycenae before the Days of Agamemnon. Ἀπ. : «The Illustr. London News». London : 1952 (Ἑλλην. Ὑψηρ. Πληρ. Λονδίνου).
129. » Κέρκυρα. Ἀνάτ. : «Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ» 1952.
130. **Περιφανάκης, Κωνστ.** : Quelques traits de philosophie sociale d'Archélaos d'Athènes. Ἀθῆναι : 1951.
131. **Persson, A. W.** : Swedish Excavations at Labranda 1948. Lund : 1949.
132. » De svenska utgrävningarna i Labranda i Mindre Asien. Ἀνάτ. : «Årsbok», 1950. Uppsala : 1951.

133. **Πλάτων.** : Ἔτος 4, 1952 (Ἑτ. Ἑλλην. Φιλολ.).
134. **Ramée, D.** : Dictionnaire général des termes d'architecture. Paris: 1888 (Κα Μπαλτατζῆ).
135. » Histoire générale de l'architecture. T. 1-2. Paris: 1860/62 (Κα Μπαλτατζῆ).
136. **Reichel, W.** : Griech. Goldrelief. Berlin: 1942. (Deutsch. Arch. Institut).
137. **Rodenwaldt, G.** : Neue Ausgrabungen. Münster. Westfalen: 1930 (Κα Μπαλτατζῆ).
138. **Ρωμαῖος, Κ. Α.** : Ὁ Μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας (Μακεδ. Βιβλ. 14). Ἀθῆναι 1951.
139. **Les Salons d'Architecture.** : Paris: 1908 (Κα Μπαλτατζῆ).
140. **Sauerlandt, M.** : Griechische Bildwerke. Leipzig: 1933 (Κα Μπαλτατζῆ).
141. **Schaeffer, C. F. A.** : The Discovery of the Ancient Capital of Cyprus. Ἀπ. : «Ill. London News», 1949 (Ἑλλ. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
142. » The End of a Civilisation of 3000 Years ago Ἀπ. : «The Illustr. London News». 1952 (Ἑλλην. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
143. » Where a Silver- and - Gold Masterpiece of 3000 Years ago was found. Ἀπ. : «Illustr. London News» 1952 (Ἑλλην. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
144. **Sitte, C.** : Der Städtebau. Wien: 1922 (Κα Μπαλτατζῆ).
145. **Solecki, R. S.** : Archeology and Ecology of the arctic Slope of Alaska. Ἀνάτ. : « Smiths Rep.», 1950 (Smiths Inst.).
146. **Κυπριακαὶ Σπουδαί.** : T. 15, 1951 (Ἑτ. Κυπρ. Σπ.).
147. **Σπυριδάκης Γ. Κ.** : Τὸ θέμα τῆς Κρήτης πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Νήσου ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἀθῆναι : 1951. Ἀνάτ. : «Ἐπετ. Ἑτ. Βυζαν. Σπ.», T. 21.
148. **Studies Presented to David Moore Robinson.** : Vol. 1. Ed. by. G. E. Mylonas. Saint-Louis Miss. 1951 (Γ. Ε. Μυλωνᾶς).
149. **Symbolae Osloenses.** : Fasc. 4, 8-12, 14, 17, 19, 20, 24, 25. Osloae: 1926/1947 (Γ. Π. Οἰζονόμος).
150. » Fasc. 29, 1952. Osloae: 1952.
151. **Taylor, J. du Plat.** : The late bronze age in Cyprus. Ἀπ. : «The Illustr. London News», 1952 (Ἑλλ. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
152. **Unesco Bulletin Libraries.** : Vol. VI. No 1, January 1952. Paris: 1952 (Unesco).
153. **Ventris, M.** : Deciphering Europe's Earliest Scripts. Ἀπ. : «Listener» London: 1952 (Ἑλλην. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
154. **Viollet-le-Duc.** : Entretiens sur l'architecture. T. 1-2. Paris: 1863/72 (Κα Μπαλτατζῆ).
155. **Royal Visit to Mycenae.** : Ἀπ. : «The Times». London: 1952 (Ἑλλην. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
156. **Wace, A. J. B.** : An ivory Masterpiece and a Mycenaean ... Ἀπ. : «The Illustr. London News» London: 1952 (Ἑλλην. Ὑπηρ. Πληρ. Λονδίνου).
157. » Mycenaean Life and Death. Ἀπ. : «The Illustr. London News» London: 1952 (Ἑλλην. Ὑπηρ. Πληροφ. Λονδίνου).
158. **Ἀγοραὶ καὶ ἀνταλλαγαί.** : Εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1952 ἕξ ἀγορᾶς 209 νέοι τόμοι καὶ ἕξ ἀνταλλαγῆς 148.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1837 - 1955)

Δραχμαί

1. *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς* 1837 - 1953/4 (ΑΕ 1-92 β: πβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδου>, Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.

(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837 - 1860).

1-7 (1837-1843): τεύχη α'-ιβ' (καὶ ιδ'), ιε' (τευχὸς ιε' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ'-κθ' 8-16 (1852-1860): τεύχη λ'-νε' πωλοῦνται τὰδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ' ἕκαστον τευχὸς

14.—

Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).

17 (1862): τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τευχὸς 18-21 (1869-1874): 18 (1868): τευχὸς ιγ' 19 (1870): τευχὸς ιδ' 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιε' (τὸ ιε' ἐξεδόθη τῷ 1873) 21 (1874): τευχὸς ιζ' ἕκαστον τευχὸς

14.—

14.—

Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).

22-62 (1883-1923): εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος) ἕκαστος τόμος.

300.—

Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).

63-75 (1924-1936): 1924, 1925/26, 1927/28, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/35, 1936: εἰς τόμος κατ' ἔτος ἕκαστος τόμος. 76 (1937): πανηγυρικός τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἰκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων ἕκαστον μέρος. 77-91 (1938-1952): 1938, 1939/41, 1942/44, 1945/47, 1948/49, 1950/51, 1952, 1953/54: ἕκαστος τόμος. 92/3 (1953/54): Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α' Μέρος.

300.—

600.—

300.—

300.—

2. *Εὐρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου* ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου: τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550, 1902.
3. *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας* 1837-1952 (ΠΑΕ 1-107: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

240.—

(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).

1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <"Εκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται). 4 (1839, 40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. <"Εκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. —

Δραχμαὶ

- Σχῆμα 16ον, σελίδες, 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται). —
 5 (1840/1): Πρακτικά τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Ἐκδοσις 1η) Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται). —
 6 (1841/2): Πρακτικά τῆς Ζ' (γράφει: F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Ἐκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται). —
 7-11 (1842/3 - 1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως. —
 1-11 (1837 - 1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηναίων. (Ἐκδοσις 2α). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πῖναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται). —
 12 (1847/8): Πρακτικά τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται). —
 13 (1848/9): Πρακτικά τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται). —

(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9 - 1869/70).

- 14 (1858/9): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859. (Δὲν πωλεῖται). —
 15-25 (1859/60 - 1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/67 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἑκαστον τεύχος. 15.—

(Περίοδος Γ'): τόμος 26-74 κέ. (1870/1 - 1916/1919).

- 26-74 (1870/1 - 1919): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1870/1 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ. - 1902, 1903 κέ. - 1906 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ. - 1915, 1916/1919 Σχῆμα 8ον ἑκαστος τόμος 100.—

Περίοδος Δ': τόμος 75 κέ. (1920 κέ.).

- 75-108 (1920 - 1952): Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922-1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/1944, 1945/1948, 1949, 1950, 1951, 1952 Σχῆμα 8ον ἑκαστος τόμος 100.—
 3 Α. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 19ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —
 4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15) δὲν πωλεῖται, 2ον: [1852] (σελίδες 11α' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855

	Δραχμαὶ
(σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἐκάτερον . . .	15.—
5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἡ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται).	—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860 . . .	15.—
6A. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινὰ, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται).	—
7. Εὐθύμιος Καστόρχης· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες ς' + 130. 1879 . . .	15.—
7A. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Δὲν πωλοῦνται).	—
8. H. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος· Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	54.—
9. Π. Καββαδίας· Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται)	—
10. Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900	15.—
10A. <Βαλέριος Στάης>· Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων (= AE 1902, στήλη 145 - 173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	22.—
11. Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, 1ère session : Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . .	27.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος· Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται : Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906	120.—
13. P. Canvadias + G. Kawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890. - Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστί καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906-7 . . .	300.—
14. Χρῆστος Τσουντας. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στήλαι ις' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908. . .	300.—
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . .	90.—
16. Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης· Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσοῦρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911. . .	30.—
16A. <Βασίλειος Λεονάρδος>· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφὴ. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—

Δραχμαὶ

- 16B. <Βασίλειος Λεονάρδος>. Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος. Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915. 45.—
18. Γεώργιος Κ. Γαρδίκας. Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915. 4.50
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917 15.—
20. Βαλέριος Στάης. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920 15.—
21. Georgius P. Cecopomus. De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921. 18.—
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος. Ὁ ἀποτυπιασμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι 1923 30.—
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος. Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἑγχρωμοὶ 10. 1928 450.—
24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. 75.—
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος. Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1400-1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κϛ' + 251, πίνακες 5. 1930 75.—
26. Ἰωσήφ Χατζιδάκης. Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες, 74. 1931 18.—
- 26A. Γεώργιος Σωτηρίου. Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931. 300.—
27. <Γεώργιος Π. Οἰκονόμος>. Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937, ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938 40.—
28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος. Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14 10.—
- 28 A. Λεύκωμα τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937. Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις [1937-1952]. —
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων. Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 8' + 102, εἰκόνων 1. 1949 50.—
30. Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλος. Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950. 50.—
31. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος. Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + 47, πίνακες 27. 1950. 140.—
32. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος. Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος.

	Δραχμαὶ
Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 131, εἰκόνες 8. 1951	60.—
33. <i>Κωνσταντῖνος Α. Ῥωμαῖος</i> · Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Σχῆμα 4ον, σελίδες F' + 144, εἰκόνες 76. 1951	200.—
34. <i>Μάρκελλος Μιτσός</i> · Ἀργολικὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952	120.—
35. <i>Γεωργίου καὶ Μαρίας Σωτηρίου</i> · Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952	250.—
36. <i>Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου</i> · Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Σχῆμα 4ον, εἰκόνες 549 πίνακες Α + Β: Τόμ. Α' 1952	150.—
Τόμ. Β' 1954	250.—

Νέα σειρὰ ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὸν τίτλον:
Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος.

1. <i>Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος</i> · Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935	56.—
2. <i>Κ. Kourouniotes</i> · <i>Eleusis. A. Guide to the Excavations and the Museum</i> . Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936.	56.—
3. <i>Νικόλαος Μ. Κοντολέων</i> · Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950.	45.—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα:

1. <i>Βασίλειος Λεονάρδος</i> · <i>Ἡ Ὀλυμπία</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	56.—
--	------

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζουσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (108ος) τόμος τῇ 10ῃ Ἀπριλίου 1955.